

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZAMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

IV. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1908.

RECEIVED
FBI
JUL 11 1945

F.4170/75

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
tisztikara és választmánya
1908 végén.**

Elnök: Szily Kálmán.

Alelnök: Ifj. Szinnyi József.

Titkár: Gombocz Zoltán.

Jegyző: — —

Pénztáros: Tiringer Béla.

Budapesti választmányi tagok:

Ásbóth Oszkár	Gyulai Pál	Nagy Gyula
Balassa József	Herman Ottó	Négyesy László
Beöthy Zsolt	Joannovics György	Sebestyén Gyula
Csapodi István	Katona Lajos	Simonyi Zsigmond
Erdélyi Lajos	Komáromy Lajos	Székely Farkas
Frecskay János	Lehr Albert	Tolnai Vilmos
Gyomlay Gyula	Melich János	Vikár Béla

Vidéki választmányi tagok:

Balogh Péter (Szent-Endre)	Kardos Albert (Debreczen)
Csengeri János (Kolozsvar)	Paal Gyula (Maros-Vásárhely)
Erdélyi Pál (Kolozsvar)	Réthei Prikkel Marián (Esztergom)
Karácsonyi János (Nagyvárad)	Szilády Áron (Kiskun-Halas)
Zolnai Gyula (Kolozsvar.)	

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. JANUÁR.

1. SZÁM.

Révai Miklós első magyarázata a Halotti Beszédről.

„A mélyen belátó s keresztülható lelkű“ Révai* halálának** száz éves fordulóját kegyeletesen megünnepelte*** Győr városa, emléktáblával jelölván meg azt a házat, a melyben Révai győri rajztanító-korában tanított. Ünnepet ült a M. Tud. Akadémia is, a melynek létesítése érdekében Révai annyit irt, annyit fáradt. A múlt évi október 7-én tartott ülését Révai emlékének szentelte s a felolvasók† Révai érdemeit méltatták, nézeteit, tanításait újabb és újabb oldalról világították meg. A felolvasások kapcsán ezen az ülésen bejelentették, hogy az Akadémia azzal is le akarta róni kegyeletét Révai iránt, hogy az „Elaboratior grammatica hungarica“ kiadatlan részéből†† sajtó alá rendezte a szóképzésről és a mondattanról szóló harmadik részt, a mely Simonyi Zsigmond gondozásában e napokban fog megjelenni.

Az ünneplésben részt kíván venni a Magyar Nyelvtudományi Társaság is, Révai emlékét azzal óhajtván megülni, hogy folyóiratában, a „Magyar Nyelv“-ben, kiadja Révai 1783-ban irt kéziratának azt a részét, a mely a Halotti Beszédet magyarázza.

Tudvalevő dolog, hogy Révai nyomtatásban megjelent dolgozataiban többször tesz említést arról, hogy ő a Halotti Beszédet 1783-ban magyarázta először, még pedig magyar nyelven. Így 1795-ben ezt írja: „Én ezt a' különös Régiséget izenként, és a' mint bizom, szerentsésen felfejtegettem. Vajha közrebocsáthatnám!“††† Az 1803-ban megjelent „Antiquitates literatvrae hvngaricae“ első kötete első lapján azt mondja, hogy a H. B.-ről az első magyarázatot 1783-ban írta, még pedig magyar nyelven. Ezt a kéziratot látta Rajnis József és Trenka Mihály. Hogy a

* Így jellemezte őt Kölcsey. Vö. K. Kölcsey Fer. minden munkái,³ Bpest 1887., IX. 241. l. — ** Révai 1807 április 7-én halt meg Pesten; születési éve 1750 vagy 1752 (febr. 24.) — *** A leleplező-ünnepély 1907 máj. 12-én volt. — † Ez ülésen Dézsi Lajos „Révai pályája“, Melich János pedig „Révai nyelvtudománya“ czímen tartott felolvasást. — †† A kéziratot a M. N. Múzeum könyvtárában „2220. Quart. Lat.“ jelzet alatt őrzik. — ††† Vö. Magyar Hirmondó 1795. 395—398. l.

kéziratban a H. B. magyarázatán kívül szó volt a magyar helyesírás történetéről, a kettősjegyű mássalhangzók egyszerűsítéséről, azt az *Antiquitates*-ben írottakon kívül (vö. I. 302: „Iam anni sunt prope sexcenti, quos ab huius manuscripti aetate computo . . .“) abból is tudjuk, hogy Révai barátja, Sándor István 1801-ben a Sokféle VII. 108. lapján közli a kettősjegyű mássalhangzóknek Révai által ajánlott egyjegyű formáit.

Később Révai szorgalmasan tanult, kutatott. Tanulni az éjszaki (rokon: finn-ugor) és a napkeleti (zsidó, káld stb.) nyelveket tanulta, kutatni pedig újabb magyar nyelvenlékek után kutatott.* E tanulmányai hatása alatt irt egy új, terjedelmesebb magyarázatot a H. B.-ről, most már latin nyelven.** Ezzel a munkával 1799-ben készült el, s ez a magyarázata jelent meg aztán nyomtatásban is 1803-ban.***

Az első, magyar nyelven irt magyarázat tehát kiadatlan maradt mind a mai napig. Pedig e magyarázat ismerete rendkívül fontos Révai Miklós nyelvtudományi nézeteinek megismeréséhez. Fontos, mert ekkor dönthette el végleg önmagában Révai, hogy megírja a magyar nyelv rendszeres nyelvtanát. Hogy Révai 1783 körül kezdett bele nyelvtanába, arra két bizonyítékunk van: a) Virág Benedek azt írja Kazinczynak 1803 okt. 23-án, hogy „Révai M. János is azt hirdeti, hogy már inde a' 20 et amplius annis dolgozza Grammatikáját“ (vö. Kazinczy Levelezése III. 124.); — b) Révai Paintner Mihályhoz 1803 júl. 13-án irt levelében azt írja, hogy magyar grammatikáján éjt-napot összetéve húsz esztendőn át dolgozott (vö. Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz, közli Récsey Viktor. Bpest 1898, 111 lap). — Hogy azonban milyen fontos az 1783. évi értekezése Révai nyelvészeti nézeteinek megismerésére, arra felhozom, hogy Révairól Bánóczi (vö. Révai élete és munkái 88.) s nyomában Simonyi Zs. (vö. Beöthy, Képes m. irod. tört.³ I. 744 s köv.) és Rubinyi M. (vö. Révai Miklós élete és nyelvészeti törekvései, Segédkönyvek 13: 16) azt írták, hogy az 1783. értekezésében Révai a Hal. Beszéd írójáról azt mondja, hogy nem volt magyar ember. Révai ezt sehol sem mondta. A mit Bánóczi félreértett, az Révainak az a tanítása volt, hogy a latin betűkre minket idegen papok tani-

* Így áttanulmányozta a Bécsi Codexet, s tanulmányt irt róla. A kézirat a M. N. Múzeumban „2221. Quart. Lat. 3“ és „2221. Quart. Lat. 4“ alatt található. — ** A M. N. Múzeum kézirtattárában e latin nyelvű magyarázathól két példányt őriznek. A két példány nem teljesen egyforma. A kiadás a terjedelmesebb „2221. Quart. Lat. 1“ jelzetű kézirtából történt; a kisebb terjedelmű kézirat jelzete: „2221. Quart. Lat. 2“. E szerint Révainak a Halotti Beszéd magyarázatából három kézirta van: az 1783. évi magyar nyelvű és a most említett két magyarázat. — *** Megjelent ezen a címen: „Antiquitates literaturae hungaricae. Volumen I“; a II-ik kötet lett volna a Bécsi Codex, a III-ik a Bécsi Codexhez irt grammatikai és lexikális jegyzetek, szójegyzék (vö. Alázatos segedelem kérés 12. l.). A II-ik kötet kézirta teljesen, a III-iké csak töredékben (szójegyzék az *a-n* kezdődő szavakból) található a M. N. Múzeumban „2221. Quart. Lat. 3“, „2221. Quart. Lat. 4“ alatt.

tottak, ezek pedig hibásan írták le a magyar szavakat, s a magyarok ilyen hibás helyesírással írtak sokáig. Hogy Révai így gondolkozott, annak az 1783. évi értekezésén kívül „A magyar deákság” cz. műve is bizonyítéka. Itt a többek közt szól a mi latin tanítóinkról s azt mondja, hogy ezek hibásan hallották s ezért hibásan írták le a szavakat. Ezt az írást tanulták meg a született magyarok is, a mely írást aztán helyesen „tsak a’ született Magyar olvashatta: a’ ki, a’ nyelvet jól tudván, ’s a’ betűkre pillantván, azonnal meg adhatta mindenikének az ő igaz hangzatját. Ugyan így kell nekünk is az ilyen régi maradványokat olvasnunk. Vétenek, a’ kik ezekben minden betűt a’ mostani hangzattal ejtenek, ’s helytelen olvasások után tudatlanul ítélnék a’ régi Magyarorságról. Ezek a’ szavak, p. o. *zarka, zumtuchel, cuzicun*, hajdan tsak az írásnak még tekéletlen módja miatt irattak így; de igaz ki ejtések akkor is a’ volt; a’ mellyet mind e’ napiglan mindnyájan így hallunk, *szarka, szömtökkal, közökön*” (Vö. A magy. deákság, közölve Tud. Gyűjtemény 1833. II. 67. k.). De azért „a’ Halotti Beszéd igazi magyar maradvány, annak a’ régi időnek közönséges szóllása módjában, mely a’ különös szóhajtogatásban áll . . . Sohol sem vét ennek az Írója p. o. a’ meg határozottatott ígével való élésben, a’ mellyben leg hamarabb botlik a’ Tót, a’ kire tudatlanul fogják némellyek ezen különös ritkaságú saját hazai kintsünket” (u. o. 74., 75. l.). Révainak tehát később is az volt a nézete, hogy a H. B.-et hibás helyesírással írta le valamely magyar születésű pap. S e nézetet könnyű megokolni azon nyelvészeti iskola tanaival, melyhez Révai tartozott. Révai ugyanis a zsidó grammatika hatása alatt álló humanista latin nyelvtudomány tanítványa. Ez a tudomány hirdette az egytagú gyököket, ez tanította, hogy az igei személyragok eredetileg személynévmások voltak, hogy minden képző és rag eredetileg önálló szó volt, s így a képzés és a ragozás eredetileg szóösszetétel. E tudományban a hangváltozásokról nagyon kevés szó esett, s ha igen, megelégedtek ezzel a magyarázattal: euphonia. E nyelvtudományban egy-egy nyelvet *εργον*-nak, kész műnek, s nem tevékenységnek tekintettek. S épp ezért a hangváltozásokban semmi megbecsülni valót nem találtak. Révai is a mássalhangzók terén analógiák útján szabályos hangmegfeleléseket vett észre, de a magánhangzók terén alig egyet is (pl. *mind* < *mend*). A magánhangzókról azt hitte, hogy a milyenek ma a magyarban, nagyjában olyanok voltak régen is.

Fontos végül az 1783. értekezés közzététele azért is, mert már itt is láthatjuk, hogy Révai követeli az *ikes* igék, a szenvedő participiumok (vö. *fog ad ott* helyett *fog ad tat ott* szolgál) használatát. Már itt következetesen használja a tárgyas ragozást (vö. *írnók*). Mindebből pedig az derül ki, hogy Révaira sokkal nagyobb hatással volt Tsétsi János, Geleji Katona István, mint pl. Bőjtői Antal, a ki 1794-ben sürgette az *ikes* igék használatát. Ez értekezésben szól a kettős mássalhangzók egyszerűsítéséről,

a j-ottista írásról, használja a könyvtár, szótár stb. szavakat. Szóval az értekezésben a küzdő Révai összes vitapontjai már benn vannak.

E bevezető sorok után lássuk immár az értekezést. Kéziratát a M. N. Múzeum őrzi, „614. Fol. Hung.“ jelzet alatt, s Horvát István annak idején ezt a címet írta a kézirat borítéklapjára: „Révai János Miklós értekezése a' régi magyar írásmódról. M. S. Sec. XVIII. (A. 1783)“. A közlésre megjegyzem, hogy csak a fontosabb részeket közlöm; a kevésbé fontosakat a magam szavaival mondom el. (Ez van kisebb betűvel szedve).*

*

„Majd mindenik napkeleti nemzetségnek még most is tulajdon betűji vannak, hogy mindenike nyelvének minden szava' tátatját** annak valóságos hangzása szerint tulajdonul ki ejthesse. A' napnyugottiak, hihető, hogy azóta leg inkább, a' mióta a' Rómaiaktól meg hódoltatattak, 's azután hogy a' Római Anya szent egy házhoz szerződtek, mind egyre a' Deák, a' vagy is a' Római betűket kapták fel.

A' Németeknek betűjük is azokból származtak. A' Gotusok egyebekbenn is, nem csak egyedül az épületekbenn, igen meg szerették azt a' munkás támetalan sok szegű ki faragást. Azok faragták el azt a' kellő kerekiséget a' Deák betűkből ama' szeges horgokra, és szűrös hegyekre, a'*** melylyeket mai napiglan is látunk a' Német írásbann.

A' mi Eleink is, Sztzitiából ide ki költözvén, minek utánna Keresztyénekké lettenek, a' Deák betűkkel fel tserélték előbbi betűjüket: a' melylyekről leg bővebben irt a' többi közül Bél Mátyás.† De, valamint a' többi nemzetek, úgy szinte a' Magyarok is, mivel tapasztalták azonnat, hogy a' költsönözöttetett Deák betűk rész szerint elégtelenek, rész szerint kelleténél többek is, a' Magyar szavaknak igazán való telylyes ki ejtődésekre, hosszabb idő' jártával több†† || különböző módját lelegették eme' fogyatkozás' ki pótoltatásának, nagyobbadára ki hagyván a' nem szükséges betűket.

Leg először is, hogy a' tátó ††† betűkről szöjlünk (Deákul vocales litterae)†* azon kívül, hogy a' Rómaiaknál nem hal-

* A kiadásra általában a következőket jegyzem meg. A kéziratban javítások is vannak, s minthogy ezek más tintával vannak írva, később írottaknak kell tartanunk őket s ezért a jegyzetekbe utaltam őket. A helyesírást pontosan megtartottam (vö. i—i, ü—ü stb.), kivéve hogy az ő, ű helyett mindenütt ó, ű-t írtam. — ** Eredetileg *tátatját*, 'asztán' kitörülve s föléje írva *ejtését*, majd újból kitörülve s föléje írva *tátatját*. — *** a' törülve. — † „A' mi Eleink“-tól „Mátyás“-ig terjedő részt később kitörülte. — †† || azt jelenti, hogy a kézirat egy-egy oldala itt végződik. — ††† *tátó* ki van törülve, s felébe van írva: *magán hangzó*. — †* Az egész kitörülve, s újból írva: (Deákul litterae vocales).

latott két különös hangot ejtőre vagyon szükségünk, még a többiekben is elég az akadály. Nyelvünknek igen kényes ebbenn az ő tulajdonsága. Vegyük sorra elébb a kölcsönözötteket.“

Ezután a 2—14. lapokon jön egy fejezet, a címe A, I, O, U; először az *a*-ról szól, elmondja, hogyan írták régen, hogyan ejtik ma; fontos, hogy Révai szerint „ebben a' szóban *viszsa* sok helyen az *a* tatót húzósan ejtik is, írják is, imígyen *viszszá*“. Ugyan így szól az *i, o, u* régi jelöléséről. A következő fejezet az *e*-ről, az az után jövő az *ö, ü*-ről szól, elmondván, hogyan jelölte ezeket különféle könyvekben a magyar írás. A mássalhangzók (eredetileg a kéziratban *zárló* betű, később javítva: *mássalhangzó* betű) közül a következőket tárgyalja külön-külön fejezetben. *Ts, Tz, G, Gy*. E fejezetben azt mondja, hogy „a' *g* betű a' Deákoknál *e* és *i* előtt lágyabban hangzik, úgy mint: *gemo, cogito*; *a, o, u* és a' mássalhangzó betűk előtt pedig vastagabban, úgy mint: *gannio, cogo, gusto, glubo*. Tulajdon ilyen lágyabb és vastagabb hangzást hall az ember a' Magyar nyelvben is.“ Ezután tárgyalja, hogy a különböző korokban hogyan írták a *g, gy*-hangot. Ezután jönnek az *L, Ly*-ről, majd az *N, Ny*-ről, *S, Sz*-ről, *T, Ty*-ről, *Z, Zs*-ről szóló fejezetek. Mindenütt a fejezetnek az a tartalma, hogy a szerző elmondja, hogyan vannak írva e hangok a különféle régi magyar könyvekben. Majd folytatja:

„Tsak ezeket a' betűket vóltak a' mieink kéntelenek hol a' lágyabb, vagy kényesebb, hol a' vastagabb hangzásnak jelentése végett valahogyan el változtatni, meg különböztetni, 's meg jegyezni. Külömböző időkbenn a' külömböző képen vélekedő fejek erre az anynyi féle módra mintegy találgatva (sic!) akadtak, majd igen úgy, hogy valylyon melylyike vólna jobb. Tsak vajha már az az egy, a' ki egy képen el találta, vagy a' kik ötet követték, bizonyosan el is határozták vólna! Bajosan igazul el az ember vagy azon egynek is az ő írás módján, kivált a' régiebbek közül, olyly változó, olyly el keveredett. Azon kívül, hogy ezek a' hangot ki pótoló betűk hol így, hol amúgy jelentődtek, hol el is tseréltettek, 's az írónak rendetlen szabadsága azon egy sorban, sokszor azon egy szóban, azon egygyel most eme', most ama' hangot ejtette: még az is igen boszszontós, hogy mi keverék lett a' többi betűkből is.

Igaz ugyan, hogy némelyekben tűrhető az el vétés, mivel a' Deák írásnak szabásaira nézve tévedtek el: mint, példának okáért, ezekben, hogy számtalan sokan a' *v* betű helyett is mindéig *u* betűt tevének a' szó' közepén, és végén; az elején pedig épen meg fordítva *u* helyett is *v* betűt: azután hogy *j* betű helyett számtalanul *i* találhatik. Az is igen felesen vagyon, hogy, noha ugyan a' *k* betűvel éltenek már, még is azon egy hangnak ki ejtésére a' *c* betűt is, épen szükségtelenül, || helyezették, kivált a' szavaknak végeken, és mikor a' *k* betűt kettőzretetni kellett, az első többire *c* vólt. Hanem a' már rendetlenebb, hogy *j* betű helyett is anynyiszor *y* betű tettetett: azután *u* betű helyett hol azon *y*, hol *w* betű.

A' felette régieknél még többekben is igen feles az el

vétés, kivált a' tató* betűkbenn, a' melylyek majd igen mind egyre' öszve vagynak keverve. E' talám olyly sikoson vagy azért is eshetett, hogy más idegen nemzet találgatva írta azt sokszor, a' mit előtte az írásra nem szokott Magyar el mondott. Nem is hihető, hogy úgy ejtette volna a' régi Magyar a' szót, olyly darabosan, olyly vadon, a' mint az esik, ha azt betűről betűre úgy olvassuk, a' mint vagy on irva. Rágjad bár a' szájába még most is, példának okáért, egy Magyarul nem tudó Németnek a' Magyar szót, el hülsz bele, miként rontja el nyelvedet. Már száz esztendő múlva esküdjék valaki reá, hogy mi szakasztott úgy beszéllettünk. Ő szegény, nem lévén az ő nyelvében az a' hang, a' melylyet hall a' Magyartól, azokkal a' betűkkel törekedik azt ki ejteni, a' melylyekkel leg közelebb járhat hozzája, leg alább maga véltében.

Hanem ugyan mi lészen még most is a' Magyar szóból, ha azt a' mostani írás' módjábann is, példának okáért az idegen, betűkről betűkre olvassa? Én úgy tartom tehát, hogy, a' mennyire lehet, el kell elébb a' különböző időeknek különböző írás módjokat (sic!) határozni, 's az el vétéseket is valamenynyire jobban ejteni, ha ki az olyan régi darabokat értelmesebben akarja olvasni. Azonnal igazabban lehet észre venni, hogy mibenn, 's mennyiben különbözik a' mostani Magyarság a' régitől; 's a' mint én találom, nem szinte annyibann, hogy sem a' mint sokan el hitetik magokkal: sőt még most is sok helyeken igen úgy || ejti a' köz nép a' Magyar szót. Ugyan e' lévén elég alkalmasint meg erősödött vélekedésem, inkább a' mostani Magyar szó hangzás után lelegettem el mind azt, hogy mitsoda hang pótolásokkal éltenek a' mieink; mind pedig azt, hogy mi rendetlen volt szabadságok, és egyéb el vétéseik.

'S hogy pedig ne láttassam magamtól szöllani, és azont mások is mindjárt itt egy végbenn meg vizsgálhassák, nem lévén kénytelenek megszűnven elő keresni a' példákat; ihol telylyes könnyebbségekre ide** bé iktatok egy más után egynehány régi, és újabb darabokat:*** noha ugyan egyebeket is lehet benne meg lesni, nem tsak az egy írásnak különböző időkre nézve különböző módját.

1210.†

A' leg régiebbnek leg első helyet adok. A' Hiveknek el temettetésök' alkalmatosságával el mondatni szokott rövid Beszéd-jök volt ez hajdan a' Magyar Papoknak, a' milyyeneket még utóbb is elég sokáig mind el temettetés, mind pedig a' Szentségeknek ki szolgáltatások idejekor írásból ki olvastanak a' népnek oktatása, és lelki épülése végett.

* Tató törülve, s fölébe irva: *magánhangzó*. — ** Ide törülve, s fölébe bővebben is van irva. — *** Ez után a sor fölé ez van irva: „*híven pedig, a' mint találtam, és a' forrásra is mindenütt oda mutatva*“. — † Később beírva; más tinta.

Most emerről szólván, Pozsonyi* Szent Mártony** Öreg Templomábann tartatik az a' kézzel íratott Mise mondó Könyv, a'*** melylyből azt Pray György, 's azután Koller József Pétsi Kanonok írta ki.† Mind a' ketten úgy tartják, hogy a' tizenketedik (sic!) száznak fogytán, vagy a' tizenharmadiknak elején íratott légyen, az az, 1192, és 1210 esztendőök között.††

Sajnovits János is bé iktatta ezt ama' nagy álmélkodást okozó Meg állatásába, hogy azon egy a' Magyar és a' Lappó Nyelv. 'S ott vallja, hogy azt Pray Györgytől vette. Mind ezt, mind pedig Koller' ki íratását egybe vetvén, a' mint egynehány meg nem egyező helyeken meg akadék, azután azon is, hogy a' Kolleré hoszszabb, hogy sem || a' Sajnovitsé, magam ohajtottam az eredet írást meg látni. Tsak a' múlt (1782) esztendőbenn lehetett ††† a'hozz szerentsém.†* Fő tisztelendő Aradi János †** Posonyi†*** Kanonok Úr, azon Egyház' Könyvtárának Gondviselője, meg értvén szándékomat, olyly* szívesen fogadott, hogy azonnal** nem tsak ezzel, de*** egyéb ritkaságokkal is† kedvezett mohós kényemnek.

Ihol, a' mint én azt akkor magam ki írtam †† nagy szorgalommal, tulajdon úgy közlöm Olvasóimmal. De hogy valamivel ††† könnyebbitsek rajtok, ime kedvökért a' mostani írás módja szerint is ide alá egyszer úgy írom le, a' miként én olvasnám, másodsor úgy is, a' mint annak kultsát Faludi Ferentz adta* Sajnovits Jánosnál. Egynehány helyeken én az én vélekedésemként más képen találtam, hogy sem a' mint azt Faludi Ferentz olvasta. A' kik valami figyelemmel meg vizsgálják** a' dolgot, úgy reménlem, hogy jóvá fogják hagyni tselekedetemet. (Újabb betoldás:) 'S hogy azt jobban is*** tehessék, ezen által esvén, azonnal utánna vetem bővebben meg íratott jegyzésimet is. Méltó ezt a' különös ritkaságot nagyobb gondnal is meg forgatni, 's meg vizsgálni: mert sokat foglal magábann."

Ezen betoldás után a H. B. betűről-betűre, vonásról-vonásra hű másolata, majd Faludinak olvasása, párhuzamosan közölve Révai olvasásával. A jegyzetek alul vonal alatt vannak közölve, s a jegyzetekre utaló betűk az eredeti másolatban a szavak mellé írva pl. *ysa* mellé (*), *mílostben* mellé (b), *eleve* mellé (c). A jegyzeteket már most pontosan adom a következő sorokban, a H. B.-nek azonban csak a Révai-féle olvasatát közlöm, a mely az Antiquitatesben

* Kijavitva *Pozsonybann*-ra. — ** Javitva *Márton*'-ra. — *** Törülve. † Először *kírta* volt. — †† Ez a mondat (Mind — között) ki van törülve, s helyette oldalt ez van írva: „*Nyilván vagyon pedig abbann a' Könygebenn még szinte két helyett is, hogy azt 1210 esztendőbenn íratottnak híhesse az ember*”. — ††† Ez is bizonyítja, hogy az értekezés 1783-ban készült. — †* *a'hozz* törülve, s szerentsém után *hozzá* van beírva. — †** A sor fölé *akkorbéli* írva. — †*** Az *y* törülve. — * *olyly* törülve, s fölébe *legottan igen* van írva. — ** *hogy azonnal* törülve, s helyette 's van írva. — *** Törülve s fölébe írva: *hanem*. — † is után *önként* írva. — †† Kijavitva *írtam* ki-re. ††† Kijavitva *valamenynyire*-re. — * Törülve és Faludi elé írva az *adta*. ** Kijavitva *vizsgálják meg*-re. — *** Eredetileg *tehessék* volt.

közölt olvasástól itt-ott különbözik. A jegyzetekre utaló betűket ez olvasásba illesztettem be.

Révai olvasása:]

„Látjátok, feleim! szömtökkal, mik vagyunk. *Ysa* ^(a) por, és hamu vagyunk. Menynyi malasztbann ^(b) teremté *Élő* ^(c) mi ösünket ^(d) Ádámot. és adta vala ^(e) néki paraditsomot házúl ^(f)*. És mind ^(g) paraditsomban való gyümölcséktől monda néki élnie. *Heon* ^(h) tiltá őt egy fa' gyümölcsetől. De ⁽ⁱ⁾ mondá néki, miért nem ennék; isa ki napon eendel ^(k) az gyümöltstől, halálnak ^(l) halálával halsz. Hallá holtát ^(m) teremő Istentől, de feledé ⁽ⁿ⁾. Engede ördöng' ^(o) intetének ^(p), és evék az tiltott ^(q) gyümöltstől, és az gyümöltsben halált evék. És az gyümöltsnek olyly keserű vala ize ^(r), ** hogy torkokat meg szakasztja vala. Nem *heon* magának, de mind ő fájának ^(s)*** halált evék. Haraguvék Isten, és veté őt ez munkás világ belé ^(t), és lön halálnak, és pokolnak *feze* ^(v), és mind ő nemének, kik azok mi vagyunk. Hogy is ti látjátok szömtökkal, *isa* és nem egy ember múlhatja ^(x) ez vermet, *ysa* mind azhoz járók vagyunk. Imádjuk Urunk Isten kegyelmét ez lélekért, hogy irgasson ^(y) ő néki, és kegyedjen, és bultsássa ^(z) mind ő bűnét. És imádjuk Szent Aszszony Máriát, és Bódog† Mihály Arkangyalt, és mind Angyalokat, hogy imádjának érette. És imádjuk Szent Péter Urat, kinek adatott ^(z) hatalom ódania, †† és kötnie, hogy ódja †† mind ő bűnét. És imádjuk mind Szenteket, hogy légyenek néki segéd ^(aa) Urunk' színe előtt, hogy Isten ő imádságok miá ^(bb) bultsássa ő bűnét. és szabadítsa őt ördöng' üldetítől, ††† és pokol' kintatjától, és vezesse őt paraditsom' nyugolmabelé, és adjon néki menyország-belé utat, és mind jóban részt. És kiáltsátok Urunkhoz hármúl. ^(cc) *Kyrie*.

Szerelmes barátim! imádjunk ez szegény ember' lekéért.* kit Űr ez napon ez hamis világ' tömlötze belől ^(dd) mente, kinek ez napon testét temetjük, hogy Űr őt kegyelmével Ábrahám', Izsák', Jákob' kebelében helyheszsze. hogy birság nap jutva mind ő Szent, és Önöttei†† ^(ee) közökön jó felől iktatnia ^(ff) éleszsze őt. És ti benneteket ^(gg). *Clamate ter: Kyrie!* ^(hh).^a

A sor alatti jegyzetek elé ez van írva (későbbi írással): „Most következnek már a' jegyzések. Hogy olvasás közben azon hamarjában hol viszsza tekinthessen előre az ember, hol megint hátra: a' kaptók közé véttetett mutató betűk eléggé el fogják igazítani.” Ezután következnek a sor alatti jegyzetek.

(a) †*** „Ez a' szó *ysa*’, vagy *isa*, mert úgy is iratik ebben

* Úgy látszik, hogy eredetileg *házoúl* vagy *házoúl* volt írva. — ** *ize*-ben egy szókezdő *v* kivakarva. — *** Eredetileg *r* volt írva s így a *z*-ig. Később kijavítva *s*-re — *z*-ig. — † Úgy látszik, eredetileg *Boldog* volt írva. — †† Eredetileg *óvdania* lehetett, de a *v* ki van vakarva; ugyanígy *ódja* is. — ††† Úgy látszik, eredetileg *üldetítől* volt írva. — †* Később kijavítva *lelkéért*-re. — †** Először *Ünöttei* volt írva. — †*** Későbbi írással sor fölé írva: *ysa*.

a' régi maradvány darabban, annyit tészen mint *bizony*, a' mint is az értelemről nyilván ki tetszik. Hanem úgy kellenek e valójában olvasni, a' mint itten vagyon írva. a' még a' kérdés. Tulajdonabb ki ejtésével, ha azt igazán tudók, talám inkább is közelíthetne a' mi *bizony* szavunkhoz.

(b)* Ihol hogyan tettük az idegen szavakat, tsak egy kitsidet meg különböztetve, és Magyarosabb tatókkal ki ejtve, már egészen mieinkké! Kivált hogy olyly nagy időtől fogva birtokunkban vagynak, alég mernők sokak előtt tsak véltéképen is azt mondani, hogy ezek a' szavak, *malaszt*, *barát*, *tömlőt*, idegen, és pedig Tót eredetűek. De ez az írás nyilván elárulja őket, annyival is inkább, hogy még akkor nem olyly igen régen vevődven a' Magyar ajakokra, szinte azon nyers Tótosan ejtődnek, *milost*, *brat*, *timnuc*, az az, a' mint most írják, *miloszt*, *brat*, *timnitz*. De hiszem több ilyen is vagyon nálunk, hol ugyan a' Tótoktól, hol más szomszéd nemzetektől. Láthatdsza erről Páriz Pápainak Szótára végén Tsétsi Jánost is szinte a' Meg szerzésben.

(c)** Hogy ezt az írást *eleve* így kellessék || olvasni *élő*, az az, *Isten*, a' kiről egyedül lehet telylyes valójában mondani, hogy él. Az értelem is úgy kívánja, azután egy más szó is mutatja nyilván, melyly ugyan a' ként íratott, úgy mint *terumteve*, hanem azt is így kell olvasni *teremtő*. Az *ere* betűk tehát ő helyett vagynak, noha ugyan nem olyly állandóul, minthogy az éles hangzású *é* helyett is tettettek, hanem, a' mint észre vehetni, tsak a' szó végeken, úgy mint tsak ugyan itt mindjárt *terumteve* azután *feledeve*, *veleve*, az az, *teremté*, *feledé*, *veté*. Talám azért is tehették ezt a' *v* betűt közbe, hogy a' meg húzódott hangot jelentse: és a' hosszasosan hangzó *ő* tatót el keverték az éles hangzású *é* tatóval, a' mint azt más sok egyéb helyeken is tapasztaljuk, hogy az *e* számtalanszor *ő* helyett vevődött. A' *v* betűnek tsak enynyiből való helyheztetését ugyan ebben a' darabban együtt is, másutt is. elég nyilván láthatni, úgy mint, *chomuv*, *ualov*, *hallaua*, *keseruv*, *iarov*, *bovdug*, *ovdania*, *iovben*, *miv*, *tiv*,*** az, az, *hamú*, *való*, *hallá*, *keserü*, *járá*, *bódog*, *óдания*, *jóban*, *mí*, *tí*. Ihol Szabó Dávidnak itt is erősödik tanítása, ki is Magyar Hangmérséklésében ugyan azt mondja, hogy *mí*, *tí* húzósan ejtődő tátatok. Még azt is tapasztalám, hogy ugyan a' hosszas ejtődés végett ez a' *v* betű előre is helyheztődött, mint ezekben a' szavakban *vimagguc*,† *intetvinec*, *ildetuitvl*, *kinzotviatvl*, az az *íze*, *imádjuk*, *intetének*, *üldötétől*, *kinzatjától*. Ha tsak nem a' volt ebbenn a' három utóbbikban, úgy mint, *intetvinec*, *ildetuitvl*, *kinzotviatvl*, hogy ez a' *v* betű a' szebb hangzás' kedvéért (Deákul *Euphonia*) szinte úgy tettetett ide, mint most a' *j* betű, vagy talám közel úgy is hangzott, következendőképen így olvashatnók, *intetjének*, *üldetjétől*, *kinzatjától*.

* Későbbi írással a lap szélére írva: *milostben*. — ** A lap szélére írva: *eleve*. — *** Minthogy a H. B.-ben e példákban az *i* felett nincs pont, Révai sem teszi ki. — † A szó alá *víze* van írva.

(^d)* Itt soká fogunk tartózkodni; de a' dolog volta úgy hozza magával. „*Isemucut* idem significare ac *szülönket*, seu *patrem nostrum*, *progenitorem nostrum*, certum est. Radicem vero huius vocis, seu *isem*, quaerendam esse in antiquissima idiomatis Ungarici dialecto persuasus sum; quatenus autem illa sit, dicitur §. VI.“ Ezt veté ide jegyzésül Sajnovits, az az; „Bizonyos az, hogy *isemucut* anynyit téssen, mint *szülönket*. Hanem eme' szónak gyökerét, vagy is az *isem* szót, el vagyok hitetve, hogy a' Magyar Nyelvnek leg régiebb szó ejtési között kelletik keresni.“ Mind azon által én más képen vélekedem, nem is szükséges annak egész Szina Országból elő keresni eredetét, a' mint Sajnovits** tselekeszik. Ez az *isem* most is meg vagyon köztünk, nem is *isem*, hanem tsak *is*. Ugyan ebben a' darabban tapasztaljuk többször is egyszernél, hogy az *i* betű úgy is hangzik mint *ö*, példának okáért, *gimilcetül*, az az, *gyümölsétől*. Mondd már az *is* szóban is az *i* betűt *ö* betűnek, nem de nem azonnal itt az igaz Magyar szó, a' melylyel még most is élünk, és épen ide illő, az az, *ös*. De mitsoda már az a' többi, a' mi hozzá vagyon függesztve?

Igaz az, hogy a' mi nyelvünk, minthogy napkeleti, ugyan a' többi napkeletiekkel, nevezetesen pedig a' Zsidóval, igen sokakban meg egyez, főképen a' szavaknak öszve köttetéseik' módjában. Most tsak egyről szóllok.

A' Zsidók, hogy az idő szavakat (Deákül *Verba*) személyekre változtassák, a' gyökér idő szavakhoz oda akasztanak valamit a' személyes név' másaiból (Deákül *Pronomina Personalia*). Hasonlóul vagyon nálunk is. Példának okáért ezekben a' meg határozott mivelő idő szavakban (Deákül *Verba Actiua Determinata*) *írom*, *írod*, *írja*, *írjuk*, *íjátok*, *írják*; *kérdem*, *kérded*, *kérdi*, *kérdjük*, *kérdeitek*, *kérdik*; kiki nyilván látja, a' ki tsak valamennyire is bé tekintett a' Magyar Nyelvtanításnak rendesebb Szabásaiba,*** hogy az *ír*, és *kérd* gyökér idő szavakhoz a' többi személyeknek jelentetésekre, főképen az egyes számban, az *enyém*, *tied*, *övé*, *miénk*, *tietek*, *övék*, birtokos név' másaiból (Deákül *Pronomina Possessiva*) vagynak az utól tagok oda aggatva: mint szinte a' telylyes, és vezeték nevekhez is (Deákül *Nomina Substantiua, et Adiectiua*), mikor azokban a' biratást is akarjuk jelteni, mint emezekben; *kard*, *kert*; *kardom*, *kardod*, *kardja*, *kardunk*, *kardotok*, *kardjok*; *kertem*, *kerted*, *kertje*, *kertünk*, *kertetek*, *kertjök*.

Az, a' ki valamit látott a' helyesebb Magyar Nyelvtanításban, kétség kívül azt is tudja, hogy a' mi tátó betűink három rend-béliekre osztatnak. Első rendűek az *a*, *o*, *u*, második béliek az *e*, *ö*, *ü*, és végezetre kevert rendűek az élesen ejtődő *é*, és *i* tátók. Ezeknek az a' tulajdonságok, hogy már a' változásokban

* Lap szélére írva: *Isemucut*. = ** Kitörülve s fölébe *utóbb* írva; *tselekeszik* után újból betoldva: *Sajnovits*. — *** „A' ki-től — szabásaiba“ szóig törülve.

a' gyökérben lévő tatóra tekintvén ugyan azon rendbéli tátók essenek az utól függő tagokba is. Úgy kívánja nálunk a' Szebb hangzás. Azért abban sem fog senki is meg ütközni, hogy ezekben a' példákban valamivel küllőmbözők a' tátók: a' dolog' veleje tsak a' zárlókban vagy. Így szóllanak a' Nyelvtanítási Szabások is, hogy a' birtokos névmásaiból tsak a' szélső zárlók esnek el, úgy mint *m, d, nk, tk, k, a'* melylyek ugyan ott is találtnak az idő szavakban is, a' telylyes, és vezeték nevekben is. Hanem e' már jókora ki rándulás; de ki tehet róla, szükséges volt. Most már térjünk megint vissza.*

Mondám** oda fen az idő szavakról, hogy fő képen az egyes számban; mert a' többesben nem a' birtokos, hanem inkább a' személyes többes számú eme' név' másaitól, *mik, tik, ök*, láttatnak az utól függőket magokhoz venni, minthogy imígyen mondjuk, *írjuk, írtok, írnak, kérjük, kérditek, kérdik* Hanem a' határozatlan mivelő idő szavak (Deákul *Verba Actiua Indeterminata*), és a' többi neműek, úgy mint a' szenvedők, és a' közép szerűek (Deákul *Verba Passiua, et Neutra*), a' többes számban igen is tulajdon azokat veszik; noha egyes számokról telylyes más a' szabás, példának okáért, *írok, írsz, ír; kérek, kérsz, kér; veretem, veretel, veretik; állok, állasz, áll*; de a' többes számban így vagynak: *írunk, írtok, írnak; kérünk, kérték, kérnek; veretünk, verettek, veretnek; állunk, álltok, állanak*. Ihol tehát itt*** látjuk nyilván a' többes számú birtokos név' másainak el szaggatott *nk, tk, k* zárló betűiket.

Tehát bizonyos az, hogy mi is az idő szavakat személyekre változtatván, azt a' személyes név' másaiból el véttetett utól függőkkel tselekeszszük, hol a' birtokosokból, hol a' nem birtokosokból.

Az igen régiek, a' mint ebből a' darabból észre vehetem, azokat inkább a' nem birtokos eme' személyes név' másaiból vették, *mik, tik, ök*. Itt úgy olvasom több helyen is, *vogmuc, vagyunk*, azután egyszer *vimaggomuc, imádjunk* helyett. Ezek nem egyebek, hanem tulajdon a' *vagy*, és *imád* gyökér idő szavak a' *muc*, vagy is a' mostani írás módja szerint olvasva, a' *mik* többes számú első személyes név' másával egybe szerkeztetve, a' többes számú első személynek jelentetése végett, az az, *vagymik, imádmik*. A' *tik* második személyes név' mása most is úgy vagy, tsak hogy a' tatót a' gyökérben lévő rendbélivé változtatja benne a' Szebb hangzás, úgy mint, *vagytok. imádtok*, a' tatót nem változtatva,† *vagytk, imádttk*.

Ez a' *muc* nyilvánossággal a' többes számú, az az, a' többektől való biratást is jelentette, a' biratott névhez oda

* „Hanem e' már jókora — vissza“ közti rész ki van törölve, s helyette sor felé ez van írva: „a' dolog . . . volta nagyobb világosság kedvéért úgy kívánta, a' mint is mindjárt“. — ** Sor közé írva: *már*. —

*** Ihol tehát itt törölve s helyett A' *hol* is van írva. — † Sor fölé írva: *így esnék*.

akasztatva: néha az *u* tátó ki is szorúlt, vagy előbbre vetődven más tátóvá változott. Nem eléggé mutatja e ezt az *a'* szó *urom*e, *uromchoz*? Az első azt teszi *urunk*, *a'* második *urunkhoz*.

Igy már *a'* mi *is*, vagy is jobban olvasva *a'* mi *ös* igaz Magyar szavunk is, így íratva *isemuc*, annyi mint *ösemik*, az az, *ösünk*; *isemucut* pedig annyi mint *ösemiket*, az az, *ösünket*.

Egyéb aránt *a'* többi személyektől való biratás, akár melylyik számban is, tulajdon *a'* vólt akkor is, *a'* melylyel most élünk. Első egyes számú személytől való többes számú biratás ez, *feleym*, *bratim*, az az, *feleim*, *barátim*: Második többes számú személytől való egyes számú biratás ez, *zumtuchel*, az az, *szömtökkal*, vagy *a'* mint most ejtjük, *szemetekkel*: harmadik többes számú személytől való egyes számú biratás *a'* következő, *turchucat*, az az, *torkokat*: 's *a'* többi, *a'* mit az olvasó már magától is könnyen észre vehet.

(Vége következik.)

MELICH JÁNOS.

Nyelvújítók a XVII. század közepén.

I. A magyarság legmozgalmasabb századainak egyike a XVII. Politikai életünkben a vallás védelmével összekötött szabadságharczok; irodalmunkban a késhegyig menő, sokszor trágár nyelvű szó- és írásbeli vitatkozások foglalkoztatják a nemzetet. E küzdelmekben, a melyek a nemzet fenmaradását s nyelvünk szokatlan fejlődését, az első nyelvújítás korát eredményezték, a vezérek, illetőleg védő urak, anyagi támogatók az erdélyi fejedelmek voltak. Bethlen Gábornak és a „Calvinisták Istenének“, I. Rákóczi Györgynek személyes jelenlétében történt több hitvita, a melyeket udvari papjaik: Geleji és Medgyesi rendeztek a katolikusokkal, unitáriusokkal; az ő költségükön jelentek meg azok a vaskos kötetek, a melyekben prédikációk útján szétszedik, czáfolják „Kalauz Péter“ erveit.

Meggyőzőek-e a „Praxis pietatis“, „Hétnapoki beszélgetések“, vagy a „Titkok titka“ és „Váltság titká“-nak erősségei, ki kutatná azt manapság? Annyi bizonyos, hogy e munkák épp oly fontosak a kálvinisták történetében, mint a fejedelmek egy-egy diadala a magyarság fenmaradásának érdekében. E százados molyette könyvek érdekessége ma már nem is vallástani értékükben rejlik; a szellemi haszon, a mit nyújtanak, sokkal több oldalú, mint tartalmuk után a felületes vizsgáló gondolná. Az irodalomtörténetíró, a néprajzos, de főleg a nyelvész lépten-nyomon meglepő dolgokra bukkan bennök. Medgyesi sok „Jajja“-i hangban, hangulatban prózai jeremiádok, telve a nemzet erkölcsi s anyagi romlása fölött való kesergéssel: „ki valál hajdan s-ma ki vagy?“

— mondja a nemzetre czélozva a Hármassajban (74. l.). — „Hajdan ditsőséges és mindenfelé ki terjedt, nag' hiro' nevő nép, kitől félt, s-retteget Nap-kelet és Nap-n'ugat; a' kinek barátságát, segetségét, oltalmát a' volt a' szomszéd Nemzetek közzől jobb; a' ki kaphatta: tell'es, bő, erőss, hatalmas, Oroszlán-szívő Virágzó Nemzetség vala, mell' felé fordultál, mindenütt szerentséssen s-diadalommal jártál! ma pedig már mire jutottál! mit feszegetem, s'- a nélkül -is kelleténél több jajaidat mit többétem! szánja meg az Isten!“ Ezen, a multat visszasíró, régibb s újabb irodalmunkban is gyakran felhangzó panaszai közben maga is beáll költőnek s „egy jámbor poétának“, Janus Pannoniusnak híres distichonát, a Romulidae Cannast elsőnek fordítja le magyar versekben:

Romaiak Cannast | A Magyarok Varnat | Jól meg-festék véreikkel: | Tanulj minden innen | Szörnyő hitszegésben | Ne leledzél senkivel | Izgága ha Pápa | Hazánk, nem lesz vala, | Birnánk most is békével. (Jósef roml. 15.)

Kászoni Jánosnak, Geleji tanítványának könyvében, a „Rövid igazgatás“-ban találjuk meg Arany „Pázmán lovag“-jának forrását.

Hogy a megígézett embernek *szenes viz* való, azt már Pósházi, Medgyesinek utódja is tudja: „Hijják Sámbar Papot, csinállyon szenes vizet a' Calvinistáknak, mert meg-igézték őket“ (Válasz 48.). A különféle szentek poharának nevezett születés-napi vendégeskedésről is hosszú leírást találhatnak ethnografusaink a „Váltság titka“-ban. „Ilyenkor, írja Geleji, azünnepeltek „kazdagon főzetnek, jó borokat töltenek... nagy fejében — mások — rájuk pohárokat köszöngtetnek“, saját egészségükért imádkozni szoktak, mely könyörgés „hogy erősebb és fogatosabb lehessen, a' fejében egy pohár bort torkukon alá-töltenek. Efficale vendégséget a' Magyarok az ő neveken lévő szentnek pohárának hívják, úgy-mint *Szent János, Szent István, Szent András etc. pohárának*.“ Ezen vendégségek „jó kezdetinek — fűzi tovább — ritkán vagyon jó kimenetele, mert noha minden jó lakásnak jó hagyás a' vége... az emberek... ott felejtik magokat a' pohár felett.“ Ugyancsak Geleji jegyzi fel a *czoki pohár* kifejezést is: „az lőn ő néki a' Királyné-aszonságból a' czo-ki pohár“ (Válts. 1:705). Olyan szokásból eredt szólás ez, mint Dunántúl a „kitoló kása“. A *Szent János tűzének átugrása* valami könnyű munkát jelenthetett, mert, mint Pósházi mondja Sámbarinak: „Arra sem veszed igen könnyen őket, hogy Szt János-tűzét ugrass vellec.“ (Válasz 204.)

II. A legtöbb látnivaló azonban a nyelvésznek kínálkozik e régi könyvekben. A XVII. századi kálvinista irodalom, a melyről itt tulajdonképen szó van, nagyrészt Erdélyben, vagy határán keletkezett. Innen van, hogy valóságos kis tájszótárt lehetne összeállítani a prédikációgyűjteményekben található erdélyi s felsőmagyarországi népnyelvből, a melynek adatai egyrészt kiegészítenék, megerősítenék a MTsz. gyűjtéseit, másrészt a tájszavak történetére vetnének világot, ismeretlen alakváltozatokat vagy kihalt tájszavakat tárván föl. A *babosgat, barázdaféreg*,

czékál, csikkant, enyeget, fuvákol, meghullámodik, meghülemedik. sorlik, szikacs, szürenkezik mindmegannyi erdélyi tájszó, léptenyomon olvasható e kötetekben. Geleji műveiből láthatjuk, hogy a mai háromszéki *sassudik*: ellankad ige régibb alakja *sashudik* (Válts. 2:907) volt: „az egész teremtetett világ . . . meg-avult, s' meg-sashudt vala.“ Az ugyaninnen ismeretes *neszit*: ingerel szónak *neszhüdik* reflexivuma is élt a népnyelvben („fajtalan-sagra neszhütt emberek“, Válts. 1:906); a *göröngyeg gölöngyék* alakban is járta. (Titk. 391.) *Anyirbál* (kunyorál) tájszót csak Vácziól ismeri a MTsz.; a *kulároz* (czéloz) pedig Szlavóniából van idézve. Geleji kétségtelenné teszi, hogy mindakettő Erdélyben is használatos volt a XVII. század közepén. (Válts. 1:1116 és Titk. 536.) A *fellyüked, fonyorodott, kabolgyázás, kobélkodás* nincsen ugyan feljegyezve a MTsz.-ban, de azt hiszem, hogy Geleji ezen mondatában: „a' fényes hajnal-tsillag piros hajnal-hasadásva fel-lyüked“ (Válts. 1:793.) a *lökken, lükken* párjával van dolgunk, valamint „a' bolond módon való kabolgyázás“ (Válts. 3:479), a sopronvidéki *kabolgó*: szédelgővel függhet össze, míg a „Barátnőknek álmok után való kobélkodások“ (Válts. 3:500) bizonyára a *székely gobé, kobé* népies továbbképzése s végül a „*fonyorodott vén orca*“ (Válts. 1:1169) a balaton-melléki *fontyorodott* egyik változata. A „*fuláktalan tsómély*“ avagy here (Válts. 2:608), a „*dobsa ifjú, garabugyál*“ („a' Szent Írás ellen karatyolnának. és garabugyálnának“ (Válts. 3:487), *hinga*: ingó (Titk. 383) és *verdekel*: ver (Medgy. Serva D. 25) tájszók ma már ismeretlenek.

Legfeltűnőbb azonban a *mereng*. Úgy tudtuk eddig, hogy Kisfaludy Sándor írta először 1807-ben, még Kresznerics is csak tőle idézi. Az öreg Gradual Psalmusaiban (243. 1.) előforduló következő sorok: „És ime az tengeren nagy háboru tamada úgy hogy az hajó mereng vala“, azt bizonyítják, hogy ez is tájszó, s olyan gyakorító forma a *merül* mellett, mint a *minő* a *kerül* mellett a *kereng*. Igaz ugyan, hogy a Psalmusokat — saját megvallása szerint — nagyrészt Geleji csinálta, javította, még sem tarthatjuk ezt a szót az ő alkotásának. Hisz Háromszékben ma is él *merítget* jelentésben a *meringet* alak. Az Arany által használt s először feljegyzett népies *sillámlik* szónak is Gelejinél találjuk meg alapigéjét, a *sillámik*-ot: „Mint immár ditsőséges gyors test ki-sillámék közzülők“ (Válts. 2:1168).

Mondanom se kell, hogy a színmagyar népies szólások között sok az ismeretlen közmondás, mint pl: *bor hajtja a vendégségben a' dalt*; *el-kél ám a tót a tréfáról*; *orrt hijján Mátyás uram*; *a füstöt elnyelik a melegéért* stb. A *szólj igazat, betörík a fejed* szólásnak még eredetét is elmondja Geleji: „Egy néminémü kápolnában vala egy emberi ábrázatra faragtatott nagy bálványoszlop, melly az el-veszett marhák felől kérdezkedőknek meg-felel, és a' lopót meg-jelenti vala . . . Ez így lévén egy vak-merő lopo nem kitsiny marhát lopván el, és hogy a' szolló oszlop kimondja, a'tol igen tartván, minek-előtte a' kár-vallott

Gyulafejevároott 1647-ben jelent meg. Sok benne az erdélyi tájszó, de szép számmal találunk újításokat is. A *deszkázat* (385), *kölesönöz* (55), *homokozni*: *saburro* (419); *fűszerzet* (71); *lovasság*: *equitatus* (209), *németes*: *germanicus* (241), *utas*: *viator* (494) szavak, nemkülönben a *folyóbeszéd* (389), *ellentétel* (51), *köznév* (52), *rabszolga*: *andrapodon* (41) és *zsinórmérték* összetételek itt jelennek meg először irodalmunkban.

Pósa-házi pedig Medgyesinek szavait használja, mint pl. *utahít*, *fogadkozik*, *eltulajdonít*, *vallásszeri* (Válasz), de alkotja is a *balértelem*, *balszó*, *előtag* (Igazs. istáp) stb. összetételt.

Egyáltalában nem mondható tehát, hogy Geleji elszigetelt jelenség volt, vagy hogy hatástalanul működött a nyelvfejlésztés körül. Hisz még Illésházy is sokszor fordul hozzá találó szóért a XVIII. század elején; de annyi elvitázhatatlan, hogy ő kelle-ténél is többet újított, s körülbelül úgy viszonylik többi társaihoz, különösen Medgyesihez, mint későbbi erőszakos puristáink józa-nabb neologusainkhoz.

Mi volt az oka ennek a pár évtizedre terjedő újítási mozgalomnak? Az egyik körülmény, a melylyel nyelvünk fejlődésének történetében igen gyakran találkozunk, a mely új szóképzését szükségessé tette, az, hogy e kálvinista írók latin, német, angol egyházi műveket fordítottak magyarra. Hogy ily fordítás révén mennyi új szó keletkezik, elég lesz a XVIII. század közepén megjelent Hadi exercitiumra hivatkoznom, a melyben egy egészen ismeretlen fordító — Kovács János — teljes hadi műnyelvet alkotott. Azt meg mindenki tudja, hogy Kazinczyt éppen fordításai tették újítóvá. Medgyesi, Kászoni is fordításaikban használják a legtöbb új szót. Közvetlenebb oka azonban ennek, különösen latin kifejezések magyarítására irányuló neologismusnak, azt hiszem, a német Sprachgesellschaftokban keresendő. Mint tudva van. Németországban a XVIII. század első felében nyelvművelő társaságok alakultak, melyeknek egyik bevallott célja a német nyelvnek idegen szóktól való megtisztítása volt. Az első ilyen társaság 1617-ben keletkezett. Geleji 1619- és 20-ban, mint Bethlen Gábor kis öccsének, Istvánnak nevelője, Heidelbergben s több német nagyvárosban tartózkodott; Medgyesi a harminczas években járt künn. Az is valószínű, hogy Geleji Opitz Mártonnal, ki maga is tagja volt a weimari nyelvtisztító egyesületnek, már a heidelbergi egyetemen megismerkedett. Ez az ismeretség, továbbá a kiváló német költő gyulafejevári tanárkodása (1622—23) alatt való érintkezésük, továbbá Opitznak a német nyelv és irodalom felvirágozására célzó művei lehettek Gelejire nagyobb hatással. Az tény, hogy a mikor a Grammatikátskában főelvét kimondja, „a mennyire lehet az ember azon ügyekezzeék, hogy a' miket a' Deák (hagyjam el a' Sidot es a' Görögöt) egy igével kimond, ő is Magyarul ki-mondhassa; és a' mit egy szoval ki-mondhat, azt többekvel mindegy kerülő beszédvel, ne mondja-ki“ s „hogy alig lehet olly dolog munka-

ember hozzá-menne az ő el-veszett marhája felől kérdezkedni, ő azt megelőzi, és mégyen a' Kápolnában az oszlophoz s' fog egy szekerczét hozzá, és úgy meg-veri az oldalát véle, hogy ugyan döng, és megfenyegeti, hogy ha őtet kimondja, bizony a' fejet-is őszve-rontja. Az onnan el-menvén, a'nak utánna a' kár-vallott ember-is oda-érkezik, és az ő el-lopatott javai felől tudakozik, de tekénti, 's hát meg-némult a' szós oszlop, nem felel semmit tsak egy kukkot is. Tsudálkozik az ember rajta mi lelte az ő halgatásának okát kérdezi erőssen tőle, el-végre sok kértére kottyantva valamit, 's monda: Hoho! nem az előtti, más a' dolog, s' az állapot, az üdők immár roszak, az emberek-is meg-roszultanak, úgy hogy a' ki immár igazat mondana, a'val fenyegetik, hogy bé-törik a' fejét“.

III. Eddigelé nyelvünk XVII. századbéli fejlődését csupán Geleji és Gyöngyösi nevéhez fűzte nyelvtudományunk, Medgyesit, Kászont és Pósa házit sohasem szokták újítókul emlegetni. Pedig Medgyesi már tíz évvel Geleji előtt egész csomó új szót alkot fordítás közben: *vallásszeri*, *természetszeri*, *időszeri*, *rendszeri*, *lelküismeretes*, *becsedelem*, *vakmerőit*, *többség* (Praxis Piet.), *olvasottság*, *eltulajdonít*, *bebizonyít* (Hétn. pr. és Sz. Aty. Ör.) stb.; a Titkok titkának megjelenése után pedig felveszi Geleji szavait: a *szerzeményt*, *függeléket*, *rekesztéket* (Dialog.) stb., bár erősen kikel a sok szükségtelen újítás ellen. Kászoni is nemcsak átveszi mesterének, Gelejinek szavait, hanem maga is alkot és műve előszavában kéri is az olvasókat, „hogy efféle Terminusoknak megfordításáról, kivált képpen azokról, a' kikkel eddig a' mi nyelvünkön nem éltek, első tekintettel ne tegyenek mindgyárt ítéletet, mert, egyéb-aránt meg fognak tsalatkozni benne.“ Nála olvassuk először a *természetes*, *többszörös*, *előre* (Röv. Ig.) stb. szavainkat. És Apáczai Csere János, kinek számos műszava él ma is, ki egyik legnagyobb magyar újító e században, ha az újításra való bátorságot, ösztönt nem is Gelejitől vette, hanem, a mint az Encyclopaedia előszavában nyíltan megvallja, a deák Gazától, mégis voltaképen az ő tanítványa; tőle veszi át az: *alája vettetett*, *azonság*, *bötüz*, *közbülső*, *hasonlólanság*, *vágaték*, *tojomány* stb. szókat; új szavai közt, bár igen sok az egyszerű jelentés-változtatás, szép számmal akad képzővel alkotott is: *arányos*, *arányosság*, *alkonyodat*, *kiterjedtség*, *melegítőtség*, *száraztóság*, *sur-lódik*, *válad*, *viszontagoz* s egész tömeg -ási -ési képzős mellék-név s számos új összetétel: *középpont*, *együttlét*, *napéjegység* stb., *számláló*, *nevező*, *osztó*, *osztandó* ma is szélteben használt műszavak. Vele azonban ebből a szempontból külön is akarok foglalkozni.

Talán nem tévedünk, ha Bihari Ferenczet is ebbe a körbe soroljuk. Ő volt a Tshaholci-Bihari-féle Index vocabulorum magyar fordítója (Indicis Latini Ungarici Translator). Ezen értékes szójegyzék, mint Melich megállapította,* teljesen önállóan készült.

* A magyar szótárirodalom. Nyelv. Fü. 46: 156—157.

vagy tselekedet, a' mellynek illendő Magyar nevet az értelmes ember mind-járást nem találhat“, teljesen a hamburgi „Deutsch-gesinnte Genossenschaft“ purista törekvéseit utánozza.

Egyébaránt Geleji újításait nem egyedül, hogy úgy mondjam, nem a saját szakállára csinálta egészen; a Titkok titka előszavában megvallja, hogy „egynehányakval együtt, kik is régulta munkálkodtanak, most is munkálkodtak“. Hogy a gyulafehérvári iskola körében is megvolt a német nyelvtársaságok csirája, azt Geleji kijelentésén kívül Kászoni is igazolni látszik. Előbeszédében ugyanis úgy nyilatkozik, hogy a deák terminusokat csak többek tanácsára fordította magyarra. Az is bizonyosnak látszik Kászoni szavaiból, hogy műveiket nyomtatás előtt egymásnak megmutatták, azt írja az említett helyen, hogy valaki azt állította „első belétekintettel“, hogy a just *igaz*nak nem jól fordította, de midőn okát kérdezte „semmit sem tudva mondani, hanem csak imeze ámoza, s' azután belé hagyá“. Ebben a társasággá nem szerveződött, de sok tekintetben egy irányban működő írói karban a józanabb ellenzékét Medgyesi képezte, a ki a presbiteri kormányzat kérdésében is ellensége volt Gelejinek. Nyíltan fellépni és megtámadni a püspök álláspontját a nyelvfejlésztésre nézve, csak Geleji halála után volt bátorsága: 1650-ben a Dialogus Politico-Ecclesiasticus előszavában, a hol „ítélet nélküli böltselkedésnek“ minősíti nyelvünknek a deák ráhára való vonását, s a néhány helyesírásbeli s etymologicus furcsaságot.

IV. Geleji Katona István újításai ugyanis nemcsak a szóalkotásokra szorítkoznak, hanem rendet, egyöntetűséget igyekeznek teremteni az előtte és sokáig utána is zűrzavaros orthographiánkban. Leszámítva a *val-vel* ragra, a *v* tövű igékre vonatkozó s még néhány túlzását, mely onnan származik nála, hogy „a' szóknak és dolgoknak nem csak héjokat koczogatta, hanem bélekre is behatott“, a legtöbb eszméje, kezdeménye korát megelőző nyelvérzékről tanúskodik s századok múlva újra életre kel.

„Az igaz magyarban való írásnak módja felől“ már a Gradualban szól, úgy hogy Observatiói tulajdonképen az itt elmondottaknak ismétlései és kibővítései. Már 1636-ban állást foglal „amaz igen kőz paraszt és gyermeki Magyar írásnak módja“ ellen, már akkor hangoztatja, hogy az *i*, *j*, *y* egymással fel nem cserélhető betűk: az *y* csak lágyításra szolgál, az *i* és *j* másképen pronuntialtatnak. A *j*-személy- és módragnak az ilyen alakokban: adja, mondja, királyja stb. jogaiba való helyezésére már akkor rávezeti sokszor kigúnyolt etymologizálása. Ugyanazon az alapon, a minővel kikelt az *i* és *j* felcserélése ellen, kardoskodik később a Grammatikátskában az *u* és *v* összezavarása ellen az ilyen szavak írásában: *jövevény*, *törvény*. A *cs* hangra vonatkozólag már a Gradualban kimondja, hogy „annak *ts* . . . leg-igazabban való le-irattatása“, s hogy a *cs* idegen az Magyar nyelvben. A *ch* magyartalansága ellen is itt hallatszik az első felszólalás: „A' ch-t, azmint is írják némellyek legidegenbnek

tartom az mi nyelvünkől"; ő szólal föl először a Titkok titka végén a *g* és *t* betűknek *h*-val való toldása ellen. A mikor pedig ugyanitt kimondja, hogy „Az immár Magyarra lőtt Sidó, Görög, és Deák szókat Magyar módon kell írni“ és hogy a *th* csak a zsidó, latin és görög eredetű szavakban tartandó meg, mint Thessalonike, mentha stb., akkor még egészen új elvet hirdet.

Kortársai közül azonban csak Kászoni s nagyrészt Matkó fogadták el ezen újításokat, új rendet; ennek oka nemcsak az emberek kényelemszeretetében rejlik, mely nem szívesen szakít a régi rossz szokásokkal, hanem Geleji néhány túlzásában is, a mikbe a latin nyelv szerfölötti majmolása miatt esik. Medgyesi sem az említett kezdeményeit, hanem a *jóvt*-, *növt*-, *babval*-, *vadval*-féle alakokat, a sok *tattatott*, *tettetett*, *imádatás*, *teremtetés* formát hibáztatja az említett előbeszédben; csak ezekről mondja, hogy mindez „alkalmas megpiszkolásával esik . . . szép Magyar szóllásinknak“, hisz az írás egyszerűsítését ő is megkísérli a Hármassajban 1658-ban; noha csak a régi írásmódot akarván is fölleveníteni: „az y-nal én — mondja a corrigendák közt — az régi Magyar Írásnak állapotja szerint nem akarván élni, tsak horgas vonétással jeg'zettem meg fenn az nég' lág' betűket . . . a' mint a' régi n'omtatásokban-is vag'on“.

V. A Dialogus előszava egyébiránt nemcsak Geleji műveire vonatkozik, hanem a Medulla priscæ puræq' Latinitatis etc. című frázisgyűjtemény magyar értelmezésére is. A Vendelinus-féle Medulla-t ugyanis Bisterfeld János és Piscator Fülöp külföldről beszármazott gyulafejérvári tanárok 1646-ban „Typis Celissimi Principis“, újra kiadták.* A frázisok magvát képező igék magyar értelmezése a Grammatikátska helyesírása szerint van nyomtatva. A *val*-vel, *vá*-vé ragok és a *v*- tövű igék *v*-jének mássalhangzók után, illetőleg a *ni* képző előtt való meghagyása bizonyítja ezt: *kérésvel* (1040. sz. a.), *viadalval* (1074), *halottval* (1165), *mesterséggel* (1110), *akaratval* (1130), *tisztességgel* (1196) — *részesvé* (1232), *jelesvé* (1341), *rabvá* (1495) stb. — *fuwni* (1299), *szóvni* (1397), *jóvni* (1994) stb. Hozzávehetjük ezen, Melichtől is említett három egyező ponthoz azt is, hogy az igékötők kötőjellel vannak igéikhez kapcsolva: *ki-éget* (1106), *fel-fuwni* (1299), *meg-szépíteni* (1065) stb., a mit szintén Geleji ajánl a Grammatikátskában.

Melich az említett három írásbeli sajátosság alapján kimondja azt is, „hogy a magyar értelmező valamely gyulafejérvári tanár, esetleg maga Geleji lehetett“. E nézet csak részben állhat meg. Geleji semmi esetre sem volt a magyar értelmező, csupán az írás javítója, s ez is csak a 229.-ik laptól kezdve. Nem találunk ugyanis a *val*-vel ragos szavaknál állandóan *v*-t; ime: *okadással* (317), *könyörgéssel* (735), *törvényel*, *ásással* (15), *taggal* (72), *vizzel* (218); a *vá*-vé assimilációjára is nemcsak „az egy *hírré* eset“ (2036) van, mint M. határozottan mondja: *részessé* (403),

* Melich: A magyar szótárirodalom. Nyelv. Fü. 46: 166—168. I.

hírré (210), *keményé*, *darabossá* (236), *látatlanná* (52), *igyenessé* (12) stb., sőt a 229-ik lap előtt a *v-tűvű* igék infinitívusában sem találjuk a *v-t*: Eöszve *vöni* (452), meg *vini* (477). A *czillámlani* (224), *czüggedni* (294), *czalárdul* (333), *hagyít* (492), továbbá az *elhyni*, *eltulaydonit*, *elreitevi*, *foyni* írásmód a 229-ik lapig, a honnan a *v* assimilálódott példáit is idéztem, szintén azt bizonyítja, hogy ezeket az iverket Geleji már nem corrigálhatta, mert készen voltak, a többinek a kéziratát vagy kefélenyomatát azonban következetesen kijavította. A Melich. említette „egy *hírré* eset“ a 2036. sz. a., tehát a 229. lap után, továbbá a *megh*-szépiteni (1065) elkerülték az írásjavító Geleji figyelmét. Melich véleményét tehát akként módosíthatjuk, hogy a Medulla magyar értelmezője valószínűleg egyik gyulafehérvári tanár volt, de semmi esetre sem Geleji; ő csak saját helyesírási elve szerint corrigálta az iverket a 229. laptól kezdve.

(Vége következik.)

SIMAI ÖDÖN.

Lét, tét, vét, vit, hit, ét, it.

A lét vagy a nemlét kérdése ez.

Shakespeare.

Nem egy kárhoztatott neologismusról kiderült már, hogy nem az. Ezekről a *v-s* igetövekből (lev-tev- stb.) *t*-képzővel alkotott főnevekről is sokan azt hitték és hirdették, hogy a *létel*, *tétel* stb. teljes alakok önkényes kurtításai. Pedig a népnyelv mélyebb búvárlata arról győződhet meg bennünket, hogy éppen oly nagy divatjuk van, ha nem nagyobb, mint a teljeseeknek. Már „Két élő képző, melyekről keveset tud az irodalom“ című akadémiai felolvasásomban (1903 ápr.) felhívtam rájuk a figyelmet, s közöltem egy kis lajstromot, mely világosan láttatja a *vét* (vétél) szónak dús népi használatát. Ott ezeket hoztam föl: *vét*, *megvét*, *bevét*, *kivét*, *levét*, *fölvét*, *visszavét*, *elvét*, *rávét*, *észrevét*, *lővét*, *ökörvét*, *földvét*, *búcsúvét*, *haszonvét*, *lélekzetvét*, *hírvét*, *neszvét*, *részvét*, *vétsumma*, *vétbér*, *vétár*, *vétcél*, *vétidő*, — s megjegyeztem végül: „épp ily sűrű használatuk van ezeknek is: *lét*, *tét*, *hit*, *vít*, *ét*, *it*, melyekről más alkalommal“. Ezt az állításmat akarom bizonyítani, midőn most eleget teszek ígéretemnek.

1. **Lét.** Ennek van leggazdagabb virágzása a népnyelvben. Előle egészen visszaszorul a *létel*. De a régebbi irodalomban is nagyon gyakori (vö. a NySz.-t). A nép beszédéből ezeket jegyzem föl: *Létre jön* (kap) = kijön, kiderül, kitudódik, kivilágosodik. „*Létre jött* a lopás.“ „Majd *létre jön*, ki volt a hibás.“ Jelent ezt is: javul, neki veszi magát, gyógyul, éled (ember, állat, fa). „Nehezen akar *létre jönni* ez a malacz“ stb.

Létre hoz (kapint) = megjavít, meggyógyít, fölsegít, lábra állít,

megüdit. „Ezt a rossz kocsit hogy' létrehoztuk!“ (olyan, mint az új). „Ez a kis eső majd létre hozza a tavasziakat.“ „Az is le volt már, de létre hozta az ipa halála.“ Másik jelentésben = kiderít, kinyomoz, kitapogat stb.

Létre visz = kivisz, megvalósít. „Ha csak lehet, létre viszem, hogy hozzá jussatok az igazatokhoz.“

Létin van = kezd kivilágosodni, kitudódni, kibukkanni; és = kezd javulni, erősödni, gyarapodni. „Már létin van“ = jól áll (anyagilag).

Létin jár = nyomán van, nyomára jön, szimatján van, vigyázza.

Létit vesztette = nyomát, hírét vesztette (mi az övét, ő a magáét). És = tönkre van, le van, elesett. NB.: *léte-vesztett* (p. egy becsukott úr) = elzüllött.

Bánom a létemet (köztetek) = bánom, hogy élek, vagyok; meguntam az életemet. Így is: *élő létemet, világra létemet*. „Világra létivel senki se szabad“ (hogy született).

Létit se tudom = azt se tudom, él-e, van-e.

Létin kap = rajta kap, vérin ér. „Létin kapta az asszonyt“ = rajtérté.

Létin hagy. „Hagyjátok létin“ = jelen állapotjában; ne bántsátok.

Kiveszi a létiből = a valóságából, hitiből, vallásából, sodrából.

Létire fordít = megjavít, helyre, észre hoz, p. földet a gané.

„Létire fordította“ = megregulázta (feleségit).

Léthez kap = fölkap, szerencsésé lesz, kinyílik neki (hamar, mert jussolt v. nyert).

Létnek vesz = megigazit, megjavít (akármit, p. beteget, szereszmot, földet). „Létnek vettem a levest“ (ízetlen volt, megsóztam-paprikáztam).

Létemben = mikor voltam. P. gyerek létemben, legény létemben, katona létemben, bíró létiben stb. *Földi létemben* = mióta élek. „Egész földi létiben ember volt“ (így is: *álló létemben*). *Világi létemben* = teljes életemben (meine Lebtagé). *Pesti létemben* = mikor Pesten voltam. *Akkori létemben* (helyzetemben p. „még jobban tellett gunyára“).

Meglét = „Ki tudná már meglétit?“ = hogy élne.

Odalét = távollét és *rabság*. „Odalétemben pusztultatok ki mindenből“ (míg raboskodtam). Emez értelemben használják ezeket is: *messzelét, magánlét, ellét*.

Öröklét: Nem örökkévalóság, hanem = állandóság, tartósság. „Ennek a kocsinak sem lesz ám örökléte!“ (nem fiágra készült).

Rosszulét. Nem „Unwohlsein“, hanem = rossz anyagi helyzet. „Mindig jussol, mégis rosszulétbe“ van.“

Jólét. Nem „vagyonos állapot“, hanem = jó, bő élet. „Nem hiába ereszti a hasat, jólétbe“ van.“

Tullét = igen jó élet. „Tullétü ember ez az öreg Czéh“ = nagyon jól él.

Valólét = meglévő, mostani állapot. „Nem akarom valólétibe“ hagyni“ (úgy a mint van). Vö. *létin hagy*.

Nagylét, bölét, kislét, szüklét = jó mód és szegénység. „Nagyléttel van“ = jó módja van. „Nagylétin jár“ = nagy lábon él. „Kislétre szorult“, „szükléte van“ = elszegényedett, le van, csikorog.

Hazalét = otthonlét. „Hazalétemben még élt az öreg.“

Ágybalét = betegség, gyerekágy. „Ágybalétembe“ az apjuk főzött.“

Feklét. „Feklétin ne bántsd azt az ökröt“ = mikor fekszik, nyugszik. Ezeket is hallottam a néptől: *fekhely, nyugtanya*.

Létinvaló = mostani. „Majd megmondom a *létinvalóját*“ = hogy ki-mi. Mivelt nyelven = leleplezem.

Létszó = élőszó. „*Létszóval* is megmondtam neki.“

Létnap = születésnap. „Az anyjuk *léte napján* megöljük a ludat.“

Létes ember = élemedett, koros, megzüllött, megavult.

2. Tét. A mai irodalom alig ismeri. Az a „tét“, mely Einsatz-ot jelent, neologismus. Pedig ugyan forog a nép száján, magában is, de igekötős összetett alakokban is. Íme:

„Nem hagyom helybe a *tétjét*.“ „*Tétre* kerül.“ „*Tétjin* értem.“ „*Tétes* (nagy-tétű) ember“ = befolyásos. „Se *tétű*“ = lusta, heverő. *Téterős* (ember, ökör) = bírós, képes, munkabíró.

Megtét. „Nehéz lesz ennek a *megtétje*“ = megtevése. *Betét*. „Nem tom, hogy lesz a *betétje* a hordónak.“ *Kítét*. „Ennek a *kítétje* sincs messze“ (elveszt a helyét). *Föltét*. „Régem volt *föltétem* rá“ (r. feltettem magamban). *Féltét*. „Mindig van olyan *féltétje*“ (alattomos cselekedete). *Ellentét*. „Bajos az *ellentétje*“ (b. elejét venni, megakadályoztatni). *Rátét*. „*Rátétem* volt már tavál is, hogy felmegyek Pestre“ (szándékom, akaratom). *Hátratét*. „Elkeseredett a *hátratétjin*“ (hogy rövidséget szenvedett, a kisbbségin; maiasan: mellőztetésén). Mondják még ezeket is: *eltét*, *letét*, *viisszatét*, *összetét*, *szélyeltét* stb.

Az összetételekben mindig alapszóul szerepel. P. *Hírtét* (híradás). „Nem volt *hírtétje*, hogy jöhettem volna.“ *Kártét*. „Éppen *kártét*en fogtam.“ *Törvénytét* v. *igazságtét*. *Jótét* nemcsak a közmondásbeli jelentésében „*jótét* helyébe jót [ne] várj“, hanem = jól megtevés. „Nehéz lesz ennek a *jótétje*“ = nehéz l. jól megcsinálni. *Tanútét*, *eskütét* (sokszor egy). *Élégtét*. „Meg volt ennek az *elégtétje*“ = megfizettem érte. *Büntét*, *bizonyásgtét*, *ítéletét*. *Kaputét* = a kapu betevése este, ha a jászág betakarodott. (Nem volna jobb a „zárra“-t *kaputét*-nek nevezni?) *Tisztességtét* = temetés. *Csodatét*, *panasz-tét*, *szolgálatét*. *Próbatét* = első próba, p. ha a csikót először fogják be. *Számtét* = számadás, beszámolás. *Becsületét* = tisztelgés. „*Becsületén* voltunk az új papnál.“ *Gonosztét*. „*Gonosztétű* ember volt az világeletibe.“ *Dologtét*-nap. „*Dologtét*-nap“ = dologtévő, hétköznapi. *Végtét* = testámentom és temetés (*véget tesz* = rendelkezik). *Testtét* = temetés. „Nem voltam ott a *testtétjin* szegény apámnak“ (Beisetzung). *Szótét*. „Holnap *szótétre* megyek Szekszárdra“ = valamit megbeszélni, tárgyalásra (vö. szót érteni).

3. Vit. Mit? hát ez is van? Hallatlan! lehetetlen! Hallatlan, de nem lehetetlen, mert hisz egy bordában szótték a többivel. Feljegyezve nincs ugyan egy se ezek közül, de élnek a nép ajkán:

„Mikor lesz a *vite*?“ „Már *vitén* járunk“ (mindjárt viszsük). „*Vitiért* is kár“ (úgy se veszik meg).

Megvite. „Régem volt annak a *megvite*“ (pl. kölcsön fejszének). Így: *elvite*, *bevite*, *kvite*, *levite*, *fölvite*, *viisszavite*, *végbevite* stb. *Rávite*. „Ott van már a *rávite* az öt forintba“ = haszon, nyereség, profit.

Hirvite = üzenet (hírtét). „Meg volt-e a *hirvite* a komához, hogy itt legyen, mire virrad?“

Válaszvite. Ugyanaz, a különbség világos. „El ne maradjon a *válaszvite*, mert ugyan várják ám!“

Ebédvite. „Hát már kendre szorult az *ebédvite*, István?“ — Én rám ám, az asszony csak úgy zsibbadoz.

Dohányvite. „Győ héten lesz a *dohányvite*“ (szállítás, beváltás).

4. **Hit.** Ez se ritka a nép beszédében, de nem „vallásos hit” jelentéssel.

„Nagy *hite* van” = nagymondható, és: a kinek nyomós a szava.

„Nincs *hite*” = nem hisznek neki, hazug és: nincs hitele, creditje. Így is: „nincs *hite* a szavának”.

Meghite. „*Meghite* után se tehettük meg” (miután meghittük).

Elhite. „Nehéz az *elhite*” = elhivése.

Borhite. „Dejsz, nagy annak a *borhite*” = kocsmai hitele (általában).

Szóhite = szavahihetősége.

Urak hite = beveszik az urak (társaságukba).

Kis hitü = kevés hitele van a szavának — és: gyáva.

Nehéz hitü = nem igen hisznek neki.

Egyhitü = erősakarátú, jellemes. Így is: *vashitü*.

Sehitü = ingatag, jellemtelen.

Hitevesztett és *hitehagyott* = a ki elvesztette a hitelét, szavahihetőségét; elhagyta az eskütt urát.

Hites = a kinek hinni lehet; igaz, becsületes. „Annak bátran adhatsz, *hites ember*.”

5. **Ét.** „*Étire* se keres eleget.” „*Étit* se győzi.” „*Étemre* semmi gondom.” „Hagyj *étükre* elegendőt.” „Jókor jössz, *étin* vagyunk” (éppen eszünk). „Nincs semmi *étem*” (étvágyam). „*Éte vesztett*.” „*Éte bére*” (az öreg belültartós cselédnek).

Megét. „Nem soká tart a *megétje*, várj addig.”

Fölét. „*Fölétje* a saját gyerekei voltak” (azok tették tönkre).

Elét. „Széna *elétjin* voltak jó ökreim” (míg szénát ettek).

Húset. „*Húsetjin* jó a kutya is” (közmondás-féle).

Fűét. „Majd megjavul *fűétire* v. *fűétjin*” (marha).

Káposztaét. „*Káposztaéte* nélkül nagyon megvagyok.”

Tejét. „*Tejétre* (tejétire) szorultunk, nagy szeme van a húsnak.”

Étü. P. *nagyétü*, *kisétü*, *sokétü*, *kevésétü*, *jóétü*, *rosszétü*, *bőétü*, *szűkétü*, *fülétü* (bélpoklos), *húsetü* (nagy húsos), *halétü* („nagy halétü vagyok”), *kenyérétü* (nagy kenyeres), *farkasetü* (mohón eszik), *lóétü* (mindig eszik), *disznóétü* (piszkosan eszik), *marhaétü* (sokat eszik), *macskaétü* (nyalánkságokat szeret), *madárétü*, *verébétü*, *pillétü*, *békaétü* (ez a négy körülbelül = a ki keveset eszik, finnyás, kákabélú).

6. **It.** „*Itán* se hagyod nyugton azt az ökröt?” (mikor iszik). „Ennek se itt lesz az *ita*” (mi csak kapáljuk). „*Itán* se tudja lenyelni az orvosságot” (folyadék alakban). „*Itára* (*ita után*) szóljon kend” (előbb kóstolja meg). „*Itát* el ne hagyd a kis csikónak” (megitasd).

Megita. „*Megitátul* nem tartok, majd elfogy takarodáskor” (rossz borról). „*Megitát* ne kérdezze, csak fizessen” (hogy ki fogyasztotta el).

~ *Kiita.* „*Kiitátul* fél? majd megfejeljük” (csutorából kínálja).

Beita. „Majd *beitára* került a subám az úton” (kifogytam a költségből).

Elita. „*Elitán áll* a vagyonával” (végít járja).

Borita. „*Boritán* találtuk” (mulatott, akár mit ivott is). „*Boritan van*” (be van csipve).

Sörita. „*Söritán* hízik a német hasa.”

Itu. P. *kisitu*, *nagyitu* (nagyiható), *szűkitu* (mértékletes), *bőitu*,

sokitu, jóitu (bor), boritu („mindig olyan boritu kedve v. kedvvel van“), seitu = nem számít, a mit iszik, a száját se öblinti meg.

7. **Ét-it.** Gyakran így párosan is előfordulnak.

„Ét-it idején = délen. „Se éte se ita.“ „Éted-itod megvan, könnyen kitelelhetsz.“ „Csak étire-itára keres“ v. „étiért-itáért szolgál.“ Így is: ét-itára. „Mig megéte-[meg]íta nem volt a kend házának, addig kapaszkodott volna kend.“

Nagyétü-itu, kísétü -itu stb. —

Nem tartozik ide szorosan, de mert jó alkalom van rá, megemlítem, hogy e v-tövé igék fosztóképzős származékait is nagyon kedveli a népnyelv: létlen, tétlen, vétlen, vitlen, hitlen, étlen, itlan.

Létlen állat (csikó, borjú, malacz) = nem időre lett, idéetlen, melyet az anyja elvetélt (eldobott, elhányt). Létlen gyerek (érthető). Létlen ember = tökéletlen, mulya, memlesz („gyere kenyér, megesszelek!“). Létlen munka = gyarló, silány, haszontalan. Létlen vásár = melyet az idő elrontott vagy nem hagyott összeverődni. „Létlen beszédet mondott a mester“ (a pap helyett prédikált) = nem volt se füle se farka, se eleje se hátulja, nem ért semmit. Így is mondják: létetlen. „Meglettét létetlenné (létlenné) nem lehet tenni.“ „Mit búsulsz? létetlenné (létlenné) már úgy se teheted.“ Vö. Aranyánál: „Lettet azonban már ki tehet létlenné!“ (BH.)

Tétlen. A NyUSz. neologismusnak mondja s csakugyan „dologtalan“, „lusta“ jelentésben a nép nem él vele, de annál sűrűbben használja így; „Tétlen v. megtétlen maradt az őszi szántás“ (korán kifagyunk). „Éltétlen még a káposzta“ (még nem tettük el). „Tétlen(ül) vártam reggeltől délig, még se került a sor rám“ (kedvem ellen mulasztatták velem az időt). „Az semmit se hágy szótétlen (szótétetlen)“ = semmit se hágy szó nélkül. Dologtétlen v. dolgatétlen. Hirtétlen (hirt nem adva).

Vétlen. Az irodalmi nyelv tán csak az „észrevétlen“-t s „bucsúvétlen“-t ismeri. A nép még ezeket is: „Vétlen (megvétlen) maradt a háza, hiába volt a liczita.“ „Bevétlen hagyta az utolsó orvosságot, kiöntöttük.“ Van: hírvétlen, neszvétlen, lélekzetvétlen, hasznavétlen; részvétlen. Ez utóbbi nem „theilnahmlos“ jelentésben, hanem: „részvétlen voltam benne“ = nem vettem részt (p. verekezésben).

Vitlen. „Vitlen maradtam az idén a ganéval“ (kivítlen, rávitlen). Hírvitlen, válaszvítlen stb.

Hitlen = a ki nem hisz (hitetlen, hihetetlen), s a kinek nem lehet hinni (hazug, hamis). Szavahitlen. Meghitlen, el hitlen (a beszédje).

Étlen, itlan. „Étlen maradt a sok jó étel, itlan a sok bor“. „Itlan jártam meg a vásárt.“ „F . . . tlan s . . . étlen száj“ (közö.). „Húsetlen kell kihúzni a telet“ (megdöglöttek a malaczkok). „Borítlan megvagyok naphosszat“. Megétlen, megitlan. Étlen-italan helyett ezt is mondják: ét-italan.

LEHR ALBERT.

Megjegyzések a „király” szóhoz.

Simonyi Zsigmond egy jegyzetéből indult ki Horger Antal, a mikor megmagyarázta, hogy a mai *király* egy régebbi *kērāly*-ből, *kērāl*-ből, ez pedig egy feltehető **karāl*-ből származott (Nyr. XXXVI. 410—415). Hogy hogyan lett a *kērāl* előbbi **kārāl*-ból, azt Horger úgy magyarázza, hogy „az *á* előtt álló *a* hangból *ā* akart lenni, de ezen hang hiánya, vagy a képzésben való gyakorlatlanság miatt csak *ē* lett belőle” (Nyr. XXXVI. 414). Horger szép fejtegetéseihez hozzászólt Asbóth Oszkár is (Nyr. XXXVI. 467—470); helyesli H. érveit, s bizonyos tekintetben tovább viszi a kérdést, utalva arra, hogy „az *a*—*ā* egymásután mennyire nem felelt meg mindig és mindenütt a magyar ajaknak, azt a két hangnak néha található disszimilációja is mutatja; míg ugyanis szláv *o*-nak a régen átvett szavakban *a* szokott megfelelni, *ā* előtt ugyancsak már régen átszármazott szavakban többször *o*-t találunk: *koš*-nak *kas* felel meg, de *košar*-nak *kosár* és ép így mondjuk *kovács*, *mocsár*, *pogány*, pedig az utolsó három szóban az *o* előtt vagy után hangzó ajakhangú mássalhangzónak aligha tulajdoníthatunk valami hatást. Hogy az *ā* előtt ejtett *o* e szavakban *a*-ból lett-e vagy esetleg az *ā* hatása alatt megőrzött régi *o*, az szorosan összefügg azzal a vitás kérdéssel, vajjon a szláv *o*-t a magyarok ajakműködéssel ejtett *a*-nak hallották-e vagy tiszta *o*-nak, a minek fejtegetésébe ezúttal nem bocsátkozhatom. Én csak annyit mondhatok, hogy az éppen említett esetekben az *ā* előtt hangzó *o*-t az *ā* hatásának tulajdonítom . . .” (Nyr. XXXVI. 468). További fejtegetésében A. azt mondja, hogy a m. *király* magyarázatában *ly*-es, tehát **karāly* és nem *l*-es, tehát **karāl* alakból kell kiindulnunk, mert a magyarság az átvételkor „semilyen szláv nyelvben nem hallhatott tiszta *l*-el ejtett alakot” (Nyr. XXXVI. 469).

Legyen szabad mind Horger, mind pedig Asbóth cikkére néhány megjegyzést tennem.

Első megjegyzésem az, hogy a *király* szó magyarázatában magyar *krāl* alakból kell kiindulni, s hogy egy ideig nyelvünkben a szó így is hangzott. Többször bizonyítottam, hogy a két mássalhangzón kezdődő idegen szavak eleinte nyelvünkben is két mássalhangzón kezdődtek (vö. *barázda*, *berkenye* OklSz., *göröncsér*, *Garam*, *Kolosvár*, *Körös* MNy. II. 55—56, *haraszt* NyK. XXXV. 121, *barát* HB.; az 1055. oklevél *bolatin*-, *balatin*-ja is egykor **blatin* lehetett a magyarban). Így volt ez a *király* szóval

is. Szent István veszprém-völgyi donációjának Kálmán király-féle 1109. évi átiratában ezt olvassuk: ἐγὼ στέφανος χριστιανὸς ὁ καὶ κρᾶλ πάσης οὐγγρίας (vö. Gyomlay kiadását; az Orsz. levéltár példányát l. Szilágyi S. A m. nemz. tört. II. 242—243. lap közti mellékleten). Hogy itt a κρᾶλ nem újgörög (vö. újgör. κρᾶλης Mikl. Slav. El.), hanem magyar szó, az kétségtelen.

Második megjegyzésem a *karál alak a-jára vonatkozik. Horger szerint ugyanis a fejlődés menete ez: szláv *kralъ* > magy. *král* > *karál > kërál, kërály > király. Miért nem vesz fel Horger *kărál alakot is? Fejtegetéséből azt látom, hogy nem vallja Szinnyeinek azt a tanítását, mely szerint az Árpádok korában az á hangú szótagot megelőző szótagban lévő s következetesen irt a-nak (vö. *zakadat*, *Aianduc*, *halalnec*, NyK. 27:241) közmagyar ejtése á volt. Pedig a *kărál ejtés Szinnyi felfogásából szabályosan következik. Látszólag Horger mellett szólnak a nyelvtörténeti adatok, de csak látszólag. Ha mi ugyanis a *král* > *karál-hoz hasonló *barát* szó jelölése történetét figyeljük meg, akkor ezeket az írott alakokat fogjuk találni. Legrégebben feljegyzett alakja *brat* (vö. *bratym* Hal. B., a györmegyei Kis- és Nagybarátfalu egykori neve írva *Brath*, Csánki III., 545; ilyen falunévre vö. az 1086. évi bakonybéli javak összeírásában: ad rus monachi). A következő időrendi alak: *borat*. Egy 1232. évből való oklevél ugyanis (vö. M. N. Múzeum, Levéltár, törzsanyag) a györmegyei Kis- és Nagybarátfalut *Borat*-nak írja (vö. Xp[ist]ofor[us] filius Cosmesacerdotis de *Borat*); egy másik hasonló nevű falut 1331-ben *Borad*-nak írnak, ma *Baráti* (vö. Csánki II. 589). A *borat* alak után időrendileg a *barat* jön (vö. OklSz.). A *brat* és a *barat* közt van tehát egy *borat*-nak írott alak is. Ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy t. i. ha egy időben egy hang a-val is, meg o-val is van írva, a-nak (= â) olvasandó, ebben az esetben a *barát* szónak csakugyan ez az ejtése volt: *brát* > *bărát*, illetve alkalmazva a *brat* példáját a *király* szóra, az ejtés sorrendje ez: *král* > *kărál > kërál, kërály > király. A *borat* és *barat* alakok megfejtéséért azonban a nép nyelvéhez kell folyamodnunk. A mióta tudjuk, hogy a nyelv élő tevékenység, a régi adatok is szemünkben csak annyit érnek, a mennyiben ily eleven tevékenység emlékei. Már pedig az élő nyelv segítségével a régi *borat* alakot szépen megfejtethetjük. A nép nyelvében ugyanis a *barát* szónak ezek az alakjai: *barát*, *bărát*, *bërát*, *borát* (MTsz.) s hozzá hasonló esetek a következők: *brázda*, *barázda*, *bërázda*, *borázda* (MTsz.); *csalán*, *csenál*, *csinál*, *csonál* (MTsz., vö. *csalán*, *csellyán*, *csilán*, *csollán* NySz.); *vargánya*, *vèrgánya*, *vorgánya* (MTsz.); *vasárnap*, *vèsárnap*, *vosárnap* (MTsz., *wosarnap* NySz.). A népnyelvi alakok a régi *borat*-ot nem engedik *bărát*-nak, hanem csak *borát*-nak olvasni. Hogyan viszonylik már most a *borát* alak a *bërát*-hoz? Nézetem szerint itt kétféle fejlődéssel van dolgunk; mind a két irányú fejlődés alapja a—â. Ebből az a—â-ból lett > â—â > ë—â > i—â; ilyen esetek, a melyek részben vagy egészben

átmentek e fejlődésen: *barázda*, *csalán*, *király*, *vasárnap* (más példákat láss Horger cikkében). Az *a—á*-nak másik irányú fejlődése, hogy az *a—á*-ból *o—á* lett. Ilyen esetek *borát* (barát), *borázda* (barázda), *csollán* (csalán), *vosárnap* (vasárnap), *vorgánya* (vargánya). Asbóth az *a—á* > *o—á* változás tárgyalásánál felhozza a *kosár*, *kovács*, *mocsór*, *pogány* stb. szavakat is, s ha jól értem, hajlandó feltenni, hogy e szavak egykor a magyarban *kasár-nak, *kavács*-nak, *macsár*-nak, *pagány*-nak hangzottak. Az én nézetem szerint *a—á* > *o—á* változás van ugyan a magyarban (vö. a fentebbi példákon kívül: régi *ravás*, mai *rovás*, vö. *ravatal*; *kalmár*: Dunántúl *kolmár*. *halavány* ~ *halovány* stb.). Azonban arra is van példa, hogy az eredeti *o—á* megmarad (vö. *hozzá*, változásaira vö. MTsz., *zsoltár* vö. Mel. Szláv jöv. I. 2. 415), viszont arra is, hogy *o—á*-ból *a—á* lett (vö. *határ*, van *hotár* is MTsz., *kalács*). A *kosár* (van *kasár* is MTsz.), *kovács* azon esetek közé tartoznak, a melyekben eredeti *o—á* megmaradt (lásd jelölésükre az OklSz.-t), nagyon valószínű, hogy ilyen *o*-val van dolgunk a *mocsár* szóban is (*a*-val hangzó alakjára vö. OklSz.). A *pogány* szó azonban nem ide való példa, mert itt — úgy látszik — eredeti *a—á*-val van dolgunk. A mi okleveleink ugyanis a mai *pogányt* akkor is *a*-val írják (az OklSz.-ban: *pagan*, *paganser*: *sepulchra paganorum* Mel. Szláv jöv. I. 2, 376), a mikor a szláv *o*-nak megfelelő mai magyar *a*-t még *o*-val jelzik. Ez ok alapján a régi magy. *pagán*, mai *pogány* aligha szláv jövevéyszó. Az *a—á* > *o—á* fejlődés tehát megvan ugyan a magyarban, a mint arra a NyK. 35:126. lapján rámutattam (vö. ott régi m. *Pangrácz*, mai *Pongrácz*), Asbóth azonban e fejlődés igazolására nem egy kalap alá tartozó példákat választ.

Hogy az *a—á* > *ä—á* > *ë—á* > *i—á* fejlődésben az *á*-nak fontos szerepe van, azt Horgerrel és Asbóthtal együtt én is vallom. Hogy azonban egyedül az *á* hatásában kellene keresnünk az *a—á* > *o—á* változás okát, azt egyelőre nem merném aláírni. Az *a* > *o* változás ugyanis nemcsak *á*-t megelőző szótagokban fordul elő (vö. régi m. *arbanász*, mai *orbonász*, *oroszlán*: tör. *aráslan*, Gombocz, Török jöv. 96. l.), hanem más helyzetben is (vö. NyK. XXXV. 126). Én azonban ezúttal bővebben nem akarok foglalkozni e jelenséggel, rá kerül majd a sor akkor, a mikor részletesen fogok a *ravás* > *rovás*: *ravatal* | *forgács* ~ *farag* | *rohtone* ~ *rajá > *rëä* | *asztán*: *osztán* ~ *oda* | *tahát*: *tehat* ~ *tova* | *borít* ~ *burok* stb.-féle alakokról szólni. Horger és Asbóth cikkei azonban mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy a magyar vocalismus terén a vizsgálódások nagyon is a kezdet kezdetén vannak.

Visszatérve a *király* szóra, ezt a fejlődést tartom helyesnek: *král* > *karál > *kërál, *kërály* > *király*. Az *a—á* > *o—á* sort a *királynál* nem tudjuk kimutatni.*

* Megjegyzem, hogy *ä—á* > *ë—á* > *i—á* || *ä—á* > *a—á* > *o—á* fejlődést is fel lehetne tenni. Nyelvtörténeti okokból azonban a fentebb kifejtettet tartom helyesnek.

Harmadik megjegyzésem a szó jelentésére és *ly*-ére vonatkozik. „Szláv jövevényszavaink” cz. munkámban azt irtam, hogy a *király* szó a magyarba csak olyan területről jöhetett, a hol az állam feje szintén *kral* volt. Csak az a kérdés, vajjon a magyar *király*, valamint a szláv *kral* mindig azt jelentte-e, a mit ma, t. i. *rex*, az állam feje. S úgy látszik, e tekintetben azt kell mondanunk, hogy a IX(?), X. századi magy. *kral*-nak más jelentése volt, mint a XI-ik századtól való magyar *kérál* > *kérály* > *király*-nak. Az első, a ki erre figyelmeztetett, Pauler Gyula volt. Szerinte a X. században minden magyar csapatvezér neve lehet *rex* (vö. Hartv.-nál *rex* helyett *dux* M. Flor. 7: sancti ducis = Szent István, 9: misca poloniorum dux), s hogy az akkori magy. *kral* még nem király (vö. Pauler, A m. nemz. tört. I² 22, 386). Én Paulert úgy értelmezem, hogy szerinte a magyarok a csapatvezért, törzsfőt, a ki korlátlan úr volt a maga törzse felett és a maga területén, latinul *rex*-nek, magyarul *kral*-nak hívták. E törzsfők közt azután egy a többi felé kerekedett s az maradt a *rex*, az államfő. E szerint a régi magyar *kral*-nak két jelentése volt: a) *dux*, csapatvezér, törzsfő (IX? X. száz.), b) *rex*, könig (XI. század óta). E nézetet támogatni látszik a következő adat is. A IX. századi dolgokat elbeszélő Vita sancti Methodii (edidit Fr. Miklosich, Vindobonae 1870)* Szent Methodról († 884-ben) ezt írja: Приѣдѣшю же на strany дunaiskyja korolju ugrьskomu, vьschotѣ i vidѣti = Cum vero in partes Danubii venisset rex Ungrorum, videre eum voluit. Az ungrok *korol*ba tehát szent Methodot látni akarta, a mi a IX. sz.-ban volt. Minthogy a Vita s. Methodii jelen alakjában orosz szerkesztésű XIII. századi kéziratból ismeretes, eredetijében, a mely egykorú feljegyzések alapján X. századi lehetett, ez állhatott: *kralju ugrьsku-jemu*. Hogy itt csakis magy. törzsfőről, csapatvezérről lehet szó (a milyen volt pl. Ajtony a X. száz. végén, a XI. elején), az idő miatt, a melyben a történet játszik, kétségtelen.

Az eddigiekkel, azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy a m. *király*-nak, *kral*-nak jelentésfejlődése ez: a) csapatvezér, törzsfő, *dux* (ez lehet IX.?, X. századi jelentés); b) a törzsfők legkiválóbbja, a ki magához ragadja a hatalmat, *rex* (Szent István óta, XI. sz. óta).

Hogy a *kral*-nak a szlávságban is ilyen jelentésfejlődése lett volna, nem valószínű. Az oláh nyelvnek az az adata, hogy Erdélyben a fejedelmet oláhu *craju*-nak hívták (Apaffi Mihály rendeletéből nyomtatott oláh könyveken Apaffit *craiu*-nak hívják; oláh *craiu*: király; lump), kései a mi szempontunkból. Fontos azonban az, a mit szláv jövevényszavaimban én is, a horvát akadémia nagyszótárában pedig Budmani kifejt, hogy t. i. a *kral* szó nem is lehetett egykor köz-, illetőleg ósszláv szó azért sem, mert az óbolgár emlékekben a gör. βασιλεύς-t állan-

* Tudom, hogy újabb kiadása is van, de még nem tudtam megszerezni.

dóan *cēsarb*-jal, később *car*-ral* fordítják. A gör. kel. emlékekben a *király* = *carb*, *cēsarb* a legrégebbi időkben, míg a katolikusokban *kralb*. Nyugaton az államfők (a szerbeknél XII. század óta vö. Daničič, Rječn.), a kik a IX., s részben a X. században a frank birodalom hűbéresei voltak, a lat. *imperator*, *Cesar*-ral szemben *kralb*-ok voltak.

A m. *király* szót én nyugatról s nem keletről (bolgár) jött kifejezésnek tartom, ezzel azonban nem akarom azt mondani, hogy a szláv *kralb* szó a ném. *Karl*, *Karal* (lat. Carolus, Nagy Károly nevéből, vö. Mikl. Lex. p., EtWb., Vondrák Altk. gr. és Vergl. gr. 309) névből való származása egész kétségtelen dolog volna (vö. Gebauer, Staroč. slov.). Nagyon nehéz a ném. *Karl*, *Karal* (írva *Charal* is, vö. Sreznevsky, ó-or. szót. és Vondrák Vergl. gr. 309, Arch. 24:571) szóból a szláv. alapalakot kifogástalanul megmagyarázni. Ugyanis kétségtelen, hogy a szláv alakoknak alapja *korl* (olv. *korly*), s épen ezért, ha előfordulna, az ó-bolgárban *kralb* (кpaлб) volna a szó. Ezt támogatja a szerb *kralj* (gen. *králja*), ça-horv. *králj*, or. *korolb* (olv. *károly*), kaj-horv. *kralj* (vö. Habd., Jambr., Bellost. *kraly*, *kràly*), osztr.-szlov. *kralj* (Pleterš.). A szláv alapalak tehát *l*-lyel van s ennek az *l*-nek az eredetét kifogástalanul még ma sem magyaráztak meg (vö. Mikl. Vergl. gr. II. 73; szerinte *Karl*, *Karal* nom. propriumhoz *jz* képző járult). De ez csak egykor volt. Ki tudja megmondani, mikor keletezett a mai bolg. *kral* (*l*-lel), cseh *král* (*l*-lel), lengy. *król* (*l*-lel), haz. szlov. *krao*, régebbi *kral* (vö. Miklosich, Vergl. gr. I. 338 és Melich, Szláv jövő.). Nem czélom tárgyalni, hogy a szláv nyelvek szóvégi *ly*-e (*lb*) mikor lett a bolgárban *l*-lé (itt-ott szórványosan ma is *ly*, de kevés példában, mert a szóvégén összeesett a *lb*, *lb*-lel, vö. magy. *pokol*, *aczell*, *köböl*) a hazai szlovénben a *király* szóban *l*-lé (s így *o*-vá), a csehben, lengyelben *l*-lé. Nem pedig azért, mert azt hiszem, hogy a magyarban is van arra bizonyíték, hogy *král* az eredetibb magyar alak. Továbbképzésben ugyanis a régi nyelvben e szóban: *királd* állandóan *l* van, vö. Csánkinál I. 174. *Királd* = 1330-ban *Kyrald*, 1398-ban *Kerald*, ma Királyd Borsod megyében (*ly*-lyel Lipszky, Kresznerics). Vannak adataink arra is, hogy egyugyanazon emlékekben *királnak*, *királtól* stb. mellett *királ* van. Egészen hasonló eset nézetem szerint *Miháld* (Somogy m., Csánki II. 629), *Mihálydi* (Szabolcs m., régen *Myhaldy*, Csánki I. 520; vö. OklSz.), melyben szintén eredeti szláv *lb*-lyel van dolgunk, s nálunk *l* az eredetibb. Ma még nem tudjuk megmondani, hogy a szóvégi eredeti *l*-ek, *n*-ek milyen esetekben lettek *ny*-, *ly*-ekké (vö. *Károl*, ma *Károly*, *Karácsond*, *Karácsonfalva*, *Karácsonyfalva* | *karácson*, ma *karácsony*, *Mihál*; ma *Mihály* stb.), de kétségtelen, hogy sok ilyen esetünk van. Tekintet nélkül tehát arra, hogy a szláv *kralb*

* Néhány éve lapjaink megtámadták hazafias kisoroszainkat, hogy imáikban a *z* orosz *car*-ért imádkoznak; pedig ez imákban *car* = király, rex, βασιλεύς, mert az *imperator* — *Κεcαρι*.

a X. században *kraly*-nak (*krāly*) vagy *kral*-nak hangzott-e, én valószínűnek tartom, hogy a Dunántúli nyelv egy *kraly*, ill. *krāly*-ból ép úgy, mint *kral*-ból magy. *král* alakot formálhatott, s ezt látom bizonyítva a gör. *κρᾶλ* és a m. *Királd* helynevekben is.

Mindezek alapján nem tartom feltétlenül helytelennek Horger felfogását, a ki *l*-ből, s nem *ly*-ből indul ki, bár ha *ly*-ből indul ki, szláv szempontból véve akkor helyesebben járt volna el.

Végül ismétlem, hogy nézetem szerint a magy. *király* jelentésművi és hangalakú fejlődése ez volt: I. jelentés: a) törzsfő, csapatvezér, dux, b) rex, könig, a miből csak egy van; II. hangalak szláv *kral*¹, *krāl*², esetleg *kral* > magy. *král* > *karál > *káral > *kérál* > *kērály* > *király*.

MELICH JÁNOS.

Székely és csángó növénynevek.

Brassó és Háromszék megyékben éveken át botanizálva, találkoztam falusiakkal, kik növénygyűjtésemet figyelemmel kísérték. Szóba ereszkedtem velök, hogy a növények népies nevét is megtudjam. A fiatal nemzedék — sajnos — alig-alig ismeri a növényeket; a vén asszonyoktól hallottam a legtöbb növénynevet. Ellenőrzésül ugyanannak a növénynek nevét másoktól is megkérdeztem.

A gyűjtött neveket e helyen azért közlöm, mert tapasztaltam, hogy a Tájszótárnak növényekre vonatkozó adatai nem mindig pontosak és megbízhatók. Az illető szógyűjtők nem voltak egyúttal a növények ismerői is.

Sok növénynek több neve is van. Az ilyen synonym neveket zárjelbe tettem. Legtöbb nevet Réty-en gyűjtöttem. Réty kisközség Háromszék-megyében. Református székelyek lakják. Hétfalu Brassó mellett van. Lakosai csángók és oláhok.

Mondanom sem kell, hogy a nép a gazdasági növényeken kívül csak azok iránt érdeklődik, melyeknek gyógyító sajátásaik vannak, melyek szépségüknél vagy illatuknál fogva feltűnők, vagy melyek nagyon útjában állanak. A növények százai észrevétlenül maradnak; igénytelenségük miatt nem jutnak külön névhez, általánosan *burján*-oknak nevezik őket. S a jó emberek sehogy sem tudták megérteni, minek gyűjtöm a *burján*-t is? Az ő szemükben a *burján* a növényország szemetje.

Az oly növényeket, melyeknek apró virágocskákból álló virágzatuk van — ha már más nevük nincs — *kásafű* vagy *kásavirág*-nak nevezik. A növényeket nem ismerő háromszéki ember a mezőkön mindenfelé csak *burjánt* és *kásavirágot* lát.

Igen sok növény nevéhez odateszik a *vad* jelzőt. E megkülönböztetést e növényeket szembehelyezik a hozzájuk hasonló és rendszerint velök rokon kerti vagy gazdasági növényekkel. Például:

Császárszakál: *Viola tricolor* L. és *vadcsászárszakál*: *Viola arvensis* Murr. — *Csombor*: *Satureja hortensis* L. és *vadcsombor*: *Thymus* fajok.

A vízi, mocsári növényeket a *béka* jelzővel szeretik megjelölni.

Béka virág elég általános név, mely majd minden vízi növényre illik. — *Ló* jelzővel látják el azokat a közönséges növényeket, melyeknek rendesen nagy természetük van és ellentétben állanak valamely hozzájuk hasonló szebb vagy értékesebb növényvel. Ilyenek: *lóména*, *lófodorka*, *lósósdí*. — A *kutya* szóval szintén a közönségesebb, útszéli növényeket jelölik: *kutyatej*, *kutyakapor*. — A *számár* jelző a tüskés kóróknak jár: *Cirsium* és *Carduus*-féléknek. — *Fecske*, *madár*, *galamb* és *kakuk* a kedvesebb, szebb növények jelzői.

Az állatok általában sűrűn szerepelnek a székelyek növényneveiben. Az előbbieken kívül még a következőket említem: *bak*, *bárány*, *bihal*, *cornyú*, *disznyó*, *csóka*, *egér* ... stb.

Mily vonatkozásban állanak ezek a növények természetrajzával, a legtöbb esetben alig lesz megfejtendő. A *bihal* szóval bizonyára a *Phaseolus coccineus* magjának nagyságát akarják jelezni. A *méh* szóval azt akarják talán kitüntetni, hogy bizonyos virágokat a méhek nagyon látogatnak.

Palaczkféregfü-nek nevezik a nagyobb táskájú keresztesnövények némelyikét. Megkérdeztem egyszer bíró uramat (Réty-en), vajjon miért nevezik a *Thlaspi arvense*-t palaczkféregfünek? Azt felelte: „talán azért, mert magja hasonlít a palaczkféreghez“. Mag alatt itt a *Thlaspi* termését kell érteni, palaczkféregnek pedig a háromszékiek a poloskát mondják.

A sötét színű virágokat *czigány* névvel illetik. — A nagyobb *Carex*-féléket *sáté*-nak, a nagyobb *Juncus* és *Scirpus*-féléket pedig *nád*-nak mondják. A *Typha* neve: *botikó*. — *Kölesfü* a *Setaria*, *Echinochloa* és *Digitaria*-félék minden faja. A kúszónövényeket *folyó* névvel s a ruhához tapadó magvakat, terméseket, növényeket *ragadály* névvel illetik.

Sok név könnyen kimagyarázható a növény alaki tulajdonságaiból. Például: *borsika*, *gyöngyöcske*, *tölcsérvirág*, *kövérfü* stb. Jóval több azonban az olyan név, melynek jelentése és származása ki nem deríthető, vagy legalább is homályos. Például: *aranyverselő*, *czintória*, *csalóka*, *daragics*, *ester*, *férfi húség*, *legényvér*, *jézuska*, *kozmadíner*, *lidérczfü*, *macskaparádé* stb.

Az ifjabb nemzedék sok idegen elemet hoz az ősi nyelvbe s az újabb jövevényszók sok jó magyar szót szorítottak már eddig is ki nyelvünkéből. Mentsük meg, a mit még menteni lehet. Már a parasztkert sem maradt meg eredetiségében. Az évszázadok óta művelt kerti virágok közé újabban idegen elemek is befurakodtak. A régmódi *boglárka*, *boroszlán*, *borsminta*, *lapos minta*, *büdös liza*, *csokros viola*, *csombor*, *szegfü*, *kláris*, *jézuska*, *kéknefelejcs*, *kékecske*, *málvárózsza*, *szikraszegfü* virágok között ott találjuk már a *szolpigót*, a *fuksziát*, *vaniliát*, *verbénát*, *primulát*, *őszi floksot*, *krizántint*, *vörös estert* és másokat.

Az alábbi jegyzékben mintegy 260 népies növénynevet közlök.*

ánizs: Pimpinella Anisum L.
aranyverselő: Ranunculus acer L.
 (Béka virág is.)
árvácska: Viola tricolor L. (Császár-
 szakál.)

bakmeggy: kisszemű meggy.
bakszakál: Tragopogon orientalis L.
bárányfark: Amarantus caudatus L.
báránylábvirág: Primula veris Huds.

— Csik-Szt-Imre.

* Ha helynév nincs említve, mindig Réty értendő.

- bazsarózsa*: *Paeonia officinalis* L.
békavirág: *Ranunculus acer* L. (*Arany-verselő*).
békavirág: *Caltha laeta* Sch. N. et K. — Hétfalu.
belekenyér: *Malva neglecta* Wallr. — Hétfalu.
betónia: *Petunia violacea* Lindl.
bihalfaszujka: *Phaseolus coccineus* L.
bikfa: *Fagus silvatica* L. — Hétfalu.
birtóka: bábaszilva nevezetű eltorzulás, melyet az éretlen szilvatermésen ax *Exoascus Pruni* Fuckel. gomba okoz.
bóbiska virág: *Tulipa Gesneriana* L. — Hétfalu.
bodács és bodács: éretlen alma, éretlen gyümölcs így nevezték a sárga tavi rózsá — *Nymphaea lutea* — éretlen termését is.
bogács: *Dipsacus Fullonum* L.
boglárka: *Bellis perennis* L. — Réty, Hétfalu.
bojtorján: *Arctium-félék*.
bojza: *Sambucus nigra* L. — Hétfalu.
bornyúfü: *Trifolium-félék*. — Hétfalu.
boroszlán: *Syringa vulgaris* L. — Réty, Hétfalu, Brassó.
borsmenta: *Mentha piperita* L.
botikó: *Typha latifolia* L.
bölgénmag: *Hyosciamus niger* L.
burján: *Chenopodium album* L. és a hozzá hasonló *Chenopodium-félék*. — Hétfalu.
burján: gyomnövények, hasznot nem hajtó dudvák.
búzavirág: *Centaurea Cyanus* L. (*égi virág*).
büdös liza, büdös lizi: *Pelargonium zonale* Willd. — Réty, Hétfalu.
bürök: *Conium maculatum* L.
császárszakál: *Viola tricolor* L. — Réty, Hétfalu, Brassó.
csengőkóró: *Alectorolophus major* (Ehrh.) Reichb. (*fehér csormolya rezgőfü*).
csipkerózsa: vadon termő *Rosa-félék*. — Hétfalu.
csipkerózsa: kerti teljes *Rosa-félék*.
csókaláb: *Primula veris* Huds. — Hétfalu.
csokros viola: *Matthiola incana* R. Br.
csormolya: *Agrostemma Githago* L. — Hétfalu.
csormolya: *Melampyrum arvense* L.
csücsörborsó: *Vicia sepium* L.
czigányalma: sötétpiros színű alma-faj (*kék alma*).
czigányfodorka: *Chenopodium Botrys* L.
- czigányvirág*: *Pulmonaria officinalis* L. — Hétfalu.
czikória: *Taraxacum vulgare* (Lam.) Schrk. levél rózsája.
czintória: *Silene Armeria* L.
daragics: *Chrysanthemum vulgare* L.
disznócska: fenyőtoboz. — Csik-Somlyó.
disznókáposzta: *Sonchus oleraceus* L. és *asper* (L.) Hill, *Lactuca Serriola* L.
döblöcztök: sütőtök.
egerfa: *Alnus rotundifolia* Mill.
egér/farkú fű: *Achillea Pannonica* Scheele. és *A. collina* Becker.
égi virág: *Centaurea Cyanus* L. (*búza-virág*).
egris: *Ribes Grossularia* L. — Hétfalu, Réty.
eper: *Fragaria vesca* L.
esterburján: *Amarantus retroflexus* L.
farkasalma: *Aristolochia Clematitis* L.
farkasfog: *Eryngium planum* L. (*lédérczfű*).
fecskefü: *Dianthus Marisensis* Simk. (*fecskevirág*).
fecskefü: *Geranium phaeum* L. (*fecskevirág*). — Hétfalu.
fecske-mák: *Sanguisorba officinalis* L. — Székely-Udvarhely.
fecskevirág: *Dianthus Marisensis* Simk.
fecskevirág: *Geranium phaeum* L. — Hétfalu.
fehércsormolya: *Alectorolophus major* (Ehrh.) Reichb.
fehér egérfü: *Berteroa incana* (L.) D. C.
fehér füles: *Lilium candidum* L. — Hétfalu.
fehér pezsma: *Trifolium montanum* L. (*vad lucerna*).
fehér tulipánt: *Castalia alba* (L.) Woodw. et Wood.
fehér üröm: *Artemisia Absinthium* L.
feketenádály: *Symphytum officinale* L.
fekete üröm: *Artemisia vulgaris* L.
fentő-fű: *Equisetum arvense* L. (*sza-kállás fentő*).
fenyőalma: fenyőtoboz. (Brassó, Előpatak, Csikmegye.)
fenyőmalacz: fenyőtoboz. — Csik, Somlyó, Tusnád.
fenyőalja-gomba: *Boletus regius* Krumbh. — Brassó.
férőhűség: *Begonia-félék*.
fodorka: *Mentha spicata* L. f. *crispa* Alef.
folyófü: *Stellaria media* L.
folyó kizijom: *Lycium halimifolium* Mill.
forrásfü: *Plantago major* L. és *media* L.

(*fosika* : veresszínű, édes, lágy szilva-fajta.

fukszia : Fuchsia-félék.

fuvóka : Datura Stramonium L.

galambvirág : Aquilegia vulgaris L.,

Campanula-félék.

(*gesztenye* : gesztenye. — Hétfalu.

gombolyag nád : Juncus Leersii Marss. (nád).

gyalogfaszujka : fel nem futó paszuly.

gyékhangy : Allium angulosum L.

(törökhagyma).

gyéklevelű fű : a Plantago lanceolata L. levele.

gyölcs : Linum usitatissimum L.

gyöngyöcske : Muscari Transilvanicum Schur. — Hétfalu.

gyöngyvirág : Myosotis scabra Simk.

(kék nefelejcs).

hálófű : Plantago lanceolata L.

haricska : Polygonum sagittatum Gilib. — Hétfalu.

havadi : Narcissus poeticus L. — Hétfalu, Réty.

házbeli szegfű : Dianthus (Caryophyllus L. (kerti szegfű).

hólyagos meggy : nagyszemű meggy.

hunyor : Polygonum Persicaria L. és hydropiper L.

hűségvirág : Begonia-félék.

istenalma, istenkenyér : Crataegus monogyna Jacqu. — Hétfalu.

jégvirág : Portulaca grandiflora Hook. (kóróza).

jézuska : Artemisia annua L.

kakasbenderő : Erythronium Denscanis L. (kankuska). Brassó, Hétfalu.

kakukvirág : Anemone ranunculoides L. — Hétfalu.

(*kankósvirág* : Narcissus poeticus L. — Bene (Udvarhely m.).

kankuska : Erythronium Denscanis L. — Brassó, Hétfalu.

káposztaszőlő : Solanum nigrum L.

kapsa : Fragaria-fajta. — Hétfalu.

karósfaszujka : felfutó paszuly.

kásafű : Filipendula hexapetala Gilib. (kásavirág).

kásavirág : Primula veris Huds. — Hétfalu, Brassó.

kásavirág : Asperula cynanchica L.; Radicula silvestris (L.) Mch; Filipendula hexapetala Gilib.

kaszanyűg : Melilotus albus Desr.

katáng : Cichorium Intybus L.

kecsketubák : Oenothera biennis L. (tubaróza).

kékalma : piros alma-fajta.

kékecske : Hyacinthus orientalis L. — Hétfalu.

kéknefelejcs : A Myosotisok minden fajta.

kereknádrápi : Malva silvestris L. és M. neglecta Wallr. (madárpogácsa és mátévirág).

keserű lapi : Arctium-félék (bojtorján).

kisasszonygomba : Clavaria flava Schaeffer. — Brassó.

kisasszonypapucs : Delphinium Consolida L. — Hétfalu.

(*kis tölcserővirág* : Convolvulus arvensis L. — Hétfalu.

kláris : Symphoricarpos racemosus Michx.

kos eper : Fragaria-fajta. — Hétfalu.

kozmadíner : Hypericum perforatum L.

kökörcsin : Pulsatilla montana (Hoppe) Reichb.

kölesfű : Echinochloa Crusgalli (L.) R. et Sch; Setaria viridis (L.) R. et Sch.

kóróza : Portulaca grandiflora Hook. (jégvirág).

kőszegfű : Dianthus Carthusianorum L. és a hozzá hasonló szegfűvek. — Hétfalu.

kővérfű : Portulaca oleracea L.

krizántin : Callistephus chinensis Nees.

kukujza : Vaccinium Myrtillus L. — Hétfalu.

kupafa, jávorfa : Acer-félék. — Hétfalu.

kupán, kupánvirág : Castalia alba (L.) Woodw. et Wood. (fehér tulipánt).

kutyakapor : Matricaria inodora L. — Székely-Udvarhely.

kutyakapor : Euphorbia helioscopia L.

kutyatej : Euphorbia Cyparissias L.

laboda : Chenopodium album L.

lapos minta : Calendula officinalis L.

legényvér : Coronilla varia L. — Hétfalu.

lidérczfű : Eryngium planum L. (farkasfog.)

lőfodorka : Mentha spicata L.

lóména : Mentha aquatica L. és M. spicata L. — Hétfalu.

lőposz : Lycoperdon és Globaria-féle gombák.

lósódi : Rumex Acetosa L. és R. crispus L.

(*lődlőfű* : Leonurus Cardiaca L.

macskaméz : meggyfa és szilvafa gyantája.

madárbakszakál : Scorzonera purpurea L.

madárpogácsa : Malva silvestris L. és M. neglecta Wallr. (mátévirág, kereknádrápi).

- madársósdi*: Rumex Acetosella L.
madárszegfű: Dianthus superbus L.
macskaparádé: Salvia verticillata L.
makris: Berberis vulgaris L. — Hétfalu.
málna: Rubus Idaeus L.
málvárózsa: Althaea rosea Cav.
mátévirág: Malva silvestris L. és M. neglecta Wallr.
medvekocsány: Veratrum album L. (zázspa). — Hétfalu.
méhfü, méhvirág: Radicula silvestris (L.) Mch., Galium verum L., Lythrum Salicaria L.
ménta: Mentha-félék. — Hétfalu.
mezei kék lilijom: Cichorium Intybus L. — Székely-Udvarhely környékén.
mocsárcsi: Caltha laeta Sch. N. et K. — Csik-Szent-Imre.
moha, muha: moha- és zuzmó-félék. — Réty, Hétfalu.
nád: Juncus Leersii Marss. (nád)
nagy tölcésér virág: Calystegia sepium (L.) R. Br. — Hétfalu.
nyelves sáτέ: Sagittaria sagittifolia L.
nyírfa (rövid i-vel): Betula pendula Roth.
olámadár: Antirrhinum majus L.
olijander: Nerium Oleander L.
oroszlánszáj: Linaria intermedia Schur.
oroszlánszáj: Antirrhinum majus L. (titogtató). — Hétfalu.
ökörfarkkóró: Verbascum Austriacum Schott és hozzá hasonló Verbascum-ok.
ördögboroda: Pteridium aquilinum (L.) Kuhn és egyéb páfrányfélék. — Hétfalu, Réty.
örökzöld: Vinca minor L.
őszi boroszlány, őszi fűkasz: Phlox-fajok.
őszi rózsza: Aster és Callistephus-félék.
palaczkfőregfü: Capsella Bursa-pastoris (L.) Mch. és Thlaspi arvense L.
papkiszűromszemedet: Chrysanthemum Leucanthemum L.
papmonya: Helleborus purpurascens W. et K. — Hétfalu, Brassó.
papsaláta: Ranunculus Ficaria L. — Hétfalu.
papucs virág: Impatiens Balsamina L.
parcsfü: Polycnemum arvense L.
perpence: besztercei szilvafajta.
pipefü: Potentilla anserina L. (réczefü.)
pirospészma: Knautia arvensis (L.) Coult.
primula: Primula sinensis Lindl.
pulykafa: Achillea Pannonica Scheele.
ragadály: Galium Aparine L.
ramocsa: Daphne Cneorum L. — Bene.
réczefü: Potentilla anserina L. (pipefü).
repcseny, repcsen, repcsin: Sinapis arvensis L. — Réty, Hétfalu.
rezeda: Reseda odorata L.
rezgőfü: Alectorolophus major (Ehrh.) Reichb.
sárga kupánvirág: Nymphaea lutea (L.) R. Br.
sárga tavi rózsza: Nymphaea lutea (L.) R. Br.
sárga tulipánt: Nymphaea lutea (L.) R. Br.
sárig füles: Hemerocallis fulva L. — Hétfalu.
sarkantyús fü: Delphinium consolida L.
sarkantyúvirág: Antirrhinum majus L.
sáté: magasabb Carex-félék.
seggvakaró: a csipkerózsa termése.
selyemlapi: a Verbascum Austriacum Schott és a V. phlomoides L. alsó levelei.
selyemvirág: Anchusa officinalis L.
suska: némely virág tág csészéje, például a Datura Stramonium-e.
suska: fenyőtoboz. — Hétfalu.
szakállas fentő: Equisetum arvense L. (fentő).
száldokfa: hársfa (zádogfa). — Hétfalu.
szalmavirág: Helichrysum arenarium (L.) DC. és Carlina acaulis L.
szamárcsipke: Carduus acanthoides L. és a Cirsium lanceolatum L.
szappanvirág: Melandryum album (Mill.) Garcke és Saponaria officinalis L. — Hétfalu, Réty.
szeder: Rubus caesius L.
szegfűgomba: Clavaria flava, Schaef. — Seps-Szent-György.
székfü, székfüvirág: Matricaria Chamomilla L.
szentilonalapi: Solanum Dulcamara L.
szentgyörgyi saláta: Ranunculus Ficaria L. — Hétfalu, Brassó, Réty.
szentjános füve: Salvia pratensis L. Hétfalu, Brassó.
szerencsemák: Fritillaria Meleagris L. — Brassó.
szikra: Lychnis Chalcedonica L.
szipóka: Lamium album L.
szolpig: Salpiglossis sinuata Ruiz et Pav.
szőrdisznyó: Xanthium strumarium L.
szőrös kandér: Nigella sativa L.

- sztenkuczka: *Viola odorata* L. (zenkuczka). — Hétfalu.
- szulák, szulákvirág: *Convolvulus arvensis* L.
- tátogató: *Linaria intermedia* Schur, + és *Antirrhinum majus* L. — Réty, Hétfalu.
- teafü: *Matricaria Chamomilla* L. (székfü).
- titogató: *Antirrhinum majus* L. (tátogató). — Hétfalu.
- töröbuza (a *k* nem hangzik): *Zea Mays* L.
- törökhagyma: *Allium angulosum* L. (gyékhagyma).
- tubarózsa: *Oenothera biennis* L. (kecsketubák).
- tyúkszemfü: *Anagallis arvensis* L. és *Stellaria graminea* L.
- tyúkvirág: *Taraxacum vulgare* (Lam.) Schrk. — Hétfalu.
- ugorkabaklató: *Trifolium arvense* L.
- úszónád: *Scirpus lacustris* L.
- utilapi: *Plantago media* L. és *P. major* L. — Hétfalu, Réty.
- ürömrózsa: *Chrysanthemum Parthenium* Pers.
- úszóg: *Ustilago Zeae* Mays (DC.) Winter.
- üvegszilva: fehér szilva fajta.
- vadcsászárszakál: *Viola arvensis* Murr.
- vadcseresznye: *Rhamnus Frangula* L.
- vadcsombor: *Thymus* fajok.
- vadgyöngyvirág: *Polygonatum*-félék. — Hétfalu.
- vadhere: *Cytisus Ratisbonensis* Schaeff.
- vadhere: *Trifolium campestre* Schreb.
- vadjácint: *Scilla bifolia* L. — Brassó. Hétfalu.
- vadkapor: kaporhoz hasonló *Umbelliferák*.
- vadlen: *Linum perenne* L.
- vadlucerna: *Trifolium montanum* L. (fehérpézsmá).
- vadmurok: *Daucus Carota* L.
- vadpézsmá: *Centaurea Phrygia* L.
- vadrezeda: *Reseda lutea* L. — Hétfalu.
- vadrózsa: vadon termő *Rosa*-félék. — Hétfalu.
- vadszegfü: *Dianthus Carthusianorum* L. és hozzá hasonló szegfűvek (kőszegfü). — Hétfalu.
- vad tölcséres virág: *Campanula*-félék.
- vajfü: *Filago arvensis* L.
- vajfü: *Gypsophila muralis* L.
- vanília: *Heliotropium peruvianum* L.
- verbéna: *Verbena hybrida* hort. és hozzá hasonló fajok.
- vereshunyor: *Polygonum Persicaria* L. és *P. hydropiper* L.
- vérrejáró: *Chelidonium majus* L.
- vízaszvirág: *Hoya carnosa* R. Br.
- viola: *Matthiola incana* R. Br.
- virics: a nyírfa nedve.
- vörös ester: *Amarantus paniculatus* L.
- zádogfa: hársfafélék. — Hétfalu.
- zázspa: *Veratrum album* L. — Hétfalu, Réty.
- zenkuczka: *Viola odorata* L. — Hétfalu.
- zsalya virág: *Salvia pratensis* L.
- Néhány gazdasági növény: *czékla*, *czeller*, *czukker*, *karalábé*, *kapor*, *kértifjót* vagy *kértifjól*, *murok*, *paradicsom*, *pesztérnök*, *petrezsejem*, *pityóka*, *ugorka*. — Réty.

MOESZ GUSZTÁV.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Kóborol. Újabb szótáraink, valamint a mai irodalmi és köznyelv (s a mennyire a MTsz.-ből megítélhető, a népnyelv is) „herumirren, herumschweifen“ jelentését ismerik. A NySz.-ből azonban könnyen meggyőződhetünk arról, hogy ez a jelentés csak újabb fejlődmény az eredetibb „rauben, berauben, plündern“-ből: *kóborni* [plündern] NySz.; *kóborolni* praedor C., deprador MA., berauben, plündern PPB., *elkóborol*, *fölkóborol*, *megkóborol* C., MA.; *kóborló* (coborlok) raptores Ném. Gl. 337) praedo, praedator PP.; *kóborlás*: praeda (Virg. C. 136); depraeditio, spoliatio MA., PPB.

Hogy a jelentéskéjlődés menete csakugyan ez volt: „berauben, plündern“ > „herumirren, herumschweifen“ s nem megfordítva, azt

egyebek közt az is bizonyítja, hogy a NySz.-ban ez utóbbi jelentésre csak néhány XVIII. századbéli példa van.*

E szó eredetével, a mennyire tudom, eddig még senki sem foglalkozott. En azt hiszem, hogy német jövevényszó, a német *kobern* (középfn. *koberen*, *koveren*, ófel. *koborôn*) szó átvétele. E feltevésnek alaki nehézségei nincsenek, de jelentésbeliek sem. A ném. *kobern*, *erkobern*, *bekobern* számos jelentésárnyalata között vannak olyanok is, a melyek a magyar *kóborni*, *kóborolni* régiebb „fosztogatni, kifosztani, rabolni, zsákmányolni“ jelentését majdnem teljesen fedik.

GRIMM, SCHADE és LEXER szótáraiból veszem a következő adatokat: „*erkobern* Posenban: „erlangen“; más vidéken: „alle mittel anwenden etwas zu erlangen“. Evvel a pejorativ jelentéssel *ernélkül* is: *kobern*, pl. Lipcsében: „*wer weisz, wo er das wieder einmal gekobert hat! was die nicht alles zusammen kobert!*“ Lausitzban: *kabbern*: „z. b. bei einer ertheilung, sich heimlich aneignen“. Egy XIV. századbéli bajor írónál (HADAMAR VON LABER): *kobern*: „*der fährt eifrig nachjagen, nachstreben*“ (von jagdhunden). Vö. GRIMM, Wb. 5:1545—6, SCHADE, Altdeutsches Wb. 503, LEXER, Mhd. Wb. 1:1659, SCHMELLER, Bayr. Wb. 1:1217.

Már DIEZ utalt arra, hogy a német *kobern* régi (legalább is VIII. századból való) jövevényszó a románságból; a megfelelő alakok: lat. *recuperare*, ol. *ricuperare*: „ritornare in possessione di cose perdute“, prov. *recobrar*, spany. *recobrase*, fr. *recouvrer* „sich erholen“.

Megjegyzendő azonban, hogy a román nyelvekben is megvan a *recobrar-ból elvont *cobrar is: prov. *cobrar*, spany. port. *cobrar*, ófr. *coubrier* „bekommen, in besitz nehmen, fassen“. Vö. DIEZ, EtWb.² 1:130; KÖRTING, Etwb.² 727.

Megemlítem végül, hogy a *kóbor* főnév és melléknév VERSEGHY elvonása (1805) a régi *kóborol* igéből; így a NyÚSz., és SIMONYI, Nyr. 32:481.

KÖVI IMRE.

Térdepelni. A MNy. 3:362. lapján a *térd* czikkben azt írtam, hogy a „feltűnő *térdepél* ... kétségkívül e helyett való: *térdelpél ...“. SIMONYI ZSIGMOND a Nyr. múlt évi novemberi számában (427—8.), újra lenyomatva azt a czikkecskét, a melyet BUDENZ JOZSEF a NyK. 4. kötetében (1865-ben) a *térdepel* szó eredetéről közzétett, a jegyzetben szememre veti, hogy magyarázatomban „BUDENZ egyik legszebb szófejtésére ügyet sem vetettem“.

Bizony, meg kell vallanom, rövidre fogott s itt-ott talán kissé túlságosan szűkszavú fejtegetéseimben nem ez az egyetlen eset, hogy HUNFALVY, BUDENZ, AHLQUIST vagy DONNER stb. régiebb magyarázataira ügyet sem vetek, vagy legfeljebb zárójelben utalok rájuk, különösen olyankor, ha gyengéjük — mai ismereteink mellett — szembetűnő. Így volt ez a *térdepél* esetében is.

BUDENZ magyarázatának a veleje az, hogy a *térde-pe-l* összetétel a *térd* + *fej* (+ denom. -l) szavakból; az összetétel még abban a korban keletkezett, „mikor a magy. *fej*, *fê* szó még *p*-vel hangzott“.

Hogy a *térd* török jövevényszó, azt SIMONYI is elismeri (Die ungarische Sprache, p. 70). Ennélfogva a *térde-pel* összetétel sem lehet a magyar-török érintkezés koránál régiebb. Azóta a magyar mássalhangzó-rendszer nevezetesebb változáson nem ment keresztül.

* C.-ban ugyan *széllel kóborlok* = degrassor, de a franczia értelmezés „ruer sur . ., piller, outrager“, a ném. „berauben“.

A **k- > h-*, **m- > -v-*, **s- > 0* stb. változások már mind befejeződtek a török hatás kora előtt; igaz, hogy *p-* kezdetű török jövevény-szavaink nincsenek, de azért nincs okunk feltenni, hogy a szókezdő *p- > f-* hangváltozás is be ne fejeződött volna, még mielőtt a *térđ* (ill. *tér*) szó átkerült nyelvünkbe. Ebben az esetben pedig a *fej* szó sem hangozhatott akkor szókezdő *p-*vel **pē*-nek, hanem csak *fē*-nek s a feltett összetétel is csak *térđefel* s nem *térđepel* volna.

Ezért nem említettem én BUDENZ magyarázatát. Lehet, hogy az enyém sem helyes, de legalább nem eleve lehetetlen. SIMONYI azt írja, hogy a Debr. Codexbeli *terđelpeluen* kétségkívül sajtóhiba.

Lehet; de nem szabad felednünk, hogy a Vitk. C.-ben is van *térđepedük* (*terđepegel* 24. l.), s talán az én feltevésem mellett szólnak még a következő alakok is: *terđepeluen* PeerC. 198; *terđepölven* NádC. 512, 543,

Szatyma. CZUCZOR-FOGARASI szerint: „apróra vagdalt ólondarabok, a melyeket a vadászok serét gyanánt használnak“. BALLAGI Teljes Szótára szerint is vadászati műszó: „a göbecs legvastagabb neme“. Az OklSz.-ban s a NySz.-ban nincs meg, de TAKÁTS SÁNDOR idézte a MNy. októberi számában (3:376) egy 1639.-i conscriptióból: „réz és fa ágyúba való *szeccma* . . . kasamatához való *szeccma*...“ Ebben a példában *szeccma* (olv. *szécsma*) nyilván azonos a mai *szatymá*-val s jelentése, „kartács-töltés“. A *szatyma* alak mellett a *szécsma* olyan nyelvjárási változat, mint a *dara*, *varga* stb. mellett a *déra*, *vérge* (Vö. HORGER, Nyr. 36:412).

Ez a szó is a hódoltság-korabeli török hatás emléke. A megfelelő török adatok a következők: oszm. *sačma* petit plomb de chasse, grenaille, mitraille | austreunung; was ausgestreut, nutzlos verworfen wird; was sich beim werfen ausbreitet; schrot, kartätschen ZENK. 558 | csag. *sačma* bleistückchen zum jagdgeräth KÖN. 163. lgei alapszavuk: oszm. csag. *sač-* streuen, verbreiten, ausstreuen, wegwerfen, bestreuen ZENK. 558 (= kaz. *šáč-* | bask. *säs-* | alt sas- | jak. *is-* | mong. *sacu-* KOW., BÖHTL. 33, VERB. 294., KSz. 5:261. „vetni, kiönteni, szórni“).

Különben nem a *szatyma* az egyetlen újabb török jövevény-szó, a mely *-ma* képzős nomen verbalé-t tükröztet. Ilyenek még *dalma*, *dolma* < oszm. *dolma* id. (< *dol-* megtelni); *szárma* < oszm. *sarma* id. (< *sar-* betakarni); *csalma* < oszm. *čalma* id. (< *čal-* körütekerni); *pásztorma* < oszm. *basdýrma* viande pressée et séchée ZENK. 165 (< *basdýr-* verb. caus. < *bas-* presser); *kaurma* pörkölt hús < oszm. *kawurma*, *kawýrma* fricassée, friture (< *kawur-* fricasser, frire, rôtir).

Persze a felsorolt szavak nagyrésze (talán valamennyi) nem közvetlenül az oszmanliból, hanem szerb-horvát közvetítéssel került nyelvünkbe. Ilyen úton jutott el hozzánk a *szatyma* szó is; a közvetítő alakok: szerb-bulgár *sačma* (MIKLOSICH, Denk. 35:148), albán *sačm* schrot (MEYER, EtWb. 380).

Zsongár. ENDREI GERZSON szerint (MNy. 3:431) a Hegyalján „olyan ember, a ki a szállómunkásoknak vizet hord“. Közölte velem e szót, a melyet eddig egy szótárunk sem jegyzett fel, TRÓCSÁNYI

* Utólag veszem csak észre, hogy a *térđepel* *p*-jét momentán képzőnek magyarázta már Munkácsi Bernát (Nyr. 9:347) s Zoltványi Irén NyK. 19:24) is.

ZOLTÁN is, ugyancsak Bereg megyéből; meghatározása szerint „a zsongár a munkásokat nyári időben friss vízzel látja el; a munkások, ha megszomjaznak, nem állnak félre a munkától, hanem a zsongárnak kiáltanak, a ki mindenkinek helyébe viszi a vizet“.

Ez a magyarosan hangzó zsongár bizony nem egyéb, mint a kisoros *šinkar* „korcsmáros“ (Csofex, 432; „cjelovaljnik“ DALJ, 2:578) átvétele, a mely viszont a kisor. *šynok*, or. *šinokz*, (vö. lengy. *szynk* litván *šinka*, ófn. *scenko*, kfn. *schenke*, úfn. *schenk*) „schenke“ származéka.

Duda. A MTsz. két adata szerint Somogyban „szeder“ jelenését ismerik; *dudáz* ugyancsak Somogyban „szedret szed“. *Dud-fa* Közép-Baranyában (MTsz.), *duda-fa* Somogyban (KASSAI, Szókönyv, 1:454, Cz.-F., MTsz.): szeder-fa.

Ujabb, oszmán-török jövevényszó, a mely hozzánk szerb-horvát közvetítéssel került: szerb *dud* (MIKLOSICH, EtWb, 52), albán *dudë* (MEYER, EtWb. 76), oláh *duđ* „maulbeere“, vö. még orosz *mymz* id.

A megfelelő török alakok: oszm. *dut* műre, maulbeere ZENK. 437, 605 | krim. *dut* id. RADL. 3:1792 | aderb. csag. kaz. *tut* id. RADL. 3:1475. Vö. még perzsa *tut* (توت) műre ZENK. 318.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

Maradozó csattanás. Valahányszor Arany János Ágnes aszszonyát tárgyaltam, tanítványaim rendszerint fönnakadtak a 23. versszakban:

Holdvilágos éjjelenkint . . .

Maradozó csattanással

Fehér sulyka messze villog.

Össze-vissza két-három alkalomra emlékezem, hogy egyik-másik fiú meg tudta magyarázni. Az egyikről tudom, hogy vidéki fiú volt, a ki iskolátlan idejét mindig falun töltötte; egy másikról meg, hogy igen jó fizikus volt; mindkettő bizonynyal jó megfigyelő. Magyarázatuk pedig ez volt: hogy távolabbról előbb *látni* a sulyok lecsapását, *hallani* csak utóbb. Magyarázatuk valóban helyes, a *maradozó* jelző az akusztikai jelenség késedelmét fejezi ki az optikai mögött. Ugyanígy kell értelmezni Buda Halálában a XII. ének 70. versszakának e sorait, melyek Etele és Buda viaskodását írják le:

Messze a viadal késő zaja csattog;

Nézi a két tábor fölöttük, alattok.

A *késő zaj* a két néző tábor álláspontjára értendő. A viaskodók mind a kettőtől meglehetősen távolságra egymagukra vannak, ezért a nézők előbb *látják*, csak utóbb *hallják* a kardok összezapását. Ez a látszólag csekélység is erősíti a rajzolt helyzetek fizikai valóságosságát.

TOLNAI VILMOS.

Czinterem. A régi nyelvben e szó a. m. 1. temető, 2. templom-udvar, templom-kert. Az erdélyi magyarság ma is használja az utóbbi jelentéssel (l. MTsz.).

Eredete már régebben tisztázva van: t. i. a latin *coemeterium* (= görög κομητήριον) szónak átvétele (Kovács, Latin elemek 11. l.).

Nem is az eredete miatt akarok megemlékezni e szóról, hanem mivel szaksbeli nyelvészek is a népetymologia egyik szembeszökő

példájaként szokták tévesen feltüntetni. Így már Kovács a magyar nyelvszellem etymologikus átalakító művét látja benne (id. műv. 59. l.); SIMONYI is azt tanítja, hogy a népetymologia tette nyelvünkben a *coemeterium*-ot *czinterem*-mé (Magy. Nyelv² 74. l.).

Pedig hát mindenképpen érthetetlen ez a népetymologia. Mert hogy a nép a *czin*: *stannum* és *terem*: *tricladium* szók összetételét látná benne, azt elhinnünk lehetetlenség. A nép ismeri és használja ugyan a *czin* szót a *czin-kalán*, meg a *czin-tányér* összetételekben; de hogy a *terem*: *saal*, *zimmer* névvel tisztában volna, kereken tagadásba kell vennünk. Annyira nem ismeri a *terem* főnevet, hogy még a vasuti *váró-terem*-ből is *terem-vár*-t faragott (l. MTsz.).

Nem népetymologiai, hanem egészen más, természetes oka van a *czinterem* különös hangzásának.

Ez az ok pedig nem is mi tőlünk került, hanem magából a forrásból: a latin nyelvből.

DU CANGE ÉS BARTAL szótára tanúságot tesznek róla, hogy a *coemeterium* szó a középkori latinságban már jobbadán *cimeterium* (*cymeterium*), *cimiterium* (*cymiterium*), *cimeterum* alakokkal volt használatos. Ha pedig ezekkel összevetjük a legelső magyar nyelvi alkalmazásait, akkor ilyen formákat találunk: *cymterem* (Ehr. C. 104.), *cynterym* (Corn. C. 428.), *cyntyrym* (Érdy C. 634.), *cynterem* (Érs. C. 351. b.), *cimiteriom* (Mon. Írók III. 9.), *czintorom* (Mon. TME. I. 10.), *cimeterium* (Com., Jan. 212.) stb. Látnivaló, hogy itt csupán a legtermészetesebb hangzóilleszkedés történt, mert mind a *cimeterim* (*cinterim*) > *cinterem* (analogiául vö. lat. *petroselinum* > magy. *petrisilyom*: BEYTHE > *petrezselyem*), mind pedig a *cimiteriom* > *czintorom* (vö. lat. *petroselinum* > magy. *petrosollyom*: HELTAI) hangváltozás megfelelt nyelvünk természetének (t. i. a szerint, a mint az első szótágot magasnak, vagy pedig mélynek fogták fel).

Hogy pedig a *czinterem* szó származásának illetén menete a történeti igazságnak megfelel, azon jelentésbeli körülményből is kitetszik, hogy e nevet kétféle, t. i. *temető*- és *templom-udvar* értelemmel vettük át, a mint hogy a középkori latinságban is a *cimeterium* nemcsak: „*locus, in quo humanur fidelium corpora*“, hanem egyszersmind: „*locus, seu vicus prope ecclesiam constitutus*“, és: „*asylum circum ecclesiam*“ (vö. „Az egyház-cimiteriomba szalada“: Mon. Írók. III. 9.).

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Fürkész. A CzF.-féle Nagy Szótár szerint jelentése: valamit fűrölgödvé, sűrögve, ide-oda forogva keres, kutat; eredete pedig: a *für* elvont gyök, melyből rajta kívül állítólag még *fürdik*, *fürge*, *friss*, *fűrj* és *fürt* is származnának. Nem fogadhatjuk el természetesen se a jelentésnek, se a származásnak e meghatározását, más etymológiáját pedig eddig, legalább tudtommal, nem adták. Jobb hiányában tehát megkockáztatom a következőt.

Erdélyi János, egy mult század eleji különczködő versfaragó, kinek nyelvújításbeli furcaságait a Nyr.-ben ismertettem (XXXVI. 180), 1825-ben még a *furkál*, *kifurkál* igéket használja a *fürkész*, *kifürkész* mai jelentésében. Gúnyortzák cz. könyvében a 178. lapon ezt olvassuk: „Minden féreg ok-móddal szemlátra kerülhet; ellévén rejtve, *kifurkálván* azt rejtkehelyéből. De az asszonyban valót valjon mely rejtékében lehetnének fel.“ Itt a *kifurkál* még eredeti jelenté-

seben áll, de már világosan átvitt értelmű a következő két helyen való használata: Nem *furkálom* Nyöszörgő sok titkodat (39.), és: *kifurkáltam* dolgának velőjét (158.).

Nem gondolnám, hogy a nyelvérzéke számára nem eléggé érthető *fürkész* szót szándékosan a világos származású *furkál* szóval helyettesítette volna (ennek az ellenkezője, ismervé az ő féktelen nyelvújítási viselkedését, inkább kitelt volna tőle), sokkal valószínűbbnek tartom azt, hogy ő még nem ismerte a *fürkész*, *kifürkész* alakokat s azért használja az átvitt jelentés kifejezésére is a *furkál*, *kifurkál* alakot. Annál hihetőbb ez, mert a NySz. is csak Kónyiból és Sl.-ból idézi szavunkat, a miből nagy valószínűséggel arra lehet következtetni, hogy nem nagyon régi szó, s csak aránylag későn, a XVIII. sz. vége felé keletkezett.* Azt sejtem tehát, hogy valamint *túr* mellett van *turkál* és *turkász* (TMNy. 411.), úgy volt *für* mellett is *furkál* és **furkász*. E **furkász* magashangú változata lehet a *fürkész* ige, mely átvitt értelmében az utóbbi század folyamán közhasználatúvá lett.

Kuncsorog. Ilyen igénk kettő van. Az egyiknek jelentése: kér, kunyorál, nyafogva v. siránkozva kér, stb., a másiké: 1. kuporog, guggol, kiűn zsugorog, ácsorog; 2. tétlenül jár-kél, csavarog, lézeng; 3. nyomorog (MTsz.). Az előbbi, lényegében azonos jelentésű *kuncog*, *kun-cól*, *kun-corál*, *kun-csorál*, *kun-dorász* (MTsz.), *kun-corol* (Nyr. XVII. 373.) társaival egyetemben nyilvánvalóan az ismeretes *kunyorol* tövéből való gyakorító képzés. De mi az eredete a másik *kuncsorog* igének?

Szilasi Móricz (Nyr. XXV. 177.) az esetleges „áncsorogva várokozik valamire“ értelmezés alapján a *kuncog* és *áncsorog* összevegyüléséből magyarázza, de erre, az én nézetem szerint, nincsen szükségünk. E második *kuncsorog* jelentésének, a MTsz.-ban idézett számos helyről való értelmezése szerint, nem lényeges alkotó eleme a könyörgés, kunyorálás, a mi a *kuncog*-ból való kiindulást megokolná, hanem igenis a tétlenül való járás-kelés, csavargás, lézengés, ácsorgás. Ez a *kuncsorog* tehát mindenesetre más tőből fakadt, mint az előbbi.

Az azonos képzésű *ácsorog* ige példája könnyen rávezethet erre a tőre. Ez igénk kétségtelenül az *áll* származéka; gyakorító továbbképzése **ácsorog* volna, de ebből egyrészt az *l* kiesésével, a mai köznyelvi *ácsorog* lett, másrészt pedig, *l* > *n* hangváltozással, a népnyelvi *áncsorog* (Vö. pl. *ugrál-csol* > *ugráncsol*, s így *szökdéncsel*, *nyögdéncsel* stb.). Ezen *l* > *n* hangváltozást szemmel tartva, teljesen megvilágosodik e *kuncsorog* ige, ha a MTsz.-ban második helyen közölt jelentéséből indulunk ki. E szerint *kuncsorog* a. m. tétlenül jár-kél, csavarog, lézeng. Ha még hozzávesszük, hogy *el-kuncsorog* a. m. elkószál, elcsavarog (— Elkuncsorog éccaká a kutyá. Nógrád m. —) akkor könnyen felismerhetjük benne a *kull-og* származékát. A kullogás fogalmának figyelembe vételével a *kuncsorog* legrégibb jelentésének azt kell tartanunk, hogy: „tétlenül jár-kél, csavarog, lézeng“ s csak ez utóbbiból fejlődhettek tovább — a *kullog* és *kuncsorog* kapcsolatának elhomályosodása után — azon árnyalatok, a melyek

* Baróti Sz. D. Kisded Szótárában (1784) *fürkészni* a. m. „fityészni“. A NyUsz. már a Phras.-ból (1750) idézi a *fürkészés* szót „conquisito“ értelemben.
Szerk.

a MTsz.-ban első helyen állanak, tehát: „ácsorog, kuporog, guggol, künn zsugorog“ s legvégül — a mi csak egy helyről egyszer van közölve — „nyomorog“.

Kullog és kuncsorog alakilag teljesen úgy viszonylanak egymáshoz, mint *áll* és *ácsorog*, nincsen tehát semmi kényszerítő okunk annak feltevésére, hogy *kuncsorog* *kuncog*-ból és *ácsorog*-ból való vegyületszó volna. Az *ácsorog*, *ácsorog* szónak csak annyiban van köze a *kuncsorog*hoz, a mennyiben számos példa tanúsága szerint (a melyek közé ú. l. a *fúr* és *túr* igéknek az előbbi czikk végén említett származékai is tartoznak) más-más tőből való, de azonos, vagy közel rokon jelentésű igék nagyon hajlandók azonos képzőt felvenni.

HORGER ANTAL.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Srint? Az Orvosi Hetilap mult évi folyamában KOSSA GYULÁTOTL, az Állatorvosi Főiskola tanáratól „Régi magyar betegségeknek“ czímen értékes cikksorozat jelent meg. Kossa e szöszedetben hatvanöt pontosan felsorolt forrásmű alapján kétszáznál több betegségnevet magyaráz orvosi akribiával, itt-ott új felfogással. Gyűjteményének fontossága abban van, hogy a felsorolt szavak jó része egyáltalán, vagy legalább specialis értelmükben hiányoznak a NySz.-ból, s így Kossa adatai a NySz. cikkei nem egy esetben pótolják, kiegészítik vagy helyreigazítják. Fejtegetéseire, a melyekben helyes, néha talán nagyon is túlzott kritikával jár el, akarok néhány megjegyzést tenni.

A *disznósza*ka, *szaka* szavakról kimutatja (6., 18. l.), hogy angina (Kehlsucht) jelentése mellett állmirigy-gyuladást (scrophula-t) is jelentettek. Hozzá kell még ehhez vennünk SZIKSZAI adatát: „Vua est illa rotunditas carnea quae est in gutture, alias nodus gutturis, — *Szaka*“ (87. l.).

Alább a *kérő*-t „tépés“-sel magyarázza (a NySz. is: linamentum, turunda, tomentum), bár itt a „cereolus“ vagy „Quellsonde“ értelmezés jobban megfelelt volna. Az igazi *kérő* ugyanis viaszba mártott tépés (cereolus), vagy bizonyos gyökerekből, pl. gentiana-gyökérből faragott csap volt a seb nyitva tartására, tehát a mai laminaria vagy tupelopálczika szerepében. A „tölteni való lágy pelyh“ vagy a „gyapotból csinált kérő“ (NySz.) nyomó kötés jellegűek.

A *felakadás* (11. l.) helyesen ischuria, esetleg stranguria, de semmi esetre sem nemi baj.

Téves, mindjárt ki fog derülni, miért, a *srint*, *srint* szavak magyarázata is.

PATERSON-HAIN eperjesi orvos Miscell. curiosa med. phys. II. (Francofurti, 1688 p. 55) czímmel idézett megfigyelésében ezt írja: „... Alter quoque (morbus) quem *srint* vocant, semper in ore habent, et omnem vel in ore, vel in gutture vel ano tumorem vel inflammationem *Srint* appellant, interim istius Etymi rationem ipsi reddere non valent“.

Mindenekelőtt a Miscell. II. kötete Jenában jelent meg 1671-ben. KOSSA szerint ez a *srint* talán *gerint*-, *gerént*-, vagy *grint*-nek (= ném.

Grind) olvasandó, de e magyarázat mellett érthetetlen, hogy a *gerént* (= *ulceris crusta*, pörk, var) hogyan lehet „a száznak, toroknak vagy alfélnek daganata vagy gyuladása?”

A *Miscellanea curiosa* III. kötetében (Lipsiae 1673.) az 557—58. lapon megtaláljuk e rejtélyes szó magyarázatát a következő jegyzetben: „In litteris mense Iunio Anno 1672 Vratislaviam missis idem Praecell. Vir (HAIN PATERSON) animadvertibat in sphalmata quaedam in suas observationes Anno II. Ephem. insertas, ob minus suetum et intellectum idioma hungaricum illapsa admonens, in Obs. 28. p. 55. lin. 24 pro *cremer* legendum esse *czemer*, lin. 29. pro *srint* legendum *sül* . . .”

Ez a *sül* természetesen *súly*, már az újabb *scorbut* jelentéssel. Különben, hogy a *súly* jelentése köre milyen tág volt, arra nézve ismét SZIKSZAIRA utalhatunk, a mely szerint *condiloma*: az *alfelben való sül*; *ficus*, *marisca*, *fungus*: *súly* s *polypus* is: azorriban való *sül*.

E sajtóhibából esett tévedés természetesen mit sem von le Kossa gyűjteményének értékéből, a mely bőségével és gondos magyarázataival egyaránt felkeltheti az orvosok és a nyelvészek figyelmét.

KEMENES PÁL.

NÉPNYELV.

I.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Folyóiratunk júniusi számában részben közzétett (s gyűjtőinknek külön íven is megküldött) kérdéseinkre válaszul eddig a következő gyűjtők küldtek be hozzánk kisebb-nagyobb szógyűjteményeket: BARCSA JÁNOS (Debreczen); BRAUN LAJOS (Baracs, Fehér m.); BUDAHÁZY JÓZSEF (Abauj m.); CSITE KÁROLY (Körmend); ÉHENNE KEMÉNYFI KATINKA (Székelyföld); ERDŐS JÁNOS (Hódmezővásárhely); FODOR IGNÁCZ (több vidékről); H. FEKETE PÉTER (Hajdusoboszló); FÖRHÉNCZ SÁNDOR (Rábaköz); GÖTTL MARISKA (Himód); KARPÁTI ENDRE (Győr); KOLLÁNYI ÖDÖN (Komáromszentpéter); KOVÁCS JÓZSEF (Szatmárhegy); MÁNYOK FERENCZ (Szakcs); MARIKOVSKY PÁL (Komárom és Zemplén m.); NÁSZAI ERZSÉBET (Füzesabony); NÉMETH SÁNDOR (Szolnok-Doboka m.; Kolozsvár m.; Udvarhely m.); NÉVTELEN (Páli, Sopron m.); NOVÁK MÁRTON (Debreczen); RÁCZ BÉLA (Szerep, Bihar m.); RITÓOK SÁNDOR (Hajdú m.); SCHAFFER JENŐ (Vése); SOMSSICH SÁNDOR (Keszű, Baranya m.); SZABÓ MÁRTON (Gömör m.); SZEMKŐ ALADÁR (Abauj m.); SZTROKAY LAJOS (Kemenesalja); VÁZSONYI IZIDOR (Tapolca, Zala m.).

Az 1907. nov. 12.-én tartott választmányi ülés a titkár indítványára elhatározta, hogy a beérkezett feleleteket a MTsz. mintájára cikkekbe szerkesztve teszi közzé, s az anyag megrostálásával s feldolgozásával a titkárt bízta meg.

* Érdekes, hogy PATERSON közlése, miként MILLETER JÁNOS, iglói orvos értekezéséből (*De morbo tsömör* . . . Lugd. Batavorum 1717., p. 18.) kitűnik, a korabeli orvosokat is megtévesztette. Még később is, a XVIII. század közepén, a soproni GENSEL, a pozsonyi RAYGER, a besztercebányai MOLLER érdeklődtek e csodálatos nevű betegség iránt, „neutri tamen horum quidquam sive de nomine, sive historia morbi constabat”.

Acsari: 1. irgalmatlan savanyú (bor). Lapujtó, BALOGHY DEZSŐ; 2. csufolódó szó: *Erigy te acsari!* Selen-tése talán: „ügyetlen, kiállhatatlan“. Hajdúszoboszló, H. FEKETE PÉTER.

Aczéltat: a kopott fejsebé (a kovács-csal) aczélt. *aczéltet. Télen ne aczéltass fészét!* Kolozs m. Gyerővásárhely: NÉMETH SÁNDOR.

Ákácziós: izgága, veszekedő. Kolozs-vár és xid. NÉMETH SÁNDOR.

Akona: 1.) az a hordódonga, a melyen az akonalyuk van. NÉVTELEN, Páli; Alföld, SZEMKŐ ALADÁR: Solt, FODOR IGNÁCZ; Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET; 2.) pálczaforma eszköz, a melylyel a régi hordókat mérték, hogy melyik hány akós; ez a művelet volt az *akonázás*. Orosháza, Debreczen, NOVÁK MÁRTON.

Akona-deszka: az a deszka, a melyet az akonára vernek, hogy az akonadugó be ne repessze. Kemenes-alja. SZTROKAY LAJOS.

Alút (Abaúj m. Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; *alút* Kemenes-alja SZTROKAY LAJOS; Füzesabony, NOVÁK MÁRTON; *alút* Bakonyalja, HORVÁTH ENDRE): 1.) altat Abaúj m., Nagy-Szaláncz SZEMKŐ ALADÁR; 2.) étlen, kime-rült gyomrúvá tesz, Kemenes-alja, SZTROKAY LAJOS; Bakonyalja, HORVÁTH ENDRE; 3.) lankaszt, álmosít (pl. meleg, hideglelés. „*Tán álmos vagy?*“ „*Nem én, csak elalít a meleg.*“) Füzesabony. NOVÁK MÁRTON.

Ampula (*ampula, ampuli, hampula* Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET; *hampula* Páli, NÉVTELEN): száj, nagy száj.

[**Ampuláz**] (*hampuláz*: össze-vissza beszél, hádar. *Ne hampulázz annyit össze vissza!* Páli, NÉVTELEN.

Anyalevél: 1. szennalevél, hashajtónak kéri a patikából Bakonyalja, HORVÁTH ENDRE; Abaúj m. Petőszinnye, BUDAHAZY JÓZSEF; Szolnok-Doboka m. Domokos, NÉMETH SÁNDOR; 2. felső dohánylevél Hajdu m. BARCSA JÁNOS; Debreczen, RITOÓK SÁNDOR. 3. a középső (legjava) dohánylevelek Kemenes-alja, SZTROKAY LAJOS; Kúnság, Heves m. NÁSZAI ERZSÉBET; Bihar m. zerep, RÁCZ BÉLA; 4. az első termés, tehát nem a sarjülevél Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON; Hajdúszoboszló, H. FEKETE PÉTER; 5.) eladásnál az anyaalatról szóló bizonyítvány Felső-Tiszavidék, FODOR IGNÁCZ.

Árdéj (*ardél* Brassó vid., Hétfalu, NÉMETH SÁNDOR; Székelyudvarhely, EHENNÉ KEMÉNYI KATINKA; *árdé* Kézdivásárhely, BARCSA JÁNOS): paprika, szerb paprika.

Atka: 1. kövecses homok, porond, SzD. KR.; 2. dió- v. mogyorónagy-ságú mésképződmény; a falu mellett lévő agyagban, de a határ más részein is előfordul. *Ej de atkás ez a föld!* Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN.

Atkás: a vízfenék ott, a hol akadozik az ember talpa a vízben lévő kavics, különösen pedig a kiálló növényi tönkők, gyökerek, szárrészek miatt. Vas m. Molnári, SZTROKAY LAJOS.

Bábafü: 1. bábikó, lósóska Vése, SCHAEFFER JENŐ; 2. gyógyfü Bihar m., Békés m., FODOR IGNÁCZ; Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET.

Bács: a juhásztor szolgálja, a ki a sajtot készíti, Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR.

Bakos: kurafi, asszonyok, lányok után járó, Sopron m. Páli, NÉVTELEN; Veszprém, BARCSA JÁNOS; Somogy m. Vése, SCHAEFFER JENŐ; Szilágy m., FODOR IGNÁCZ.

Balatka: balaska, Sopron m. Páli, NÉVTELEN.

Balamutál: kötekedik, bajt, zavart csinál, Abaúj m., Petőszinnye, BUDAHAZY JÓZSEF; Zemplén m., MARIKOVSKY PAL; 2. lebzsel, Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR.

Bamfi: dőre, együgyű, Körmend, CSITE KÁROLY; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR.

Banya: fazekas-kemence, Debreczen, RITOÓK SÁNDOR.

Bárha: aligha. *Bárha is elmegyek* = nem bizonyos, hogy elmegyek, Hajdu m., Földes, BARCSA JÁNOS.

Bari: a ki (erkölcsileg v. testileg) jegyzett; hívják így a cigányokat is. Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET.

Barkócsás bot: furkós bot, a melyet még vessző korában, az erdőben, sűrűn bevagdlnak, hogy forradásos legyen. Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

Begérázik (*begérázott*, Szatmárhegy, KOVÁCS JÓZSEF; *begérádozt*, Balmazújváros, BARCSA JÁNOS): vékonyan befagy, bepillézik (víz).

Beimádkozik: becsip, Kaba, RITOÓK SÁNDOR.

Beizzad: erősen megizzad. Ha a ló

beizzad, akkor a tajték szakad róla. Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON.

Bejártás: beártás, avatás, Sopron m., PÁLI, NÉVTELEN.

Bekapacztál: becsíp, berug, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; PÁLI, NÉVTELEN; Komárom m., MARIKOVSKY PÁL; Tolna m., SZAKCS, MÁNYOK FERENCZ; Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR; Alföld, NÁSZAI ERZSÉBET; Hajdu m., RITOÓK SÁNDOR; Nagyvárad, BARCSA JÁNOS; Szatmárhegy, KOVÁCS JÓZSEF; Kolozsvár, NÉMETH SÁNDOR.

Bekebelez: becsíp, beszedeget, Kemenesalja (inkább a kaputos osztály használja), SZTROKAY LAJOS; PÁLI, NÉVTELEN; Debreczen, RITOÓK SÁNDOR.

Bekortyint: becsíp, Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Hajdu m., RITOÓK SÁNDOR; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA.

Bekóstol: becsíp, Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; Hajdu m., RITOÓK SÁNDOR.

[Belénd] (bőlin), Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Hyosciamus niger.

Bemaszlatol (bemaszlatul), Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; becsíp, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; PÁLI, NÉVTELEN; Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Komárom m., MARIKOVSKY PÁL; *Hej Tibola, Tibola. Zsebglybe a gebula! Ez, meg a Maszat Gábor* (csúfnév) *mindég bemaszlatúnak.* Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR; Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; H-Dorog, Földes, BARCSA JÁNOS.

Benyalából: becsíp, Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ.

[Benyakal] (benyakuó), Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR): becsíp.

Berbitél (SzD.; Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR; *birbitél* Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET): mormol, félhangon mond, olvas.

Bereszel: becsíp, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; PÁLI, NÉVTELEN.

Berugaszkodik: becsíp, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; PÁLI, NÉVTELEN; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN.

Beszázadol: megfizeti (földjéért) a kincstári százalékot, Hajdu m., Tetétlen, BARCSA JÁNOS.

Beszedeget: berüg, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; PÁLI, NÉVTELEN; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; Hajdúszoboszló, H. FEKETE PÉTER; Debreczen, NOVÁK MÁRTON; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA.

Betopánkázik: becsíp, Debreczen, Balmazújváros, Nagyvárad, BARCSA JÁNOS.

Betromfol: 1. berüg, Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; Debreczen, Margita, BARCSA JÁNOS; 2. bead (asszony-nak; kerülgető, képes kifejezés). *Addig addig kerülgettem, egyszer aztán jól betromfoltam neki.* Kolozsvár, Székelyudvarhely, NÉMETH SÁNDOR.

Betrütyyent: berug, Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

[Betű] (bető), Abaúj m., Füzeséri járás, SZEMKŐ ALADÁR; Bihar m., Derecske, BARCSA JÁNOS.

Betütükél: 1. becsíp, Győr, KÁRPÁTI ENDRE; Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET; 2. becsíp (asszony), Földes, BARCSA JÁNOS.

Bezúg: megbűg (a disznó). *Az öreg disznó má mégin bezúgott.* Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN.

Billegő kereké: az óra osztó kereke, Földes, BARCSA JÁNOS.

Birbitel (birbityöl) Tolna m., Fadd, SZTROKAY LAJOS): 1. babrál, Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; 2. vatyorász, vízbe vájkal, Tolna m., Fadd, SZTROKAY LAJOS; 3. megbuboz (kakas, tyukot), Heves m., Füzesabony, NOVÁK MÁRTON.

Birke: tetű, Somogy m., Kéthely, VÁZSONYI IZIDOR; Tolna m., Fadd, SZTROKAY LAJOS; Szatmárhegy, KOVÁCS JÓZSEF; Kassai, Szókönyv, 1: 323.

Birzszikél: mormol, darál, Debreczen, RITOÓK SÁNDOR.

Bizerél: bizerél, buzerál, csiklandoz, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; Hajdudorog, BARCSA JÁNOS.

Bizerget: gyengén csiklandoz, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS.

[Bizongat] (bizangat), Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR): bizonyít mond, erősít.

Bocs: bivalyborjú, Szatmárhegy, KOVÁCS JÓZSEF.

II.

Pray György székely tájszavai. PRAY GYÖRGY AZ 1775-ben megjelent „Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum“ című művében, a honfoglalás előtti magyarság nyelvére és vándorlásaira vonatkozó tudósításokat vizsgálva, a 91—2. lapon CONSTANTINUS PORPHYROGENITA egy helyét akként értelmezi, hogy a turkok (t. i. magyarok) nyelve és a kazároké között, kiknek egyik törzse, a kabar, a magyarsághoz csatlakozott, csak dialektikus különbség volt. E fejtegetéséhez jegyzetet csatol, a melyben többek közt ezt mondja: „Constat vulgum etiam hodie in diversis regni provinciis, praesertim Transilvania, variis dialectis uti. Quin Transilvani haud pauca habent a nostris distincta vocabula, quae ego synonyma interpretor, et diuturnitate temporis apud nos exolevisse“. Ezután mutatóba felsorol 17 székely tájszót, s oda teszi melléjük a megfelelő magyart is. Hogy írott forrásból vette-e ezeket a szavakat, vagy szóbeli közlés után jegyezte le, nem sikerült megállapítanom. E kis gyűjtemény, a melyet Erdélyi Lajos „Nyelvjárásaink ügye és teendőink“ című dolgozatában nem említ, a következő:

1. Sicul. : *Taporján fereg* — Hung. *Medue*. Említi ezt az alakot SÁNDOR ISTVÁN is a Sokfélében (8:136): „A bizonyos, hogy némelly Magyarországi tsufolódók sok olyan Szavakat tulajdonítottak a Székelyeknek, mellyek soha nem valának divatban köztők, ugymint *Hasabroncs, Kenyérúrfi, Búfelejtő, Nyugodalom széke, Taporján fereg*, s t. af. a mely szavaknak ezeket kellene tenni: *Öv, Tzipó. Akasztófa, Nyereg, Medve*“.

2. Sicul. *Livu* — Hung. *Tötsér*. A MTsz. a székelységből *léju, lijü* alakokat említ. Különbösen számos alakváltozatban majdnem az egész országban ismerik (vö. a MTsz.-ban *léhó* czímszó alatt).

3. Sicul. *Tege* — Hung. *Tegnap*. Már PP. is székely tájszónak jelzi („antiqué“). A MTsz.-ban csak három (?) adat, a Székelyföldről.

4. Sicul. *Laposca* — Hung. *Téztapatzal*. Vö. SzD. A MTsz. szerint is székely tájszó.

5. Sicul. *Ünő* — Hung. *Tehén*. A MTsz.-ban is csak két székelyföldi adat.

6. Sicul. *Kártya* — Hung. *Kánna*. Vö. SzD., MTsz.

7. Sicul. *Üst* — Hung. *Vasfazék*.

8. Sicul. *Osztovát*. — Hung. *Szövőszék*. A MTsz. szerint is erdélyi alak. SzD.-nál csillaggal.

9. Sicul. *Rokollya* — Hung. *Vaszor* (sic!) *Szoknya*. A MTsz. szerint egyebütt is.

10. Sicul. *Lasca* — Hung. *Metélt*.

11. Sicul. *Guzsaly* — Hung. *Rokkának szára*.

12. Sicul. *Kosollya* — Hung. *Kosár*. Vö. SzD. A MTsz. szerint is székely és csángó szó.

13. Sicul. *Hoppa* — Hung. *Lakodalom*. Csak SzD.-ban találom (megcsillagozva), meg KRESZNERICSNÉL, a ki egy 1757.-i győri kalendáriumból idézi.

14. Sicul. *Tzondra* — Hung. *Szűr*.

15. Sicul. *Günja* — Hung. *Ruha*.

16. Sicul. *Kölösma* — Hung. *Ümög* vel *Ing*. Vö. *korozsma* (keresztelő ajándék, pl. ruhanemű) MTsz.

17. Sicul. *Vatzkor* — Hung. *Vad-Körtvél*. Ugyanebben a jegyzetben PRAY egy XV. (sic!) századbéli magyar nyelvű oklevelet is közöl (az első

felét), olyan különös ortográfiával, hogy az ember önkénytelenül arra gondol, hogy hamisítvánnyal van dolga. Hogy esakugyan hamisítvány-e vagy csak ügyetlen átírás, döntsék el a hozzáértők.*

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

III.

(Tótszentpáli magyarok szájából.)

csaffog: csahol a kutya.
czilázni: cziczázni.

ercze-purczája: csinja-binja.

gerincses: durva felületű.

híjad-híjod! csirkehivogató.

kisze-kusza: tarka-barka.

kótyag: kócsag.

lecsévelni: vizes talajba csöveket lerakni.

mágicsa: támaszték.

necsekcs: nyálkás.

nyűszög: szűköl a kutya.

rétüngösen: ingujjban.

sikolyáz: sikoltoz.

sinyór: zsinor.

tavali dén: tavai ilyenkor.

virgódni: küszködni.

HERMAN OTTÓNÉ.

IV.

A komárommegyei Hetény községben a parasztasszonyok „telente“ fehéreműdíszítésére szolgáló, sokféle változatú lyukacsos varrást készítenek, (lyukacsos varrottast, suprikét, subrikát) „fejből“, t. i. mintájuk nincsen, „csak úgy varrjuk“, valamennyi édesanyjától tanulta kislánykorában. A különféle mintázatokat következőképen nevezik:

aprómesterke, búzaszem, borsólyuk, borsólyukas koczka, búzaszemkoczka, cserebogaras, cifra tyúklábas, cifra búzaszem, cipőskoczka, csillagos, egysor-czipós, egypókos koczka, fordított borsólyuk, hordósmesterke, háromlábú mesterke, húzottborsólyuk, kétlábú mesterke, kőlábas mesterke, lyukas koczka, lyukassarkos, négy-pókos koczka, rostaszemes, tyúklábas, újmódi mesterke, vízfolyás.

ROSENBERG AUGUSZTA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK

X. Felolvasó ülés.

(1907 április 23.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Berki Miklós, Erdélyi Lajos, Freckay János, Horger Antal, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Köpe Viktor, Lehr Albert, Nagy Gyula, Perényi Adolf, Réthei Prikkel Marián, Putnoky Imre, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Szívos Béla, Tolnai Vilmos, Vikár Béla és Viszota Gyula tagok. Jegyző: Pápay József.

Réthei Prikkel Marián rendes tag felolvassa „Régi magyar tréfaszók“ cz. értekezését.

* KARÁCSONYI JÁNOS t. tagtársunk, a kihez ebben az ügyben felvilágosításért fordultunk, lekötelező szíveséggel ezt írja a szerkesztőségnek: „A Pray Dissertationes Hist. Crit. 92. lapján közölt levélről tudtommal senki sem irt. Szerintem nem hamisítvány, hanem csak időtlen, mert 1580 tája helyett a XV. századra tették, s azonkívül rendkívül hibásan olvasták.

Azon Zeleméry Miklós, a kiről az oklevélben szó van, 1559—67. években már élt. Anyja Dobó Anna volt, tehát érthető, ha egy magvaszakadt Dobó-jobbágnak jószágait elfoglalja.

A hibás olvasatok példái: *mivoil* = *mível*; *fecoir* = *feieu* (fejő) stb.“ Szerk.

XI. Felolvasó ülés.

(1907 október 15.)

Jelen vannak: Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Asbóth Oszkár, Alszegehy Zsolt, Bán Aladár, Bleyer Jakab, Beöthy Zsolt, Csánki Dezső, Császár Elemér, Erdélyi Lajos, Fejérpataky László, Frecskay János, Goldziher Ignác, id. Görgy István, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Gyulai Ágost, Halász Dezső, Hegedűs István, Horger Antal, Horváth János, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Köpe Viktor, Körösi Sándor, Lampérth Géza, Lehr Albert, Mátrai János, Melich János, Munkácsi Bernát, Nagy József, Perényi Adolf, Prónai Antal, Rust József, Schmidt József, Siegescu József, Szivós Béla, Szöts Ferencz, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Várdai Béla, Varga Ilona, Vikár Béla, Vrányi Teofil, Wertheimer Henrik tagok. Pápay József jegyző.

Elnök távollétében Heinrich Gusztáv foglalja el az elnöki széket. Szinnyei József r. tag felolvassa „A magyarok eredete” cz. értekezését.

XII. Felolvasó ülés.

(1907 november 12.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Bacsó Gyula, Bán Aladár, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Frenkel Bertalan, Gombássy Imre, Grünwald Margit, Heinlein István, Heinrich Gusztáv, Horger Antal, Katona Lajos, Köpe Viktor, Komáromy Lajos, Melich János, Nagy Gyula, Putnoky Imre, Perényi Adolf, Rhousopoulos Rhousos, Sági István, Siegescu József, Szemkő Aladár, Szeremley Császár Loránd, Szöcs Ferencz, Tolnai Vilmos és Vikár Béla r. tagok. Jegyző: Pápay József.

Szinnyei József r. tag felolvassa „A honfoglaló magyarok műveltsége” cz. tanulmányát.

XXI. Választmányi ülés.

(1907 november 12.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Erdélyi Lajos, Frecskay János, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Melich János, Nagy Gyula, Vikár Béla, Tolnai Vilmos vál. tagok. Jegyző: Pápay József.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után az elnök jelentí, hogy a Debreczeni Csokonai-Kör f. é. november 3-án a Magyar Füvészkönyv megjelenésének százados évfordulóját emlékünneppel ülte meg, melyre Társaságunkat is meghívta. Elnök a Társaság képvisletére Széll Farkas vál. tagot kérte föl, ki is a megbízatásnak teljes készséggel megfelelt. — Öröndetes tudomásul szolgál.

3. A titkár jelentést tesz a nyár elején kiadott „Kérdések a magyar népnyelv ismerőihöz” cz. fölhívásunkra beküldött népnyelvi anyagról. 22 gyűjtőtől beérkezett körülbelül 5—6000 adat, melyből 2000-nél több használható. S minthogy ezek az adatok díjazásban részesültek, tehát most már a Társaság tulajdonába jutottak, közzétételükre vonatkozólag azt indítványozza, hogy a gyűjtők adatai ne külön-külön, hanem a Tájszótár módjára cikkekbe szerkesztve lássanak napvilágot.

A titkár jelentésére a választmány örömmel veszi tudomásul, helyesléssel fogadja a földolgozásra vonatkozó indítványát is, s annak keresztülvitelével őt bizza meg.

3. Következik a tagajánlás.

Megválasztottak rendes tagnak :

Bónis Károly, nyug. főgimn. tan., K.-Sz.-Miklós

Concilia Emil, apátkanonok, Nagyszombat

Hazay Olivér, tanár, Budapest

Ivánka Mihály, Budapest

Palkovits Sándor, urad. tisztt., Egervár (Vas m.)

Vámbéry Armin, nyug. egyet. tanár, Budapest

Wiśniewski Antal, plébános, Andrásfalva

Ajánló

Mészöly Gedeon

Szily Kálmán

Tolnai Vilmos

Szily Kálmán

Sztrokay Lajos

Szily Kálmán

Erdélyi Lajos.

Előfizetőkül bejegyeztettek :

Körmend: Polgári fű- s leányiskola. Deutsch Zsigmond és Társa, Budapest.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

1. Keresztfű, Szent László füve. Arany azt mondja a *Szent László füve* III. részében:

„Ismeretes fűnek volt az a levele,
Melynek a nép száján *keresztfű* a neve“.

De a MTsz.-ban nincs meg sem a *keresztfű*, sem változata: a *keresztes fű*. A NySz.-ban megvan mind a kettő, s az előbbi a CzF. szótárában is.

Érdekes volna tudni, hol él még a *keresztfű* vagy a *keresztes fű* a nép ajkán s hogy az illető növénynek mi a botanikus neve.

A *keresztfűvel* egyet jelentő *Szent László füve* megvan a MTsz.-ban, mint borsodmegyei szó; növénytani meghatározása: *Gentiana asklepiadea*.

2. Gyűrűcze. *Tömörkény István* mondja: „Ha (a szegedi tanyai ember) a pusztaszélen talált a nyáron *gyűrűczekrot* s vágott belőle néhány szálát, azokat most (télén) kisütőgeti dróttal pipaszárnak“ (Új idők, XII: 1. sz.).

Szótárainkban e szót nem találom, pedig tanulókoromban gyakran hallottam az Alföldön.

A MTsz.-ban mindenesetre helye volna, a bokr fajtájának közlebbi meghatározásával.

3. Summás. Jász-Nagykún-Szolnok megyében, a Kenderes melletti Kakat pusztán hallottam több ízben ezt a szót. A *summás* olyan mezőgazdasági munkás, a kit nem napszámra, se nem évi bérré fogadnak, hanem rendszerint 1—2 hónapi időre. Lakást (legalább külön lakást), jószágtartást, kukoricaföldet stb. nem kap, mint a béresek, hanem havi bére egy meghatározott pénzösszeg, *summa*.

Vajjon használják-e másutt az országban?

KOMÁROMY LAJOS.

4. A. A. úrnak. A MNy. mult havi füzetébe (3: 475) írt válaszunkat némi részben helyre kell igazítanunk. T. i. nem Tábori Róbert volt irodalmunkban az első, ki a *czinteremmel* azt a mulatságos népetimológiát elkövette, hanem alkalmasint Kiss József, az ünnepelt költő. A Pesti Hírlap 1882. évi folyamában (201. sz.) ugyanis, a hol Kiss József „Gedővár asszonya“ cz. költeményét először tette közzé, az 51. és 52. sorban ezt olvassuk: „Nyerj meg újra! . . . Próbáld! . . . Fönn a *cinteremben* . . . | kockánk a kard éle . . .“ Kiss Józsefet azonban hamarosan figyelmeztethették a félreértésre, mert Költeményei III. kiadásában, mely ugyancsak 1882-ben jelent meg, a *czinterem* már ki van javítva *várterem*re. De azért a hiba nem pendült el nyom nélkül. A Málnernél év nélkül (de mindenesetre 1884 után) megjelent „Költők Lugása“-ban „Gedővár asszonya“ megint a *czinterembe* invitálja „mátkapárját“. Innen vehette Tábori Róbert az ő *czintermét*.

5. M. B. úrnak. Kár volt azon megütköznie, hogy az „Az Ujság” karácsonyi számában egy vers alatt ifj. Szász Károly nevét „Szász Károly ifj.”-nak olvasta. Hát hiszen ha a rangjelzőket (herczeg, gróf, báró, nemes) több lap példája szerint a név után tesszük és Nemes Kiss Péter nevét „Kiss Péter nemesnek”, feleségét pedig Kiss Péter nemesnének írjuk, a következetesség csakugyan azt kívánja, hogy a korjelzőket is hátrategyük. En már azon sem ütközném meg, ha Özveggy Kovács Mihályné helyett „Kovács Mihály özvegyét” kellene olvasnom. Sz. K.

6. P. S. úr kérdi tőlünk: „Egyik nagy elterjedésű napi lapunk január 1-i és 2-iki számában az Allensteinban meggyilkolt őrnagy neve *Sőnebek*-nek, a 3-iki számában pedig *Schönebeck*-nek, a 4-iki számában megint *Sőnebek*-nek van írva. Vajjon mi lehet e következetlenségnek az oka?” Ezt mi sem tudjuk; tessék az illető napi lap szerkesztőségétől megkérdezni. Szerk.

7. Ön azt kérdi tőlünk, hogy az *ágybér* és *párbér* szavak mikor fordulnak elő először?

Ágy-bér, *pár-bér* nyelvújítási összetételek a latin *lectica*, *lecticale*, *lecticalis proventus* kitételek helyettesítésére; a régi nyelvben ismeretlenek, hiába keresnők őket pl. 16., 17. és 18. századbeli szótárainkban is.

Mind a két szót a jogi műnyelv magyarosításának idején, tehát 1805 után csinálták. Az 1847-ben megjelent „Törvénytudományi műszótár”-ban (a 249. lapon) ezt találjuk:

„*Lecticale*: *ágybér*. Puky. Szirm[ay]. Márt[on]. Pauly. Szlem[enics]. V[eszprém vármegye]. gyűjt., H[ivatalos] M[űszótár 1845-ből]. *Párbér*. Márt[on]. Puky. Szlem[enics].

Lecticales proventus: *ágybér*. Debr[eczeni törvénykezési s tiszti szótár vagy a' debreczeni kerületi tábla szótára]. P[est vármegye] gyűjt. *Párbér*. P[est vármegye] gyűjt.

Ezekből az tűnik ki, hogy az *ágybér* 1806 (Szirmay, Glossarium vocum, Cassoviae, 1806, 110. l.), a *párbér* pedig 1807-ben (Pesti gyűjteménye a' tiszthelyi írásmód 'saját szavainak, Pest, 1807, 98. l.) jelenik meg először. Akkori ujdon voltuk az is bizonyítja, hogy Baranya Vármegye Tiszti Szótárában (készült 1806-ban) a „*Lecticales proventus*”-ra a *Párszám jövedelem* kifejezést próbálják.

8. Gessner Mithridates-éről. A MNy. III. 436—438. lapján Katona Lajos közli a Gessner Mithridates-ében található magyar szövegeket. Katona cikkének megjelenése után akadt kezembe Révész Imréné „Dévay Bíró Mátyás . . . élete és irodalmi művei” (Pest, 1863) cz. könyve, a melyben Gessnerről is szó van. Révész részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az 1549. évben megjelent „Orthographia Vngarica” katolikus vagy pedig protestáns műve-e? Ezen fejtegetések közben mondja Révész a következőket (112—113. l.): „Gessner Konrád, a ki a reformatio korában élt s zürichi református tanár volt, a maga Mithridatesébe, melynek én 1555.-i kiadását ösmerem, a magyar Mi Átyánk mellé felveszi a magyar anyagi üdvözetet is, még pedig *egyetlen* csekély különbséggel éppen úgy, a mint az Orthographiánkban áll”. Az általam kiemelt „*egyetlen*” szóhoz Révész ezt a jegyzetet teszi: „Gessner Conr. Mithridates. De differentiis lingvarum etc. 50—52. A különbség csupán az, hogy Gessnernél *asszony* helyett *asszonyállat* áll.” E becses megjegyzés szolgáljon Katona érdekes közleményének kiegészítésül.

MELEGDI JÁNOS.

9. Köt a dinnye. E szólásnak egy változatát a kártyások is ismerik. Nem köt a kártya, ez az általános panasza a kalabristáknak, ha a különben szép kártyának nem sok a foganatja, ha nem lehet vele sok pontot írni.

K. A.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. FEBRUÁR.

2. SZÁM.

Pesthy Gábor származása.

(Fölvastatott a M. T. Akadémia I. osztályának febr. 3-i ülésén.)

Nagyon kevés az, a mit PESTHY GÁBORNAK, az Újtestámentom fordítójának, az ezópusi mesék első átültetőjének és a „Nomenclatura sex linguarum“ szerzőjének élete körülményeiről tudunk. Még a neve sincsen kétségtelenül megállapítva. Ő maga magyarul *Pesthy Gabrieln*ek nevezi magát az evangélium-fordítás czimlapjának tulsó oldalán és a munka záradékában, továbbá az ezópusi mesék címében, latinul pedig *Gabriel Pannonius Pesthinus*nak mind a három munkájában s ugyanígy két reánk maradt levelében (1538 márcz. 27., 1538 pünkösdi ünnepén) és 1542 aug. 21-én kelt nyugtatványában kétszer (vö. Irodalomtört. Közl. III. 335, 337; Figyelő V. 394—395). Az egyik levélre kívül PEREGI ALBERT, a kinek a levél szolt, ezt irta rá: *Gabrielis Pannonij*. Ugyancsak *Gabriel Pannonius Pesthinus*nak vannak czimezve BRASSICANUS és LAZIUS distichonai, a melyek az Újtestámentom fordításának előszavát követik. SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS „Nomenclatura“-jának 1597. évi kiadásában *Gabriel Pesthinus*nak van nevezve („cura Gabrielis Pesthini“). A pecsétjén, czimere fölött, ez a három betű látható: GPP, azaz Gabriel Pannonius Pesthinus (vö. Irodalomtört. Közl. i. h.). — Irodalomtörténetíróink részint *Pesti Gábornak*, részint *Pesti Mizers Gábornak* nevezik (igy pl. TOLFY F. Össze-
gyűjtött munkái III. 6. és utána mások), sőt előfordul rövidebben *Mizers Gábornak* nevezve is (pl. Figyelő V. 394—395). Erre maga PESTHY GÁBOR adott okot, mert az Újtestámentom czimlapjának tulsó oldalán a neve (*Pesthy Gabriel*) után rekeszjelben odatette: *nemzetfegerewl Mjffser nęzetbewl walo*. PRAY GYÖRGY, az első, a ki erről említést tesz, azt jegyzi meg: „Id hoc loco paucis indicandum, quod Interpres se ex natione *Misser* esse dicat. Credo ex vetusto Gallico *Missire*, & Italico *Misser* sumtum esse, quod viris ex Ordine Equestri olim tribuebatur, ex quo ordine noster Interpres certe fuit.“ (Index rariorum librorum I. 152). TOLDY FERENCZ félreértette PRAYT, mert azt mondja róla, hogy „az olasz *Misser* v. ófrancia *Missire*-ből véli származtathatni PESTI GÁBOR nevét.“ (Össze-
gyűjtött munkái III. 6., jegyzet.) Hiszen PRAY azt a szót, a melyet a fölhozott francia és olasz szóval azonosít, nem névnek, hanem czimnek tekinti s éppen azért mondja róla, hogy „paucis indicandum“. PRAY magyarázatát azonban így sem fogadhatjuk el,

mert minálunk a szóbanforgó francia és olasz czím használatának semmi nyoma sincsen, s még ha volna is, PESTHY GÁBOR az ő nemesi (esetleg francia vagy olasz nemesi) származását aligha ezekkel a szavakkal jelezte volna: „nemzetségéről Mysser nemzetből való“. Egyébiránt a szóbanforgó czimnek régi francia alakja nem is *missire*, hanem *messire*, régi olasz alakja pedig nem *misser*, hanem *messere*. TOLDY a *Mysser*-t PESTHY GÁBOR családi nevének veszi és *Mízsér*nek olvassa; azt is tudja, hogy a MÍZSÉR család „Pest városának előkelő polgári családja volt“, mert egy MÍZSÉR MIHÁLYT, a ki szerinte talán éppen Gábor atyja volt, talált Pest városa esküdt polgárai között 1512-ben (i. h.). Ugyanez az esküdt polgár (= tanácsúr) már egy 1503-i oklevélben is előfordul, s a neve így van írva: Michael *Myser* (RÖMER FL. A régi Pest 231), mint SZILÁDY ÁRON is említi az Újtestámentom akadémiai kiadásához csatolt nagybecsű jegyzeteiben (4. l.). S ő hozzáteszi: „A mi a nevet mint nemzetség-nevet illeti, talán egynek vehető ama *Myse*l nemzetség nevével, melynek tagjai közül Elias, Dyonisius et Petrus filii Johannis Rufi de genere *Myse*l, mint somogy megyei vasadi nemesek fordulnak elő egy 1408 április 30-án kelt oklevélben (Hazai oklevéltár. Budapest. 1879. 344. l.). Eredetére nézve pedig mindenesetre a csallóközi mai Misér* községre kell gondolnunk, mely *terra Mysser* néven már 1294-ben a pozsonyi várhoz tartozott (gr. TELEKI J. Hunyadiak kora VI. 197. l.) s lakosai mint *nobiles de Myser* 1384-dik évi oklevélben említetnek (FEJÉR. Cod. dipl. IX. 6. 285.).“

Elvégre semmi különösség sem volna abban, ha a mi írónk a családi nevét elhagyva születése helyéről nevezte volna magát, mert hiszen az abban a korban szokásos dolog volt. Bátran elfogadhatnók tehát azt, hogy a családi neve *Mízsér* volt, ha nem volna alapos okunk arra a föltevésre, hogy PESTHY GÁBORnak a maga származásáról szóló megjegyzését félreértették. Sem TOLDYnak, sem SZILÁDYNak nem tűnt föl az, hogy PESTHY GÁBOR nem azt mondja magáról, hogy „nemzetségéről az Mysser nemzetből való“, hanem így fejezi ki magát: „nemzetségéről Mysser nemzetből való“. Ennélfogva nem is jutott eszükbe, hogy itt a *nemzetiség* szó talán nem is abban a jelentésében van használva, a melyben ma használjuk, hanem más valami jelentésben. Pedig a dolog úgy van.

Nem mondok újat, midőn azt mondom, hogy a régiek a *nemzetiség* szót a latin *genus* szónak többféle jelentésében használták. Vagyis nemcsak mai értelemben vett nemzetiséget jelentett, hanem általában származást, továbbá népet, népséget is. Ezt a régi magyar nyelvnek minden ismerője tudja, s bárki más is meggyőződhetik róla, ha csak azokat a mondatokat olvassa is el, a melyek a M. Nyelvtörténeti Szótárban vannak idézve. Mármint, ha azt akarjuk kideríteni, hogy PESTHY GÁBOR a szóbanforgó

* Ez alkalmasint tollhiba; a község mai neve *Misérd*.

megjegyzésben hogyan értette a *nemzettségéről* szót, azt kell vizsgálnunk, hogy ez a *genus* szó miféle középkori alkalmazásának a megfelelője lehet. Természetes, hogy theologusról és bibliafordítóról lévén szó, az egyházi latinságot kell szemügyre vennünk. Abban pedig azt találjuk, hogy valakinek a származásáról szólva a *genus* szónak következő alakjait és kapcsolatait használták: *generis*, *genere*, *a genere*, *de genere* és *ex genere*. De nem valamennyit tetszés szerint változtatva, hanem határozott különbségtevással. Nevezetesen:

Ezzel a hárommal: *generis*, *de genere* és *ex genere* azt jelezték, hogy valaki mely milyen nemzetiségből való. Íme a szentírásból az összes példák: *a) generis*: Ad sacerdotem *Leuitici generis* (Deut. 17:9). Sacerdotem *Leuitici generis* (Deut. 24:8; 27:9). Per familias Caath *Leuitici generis* (Józsue 21:10). Per familias filiorum Caath *Leuitici generis* (Józsue 21:20). Filiis quoque Gerson *Leuitici generis* (Józsue 21:27). Qui se sacerdotem et *Leuitici generis* ferebat (Eszter 11:1). — *b) de genere*: Omnis masculus *de genere sacerdotali* (Levit. 6:29). Omnis masculus *de sacerdotali genere* (Levit. 7:6). Omnis qui *de genere* est Israel (Levit. 23:42). Monstra quaedam filiorum Enac *de genere giganteo* (Num. 13:34). Erat autem *de genere Caleb* (Kir. I. 25:3). Qui fuit *de genere Arapha* (Kir. II. 21:16). Saph de stirpe Arapha *de genere gigantum* (Kir. II. 21:18). Vir *de genere tuo* (Kir. II. 9:5). Saphai *de genere Raphaím* (Paralip. I. 20:4). Reges . . . *de genere David* (Jerem. 22:4). Hominem nobilem *de genere regali* (Makk. I. 3:32). Sunt *de genere Abraham* (Makk. I. 12:21). Qui est *de genere christorum sacerdotum* (Makk. II. 1:10). Quotquot erant *de genere sacerdotali* (Apost. csel. 4:6). [Egyetlen eltérő használat: Noli accipere coniugem *de genere Chanaan* (Gen. 28:1)]. — *c) ex genere*: Si quis est *ex genere vestro* (Esdr. III. 2:5). Concaptiuis fratribus, qui erant *ex eius genere* (Tób. 1:3). *Ex magno genere* es tu (Tób. 5:19). *Ex genere terreno illius*, qui prior factus est (Bölcs. 7:1). *Ex genere Israel* (Sz. Pál Phil. lev. 3:5).

Ellenben a *genere* és az *a genere* ablativust akkor használták, mikor azt fejezték ki, hogy valaki honnan való. Ezt mutatják az összes bibliai helyek, ú. m.: Philippum, *genere Phrygem* = a frigiai származású Ph.-t (Makk. II. 5:22). Leuites, *Cyprius genere* = levita, ciprusi származású (Apost. csel. 4:36). Quendam Iudaeum, nomine Aquilam, *Ponticum genere* = egy A. nevű pontusi származású zsidót (Apost. csel. 18:2). Iudaeus autem quidam Apollos nomine, *Alexandrinus genere* = egy A. nevű alexandriai származású zsidó (Apost. csel. 18:24). — És végre a reánk nézve legfontosabb példa: Erat enim mulier Graeca, *Syrophenissa a genere* = az asszony pediglen görög vala, szirofeniciai származású (Márkus 7:26). Ez pedig reánk nézve azért a legfontosabb, mert az egyetlen, a mely PESTHY GÁBOR fordításában is megvan, mégpedig ezenképen: „Vala kegyg az azony

gewreg, *nemzetsegereul* Sýrofenissa“. Ebből az világlik ki, hogy PESTHY GÁBORNÁL a *nemzetségéről* kifejezés a latin *a genere* megfelelője; tehát azt jelenti, hogy „származására nézve“, de nem úgy értve, hogy milyen — mai értelemben vett — nemzetségből való. Hozzá kell még tennem azt, hogy ez a *nemzetségéről* PESTHY GÁBORNAK specziális kifejezése, a mely tudtomra más irónál elő nem fordul; nála is csak kétszer: a most idézett helyen és ott, a hol a saját származásáról szól. Midőn tehát PESTHY GÁBOR azt mondja magáról, hogy ő „nemzetségéről *Mysser* nemzetből való“, ezzel nem a családi származását akarja jelezni. Mindebből mármost az is következik, hogy a *nemzet* szó, a melyet e helyen használ, nem „nemzetség“-et, „család“-ot jelent, a hogy eddig értették, hanem másik, t. i. „gens, volk, nép“ jelentésében van használva. E szerint PESTHY GÁBOR mondása mai nyelvre áttéve így hangzik: „származására nézve *mysser* nép ből való“.

De miféle nép volna az a *mysser*?

Erre a kérdésre alkalmasint sohasem találtam volna meg a feleletet, sőt odáig sem jutottam volna soha el, hogy ezt a kérdést fölvessem és PESTHY GÁBOR származását egyáltalában kutassam, ha nem lappangott volna bennem annak az emlékezete, hogy PESTHY GÁBORRÓL valaki — miért, miért nem? — azt állította, hogy tatár származású volt. Utána jártam a dolognak, és könnyű volt rájönnöm, hogy ez a föltevés TOLDY FERENCZTŐL származik. Abban a jegyzetben, a melyben a *Mizsér* névnek PRAY-féle magyarázatát fölemlíti, ehhez hozzáveti: „de hátha az [t. i. a *Mizsér* név], tekintettel a város számos tatár lakóira, a családdal együtt, tatár eredetű?“ (Össz. munkái III. 6.). Ennyit mond, egy szóval sem többet. Hogy ő honnan vette azt, hogy Pest városának számos tatár lakosa volt, azt nem sikerült kiderítenem. Okiratokban semmi nyoma sincsen; Pest és Budapest városának történetírói semmit sem tudnak róla. És ha Pestnek csakugyan mégannyi tatár lakosa lett volna is, minek az alapján tehette meg TOLDY a *Mizsér* családot — ha csak föltevésnéppen is — tatárnak? Ezekre a kérdésekre nem kapunk feleletet. De tudjuk, hogy irodalmunk történetének örökérdemű bűvára olyan esetekben, mikor történelmi adatok nem állottak rendelkezésére, nem idegenkedett a föltevésektől, még a kissé merészekről sem. Szerinte pl. alig hihető, hogy a hunoknak ne lettek volna némely vallási és történelmi könyveik (A m. nemz. irod. tört. I.³ 38); a magyaroknak kétségkívül volt egy mondakörük, a mely volgahoni multjukat tárgyalta (i. m. I.³ 47); már Szent István korában bizonyosan volt magyar rituálénk, s hihetőleg annak a maradványa a Halotti Beszéd, a mely tehát a magyar egyház szervezésével egykorú (i. m. I.³ 92), stb. Mindezek pusztá föltevések. S azt hiszem, aligha tévedek, ha a *Mizsér* családnak tatár származását szintén az ilyen pusztá föltevések közé sorolom.

Azonban ha ez pusztá föltevés volt is, melyet TOLDY semmivel sem tudott valószínűvé tenni, mégsem volt sziklára esett mag.

Mint az imént mondtam, Pest városának állítólagos tatár lakosairól semmit sem tud a történelem. De, igenis, tud arról, hogy az országnak voltak tatár lakosai. Ezekről JERNEY JÁNOS értekezett 1842-ben az Akadémiában, s értekezése a Tudománytár XI. kötetében (163–178. és 209–234) és másodszor Keleti Utazásában (1851. I. 271. s köv. ll.) jelent meg. Ebből veszem a következő adatokat. V. LÁSZLÓ királynak 1454-ben kelt II. decretuma 9. cikkében a filiszteusok (vagyis jászok), kúnok és oláhok mellett tatárok is vannak említve: „Et similiter Philistaei, Comani, Valachi et Tartari connumerati debeant exercituare“. Szó van tatárokról MÁTYÁS királynak két decretumában is; nevezetesen az 1459-i decretum 3. cikkében: „Excipiuntur tamen Comani, Philistaei et Tartari, qui juxta antiquam consuetudinem exercituabunt, secundum quam Saxones“; és az 1467-i decretum 2. cikkében: „... sive Cumani, sive Philistaei, Rutheni, Tartari, Walachi...“ A pápának MÁTYÁS udvarában volt követé 1480-ban Magyarországról szóló olasz nyelvű leírásában azt mondja: „Laknak az országnak egy részében tatárok, a kik saját vallásukat követik, és ezeket kúnoknak nevezik“ (vö. KUÚN GEZA gr. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről 33. l.). ALI sejk török író, a ki a török hódoltság területén járt és Buda környékén is megfordult, 1588-ban azt írja egyebek közt: „Budun (értsd: Buda) városa vidékén elszórt falvakban sokan akadnak, a kik ruházatukra és szokásaikra nézve tatárok, és egy részük tatár nyelven beszél.“ — A jász-kún helységeknek XVI. századi jegyzékeiben előfordul *Tatarya vidéke* és *Tatárszállása*, Künszentmiklós pedig mindig *Tatár-Szentmiklós* néven van említve; s az egykori Kis-Kúnság határához közel fekvő *Tatár-Szentgyörgy* mai nap is ezt a nevet viseli.

Ezek az adatok kétségtelenül bizonyítják, hogy hazánkban egykor tatárok is laktak. Mármost még csak egy kis kitérést kell tennünk, s aztán visszatérhetünk PESTHY GÁBORHOZ és megállapíthatjuk az ő szóbanforgó mondásának teljes értelmét.

Oroszországban a novgorodi, a szimbirszki, a penzai és a szaratovi kormányzóságban él egy jelentékeny tatár törzs (vö. RADLOFF W. *Phonetik der nördlichen Türk Sprachen* XLIV. l.), a melynek a nyelvjárása RADLOFFnak meggyőző bizonyítékokkal támogatott nézete szerint a kihalt kún nyelvjáráshoz áll legközelebb. (*Internat. Zeitschr. für allg. Sprachwiss.* II. 42). PAASONEN is, a ki a novgorodi kormányzóság tatárainak nyelvjárását közvetlen megfigyelésből ismeri, ugyanezt a nézetet vallja (*Journal de la Société Finno-Ougrienne* XV. 21). Mármost, tekintetbe véve azt, hogy a helynevek tanúsága szerint a nálunk megtelepedett kúnok és tatárok a Kis- és a Nagy-Kúnságban együtt laktak, s hogy a pápai követ állítása szerint a magyarországi tatárokat a XV. században kúnoknak, viszont ISTVÁNFY MIKLÓS (*Hist. Regni Hung.* XVIII. könyv) szerint a kúnokat az ő idejében tatároknak nevezték, tehát összezavarták: igen való-

színűnek tarthatjuk, hogy a mi kúnjaink és tatáraink egymásnak közeli nyelv- és törzsrokonai voltak. Ha pedig hozzáveszszük még azt, a mit RADLOFF és PAASONEN ama bizonyos oroszországi tatár nyelvjárásnak a kún nyelvjáráshoz való viszonyáról mond: akkor nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy a mi tatáraink abból a szóbanforgó tatár törzsből valók voltak. S ezt egészen kétségtelenné teszi két körülmény találkozása. Az egyik az, hogy annak az oroszországi tatár törzsnek a neve *miser* (*mišār*), a mi PESTHY GÁBORUNK pedig azt mondja, hogy ő származására nézve *Mysser*, azaz helyesen olvasva: *miser* (*mišār*) népből való.

Az eredmény tehát az, hogy PESTHY GÁBOR csakugyan tatár, mégpedig *mišār*-tatár származású volt. Az elmondottakból pedig nyelvünk újabb török-tatár jövevényszavainak kutatóira az a föladat hármlík, hogy vizsgálódásaikat a *mišār*-tatár nyelvjárásra is ki kell terjeszteniök, mert valószínű, hogy a hazánkbeli *mišäre*k is hagytak némi nyomokat nyelvünk szókészletében.

IFJ. SZINNYEI JÓZSEF.

Révai Miklós első magyarázata a Halotti Beszédről.

II.

(^e) * Ezt az írást *odutta* inkább így olvasom *adta*, hogy sem *oda* *atta*, a' mint Faludi tselekedett. Mert, hogy ebben a' darabban az *o* tató betű többire a' röviden hangzó *a* helyett tétetik, a' már szemlátomást vagyon: tehát ezen a' helyen is. Hanem mit tsinál itt az *u* tató? A' megint *o* helyett vagyon: a' mint ugyan azt is több szavakban láthatni. Már úgy vélekedem, hogy a' múlt idői egyes számú harmadik személy így lévén, *odutt*, *tilut*, *tiluot*, az az, *adott*, *tilot*, a' határozott múlt idői szavat is talám tsak mindjárt ebből tsinálták, úgy mint, *oduttam*, *oduttad*, *odutta*, *tilutoam*, *tilutoad*, *tilutoa*, az az, *adottam*, *adottad*, *adotta*, *tilotám*, *tilotád*, *tilotá*, most az *o* betűt ki hagyván így mondjuk, *adtam*, *adtad*, *adta*, *tiltám*, *tiltád*, *tiltá*. Tulajdon ezt találok ebben a' szóban is, *halalut*: ők ezt az esetet így mondták *halálot*; azután az utóbbiak az *o* tatót idő jártával el hagyván így kezdték mondani *halált*. Nem is lehet arra fogni, hogy ez a' szó *halalut* anynyit téssen mint *halálát*: mert így ez a' szó kötet nem is esnék igazán jó Magyarúl, *es oz gimilsben halalut evec*, az az, *és az gyümöltsben halálát evék*; hanem igen** így már helyesen vagyon, *és az gyümöltsben halált evék*. Tehát ez az eset tsak ugyan valójában így vólt *halálot*, azután az *o* tató ki tolván így esett *halált*.

* A lap szélére írva: *odutta*. — ** Betoldva is.

(f)* Ezt az írást *hazóá* Faludi így olvassa *hazójá*. Ő maga is Dunán túl született lévén talám halhatta (sic!), hogy ezt ott még most is igen így ejtik sok helyeken. Én ugyan épen ezt a' szót, arra jártomban, nem hallottam: hanem, a' kik oda valók, 's a' kiknek érdemes tekinteteken bátran építheték, azt vélem alkalmasint el hitették. Bizonyos az, és az értelem maga mutatja, hogy anynyit téssen, mint *házúl*,** a' mint mi most tisztábban mondjuk. De valylyon ha így is olvashatnók *házzá*? Az értelem tsak ugyan a' volna. És, hogy itt *oa* inkább a' húzóson ejtődő á egy tató helyett légyen, hogy sem külön ejtődő két tatók helyett, elég okot ad e' gyanura tsak e' szó is *mundoa*, melyly hamar reá következők, és az értelem nyilván mutatja, hogy azt így kellett olvasni *mondá*. *Ge mundoa neki meret nū eneye*, az az, *De mondá neki, mért nem ennék*.

(g)*** Ebből a' darabból elegendé (sic!) ki tetszik, hogy a' mi eleink tsak egyedül ezzel a' szóval éltenek *mind*. Még a' *minden* helyett is mindenütt a' tétetik, holott most már e' kettő között nyilván való a' különbség. Ez a' *minden*, vélhető, hogy úgy származott a' *mind* szóból, valamint emezekből *úgy, így, imígy, hogy, itt, imitt, ott, amott*, a' következők, *úgyan, ígyen, imígyen, hogyan, itten, imittén, ottan, amottan*, meg tartván még akkor is előbbi jelentetéseket.

(h)† Az értelemből ki tetszik ugyan, hogy *heon* anynyi mint *tsak*; hanem valójában így kellett e betűről betűre olvasni *heon*, arra már magam is várnám a' telylyesebb feleletet. Talám †† valami olylyas ki ejtődése lehet, a' melylyből ki tetszhetnék, hogy a' mostani *hanem* annak az ő származatja.††† Mert ezen a' helyen így is jól olvashatjuk: *hanem tiltá őt egy fa gyümölsétől*. De már alább ez a' †† darabotska, *num heon muganec ge mend w foianec halalut evec* megint nem épen jól esik így: *nem hanem magának, de mind ő fájának halált evék*. Azután igazabb az, hogy *hanem* eme' *ha*, és *nem* két szavakból való egybe foglaltatás.

(i)†** Ezt a' szavatskát *de* még most is sok helyeken így ejtik *gye*: *gye bizony! gye legény!* Azért nints ebben épen semmi kétségem, hogy ezt az írást *ge* itten tulajdon így kellessék olvasni *gye*. Mind azon által || én az én olvasásomban tsak úgy tettem még is, a' mint most mondjuk jobbára, az az, *de*.

(k)†*** Ezt az írást emdul Faludi így olvassa *észend*, én pedig *eendel*. Nintsen is benne kétség, hogy tulajdon * ezt a' szót ejtette légyen itt az a' régi temető Pap is: azt elég nyil-

* A lap szélére írva: *hazóá*. — ** Eredetileg talán *házúl*, *házóúl* volt írva. A szóban vakarás nyoma látszik. — *** Oldalt írva: *mind*. — † Oldalt írva: *heon*. — †† Sor közé nehezen olvashatóan ez van írva, s aztán újból kitörülve: „A vagy Török szó.” — ††† „Annak az ő származatja” törölve, s fölébe ez van írva: „szóval egyez. A *heman* Török szó.” — †* *De már alább ez a'* ki van törölve. — †** Oldalt írva: *ge*. — †*** Lap szélére írva: *emdul*. — * Törölve s föléje *épen* írva.

vánságosan mutatják betűi. Azután *észend*, ha ugyan így is írnök ezt a' jövőendő időt, inkább harmadik személy volna, hogy sem második, minthogy így mondanók, *észendek, észendesz, észend*: a' mint valójában az idő másoló példa is így mutatja, *szeretendek, szeretendesz, szeretend*. De a' szenvedő idő szavak, és a' közép szerűek, sőt a' mivelők is, ha *ik* ki menetelű a' gyökér személyök, nem így másoltatnak, hanem így, hogy az első személy *m*, a' második pedig *l* ki menetelű, példának okáért, *igyekezem, igyekezel, igyekezik*, a' jövőendő időben, *igyekezendem, igyekezendel, igyekezendik*. Tehát *eszem, eszel, eszik* idő szó is így adja, *eendem, eendel, eendik*, vagy rövidebben is a' harmadik személyt úgy mint csak *eend*. Hogy pedig az *sz* el marad belőle, azt a' Szebb hangzás javálja, mint szinte ebben az idő szóban is *lészek* így esik *leendek*.

(¹) * A' *nek*, és *ben* utól függő darabotskáknak még az *a*, *o*, *u*, betűs vég tálatokhoz is épen maradt oda akasztások most is sok helyeken meg vagon: sőt a' *vel* utól szavat is ugyan olyly egészen mondják minden esetben egynémelyly vidékbéli Magyarok; és a' ki csak valamenynyire meg fordult Országunkban, hallhatta az ilylen szó ejtésekét, *halálnék, pokolnek, jóben, malasztben, paraditsomben, késvel, kanálvel, botvel*.

(^m) *Hadlaur chollat*. Itt minden bizonynyal az író el vétette magát kettős *ll* helyett *d*, és *l* betűket tévén. Ezt meg jobbitván, tehát így lészen az igazában való írás: *hallaur chollat*. De már ezt Faludi hogyan olvashatta így: *hallotta parantsolatot teremto Istentul*? Először azt gondoltam, hogy itt valójában e' két darabotska között valami el kopott jeleknek kellettik lenniék, a' mint is sokszor meg esik az igen régi írásokban: azokat találgatva végre talám Faludi ezt a' szót hozta ki, *parantsolatot*. De magam is látván azután az eredet írást, ott semmi ilylyes kopár között nem találtam: sőt ez a' két szó mindjárt olyly rendesen, olyly tisztán vagon egymás után irva, mint egyébűt is a' többiek. Ezért tehát jobban meg vizsgálván a' dolgot, 's egy helyet a' másikkal gondosan egybe vetvén, végre arra jöttem, és telylyes bizonyos vagyok, hogy ez nem egyéb, hanem *hallá hollát*, nem pedig *hallotta parantsolatot*. Hiszem, e' még Magyarúl sints jól mondva. És általjábann ebbenn a' régi maradványban a' határozatlan, és az el határozott mivelő idő szavaknak ama' kényes egybe köttetéseik igen meg különböztetik: mindenűt úgy ejtődik, mint azt a' Magyar Nyelvnek az ő belső tulajdonsága meg kívánja: mért volna tehát csak itt ezen az egy helyen olyly rosszúl (sic!) el vétve? Igaz ugyan, hogy *ch* a' régieknél *ts* helyett tettetett; de ebben az egész írásban csak egyetlen egyszer vagon az, úgy mint ebben a' szóban *zoboducha*, az az *szabadítsa*: de igen is immár többször tettetett *h* helyett, úgy mint *chamuw, mulchotta, ozchuz, charmul*, az az, *hamu, mulhatja, azhoz, hármul*. Tehát

* Lap szélére írva: *halalnec*.

itt is *h* helyett lévén a' *ch*, ihol azonnal az igazán való olvasás *choltát*. És így a' szó kötet is immár tulajdon || Magyar, úgy mint, *hallá holtát teremtő Istentől*, és telylyesen össze is illik az előbbeniekkal. Mert így ijeszti: *halálnak halálával halsz*: tehát *hallá holtát*; de *feledé*.

(ⁿ) * Ezt az írást *feledve* én így ejtem *feledé*: Faludi így olvasta el *el felejté*. De nem volt volna szükséges más képen ki ejtődő szóval élni: hiszem ez a' szó *feledék* most is meg vagyon: láthatdza azt Páriz Pápainak Szótárjában is. Ebből vagyon itt ez a' *feledé*: azután ugyan ott Páriz Pápainál ez a' kettő, ** *feledő, feledség*.

(^o) *** Ebben az írásban *urduŋg* tsak a' tatókat ejtém más-ként, s egyéb aránt épen hagyám, úgy mint *ördöŋg*. Én úgy hiszem, hogy ezt a' szót *ördög* régenten úgy mondták eleink *ördöŋg*; minthogy most is meg vagyon még annak az ő származat szava az *ördöŋgös*. Az *n* betűt azután idő jártával hagytuk el az *ördöŋg* szóból, származatjában pedig még most is meg tartjuk.

(^p) † Több ebben a' darabban az ilyen ki menetelű telylyes név, úgy mint *intet*, azután *üldet*, *kinzat*; *int*, *üld*, *kín* gyökerekből. Most eme kettőből *üldöz*, *kínoz* a' rendesebb idő szavak. 'S a' *kín* gyökérrel élünk ugyan még most is; de az *üld* gyökérnek már színe szints (sic!): hogy pedig valójában gyökér, nyilván mutatja az *üldet* szó annak az ő származatja. Nem lehetne e még most is az idő szavakból több ilyen telylyes neveket származtatni, hogy *s* betű helyett *t* betűvel végeződjenek: kivált mikor nem épen az egyenes művelést akarjuk jelenteni, hanem már a' műveltetett dolgot: példának okáért *kötés*, az az, egyenesen a' kötésnek művelését jelentve: azután *kötet*, az az, már az a' valami, a' mi egybe kötöttet? Így a' *vers kötés* azt a' művelést teszi, melylyel a' vers egybe kötöttet; a' *vers kötet* pedig már az egybe kötöttet verset. Hasonlóul más az *ábrázolás*, *látás*, *vonyás*, más pedig az *ábrázolat*, *látat*, *vonyat*. De, hiszem, ezt már alkalmasint is úgy tselekeszszük. Tsak azt akarám mondani, hogy több ilyenekre is fel bátorodjunk.

(^q) †† Ezt az írást *tiluvt* én így olvasom *tilott*, nem pedig mint Faludi *tiltott*: és úgy tartom, hogy *til* a' gyökér szó: mert honnét is venné eredetét a' *tilos*, a' melyly szóval még most is élünk a' tilalmas helyett?

(^r) ††† Már az eddig is tettetett észre vételek eléggé mutatják, hogy ez az írás *foianec* nem *fiainak*, a' mint Faludi olvasta, hanem inkább *fajának*. Itten az *o* rövid a helyett vagyon: *i* pedig *j* helyett: és az *a* végre a' meg húzódott *á* helyett. Azután így az értelem is tulajdomabbul (sic!) az, a' melyly ide kívántatik.

* Lap szélére írva: *feledve*. — ** Később beírva: *is*. — *** Lap szélére írva: *urduŋg*. — † Lap szélére írva: *intetvinec*. — †† Sor elé írva: *tiluvt*. — ††† Sor elé írva: *foianec*.

(s)* A' *hová* kérdésre most már a' *ba 's be a'* szavak után való utól függő: és || az után a' *bele*, vagy is *belé*, még amazon kívül; de csak magánosan, össze függesztetlen tétetik, és többire az idő szavak előtt, példának okáért, *belé veték szegényt a' verembe*: azután a' birtokos utól függővel (sic!), úgy mint, *belém, beléd, beléje, belénk, belétek, beléjek*.

(t)** Ez a' *feze* mit tégyen tulajdonúl, és ha valylyon így kelletik e azt betűről betűre olvasni is, a' mint iratott, még eddig se magamtól, sem mástól meg nem tudhattam. Sajnovitsban az itt a' jegyzés, hogy ezt a' szót *feze egy**** némelylyek így olvassák *feje*, azaz, mintegy *eredete, kezdete a' kárhozatnak*. De az eredet írásbann nyilván *feze* vagyon, hogy azt másra nem foghatjuk, ha csak azt nem mondjuk, hogy az író el vétette magát, mint felylyebb is a' *hadlawa* szóbann meg jegyzők.

(v)† Ezt az írást *mulchotia* Faludi így olvasta *mulattya*. De az eddig tétetett észre vételek egyenesen arra vezetnek, hogy ez inkább *múlhatja*. Mondók már, hogy ebbenn a' darabbann a' *ch* többire *h* helyett vagyon. És az értelem sem rossz (sic!), sőt (sic!) ezen a' helyen még jobb így. hogy nem csak *el nem múlja*, de *el sem múlhatja*: noha ugyan most szokatlan az ilyen egybe kötés, mivel a' *múlok* idő szavat inkább a' közép szerűek közé számláljuk hogy sem a' művelők közé.

(x)†† Minthogy nálunk nagyobbára egy tátatúak††† az eredeti gyökér szavak, ihol itt is ez olyan féle két†* eredeti szó, a'†** melyeknek most csak származatival élünk: *írg* és *kegy*; 's ezek itt tőlök az idő szavak: *írgatok*, és *kegyedek*; a' melyekkel most már szinte úgy nem élünk, valamint gyöke-reikkel.†*** Erre a' vélekedésre annyival is inkább reá állottam, hogy e két szónak* egyikét, úgy mint a' *kegy* szót, fel találtam Páriz Pápainak Szótárjában is. Azután az eddig tétetett észre vételek is nyilván mutatják, hogy (*írgosson* és *kegiggen* valójában nem egyéb, hanem *írgasson*, és *kegyedjen*. Ihol tehát nyomos** okom volt,*** hogy itt is el állottam Faludi mellől, a' ki is ezt a' helyett† így olvasta: hogy *írgalmazzon ő néki, és kegyelmezzon*.††

* Lap szélére írva: *vilagbele*. — ** Lap szélére írva: *feze*. — *** Az egy ki van törölve. — † A lap szélére írva: *mulchotia*. — †† Oldalt írva: *írgosson*. — ††† tátatúak törölve s fölébe *ízűek* írva. — †* ez olyan féle két javítva így: *két ilyen féle*. — †** a' törölve. — †*** A szó után se írva. — „Erre — szónak” törölve, s fölébe ez írva: „*Igaz gyökereknek tartom pedig az írg és kegy szavakat, minthogy az*”. — ** Ihol tehát nyomosból Ihol tehát törölve s Nyomos írva. — *** Sor fölé írva: *tehát*. — † Javítva helyet-re. — †† A lap szélére ez van írva: „Hogy Irg igazán gyökér szó, még az is mutatja tovább, mert irgalom a' származatja, mint sir időszónak siralom, szid szidalom, irg irgalom, sir siralom, kegy kegyelem, fél félelem, hat hatalom”. Ez utóbbiak: „*írg — hatalom*” később törölve, majd tovább folytatja: „s' mint *hat* úgy szinte” ez is törölve, s aztán megint ez van: „*hat* időszóból is, a' melyek inkább a' . . . . élünk p. o. *bé hat, által hat*, mint szinte úgy származik a' hatalom. Ilyen szabásúak a' kegy, kegyelem után a' fél, félelem, tür s türelem, él s élelem.”

(v)* Alkalmas régen vagyon már, hogy egy olyan tudós kerekben voltam,** hol a' Magyar szavaknak eredeti gyökereikről, és igazabb jelentésekről szölván,** a többi között a' *búlsú*, vagy is a' *bútsú*† szóra is reá jötenek.†† Én fiatalabb léven, (sic!) hogy sem közbe szölváhtam volna, tsak az öregebbektől vártam hallgatva a' telyyesebb††† el végezést.† De ök tévova habozván nékem eleget nem tettek. A' || mint mi ezzel a' szóval közönségesen élünk, bizonyos az, hogy anynyit téssen mint a' Deak (sic!) *indulgentia*. De ez a' hely nyilván mutatja már, hogy régenten is, első eredetére nézve, ugyan azt jelentette. Ez az idő szó *bútsát* tulajdon†** az, a' mit most így írunk *bótsát*. Talám *búts* lehet a' gyökér szó.†*** onnét azután ez az első származat *bútsú*; most így mondanók *bótsánát*.

(z) Ebben az egész darabban tsak kettő az olyan hely, a' hol szenvedő idő* szóval kellenék élnünk; és** még is tsak a' mivelő vagyon oda helyeztetve.*** Az első ez: *es vec oz tilovt gimilstwl*, olvasd: † és *evék a' tilott gyümölstől. tilott* a' minek itt így kellenék inkább lennie *tilatott*, a' vagy mint most élünk (sic!) véle *tiltatott*. A második pedig ez: *kinec odut hotolm ordonia. es ketnie. adott hatalom*, a' minek itt így kellenék inkább lennie *adatott hatalom*, a' mint is én úgy irtam olvasásomban. Talám akkor ebben még nem volt oly nagy figyelem. Talám még†† onnét vagyon, hogy††† most is egynémelyly†* ki ejtésekben gondatlanabbak vagyunk, vagy hogy a' meg rögzött szokással nem akarunk ellenkezni. Példának okáért *fogadott szolgál* tulajdonul†** azt teszi, *olyly szolgál*, a' ki mást valakit *fogadott*; nem pedig *olyly szolgál*, a' ki *felfogadtatott*, a' mint is valójában így kellenék mondani *fogadtatott szolgál*. De már reá értjük így is *fogadott szolgál*. Hanem már az ilyenyekben jól mondjuk *sokat olvasott†*** ember*, az az, *olyly ember*, ki *sokat olvasott*.†*** De *olvasott pénz* megint rosszúl (sic!) volna, ha a' szokás ki* nem mentené hibájából. Valójában így kellenék mondani: *olvasztatott pénz*.

(aa) Ez a' szó *segéd* meg vagyon Páriz Pápainak Szótárjában is, még most is igen élnek véle: mire nézve nem tudom elégséges okát, hogy Faludi miért tette inkább ezt a' szót helyébe *segedelem*.

(bb) Igen szokásban vagyon még most is sok helyeken,

* Oldalt írva *bulsassa*, majd kitörülve, s újból a sor közé írva: „Tovább így is vagyon írva *bulsassa*; én így olvasom *bútsássa*.” — ** *voltam* törülve, s fölébe írva: *fordultam meg*. — *** *szölván* törülve, s helyette *szölvottak* írva. — † *vagy is* törülve. — †† *jöttek*-re javítva. — ††† *telyyesebb* törülve. — †* *végezést* javítva *végzést*-re. — †** *tulajdon* törülve s fölébe *szakasztott* írva. — †*** „Talám — szó” kijavítva erre: „S ennek a' gyökere bizonynyal *búts*.” — * *szenvedő idő* törülve s helyébe ez van írva: *a' mult idei szenvedő kölös*. — ** *és* törülve. — *** *oda* helyeztetve törülve, s fölébe *ott* írva. — † *olvasd* törülve. — †† *még* törülve. — ††† Sor fölé írva: *még*. — †* *egy* törülve. — †** Kijavítva *tulajdonképen*-re. — †*** Sor közé írva: *sokat látott*. — * *ki* törülve.

hogy *miatt* helyett, a' mint a' tanultabb Magyarok mondják, a' *tt* betűket el hagyva, így ejtsék közönségesen ezt a' szót, az a' betűt * húzva ** *miá*. Kétség kívül itt is így lehet tehát olvasni, a' mint is tselekedtem olvasásomban.***

(^{cc}) Ez a' *charmúl* az az *hármúl* anynyi mint háromszor, a' mint most mondjuk. Sajnovitsban || tsak eddig vagyon ez a' temetési Beszéd. Koller végig írta ki.† Hanem ugyan tsak e' helyen a' Könyvben is félbe vagyon szakasztva az elébbeni, és a' mi következik, újabb fejezettel kezdődik: 's majd szinte †† úgy vélhetni: hogy ez a' másik már rövidebb Beszéd volt, a' melylyel a' temető Pap talám tsak akkor élt, mikor valami ok miatt ama' hosszabbra nem telhetett ††† érkezése.

(^{dd}) Régenten úgy mondták tehát *belől*, a' mit mi most így mondunk †* *ből*, *ból*. A' *belől* most tsak magánosan, össze függesztetlen, tétetik: azután a' birtokos utól függőket is magához veszi, a' melylyek azonbann a' *ból*, 's *ből* utól szavakhoz nem férnek, úgy mint *belőlem*, *belőled*, *belőle*, *belőlünk*, *belőletek*, *belőlők*.

(^{ee}) Ez a' szó *unuttei*, az az, jól olvasva *önöttei* anynyit tézsen mint *választottai*.

(^{ff}) Felylyebb volt már egy példánk a' hol az *io* tatókat tsak egy *i* tátónak mondtuk, úgy mint *iorogsson*, az az,†** *irgasson*. Azután *ch* egynehány szavakban *k* helyett is tétetett, úgy mint ezekben, *zumtuchel*, *turchucat*, az az. *szömtökkal*, *torkokat*. Ezek így lévén ihol *iochtotnia* minden bizonynyal nem egyéb, hanem *iktatnia*: és ez a' szó épen ide is illik, lássad bár Deákul is jelentését Páriz Pápainak Szótárjában: *iktatok* || az az *introduco*, *adseisco*, *perduco*, *deduco*.

(^{gg}) Ez a' szó *bennetuc*, az az *bennetek* itt meg rövidítve vagyon, külömben így mondanók *benneteket*. Imádkoztat a' Pap e' lélekért, hogy őtet az Isten az ítéletnek napján jobb felől szenteli közé iktassa, és ezzel az ohajtással (sic!) végzi beszédét, hogy úgy szinte őket is, az az, a' temetésen jelen lévő híveket, oda iktassa. Tehát†*** *es tiv bennetuc* valójában anynyit tézsen *és ti benneteket*.*

(^{hh}) Itt Deákul mondja azt, a' mit oda fen Magyarul mondtott: *clamate R.*, az az *clamate ter: Kyrie! Es keassatuc uromhuz* (sic!) *charmúl*, *kirt*. az az, és *kiáltsatok urunkhoz hármúl: Kyrie!* Minthogy Deákul is szól, ez az intés inkább a' Pap udvarlóit, és az Énekeseket illette, kik a' temetési rendtartásokat a' Pappal együtt tézszik vala.

Ezekre a' jegyzésekre főképen ezért volt szükségem, hogy nyomosabban (sic!) meg állatassam azt, a' mit tartok az ilylyen régi

* Más tintával egy olvashatatlan szó fölé írva. — ** *húzva* elé még írva. — *** Szó elé írva: *én az én*. — † *végig írta ki* törölve s helyébe ez van írva: *ki írta tovább is*. — †† *Szinte* törölve. — ††† Eredetileg *teletett* volt írva. — †* Kijavítva *ejtünk*-re. — †** *azaz* törölve s helyébe 's *így olvastuk*. — †*** *Tehát* törölve. — * *Valójában*-tól végig törölve és újból beírva: [és ti] *benneteket*.

maradványokról;* hogy azokból addig bizonyos ítéletet nem tehetünk a' mi eleinknek nyelvökről. miben, és mennyiben különbözött a' mostanitól: valameddig előbb azoknak írás módjokat, a' mennyire lehet, elég állandó szabásokra hozván, valamiképen el nem határozzuk.

Boszszonkodva kell sokszor hallani, hogy sokan, ezt eszükbe se juttatván, mi rendetlenül nem csak vélekednek, de bátran végeznek is a' régiebb Magyarságnak mivoltáról. Betűről betűre vévén a' szavakat, majd csak nem szájok meg rontva,** olyly akadékosan, olyly szörnyű vadon szöllővá akarják Nyelvünket tenni, a' milylen soha sem lehetett. Bendekutz, és annak fia, ama Nagy Atilla, noha világ meg rettentője volt, még is, ezeket hallván, el rémülne rajtok.***

És én tsodáлом,† hogy ennek a' régi maradványnak a' mostani szó ejtéssel való meg egyesztetése végett miért†† nem jutott itt is eszébe Sajnovitsnak ugyan az; a' mit ő, magától észre vévén, maga is munkájában már követett, és a' Lappó Nemzetnél bé is hozatott, ugyan annak a' Lappó Nyelvnek a' mienkkel közelebb való össze hasonlittatása kedvéért: az az, hogy itt is miért nem találgatta el az akkori írásnak módját, a' mi által egyenesebben, és a' mostani szó ejtéshez közelebb érthette volna ezt a'††† darabot; valamint szinte†* a' Lappó Nyelvnek kedvéért tselekedett, Leem' írása' módját a' mostani Magyar írás módja szerint el határozván. Azok a' száz ötven Lappó szavak, melylyek majd†** tsak nem mind egyre†*** a' mieinkkel* telylyesen meg egyezők, az írás módja' helyre hozatásának köszönhetik, hogy azt** a' mieink valamiképen tsak ugyan el hitettetik magokkal;*** külömben, mivel eme' meg jobbitás nélkül Leem' írása' módját nem értenék, azokon bizony soha el nem mehetnének, és† hasonlatosságokat†† se láthatnák soha által.†††

Olyly temérdek nagyot. kivált olyly kevés idő alatt, és olylyan†* számosan együtt elődó, együtt társalkodó, és, a' mi több, még azon kívül azon egy földön, ha ugyan valami viszontagságokban is, de olyly nagy zűrzavart épen nem szerezhető viszontagságokban, mindétig együtt uralkodó nemzetnek az ő nyelve soha meg nem változhatott: mint a' mennyire Sajnovits le ejti,†** a' mi nyelvünket tsak ezen az egy darabon építvén vélekedése' erősségét.

* Lap szélére írva: a' mit már felylyebb is jelentettem. — ** Meg rontva törölve s fölébe szakadva van írva. — *** „Bendekutz — rajtok törölve. — † És én tsodáлом törölve, s fölébe ez van írva: Botsánatot kérek, tsodalnom kell. — †† miért törölve. — ††† Sor fölé írva: régi. — †* szinte törölve. — †** majd fölé a' mieinkkel írva. — †*** Javitva egyig. — * törölve. — ** Javitva ezt-re. — *** a hitettetik magokkal törölve, s helyette hitetik. — † és törölve. — †† Javitva hasonlatosságot-ra. — ††† soha által törölve, s utána benne írva. — †* olyly-ra javítva. — †** Kijavitva ejti le (vagy de).

Sokat télesen az: „Veterem Vngarorum linguam *mutatam*, atque *variata*m esse, posituo quopiam argumento comprobari — certe ad euidentialiam vsque luculento.“ az az, meg mutatni szemlátomást való, nyilvánságos, tetteben igaz erősítéssel, hogy a' Magyaroknak régi nyelvök meg változott, és meg másolatott. Mi igen pedig, és épen eme' * darabból, *locum, quem pauci Vngari Vngaricum esse dixerint*, az az,** a' melyket kevés Magyar fog Magyarnek mondani. Menynyit télesen az írás! Én pedig esküdni mernék reá:*** hogy, ha az a' Pap fel támadhatnék,† és most megint úgy mondaná, azzal a' szó ejtéssel, mint akkor, ezt a Beszédet, ötet bizony minden mostani Magyar meg értené. Olyly kitsit †† változott. és másolatott azótától fogva a' mi nyelvünk.

Akkor azt az írás módját ††† találgatták, de a' szavakat nem úgy ejtegették betűről betűre. Én eme†* vélekedésébenn még anynyival is inkább meg erősödöm, hogy emez †** írásmódjának még sokkal későbbre is meg letem elég feles maradványit; †*** a' mi* időtől fogva a' mi időnkig még anynyival is lehetetlenebb volt nyelvünknek olyly tetemes meg változása. Az utóbb elő hozatandó darabokban feltalálja azt maga is az Olvasó.**

*   *   *

Ezután a 27—43. lapokat a Pannoniai Énekből, Pesthy Gábor Meséiből, a Szent Margit legendá-ból, Erdősi Sylvester Újtestamentomából, Huszár Gál „Predicacio“-iből, egy 1596-ik évi Agendarius-ból, Heltai Gáspár Fortunatus-ából, Nagy Bányai Mátyás József Historiájából, Liszti László Magyar Marsá-ból, Molnár Albert, Káldi György, Beniczki Péter, Páriz Pápai műveiből közöl mutatóványokat s írja, hogy milyen e művekben a helyesírás.

A 44. laptól az 53. lapig Ráth Mátyásnak a Magyar Hirmondó 1781. évi 19. levele 147. lapján irt azon szavai alapján, hogy a kettős jegyű mássalhangzókat egyszerűsíteni kell, részletesen ír a kettős jegyű mássalhangzókról, s az *ő, ú*-ról s új betűformákat ajánl. — Az 53—54. lapon arról ír, hogy a *t* végű igék után a *j*- kezdetű ragokat így kell írni: *ásíts, költs, vegyíts*, az *s, sz, z* végűek után „a' Szebb hangzás kedvéért a' *j* helyett ugyan az a' betű még egyszer vétetik“, máskor a *j* irandó. Mindezekből látható, hogy Révai törekvéseinek megítéléséhez ez az 1783. évi értekezés egyike a legfontosabbaknak.

MELICH JÁNOS.

* *eme* kijavítva *ezen*. — ** *azaz* kitörülve. — *** *mernék reá* törülve és az *esküdni* felé ez van írva: *reá mernék*. — † Kijavítva *fel támadhatna*-ra. — †† Kijavítva *kitsidet*-re. — ††† Sor fölé írva: *külön külön-képen*. — †* *eme* törülve s fölébe írva: *ezen*. — †** *hogy emez* kitörülve, s fölébe írva: *mért hogy ezen*. — †*** Kijavítva: *maradványait*-ra. — * Kijavítva: *a' melly*-re. — ** Az egész mondat kitörülve.

A M. Tud. Társaság Zsebszótára történetéhez.

A Magyar Tudós Társaság Zsebszótára, vagyis az 1835-ben, illetőleg 1838-ban kiadott német-magyar és magyar-német kis szótára gr. Széchenyi Istvánnak köszöni létrejöttét, s keletkezése összefügg a „nagy szótár“ keletkezésével.

A M. T. Társaság ugyanis első teendői közé sorozta egy (magyar nyelvű) *nagy, tökéletes szótár* elkészítését s már 1831 máj. 30-iki, tehát tizenkettedik ülésében Vörösmarty Mihály és Schedel Ferencz fejtegették, milyen legyen a Nagyszótár „belső elrendelése“. és azt javasolták, hogy gr. Teleki József „Egy tökéletes magyar szótár elrendelése és készítése módja“ című pályaművének elveit kellene alapul elfogadni. A művet a heti üléseken felolvasták és némi módosítással tényleg alapul el is fogadták. E határozat értelmében Vörösmarty „szótári czikkeket“ terjesztett elő, mire az Akadémia a munkát az egyes osztályokra felosztván, az anyag gyűjtését megindította.

E munkálkodás hatása alatt tette Széchenyi István azt az indítványát, mely az 1831. év december 2-iki* (huszonegyedik) ülés jegyzőkönyvében (187. pont alatt) így olvasható: „A Mélt. Másod-elölülő Ur tekintetbe vévén mélyen érzett szükségét egy magyar kézi szótárnak: annak a Társaság által véghez viendő elkészítését javallja“.

Az Akadémia nem vonta kétségbe ily — mint látni fogjuk, kétnyelvű — szótár szükségét és hasznát, de azt vélte, hogy jó kézi szótárt csak akkor adhatnának ki, ha a tervezett és munkába vett „nagy szótár“ már elkészült volna. Mivel azonban ez még nem történt meg, nem is akarta a szótárért a felelősséget elvállalni. De nem is akarta megakadályozni elkészülését, azért felszólította tagjait egy ilyen kis szótár kidolgozására, sőt magára vállalta a kiadás költségeit, azzal a kijelentéssel, hogy a művet olyannak tekinti, a melyben magánosoknak s nem az Akadémiának philologiai véleménye van kifejezésre juttatva. E kijelentéssel a zsebszótár eszközlésének kérdését a nyelvészeti osztályra bízta.

Az 1831 december 27-iki ülés (213. p.) szerint ez ügyben ugyancsak Vörösmarty Mihály és Schedel Ferencz voltak a javaslatadók. Javaslatauk reánk maradt a főtítkári iratok között (1831. évi 71. sz.) s itt következik egész terjedelmében:

* Széchenyi naplójában 1831 decz. 5-én (nyilván tévedhetett) ezt írja: „Machte ich die Motion in der Akademie wegen einer Dictionaire.“

*Javallatu az alólírtaknak
miképen lehetne egy a' lehetségig tökéletes magyar zsebszótárt
készíteni.*

Egyik főeszköze valamelly nyelv tanulásának egy jó szótár. De miként kétféle nyelvtanulás vagyón, úgy kétféle szótár is kell. Tudniillik a' tudós, az író, tanulmányai mellett egy, a' nyelvnek egész szó és szólásbeli kincsét magában foglaló, grammatikai, syntaktikai, etymologiai, reális — a' mennyiben t. i. a' szavakat nem fordítja, hanem jelentéseiket meg is magyarázza, definiálja —, egy helyenként hasonlítató, példákkal vagy jeles szerzőkből vett segéd helyekkel világosító, szükség esetében auctoritásokat is felhordó nagy szótárra szorúl, mely egyszersemind az emberi ismereteknek minden ágaira kiterjeszkedik úgy, hogy minden elképzelhető speciális szótárok' egyeteme legyen 's minden nemű kézi szókönyveknek forrásul és támaszul szolgálhasson: ilyen pedig természeténél fogva egynyelvű, mert azokuak készült, kik a' nyelvben már eléggé messze haladtanak. Ilyenekkel ajándékozták meg Johnson és Adelung nemzeteiket, ilyenekkel a francia akadémia s az olasz della Crusca a' magokéit, s ilyen magyar szótár készüléteivel foglalatoskodik a' Magyar Tudós Társaság is. De ennek véghez vitele annyi elődolgazásokat teszen szükségessé, hogy maga ezeknek teljes elvégzése éveket kíván.

Ellenben van egy más neme a' szókönyveknek, mellyek zsebszótár név alatt ismertetnek, 's a' szónak mineműségét röviden kijelölve, értelmét fordítva (azaz más nyelvbeli megfelelő szóval) adják, elmellőzvé minden egyéb vizsgálódásokat, észrevételeket, példákat; el a' szorosan tudományos műszavakat: egyedül a' mindennapi 's nem szorosan ágbeli tanulmányokban való haszonvételt irányozván. Ily zsebszótár kivált az idegennek van szánva; de ha az valamelly serdülésben, gazdagodásban levő nyelvnek minden bővüléseire, öregbedéseire kiterjeszkedik, ha magát annak haladásaival egy fokra tudta tenni, a honfinak is — az elsőbb rendbeli nagy szótár' megjelenhetéseig — becses, és gyakran szükséges segéde lehet.

Ezeket fontolgatván a' Mélt. Másod Elölülő úr 's szemügyre vévén, hogy minden olly segédeszköz nélkül szűkölködünk, mellyet nem csak a' köztünk élő számos idegen ajkúaknak ajánlhatnánk, midőn nyelvünk' tanulására készülnek; hanem minden honfi társainknak is, kik a' sebesen tenyésző magyar nyelvvel nem haladtak egyiránt; tekintetbe vévén végre azt is, hogy illy zsebszótár, ha készítését valamelly társaság vállalná magára, egy év alatt véghez vitethetnék, sőt hogy az számtalanok által egyenesen a' tudós társaság' kezéből várva váratik: egy illy zsebszótárra függesztette figyelmét a' társaságnak. Ennek következtetésében, minthogy a' dolog igen is összefér a' társaság' határoztatásával és céljaival: az alólírt választottságra bízott egy illy magyar zsebszótár' alaprajzának javallata, mellyet a választottság ezennel a' tek. társaságnak benyújt.

I. *Foglalat.* Magában foglalna ezen szótár minden magyar, megmagyarosított s' olly idegen szavakat, mellyek a hosszú velőklés által a' magyar nyelv szavaivá lettek, közönségesen ismertetnek, értetnek: pl. karakter, kritika, minister. Továbbá minden kereszt neveket, hegyek', folyók', országok', nemzetek' stb. neveit, valamint a' tudományok' és mesterségek' azon műszavait is, mellyek az

illető 's szorosan vett tudomány' határain kívül is elé fordulhatnak; ilyenek p. o. az orvosiak közül: göres, hurut, gyuladás, hideglelés (mint febris intermittens) 'stb, vagy a philosophiaiak közül: elvont (abstractum), állomány (substantia), arány (proportio), viszony (relatio) 'stb.

II. *Elrendelés.* A' szavak' szerkeztetésében a' betűrendet kellene követni; mert egy illy zsebszótárnak, határoztatásánál fogva, könnyen és hamar használhatónak kell lenni. Nem csak a' csupa származékokra, hanem magokra az öszvetett szavakra nézve is ezen okfót kellene követni. Egyedül a' fen érdekelt tulajdon nevekre nézve lehetne kivételt tenni, azokat különös lajstrom gyanánt ragasztván az alphabet után, a' tanulás', keresés' és átnézés' könnyebbitése végett.

Arról, milly formájában vétessék fel valamelly szó, a' választottság így vélekedik:

a) A' beszéd' változhatlan részeire nézve, a' millyenek a' kötszó (coniunctio) és közzsó vagy indulatot jelentő szó (interiectio) nem lehet kérdés, mert csak egy formájok vagyon: p. o. *és, hajh! ej.*

b) A' főnév (substantív.) és melléknév (adiect.) egyes számban, első esetben álljon, p. o. *ember, kedves*, stb.

c) A' számnév (nomen numerale) a' maga törzsök formájában rag nélkül, p. o. *első, tíz*, stb.

d) A' névmások (pronomina) különfélék. A' mellyeknek hajtogatása rendszeres (mint például: a' birtokos, a' visszamutató, kérdező névmásoké), egyes szám első esetében álljanak; p. o. *enyém, millyen, melly* 'stb. A' mellyek hajtogatásban rendhagyók, minden különböző formáikkal vétessenek fel; p. o. *én, neki, engem* 'stb.

e) az utóljárók törzsök formájokban álljanak minden rag nélkül; p. o. *után, előtt*; ide tudjuk az utóljárói ragokat is; p. o. *val, vel; től, től* 'stb.

f) Az igék a' határozatlan forma, mutató mód, jelen idő, egyes szám harmadik személyében vétessenek fel, mert ez minden igének törzsök formája; p. o. *áll, múlik*; a' melly formák pedig rendhagyók, hasonlólag a' betűrend szerint a' magok' helyén jelenjenek meg grammatikai mineműségök megjegyzésével 's a' törzsök formára való hivatkozással; p. o. *„evett, ige, múlt idő, egyes szám, harmadik személy ettől: eszik. l. ezt.“*

III. *Magyarázat.* Ez kétféle, a' mennyiben t. i. a' szónak grammatikai értékét vagy pedig értelmét tárgyazza. Az elsőre nézve szükséges megjegyezni a) minden szónál, melly része a' beszédnek: ez az előszóban megfejtett rövidítések segedelmével történhetik (p. o. *fn:* főnév; *ksz:* kötszó 'stb.). b) neveknél azt ha a' negyedik esetben 's a' többes számban szenved-e és milly változást a' gyökér; p. o. *„lélek, fn. lelket, lelkek.“* c) az igéknél, ha rendhagyók, mit ezen rövidítéssel lehetne kitenni *rh* = rendhagyó. A' könyv' végéhez hasznos volna a' rendhagyó-igék tábláját ragasztani.

A' másodikra, úgy mint az értelem' tolmácsolatára nézve a' választottság azt javallja, hogy a' német nyelvnek 's különösen a' német literaturának hazánkban nagy elterjedtsége' tekintetéből a' német nyelvet kellene tolmácsoló eszköznek választani. A' magyar magyarázat több helyet kívánna 's csak kisded községnek való; a' latán kizárja az egész asszonyi világot, mellyek szükségei fő figyelmet érdemelnek; azon felül a' latán nyelv elégtelen is sok szavak visszaadására.

Adassék pedig mindenütt a' magyar szónak egyenesen megfelelő német szó; ott hol szükség, annak mellévetésével, milly helyen jelenti a' szó ezt vagy amazt. A' mely szónak pedig több külön jelentései vannak, ezek számokkal megjegyezve következzenek egymás után; p. o. „nap, fn. 1. Sonne 2. Tag. — világ, fn. 1. Licht. 2. Welt 'stb.

IV. *Mint készülhetne egy illy szótár legjobban 's leggyorsabban?*

a) Vétessék fel fordítás végett egy jól készült 's eléggé teljes német szókönyv (a' választottság Wenigét ajánlja: Gedrängtes Handwörterbuch der deutschen Sprache, Erfurt, Kaysersche Buchhandl. 1821. 8.); ez osztassék ki a' társaságból vállalkozottak 's a' társak által ajánlt 's elfogadott idegenek között illendő jutalom mellett a' szerint, a' mint egyik vagy másik többet vagy kevesebbet vállal.

b) Minden munkatárs azonnal kezdje a' neki jutott részt a' német szótárból magyarázni, az az minden német szó mellé megfelelő magyar szót 's a' rokonabb jelentésűeket is feljegyezni; melly meglévén második foglalatossága lesz a' neki jutott részben előforduló magyar szavakat betűrendbe szedvén elől tenni 's utánok ismét a' megfelelő német szót: p. o. ha valakinek ezen két szó (vegyük kétezer helyett) jutna: Geist, Kraft: ő ezeket talán így magyarázna

Geist, fn. szellem, lélek.

Kraft, fn. erő.

Ezt így fordítaná-meg

Erő, fn. Kraft.

Lélek, fn. Seele, Geist.

Szellem, fn. Geist.

Efféle dolgozatát mindenik fél év múlva tartoznék okvetetlen beküldeni.

c) Már a' beküldött dolgozatokat egy helybeli redactio vizsgálná-meg 's pótolgatná, a' magyar, már betűrendbe szedett részeket szerkeztetné, melly által egy német-magyar 's magyar-német szótár állana elő.

d) A' magyar-német részt végezetül szükséges lesz valamelly teljesb magyar szótárral (p. o. Kresznericsével) összevetni 's belőle kipótolni.

Megjegyeztetik, hogy mihelyt valamelly munkatárs beküldi dolgozatát, az legott vétessék vizsgálat alá, hogy így a' redactio' terhei meg ne tolódjanak.

V. *Kiadás külseje.* A' választottság erre nézve a' Tauchnitznál Lipcsében kijött stereotyp nyomtatásu olasz-német és német-olasz szótárt ajánlja mustrául, melly 16-rétben, két két oszlopra, colonell betűkkel van nyomtatva.

Czime lehetne: Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Kidolgozását eszközlé és kiadá a' Magyar Tudós Társaság. Pest, December' 20. 1831. Vörösmarty Mihál, Schedel Ferencz mint jegyző.

*

E javaslatból kitűnik, hogy a' zsebszótáron két nyelvű (német-magyar vagy magyar-német) szótárt értettek.

Vörösmarty és Schedel javaslata egyébként az 1831-ik év december 27-iki ülésén került tárgyalásra s itt (a 213. pont szerint) csekély pótlással el is fogadtatott. Ilyen pótlás volt, hogy

az „új szavak“ közül csak azokat szabad felvenni, a melyekkel a „jobb írók“ élnek. a még teljesen el nem fogadottakat azonban meg kell csillagozni. E szavak meghatározása a szerkesztők tiszte, ha azonban nem tudnának megegyezni, a kisgyűlés határoz. Egy másik pótítás, hogy a német-magyar részben az ige infinitivusban álljon magyarul s csak a rendhagyó igéknél a jelen idő is. Ezen kívül a gyűlés megkérte az elnököt, eszközölje ki az igazgatótanácsnál, hogy egy nyomtatott ívért az írotárs 5, a szerkesztő 3 aranyat kapjon, és kimondotta, hogy második kiadás esetén az átnézésért új jutalom jár.

A gyűlés a szerkesztésre 5 tagot óhajtott s felhitta a titoknokot, intézzen a társaság nevében a tagokhoz felszólítást, hogy a vállalkozni akarók jelentkezzenek.

Az 1832. év január 2-iki ülésének 1. pontja szerint Bugát Pál, Schedel Ferencz, Vörösmarty Mihály és Imre János (ez utóbbi csak akkor, ha reá szükség lesz) jelentkeztek; az 50. pont szerint azonban Vörösmarty és Schedel azt az ajánlatot tették, hogy — mivel külső tagokkal a közlés és más egyéb dolgok miatt a munka késedelmes lesz, — ketten az általuk választottakkal 1 év alatt hajlandók a zsebszótárt elkészíteni, ha a társaság őket megbizsa. Ezt az ajánlatot a gyűlés elfogadta a régebben kimondott elvek fentartásával és avval a feltétellel, hogy az ajánlók nevüket a szótárra kiteszik.

Ismeretes Gyulai Pál „Vörösmarty életrajzából“, hogy Széchenyi a szerkesztői jutalomdíjakat sokalta s ennek kifejezést is adott. Vörösmarty és Schedel — valószínűleg erre s talán más megjegyzésekre — egy „Jegyzéket“ készítettek, a melyben kimutatták, hogy a vállalkozás a mű várható kelendősége miatt nem hátrányos, mert nemcsak a kiadásokat fogja pótolni, hanem jövedelmező is lesz, s így feltételeikben „alacsony kereskedés nincsen“.

Ezzel megindult a munka. Vörösmarty és Schedel voltak ugyan a szerkesztők, később mégis egy öttagú szerkesztőség* ügyelt a munkára, még pedig Antal Mihály, Bugát Pál, Bajza József, Schedel Ferencz és Vörösmarty Mihály. A szótár előszava szerint munkatársak voltak Antal Mihály, Tasner Antal, Bugát Pál, Bajza József, Fábian Gábor és Waltherr László akadémiai, továbbá Cserneczky József, Fogarasy János és Kaeskovics Lajos külső tagok.**

A munka derekasan folyt, mert Széchenyi az 1833. évi jegyzőkönyv 154. pontja szerint jelentette, hogy a Zsebszótár nagy része kész s augusztusban megjelenik. Részben nyomdai akadályok miatt azonban a szótár egyik fele, még pedig a „második rész vagy a német-magyar rész“, 1835-ben (áprilisban) jelent meg,*** az I. rész pedig 1838-ban.

*

* A mint eredetileg tervezve volt.

** A fentemlített Jegyzék szerint kezdetben Bártfai és Stettner is.

*** Széchenyi 1835 ápr. 11-én ezt írja naplójában: Zsebszótár ist erschienen. Zum Gebrauch sehr gut; aber grobes Papier.

A Zsebszótár jelentősége nagyobb, mint azt első pillanatra hiszszük. Vörösmarty és Schedel ugyan azt tartották, hogy a Nagyszótárt kellene előbb elkészíteni s csak azután a Zsebszótárt, mégis az a különös eset állott be, hogy a nagyszótári munkálatok szerkesztői teendőit elhalasztották akkorra, a mikor a Zsebszótár elkészült (1836. nagygyűlés 80. p., 1837. nagygy. 36. pontja), hogy ezt vezérkönyvül, zsinórmértékként a tagok közt szétoszthassák (1838. nagygy. 17. p.).

Maga a Zsebszótár nagyon gyorsan kelt el s tényleg hasznos vállalkozásnak bizonyult, mert a szerkesztők szerkesztői díjazásukon kívül (az igazgatótanács 1840. évi 36. p. és 1841. évi 24. p. szerint) a német-magyar rész után a tiszta haszon $\frac{1}{3}$ -a fejében 838 frt $37\frac{1}{3}$ krt is kaptak.

A Zsebszótár német-magyar része a megjelenés után 4 évvel teljesen, a magyar-német rész pedig ekkorra, tehát alig 2 évvel megjelenése után, jöcskán elfogyott, úgy hogy 1840-ben a kis gyűlés 1400—2000 példányban való újranyomatását határozta el. A határozat szerint a német-magyar részben csak a sajtóhibák javítására kellett szorítkozni, a magyar-német részre ellenben a tagok pótlását kívánta a társaság, mert a Zsebszótár helyett nagyobb alakú és terjedelmesebb kézi szótárról óhajtott gondoskodni, a mely elhatározást a nagygyűlés is (1840, 16. p.) helybenhagyott. A német-magyar rész *második* kiadása a régi alakban, 1843 végén meg is jelent, a magyar-német rész új kiadásának foganatosítására azonban — az 1840-iki határozat mellett — csak 1842. év végén került a sor.

Ennek a második kiadásnak az ügye ismét a Nagyszótár munkálataival van kapcsolatban és szintén Széchenyi nevéhez fűződik. 1842 decemberében a Nagyszótár ügyében tanácskoztak s ekközben Széchenyi felhívására* rátértek a Zsebszótárra is, mely már nem felelt meg a nyelv haladásánál fogva a társas élet szükségseinek, és az 1840. határozat mellett ismét kimondották, hogy nagyobb 2 kötetben mint nagyobb kézi szótárt újból kiadják. Felszólították az akadémiai tagokat a régi szótárban észlelt hibák, a tájszók és új szók közlésére, sőt Széchenyi elnöklete alatt kiküldték Bugát Pál, Fogarasy János, Helmezy Mihály, Szemere Pál és Vörösmarty Mihály tagokat, adjanak véleményyt, hogyan lehetne a nyelvben még hiányzó kitételekre akadémiai úton újakat javaslatba hozni.

A bizottság azonban Széchenyi betegsége miatt nem tanácskozhatott s így az ügy az 1843. év febr. 27-iki ülésen (47. p.) dőlt el. Széchenyi ajánlatára abban állapodtak meg, hogy a ki oly hézagot talál a nyelvben, melynek pótlása kívánatos, említse meg ezt, sőt írja ki a kifüggesztett táblára, hogy a tagok olvas-

* Széchenyi 1842 decz. 19-én ezt írja naplójába: Ak. Sitzung wo ich in Hinsicht des Dictionaire gescheutes. Man hat mich nicht recht verstanden. Ging aber doch alles durch.

hassák és tanácskozhassanak felöle egymás között. Ezenfelül kimondták, hogy jó volna a hírlapokban is hasonló értelmű felszólítást kibocsátani (48. p.). Széchenyi ebben a munkában előljárt s két ízben (febr. 20-án és márcz. 13-án a jegyzőkönyv 49. és 63. pontja szerint) idegen szavak magyarítását kérte az üléstől s a szavak lajstromát ki is függesztette a táblára.*

A szavak jegyzéke, melyet egész terjedelmében közlünk (1848. évi iratok közt 52. sz.), Toldy Ferencz gondoskodásából ránk maradt — mivel indítványára az 1846-iki kis gyűlés 27. pontja szerint 6 példányban lemásolva az egyes osztályokhoz utasított helyes magyar kifejezések alkalmazása végett. Megjegyezzük, hogy az ajánlott magyar szavak után zárjelbe tesszük az ajánló nevét (ha írásából biztosan megállapíthattuk).

Idegen kitételek

mellyek magyarul kifejezés végett a tagok figyelmébe ajánlhatnak.

febr. 20.	boshaft — böszült, konok, gonosz.
désavouer — elutasít, eltagad, megtagad (Döbrentei)	bewerkstelligen — létesít.
méfiance — bizatlanság	besonnen — gondékony, meggondolt.
défaire — kikötelődzni (Döbrentei)	bübisch —
déraisonnable — észszerűtlen	bouder — duzzogni (Cz.), durczászkodni (Czuczor)
infortuné — boldogtalan	Begriff — Fogalom (Kiss Károly)
sfogarsi — kidühülni	Besorgniss — ápolás — aggodály
sfortunato — boldogtalan, szerencsétlen (Kiss Károly)	commodity — kényelem (D.), kényén-tiség (Döbrentei)
enttäuschen — kiábrándít (Bajza)	cultiver — mivelní (Kiss Károly)
entwurzeln — gyökérteleníteni (Kiss Károly)	cacarella — fosondi (Döbrentei)
Missjahr — balév	charmant — igéző, kecses (Döbrentei)
Unglück — balszerencse	Empfindlichkeit —
herrenlos — uratlan, úrtalan, senkifija (Döbrentei)	Compensation — pótalom
religio — egély, égély.	convenance — illemény, illedék (Czuczor)
mártius 13.	chance —
absurdum — képtelen (Bajza)	discretio — kímlet, kímletes (Vörösmarty)
anecdote — Aprócska. Mondomány (Döbrentei), mondaes	dupe —
allerliebst — gyönyörű (Kiss Károly), kéjteli (Bajza)	derangiren — leszerkezni (Czuczor)
attitude — testállás, testhelyzet, magaslát (Bajza)	délicieux — gyönyörséges (Schedel), gyönyörséges (Kiss Károly), kéjes (Vörösmarty), kéjteli (Vörösmarty)
accessus — odamenet	distinguer — megkülönböztetni (Schedel)
Anstalt — intézet (Kiss Károly)	despondancy —
banal — p. pensée banale, háreszme, olly eszme, a mit el kell háritani, a mi jelenleg nem való, mert nincs ideje; különben is -ul, -ít képzőü igék elvetteten a képző, névül maradnak, mint szépül, szépít, szép, lángit, láng, hevít, hév (Szilasy János)	desinteressé — önhaszonlesetlen, önzetlen (Czuczor)
	ingenommen — elfogult.
	élégant — ékedes (Kiss Károly), csinnyás (Döbrentei), deli
	elopment —
	Eigendünkel — önhittség (Bajza)
	Eingriff — beavatkozás (Kiss Károly)
	embarras — zavar, hüledés (Döbrentei)

** Az 1843. évi jegyzőkönyv fogalmazványában (133. p.) felsorolva találjuk az idegen szavakat.

engager — elősit, ígérlet.
 fair —
 frech — szemtelen (Kiss Károly),
 arczátlan
 freilich — persze (Vörösmarty), ugyan
 fuchsschwänzen — sündörködik.
 Bloch; farkesóválni (Kiss Károly)
 Geck — kacski
 geniren — áttal (Vörösmarty)
 Hast — mohóság (Schedel)
 halfquestion —
 i say! — Mondok! Dunántúli kiáltás,
 értetik, valamit (Döbrentei)
 Impertinenz — botralom (Vörösmarty),
 Impertinent — botor (Kiss Károly)
 identificare — azonít (Vörösmarty)
 Knabe — fiú (Vörösmarty), suhar
 (Kiss Károly), kölyök (Döbrentei)
 Kindisch — gyermekes (Vörösmarty)
 Loyaltät — hívelmőség (Vörösmarty),
 hívelmőség (Schedel)
 Löschhörnchen — oltó kupak (Schedel)
 misérable — nyomorú (Vörösmarty)
 mockery — mokány (Kiss Károly)
 nett — takaros (Vörösmarty)
 nonchalance — figyetlenség
 Or — már?
 packen — rakol, terel
 paralyser — semit
 plane — épen, szinte (Schedel)
 plump — esetlen, burkus, gyüge
 (Czuczor)
 plausible — jószíni (Bajza)
 prasser — pazarló, pazar, tékoz
 (Döbrentei)
 raliment —
 ressource — visszigény (Fáy)
 recueillement —
 Realitas — valódiság
 schwierig — nehezkés
 stets — mindig, egyre, untalan (Fáy),
 folyvást (Czuczor)

Schuld — rog, bünsúly (Fáy), tar-
 tozás (Fáy)
 Sinn, hoher Sinn — fennelme, fenn-
 elmű (Vörösmarty)
 sinnreich — elmedúzs (Fáy)
 Spitzbüberey — gazcsiny (Czuczor)
 Stümper — kontár
 sublime — magalmas (Vörösmarty)
 fenséges (Czuczor)
 Sitte — illme (Fáy) sittig-illmés (Fáy)
 Scherz — déj
 Spass — tréfa (Vörösmarty).
 Scharfsinn — élelmőség, scharfsin-
 nig — élelmű
 satisfactory —
 tant il y a —
 Taet — tapintat, időverés, tap
 tragicomique — szomorvig (Vörös-
 marty)
 übrigens — egyébiránt, különben
 (Vörösmarty), többnyire (Vörös-
 marty)
 Upright —
 Verlegenheit — tétova, zavar (Vörös-
 marty), képedés, kézdívásárhelyi
 szó, megképedt, er ist in Verlegen-
 heit gerathen (Döbrentei)
 Weihe — ihelem (Vörösmarty)
 Zusammenrinnen — összefut, — foly
 (Vörösmarty)
 Zanken — perel, zsémbel (Vörös-
 marty), szidalmaz (Vörösmarty),
 koczódik (Kiss Károly)
 Witzig — élmencz, -ség, ötlet-, el-
 mény, elményes (Élcz, Witz, Élczes,
 witzig*)
 Paradigma — kitűzvény
 Karavane — karónya (Schedel)
 Parquette — féméz (Schedel)
 Boudoir — suttomka (Schedel)
 Hausrock — otthonka.

Toldy Ferencz a Zsebszótár magyar-német részének második kiadását még az 1843-iki igazgató-tanácsban (24. p.) szóvá tette, a kiadást sürgősnek jelezvén, nehogy mások hasonló műve a használatból kiszorítsa e szótárt. Az igazgató-tanács ez alapon beleegyezik az új kiadásba s a szükséges terv és utasítás kidolgozására a nagygyűlést fel is szólította. A nagygyűlés sietett a megbízásnak eleget tenni (32. p.) s a tervet és utasítást a Zsebszótár szerkesztőivel elkészíttette s ezt el is fogadta. E szerint e bővebb kézi szótár czimét *Magyar szótár*-ban állapította meg, elkészítését két évre tervezte s előfutárnak tekintette a készülő Nagyszótárhoz (1844, nagygy. 4. p.). E szótár szerkesztőjéül Czuczor Gergelyt, vizsgálójául (ellenőr) Fogarasy Jánost válasz-

* Czuczor írása.

totta meg. A Magyar szótár a Zsebszótár magyar-német része második kiadásának és a Nagyszótár előfutárának volt ugyan tervezve, mégis ebből lett a Nagyszótár. Ezt az érdekes vélemény- és határozat-eltolódást más alkalommal, a Nagyszótár történetében fogjuk ismertetni.

Tény, hogy Toldy Ferencz még az 1845-iki igazgató-tanács ülésén (61. p.) újból utalt arra, hogy a Zsebszótár magyar-német részéből még csak 100 példány van, azért szükség volna egy új, a haladást is feltüntető kiadásra. Ajánlotta is, hogy az Akadémia engedje át még 8 évre érvényes kiadói jogát a szerzőknek. Ezt az Akadémia hajlandó is volt megtenni 1000 frtéért, de ezt az összeget a szerzők nagynak tartották és nem fogadták el s így abban maradt a kiadás. Az 1847-iki nagygyűlésen azonban Almási Balogh Pál ismét szóba hozta (96. p.) azzal, hogy a szótárt a közönség folyton keresi, kiadása szükségét pótolna és anyagi haszonnal kecsegtet, mivel az idegen ajkúak a magyar nyelvet nagyobb mértékben kezdik tanulni. A nagygyűlés elfogadta Balogh indítványát s kérte az igazgató-tanácsot, utalványozza a költséget vagy pedig mondjon le a szerzők javára a tulajdonjogról, hogy ezek adhassák ki a szótárt. Az igazgató-tanács azonban 1848-tól 1853-ig a beállott politikai viszonyok miatt nem tarthatott ülést s így ez az indítvány csak 1853-ban került tárgyalásra (15. p.) s akkor az ülés az elnökre bízta, hogy az új kiadás eszközzése érdekében tárgyaljon a szerzőkkel. Megtörtént-e ez, nem tudni. Az akadémia jegyzőkönyveiben nem található több feljegyzés. Annyi kétségtelen, hogy a Zsebszótár magyar-német része második kiadásban nem jelent meg.

VISZOTA GYULA.

Átmeneti alakok a magyar vezetékevek keletkezése idejéből.

A tihanyi apátság oklevelei közt maradt ránk egy nagy oklevél, a mely arról szól, hogy miképen osztották föl a somogy-megyei Teleki falut és határát 1429-ben hat földesúr: a fejevári káptalan, a tihanyi apátság, a nyúlzigeti apácák, az esztergomi keresztések, a Fáncsi nemes család és a lövöldi kartauzi perjelség között.*

Ezen oklevélben sok hely- és személynév van felsorolva, a melyek több tekintetből érdekesek és tanulságosak. Megvannak az összes szomszédos falvak, a melyek közt kettő eddig ismeretlen,

* Eredetije a pannonhalmi rendi levéltárban. Jelzete: Tihan. fasc. 18. nr. 1.

nevezetesen délnyugatról nyugat, észak, kelet és dél felé haladva: Visz (Wyz), Rád (Raad), Balaton-Szemes (Balaton Zemes), Őszöd (Euzed), Szólád (Zolad), Nyézsde (Nezde, a mai Nyésdei erdő helyén), Csepely (Chepel), s a két eddig ismeretlen hely, t. i. Varangy falu (Warangh) és Septér (Septer) prédiüm. E két hely is meghatározható. Septér Telekitől északra feküdt Szólád és Őszöd között. Varangy pedig, szintén szűk helyen, Teleki, Csepely és Nyézsde között. A Teleki határán belül említett helynevek: Apátivölgy (in valle Apathyuulgh, Apatywelgh), a falu temploma alatt; Balatonfő hegycsúcs (caput montis Balatonyfe) a falu fölött nyugatról északra húzódó szőlőhegy végében, s tőle nyugatra a ma is meglevő Balatonvölgy (ad vallem Balatonuuelgh), északkeletre a „Monosohegye“ hegycsúcs, a teleki-őszödi és egy másik út között a Középföld-dülő vagy Középdülőföld (Kuzepfeld, Kuzepduleufeld); a falutól délkeletre Varangy felé a Szénavápája völgy (in walle Zenuapaya), a melyben forrás folydogált; a tihanyi apátság szőlei Tátharasztja nevű hegyen (in monte Tatharazthhya) feküdtek és lenyúltak az említett Balatonvölgybe; az Apátivölgy és a tőle keletre eső utca (platea) közt volt az Aj nevű szakadék (precipicium, vulgo Ay dictum),* tovább keletre a Vércsekuta nevű forrás (fons Werchekutha) és a varangyi Nagymalom (Nogmalom) közt emelkedett a „Komlohegh“, közelében a „Meuethmal“ hegy,** a viszi és csepelyi út között húzódott az Ardvölgy (Orduelgh), s azon irányban, a falutól délnyugatra volt a Cser-hegy (Cherhegh).

De tulajdonképen nem e helynevekről kívánunk itt szólani. Ezeket csak az oklevél magyar neveinek teljessége okáért soroltuk fel. Fontosabbnak véljük az oklevélben előforduló sok személynév alakításából levonható tanulságokat azért, mert 113 szőlőnek 70 mívelője van itt megnevezve, egy személy tehát többször is, még pedig néha többféleképen; úgy hogy egyrészt a nevek sokasága, másrészt egyidejűleg mutatkozó többféleségök oly korban, a mikor a magyar vezetéksnevek éppen kialakulóban vannak, tanulságos példákban szemléltetik az átmenetet a kezdetleges és hosszadalmas vezetéksnevekről a rövid, magyaros nevekre.

A névsorban legtöbb, t. i. négy, az Ördög, a Szabó (Sartor) és a Tót (Sclauus) név; három az Iváncz vagy Ivánk(a) és a Kelemen fia vezetéksnév, s kettő viseli a Banyás, Csikész, Csók, Czövek, a Száraztói és a Fáncs fia, János fia, Máté fia, Paska fia vezetéksneveket.

A mi a vezetéksnévalakítás módját illeti, a legtöbb esetben ***

* Vö. Lehr magyarázatát a Magyar Nyelv folyóirat 1907. 431—432 l.

** A Magy. Okl. Szótárban „Menethmal“ 610. l. Az eredetiben világosan u betű van, nem n, mert a középső összekötő vonal alább olvad bele a második fővónásba, nem felül. Más esetekben ez összekötés hanyagabb, de éppen az eltérő olvasás helyén szabatos.

*** 70-ből 31 esetben.

ez még kezdetleges, a hogyan már kétszáz évvel előbb is nevezgették az embereket. t. i. az illető személyneve után (vagy eléje) irt filius-szal és az apja nevének genitívusával, ilyképen: *Johannes filius Bekes*, *Blasius filius Galli*, a mit magyarul úgy mondhattak: Békés fia János. Gál vagy Gálos fia Balázs.

De mondhatták e vezetéknéveket kifejelett, rövid magyaros alakjokban is, úgy hogy csak a latin kiírásban ragaszkodtak még a régies, filius-os hosszabb alakhoz. Az olasz divatú közjegyzői okiratokban gyakori a személynév után tett apanév genitívusa, filius nélkül. Ilyen eset az 1429. évi földosztó levélben csupán egy fordul elő: *Valentinus Anyani* = Ányán vagy Ángyán Bálint.

Néhány esetben ugyanazon személyek neve mind a kétféle módon előfordul, filius-szal és a nélkül, sőt az apanév genitívusvégzete nélkül is, s ezen esetek leginkább támogatják azt a gondolatot, hogy különbséget tegyünk a kiírás és kimondás között, hogy a kiirt hosszabb alakban csak körülírást, értelmezést lássuk a kezdetben bátortalan rövid kimondott alaknak, pl. ezekben: *Dominicus filius Luka* és *Dominicus Luka* = Luka fia Domokos vagy egyszerűen Luka Domokos. Ép így kétféleképen vannak megnevezve Paska Gergely, Paska Sebestyén, Ördög Antal és Ördög (Wrdug) István.

Az apa neve helyett állásáról, foglalkozásáról, valamely testi tulajdonságáról, származása helyéről, stb. is adtak vezetéknévet némelyeknek. Régiesebb, ha az ily nevet latinul fejezik ki, pl. ezekben: *Michael Litteratus* = Deák Mihály, *Paulus Sartor* -- Szabó Pál, *Anthonius Sclavus* = Tót Antal.* De mondták e neveket kezdetben így is: Mihály deák, Pál szabó, a tót Antal.

Hogy az ily neveknek nem éppen az illető személyre illő, hanem talán már valamelyik elődétől örökölt vezetékJellegét éreztessék, gyakran hozzátették, eléje vagy utána, a „dictus“ jelzőt, pl. *Benedictus Villicus dictus de Fuzed* = Füzedi Biró Benedek. Nem „Benedek füzedi biró“, mert ennek ellenmond a „dictus“, az „úgymondott“; sem pedig „Füzedi Benedek biró“, mert Teleki falunak a birája szintén meg van nevezve a szőlőbérlok között, még pedig háromszor ilyképen: *Vallentinus villicus, filius Johannis* (predictus, prefatus). A „Füzedi Biró Benedek“-hez hasonló még: *Mathias Magnus dictus de Zolad* = Szőládi Nagy Mátyás, hol a dictus vonatkozhatik a Magnus-ra is, meg a

* A „sclavus“ szónak „szláv“ fordítását a régi magyar nyelv nem ismeri. A sclavus neki mind „tót“ volt. Mivel az állás, foglalkozás neve igen sok vezetéknévben a személynév elé került, ennél fogva egész magyarosnak kell vennünk azt is, ha a „comes“ állásnak megfelelő magyar nevek, az „ispán“, „gróf“, öröklődő vezetéknév módjára alkalmazva, megelőzik a személynevet. Erre korai példák az ily nevek: *Petrus dictus Groph* vagy *Petrus Grop* = Gróf Péter, az egyik szentgyörgyi comes (1410), *Nicolaus Gróf* = Gróf Miklós (1420), *Briccius Ispan* = Ispán Bereczk (1502). Pannonh. rendtört. III. köt. 444. 496. 578. l.

Zolad-ra is, vagy akár mindkettőre, mert valóban mind a kettő szolgált vezetéknévül.

Egyenesen a származás helyéből képzett vezetéknévet jelez a dictus ezekben: *Benedictus dictus de Zaraztho* = Száraztói Benedek, *Albertus dictus de Warangh* és másodizben *Albertus Warangy* = Varangyi Albert. A Száraztói vezetéknévben az is érdekes, hogy tulajdonképpen a Telekivel csaknem szomszédos Szárszó falu nevét foglalja magában, csakhogy az eredeti Zarastho nevet, mely csupán az 1267. évi tihanyi bullának harmincz évvel későbbi hiteles átiratában fordul elő, már 1269 óta a Zarzou, Zarozou, Zarozo alakok váltották föl,* s így Száraztói Benedek nevében XIII. századi helynév-alak rögződött meg, a mi e vezetéknévnek az élőnyelvben való jelentékeny régiségére látszik vallani.

Egy esetben a származáshely, mint vezetéknév, olyképen van körülírva, a mint ki nem mondhatták: *Paulus ville Theleky* = Teleki Pál, nem pedig Teleki falu Pálja.

A származást jelentő vezetéknév képzésének magyaros alakja („de“ nélkül, „i“ végezettel), körülírva „dictus“-szal, jelentkezik e névben: *Nicolaus dictus Karady* = Karádi Miklós. Ide számítható talán ez is: *Martinus dictus Turhegh* (gh = gy = gyi) = Turhegy(i) Márton.

A származást legmagyarosabban, dictus nélkül jelzik ezek a vezetéknévek: *Gregorius Zalay* = Szalai Gergely, s a főntebb említett *Albertus Warangy* (gy = gyi) = Varangyi Albert.

Más „dictus“-os vezetéknévek: *Dyonisius dictus Banyas* = Banyás Gyenes, *Petrus dictus Cheok* és *Tomas Chok dictus* = Csók Péter és Csók Tamás, *Thomas Pomka dictus** = Pamka Tamás, a kinek vezetéknéve talán összefüggésben van a somogyi Pamuk falu nevével; *Nicolaus dictus Tallas* = Tálás Miklós, *Gregorius dictus Torma* = Torma Gergely.

Ezen utolsó név másodszor már dictus nélkül fordul elő, így: *Gregorius Torma*, s hozzá hasonlóan először dictus-szal, aztán a nélkül nevezik meg röviden, a kiejtés szerint ezeket is: *Stephanus Chorba* (Csorba), *Jacobus Cwuek* (Chuuek, Cwek = Czövek), *Petrus Kyrál*.

Végre csak dictus nélküli alakjokban előforduló vezetéknévek: a *Beke*, *Chege*, *Chikeez* vagy *Chykeez* (Csikész), *Eleuhaso* (Előhasu), *Gombos*, *Gender*, (Göndör), *Hegedys*, *Iwanach* = *Ianch* = *Iuanha* (Iváncz, Iváncs vagy Ivánka), *Torsa* (Torzsa).

A „*filiorum Jacobi*, *Furath nominatorum*“ (= Jakabnak Forát nevű fiai) talán azt jelzi, hogy a Forát vezetéknév a fiúknál kezdődött.

* A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Akad. Értek. II. o. XXI. k. 225. l. 56. sz.

** Csak egyszer fordul elő ez a név, a „dictus“ tehát itt, mint az elsoroltuk esetekben is, nem „a mondott“, „említett“, tehát már előbb elő fordult névre figyelmeztet, hanem arra, hogy a mellette álló név csupán vezetéknév.

Az a körülmény, hogy — miként a fentebbi példák is mutatják — ugyanazon nevek ugyanazon oklevélben többféleképen vannak leírva, figyelmeztetésül szolgálhat a történetíróknak arra, hogy a helyesírásbeli következetesség és a személyazonosságok, névazonosságok feltüntetése okáért általánosan szokásba kellene venni azt az eljárást, a melyet már több tekintélyes történetírónál megtalálunk, hogy t. i. a régi neveket, miután tudományos kutatásaik folyamán alaposan felismerték a leghelyesebb kiejtést, rendszeren a kiejtés szerint írják le s a régies helyesírást csupán egyszer tüntetik föl jegyzetben vagy zárójelben. Nemes- és jobbagynevek közt a régi helyesírás nem tesz különbséget, hanem legfőlebb az „egregius“ és „providus“ jelzővel vagy más körülményekkel tünteti föl.

ERDÉLYI LÁSZLÓ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Mar, marj.* Alakváltozata *morj* (Csallóköz, Székelyföld, MTsz.), BALLAGI Magy. ny. telj. szótára szerint = „a’ ló két első lapoczkája közötti húsos domborulat“, MTsz. szerint = „a két előlapoczká köze (szarvasmarhánál, lónál)“. Bővebb magyarázatát találjuk CzF. szótárában: „A négylábú állatoknak, különösen a lónemnek két első lapoczkája közül kiemelkedő dudorodás és hús. Ugyanezen rész a szarvasmarhánál *tarj* v. *tarja*, melyhez a konczoló mészárosok a három első bordát is hozzá szokták venni. — — Erdélyben *medvehús*-nak is nevezik, mivel a medve, valamint a farkas is, ebbe szokott először kapni.“ DÁSZKÁL GYÖRGY Lóisme (Kecskemét 1898) cz. munkája szerint „a mar a hátnak kezdetét képezi, a két lapoczká között fekszik és ezek fölött ívalakban domborul ki. Alapját az első kilencz hátesigolya tövisnyujtványa képezi, még pedig úgy, hogy elülről hátra- és fölfelé, az ötödik és hatodik legmagasabb tövisnyujtvány képezi a marbúbot, innen hátra- és lefelé a kilenczedikig alacsonyabbak lesznek. — — Egy erős mar a vállnak és a mellső végtagnak erős támpontul szolgál.“ A szarvasmarhának a *tarját*, a mely CzF. szerint megfelel a ló marjának, egy budai mészáros nekem úgy magyarázta, hogy ahhoz tartozik nemcsak a külső hátkezdet, hanem a nyak alatti és a két váll közötti belső húsrész is, tehát a mellkas fölötti rész is (vö. fönt CzF. magyarázatát); a ló marjáról ő, mészáros lévén, nem tudott semmit: szerinte lónak is csak „tarja“ lehet.

BUDENZ MUSz.-ban (600) összeveti ezt a szót — nézetem szerint helyesen — ezekkel az ugor szavakkal: o s z t j. EO. *marik: m. luu* „schulterblatt, schulterbein“, AHLQVIST-nál *marek: m. -pun* „flügelfeder“, PÁPAY JÓZSEF szíves közlése szerint: *marak* „szárny“, IrtO. *merek*

* E czikk és a következő egy a magyar nyelvet tökéletesen megtanult finn nyelvtudós tollából származik.

Szerk.

flügel | vog. ÉV *märäk, märäx*, flügel: *märk-lu*, 'das obere bein der flügel', *märäx-úqul*, 'achselfleisch der flügel', PV. *kēt müräx*, 'oberarm', KV. *marek*, flügel: AHLQVIST-nál *märex*, flügel: MUNK-SZIL. Vog. szójegyzékében: *markä'ä* (dual.) 'szárnykarjai'.

Megvan ez a szó a permi (a votják és a zürjén) nyelvekben is, sőt talán a cseremiszből és a lappban is.

A megfelelő *mor-* és *mur-* tövekből tovább képzett permi szó ez: zürj. *mores*, 'mell' | votj. *mures*, 1. mell; 2. ingkebel, a nő ingmell nyílásának hímzett v. érmekkel megrakott széle; 3. a méhkas előrészen levő kis nyílásnak fafedője; *mures-ad'ž*, 'különböző színű vászondarabokból varrt női mellre való (*ad'ž* = 'előrészt, elő'). — *muret* = *mures* 3.

A zürj. *-es*, votj. *-es* és votj. *-et* (zürij. *-ed*) denominális képzokról l. WIEDEMANN Syrj. Gram. 60—1, 58; vö. pl. votj. *az*, 'állcsont' ∼ *azes*, 'ajak, áll'; *ar*, 'év' ∼ *ares*, 'év; éves'; *pel*, 'fül' ∼ *pel'es*: *kut-p.*, 'a bocskor két oldalán alkalmazott félkör alakú fülecskék, melyeken a bocskorkötő zsinórokat átfűzik' (*kut* = 'bocskor'), *nir-p.*, 'az orrhegynék duzzadt oldallapjai'. A votják szó jelentésfejlődésére nézve vö. votj. *gad* 1. mell; mál; begy; 2. az ingnek mellnyílása'. (Vö. MUNKÁCSI A votják ny. szótára.) — Alakilag a zürj. *mor-*, votj. *mur-* jól megegyezik a magy. *mar* szóval; a magánhangzókra nézve vö. pl. magy. *var* ∼ votj. *ur*, 'geny; seb- v. fekélynek száradt turja; szemesipa', zürj. *or*, 'eiter in wunden'; magy. *savanyú* ∼ votj. *šumes*, 'dagasztó teknő, zürj. *šom*, 'savanyú, savanyúság, *šomes* dagasztó teknő'; magy. *álom* ∼ votj. *un*, *um*, zürj. *on*, *un* ua.; magy. *ház* ∼ votj. *kua* = **kua*, 'nyári sátor, kunyhó' zürj. *-ko*, *-ku*: *viťš-ko*, *viťšku*, 'tempel', *ker-ku*, 'haus, stube'. A 'mar' (váltáj, a mellkas fölötti rész) és 'mell' közötti jelentésbeli különbség nem okozhat nehézséget, vö. öind. *pakšas*, 'flügel, fittich, achsel, seite, hálfté' ∼ lat. *pectus*, 'brust', l. WALDE Lat. etym. wbuch (vö. BUDENZ MUSZ. i. h.).

Nem lehetetlen, hogy a keleti cseremiszből, GENETZ szerint közölt *mör* ebben: *wopš-mör* szintén ide tartozik. Ez a szó a SZILAST-féle cseremiszből szótárban két helyt fordul elő: az egyik helyen kérdőjellel van ellátva, a másik helyen pedig a szerző e szó jelentését a *wopš*, 'méhkas egy faüregben' szóéval azonosítja, utalván a GENETZ-féle keleti cseremiszből szöveggyűjteményre JSFOU. 7:59. Itt az idézett hely — egy szép pogány imádságban — így hangzik: *ala* — — — *šopš-m(ə)rat* — — — *ulo* — — — 'vielleicht ist dir ein — — — in den Baumstamm gehöhlter Bienenstock beschieden'.

Abban az öt cseremiszből nyelvjárásban, a melyeket magam is ismerek, a *mör* szó — feljegyzéseim szerint — ismeretlen. Nézetem szerint lehetséges, hogy a cser. *šopš-mör* ugyanazt jelenti, mint a votj. *mures* 3: 'a méhkas előrészen levő kis nyílás fafedője', vagy magát a méhkas nyílását. Érthető is volna, hogy ha egy faüregben levő méhkast, melynek legszembetűnőbb része éppen a nyílás vagy ennek a fedője, az utóbbinak az elnevezésével nevezének meg (pars pro toto), kivált egy olyan költői hasonlatokkal ékesített imádságban.

Valószínűleg ide tartozik a lapp nyelvből is a FRIS szótárában előforduló *muirre* (g. *maire*), 'ingluviae, Kraase' azaz: 'begy a madaraknál' | *begy*, 'a madarak nyelesője alatt levő bőrzacskó, melyben a lenyelt magok megpuhulnak, mielőtt a zúzába átmennek', BALLAGI

A magy. ny. telj. szót.]. Jelentésére nézve ez áll legközelebb a permi ,mell'-jelentésű szavakhoz. A jelentésfejlődést illetőleg vö. votj. *gad'* ,mell, mál, begy.

WICHMANN GYÖRGY.

Őn (Balaton, Duna, Tisza mell.), őn-keszeg (Tisza-Földvár), ün-hal (Boldva mell. Komjáti), őny-hal (Erdély), Herman O. Halászat K. szerint MTsz., őny Balaton mell. Tsz. Jelentése Herman O. Halászat K. és MTsz. szerint: 1. idus (Erdély), 2. balin* (Duna, Tisza mell.), 3. *aspius rapax* (Balat. mell., Berettyó-Ujfalú, Tisza-Földvár), 4. *alburnus lucidus* (Boldva mell. Komjáti), 5. *leuciscus rutilus* (Szendrő), 6. *chondrostoma nasus* (Csongrád m. Szentés). BALLAGI, A magy. ny. telj. szót. szerint *őn* = ,nagyobb tavakban tanyázó halfaj a pontyok közül (*cyprinus idus*); az Új telj. magy. és német szótárában (Bpest, 1890) *őn* = ,kühling'.

MUNKÁCSI ezt a szót a vog. ÉV. *āln*, KL. *ogln*, AL. *glēn*, salmo lenoc' (or. ληνος) szóval egyezteti (Ethnogr. 4: 176). Az alaki hangmegfelelést pontosnak tartja, első sorban (a mássalhangzókra nézve) figyelembe véve a magy. *őn*, zinn' és vog. *āln*, silber, gold, geld' szavak közötti hangviszonyra. A magy. *őn* régebbi alakja, a régi irodalmi nyelv (*onnot* BécsiC., *onuat* DebrC., *ónnat* KárBibl., HallPaizs., NySz.) és az élő népi nyelv (hétf. csáng. *ōn*, *ōnnōt* Csernátfalú) tanúsága szerint *ōnn (*onn) volt és itt az -nn- < *ln (vö. *benn* < *behn, *fönn* < *fōln stb.). *Őn* szavunknak azonban tudtommal sehol sincs kimutatva hosszú (ill. kettős) *n* (*nn*)-nel bíró alakja, se a régebbi irodalomból, se a népi nyelvből, míg ellenben az OklSz.-ban egy olyan alakot találunk, a mely arra mutat, hogy az *őn* szó hosszú *ő*-je egy régebbi *ö*-, *öve*- helyett való: „1211: Isti sunt piscatores Bodor Cuche Syguer Buhte Botus *Euen* [olv. *öven* v. *öven*? a. m. *őn*?] Silieu Hecu (Pannh. Tih. 1/5).“ Hogy az *Euen* halásznév csakugyan ugyanaz a szó, mint a mostani *őn* hálnév, azt szinte kétségtelennek tartom, mert hiszen a többi felsorolt halásznév között is legálább két halnevet könnyen felismerhetünk: Syguer = *süger* ,perca fluviatilis' és Silieu = *süllő* ,lucioperca' (vö. OklSz. ss. vv. *süger* és *süllő*). Részemről az OklSz. szerkesztőjétől ajánlott két olvasat közt az elsőt, az *öven*-t helyesnek tartom. Ilyen körülmények közt már kétséssé válik az *őn* szó összetartozása a fönt említett vogul szóval. De azért nincs szándékomban elszakítani szavunkat esetleges távolabbi rokonaitól, sőt ellenkezőleg a rokonságát a tulajdonképeni ugorságnál még messzebből is kimutathatónak vélem.

A magy. *őn*-t nézetem szerint a finn *säyne* (*säynäjji*, *säynivvi*, *säynnäs*) hálnévvel kell egyeztetni, a mely ugyanazt jelenti, t. i. ,*cyprinus idus*'-t. Ezt a szót SETÄLÄ (FUF. 2: 258) helyesen állította össze ezekkel: lpK. *siw* (g. *ne*'), *kühling'* [azaz: *cyprinus idus*], zürj. *sin* ,rotange, eine Cyprinus-art (*cyprinus rutilus*)', és PAASONEN (Fiugr. s-laute 78—9) ezeken kívül még megemlíti a mordvinból: mordE. *señej* ,ein kleiner fisch', mordM. *señi* ,eine art fisch (wahrsch. eine Cyprinus-art', mordUčebn. *señii* ,₁₃₅.'. — Az eredeti szókezdő dentális spiráns (*z) a magyarban elmaradt, éppen úgy,

* *balin* MTsz. szerint = ,ragadozó őn (*aspius rapax*)', BALLAGI, A magy. ny. telj. szót. szerint = ,a pontyok osztályához tartozó hal (*Cyprinus ballerus*)'.

mint pl. ez ismert esetekben: magy. *ín* ~ zürj. *votj. sen* ~ finn *suoni*; magy. *öl* ~ zürj. *síl*, *votj. sul* ~ finn. *syli*; magy. *olvad* ~ zürj. *síl* ~ finn. *sula*, stb. I. BUDENZ MUSz., továbbá a fönt idézett SETÄLÄ és PAASONEN munkáit.

Lehetséges, hogy az osztj. Obd. AHLQV. *lounin* „cyprinus idus”, PÁPAY JÓZSEF szíves közlése szerint *louniy* „cyprinus idus” is ide tartozik. Ebben az esetben a szóvégi mássalhangzó -y természetesen képző volna (vö. a fönt említett finn alakokat). Csak az a baj, hogy a szót csak az osztjából ismerjük és nem egyúttal a vogulból is: így tehát nem lehet egyelőre eldönteni, hogy az északi osztj. *louniy* l-je vajjon egy eredeti s- vagy esetleg egy l-hang képviselője-e. Máskülönben e szó egybeállítását a magy. *őn*-nel és a fontosabb elősorolt finn-ugor társaival a hangalakja aligha akadályozhatja meg. A jelentése teljesen megfelel.

Mindenesetre érdekes és fontos dolog, hogy a szóbanforgó halmév oly számos és egymástól messze eső finn-ugor nyelvben azonos vagy majdnem azonos jelentéssel fordul elő.

WICHMANN GYÖRGY.

Háros? 1800 szeptember havában Marosszék terjedelmes javaslatot terjesztett fel az erdélyi főkormányzósékhöz az erdők hathatósabb megóvására nézve. E javaslat nyomtatásban megjelent a „Magyar Erdészeti Oklevéltár” II. kötete 716—720. lapján. Itt a 717. lapon 4. pont alatt ez olvasható:

„Nehézség az, hogy a marhátlan gyalog szeresek, úgynevezett *háros személy pásztorok*, cigányok azon szín alatt, hogy száraz ágat szednének az erdőkből, kisebb és nagyobb fákat... levagdálnak, meghántanak...”

Ugyanezt olvassuk az Erdészeti Oklevéltár III. köt. 734. lapján a Név- és Tárgymutatóban: „*Háros személy pásztorok*”.

HERMAN OTTÓ tett bennünket e különös szóra figyelmessé, azt kérvén tőlünk: járnánk utána, vajjon ismerik-e Marosszéken ma is e szót s ha igen: mit értenek rajta?

Írtunk Maros-Vásárhelyre PAAL GYULA tanár úrnak, Társaságunk választmányi tagjának, felvilágosítást kérvén a *háros* szó értelme s magyarázata felől.

Itt közöljük PAAL GYULA társunk érdekes választát:

„A Székelyföldön a szegényebb állapotban élő falusi emberek, a kiknek nincs igás marhájok, házok tűzét úgy látják el fával, hogy a községek szálaz erdőjében levő nagy fáknak szélvész-, vihar-, hóletörte eleven meg korhadt ágait, valamint lomberdőjének, cziherének, berkének száraz ág-bog-fáját összeszedetik, terhekbe azaz rőzsekévékbe vagy rőzsenyalábokba rakják, gúzszaal vagy kötéllel összekötik s aztán gyalogszekéren* vagy a fejükön, meg gyakára, vagy fejszenyélre tűzve a vállokon, vagy a hónok alá csipve, vagy az egyik végét a hónok alá fogva s a másik végét a földön magok után húzva — *legtöbbször pedig a hátokon haza hordják.*”

„Ezeket az embereket e cselekvésekben vagy a mikor e cselekvésekre való emlékezéssel beszélnek rólok: Udvarhelyszéken *hátaló*-knak, Marosszéken *hátos*-oknak nevezik, cselekvésök neve

* Gyalogszekér, gyalogszán: embervonta két- vagy négykerektől kis szekér, kis szán. Innen a *gyalogszeres* nevezet.

hátalás, hátalni. A falusi szegény embereknek a Székelyföld legtöbb vidékén ilyen módon való fáizása ma is divó ősrégi szokás.

„Most már, miután a fentebbieket tudjuk és minthogy Marosszéknék 1800-beli javaslata szintén szakasztott ilyen *hátaló*krol beszél, nem lehet kétséges, — írja Paal Gyula — hogy a nevezett javaslat szövegének idézett mondatából kérdésesül kifogott szó, a melyet csak egyetlen egy betűjével esett tollhiba forgatott ki a maga valódi voltából s tett értelmetlenné, *hátos*-nak olvasandó.”

PAAL GYULA következtetését maga az Erdészeti Múszótár is teljesen igazolja. E mű III. köt. 451. lapján Aranyosszék erdőrendtartási javaslatában ugyanis ezt olvassuk: „Nem kicsiny mértékben tapasztaltatván az úgynevezett *hátasok*, *szánkósok* által az erdőknek szerfelett való pusztítások...”

Tehát nem *háros*, hanem *hátos* (vagyis *hátas*).

A *hátal*nak és *hátas*nak ez az értelme kimaradt a MTsz.-ból.

HERMAN OTTÓ ezekhez még hozzáfűzi, hogy a gyalogszekér és a gyalogszánkó ma a kincstári erdőkből ki van tiltva és a szegénység ma már pénzül váltott bárcza ellenében csak annyi száraz ágfát vihet — annyszor a mennyiszer — a mennyit *gyalogszerrel a hátán elbír*. Ennek a nagyon középkori ízű mértékegységnek mai neve: „*hátiteher*“, a régi osztrák kezelés idejében németül „*eyn Rückenlast*“. Alljon még itt, hogy ez a hátiteher okozza a szegény hátaló asszonyok korai elsatnyulását.

SZILY KÁLMÁN.

Eczetkóro vagy eczetkóro? Molnár Albert helyesírási következetlenségei sokszor tévedésbe ejtik az ő nyomán dolgozó szótárírókat. Molnár például ezt írja: „Eczetkóro = *Baculus pastoris*, s ezt az adatot a NySz *eczetkórónak* olvassa, Kresznerics azonban az *eczet* (acetum) összetételei közé sorozza. (Vö. Melich, Magyar Szótár-irodalom, 128.)

Melyiknek van már most igaza?

E kérdést véglegesen tisztába akarván hozni, két kiváló szakemberünkhöz, Mágócsy-Dietz Sándor egyetemi tanárhoz és Filárszky Nándorhoz, a Nemzeti Múzeum igazgató-öréhez fordultam külön-külön: vajjon miféle növényt értettek a botanikusok a XVII. század elején a „*baculus pastoris*“-on?

Mind a ketten megörvendeztettek szíves válaszukkal s a kérdést, miként ez az alábbiakból ki fog tűnni, végérvényesen eldöntötték. Fogadják itt is köszönetemet.

A két válasz, egybe foglalva, így hangzik:

A *baculus pastoris* nincs meg a XVI—XVIII. sz. nevezetesebb botanikai munkákban. Molnár Albert valamely ritkább (botanikai vagy orvosi) munkából irhatta ki.

A botanikai könyvekben a „*baculus pastoris*“ leggyakoribb synonymjai: *virga pastoris*, *Dipsacus*, *carduus fullonum*, *Lavacrum* s. *labrum veneris*, *spina selenitis*, Fuchs Leonh. „*De historia Stirpium*“ (1543) a „*virga pastoris*“-nak már a magyarázatát is adja.

Melius (Az fagnac fvéknevekről, 1578) a 42—43. lapon a „*dipsacus*“-ról ezeket mondja: „*Carduus Veneris* Bogáts koro Kartendiftel. *Labrum Ve*: *Venus afz(ony)* feredőie. *Fraw Ve*: bade. *Off*: *Virga pastoris*, *Czapo etzet*, *Bubenftrell*. Görögül *Dipfacus*. Mindenkor fzomiuhozo tóuiffes *Lapu*, a kinec leuelében az viz meg áll a tóuénec ollyan a' feie mint egy *eczet*: és *borostya* ollyan a feie.”

— Beythe András „Fives Kőnű“-e is 1595 (62. l.) szintén azt mondja a *bogats kőrö*-ről: „az tövenek olyan az feie mint egy *echyet auagy borosta*.“ — Diószegi és Fazekas pedig (122. l.) az erdei macsonyát (*dipsacus silvestrist*) *csapó etsetnek*, a héjakút macsonyát (*dipsacus laciniatust*) viszont „Venus fürdő, *Pásztor vessző*, szomjú tövis, héjakút“ synonymnevekkel nevezi.

Mindezekből kétségtelenül bizonyos, hogy MA. „baculus pastoris“-a magyarul *ecsetkórónak* olvasandó. SZILY KÁLMÁN.

Fürkész. Horger Antal a MNy. mult füzetében (4:38) a *fürkész* igét a *furkál*-al vetette egybe, de mint maga is mondja, ez egybevetést csakis jobb híján kísérlte meg.

Van azonban ennél jobb magyarázat is, a mit a következőkben megpróbálok lehető röviden előadni.

A *fitet*, *fitat*, *fütet* ige megvan mind a régi nyelvben, mind a mai népnyelvben. A XVII. sz. második felében írja Enyedi István (Erd. Tört. Adat. 272 és 306): „mindent fitető eb módjára kiméletlen dul, praedál és keres“; . . . „mint valami kopó ebek az ellenség *felfitetvén* és találván őket“. — *Fitatni* BSzD.-nál (1792) a. m. „fűrészni, nyomozni, szimatolni, vadászni, kutatni, kajtatni, vislatni, keresgélni, fütészni“. — A MTsz. ez igének *fütet* alakját négy helyről is közli: Kemenesaljáról, Veszprém vidékéről („azt te ne fütess, a mit én teszek“), Czeglédre és Orosházáról; jelentése szintén a. m. „keres, kutat, fűrész, szimatol“.

Ez igének sok atyafia is van: *fitél* (Cal.-nál *felfitél* „perlustro“ alatt); *fütész*, *fitész* (BSzD.); *fityerész* (NySz. és MTsz.); *fitykéz* (MTsz.).

A *fitat*, *fütet*-nek van azonban egy teljesebb (vagy talán bővültebb) alakja is, ugyanazon jelentéssel, t. i. a *firtat*, *firtet*, *fürtet*. A *firtat* első jelentése (MTsz.): „keres, kutat, fűrész“, s a *firtet*, *fürtet* ugyancsak ezt jelenti (MTsz.).

Szerintem már most a *fürkész* ezzel a *fürtet*, (nem pedig a *furkál*) igével tartozik össze. Valamint a *fitet* mellett találjuk a *fitykéz*-t, szintűgy lett a *fürtet* mellett a *fűrész*.

SZILY KÁLMÁN.

Ácsorog. Folyóiratunk januári számában HORGER ANTAL, a *kuncsorog* eredetét fejtegetve, azt írja, hogy a hasonló képzésű *ácsorog* ige kétségtelenül az *áll* származéka; a gyakorító *ácsorog-ból egyrészt az *l* kiesésével *ácsorog*, másrészt *l* > *n* hangváltozással *ácsorog* lett (MNy. 4:39). Így magyarázta már SIMONYI ZSIGMOND is (NyK. 16:268), míg ellenben SZINNYEI JÓZSEF (Nyr. 8:101) s utána BUDENZ JÓZSEF a MÚSz.-ban az *ácsorog*, *ácsorog* igét az *ásit* szócsaládba sorolják. Az alábbi adatokból ki fog derülni, hogy a dolog velejében csakugyan SZINNYEI-nek van igaza.

Az *ácsorog*-ra aránylag kevés s csak újabb példáink vannak, de a jelentésfejlődés menetének meghatározására e pár példa is elég.

Kemény János írja Önéletírásában p. 75: „Itt láttunk mi magyarok elsőben olyan asszonyemberi öltözetet, hogy mellyek (t. i. mellők) mezítelen, mellyekre ittas is, és egyébiránt is igen venereus ember az szegény Mikó Ferencz sokat *ácsorgu*, de csak száraz korcsmója lón.“ (id. NySz.) László Pál (Petrarcha a szerencséről, 1720): „Mert tudni-illik amaz a máséra *ácsorog*, ez pedig maga tulajdonában bízik“ (p. 120). Az eredetiben: „Nempe ille alio *nütur*, hic proprio fide“. BARÓTI SZABÓ²: *ácsorogni*, *ántsorogni*: „lebselni, mula-

tozni, hivalkodni, helébelni“. PÁPAI PARIZ (1801): *ántsorogni*: „negligenter, *oscitanter* agere“. MÁRTON (1811): herumgaffen. KASSAI (1:180): *átsorog* v. *ántsorog* „vide andalog, ámul, ámolog“. Berzsenyi, Bucsuzás Kemenesaljától: „Ti láttátok az én bölcsőmnek ringását, S *ácsorgó* *ajakam* első mosolygását“. BALLAGI (Teljes szótár, 1868): „báméskodva, szájtátva való álldogálás“. Az *ácsorog* eredeti jelentése tehát kétségtelenül ez volt: tátja a száját. Ebből fejlődött egyrészt a „vmit megkíván, vmire áhitozik“ jelentés (vö. az effajta kifejezéseket: rátátja a száját, folyik utána a nyála, majd elnyeli a szemével), másrészt meg: „bámulva, szájtátva lebzsel, hivalkodik“. A németből egészen találó analógiákat idézhetünk. *Gaffen* eredetileg: „den mund öffnen“, azután „neugierig, erstaunt, begierig, auch gedankenlos blicken, wobei meist das dumme oder staunende öffnen des mundes mitverstanden ist“, GRIMM. — *Gähnen* eredetileg „hiare, oscitare“, azután „sich sehnen (eigentlich . . . mit offnem munde verlangend blicken)“: pl. „(der) nach grösserem reichthum gähnet“, 1768-ból, GRIMM.

Ez utóbbi példa egyszersmind rávezet a magy. *ácsorog* igazi rokonságára is. Ide tartozik mindenekelőtt az *ácsori*, *ácsori* (vö. *vigyori* ~ *vigyorog*, *acsari* ~ *acsarog* stb.) „unbesonnen, der maulaffe“, KIRÁLYFÖLDY (1846): *ácsori* „ácsorgó, báméskodva álldogáló, illetlenül vigyorgó“; *ácsori-vicsori* „vigyorgó“ MTsz. Ide tartozik még: *ácsorit* „fletschen“ („kardját s fogát ácsoritja“, Thaly, Adal. 2. 192); *ácsong*: „ácsorog, rendetlenkedik“, MTsz.; *ácsing*: *ácsing* ez a jószág a luczernára = szeretne a luczernáson legelni, ACZÉL SÁNDOR adata Nyiregyházáról; *ácsánkodik*: „áhitozik, sóvárog“, MTsz.; *neki ásánkodik*: „neki fohászkodik, nagy buzgósággal fog vmihez“ MTsz.; *ásingol*: „ámuldoz“ MTsz.; *ácsinkózik*, *ácsingózik* „sóvárog, áhitozik“, KASSAI, Szókönyv, I:202, 213; MTsz. Ide tartozik végre a közmagyar *ásít*, a melynek jelentése nemcsak „hiare, oscitari“, hanem — ugyanolyan jelentésfejlődéssel, mint a melyet a ném. *gähnen* esetében láttunk — „appetere, concupiscere“ is, vö. NySz., MTsz.

Az *ácsorog*, a régibb *ácsorog* mellett olyan járulékhangos alak lesz, mint a *bogács*, *bogrács*, *korbács* mellett a *bogáncs*, *bográncs*, *korbáncs*.

Mindenesetre érdemes és tanulságos volna nyelvünk effajta jelentésváltozásait, midőn a lelki állapotot vagy folyamatot a kísérő testi jelenség nevével jeleljük, rendszeresebben is összeállítani.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Füstöt vet. E kifejezést minden oldalról megvilágította Lehr Albert (MNy. II. 364—367.). Tíz jelentését sorolta fel a népnyelv útmutatása szerint. A „kitudódik, kipattan, elterjed valami, a mit titkoltak“ jelentésre két példát idéz a régi irodalomból, mind a kettőt Baróti Magyarság Virági-ból. Az egyik ez: „Lappanghat a hamisság; de lehetetlen, hogy füstöt ne vessen és farka ki ne tessék a rókának“; a másik: „Ottan füstít veté a tisztességes végezés: kihirhedék.“

Mint ismeretes, Baróti gyűjteményét jórészt a régi magyar íróknál található szólásokból állította össze. Maga mondja a „kegyes olvasó“-nak: „Feltalálod ebbenn sok nagyobb-nevezetű mind régibb, mind újabb Magyar Íróknak gyönyörűbb kiejtésit.“ Ennek a két helynek is megvan a forrása. Pázmány Kalauzában olvassuk: „Noha lappanghat a hamisság, és a fel-fuvalkodot balgatagság; de lehetetlen, hogy füstöt ne vessen, és farka ki ne tessék végre-is a Rókának“

(1766-iki nagyszombati kiad. 48. l.). Baróti ezt szórul-szóra kiírta (vö. MVir. 175. l.). A másik példa is a Kalauzból való: „Ugyan ottan füstöt veté ez a tisztos végezés“ (1038. l.). — Mindkét példára utalás van Kiss Ignácznak Pázmány nyelve cz. dolgozatában (NyK. 15:370.).

SZEREMLEY CSÁSZÁR LÓRÁND.

Ön. Nem Széchenyi az első, a ki *ön-t* nem birtokosjelzőül álló névmásnak, hanem önálló személyes névmásnak fogja föl. Már Sándor István vonja el az *önkéjén, önkényén, önként, önképpen* alakokból; csakhogy a harmadik személy névmásának tartja: „*Ön* [valószínűleg sajtóhiba *Ön* helyett] R. Ipse, Ipsa, Illa“. (Toldalék, 1808), míg Széchenyi a második személy udvarias megszólítására alkalmazza a *Vous, You, Sie* példájára. A szó után álló R. mutatja, hogy ez Sándor István elvonása, a ki korának felfogása szerint minden kikövetkeztetett alakot, gyökeret réginek, a használatból kiavúltak tartott. Ugyanígy jár el Révai Miklós is, a ki *Elaboratio Grammatica*-jában (1806, I. 299, 302* is így fogja föl: „*Ön, Is, ille . . . Ön, önnök, Ii, illi*“. Az ige *n*-ragú harmadik személyében is ezt az *ön-t* látja: „*Ön, is, ille, ipsum ő auctum litera n; olim vsu etiam separato satis frequens; hodie in affixo fere solo adhibetur cum verbis, potissimum in imperatio, vocali congruenter mutata, en, ön, on: ex. gr. kér-j-en, petat-ille; vár-j-on, expectet ille.* (311.) Alább (335—337) még bővebben foglalkozik vele, összeveti a káld *hên, ész* *hün* és lapp *son* szavakkal; példákat idéz a régiségből s a felszólító mód *on, en, ön* ragján kívül a *teszen, megyen, vagyon*-féle alakokban is az *ön-t* mutatja ki. (Vö. NyÚSz. és MNy. 1:78.)

TOLNAI VIHMOS.

Nyék. Simonyi Zsigmond Révai Grammatikája III. kötetének utószavában (346. l.) és ismertetésében (Nyr. 36:441) ezt mondja: „*. . . legnevezetesebb, hogy itt találjuk a híres nyék szóra az eddig legrégebb jelentéssel adatot, s e szerint kell helyreigazítani Szily Kálmán és Herman Ottó megállapítását* (MNy. 1:26). Révai azt mondja: „*Fuit nyék apud antiquos nostros ferarium*“ (233), tehát vadaskert, s így ezt a jelentést nem Garay János adta a szónak! — Ez tehát a harmadik adat volna a *nyék*: vadaskert jelentésre. Az egyik Arany János Toldi Szerelmében (7:20, 1879), a másik Garay János Egy nagyúri kastélyban című versében (1843), a harmadik Révaié. Az időpont szerint Révaié az első, az azonban alig valószínű, hogy Garay a ki nem adott kéziratból vette volna a maga *nyék*: vadaskertjét; azt pedig, hogy Arany Garaytól vette a szót, valószínűvé teszi, Herman Ottó bizonyosnak is veszi, az időpontok különbségén kívül az a meglepő hasonlatosság, a mely a két költőnek idevonatkozó sorai közt van:

Garay: Mértföldre terjedt nyéked egy kis ország,

Ezernyi vadnak ad mentő tanyát . . .

Arany: Mértföldre nyúló párduczlakta nyéked . . .

Csakhogy Arany János a Toldi Szerelméhez csatolt Glossariumban ezt mondja (ha nem maga írta is, az adat tőle való): „*nyék*: vadaskert, vadkert (régí)“. Már pedig Arany sokkal lelkiismeretesebb volt, semhogy a zárójelbe tett „régí“ szóval bárkit is félre akarna vezetni, ha mindjárt jóhiszeműen is, mint Sándor István Toldalék-

kában; ha Garaytól vette volna, bizonyára odatette volna a nevét is, hogy pedig *réginek* jelzi, hinnünk kell szavának. És nem is kell messze kereskednünk, másutt ő maga mondja meg a forrást, honnan való nemcsak a szó, hanem az egész sor a maga lényegében. A Toldi Szerelmének az a négy sora, melyben Visegrádot megszólítja, megvan szinte szórúl-szóra már a Daliás Idők első dolgozatában is (1853):

Visegrád, Visegrád! hol van régi fényed?
Magas fellegvár, parti építményed?
Dunapart hosszában kerti ékesség?
Mérőföldre nyúló, párduszlakta nyéked?

Alatta pedig jegyzetben: „Oláh Miklós I. VI.“ És csakugyan OLÁH MIKLÓSNAK Hungaria . . . sive De Originibus Gentis (1536) című munkájában megtaláljuk ezt a helyet Buda vára és környéke leírásában: „De Hungaria Occidentali, Regia Buda, atque huius Bibliotheca“. Arany Oláh Miklósnak bécsi, Kollár-féle kiadását (1763) használta, erre mutat, hogy az I. könyvet idézi; ebben tudniillik Attila története is megvan a II. könyvben, míg a Bél-féle kiadásban (Adparatus 1735) csak az első rész van meg. Az idevonatkozó hely (I. könyv, V. fejj. 5. szakasz) így hangzik: „Ad Septentrionem, Ferarium est regis, cui nomen est *Nyék*, cingens vallo, non tantum siluosum montem, sed prata etiam latissima,* in ambitum trium* milliarum Hungaricorum, feris variis abundans“. Íme itt van a *nyék*: *ferarium* forrása, megvan benne Garay Mértföldre terjedt és Arany Mérőföldre nyúló kifejezése is. Csakis ez lehetett forrása Révainak; ez Garay Jánosnak, a ki igen buzgó olvasója volt a történeti irodalomnak; ez Aranyak is, a ki meg is említi, csak hogy nem idézi a Buda leírását is (I. K. V. fejj.), hanem csupán Visegrádot (I. K. VI. fejj. 2. szakasz): „Visegrád . . . conditum ad ripam Danubii, in radicibus siluae vastissimae, pardorum aliarumque ferarum altricis“. Innen való az idézett versnek „parti építményed, Dunapart hosszában“ kifejezés, innen való a *párducz* is, melyet a Daliás Időkben még *párdusz*-nak (latin: *pardus*) ír.

Hivatkozik még Oláh Miklósról Vályi András is Magyarországi leírásában (1799, 3:266): „*Solymár*: mulató helye vala *Korvinus Mátyás*nak, 's az *Oláh Miklós* által leírt *Nyéki* kövel kerített királyi vadaskert egész eddig terjedett vala“. Itt az a különös, hogy a *nyék* szót nem azonosítja a *vadaskert*tel, hanem a fal kövének származására vonatkoztatja; lehet, hogy a szót már nem ismerte, hibának nézte és *Nyék* helységnévnek vette, annál is inkább, mert munkájában összesen tíz *Nyék* nevű helységet sorol föl. Az különben Oláh Miklós szövegéből sem bizonyos, vajjon *vadaskert* és *nyék* csakugyan azonos jelentésű köznéve, vagy pedig *ennek* a vadaskertnek volt-e a tulajdonneve *Nyék*, mint helynév, dülönév. Lehet, hogy bekerített, védett mivoltától kapta ezt a nevet s akkor teljesen elesnék a vadaskert jelentés s a szó értelme közel állana ahhoz, a melyet Herman Ottó fejtett ki említett cikkében (MNY. 1:26). Ilyesféle jelentést sejtett benne Révai is, a ki a *környék* és *árnyék* szavak képzőjének tekintette (*kör*-, *ár*-nyék): „Formativum rarissimum . . . est *nyék*, significacione latiore, confluxus in unum locum, spatium, interclusum, intercapedo, aliquid cavitati simile“. Talán

* Bél kiadásában: laetissima; in ambitu quatuor.

éppen Vályi alapján hivatkozik ilyen nevű helyneveinkre is: „Sunt etiam vici aliquot hoc nomine in Patria nostra, certe ab aliqua circumstantia [olv. circumstantia] iam memorata“. (El. Gramm. 3:232, 233.) Oláh Miklós leírása ugyanis ráillik Budapest határának arra a részére, mely Budától észak-nyugatra a Hűvösvölgy két felén elterül és még ma is, a legújabb térképeken is a *Vadaskert-Nyék* dülő nevet viseli. Mint személynevet két adattal, 1193-ból és 1295-ből az OklSz.-ban is megtaláljuk a *nyék* szót Arany soraira való hivatkozással.

TOLNAI VILMOS.

Szint. A MNy. I:323. lapján közöltem, hogy ez a határozó az ismeretes *földszint-* és *vízszinten* kívül még így is előfordul a népnyelvben: *egyszint*, *bőrszint*, *anyaszint*, *utcaszint*, s végül azt mondom: „Szeretném tudni, él-e a nép valamerre a *szint* alakkal még egyéb kapcsolatban is“. Vártam, hogy valaki megszólal, de hiába vártam. Így hát kénytelen vagyok közzétenni azt, a mi azóta eszembe jutott s a mit hallottam. Él a nép ajkán:

1. A *szint* maga. Pl. „*Szint* teli szaladt a kút“. „*Szint* töltsd meg a poharat.“ (Így is: *iszint*-szinültig“ „*szinült*-szint).
2. *Győpszint*. Pl. „Csak *győpszint* csápkodd el a tuskét“.
3. *Tejszint*. Pl. „*Tejszint* úszik a muszlicza, könnyen leöntheted“.
4. *Fejszint*. Pl. „*Fejszint* ér a küszöb, hajolj neki“.
5. *Hátszint*. Pl. „*Hátszint* van ez a fene buborcsék, nem vakarhatom meg“.
6. *Ablakszint*. Pl. „Csak három esztendő, már *ablakszint* ágaskodik“.
7. *Agyagszint*. Pl. „*Agyagszint* ásd ki a fundámentomot“.
8. *Ká(n)vaszint*. Pl. „Az éjjeli eső *kánvaszint* megtelte ezt a kis kutat“.
9. *Csöccsszint*. Pl. „*Csöccsszint* ért a kanális, úgy megnőtt“.
10. *Házzszint*. Pl. „Szépen *házzszint* igazítsátok ám azt a bálványt!“
11. *Pallásszint*. Pl. „*Pallásszint* állítsátok azt a létrát, hogy baja ne legyen anyátoknak, ha lejön“.
12. *Hasszint*. Pl. „*Hasszint* áll a fűben, még se lakik jól“.
13. *Husszint*. Pl. „*Husszint* lenyűztam azt a disznólabát, még se kell?“
14. *Küszöbszint*. Pl. „*Küszöbszint* volt a krumplici őszi, még is elfogyott“.
15. *Köldökszint*. Pl. „*Köldökszint* járja a pocsetát a pióczakért“.
16. *Vállszint*. Pl. „Eppen *vállszint* ér az apjának“.
17. *Asztalszint*. Pl. „*Asztalszint* ér a feje“.
18. *Májszint*. Pl. „*Májszint* voltak a kövek, azért döglött meg“.
19. *Deszkaszint*. Pl. „*Deszkaszint* lekapartuk a pallást az új sárásnak“.
20. *Szájszint*. Pl. „*Szájszint* sebes“ (ajka).
21. *Ereszszint*. Pl. „*Ereszszint* besodorta a szél hóval“.
22. *Koszorúszint*. Pl. „*Koszorúszint* kitisztítottuk a kutat“.
23. *Elevenszint*. Pl. „*Elevenszint* megszántottam a földet“ (a vad földig).

Folytassa más.

LEHR ALBERT.

Talpalatnyi. Ezt a szót a Budapesti Hírlap s más lap is még egyre így írja: *talpalatnyi*, mintha ebből állana: talp + *alatt* + nyi.

Nem egyszer elmondtam már, hogy e szó a *talpal* (= lép, hág, tipor) igéből származik *at* képzővel: *talpal* + *at* + *nyi*; hogy van *talpaltányi* (*tapodtányi*) is, a mi ugyanaz. Mind hiába! Most felhozok két helyet Aranyból, melyek szintén világot vetnek a *talpalotnyi* eredetére. Az egyik ez:

„Mi egy oly *talpalat* földért megyünk,
Melynek mi haszna sincs, csak a neve“ (Hamlet, IV. felv.).

a másik ez:

„Ne mozduljak ki e helyből soha,
Ha egy *talpallat* kéne“ stb. (János Kir. I. felv.)

Különben *talpalatnyi* már azért sem helyes, mert a *nyi* képző névutós fővekekből soha se alkot mellékeveket. Ki hallott valaha ilyeneket: *Körömalatnyi* piszok, *Kályhamögöttnyi* hely?! (= annyi piszok, akkora hely, mint a köröm alatt, kályha mögött van).

Tehát a *talpalatnyi*-ban nem az *al*, *alja* fogalom van meg, s a ki először irt *talpalatnyit*, elokoskodta magát. Követői, persze, bőven akadtak, mint minden rossznak. Azt nem hiszem, hogy a *talpalatnyi* hívei tudnák, hogy mondták és mondják ily értelemben ezeket is: *talpnyi* (a mennyit az ember talpa befog), továbbá *talpalnyi*, sőt *talpaljányi*, mely utóbbiakban ugyanaz az *al* van, a mi az *alatt* névutóban. Ilyet is hallani a néptől: „Az jó egy *talpalat* ide“ (= jól kell talpalni odáig), v. ö. futamodat, iramodat, lódulat stb.

LEHR ALBERT.

Orbánecz [alakv. *obránecz*os MTsz.] 1. erysipelas, rothlauf (NySz., Cz.-F.); 2. ? elephantiasis, bőrpoklosság, (MA.³ magy.-lat. rész, NySz.).

Komolyabban számbavehető magyarázata GYARMATHI Vocabulariumában: „lehetett régenten szent Orbán tüze is“. Ugyanígy KRESZNERICS; CIHAC, II. 519; máskép, de teljesen hibásan SÁNDOR ISTVÁN, KASSAI IV. 35, CzF. Ha Gyarmathi sejtése helyes, akkor a magy. *orbánecz* egy szláv nyelvi *urbanec* (az *Urban* név deminutivuma) átvétele.

Ezt a szót a szlovénben meg is találjuk. PLETERŠNIK egy XVII. századbéli kézirati szótárból idéz egy „rothlauf“ jelentésű *urbānec* szót. A horvátban és a szlovénban (vö. Rad. 82:135, MURKO és MARGITAI szótárai, MELICH, Szláv jöv. I. 2:200) az *Urbán* keresztnévnek *Vrbān*, *Verban* alakja van; ezért azután az *urbānec* alak helyett a mai szlovénban és a mai kaj-horvátban ezeket találjuk: szlov. *vrbanec* (der rothlauf bei pferden, schafen; PLETERŠNIK); kaj-horv. *verbanec*, (HABD., BELLOSZTENECZNÉL), *verbānec* (erysipelas, JAMBR., BELLOSZT.; ma: *verbānec* is, ŠUFFLAY MILÁN szóbeli értesítése és Arch. 29:389).

A magyarból való az erdélyi és a bukovinai oláh *orbalt*, *orbant* (rothlauf; a hangsúly az *a*-n van, vö. DANKOVSKY Lex., DAMÉ; Nyr. 17:15; CIHAC, 2:519), s az oláhból való a bolgár *ѣрбанецъ* (erysipelas; vö. még *ѣрбанка*: nagy tűz; nagy tűz, a melyet vajhagyo estén raknak s átugorják, ГЕРОВ).

Hogy az *orbánecz* betegségnév csakugyan keletkezhetett szent Orbán nevéből, arra nézve figyelembe kell vennünk, hogy a „rothlauf“ másik magyar neve *szent Antal tüze*, a németben is *sant Anthoni plag* (l. DIEFENBACH: erysipelas alatt), latinul *ignis sacer Firmini*, *morbus beatæ Mariæ* (l. DU CANGE: az *ignis sacer* czímszó

alatt). Hozzávehetjük még, hogy az *orbánczfűvet* németül *St. Roberts-kraut*-nak is hívják (vö. GRIMM, Wb., *rothlaufskraut*, *Ruprechtskraut*).

STEUER JÁNOS a Nyr. 18:227. lapján *urbanac* alakot közöl Filipovié szótárából; kikövetkeztetett *što*-alak ez.

Van olyan magyarázat is, a mely egy oláh *ferbința*, olasz *fervenza* (vö. MATZENAUER, Cizi slová, Arch. 29:389) szóval hozza össze az *orbáncz*-ot. E magyarázat helytelen, s bővebben nem is foglalkozunk vele.

MELICH JÁNOS.

Bosztihó, bosztohó. A MTsz. a Balaton mellékéről közli, esetlen, ügyetlen, buta' jelentéssel és Székesfehérvárról: *nagy bosztohó* = nagy mihaszna, idomtalan kamasz.

Ez a szó nem ismeretlen Dunántúl egyéb vidékén sem, így pl. Nagy-Igmádon s az egész környékén *bosztohó*-nak mondják, 'a haragjában elbutult embert'. Ismeretes Félégyházán is *basztuha* alakban, a jelentése: 'élfetetlen, ügyetlen, málészájú, maffa' (Nyr. 25:91). Igen valószínű, hogy ez a szó másfelé is járatos, de több adattal eddigelé még nem rendelkezünk.

Mindjárt előrebocsátom, hogy a *bosztihó, bosztohó*-t én elhomályosult összetételnek tartom, mely eredetileg *bűsz* + *tahó* lehetett. Az összetétel első tagja a NySz.-ban is megvan, ez a *bűsz*: [vapor, nebula: dampf, dunst]. Hogy a NySz. szerkesztői a szó jelentését helyesen állapították meg, világosan kitűnik az Erdy-codex itt következő helyéből: 'mykoron mynden fyw zalak meeg gyökerekből ees ky aznak nagy bwz nak myatta, azon zent Jacob hawanak ewtöd napyaan ew nagy hatalmassagat nagy hydegh honak essesseewel akara megmutatny 455b) [Nyr. 20:32]. Még világosabban megőrizte a szó eredeti jelentését a *föld bűsza* = földpára, kigőzölgés, földereje. (Tolna m. Nyr. 33:337.)

A MTsz. *bűsz, bűs, busz* alakban közli 'fojtó levegő, gőz' (pl. kútban v. pinczében megromlott levegő), továbbá 'rekkenő hőség' jelentéssel. A MTsz.-ban találok (ugyancsak Tolna megyéből) a *bűsz ember* = 'alattomos ember' kifejezést is, mely a czimbeli szó helyes értelmezéséhez is megadja a kulcsot.

SZARVAS GÁBOR a NySz.-beli *bűsz* vagy *buz* szót eredetinek tartja és úgy véli, hogy ez ugyanazon alapszónak kopott végű igeneve, a melynek származékai a *buzog, buzdít, buzdul* stb. (Vö. Nyr. 17:125.)

A szó eredetére nézve l. GOMBOCZ Régi török jövevényszavaink 69. *bűsz* cikkét (MNY. 3:108).

Az összetétel második tagja a *tahó* már nemcsak a Dunántúl, hanem a Duna-Tisza közén is járatos: Kecskeméten így nevezik a bácska palóczot, Baranyamegyében a *tahó* 'pásztorféle ember', Békésmegyében 'halárus, halszáritó'; Orosházán pedig így nevezik 'a nagyon gazdag, a mellett a cselédjeit üto ember'-t.

De jelenti az együgyű, bárgyű, tudatlan, sült parasztot is (Székesfehérvár). Sőt Kecskeméten az igen nagy termetű és elhízott parasztasszonyt is *tahó*-nak mondják, Kiskúnságban pedig a papistákat csúfolják így. (Mindez adatok a MTsz.-ból valók.) Hozzáfüzhetem még ezekhez, hogy Nagy-Igmádon (Komárom m.) manapság *tahó*-nak nevezik a legénykedő ostoros gyereket is (kis béres), de gyermekkoromban, úgy emlékszem, csak az uradalmi csákós héreseket nevezték így. Szótárainkban a MTsz. és BALLAGI szótárán kívül egyebütt nem találok.

E szó etymológiájával eddigelé még nem foglalkoztak. Én azt hiszem, hogy szláv jövevénynyel van dolgunk. BERNOLÁKNÁL bukkantam az első nyomra, mely útbaigazított — szótárában ezt találom *tahūn*: 1) tractor navium, Schiffzieher, hajóvontató (húzó), 2) iumentum vectorium (plaustrarium), pecus vectarium (iugale); Zugvieh: igás (vonyó) marha. Boh. *tahūn* [Ez a szó pedig a *tah-* 'trahere, ducere' ige-tőből *ūn* suffixummal képzett főnév].

JUNGMANN cseh-német szótárában (Slownjk česko-německý. 1833) a *tahaun* (eredetibb: **tahūn*) czimszó alatt a BERNOLÁKNÁL felsorolt jelentéseken kívül ott találjuk a 'seilzieher' jelentést is. Sőt képes kifejezéssel *tahaun* == leniwý ōlowék ein saumseliger Mensch.

Mint láthatjuk, mindinkább közelebb jutunk a magyar *tahó* jelentéséhez. RANKNÁL (Neues Taschenwörterbuch der böhmischen und deutschen Sprache. Prag, 1894) már *tahoun*: 'der Zieher; Zugpferd; Zugochs; ein tüchtiger Arbeiter, Reisser fig. ein saumseliger Mensch'.

A fölhozott adatok alapján valószínűnek tartom, hogy a *tahó* is eleinte hajóvontatót vagy kötélhúzót jelentett, majd később bérest és csak azután vette föl könnyen érthető pszichológiai okokból a testi és lelki tulajdonságokra alkalmazott jelentését.

TAKÁTS SÁNDOR, „A dunai hajózás a XVI. és XVII. században“ cz. nagybecsű kultur-históriai tanulmányában (Megjelent a Magyar Gazdaságtört. Szemle 7. évfolyamában) érdekes képét adja a dunai hajóvontatásnak. Itt megemlíti, hogy a hajót a víz ellenében rendesen a magyar *vontatók* vagy a német *hohenauerek* lovakkal vagy ökrökkel húzták. De húzták emberek is, mikor t. i. nem kaptak elég igavonó barmot.

Arról ugyan nem szól, hogy a *vontatók* között a ráczokon kívül voltak egyéb szlávok is (ú. m. tótok és csehek). Erre vonatkozólag — úgy látszik — levéltári adatokat nem talált.

De idéztem munkájának egy helyén ezt írja:

„Egyébként alig volt folyóvíz, melyen a XVI. és XVII. században hajók nem jártak volna! A Duna mellékfolyói: Traun, Inn, Ens, Morva, Vág, Garam stb. folyókon ugyanazok a hajók jártak, a melyek a Dunán . . . az Árva vizén is meglehetősen megrakott hajók és szállak közlekedhettek.“ (Gazdaságtört. Szemle 7:106).

Talán nem követek el nagy vakmerőséget, ha ez adatok alapján fölteszem, hogy a *vontatók* között bizony lehettek tótok és csehek is, ú. n. *tahūn*ok. A csehes *tahūn* alak pedig a *vontató* analógiájára könnyen válhatott *tahó*-vá.

PÁPAY JÓZSEF.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Kérő. Felakadás. Köszönettel tartozom KEMENES PÁL úrnak „Régi magyar betegségnevek“ cz. közleményemre vonatkozó szíves hangú bírálatáért; de szükségesnek gondolom, hogy a tárgyi igazság érdekében néhány rövid megjegyzést tegyek rá.

Első megjegyzésem a *kérő*-re vonatkozik. Számtalan adattal lehetne bizonyítani, hogy ez a szó első sorban a charpie-t, tépést jelentette, és nem a cereolust vagy a tágító pálczikát, vagy a turunda intumescens-t. PPB. és SzD. „tépett ruhának“ inondja, melyet a

sebbe tesznek, (hogy a sebváladékot felszívja). A magyar orvosi nyelvben igen sokáig megmaradt az ilyen értelmű használata. CHELIUS „Sebészsgé“ -ének 1837. évi kiadásában még az áll, hogy „Kérő: charpiewieken, wieke;“ sőt a székelység ma is ilyen értelemben („tépés“) használja (TSz.). Ezen és más példából az is kiderül, hogy a *kérő* nemcsak a nyomókötésül szolgáló, hanem a seb belsejébe, üregébe (nem tágitónak, hanem váladékszívónak) való tépést is jelentett. A Bethlen Miklós betegségének sebészi szempontból való bírálata is arra vezet bennünket, hogy ebben az esetben is, mint hydrophil anyagot, váladékvezetőnek használták a sebbe tett *kérőt*, mert hiszen annak semmi értelme sem lett volna, hogy a tályog felnyitása után a seb nyílásába laminaria-szerű pálczikát helyezzenek és ezzel a sebváladék kifolyását meggátolják. Bethlen Miklósnak az a kifejezése, hogy *kérő* „járt“ a sebbe, szintén az én felfogásomat erősíti meg, mert azt fejezi ki, hogy a nedvességszívó tépést naponként megújították a borbélyok. A dolog természetében fekszik, hogy legtöbb esetben csak nyomó kötésnek használták a *kérőt*, sőt később *kérő*nek mondták azokat az apróbb rongydarabkákat is, melyekkel a sebet betakarták. Így pl. RÁCZ SAMUEL „A borbélyi tanításoknak első darabja“ cz. munkájában több helyen mondja, hogy „kérőtské, vagyis nyomni való rongyok“, „nyomni való *kérők*“, „pálinskába mártott *kérők*“. Olyan adatot azonban, hogy a *kérő* cereolust vagy tágitó pálczikát is jelentett volna régi orvosi nyelvünkben, egyet sem ismerek, s valóban igen kíváncsot lett volna, ha a közlö úr a régi irodalomból vett ily értelmű följegyzéseit közzétette volna.

Másik megjegyzésem a *felakadásra* vonatkozik. Említett közleményemben azt irtam, hogy: „*Felakadás*: úgy látszik, valami nemi baj, talán bleunorrhoea“. Ezzel szemben KEMENES úr nézete szerint „a *felakadás* helyesen ischuria, esetleg stranguria, de semmi esetre sem nemi baj. Hogy ez az értelmezés nem lehet helyes, az már abból is sejthető, hogy a „Házi különös orvosságok“ című, 1768-ban megjelent könyvecske, melyből az idézetet vettem, azt írja erről a betegségről, hogy az ember sörivástól kapja. Már pedig, hogy a sok sör ivásának nem ischuria és stranguria, hanem ellenkezőleg: polyuria az elmaradhatatlan következménye, azt Juhász Máté uram, a könyv szerzője, egész bizonyosan épp úgy tapasztalta jó magán, mint az utána következő idők sörivői. Viszont az a hit, hogy az ember sok, vagy rossz sör ivásától gonorrhoeát kaphat, ma is el van terjedve a nép között. Az ischuriáról és a stranguriáról különben is más helyen s kimerítően értekezik a könyv, és pedig a 145. lapon, a hol az ischuriát úgy fejezi ki, hogy „a vizellet megállása“. Ellenben *felakadás* alatt mást ért; hogy mit, arról legjobban világosít fel a teljes szöveg, mely a népies gyógyítás multja tekintetében is oly érdekes, hogy megérdemli a teljes szövegében való közlést:

„*Felakadásról*. Ha tsak sertől vagyon: végy kevés sót a szádba, s ha el-olvad, a levét nyeld alá. Vagy: pálinkát kell innya, ha rósólis nintsen. Vagy: tsak az ing kötőjét kell rágni, s a mely sós nyál ereszkedik tőle, azt le kell nyelni. Ha pedig *mástól* vagyon: a fejrő ürmöt etc.; lásd: Canchus.“ E cím alatt pedig a következőt mondja: „*Canchusról, vel Morbo Gnoraico*. Canchus az: midőn a férfi mag meg szorul a szeméremben, és ki nem mehetvén szorongatja

az embert“ stb. Ezt a felakadást érti tehát, a régi kórtani fogalmaknak megfelelőleg; nem pedig az ischuriát. Ennélfogva majdnem kétségtelen, hogy e kifejezés alatt a blennorrhoea értendő.

A *srint* dolgában azonban tökéletesen igaza van a bíráló úrnak. Magam is gondoltam a sajtóhibára; ezért tettem mellé a kérdőjelet. De hogy a „Miscellanea curiosa“ II. kötete Frankfurtban, 1688-ban jelent meg, abban megint nekem van igazam; legalább az én példányom cím lapjának alján az áll, hogy: *Francofurti et Lipsiae. Sumptibus J. Fellgibeli. Anno 1688.** KÖSSA GYULA.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

(Vö. MNy. 3:134, 185.)

„Igy hallgatóztak kókadozó fejfel“ = kabult fejfel. (Új Idők XII. 23: 622. Gárdonyi Géza elbeszélése.)
 „Lett volna *nemulass!* ha elfogták volna.“ (U. o. 623.)
 „*Irtómód*“ fázott már a fejem a hidegtől“ (U. o. 625.)
 „Megesküdött *szentucscsével*, hogy úgy van“ (U. o.)
 „*Rápruttyantott*, mint egy pulykakakas...“ (Kakas Márton XII. 23. 18. Szemere György regényében.)
 „Elaludt *együtt* helyében.“ (U. o.)
 „Nem ellenfeleink fognak minket *széltessékelni*.“ (P. N. XII. 27. 2.)
 „Igyekeztek eltéríteni a *vezértényezőket* szándékuktól.“ (Délvidéki Ujság) XII. 6. (vezérezik.)
 „Csak éppen L. J. beszélt és mosolygott jól eső *magátólértéssel*.“ P. N. XII. 30. 18. (Szính. kritika.)
 „Nem kerestem az alkalmat arra, hogy t. választóim előtt *érdembevágóan* politikai nyilatkozatot tegyek.“ (P. N.) XII. 31. 2. Br. Bánffy Dezső szegedi beszéde. Vö. életbevágó.
 „A választói törvény megalkotása *ólomlabakon* halad előre.“ (U. o. 3.)
 „A *vajszivű* báró.“ (Kakas Márton XII. 30. 11. Szemere György regénye.)
 „*Nekilátok* tehát a Gr. Z. J. hagyatékának.“ (A Hét XII. 30. 874.) - Eddig 1906-ból; innentől kezdve 1907-ből.
 „Oszd hol van az a *minekishíjják*?“ (P. N. I. 4. 1. Móra István tárczája.)
 „Az öreg asszony elkezdte a mázo-

lást s csak úgy *visszaformán* felelte.“ (U. o.)
 „Megtörténhetett volna biz ott az is, hogy *balkeresztény* módon köszöntik vala az országszerte ismeretes mondókával:

„Zsidó, zsidó, zsidó!“

Van-e búzád eladó?“ (U. o. 2.)

„Maga a háztetőt nézi? Biz azt *megkussasztotta* imitt-amott az öreg-ség.“ (U. o. 3.)

„Ejnye, hát ez a mi iskolánk padozatlan?“ — „Úgy ám... de ki győzné a hidlást sikkaltni? Így a föld szépen *rákenekszik* a földre.“ (U. o.)

„Hát a kamrát megnézzük-e? „Éppen kérdezni akartam, hogy az tán nincs is?“ „*Vanni* van, csak hogy egy kicsit félreesik. Nem látta az *udvarégiben* azt a kis *lefelvéges* alkotmányt? „Láttam a *legtetejét* valaminek.“ „Nohát az a kamra.“ (U. o.)

„Olvasta, hogy megint jön egy izé?“ „*Mizé*!“ (P. N. I. 4. 12.)

„*Piszkosszájú* beszédét brávó-kiáltásokkal fogadták.“ (M. O. I. 8. 4.)

„A gyilkos már *ungon-berken* túl van.“ (P. N. I. 13. 17.)

„A *meztelenkedő* tánczosnók.“ (P. N. I. 15. 9.)

„De az ember elmegy néha a szívét *fájtatni*.“ „Nagyon azért nem *fájtom* a szívemet.“ (P. N. I. 20. 2. Molnár Ferencz tárczája.)

* Mind a kettőjüknek igazuk van. A Miscell. cur. II. kötete két kiadásban jelent meg; az egyik 1671-ben, a másik 1688-ban. Szerk.

- „A báróné a kis leányával s ennek ájájával érkezett meg.“ (M. O. I. 20. 1. Zboray Aladár tárczája.)
- „Az összetűzés csak jól rendezett komédia volt, mely mögött komolyabb, *vérbévágó* dolgok settenkednek...“ (U. o. 2.)
- „Valóságos *jómadarak* társasága, kik mindentelloptak, a mi kezük ügyébe esett.“ (U. o. I. 23. 10.)
- „Nem kell *műfelháborodni* az eseten.“ (P. N. I. 23. 8.)
- „Hallgass! — *rippent rá* Spitz“ = Rákiált, mintegy rácsap szavával váratlanul, mint az ölyv a galambra szárnyával, — mert valószínűleg a ráreppen, rárepül értelmével azonos. (Kakas Márton, I. 20. 9. Szemere György regénye.)
- „Magyarország jó híre szenved e lelkiismeretlen *sajtólovagok* gaz üzelmei miatt.“ (M. O. I. 26. 2.)
- „Szép lassan *kisaslogott* a szobából.“ (U. o. I. 27. 2. Zboray Aladár tárczája.)
- „Voltak olyan *szóhajtók* is, leginkább az asszonyok közül, a kik azt mondták, *suttogták*...“ (M. O. I. 29. 1. Konecz Ákos tárczája, Debreczen.)
- „A szerep tele van lobogó szenvedéllyel és ríktó színekkel, a melyekre szinte *rákivánczol* a K. T. markáns egyénisége.“ (M. O. I. 29. 15.)
- „Eljön a gróf és a náthás orrom miatt *kiszeret* belőlem.“
- „A darabhoz kíséző muzsikát írtak, mely arra készült, hogy *aláfesse* a hangulatokat.“ (P. N. II. 2. 13.)
- „Nem az *elnevelt* egyéniségeket kell megvádolnunk.“ (M. O. II. 12. 1.) Hoek János vezércikke.)
- „De nemcsak az asztalt *ritlyantotta* ki ilyen fényesre; dekorálva volt még a köpörláda is.“ (Kakas Márton II. 17. 10. Szemere György regénye.)
- „*Ritlyantsa* ki magát, megyünk a Colosseumba“ = Csipje ki magát gavallérosan. (U. o. IV. 21. 9.)
- „Az induló *szívbekapó* akkordjai.“ Kakas M. II. 24. 9. Szemere Gy. regénye.)
- „Együttal *közrejárna* abban is, hogy az érdekeltég is részt vegyen a gyárak alapításában.“ (M. O. II. 16. 7.)
- „A melléklaglakozások *ugrópontja* az, hogy...“ (M. O. II. 16. 13. — punctum saliens.)
- „Odaát (Ausztriában) *kötöttkező* embernek tekintették Magyarországot, a kivel tetszésük szerint elbánnak.“ (M. O. II. 17. 4.)
- „Micsoda! — *pruttyogta* mérgesen“. V. ö. fentebb: rápruttyantott. (Budapesti Hírlap II. 17. 1. Szemere György tárczája.)
- „Az ujság szerkesztője *hátjegyzetben* maga is megjegyzi, hogy...“ (P. N. III. 1. 10.)
- „Ezek azok a fixpontok, melyek körül a magyar álláspont *kijegyezsedik*.“ (M. O. III. 3. 1. Vezércikk.)
- „*Szűköllötte* a csatateret a két asztal között.“ (Kakas Márton III. 3. 10. Szemere Gy. regénye.)
- „Egy *dívathóbort* születménye.“ (M. O. III. 9. 20.)
- „A kertek flórája éppen *ezidejűleg* nem volt gazdagnak mondható.“ (P. N. III. 8. 19. Regény.)
- „Otthon én is *igencsak* pipálok.“ (P. N. III. 8. 1. Móra István tárczája.)
- „Mikor az öregapám ott *kapáskodott*“ — mint szőlő, kukorica stb. kapás szolgált. (U. o.)
- „Én meg azt akartam, hogy *fiamurazzon* vagy *öcsémurazzon*.“ (U. o.)
- „Integtettem, *igengettem*“ = igent intett a fejével. (U. o.)
- „Hisz amakkor, valahánykor tán *meg is kalapoltam*“ = kalapot emeltem előtte. (U. o.)
- „A garabójába virágmagot, veteménymagot *pakolászott*.“ (U. o. 2.)
- „A fiam, *szegényfeje* utóvégre is a feleségének fogta pártját.“ (U. o. 3.)
- „Most is egy *összecsomódozott* zsinogot bontogattam, oldozgattam.“ (U. o.)
- „Kiritta magát utóvégre anyó is, aztán *megtojózta* a tyúkokat, a panaszát pedig félretette.“ Megvizsgálta, hogy van-e tojás benne (U. o.). A MTsz. más értelemben veszi.
- „Elváltunk... *visszatérést* is a dülön láttam még őt.“ (U. o. 4.)
- „A *szalmacséplésnél* helyesebb, ha hozzáfogunk a munkához.“ (P. N. III. 17. 15.)

GÖNCZY BÉLA.

ROVÁS.

I.

Ha könnyez vért is. A Magyar Nyelv múlt évi novemberi számában *Lehr* Albert 9 lapra terjedő magyarázatot fűz a czímbeli kifejezéshez. Először a *vért könnyez* költői szólásnak eredetét kutatja s valószínűnek tünteti fel, hogy a németből származott hozzánk, bár eredeti magyar volta se lehetetlen. Ezt én sem akarom most eldönteni. A fődolog szerintem az, hogy ez a kifejezés költői s magyarossága is kétségtelen. Fontosabb a magyarázat második része, melyben az idézett mondatot a szórend szempontjából veszi vizsgálat alá. „Mindenki, a kinek egészséges a nyelvérzéke — úgymond — megütközik e megengedő mondatnak: „ha könnyez vért is“ — a szórendjén . . . Annyi bizonyos, hogy itt Arany azta nyelvsajátságot, mely a *ha* (bár stb.) — *is* kötőszós mondatokban az *is*-nek megszabja a maga helyét, megsértette. Ha beszél, vagy prózát ír, kétségkívül így szerkeszti a mondatot: *ha vért könnyez is*. Ez a helyes, a szabályos stb.“ Ezután Aranyból és másokból vett fölös számú példákkal igazolja az *is* e sorrendjének egyedül helyes voltát, majd megpróbálja Arany kifejezésének szórendjét védelmezni s felhozza „mentségére“ az *is* bujkáló természetét, a költői előadásnak a közbeszéd útjáról való el-elcsapongását, a kénytelenséget — majd kimondja azt az „igazságot“, hogy a *ha könnyez vért is* szórendjének egyedüli okozója a *vers*, jobban mondva bizonyos *verselő hagyomány*. „Ha valaki különösnek találná, hogy miért a *kezdő* sorban van az *is* kényszere s a nyelv elleni vétség, azt csak arra figyelmeztetem, hogy kétségkívül az *azért is* (férjhez megy) gondolata szülemlett meg először a költőben s ehhez alkalmazkodott az első sor. Ha Arany rossz rímelő, bizonyára így szerkeszti a mondatot:

„Kettészakad ámbár, és ha vért könnyez *is*,
Feleségül mégyen Lőrinczhez *azért is*.”

De inkább akart kocsintani, mint ügyetlenül rímelni. Így van.”

Tehát Arany többre tartotta az ügyes rímelést, mint a kifogástalan magyarságot!? Végtelenül csodálkozom rajta, hogy *Lehr Albert*, Arany nyelvének páratlan ismerője, a kitűnő nyelvérzékű tudós, ilyen könnyen pálczát tudott törni Arany János szóban levő kifejezése fölött, melynek magyarosságában, szabatosságában, kifogástalan voltában egy perczig se lett volna szabad kételkednie. Olvassuk el csak még egyszer az egész strófát:

„Rozgonyi Piroska föltette magában,
Hogy megtöri szivét fájdalmas igában,
Kettészakad ámbár, és *ha könnyez vért is*,
Feleségül mégyen Lőrinczhez *azért is*.”

Úgy-e bár, az ember rendesen nem *vért* könnyez, hanem *könnyet*? Nyilvánvaló tehát az *is*-nek additívumként való szereplése. Arany ezt akarja mondani: „Piroska föltette magában, hogy megtöri a szívét, ámbár ketté szakad és (akkor is), ha nemcsak könnyet, hanem *vért is* kell könnyeznie: azért is hozzá megy Lőrinczhez (ámbár nem szereti)“. — A strófának harmadik sora t. i. nem a negyedik sor protasisa, hanem az első két sorhoz tartozik, mint az interpunctio is bizonyítja. A kifejezés is, az értelem is kifogástalan. Piroska sorsa elég szomorú lesz, ha mindig sirnia kell; még szomorúbb, ha a könnyeken kívül még *vért is* kell hullatnia, de mindegy: ő erre is elszánta magát.

Szerintem e versszakot így kell értenünk!

CSÉNGERI JÁNOS.

II.

Válasz az előbbire. Íme, CSÉNGERI másképp érti és magyarázza Arany sorait, különösen a czímül kitett mondatot, mint a hogy én értem és magyaráztam.

Szerinte a harmadik sor két mellékmondata („ketté szakad ámbár“, „ha könyez vért is“) nem tartozik közvetlen a negyedik sorbeli főmondat alá („feleségül mégyen Lőrinczhez azért is“), azaz, emennek nem elsőfokú mellékmondatai — a hogy én értem —, hanem a második sorbeli mellékmondatnak („hogy megtöri szívét fájdalmas igában“) vannak egyenesen alárendelve, vagyis az első sorbeli főmondattól függő *másodfokú* mellékmondatok. A mondatcsoport képlete tehát szerintem ez: Aa || bcB; szerinte pedig ez: Aaa'b' || C.

Ez a felfogás lehetséges volna magában véve; csakhogy ott van végül a bökkendő: *azért is*. Ezt a kettős kötőszót félreérti a czikkíró, midőn *következtetőnek* veszi, ily formán: „R. P. föltette magában, hogy stb. — *tehát* (= *azért is*) hozzá megy Lőrinczhez“. Pedig egy kis belegondolás világossá teszi, hogy *azért is* = *azért még is*, *még is*, mely ellentétes kötőszó megköveteli a *megengedést* kifejező, rendesen előrebocsátott mondatot vagy mondatokat. Ezek itt a harmadik sorbeli concessiv mellékmondatok. Hogy *azért is* ebben a daczoló ellentétes értelemben (= *juszt is*) veendő s nem consecutiv jelentésű (= *ennélfogva*), mutatja már a versszak további folyama is:

„Toldi boszújára, maga boszújára.

Szüzet megalázó, lovagok csúfjára“;

mutatja Piroska viadalkori magaviselete és beszéde: „Akarok Tar Lőrincz felesége lenni“; mutatja, hogy később is maga átkozza „gyermeki *makranczát*“.

Egészen idevágó hely van Petőfi „Falu végén“ kezdetű költeményében:

„Huzd rá, cigány, csak *azért is*,

Ha mindjárt az *ingemért is*.“ — avval a különbséggel, hogy itt a mellékmondat követi a főmondatot.

Különben is könnyű átlátni, hogy a 3—4. sor csak ismétlése az 1—2-iknek; egyéb hogy a mi ott általánosságban van mondva: „megtöri szívét *fájdalmas igában*“, az itt határozott kifejezést kap: „*feleségül megy* Lőrinczhez“ (fájdalmas iga = Lőrinczcel való házasság). Ellenben, ha a czikkíró felfogása állana meg, vagyis, ha a 3. sorbeli mellékmondatok a 2. sor mellékmondatának s nem a

4. sorbeli főmondatnak volnának subordinálva, mint megengedő mellékmondatok, akkor ezek hiábavalók, fölöslegesek, ugyanazt fejezvé ki, a mi már nagy erővel ki van fejezve, hogy „megtöri szívét“, de mindjárt nem azok, hanem új jelentőséget nyernek, ha az utolsó sorra vonatkoztatjuk őket: „ha ketté szakad is a szíve s ha vért sir is — mégis férjhez megy Tarhoz“. Az interpunctiót is felhossa CSENGERI, mint a mely szintén ő mellette bizonyít; de arra nem sokat kell adni: Aranyé többnyire subjectiv, néha önkényes, sokszor szeszélyes. Nála az is gyakori, hogy a mellékmondat és főmondat közt kettőspont van, mint itt, vessző helyett. P. „A lepke“ című versében is:

„Virágkorát most éli bár:
Oly színhagyott köntösbe jár.“

másutt meg vessző, pl. „Keveházá“-ban:

„És bár a holtak száma nincs,
Az élőknek egy hja sincs.“

A 2. sorbeli mondat után én pontosvesszőt tennék (akár pontot is), de vessző van, nyilván azért, mert belőle kell kiegészíteni a „ketté szakadt alanyát. Hogy pedig az: „és ha könyez vért is“ előtt miért van szintén vessző, annak megadtam az okát nov. magyarázatomban.

Azt is meg kell még említenem, ha csekélységnek látszik is, hogy CSENGERI felfogása a 3 első sort egylélekzetűvé teszi s így árt a vers numerusának, szép lejtésének, melyet az én felfogásom megóv, avval, hogy a 2. sor után egy kis megnyugvást enged, sőt kíván. Így az egész mondatcsoport két arányos részre válik.

No de mindez nem fontos. Fontos az, hogy CSENGERI egész másképp érti ezt a mondatot: „ha könyez vért is“, mint én. Szerintem ez a mondat megengedő, színte mint az előtte lévő, csakhogy míg az elsőnek *ámbar* a kötőszava, ezé *ha* — *is* (az mellékes, vajjon főmondata melyik: „megtöri szívét“-e, vagy „feleségül mégyen“). Ha pedig megengedő a mondat, hát sérelem esett a szórenden, az *is*-nek nem a tárgy, hanem az ige után lévén a helye. Mentegetni lehet a költőt, de azért a vétség vétség. CSENGERINEK ez a mondat mindenképen kifogástalan s csodálkozik, hogy én ebben egy perczig is kételkedni tudtam. Mert ő neki itt az *is* additívumként szerepel, a mivel azt akarja mondani, hogy *kapcsol*. Mit? a *vért* kapcsolja a *könnyhez*: könnyet *is*, vért *is*, vagy: nemcsak könnyet, hanem *vért is* könnyez. A kapcsolás első tagja persze hiányzik, a mi nem baj. Így aztán az *is* jó helyen van, ott a hol kell lennie. S nincs ok, hogy Aranyt hibáztassuk és mentegessük.

Úgyde ez a felfogás és magyarázat több okból nem állhat meg.

Így értve a mondatot, az megszűnik *megengedő* lenni, *feltételessé* lesz, a mi ellenkezik az egész mondatcsoport logikájával, mely megengedőnek követeli ezt a mondatot: *ha könyez vért is*, akárhova tartozzék. Tehát ha elfogadjuk is CSENGERI *is*-elméletét, a mondatnak így kellene hangzania: „ha (nemcsak könnyet, hanem) vért *is* könnyez *is*“, vagy, a szöveg rendje szerint: „ha könyez *is* vért *is*“. Ilyenformán rehabilitálva volna ugyan a költő, de tönkre megy az összefüggés. S ezen nem segít CSENGERI zárjelbe tett főmondati kötőszava: *akkor is*, mert az így értett mellékmondat főmondatának csak a puszta *akkor* vagy *hát* lehet a kötőszava.

Ha CSENGERI magyarázatát fogadjuk el, akkor a vitás mondat értelme egyrészt *nem igaz*, másrészt, szeliden szólva, különös. Hisz a *vérkönny* is csak *könny* és *nem vér*, s a ki vért könnyez, se hullat vért, hanem *vizet*. A kétféle nedv közt csak az a különbség, hogy az egyik könnyen fakad, a másikat csak a legnagyobb indulat, a fájdalom, a kétségbeesés sajtolja. Eszembe jut itt, hogy Greguss Arany „Mátyás anyja” című balladájának ezt a helyét:

„Szilágyi Erzsébet *Levelét* megírta,
Szerelmes könnyével *Azt* is tele sirta.”

szinte ily fonákul értette és magyarázta. Őt is az *is* tévesztette meg, midőn ezt mondja: „Sok könnyet hullatott már távollevő fiáért s megáztatta könnyeivel, írásközbén, a *levelét is*”. Pedig a költő nem egyebet akart mondani, mint hogy Sz. E. *meg is írta* a levelét, *tele is sirta*. (Lásd Nyr. 6:64.)

CSENGERI felfogása ellen szól az *is*, hogy a nép, mikor ezeket mondja: „ha vért könnyezel *is*”, „ha vérkönnyeket hullajtasz *is*”, „ha vér csöpög *is* a szemedből” — soha se gondol *valóságos vérre* (a *közönséges könnyel* szemben); azért nem is mondja soha így: „ha vért *is* könnyezel”, „ha vérkönnyeket *is* hullajtasz”, „ha vér *is* csöpög a szemedből”. De ha mondaná, se gondolna kétféle könnyre, hanem, igenis, sértené a nyelvszokást, eltérne a helyes szórendtől.

Ily felfogással meg lehet védeni Aranyt nemcsak ez esetben, de másutt is; meg lehetne mindazokat a helyeket (l. nov. cikkemet), a hol az *is* rendetlenkedik. De volna-e benne köszönet? Íme ebben: „*Ha* mindjárt *térdig is* elkopik a lábam” (Arany) jó helyen van az *is*, mert eddig csak *bokaig* kopott el. Petőfi is jól mondja, hogy: „*Ha* lehull a két *kezünk is*”, mert a *lábunk* már lehullott. Csokonai is: „*Ha* származott volna *kunyhóból is*”, mert nemcsak *palotából*! A népdal is kifogástalan: „Ülj le mellém, ha látja az *anyád is*”, mert az *apád* már látott stb.*

Arany is, ha élne, bizonyára erre fakadna: „Köszönöm, de már én csak inkább akarok *hibázni amúgy*, mint *nem-hibázni emígy*.”

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.**

[Bódorog] (bódolog, Tolna m., Szakcs, Mányok Ferencz; Zala m., Kassai, Szókönyv 1:332.).

Bodréros (bodrész Szolnok-Doboka m., Domokos, Németh Sándor): 1. bodros, Mezőkövesd, Barcsa János; 2. csipkés, Domokos.

[Bojtorján] (bajtorgyán, bujtörgyán, Kemenesalja, Sztrokay Lajos).

Bokjó-virág: fiatal, még ki nem nyílt bimbó, Debreczen, Ritoók Sándor. Boronába ró. Boronás v. boronába rótt házakat úgy építenek, hogy karókat vernek a földre, vastag

* Most olvasom a csernovai zendülés leírásában (Bud. Hirlap 9. szám) ezt: „Azt a felhívást intézte a néphez, hogy ne engedje a templomot fölszentelni, még ha *vér is* fog folyni”. Erre nincs mentség, mert ugyan ki értené így: *vér is*, nemcsak . . . tudom is én mi? L. A.

** Vö. MNy 4:41.

- vesszöböl falat fonnak rájuk s ezt aztán kétoldalt agyaggal tapasztják be. Vése, SCHAFFER JENŐ; ezt a kifejezést használják Abaújban, midőn fa-épületet emelnek s a gerendák végeit úgy illesztik össze, hogy egy kis darab mindegyikből kiáll. A réseket agyagos sárral töltik ki, SZEMKŐ ALADÁR; Szatmár-hegy, KOVÁCS JÓZSEF.
- Bósa** (Győr, KÁRPÁTI ENDRE; *bósi, bózsí*, Abaúj m., Nagy-Szaláncz, Miskolcz, SZEMKŐ ALADÁR): tetű (gyerekenyelven).
- Bósál**: ① fejében kapargál, tetűt keres, Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; 2. bóbiskol, Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON.
- Bósás**: bóbítás, kontyos (tyuk), Eger, Mezőtárkány, NOVÁK MÁRTON; Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; Hegyalja, CzF.; Kassai, Szókönyv 1: 331, 363.
- Bök**: göcs, csomó (fán, czernán), Zilah vid., EHENNE KEMÉNYFI KATINKA.
- Bönget**: 1. bög, SzD., CzF.; 2. bűgat, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS (vö. *bönög*).
- Bönög**: bűg, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS.
- Böntörödik**: böstörködik, böllenkedik, csörül-pörül, Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR.
- Bufálni**: pofáját verni, pofozni, pofázni SzD.
- Bufti**: tömzsi, rövid nyakú, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR.
- Buga**: mákfaj, Sopron m., Páli; Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Himod, GÖTTL MARISKA; Somogy m. Vése, SCHAFFER JENŐ; Debreczen, RITÓÓK SÁNDOR; Bihar m., Zsáka, CSORVÁS, Hajdu m., Földes, BARCSA JÁNOS.
- Bugybóka**: banka, babuta, Alsókemenes, Egervár, SZTROKAY LAJOS.
- Bugyogó** (Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; *bugyoga*, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Győr, KÁRPÁTI, ENDRE): szűkszájú (többnyire csőcsös) korsó.
- Bugyogtat** (*budogtat* PP., SzD., KASSAI, Szókönyv, 1: 376): vízbe merítve megtölt (bugyogó korsót), Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Himod GÖTTL MARISKA; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Győr, KÁRPÁTI ENDRE; *Vidd é a csörgő korsót, bugyogtasd ég a bödön-kutba!* Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Pest m. Solt, FODOR IGNÁCZ; Kúnág, NÁSZAI ERZSÉBET; Debreczen, RITÓÓK SÁNDOR; KASSAI, Szókönyv, 1: 374.
- Bugyorog**: bugyborékol, SzD., KASSAI, Szókönyv, 1: 374; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS.
- Bukározik**: ①. bukdácsol (vízben), Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; *Min-détig bukározik a vízbe ez a kölök, de: ne bukározz!* Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; 2. meg-meg botlik, bukdácsol, Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR.
- Burdé**: 1. bordély, Sopron m. Páli, NÉVTELEN; 2. deszkából összetakolt kunyhó, Csongrád, NOVÁK MÁRTON.
- Burnyas** (Bihar m., Szerep, RÁCS BÉLA; *burnyesz* (ember) Debreczen, BARCSA JÁNOS): betegeskedő, kedvetlen, levert.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

10. **Árnyék, szárnyék.** B. L. úrnak. Ilyen című czikkében több helyes megfigyelés van. Abban is teljesen igaz van, hogy az *árnyék* szó nemcsak nap-nem-érte helyet jelent, hanem olyan helyet is, hol az ember az idő viszontagságait, kellemetlenségeit kikerülheti'. Látszik azonban, hogy a MTsz.-t nem nézte meg, mert hiszen abban majdnem ugyanezt találta volna, így: 'széltől, fagytól védett hely, pl. nád v. bokor melléke' (Fehér m. Velencei-tó vid. Nyr. 17: 430; Somogy m. Szőlős-Györök Nyr. 16: 45.). Ugyanott megvan a 'félsszer, szín' jelentése is (Székelyföldről, Háromszék m.)

Erről egyébként már SZINNYEI JÓZSEF is írt 'Jelentésváltozások' czimen (Nyr. 24:50). Mindenesetre jól tenné, ha megszerezné a SZINNYEI-féle MT'sz.-t, hogy megfigyeléseit a szótár adataival egybevetthesse, s a mi benne nincs meg, vagy másképen van értelmezve, velünk közölje.

Abban azonban nincsen igaza, mikor azt mondja, hogy a német 'schatten' nem fedi a magyar *árnyék* szót. GRIMM szótárában van a *schatten*-nek is ilyen jelentése: 'schutz, refugium, protectio, asylum, tegmen'. Ugyanezt mondhatjuk a latin *umbrā*-ról is. sőt *umbraculum* = sátor. A franczia *l'ombre*-nak is van ilyenforma jelentése, pl. *à l'ombre de* = *sous le couvert* (LITTRÉ). Példákat idézhetnénk még más nyelvekből is. Az *árnyék* szó első jelentése e nyelvekben is; 'nap-nem-érte hely', csak képesen használják a magyarhoz hasonló 'széltől, fagytól védett hely' (menedék, oltalom) jelentéssel.

Abban is tévedett, mikor a szó etymológiáját a HERMAN OTTO-féle *szár + nyék* = *szárnyék* analógiájára (vö. MNy. 1:24) az *ár* + *nyék*-ből származtatta, olyan helyet akarván ezzel jelezni, mely valami kellemetlen 'ár' (nap, szél, fagy árja) ellen biztosítékot, oltalmat nyújt. Mint főttebb TOLNAI 'nyék' cikkéből is láthatja, erre már az *Elaboratio Grammatica* dicső emlékü szerzője, RÉVAI is gondolt, a ki még a *környéket* is így magyarázta: *kör* + *nyék*. Tehát ez sem új, de nem is helyes. HERMAN OTTO elmés magyarázatával szemben a *szárnyék* szót még most is hajlandó vagyok a *szárny*-ből denominális képzésnek tartani (-ék képzővel). Ilyenek, nem nagy számmal ugyan, de vannak nyelvünkben, pl. *mell* > *mellék*, *táj* > *tájék*, *lág* > *lágék*, ide tartozik a *környék* is (vö. SZINNYEI Nyelvhasonlítás⁸ 97. l.). Hogy az *árnyék* is ilyen lenne, azt már nem merem állítani. E szó etymológiáját egyébként már megkísérlette BUDENZ is (MŰSz. 816. cikk), a ki finnugor eredetűnek tartotta, MUNKÁCSI is, a ki az avesztai *varanā*- ('bedeckung, umhüllung')-ból származtatja (AKE. 634. l.). Mindkét etymológiához szó fér, egyikét sem fogadhatjuk el teljes biztossággal. Az *árnyék* szó etymonja tehát ez idő szerint még ismeretlen.

P. J.

11. Ismeretlen? Simonyi Zsigmond Révai *Elabor. gram. hvag.* III. kötetében (343–344. l.) azt mondja, hogy Révainak a M. N. Múzeum kéziratárában több olyan munkája van, a mely a Segedelem-Kérésben nincs megemlítve. Ilyenek szerinte a többi közt a következők: „(Qu. Lat. 2213). *Brevis Institutionum linguae Hungaricae adumbratis*. Budae, Typis regiae universitatis 1792“. Benne: „*Manuductio in institutiones linguae Hungaricae in usum professorum in gymnasiis*“. — Továbbá: „*Synopsis et ordo doctrinae a professoribus linguae et literaturae Hungaricae in Academiis proponendae*“.

Simonyi ez állítása tévedésen alapszik. Révai kéziratai közt sok másolat is van, s ilyen másolatokat tartalmazó esomó a Qu. Lat. 2213 jelzetű is. „A *Brevis institutionum* . . . *adumbratio*“ is másolat, még pedig másolata a következő, nyomtatásban megjelent műnek: „*Brevis institutionum linguae ungaricae adumbratio*. Budae, Typis Regiae Vniversitatis MDCCXCII“. A múzeumi példány L. hung. 528. E műnek részei: „*Manuductio in institutiones linguae hungaricae in usum Professorum in Gymnasiis*“. | „*Synopsis et ordo doctrinae a professoribus linguae et literaturae hungaricae in Academiis proponendae*“. | „*Instructio pro professoribus linguae et literaturae hungaricae in Academiis*“. | Hozzáfüggesztve: „Egy Magyar Szótárnak készítésére intéző vélemények“. végén: „Írá Mako Pál Apátur's Vátzi Kanonok“. — E munkának másolata a Révainak tulajdonított fentebbi mű, a mi azonban csak Révai másolása, mert írni a művet MAKÓ PÁL írta (l. Szinnyei M. Írók), a mi különben a másolat legvégén rajta is van.

KEMENES PÁL.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. MÁRCZIUS.

3. SZÁM.

„Pénzüi“ és atyafisága a népnyelvben.

(Felolvastatott a M. Nyelvtud. Társ. 1908 február 11-én tartott közgyűlésén.)

T. Társaság! Simonyi Zsigmondnak „A magyar határozók“ című kétkötetes könyve (1888—92.) érdemes munka. Ezt hiába is tagadnám, mert hisz egyike voltam a három bírálónak, kik e pályaművet jutalomra és kiadásra méltónak ítélték, s készséggel hozzájárultam a bizottsági jelentéshez, mely kiemeli, hogy „e pályamunka nagy grammatikai képzettségről, mind az ismertebb idegen, mind pedig a rokon nyelvekkel való elég tág körű ismeretségről, az összes magyar, de legkivált a régi irodalomban való teljes tájékozottságról tanúskodik“, hogy „az eljárás, a melyet a mű szerzője a kitűzött kérdés megfejtésében követett, helyes stb“. De minap, keresvén a könyvben valamit, megakadt a szemem az I. k. 328. lapján, ezen a helyen: „*Pénzüi* a. m. pénzben, kész pénzben; *elavult* kifejezés, noha a népnél* ma is hallható néhol“. Rögtön eszembe villant, hogy nekem annak idejében az volt a fő kifogásom e dolgozat ellen, hogy a pályakérdés azon részének, mely kifejtendőnek kívánja, „hogyan szerepelnek a mondat határozó részei a *nép nyelvében*“ is, alig-alig tesz eleget. Hogy bíráló társaim (Hunfalvy és Szarvas) helybenhagyták-e kifogásomat, vagy nem, arra már nem emlékszem; elég az, hogy a bírálati jelentésben nincs benn. S valóban, ez a kifogás üresnek látszik, annak is találja, a ki csak egy kissé lapozgat is Simonyi könyvében; mert nemcsak mondja a szerző (Bevezetés 5. l.), hogy adatait „a népnyelvi közleményekből“ is merítette, hanem a forrásokat derekasán fel is használja, a miről minden lépten-nyomon meggyőződhetünk. Hát akkor mi a baj? Az a baj, hogy Simonyi csak abból merít, a mi közölve van, csak az írott betűből, nem pedig a népnyelv folyton s elevenen buzgó bőséges forrásából s az önnön tudásából. Mert a mit mond az idézett lapon, hogy „az *élőbeszéd közvetlen megfigyeléséből*“ is gyűjtött anyagot, nem vonatkozhatik, nem érthető a *nép élő beszédjére*. Rari nantes s inkább csak kuriózumok az olyanok, mint „közül akaratul“ (I. k. 327. l.), mely ritka (?) drágakövet egy gyanús népiességű mondat foglalójában mutat be Simonyi, utána tévén rekeszbe, hogy: („*Nép*; halasi leánytól hallotta a szerző“).

* Ha hallható, hát nem a népnél hallható, hanem a néptől, vagy a nép közt.

Világosabban beszélék. Annak, hogy „A magyar határozók“ minden jelességei mellett is nem tökéletes, az a legfőbb, mondhatnám, egyedüli oka, hogy a *nép nyelve, az élő nyelv nincs benne felbúvárolva*. Ha Simonyi oly mértékben ismerné és bírná a nép nyelvét, mint a mily nagy az ő nyelvészeti tehetsége, készülsége és tudománya, kétségkívül sokat nyerne könyve értékben és igazságban; míg így állításai, következtetései, ítéletei nem egyszer ingatag alapon állnak, sőt a valónak ellentellent is mondanak. Ennek kimutatása a tárgya jelen felolvasásomnak. De, természetesen, nem terjeszkedhetem ki az egészre, hanem, hogy ne keveset szorítsak, előveszem az I. kötetnek ily című fejezetét: „Az *-ul-ül-ragos határozók*“ (320. s köv. l.), ezt is azért pedig, mert itt bukkantam a már említett állításra, hogy „*pénzül* elavult kifejezés“. Célom teljességgel nem az, hogy Simonyi érdemeit kissebbitsem vagy kicsinyeljem, hanem az, hogy — a mint már több alkalommal tettem — a népnyelv mélyeiből oly kincseket tárjak fel, melyekről se az irodalom, se a vigan nyelvészkedők nem tudtak, de nem is álmodtak.

Figyelmet kérek, T. T., de még inkább türelmet, mert rövid leszek ugyan, de nem-száraz nem lehetek.

Simonyi helyesen és világosan tárgyalja és fejtegeti az *ul-ül* ragot, annak hangbeli változásait, eredetét; meggyőzően magyarázza, hogy *ul-ül*, vagyis az eredetibb *ól-öl* a régibb magyar ablatívusi rag; hogy utóbb fölvén a locatívus szerepét, oly viszonzószókat, határozó szókat alkotott, melyek nemcsak a *honnan*, hanem, további fejlődésben, a *hol*, sőt a *hová* kérdésre is felelhettek.

1. Tehát mindenekelőtt azon *helyhatározókról* szól, melyekben a rag eredeti értéke mutatkozik, azaz, melyek a *honnan* kérdésre felelnek. Itt azonban csak határozó szókat és viszonzószókat tud említeni a mai nyelvből; amazok közül ezt az egyet: *hazúl*, melyet már-már kiszorít a használatból a *hazúlról* alak; emezek közül a *ből*, *ról*, *től* ragokat s az *alól*, *fölül* (mely szerint „ilyen értelemben ritka“), *előt*, *mögül*, *mellől*, *közül* névutókat. A régi nyelvből se sokat hozhat föl. A Katalin Leg.-ből a *messzöl* (ma „messziről“) határozószót, s az *elvöl* viszonzószót. De „nyelv-emlékeinkben — úgymond — néha még úgy szerepel (ez a rag), mint *helységnevek* ablatívus ragja. Míg pl. ma azt mondjuk *Egerből*, Tinódi még így szól: „*Egről*“. Másunnan még ezeket idézi: *Beszprimöl*, *Eperjesül*, *Pécsül*.

Mindez édeskevés. Szerencsére a mai nyelv, a nép nyelve többet mond. Azt mondja, hogy a mi Simonyinak ritka, vagy éppen elavult, nem ritka és él. Először is a *fölül* névutó ily értelemben ma is közönséges, pl. „Ne csak a pincze *fölül* szedjétek a földet, ott úgyis kevés“, „A falu *fölül* elhúzódott a jégfelhő. Szerencse!“ (Ezt másképp nem is lehet mondani, jól.) Aranynál: „Feje *fölül* már most a tetőt eladja?“ (Az első lopás.) Továbbá, melyeket Simonyi nem is említ, ily használata van a *körül* és

hegyül névutóknak is. Pl. „A tó körül (honnan?) hordom a nádat”. „Akkorát zakkant a szekér, hogy lelódultunk a széna hegyül.” E kettőről így nyilatkozik Simonyi: „A honnan kérdésre felelő hegyül-t csak nyelvtanokban találtam” (M. H. II. 40.). A honnan kérdésre felelő körül csak nyelvtanokban található” (u. o. 91.). De megvan a messzül, sőt a távul is. Pl. „Messzül jön ám ez a levél, a fiam küldte Bosnyábul”. „Távul szaladhat ez a kutya, lóg a nyelve.” A mi pedig az *ul-ül*-ragos helységneveket illeti, hát azok ma is forognak, s csudálom, hogy erről semmit sem tud a dunántúli Simonyi. Számtalanszor hallottam ilyeneket: „Paksul, Dorogul, Kölesdül, Györkönyül, Gyönkül, Ozorául stb. Pl. Paksul járok, elfáradtam.” „Innen Gyönkül hozzák a cigányokat”. „Ugyan fúj a szél Dorogul!” „Uzorául hajtjuk a tinókat” stb. Megjegyzendő azonban, hogy az ily alakok inkább csak általánosságban fejezik ki a helyet, úgy hogy pl. Kölesdül körül-belül == K. felül, tájárul, a kölesdi útról; azért nem mondják ezt: „még hajnalban megindult Kölesd-ül”, hanem „Kölesd-rül”. Hasonlókép: „Kölesdrül származtak ide”, s nem: „Kölesdül”. A helységneveken kívül még ezekkel is él a nép: Keletül, nyugotul, északul, délül, szőlőül, erdőül, kertül, utcául, Dunául stb. Pl. „Eminnen keletül ugyan nyomakosznak a fölhek”. „De büszke ez a szél, pedig délül fúj” stb. „Kertül is bejöhetsz”. „Utcául kerüljetek”. „Dunául sötétedik: kapunk valamit”.

Igy már, e népnyelvi adatok által, erősödik a hitele annak az állításnak, hogy az *ul-ül*-ragos helyhatározók eredetileg a honnan kérdésre feleltek.

„Gyakrabban fordul elő az *-ül -ül* rag a hol kérdésre felelő helyhatározókban” — folytatja Simonyi. „Ez a használat az előbbiből fejlődött, a magyarban szintűgy, mint sok más nyelvben”. Helyes. Helyes az is, hogy „egyéb locativusok módjára fölvették a lativusi jelentést, úgy hogy eredeti jelentésöknek éppen ellenkezőjéhez jutottak s a *hová* kérdésre is felelhettek”. Az is igaz, hogy e rag „a régibb irodalomban különféle főnevek mellé járult, rendszeren egy-egy *testrés*z elnevezése mellé, melylyel az alany holléte vagy a cselekvés helyzete volt jelölve”. De már az az állítása, hogy „a testrészt-határozók közül ma csak ezek használatosak: *arczul, hátul*” — nagymessze esik az igazságtól. A régibb irodalombeli adatokon kívül Vörösmartyból is idéz egypár helyet (az újabb írók közül csak belőle), hol ily testrészt-határozók fordulnak elő, névszerint ezeket: „*Térdül* megütődve”. „*vágd pofül*”, és: „*vág homlokul* Csabára”. Már ez is gondolkodba ejthette volna, ha tudja, hogy az igaz friss népi elem mily erős alkotó része Vörösmarty nyelvének. De ő ezeket: *térdül, pofül, homlokul*, nyilván archaismusoknak tartotta. Egyébiránt a szerinte ma egyedül élő *arczul* és *hátul* szókkal is egy kis baj van; mert amazt már nem igen használja a nép (magát az *arcz*-ot se), emezt meg csak átvitelesen mutatja be Simonyi: („*kerülj hátul*”). Ilyenformán tehát a mai élő nyelvben testrészt-

határozó, eredeti jelentéssel, csak egyetlenegy volna: *arczul*? Dehogy egyetlenegy, dehogy! A ki a nép nyelvében jártasabb, az mást tud. Az azt tudja, hogy alig van testrész, melynek nevéből *ul-ül* ragos *hol* és *hova* kérdésre felelő határozókat ne képezne a nép, a mint a következő mondatokba iktatott példák bizonyítják:

- „*Úgy fejül* találta szegényt, hogy a jászolnak tántorodott.“
 „*Fülül* rázd, hadd mérgesedjen“ (kölyök kutya).
 „*Úgy szemül* vágta az ág, majd belevakult.“
 „*Üsd orrul* azt a kant, majd tágít.“
 „*Kapd szájul*, ha nem akar hallgatni.“
 „*Addig kiabálj*, míg *képül* nyallak.“
 „*Jól pofül* teremtetten.“
 „*Homlokul* találta a golyó a szarvasbikát.“
 „*Halántékul* fáj a fejem.“
 „*Nyakul* török ki a tinó, ha tanul.“
 „*Mellül* bökte a rúd.“
 „Csak *hátsul* kenegess, ott fáj a lapiczka alatt.“
 „*Fogd kézül* azt a kis gyereket, mert majd az anyja helyett lép“ (fölbukfenczezik).
 „*Úgy lábul* rugott ez a béka csikó, hogy elég lesz félesztendő“ (míg jóvá leszek bele).
 „*Térdül* dagadt a lábam.“
 „*Könyökül* vágtam a kezem az asztal sarkába.“
 „*Vállul* rándult meg a keze.“
 „*Bokul* hibbant meg a ballábam.“
 „Az igazi kutya a farkast is *torkul* fogja.“
 „Szegény ló *farul* égett meg, mikor kigyulladt a kocsiszalma.“
 „*Farkul* húzd azt a malacot, majd előre megy.“
 „Mindig *csipőül* üti magát, ha föl akar kelni“ (ló).
 „*Csánkul* fujta föl a keh a lábát.“
 „*Marul* harapta a pajtását.“
 „*Szárnýul* lóttam, mingyár leesett.“
 „*Üsd szarvul* azt a bikát, majd meghóköl.“
 „*Szügyül* szúrta, nyomba összeroggyant.“
 „*Köldökül* folyik a kis borjú.“
 „*Májul* dagadt a hasa.“
 „Itt szúr a derekam, *veséül*“ stb.

Oly helyhatározókra, melyekben az *ul-ül* nem testrésznevekhez, hanem más egyéb főnevekhez járul, vagy melyekben átvitel van, alig hoz fel példát Simonyi az újabb irodalomból s a népnyelvből. Vörösmarty-ból ezt az egyet: *hanyattul*, melynek népnyelvi divatáról azonban nem tud, s a néptől ezt: „*világul* ment“, melyről azt hiszi, hogy csak a székelységben járja.

De azt, hogy efféle helyhatározók özönével vannak a nép nyelvében, nem is képzei. Íme, néhány példa:

- „*Végül* találod a lóhert a palláson.“ „*Végül* verd azt az erősebb karót, legtöbbet tart.“
 „Mindig *mellül* szalad ez a kis csikó, dörgöli az anyját.“
 „*Oldalul* támaszd a létrát a kazalhoz“ (ne *végül*).

„*Partul* áss a keréknek, hogy föl ne billenjen a kocsi.”
 „*Farul* jól megborítsuk a tetőt, ott kap szelet.”
 „*Völgyül* tarts a kocsin, hogy el ne vágódjék.”
 „*Középül* fogd a meddő lovat” („Szélről, szélről angyal, *középül* a tikszar!”)
 „*Lapul* fedtesd azt a vastag deszkát fenéknek” (szekérbe).
 „*Élül* rakd a téglát, nem kezdheti ki a disznó.”
 „*Hegyül* üsd a szarvát, *tövül* nem érzi úgy.”
 „*Szinül* van a köcsög” (szinül-szint, szinül-szintig).
 „Nem jó *homlokul* az ágy az ajtónak.”
 „*Utul* állt, fogtuk, találtuk, értük.”
 „*Derekul* dörgölte le a tehén ezt a fiataalt.”
 „*Balul* jár ez az ökör, *jobbul* nincs úgy kezire” (csalásnak tanult).
 „*Hátul* tedd az ülést.” „Majd *hátul* kötöm a sarkad.” „Innen *hátul* jött a nesz.” (honnan?)
 „*Szélül* raktam a fehér vesszőket” (a szőlőben).
 „Mindig *ellenül* fujja, ha szegény ember rágyujt” (= *homlokul*, szembe) stb.

Az eredetileg helyet jelentő viszonyszók nagyjából idiót is fejezhetnek ki. Úgy látszik, az *ul-ül* rag azok közül való, melyek időhatározásra nem használatnak. Simonyi azt mondja ugyan, hogy „nagyon ritkán”, de szerepel időhatározásban is; csak hogy ezt igazolni se tudja. A régi „örökök örökké”-t hozza fel mint egyetlen példát, mert a másik szó, melyet említ, *végül* (végre, végtére, utoljára) időjelentésben valószínűleg újabb fejlődés (v. ö. NySz.), Simonyi szerint is, tán az essivusból — befejezésül. Így hát nem lett volna-e jobb az idő fogalmát innen egészen kirekeszteni? Eppenséggel nem. Mert a népnyelv arról tanuskodik, hogy *ul-ül* ragos időhatározók elég szép számmal vannak. Én az *örökök*-ön kívül, mely ma is él, pl. „*örökök* jár a szája” = mindig, ezeket hallottam, de lehet több is:

„*Éjfélül* fogták a kutyák nagyon, kétszer is kinéztem” (= éjfél tájban, körül).
 „*Nappalul* bátran járhat az arra” (= nappal folyamán, idején).
 „*Isz’ délül* itattam meg, aztán márig szomjas” (= dél tájban).
 „Már *hajnatul* kezdett csöpögni.”
 „Majd *alkonyatul* behajts ám!” (= este felé).
 „Még *nyárul* vettem ezt a koszos borjút.”
 „*Tavaszu*l raktuk el a gyökere vesszőt” (= tavaszfélel).
 „*Melegül* nem jó terelni a birkát, sokat kell pumizni” (= meleg időben).
 „*Hidegü*l nem igen iszik a jószág” (= ha nagy hideg van).
 „Még *sötétül* odaértünk, nem hiába indultunk időbe” (így is: „sötéttel”).
 „Iparkodjatok ám, hogy *világosu*l haza érjete.”
 Ide sorozom a *taval*-(tavval)nak ezt az alakját is: *tavul* vagy *taul*, melyet szintén többször hallottam (így is: *tavul* esztendőben).

Ezekben a kifejezésekben *együl-egyig* és *apul*, *anyul* Simonyi *eredethatározókat* lát, látja a régi ablativusi jelentést.

Ehhez nekem nem annyira megigazítani, mint inkább megszerezni valóm van. Elsőben is nemcsak a régiek mondták ezt *együl-egyig*, hanem mondják ma is. Továbbá nemcsak *apúl-t*, *anyúl-t* ismer a népnyelv ily jelentésben: „*apáról, anyáról*“, hanem ezeket is: *őregapul, öreganyul* pl. egyvérek (állatokról is), *sógorul* pl. messzi *sógorul* atyafiak, mégis fönntartják“, sőt hallani ezt is: „*Szabókul* atyafiak“, v. „az öreg *Gyénéül*“. S ha ezek eredethatározók, hát közéjük tartoznak a következő kifejezések is: *házul, kertül, földül, szőlőül* — szomszédok; nemkülönben ez: „Azok még *katonául* jó czimborák“.

2. A fejezet második szakasza az *ul-ül* ragnak essivusi és factivusi használatát tárgyalja. Emezt mellőzöm, de annál több fontos megjegyezni valóm van amahhoz. Hogy az essivusi jelentés és használat nyelvtörténetileg mikép magyarázandó, vajjon az ablativusi vagy locativusi jelentésből fejlődött vagy fejlődhetett-e természetesebben, arra sincs most gondom. Csak a szerzőnek három oly állításával akarok itt foglalkozni, melyekhez szó fér, mert nem felelnek meg az igazságnak. U. i. azt mondja, hogy ezeket: *országul, nemzetül, városul, falul*, a mai nyelv már nem ismeri; továbbá, hogy az ily kifejezésmód: *mi erdélyiekül, magyarokul, székelyekül* csak a Királyhágón túl él már; végre hogy: *pénzül* (= pénzben, kész pénzben) szintén elavult.

a) Az *országul*-felék, igenis, ma is forognak a nép száján. Pl. „*Országul* megérezzük ezt a szárazságot“. „Egész *nemzetül* kiharangozzuk Kossuth Lajost“ (ezt egy öreg béres mondta, a ki se irni, se olvasni nem tudott). „*Falul* csak megbirunk két mesterrel.“ „*Községül* se tarthatnánk el egy pásztort?“ „Kimondtuk *gyülésül*, hát hiába ugrabugráltok.“ stb.

b) Nemcsak Erdélyben divik a „*mi erdélyiekül*“ kifejezésmód, hanem innen is a Királyhágón. Pl. Dunán túl is hallani efféléket: „*Mi magyarokul* már le vagyunk nézve nagyon“. „*Mi gazdákul* feltörjük a páskumot.“ „*Mi kisháziakul* nem álljuk.“ „*Mi Kisekül* soha se törvénykedtünk.“ „Az *papul* csak nem teheti, hogy szorítsa a lélekpénzt.“ „Kend *bíróul* ne nézzen el a komájának se“ stb.

c) Venio nunc . . . Simonyi elavultnak mondja a *pénzül* kifejezést, s csak kegyelemből teszi hozzá, hogy „a népnél ma is hallható néhol.“ Erre a kegyelemre nincs szükség. *Pénzül* és a vele többé-kevésbbé rokon kifejezések nemcsak élnek a nép nyelvében, Dunán túl is, egyebütt is, hanem igen sokszor mással nem is pótolhatók. Oly gazdagságot, változatosságot, concinnitást, sőt humort mutat e részben a nép beszéde, hogy elavulást csak az emlegethet, a ki a néppel sohasem érintkezett igazán. Minthogy ez van jelezve felolvasásom címében is, kötelességemnek tartom e pontnál hosszasabban időzni s egy sereg példával bizonyítani, hogy nem hiábavalóságot beszélek.

Mikor ezt mondja a nép: „Ott dolgozhatsz, ott *pénzül* fizetnek“, nem azt akarja értetni, hogy „pénzzel“ fizetnek, pénzt

adnak, nem más egyebet, hanem azt, hogy „jól fizetnek“; tehát itt csak a *pénzül* alak van helyén. Éppen így csak ez alkalmazható a következőkben is: „jó *pénzül*“, „rossz *pénzül*“, „nehéz *pénzül*“, „könnyű *pénzül*“ = melyek azt jelentik, hogy „jól“, „rosszul“ fizetnek, vagy „sokat“, „keveset“ adnak. Általában azt tapasztaltam, hogy ott is, a hol „pénzben“ vagy „pénzzel“ is helyén volna, inkább „pénzül“-lél él a nép. Nézzünk más példákat.

„Adja ide a borjút, *szép pénzül* fizetem“ (megadom az árát).

„Egész jussát *kész pénzül* vette föl.“

„Sohse szeret az *kész pénzül* fizetni, most is egy kocsi szalmával vágott pofon.“

„Legjobb volna papot, mestert *kész pénzül* elégíteni ki.“

„Vesd föl *pénzül*, hadd tudjam, nem csalódtam-e.“

„Nem szeretem, ha *nagy (öreg) pénzül* fizetnek.“

„Megadta, de csupa *kis (apró) pénzül*, egész terih volt.“

„*Nagybankól* fizettek, könnyen eltettem.“

„*Jelen pénzül* fizettem neki 30 forintot“ (így is: más, mostani, igaz, járó, járandó, forgó, forgandó, kelendő *pénzül*).

„Öt *ujforintul* adtam meg a restáncziát.“

„Mindig *koronául* fizeti a napszámot“ (egy czecei asszony). „

Ne ám, hogy *hamis (ál, rossz) pénzül* fizessék ki az ökreidet.“

„*Garasul* jár a zsömle, ha kisebb ha nagyobb.“

„Ez ám az öblös bugyelláris! — Ha *vörös pénzül* (kongó, csörgő p.) fizetnek, még se fér bele több 20 koronánál“ (ezt most hallottam egy fehértmegyei kocsiától [vö. NySz.]).

„Az már 300 forintot kapott a lovára *aranyul*.“

„*Ezüstül*, legjobb szeretem, ha fizetnek, mert az eláll.“

„A bábos *krajczárul* szedi a hasznót“ stb.

Az *ul-ül* ragot alkalmazza a nép többnyire akkor is, ha *pénz* vagy *pénzuem* helyett más *pénzéröt* használ. Bizonyítják ezt a következő népies mondatok:

„*Tojásul* adtam meg a kotló árát“ (= mindennapra egy tojást, a meddig ült a kölcsönkötő. Így szokták, nem *pénzül*).

„*Kukoriczául* vette ki a fertályát“ (= a neki járó pénz értékéig kukoriczát kért).

„*Fául* kapta ki a szalmáját“ (= szalma volt a szegődségiben, de mert az fogytán volt, helyette fát kapott fűtőnek).

„*Hordóul* adták ki a szőlőrészét“ (= hordókat kapott egy-egy rész fejében. Vagy csalódott vagy sem).

„*Szűrül* tettem elégséget a malaczokért“ (= a vett malaczokat egy jó szűrrel fizette ki. Elfogadta a sógor).

„*Házul* kívánta a maga jussát“ (= a többi a földön osztzkodott).

„*Tehénül* kaptad a csikót, ne panaszkodj“ (= az öcséd tehenet kapott, te csikót, ez ér annyit, mint amaz).

„Te *tollul* kaptad ki a hat vánkost, nem vagy vesztes“ (= annyi tollat kaptál, hogy fölér a kész hat vánkossal).

„Nem bánom, ródd le azt a két forintot *munkául*“ (= dolgozol le).

„Ha nem várhatsz tavaszig, visszaadom *fonául*“ (= most nem tudom megszöni, pedig már dolgoztam is rajta).

„Oda ne menj, mert *h . . . ul-sz . . ul* kapod meg a magadét“
(= nem fizetnek érdem szerint, napszám helyett kitörülük valamivel a szemedet).

„Mit fizetek az árpaért? — Pénz nem kell, adja meg kend csak *magul*, legalább egyőnk se csalatkozik.“

„Kell is nekem a kenyere! Ha elrontotta az enyimet, fizesse meg *lisztül*“ (= az elrontott kenyérért ne a maga kenyerét adja, hanem lisztet, a mi annyit ér).

„Én *jószágul* vettem ki a részem“ (= a többi pénzt kapott).

„Itt a háj! Aztán majd *zsírul* fizetheti vissza.“

„*Czipőül* fizette meg a fáradságom. Jól jártam“ (= gr. H. Budán felejtette a téli vadászkéztyűjét. Másnap egy hajtó haza vitte neki, a gróf pénz helyett egy pár jó czipót adott neki a fáradságaért. Egy abaujmezei rendőr elbeszélése szerint).

„*Bőrül* tettem eleget ezért a csizmaért“ (= egy esett borjúbőrt adtam pénz helyett).

„Itt a napszám, az öt napért! — Tegye el, öcsémuram, majd lehordom *husul*. — Úgy se bánom“ (mészáros és öreg mosóné).

„*Deszkául* is elveszem a vizespad árát“ (mondta az asztalos).

„Legszaporább *szalonnául* venni a zsírt.“

„*Szappanul* fizetett az idei hízó“ (= megdöglött, szappant főztünk a zsírából).

„*Zsuppul* adtam meg neki a nádat“ (= náddal tartoztam neki, zsuppot adtam helyette).

„*Tojásul* a tyúk, *tollul* a lúd“ (közmondásféle = a tyúk főhaszna a tojás, a lúd a toll).

„Jobb szeretem, ha *keféül* adod meg a lószórt“ (= kefét adsz a kölcson adott lószórért) stb.

Oly példákat hozok föl mármost, melyek távolabb esnek ugyan a *pénzüil*-félétől, de érdekesek, mert az essivusnak sajátos használatát mutatják s nagy keletjük van a nép beszédében. Egyikük-másikuk mód- és időhatározónak is vehető.

„Az idei szénát *fűül* etettük meg“ (= zölden, nem száradhatott szénává; rá voltunk szorulva, korán elfogyott a tavali).

„*Kásául* ettük meg a hurkát“ (= nem jutott a disznóbélbe, nem lett daravéres, nyekereghetnek a gyerekek).

„Az idén *pálinkául* fogyott el a szilva“ (= nem jutott aszalóra, se lekvárnak).

„Kéne most a sárga föld! de úgy-e *vályogul* kelt el mind?“ (most nincs a kemence-sárvásra).

„*Petroleumul* ettük meg a tökmagolajt“ (= nem süthettünk vele, mert el kellett égetni).

„Ez a tied, anyjuk. Én a pálinkámat *dohányul* ittam meg“ (= az árán dohányt vettem).

„Nyüdd a tavali csizmádat! az ideit *kenyérül* emésztettük meg“ (= a csizmad ára lisztre ment).

„Az én apjukom csak *lekváru*l eszi meg a szilvát, barátfülin“ (= aszaltan a gyerekeké).

„Pipát sohse kedveltem, mindig csak *bagóul* üzlöttem a dohányt“ (= csak bagózni szerettem).

„Ez csak *levesül* szereti a lencsét“ (= sűrű lencse nem kell neki).

„Nyersül füstöt vetett a malaczunk husa“ (= nem került a kéményre. „Nyersen“ mást jelentene).

„Csak *gyöngéül* (v. *tejesül*) bántom a kukoriczát, mint a gyerek“ (= a lisztjéből való nem kell: kása, prósza, dödölle).

„Még *virágul* megszédtek az idei diót“ (= nem lett).

„Ennek még *csikóul* megpusztultak a lábai“ (= mint csikónak, csikó korában).

„*Leányul* adom oda az Örzsét, fiam; csak aztán *gyerekül* ne add vissza! — Isten mentsen!“ (= becsületes leányt kapsz, csak özvegyen ne maradj).

„Ennek a gyökere összeforrasztja a törött csontot, ha *porul* hintik rá.“

„Mennyi bora lett, Mihály? — Semennyi. A mi kevés termett, elfogyott *szőlőül*.“

„Az én boromat mindig *mustul* viszi el a kereskedő.“

„Tessék egy kis jó édes bajor! — Köszönöm, én a szőlőt csak *borul* szeretem.“

„Kőne-e kása is? Megittad előre *tejül* a magad porcióját.“

„Minek az a zöld bab? Tudod, hogy én csak *szemül* kedvelem.“

„Magrul kelt ez a szép virág? vagy *palántául* van véve?“ (kérdezte minap egy pestmegyei asszony a kertemben).

„Hol vette kend ezeket a szép karókat? — *Fául* vettem“ (= abból hasítottam őket).

„Alig ha *rozsul* nem eszszük a búzakenyeret az idén!“ (= szűken termett búza).

„Mégis csak *vajul* adja most is a tej a hasznót“ (ebben a tej-csarnokos világban).

„Hát nincs már fehérpecsenye? — Mióta eszi kend *kolbászul*?“ (= abba szokták belevágni).

„Úgy látom, az idén is *zsákul* kapom a kenderföldet“ (= nem jut).

„En ugyan *salátául* meg nem eszem a buborkát“ (= csak eczetbe).

„Ez a bolond német *kapczául* is eszi a birkát. Több esze van, mint nekünk“ (= a gyapját maga szaggatja el kapczának).

„Ez a fordult bor majd *eczetül* csak elkel“ (= ne öntsük ki, eczetnek jó lesz).

„A mi kevés káposztánk van, elfogy *fejesül*“ (= salátának, rétesre, téstára. Nem érdemes eltenni).

„Ez az én emberem csak *szármátul* eszi meg a rizkását“ (= tejbekása nem kell neki, se lezsírozva vagy levesbe).

„*Zöldül* megetettük az őszi árpát“ (= magnak való se maradt, rá voltunk szorulva a takarmányra).

„Katona koromba' *nyulul* etették meg velem a macskát Veronába'. Dejszen csak tudtam volna!“

„*Dögül* csak nem eszszük meg a tyukodat! Vesd cigánynak.“

„A fiam katonaköponyegét *nadrágul* nyűttem el.“

„Ezek a szép nyirfák is majd *rudul* vásznak el“ (= másra kár lesz, legjobb a nyirfakocsirud, mert enged).

„*Pisztolytartóul* szolgált le az apjuk csizmaszára“ (= S. szíj-jártó P. hegypásztornak ócska csizmaszárából pisztolytáskát csinált).

„*Paprikául* eszi a német a borsot“ (= katonaviselt ember mondása).

„*Ládául* kapta a Zsuzsi a padot. Nem bánta meg“ (= a néne annak idejébe' ládát kapott, ő meg láda helyett két sarokpadot).

„Hova lett a kos? *ködménül* szakadt el“ (megdöglött, a bőriből daku lett a Józsi gyerekeknek).

„A talján *buzául* eszi a kukoriczát“ (= a hol mi búzalisztet használunk, az kukoriczaliszttal él).

„*Füstül* eszi a pénzt a mai ember“ (= elpipázza).

„Az urak *csibéül* eszik a béka czombját“ (= úgy szeretik, mint a csibehúst).

„*Subául* ettük meg az idén a disznót“ (= nem ehettük meg, subát kellett venni az árán).

„*Vizül* isszsa a tejet“ (= tejet iszik napközben is, szomjuságrul is, vizül is tejet iszik).

„*Moslékul* fogyott el a krumpli“ (= nem megvágva, marhának, hanem főzve, mint krumplis csáva disznónak).

„Ez is *ökrül* hajtja azt a két száraz tehenet“ (ökor helyett tehénnel dolgozik s oly nehéz munkát tetet velük, mintha ökrök volnának).

„Csak *édesül* szeretem a répát“ (= a maga valóságában, nem besavanyítva. Más: *édesen*).

„En a lóhust meg nem eszem, csak *kolbászul*“ (= itt Pesten eleget hallani).

„Az alma, hiába, csak legjobb *borul*. Kár, hogy nálunk nem szokás“ (katonaviselt ember mondása).

„Nagy urak *derczésül* eszik a kenyeret“ (= parasztra őrlve: graham-kenyér).

„A szigeti táblát *feketeugarul* kívánom majd, a hogy adtam“ (= nem bevétve, se zöld-ugarul).

„Könnyen gyaraposznak: *sonkolyul* szedik a mézet, *viakszul* adják el“ (= sokat nyernek: sonkoly olesó, viasz drága).

„*Kávél* is kelendő az árpa, de csak úri gyerekek való.“

„*Kásául* adtuk el az idén a kölest. Jobban jöttünk ki vele“ (= nem *magul*).

„*Késpénzül* ette meg a nyavalyád a négy vánkösomat“, (= el kellett adni a vánkösokat, a pénz patikára ment).

„A köröm legfogatosabb *kocsonyául*, babbal egye más.“

„Hol szerezted ezt a csókát? — *Röpösül* fogtam, betévedt az udvarba.“

„*Darául* a konkolyt is megessi a ló, ha megszokja“ (eleinte tüsszög tőle).

„Jó termés volt akkor! *kenyérül* is kalácsot ehettünk.“

„*Fejösül* kevés kecskét hinak valaminek“ (= kevés a jó fejős kecske).

„*Szénául* legjobban fog a lóher a jószágon“ (= iszik rá; a zöldtől fujódik is).

„*Érettül* legtöbbet ér a birkatúró“ (= az érett túrók közt; *éretten* = nem *frissen*).

„*Pogácsául* csak a len, de *olajul* is“ (= többet ér, mint pl. a repeze, tökmag, kendermag, mák).

„*Újul* adja el a kovács az ócskát, ha beszurkolja“ (= azért mondják: „szurkolj, kovács: vakulj, paraszt“, *újul* = mint újat, mintha új volna, új gyanánt; *újan* = új korában) stb. stb.

Így folytathatnám reggelig. De hajt az idő, rövidre kell fogni a szót.

3. A harmadik szakasz az *ul-ül* ragos mondatrészeket, mint módhatározókat, tárgyalja. Itt kevés a megjegyezni valóm, de fontos. A *főnévből* képzett módhatározó — úgymond Simonyi — „ritka, kivált a mai nyelvszokás szerint, míg a régieknél több példát találunk rá“. Dehogy ritka! A régiségből idézett példák mind használatosak ma is: *emberül, latrul, ebül, poklul*. Pl. „*Latrul* viselte magát, azért jött haza macskaköröm nélkül“. „*Poklul* tüzel ez a seb.“ „*Emberül* megállja a helyét.“ „*Ebül* vagyunk.“ S ezeket könnyű megszorítani a mai népnyelvből. Pl. „*kutyául* fázom“, „*fenéül* süt a nap“, „ezt sz . . . csináltad“, „ez a menyecske *asszonyul* megteszi a dolgát“, „*czigányul* hazudik“, „*zsidóul* szedi a rongyot“ (azt hiszem, az első „magyar rongyos-zsidó“ valami Somogyi nevű paraszt volt S.-Szt.-Lőrinczen!), „*marhául* dolgozik“, „*barmul* ordít“, „*bivalul* húz“ (a jó ló), „*macskául* nyekereg az idétlen gyerek“, „*békául* kuruttyol“ (a vénasszony a küszöbön), „*czafatul, czefetül, kafaczul, vaczakul, ronggyul, nyomorékul, ganéul* stb. van“, „*szamáru*l beszél“, „*kecskéül* mekeg“, „*gyerekül* végzett munka“, „*kuruczul* állja a fájást“, „*rákul* megy a dolgában“, „*rókául* tekereg“, „*szarkául* lop“. „*gőrényül* ereget“, „*ördögül* nevet“, „*disznóul* eszik“, „*majomul* mászik“, „*mesterül* van“, „*aranyul* csillog“, „*csikóul* ficzánkol“, „*zsványul* hazudik“, „*bagóul* néz“ (bagolyul), „*egérül* darál“, „*tevéül* jár“, „*medvéül* tánczol“, „*gőlyául* lépked“, „*birkául* néz“, „*agáru*l fut“, „*csikósul* káromkodik“, „*koldúsul* rimánkodik“ stb.

A szakasz végén a módhatározónak „egy különös neméről“ szól a szerző, t. i. a *sokszorozó számnévnek* arról az „elavult formájáról, melynek legismertebb példája a Halotti Beszédben van: *hármul, háromszor*“. Azon következtetésre jut, hogy „úgy látszik, hogy az ősz-ugor észjárás ilyen módon fejezte ki a szorzó számnevet, s a *háromszer* csak később keletkezett“. Ezt ugyan már Révai megjegyezte nagybecsű commentárjában: „Hujus manuscripti aevo videtur nondum in usu fuisse hodierna ratio formandi adverbium numeralia: adjecto scilicet ad nomen numerali nomine *szer*, quod ordinem et seriem significat, cum congrua vocalis mutatione, ex. gr. *háromszor*, quasi trina serie, tribus vicibus. *Keássatok Urumkhoz hármul*: clamate ad Dominum nostrum *ter*“. De ez mindegy. Az a kérdés, tud-e Simonyi a régi és mai nyelvből egyéb bizonyító adattal szolgálni arra, hogy az *ul-ül* ily számhatározókat képezne. A régi és régibb nyelvből igen, de csak kettővel: egyik az *eggyél* (= együl), mely az EhrenfeldC.-ben hol *semel*, hol *simul* jelentésben fordul elő nehányszor; a másik a *többel, többül*, melynek jelentése azonban inkább *többé*, mint *többször*. A mi a mai nyelvet illeti, én voltam az első, a ki ezelőtt 33 esztendővel (éppen egy ivadék!) ezt mondtam: „Mindennapi szólás: „ennél *többül* se (az is sajtóhiba) hallottam“ (Nyr. IV. 551. l.) Simonyi is említi ezt, hozzátévé: „Más tudomásunk nincs róla, hogy maiglan élne ez a kifejezés-mód“. Azóta sok víz elfolyt a Dunán, de az én kanálfülem mindig

résen volt s ma már többet mondhatok. Bizonyos, hogy az *egyszer*, *kétszer*, *háromszor*, *sokszor*, *többször* alakok a közönségesek a mai nyelvben, de az is bizonyos, hogy a nép, kivált Dunán túl, él az *ul-ül* ragos alakokkal is. Leginkább a *többül*-lél. Pl. „Ennél *többül* se voltam Pesten, de nem is kívánczozom ide“. Így is, kettőzve: „*többül-többül*“. Íme, a melyeket „*többül*“ is hallottam:

/ „*Hármul* is megszántottam a földjít, még se ütött be.“
 „Már *ötül-hatul* bikát ellett“ (= többszörösen).
 „*Sokul* jártam már ezt az utat, mégis eltévedtem.“
 „*Elégül* biztattam, de hiába“ (ezt is jelenti: *eleget*).
 „*Számtalanul* betömtem a kapualját, de csak kihordja az eső“
 (így is: számtalan).
 „*Hányul* mondjam még?“
 „*Elsőül* is jól ment (a csikó), mikor befogtuk.“
 „*Másodul* virágzik az akácza, hosszú ősz lesz.“
 „Már *harmadul* kereslek, hol jársz?“
 „*Ötödül-hatodul* fejtem ezt a bort, még se akar tisztulni.“
 „Tudj' isten, *hányadul* hittak már be: belecsömörlöttem“ (l. fentebb az *ul-ül* ragos időhatározókat).

Ezzel befejezem én is. Ugy hiszem, T. T., azt az egyet bebizonyítottam, — s ez volt a célja, ez az értéke is, ha van, felolvasásomnak — hogy az élő nyelv, a népnyelv teljesebb s alaposabb ismerete nélkül lehet, a mint e könyvével meg is mutatta Simonyi, derekasat végezni, de sok nyelvi kérdést kellőképp s gyökeresen elintézni lehetetlen.

LEHR ALBERT.

Nyelvújítók a XVII. század közepén.

Második és utolsó közlemény.

VI. A mi már most nyelvünk gazdagítását, irodalmi nyelvünk fejlesztését illeti, ezen írói csoportnak is annyi módja volt erre, akárcsak a XIX. század újítóinak; sőt bátran hozzátehetjük azt is, hogy épp oly tudatosan használták ez eszközöket, akár Barczafalvi és társai. Medgyesi például nemcsak buzdít arra, hogy „ne sajnálnók felkeresni a' fészket, — t. i. a magyar szólásoknak — nem a' Deák nyelvben, hanem magában felkeresni; vinnénk minden kifejezéseket, kimondásokat, az közönséges szokott Magyarai szólásokra, megtudakozván szorgalmazatosan, mint szokták az jó Magyar emberek a' fele dolgot ki-mondani: sokkal Magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk“, mint mondom, nemcsak buzdít, hanem maga is sok köznyelvi szót visz be az irodalomba. *Elaljasodik, elfecsérel, gyengélkedik, hegyke, sóhajtozik, tösgyökeres* stb. szavaink, eddigi tudomásunk szerint, a XIX. század elején kerültek íróink tollára, már pedig mindannyinak irodalmi szavá tétele Medgyesi

érdeme. Már Gelejinél is sok a köznyelvi szó, a melyek nála olvashatók először, mint pl. *erőszakoskodik, fülke, elhalaványodik, meghökken* stb.

Az *ihlet* és *szülemény* szavunkról, a NySz.-ra támaszkodva, azt kellene hinnünk, hogy a codexek kora után kivesztek, pedig Geleji sokszor él velük. Ugyancsak felújítás Medgyesinél a *két*: *dubium*, melyre csak egyetlen adatunk volt eddig a BécsiC.-ból. „Ki-vetheted kétedet tsak ezzel-is, hogy . . . közben vétetlenül nem effele“, mondja M. a Dialogusban (18. l.). A *kétes* melléknevünk szól még a *két* főnév megvolta mellett. Úgy látszik, a XVII. század után teljesen kiveszett.

E század közepén kezd néhány szavunk *jelentés-változáson* is átmenni. Geleji ruházta föl a mutuus jelentésű *kölcsönöst* reciprociussal értelmekkel, ugyan ő nála nyeri a *határozott* és *határozatlan*, melyek előbb s ezután is sokáig csak annyit jelentettek, mint határolt s határ nélkül való, a definitus, indefinitus jelentést. A *hivatalos* Medgyesiig csak annyi mint *vocatus*, nála már hajlik az *officiosus* felé (Dial. 42.); ugyancsak ő adja a *járovány*: *arthrit* szónak az *ambulatoria* jelentést (Dial. 140). Ebben a mondatában pedig: „magunk tudjuk mely kelletlen a' jó imádság . . . tereh, ha csak mi kevés időt kell-is abban töltenünk: azt is vonakodva, huzodozva“ (Serv. 5 : 1657), a *vonakodik* nagyon közel áll a „sich weigern“ értelemez. *Piperézni* is Medgyesinél veszi föl az *ornare* jelentést. A *folyam cursus* értelme meg Kássoninál van először: „nem az ország végezésének 's Törvényinek folyamiból szoktak venni“. (Röv. Igazg. 130.)

Se szere, se száma a sok *összetételnek*, a melyeket ez az írói kör alkotott. Geleji csinálja az első összetételt -ittas utótaggal: *borittas* (Válts. 2 : 736), nemkülönben ő használja először a *magán* és *külön* igehatározókat összetételek előtagjául: *magánhiteles, különszemélyű, különállatú, különhely, különház* (Titk.). *Előbeszéd, betűszedő, földrengés, tetemház*, mind az ő összetételei. Medgyesinél találjuk először a *hazafit* (Hárm. jaj. cziml. Serv. 25), a *kétszínűséget*, a *közoktatást* s a *másodrendűt*. Pósházi az első, a ki a *bal* szót átvitt értelemben használja összetételekben: *balértelem, balindulat, balszó*.

Sok az új *igekötös összetétel* is, a miket eddig mind a XIX. század újítóinak rovására irtunk. Gelejinél van már *felbuzdít, felbuzdul, felderít*. Medgyesinél *felpiperéz, aláír, bebizonyít, bebizonyosodik, beválaszt* stb. Az *elismer* és *kínevez* is ebben a körben keletkezett, csakhogy *megismer, megnevez* jelentésben. (Válts. 3 : 1012; Titk. 472). Ez utóbbinak mai „ernennen“ jelentése, mint Medgyesi szavaiból kiviláglik, abból a szokásból fejlődött, hogy a megválasztottak nevét hangosan ki szokták kiáltani a gyűléseken: „Ezeknek — mondja M. — megválasztások és ki-nevezések légyen felszóval az Consistoriumban.“ (Dial. 148.)

Az új szavak alkotásában végül olyan szempontok vezették Gelejit és körét, melyeket később nagy nyelvújítóink is mindig

alkalmaztak. Elsősorban: az *analogia*. Az új szavak csinálójának azt ajánlja a Grammatikátska, hogy „leg-elsőbbben nézzenek azok eredetire, 's annak utánna a' több hasonló Magyar szókra, s' a' neveket azokhoz alkalmaztassák. A hasonlóké felől — teszi hozzá — hasonló az ítélet.“ A mikor például — szerinte *-ony, -eny* képzővel alkotott szavait: *száradékony, fonnyadékony, romladékony* stb. felsorolja, azonnal hozzát teszi, hogy ezekhez „sok számtalan bé-vé tetetett hasonló szok vagynak a' Magyar nyelvben; azokhoz képest tehát miért nem mondattathatnának ezek és többek-is?“ Az *adalék, küldemény, tünékeny* stb. efajta szavai mind azzal a kikötéssel készülnek: „ha szabad mondani . . . mi bántja, hogy . . .“ Medgyesi támadó szavai a Dialogus előbeszédében nem is ezekre az analógiás formákra vonatkoznak, hisz ő is használja azokat és csinál is ilyeneket: *szakaszték, vesztémény* stb., hanem a *mindenüttés, mindenüttvalós* (ubiquinarius), *egységes* (unitarius), *bekebelezés* (insinuatio), továbbá az *összvesztéményezés* (synhypotesis), *cselekedősön* (active) stb. hasonló „Deák szóból formáltatott — Geleji szerint — illendő, ékes Magyar szók“-ra. S ebben igaza is van, mert „nem értvén a' deáktalan e'fele deákos formán-való szóllásokat, vagy igen nehezen értvén, s azt vélvén, hogy nem igaz Magyarok, hanem Totosok etc. a' kik így beszélnek.“ Ezért tanácsolja ő, hogy „az helyesen szólásban-való igyekezetünk mindenben igaz Magyar módon essek, semmiben nem hajtván Deák 's több formákra“.

A másik elv, mely Gelejit újításokra vezette, a törekvése kifejezésbeli rövidsége: „az ember azon ügykezzék, hogy a' miket a' Deák . . . egy igével ki mond, ő is Magyarul ki-mondhassa.“ A *szerént való* neki hosszú, s a *természet szerént való, hivatalunk szerént való* helyett a *természetit, hivatalit* mondja. „A *képpent*-is sok helyeken el-távoztathatná ember. Mint: Tulajdonul, egyenlőjül, szükségesen.“ — A *nélkül való* helyett is egyszerűen a fosztó képzőre utal. Tudjuk, hogy Kazinczy körének sikerült e „pongyolaságot“ nyelvünkéből kiszorítani; érdekes, hogy ők is az *i* és a fosztóképzővel éltek. A rövidség szempontja viszi rá Gelejit „a compositumok a' vagy egybe-té tetetett tagado szok egy igével“ való kimondására. Így keletkezik a *nem egyenlő, nem hasonló* helyett az *egyenlőtlen, hasonlótlan*.

Volt egy harmadik szempont is, a melyet századok mulva csak józanabb neologusaink hangoztattak, s a mely méltán dicséretére válik a gyerekes etymologizálása miatt sokszor kigunyolt Gelejinknek. Új szavakkal — mondja — „mind azon által tsak a' kor kell élnünk a' mikor a' szóból meg-szűkülönnk . . . ha vagy on más alkalmas szokott szó, nem kell újat formálni.“

Tévednénk azonban, ha Geleji újításait a Grammatikátskában felsorolt új szókkal kimerítettnek hinnők. Eddig azt tartották, hogy az itt felsorolt szók közül többet predikáció-gyűjteményeiben is használt; a dolog azonban úgy áll, hogy sokkal több új szó van műveiben, mint a mennyiről a Grammatikátskában beszámol.

A *lelkesedik, lelkesít, istenít, elutaz, sugallat, fogat* stb. szókról szó sem esik a Grammatikátskában, ott készülnek ezek a prédikációk és vitatkozások hevében. Mindannyi törvényszerű, szabályos képzés; mindannyi nyers, eredeti jelentésű, olyan, mint a föld gyomrából kikerült érczdarab, még nem ment át a jelentésváltoztatás kohóján. A *lelkesedik, lelkesít* még csak annyi, mint *lelkessé tesz és lesz*: „a' Szent Lélek az ő élegető és lelkesítő erejével készítgette“ (Titk. 43) és „a' Pythagoras metempsychosisát, által-lelkesedését állatni akarná“ (Titk. 554); az *utaz* pedig *utasít, utal, mutat* jelentésben van nála: „Kopár helyen keresett azért itt-is Enyedi búvóhelyet és tsak hijában himezett-hámozott, s' utazott, mutatott egy-felé-is, más-felé-is“ (Titk. 484), vagy „bűnbotsánatért . . . szerzetes emberek érdemire utaztak“. Tőle veszi át Medgyesi, Pósa-házi, csakhogy mindegyik más-más értelmet ad neki. Medgyesinél 1657-ben már a mai „reise, fahren“ a jelentése: „Utazások, menések“ (Serva Dom. 13); tanítványánál pedig *utal, hivatkozik* az érteleme: „Sozomenus is kire más felől Kalauz, utaz, nem írja azt“ (Igazs. Istápja 328).

Tanulságos lajstromot kapunk, ha a több százra menő új szót, melyek a XVII. század újítóinál keletkeznek, képzők szerint csoportosítjuk. E képzők között hiába keresnők a sok új, szokatlan, kikövetkeztetett vagy éppenséggel idegen képzőt, melyek a XIX. század újítóit jellemzik, mindannyi „igaz magyar“ szóalkotó. Ez a legfőbb különbség a két nyelvújító mozgalom között. Szokottabb főnévképzők:

-*at, -et*: alkonyodat, fogat, fuvallat, füstölet, intézet, képzet, sugallat, szinület, vigyázat, kiterület.

-*dalom, -delem*: becsedelem, kunadalom. Mindakettő Medgyesinél.

-*ék, -lék, -ték*: végeződék, kezdeték, raggaték, ragaszték, rekeszték, szakaszték, igazgaték, egybehajtogaték, cseppenték — adalék, függőlék.

-*mány, -mény*: alitmány, faragmány, képzemény, küldemény, hozomány, nemzemény, szaporodmány, szerzemény, termény, varromány, vesztemény — akadvány.

-*ság, -ség; iság-iség; -ultság, -ültség*: akaratlanság, együttlenség, felterjedtség, fentebbség (vö. fentség, fenség), függőség, lehetőség, olvasottság, többség — minapiság, mindenhaiság, emberiség, isteniség, lelkiség, eszköziség, testiség — tanultság, felbuzdultság, készültség.

Gyakoribb melléknévképzők:

-*atlan, -etlen; -talan, -telen; -tlan, -tlen*: egyenlőtlen, független, igazulatlan, jelenlétlen, imádkozatlan, közbevetetlen, különbözetlen, rendületlen, tetszetlen, vallatlan — kegyestelen, igaztalan, szükségtelen — okotlan, törzsökötlen, ördögötlen stb.

-*atka, -etke*: hosszabbatka, feljebbetke, keménybetke.

-*ékeny, -ékony*: enyészékeny, eresztékeny, tűnékeny, uszékony — levendékeny, menedékeny, olvadékeny, oszladékeny, rothadékeny, sorvadékeny, sülyedékeny, terjedékeny stb. — Privativuma az:

-*éketlen*: érzéketlen, éléketlen, nemzéketlen, szüléketlen, terméketlen, kár-tévéketlen.

-i; -ási, -ési: ingyeni, néhánykori, mindenhai, ezúttali — fogyatkozási, látási, megszerzési, megtartási stb. Nagyon gyakori Apáczaínál.

-s, -ásos, éses; ságos, séges; ós, ős: eges, egyes, többes (szám), többedes, érzékenyes, fonatékos, haladékos, ingyenes, kérélmes, kezdetes, magyarázatos, mellékes, mérsékes, mindenüttes, reteszes, szántszándékos, tanúsos, természetes, véges, veszélyes — hallomásos, látásos, szokásos, tetszéses, szemlátomásos, tagadásos, végezéses, vigasztalásos — bölcseséges, egységes, kettőséges, régiséges, őszinteséges, szakottságos, szövetségos, váltságos — bevehető, előkelhető, érthető, gyűlölös, tetszős, szenvedős stb.

-só, -só: közbölső, közelbő, Gelejinél.

-szeres, -szeri, -szerű: többszeres — állatszeri, időszeri, rendszeri, termékszeri — többszerű.

-vány, -vény, a régi halavány, járovány mintájára: élevény, dölevény, televény.

Az igeképzők közül gyakrabban előfordulnak:

-ít, -bít, -sít: érzékenyít, disztelenít, fősvényít, inatlanít, vakmerőít — Geleji alkot először főnevekből új képzős szokat: istenít, kezdetít, egyít — örökbít, világosbít, újabbít — alkalmasít, alkalmaztatít, egyenlősít, gyanúsít, hitelesít, lelkesít, szabadosít, setétesít, szívesít, foglyosít stb.

-l: kótál, igenel, jósol, képel, festékel, szentségel, sinatol, mézel.

-kodik, -oskodik: ételkedik, fáklyálkodik, hitelkedik, kalauzkodik — mezítelenkedik, oktalankodik, szilajkodik, vásottkodik — bosszúskodik, akadályoskodás, elsősködés, hathatószkodik, hivataloskodás, késedelmeskedik, követeskedik, mélységeskedik stb.

kozik reflexivum: avatkozik, hitelkezős, kiválokozik, mutatkozik, szakadkozottság, fogadkozik, vállalkozik.

-d, -ódik, -ődik reflexivum: függed, válad, — ábrázolódik, elmeteződik, elpazarlódik, elrejteződik, eltapodódik, időződik, képzelődik, megfojtódik, meghatódik, megkettőződik, megköveződik, szerkeződik, surlódik, vonódik. — Nagyrészt Medgyesi használta e reflexivumot a sok *tattatott, tettettett* helyett „a’ mint in passivis fel kezdők venni.“ Ez is egyik ütköző pont a két nyelvújító között.

-ül, -ül: megdísztelenül, megfenyül, otrombúl, tunyúl.

-z: frequentativa: hervadoz, likadoz, forradoz, fűződőz, védez — denominalia: bekebelez, gyertyáz, istápoz, holnapoz, kibötüz, megcikkelyez, sátoroz, szigonyoz, versenyez, vezetéknevez.

Akad néhány névrag is szokatlan, új használattal, mint a *ra-re* irányrag ilyenekben: *belőltre, kívültre, utólra* és *előre*, továbbá a *lag-leg* ezekben: *mulólag, színüleg*; egy új névutó is van Gelejinél, a: *távott*: „Igazit az Mentzerus thesiseire a’ mellyek nintsenek távottam“ (Válts. 3:1245), a mellett, között, stb. analogiájára.

A mult századi nyelvújítás egyik módja volt az *elvonás*. Íróink etymologizálással szótöveket következtettek ki. Tudvalevő dolog, hogy a sarkantyú: „sarkán lévő tyú“-féle szófejtéssel Geleji volt egyik őse ezeknek az etymologizálóknak; nem csoda tehát, ha nála is találunk kikövetkeztetett alakokat. Az arcza, arczul, arczal szóból már Geleji elvonta az *arcz* főnevet: „borul-

junk arczra“ (Válts. 1:1201); ugyancsak ő vonja el az ön-kényén határozóból az *önkény*-t: „ön-kények szerént igen készek az embereknek veszedelmekre“ (Titk. 34); az éleszt szóból az *éleszt* csak olyan elvonás, mint a *ragasz*, *tenyész* a ragaszt és tenyészt igékből: „egy-más ellen való gyomor-béli halálos gyűlölségnek és majd letsendesítettetlen zene-bonának élesztéve tövé“ (Válts. 3:827); a legfurcsább elvonása az *enyege* a régi *enyeg*-ből: „kinék oltalmának enyegéje alá ajánljam“ (Válts. 2:előb.), annyi mint protectio. — *Fűszer* szavunk sem Baróti alkotása, mint eddig hittük, olvasható már a régi *fűszerszám* helyett a Válts. Titkában (1:1047): „azonban pedig külömb külömb fűszerekkel készítettet halaknak nemes nemeikvel... meg-töltöznek“; a *vándor* népies elvonás is lehet a vándorolból, de tény, hogy Geleji előtt nem fordul elő irodalmunkban (Válts. 3:1082).

Van egynéhány combinált szó is íróinknál. A *kikulcsol* Gelejinél bizonyára a kizár és kulcsol, a *kiörökösít*, a kizár és örökösít s a *felhóhérol* a felmészárol és hóhérol összevegyülése. Valószínű, hogy a Medgyesinél olvasható *feltölt* is a felfüggeszt és tilt combinációja.

Nem lesz érdektelen végül kis összehasonlítást végeznünk mai nyelvünk és ez újítók szókincse között. A mi most *elfogult* lélek, Medgyesinél: *elfoglált* lélek (Ist. 7), az *elfogult* ítélet, u. ő nála (Dial. 167): „*elfoglalodott* ítéletek“, a *rendszabás* nála *szerszabás* (Praxis Piet. 490); a *részrehajlás*: *részrevonódás* (Ist. 26). Geleji a *szemtanút*: *szemes tanúnak* (Válts. 1:1149), a *személyesítést*: *személyt költésnek* (Válts. 3:328) mondja. A *tisztújítás* a Dialogusban: *tisztállatás*.

Föltűnő még, hogy Geleji figyelmét nem kerülte el a magyar stílusnak egy olyan kinövése, a mely mai nap is kísért, melynek kijavítására méltán ráillik a Grammatikátska önvédekezése, „hogy nem idegen újítás, hanem csak a' vétséges szokástól el-témetődött... szollás-béli természeti modnak és oknak ki-kerestetése“. A jelzők budapesties használatáról van szó. „Nem *szörnyű szép*, *rettenetes jó*, *iszonyú édes*“, mondja írónk Observatióskái között, mert „Epithetumokat-is a' dolgokhoz természetekkel egygyezőket, s'-nem pedig ellenkezőket kell adni“. Íme, már háromszáz évvel ezelőtt is voltak „*szörnyű jó*“ mulatozások és „*örült melegek*“.

A XVII. századnak imént nagy vonásokban jellemzett nyelvújítása nem volt olyan nagyarányú, mint a mult századi, nem terjedt ki az ország összes íróira, csak az erdélyi kálvinista írók tartoztak körébe. Ennek oka a politikai helyzeten, a tudományok fejletlen állapotán kívül az is lehetett, hogy a katolikusok ebben is, mint magában a kálvinista vallásban, csak „szakadozást, eltévelyedést“ láttak. De meg nem is volt olyan vezére, mint a XIX. századnak, ki egy hosszú élet szakadatlan munkásságát áldozta elvei diadalára. Geleji, a ki tudományával, temperamentumával erre hivatva lett volna, korán, alig öt éves

irodalmi szereplés után meghalt. Nyelvújítási harczot nem idézhetett föl, mert újításaiért életében senki sem merte megtámadni. Utódai közül Medgyesi és Apáczai ártott a mozgalomnak legtöbbet, az első józanabb neologismusával, az utóbbi pedig teljesen érthetetlen műszavainak nagy halmazával.

Ezelőtt negyven esztendővel egy már porladó nyelvtudósunk, Imre Sándor, Gelejiről, mint nyelvészről tartott akadémiái felolvasását ezzel fejezte be: „ha nyelvtörténeti . . munkálatokból maradna ki nem csak grammatikájának, hanem összes munkái nyelvének ismertetése s komoly felhasználása, ez bizony nyál nem egy méltatlanul elfeledett buzgó emberünk fejére vonna gyalázatot, hanem nyelvünk ismerete és története tanulmányára nézve okozna fogyatkozást“, — ezen fogyatkozáson igyekeztem én, t. Társaság, segíteni. Megfeleltem-e a vállalkozásomnak, annak megítélését függeszsze fel a t. Társaság addig, a míg a XVII. század nyelvkincsét tartalmazó, munkában lévő szótáram megjelenik.

SIMAI ÖDÖN.

A rokonértelmű szavakról.

Milyen szavakat nevezünk rokonértelműeknek? A francia akadémia szótára erre a kérdésre ezt a látszólag ellentmondó két feleletet adja: „Synonyme se dit d'un mot qui a la même signification qu'un autre mot“ és: „Dans aucune langue il n'y a de synonymes parfaits.“ Nyilvánvaló, hogy a „synonyme“ szónak itt más értelme van, mint a hogy rendszeren használjuk. A magyar nyelvtudomány műnyelvében a *synonyma* szót kettővel szoktuk helyettesíteni; az egyik az *azonos értelmű*, a másik a *rokonértelmű* szó. Az *azonos értelmű* szó volna az, a mely beleillik az idézett két francia mondatba: „Azonos értelműnek olyan szót mondunk, melynek ugyanaz az értelme van, mint egy másiknak“ és „Nincs nyelv, melyben teljesen azonos értelmű szavak volnának“. Mielőtt e két szó fejtegetésébe fogok, ki kell rekesztenem a tárgyalásból az *azonos alakú szavakat*, a *homonymákat*, melyeknek teljesen különböző eredetük és jelentésük van, mint: *ár* (csizmadia-szerszám, vízbőség, pénzérték), *tőr* (hurok, pengés fegyver), *szél* (levegő-áramlat, oldalsó rész); v. ö. Borbély S.: Azonos- és rokonalakú szók. Vác, 1905.

Tehát vannak-e azonos értelmű szavak? A francia akadémia szótára szerint nincsenek. Szinnyei József „A magyar nyelv“ című tankönyvében (44. pont) azt mondja, hogy vannak, pl. *atyá* és *apa*; *eb* és *kutya*; *paraszt* és *pór*; *kis*, *kicsi* és *kicsiny*; szerinte ezek közül akár az egyiket, akár a másikat használjuk, teljesen egyre megy. És csakugyan teljesen egyre megy, ha azt mondom: „Várom apámat v. atyámat“; „Ebül vagyok v. kutyául vagyok“; „parasztlázadás v. pórlázadás“. Szóval, azonos értelmű szavaknak mondjuk azokat, melyeket az értelem megváltozása nélkül bármikor felcserélhetünk egymással. A meghatározás sarka tehát a szavak értelmének azonossága; legyen az a képzet, melyet a különalakú szavak kifejeznek,

egyes jegyeiben s jegyeinek viszonyában egy és ugyanaz. — Erre eszembe jut Herczeg Ferencz egy kis karczolatából (Egy család) a következő dolog. Szó van itt egy finom úri emberről, a ki nagyon szeretne a maga cselédjeivel, napszámosaival a maguk nyelvén beszélni, hogy közelébb férhessen a lelkükhöz: „Sokat és szívesen káromkodott, pedig ehhez nem volt semmi tehetsége. A káromkodást egyáltalában nem lehet eltanulni . . . Ahhoz lelemény és stílusérzék kell. Ő például azt mondta egyik kisbéresének: „A vakatyádat“ . . . A béresnek volt stílusérzéke és elröhögte magát.“ Hogyne, mikor ezt csakis így lehet mondani, hogy: „A vakapádat!“ Tehát mégsem teljesen azonos értékű az *apa* meg az *atyá*! — Talán a *pór* meg *paraszt* sem. Milyen más az, ha valakinek az otrombaságára odareccsentik: „Paraszt!“ mintha azt mondanák, hogy: „Pór!“ S azt hiszem, hogy akárhány azonos értelmű szócsoporthoz vennénk, azt látnók, hogy bizonyos esetekben nem cserélhetők fel egymással, mert habár a kifejezett képzet mind a két esetben azonos is, a kifejezés maga, vagy a hogy Herczeg Ferencz igen helyesen mondja, a kifejezés *stílusa* más. Lehetnek szavak *azonosértelműek*, de az élő nyelvben mégsem *azonos értékűek*, mert a képzettartalom kívül minden szónak *stílusértéke* is van. Minden tartalom megkeresi a maga alakját, minden műfaj a maga stílusát, minden hangulat a maga kifejezését. Az azonos értelmű, s mondjuk ki mindjárt itt, a rokonértelmű szavak tárgyalása nem csak a jelentés tanba, hanem nagyrésztben a stilisztikába is tartozik. De azért kivetni őket a jelentés tanból sem lehet, mert a jelentések változása, módosulása adja kezünkbe magyarázatukat, határozza meg egymáshoz való viszonyukat, használatuk módját.

A francia akadémia szótárának tehát még is igaza van, csak hogy nem teljes a meghatározása: „Azonértelmű szavak azok, melyeknek jelentése pontról-pontra egyezik, de azért stilisztikailag még is különböző értékűek lehetnek.“ Ha már most egy lépéssel tovább megyünk, megkapjuk a *rokonértelmű szónak* azt a meghatározását, melyet már majd négy évtizeddel ezelőtt Finálly Henrik állapított meg, melynél jobbat újabban sem mondtak: rokonértelműeknek mondjuk azokat a szavakat, „a melyeknek jelentései annyi pontban egyeznek egymással, hogy bizonyos esetekben egyik a másik helyébe léphet, a beszéd szabatos értelmének megzavarása nélkül“. Csakhogy ezek a „bizonyos esetek“, ez a rokonértelműség nagyon is viszonylagos fogalom: „ha akarjuk, olyan tág, hogy alkalmazhatjuk mindenre, a mi nem esik a logikában úgynevezett *disparat* fogalmak körébe.“* Így rokonértelműeknek mondhatnók a *fut* és *olvas* szavakat, mert mind a kettő cselekvést jelöl; de világos, hogy nem tartjuk azoknak, mert az egyezés csak egyetlenny, nagyon is nagy körű képzet, melybe végtelen sok más is sorolható. Ha a *fut* mellé az *úszik* szót tesszük, érezzük, hogy a kör már szűkült; „testmozgás segítségével helyet változtat“, de még sem eléggé, hogy rokonoknak mondhatnók. Még szűkebb lesz a kör, ha a *menekül*, *fut*, *szalad*, *rohan* szavakat állítjuk egymás mellé s ekkor önkéntelenül is érezzük, hogy e szavak között valami szoros kapcsolat van. Mind a háromban van egy közös, uralkodó képzet: „sietve eltávolodik valahonnan“, melyhez egy vagy két alárendeltebb módosító jegy járul. Akár kép-

* Simonyi Zs. A magyar nyelv. 1. kiad. I: 171; 2. k. 343.

letben is kifejezhetnők: *Aa, Ab, Acd.* — Megtörténhetik, hogy egy és ugyanaz a szó két csoporthoz is tartozhatik, a szerint, melyik alkotó képzetét vesszük uralkodónak, jobban mondva, melyikét teszi uralkodónak a gondolat többi eleméhez való viszonya. Például a *büszke* szó épp úgy tartozhatik a jó jelentésű *öntudatos, önérzetes, méltóságos* csoportba, mint a rossz értelmű *gőgös, kevély, fölfuvalkodott, döllyfös* körébe, s így egyszer *Ab* lehet a képlete, másszor *aB.* Az eddigiekből következik, hogy az az uralkodó képzet nem lehet valami nagyon általános, tágkörű, hanem a logika nyelvén beszélve, a *legközelebbi nemű fogalom*, mely alá a rokon szavak mint egymás mellé rendelt faji fogalmak tartoznak. Irányára nézve nemcsak az egyirányú fogalmak lehetnek egymással rokonok, hanem az ellenirányúak is, ha valamely közvetlen, magasabb fogalom alá sorozhatók. Így például ha *erkölcs* volna a magasabb fogalom, akkor jó és rossz ellenirányú, de azért rokon fogalmak (*ellenkező jelentésű szavak, antonymák*).

A *paronymákat* nem veszem külön csoportnak; mert ezek szintén rokonjelentésű szavak, csak hogy ezenfelül azonos származásúak is, rokonhangzásúak is, például *lovás, lovász, lovag; bugyor, bútor; vígság, vigadás; fáradtság, fáradtság.*

A meghatározást tehát így fogalmazom meg: *rokonértelmű szavak azok, melyek tartalmuknak egy közös, uralkodó jegyénél fogva, ez alá, mint legközelebbi nemű fogalom alá sorozhatók; ennél fogva az értelemnek minden megzavarása nélkül felcserélhetők, valahányszor őket az uralkodó jegy jelentésében használjuk.*

Legnehezebb már most a rokonértelmű szavak csoportosítása, mivel tartalmuk nagyon is ingadozó, hullámozó. Tudjuk, hogy a jelentések fejlődése milyen végtelenül változatos; történeti korok, nyelvjárás, köznyelv, irodalmi nyelv, szónoki és költői használat, egyéni szándék, pillanatnyi lelki vagy testi készség, sokszor szeszély, mind, akárhányszor valósággal megállapíthatatlanná teszi valamely szó jelentését, jobban mondva, annyi gyakran teljesen különirányú jelentést ruháznak rá, hogy az ember azt sem tudja igazán, hová tegye. A szótáriró lajstromba szedi, a nyelvbúvár megállapítja származását és fejlődését; de mit tegyen az, a ki rokon csoportokra akarja szedni? Mihez tartsa magát? Csak a jelenkort tartsa szem előtt, vagy vegyen hozzá a múltból is még egy-két évtizedet? A folyton hullámozó köznyelvet, vagy a belőle kinemesedő irodalmi nyelvet nézze-e? De akkor is kérdés, melyik író szókincsét vegye zsinór-mértékül, a verselőket-e, vagy a prózáírókat. Bármennyire egy nyomon járjanak is: Arany, Gyulai Pál, Kozma Andor nem egy nyelven ír. Hát még ha Vas Gerebent és Herczeg Ferenczet, Kemény Zsigmondot és Mikszáth Kálmánt, Jókait és Ambrus Zoltánt, Kölcseyt és Péterfy Jenőt állítjuk egymás mellé! Különösen nehéz ez a kérdés a mi nyelvünkben, mely másfél század alatt annyira változott, mint a művelt nyelvek között alig egy is. Megkönnyitené a dolgot, ha a változás olyan volna, mint például a német nyelvben, hol a magán- és mássalhangzók, szóval az egész hangrendszer átalakulása bizonyos korhatár megállapítását teszi lehetségessé; vagy legalább olyan, mint a XVII. század első felében volt nálunk, mikor Pázmány egységes irodalmi nyelve lépett a nyelvjárások írott nyelvének helyébe. A Faludi óta történt átalakulás alig mondható hangrendszer-helnek, mert a változás elsősorban a nyelvnek szókincsében történt,

menyiségileg és minőségileg egyaránt, ehhez még hozzájárult a nyelv stilisztikájának szinte gyökeres átdomulása.* E másfél századon belül pedig valahol, legalább valamennyire éles határt vonni szinte lehetetlen. Még a népi s irodalmi nyelv közti határ sem állapítható meg pontosan, annyira táplálkozik ez folyton amabból e korszak minden egyes részében. Legföljebb egyes írókra, Reviczkyre, Ambrusra, kire mondhatnók, hogy a népnyelv közvetlen hatásának körén kívül állanak; vannak olyanok is, kiknek művein e hatás hol érzik, hol nem, például Eötvös József Falu jegyzőjén és Karthauziján.

Íme csak főbb vonásaiban a rokonjelentésű szavak szótára, mondjuk röviden *rokonasztár* megszerkesztésének nehézségei.

Nyelvészeti irodalmunkban nem nagyon sokat foglalkoztak a rokonjelentésű szavakkal. A meglévő dolgozatokat is két csoportra kell osztanunk: elméletiekre és gyakorlatiakra. A rokonszavak elméletével legelőször tudtommal *Finály Henrik* foglalkozott: „Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez” című értekezésében (Akad. Ért. a Nyelvt. köréből. 2. köt. 4. sz. 1870). Ő tőle való a rokonjelentésű szavak előbb említett meghatározása. A jelentés megállapításában elsősorban a szónyomozásra támaszkodik, mert: „az értelem rokon volta a gyökben vagy törzsben gyökerezik, a képzőnek ellenben megkülönböztető szerepe van”; csak másodsorban puhatolja a nyelvszokást „résztint írói helyekből, részint az élő nyelvből”. — Röviden, de igen szabatosan szól a kérdésről *Simonyi Zsigmond* (Nyelvőr 2:145.); elfogadja Finály meghatározását, de a szószármaztatást nem tartja a rokonjelentések megállapítása helyes eszközének; csupán a nyelvszokásból, a nyelvtényekből szabad kiindulni. Ő az első, a ki rámutat a rokonjelentésű szavak *aesthetikai* különbségére, melyet nézetem szerint inkább *stilisztikainak* mondhatunk, mert a szorosan vett aesthetikain kívül a stílus egyéb tulajdonságait is magába foglalja. Röviden a Magyar Nyelv című művében is foglalkozik a rokonértelmű szavakkal (2. kiad. 343., 346.), továbbá egymásra való hatásukkal (u. o. 12. l.) s az utóbbival „Az analogia hatásairól” című Akad. Értekezésében is (IX. köt. 12. sz. 1881). Ugyanezen a nézetten van *Béteky Kálmán* (Nyr. 15: 402.): „Egyedül döntő a nyelv mai állapota . . . ki van zárva minden oly jelentés fölerőszakolása, mely a mult idők homályában lappang . . . mesterünk az élő nyelv leszen.” A rokonszók csoportjainak fejtegetésében azonban enged ebből a mereven felállított elvből s akárhányszor segítségül hívja Pázmányt, Faludit s másokat is, a kik már többé-kevésbé kívül állanak az élő nyelv keretén. — Az utolsó e sorban, a ki elméletet állít fel, *Puhala Sándor*. (Rokonértelmű szók. Doktori értekezés. Bp. 1904.) Meghatározása nem igen teljes: „A rokonértelmű szók . . . egy fogalmat jelölnek némi változó tartalommal . . . Egyik szinonima a másikat sohasem fődí teljesen, de sok esetben fölcserélhető egyik a másikkal.” A jelentések megkülönböztetésének legfőbb nehézségét abban látja, hogy: „. . . a szinonimákat csak érezzük, de nem értjük.” Lemond még lehetségéről is annak, hogy valaha teljes mértékben össze lehessen állítani bizonyos rokonértelmű szócsoportot. „A magyarázat helyessége nem kívánja, hogy minden példát össze-

* Érdekes viták folytak a nyelvújítás idején egyes szavak jelentésbeli és stilisztikai értékének megállapítására Kazinczy és körének írásaiban, levelezéseiben.

gyűjtünk . . . A tájszók pedig, a míg az irodalmi nyelv nem fogadja őket körébe, semmit sem jelentenek a szinonimikában. "A mult nyelvét azonban segítségül vehetjük, ha a szónak jelentése megmaradt eredeti fogalmi körében. Az írók egyéni nyelvhasználata nagyon megnehezíti a jelentések megállapítását. Legtöbb hasznát a szinonimikának a stilisztika látja, mely gyakorlatilag az iskolai nyelvtanításban érvényesül. „A fejlődő nyelvérzéknek van leginkább szüksége arra, hogy figyelmessé tegyék a szók különböző jelentésére és helyes használatára.“

Ime ezek nálunk a rokonértelmű szók elméletének kifejtői. A magam részéről legfőljebb csak azt tehetném még hozzá, hogy a magyarázatban nem zárom ki olyan mereven sem a régiség, sem a nép nyelvének szóhasználatát; nem akarnám egyikét sem rátküldeni a jelenre; mivel azonban irodalmi nyelvünk olyan mély gyökereket eresztett mind a kettőnek talajába, a rokonszók értelmezésében szükségesnek tartom mind a régiség, mind a nép nyelvének kiaknázását. Hiszen meg sem mozdulhatnak nélküle például Csokonai, Vörösmarty, Arany, Tompa, Jókai nyelvének megértésében. Valójában, nemcsak az iskola nyelvtanítása, hanem egyáltalán minden szövegmagyarázat semmi egyéb, mint a jelentések *általános* vagy *alkalmi* meghatározása és elkülönítése, ennek leghatalmasabb segéd-eszköze pedig a synonymika.

Míg az elméletet aránylag keveset fejtegették nálunk, addig a rokonszók gyűjtésével már igen sokan foglalkoztak. Tulajdonképpen minden kétnyelvű szótár nagyjában már rokonszótár is egyzersmind az értelmező nyelvre nézve, minthogy az idegen nyelv szavainak a másik nyelvben nem minden esetben van teljesen egyértékű szava. Ezeket a szótárakat azonban nem tekinthetjük rokonszók szándékos gyűjteményének. Valóságos rokonszótárnak irodalmunkban legelőször is *Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárát* kell mondanunk (I. kiad. 1784; II. k. 1792.), mely egy-egy szó értelmezéséül a rokonértelmű szavak egész sorát használja; ide számítható részben az ő *Magyarság Virági* szólásgyűjteménye is (1803). A jelentések különbségét azonban nem magyarázza, csupán itt-ott, elvétele. Külön gondja van a rokonszókra *Kassai József*nek Származtató stb. *Szókönyvében* (1833—35.), hol lehetőleg minden cikkben külön helyet szán a „haszon-szók“-nak, hol értelmezéssel, hol nélküle. — *Czuczor-Fogarasi: A Magyar Nyelv Szótára* (1862—1874.) az egyes szavak értelmezéséül felsorolja ugyan alkalmilag a rokonértelmű szavakat, de a jelentések megkülönböztetésére nem fordít mindig gondot. — Egyes szócsoportokat fejteget *Finály Henrik* említett értelmezésében. A magyar synonymika legértékesebb fejtegetései a Magyar Nyelvőrben jelentek meg; elsősorban *Simonyi Zsigmond* cikksorozata a 2. évf.-ban és *Bélteki Kálmáné* hét évfolyamon végig (15—22). Kisebb magyarázatok: *P. Theureux Emil* (jár, megy, 1:116; de, hanem 1:446); *Szarvas Gábor* (jön, megy, hoz, visz, 1:83); *Volf György* (öreg, fiatal, 13:110); *Csapodi István* (vörös, 28:201, 327); *Balassa József* (dadogás 28:326). A butaság szavait összegyűjtötte *Bánóczy József* (7:368). Az apró cikkeknek se szeri se száma (2:251, 353; részegség 17:235, 25:144, 26:271, 283; gyümölcs 30:341, 535; 31:174, 276; erdő 30:379, 537; 31:174, 276; szelek 30:583; állatszín 37:290; állathangok 33:62; esküdözések 33:243; rét 33:584, eső 33:176, 586; meghalás 35:357

387, 483; 36:325 stb.) Ide vágnak részben R. Prikkel Marián cikkei a magyar táncszókról (Magyar Nyelv 2.), az úrhatnáságról (u. o.) és a tréfaszókról (u. o. 3.) Nagy anyag van fölhalmozva *Lehr Albert* magyarázatában Toldihoz és Toldi Estéjéhez. Részint anyaggyűjtést, részint fejtegetést találunk *Szinnyei József: A magyar nyelv* cz. tankönyvében (44—49. pont); *Simonyi Zsigmond Magyar Nyelvtanának* függelékében; *Komáromy Lajos Rendszeres Magyar Nyelvtanában* (38. 39. p.). A szomorúság és öröm szócsoportját magyarázza *Puhala Sándor* említett értekezésében.

Teljes szótárt, mely a szókincs lehető legnagyobb részét, jelentés szerint csoportosítva, magában foglalja, irodalmunkban eddig nem volt.

Itt az a kérdés vetődik föl: milyen legyen az igazán jó rokon-szótár. Mert két eset lehetséges: lehet ez a szótár vagy pusztán anyaggyűjtés, vagy pedig magyarázatos, az egyes szavak jelentéseinek, jelentés-árnyalatainak pontos megkülönböztetésével és bizonyító példák felsorolásával. *Puhala Sándor* értekezésében ezt mondja: „... a szinonimikának, ha földadatát teljesíteni akarja, magyaráznia kell.” (11. l.) „Ha elhagyjuk ... a magyarázatot, nem vagyunk többé a szinonimika munkásai. E nélkül nem lehet szinonimika, mert ez a szinonimika ... A szinonimika munkája pedig nem azonos az anyaggyűjtés munkájával.” (9. l.) Mindenesetre ez volna az eszményi rokonszótár. De gondoljuk meg csak megszerkesztésének lehetőségét. *Puhala Sándor* csak a *szomorúság* és *öröm* két csoportját állította össze és magyarázta, ennek is csupán csak főneveit; elmaradtak a melléknevek, határozók, igék és szólások; s ennek a körülbelül *negyven* szónak magyarázatára *huszonkét* nyomtatott lapra volt szüksége. Mennyire terjedt volna a magyarázat, ha az idetartozó igék közül csak a *sírás* és *nevetés* szavait is fölvette volna, melyek *Lehr Toldi*-magyarázatában összesen vagy százra rúgnak? Ilymódon az egész szókincset földolgozni emberi erőt meghaladó munka volna, a mű pedig, terjedelménél fogva tudósok számára való könyv maradna, a gyakorlati életben alig érvényesülne. Ilyenféle mű a németeknek körülbelül legjobb rokonszótára t. i. *Eberhard-Lyon: Synonymisches Handwörterbuch* (Leipzig, 1896, 14. kiadás). Ez az igen érdekes és szép könyv 1000 lapon, 1480 csoportban vagy 6000 szót tárgyal, de bármily alaposak és behatóak is az egyes cikkek, minden egyes csoport a beléje tartozó fogalmaknak csak igen kis számát (csoportonként 2—6) mutatja be, még pedig kiszakítva az élő beszédből, egyenként, külön; s igazán mondhatom, hogy a gyakorlatban még igen kevés hasznát vettem.

Az igazán hasznavehető rokonszótárt nézetem szerint az angol *Roget* teremtette meg 1852-ben: *Dr. P. M. Roget, Thesaurus of English Words and Phrases*. (Tudtommal utolsó, 42. kiadása 1899-ben jelent meg: Enlarged by John. L. Roget. 8-vo. 10 s. 6 d). Első pillanatra ez a szótár pusztán anyaggyűjteménynek látszik, valójában azonban igen nagy elmeélel, sok leleménynyel való csoportosítása a szókincsnek egyes fogalmi főosztályokra, melyeken belül kisebb alosztályokat találunk; ezek ismét egyes rendekre oszlanak; egy-egy rend összefoglalója annak az 1000 szócsoportnak, melyekbe a legközelebb rokon szavak vannak osztva; a csoportokon belül sem sorakoznak a szavak minden rend nélkül, hanem különválasztva a főnevek, melléknevek, határozók, igék és szólások, árnyalataik szerint, fokozatos sorban. Külön magyarázat, jelentésfejtegetés nincs a

műben, csupán az egyes szavak; de az imént vázolt beosztás önként utasítja az embert a szónak miként való használatára, a kinek az egyes szavak teljesen pontos értelmére és idézetekre van szüksége, megkeresheti az arra való Nagy Szótárban. Természetes, hogy ez a szótár nem való annak, ki a nyelvet egyáltalán nem ismeri, hanem a nyelvet tudó és művelt embernek, de ez aztán igazán nagy hasznát veheti. A czélszerű, világos és áttekinthető rendszer óriás szóanyagot foglal magában, mégis a könyv nem nagy és könnyen forgatható. Ezt a rendszert követte a francia *Boissière: Dictionnaire analogique de la langue française* és a német *Schlessing: Deutscher Wortschatz* (Stuttgart, Paul Neff). Ez utóbbi sok tekintetben talán még tökéletesítette is a rendszert, különösen azzal, hogy az egymásután következő szócsoportok (a nyomtatásban egymás mellett), mint ellenkező értelműek, következetesen megfelelnek egymásnak.

A Roget-féle rendszerben szerkesztette meg *Pórá Ferencz: A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyvét* (Athenaeum, 1907; kötve 12 kor.) Tulajdonképen e könyv megjelenése adott alkalmat e néhány megjegyzésre. Harmincezer rokonértelmű szót és szólást kapunk e könyvben, nyolczszáz logikai csoportba sorozva. A könyv használata igen egyszerű. Első fele tudniillik betűrendes névjegyzék, második a rokonértelmű szócsoportok. Ha már most valamely szó rokonjelentésű társaira szükségünk van, egyszerűen kikeressük a jegyzékben, mely megadja a csoport számát; ebben már most, úgy mint a Roget-ében, megtaláljuk az idetartozó névszókat, mellékneveket, igéket, határozókat s esetleg szólásokat is. Egyes helyeken példát is látunk a jelentés megvilágítására, más helyen egy kis magyarázatot; de ez az egész nagy anyaghoz képest igen kevés, majdnem öletszerűnek látszik. A magam részéről éppen azért szívesen elhagynám ezeket a magyarázatokat, meg a példákat is; még inkább elhagynám a helyyel-közzel előbukkanó német értelmezéseket, melyekre semmi szükség nincs, ha nem lehetett őket magyarul megírni. Maga az anyag igen gazdag; a szorosau vett irodalmi és köznyelven kívül, módjával vett a népies és népi nyelvből is. Egyes csoportok valóban meglepnek adataik sokaságával (például a *szétválasztás* 44. sz., *halál* 307, *hang* 343—357 stb.). A csoportok rendszerint, de nem mindig, ellentétes jelentésben következnek egymásután, pl. *hő* és *hideg*, *hevít* és *hűt*, *hang* és *csend*, *megenged* és *tilt*. Igen czélszerű lett volna, mint más e fajta szótárban van, az ilyen ellentett jelentésű csoportokat kéthasabosan egymás mellé nyomtatni, ez az áttekintést igen megkönnyítette volna. Az anyag forrásairól a szerző nem számol be, csak egy-két helyt utal (de pontos szám nélkül) Lehr Toldi-magyarázataira; pedig az igen hasznos lett volna, mert megkönnyíthetné a jelentések megállapítását, esetleg egy későbbi munkásnak a dolgát. Azt hiszem legalább, hogy a szerző ezt az igen becses könyvet nem csupán a nagy közönségnek, hanem a magyar nyelv bűvárainak is szánta; az egy-két betűnyi utalás egy cseppet sem tette volna terjedelmesebbé a könyvet, a mely amúgy is meglehetősen fényesen van kiállítva, a szójegyzék valóságos helypazarlással. A rokonszócsoportok egymásra való utalásával is kissé takarékosabb volt a szerző a kelleténél, pedig igen gyakran előfordul az az eset, hogy valamely fogalom vagy szó nemcsak egy csoporthoz, hanem többhöz is tartozik; erre használat közben nem mindig elég a szómutató, a mint magam már a könyv

forgatása közben tapasztaltam (pl. 758:771; 35:144; 34:47:53). Úgy látszik, hogy a szómutató megszerkesztése közben itt-ott hiba történt, mert egy s más szót nem lehet megtalálni (pl. *bemutat* 721? *kiállt* 599? *padmaly* 225? *pállik* 205?). Teljességet és tökéletességet természetesen nem lehet ilyen úttörő munka első kiadásától követelni, ez ellen a szerző maga is óvást tesz az előszóban. Mindenképen öröndetes, hogy van végre rokonszótárunk, s ezt nyelvművelő irodalmunk nyereségének kell mondanunk. Igen nagy hasznát veheti az, a kinek nyelvkincse nem elég gazdag, de még sokkal inkább az, a ki ismeri nyelvünk nagy gazdagságát. Haszonnal forgathatja a nyelv minden barátja, akár tudós, akár nem tudós; haszonnal minden író ember, legkivált a fordító; az iskolák könyvtáraiból hiányoznia meg egyáltalán nem volna szabad.

TOLNAI VILMOS.

Verseghy leveleiből.*

Martius 1819.

A' *Causalitas*nak természetesebb nevet nyelvünk járása szerint nem adhatok, mint *okság*, melly nagyon szokatlan ugyan a' közbeszédben, de a tudományosban viszontag elég értelmes.

A' *Gemüth* a' Németnél már *animus*, már *mens*, már *ingenium*. Azt tartom tehát, hogy mink is, a' mint a' beszédnek tárgya megkívánnya, már *szívnek*, már *észnek*, már *elmének* mondhattuk. „Sein Gemüth auf etwas richten“: esztét valamire fordítani. „Sich etwas zu Gemüthe ziehen“: valamit szívére venni.“ „Er hat ein leichfertiges Gemüth“: állhatatlankodó elméjű. Így hát a' Gemüthszustand az *észnek*, *szívnek* vagy *elmének* állapotja, melyek helyett öszvetett szavakkal élnünk nem lehet.

Speculativus és *practicus*. A *szemléletes* és a *műveletes* szavak helyesen vannak formálva; de az *elmélkedetes* nem; mert az *at* és *et* már megtett cselekedetet, nem pedig cselekvést jelentvén, a neutrumokból, ha mindgyárt azon értelemben, melyet (Analyt. Pars I. pag. 263a) megmagyaráztam, cselekvést tesz is, neveket nem, szülhet. Az olyan nevek, mint *olvadat*, *fohászskodat*, *szenvedet*, *éledett dücsekedet*, *kedveskedet*, *kereskedet* sat. mind helytelenek. A *szemléletes* nekem csak azért nem tetszik, mivel a' *szem* testi érzékenység; a' *műveletes* pedig azért, mivel a' *praxis* értelmének elegendőképen meg nem felel. Javaslásom tehát abban állapodik meg, hogy a' *speculativus* a' *vizsgálatos* szóval, a' *practicus* pedig a' *gyakorlatos* névvel fejeztessen ki.

* B. Hornig Károly veszprémi püspök úr szíves közléséből tudtam meg, hogy Verseghy levelezésének egy részét, azt t. i., melyet 1819-től 1822-ig az „Egyházi Ertekezések“ szerkesztőjével, Horváth János veszprémi kanonokkal folytatott, a zirczi apátság könyvtára őrzi. Ugyanő tőle tudtam meg, hogy e levelek, irodalomtörténeti becsük mellett, több nyelvészeti megjegyzést is foglalnak magukban, melyeket érdemes volna napvilágra hozni. Köszönettel tartozom mindezért a püspök úrnak, valamint Vajda Ödön apát úrnak is, ki a levelek kikölesznzése ügyében hozzáintézett kérésemet a legnagyobb készséggel teljesítette.

Sz. K.

A' *Relatiót* Csere tekintetnek nevezi. Kirschius után *mérkezés* volna; de Schmid definitiója után *szítás*. Itéllye meg maga Főtiszt. úr, ha nem volna legjobb *viszonnak*, vagy még jobban *viszonynak* nevezni: ez mind a' két definitióra illik.

*

Budánn 25. Sept. 1819.

A' *szembeszállási* a' Deák szerint van mondva, és helytelen a *szembeszálláshoz való* helyett; mert az *i* csak olyan adjectivumokat szülhet, mellyek a' helyet vagy az üdöt illetik; a' többiek majdnem mind érthetetlen latinismusk.

Az *elő-névből* az *előbb* adverbium comparativum támad; ebből az *előbbi* adjectivum, mellynek Comparativusa *előbbiebb*.

A jegyzésben *gyámolt*t tettem a' *gyámít* helyett; mert a' név nem *gyám*, hanem *gyámol*, a' *gyám*, valamint a' *tám* csak néma gyökök, mellyekből a' *gyámol* név és a' *támaszt* ige származnak.

A' *segél* helytelen formatio a' *segít* helyett. A' régi könyvekben l betűvel több illy helytelenül formált ige maradt reánk. A *segél* még az esküvésben is régi hiba. (Analyt. Pars. 1. p. 318, n. 11.)

A' *hív* név a' *hű* helyett csak a' terjedt velevalólás miatt szenvedtetik meg; és így a' derivatumokban jobb a' törvényes *hű* gyökérrel élni: *hűtelen*, *hűség*, melly a' *hív* szónál szebb is.

Adott ezekhez egyet kettőt Tettes és igen Tiszt. Trenka Assessor és Censor úr is, úgymint: a' *kentye* szóban nem szenved meg a' második *t* betűnek elhagyását, magának, úgymond, Verseghynek orthographiája szerint; mert a' perfectum az indicativusban ugyan csak *kent*, *unctit*; de a' participiumban *kentt*, *unctus* . . . — Az *Absolon* nevet imígy jobbitotta meg *Absalom*, én pedig inkább *Abszolomnak* teszem, hogy a' Deákkal a' hangra nézve tökéletesen megegyezzen. Tegyük meg ezt, ha tetszik, a *Szalomon* névben is, hisz az efféle idegen nevekben a' Magyar *s* hang a' Deák *s* hang helyett a' nélkül is csak kálvinista fajzat: *estné sús intús? Véré sun tales darabones*, úgymond a' *Tógátús*, az *s* Deák betűnek mindenütt *s* hangot adván.

A' munkának *gépelyes* (mechanicus, maschinenmässig) része is csak akkor lehet foganatos és tökéletes, ha . . . .

*

1. Dec. 1819.

A' syntaxisra nézve találok egy nagyon szembetűnő hibát, melly nem rég egy híres Poetáknak munkájában számtalanszor előakad s melly, ammint látom, nagyon elhatalmasodik. Ezt annál nehezebben szívelhetem, mennél bizonyosabb előttem, hogy a' Logicát sérti. Én tudniillik nyelvünkben két gerundiumot találtam, mellyeknek egyike a' *ván*, *vén*, a másika pedig a' *va*, *ve* silabával formáltatik. Mennél többet forgattam én ezeket, annál világosabb és bizonyosabb lett előttem, hogy a' *ván*, *vén* gerundiumnak értelme mindenkor művelő (activa), a' másiké pedig szüntelen szenvedő (passiva). Ennek természetes következése az, hogy a' szenvedőt accusativussal construálni nem lehet a' nélkül, hogy a' beszédet magával ellenkezőnek ne tegyük. Példa gyanánt szolgállyon ebben az Érték. 12. old. a' mondás: „Péter Apostol egy részről a' figyelmetességet *dicsérve* . . . más részről ezen írárok felséges tulajdonságait *magasztalva* . . .” Itt a két szó *figyelmetességet* és *tulajdonságait* a verbumoknak accusa-

tivussai, mert a' *discérve* és *magasztalva* egyenesen őket érdeklik. De lehet-e vallyon emberi nyelvben szenvedő igének accusativust adni? Fordítsuk a' *va, ve* gerundiumot e' mondásban; „bátyát *kötve* hozták be a' városba“ Deákra: *fratrem ejus ligatum addulerunt in urbem*; nemde a' *ligatum* valóságos participium praeteriti temporis passivum? s egyszersmind az *fratrem* verbumnak accusativussa, azaz szenvedő casussa a' névvel együtt, melynek adjectivuma? Próbályunk e' példa szerint, mely itt ezer meg ezer más példa gyanánt áll, a' fellyebb említett igéket *discérve* és *magasztalva* a' Deák *laudatus* és *exaltatus* participiumokkal adni, mi sül ki belőlle? Logicabéli regulának kell azt tartanunk, hogy valahányszor az accusativus mellé a' Deák activum gerundiumot in *do* kell mondanunk, mint a fellyebb említett példában *laudando* és *exaltando*, mind annyiszor a' Magyarban a *ván, vén* művelő gerundiummal kell élnünk: *discervén, magasztalván*. Mikor pedig valamely művelő ige mellett, mint *tulerunt* a' Deákban participium passivum accusativus gyanánt áll, nekünk a' Magyarban *va, ve* szenvedő gerundiummal kell élnünk, az accusativusnak természete hozván minden emberi nyelvben magával, hogy szenvedő legyen. E' gerundiumoknak ridegebb reguláirul és kivételeirul bővebben szólok: Analyt. II. Rész pag. 301, 304 és 310.

E' syntaxisbéli hibához oda kell még függesztenem a' másodikat, mely a' Logicát hasonlóképen nagyon sérti, és az articulus nélkül való superlativusokból és magányosan álló; birtokos pronomenekből áll. Ilyen superlativusok az Ertek. pag. 87 és 88: *legfényesebb, legerősben állott, leggazdagabb*. Itt mindenütt tökéletesen határozott a' beszéd és így határozott articullussal is kell élni: a' *legfényesebb, a' legerősben állott, a' leggazdagabb*. Az imént említett pronomenekről az *enyim, a' tied, az övé, a' miénk, a' tiétek, az övék*, melyek articulus nélkül soha sem állhatnak, van szó az Analyt. Pars 2, pag. 13. Megvan e pronomenek előtt az articulus mindenik cultiváltt emberi nyelvben, mely egyébaránt articullussal él, úgymint a' Németben, a Francziában, az Olaszban és az Anglusban.

*

Kelet nélkül.

En valaha az *organumot*, Organ, *gépelynek* neveztem, noha ezen szót P. Pápai deákul csak a' *machina tractoria* szavakkal magyarázza. Hogy az organumok a' testekben valóságos *machinák*, arról talán nem kételkedhetünk. Így hát az *organicus*: gépelyes; az *organisatio* gépelyezet 'sa't. A' *műszer* semmit sem tesz egyebet, hanem csak *materia operis*.

A Begriff, mikor *conceptus* vagy *captus*, Magyarul annyi mint megértés. A' megfogás nekem alacsony kifejezésnek látszik.

Márton István a' *destinatiót*, Bestimmung, *rendeltetésnek* mondgya. A' régi Deákoknál a' *Destina* annyit tett, mint Vinculum és Vitruviusnál a' *destino* annyit, mint *összekötni*. A *rendeltetés* szóban, mely ordinatiót tesz, a *tet* képző kellemetlen és haszontalan. — A' *kötelezés* vagy *tökéllés* jobb volna; de az *intézet* legjobb.

Objective: tárgyolag; *subjective*: valólag. Objectivus: *tárgyas*; subjectivus: *valós*. Objectivitas: *tárgyasság*.

Medium annyi mint *eszköz*; mert a szerszám *instrumentumot* tesz. *Mediatus* tehát *eszközös*, *mediate eszközösen*; *immediatus* *eszközetlen*, *immediate eszközetlenül*.

Bewegungsgrund az indító okkal legjobban kifejeztetik és már szokott szó. — *Berusssteyn*: öntudomány. Az önnönösméret: Selbstbekenntniss, — *Beziehung auf einen Gegenstand*: arány, arányzás. — *Grundsatz*, principium: talpállítás, talpigasság. — *Anlage*: készség. — *Anschauung*: szemlélés, illendőbb mint nézés. — *Sinnlichkeit*: érzeménység; *sinulich*: érzeményes. Az *érezék* annyi mint *sentiebam* és így nem név. (Analyt. Pars I. pag. 101.)

*

8. Jun. 1820.

Délután (június 5-én) audientiára a' Primásuál sokan össze-
gyűltünk. A' nagy Urak magányosan mentek be hozzá, a' Theolo-
giának Professorai in corpore, valamint szinte a' Consiliumtúl is
egy departamentum. Kiüzent azután, hogy mivel ma sokat ült,
kénytelen kocsinn kirándulni egészsége miatt; hanem hogy azonnal
kijön 's mindnyájunkat egyszerre fogad. Ez meg is történt. Eggy
Plébánossal kegyesen beszélvén, azután hozzám fordult, 's mivel
meg nem ösmert, kezével kérdezte, ki vagyok? 's nevemet hallván,
mondhatom különös örömemre, derültt sőt mosolygó orczával, nevemet
fenn szóval maga is elmondotta. Én is elmondtam viszontag Deákul
röviden mind örvendezésemet 's mély tiszteletemet, mind önmagamnak
ajánlását. Fő hajtással ezeket megköszömvén, et quid facit, úgymond
fenn szóval, lingua Hungarica? — Mosolygó kegyességét látván, vér-
szemet kapott bennem a' vén legény, 's azt feleltem hirtelen szokott
nyájassággal: calvinisat, Celsissime Princeps! Erre a' Herczeg:
debet ipsos scopare. — Én viszontag: satis illos jam scopavi, sed
illi me etiam scopant. — Elkaczagta magát, és utánna az egész
Auditorium. — Det aliquid, mondá azután, de hac materia ad Tudo-
mányos Gyűjtemény. — Én pedig erre: Celsissime Princeps! illud
ipsum opus est, quod Calvinianam linguam vel maxime promovet. —
Siccine? — Catholica lingua, quae ante Tsétsium tam Káldio quam
Pazmano et aliis nostris aequae ac Calvinistis communis⁴erat, nunc
in Dissertationibus Ecclesiasticis Veszprémiensium conservatur et
colitur. — Gratulor, így fejezte be e' beszédet Ő Herczegsége:
Pazmano majorem Hungarum antiquitas non habuit. — Ezzel mind-
nyájunktúl elbúcsúzott-

*

1. Sept. 1821.

Csak vetekedés az én életem még vénségemben is: pedig
egész életemben nem tudom, hogy bántottam volna valakit, ha csak
engemet *balgatagúl* vagy gorombául meg nem támadt. De el is
untam volt már régen a' czivódást, és ha a' Fels. Helytartó Tanács
nem provokált volna, soha még más nyelven sem írtam volna semmit
többé a' *Magyar Nyelvről*; ha pedig azután a' veszprémi urak
barátságosan fel nem biztattak volna, soha biz én *magyarúl* semmit
sem írtam volna. Vitkovicsnak mondtam a' minap, mikor a
Lexikonunkról szóllott velem, hogy ennél talán tizszerte többet
végeztem volna már én ifjuságomtól fogva a' Magyar Literaturának
előmozdítására, ha a' Magyar Tudósok a' helyett, hogy úgy bántak
volna velem, úgy segítettek volna tanácsaikkal, úgy biztattak a'
helyesben, olly barátságosan és okosan tartóztattak volna a' hely-
telentül, mint most a' veszprémiek, tudós czivakodásokra nem kész-
tettek volna és utamat kéz alatt vagy nyilván el nem állották volna.

Higgye meg Főtiszt. Barátom uram, hogy a ki tudgya és meg-gondollya azokat az alacsony szívű marakodásokat mellyeket a' Magyar Literatura miatt a' Magyar Literatoroktól szenvednem kellett, mellyek még régi, szelid characteremet is allig hogy meg nem szilajították, sajnálkodással nézi inkább, mint megvető rosszalással ama' harapós heveskedésemet és a' gyanakodásra nagyon kész hajlandóságomat, melly belüllem koronként kilobban. — De elég, sok is ezekről! Kiöntöttem szívemet az én édes Barátom kebelibe, és erre magamat könnyebben érzem.

*

Kelet nélkül.

Ehhez járúl végtére Wagner Phraseológiája, mellynek felénél több már, a' mi ki van nyomtatva, 's mellyben principiumaim szerint vannak mind a Magyar szavak, mind ezeknek kötése, mikor a' Deák mondásoknak értelmét kifejezik. Így lassanként gutta cavabit lapidem, non vi, sed saepe cadendo, és üdövel, ha én meg nem élem is, a' naspolya is megéri. Csak az irigységnek ne adgyunk táplálékot, se a pártoskodásra alkalmatosságot. Én részemről tökéletesen megelégszek avval, hogy egynehány jobbak és bölcsőbbek munkáimat meg nem vetik, sőt ezeknek helybenhagyása nélkül a' többi községnek közönséges dicsőítésétül még rettegek is, mint bizonyos jelétül annak, hogy messze vetettem a kalapács' nyelét, mikor magamnak előre illy koporsóverset írtam:

A' sors elfojtván zöld rügyét,
Sirjába kezdi életét.

*

11. Decemb. 1822.

Bíztatnak erősen az Orvosok, kik külső színemmel és pulsu-sommal nagyon megelégszenek, hogy a' jövő tavaszig legfellyebb ha egy kevés hurut marad a' nyakamon. Hogy az illyen jövőndölések tetszenek a' betegnek könnyű átlátni; de nekem csak az forog még is szüntelen eszemben, hogy ha még több esztendő élek is, kevés hasznót hajthatok a' világnak, Isten neki!

*

E sorok írása után ötöd napra Verseggy már nem volt az élők sorában.

SZILY KÁLMÁN.

HELYNÉV-MAGYARÁZATOK.

Semjén, Sömjén. Hat helységünk viseli a Semjén, Sömjén nevet, nevezetesen Rába-Sömjén, Kemenes-Sömjén, Ér-Semjén, Kálló-Semjén, Kér-Semjén és a zemplénmegyei Semjén. De hogy miért nevezték ezeket így, arra eddigelé semmiféle elfogadható magyarázatot nem olvastam. Megkísérlem tehát e helynév értelmének megfejtését én.

Hogy e helységnevek eredetileg személynevek voltak, világos, a szalamegyei (szándékosan írtam Szalát, mert e megye nevét Sza-

lának és nem Zalának kell kiejteni) Sömjénföld (most Erdősfa) eredeti nevéből. Ezt ugyanis a XIV—XV. században még állandóan Semjénházának, Semjénföldének írták.* A györmegyei Selyemesuk pusztá régi neve is 1237-ben még Semyan-suka.**

E személynév lehet régi pogánynév, de lehet átalakított keresztény név is. Midőn a keresztény nevek között kutattam azon nevek után, a melyekből ez átalakítható volt, először a Sennen névre gondoltam. De e nevet a régi magyarok soha sem használták (a mostaniak sem), azonkívül a második „n” hangból a magyarban lehetett volna „l”, de nem „j”.

Másfelé kell tehát kutatnunk. Ha e helységnevek legrégibb alakjait vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy Kálló-Semjént 1329-ben Semyen-nek, 1297-ben Symien-nek, 1293-ban és 1252-ben Symian-nak írják.*** Rába-Sömjén neve is 1337-ben Simien, 1293-ban Zymian.† 1280-ban eladnak egy baranyamegyei nadojcsai szőlőt s azt mondják róla, hogy azt előbb Semien szekesei bíró bírta. Es csakugyan egy másik oklevéltárban rábukkanunk, hogy e bíró e szőlőt 1259-ben vette, de akkor őt Symianus-nak írják.††.

Ha még tovább kutatjuk e név legrégibb előfordulását, úgy találjuk, hogy a csatári monostornak 1150 körül volt egy Csatáron lakó szolgája, s azt Symean-nak hívták.††† E Symean nevében lehetetlen rá nem ismerni a keresztény Simeon névre. S ha egyszer rátaláltunk, nagyon könnyű a magyar nyelv hangtörvényének fejlődésével megmagyarázni, hogyan lett ebből Semjén.

Mint ez adatok mutatják, a Simeon név vagy a magyar nép, vagy a latin és magyar nép között közvetítő nép ajkán először is Simeán lett, vagyis az „ó” hang éppen úgy átváltozott „á”-vá, mint pl. a Tibód (Tibold) névből lett Tibáld, vagy a Mogyoród névből lett a hontmegyei Magyarád, a sopronmegyei Móriczfalvából Márczfalva, vagy a köznyelvben a *csóvából* némely nyelvjárásban *csáva*, *tanórok*ból *tanárok* (= tilos rét).

A Simean névből az illeszkedés törvénye szerint okvetlenül Simián-nak kellett válnia (mint pl. a Raphaelból is a régi magyar Rafaint csinált).

A Simean alakból azután épen úgy lett Sömjén, Semjén, mint krisztianból keresztyén, körösztýén, vagy a thymiamából tömjén, temjén, grincsárból gerencsér, thiriak-ból törjék, terjék, mert egyáltalában a kölcsönvett szavakban a XI. századbéli „i” hangból „e”, „ö” lőn.*† Utoljára a végső „á” hangzó is kénytelen volt alkalmazkodni és felhangzóra változni.

Megjegyezzük még, hogy Simeon és Simon keresztnevek bármennyire hasonlóknak is egymáshoz, mégis különbözők. Az az ősz Simeon, a ki a kisdéd Jézust a jeruzsálemi templomban karjaira vette

* Csánki: Magyarország történeti földrajza. III. 101.

** A pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. I. 775.

*** Zichy cs. o. I. 327. 85. 81—82. Fejér Cod. Dipl IV/2. 169.

† Csánki i. m. II. 792.

†† Vö. Wenzel Árp. Okm. XII. 316. és Hazai Okm. VI. 100.

††† Magyar Könyvszemle 1893. 15.

*† Vö. Timis = Temes; Kris = Kerezs, Körözs; Dirzs = Derzs Szirím = Szerém; Dimitr = Demeter, Dömötör; Briczk = Bereczk Czeccilia = Czeccellye; Irine = Ernye; remita = remete; Czibin = Sezen; Szips = Szepes.

és így búcsúzott el az élettől, éppen olyan nagy tiszteletben volt a régi keresztényeknél, mint Simeon apostol s tudjuk, hogy Zarában régóta tisztelték az ősz Szent-Simeon ereklyéit. Ez tehát nagy befolyással volt arra, hogy a XI. századtól kezdve Magyarországon is számos kis fiút kereszteljenek Simeon névre. A kik ezek közül felnőttek és nagyra vitték, Semjénföldre, Semjén, Sömjénfalvak nevében megörökítették nevüket. De legjobban megörökítette nevét az, a kit a többi Simeon = Simián = Semjén nevűektől való megkülönböztetés végett Bályok-Simián-nak írtak, a ki Kálló-Semjént alapította, s a kitől a híres Bályok-Semjén nemzetség, utóbb a Kállayak nagyszámú és nagynevű családja származott.

Siményfalva. Udvarhelymegyében, északnyugati szélétől nem messze, áll Siményfalva. Ha ennek történetét kutatjuk, azt látjuk, hogy 1566—1574, 1576. sőt még 1673-ban is Semjénfalvának írták.* Mivel pedig, mint kimutattam, a Semjén Simián-ból alakult, nem nehéz kitalálni, hogy azon telegd (= udvarhely)-megyei Simián alapította, s a ki a XIII. század második felében élt, s a kinek unokái 1325-ben már osztoznak.**

Honnan van tehát az, hogy e helységnév később, a XVII—XVIII. századtól kezdve, a Királyhágón innen megállapodott Semjén, Sömjén helységekkel ellentétesen, Siményfalvára változott és így némileg visszaesést mutat.

En e visszaesést a XVI. század második felében már érezhetővé vált oláh hatásnak tulajdonítom. Az oláh (rumun) nyelv ugyanis a magyar zárt „e“, „ö“ hangot *i*-re változtatja át. Például Bencencz nála Binczincz, Keresztúr Krisztúr, Ködmönös Kidminyes lesz. Az oláhokkal sokszor érintkező székely magyaroknál is tehát a Semjén szó „e“, „ö“ hangja „i“-re változott, úgy hogy pl. már 1576-ban egy Kadács falubeli székely-magyart Simien Péter-nek írnak.*** Innen már csak egy lépés volt a második „i“ vagy „j“ hang kilökéséig és előállott a Simeon keresztnév legrövidebb alakja: a Simény. 1583-tól kezdve azután többször írják a régi Semjénfalvát Siményfalvának is,† a XVIII. századtól kezdve pedig napjainkig csakis így használják és alig gondolnak reá, hogy e község első megszállója egy Simeon = Simián nevű székely-magyar vala.

Deménd, Deményfalu, Deményháza. Heves- és Hontmegyében Deménd, Liptóban Deményfalu, Marostordában Deményháza falvakat találunk. A legutóbb említett község neve világosan elárulja, hogy Demény éppen úgy személynév, mint a Sömjén, Semjén.

De ugyancsak a Deményházát a XVI—XVII. században még széltében Demjénházának írják.†† Demjén a neve a heves- és hontmegyei Deméndeknek is a XV—XVI. században.††† Ha még régibb adatokat kutatunk, látjuk, hogy a XV. században Demyen-nek írt hevesmegyei falut az 1333—36. években Demian-nak írják*† s

* Székely oklevéltár. II. 206. IV. 30. 39. 315. VI. 340.

** U. o. III. 91.

*** U. o. IV. 39.

† U. o. IV. 87. 89.

†† Székely oklevéltár IV. 67, 69. 337.

††† Adatok az egri egyházmegye történetéhez II. 440, 446, 451. Kubinyi: Hontmegyei oklevelek 82, 201, 304.

*† Monum. Vat. S. I. T. I. 343. 359.

a lipótmegyei Deményfalu névadóját is 1299-ben Pázmán fia, Demian-nak hívják.* Innen már csak 1281-ig kell feljebb haladnunk s azt látjuk, hogy a lipótmegyei Deményfalunak eredeti neve Damján-föld, Damjanfelde vala.**

E fokozatos történeti adatokból látjuk, hogy a Deménd, Deményfalu, Deményháza helységnevek mind a Damján keresztnévből alakultak s a Demjén, Demény, Dömény sűrűn előforduló vezetéknevek sem egyebek, mint a Damián név átalakulásai. Az átalakulásra a név második szótagjában álló *d* hang erős asszimiláló hatása adott okot. Ez kényszerítette az első szó *a* hangját, hogy vagy ajaktalan *a* hanggá, majd *o*-vá (így lett Damján-ból Domján) vagy *a* helyett zárt *é*-re változzék, épp úgy, mint *harkály*-ból egyik tájszólásban *horokály*, a másokban *hërkály* lett. Csakhogy aztán a *Demján* szót a magyar tovább alakíttatta s ebből az illeszkedés törvénye értelmében a XIV. században Demjénnek kellett lennie. A XVII. századtól kezdve a *j* hang könnyebb kiejtés kedvéért a szó végére jutott és az *n* hangot lágyította, s ép úgy, mint Simjén-ből lett Simény, Demjénből lett Demény, ebből pedig a gyakori *-d* helységnévképzővel Deménd (mint pl. Berény-Berénd, Kökény-Kökénd).

Terény. A hontmegyei Deméndtől nem messze vannak az Alsó- és Felső-Terény községek. A Deményről mondottakból könnyen rájöhetünk arra, hogy e helység neve is úgy alakult, mint a Demény neve. S valóban, ha előveszszük a régi okleveleket, látjuk, hogy 1358-ban e helységet, még Teryen-nek írják s mondják róla, hogy Palást-tól nem messze esik. Egy tekintet a térképre, mutatja, hogy így is van, de az akkori Terjén-t most Terény-nek hívják.*** 1399-ben is Teryennek írják.† Tehát a mint a Demjén névben a *j* hang a könnyebb kiejtés kedvéért a szó végére jutott és az *n* hangot lágyította, ép úgy a Terény helynévben.

A nógrádmegyei, Szanda-vár alatt eső Terény falut 1802-ben Lipszky helység névtára és 1846-ban Schedius térképe még Terjénnek írják. Az Árpád-korban e falu neve Terian volt.†† Ebből azt lehet következtetni, hogy a Terjén—Terény falvak eredeti nevei Tarján volt, s itt is az *d* hang kényszerítette az egyes tájszólásokat arra, hogy Tarján helyett Tërján-t mondjanak s akkor ez az ós-magyar szó is belejutott az illeszkedés és könnyebb kiejtés azon folyamatába, a mely a Demjénből Deményt alakított.

KARÁCSONYI JÁNOS.

* Turul IX. 19.

** Horváth Sándor: Liptói és turóci registrum 24—25.

*** Kubinyi: Hontmegyei oklevéltár 208.

† U. o. 389.

†† Hazai Okmt. VIII. 204.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Viganó. Tolnai Vilmosnak a viganó szóról írt cikkéhez pótlásképp hozzáadom, hogy a szó átkerült a magyarból az oláh nyelvbe is, *de csak a hazai oláhok ismerik*. Három alakja is van e szónak az oláhban: vigană, vigană s vigan. — *Jon Pop Reteganul*, rettegi tanító és népköltészetgyűjtőnek (meghalt már) „Chiuituri“ (Táncznóták) cz. művében (Szamosujvár, 1897.) olvasom: „Fie doamna și tigană, numaî să aibă vigană: mégha cigány nő is a ténsasszony, csak viganója legyen (63. l.); Și de vede că îi rău, tot umblă cu vigană: és ha mindjárt rosszul megy is dolga, mégis viganó-ban jár (79. l.); Hop, lele cu vigană, nu ești de ocolul mieu; ocolul mieu îi tinos, vigană-ajunge jos: nosza, viganós rózsám, nem való vagy te az én udvarom számára; az én udvarom sáros s viganód a földig ér“ (110. l.). Egy biharmegyei népdalban: „Cine drac a mai văzut busuioc pe virf de coasta, viganău pe fete proaste? . . . Ki az ördög látott bazsalikomot hegyoldalak tetején s viganót paraszt lányokon“. *Fr. Damé*: Nouveau dictionnaire roumain-français (Bukarest, 1895) *erdélyi* szónak mondja s csak „vigan“: robe, jupe longue alakban adja. A mőczoknál vigan: kis gyermek viganója (*Stan Vazul*: Magyar elemek a mőczok nyelvében. Nagyszében, 1908.). Az oláhban van még egy másik „vigan“ szó, a melynek azonban semmi köze a viganó-hoz, mert annak jelentése; „jovial, joyeux, gai“. Szintén csak Magyarországon járatos; eredetije a magyar *vigan*.

ALEXICS GYÖRGY.

Siker. A miért az új-kor fiai s lányai annyira törik-rontják magukat, kit ne érdekelne azon fogalom nevének, a siker-nek eredete.

A NySz. tanúságtétele szerint a régi magyar nyelv a *sikér*, *sükér* szóalakot csak „gluten, lentor, viscus, bitumen; zähe, schleim, leim“, vagyis enyv, agyagsár, lép, mézga (habares, malter) értelemben ismerte és használta.

A NyUSz.-ban meg azt olvassuk, hogy „emolumentum, utilitas, effectus, processus“, azaz, a mai: foganat, haszon, előmenetel jelentéssel először Baróti Kisdéd szótárában (1792.): „nincs sikere, haszna, foganattya a szónak, dolognak; *sikeretlen* tézsa, *sikeretlen* intés“, meg azután Sándor István Toldalékában (1808.): „*siker*: emolumentum, utilitas, effectus, successus; *sikeres*: efficax, fructuosus; *sikeretlen*: inefficax, infructuosus“ — találkozunk.

Ezen adatokból a MUSz. azt következteti, hogy az emolumentum értelmű *siker* Barótinál van először.

Az a kérdés azonban: 1. megbízható történeti alapon nyugszik-e ez a következtetés; 2. nem állapítható-e meg származásbeli kapcsolat az emolumentum (haszon) és a régebbinek látszó gluten, lentor (enyv, agyagsár) jelentésű *siker* (*sikér*) szavak között?

Az első kérdésre azt felelem, hogy a NyUSz. következtetése téves történeti alapon áll, a mennyiben a *siker* név emolumentum értelemmel már a XVIII. század első negyedében előkerül Csúzy Zsigmond műveiben. Tanúsítják a következő idézetek:

„A kinek munkával most szerzett, vagy őstől maradt javából *sikere* nincsen, s-még-is fáradság-nélkül könnyen él, vagy csodásson él az, vagy álnok fortélybúl, és ragadományokból“ (Tromb. 253).

„Az illetén hamis keresetnek nem-volt, s-soha nem-is leszen más-egyéb *sikere*, hanem a Gehenna tüze“ (Tromb. 254). „Kézi munkáknak-is gyakorta nincs *sikere*“ (Tromb. 583.) stb.

Csúzy a *siker*-nek melléknévi alakját is használja, még pedig a) glutinosus bituminosus [ragadós] és b) fructuosus, efficax (hasznos) jelentésben:

„Kész a gonosz szokások *sikeres* [= ragadós] sárjából és posványos fertőjéből ki-segétteni“ (Morzsalék, Aj. lev. 2.).

„Az egygyik csekély nyერességgel, és csak nem-mehetett-elé dolgában, a másika pedig kevésb ideig, s-csekélyebb cseléddel, s-még-is *sikeresb* [gyümölcsösebb, hasznosabb] vala keresete“ (Tromb. 315.). NB. a NySz.-ban ebben a jelentésben példa nélkül!

Annyi kétségtelenül kitetszik eme történeti adatokból, hogy a haszon, foganat értelmű *siker* szó — ha egyáltalán írói kikövetkeztetés, legalább is Csúzy kikövetkeztetése.

A második kérdésre, nem állapítható-e meg származásbeli kapcsolatot a kétféle *siker* között, elősegíti a feleletet ugyancsak Csúzynak eme két mondata:

„Magában kezde szállani: a hiúságok *sikeréből* [ragadós sarából, fertőjéből] fejét és szívét fel-emelni.“ (Tromb. 662).

„A sietséggel gyűjtött marha hamar el-fogy; a mely pedig apronként gyűjtetik kézzel, az-az igaz munkás fáradsággal, meg-sokasodik és az Úr áldásával *sikeres* [= tartós] állandósága leszen“ (Síp. 162.).

Innét kiviláglik, hogy Csúzynál a *siker* szó lentor, vagyis: ragadós sár értelemmel is előkerül, valamint a *sikeres* melléknév tenax: tartós, állandó (tehát már harmadik-féle) jelentéssel is. Ebből azután már fölötte valószínű következtetést lehet vonni a két *siker* kapcsolatára.

Vegyük eredeti jelentésnek a lentor-t, melyre a NySz. is több példát idéz. Ennek mellékneve, a *sikeres*, nyilván a. m. enyves, lépes, illetőleg ragadós (L. Csúzy fentebbi b) példáját! Vö. továbbá: „A por egymáshoz *sikeretlen* [azaz: nem ragad] Ker., Préd. 248.; *sikeretlen* sár“ [vagyis: nem ragadós] Matkó, BCsák. 38 b.; „*sikeretlen* sárral raggatni akaró Sámbar“. Uo.). A ragadós értelem természetes fejleménye volt a *dauerhaft*: tartós, állandó jelentés, a melylyel Csúzy szintén alkalmazza a *sikeres*-t; a constans, durabilis értelemnek meg ikertestvére az efficax, vagyis: fogatos, s evvel együtt a hasznos jelentés, melylyel Csúzy ugyan-csak használja e melléknevet. Mihelyt ez a természetes kapcsolati átvitel a melléknévi alakon megtörtént, magától valósult meg a főnévi alapszónak foganat, haszon értelemmel való kikövetkeztetése és alkalmazása.

Látnivaló ebből, hogy a mai emolumentum, utilitas értelmű *siker* szó valójában értelmi visszakövetkeztetés útján jött létre, a mennyiben melléknévi formája kapott előbb efficax,

fructuosus jelentést, s ebből azután az alapszónak fogamat, haszon értelmére következtettek vissza, a mint ezt Csúzynak idézetem példái történetileg igazolják.

A *siker* származás-folyamatát tehát velejében ebben foglalhatom össze: *siker* > ragadós sár > *sikeres*: ragadós > *sikeres*: tartós > *sikeres*: foganatos, hasznos > *siker*: foganat, haszon.

Hogy a visszakövetkeztetést Csúzy ejtette-e meg, vagy más: annak eldöntése nem fontos dolog; csak az a fő, hogy a manap használt *siker* név a réginek kétségtelen értelmi leszármazottja. Ezt még az a körülmény is bizonyítja, hogy míg a lentor értelműnek ragtalan alakja legtöbbszörre *sikér*, *sükér*, (tehát hosszú é-vell!), addig az emolumentum jelentésűé már *siker* (vö. *siker-es*!)

Mellékesen megjegyzem még a következőket:

A két Rákóczi György Levelezésében előfordul a *sikerelni*: *promovere*; befördern; elősegíteni ige: „Az portai állapotokat isten *sikere*lje a közönséges jóra“ (XXIV. 417.). Ebből némi valószínűséggel azt lehetne következtetni, hogy a haszon, fogamat értelmű *siker* szónak már jóval Csúzy előtt használnak kellett lennie. Ámde hitem szerint nagyon is kétséges, vajjon a *siker* ivadéka-e ez a *sikerel*, s nem-e inkább a régebbi *sikér* szóból származott! Egyébként megengedem annak lehetőségét, hogy a *siker* már Csúzy előtt létezett; de annyit legalább is érdeműl kell írnom, hogy valószínűen ő hozta irodalmi forgalomba.

Fölemlíteni való továbbá, hogy a Nagyszótár a *siker* szót a török *csik-mak* (sortir, provenir, devenir, résulter) igének aorisztusi *csikar* alakjával hozza rokonságba. Csakhogy ez a származtatás már csupán azon egy ok miatt se fogadható el, mivel a *siker*-nek főnévi használata a XVII. század előtti időből nem mutatható ki nyelvünkben.

Ennélfogva meg kell maradnom azon megokolt magyarázatom mellett, hogy a *siker* a *sikér*-nek hazai származéka.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Kölestermő Kúnság. Tudtommal ma sem a Kis-, sem a Nagy-Kúnság nem éppen a köleséről híres; Arany János Szent Lászlójában mégis ezt a jelzőt adja neki:

Kél Budáról Laczfí Endre,
Veszi útját Nagy-Váradnak:
Kölestermő Kúnság földén
Jó csatlósi áthaladnak.

(Az útirány szerint itt a Nagy-Kúnságról van szó.) Minthogy pedig Arany Jánosnak nem igen lehet azt a szemrehányást tenni, hogy valamikor is henye jelzővel élne, sőt inkább éppen az ő jelzői olyanok, melyek, ha nem a festőiség vagy szemléletesség kedvéért vannak alkalmazva, akkor valamilyen jellemző, lényeges vonás feltüntetetésére szolgálnak. Ilyen a Kúnságnak *kölestermő* jelzője is, csakhogy nem mára, hanem a régi időre vonatkozik, mikor a köles nemcsak táplálékul szolgált, hanem erjesztéssel belőle italt is készítettek, a *bozát*. Erre czéloz Arany, a ki ezt az adatját Oláh Miklós: *Hungaria . . . sive De Originibus Gentis* (1536) című munkájából vette (kiadta Bél Mátyás Adparatusában 1735 és külön Kollár, Bécs, 1763). Oláh Miklós művét (a bécsi kiadást) Arany igen jól ismerte, hivatkozik is rá a Daliás Idők IV. énekében (Hátrah. m. 1:325). Ennek a műnek 18. fejezetében írja Oláh: „In campis Cumanicis, praeter

vina advectitia, vsum habent Cumani, cuiusdam liquoris, ex milio et aqua, suo more expressi, quem *Bozam* vocant.“ Másutt is szól Arany a kölesről s éppen a bozával kapcsolatosan s ez arra mutat, hogy megint Oláh adatára gondol:

Bontják, szolgál-cseléd, a sok teli vermet,
Benne *aranyköles*, buja földben termett;
Boza italt, kámot, bort is vele bőven,
Dús lakomák lelkét, emelik tömlőben.
(Bud. Hal. V. 35.)

s hozzá ezt a jegyzetet teszi: „*Boza, kám*. Mint a *hún* és *kún* népek itala emlegettetik a krónikák által. Kölesből erjesztett sörféle folyadék“. Ezért adja Arany a Kúnságnak a *kölestermő* jelzőt. Megjegyzem, arról nincsen szó Oláh Miklósban, hogy ez a *húnoknak* is volna itala, a *kám* sincsen megemlítve; minthogy Arany *krónikákról* beszél, többesszámban, valószínű, hogy ezek az adatok más krónikákból valók. Kiegészítésül megemlítem még, hogy a *bozát* egy-néhány esztendeje, két-három éve lehet, Aradon, Szegeden, a Bánáthban s a Bácskában bosnyákok és albánok az utcán árulgatják (gyerekkoromban hírből sem ismertük). Ezt a *bozát* azonban nem kölesből, hanem kukoriczából erjesztik; a nép igen szívesen isszsa, mert olosó, hűsítő és állítólag kellemes ízű. Az utca képét valószínűsággal tarkítják ezek a vörös (bosnyák) és fehér (albán) fezes alakok, a mint fényes sárgaréz-abroncos, fehérre mázolt fakupáikkal végigjárják a várost és harsány hangon kiáltják: „Fris e (= a) bozaaa!“ (Vö. Nyr. 17:93, 140, 179; 19:408.)

TOLNAI VILMOS.

KÜLÖNFÉLÉK.

Magyar Tudományos Akadémia. — *Melich János* 1907 október 7-én „Révai Miklós nyelvtudománya“ czímen olvasott fel. Értekezése első felében részletesen tárgyalta azokat a nyelvhelyességi és helyesírási elveket és kérdéseket, a melyeket Révai vitatott s a melyeknek a régi nyelv, vagy a régiséggel egyező népnyelv segítségével érvényt akart szerezni; ilyenek pl. az íkes igék szabályos használata, az *írnók*, *látnók*-féle alakok, a „magyarok királynéjok“-féle szerkezet, a szenvedő igealak, stb. Révai fölfogását, legalább részben, Kazinczy s a Magyar Tudós Társaság juttatta diadalra.

Ertekezése második felében Révai nyelvtudományi nézeteit vizsgálta, s kimutatta, hogy alapelvei a zsidó grammatika hatása alatt kifejlődött latin humanista nyelvtudomány alapelvei. Tagadja, hogy a fejlődő Révaira Adelungnak, a kit különben ismert, olyan döntő befolyása lett volna, a miut ezt túlozva, többen állították. Történeti fölfogása eredetét az akkori magyar történeti közszellemben keresi s módszerét nyelvtörténeti módszer egyik alsóbb fokának tekinti. (Majelent egy része az Akadémiai Értesítő 1907: 716—733. lapjain; egész terjedelmében a Nyelv- és Széptudományi Értekezések során.)

Simonyi Zsigmond: „Révai Grammatikájának III. kötete“ (1907 december 2-án). A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága elhatározta, hogy Révai Miklós halálának száz éves

évfordulója alkalmából közzéteszi az *Elaboratio Grammatica Hungarica* III. kötetét, a melynek kézírata legnagyobb részben fennmaradt s a Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzik.

Révai a harmadik kötetbe a szóképzést, az összetételt és a mondatant szánta. A szóképzés a kéziratban majdnem teljesen el volt készítve sajtó alá, a mondatanból csak egy fontos fejezet volt készen, az összetétel egészen hiányzik. — A kiadás, Simonyi Zsigmond gondozásában, néhány héttel ezelőtt hagyta el a sajtót.

Katona Lajos: „A Nyelvemléktár befejezése“ (1907 december 2-án). A Nyelvemléktár XV. kötetével befejeződik az 1874-ben megindított sorozat. Ebben az utolsó kötetben összesen hat, nagyon különböző terjedelmű codex kerül közlésre. Csak kettő, a *Székelyudvarhelyi* és a *Lázár Zelma-codex*, lát közülök ezúttal először napvilágot. A többi négy már közölve volt, részint a *Régi Magyar Nyelvemlékek* IV. kötetében (*Guary-c.*), részint önálló kiadványban (*Nádor-c.*), részint különféle folyóiratokban (*Birk-codex* és *Piryhártya*). Újabb kiadásukat az a körülmény is javasolta, hogy jórészt nehezen hozzáférhető, vagy már fogytán lévő kiadványokban vannak lenyomtatva.

A Nyelvemléktár most lezáródó első sorozatához kevés idő múlva csatlakozni fog a második, mely a magyar szöveggel párhuzamosan a kiderített s még kinyomozandó latin forrást is adni fogja. Ezen új sorozat szerkesztésével az I. osztály Katona Lajost bízta meg.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A „Magyar Merkurius“ gúnyirata a nyelvújítók ellen, mely az 1795-iki évfolyam „Toldalék“-ján jelent meg, egyetlenegy példányban maradt reánk. E példányt Kazinczy Ferencz mentette meg s most a M. Tud. Akadémia kéziratára őrzi. Kazinczy saját keze írásával jegyezte rá e példányra: „Szaklányi Zsigmond nagyváradi predikátor a Magyar Merkurb 1795-ben“ (Vö. Szily Kálmán közlését az Irod. Tört. Közl. 11:182—188. II.).

E gúnyíratot azonban nem Szaklányi, hanem Hunyadi Ferencz, tulatizsai református püspök írta. Kitűnik ez Tóth Ferentznek 1812-ben Győrben megjelent s a „Túl A' Tiszai Református Püspökök élete“ címet viselő munkája 232. lapján olvasható eme sorokból:

„Nagyon neheztelt Hunyadi azokra a' Magyarokra, a' kik *új Magyar szokat* koholtak a' Magyar nyelv természete ellen, s ugyan ezen okból írt is egy Levelet, mellyben az illy *új Magyarokat* s' *új Magyar szóikat* teszi nevetségessé.“

Hunyadi e leveléből Tóth Ferentz közöl is egy jó hosszú darabot, a mely — némi kihagyásokat s betoldásokat leszámítva — teljesen megegyezik a Merkuriusbeli levél megfelelő helyével. Éppen ezek a kihagyások s betoldások mutatják legvilágosabban, hogy Hunyadi levele, valamint később a Szentgyörgyi-féle Mondolat, több másolatban foroghatott a közönség kezén, különösen a tulatizsai superintendentiában. Hunyadi Ferencz 1795 július 7-én halt meg s ugyanez évben küldték be a Magyar Merkuriusnak közlés végett az 1794. Rák-oroszlán havának 29-ik napjáról keltezett levelet. Ki lehetett a beküldő? Én azt hiszem: Szaklányi Zsigmond, a nagyváradi predikátor. Kazinczy, ha utóbb tudakozódott a pasquillus szerzője felől, azt hallhatta, hogy Szaklányi küldte be a Merkuriusnak, s ebből következtette, hogy ő volt az írója is.

SZÉLL FARKAS.

Excerpta lingvae Hungaricae a XVII. sz. közepéről. — Nagy Gyula debreczeni ref. tanítónőképző tanár birtokában van egy latin nyelven írt magyar nyelvtani kézirat; erről a kéziratról Nagy azt hiszi, hogy egykor Lugossy József tulajdona volt. A kézirat címe: „Excerpta Lingvae Hungaricae“, s a mint a kéziratban levő jegyzet bizonyítja („Exer. Nicolai Ritzmanni, qui Hung. Lingvam arte discere voluit: existunt annorum fere 40), Ritzmann Miklós ebből a nyelvtanból tanult magyarul.

Ezt a magyar nyelvtant ismerteti Gulyás István a következő címen megjelent könyvben: „Excerpta lingvae Hungaricae (exercitia Nicolai Ritzmanni). Az eredeti kéziratból sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Gulyás István . . . Az eredeti kézirat 3. és 33. lapjának hasonmásával. Debreczen, 1908 . . . Ára 2 korona“.

Gulyás műve két részre oszlik; az első részben (1—67. lap) leírja a kézirat külsejét, megállapítja a kézirat korát, viszonyát Molnár Albert és Kövesdi Pál nyelvtanához, valamint elmondja jelentőségét.

Az eredmény, a melyet megállapít, ez: A szóbanforgó „Excerpta“ Kövesdi Pál nyelvtanának kézírata. Kövesdi Pál Sopronba Eperjesről költözött át; itt történhetett, hogy Ritzmann Miklós magyar nyelvi tanítására vállalkozott, s az ő számára írhatta az Excerptát Molnár Albert grammatikája alapján, 1654—1664 közt. — Ebből az Excerptából készíthette Kövesdi János, Kövesdi Pál fia azt a nyelvtant, a mely 1686-ban „Elementa Linguae Hungaricae“ címen Lőcsén megjelent, s a melyen Kövesdi Pálról ez van mondva: „Authore Paulo Kövesdi, Ecclesiae Hungaricae Soproniensis olim Ecclesiaste“ (vö. M. Könyvszemle 1881: 239).

Gulyás művének második részében (69. l. — 104. l.) közölve van az „Excerpta“ szövege.

MELEGDI JÁNOS.

Kresznerics születése napja. Ezt Kresznerics életrőli mindnyájan február 25-ikére teszik. A M. Tud. Akadémia könyvtárában megvan azonban Kövesdi Pál: „Elementa linguae Hungaricae sive Grammatica Hungarica“ (Kassa, 1766) cz. munkájának az a példánya, mely éppen Kresznericsé volt. E könyv táblájára maga Kresznerics szóról-szóra ezt írta: „Anno editionis hujus Grammaticae (1766) die 24 Febr. natus sum ego Franciscus Kresznerics mppria“.

Kérdést intéztünk erre vonatkozólag Horváth József ivánczi r. kath. esperes úrhoz, a ki a legnagyobb szíveséggel közölte velünk az anyakönyvi bejegyzést, mely csakugyan 1766 február 25-ikéről való. De hozzáteszi az esperes úr, hogy a többi egykorú adatoknál is csak a keresztelés napja van bejegyezve. Ez is bizonyítja tehát, hogy Kresznerics 1766 február 24-én született.

PÁPAY JÓZSEF.

ROVÁS.

Magyar szóval — idegen nyelven. El se hinné az ember, hogy manapság is írnak így nálunk, s még kevésbé, hogy az „Az Ujság“ nagy napi lapunk bocsát közre időnként (különösen B. H. tollából) olyan tárczákat, melyekhez, mert tartalmuk érdekes is lehet, gyakran kommentár és itt-ott a magyar fordítás melléklése is szükséges lenne.

Lássunk belőle egy kis mutatót! Hozzá fordítást is mellékelek; bár nem tudom, eltalálom-e mindig azt, a mit a cikkíró mondani akart, de magyarul kifejezni nem tudott.

A f. évi 46. szám tárczája Cagliostro-ról szól (írta B. H.). Miután az író elmondja Cagliostro sok sikerült csinyjét és furfangját, így folytatja:

A szöveg.

„Egyedül de la Motte asszony tudott vele bánni. Neki sikerült a ravasz csalón túltenni. Valamint Rohan herceg, Cagliostro is Mária Antoinette királynénak Rohan bíboroshoz intézett és de la Motte által hamisított levelek valóságában hitt. Az angyalok idézése után a bíborossal elhitette, hogy a XVI. Lajosnak felesége részére vételre felajánlott, de magas ára miatt a király által visszatartott nyakék vételével a királyné kegyét fogja megnyerni. A bíboros lépre ment; a nyakék de la Motte birtokába került, ki a hercegnek engedélyezett találkák alkalmával Mária Antoinetteként szerepel. A bíboros, Cagliostro és felesége fogásba kerültek“.

A fordítás.

Csak de la Motte asszony tudott vele elbánni. Sikerült neki még túl is tenni a ravasz csalón. Rohan herceg is, Cagliostro is, hitt azon levelek valóságában, melyeket de la Motte hamisított és úgy írt meg, mintha Mária Antoinette királyné intézte volna őket Rohan bíboroshoz. De la Motte az angyalok idézése után (?) elhitette a bíborossal, hogy könnyen bejuthatna a királyné kegyeibe, ha megvenné neki azt a nyakéket, melyet a királynak kínált valaki, hogy vegye meg a feleségének, de a melyet a király, mert drágállott, nem vett meg. A bíboros csakugyan lépre ment; a nyakék meg de la Motte lett, a ki a hercegnek adott találkákon Mária Antoinette gyanánt szerepelt. Sat.

Ilyen ez is, B. H.-nak Kepler Jánosról írt tárczájából (Az Ujság 1906. 146. sz.):

A szöveg.

„A férfias bátorság és a meggyőződés hűsége rendszerint küzdelmekkel jár. A ki nem akar jobb belátása ellenére megállapodásokra lépni, annak el kell készülnie lennie arra, hogy úton-útfélen nézeteinek és elveinek ellenfeleivel fog találkozni. Szerencséről beszélhet, ha azok hajlandók lojális vitába bocsátkozni.“ — — —

A fordítás.

A férfias bátorság és a meggyőződéshez való ragaszkodás rendszerint küzdelmekkel jár. A ki nem hajlandó lelkiismerete ellen tenni és meggyőződéséből engedni, el lehet rá készülnie, hogy úton-útfélen ellenfelek támadnak rá. Még szerencséjének tarthatja, ha őszinte és becsületes vitatkozásba fognak vele.

„Noha Kepler békés természetű volt és semmiféle hajlama nem volt a harcra, mégis egész életén át fegyvert kellett fognia.“

— — — Kepler gyermekkorában „a fárasztó munkához nem volt alkalmas“. — — — „kitűnő eredménnyel tette le az előírt vizsgálatot és nem-sokára a magasabb maulbronni kolostor iskolájába került“. — — — „Szabadabb szelleme visszariadt az egyház merev követelményei elől.“ — — — „Az ő jóslásai teljesültek, mi által a nép nagy tömegénél elismerést és jó hírnevet nyert.“ — — — „Kepler Linczben ki volt zárva az úrvacsorától“. — — — „Kepler osztozkodott röviddel Linczbe való visszatérése után a többi lakókkal a városnak bajor Miksa által intézett ostroma folytán előidézett szenvedésekben.“ (!)

Bár K. békés természetű volt, és egyáltalában nem volt hajlama a harcra, mégis egész életén fegyvert kellett forgatnia. — — — K. gyermekkorában nem volt alkalmas fárasztó munkára. — — — kitűnő eredménnyel tette le a szabályszerű vizsgálatot és nem-sokára a maulbronni kolostor felsőbb iskolájába került. — — — Szabadabb szelleme visszariadt az egyház merev követelményeitől. — — — Jóslatai teljesültek, s ezzel a tömeg elismerésére és nála jó hírnévre tett szert. — — — Keplert Linczben eltűnttették az úrvacsorától. — — — Keplernek Linczbe való visszatérése után nem sokkal, a bajor Miksa ostromolni kezdte e várost s ez ostrom alatt a lakosokkal együtt a tudósnak is sokat kellett szenvednie.

Kár, hogy az így írott és így beküldött cikkeket a szerkesztőségben le nem fordítják helyes magyar nyelvre, mielőtt sajtóba adnák. Ha ez megtörténnék, akkor a türelmes olvasó nem találna a lapban (nyelv dolgában) oly ríktó ellentéteket, mint a milyenek egyfelől Ambrus Zoltán, Kenedi, Kozma Andor és mások jól megírt cikkei s másfelől az efféle barbarizmusfészkek.

KOMÁROMY LAJOS.

Különböző és különféle. A német ezt is, amazt is rendesen „verschieden“-nek szokta mondani. Ennek azután az a következménye, hogy a németül gondolkozó, vagy németből fordító magyar író is rendesen megfelelkezik a *különböző* és *különféle* jelentéskülönbségéről s ott is *különbözőt* ír, a hol *különfelét* kellene írnia. Az itt következő néhány példát az idei januári hírlapokból s a Budapesti Szemle januári számából írtam ki:

„Minden vasárnap táncmulatságot tartanak, melyen *különböző* táncjátékokat rendeznek.“ — „A hatalmas elefántot a *különböző* kerti munkák végzésénél is fölhasználták.“ — „Egy angol folyóirat *különböző* Szilveszter-ünnepségekről számol be.“ — „Szóba kerültek a *különböző* aktuális katonai kérdések.“ — „Petőfi könyvtára elkalódott *különböző* okoknál fogva.“ — „Szombaton *különböző* bizottsági jelentések szerepelnek.“ — „Strindberg Frida *különböző* szélhámosságok elkövetése után megszökött Bécsből.“ — „*Különböző* intrikák eltiporták a 48-as vívmányokat.“ — „Fölhasználja a kínálkozó alkalmakat: Batthyányit, Kossuthot, Rákóczi, Márcziust, Októbert, a *különböző* hazafias ünnepélyeket.“

De legyen már elég! Kazlat rakhatnék az újkori példákból, melyek mindannyian a „*különböző*“ szó helytelen használatát bizonyítanak. Sőt elvétele régi írókból is idézhetnék efféle példákat. Haller János az ő Hármaskönyvéjében pl. ezt írja (1751:338): „Egy szép Koronás Királyné *különböző* fényes köntösben felöltözve.“ — „Nagy erszény nála, teli *különböző* pénzekkel.“ Nyilvánvaló, hogy a fentebbi példákban a *különböző* helyett mindenütt *különfelét* kellett volna mondani.

Mi már most a különbség e két szó jelentése közt s mikor kell *különbözőt*, mikor pedig *különfélét* írunk?

1. Ha két, vagy több tárgyat összehasonlítunk s bizonyos tulajdonságukra nézve egymással nem egyező, egymástól elütő voltukat akarjuk kiemelni, akkor *különbözőt* kell mondanunk. Pl. „*Különböző* két dolog: valamit olvasni és azt megérteni.“ — „*Különböző* véleményen vagyunk.“ — „*Különböző* nagyságú testek.“ — „*Különböző* szokású, nevelésű emberek közt bajos a valódi barátság.“ Stb. stb.

2. Ha az összehasonlított tárgyakról csak annyit akarunk általában mondani, hogy más-más nemből, fajból valók, nem egyfélék, de az ő elütő voltukat nem egy, vagy több, meghatározott tulajdonságukra akarjuk alapítani, akkor *különféle* van a helyén. Pl. (a fentebb idézettekén kívül): „*Különféle* tudományok, *különféle* betegségek“ (NySz.); „*Különféle* dolgokról beszélgettünk,“ „A természet műveiben bámulandó *különféleség* van“ (CzF.) stb.

A fentebbiekből látjuk, hogy egy és ugyanazon mondatban, a *különféle* helyébe *különbözőt*-t, vagy viszont a *különböző* helyébe *különfélét* tévén, a mondat értelme megváltozik. Pl. e mondatban: „A csatatérről *különböző* hírek jönnek“, a „*különböző*“ azt teszi, hogy a hírek majd jók, majd rosszak, majd örvendetesek, majd szomorúak, majd igazak, majd hamisak. Ellenben „a csatatérről *különféle* hírek jönnek“ mondatban a *különféle* csak annyit tesz, hogy „sok mindenféle“ hír jön. A *különféle* tehát nem bizonyos *különbözősége*t, hanem általában *többfélesége*t, *sokfélesége*t fejez ki a nélkül, hogy e „sokféle“ közt egyáltalában valami különbséget állapítana meg. SZILY KÁLMÁN.

NÉPRYELV.

I.

A kutya hangjai. Gyarmathi Sámuel a „Nyelvemester“-éhez (1794) függesztett Kis Szótár végén ezt mondja: „Mélto itt feljegyezni toldalékul némely igen nevezetes szokat, melyekhez hasonlók, legalább oly bővön, más nyelveken nem igen találtnak. Ilyenek a sokféle élő állatoknak — *hangjai* stb.“ Ponori Thewrewk Emil a Nyr. VII., 286. és 335. lapján, ily czímen: „Hogy szólnak az állatok?“ szintén közöl különféle állatok hangjait. De valamint Gyarmathi, úgy Thewrewk se törekszik teljességre. Ez utóbbi így végzi közleményét: „E kis lajstrom csak figyelmeztetőnek van, hogy a nyelvnek ebbeli tüneményeit is jó lesz megvizgálni és közölni, hogy majd annak idejében valaki kellően feldolgozhassa, mint azt más nyelvekben tették“.

En itt, hogy megközelíthessem a teljességet, csak a mindenféle *kutyahangok* közlésére szorítkozom, de nemcsak azokéra, melyek *csupán* a kutyái, hanem, melyek a kutyái is. Hogy az én lajstromom mily gazdag, már az is mutatja, hogy a kutyáról Gyarmathi csak ezeket jegyzi fel: *ugat, herreg, morog, csahol* és *poszog*: Thewrewk pedig csak ezeket: *ugat, csahol, vonyít, erreget, horgol, berreg*. Sokkal gazdagabb annál a gyűjteménynél is, mely a Toldi Comm. 219. lapján 54 kutyahangot foglal magában. Megemlítem még, hogy könnyebb áttekinthetés kedvéért jónak láttam a betűrendet választani: így annak is megkönnyítem a dolgát, a ki a netáni hiányokat pótolni kívánna.

Miféle hangokat ad tehát a kutya?

Ásít (ásint), ásítóz; acsarkodik.

Bűg, bűgat, bűगत, bűगत (ezt a MTsz. hibának gondolja), bűगत, baunkol, bankol, baul, berreg, berrog, berreget, berren, berran, bőfög, bőfőrög, bőffent, büfög, büfőrög, büffent, buffog, buffogat, buffant, bög, bódul, bömböl, bumbol, bumbál.

Csahol, csahint, csahit, csahhant, csahitál, csahorász, csehel, csehetel, csihol, csiheg, csahog, csiheg-csahog, csiherész, csafat, cseftet, cseveg, csavog, csevetel, csavítál, csarsog, csatlog, csattogat, csetleg, csetteget, csitleg-csetleg, csármál(áz), csaffog, csaffog(t)at, csaffan, csaffant, csuklik, csuklint.

Czihol; czihál, czihel, czihatol, cziccczent, cziccczan(t), czikornyál, cziterál.

Dudol, dudál, dudolgat, dudorog, dudorász, danol, dúg, duhog, duhorász, duhongat, dongat, dobol, dörmög, dünnög, dümmög, dörög, dörget, dörömböl, durrog, durrant, durrogat, dadog, dadorog, dímbul.

Erreget, énekel, evetül.

Fuj, fujtat, fulákol, fohászkodik. füttyöl, fortyog, furnu(g)lyál.

Gajdol, gajdorász, gógicsél.

Gyavog, gyávog, gyül.

Habsol, hébsel, hábszál, hamzsol, harsog, karsan, harsant, harsázkodik, harácsol, harangoz, horgol, habatol, hörög, herreg, hereg, herren(t), huhol, hühöl, helél, huhog, hühög, huhogat, huppog, huppög, huppogat, huppöget, hajkál, hahotál, hehetél, hurutol, hortyog, hortyan(t).

Ikeg, ikereg, icsarkodik, inczog-vinczog.

Jajgat, jajdul, jajog(n/g, jukol, jukorász.

Kaunczol, kanczol (v. ő: gauzen), kuffog, kaffan(t), kajint, kajinkol, kajkol, kaukol, kóhol, kankol, kongat, kerreg, kerrent, korrog, korrant, kurrog, kurrant, kohog, kohant, kohint, kohol, kuhol, kehel, kohog, kahog, kuhog, kőhög, kővög, kávit, klapkol, kortyog, kornyikál, kerepet, krádog.

Lacsik, lacsol, lecsel, lacsikol, lecspetel, lapcsol, lepesel, lapacsol, lepecsel, lafatol, lefetel, lafatyol, lefetyel, lafacsol, lefecsel, lepetyel, lövöldöz, lármáz, leheg, lehínczel.

Morog, morgadoz, mordul, mordit, morran, mormog, mormol, mormiczol (-iczál), morczog, makog, maunkol, mankol, muzsikál.

Nevet, neszez (-el).

Nyi, nyil, nyög, nyifog, nyiffan(t), nyiffangat, nyafog, nyaffan(t), nyaffangat, nyefeg, nyeffen(t), nyeffenget, nyivog, nyiwant, nyívit, nyivácskol, nyávog, nyuhászkodik, nyül, nyülotz, nyiszit, nyítszit, nyiszel, nyiszütel, nyisszan, nyeszent, nyűszög, nyűszög, nyeszeg, nyűszörög, nyeszereg, nyiszorog, nyörszög, nyekeg, nyekereg, nyekken, nyökög, nyökörög, nyöhörög, nyihit, nyihant, nyihákol, nyikog, nyikorog, nyikkan(t), nyikít, nyikongat, nyikácsol, nyafatol, nyefetel, nyiret, nyaunkol, nyankol.

Orlút, ordítóz, ortáloz, orgonál, óbégat (aubégat).

Öblöget, ökrendéz (öklöndöz), övékel, övét(d)ez.

Pityereg, pisszeg, priüsszent, püfög, pufogtat, puforász, pöfög, pöfögtet, poszog, posszan, poszogtat, perczeg, perczent, perczeg(t)et, porczog, porczant, porczog(t)at, peszeg, pesszent, pesz(sz)ereg, petyereg, petyeget.

Ri, rivog, rivvan(ik), rivogál, rivácskol, rőfög, recseg, rikit(oz), rikkan(t), rikácsol, rotyog, rotytant, rotyogtat.

Sir, si-ri, sivit (süvit), sivitoz, sivalkodik, sókodik, sivákol, siit, sítóz, sikit, sikkant(t), sikitoz, sikongat, sipog, sipit, sipol, sóhajt.

Szüköl, szükel, szükölődik, szükít, szükint, sziporkál, szipornyal, szopornyikál, szopornyczál, szuszog, szusszan, szusszékol.

Tutöl(ul), tüsszent, triüsszent, tortyog, turbikol, trombitál, türkök, torkal.

Ugat, uhog, uh(h)ant, uhorász, uhol, uगत, uvákol.

Ühög, üh(h)ent, ühörész, ühöl, üvölt, üvöltöz, ünget, üvékel.

Vakog, vakkant(t), vakkint, vakkangat, vakkingat, vonit, vonyit, vonyint, vonyitál, vinnyog, vinyit, vinnyant, visit, visitoz, visog, visong, visorog, vicso, viczorog, viggog, vatyog, vatyorog.

Zajog, zúg, zümmög, zummog, zizil(-él).

LEHR ALBERT.

II. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

Burnyázkodik: 1. gunnyaszt, Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; 2. betegeskedés miatt lassan jár és tesz, Debreczen, BARCSA JÁNOS.

Butuk: hosszúnyelű fatuskó, kölöncz; fahasogatásnál a vastagabb hasabokba evvel verik bele a fejszét, Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR [vö. *butyóka*].

Butyóka: 1. fafejú ács- v. asztaloskalapács; 2. nyeles fatuskó (fahasogatásnál használják), Kolozs m., Győrővásárhely, NÉMETH SÁNDOR [vö. *butuk*].

Butyor: vállon hordott, szíjjal átvett tarisznya (Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET).

[*Buzaérő-körte*] (*buzairő körte*, Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR): júliusban, búzaaratáskor érő körte.

Buzáta (*buzát*, Kolozsvar, NÉMETH SÁNDOR): nyálos, pállott ajku.

Bütüz: *bütüznek* a tehenek, fejüket összeteszik, tolják egymást, Vas m., Körmend, CSITE KÁROLY.

Csajta-bajta (Sopron m., Himod, GÖTTL MARIKA; *Csajda-bajda* Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Kisasszonyfa, SOMSSICH SÁNDOR): 1. természetellenes növeszt, görbe (ember, fa) Himod, Szakcs, 2. össze-vissza beszélő, hebehurgya (ember), Kisasszonyfa, Solt.

Csap-lyuk: a hordó fenekén lévő lyuk, Debreczen, SZTROKAY LAJOS; Orosháza, NOVÁK MÁRTON.

Csaplász-pálca: a parasztszekér felhágója, Debreczen, RITÓOK SÁNDOR; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA [vö. *csatlász-pálca*].

Csás-kezü: balogsüti, Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

Császkal: lábatlankodik, láb alatt van, Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

Csász-mász: 1. utána esik, utána jár. *Mit csász-mász mindig utánam ez a köllök?* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS, 2. mászkál, Somogy m., Vése, SCHAFFER JENŐ.

Csatlász-pálca: a szekér két hátulsó, fellépésre szolgáló vaspálcaja, Hajdu m., BARCSA JÁNOS.

Csempé: 1. csorba (edény), Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Zala m.,

Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; 2. piszkos edény. *Mozsd é má jaszt a csempét v. csempőt!* Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR.

Csempesz-háj: 1. „a szalonnának a háj alatt levő kövérsége” (másodrendű s inkább a bélzsírhoz közelebb álló zsírréteg), Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Himod, GÖTTL MARIKA; 2. a disznóháznak szélső elvékonyodott része, Orosháza, NOVÁK MÁRTON; 3. bélkövér, Debreczen, RITÓOK SÁNDOR.

Cséntörög (Tolna m. Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; *csöntörög*, Rábaköz, FÖRHENCZ SÁNDOR; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS): mászkál, ólálkodik; lödörög.

Cséntő: fillér. *Egy cséntőm sincs. Nincs egy cséntő krajczárom sem.* Székely-Udvarhely, NÉMETH SÁNDOR.

Cseplesz-háj: 1. a disznónak a gyomra alatt lévő kövér hája, Hajdu és Bihar m., BARCSA JÁNOS; 2. a hártyszerű fodros kövérség a tulajdonképeni háj alatt, Szilágyság, Erdély, EHRNNE KEMÉNYFI KATINKA.

Csésze: a mérleg tányérja, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS.

[*Csicsonkázni*] (*sisonkázni*, Debreczen, RITÓOK SÁNDOR; *csiszkázni* Kolozs m., Győrővásárhely, NÉMETH SÁNDOR): csuszkálni, iszankolni.

Csihe: haszontalan, semmirekellő (kül. leánygyerek; szidó szó), Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

Csihol (*csahol*, Debreczen, Balmazújváros, Földes; Bihar m., Vekerd, BARCSA JÁNOS; *csohol*, Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ).

Csóka: 1. tarka szemű (ló; a szivárvány-hártáján fehér foltos) Sopron m., Himod, GÖTTL MARIKA; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Abaúj-m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; 2. barna v. fekete hajú gyermekek, kül. lányok tréfás neve, Füzesabony, NOVÁK MÁRTON.

Csókafeleg: a cserebogár pajorja, Szatmárhegy, KOVÁCS JÓZSEF.

Csókaszemű: 1. fehér-tarka szemű (ló, v. ember), Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Hajdúböszörmény, Földes, Balmazújváros, Margita,

BARCSA JÁNOS; ② kékszemű, Győr, KÁRPÁTI ENDRE.

Csomó. Ha a tej forrás közben megtűrösödött, azt mondják: *Csomóje vált a té!* Szolnok-Doboka m., Domokos; Kolozs m., Gyerővásárhely, NÉMETH SÁNDOR.

Csontorgó. „*Elig vagyon egy-egy csontorgója*” = kiromlottak a fogai, csak itt-ott maradt egy-egy fogdarabja, Székelyföld, EHENNÉ KEMÉNYFI KATINKA.

Csög: göf, csomó, gombóc, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS.

Csög-bög: csenevész, fejletlen, Sopron m., Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS.

Csömbölk: az alfélhez ragadt, csomósan megszáradt szar, Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR.

Csömbölyget: csömbölyit, begüngyöl, Szilágyság, EHENNÉ KEMÉNYFI KATINKA.

Csörül-pörül: perlekedik, Sopron m., Páli, NÉVTELEN.

Csuhaj (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; *csuha*, Hajdu m., BARCSA JÁNOS; *csuhé*, Szatmárhegy, KOVÁCS JÓZSEF): a kukorica selyme.

Csuhit: vízi növény; fehér belét a gyerekek kitolják s díszül kalapjukba tűzik, Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR.

Csúka (gyümölcs): szára, csutkája, Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Vas m., Körmend, CSITE KÁROLY.

Csuma (*csoma*, Somogy m., Geszti, SZTROKAY LAJOS): ① a kukorica csövét borító finom, világoszöld levelek, Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Vése, SCHAFFER JENŐ;

② (a kukorica) csutkája. Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; a dohánylevél vastag erei, Czegléd, SZTROKAY LAJOS; ③ megüszkösödött kukorica, Kolozs m., Gyerővásárhely, NÉMETH SÁNDOR; ④ kukoriczafosztás, Somogy m., Geszti, SZTROKAY LAJOS.

Csupádon-csupa: csupa, egészen, Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ.

Csuszánkodik: csuszkál, Pest m.,

Solt, FODOR IGNÁCZ; Szeged, SZABÓ MÁRTON; Arad m., BARCSA JÁNOS.

Csuszol: surol. *Nem találta é, csak ekkicsit égcsuszóta a labda.* Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Hajduböszörmény, Mezőkövesd, Földes, BARCSA JÁNOS.

Csutka (*csupka*, Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN).

Csüherhezik: kézen függ. Sajógömör, SZABÓ MÁRTON.

Csüllegtet: füttyül, füttyögtet, Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR.

Czafulodik: fáradozik, töri magát [?], Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

Czanga: ① nagy termetű, nem csinos (leány); ② nagy, formátlan (disznó) Hajduböszörmény, Balmazújváros, BARCSA JÁNOS.

Czap: apakecske, Szolnok-Doboka m., Domokos; Kolozs m., Gyerővásárhely, NÉMETH SÁNDOR.

Czapp: valami nagy, lusta állat [?]. *Ez az asszony egy igazi czapp.* Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

Czefet: vakmerő, bátor. *Czefet egy gyerek!* Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

Czigány-fog: bölcseséggfog, Sopron m., Himöd, GÖTTL MARISKA.

Czika: fejletlen, a növesben elmaradt (búza, árpa, kender stb.). *Czika buza, czika kender* Bihar m., Szerrep, RÁCZ BÉLA.

Czikázik (Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; Tiszahát, EHENNÉ KEMÉNYFI KATINKA; *czikkáz*, Hajdudorog, BARCSA JÁNOS): játszik, cziczázik.

[Czikó] (*cziku*, Bihar m., Derecske, BARCSA JÁNOS): szalmakoszorúba font vöröshagyma. *Egy cziku hagyma* = egy koszorú hagyma.

Czimpa: lapos orrú, tompa orrú (kutya, disznó stb.), Bihar m., Vekerd, BARCSA JÁNOS.

Czoczilista, czuczilista: socialista, Heves m., Künság, NÁSZAI ERZSÉBET; Vése, SCHAFFER JENŐ.

Czundros: rongyos, Zala m., Diszel,

VÁZSONYI IZIDOR; Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK

XIII. Felolvasó ülés.

(1907 december 10.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Császár Elemér, Erdélyi Lajos, Frenkel Bertalan, Grünwald Margit, Horger Antal, Horváth János, Komáromy Lajos, Köpe Viktor, Lehr Albert, Mészöly Gedeon, Putnoky Imre, Sági István, Simai Ödön, Széll Farkas, Szemkő Aladár, Szeremley Császár Loránd, Szívos Béla, Viszota Gyula, Wichmann György tagok. Jegyző: Pápay József.

1. *Melich János* r. tag felolvassa „Révai első magyarázata a Halotti Beszédről“ cz. tanulmányát.

2. *Simai Ödön* r. tag felolvassa „Nyelvújítók a XVII. század közepén“ czimű értekezését.

3. *Mészöly Gedeon* r. tag felolvassa „Néhány irányragos szó a magyarban“ czimű tanulmányát.

XXII. Választmányi ülés.

(1907 december 10.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Erdélyi Lajos, Freckay János, Komáromy Lajos, Lehr Albert, Melich János, Széll Farkas vál. tagok. Jegyző: Pápay József.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után az elnök fölkéri a választmányt, hogy a jövő évi közgyűlés idejét határozza meg.

Melich János indítványára a választmány elhatározza, hogy a jövő évi közgyűlést 1908 február hó 11-én tartja meg.

2. A közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülés tárgya Lehr Albertnek „Pénzüi és atyafisága a népnyelvben“ czimű értekezése lesz.

3. Elnök indítványára a pénztárvizsgáló bizottság tagjaiul a választmány Erdélyi Lajos és Vikár Béla vál. tagokat kéri föl.

4. Az alapszabályok értelmében a választmány egy harmada minden évben kisorsolás alá kerülven, kisorsoltattak: a) budapestiek: Beöthy Zsolt, Herman Ottó, Komáromy Lajos, Lehr Albert, Melich János, Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond; b) vidékiek: Kalmár Elek, Paal Gyula és Réthei Pirkkel Marián.

5. Elnök bejelenti, hogy Balogh Péter budapesti vál. tag vidékre költözött, Széll Farkas vidéki választmányi tag pedig budapesti lakos lett. Minthogy egyikük sem került az idén kisorsolás alá, azt indítványozza, hogy a két választmányi tag egyszerűen helyet cseréljen. — A választmány helyesléssel elfogadja.

6. Melich János indítványára a választmány elhatározza, hogy a Társaság külön kiadványai ezentúl, a megjelenés időrendje szerint, folyószámmal láttassanak el s ez az intézkedés utólagosan az eddig megjelent füzetekre is kiterjesztessék. A sorozat címe a következő lesz: „A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai“.

Ezzel az ülés véget ért.

XXIII. Választmányi ülés.

(1908 január 14.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Gombocz Zoltán titkár; Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Tolnai Vilmos, Vikár Béla választmányi tagok. Jegyző: Pápay József.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a titkár bejelenti, hogy Kalmár Elek vidéki választmányi tag a Társaságból kilépett. — Tudomásul szolgál.

2. Az üresedésben levő vidéki választmányi tagsági helyre a választmány egyhangúlag dr. Karácsonyi János nagyváradi kanonokot ajánlja a közgyűlésnek megválasztásra.

3. Pénztárnok jelentést tesz a Társaság vagyoni állapotáról 1907-ben, részletesen bemutatja az 1907-iki bevételeket és kiadásokat. — Jelentését a választmány tudomásul veszi, az 1908-iki költségvetésre nézve pedig javaslatot készít a közgyűlés számára. (Lásd ugyane lapon alább.)

4. Titkár előterjesztésére a választmány Trócsányi Zoltán tanárjelöltnek Szinyervárallyá és vidéke i-ző nyelvjárásának tanulmányozására 150 koronát szavaz meg.

5. Következik a tagajánlás.

Megválasztatnak rendes tagnak:

Barabás Samu, orsz. levéltárnok, Budapest

Hodács Agost, hittanár, Kis-Zombor

Hollóssy Kálmán, ev. főgimn. tanár, Sopron

Dr. Karl Lajos, főreáliskolai tanár, Győr

Dr. Kertész Manó, tanár, Budapest

László Dániel, benczés főgimn. tan., Esztergom

Madarassy László, Budapest

Neder Károly, tanárjelölt, Vác

Dr. Simon József, tanár, Budapest

Dr. Wichmann György, tanár, Helsingfors

Előfizetőkül bejegyeztettek:

Budapest: Kilián Frigyes utóda (6-ik péld.).

Budapest: Lipótvárosi Kaszinó.

Budapest: Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület: Anyaintézete számára 12 példánnyal, a Terézvárosi, Erzsébetvárosi, József-Ferenczvárosi, Lipótvárosi, Csömöri-úti, Budai, Szabadságtéri és Lipót-körúti fiókjai számára egy-egy példánnyal.

Budapest: VI. ker. Polgári Leányiskola.

Budapest: Toldi Lajos könyvkereskedő.

Sepsi-Szent-György: Székely Mikó-Kollégium ifjúsági önképzőköre.

1. Bevételek és kiadások 1907-ben és költségvetés 1908-ra

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1907-re		Bevétel 1907-ben		Költségvetés 1908-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék a megelőző évről . .	538	64	538	64	334	62
Alapítványokból	—	—	400	—	—	—
Kamatokból	400	—	509	12	504	—
Árkülönbözet értékpapírok vásárlásakor	—	—	105	39	—	—
Tagdíjakból és előfizetésekből	7000	—	8217	50	7000	—
Eladott füzetekből	—	—	50	90	—	—
Rendkívüli bevételek	—	—	20	—	—	—
Összesen	7938	64	9841	55	7838	62

A bevétel 1907-ben 1902 korona 91 fillérrel, több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1907-re		Kiadás 1907-ben		Költségvetés 1908-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1800	—	1782	50	1800	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „Magyar Nyelv“ nyomtatása	2700	—	2609	93	2700	—
Különnyomatokra	500	—	203	66	400	—
Expedíció, kisnyomtatványok	1200	—	780	34	1000	—
Könyvárusi %	100	—	74	—	100	—
Népnyelvi adatok	500	—	456	50	800	—
Összesen	7800	—	6906	93	7800	—

A kiadás 1907-ben 893 kor. 07 fillérrel kevesebb a költségvetés szerintinél.

A maradvék 1907-ről 1908-ra 2934 korona 62 fillér. Ebből 2600 korona értékpapírban, 334 korona 62 fillér készpénzben.

2. Alapítványok állása.

1907.

Áthozatal 1906-ról	10,000 kor.
Szögyény-Marich László	200 „
Zircz: Apátsági könyvtár	200 „
A Társaság tőkésítése	2,200 „
Összesen	12,600 kor.

3. Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztári kezeléséről.

Alulírt számvizsgálók megjelenvén a M. Ny. T. pénztárosánál (Tud. Akadémia épületében), a Társaság pénzügyeinek kezelésére vonatkozó könyvet és számadásokat, valamint a betétekre és takarékpénztári betétekre vonatkozó kimutatásokat részletesen megvizsgáltuk s mindent rendben találunk. Meggyőződöttünk, hogy a bevételek és kiadások rovatainak minden tétele megfelel a valóságnak s a kezelési könyv vezetése a legnagyobb pontossággal és rendben történik. Ennélfogva a pénztár kezelője részére a fölmentvény megadását indítványozzuk. Egyben javasoljuk, hogy a Társaság vagyoni ügyeiben a legutóbbi közgyűlés óta is folyton és változatlanul érvényesülő irányzatért, a czéltudatos vezetés kedvező eredményéért a mélyen t. közgyűlés fejezze ki elismerő köszönetét. Budapest, 1908 január 27. DR. ERDÉLYI LAJOS, VIKÁR BÉLA, a választmánytól kiküldött számvizsgálók.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

12. Kérdés. Mint dunántúli ember mindig a nagyapa apját hallottam *dédapának* és a dédapa apját *szépapának* nevezni. Csak itt Budapesten a hivatalos életben tapasztaltam, hogy e két fogalmat kölcsönösen felcserélik, s mint utólag értesültem, az ország más vidékein, pl. az Alföldön csakugyan így is használják e két szót. Melyik használati mód van inkább elterjedve, s melyik a helyesebb? Továbbá mi módon volnának a hivatali életben az ebből eredő félreértések elkerülhetők?

D. F.

13. Keresztfű, Szent László füve. A MNy. levélszekrénye (IV. 47. l.) mintegy panaszkodva említi föl, hogy a MTsz.-ban nincs meg sem a *keresztfű*, sem változata: a *keresztes fű*. Megvan azonban a Diószegi Orvosi Füvészkönyvében, mely az *igazitó laistromban* négyféle keresztfűvet említ (1375. l.), még pedig mint régi nevet, a melyeknek a következő „deák nevezetek” felelnek meg: 1. *Gentiana cruciata*, 2. *Senecio vulgaris*, 3. *Polygala vulgaris*, 4. *Valantia cruciata*. Ezek közül az Orvosi Füvészkönyv a *Gentiana cruciata*-nak más, régi nevét is tudja: *Szent László füve*. Diószegi és Fazekas egyik régi nevet sem fogadja el, hanem a *keresztes tarnics*-et „állítják meg” tudományos magyar névül.

A *tarnics* nincs új szóznak föltüntetve náluk; kérdés, vajjon a nép nyelvéből vették-e, vagy a régiebb magyar nomenclaturából.

KARDOS ALBERT.

14. Köt. Minthogy Lehr Albert (MNy. III. 459.) a *köt* igének csak tárgyatlan használatát ismerteti, talán nem lesz fölösleges megjegyezni, hogy ugyane szűkebb jelentésében tárggyal is állhat. Csikszentmártonban halottam: „Né, méjen *bégyet kötött* ez a récze!” T. i. sok fűvet evett, s attól jól kidagadt a begye. Brassóban meg ezt jegyeztem: „Ez a kis leány olyan *feneket kötött*, hogy!” Egy 13—14 éves leánykáról mondták, ki egy idő óta erősen kezdett nekitelni, gömbölyödni.

HORGER ANTAL.

15. T. S. úrnak. Igaza van. Mi sem hiszszük, hogy nálunk a XIII. és XIV. században halászhalknak vagy jobbágyoknak *Bétüs* nevet adtak volna. A *Bétüs*, *Bötüs* családnév később sem fordul elő, nemhogy azokban a századokban, mikor nálunk még az urak sem igen ismerték a betűt, a halászhalk és jobbágyok pedig éppen nem. Az a *Botus*, *Butus János*, *Buthus Pál*, *Bothus János* és *Beutevs János* közül bizonyára egyik sem volt *Bétüs* vagy *Bötüs*, hanem minden valószínűség szerint *Botos* vagy *Bötös* (Böjtös). Ez utóbbi név különben is nagyon ráillik egy halászra. De hiszen az OklSzt. is sorra megkérdőjelezi a *Bétüs* czikkbe foglalt neveket, a mi azt jelenti, hogy Z. Gy. is kételkedett magyarázata helyességében.

16. C. B. úrnak. Gyöngyösi Chariclia-ja 183-ik lapján (s nem a 181-en, mint a NySz. mondja) ez van:

„Beteg leányod-is, de nem más testében,
Hanem nyavalyája forr s fő a szívében,
Kit sem *mercurium* nem győzhet tüzeiben,
Sem *manna*, avagy *glét* gyomra rejtekében.”

Világos ebből, hogy a leány szerelmes, s hogy itt a *glét* nem betegség-okozó, hanem gyógyító szer.

17. G. S. úrnak. Az *értés* szót mindekkoráig nem ismertük s akkor sem értettük, mikor megtudtuk, hogy az erdészek „holzanbau, forstcultur” értelemben használják. Egy az erdészeti ügyekben kiváló szakférfiúhoz fordultunk fölvilágosításért. Tőle tudtuk meg, hogy 1862-ben, mikor az „Erdészeti Lapok” megindult s vele a magyar erdészeti irodalom fejlődni kezdett, boldog-boldogtalan faragott magyar szokat az erdészeti műkifejezésekre. Egy ilyen boldogtalan alkalmasint úgy okoskodott, hogy az a művelet, melynél fogva a facsemeték *eredésnek* indulnak, *eredtetésnek* nevezhető: ez a hosszú szó pedig, könnyebb kezelhetőség okáért, *értésre* rövidíthető. Elfelejtette, hogy az *erednek* factitivuma *ereszt*, nem pedig *eredtet* (Vö. *éleszt*, *fakaszt*), s hogy éppen ez okból az olyan fiatal erdő, mely a kivágott fák gyökereiből sarjadzik fel, a régi nyelvben *eresztvénynek* nevezték. Az efféle összerántás: *eredtetés* > *értés* a neologia dühöngése idejében nem volt ritkaság. Pl. a documentumra Erdy János eredetileg az *oktatmány* szót csinálta. Ebből lett az *okmány*. Különben ma már jobb izlésű erdész nem mondja e műveletet *értésnek*, hanem *erdősítésnek* vagy *csemete-ültetésnek*.

Sz. K.

1908 február 29-ig.

Alapító díjat fizetett: Budapest: Orsz. Központi Takarékpénztár 200 koronát. Összesen (l. 32. füz.) 8150 kor.

1907-re tagdíjat fizetett: Balogh Dezső. Összesen (l. 32. füz.) 5550 kor.

1908-ra tagdíjat fizetett: Ágai Adolf, Gr. Almásy Dénesné, Alszeghy Zsolt, Gr. Apponyi Sándor, Balogh Jenő, Balogh Péter, Bán Aladár, Bátky Zsigmond, Bellaagh Aladár, Biró Imre, Dósa Imre, Eösz Ferencz, Frencz Géza (l. részl. 5 kor.), Füredi Ignác, Glósz Ferencz, Haraszti Gyula, Hársing István, Hodács Agost, Iványi Béla, Kanyaró Ferencz, Kenedi Géza, Keresztes Zsigmond, Kollányi Ferencz, Kovács Sándor, László Dániel, Latzko Hugo, Legányi Gyula, Ligeti Jenő, Paal Gyula, Nagysomkúti Pap József, Papp Gábor, Peredi Géza, Perényi Adolf, Pintér Sándor, Preysz Hugó, Remenár Elek, Rövid Vozáry Gyula, Schmidt Rajmund, Szász Károly, Gr. Széchenyi Domonkos, Szegedy Maszák Hugó, Szeremley Császár Loránd, Szilády Áron, Id. Szinnyi József, Thirring Lajos, Tóth Károly, Tragor Ignác, Vári Dezső, Végh Jenő, Veress Ignác, Viszota Alajos, Viszota Gyula, Wichmann György. Összesen (l. 32. füz.) 1455 korona.

1908-ra pártoló tagdíjat fizetett: Lux Mihály 4 koronát. Összesen (l. 32. füz.) 16 korona.

1907-re előfizetett: Néder Károly. Összesen (l. 30. füz.) 2522 kor. 50 fillér.

1908-ra előfizetett: Baja: Főgimnázium, Baja: Tanítóképző-intézet önképző-köre, Bártfa: Áll. gimnázium, Bécs: Geschäftsleitung der Oesterr. Ung. Bank, Békés: Ev. ref. főgimnázium, Békés-Csaba: Evang. Rudolf-főgimnázium, Beregszász: Áll. főgimnázium, Beszterce: Polgári fiúiskola, Besztercebánya: R. kath. főgimnázium, Besztercebánya: Áll. polg. fiúiskola, Brassó: Áll. főreáliskola, Áll. felsőkereskedelmi iskola, Breznóbánya: Áll. polgári iskola, Budapest: M. T. Akadémia szótár-bizottsága, Budapest: Tud. egyetem könyvtára, Budapest: Kir. József-műgyetem, Budapest: Ludovika Akadémia, Budapest: Eötvös-kollegium, Budapest: Kegyesr. főgimnázium, Budapest: Kegyesr. Kalazantinum, Budapest: I. ker. áll. főgimnázium, Budapest: III. ker. főgimnázium, Budapest: VI. ker. főgimnázium, Budapest: VIII. ker. főgimnázium, Budapest: X. ker. kőbányai áll. főgimnázium, Budapest: II. ker. főreáliskola, Budapest: VI. ker. főreáliskola, Budapest: VI. ker. főreáliskola ifjúsági könyvtára, Budapest: VIII. ker. főreáliskola, Budapest: II. ker. felsőkereskedelmi iskola, Budapest: Csiszt.-r. tanárképző, Budapest: III. ker. polg. leányiskola és női ipariskola, Budapest: IX. ker. polg. leányiskola, Budapest: Képviselőház könyvtára, Budapest: Országos Kaszinó, Budapest: Magyar tisztviselők országos egyesülete, Budapest: A Pesti Hazai Első Takarékpénz-egyesület (20 pld.), Budapest: Pesti Kereskedelmi Bank (10 pld.), Budapest: Osztrák-magyar bank igazg., Budapest: Osztrák-magyar bank főintézete, Csiksomlyó: R. kath. főgimnázium, Czegléd: Áll. főgimnázium, Debreczen: Kegyesr. főgimnázium, Debreczen: Ref. főgimnázium, Debreczen: Áll. főreáliskola, Deutsch Zsigmond és Társa, Dobsina: Áll. polg. fiúiskola, Eperjes: Ev. kollegium, Érsekújvár: R. kath. főgimnázium, Érsekújvár: R. kath. polg. leányiskola, Érzsébetváros: Áll. főgimnázium, Esztergom: Főgimnázium, Fiume: Áll. polg. fiúiskola, Fogaras: Áll. főgimnázium, Gábor Rezső, Gansel Lipót, Gyöng: Ref. gimnázium, Győr: Benczés székház tanári könyvtára, Győr: Áll. főreáliskola, Győr: Áll. polgári fiúiskola, Hajdúnánás: Ref. főgimnázium, Hajdúnánás: Ref. főgimnázium ifjús. önképzőköre, Halas: Ref. főgimnázium, Halas: Ref. gimnázium Száz Károly-köre, Hegedűs és Sándor könyvkereskedése, Hódmezővásárhely: Áll. Óvónőképző-intézet, Jászberény: Áll. főgimnázium, Kalocsa: Jézustársasági

kollegium, Kaposvár: Somogy várm. könyvtára, Karczag: Ref. főgimnázium,
 Kassa: Múzeum, Kassa: Prem. főgimnázium, Kassa: Áll. főreáliskola, Kassa:
 Áll. felsőbb leányiskola, Kecskemét: Polgármesteri hivatal, Kecskemét:
 Áll. főreáliskola, Késmárk: Evang. liczeum, Keszthely: Kath. főgimnázium,
 Kilián Frigyes utóda (6 példány), Kísszeben: Kegyesr. gimnázium, Kisuj-
 szállás: Ev. ref. főgimnázium, Kisvárd: Polg. fiúiskola, Kolozsvár: Ev. ref.
 kollegium, Kolozsvár: Áll. tanítóképző „Rákóczi” önképzőköre, Komárom:
 Szt. Ben.-r. főgimnázium, Körmend: Áll. polgári fiú- és leányiskola, Kőszeg:
 Benczés főgimnázium, Kőszeg: R. kath. tanítóképző, Kun-Szt-Miklós: Ref.
 gimnázium, Liptó-Szt-Miklós: Áll. polgári iskola, Losoncz: Áll. főgimnázium,
 Lugos: Áll. főgimnázium, M.-Óvár: Gazdasági Akadémia, M.-Sziget: R. kath.
 főgimnázium, Mármaros-Sziget: Áll. felső leányiskola, Marosvásárhely: Ev.
 ref. elemi és polgári leányiskola, Nagy Ákos, Nagybánya: Áll. főgimnázium,
 Nagybánya: Áll. főgimn. önképzőköre (I. részl. 5 kor.), Nagybecskerek:
 Közs. főgimnázium, N.-Enyed: Bethlen főiskola, Nagykovács: Ref. főgimnázium,
 Nagyszeben: Áll. főgimnázium, Nagyszombat: Ev. főgimnázium, Nagyvárad:
 Prem. főgimnázium, Nagyvárad: R. kath. tanítóképző, Nagyvárad: Ref.
 tanítóképző, Nyiregyháza: Ev. főgimnázium, Nyitra: Gimnázium, Pancsova:
 Áll. főgimnázium, Pannonhalma: Közp. főkönyvtár, Pápa: Benczés gimnázium
 tanári könyvtára, Pécs: R. kath. főgimnázium, Pozsony: Kir. jogaka-
 démia, Pozsony: Ev. liczeum, Pozsony: Áll. főreáliskola, Ranschburg Gusztáv
 (2 példány), Rozsnyó: Kath. főgimnázium, Sárospatak: Áll. tanítóképző-
 intézet, Sárospatak: Iparos tanonciskola, Schmidt Sándor, Sepsiszent-György:
 Székely Mikó kollegium ifjúsági önképzőköre, Sopron: Benczés gimnázium,
 Sopron: Ev. főgimnázium, Sopron: Áll. főreáliskola, Sopron: Áll. felső
 leányiskola, Stampfel Károly, Stark Ferenc (2 példány), Stein János,
 Sümeg: Elemi iskola, Szakolecsa: Gimnázium, Szarvas: Ev. főgimnázium,
 Szászváros: Arany János ifjúsági önképzőkör, Szászváros: Ev. ref. Kuun-
 kollegium, Szatmár-Németi: Ref. főgimnázium, Szeged: Áll. főgimnázium,
 Szeged: Somogyi könyvtár, Szeged: Áll. felső keresk. iskola, Szeged: Áll.
 főreáliskola, Szeged: III. ker. áll. polgári iskola, Székelykeresztúr: Unit.
 gimnázium, Székelykeresztúr: Áll. tanítóképző, Székelyudvarhely: Áll. főreál-
 iskola, Szekszárd: Áll. főgimnázium, Szentés: Áll. főgimnázium, Szigeti
 Pál, Szikrai Odó, Szolnok: Áll. főgimnázium, Szombathely: Kath. főgim-
 názium, Temesvár: Főreáliskola ifjúsági könyvtára, Toldi Lajos (2 péld.),
 Tóth Béla, Trsztena: Kath. gimnázium, Ungvár: Áll. polg. leányiskola,
 Vác: Kegyesr. főgimnázium, Versecz: Áll. Főreáliskola, Zalaegerszeg:
 Felsőkeresk. iskola, Zenta: Főgimnázium, Zilah: Ref. Wesselényi-kollégium.
 Összesen (I. 32. füz.) 1985 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

KIADÁSÁBAN MEGJELENT:

7. sz. **Gombocz Zoltán**-tól: Honfoglaláselőtti török jövevény-
 szavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. ÁPRILIS.

4. SZÁM.

Egy rejtélyes szó a Bécsi Codexben.

Ez a rejtélyes szó: a *Meneklet*.

Egyetlen egyszer fordul elő s akkor is csak egyetlen egy helyen: a Bécsi Codex 264-ik lapján. Döbrentei Gábor s utóbb Volf György, e codex nagyérdemű kiadói meg sem kísértik a megfejtését; a NySz. pedig egyszerűen kihagyta e szót. Talán a földolgozó felejtette ki, vagy a szerkesztők készakarva mellőzték érthetetlensége miatt.

Magánbeszélgetések közben sokat tanakodtunk e szó értelméről. Egyikünk, alkalmasint a „mene tekell“-re gondolva, valami sémi szót sejtett benne; másikunk a „menekület“ elrövidülésének tartotta. De e föltevések egyike sem állhat meg. Ilyenféle szó sem a héberben, sem az arabban nincsen; a *menekül* ige pedig csak a XIX. század közepe táján keletkezett. A régi nyelv csupán a *menekedik*-et ismerte.

De lássuk már most a codex illető helyét s a *meneklet* szó mondatbeli kapcsolatát.

E szó a Habakuk próféta könyvéhez tartozó első prologusban fordul elő. Ha e prologus eredetijét vagy legalább valamely más nyelvű fordítását ismernők, könnyű volna a dolgunk. De a Habakuk könyvének három prologusa közül éppen az első nincs meg a budapesti közkönyvtárakban található bibliák egyikében sem. Már Döbrentei is hiába kereste a bibliának azt a kiadását, melyet a Bécsi C. irói használtak. Nincs más mód: a prologus magyar szövegéből kell, ha lehet, a szó jelentését meghatároznunk.

A prologus elbeszéli, hogy „Abakuk az ő könyvének kezdetében megírta az ördögöt, végében pedig meghirdette az üdvözítő gyötrelmének eljövetelét“. Azután egy kis közbeszúrással így folytatja:

„A' égetelméről kedeg Menekletben vémond | Hol vram hallottam te hall(om)asodat es feltem | Vram megneztem te műelkedetidet es megyettem.“

„Az üdvözítő gyötrelméről“ tehát:

1-ször azt mondja, hogy erről az Abakuk könyvének *végén* lesz szó,

2-szor pedig azt mondja, hogy erről a *Menekletben* lesz szó, ott, a hol ez van: „Uram hallottam te hall(om)asodat es feltem“.

A most idézett mondat csakugyan a Habakuk könyve végén, t. i., az *utolsó capitulum* kezdő soraiban fordul elő. A *Meneklet* megfejtését tehát ebben az *utolsó capitulum*ban kell keresnünk.

Sokszor elolvastam figyelmesen ezt a *capitulum*ot, a nélkül, hogy valamit, a mi a *Meneklet*hez hasonlítana, észrevettem volna benne. Egyszer csak föltűnt, hogy a legvégén Habakuk magát „psalmusokat *ének*lő”-nek nevezi. A ki *ének*el, annak *ének*lés vagy régiesen *ének*let a cselekvése. E szerint a magyar fordító e *capitulum*ot nem is *Meneklet*-nek, hanem *éneklet*-nek akarta írni. De már most hogyan kerül az *M* betű az *éneklet* elé?

Ez az *M* az *éneklet* szónak csakis valamiféle jelzője lehet. A szóban forgó *capitulum* Habakuk könyvében a harmadik, tehát a magyar fordító, minden valószínűség szerint, a III. *ének*letet akarta a prologusban kiemelni. Hogyan írták akkoriban nálunk a III-t, mint czímszámot?

Hogy e dologban magamnak teljes meggyőződést szerezhessenek, megkértem t. tagtársunkat, Károlyi Árpád urat, a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár aligazgatóját Bécsben, s az ő szívességéből szerencsém van a szóban forgó III-d hasonmását

III^d

s a BécsiC. azon részét, melyben a *Meneklet* szó előfordul, ezenel bemutatni.

zir I. genelmip kideg az enekletben
vgnond gol vram gallotta te gallotta =
sodat iz felodny vora megneztém te müncl
bedetidet iz megijeltém aji iz emektém ga =

A *Meneklet* szó kezdő betűjét (*M*) a másoló tintával írta, de durva vörös festékekkel tarkította. Több kezdő betű van így a codex minden lapján vörössel tarkítva. Föltűnő, hogy az *M* és az *eneklet* közt mily nagy köz van, mintha az *M* nem is tartoznék az utána következő szóhoz. Különben is látnivaló, hogy az ilyen III-t, ha szövegben fordul elő, a gondatlan másoló könnyen nézheti *m*-nek (vö. a. hasonmáson a „megneztém” végső betűjét).

A *Meneklet* szó megfejtése tehát: *III. éneklet*.

Ezek szerint a *meneklet*-et a codexekbeli rejtélyes szók sorából kitörülhetjük s az *éneklet* régi nyelvünk szókincsébe be kell iktatnunk.

Ily hibát csak másoló követhet el. Ez is egy nyomós bizonyíték tehát, hogy a Bécsi Codex is másolat, miként már Volf György hajlandó volt hinni, nem pedig egyenesen a fordítók kezeirása, mint a hogy Jászay és Döbrentei állította.

SZILY KÁLMÁN.

A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége.

A magyarság nyelvét és eredetét illetőleg a tudomány határozott megállapodásra jutott, de a művelt közönség jó része e tekintetben nincs kellőleg tájékozva s nagyon sokan ma is annak az egészen elavult s a maga korában is teljesen tudománytalan tanításnak a hívei, mely a magyarságot nyelvében és faj szerint török-tatár népnek tartotta. Nagy szükség volt olyan munkára, mely a tudomány színvonalán állva, a művelt közönséget felvilágosítsa és ezt a megrögzött balvéleményt gyökerestől kiirtsa. Ezt a célt szolgálja *Szinnyei Józsefnek A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége* cz. hosszabb tanulmánya, melyet a *Csánki Dezső* szerkesztésében nem rég megjelent *Árpád és az Árpádok* cz. nagyszabású diszmunkába írt.

Szinnyei a finnugor összehasonlító nyelvtudománynak egyik elsőrendű komoly tudós képviselője, e mellett kiváló író-képességgel rendelkezik. Értekezése tudós alaposágánál fogva teljesen megbízható összefoglalása mindannak, a mi a nyelvtudomány adataiból e kérdéseket illetőleg megállapítható; e mellett kitűnően megírva.

Fejtegetései elsősorban a művelt közönségnek szólnak. Azért szükségesnek tartjuk, hogy folyóiratunkban, mely éppen a művelt közönség érdekeit szolgálja, gondolatmenetét és eredményeit részletesen ismertessük.

A történelemelőtti kor magyarjairól a nyelvtudomány szolgáltatja a legtöbb és leghitelesebb adatot. Az anthropologia, az ethnologia és az archaeologia e részben jóval kevesebb felvilágosítást adnak s korántsem vetnek oly régi korra világot, mint a nyelvtudomány adatai. A magyarság nyelvét és eredetét illetőleg egyedül a nyelvtudomány világánál tudunk eligazodni s honfoglaláseelőtti és honfoglaláskori műveltségükről is a nyelvtudomány szolgáltatja a legmegbízhatóbb képet.

Szinnyei rendre elmondja, mit tudunk meg e kérdésekben a nyelvtudomány adataiból.

1. *A magyar nyelv eredete.* A magyar nyelv eredetét illetőleg a nyelvtudomány teljes határozottsággal megállapította, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládnak a tagja. Ennek többi élő tagjai: a vogul, az osztják, a zürjén, a votják, a cseremis, a mordvin, a finn és a lapp nyelvek a magyarral

együtt egy és ugyanazon alapnyelvnek, a finnugor alapnyelvnek folytatásai. újabb változatai.

Különös, hogy ezt az igazságot minálunk sokan ma sem akarják elismerni, s vagy egyenesen török-tatár eredetűnek mondják nyelvünket, vagy legalább is úgy tüntetik fel a dolgot, mintha a magyar nyelv finnugor volna, még mindig vita tárgya volna. Sőt olyanok is akadnak, a kik a legképtelenebb rokonságokba bocsátkoznak. E megtévesztő tanítások aztán könnyen hitelre találnak a nagyközönségnél, mely szívesen elhisz mindent, csak a finnugor rokonságot nem.

Ennek az igazságtól való húzódozásnak egyedüli oka, mint sokszor kimondták már, a gyermekes nemzeti hiúság, mely szégyenli a „halzsiros atyafiságot“, a „csiri-biri népek“, a „dibdáb népecskék“ velünk való rokonságát. De az igazságot kereső komoly nyelvtudósokat ez nem tarthatja vissza attól, hogy tudományos kutatásaik eredményeit bátran ne hirdessék. És nincs kétség benne: „el fog jönni az az idő, mikor minden művelt magyar ember csodálkozni fog azon, hogy valamikor akadtak olyanok, a kik kételkedtek az igazságban“.

A finnugor nyelvcsalád tagjainak különválása igen-igen régi időben történt meg. Így pl. a finnek az ő közeli rokonaiktól, a mordvinoktól majdnem háromezer évvel ezelőtt szakadtak el. Ennek folytán a finnugor nyelvcsalád tagjainak rokonsága nem is lehet annyira szembetűnő, mint pl. a román nyelveké, melyek aránylag későn, a középkorban fejlődtek külön nyelvekké s azért sok, könnyen felismerhető egyezést mutatnak. Azonfelül a finnugor alapnyelv nem állott a fejlettségnek olyan fokán, mint a román nyelvek alapnyelve és így azok a közös elemek, a melyek a finnugor alapnyelvből megmaradtak, nem lehetnek oly nagyszámúak, mint a román nyelvek közös elemei. A sokkal régebbi idő óta tartó különfejlődés miatt pedig nem is lehet oly könnyen felismerni őket, mint az utóbbiakat.

Mik azok a közös elemek, melyek a finnugor nyelvekben kimutathatók s a melyek így rokonságukat kétségtelenné teszik?

Számbaveendők mindenekelőtt a szabályos hangmegfelelések. Tudvalevő dolog, hogy egy nyelven belül az azonos környezetben levő hangok a hangváltozás végbemenetelekor, hacsak az analógia vagy más nyelvjárás, vagy más nyelv hatása közbe nem lép, egyformán változnak. A hangváltozások e szabályosságának természetes következménye, hogy a rokon nyelvek közös szavaiban és szóelemeiben azok a hangok, a melyek az alapnyelvben azonosak voltak, de a különválás után elváltoztak, szabályosan térnek el egymástól, azaz: szabályosan felelnek meg egymásnak. A finnugor nyelvekben is számos ilyen szabályos hangmegfelelés van már megállapítva.

Számbaveendők az alaktani egyezések (képzők és ragok egyezése) és a szóegyezések: ezek a nyelvrokonság bizonyítékai. *Színnyei* mind a két csoport egyezést példákkal igazolja. Ezeket

itt nem részletezhetjük. Csak röviden említjük meg azt az ismeretesényt, hogy a magyar nyelv egyszerű igeképzői és névszóképzői, a többes szám jelei, a mód- és időjelek, a birtokos személyragok, az alanyi személyragok, a tárgyas személyragok, valamint a legtöbb határozórag finnugor eredetűek s megegyeznek a többi finnugor nyelvek megfelelő képzőivel, jeleivel és ragjaival. Nagy a szóegyezések száma. Az előbbrehaladott műveltség szavai természetesen nem lehetnek közösek és egyezők, csak azok a szavak, a melyek ősrégi fogalmakat neveznek meg vagy fejeznek ki. Így a számnevek, az emberi test részeinek, a család tagjainak, a természeti jelenségeknek és tárgyakkal nevei, a kezdetleges cselekvéseket kifejező igeek stb.

Mindezen egyezések folytán a magyar nyelv finnugor volta bebizonyított ténynek veendő.

Félszázaddal ezelőtt a finnugor nyelveket még nagyon kevésé ismerték. Ez a magyarázata annak, hogy a magyar akkoriban török-tatár nyelvnek vagy a török-tatár és a finnugor nyelvcsalád összekötő láncszemének tarthatták. De most már, mikor be van bizonyítva, hogy a magyar nyelv egész grammatikája finnugor s hogy a magyar és a többi finnugor nyelvek ősrégi fogalmakra vonatkozó, tehát eredeti szókészlete egyezik, — a magyar nyelv török-tatár eredetéről szó sem lehet. Teljesen tarthatatlan az a közvetítő föltevés is, hogy a magyar eredetileg török-tatár nyelv volt, de később elfinnugorosodott. Ez ma már annyit jelentene, hogy a magyar nyelv egész grammatikája s az ősrégi fogalmakat jelölő szavai (*fő, haj, szem, fül, íny, fog, nyelv, kéz, mell, szív, vér* stb.) idegenből vannak átvéve s a nyelv eredeti elemeiből csak az ilyen szavak maradtak meg, mint *teve, ökör, sajt, szatócs, gyűszű, gyűrű, tükör, búza, bor, érdem* stb. Ily nyelvalkulást föltenni képtelenség. Épp oly tarthatatlan az a másik közvetítő föltevés, hogy a magyar eredetileg finnugor nyelv volt, de később eltörökösödött. Az a néhány száz török műveltség-szó, a melyet nyelvünkben ki lehet mutatni, nem törökösíthette el a mi finnugor eredetű nyelvünket. Hisz ily módon jobban mondhatnók nyelvünket elszlávosodott vagy elnémetesedett finnugor nyelvnek, mert jóval több szláv és német szó van benne, mint török.

Arra a kérdésre, hogyan kell a magyar nyelvnek a finnugor ősnyelvből való előállítását gondolnunk, a következőkép felelhetünk. A finnugor alapnyelv nyelvjárásokra volt oszolva. Ezekből a nyelvjárásokból fejlődtek az alapnyelvet beszélő nép fokozatos szétválása után a mai és a már kihalt finnugor nyelvek. Az ősfinnugor népnek az a töredéke, melynek nyelvjárásából később a magyar fejlődött, szomszédjával, a vogul-osztják nyelvjárást beszélő töredékkel maradt együtt hosszú időn keresztül. A két nyelvjárásban még az ősfinnugorok területi egysége korában kifejlődtek olyan közös nyelvjárási sajátságok, melyek a többi nyelvjárásban nem voltak meg; a többi finnugoroktól való elsza-

kadás után pedig a hosszú együttlét alatt még több olyan közös sajátság fejlődött ki bennük. Ennélfogva a magyar nyelvnek legközelebbi rokonai a vogul és az osztják. Ezek hárman a finn-ugor nyelvcsaládnak ugor ága.

Már az alapnyelv korában s a törzsek szétválása után is árjakkal érintkezett a finnugorság. Némi gyér nyomok vannak arra, hogy a magyarság a vogul-osztjákoktól való különválása után is érintkezésben volt árja törzsekkel. Sokkal több nyomot hagyott művelődésében és nyelvében egy török (valószínűleg bolgár-török) néppel való érintkezése. Ennek a nyelvéből vagy kétszáz és egynéhány jövevényszó honosodott meg a magyarban. Később, már a honfoglalás után a betelepedett kúnok és bese-nyökök, továbbá az oszmán-törökök nyelvéből gyarapodott a magyar nyelv (részben a déli szlávok közvetítésével) török átvételekkel.

Vannak a magyar nyelvben olyan török szavak és szóelemek is, számszerint vagy 25—30, a melyek a többi finnugor nyelvekben is megvannak, valamint a többi ú. n. ural-altáji nyelvcsaládban: a mongolban, mandzsu-tungúzban és a szamójében is. Ezek talán az összes ú. n. ural-altáji nyelvcsaládok ősrokon-ságának bizonyítékai.

A magyar nyelv eredetének és a török-tatár nyelvekhez való viszonyának ez az egyedül tudományos és ennélfogva helyes fölfogása.

2. *A magyarság faji eredete.* Már most az a kérdés: vajjon a magyarság faj szerint is finnugor eredetű-e vagy pedig, mint némely írók fölteszik, török-tatár nép? A kérdés jogosult, mert tudvalevőleg a nyelvek rokonsága nem bizonyítja okvetlenül a népek fajrokonságát is. Kétségtelen példák vannak arra, hogy egyes népek és néptörzsek idegen nyelvvel cserélték el a magukét. Elvileg tehát nem lehet eleve elutasítani azt a föltevést, hogy az „igazi“ magyarság vagy a magyarság „zöme“ faj szerint nem finnugor, hanem török-tatár nép. Csakhogy lehet-e ezt a föltevést erősségekkel támogatni?

A görög írók a magyarokat *turkok*nak, azaz törököknek nevezik s a keleti írók is (a kik ugyanegy forrásból merítettek) *turk*-fajbelieknek mondják. Ez azonban a magyarság ethnikai mivoltára nézve semmi jelentőséggel sem bír. A középkorban u. i., de az ókorban is közönséges szokás volt a különféle, de körülbelül ugyanazon tájakon lakó s valami tekintetben egymásra emlékeztető népfajok egy kalap alá fogása, közös névvel nevezése. Ezt tudva a *turk* nevezetben sem láthatunk egyebet, csak ilyen gyűjtőnevet.

Pontosabb vizsgálatnál megdől az a másik erősség is, a mit Vámbéry erősen hangoztatott, hogy t. i. a harcziás magyar nép a „békeszerető, halászat- és menyétvadászattal foglalkozó ugoroknak egy ágról szakadt édes testvére“ nem lehet. Igaz, hogy a magyarok legközelebbi nyelvrokonai, a vogulok és az osztjákok ma békeséges halászok és vadászok; de ebből nem következik, hogy mindig is azok voltak. S még ha mindig azok lettek volna

is, ebből nem volna szabad azt következtetni, hogy a többi finnugor népek is békeszeretőek voltak. Az ősfinnugorokról a történelem nem szól semmit, de utódaik haditetteiről számos följegyzés maradt. *Szinnyei* hiteles történeti adatokkal igazolja, hogy az egyes finnugor törzsek története tele van véres háborúknak, hősi küzdelmeknek, itt-ott ikegyetlen rablóhadjáratoknak emlékeztetével s hogy így honfoglaló eleink harcziassága nem olyan tulajdonság, mely őket nyelvrokonaiktól elválasztaná.

Vámbéry honfoglaló eleink államalapítását valami különleges „államalkotó szellem“ művének tekinti, mely a nomád élet intézményeivel, erkölcsével, szokásaival szokott velejárni s azt állítja, hogy ennél fogva „a Pannoniát meghódító magyarok zömének egy nomád török-tatár törzshöz kellett tartoznia“. E vélekedését sem támogathatja elfogadható bizonyítékokkal. A kezdetleges fokozott álló népeknél is van valamiféle társadalmi szervezet s ahhoz, hogy ebből idővel állami szervezet fejlődhessék, csak az szükséges, hogy az illető nép a maga erejénél s a körülmények kedvező alakulásánál fogva szabadságát meg tudja tartani, azaz ne jusson más népek uralma alá. Nem valami rejtelmes, ködös „államalkotó szellem“ fejleszti ki tehát az állami szervezetet, hanem a körülmények kényszere. A török népek nomád életűek voltak s mégis csak egynehány alapított államot. Nincs tehát semmi csodálni való azon, hogy a sokkal kisebb számú finnugor népek közül csak egy vált ki mint államalkotó.

Vámbéry szerint „török eredetűek és csak a törökből magyarázhatók a legrégebb megmaradt magyar nevek, mint Árpád, Gejza és mások“. Ez a harmadik és utolsó erősség, a mit a magyarság török voltának bizonyítására fölhoztak. De a tudomány világánál ez is érvénytelennek bizonyul. Ellene szól mindenekelőtt az, hogy a reánk írásban maradt régi magyar nemzetség-, személy- és méltóságnevek olvasása jórészt bizonytalan s így belőlük csak igen nagy óvatossággal szabad — ha ugyan egyáltalában lehetséges — egykori viselőik nemzetiségére következtetni. Azután meg *Vámbéry* török voltukat túlságosan merész feltevésekkel akarta kimutatni, de így finnugor vagy akár germán, román, szláv, sémi vagy sumir eredetüket is ki lehetne mutatni.

A magyarság török volta tehát semmivel sem bizonyítható. A magyar típus különfélesége és a nyelvünkben tömegesen meghonosodott idegen elemek azonban azt is kétségtelenné teszik, hogy a magyarság nem is tisztán finnugor, hanem keveréknép. Már volt szó róla, hogy a magyar népnek a honfoglalás előtt egy török néppel történeti érintkezése kétségtelen nyomokat hagyott nyelvünkben. Az ezen érintkezés folytán meghonosodott török jövevényszavak mineműsége és száma arra vall, hogy ez a földmívelő és állattenyésztő török nép tartós és szoros viszonyban állott a magyarsággal s egyik a másikat el sem hagyhatta. Bizonyosra vehető, hogy a honfoglaló magyarsággal vele vándorolt

a hozzá csatlakozott törökség és vele együtt foglalta el az új hazát, a mely neki is hazája lett. Ezt a mostani magyar típusok is megengedik, a nyelvi bizonyságok meg éppen kétségtelenné teszik. Minthogy pedig a finnugor eredetű magyar nyelv a mai napig fennmaradt, kétségtelen, hogy a török nép volt az, a mely nyelvet cserélt.

Minden valószínűség szerint a törökökkel való érintkezés előtt más idegen néptörzsek is beolvadtak a magyarságba, úgy hogy ez a törökökkel való összekerülése előtt sem volt teljesen egységes fajú; de „annyi kétségtelen, hogy a finnugor származású magyarok voltak mindig többségben; ők voltak a befogadók és beolvastók, az ő nyelvüket vették át a hozzájuk csatlakozó népelemek“. Az „igazi magyarok“ tehát az ősfinnugoroknak egyenes leszármazottjai.

3. *A honfoglaláskori műveltség.* Őseinknek honfoglalás-előtti és honfoglaláskori műveltségéről a legrégibb forrásmunkák keveset jegyeztek föl. Az archaeologiai leletek tanúságtétele nem egészen kielégítő, mert nem határozottan valamely nép, hanem egy bizonyos területen lakó összes népek kulturájáról adnak töredékes képet. Megbízhatóbb adatokat szolgáltat a nyelv, mert az egy néphez van kötve.

A honfoglaláselőtti szókincs a legbiztosabb adat őseink azon korbeli műveltségéhez. Ez a szókincs írásban nem maradt ugyan reánk; de következtetés útján meg tudjuk állapítani, hogy mely szavaink voltak meg abban a korban. A nyelvtudomány kritériumai-val meg lehet állapítani, hogy nyelvünk történelmi korában előforduló és legnagyobbbész most is meglevő szavaink közül melyek erednek a finnugor alapnyelvből, melyek ama szavaink, a melyeknek eredetét legalább a magyar és vogul-osztyák nyelvegység koráig lehet visszavinni; kimutatható végül, hogy mely jövevényszavak honosodtak meg őseink nyelvében még a honfoglalás előtt, valamint az is, hogy honnan kerültek ezek a magyar szókincsbe.

Mindezek teljesen megbízható műveltség-történeti adatok, de csak nagy óvatossággal szabad belőlük következtetéseket vonni. Az alapelv az, hogy valamely szó megvonta a szó-jelentette tárgy vagy fogalom megvoltát is bizonyítja. Mivel azonban a szavak jelentése változik, fejlődik, ügyelnünk kell arra, hogy a régi szónak ne tulajdonítsunk valami modern jelentést. Így pl. abból, hogy a honfoglalás előtt már megvolt a *ház* szavunk, téves volna azt következtetni, hogy őseink a régi hazában vagy akár itt az első időkben a maihoz hasonló házban laktak. Viszont valamely szó meg nem voltából nem szabad egyszerűen a tárgy vagy a fogalom meg nem voltára következtetni, mert a szó könnyen kiveszhetett. Csak ha valamely fogalomkörnek összes szavai hiányzanak, helyes az a következtetés, hogy maga a fogalomkör sem volt ismeretes. A szavak jövevény-volta általában a mellett tanúskodik, hogy a nép az illető tárgyakat és fogalmakat az

átadó néppel való érintkezése folyamán ismerte meg. De idegen szavakat szükség nélkül is vesznek át s az ilyen idegen szó nem egyszer kiszorítja a használatból az eredetit; azért a szó-átvételekből sem lehet mindenkor helyes következtetést vonni. Abból pl., hogy a *szakáll* török jövevényszó, nem szabad azt következtetnünk, hogy őseink a törökkel való érintkezés előtt ne viseltek volna szakállt. De ha egész műveltségi ágaknak megfelelő szócsoporthoz bizonyulnak más nyelvből átvetteknek, kétségtelen, hogy e műveltségi ágak csak az illető néppel való érintkezés folyamán váltak az átvevő nép előtt ismeretessékké.

Színiyei nyelvi adatok alapján, de a történelmi és némely ethnologiai adatokat is felhasználva, a magyarság honfoglalás-előtti műveltségéről a következő vázlatos képet rajzoljuk meg.

Az ősfinnugorok halász- és vadásznép voltak. A *hal*, *íj*, *ideg*, *nyíl* ősfinnugor szavak. A hal útját elálló rekesztékek: a *fal* és a *vész* (vejsze), meg a horog kezdetleges formája: az *ág* voltak a legrégebb halász-eszközök. A magyarok, mint *Ibn Roszleh* és *Gardézi* munkájából tudjuk, szintén foglalkoztak halászáttal. Ezt a nyelvet is bizonyítja. Már a vogul-osztjákoktól való elszakadásuk előtt ismerték a *hálót*; majd a törökökkel való érintkezés alatt megismerték a tökéletesebb *gyalom* használatát is. Ugyancsak a vogul-osztjákoktól való különválásuk előtt használták már a *hajót*, a mi akkor még kisebb vizen futó készség, csónak volt. A vadászszerszámokhoz számíthatjuk az ugor (azaz magyar-vogul-osztják) nyelvegység korából való *tegez*-t is. Ehhez járult a törökökkel való érintkezés alatt a *tör*.

A kutya már az ősfinnugor népnek házi állatja; régi nevének maradványa a *fene* szó. Az *eb* név ugor-korbeli, az *agár* és a *kopó* pedig török jövevényszavak. Rajta kívül még egy házi állatjuk volt: a *juh*. Ezekhez harmadikul az ugor korban a *ló* társult. Megvolt ugyan a nyelvben az ősfinnugor *eme* szó, a miből az *emse* származott, meg az árjaktól átvett *tehen* is; de az *emse* nem nőtény disznót, a *tehen* nem nőtény szarvasmarhát, hanem mindkettő általában nőtény állatot jelentett. Az *üsző* (ősfinnugor szó) sem fiatal tehenet, hanem különféle állatok borját jelentette. A szélesebb körű állattenyésztést a töröktől tanulta az ősmagyar. A *bika*, *ünő*, *borjú*, *tinó*, *ökör*; — *disznó*, *ártány*; — *kos*, *voklyó*, *ürü*; — *kecske*, *olló* (kecskegödölye); — *tyúk*, *csibe* mind honfoglaláselőtti török jövevényszavak. Török eredetű szó a *köpü* is. Ez azt bizonyítja, hogy őseink a *tej*ből, melynek neve ismeretlen eredetű, de okvetlenül megvolt már a honfoglalás előtt, a törököktől tanultak meg *vajat* köpülni. A *vaj* ugyan ősfinnugor szó, de mai jelentése a török hatás korában alakult ki, azelőtt minden zsiradékfélélt jelentett. Török hatás maradványai az *író*, *tűró* és *sajt* szavak is. A juhok szőrét eredetileg finnugor szóval szőrnek nevezték; a *gyapjú* név a török hatás korából való s azt bizonyítja, hogy megtanulták a törököktől a finom szőr értékesítését.

Az ősmagyarok földmiveléssel is foglalkoztak. *Ibn Roszteh* följegyezte róluk, hogy sok a szántóföldjük. A földmivelést azonban szintén csak a törököktől tanulták. Ezt bizonyítják a következő jövevényszavak: *búza, árpa*; — *tarló* (eredetileg a. m. „szántóföld”), *eke, sarló, aratni, kepe, szérű, szórni, ocsú, őrni* (a. m. „örölni”), *dara, szapu* (gabonamérték, gabonamérő faedény); — *boglya; kender, csepű, tiló, orsó; szőlő, szűrni, bor, seprő, csiger*; — *komló*. A *gyümölcs, alma, körte* és a *borsó* is török eredetűek.

A házi munka nagyobb részét az ősmagyaroknál is bizonyára a nők végezték. Már az ősfinnugor korban *főztek, fontak* és *varrtak*. Főzőedényük neve a *fazék* szóban maradt meg. Fonáshoz nyilván növényi rostokat és állati inakat, később lőszőrt, még később kenderszalakat is használtak. Ruháikat igen hosszú ideig állatok bőréből varrták s e munkánál talán *árt* is használtak. A ruhának eredeti neve **mezech* azaz „öltő” volt; ebből lett a *mezechtelen, mezejtelen, mezitelen, meztelen* azaz „ruhátlan” szó. Az árják útján az ugor korban megismerték a *nemezt*, majd különválásuk után a *vászont* és a *bársonyt*. Ez utóbbi eredetileg talán a selyem neve volt. A törökkel való érintkezés idején a bőrruhákat már külön mesteremberek, a *szűcsök* varrták. Ugyanekkor a famunkát már az *ácsok* végezték. A török *szatócsok*, azaz kalmárok útján fényűzési cikkek is elterjedtek náluk, mint pl. *gyűrűk, gyöngyök* és *tükrök*. Pompa-szeretetről *Gardézi* és *Böles Leó* is megemlékeznak. *Ibn Roszteh* azt írja róluk, hogy foglyaikat rabszolgául eladták a bizancziaknak s cserébe aranyos szöveteiket, színes gyapjú-szőnyegeket és más bizanczi árúkat kaptak.

A hadi mesterséget a magyarok régtől fogva gyakorolták. A *had* ősrégi finnugor szó és sereget jelentett. (E szerint a török eredetű *sereg* szó szükségtelen átvétel volt). Fegyverük a legrégibb korban az *íj* és a *nyíl* volt. Ezekhez az ugor kor után a *kard* és a *vért* járult, a miket az árják útján ismertek meg. A *ló, fék, nyereg, kengyel* szó megvolt már, a töröktől vették át a *kantárt, gyepőt* és a *békót*. *Váraik* is voltak, természetesen nem kőből, hanem földből és fából. A *had* feje a *vezér* volt. Ez a szó a *vezet* ige alapszavának a származéka, ez az alapszó pedig ősfinnugor. Tehát nem azonos az oszmán-török *vezir* szóval, a mely arab jövevényszó s nem is katonafőnököt, hanem minisztert jelent.

Az ősfinnugorok lakása valószínűleg olyanszerű földbeásott üreg volt, mint a régi indogermánoké. Ezt azzal az árjaktól átvett szóval nevezték, a melynek magyar alakja: *ház*. E nevet aztán akkor is megtartották, mikor hajlékaik fejlettebbek voltak. *Ibn Roszteh* munkájából tudjuk, hogy a honfoglaláselőtti magyarok sátrakban laktak. A *sátor* szót a törököktől vették át, azelőtt erre is bizonyára a *ház* nevet alkalmazták. Több család sátrait az ugor kortól kezdve együttesen *falunak* nevezték. A bútorok nevei közül

egyedül az *ágy* finnugor szó: valószínűleg a pusztai földre vagy padra teregetett állati bőrből állott. A *böleső* és a *szék* (eredetileg a. m. „pad”) török eredetű szók.

A fémek közül a rezet már az ősfinnugorok is ismerték. Eredeti neve a *vas* szóban maradt meg. Ismeretes volt előttük még az *ezüst* és az *ólom* (más néven *ón*). Az *aranyat* az árják útján ismerték meg. A magyarok a réz eredeti finnugor nevét a vasra vitték át; a *réz* szót pedig valamely idegen (kaukázusi?) néptől vették át.

A családi élet már a finnugor korban alakult meg. Kétségtelen bizonyítékai ennek az *ős* (eredetileg a. m. „atya”), *atya*, *anya*, *férj*, *nő*, *fi*, *vő*, *meny*, *ip* (*ipa*), *nap* (*napa*), *ágy*, *árva*, *atyval* (mostoha atya) szavak, a melyek egymástól távol álló finnugor nyelvekben is megvannak. A régi magyaroknál a rokonsági terminologia tetemesen meggyarapodott; de a törökség ehhez a terminológiához csak az egyetlen *iker* szót adta. Ha számbaveszünk, hogy a mordvin nyelv 193 török jövevényszava között 7, a votják nyelv 161 török jövevényszava között 19, a magyar nyelv 200-nál több török jövevényszava közt pedig csak egyetlenegy rokonsági név van, a jelenségnek magyarázatául azt kell föltennünk, hogy a magyar s a török nem igen házasodott össze. Ennek pedig *Szinnyei* véleménye szerint az lehetett az oka, hogy a magyarok a törököket leigázták: a magyar volt az uralkodó, a török meg a jobbágy faj; a társadalmi válaszfal pedig természetes akadály volt az összeházasodásnak.

Nincs semmi adatunk rá, de — ismervén a házaselet fejlődését általában, valamint más egykorú és részben szomszédos népek szokásait — nem lehet kizártnak tartanunk, hogy a honfoglaláselőtti magyarok többnejűek voltak. Bizonyos azonban, hogy csak a módosabbak tarthattak maguknak több feleséget, a szegényebb embereknek pedig be kellett érniök egygyel, egyet is nehezen tudtak szerezni. Az *eladó leány* kifejezés u. i., a mely réges-régi kor maradványa, arra vall, hogy egykor a magyar legénynek is meg kellett vennie a leányt az apjától, a hogy megvették a régi indogermánok a hogy ez a keleti finnugoroknál és a törököknél mai nap is szokás. A nőért adott vételért érti *Gardézi* a *kabin* szón; ez följegyzése szerint a nő minőségéhez és marhákból álló vagyonához képest több vagy kevesebb volt s marhákból, pénzből és bútorkból állott. Valószínű, hogy idővel ez a nővásárlás a módosabbaknál csak hagyományos formáság volt s az apa a vételért hozzácsatolta a leánya hozományához. A hozomány pedig, mint *Gardézi* írja, marhákból, menyét-, nyuszt-, evet-, czoboly-, rókabőrökből és selyemszövetekből állott. Az özvegyen maradt nők újra férjhez mehettek, a mint ezt a „mostoha atya” jelentésű ősrégi *atyval* szó bizonyítja.

Constantinus Porphyrogenitus szerint a magyarság hét törzsből állott. Fejedelmük régebben nem volt, de voltak „vajdák”, azaz törzsfőik. Mikor a törzsek támadásra vagy védelemre

egyesültek, a törzsfők valamelyikét közös fejüknek ismerték el. Az első állandó fejedelmet a kazár khagán tanácsára Árpád személyében választották. A törzsfők továbbra is megmaradtak, de még két főméltóság volt: a *jílász* (*Ibn Roszteh* és *Gardézi* szerint *dzsila*, igazában pedig nagy valószínűség szerint *gyíla*) és a kisebbrangú *karchász*. Ezek bírói tisztet viseltek. Eredetét egyik névnek sem tudjuk. A *biró* és a *bírság*, a mely eredetileg „ítéletet“ jelentett, megvolt már a honfoglalás előtt. A *tanú* honfoglaláselőtti török jövevényszó.

A finnugor népek ősvallása a természet imádása volt. A keleti finnugor népek ma is természetimádók. *Dzsajháni* kézirata alapján *Ibn Roszteh* és *Gardézi* a régi magyarokat tűzimádóknak mondják. *Dzsajháni* értesülése azonban nyilván fogatekos megfigyelésen alapult, mert bizonyára nemcsak a tüzet, hanem az egész természetet imádták. Eleinte a természeti tárgyakat és jelenségeket a maguk valóságában imádták, később megszemélyesítették őket, mindegyiknek külön szellemet tulajdonítván. Voltak szent helyeik, forrásaik, fáik, köveik, a melyeken vagy a melyek mellett isteneiknek áldoztak. Ezekről említés van Szent László törvényében; azonkívül emléküket megőrizték ezek az oklevélbeli szavak: *áldó-kút* a. m. „áldozó-kút“, *egykö* a. m. „szent kő“, *ügyfa* a. m. „szent fa“.

A természetimádás mellett a keleti finnugoroknál megvan a bálványimádás is. A pogány hittet ez különben velejár; azért bizonyítékok híján is kétségtelennek tarthatjuk, hogy a régi magyaroknál is megvolt.

A természetimádás tárgyai közt az ősök képzetében az ég fogalma foglalta el a főhelyet. Idővel az „ég“ fogalma és neve az „égi isten“ fogalmává és nevévé fejlődött. Birodalmául a mennyet és a földet tekintették; de még egy láthatatlan világot is képzeltek: ez az alvilág. Ennek fejedelme az „ördög“, kinek alattvalói a „gonosz szellemek“. Az „égi isten“ pedig a „jó szellemek“ fölött uralkodik.

E pogány hitvilág maradványai nyelvünkben az *isten* és az *ördög* szavak. Eredetét egyiknek sem tudjuk, de bizonyos, hogy már a honfoglaláselőtti magyarok nyelvében megvoltak. *Színnyei* valószínűnek tartja, hogy az *isten* szó eredeti jelentése „ég“ volt, épp úgy, mint a többi finnugor nyelv, a törökség, a mongolság és néhány indogermán nyelvcsalád „isten“ szaváé. A *manó* és a *tündér* szintén a pogány magyarok nyelvéből valók lehetnek. Mindenesetre a pogánykori vallási terminológia maradványai a következő szavak: *id-*, *üd-*, *egy-* „szent“ (ezekben: *innep*, *ünnep*, a székelyeknél *innap*, *ünnap*, a régi irodalomban *idnep*, *üdnep*, eredetileg *idnap, *üdnep „szent nap“; *ülni* [ünnepet], a régi nyelvben *üllen*, *üllen*, *idleni*, *üdleni* tkp. „megszentelni“; *idvez*, *üdvöz*; *egyház*); *imád*, eredetileg a. m. „imádkozik“; *áld*, eredetileg a. m. „áldoz“ és a belőle való *áldomás*, melynek jelentése eredetileg „áldozat“. A pogány vallási terminológiából valók

továbbá a következő török eredetű szavak: *boszorkány*; a „varázs, varázslat” jelentésű *bü* és *báj*; *ige*, a mely eredetileg a. m. „szó”, de szorosított „varázsige” jelentése is volt, mint *igézni* származéka bizonyítja. Megmaradt a pogány magyarok papjainak (samánjainak) a neve: a *táltos* is: a történelmi korban mágust, varázslót jelentett. A táltosok időnként eszméletlen állapotba juttatták magukat, ennek az eszméletlenségnek *réülés*, *réület* (*révülés*, *révület*) volt a neve.

*

Ismertetésünknek végére jutottunk. Még csak egy megjegyzésünk van: mindenképpen kíváncsiak tartanók, hogy az értekezés a nagyközönségnek könnyen hozzáférhető legyen s ezért külön is megjelenjék. Csakis így remélhető, hogy tanítása széles körben elterjed s a nagy közönséget lassanként hozzászoktatja a tudományos felfogáshoz.

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

Két és kettő.

A melléknévi használatú *két* és a főnévi *kettő* szóalakok viszonya még ma sincs kielégítően megmagyarázva. Ismeretes Budenz József magyarázata, a melyet azóta többen is ismételtek; szerinte a feltehető finn-ugor **kekte*-ből a magyarban egyrészt a második **k* vocalisatiójával **kezt*, **kejt*, majd *két* lett, másrészt a *-kt-* mássalhangzócsoporthasonulásával a *kettő* alak keletkezett. A *kettő* hosszú *-ő*-jében, valamint a *hármó*-, *négyő*-, *ható*-féle alakok (vö. *hármótok*, *négyötök*, *hatótok* stb.) hosszú véghangzójában Budenz (Ugor Alaktan, 324. l.) és Munkácsi szerint is (vö. Az altáji nyelvek számképzése, Budenz-album, 234. l.) a finn-ugor *y* collectiv számnévképző lappang.

A mi a Budenz-Munkácsi-féle magyarázat utóbbi részét illeti, meg kell mindenekelőtt jegyeznünk, hogy a *kettőnk*, *kettőtök*, *hármónk*, *hármótök*, *négyőnk*, *négyötök*-féle alakok jelentésük szerint nem is collectivumok; *kettőnk* nem azt jelenti: „mi ketten”, hanem: „közülünk kettő”, *duo nostrum*; *hármótök* nem „ti hárman” vagy „mind a hárman” vagy „csak hárman”, hanem „közületek három, hármótök”. Föltűnő továbbá, hogy a *kettőnk*, *kettőtök* mellett van ugyan *kettő* is, de a **hármó*, **négyő* stb. személyrag nélküli alakok nem fordulnak elő. Még inkább Budenz és Munkácsi feltevése ellen szól az a körülmény, hogy a régi nyelvben a *kettő* személyragos alakjai meg vannak ugyan, de az *egyötök*, *hármótök*-féle alakokat (hosszú *ó*- és *ő*-vel) hiába keressük, pl. *Tű éggítec el arol engemet*: unus vestrum, MünchC. 64; *My magunk keozzul egynk*, LevelesTár 304. Ime: *Adam ollyanna lótt, mint együnk*: quasi unus ex nobis, Heltai, Biblia, I. B. 2. *Ötte esztelen vala, ötte kedig eszes*, Heltai, ÚjT. G. 5. stb.

A régi nyelv tehát az „*unus nostrum, duo nostrum*“ jelölésére a személyragozott tőszámneveket használta, s az újabb *egyönk, egyötök, hármónk, hármótök* stb. alakok a régiségben is meglévő és szabályos *kettőnk, kettőtök* hatása alatt keletkeztek az eredetibb *hármónk* (= *hármunk*), *négyönk* (= *négyünk*) alakokból. Az analogiás hatás még a számnevek körén túl is terjedt; így jöttek létre a *némelyikötök, melyötök* stb. alakok a régibb *némelyitek, melytek* helyett, pl. *Némellyitek: nonnullus vestrum*, Alv. Post. 1:162; *A mellytek byn nekyl waygon: qui vestrum immunis est a peccato* (Pesti, NovTest. 202).

Nyilvánvaló tehát, hogy a magára maradt *kettő* hosszú ő-jében nem kereshetjük a finn-ugor collectiv képző nyomát; de az is bizonyos, hogy a rokonnyelvi alakok hosszú *tt*-jét sem magyarázzák meg. Budenz idézett magyarázata e részben is tarthatatlan.

A legfontosabb rokon nyelvi alakok a következők: vogul *ket, kat, kit*; osztyák *kat, kät, kat*; zürjén-votják *kik* (tő: *kikt*-); cseremis *kok* (de: *koktän* „ketten“); mordvin *kafta, kavtto*; finn *kaksi* (< **kakti*; genit. *kahden*); lapp *guakti, kuokt*. E rokonnyelvi alakok szabályos magyar megfelelője csakis a *két** s nem a *kettő* alak, a *t*-t megelőzőtt gutturalis elem (γ) olyanforma vocalisatiójával, mint pl. az összetett műveltető képzőnél is: *tan-ít, tan-ét* (< *tan-ejt, tan-ojt, *tan-oxt*) vö. cser. *tun-ékt*-, mordvin *ton-aft-, ton-avt-*: „tanít“.

A főnévi *kettő* alak tehát csak a magyar nyelv külön életében keletkezhetett, még pedig, véleményem szerint, a következőképen.

Szinnyei József bebizonyította, hogy a *vá-vé* translativusi rag eredete szerint azonos az *é* irányraggal, s *v*-je vagy hiatus-töltő hang (*annyi-é, annyi-á* > *annyi-vá*), vagy a tőhöz tartozott (**köv-é* > *kő-vé*). Az eredeti *vizé, vasé* (ill. *vasá*) alakokat a *vízzel, vassal* hatása alatt hosszú mássalhangzós *vízzé, vassá* alakok váltották fel (Vö. MNy. 3:77). A *két* (rég *két*) lativusa ill. translativusa tehát eredetileg **keté* volt, éppen úgy, mint a *négy, öt, hat* számneveké **négyé, *öté, *haté* (ill. **hatá*); ezekből a rövid mássalhangzós alakokból lett a *val-vel* ragos *négygyel, öttel, hattal* stb. analógiájára *négygyé, ötté, hattá* és *ketté*, hosszú *t*-vel.

E mellett a *ketté* mellett, a régiségben meg a nép nyelvben is, járatos a *kettő* alak is, ugyancsak „*entzwei, in duas partes*“ jelentésben, a mint pl. az *elé* mellett is van *elő*, a régibb *szereté* mellett *szerető*. Ime egy-két példa a NySz.-ból: „Az kősziklát isten *kettő* hasasztá“, RMK. 2:239; „Ott hamar az gyermeket *kettő* vágá“, RMK. 6:172.

* Feltűnő, hogy a régi nyelvben a *két* hangzója nyílt, éppen úgy, mint a *hét-é* (vö. *két* BécsiC. 80, *keth* Érdy, JordC. NyK. 31:107; *két* Sylv.), holott a vogul alakok vocalismusa után a magyarban zárt *é*-t várnánk. De van a NySz.-ban két olyan alak is, a mely zárt hangzóra mutat: *keit* LevT. 1:78 és *kyt* WeszprC. 32.

Lehr Albert figyelmeztetett arra, hogy használja Arany János is, a Buda Halálában (IX. ének):

„Ne nyulj a fiamhoz! — vágja szavát *kettő*, —
Ne taníts gyermekkel te bánni, te meddő!”

A jegyzetekben Arany a népre hivatkozik: „Helyesen *ketté*. De úgy is mondják, nálunk csak úgy; s ezáltal a licentiát igazoltnak vélem.”

De a „zwei” jelentésű *kettő*-nek is volt a régi nyelvben *ketté* alakja is; a NySz. három példát is idéz: a Keszthelyi Codex-ből (de hibás lapszám-idézettel; a 175. lapon nem találom); RMNy. 2:68, és egy 1577.-ki nyomtatványból; ez utóbbiban a *ketté* „zwei” értelme a kapcsolatból világos:

„Fel tamat ket nagi Sarkany, hagi meg vion.
Szörnyű fűdőlésbe mind kette vagyon.”
(Eszter dolga, Kolozsvár, 1577.)

Látva már most azt, hogy a régi nyelvben mind a *kettő*, mind a *ketté* alak használatos volt „zwei” és „entzwei” jelentésben is, önként vetődik fel az a kérdés, hogy nem azonosak-e eredetükre nézve is, vagy más szóval, hogy nem fejlődött-e a „zwei” jelentésű *ketté* ~ *kettő* az „entzwei” jelentésű *ketté* ~ *kettő*-ből (< *keté), s hogy a mai megkülönböztető használat nem későbbi jelentés-megoszlás eredménye-e?

Én azt hiszem, hogy csakugyan így történt a dolog.

A lativusi -é ragot sokszor megtoldja nyelvünk a -be raggal. Különösen gyakori e jelenség a határozó szók személyragos alakjain: *fölebe*, *eleibe*, *közibe*, stb. De mondják ezt is: *Szögedébe*. Ugyanigy mondták és mondják ragismétléssel ezt is: *kettébe* v. *kettőbe*. Marosvásárhelyt az almát *kettébe* vágják, másfelé az istráng *kettőbe* szakad, a fát *kettőbe* fűrészelik, de már nem *hármóba, *négyőbe, hanem *háromba*, *négybe*.

Már most az ilyen sor: *kettébe* v. *kettőbe*, *háromba*, *négybe* alkalmas lehetett arra, hogy a nyelvérzék a *három-ba*, *négy-be* analógiájára a *kettőbe* alakot is így bontsa részekre: *kettő-be*. Így lett az eredetileg irányragos *ketté* ~ *kettő* alakból a főnévi használatú *kettő* számnév, míg a *két* alaknak csak a melléknévi használat maradt.

Hogy ma „entzwei” értelemben csak *ketté*, „zwei” értelemben csak *kettő* használatos, az hasonló jelenség ahhoz, hogy ma a köznyelvben nem cseréljük fel az *öten*, *hatan* alakokat az *ötön*, *haton* alakokkal, holott a régi nyelvben ez a szigorú különbségtétel nem volt meg.

Végül még azt említem meg, hogy a *két* alak szabályos helyragos alakja *keten volna (vö. *hét* ~ *heten*), a melyből valószínűleg a *kettő* „zwei” hatása alatt lett a hosszú mássalhangzós *ketten* alak.

MÉSZÖLY GEDRÓN.

A moldvai csángó mássalhangzók történetéből.

A következő észrevételeim azon az anyagon alapulnak, melyet mult télen öt hónap alatt össze tudtam gyűjteni a moldvai és z a k i csángóknál Szabófalván (Román kerületben). Itt a régi moldvai csángó nyelv tisztábban őrződött meg, mint délen, a bákói kerületben, a hol a folytonos székely bevándorlás természetesen nagy befolyással volt a csángók nyelvére is.

A csángó szavak átírására az ú. n. FUF.-féle hangjelelést alkalmaztam, mely a MNy. olvasói előtt — e folyóirat borítékján már többször megjelent „Hangjeleink“ című rovatból — már ismert.

Az explosivák.

1. *k- = k-.

Sz.*kázdág, gazdag¹, vö. 1416—1504 *Kazdagh*, *Kazdag* (többször) OklSz.; XV. sz. második negy. EhrC., 1436—9 BécsiC., 1516—9 JordC., 1562 Helt. UT., 1584 Born. Préd., 1590 Kár. Bibl., 1626—7 Zvon. Post.: *kazdag*, NySz.

Sz. *koıod* ,guvad, kuvad¹, vö. *kuvad* Székelyföld, Háromszék m., Csik m.; *korál* Kolozs m. Szucsák, Szatmár m. Kapnik vid., *kopál* Balaton mell.; *kopács* Csallóköz, *kopáncs* Szatmár m. Patóháza, *kupancs* Szerencs, *kopácsolódik* Hegyalja, *korályít* Vas m. Izsákfa, MTsz.; hétf. csáng. *ki-kouăd* (Csernátf.) ,kopáncsából kipattan (pl. gesztenye, dió).

Az eredeti szókezdő *k* megőrződött az említett csángó szavakban. a mire, az előbbi szót illetőleg, már Munkácsi, Nyr. 9:488 figyelmeztetett (vö. Budenz, MUSz 56). Hogy milyen úton történt a *k- > g- hangváltozás, azt alább mindjárt meglátjuk.

2. *k- > g-.

A következő szavakban az eredeti szókezdő *k g-vé változott:

Sz. *gôrts*, korc¹, vö. *gorcol*, *korcol* Zemplén m. Szürnyeg (Nyr. 14:43 és 367) [a MTsz.-ban a *gorc* alak „Hol?“ szóval van megjelölve (vö. Nyr. 14:367)];

Sz. *guggád*, kukkad, szunyókálva bólingat¹, vö. *guggad*, *guggan* Székelyföld, *guggaszt* Háromszék m., *gugul* Sopron m. Répeze mell., Torontál m. Szaján, *gugúnyí* Csallóköz, *gugyúva* Baranya

* Sz. = Szabófalva.

m. Ibafa, *gugyul* Somogy m., *gugorczol* Somogy m. Sima, *gugorog* Hegyalja;

Sz. *gür.tján, gür.tjánt, gür.tjág* ,kortyan, kortyant, kortyog',
vö. *gortyant, gortyog* Csallóköz.

Ide tartozik még talán ez is: Sz. *go.tsan* ,malacz',
?vö. *kocza*.

Közelebről megvizsgálva a MTsz. segítségével a *k*-val kezdődő szavakat, észrevesszük, hogy a szóbanforgó hangváltozás szórványosan az egész magyar nyelvterületen megtörtént, többnyire (de korántsem mindig), mikor a legközelebbi következő mássalhangzó zöngés, és pedig első sorban valamelyik ezek közt: *r, l, j, v, b, n* (*n*). Példák találhatók pl. a következő MTsz.-beli cikkekben: *kabócza, kagyló, kajcsos, kajmó, kaliba, kalitka, kantár, kánya, karatyol, kebel, kóró, kólál, kláris, kuvad, kövecs, krajczár, kréta*; ide tartoznak még pl. ezek is: *kacsiba, kezcmereg, kecsége, kucsma, kutyor* (l. MTsz.). Hasonló esetekkel találkozunk a régibb irodalomban is már a XIV. sz. végétől fogva, vö. OklSz. ss. vv. *gazdag* (1391), *kálisa* (1401), *kordován* (1478, vö. NySz., MTsz.), *krajczár* (1495, vö. MTsz.) és NySz. ss. vv. *kaliba* (vö. MTsz.), *kánya* (vö. MTsz.), *karátos, kardinál* (EhrC.), *kordovány* (vö. OklSz., MTsz.), *kigyó, kegyetlen, köd, köntös, kullog, kunyhó*.

A régibb török, szláv és német jövevényszavakban az átadó nyelv szókezdő *k*-jának a magyarban rendszeren *k* felel meg — egy pár kivétellel; ilyen kivételes esetek pl. a következők: *gödény* < tör. **küdn*, *görény* < tör. **küren*, *gözü* < **kösz* (l. Gombocz, Tör. jövevénysz. 42—3, 100) | *gerezna* < vö. óeszl. *krüzno*, úszl. *krzno*; *guzsaly* < vö. t. *kužel*, cs. *kužel* (l. Miklosich, Die slav. Elem.) | *gavallér* < ném. *cavallier*, *gönczöl* < ném. *künzel* (l. Melich, Német vendégzők, Nyr. 24:247—8). Az említett török jövevényszavakra nézve is valószínűnek tartja Gombocz, hogy a **k > g* hangváltozás a magyarban ment végbe, mert „egyébként is számos példáját találjuk: *gulásztra* vö. *kisor. kulastra*, lat. *colostra*; *góbé* vö. oláh *kopil*; *gajgona* vö. horv. oszm. *kajgana*; *kazdag* > *gazdag* stb.“ Részemről azt nemcsak valószínűnek, hanem biztosnak is tartom. Az említett jövevényszavakban is az eredeti szókezdő *k*-ra következő legközelebbi mássalhangzó zöngés.

Szilasi, tárgyalván a „szókezdő *k* ~ *g* váltakozását a magyarban“ (l. Adalékok a finn-ug. palat. mássalh. történetéhez, 46—51), szintén több fönt említett esetben a cserét „későbbinek, még pedig asszimiláló hangváltozásnak“ tartja.

A felhozott példák közül több bejutott a „köznyelvbe“ is *g*-s alakban; ilyenek: *gavallér, gazdag, gerezna, gödény, görény, gönczöl, gözü, guzsaly*. Néhányuk még megőrizte az eredeti *k*-ját vagy a népnyelvben (moldv. csáng. *kázdág*) vagy a régibb irodalomban (*cavallér* TörtT². I., NySz.; *kusaly* 1602, 1632 OklSz.; *könczöl* 1572 KBécs. NySz.). — Vö. alább *t* ~ *d* és **p* > *b*.

3. *-k- > -g-.

Sz. *kukorigöl* 'kukorékol', vö. *kukorigója* Háromszék m., *kukorigól* Szoln.-Dob. m. Domokos, *kukorigol* Erdővidék.

Nagyon valószínű, hogy a *-k- > -g- hangváltozás ebben a szóban az oláh *cucurigu*, *cucuriguiese* hatása alatt történt.

4. *-k- > -g-.

Sz. *jātjēj* 'játék'.

Olyanféle esetekből, mint pl. *jātjēgből*, *jātjēgbá*, a *g* általánosítás útján átment azon esetekbe is, a hol az eredeti *-k-ra következett zöngés hang zönge tekintetében nem asszimilálóképes, mint pl. az ilyenekre: *jātjēgnák*, *jātjēgről*, *jātjēgvál*, *jātjēgák*.

5. *-k- > t-.

Sz. *töp* 'köp, pök', vö. *töp* Székelyföld, Háromszék m., Csik-Szentkirály MTsz., *töp* Gyergyó Geneszy István NyFüz. 20:39, Csik-Szt-Domokos Szabó Dezső NyFüz. 9:24, hétf. csáng. *töp* (Csernátf.).

Ebben a szóban a szókezdő *k*- eredetibb. A *köp* alak meg viszont, valószínűleg, hangátvetés útján, keletkezett a *pök*-ből, a mely OklSz. és NySz. tanúsága szerint a régibb irodalmi nyelvben is általános használatban volt (a *köp* alak ott csak ritkán fordul elő). Másképp Munkácsi ÁKE. 421.

A székely alakok mutatják, hogy a *-k- > t- hangváltozás nem moldv. csángó különlegesség: a változás már a csángók kiválása előtt megtörtént.

6. *k*, ill. -*k*- ~ -*k̄*-, ill. -*kk*-.

1. Sz. *d'jēk* (*d'jēkket*) 'gyík', vö. hétfal. csáng. *d'jēk*: *törög-d'jēk* ('torokgyík') | Sz. *fēk* (*fēkket*, *fēkkesz*) 'fék' | Sz. *sēk* (*sēkket*) 'tojás sárgája, széke' | Sz. *tāk* (*tākkát*, *tākkāl*) 'tāk, bocs-korták (betett, nem: bevarrt)'; — de: pl. Sz.: *d'āk* (*d'ākāt*), *s'ēk* (*s'ēket*) 'sitz, stuhl', *sik* (*sikāk*) 'sik', *t'juk* (*t'jukāt*); *fok*, *lik*, *nák*, *sok*, *vāk*, stb.

Sz.: *fo,d'jotēk* (*fo,d'jotēkkân vâ,d'jâ ε bôr*) | *kötölēk* (-*lēkket*) | *mărădēk* (-*dēkkāt*) | *hásādēk* (-*dēkkāt*) | *sākādēk* (-*dēkkāt*) | *sültelēk* (-*lēkket*) 'sült' | *üredēk* (-*dēkket*) 'ür, üreg' || *s'er,d'jēk* (-*d'jēkket*); — de: pl. Sz.: *dārēk* (-*ēkāt*), 'enek, emlēk, fázák, fen'ek (-*neket*), *ker'ek* és *kerēk*, *könök*, *m'ertek*, *mel'l'ēk* 'maring', *sān,d'jēk*;

2. Sz.: *hātādīk* (-*ikkāt*), *h'etēdīk*, *ötödīk*, *tizedīk*, stb. || *derūk* (-*ukkāk*) 'daru'; — de: Sz. *māsik* (-*ikāt*), *mel'l'ik* (-*iket*) || *hāzik*, *lābik*, *d'jērmekik*, stb.;

3. Sz.: *kēk* (*kēkket*, *kēkkēs*) | *zāk* (*zākkāt*) | *sulāk* (-*ākkāt*) 'szulák (növ., winde)' || *māk* (*mākkāt*, *mākkās*) | *rāk* (*rākkāt*).

Először is meg kell említenünk, hogy az oláh jövevény-szavakban sokszor — de korántsem mindig — az oláh szóvégi, főhangsúlyos és e miatt félhosszú magánhangzóval bíró szótagra

következő *k*-nak *-k̄* (ill. *-kk-*) felel meg és hogy a csángó szóban ekkor a megelőző magánhangzó — az *u* és *i* kivételével — hosszú, pl. *buk* 'másodrendű gyapjufajta (a gyapjufésülésnél)' < ol. *buc* | *t'jȳk* 'tok' < ol. *tioc* || *bù'rsuk* 'borz' < ol. *bursuc* (ɔ: *bursù-k*) | *kāzāk* 'kozák' < ol. *cāzac* (ɔ: *kāzā-k*) | *kāzq̄k* 'bunda (jűhbőrből)' < ol. *cojoc* | *pi tāk* 'kis pénzdarab (5-, 10- v. 20-bánis)' < ol. *pitac* | *šērdāk* 'erkély' < ol. *cerdac* | *šō'rpāk* 'nagy merőkanál' < ol. *ciorpac* | *šu'buk* 'pipaszár' < ol. *ciubuc* | *ta'bāk* 'dohány' < ol. *tābac*; — de: pl. *bu'sujók* (*-ōkāt*) 'bazsillikom' < ol. *busuio*c | *bu'ruńzik* 'nyersselyem' < ol. *borangic* | *'ērmerq̄k* 'vásár' < ol. *iarmaroc* | *ka'labalik* 'czivakodás' < ol. *calabaliē* | *kū'lik* 'szegény' < ol. *calic* | *vo'nik* 'erős' < ol. *voinic*. A hangsúlyos helyzetben lévő oláh *k* tehát, úgy látszik, a csángó föltre sokszor hosszú *k̄*-nak benyomását teszi; de az a körülmény, hogy ez nem történik mindig (nem minden egyénnél), arra mutat, hogy itt egy viszonylag új, még csak alakulóban levő hangmegfeleléssel van dolgunk.

Eleinte azt hittem, hogy a fönt, nemcsak a 3., hanem az 1. és 2. pont alatt említett szavakban is a *k* hosszúsága (ill. kettőzése) oláh hatás alatt — jobban mondva: az éppen tárgyalt oláh eredetű *k̄*-végű szavak hatása alatt keletkezett. E fölfogás ellen mégis meg kell jegyezni, hogy *k̄*-végű egytagú oláh jövevénytő igen kevés (az én gyűjteményeimből csak az említett kettő) van, és hogy a többi szóbanforgó oláh eredetű szavakban a *-k̄* rendszeren a második (tehát a hangsúlytalan) szótag végén (a rövid *-k* pedig többször éppen a harmadik, tehát nem hangsúlytalan szótag végén) fordul elő; ellenben fönt az 1—3. alatt fölhozott szavak közt több egytagú szó van, és a többiben a hosszú *-k̄* (ill. *-kk-*) a hangsúlytalan második szótag után csak kivételesen fordul elő.

Szembevetendő ugyanis, hogy az 1. és 2. pont alatt említett szavakban a *-k̄* (ill. *-kk-*) — két kivétellel (*š'ēr,d'jēk̄*, *dēruk̄*) — csak hangsúlyos helyzetben (vagy az első vagy a harmadik szótag végén) fordul elő. Kérdésünk súlypontja itt van, innen kell tehát kiindulnunk.

Közelebbi vizsgálatnál észreveszszük, hogy az 1. pont alatti szavak közt több olyan példa van, a melyekben a szóvégi *-k̄*, ill. *-k* eredetileg kicsinyítő képző (= finn *-kka*); ezekből a szavakból legalább egy egytagú: *fēk̄*, a többi többtagú: *fo,d'jotēk̄* stb. (vö. Budenz, UA. 245—9, 199). Különösen figyelemre méltó dolog, hogy ugyanaz a kicsinyítő képző hangsúlyos helyzetben *-k̄* (ill. *-kk-*) alakban (*fēk̄*, *fo,d'jotēk̄*, *māradēk̄*, stb.), hangsúlytalan helyzetben pedig *-k* (ill. *-k-*) alakban (*'ēnēk*, *fāzāk*, *m'ērtēk*, *mēll'ēk*, stb.) fordul elő.

Hogy milyen etymologiai értéke van a *-k̄* (ill. *-kk-*)-nak az említett *d'jēk̄*, *sēk̄*, *tāk̄* szavakban, azt egyelőre nem lehet közelebbről meghatározni. Munkácsi a *gyík* szót a kaukázusi nyelvekből származtatja (vö. mingrél *šiki* 'patkány', kabard. *dzyqho*

zugo, sapsz. *ego* 'egér', *czachur šok*, abad. *šage* 'patkány' és ezekhez szkr. *šahakā*, *šāhakā* 'görény; macska; pióca'), a *tāk* szót pedig iráni eredetűnek tartja (vö. pahl. *tāk*, *tak* 'darab', *tak ū tak* 'darabonkint, egyenkint') l. ÁKE. 310, 586; de e származtatásokat részint alaki, részint jelentésbeli nehézségek miatt mégsem tarthatom meggyőzőknek. Ezek a szavak semmiesetre sem újabb átvételek, és az a lehetőség még mindig megmarad, hogy mind a három említett szó finn-ugor eredetű, azaz hogy a szóvégi *-k* hangtörténeti értéke ugyanolyan, mint pl. ezekben: magy. *lök* = finn *lykkää*, magy. *lyuk* = finn *loukko* (vö. Budenz MUSz.).*

A 2. pont alatti szavakban a *hätädik*, *mäsik*-félékben megint avval a jelenséggel találkozunk, hogy a *-k̄* (*-kk-*) hangsúlyos (*hätädik* stb.), *-k* (*-k-*) pedig hangsúlytalan (*mäsik* stb.) helyzetben lép föl. Etimologailag ez a *-k̄*, ill. *-k* azonos a *k* többesképzővel (vö. Budenz, UA. 309, 313, Simonyi, TMNy. 713—6), a melyről Budenz nézetem szerint helyesen azt véli, hogy „előző teljesebb alakja *-kk* volt (*-kka*, *-kke*)“, l. UA. 312; azonban már nincs semmi bizonyítékunk arra, hogy ezen *-kk* egy még régibb **-gt*, ill. **-kt*-ből való, a mint Budenz i. h. gondolja (vö. Simonyi i. h. 534)

Főnt már el kellett ejtenünk azt a gondolatot, hogy a szóbanforgó moldvai csángó *-k̄* (*-kk-*) esetleg oláh hatás alatt keletkezett volna. Azonban még arra lehetne gondolni, hogy az egész jelenség — ha nem is az oláh eredetű szavakból átvett — mégis újabb dolog, mely csakugyan a hangsúly hatása alatt a moldvai csángók nyelvjárásában jött létre. Amde ebben az esetben — ha tehát egy aránylag nem régen keletkezett hangtörvénnyel volna dolgunk — azt várná az ember, hogy ez a „törvény“ sokkal következetesebb legyen. Miért nem hosszú akkor pl. a szóvégi *-k* valamennyi *k*-val végződő egytagú szóban vagy legalább azokban a szavakban, a hol a *-k*-t megelőző magánhangzó hosszú (vö. főnt a *d'āk*, *s'ēk* stb. és a *fok*, *lik* félét)? Es hogy lehetne akkor megmagyarázni azt, hogy az oláh jövevényszavakban a *-k̄* főképpen éppen hangsúlytalan helyzetben (a második szótag után) fordul elő? Azt hiszem, kielégítő választ nem kaphatunk ezekre a kérdésekre, ha a szóbanforgó hangjelenség újabb volta mellett

* Lehetséges, hogy a magy. *tāk* (= 1. appendix; anhang, zusatz. ergänzung; 2. pálha; zwickel; 3. kiszakadt talpú bocskorba v. eszímába tett, de oda nem varrt bőr- v. posztódarab; 4. folt; l. NySz., MTsz., Ballagi, A magy. ny. telj. szót.) összefügg ezekkel: zürj. P. *tak* 'fest, stark', *takšedni* 'befestigen, verfestigen', zürj. *takedni* 'hineinstecken, klemmen, quetschen', *takalni* 'einsinken; stecken bleiben' (l. Wiedemann, zürj. szót.), finn *takkala* 'a hó ragadása a skihez v. a szántalphoz; nehéz szánút', *takkiainen* 'bojtorján (arctium lappa)', *takise* 'ragad', *takista* 'ragaszt; megakaszt' (Lönnrot), *takertua* 'subigendo implicor l. involvor, adhaereo, intror, contaminor; ankleben, verwickelt werden' (Renwall). Ide tartozik valószínűleg még az osz. t. B. *tagarla* 'hängen bleiben, anstossen an etw.', *tagyrt* 'aufhängen', Ahlqv. 'anhaken, zuknöpfen', v. o. g. *tügep* 'hängen bleiben'. Budenz (MUSz. 726) az említett ugor, zürjén és finn szavakat a magy. *akad* szóval egyeztetni össze; a szókezdő hangviszonyok miatt (**t* > magy. *o*?) ez az összeállítás igen kétes.

foglalnánk állást. Hangtörvénnyel van ugyan itt dolgunk, de csak egy olyan régi, kihalt törvénnyel, mely már régóta nem érvényesül, a melyből csak szórványos töredékek maradtak fenn. Ha így fogjuk fel a dolgot, akkor már nem lesz nehéz megfelelni az imént fölvetett kérdésekre: a *d'āk* 'deák' szót pl. csak akkor vették föl a magyar nyelvbe, mikor a szóbanforgó hangtörvény már régen nem volt érvényes; a *līk* 'lyuk' szóban pedig általánosították a *k*-hang gyengébb, hangsúlytalan fokát, szintűgy a *d'jēr-mškkīk* 'gyermekük' félékben; és az oláh jövevényekben a hosszú *-k* bátran felléphetett hangsúlytalan helyzetben is, a nélkül, hogy ez ellen a már elavult hangtörvénynek valami kifogása lett volna.

Setälä elmés „fokváltakozás”-elmélete szerint (l. Journal de la Société Finno-Ougrienne 14, 3. Helsingfors 1896) az „erős fok” eredetileg hangsúlyos, a „gyöngye fok” pedig hangsúlytalan helyzetben fordult elő; az erős és gyöngye fok váltakozása — a mely az ősfinnugor korszakból származik — abban állt, hogy általában egy hosszabb (erősebb) hang váltakozott egy rövidebb (gyöngébb) hanggal (l. i. h. 23. l.). Egy olyan finn eset, mint pl. *akka* ~ *akan*, egy eredetibb **a kka* ~ **akka'n* viszonynak a képviselője; ugyanaz a fokváltakozás mutatkozik még ilyenféle esetekben is: (partitívus) *maa'ta* ~ *kala'a* (= **kala|ða*), (nomen agentis) *saa'pa* ~ *tule'va* (= **tule|pa*) ~ (**kalasta|pa* (ex analogia = *kala-stava*). Szembetűnően hasonlít ezekhez az utóbbiakhoz pl. ez a moldvai csángó viszony: *fēk* (*fēkket*) ~ *fāzāk* (*fāzákāt*) ~ *mārādēk* (*mārādēkkāt*). Itt is, a mint ott is, a hosszabb (erősebb) hang hangsúlyos, a rövidebb (gyöngébb) hang pedig hangsúlytalan helyzetben lép föl. Ez esetekben a változás már nem történik ugyanabban a szóban: a *fēk* félékben az erős fok, a *fāzāk* félékben pedig a gyöngye fok lett általánossá. Mivel nem tudjuk megmagyarázni a szóbanforgó hangjelenséget se a magyar nyelv általános, se a moldvai csángó nyelvjárás külön hangtörténetének segítségével, nincs semmi akadálya annak, hogy itt is a régi finn-ugor fokváltakozás egy maradvékát lássuk. Hiszen ez különben korántsem az egyetlen eset. Éppen Setälä a fokváltakozás elmélete segítségével magyarázta meg a magánhangzóváltakozásokat ilyenekben, mint pl.: *ā* ~ *a*: *hāz* (erős fok) ~ *haza* (gyöngye fok), *ē* ~ *e*: *kēz* ~ *keze*, *ē* ~ *ē*: *nēgy* ~ *nēgyedik*, *i* ~ *i*: *vīz* ~ *vīze*, *ā* ~ *a* ~ *o*: *hāz* ~ *haza* ~ *honn*, *i* ~ *i* ~ *ü*: *vīz* ~ *vīdes* ~ *ügy* (l. Setälä i. h. és NyK. 26:424—5)* és a mássalhangzó-cseréket ezekben: *z* ~ *gy*: *fāz* ~ *fagy*, *vīz* ~ *ügy* (*Fekete-ügy*), *z* ~ *l*: *hāz*, *haza* ~ *honn* (= **holn*) (l. NyK. 26:424—5), *cs* ~ *gy*: *ajyarkodik* ~ *acsarkodik* (FUF. 2:232, 247; a *cs*, *s* ~ *gy*, *j* cserére nézve vö. még ezeket: *esik*, *kiserü*, *facsar*, *sas*, *nyes* ~ *hēj*, *vejész*, *fenyő*, *kengyel*, *vigyáz*, *fáj*, *hogyan*, *eggy*, *fogy*, *nyü*, *faj*, l. Setälä, FUF. 2:221—248). És alább (a *p* ~ *v*, *pp* ~ *p* cikkekben) megismerkedünk még egy pár uj esettel is.

* Vö. még Simonyi, Nyr. 29:241—5 és Gombocz, NyK. 35:476.

Azt hiszem, hogy pontosabb megfigyelések még a magyarországi nyelvjárásokban is fognak kimutatni olyan eseteket, mint a tárgyalandó $\bar{k}$ -félék. A hétfalusi csángó nyelvjárásból, a már fönt idézett $dj\bar{e}k$ szón kívül, még két ide tartozó szót említhetek meg: $\bar{e}k$ (' $\bar{e}k$ ket', ' $\bar{e}k$ kez', 'ék' és $v\bar{e}k$ v. $l\bar{e}k$ (' $v\bar{e}k$ ket', ' $l\bar{e}k$ ket', 'lék'). Az utóbbi nincsen meg a moldvai (szabófalvi) csángó nyelvjárásban, és az előbbi szó csak mint ige ebben a hangtanilag furcsa alakban van meg: ' $\bar{e}k$ kez', 'ékez'. Nem magyarázhatom ezt meg másként mint úgy, hogy a $-tk-$ itt egy eredetibb $*kk-$ helyett való (a $*kk > tk$ hangváltozás természetesen esetleges, újabb csángó dolog volna, mely talán az $atkázni$, $ülkezni$, $véthekzeni$ -féle igék hatása alatt keletkezett; vö. még $*k > t$ ebben: $*k\bar{o}p > t\bar{o}p$, l. fönt 162. l.). Akkor itt még egy moldvai csángó $\bar{k}$ ($-kk-$) eset volna, mely teljesen megegyezne az említett hétfalusi alakkal. A $fo,dj\bar{o}t\bar{e}k$, $hátadik$ -féle szavakban (l. fönt) azonban Hétfaluban rövid a $-k$.

Még meg kell említenünk, hogy, habár az eredeti finn-ugor $*kk \sim *k$ váltakozást a magyarban rendszeren az általánosított gyöngye fok k ($\leftarrow *kk$) képviseli (pl. $lök$ = finn $lykkä$, vö. fönt), mégis találunk a „köznyelvben“ legalább egy példát, melyben a magyarban a várható k helyett kk (gg) van, a mely különben k (g)-val változik: magy. $kukkad$, $kókkad$, $guggad$ (moldv. csáng. $guggád$ l. fönt 160. l.); $guggon$ (ülni) ($\sim$ $kukorod$, $gugorod$) = finn $kyykky$, $kyykky$ 'hockende stellung', $kyykkyä$ 'guggni, guggolni' (l. Budenz, MUSz. 63.). — Itt talán még megemlítendő a régibb irodalomból a $lökkög$ alak is (a $lökkög$ mellett; $lök$, $lök$ = finn $lykkä$): $lökkögö$, $lökkögésétöl$ ACsere Enc. 1655, l. NySz.

Az 1. (és a 3.) pont alatt megemlített csángó $\bar{k}$ -végű szavak mindegyikében a $\bar{k}$ -t megelőző magánhangzó hosszú, a 2. pontban felsorolt példákban, a $hátadik$ félekben azonban már nem. De ezekben is az $-ik$ -ragbeli i egy eredetibb $\bar{e}$ -ből való, mely a moldvai csángó nyelvben a mai napig fönn is maradt az i mellett az etymologiailag egyeredetű többszámú 3. szem. birtokos személyragban: Sz.: $\bar{a}lm\bar{a}ik$ és $\bar{a}ek$, $d'j\bar{u}r\bar{u}ik$ és $\bar{u}ek$, $\bar{e}t\bar{o}ik$ és $\bar{o}ek$, $\bar{e}k\bar{e}ik$ és $\bar{e}ek$, $kalapik$ és $\bar{p}ek$, $k\bar{i}n\bar{e}r\bar{e}k$, $molomik$ és $\bar{m}ek$.* Valószínűnek tartom, hogy a hosszú $\bar{k}$ (ill. kettős $-kk-$) és a megelőző magánhangzó hosszúsága közt annyiban van összefüggés, hogy az előbbi a hosszú magánhangzó ortalma alatt jobban megőrződött, mint rövid magánhangzó után.

Hátra vannak még a 3. pont alatt említett szavak, melyek mind jövevényszavak: a $k\bar{e}k$ 'kék' török eredetű szó (vö. ótör. $kök$, csuv. $k\bar{o}vak$, stb., l. Gombocz, Tör. jövev.), a $z\bar{a}k$ 'zsák' németből való (vö. ném. $sack$, l. Melich, Lehnw. 265), a $sul\bar{a}k$ 'szulák' (vö. horv. $svlak$, $slak$, úszl. $slak$, stb. l. Miklosich, Die slav. Elem.), $m\bar{a}k$ 'mák' (vö. óeszl. $makü$, úszl. szrb. mak , l. Miklosich i. h.) és a $r\bar{a}k$ 'rák' (vö. óeszl. $rakü$, úszl. szrb. rak ,

* Az $\bar{e}k$ itt, úgy látszik, csak hangsúlyos helyzetben fordulhat elő, mert az egytagú szavak közül egyetlen ide vágó példám sincsen.

l. Miklosich i. h.) szláv jövevényszavak. A *māk* és *raċ* szavakat illetőleg világos, hogy ezek a hosszú *-k̄*-jüket oláh hatásnak köszönhetik (ol. *mac*, *rac*), éppen úgy mint az oláh *huc*-ból is a moldv. csángóban *buk* és az oláh *tioc*-ból *t'jōk* (l. fönt 163. l.) lett; szintűgy valószínű, hogy a *sulāk*-ban is az oláh eredetű *-āk*-végű szavak hatását kell keresnünk, vö. fönt i. h. *kazāk*, *pūtāk*, *šerdāk*, *šorpāk*, *tabāk*. A *zāk* szóban is lehetne oláh hatásra gondolni (vö. ol. *sac*), habár az is lehetséges, hogy ebben, úgy mint a *kēk* szóban is a hosszú *-k̄* a többi eredeti és idegen egytagú *-k̄*-végű szavak mintájára jött létre.

Hogy hogyan keletkezett (vagy maradt meg?) a *-k̄* a *s'ēr, d'jēk* szóban, azt nem tudom eléggé megmagyarázni. Talán a háromtagú *fođjotēk*-félék analógiájára? — Furesa a *-k̄* (*-kk-*) a *derūk*-ban is, mely alakjára nézve = „daruk“, jelentésére nézve pedig = „daru“ (csáng. többesz.: *derukkāk*). Egy más hasonló esetben: *ōllōk* (*ōllōkāt*) „olló“, a *-k̄* rövid.

WICHMANN GYÖRGY.

(Folytatjuk.)

„Számára“ és „részére“.

M. K. úr feleletet vár tőlünk arra a kérdésre, hogy mi különbség van *számára* és *részére* között?

Legkényelmesebb volna azt felelni, hogy nincs köztük különbség: *számára* = *részére*, *részére* = *számára*, s mind a kettő = *neki*. Mindegy, akár azt mondom: „az én számomra is hagyjatok ám valamit“, akár ezt: „az én részemre is hagyjatok ám valamit“, akár pedig ezt: „én nekem is hagyjatok ám valamit“. De ezzel csak kitérnénk a felelet elől, s M. K. méltán így leczkézhetne meg bennünket: „No, hát ennyit én is tudtam. Ehhez nem kell az önök bölcsessége. *Eb* és *kutya* ugyancsak egyet jelent („egyik eb, másik kutya“), s a nyelvhasználat sok esetben még se csereberélheti őket tetszés szerint. Petőfi így is dalolhatta volna: „Csendesség van, csak a *kutyák* csaholnak“, de már csak „*kutyát*“ mondhatott ezekben: „Ügy segéljen, *kutya* van a kertbe“, „Katonának *kutya* baja“, s csak ezzel tisztelhetette meg a *legyet*: „A *kutya* ott ül a fülemen“; viszont, csak az „*eb*“-nek van helye nála ezekben: „*Ebugatta* himpellérje!“, „*Ebcsont* beforr“ stb. Ha már az ily igazán *egyértelműek* közt is különbséget tesz a nyelvszokás, hogy volna *egyikutya* a *számára* és *részére*, melyek csak *rokonértelműek*? *Kell* köztük különbségnek lenni. Én ezt a különbséget érzem, sejtegetem, de *tudni* is szeretném. Ezért fordultam önökhöz.“

Azt se köszönné meg M. K., ha őt a szótárakhoz, nyelvtanokhoz utasítanók: nem találna bennök semmit. Mert az ilyen:

számomra = für mich, *részemre* = für mich — semmi (SimB., Kel.). Hisz még Simonyinak „A magyar határozók“ című két kötetes könyve is, mely többször emlegeti együtt e névutófélekét, sőt egész fejezetet szentel nekik (II. k. 238. l.), csak példamondatokat idéz, de a köztük lévő vagy lehető különbséget egy árva szóval sem érinti. Legtöbb, hogy a következő régi nyelvbeli példa után: „Ez megnevezett debreczeniek immár ő felsége *számára* ide birattatnak“, megjegyzi, hogy „ma inkább: *részére*“. Hogy valaki részletesebben írt volna róluk, nem emlékszem.

Így tehát csakugyan mi magunkra szorul a kérdés megfejtése, van-e különbség, s mivel hogy van, mi a különbség *számára* és *részére* között? Kemény dió. Mert a közbeszéd és az irodalom e két alak használatában nem egyez a népnyelvvél; minélfogya kettejük közt a határvonás nem történhetik egységes alapon. Azok közül, a kik ezt olvassák, aligha akad olyan, a ki, ha beszél, s nyelvérzékére hallgat, a *részére*-szerkezettel élne; jeles íróink műveiben is a sok *számára* mellett a *részére* alakra csak nagynéha bukkansz (Aranynál egyszer-kétszer, Petőfinél tán soha). Ellenben a nép jórendin csak emezt ismeri s használja, amazzal ritkábban él, de (csodálatos) szinte kirekesztőleg dalaiban, vőfél-köszöntőiben, hivatató verseiben stb. Nehezíti a megkülönböztetést az is, hogy a *számára* alakban a tőszó jelentését már nem érezzük, míg társában, a *rész* fogalma világosan érezteti magát. Végre bajossá teszi az eligazodást az a tény is, hogy napjainkban nagyon felkapta a *részére* alakot — amannak rovására — a nyelvet ütő-vető érzéktelen firkálo had, az ujság, a hivatalos stílus. Nem csalódom, ha M. K. kérdésének ebben keresem az indító okát.

Tudvalévő, hogy *számára* és *részére* legközelebb állanak a nek-ragos részeshatározóhoz, ezt szokták körülírni, jobban mondva, helyettesíteni. Általában megfelelnek a dativus commodi (et incommodi)-nak s többnyire akkor használtatnak, mikor a német a *für* prepositióval él egyszerű dativus helyett. Tudvalévő az is, hogy rokon kifejezések, synonymok, s mint ilyenek, sok esetben felcserélődhetnek, még pedig a szabatosság kára nélkül. Mutassuk meg ezt példákkal.

Arany ezt mondatja Budával (BH. XI. É.):

„A mim van, az itt van: rejtsd el *neki*, kérlek,
Légy gondviselője nyomorult Gyöngyvérnek,“ —

de bátran mondhatta volna ezt is: „rejtsd el *számára*“ vagy „rejtsd el *részére*“.

TSz. I. É.-ben ezt írja:

„Megvété Piroska a drágaszép ágyat,
Apjának, magának ott az első házban,
Vendégnek külön, a benyiló szobában“, —

de írhatta volna így is: „apja, maga *számára*, vendég *számára*“, s így is: „apja, maga, vendég *részére*“.

Ebben: „Nem volt (Bodri) *számára* egy zug
A gazda udvarán“ (Háziuraság),

ép oly jó volna a *részére*.

Ebben hasonlókép:

„Ha van ott irgalom, kegyelem *számomra*“ (TSz. V. É.)
(= *részemre*).

Nemkülönben itt:

„Sátrak lengedeznek puha zöld pázsiton,
Messzünnét seregglő követek *számára*“ (Csaba k. I. d.)
(= *részére*).

A következő példában meg *számára* állhatna szintoly helyesen:

„Egyszer azonban köpczösebb mondóka
Jutott *részére*, több mint fél lapon“ (B. I. II. É. 71.)
(= *számára*).

E váltakozás jogossága ott látszik meg legjobban, a hol a mondatokban *egy* a verbum regens. Pl. Vojt. Lev.-ben ezt mondja Arany:

„Ez állapotban egy ösvény *maradt*
Számodra nyitva — —“,

egy Tompához irt levelében pedig ezt: „Miért foszszam meg magamat a *részemre* *fennmaradt* egyetlen irodalmi munkásságtól?“

Sőt ugyanegy levélben (Szilágyi Istvánhoz 1847) mind a kettőt használja: „Hiszen *fordítják* annak majd minden darabját a *Kisfaludy-Társaság számára*“, s alább: „Addig hallok valamit a *Kisfaludy-Társaság részére* készülöben levő *fordításokról*“.

Más jeles írónál, a mint már érintettem, rendszerint a *számára* alakot találjuk. Petőfitől egy *részére* sem jut eszembe, holott evvel: *számára*, sűrűn él. Pl.:

„Csupán egyre kérlek, s azt megtehetitek,
Számomra előbb kis darabot törjetelek“ (János V.).

„Az ő *számára* kellett kéregetnem,
Es engemet koplaltatott“ (Az apostol.).

„Már nem terem *számomra* többé
Sem sonka sem leány“ (Első szerelmem).

„Ott lenne az én *számomra* jó tanya“ (Hegyen ülök).

„Oh isten, isten, a ki alkotál,
Hát nincs *számomra* nemesebb halál?“ (A sivatag kor.)

„Mint anya jön elé,
A ki fiainak *számára* kosarát
Gyümölcsessel terhelé“ (A gólya).

„Nem volt irgalom *számára*
Nem volt könyörület“ (Bánkbán).

„Nincs *számotokra* többé kegyelem“ (Auszttria).

„Szép kocsit csináltak
Ed's anyám *számára*“ (Hejh, édes szülőimék . .).

Mindezekben helyén volna a *részére* is. A következőkben szinte :

„Csak *számodra* munkálódunk“ (Csokonai: Tél).

„Egy castrum doloris készüljön *számomra*“ (u. a. [Dorotya]).

„Másodszor tesztálok a szülők házára
Kilencezezer tallért az olyak *számára*“ stb. (u. a. u. o.).

„A nagy világon e kívül
Nincsen *számodra* hely“ (Vörösm.: Szózat).

„Az lesz csak méltó diadal *számodra*“ (u. a. A Guttenb. alb.).

„Talán nem is *számunkra* tették ide ezt a drága kin-
[cset mi ?

„Hát ki *számára*, ha nem a kárvallottakéra ?“ (u. a. Kincs-
[keresők]).

„Alkottál *számomra* széles, nagy vállakat“ (Czuczor: Vitéz
[Toldi M. d.]).

„Kell-e zöld koszorú *Szeretőd számára* ?“ (u. a.).

„— — Kosárt

Fon *számodra* s csalfa képpel kinevet“ (Tompai: Kun K.).

„De az éhelhaló *számára* nincs kenyér“ (u. a. Cservena h.).

„És lelkem elborul, s gyötrő bánatában
Számomra csupán e bús vigasztalás van“ (u. a. Alf. képek).

„Egy iteze víz, egy font kenyér a Bandi
Számára“ (Népdal).

„Egy nagy vadat fogtam vendégim *számára*“ (Vőfél kösz.).

„Úgy mondja, reggelig vígan tánczolhatnak,
Ha pénzt *a számára* bőven adogatnak“ (u. a.).

„Készen van az ágyam *a számodra*“ (Népdal).

„Majd valamit kotyvasztok *a számodra*“ (Népmese: Nép-
[Gy. II. 381. l.]).

„Kinézett a gyémántkastély *számára* egy szép teres helyet“
(Népmese: Vadr. 448. l.).

„Tereim kis lány minden legény *számára*“ (Népdal) stb.

Oly példákat írok ide mármint az olvasó számára (vagy részére), melyekben a *részére* fordul elő, noha a *számára* is helyes volna.

„— — hét órákor és ötven perczkor nyugodott le
A ragyogó vándor, s akkor tölté ki robotját,
Melylyel szent Norbert *részére* adós vala“ Arany: Elv.
[Alk. I. E.] = *számára* v. Norbertnak.

„Ünnep az összes athaeniek *részére*“ (Jegyzet Arist. Béké-
[jéhez]).

„Ne, itt ez a nyolcz drachma: köss nekem
Lakedaemonnal békét, egymagam —
S nóm s gyermekim *részére*, szaporán“ (Arist.: Acharn.).

„Én Pesthez igen közel lakom, de ennek *részemre* kevés előnye van, legfőlebb a drágaságot érzem“ (Arany lev. Szilágyi I.-hoz 1854). „Az irodalom *részemre* addig sem volt fejős tehén“ (Ar. lev. Tompához 1854). „Vörösmarty árváinak *részére* itt is kerengnek ivek.“ (Tompá lev. Aranyhoz 1856.) „Nevem estéjét gr. Mikónál tartottuk, azaz ő tartotta *részemre* meg“ (u. a.). „Ezen engedményt kiskorú fiamnak (vagy leányomnak) *részére* elfogadom“ (Deák F. lev. Ar.-hoz 1854).

Én magam is (bocsánat!) a Herm. u. Dor. következő sorát:

„Frei'n wir doch nicht für uns! Für andre frei'n ist
[bedenklich“

így fordítom:

„Nem mimagunknak kérünk lányt! Más *részire* kényes.“

(*Számára* nem illett bele a hexameterbe, különben aligha azt nem használnom.)

Említettem, hogy a nép száján leginkább a *részére* forog (ellenkezőleg a köznyelvvvel, mely a másik szerkezetet kedveli).

Pl. „Az urak *részére* az elsőházban terítettünk.“ „Ezt a bikát a kisháziak *részére* vettük.“ „A szérüskertet mindig csalámadával vetjük be a tehénnek a *részére*“ (ezt nem rég hallottam egy tiszavidéki embertől). „Malaczokat nézek a tisztelendő úr *részére*.“ „Van-e már gödör a krumpli *részére*?“ „Ezt a magam *részére* tartogatom.“ „Egy kicsit megkapta, de majd jó lesz a kaszások *részére*“ (bor). „Már öt esztendeje én dolgozom a cseleldség *részére*.“ „Az én *részemre* is jobb volna már a halál“ stb.

Nem tudom, de meglehet, hogy a népnyelv hatása alatt keletkezett az az újabb divat, mely derűre-borura *részéréz*, megvetvén nemcsak a *számára* alakot, hanem az egyszerű dativust is. Íme még a Gellértről is belátni, hogy: „Berlitz nyelviskola urak és hölgyek *részére*!“ Ujházi is így hálálkodik: „Király ő felsége a vaskorona-rendet kegyeskedett *részemre* adományozni“ (e h. *számomra* v. *nekem*). Az Apróhirdetések csak ezt ismeri: „Csinosan bútorozott szoba magános úr *részére* kiadó.“ Az újságok: „Az emlékirat célja az volt, hogy a volt nemzeti párt *részére* a terrénomot ismét előkészítse“ (Bud. Hirl. ápr. 1.). „Eljen a törvény által *részére* biztosított jogokkal“ (ápr. 2.). „A tanács az elhunyt hamvai *részére* diszírhelyet ajánl föl“ (ápr. 3.). „A kerületi előljáró a 21 doboz szivarvéget átküldte hozzánk az öreg honvédek *részére*“ (u. o.). Sőt az Akad. Alapszab.: „Ha az író jelentkezik, a nevét rejtő jelígis levél felbontatván, *részére* a jutalomdíj azonnal utalványoztatik“ (Teleki-alapítv.) stb.

Nem az következik-e mindebből, hogy e kifejezéseket válto-gathatjuk, cserélgethetjük, mint a gólya a lábait? a beszélő vagy író privát ízlése vagy szeszélye szerint? Igaz, hogy legtöbbször

közönyös a csere, de azért számos esetben külön szerepe van a kettőnek, s megkülönböztetésük lehető is, ajánlatos is, szükséges is. Nem könnyű ezeket az eseteket szabályba foglalni. Én, az irodalmi használat, a közbeszéd s főkép a népnyelv tekintetbevételével erre az eredményre jutottam.

Számára és részére között a különbség abban áll, hogy *számára* általánosabb, tágabb körű, mint *részére*, mely határozottabb, szorosabb, világosabb. *Számára* a régiebb, s az, hogy *részére* szerepköre bővült s a *számára* jelentéséhez s használatához közeledett, újabb fejlődés. *Részére* közelebb áll a dativushoz, a részeshatározóhoz, mint *számára*, mely gyakran egyebet is fejez ki. Ennélfogva a kettő nem fedi egymást teljesen s nem helyettesítheti tetszés szerint. Világítsuk meg ezt példákkal.

1. Ha párt, felekezet, vélemény, örökség, jog stb. van szóban, akkor, eredeti jelentéséhez hiven, *csak részére* használható. Pl.

„Jó fizetés mellett az adózók *részire* álltak“ (Elv. Alk. IV. É.)

„Tudom, mire gondolt Lajos, ekkép szólván:

Mert az olasz főbbek *részire* pártolván“, stb. (TSz. VIII. É.)

„Fegyvert birodalma *részére* ha fognál“ (BH. VII. É.)

(= mint szövetséges).

„Valami Hrabovszky nevű kiszolgált pecsovics is idevetődött s néhány nemest tölem el, s maga *részére* hódított“ (Lev. Pet.-hez 1848). „A *részemre* eső tiszta jövedelem végül 1200 frt-ra rúgott“ (Arany jegyzete, 1858-ban, egy Pet.-hez írt lev.-hez) [Itt „*részemre*“ a helyes, mert a pénzhez, a szerződés értelmében, joga volt]. Egy másik levelében szintígy: „Mikép van *részemre* a szerkesztőségi osztalék *biztosítva*?“ (Már itt *számára* se volna nagy bűn = *számomra* biztosítva a *részemre* eső osztalék.) Ismét csak *részére* a jó ebben: „Ő lemondhat a kiadásról és úgy a *részemre* való szerkesztői díj fizetéséről is“ (Lev. Tompához 1861.). A nép beszédjéből: „*Részünkre* lépett“ (jött, tért, fordult stb.) = a mi hitünkre. „Az is előbb-utóbb a mi *részünkre* kerül.“ „*Részetekre* csapott“ = átalált hozzatok (párt). „Még a szolgabíró is *részemre* beszélt“ = mellettem fogott. „A Pali *részére* az alsó házat gondoltam“ (jus). „Az én *részemre* vajmi jutott“ = alig valami (az örökségből) = kisémmiztek.

2. Van eset, hogy csak *számára* a helyes. De itt elméletet, szabályt adni nehéz, ha nem lehetetlen. A jó magyar s ép nyelv-érzékű magától is eligazodik. Én azt tapogattam ki a nyelvészokáshól, hogy leginkább akkor „egyeduralkodó“ a *számára*, ha *célhatározás* felé hajlik s ha *élettelen* vagy *abstract* tárggyal áll kapcsolatban. Ilyenkor, egyes állandóbb szólásokban, a nép is mellőzi a különben kegyelt *részére*-szerkezetet. Pl. hallani a néptől: „ha megmarad az *ég számára*“ (s nem: *részére*) vagy „az *élet számára*“ = ha az isten megtartja, ha életben marad (gyerek). Ezt is mondják: „nő, erősödik a *dolog számára*“ (ember, ökör). „Megérett a *halál számára*“ (= h.-nak).

„Ide se ártana lukat törni a világosság számára.“ „Az is csak a nyomorúság számára gyógyult meg.“ „Hasztalan jársz, a te számodra nem lesz otthon.“ „Az csak a világ számára él“ = elkapta a világot. Ide tartozik:

„Édes anyám, mért szültél a világra
Harminczfontos ágyugolyó számára?“ (Népdal).

„Öltöztessen tiszta fehér ruhába,
Öltöztessen béreslegény számára“ (Népdal).

Szokatlan: „Kérésem megtegyem az új pár számára“ (Hiv. vers)
= nevében.

„Bejáró uraknak kívánom számukra“ (Vöfék közs.).

Íróktól: „Minek volt sarkantyú kordován csizmáján?

A szép szó is fogott sörény paripáján.

Nem is a ló, hanem hát a táncz számára

Verette a csengőt csizmája sarkára“ (Petőfi: Zöld M.).

= nem a lóért, hanem a tánczért; nem a ló miatt, hanem a táncz végett.

„Nagy fáradoalmait ha nem enyhíti más,

Enyhítsük mi költők, daloljunk számára“ (u. a. Arany J.-hoz).

Ide nem illik részére, de a dativus, igen. Vö. Aranytól:

„Oh hát dalolj nekünk“, s Vörösmartynál: „Vagy zengj, de magadnak“.

„Az a szerencsétlenségem, hogy egyiket is, másikat is agyon-
ütné a censura, s későbbi tán jobb idők számára azért nem írhatom
meg, minthogy napról-napra élek“ (Arany lev. Pet.-hez). „Alig tudá
kimenteni maga és családja életét az éhenhalás számára“ (u. a., u. o.).
„Könnyen adna tért, más, emberi ambíció számára“ (u. a. Irod.
hitvallásunk). „Ezt a szép magyarságot az utókor számára tettem
ide“ (Tompai) stb.

3. Nem egyszer van úgy, hogy noha akármelyik szerke-
zettel élhetnék, mégis hogy melyiket válasszam, attól függ, mi
különös értelmi árnyalatot akarok vele kifejezni. Pl. látszólag
nincs különbség ezek közt: „a te számodra nincs vacsora“ és :
„a te részedre nincs vacsora“; de, ha azt akarom értetni, hogy
„nem kapsz vacsorát, mert valami csinyt tettél“, akkor az elsőt,
ha azt, hogy „nem jut vacsora, mert nem számítottunk rád“,
akkor a másodikat alkalmazom. Így különbséget lehet tenni ezek
közt is: „Válogassatok a meggy szépjéből egy vékára valót a
tisztelendő úr számára“ (ajándék) — és : „Holnap a tisztelendő úr
részére szedünk gabonát“ (conventio). „Öreganyátok számára
is hozzatok ám valamit“ (vásárfiát) — és : „Öreganyánk részére
minden télen ölünk egy malacot“ (tartásba). Egy kovácstól hal-
lottam ezt: „Kinek lesz ez a vasalt szekér, Tóth uram?“ „Az
árendás úr részére készült“ (azt rendelte meg). „Hát amaz, a melyik
szélylyel van?“ „Az a Csonka koma számára akarna lenni, de majd
azé lesz, a ki lefoglalja“. — Az ács „H. Á. számára faragja az
akasztófát“, de „az állam részére“. Így Petőfi is jól mondja, hogy:

„Készült számunkra a ledőlt király kardjából a rettentő zabola“ (kedvünk ellen). Vörösmarty is azért zengi, hogy „Nincsen számodra hely“ — mert nem adnak. „Részedre“ azt tenné, hogy *valóban nincs*.

De legyen elég. Ha nem meritettem is ki, valamennyire tisztáztam a kérdést. Most pedig sietek e cikket elküldeni a Szerkesztőségnek, a Magyar Nyelv számára és M. K. úr — részére.

LEHR ALBERT.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Pordány. Látszólag szép magyar név, de értelme a magyarban nincs. Sopron megyében három helység is viseli e nevet: Lajta-Pordány (hajdan Ór-Pordány), Rába-Pordány és Vulka- (hajdan Kőhid-)Pordány.

Eredetére egy régi, elváltozott, hajdan csanád-, most torontál-megyei falunak neve tett figyelmessé. E falut most Porgánynak nevezik, de hajdan Paradan-munustura-nak írták, később pedig Pardan-nak, majd Pordan-nak.*

Hogy e Paradan személynév eredetijét megtalálhassuk, két régi hangtörvényt kell szem előtt tartanunk. Egyik az, hogy a XI—XII. századbeli magyar a kettős mássalhangzóval kezdődő szláv szavak átvételekor a két mássalhangzó közé egy kisegítő hangot szűrt. Így csinált berekenyét a brokinya-ból, galagonyát a glogovina-ból, Dorog-ot a Drug-ból, Karakót Krakó-ból, poroszlót a prisztavból stb., stb. A másik az, hogy a XI—XII. századbeli magyar nyelv több esetben nyiltabb hangzót mutat a XIII—XIV. századbeli zártabbak helyett. Ha végignézzünk a XI—XII. századbeli és a XIII. századbeli okleveleken, szinte csodálkozva látjuk, hogy pl. nem *Komarum*-ot, vagy éppen *Kumarum*-ot, hanem állandóan *Kamarum*-ot írnak, *Damarád*, a mai Dombrád, *Panyvád*, a mai Ponyvád, *Macsár*, a mai Mocsár, *pagány*, a mit most pogánynak mondunk. Ha e törvényeket figyelembe véve a kisegítő *a* hangot a Paradan névből kihagyjuk, Pradán alakot nyerünk, s ezt egy fokkal mélyebb hangúvá alakítva a Prodán névhez jutunk.

S íme ily alakban könnyen és biztosan ráismerünk. Prodán személynév bőven ismeretes a délszláv személynévek között. 1185-ben például a zágrábi püspököt is Prodán-nak hívták.

Különben oklevéllel is tudjuk igazolni, hogy a Pardány, Pordány a Prodánból származik. 1410-ben az oszkollai (most szkulyai) temesmegyei uradalomhoz tartoznak: „Somkerek, *Prodan*, Chutak, Papoch“. 1466-ban pedig: „Keeth-*pordan*, Chwkach, Sunkerek, Papucz“ falvak. Világos, hogy az 1410-iki Prodán-nal az 1466-iki Pordan egy.

A XI. században Torontál (akkor Becse) vármegyében is alapított egy falut egy Prodán nevű (esetleg csupán szláv nevet kapott magyar) férfiú. A XIV. században ezt is Pordány-nak hívták.**

* Borovszky: Csanád megye története II. 498.

** Temesmegyei oklevelek I. 291—92.

Mikor a XIV. században a magyarok innen elköltöztek, a helyükbe települt szerbek nem ismertek reá az egykori Prodán-ra, hanem átvéve a magyartól a Pordányt, azt a maguk kiejtése szerint Párdányra változtatták.

Igy tehát hajdan legalább is hat helynév hirdette, mennyire kedvelték a régi, hazánkban lakó szlovének a Prodán személynévet.

Nem is csoda, mert hiszen a *prudán* melléknév a dél-szlávban ma is hasznos-t, üdvösséges-t jelent. A dél-szlávoktól a románok is kölcsönvették a személynévet, s köztük több család ma is viseli a Prodán vezetéknévet, sőt az egyik tőlük telepített és állandóan tőlük lakott falut Szilágymegyében ma is Prodánfalvának hívják.

De a magyar, ha átvette is a szlávtól e személynévet, megmagyarosítva, Pordány alakban tette magáévá.

Eugenius = **Ödön**. Egész a XIX. század hatvanas éveig általános volt a magyar művelt körökben az a meggyőződés, hogy Ödön éppen úgy egyértékese a latin, illetőleg görög Eugeniusnak, mint István a Stephanus-nak. Még magam is jól ismertem gróf Pongrácz Ödönt, a kit Eugeniusnak kereszteltek, de családja, rokonai magyarosan Ödön-nek hívtak.

De mikor a magyar történetírás megállapította, hogy a honfoglaló törzsökök egyikét Jenő-nek hívták, mikor megtudták, hogy a székelyek egyik nemzetségét a XVI. században Jenőnek hívták, mikor hozzá az Eugenia császárné kedvéért e női név francziás alakja Geni (Zseni) annyira divatos lett, akkor nemcsak felkapták a Jenő nevet, hanem még egyértékűnek is vették az Eugenius-sal. Az Ödön-t ekként kiszorították régi, jogos helyéből és szomorú kárpótlása volt, hogy a régi magyaroknál hallatlan, angol Edmunddal azonosították.

E csere-bere teljesen jogtalan. A régi magyarok ugyanis sohasem használták a Jenő-t személynévnek s az Eugenius-ból a magyar nyelv törvényei szerint nem is alakulhatott Jenő. *Jenő* a régi magyaroknál a hét törzsök egyikének neve volt s a mint a Megyert, Tarjánt stb. nem használták személynévnek, ép úgy a Jenőt sem. Végigfutottam az árpádkori személynéveken, de Jenőt köztük nem találtam. Kutattam a Jenő helynevek multját is, de seholsem bukkantam arra, hogy ezek mellé birtok (pl. monostora, egyháza, falva, laka stb.) lenne ragasztva, mint a régi magyar személynévek (Gyula, Csaba, Kaplyon stb.) mellett szokott állni.

Látszólag ellene mond e történeti tételnek az, hogy a keleti székely-magyarok közt a XVI. században mégis volt Jenő nemzetség és most is van Jenő-falva, már pedig ezek csakis Jenő nevű személytől vették eredetüket.

Csakhogy szorosabb vizsgálat után kitűnik, hogy e Jenő nem külön önálló név, sőt nem is ősmagyar személynév, hanem a János keresztnév kicsinyítőjének, *Janó*-nak felhangú változata. A Jenőt a Janó-ból keleti székely-magyar épp úgy alakította, mint a hogy Damjából csinált Demjént, Deményt, Bankó-ból Benkő-t, Tankó-ból Tenkő-t. Vas megyében is volt hajdan egy Janó-falva helység (most Gyanafalva), de volt annak Jenő-falva változata is, mert a szomszéd németek Jennersdorfnak hívják.

A magyar nyelv törvényei szerint Eugenius-ból nem is alakult Jenő, mert a magyar az első szótagra veti a hangsúlyt s ennél fogva azt soha el nem hagyja még rövidítés kedvéért sem.

Éppen az különbözteti meg a magyaros becéző neveket a német, vagy olasz becézőktől, hogy az első szótagból s nem a másodikból, vagy harmadikból vannak képezve (Vö. Anti ~ Tóni, Jancsi ~ Hanzi, Józsi ~ Szepi, Beppo stb.). Tehát az Eugenius magyaros átalakításakor az első *eu* hang *ö*-re változott ugyan, de mindenestre megmaradt.

A további átalakításra döntő hatással volt az, hogy a középkori latin az *e* hang előtt a *g* hangot *gy*-nek ejtette ki (vö. angyal, evangyeliom stb.). Tehát a magyar az Eugenius-t Eugyeniuss-nak hallotta és így nem csoda, ha *Ögyen*-t csinált belőle.

A XIV—XV. században a régi *gy* hang nagyon sok szóban *d*-re változott (vö. gyió ~ dió, gyisznó ~ disznó, gurgyin ~ gurdin). Ekkor az *Ögyen* név *gy* hangja is követte e szabályt és az *Ögyen*-ből lett *Öden*, s a XVI. században az illeszkedés törvénye szerint *Ödön* (mint a hogy ötves-ből lett ötvös).

Ezen a magyar nyelv törvényeiből levont következtetésünket okleveles adatokkal is tudjuk igazolni. A Kaplyon-nemből származó Nagymihályi család tagjai közt a XIV. században sűrűn emlegetik Erne fiát, Eugeniust. Ezt 1353—58-ban Eugen-nek írják az oklevelek, 1374-ben pedig felváltva Eugen-nek és Eugenius-nak (Gróf Sztáray cs. okl. I. 235, 243, 305, 414, 418). De már 1373-ban egyszer, az 1385—93. években pedig jóformán állandóan „Ewden filius Erne“ az ő neve. (Uo. 410, 476, 482, 513, 524 stb.) A XV. században mint apát emlegetik őt és legalább is ötvenszer Eudennek írják. (Uo. II. 7, 14, 17 stb.) Végre a tőle származott családot 1556-ban Ewdewmffy-nak írják (Történelmi Tár, 1898:299), noha még ekkor is előkerül az Eudenffy és Edenfy név.

Világos tehát, hogy az *Ödön* egész törvényesen származott az Eugenius névből. Edmund maradjon tehát Edmundnak, a Jenő legyen a János név becéző, magyaros alakja, *Ödön* pedig foglalja el őt jogosan illető helyét.

Zoltán (Zoltány). Erdélyben két falu viseli a Zoltán nevet. Egyik Segesvártól délre, a másik Seps-Szent-Györgytől északra esik, ez utóbbi Bodok, Kálnok, Zalány szláv eredetű helynevek szomszédságában. Hogy a Zoltán napjainkban roppant kedvelt keresztnév, vagy utónév, ismeretes. A Zoltánok ezt a közkedveltséget annak köszönhetik, hogy a XIX. századbéli történétírók tévedésből Árpád fiát, Csát-ot, Zoltánnak nevezték el.

Tettleg a Zoltán név is keresztnév, vagy személynév volt. Mutatja ezt a Seps-Zoltánnak 1500-iki neve is, mert ezt akkor még Zolthanfalwa-nak írták.* De meg ismerünk is a XIII. századból több líptó-, nógrád-, ungmegyei embert, a kiket Zoltán-nak hívtak.**

Való továbbá, hogy a szláv nyelvben van egy zlatan, zlatna, zlatno melléknév, s annyit tesz, mint aranyból való. Való, hogy a zlatna ruda (aranybánya) szóból rövidített zlatna a magyarban Zalatna lett.

Ha e törvényt a hímnemű zlatanra alkalmazzuk, mivel a magyar ebben sem tudta kimondani a szó elején álló két mássalhangzót, Zalatánt kellett belőle alkotnia. S valóban ez alakot meg is találjuk egy sajnos, közelebbről meg nem határozható magyar-

* Székely oklevéltár V. 33.

** Wenzel: Árpádkori O. III. 195. X. 299. Knauz: Mon. Strig. II. 539.

országi hely nevében, mert 1353-ban egy királyi megbízott embert „Dionisius de Zalatán“-nak írnak.*

A Zalatán szót azután a magyar tovább igazította a maga nyelvének törvénye szerint. Az első szótagra eső hangsúly miatt a második ahangot kilökte s lett belőle Zaltán éppen úgy, mint szlamából lett szalama és ebből szalma; vagy Pordán-ból lett Paradány s ebből Pardány, Pordány.

A Zaltán név végül a végső *á* hang assimiláló hatása alá került. Ennek ereje alatt az első szótag hangzójából ajaktalan *á*, majd *o* lett és a mint Barabás-ból Barbás, majd Borbás lett, éppen úgy Zalatán-ból megalakult a Zoltán név.

KARÁCSONYI JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Író. E szavunkat Gombocz Zoltán a NyK. 37:334. lapján, az eddigi magyarázattól eltérőleg, köztörök **jazak, jazâk* nomen verbale-val vetette egybe, hivatkozva az én Baskir szójegyzékem következő adataira: baskir *jâd-, jâz-*, köpülni; *mâj jâdû* köpülés; *jâdma* író. Azután megjegyzi: „KATARINSZKIJ szótárában nem találom (más forrásban sem), mindamellett Pröhle adatának helyességében semmi okunk sincs kételkedni“.

Magyarázatát helyesnek tartom. Baskiriában magam is érdeklődtem az iránt, hogy *jâdû*-féle alak használatos-e „író“ értelemben. A felelet tagadó volt, a mi azonban nem zárja ki, hogy valamikor valahol mégis csak használták ilyen jelentéssel, s a ma közkeletű *jâdma*-féle képzés szoríthatta ki.

Megjegyzem, hogy Ufa vidékén a tatárság is használ „köpülni“ jelentésű *jâz-* igét.

Ugyancsak megtalálható ez az ige a Vámbéry-közölte baskir szerelmi dalokban is (NyK. 17:331); az első dal két utolsó sora t. i. így hangzik:

„*ânâkajâm, sünæy imöükliræy*
jâzê jâzyan jêlê mâj kâbâk“,

vagyis:

„Édes lelkem, a te emléid
Olyanok, mint a frissen köpült langyos vaj“.

Vámbéry e szót a szógyűjteményben (378. l.) tévesen így magyarázza: „*جاسم jazamak, jazmak* = készíteni, csinálni. Vö. *çag. jasmak* = u. a.“ Szóval összetéveszti ezt az igét a *jasamak* = „csinálni“ igével, melyhez semmi köze, meglévén ez az ige a baskirban is *jâda-* alakban „csinálni“ jelentéssel.

PRÖHLE VILMOS.

Fédel. Legrégibb adataink a Beszterczei és a Schlägli szójegyzékekből valók; amabban: gallerium *fejer fedel*; mauo'num (? mavornum) *fejer fe fedel*. A Schl.-ben: pepulum *fe fedel*; galle-

* Anjoukori O. VI. 71.

rium *fatyol fe fedel*; *valeruca fedel chepez*. Ezt a *fedel* írott alakot mind a két kiadó, Finály Henrik is, meg Szamota István is *födél*-nek olvasták. Elfogadta ezt az olvasásmódot Zolnai Gyula is (Nyelvemlékeink, p. 84.), de már Simonyi, Zolnai könyvéről írt bírálatában, helyesen jegyzi meg: „aranyas *fédél*, — nem így, hanem *fedél*“ (NyK. 25:253).

Én is azt hiszem, hogy Simonyinak van igaza; azok a nyelvemlékeink, a melyek az *é* hangot megkülönböztetik a rövid *é*-től, *fédél*-t (vagy *fidel*-t) írnak; „... annak okayrt merth az ew hozzá haya fedezysyrt (*fydelyrt*) ew neky adattatoth ...“ Komj. SzPál. 164, 165; „... el vőuéc az én *fédelemet* én tülem az kő falnac őrizői ...“ Kár. Bibl. 1:633.

Az *ö-ző* nyelvemlékekben előforduló *fedel*-nek írott alakokat is inkább *fédél*-nek olvashatjuk: „az *ő* zömőknece eleiben tenye az *fedelet*“ DebrC. 262 (de: *födél* DebrC. 51); „... az ev feyének *fede-leuel* ... *fedelet* ...“ MargLeg. 12 (de: „be nem *fevdek* ... testet“ MargLeg. 103); *fedel*, *fedelleczke* MURM. (de: fei *fődő* ruha MURM. 2031; *födél* czináló MURM. 2414); *fedel* calyptum, SZIKSZ. 187 (de: *haaz födel* SZIKSZ. 206) stb.

De ismeri e szót a nép is, vagy legalább a mult század elején még élt vele. Baróti Szabó szerint: „*fédél**: fedél, rá-fogó gyólt, mellyel az Asszonyok fejeket kötik, bugyolázzák“. A régi Tsz. szerint Sopron és Komárom megyékben „*fidel*: fejrevaló kendő“. Pázmándi Horvát Endre Árpádjának Szókalaúzában (471. l.): „*fédél*: Sarkig érő asszonyi kendő. Schleyer“. Hallomásból tudom, hogy 50—60 évvel ezelőtt Sár-Szent-Lőrinczen, Tolna megyében a nép még ismerte a *fédöl* szót.

A *fédél* jelentése a rendelkezésünkre álló nagyszámú adatból elég pontosan megállapítható: patyolából vagy fátýolból készült, gyakran aranyfonállal vagy gyönggyel kivarrott női fejrevaló volt. Kiténik ez a következő idézetekből is: „meg tevrly vala ev feyének *fede-leuel* es meg chokolya vala az vtan gyan azon *fedelet* auagy ruhat azon keppen feyen visely vala“ MargLeg. 12; „... három fehér főköti alá való *fedél*“ (helyesen: *fédél*); „egy nagy arany szélű fedél *fedél* (ö: *fédél*), kinek az vége kettewtt slogos ...“ Radvánszky, Családél. 2:7. MURMELLÍUS szerint: „rica, Eyn hulle ader schlewer ader tuchlen der frawen“. Nagy Géza „A magyar viseletek történeté“—ben ezt írja róla: „... a *fédél* (helyesen: *fédél*) jóval hosszabb volt, mint széles, s a fejet körül gyöngyölvén vele, két végét az áll alatt csavarták össze“ (137. l.).

A NySz. és az OklSz. a *fédélre* vonatkozó adataikat külön czikkbe foglalják ugyan (*fédél* czímszó alatt), de a czikk végén utalnak a *födél* szóra, nyilvánvalólag azt akarván ezzel jelezni, hogy szerintük e két szó azonos eredetű.* A jelentés szempontjából nem is tehetnénk kifogást e származtatás ellen, de már a *fédél*, *fidel* ~ *fédél*, *födél* alakok viszonyára találó hangtani analógiákat hiába keresünk. Én azt hiszem, nincs is közük egymáshoz, s hogy a *fédél*, mint annyi sok más ruhanévünk, német eredetű jövevényszó: a délnémet (bajor-osztrák) *pfeit*, *pfeid*. ill. a kicsinyített *pfeitel*, *pfeidel*

* Érdekes, hogy a PPB. magy.-lat. részében „*fédél*: velamentum“, „*fedel*: eine haube, mütze“, de már az 1801-es Eder-féle kiadásban mind a kettő *fedél*.

átvétele. Alakilag a magy. *fédél* pontosan megfelel a ném. *pfeidel*-nek, s a jelentésbeli eltérés sem olyan nagy, hogy a két szó kapcsolatát valószínűtlenné tenné. A fő nehézség voltaképen az, hogy a ránk maradt, aránylag csekélyszámú adatból szinte lehetetlen a *pfeid*, *pfeidel* szónak valamennyi jelentésárnyalatát megállapítani.

SCHMELLER Bayriches Wörth.²-jából veszem a következő adatokat. A *pfeit*, *pfeid* (*pfait*) és *pfeitel* (*phaitell*) eredeti jelentése „ing” volt (vö. gót *paida*, gör. *βαίτη*), használták azonban egyéb gyolcs, vagy vászon ruhadarab jelzésére is. Van *joppenpfait*, *rockpfait* és *halspfait* is. Már SCHMELLER megjegyzi: „... durch die *tanzpfeite* und *sommerpfaite* der Regensburgischen kleiderordnung von 1485 sind wol kaum hemden gemeint”. Egy 1500-ból való rendelet szerint „durften bauersleute auf keiner *pfaid* weder *gold*, *silber*, noch *seidenes geschlinge* tragen”; ugyane rendelet szerint „sollten sie die *gefunkten*, die *geschmückten pfaiden* von ihnen thun”. Nehéz volna ugyan megmondani, hogy a *pfaid* itt miféle ruhadarabot jelent, de az idézett hely önkéntelenül eszünkbe juttatja a régi magyar ruhajelzők „aranyos szélű vagy karéjú, kötött islógos végű, s fűzés gyönggyel, arany- és selyemhímmel kivarrott *fédél*-ét”.

Végül csak azt említem meg, hogy az ing-, főkötő- és harisnya-kereskedőt Bécsben ma is *pfaitler*-nek hívják. GOMBOCZ ZOLTÁN.

Szó-rigó. Abban a mutatóványban, a melyet Hermann Ottó az Aquila XIV. kötetében néhai Pungur Gyula kéziratos állattani műszótárából közzétett, olvasható ez az érdekes adat: „*Szó-rigó*: sárga rigó. Kállay gyűjt.” Utána ez a megjegyzés: „Tollhiba a *Szölő rigó* helyett, de ez is helytelen meghatározással, mert szőlő rigó nem = sárga rigó, Oriolus oriolus, hanem Turdus iliacus L.”

Talán nem is hiba. A *szó* szó, a ma használt *szőke* alapszáva, a régiségben elég gyakori, „subalbus, flavus” jelentéssel (a Schl. szójegyzékben „marnulus”, talán e h. morellus = subfuscus). A nép nyelvéből eddig nem volt rá adatunk, de azért nem lehetetlen, hogy valahol még él, vagy legalább élt, a mikor Kállay feljegyezte. A szó-rigó tehát ugyanazt tenné, a mit a ma is nagy vidéken élő szőke rigó. Azt sem tartom lehetetlennek, hogy a *szó-rigó* összetételben *szó* = sárga, s így Kállay meghatározása helyes. A „weiss, bleich > gelb” jelentésváltozásra (s a fordítottjára) számos példát idézhetnénk. A köztörök *sarâ* jelentése „sárga”, a csuvas *surâ*-é „fehér”. A mongolban *šira* „sárga”, a mandzsuban *šara* „bleichen, weiss werden”. A latin *flavus* „rothgelb, goldgelb” és „blond” is.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Fakó nyíl. B. H. IX. énekének 9. versében olvassuk:

Egy darabig játszánk seb nem ütő szerrel,
Tompá *fakó nyíllal*, gyermeki fegyverrel.

A sor értelme világos: Etele álmában Aëtiosz-szal nyilazik, de nem éles, sebhető, hanem tompa nyíllal. De mit jelent a *fakó* jelző, mely általában sárgás színt, vagy színevesztettséget, tompa színt jelent? A nyílnak színe itt olyan mellékes, hogy csakugyan henye jelzőnek vehetné valaki a *fakó*-t. Mihelyt azonban erre a régi közmondásra gondolunk: „Fakó szekér, kender hám, mind a kettő rossz szerszám”, mindjárt megvilágosodik a szó jelentése, mely itt egyáltalán nem színt jelöl. A MTsz. adatai szerint a *fakó*

ma is sok helyen *vasalatlant* jelent: *fakó kerék, fakó szekér*. Így magyarázta már Szirmay Antal is: „Currum autem omni ferramento destitutum *Fakó Szekér* dicunt, et est in proverbio: *Fakó Szekér, Kender hám, mind a' kettő rossz szerszám.*“ (Hung. in. Par.³ 48.). Arany itt csak azt tette, hogy a *fakó:vasazatlan* jelzõt, melyet emlékeink szerint csupán szekérre, szekér kerekére alkalmaztak, ráruházta a *vashegy nélküli*, tehát *vasazatlan* nyílra is. TOLNAI VILMOS.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Egy régi urbáriumból. Borsod vármegye monographiájához gyűjtven az adatokat, kezembe került az 1636. évi ónodi urbárium, mely az Országos Levéltár *Urbaria et conscriptiones* gyűjteményében (fasc. 25. no. 37. jelzet alatt) őriztetik. Ez urbárium vagyis jobban mondva inventárium czíméből: *Inventarium universorum bonorum in rationem illmi ac cels. Domini Dni Principis Transilvaniae etc. ad arcem Onad pertinentium etc. e manibus generosi Dni Emerici Szentpeteri ad manus egregii Dni Andreae Geonczy per Gregorium Gyarmathi ad id transmissum assignatorum anno 1636. die prima mensis Februarii inchoatum*“ kitűnik, hogy az azon alkalommal készült, mikor Szentpéteri Imre udvarbíró a várban található javakat utódjának, Gönczi Andrásnak átadta.

Ebből jegyeztem ki a következő érdekes szokat és szólásokat:
aprón aprított: Vagion itt az pinczeben *Apron aprított* kapozta egy hordoval, vagion ismet *hasabos* negy hordoval.

behéaz: Az fedele sindelliel vagion *be heazva*.

belölfűtő: Vagion egy kis *beleől fűtő* kemencze [Vö. „beleöll tüzeleő . . . kemencze“ OklSz.].

béresökör: Vagion kilencz *Beres cökeör*.

bokor: Vagion itt *egj bokor* Réz Dob, melliet most hoztak Patachrol [Vö. OklSz. *bokor* 2.].

buzaféreg: l. szóratlan a.

csigásló: Vagion itt az Palanchban egy beres haz, kinek az vegeben vagion egy Istallo, melyben vagion negy *czugas loo*, alkalmas allappottal, Hamiaival es minden ezkeözivel egyiwt.

csűrű: Vagion az *Cziűrű*ba harmadevi buza, mely mivel igen apro volt es teöbbire cziak *neöttek* volt, mivel igen feöldes volt nyomtatot nem talaltak rea.

fakó: Vagion egy *fako* szekér.

fejös tehén: vagion eöreg *feios Tehen* az iden borjuzot hat. *Tinos tehén* vagion huzon negy. — Vagion borju nelkwl valo harmincz három. — Vagion *harmadfű üszeo* tizennegy. — Vagion *Tavalj üszeo* nyolcz. — *Eöszi borju üszeo* vagion tizenketteö.

fejőveder: Kett *feio veder*.

fél (tollu): Vagion *harmadfel* Lud tollu.

félszer: Vagion egy Aito *felszer retezevel* es lakattiaval egyiwt.

feredő: Egy kis *feredeo desa*.

fordító: Kett *fordito* es egy *kilincz ütkeözeö*.

forgó (szék): Kett *forgo* karos szek.

-fű: Vagion *hatodfű* Tulok egy, *eöteödfű* ketteö, *negiedfű* nyolcz, *harmadfű* tizenketteö, *masodfű* Tino Hatt. — *Eözi borju bika* borjuval egyiwt vagion tíz.

gárgya: Van itt egy kutt melynek *gargiaiat* Talpfaiat uionnan ezínaltak [Vö. MTsz. *gárd* a.].

gyalog: Egy *Gialogh* Dob.

gyöntáros: Az hazbol nyilik három zeöld *giontaros* Aito. Az falon kett darab zeöld *giontaros* fogas. Egy *giontaros* romladozot Beölczeó.

halászbíró: Marton Mihalýnal az *halaz bironal* vagion három forint.

india (pulyka): *India* vagion mellieknek hete noesten Nro. 9. [Vö. *india* OklSz.]

íróasztal: Egy kis *iro* fekete *Aztalka*.

jerke: Eoregh kos, *Nýari kos barany*, Eörw, Eoregh Juh, *Jerke* Tavali Barany.

kazalfa: Az Palanchban vagion buza verem nro 14, mellieknek eggyekben lehet cir. harmiczket keöbeöl; mivel az nagy *kazalfa* raita volt s nem bonthattuk fel ezért nem tudhattiuk hany keöbeöl.

kétköz: Egy rosz *kettkeöz* halo.

kezdet (bör): Egy *kezet* Tino beor.

kilincstököz, l. fordító a.

koszorú: Fokhagýma vagion *kozoruval* Nro. 15.

leveles: Egy *leveles* Iskatulia.

liktárom: Egy *Lictarom* szarazto tabla.

megszámadás: Az Matra allian levöknelis vagion Restantia, de ezeket megh nem tudhatni, az *megh számadasra* be nem jonek.

mereglő: Desa ketteö, *mereghleois* ketteö.

metszett kád (hordóból): Vagion itt ez hazban *hordobol meczet kad* három.

nöttek (? búza), l. csürfia a.

öklönnyi: O hay vagion mellieknek 12 igen apro, ugý mint egy avagy kett *ökleomni*, id est Nro. 56.

ösztvér: A barmok mind hitvanok, *öösztvöerek* gondviseles kevantatik reaiok, hogý Tavazra el ne hallianak.

rekesz: Vagion egy Dezka *rekezz*, egy feier Aito plehes, koltsostol.

retesz: Ennek az Palotanak vagion egy felszer Aitaia, egy darab *Lanczos retezevel* s lakattiaval eggiwt.

singszegverő: Egy *sing szegh vereö* forma.

szapu: Egy soo tarto *Szapu*.

szóratlan (búza): Vagion az Cziwrben egy io rakas buza *szóratlan*, melynek nagy reszet megh eötte az buza *feregh*.

szuszek: Vagion kett kis *szuszek*, Ittem egy Cipo tarto lada.

tálacska (?): Egy kis *Talasoczika*.

tinóstehén: l. fejőstehén a.

turbokló: Egy *turboklo* halo.

túrónyomó: Vagion ugian it egy *Turo nyomo* szek.

túrótábla: Egy Tabla kin *Turot* tartanak.

ülő: Kett *üleö* kovaczinak valo, egyike *szarvas*.

vályu: Egy Týuk itato *vallu*.

vastörő: Egy rosz fa mosar *vasteöreöievel* eggiwt.

vért: Egy Aitora valo *vért*.

vonna: Vagion Vaj kwleön kwleön korsokba fazakokba *Vonna*kba [Vö. *vanna* OklSz.].

BOROVSKY SAMU.

KÜLÖNFÉLÉK.

Melich János a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság magyar Bizottságának megbízásából, nyelvi és régészeti tanulmányok végett, néhány hétre Bulgáriába utazott. Célja átvizsgálni az újabb nyelvtudományi és archaeologiai irodalmat, mely a bolgárság 8—11. századi történetére vonatkozik, különösen a honfoglaláselőtti magyar-bolgár érintkezések következtében bennünket is közelebből érdeklő *török-bolgárság* szempontjából.

J. Kont, Petite grammaire hongroise. (Jules Groos, Paris 1908.)

Mikor belefogtam e francziák számára írt magyar nyelvtan elolvasásába, hogy röviden hirt adjak róla a MNy. olvasóinak, csakhamar meggyőződtem róla, hogy nem kellemetlen feladat végzésére vállalkoztam. Általában elég érdekes és tanulságos dolog volt a magyar nyelv szabályait egyszer mintegy francia szemüvegen át vizsgálgatni s a két nyelv szerkezetbeli eltéréseit megfigyelgetni, magára az ismertetendő könyvre vonatkozólag pedig jól esett tapasztalnom, hogy szerzője ritka ügyességgel oldja meg éppen nem könnyű feladatát, francia tanítványainak* és általában a nyelvünk iránt érdeklődő francziáknak a magyar nyelv és nyelvtan rejtelmeibe való bevezetését. Azt hiszem, hogy el is fogja érni e célját, mert lépten-nyomon meglátszik a könyvön, hogy nem vásári portéka, hanem hozzáértéssel és komoly igyekezettel készült. Könnyen mondhatnék róla még egy pár dicsérő frázist, de azt hiszem, hogy a szerző jobb néven veszi, ha kifogásaimat sorolom elő.

A magyar hangok kiejtésbeli nehézségeinek legyőzésére a nyelvtan első tíz lapján és a szótár magyar-francia részében mindvégig átírja a magyar szavakat az Association phonétique internationale fonetikai jeleivel. Ez kétségtől igen hasznos gondolat volt, de a *z* hang tárgyalására vonatkozólag van egy kis kifogásom. Egy jegyzetben (5. l.) arra figyelmezteti a tanulót, hogy *t* előtt *sz*-nek hangzik, pl. *azt*, *mézt*. Először is *méz* tárgyesete *mézet*, másodsor a *z* nemcsak *t*, hanem minden kemény mássalhangzó előtt hangzik *sz*-nek (pl. *kézfogás*, *vizkórság*, stb.), harmadszor nemcsak a *z*, hanem minden lágy mássalhangzó hasonul a rákövetkező keményhez (pl. *fogtam*, *dobsz*, *egykor*, *keresgél*, stb.). Tehát vagy összefoglalóan kellene röviden ismertetni a hasonulás jelenségét (ha ugyan egyáltalán szükség van rá) vagy pedig a *z*-nél se kellene megemlíteni.

Furcsa, a mit (26—27. l.) a tb. 3. sz. birt. személyragról tanít, hogy ennek különböző alakjai a főneveknek bizonyos (közelebből meghatározott) csoportjai szerint igazodnak. Pl. *lábok*, de *viráguk*, *fejök*, de *örömiük*, stb. Az élő magyar nyelv erről nem tud semmit. Legokosabb volna egyszerűen azt mondani, hogy ez a rag: *-uk*, *-ük*, *-juk*, *-jük* (mert ezek a legáltalánosabb alakok) s csak jegyzetben megemlíteni, hogy e mellett *-ok*, *-ök*, *-jok*, *-jök* is előfordul.

Leginkább azon csodálkoztam, hogy az igeragozás tárgyalásában a ragozásnak egy külön subjonctif és külön impérativ módját mutatja be.

* A szerző tudvalevőleg mint „chargé de cours“, a párisi egyetemen a magyar nyelvet és irodalmat adja elő.

Megismétli ezt talán tízszer is az igéknek minden tárgyalt fajtájánál és nem veszi észre, hogy a kettő között semmi különbség nincsen. Sejttem, hogy mi vezette félre a szerzőt; bizonyára azon, magában véve nagyon helyes és e könyvben is többször szép sikerrel alkalmazott paedagogiai elv, hogy a mennyire csak lehet, mindig a francia nyelvtani kategóriákból indul ki. De erre itt semmi szükség sem volt. Elegendő lett volna a legelső alkalommal egyszersmindenkora megmondani, hogy a francia subjonctifnak s impératifnak a magyarban egyaránt a fölszólító mód felel meg.

Az utolsó két leczke a szóképzésről szól. Ennek csak úgy volna gyakorlati haszna, ha felsorolná a leggyakoribb élő képzőknél a még használatos alapszót és a belőle való továbbképzést. De annak se haszna, se értelme nincsen, hogy egy állítólagos -ány, -ény képzőre például idézi a *tudomány, remény és rejtvény* szókat (171. l.), vagy az *ad, -ed, -od, -öd*, képzőkre az *arad, imád, csendesedik* igéket (175. l.).

Egy ilyen, kezdőknek szánt gyakorlati nyelvtanban természetesen nem kereshetünk nyelvtörténeti magyarázatokat. A szerző nem is terjeszkedik ki ilyenekre, de egyszer-másszor kivételesen, leginkább a nyelvhelyesség szempontjától vezetve, mégis tesz egy pár ilyen megjegyzést. Csakhogy rendesen nem nagy szerencsével. A mutató névmásokról szólván pl. azt mondja, hogy *azon, ezen* kerülendők, mert: les grammairiens ont démontré que ce sont des formations récentes contraires au génie de la langue (72. l.). Ez persze tévedés. Az *irand*-féle jövő időről is azt hiszi, hogy neologismus.

Volna még több kisebb, inkább gyakorlati szempontokra vonatkozó megjegyzésem, de ezeket, esetleges felhasználásuk céljából, talán inkább egyenesen magának a szerzőnek küldeném. De sem az elősoroltak, sem az elhallgatottak nem olyan fontosak, hogy miattuk sikerültnek és hasznosnak ne mondhatnám a szerző könyvét. Remélem, hogy a francziák között sok barátot fog szerezni a magyarságnak.

HORGER ANTAL.

Finnugor-indogermán nyelvrokonság. Érdekes cikket tett közzé erről a kérdéstről a nemrég megindult uppsalai *Le Monde Oriental* első számában *Wiklund Károly*, a finn-ugor nyelvek tanára az uppsalai egyetemen.

Steinthal óta szokásban volt az indogermán nyelveket („formsprachen“) szembe állítani az ural-altaji („formlose sprachen“) nyelvekkel; már az elnevezés is mutatja, hogy e szembeállításba — természetesen az indogermán-ság javára — némi értékelés is vegyült.

Wiklund kimutatja, hogy azok a hangtani és alaktani különbségek, a melyeknek régebben elvi fontosságot tulajdonítottak, mint pl. a finn-ugor magánhangzóilleszkedés, az első szótaghoz kötött hangsúly szemben az indogermán szabad hangsúlylyal, a finn-ugor „agglutinatio“ szemben az indogermán „flexio“-val, stb., mai nyelvtörténeti ismereteink mellett látszatossáknak bizonyulnak. A progressív magánhangzó-hasonulás (illeszkedés, vocalis harmonia) a finn-ugor nyelvekben is újabb fejlemény; a lappban, a permi nyelvekben és az osztjákban ma sincs nyoma. A hangsúlyviszonyok még nincsenek tisztázva, az a feltevés azonban, hogy a finn-ugor alapnyelvben is az első szótaghoz kötött hangsúly lett volna, mint ma a finnben és magyarban, mindinkább veszt valószínűségéből. Az agglutinatio, különösen a mi a ragokat illeti, a finn-ugor nyelvekben is aránylag kevés számú esetben mutatható ki; másrészt meg kétségtelen, hogy, legalább az ugor nyelvekben, az indogermán „ablaut“-hoz („belső flexio“) egészen hasonló „hangzóváltás“ volt.

A finn-ugor és az indogermán nyelvek szókészletének nagyszámú egyezése már régen felkeltette a kutatók figyelmét, az egyezéseket azonban eddig rendesen kölcsönvételből magyarázták. *Wiklund* több olyan esetre utalt, a midőn a finn-ugor alapalak megegyezik az indogermán alapalakkal, a melyeket tehát joggal a finnugor-indogermán ősrkonság bizonyítékainak is tekinthetünk.

Wiklund cikke nyomán tanulságos eszmecsere indult meg a Nyelv-tudományi Közleményekben *Schmidt József* indogermanista és *Wiklund*

között (vö. NyK. 36:448—469; 37:1—13; 245—257), a melynek eddigi eredménye az volt, hogy „a finnugor-indogermán ősrokonság lehetséges, talán be is bizonyítható, de egyelőre még nincs bebizonyítva” (Schmidt).

Kíváncs voltam, hogy a külföldi indogermanisták is hozzájáruljanak a kérdéshez; eddig — tudtommal — csak O. Schrader (Sprachvergleichung u. Urgeschichte, 2:522 kk.) vett tudomást Wiklund cikkéről, a nélkül, hogy akár vele szemben, akár mellette állást foglalt volna.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

NÉPNYELV.

A kender.

(Mezőtúr.)

1. Kenderföld. Kendermag. Nyövés. Áztatás.

A kendertenyésztés bőséges adatot szolgáltat a tősgyökeres magyar nyelv szótárának. Összeszedtem ezeket az adatokat is. Itt is az ideje ennek, mert a kendertenyésztéssel (termeléssel) kezd felhagyni a túri magyar is. Hogy miért, ide nem tartozik.

„Kenderföld” 1. általában, a mely darab földben kender tenyésztenek, 2. a cselédek „kenderföld”-je, melyet „bírük”-be (bérükbe) kaptak. Volt „egy”, „két”, „három”, „négy vékás” (vékás) kenderföld. Egy vékás kenderföld 100 „kvadrát” volt. Egy vékás kenderföldbe 1—1½ véka magot vetettek. Innen a „vékás” elnevezés. A vetés „két sorjával” történik ma is, t. i. kétszer egymásután vetnek a kenderföldbe magot, hogy mennél sűrűbb legyen a „kelés”-e (kelése). „A kender az aprójóságtrágyát szereti.”

A kendermag „czirnos” és „hamvas színű”. (Vö. kendermagos tyúk.) A kender (a növény) „virágos” és „magvas”. A virágos „vékonyabb”, a magvas „vastagabb szárú”. A magvas kendernek nincs virágja, csak magja, a virágosnak nincs magja.

Nyövés. Mikor a virágos kender „füstöt vet”, „porzik”: megérett. (Vö. „irt kender.”) Ilyenkor a virágos kender színe „sárgás”, a magvas kenderé meg „zöldes” (zöldes). A virágos kender tehát már ki lehet szedni. Ezt a munkát mondják „nyövés”-nek. A „kinyűtt” (gyökerestől kitépett) kender „kivi”-be (kévébe) kötik s „förlálgatva” napon kiszáritják, s ha kiszáradt „kérész”-be rakják. (Régeente 32 kévét raktak egy keresztbe.)

A magvas kender akkor nyövik, mikor a mag már megérett rajta. A magot sulyokkal „kibugázzák” és a „kivert mag”-ot „kiszélelik” v. „kiros-tájják”. A nagyobb szemű mag termeli a „magvas”, a kisebb szemű a „virágos” kender.

Áztatás. A kiszáradt kender folyó- vagy álló-(mocsaras)-vizbe „elásztattják”. Az „ásztatás ideje” rendszeren 8 nap. Az áztatás helye: „a kender áztató”. A vízből kiszédett kévéket újra „förlálgatva” napon kiszáritják.

A kender. A kender (növény) „szála” adja a „kender”-t. A növény belseje, törékeny része a „pozdorja”, „cséppű”. A kenderszál „írött” vagy „íretlen”. Az éretlen szálú kender „lígás”-nak is mondják.

2. Törő. Dörzsölő. Tiló. Gereben.

A kender, míg arra kerül a sor, hogy „fonal” legyen belőle, sok torturán megy keresztül. (A kender — a mint mondják — nyövik is folyvást, míg „kapcsa” nem lesz belőle, de még akkor is.)

Törő. Mikor kiszárad az áztatott kender, kévénként „törő”-be kerül. A törő kézieszköz részei: 1. négy lába. 2. fogója, 3. vágója, 4. fogái, 5. vákánya, 6. a vágót tartó kérésztsége. A vágónak két éle van s belejár a törő két nyílású vákányába (vajt nyílásaiba). A törőn „törik” a kender.

A „törís“ czélja az, hogy a kender pozdorjáját, csepűjét összetörjék, zúzzák, hogy az kihulljon a kenderszárból. Ezután a művelet után lesz a pozdorjától nagyjában kitisztított kenderszálaból a tulajdonképeni „kender“. Egy-egy kéve kenderből lesz egy-egy „fejkender“. S tiz fejkender tesz „egy kúta kender“-t. Mert a kender ilyenkor még nem „tisztá szálú“, nem eléggé tiszta és síma; még „kérges“ (kérges), még sok benne a „csépi“ (apró pozdorja).

Dörzsölő. Ilyen állapotban kerül a fejkender a „dörzsölő“-be, melybe berakják, szorítják a fejkendert és nagy erővel „dörzsölik“ benne. A dörzsölő már kiment a divatból. Ilyen eszközre már nem tudtam rátalálni Mezőtúron.

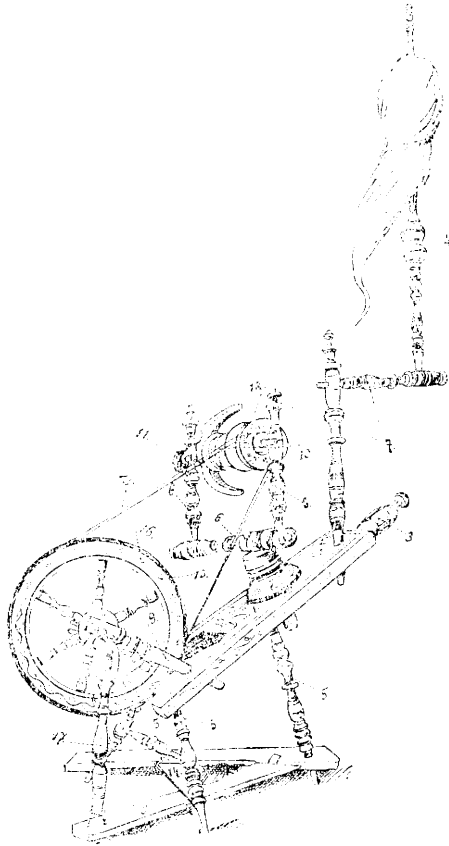
Tiló. Ennek is ugyanazon részei vannak, mint a törőnek, azzal a különbséggel, hogy a „tiló“ vágójának csak egy „ile“ (éle) és csak egy vákánya van. A fejkendert a tilóval csak „simítják“, nem „törik“. A kender fejét t. i. a tiló éle és a vákány közé szorítják és így többször kihúzogatják a szorosságból.

Gerebén. A tilóból a „gerebén“-be kerül a fejkender. A gerebén részei: 1. *kézfogó*, 2. *lábtiló*, 3. *feje*. Rendeltetése az, hogy a fejből kiálló szegek segítségével a kendert a még benne maradt csepűtől kitisztítsák, a kenderszálat puhítsák, vékonyítsák (finomítsák). A gerebén „sűrű“ vagy „ritka“, t. i. egyiknek a fejében sűrűbben, a másiknak a fejében ritkábban vannak a szegek. A szegekre rá-rá csapott és a szegek közt keresztül húzogattott fejkenderből a durvább szálak bent maradnak a szegek közt; az így összegyűlt szálakat időnként és csomónként kihúzogatják a szegek közül, és a csomók (kenderszálab) minősége szerint, egyik csomóból lesz „szósz“: a legdurvább kender; azután a „nagy kacs“, „kis kacs“. Mikor a fejkender a „sűrű“ gerebénen is átmegy, a mi a „gerebénöző“ kezében marad, az lesz a „kenderfü“ (kenderfej), a legjobb, legfinomabb, legvékonyabb szálú kender. A szószból lesz a „zsáknak való“, „ponyvának való“ fonal; a „kacs“-okból csinálják a „vastag vásznat“, a „zacskónak való“-t, „szalmazsáknak való“-t. A kenderfejből lesz a „sima“ és „csikos“ vászon (a legfinomabb vásznak).

3. Fonás. Rokka. Fonál. Motólla. Mosás. Gombolyító.

Fonás. A gerebénen is átdolgozott kendert azután „megfonyják“ „rokká“-n. A megfont kenderből lesz a „fonál“ (fonal). (Vö. fonalszál.)

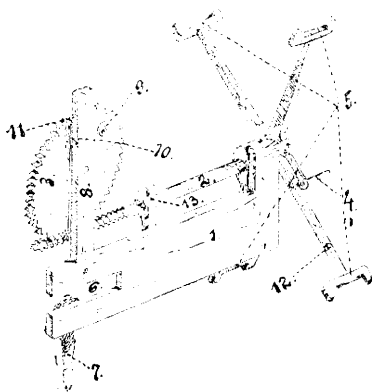
Rokka. A rokká kétféle: 1. kerekes- vagy *kegserokka* (Lásd 1. rajz), 2. *gyalogrokká* (kézi rokká). A kerekes rokkát, ha „csörgő“ is van rajta, „csörgő rokká“-nak is mondják. A kerekes rokká egyes részeit a disznó egyes test-

és csonttrészei után nevezik. A kerek- vagy kecskerokka részei: 1. *has* vagy *ágya*, 2. *kődöke* (köldöke), 3. *farka*, 4. *rokkafája*, másképp *kendértartója*, 5. *három lába*, 6. *lapoczkája*, 7. *kérszecsontja* (csontja), másképp *katakönyöke*, 8. *talpa*, 9. *nyúlja* (nyúlja), 10. *orsója*, *orsótartója*, 11. *orsószárnya*, 12. *vendig karikája*, 13. *kereke*, 14. *lábítója*, 15. *rokkaszínege*, 16. *zsinegtartója*, *zsinegtartó vákánya*, 17. *hajtója*. A gyalogrokka részei, 1. *talpa*, 2. *szősztartója*. S hozzá tartozik a „gyalog orsó” (kézi orsó). A gyalog rokka tartójára felkötött kenderből, bal kézzel „sodroitják” a szőst a jobb kézbe forgatott gyalogorsóra fonállá. A gyalogrokkát úgy kezelik különben, hogy a rokkán dolgozó nő a rokka talpának egyik vagy másik végére ráül.

Motólla vagy ritkábban *matolla*. Az orsókról a fonalat „felmotóllájják”. A motólla szintén kétféle: 1. közönséges, vagyis „rőfös” motólla, 2. „percztentős”, ritkábban *percztentős motólla*.

A közönséges (egyszerű) motóllának három része van: 1. *szára*, 2. *felső ága*, 3. *alsó ága*. A szár belső hossza egy rőf. A „felmotóllázott” fonal hosszúságát a megolvasott fonalszálaból számítják ki. A motólláról „pásmá”-kba (csomókba) csinálják a fonalat. Így lesz „egy pásmá fonál”, „két pásmá fonál”. A pásmát „pásmamadzag”-gal kötik össze. Egy pásmába 600 rőföt számítottak azelőtt. [A számítás a következőképpen történik: „Egy ige” = 3 szál (3 rőf) fonal. „Egy ötven” = 150 szál. „Két ötven” = 300 szál. „Három ötven” = 450 szál, „Négy ötven” = 600 szál. Egy ötvenbe t. i. 50-szer 3 szál (egy ige) fonalat kötnek össze. Egy pásmában így van tehát négy ötven (fonal): 600 rőf.] Itt említem meg, hogy a fonalat úgy is megkülönböztetik, hogy „sodrott” (jól sodrott, finom szálú) és „sodratlan” (lapos szálú, nem jól sodrott).

A *percztentős motólla* bonyolult szerkezetű, szintén kézi eszköz. Előnye az, hogy a vele felmotóllált fonal hosszát, a fonalszálab megolvasása nélkül is meg lehet tudni. Igen érdekes régi „szérszám”. Részei: 1. *ágya*, 2. *tengelye*, 3. *fogaskereke*, 4. *hajtója*, 5. *félgymankója* (vitorlarúdja), 6. *szája*, 7. *stófja*, 8. *ágasa*, 9. *faszége* a fogaskerekén, 10. *rovátka*, ezen bújik át a faszeg, 11. *percztentő*, 12. *csukló*, 13. *kődöke*.

Mosás. A pásmákat azután „kimossák” (kilúgozzák), „kiszapújják”. A „mosás” tiszta vízben történik. Erre mondják, hogy a fonalat „kimossák a nyálából”; a „szapulás”, „lúgozás”, „kuk-só”-val (sziksóval) lúggal történik. Azután a fonalat tiszta vízben „sulyok”-kal ki-
verik, „kiszukojják” a lúgtól s „kiteré-
getik”, megszáritják. A száraz fonal ezután a „gombolyító”-ra kerül.

Gombolyító. Részei: 1. *talpa*, 2. *két ága*, 3. *két kereke*, 4. *teteje*, 5. *a kerekek szége*. A gombolyító ölnyi magas alkotmány. A felgombolyított fonalat „gombolyag”-okba csinálják: „gombolyítják”. Így lesz a pásmafonalból „gombolyagfonal”. Van még „gombolyítófa” is. Fél „sukknnyi” hosszú fadarab. A gyalogorsóról erre gombolyítják fel a fonalat.

A fonal gombolyagokban kerül a „szövő”-be s a szövőből kerül ki a „házi vászon”, mely finomságához és szélességéhez képest „8-as”, „12-es”, „14-es”, „16-os”, „20-as”, „24-es”. A „24-es” a legfinomabb házi vászon.

* A „percztentős” motólla onnan neveződhetett el, hogy a mikor *egy ötven* (l. fentebb) fonal már fel van motóllálva rajta, a gépen forgó fogaskerekből kiálló kis szeg beletűdök az ágason fészesen álló „halhij” (héj)-ba vagy bádoglemezkebe. És akkor „percztent” (hangot ad) a motólla.

Az 50—60 rőf hosszú vásznat a régi világban „gurgujá”-ba csinálták. Ezért mondták, hogy „*egy gurguja vászon*”. Most már „*vég*”-be (végbe) „*hajtyák*”, „*göngyölitik*” a vásznat. Megemlíteni való még, hogy a vásznat a régi jó világban nemcsak maguk „*fehértették*” a gazdaasszonyok, hanem hogy még szebb, még fehérebb legyen, a vásárokra járó petrozsényi tótoknak odaadták a vásznat „*kalló*”-ba (fehértőbe).

Most már a „*kendőtenyésztetés is vigít járja*”; nincsenek már „*fonókák*”, a melyekbe régente „*burduda*”, később tanburasú mellett mulatozott a jókedvű, pajzán fiatalság. Most már nem járnak „*orsót lesni*”, „*orsót nyerni*”: csókot kapni a fonókákba a „*leginyék*”. Mert még az öregebbje is várta, leste, hogy dana és tréfálkozás közben melyik lánynak, menyecskének áll meg az orsója; s a melyiké megállt, akkor kiáltották, hogy „*orsót nyertünk*”. „*Csókot kapunk*”. „*Iecza tolla motólla, kendnek arra migongya*.”

TURI Mészáros István.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

Dadri: 1. dadogó, Hódmezővásárhely, Csokán Pál; Hajdúböszörmény, Hajdudorog, Hajdunánás, Debreczen, Mikepércs, Barcsa János; 2. gyorsan, hadarva beszélő, Hódmezővásárhely, Erdős János.

Daraszol (doroszol), Székelyföld, PAAL GYULA; 1. gatzól, fütől megtisztít (kerti utat — kapával), Kolozsvár, NÉMETH SÁNDOR; Székelyföld, PAAL GYULA; 2. másodszor kapál (szőlőt), t. i. az első kapálás óta nőtt gyomot, burjánt, kapával kivágja s a földet felpuhítja, Székelyföld, PAAL GYULA.

Dárdányos: forrásvíz. Merülettem a *dárdányosból*, Bihar m., Dézs, Nagyvárad, Nagyszőlös, BARCSA JÁNOS.

Dégál: unalomból beszélget, Tolna m., Szakes, MÁNYOK FERENCZ.

Déllő (dillő), Szolnok-Doboka m., Domokos; Kolozsm., Gyerővásárhely, NÉMETH SÁNDOR; (birkák, marhák) delező helye, Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Himod, GÖTTL MARISKA; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Domokos, Gyerővásárhely; Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA.

Derebelél: gereblyéz, Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR.

Dermedezik: 1. fázik, majd megfagy, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Fehér m., Adony, BRAUN LAJOS; 2. *dermedezik* a medve télen barlangjában, a béka a földben, Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA; 3. nagyot nyújtózik, Hajdúböszörmény, Mikepércs, Földes, BARCSA JÁNOS.

Dik-csak: mondd csak! Tréfás szó, czigányutánzás; így is: *dik more*,

dik más more! SZTROKAY LAJOS; Szabolcs m., Nyirábrány, NOVÁK MÁRTON; FODOR IGNÁ CZ; Balmazújváros, BARCSA JÁNOS.

Dori-korsó: agyagból égetett, 8—10 literes, hasas, szűkszájú korsó, Tolna m., Szakes, MÁNYOK FERENCZ.

Dörmöl: rácsál (különösen fogatlan emberről, a ki csak az inyével őrli az ételt), Abauj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; Hajdúböszörmény, Vekerd, Balmazújváros, BARCSA JÁNOS; Bihar m., Szerep, RÁ CZ BÉLA,

Dörmölös: dünnögös, a ki magában dünnög, dümmög, rosszkedvű, Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Pest m., Solt, FODOR IGNÁ CZ.

Duczi: bélelt parget rékli, Vas m., Egervár, SZTROKAY LAJOS.

Duczifaros: tetszetős testű, farát hányva-vetve járó (menyecske), Tolna m., Szakes, MÁNYOK FERENCZ; Baranya m., Keszü, SOMSSICH SÁNDOR.

Duhad: kártékony sereg. *Mint a duhad, úgy megtámadták.* Pest m., Solt, FODOR IGNÁ CZ (Vö. MNy. 3: 179).

[*Dupla*] (*dufló*, Sopron m., Páli, NÉVTELEN).

Dúrmanyas: durva, haragos, Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR.

Duzmad: duzzog, haragszik, Sajó-gömrő, SZABÓ MÁRTON.

Egyebugyál: megver, Hajdudorog, Hajdúböszörmény, Balmazújváros, Bihar m., Vekerd, BARCSA JÁNOS [vö. *meg-egyebugyál*].

GOMBOCZ ZOLTÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

VI. közgyűlés

1908 február 11-én.

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Agai Adolf, Balassa József, Császár Elemér, Donáth Dezső, Erdélyi Lajos, Frenkel Bertalan, Gombássy Imre, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Herman Ottó, Horger Antal, Horváth János, Jakubovich Emil, Katona Lajos, Komáromy Lajos, Lampérth Géza, Lehr Albert, Madarassy László, Mátrai János, Melich János, Munkás László, Putnoky Imre, Sági István, Sebestyén Gyula, Széll Farkas, Szemkö Aladár, Szeremley Császár Loránd, Tagányi Károly, Tíringer Béla, Varga Henrik, Vikár Béla, Viszota Gyula, Wichmann György tagok. Jegyző: Pápay József.

1. Lehr Albert bemutatja „Pénzüi és atyafisága a népnyelvben“ cz. értekezését.

2. Az elnök megnyitván a tulajdonképeni közgyűlést, felolvassa megnyitó beszédét (1. a mellékleten 1. alatt).

3. Gombocz Zoltán felolvassa titkári jelentését a Társaság 1907. évi működéséről (1. a mellékleten 2. alatt). — Tudomásul szolgál.

4. Következik a választmányi tagok egyharmadának megválasztása.

Elnök indítványára a közgyűlés a szavazatszedő-bizottság tagjaul Császár Elemér elnöklete alatt Jakubovich Emil és Putnoky Imre r. tagokat küldi ki. A szavazás megejtése végett elnök az ülést 10 perczre felfüggeszti.

5. Elnök az ülést újra megnyitja s Vikár Béla felolvassa a pénztár-vizsgáló-bizottság jelentését (l. MNy. 4:143). A közgyűlés a jelentést elfogadja, Tíringer Béla pénztárosnak az 1907. évre a felmentést megadja.

6. Az elnök előterjeszti a választmánytól elfogadott 1908. évi költségvetést (l. MNy. 4:142). — A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

7. A szavazatszedő-bizottság elnöke kihirdeti a szavazás eredményét. Beadott összesen 36 szavazat. a) Budapesti választmányi tagokká lettek: Beöthy Zsolt (35), Herman Ottó (36), Komáromy Lajos (33), Lehr Albert (36), Melich János (34), Sebestyén Gyula (35) és Simonyi Zsigmond (34) szavazattal. Szavazatot kaptak még: Horger Antal (5) és Császár Elemér (1) szavazatot. b) Vidékiek: Karácsonyi János (36), Paal Gyula (35), Réthei Prikkel Marián (35) szavazattal. Ezekon kívül kapott még Dézsi Lajos egy szavazatot.

8. Elnök a közgyűlést berekeszti.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Elnöki megnyitó. Tisztelt Közgyűlés! Révai legjelesebb és legkedveltebb tanítványa, Horvát István nyelvész és történét-író volt egy személyben, s kevésben múlt, hogy nem ő lett Révai közvetlen utóda az egyetemi tanszéken. Évek jártával ő lesz ugyanott az „oklevél-, nemzetség-, pecsét- és czímertudomány“ tanára. Tanítványai áhítattal csüngenek, még ha délibábjairól beszél is, a nagy tudományú férfi ajkain s egy Eötvös József, egy Szalay László halásan emlegetik, hogy az ő históriai

előadásai hazafiúi lelkesedés tüzével töltötték el keblöket. S régi nyelvünk emlékeit, a codexek legnagyobb részét ugyanez a historikus Horvát István ismerteti s magyarázza először, s élte alkonyán beteljesül régi vágya s ő lesz a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendes tanára. — Gr. Teleki József, a „Hunyadiak korának“ dicső emlékü írója, a Marczibányi-intézettől két ízben nyer jutalmat magyar nyelvészeti pályamunkával. Az egyikben a nyelvújítási harc békés befejezését mozdítja elő jól megfontolt, bölcs tanácsaival, a másikban „Egy tökéletes magyar szótár elrendelése és készítése módja“ iránt tesz javaslatot, melyet a M. Tud. Akadémia még 15 év múlva is irányadónak tekint. — Jászay Pál 1847-ben kiadja a Münchener Codexet s a hozzáírt nyelvészeti megjegyzéseivel s magyarázataival hálára kötelezi nemcsak az akkori, hanem a mai magyar nyelvészt is; 1846-ban pedig közrebocsátja „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után“ című történelmi munkáját, melyet a M. Tud. Akadémia nagyjutalmával tüntet ki. — Még több példát is idézhetnék a multból, sőt az aligmultból is, melyek szintén azt bizonyítanák, hogy történetíró is eredményesen művelheti a nyelvtudományt, s viszont a nyelvész nagy szolgálatokat tehet a történetírásnak is. Igaz, hogy az ily példák hovatovább mind ritkábbak lesznek s a kétféle tudományos munkásság mind nehezebbé s nehezebbé válik. Egyfelől a történelmi kutatásokban a szigorúan tudományos módszernek és a történelmi kritikának megteremtése, másfelől a nyelvtudománynak az összehasonlító nyelvészettel és a tudományos hangtannal való rengeteg gyarapodása most már föltétlenül szükségessé teszi a munkamegosztás elvének teljes érvényesülését. De ha a história és philologia külön-külön műhelyben dolgoznak is, végkép el nem szakadhat egyik a másiktól. Egyik sem lehet el a másik nélkül. Az a nyelvész, a ki nyelvtörténeti munkát ír, vagy ismerje alaposan népe történetét, különösen pedig népe műveltségének történetét, vagy pedig folyvást kérjen tanácsot a historikustól, máskülönb minden lépten-nyomon hibába fog esni; s viszont az a historikus, a ki egy fölfedezett régi kéziratot kiadni vagy magyarázni akar, ismerje jól ama régi kor nyelvét s írása módját, vagy pedig közölje kétségeit nyelvészekkel, máskülönb ő is botlani fog minduntalan. Valljuk meg őszintén, hogy az újabb időkben nálunk minderről sokszor megfeledeztek, s hogy e miatt nem egy balul sikerült munka látott itt is, amott is napvilágot. S végelemzésben ez okozta azt, hogy kölcsönös támogatás helyett, a mi különben is elég gyarló tudományos viszonyaink még nagyobb kárára, bizonyos feszültség és kölcsönös lekicsinylés támadt a magyar historikusok és philologusok némely körei között.

Mikor a M. Nyelvtudományi Társaság négy évvel ezelőtt megalakult s a tagok bizodalma felém irányult, — arra, hogy én a máskülönb hivatlan hivatottságot érezsek magamban a vezérszerepre, egyik indító okom az a szándék volt, hogy tudományos irodalmunk most említett baját, ha bírom, megszüntessem vagy legalább enyhítsek rajta. Egy társaságba kell nyelvészeket, historikusokat összehozni s közös munkateret nyitni számukra. Ez a terv, ha némely oldalról nem is minden csalogás nélkül, jórészt sikerült. Historikusaink legnagyobb részét megnyertük Társaságunk ügyének, még pedig nemcsak tagul, hanem nekünk szerkesztőknek sok kérdésben tanácsadóul és sokakat közülök dolgozótársul is. Fogadják itt is

köszönetemet. Nem kell őket egyenként megneveznem, a Magyar Nyelv olvasói úgy is reájuk ismernek becses dolgozataikról.

De Társaságunknak sikerült oly köröket is megnyernie a maga ügyének, melyek eddigelé teljesen távol állottak a magyar nyelvtudománytól s nem is tanúsítottak semmi érdeklődést iránta. Ezek, örömmel jelenthetem, Társaságunk tagjainak több mint felét teszik. Örömmel említem — mert társaságunk térfoglalását jelenti — de egyszersmind némi aggodalommal is említhetném ezt. Aggodalmat kelthetnek a nehézségek, melyekkel a tagok kétfélesége miatt a Társaság folyóiratának szerkesztése jár. E folyóiratnak t. i. nem szabad sem csupa szakszerű és csakis a szakemberek legszűkebb körét érdeklő olyan cikkekből állnia, melyek a nem szakembereket végkép elriasztanák, de nem is szabad, holmi silány népszerűsködés kedvéért, a tudomány színvonaláról alászállnia. Vajjon ily követelmények mellett kielégítheti-e, folyóiratunk mind a szakembereket, mind a tudomány kedvelőit? En a magyar közönséget meglehetősen ismerem még azon időkből, mikor évekkéi ezelőtt, más téren ugyan, de szintgy bizonyos középutat kellett találnom a két véglet között. Azt tapasztaltam, hogy a közönség nem veszi rossz néven a szigorúan tudományos dolgozatokat sem, megnyugszik abban, hogy ezeknek, ha ő nem is, más majd jó hasznát veheti; két dolgot azonban föltétlenül megkövetel, t. i. először azt, hogy még az ilyen cikkek is úgy legyenek írva, hogy a külső forma, vagy pedig az előadás módja már eleve el ne riaszsza a beavatatlan olvasót, másodszor pedig, hogy minden füzet tartalmának legalább is a fele olyan természetű legyen, hogy a nem szakember is jól megérthesse és élvezhesse. A nehézségek tehát inkább csak látszólagosak, semmint valódiak. Engem éppen ez okból nem is igen aggódott Társaságunk jövője. A derék fiatal nyelvészek oly kiváló csoportja sereglett Társaságunk zászlaja alá s vesz részt munkájában, hogy mikor majd a mai öregek lassanként visszavonulnak a cselekvés teréről, Társaságunk megnyugvással bízhatja a fiatalokra a vezérletet. Az ő tudományuk, tapintatuk, önzetlen egyszerűségük, mely nem mellékcélzókért, hanem mindig és mindenben magáért az ügyért küzd, be fogja váltani azon reményemet, hogy a mit mi nem egészen eredménytelenül kezdünk, ők folytatni fogják teljes eredménynyel. Úgy legyen!

S ezzel megnyitom a M. Nyelvtudományi Társaság VI. közgyűlését.

2. Titkári jelentés 1907-ről. Midőn, tisztemhez képest, fiatal tudományos társaságunk működésének negyedik esztendejéről rövid jelentést teszek, az 1907. év krónikáját, a hagyományos rendben, Társaságunk szellemi életének ismertetésével kezdem.

Folyóiratunk, a Magyar Nyelv, a mely a lefolyt esztendőben is az elnök, a titkár és a jegyző szerkesztésében jelent meg, igyekezett az elnöki megnyitóban is említett kettős feladatának megfelelni, hogy t. i. egyrészt tudományos és anyagközlő cikkeivel előbbre vigye a magyar nyelvtudomány ügyét, másrészt népszerűbb cikkeivel minél szélesebb körökben keltsen érdeklődést a magyar nyelvtörténet s az összehasonlító nyelvtudomány problémái iránt. A nagyobb cikkek közül egy, Gombocz Zoltán „Régi török jövevényszavaink” című értekezése, mint a „Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai”-nak 7. füzeté, külön is megjelent.

A lefolyt esztendőben hat felolvasó-ülést tartottunk. Január 15-én a közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésen Gombocz Zoltán bemutatta „Régi

török jövevényszavaink" című értekezésének egy részletét. Február 19-én Melich János felolvasta „Helynévmagyarázatok" című értekezését s Vikár Béla „Ispilang, ispiláng, ispilangi rózsza" című tanulmányát. Április 23-án Réthei Prikkel Marián a „Régi magyar tréfaszókrol" értekezett, október 15-én Szinyei József alelnökünk felolvasta „A magyarok eredete" cz. értekezését s november 12-én „A honfoglaló magyarok műveltsége" cz. tanulmányát, s végre december 10-én Melich János bemutatta „Révai első magyarázatát a Halotti Beszédről", Simai Ödön felolvasta „Nyelvújítók a XVII. század közepén" s Mészöly Gedeon „Néhány irányragos szóalak a magyarban" című tanulmányát.

Társaságunk egyik legfontosabb feladata, alapszabályaink szerint is, a népnyelvi anyag gyűjtésének egységes szervezése. Már a tavali évben is kétszáz-egynéhány gyűjtő állott a Társaság szolgálatában, a kiket a Választmány gondosan megszerkesztett „Utasítások"-ban tájékoztatott feladatukról s a gyűjtés módjáról. Mivel azonban a Társaság vagyoni állapota nem engedte meg, hogy gyűjtőinek megküldje a MTsz. egy-egy példányát, nem a gyűjtők buzgalmán és jóakarátán mult, hogy a beküldött gyűjtemények nagyobbrészt ismert, a MTsz.-ban már feldolgozott nyelvyanyagot tartalmaztak, s csak kisebb részük volt használható és közölhető. Hogy a gyűjtők munkáját megkönnyitse s sikeresebbé tegye, a február 19-én tartott választmányi ülés a titkár indítványára elhatározta, hogy a MTsz. kétes adataiból kérdőívet állít össze, a nyár elején gyűjtőinek megküldi, s a beküldött használható feleleteket némi szerény tiszteletdíjban is részesíti. A 30 gyűjtőtől beérkezett kisebb-nagyobb szógyűjtemény (kb. 5000—6000 adat) átvizsgálásával és rendezésével a nov. 12. vál. ülés a titkár bízta meg. Külön is ki kell emelnem e helyütt Barcsa János tanár, Mányok Ferencz tanító, Németh Sándor ref. lelkész, Novák Márton, Sztrókay Lajos és Vázsonyi Izidor tanító urak, valamint egy Névtelen (Páli) értékes gyűjteményét. Az egész anyag, a MTsz. mintájára, czikkékké szerkesztve, a Magyar Nyelvben lát napvilágot s különlenyomatban is meg fog jelenni.

De tagadhatatlan, tisztelt közgyűlés, hogy az effajta szógyűjteményeknek, bármilyen értékes pótlékai is a MTsz. gazdag népnyelvi anyagának, aránylag csekély tudományos hasznát látjuk.

Azt hiszem, e helyütt felesleges bővebben fejtegetnem a nyelvjárások tudományos feldolgozásának fontosságát. Hiszen az utolsó negyven esztendőben éppen az élő nyelv fiziológiai és lélektani vizsgálatára tette a nyelvtörténeti kutatást gyümölcsözővé s töltötte meg élő tartalommal.

Magyar nyelvtörténeti, kül. hangtörténeti kutatásainkban is egyre jobban érezzük az olyan népnyelvi monográfiák hiányát, a melyek nemcsak az ill. nyelvjárás „különösségeit" jegyzik össze, hanem kiterjeszkedve az egész szókészletre, hű képet nyújtanak a nyelvjárás hangállapotáról s a nép képzetvilágáról. Egyelőre beérhetnek négy v. öt nyelvterület szókészletének rendszeres összegyűjtésével, pl. egy nyugoti v. dunántúli, egy alföldi, egy palócz, egy felső-tiszai és egy székely nyelvjárás szótárával. Természetesen e monográfiáknak csak akkor lenne tudományos értékük, ha írójuk a megkiváncsolt általános nyelvtudományi és fonétikai ismereteken kívül a magyar nyelvtörténet kérdéseiben is járatos. Hogy e munkák megírásának tete-mesebb költségeit a mi mostani szerény költségvetésünk nem bírja meg, alig kell mondanom, de bizton reméljük, hogy, ha e terv megvalósítására kerül a dolog, a kormány nem fogja megvonni segítségét attól a társaságtól, a mely a legnemzetibb tudománynak, a magyar nyelvtudománynak művelésére vállalkozott.

Társaságunknak 1906 decemberében 28 alapító, 608 rendes, 7 pártoló és 259 előfizető, összesen 902 tagja volt; 1907 december végén 28 alapító, 583 rendes, 5 pártoló és 260 előfizető, összesen 876. A tagok száma tehát 1906-hoz képest némi csökkenést mutat, de másrészt vigasztalhat az a tény, hogy az év végéig a tagoknak nem 92%-a, mint tavaly, hanem több mint 94% fizette be járulékát.

Nem fejezhetem be jelentésemet a nélkül, hogy meg ne emlékezzem azokról, a kiket a mult év folyamán elragadott sorainkból a halál, Barabás

Miklós, Szöts Albert, Stirling Sándor, Taksonyi József és Pungur Gyula tagtársainkról. Különösen érzékenyen sujtott Pungur Gyula elvesztése, ki folyóiratunknak is munkatársa volt, s kinek kéziratban hátrahagyott állattani műszótára — sok évi fáradságos gyűjtés gyümölcse — nemcsak a szakember szemében becses munka, hanem reánk, nyelvészekre is a néprnyelvi adatok gazdag kincsesháza.

Tisztelettel kérem jelentésem tudomásulvételét.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

18. M. L. úrnak. Az *összefügg* igét igaz, hogy német mintára alkották, de ez már oly régen történt s német létére már úgy meggyökeredzett nyelvünkben, hogy kiirtására gondolnunk sem lehet. Az első nyom 1780 tájára vezet vissza. Eddigi tudomásunk szerint Benyák Bernátnál fordul elő legelőször ilyformán: *gondolatok öszvefüggése*, „nexus idearum” jelentésében (Vö. Nyr. 30 : 475). Szótárilag Mártonnál 1823-ban. Sz. K.

19. W. V. úrnak. A *hagymáz* eredetével már többen foglalkoztak; Szilasi Móricz, Nyr. 26 : 147, Munkácsi Bernát, AKE. 317, Setälä Emil, NyK. 26 : 398. Kutatásaik valószínű eredménye szerint a *hagymáz* (= *hagymász*) olyan magyarázó összetétel, mint pl. *fene-rák*, *ének-nóta*, vagyis az előtag ugyanazt fejezi ki, mint az utótag, mintegy „lázbetegség”. A *hagy* előtag pontos megfelelői a rokonnyelvekben: északi vogul *χul* „krankheit”; kondai és pelymi vogul *khöl*, *khäl* „hitziges fieber”; *päs-khöl*, „diarrhoe, durchfall”; votják *kül* „schwere, ansteckende krankheit”; finn *kitu* „morbo laborare”. A -*máz* (= *mász*, vö. *hagymász* 1592-iki kolozsvári csizióban) utótag megfelelői: vogul *mos*, *mäs*, *maš* „krankheit”; cseremiz *mož* „krankheit”. G. Z.

20. B. D. úrnak. Ön ezt írja nekünk: „Az óperencia eddigi etymonjaiba sehogy sem tudván beletörődni, utánanéztam, nem lehetne-e elfogadhatóbb helynevet találni: olyat, mely tengerparton fekszik, melyre az ó jelző ráillik, s a hol őseink meg is fordultak. Azt hiszem, megtaláltam Parenzo isztriai városban, melynek szomszédjában ma is állnak még *Parentium* római város romjai. Ezen „Vecchio-Parentium” névből válhatott az ó-perencia, ill. *Óperenciás tenger*. Ezt részemről sokkal elfogadhatóbbnak ítélem, mint az „Ob Bregenz”, s „Ob der Enns”-féle föltevést.”

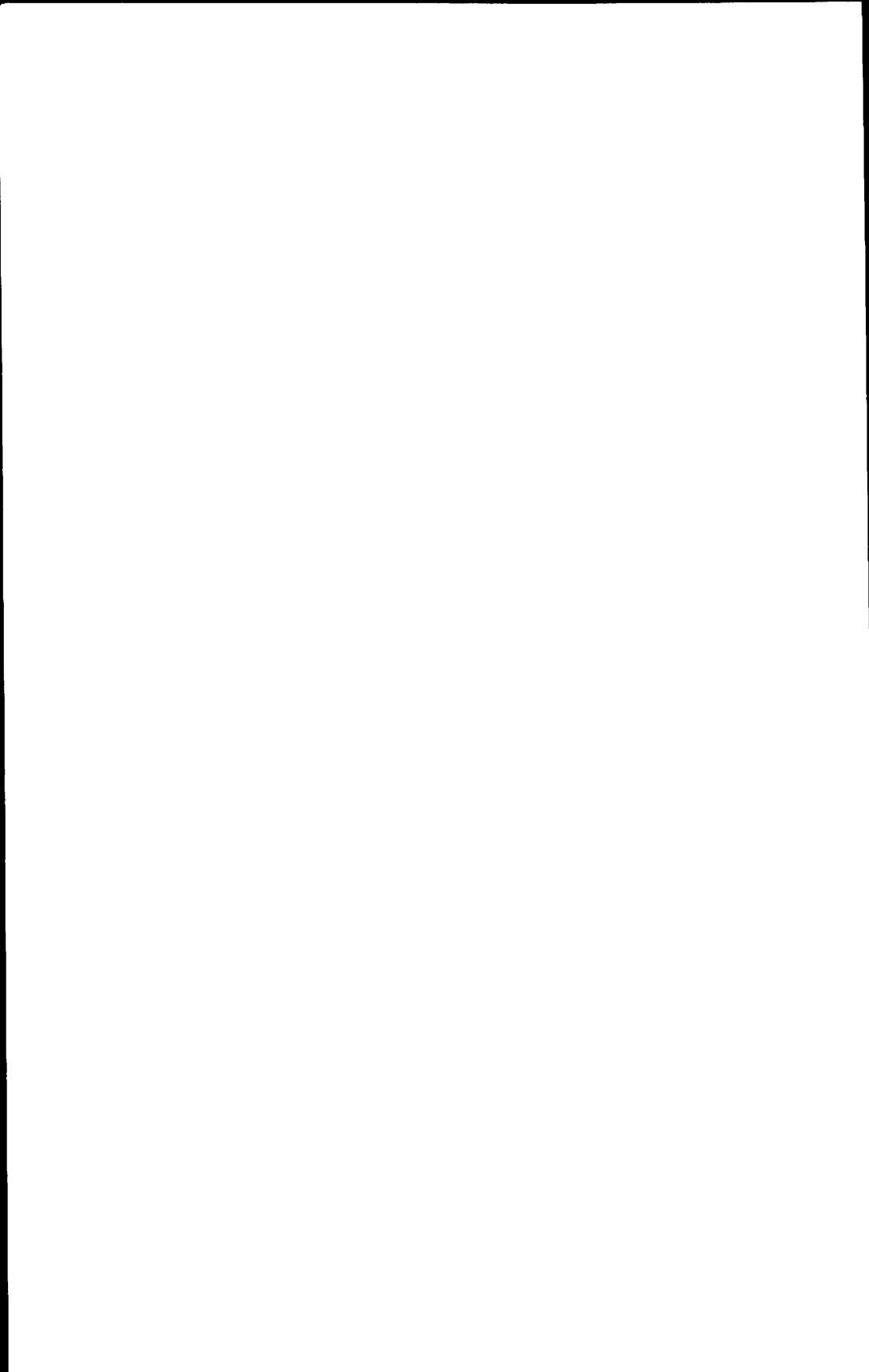
Abban talán igaza van, hogy a Steuer János-féle magyarázat (*óperencia* = *der see ob Bregenz*), vagy éppen a Czuczor-Fogarasi-féle *Ober-Enns* = óperencia egybevetés nem minden nehézség nélkül való, sőt az utóbbi a legnagyobb mértékben valószínűtlen, de bizony ön is csak a bizonyíthatatlan, sőt valószínűtlen feltevések számát szaporította. Mindenekelőtt az óperencia szó nem olyan régi, valószínűleg csak a XVIII. század elejéről vagy közepe tájáról való, de semmi esetre sem a kalandozó hadjáratok korából, a mint Ön hinni látszik. Azután meg Parenzo-hoz semmi nevezetesebb esemény, vagy emlék nem fűződik, a mi érthetővé tenné a népmesék *operenciás tenger* (vagyis ön szerint: „Parenzo-i tenger”) kifejezését. Harmadszor, ha átvették volna is a Vecchio-Parenzo városnevet, az előtagot nem fordították volna le ó-ra, hanem meghagyták volna, persze többé-kevésbé elferdítve, olasz alakjában.

Különben is addig, a míg az „operenciás tenger” kifejezés legrégebb előfordulásai pontosan össze nincsenek állítva, érdemlegesen hozzá sem lehet szólni a kérdéshez. G. Z.

21. Szabad-e a határozóragos *egészen*, *roppantúl* stb. szóalakok helyett a ragtalan *egész*, *roppant* alakokat használni? E helyett: *egészen megette a levest*, persze senki sem fogja azt mondani: *egész megette a levest*, de efféle: *egész a hatvanas évekig*, *egész tegnapig csunya idő volt*, *roppant megörültem neki*, legjobb íróinknál is sűrűn olvashatni. Nem pongyolaság-e ez, vagy ha ez utóbbiak helyesek, miért nem helyes az először említett példa? Kérem a t. szerkesztőség szíves felvilágosítását.

BODOR LAJOS.

Bidenz Josef

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. MÁJUS.

5. SZÁM.

Budenz József emlékezete.*

Budenz József lelki és szellemi élete oly sokoldalú volt és minden irányában olyan dúsan termő, hogy alig van ember, ki nagy szellemének sokféle irányú tudós alkotásait egyformán megérteni, megbecsülni és továbbfejleszteni tudná. Én is ez alkalommal Budenz munkásságának csak egyik részéről szólok, a szorosabb értelemben vett magyar nyelvtörténet terén szerzett érdemeiről, azon kisebb-nagyobb cikkeiről és tanulmányairól, a melyek nem a rokon nyelvek, vagy egyes idegen nyelvek, hanem magának a magyar nyelvtörténetnek tényeivel vetnek világot a magyar nyelv egyik-másik sajátságára. Igaz, hogy nem e cikkeiben tükröződik Budenz legnagyobb érdeme, mert ezt kétségtávol az összehasonlító nyelvészet terén kell keresnünk, de van annyi értékük, hogy tudományos működésének ezen ágát is méltó egyszer szemügyre vennünk.

Május havában lesz ötven esztendeje, hogy Budenz József hazánkba jött. Legelső munkái, melyek a mi folyóiratainkban megjelentek, természetesen még németországi egyetemi tanulmányainak gyümölcsei voltak. Tárgyuk még az indogermán nyelvészet köréből van véve és a nyelv is, melyen eredetileg megírta őket, még a német. De az új haza földje, melybe élete fáját átültette, csakhamar új és nekünk izesebb gyümölcsöket érlelt lelkében. A görög *δανο* képzőről szóló cikke még indogermán tárgyú ugyan, de ezt, alig néhány hónapnyi magyar földön való tartózkodása után — Lugossy tanúsága szerint (M. Nyelvészet

* Budenz József halála óta, Budán a „Márvány-menyasszony“ című vendéglőben, hol olyan szívesen vacsorálgatott, évről-évre József-nap estéjén összegyűlnek az ő emlékezetének tisztelői, hogy egykori működéséhez tartozó körből egy-egy nyelvészeti tanulmány előadásával ünnepeljék meg a nagy tudós áldott emlékét. Ez idén *Horger Antal* volt az ünnepi szónok, ki szép bevezetés után a fenti értekezéssel áldozott B. emlékezetének.

Az e füzethez csatolt arckép eredetije 1858-ból való göttingai fényképi főlvétél. Az évben, május 16-án jött Budenz Magyarországra. Nyolcz nappal előbb búcsúzott el szüleitől s emlékül e fényképet nyújtotta át nekik a következő felirással: „s n. l. Eltern z. fr. E. Rasdorf, 8te Mai 1858. J. B.“ Hozzánk költözött fiúkat nem látták a szülők többé. Haláluk után Budenz Lajos, a mi Józsefünk fivére hozta el az 1858-iki fényképet Budára. Most Budenz hátrahagyott kézírataival együtt a M. Tud. Akadémia könyvtaráé.

Szerk.

IV. 132) — már magyarul írta meg. És nem telik el egy esztendő sem, s tudományos munkásságának nemcsak nyelve, hanem tárgya is a miénk. Bucsút mond az indogermán nyelvészetnek s ezentúl élete végéig magyar nyelven és magyar szívvel műveli a magyar nyelvtudományt.

Ha végig tekintünk azon czikkein és tanulmányain, melyeknek érdemeit ez alkalommal fel akarom újítani emlékezetünkben, akkor azt látjuk, hogy keletkezésük ideje szerint két csoportba tartoznak. Egyik részüket a hatvanas évek elején írta, ezek mintegy szárnypróbálgatásai a finn-ugor nyelvészet terén, másik részüket a hetvenes években, mikor közérdekű cikkekkel támogatni akarta a meginduló Magyar Nyelvört. Tárgyuk szerint tekintve őket, azt látjuk, hogy hol kisebb, hol nagyobb számmal a szorosabb értelemben vett magyar nyelvészetnek szinte minden ágára vonatkoznak. Talán csak az egy magyar fonétika az, melynek külön cikket nem szentelt. Egyik értekezésében azonban, mely az Erdősi János írásjegyeiből állítólag következtethető kétféle eredetű *gy* hangról szól (M. Nyelvészet V. 440), van egy olyan magyar fonétikai megjegyzése, melyet érdemes külön is kiemelnem. Az, hogy az ilyen magyar szavakban, mint *kapj*, *lőkj* nem *j*, hanem *ž* hangot ejtünk. Ezen, már 1860-ban közölt megfigyelés e cikkben meglehetősen el volt rejtve s bizonyára ennek tulajdonítandó, hogy ismét feledésbe merült és néhány évvel ezelőtt tőle függetlenül újra fel kellett fedezni. (Vö. Szinnyei, NyH.³ 103 és Gombocz, NyK. XXXIV. 238.) Hogy nyelvünk a mai *gy* helyett egykor csakugyan két különböző hangot ejtett-e, az meglehetősen kérdéses, mert azóta semmiféle olyan jelenség nem merült fel, a mely Budenznek ezt a feltevését támogatná; de ma is helyesnek valljuk egy másik, ugyanabban az esztendőben közölt felfedezését a mai *é* hang kétféle eredetéről (M. Nyelvészet V. 389). Én ugyan azt hiszem, hogy Budenz abban az egyben tévedett, hogy Heltai a *kéz*, *tél*-féle szavaknak alul farkas *ē* betűjével hosszú nyílt *ē* hangot akart volna jelölni, mert azt sejtem, hogy ezzel valójában az ő székely nyelvjárásának *ēi* diphthongusát akarta jelölni, de ez végre is részletkérdés; a fontos és a lényeges Budenz felfedezésében magának a mai *é* kétféle eredetének a felismerése és ezt ma is igaznak, sőt megdönthetetlennek valljuk és méltán bámulhatjuk éles megfigyelő képességét, mely alig két évi itt tartózkodás után, mikor még aligha tudhatott valami nagyon jól magyarul, észrevétette vele nyelvtörténetünknek ezt a fontos hangtani sajátságát. Ezeken kívül még csak egy közleménye tartozik e körbe, a Riedl Magyar hangtanának bírálata (M. Nyelvészet V. 402). Ez is nagyon tanulságos ugyan, de inkább negatív, mint pozitív tekintetben, mert jóformán csak arra szorítkozik, hogy Riedl több állításának téves voltát kimutassa. Nem volt érdemtelen dolog természetesen ez sem, mert letérítette a magyar hangtani kutatást arról a hamis útról, melyre rátévedett volt.

Hogy mennyit köszön Budenznek a magyar összehasonlító

alaktan, az általánosan elismert dolog. De már kevésbbé ismeretes az, hogy a gyakorlati, elemi vagy középiskolai magyar nyelvtanítás alakítani részének tudományosabb alapon való tárgyalása is tőle indult ki.

A ragokat és mondattani szerepüket a magyar nyelvészek már korán felismerték és a magyar nyelvtanok már a hatvanas években is elég helyesen tárgyalták, de a képzők tekintetében akkor még a legképtelenebb zavar uralkodott. Nemcsak hogy élő és elavult képző között nem tettek különbséget, de még a képzőt se tudták megkülönböztetni a puszta szóvégtől. Hogy mennyire átérezte Budenz e kérdésnek nyelvészeti és paedagogiai kettős fontosságát, azt nemcsak az a körülmény bizonyítja, hogy két ízben is hozzászól, hanem még inkább az, hogy méltónak tartotta az Akadémia fóruma előtt való tárgyalásra és méltónak tartotta arra is, hogy a meginduló Magyar Nyelvőr első kötetének első cikkében vele foglalkozzék. Az akadémiai felolvasásban (Szótaglalások, NyK. VI. 16) a kérdésnek inkább paedagogiai, a Nyelvőrbeli értekezésben (A magy. szóképzés tárgyalásához, Nyr. I. 4) inkább nyelvészeti fontosságát emeli ki. Az előbbiben legelőbb is bebizonyítja néhány elemi és középiskolai magyar nyelvtanból, hogy milyen gyarló és tudománytalan nálunk a szóképzés tárgyalása, azután azt magyarázza — s ezt tartom ebben az értekezésben a legfontosabbnak — hogy iskolai nyelvtanokban csak az élő képzőket szabad tárgyalni. tehát csak azon továbbképzett szavakat, a melyek mellett még az alapszó is él, pl. *ember* és *ember-i*, *ember-ség*. Csak az ilyen szókat szabad „taglalni“, de már olyat nem szabad tanítani, a mi akkor még napirenden volt iskoláinkban, hogy pl. a *hanyag*, *öreg*, *beteg* szavaknak *g* képzőjük van, vagy hogy a *kezd*, *old*, *szid*, *gyötör*, *kever*, *kísér* igékben *d* és *r* képző van. A nyelvhasonlítás segítségével sok szóról kiderülhet ugyan, hogy már nem tőszó, hanem igenis képzett szó, de ezeknek tárgyalása természetesen nem való iskolai nyelvtanba, mert képzett voltukat a puszta nyelvérvék már nem ismerheti fel. Ez az értekezés a mi nyelvészeti irodalmunkban tudtommal az első, a mely élesen elválasztja egymástól egyfelől az élő, nyelvérvékünk előtt még világos képzőket, másfelől pedig az elavultakat és az esetleg képzőknek látszható, gyakrabban előforduló azonos szóvégeket. Lényegében ugyanezt a kérdést fejtegeti, de nem gyakorlati, hanem tudományos szempontból, a Nyelvőrbeli cikk is. Célja teljes világossággal kitérni ebből az egy idézetből: „A magyar leíró tudományos grammatika... mindenek előtt egyet tartozik a jelen népivadéokra örökölt szókincsen teendő tüzetes nyomozás által kimutatni: azt, hogy mit lehet a magyar nép nyelvtudata szerint még folyamatban levő szóképzésnek s mit kell ugyan a szerint már befejezett szóképzésnek tekinteni“ (i. h. 7—8). Figyelmeztet arra, hogy az utóbbiak neméből talán több van, mint a mennyit első tekintetre gyanítanánk, és nagyon szellemesen bizonyítja

be, hogy miért kell ezek közé sorolni az egyszerű -t hangú műveltetőt (*kelt, pattant, kéret, forgat*) és az -at, -et főnévképzőt (*gondolat, élet*). Olyan finom philológiai érzékről tanúskodik ez értekezés tartalma és olyan művészi benne a tárgyalás módja, hogy a magyar nyelvészet körébe tartozó összes czikkei között ezt kell legértékesebbnek mondanom. Talán egy szava sem avult el máig sem, s ma is élvezettel és tanulsággal olvashatja még a szaktudós is.

Vizsgálta Budenz azt a kérdést is, hogy a *ketten, hárman, sokan, kevesen*-féle számnevekben az -an, -en képző-e vagy rag (NyK. II. 314). Arra az eredményre jut, hogy képző, még pedig collectiv számnévképző. Ebben ma már csak félig adhatunk neki igazat, mert azóta kiderült, hogy ez az -an, -en essivus értékű rag, de valószínű az is, hogy eredetileg csak collectiv számnemekhez járult. (Vö. Munkácsi, Budenz-Album 291) Ebbe a csoportba tartozik, végül még a -nyi képző eredetének megfejtése is. Régies -né, -nyé mellékalakjai és a *mindnyájan* alapján tudvalevőleg a *nyáj* főnév agglutinációjának magyarázza (NyK. II. 467). E magyarázattal szemben legújabbban ugyan hallatszanak szintén némi kételkedő hangok, de eddig még nincsen okunk helyességét kétségbe vonnunk.

Jelentéstani kérdéseket igen gyakran érint, vagy tárgyál néha tüzetesebben is a MUSz.-ban és egyéb összehasonlító tárgyú munkáiban, de itt csak tisztán magyar tárgyú ilyenű fejtegetéseit akarom a t. társaság emlékezetébe idézni. Érdekes, hogy ezek mind az igekötőre vonatkoznak. A *meg* igekötőt eleinte egy novus, új jelentésű török szó ivadékanak vélte, de mikor Hunfalvy arra irányította figyelmét, hogy a *be, ki, föl* s egyéb igekötők mind viszonyszókból lettek, s mikor Erdősinnél azt találta, hogy *megé*bocsát a. m. visszabocsát, visszaküld, s észrevette, hogy megvetni is a. m. zurücksetzen (M. Nyelvészet VI. 48), akkor maga is belátta, hogy e származtatása tarthatatlan s nem-sokára egy kimerítő tanulmányban (NyK. II. 161) kétségtelenül bebizonyítja, hogy a *meg* is csak olyan irányhatározóból lett, mint a többiek és találóan megmagyarázza eredeti jelentése elhomályosodásának és különböző irányokban (vö. pl. *megtanulni, megindulni*) való elágazódásának módját. Éppen ilyen módszeresen bizonyítja be egy másik tanulmányában (NyK. II. 73), hogy az *el* igekötő úgy rövidült meg az *elő* vagy *elé* viszonyszóból, mint *meg* a *megé*-ből, vagy a régibb *bel* (pl. *belment*) a *belé*-ből s ez alapon ennek is igen szellemesen magyarázza mai különböző jelentésárnyalatainak keletkezését. Idetartozik azon értekezése is (Nyr. I. 153), melyben azt a régebben sokat vitatott kérdést dönti el, hogy melyik helyesebb: *előáll-e* vagy *eléáll*? Kimutatja, hogy annak a jelentésbeli különbségnek, melyet némelyek a kettő között tesznek, semmi nyelvtörténeti alapja sincsen, s hogy az alakbeli eltérés is csak onnan van, hogy *elő* régibb *elővé*-ből, *elé* pedig régibb *elevé*-ből származott. „Legjobb

lesz tehát, ha ama tényben, hogy a nyelv az *elő* és *elé* határozók e különböztetését el nem ismeri, szépen megnyugszunk s meggondoljuk, hogy egyáltalában nincs jogunk a nyelvre fölösleges tökéletességeket tukmálni rá. Mert az ilyen nyelvtökéletesbitésnek azután se vége se hossza nem lenne.“ (I. h. 158.)

Van még egy olyan értekezése is (NyK. V. 1), a mely általánosságban vizsgálja a magyar igekötők természetét. Brassai megtámadta őt, mert előbb említett értekezéseiben az árja igepraefixumokkal azonos természetű, velük egy kategóriába tartozó szófajoknak tartotta őket. Meglehetős élesen kelt ki ellene „egy újan cseperedett nyelvészünk“ ellen, a kit „kiírthatatlan német nyelvérzéke alkalmatlanná tesz“ e kérdés megvitatására. Budenz e támadással szemben nyugodt hangon, de meggyőzően kimutatja, hogy a Brassai felhozta hét különbség vagy tévedésen alapul, vagy csak természetes nyelvtörténeti fejlődés eredménye, hogy tehát a mi igekötőink és az árja praefixumok között valójában semmi lényeges kategóriabeli különbség nincs. Ezt a kedvező alkalmat felhasználja Budenz arra is, hogy tisztázza a nyelvérzék kérdését, a melylyel a tudományos nyelvészettől irtózó délibábosok és „hazafias“ nyelvészek az 50-es és 60-as években, sőt néha még később is annyit dobálództak. Ezt a kérdést egy-két ízben előtte már Hunfalvy is érintette (különösen Mátyás Flóriánnal való vitáiban), de Budenz rövid másfél lapon olyan alaposan megmagyarázza a nyelvérzék lényegét és a nyelvészetben való szerepét, de egyúttal ennek határait is, hogy ma is teljesen az ő nézetét vallhatjuk a nyelvérzéknek és nyelvtudománynak egymáshoz való viszonyát illetőleg.

Úgy látszik legkevésbé vonzotta Budenzet a nyelvtudomány összes ágai közül a mondattan, mert csak egyszer foglalkozott e körbe tartozó tárggyal, mikor hozzászólt az *a ki*, *a mely*, *a mi* vonatkozó névmások egybe, vagy külön való írásának kérdéséhez. Ezen értekezése a tartalom szerint és a kritika szempontjából is két részre osztható: egy helyeselőre és egy helytelenre. Első felében igen szépen magyarázza meg a relatív mellékmondatoknak kérdő mondatokból való keletkezését s így egyúttal kétségtelenné teszi azt is, hogy a vonatkozó névmások mondatbeli hangsúlyuk elvesztése útján a kérdő névmásokból keletkeztek. De nagyon téved, mikor értekezése második felében a vonatkozó névmások előtt álló *a-t* nem mutató névmásnak, hanem névelőnek magyarázza. Tévedése onnan ered, hogy ez egyszer (bizony sokára ellenére) letért a nyelvtörténet biztos talajáról s a korabeli „felsőbb nyelvészet“ okoskodó módszerével akart megmagyarázni olyan jelenséget, a mely csak történeti fejlődése alapján érthető meg.

A mondattan kevésbé vonzotta Budenzet, de annál inkább a szófejtésnek izgató problémákkal teljes és meglepő eredményekkel kecsegtető területe. Az összehasonlító alaktan mellett valóban az etimologia volt azon tér, a melyen legtöbb kitartással munkálkodott. Százakra rüg azon szavaink száma, melyeknek ő derítette

fel származását s ezek közt vannak természetesen olyanok is, melyek csak a külön magyar nyelvtörténet folyamán homályosodtak el, melyeknek eredeti alakja vagy jelentése tehát csak a magyar nyelvtörténet fáklyájával világítható meg. Ilyen szöfejtő cikkei azok, a melyekben a *mindig* (M. Nyelvészet V. 450), *mérföld* (V. 454), *farcsik* (NyK. XIII. 167), *egyház* és *ünne*p (Nyr. I. 69), *szomju* (II. 481), *valál* (III. 291) és *számkivet* (VI. 145) szavaink eredetét fejtí meg. E cikkek tartalmát fölösleges részleteznem, hisz mindnyájan nagyon jól ismerjük őket, csak azt akarom kiemelni, hogy különösen a Nyelvörbeliek olyan nemes értelemben vett népszerűséggel vannak írva, a hogyan mi mostanában a Magyar Nyelv cikkeit igyekszünk megírni és olyan ragyogó szellemességgel, a minövel mi tán sohasem tudunk majd írni. E körbe tartozó szöfejtései között van természetesen olyan is, a melynek helyességében ma már kételkedünk (*azonnal*, M. Nyelvészet V. 453, *hébe-hóba*, VI. 176, *tövis* NyK. II. 159, *keztü*, II. 464), de még ezeknek is szinte mindenikében találunk egy-egy nyelvészeti észleletet vagy gondolatot, melyet ma is helyesnek kell mondanunk. Bár egy parányival tehát még ezek is előbbre vitték a magyar nyelvről való tudásunkat.

Példát, a maga korához képest fényes példát adott Budenz még a nyelvjárások tanulmányozásának módjára is Adalékok a székelv beszed ismertetéséhez cz. értekezésében (M. Nyelvészet, V. 384).

Hunfalvy a M. Nyelvészethen előzőleg már többször hiába sürgette a székelvség nyelvének ismertetését s csak röviddel a Budenz cikkének megjelenése előtt is azon panaszkodott, hogy: „A' Magyar Nyelvészet máig se lehetett szerencsés valakit a' székelv nyelvjárás ismertetésére megnyerhetni“. (V. 167). Valószínűleg Hunfalvy buzdításának köszönhető tehát, hogy Budenz 1859 nyarán e czélból lerándult a Székelvföldre és három heti ott tartózkodása alatt gyűjtött anyagát még ugyanabban az esztendőben, már említett értekezésében feldolgozta. Vassnak és Torkosnak már előbb megjelent más tárgyú nyelvjárastanulmányaihoz képest Budenz munkája az előadás tárgyilagossága, a nyelvi tények megítélésének józansága és a feldolgozás tudományos módszere tekintetében óriási haladást mutat. Nem kalandozik jobbra-balra, hanem szigorúan a nyelvjárásí sajátságok előadására szorítkozik, nem ad lépten-nyomon olyan képtelen magyarázatokat, mint előzői és nem resteli bevállani, hogy ezt vagy azt csak föltételezen állíthatja, mert nem figyelhet meg egész határozottan, de még ennél is fontosabb a gyűjtött anyag feldolgozásának tudományos módszere szempontjából, hogy a szórványos nyelvjárásí sajátságoknál már ő is jóval fontosabbnak tartja a szabályszerűeket.* Olyan igazság ez, melyet némelyek még ma sem akarnak megérteni.

* „Leginkább azok [a nyelvjárásí sajátságok] érdekelnek, melyek nagyobb kihatásúak, s mintegy szabályként tünnek föl, míg egyebek éppen csak egyes szavakban mutatkoznak.“ (350. l.)

Kifogásom jóformán csak az ellen lehet, hogy a székeley nyelvjárást (elsősorban az *is* ~ *és* csekély fontosságú hangváltozása alapján) keletire és nyugatira osztja. Erre a tévedésre nyilván a *langue d'oc* és *langue d'oui* franczia példája csábította. A *láttam, láttad, lássa* stb. ragozásának megítélésében is tévedett ugyan, mert hangváltozásnak tartja, nem pedig a felszólító és jelentő mód tárgyas alakjai összezavarásának, de igen érdekes megjegyzést tesz e jelenség koráról. Minthogy Simonyi a TMNy.-ban erről nem szól, idézem e helyet: „Magashanguaknál csak egy személyben fordulhat elő: *töltsük, fizessük* . . . * Ez egyszersmind mutatja, hogy egyáltalában e hangváltozás csak akkor kezd fejlődni, mikor a magashangu igékben a' **je, jétek, jék* (**töltje, töltjétek, töltjék*) végzetek, melyeket a' mélyhangu *ja, játok, ják-félék* megfelelőiül lehet fölvennünk, már *i, itek, ik-re* vonódtak vala össze“. (350—51.)

Tájszólásokról lévén szó, meg akarom itt még említeni, hogy ő fedezte fel István bácsi naptárában és közölte legelőször a nyelvészekkel (NyK. II. 466) az *évad, ivad* szót. Bizonyára nem sejtette ő akkor, hogy milyen vihar fog még ebből kerekedni Szolnoki Szalajtott Senki Miskától a Laikusok évadáig!

Hogy milyen fiatalos hévvel és erős elhatározással szentelte magát az ifjú Budenz a magyar nyelvtudománynak, azt talán semmi sem bizonyíthatja jobban, mint az a megható, szinte naivnak mondható tény, hogy jóformán magyarul se tudott még, s már a nyelvművelésnek nem magyar anyanyelvű ember számára szinte legyőzhetetlen akadályokkal teljes terén is megkísérelte erejét. Már 1859-ben, magyarságának első esztendejében, a görög accentus különféle fajainak elnevezésére keres találó magyar műszavakat (Tanodai Lapok, IV. 109). 1860-ban a nyelvújítaskori *elnök*, 1861-ben az ugyanilyen eredetű *tudósít* (?) és *felület* helyébe próbál kifogástalan képzésű szavakat ajánlani (M. Nyelvészet V. 546, VI. 393 és 545). Egy másik ugyanez időből való cikkében (u. o. VI. 180 és 388) a még legalább is félig német Budenz arra figyelmezteti a magyart, hogy a *minden* — *nélkül* kapcsolata ilyen kifejezésekben, mint pl. *minden ok nélkül* a német *ohne allen Grund*-félék szolgai fordítása és hogy germanizmus az *egy bizonyos* (un certain, ein gewisser) használata is a régi *némely* vagy *néminemű* helyett. De mindezeknél figyelemre méltóbb azon két cikke (u. o. VI. 49 és 388), melyekbe kimutatja, hogy a *többi* melléknévi jelentése is (pl. a *többi* emberek) csak a nyelvújítás korából való. A nyelvújítók jóhíszeműleg jártak el s e használatra alkalmasint más *-i*-végű melléknévek példája indította őket, mert „régí jó magyarság szerint“ a *többi* mindig csak főnév volt és *i*-je nem egyéb, mint birt személyrag (*többje*, vö. pl. *öregje, fiatalja*). A nyelvművelés okos módjáról való józan fel-

* T. i. pl. *láttam, láttad, lássa, lássuk, lássátok, lássák*, de csak: *fizetem, fizeted, fizeti, fizessük, fizetitek fizetik*.

fogásának örvendetes bizonyítékául különben idézhetem még a következő sorokat: „Kérdezheti valaki: hát hogyan kell kifejezni az *ohne allen Grund*-félét? Akárhogy is, csak a *minden* — *nélkül*-féle fordulattal nem; különben a' magyar nyelv nem is tartozik kifejezni olly fordulatot, melly némétül való gondolkodásbul áll elő; ha pedig magyarul gondolkodunk, a' szerint is fordítjuk a' beszédet, a' mint ezen gondolkodás kívánja“ (I. h. 181). Józan volt már elejétől fogva a nyelvújítás hibás alkotásaival szemben elfoglalt álláspontja is. Az *elnökről* szólva pl. határozottan megmondja, hogy nem akarja kiírtani, mert országosan el van fogadva, s hogy egyéb hibás képzésű, de már az élő magyar nyelv alkotó elemeivé vált szavakat is meg kell hagynunk. De viszont a további törvénytelen szócsinálás ellen ő is felemelte szavát, sőt 1862-ben, mikor a Kenessey-féle Hajózási Műszótár megbíráásával volt megbízva, kimondatta az Akadémia nyelvtudományi bizottságával, hogy: „Új szók bírálatában köteles a bizottság a legszorosabban arra tekinteni, hogy az új szók a nyelv szó-alkotó szabályainak megfeleljenek, ha mindjárt összeütközésbe jő is a szokással, mely helytelent is kap fel. Rosszul alkotott szó ne takaróz hassék a nyelvosztályi bizottság tekintélyével“ (NyK. I. 144). Ez volt tudtommal az első eset, hogy az Akadémia vagy bár egyik bizottsága, a neologia ellen állást foglalt s ime ez is Budenz érdeme.

Az ifjú Budenz orthologus buzgólkodása ugyan eredménytelen maradt, mert ma is szélteben hallható mindaz, a mit ő megrótt, de a nyelvművelés és nyelvújítás kérdésével való foglalkozásának mégis volt valami üdvös eredménye. Ő irányította ugyanis figyelmünket legelőször a nyelvújítás történetére. Mikor 1861-ben azon észrevételét közli, hogy a *minden* — *nélkül* már egy XVII. sz. írónak németből fordított munkájában, az *egy bizonyos* pedig már Báróczinál olvasható, így folytatja: „szeretném tudni és bizonyosan a' szíves olvasó is szeretné, hogy ki hozta be legelső, p. o. a' helytelen melléknévi a' *többi*-t, meg az a' *többiek*-et, 's egyéb illyfélét? Szeretnék tudni, ki minek adta legelőször rossz példáját, melly aztán az általános rossz szokást szülte?“ (M. Nyelvészet VI. 390) Két évvel később P. Thewrewk Emilnek a Nagy Szótárhoz való jegyzeteiről szólván, ismét kifejezi ezt az óhaját: „Ugy hiszem minden magyar nyelvész érzi, hogy mennyire hasznos volna, általában az új szóknak szorosabban ismerni keltők idejét és első föltámasztóit... Ezen szerzői adatok gyűjtésére talán épen most volna a legjobb alkalom, midőn a NSzótár kiadása foly... maga a szószérzési lajstrom — reménylem, hogy nem lesz nagyon hosszú — a NSzótárhoz csatlandó pótlókötetben találhatna helyet“ (NyK. VI. 313). Ezek alapján igen valószínű, hogy az a felszólítás, melyet az Akadémia nyelvtudományi bizottsága (melynek ő akkor bizottsági előadója volt) a nyelvújítási adatok gyűjtése ügyében 1882-ben (Nyr. X.

97) a nagyközönséghez intézett, szintén tőle indult ki. Azon reménye, hogy a „szószzerzési lajstrom“ nem lesz igen hosszú, nagy optimizmusnak bizonyult ugyan, mert a NyUSz.-nak nem-sokára már második kötete fog megjelenni, s a Nyelvtudományi Bizottságot is nagy csalódás érte ugyan a személyes visszaemlékezésből származó nyelvtörténeti adatok megbízhatósága tekintetében, de a felsorolt adatok mégis nagyon tanulságosak, mert azt bizonyítják, hogy a magyar nyelvújítás szótárának gondolata is Budenz lelkében fogamzott meg legelőbb.

HORGER ANTAL.

Bajza József mint nyelvújító.

Mikor Bajza József megkezdte írói működését, a nyelvújítás már megvívta igazi nagy harcát s az egész vonalon diadalt aratott. Az orthologia nem számíthatott többé a neologia leverésére, ezért csak apróbb támadásokat kockáztatott meg, majd meg általában véve az irodalmi ellenzék szerepét kezdte felvenni.

Kazinczy egy elpártolt hive: Döbrentei és Horvát István állt az új alakulás élére. A ki e férfiakat egy-egy nagy polémiában leverte — a conversations-lexiconi és az Aurora-pörben — s ezáltal a neologia zászlaját újabb diadalra vitte: Bajza József volt. Ebben van Bajza nagy polémiáinak nyelvújítási jelentősége.

Kétségtelen, hogy a neologia újabb győzelmei csak előnyére váltak a magyar művelődés ügyének, de az is bizonyos, hogy meg volt a maguk rossz következménye is. Mintha Barczafalvi ideje térne vissza, boldog-boldogtalan gyártotta az új szókat. Riadtan látták az irodalom vezéralakjai e ezélt és véget nem érő szógyártást és felemelték ellene tiltakozó szavukat.

Közöttük volt Bajza József is. Ifjabb korában ugyan maga is túlzásokra hajlott, a mit főleg Toldy befolyásának lehet tulajdonítani. Nem akarjuk itt idézni azt a sok eléggé le nem szűrt eszmét, melyet a nyelvújításról ifjúkori leveleiben találunk. Legyen elég annyi jellemzésükre, hogy még Toldy hirhedt Haramiai is nagyon tetszenek neki, bár itt-ott mégis kifogásokat emel ellene.*

A mint azonban korosodott, mind mérsékeltebb lett az újításban. Már fiatal éveiben kezdte látni Kazinczy hibáit, később polémiába is keveredett vele. S bár ezután is mindig a legnagyobb tisztelettel szól róla, a feltétlen lelkesedésnek érte és a nyelvújításért vége van. A Conversations-lexiconi és az Aurora-pörben bátran kelt ugyan az újítás védelmére, de minden túlzás nélkül (4: 252, 290, 337).

* Vö. a Badics-féle Bajza kiadást 6: 17, 21, 49, 60, 66, 69, 71, 75, 81 stb. l.

1843-ban egy kis cikket írt *nyelvünk műveltetéséről* (4:201—209). Egyik legsikerültebb műve, a mi szempontunkból meg különösen érdekes. Azzal kezd, hogy hálát ad a sorsnak a neologia diadaláért. Még mindig vannak ugyan ellenzői az új nyelvnek, de már csak szóval mernek ellene vitázni s így is az — újított nyelven. Nagy elismeréssel szól ezután Kazinczyról, a kinek kitartása és buzgalma vezette győzelemre az újítást. Mellette Kölcsey és Virág nyelvét hozza fel utánzandó mintaképként. Sajnálattal látja, hogy mostani íróink nagy része nem elég gondos, sem nyelvtani tekintetben, sem az újítás dolgában. Megrója a fordítókat, a kik rögtön új szót készítenek, mihelyt nem akad tollukra a meglévő magyar. Komolyan figyelmezteti őket, hogy csak az újíthat, a ki mind a nyelvtannal, mind azzal a dologgal, a melyre az új szó szükséges, teljesen tisztában van. Rámutat, hogy tudományos műszavaink nagy része rossz, mert készítők, vagy az egyikben, vagy a másikban nem voltak jártasak. Befejezésül ismételten a nyelvtan tisztelétét sürgeti.

Ez Bajza elvi álláspontja a nyelvújításról végső alakjában. Annyira tisztult és józan, hogy ma is aláírhatjuk. A gyakorlatban azonban nem volt ilyen határozott, nemcsak 1843 előtt, de 43 után sem. Fordításaiban igen sok az elhamarkodott új szó és többnyire igaz szükség nélkül is csinálta őket. Szóval, mikor a fordítókat megrója, elmondhatta volna a mea culpa.

1843-ból való az a kis szójegyzék is, melyet Viszota Gyula nemrég adott ki folyóiratunkban (MNY. 1908:69—70). Ebben 6 szóra ajánl Bajza magyar kifejezést, még pedig az enttäuschenre *kiábrándít*, az absurdumra *képtelen*, az allerliebste *kéjteli*, az attitudere *testállás*, *testhelyzet*, *magaslat*, az Eigendünkelre *önhihtség* és a plausiblere *jószinű* szokat. A *jószinű* és *kéjteli* nem voltak életrevalók, az *önhihtség* már előbb megvan (vö. NYUSZ.), de a *kiábrándít* (vö. MNY. 1905:40), *képtelen* és a *testállás*, úgy látszik, az övé.

Hogy milyen szokat lehet a Bajzaéinak tartani, bajos ma még véglegesen eldönteni, hiszen a nyelvújítás anyaga oly kevésé van még feldolgozva! Igen sok szót találunk meg nála minden eddigi adatnál korábbról, de egyenesen neki tulajdonítani csak azokat merjük, melyekre nézve valami alap van. Ezt az alapot pedig nyelvújítói eljárásának ismerete szolgáltatja. Vegyük tehát először azt vizsgálat alá, mi a jellemző Bajza nyelvújítói működésében.*

* Feldolgoztam Bajza összes nyomtatásban megjelent műveit. A hol csak a kötet-, lap- és évszám van kitéve, ott a Badics-féle kiadásra van utalás (a hol csak lehet, innen veszem adataimat). A többi — itt meg nem jelent — munkából vett adatoknál alkalmazott rövidítéseim a következők: T = Tudománystár, Ts = Társalkodó, K = Kritikai Lapok, A = Athenaeum, F = Figyelmező, KH = Kossuth Hirlapja, Ea = Északamerikai egyesült országok története (Ez a fordítás ugyan csak részben az övé, de a felelősséget az egészért ő viselte s így valószínűleg átnézte a mások munkáját is, ezért feldolgoztam ezt is), E = Emberi művelődés története, Af = Angol forradalom története, Pl = Új Plutarch, V = Világtörténet. Mindenütt kiteszem az évszámot is, de helykimelésből az ezrest és a százast elhagyom, ez úgy is mindig ezernyolczszáz.

Három ilyen jellemző vonásra bukkanunk:

1. Nagyon kedveli az *at-et* főnévképzőt. Az *ás-és* helyett legtöbbször ezt használja, pl.:

adózat Ts:167, 32, ágyúzat Ea 1:156, 36, ajánlat 2:412, 30, alapon-
mondatt K 3:136, 33, arcképezet (= arckép készítés) Pl:89, 45, átnézet
T 6:80, 35, benyomat 4:25, 28, békiület Ea 2:304, 36, bételt 2:299, 36,
bókolat 6:385, 35, bonczolat 4:421, 38, borulat 6:230, 27, böngészet Af:
264, 44, bősüzet 2:179, 32, buzdulat Ea 1:98, 36, czélzat F:853, 38,
czikornyázat 3:289, 32, csatázat F:568, 40, csattanat 1:260, 31, derület
6:230, 27, deszkázat 2:239, 36, dombozat Ea 2:154, 36, döglelet 3:130,
29, dörreret Ts:166, 32, egyesület 6:417, 25, éjnapegylenet Ea 1:11, 36,
elágazat 4:39, 28, elmagyarázat (= félremagyarázás) 4:307, 34, eltökélet
2:75, 31, elénézet 6:81, 24, életfogyat T 6:77, 35, életművezet (= életmű)
E 2:224, 44, ellenszegület 2:292, 36, emlékezet (= említés) 3:169, 31
(= emlékezés) 2:9, 99, enyhület 6:140, 25, épület (= lelki épülés) 4:159, 34,
eszközlet Ts:29, 32, évület (= korosság) 2:162, 32, falrakat Ts:110, 32,
fekvet V:36, 46, felhevület Ts:75, 32, felvigyázat T 3:151, 34, férczelet
1:846, 41, feszület (= feszültség) 2:315, 36, figyelet 6:84, 24, foglalat
(= foglalkozás) 6:6, 21, folyóirat 4:152, 34 (időszakirat 4:153, 34), fon-
dorlat Ts:166, 32, fontolat 2:243, 36, fordulat (= fordulás) 2:405, 30
(= beszédfordulat) 6:26, 23, földözet (= fedélzet) Ea 1:143, 36, földhal-
mozat 4:13, 28, földirat E 1:59, 44, főzet A 1:127, 37, fuvallat 2:11,
29, fűrkészet 3:271, 30, fűzet 6:21, 22 („a körülmények szerencsés fűzete”)
Ea 1:204, 36, gallyázat Ea 2:28, 36, gáncsolat 4:237, 29, gépezet A 2:40,
38, hadarászat 2:51, 31, hajnalpirulat 1:167, 26, háladat K 3:96, 33,
hasonlat 6:137, 25, hegyszorulat Ts:201, 32, helyzet 4:238, 29, himezet
4:15, 28, idegzet 3:70, 44, idézet 4:277, 30, igazlat F:545, 40, igénylet
Pl:132, 45, intézet (= intézkedés) 3:37, 33, irtózat 1:10, 40, ismétlet
3:329, 32, izlet 3:135, 29, javallat 6:76, 24, javaslat 3:171, 31, jogbitorlat
3:7, 33, jóslat 3:158, 29, kajdászat 6:65, 24, kanyarulat Ea 1:200, 36,
kapsolat 6:140, 25, karczolat (= karczolás) Ts:187, 32, káromlat 2:58,
31, karózat Ea 2:150, 36, képlet (= képződmény) V:36, 46, képezet 6:23,
23, készület 4:19, 28, kifejlet 4:31, 28, kinézet (= kilátás) 6:97, 24,
kinyomat F:858, 38, konoklat (= konokság) 4:519, 43, korholat 4:382,
36, kormányalkat 3:129, 29, koronázat 6:150, 25, könyörület 4:294, 30,
környezet Ea 1:3, 36, körülnézet Ea 2:326, 36, kötet 6:85, 24, követ-
kezet 4:73, 28, kövezet 2:202, 32, közmondatt V:265, 46, közvirágzat
6:92, 24, közösület (= érintkezés) Ea 1:4, 36, kuruzslat 5:266, 42, kör-
nyület 6:16, 22, lánczolat 3:150, 19, lelkesület Ea 2:71, 36, lengzet 1:315,
21, lépesózet T 4:124, 34, levegőváltozat Ts:201, 32, lobbanat 6:216, 27,
lövet 2:90, 31 (lövettávol 3:342), 32, marczonglat Ea 2:56, 36, másolat
6:83, 24, mázolat A 1:489, 43, melléklet T 4:149, 34, méltánylat 4:476,
43, merészlet 2:434, 30, méret 5:148, 42, mérséklet 4:9, 28, mértéklet
2:146, 31, mészárlat Ea 1:47, 36, munkalat 6:215, 27, napszálat 2:10,
29, naptámadat 1:198, 36, naptünet 1:341, 25, nézet 4:5, 51 (= nézés)
2:10, 29, nyelvészet 1:195, 43, nyilat 2:86, 31, nyilatkozat 2:132, 31,
lenyomat V:40, 46, utányomat 4:348, 34, külön nyomatt F:523, 40, nyo-
mozat Ea 1:98, 36, nyugat T 3:146, 34, okirat Af:192, 44, okozat 4:401,
38, orvoslat 3:169, 31, országlat Ts:329, 32, oszlopzat Ts:34, 32, öntudat
2:89, 31, öntet Af:6, 44, örvendet 6:28, 23, örvényzet 2:89, 31, örület
A 1:720, 42 (= megörülés) 4:85, 31, összejövett Ea 1:86, 36, padlat Irod.
tört. közl. 1903:188, 48, padolat (= padló) 2:61, 31 (= padlás), 6:81, 21,
palánkolat Ea 2:40, 36, párkányzat A 2:270, 41, pattantyúzat (= tűzérség)
Ea 2:71, 36, pillanat 6:183, 26 (= pillantás, 1:161, 27, pillantat (= pillá-
nat) 6:100, 24 (= pillantás), 1:161, 27, piperézet 2:113, 31, pirulat 2:19,
31, posztózat 3:326, 32, próbát Ea 1:195, 36, rajzolat 6:135, 25, rémlét
2:41, 31, rendelet 2:159, 31, részlet 6:422, 34, rézveretes 2:163, 32,
rosszalat 6:76, 24, rovat A 1:1156, 41, röppenett 4:39, 28, ruházat 2:19,
31, sajnálat 6:90, 24, sánczolat Ea 1:143, 36, sarkallat K 3:138, 33,

sérület K 7:119, 36, sirirat 3:184, 44, sorozat 4:105, 33, sövényzet 2:164, 32, sugallat 6:190, 26, sugárzat V:46, 46, számolat Ea 1:8, 36, szárnyalat 3:133, 29, származat 3:128, 29, szavalat 5:221, 41, szégyenlet 6:98, 24, szemképrázat 4:415, 38, szemlélet 6:80, 24, szépművészet 6:187, 26, színművészet 5:141, 36, színészet 5:15, 36, szerkezet Ts:74, 32, színezet 5:215, 41, szivar (= szippantás) Ea 1:32, 36, szókötet (= mondatszerkezet) 4:306, 34, szobrászat 2:283, 36, szorulat (= szoros) 2:294, 36, szökellet 3:132, 29, szövet 3:327, 32, taglalat 3:356, 31, tanácsvégzet 3:34, 33, tanácslat 4:307, 34, táplálat Ea 1:14, 36, távlat (= távolság) Ea 1:159, 36, tekintet (= tekintély) 6:19, 22 (= nézet) 6:384, 31, tisztulat 3:350, 37, tökélet (= tökély) 4:42, 28, trombitafuvat 2:325, 33, udvarlat 2:358, 30, utánzat F:203, 40, utánképzet 4:15, 28, utóirat Af:243, 44, üdvözület (= üdvözlés) 1:205, 26, üdvözet 3:168, 31, ügyelet 6:39, 24, ünneplet Ts:139, 32, vádlat 4:302, 33, változat 3:127, 29 (= változás, Ea 1:90, 36, vándorlat 2:63, 31, vérfertőzet T 4:147, 34, vérhevélet 2:73, 31, védlet (= védelmezés) 6:166, 26, vendéglet Ts:174, 32, véset E 1:114, 44, vezérlet 3:170, 31, világnézet 4:515, 43, villanat 4:276, 30, virágzat 3:154, 29, virulat 4:47, 28, visszsugárzat 3:290, 32, vitázat F 4:522, 40, vizsgálat 6:36, 23, zendület Ea 1:132, 36, zengzet 1:163, 26, zengzetes A 1:488, 43, zöldellet 2:37, 31, zördület 6:37, 23.

2. Másik még kedveltebb képzője a *-lag-leg* határozó képző. Mintegy 450 szóhoz csatolja. Izelitőül itt csak az „a” betűvel kezdődőket soroljuk fel:

ajánlólag A 2:41, 43, akadályozólag E 1:346, 44, alacsonyyszivfüleg Ts:30, 32, alkalmilag Ea 1:190, 36, alkotványszerűleg Af:26, 44, állítólag vagy tagadólag 5:108, 40, állodalmlilag E 1:226, 44, álnevűleg 4:317, 34, anagrammailag 3:347, 37, állólag A 1:572, 43, angyalilag 2:368, 30, anyailag 3:329, 32, aránylag Ea 1:217, 36, árulólag V:339, 46, átfutólag Pl:88, 45, átmenőleg E 1:120, 44, atomilag A 2:1111, 41, atyailag 2:380, 30.

A mint látható, ma többnyire módhatározó *-an*, *-en*, *-on* képzővel helyettesítendő Bajza lag-legjét. — Használja egyébként nemcsak alapfok, hanem felsőfok mellett is: legláztóbbilag E 1:329, 44. Hozzáteszi tulajdonnevekből képzett mellénevekhez; csatóilag 4:453, 38 debreczenileg, nagyváradiilag A 2:750, 38, napoleonilag Pl:160, 45, oroszilag F 3:110, 40. — Elég sűrűn illeszti közvetlenül főnevekhez: kormányférőlag Af:147, 44, lépcsőleg 6:127, 25, méltánylag Ea 1:158, 36, önkényleg Af:252, 44, színleg Af:134, 44, tettleg 4:191, 37, tényleg 4:201, 43, virtuólag 5:287 stb.

3. Az ismertetett sajátságoknál még feltűnőbben jellemzik Bajza nyelvújítását a szokatlan, költői és németes összetételek szerfeletti alkalmazása. Nemcsak versei hemzsegnak e különös alkotásoktól, hanem prózája is telítve van velük. Gyakran megroították már költeményeit e miatt, feledve azt, hogy azt a gondolati és érzelmi tartalmat, melyet versei magukban foglalnak, csakis ilyen nyelven lehet kifejezni. A minden földitől elvonatkozott költészet egészen irreális nyelvet kíván. Am prózájában semmi keresni valójuk nincs ezeknek az ékítményeknek. Igaz, hogy itt nem annyira a költői összetételeket használja, mint a németeseket, melyek akkoriban ellepték az egész irodalmat. A németes összetételek történetének írója (vö. Nyr. 1906 7—10 f.) ugyan egészen mellőzi Bajzát, pedig — sajnos — egyike a legtipikusabb képviselőinek.

Németes melléknévi összetételek: *-dús*: eszme- 4:474, 43, *eredmény*- E 1:43, 44, *erény*- V:780, 47, *esemény*-* E 1:192, 44, *igény*- 2:290, 36,

* A dőlt szedésű szók tudommal az eddigi kimutatásoknál régiebbek.

izom- Pl: 290, 45, *kellem*- 1: 224, 37, *kép*- V: 141, 46, *képzemény*- 3: 368, 50, *lélek*- Pl: 101, 45, *munka*- Pl: 50, 45, *ötlet*- A 1: 575, 43, *szellem*- 4: 138, 33, *tehetség*- V: 122, 46, *tett*- Ea 2: 140, 36, *-ellenes*: *alkotmány*- Ea 2: 344, 36, *francia*- 5: 171, 42, *ész*- Af: 231, 44i *szabály*- A 1: 22, 40, *törvény*- 3: 199, 44, *zsidó*- KH: 615, 48, *-mentes*: *adó*- Pl: 237, 45, *lég*- E 2: 240, 44, *-sovár*: *érdem*- F: 874, 38, *kép*- V: 882, 46, *kincs*- V: 890, 47.

-szomjas: *birtok*- E 2: 191, 44, *bosszú*- 5: 282, 42, *had*- Af: 23, 44, *harcz*- A 2: 488, 42, *hatalom*- 5: 249, 42, *hír*- A 2: 116, 38, *pénz*- T 6: 76, 35, *pipere*- A 2: 169, 43, *tett*- Pl: 102, 45, *vagyon*- E 1: 289, 44, *vér*- A 2: 40, *hírszomjatlan* V: 661, 47.

-szomj: *becs*- T 6: 76, 35, *dics*- 3: 45, 35, *had*- E 1: 264, 44, *hivatal*- 5: 309, 43, *pénz*- Ea 2: 288, 36, *szabadság*- 3: 5, 33, *ujság*- V: 314, 46, *vagyon*- Ea 1: 188, 36, *vér*- Ea 1: 188, 36.

-telő vagy *-teljes*: *áldás*- V: 537, 46, *ármány*- V: 382, 46, *borzalom*- V: 707, 47, *bűn*- 2: 344, 37, *dics*- Pl: 50, 45, *dücsőség*- Pl: 66, 45, *élet*- T 4: 126, 34 és A 1: 259, 40, *érdem*- A 2: 126, 43, *erély*- V: 849, 47, *erény*- 3: 154, 29, *erő*- A 1: 22, 40 *érzelem*- 5: 210, 41, *fény*- E 1: 164, 44, *fenség*- E 1: 164, 44, *gondolat*- A 1: 392, 43, *gyalázat*- KH: 623, 48, *jellem*- Af: 5, 44, *jaj*- Ea 2: 97, 36, *kecs*- Pl: 281, 45, *kifejezés*- 5: 314, 43, *lélek*- 5: 334, 43, *méltóság*- A 1: 176, 42, *pompa*- E 1: 307, 44, *rém*- 3: 223, 45, *remény*- 2: 290, 36, *részvét*- 5: 87, 39, *szerелем*- 3: 369, 40 és 5: 99, 39, *szeretet*- 3: 245, 45, *talány*- 2: 259, 36, *tisztelet*- Af: 271, 44, *titok*- V: 153, 46, *vész*- Pl: 108, 45, *veszély*- Ea 2: 241, 36, *zavar*- A 2: 43, 43.

-üres: *érzelem*- 3: 72, 44, *gondolat*- 4: 475, 43, *-hű*: *élet*- 5: 201, 41, *jellem*- 5: 198, 41, *gondolatszegény* A 1: 909, 42, *villámterhes* V: 386, 46 stb.

túl:- *-bátor* 5: 208, 41, *-buzgó* 4: 466, 41, *-csapongás* 4: 6, 28, *-becsülni* E 1: 240, 44, *-csigázni* 5: 344, 45, *-dagad* 1: 253, 28, *-élni* 2: 360, 30, *-érett* 5: 217, 41, *-erő* 3: 143, 29, *-hatalom* Af: 204, 44, *-hegy* 6: 68, 24, *-művelt* Pl: 279, 45, *-nyomóság* Ea 2: 294, 36, *-part* 6: 132, 25, *-súly* Af: 137, 44 (*-nyomadék* V: 800, 47, *-nyomaték* Ea 2: 84, 36), *-szárnyalni* V: 742, 47, *-szigor* V: 860, 47, *-szigorú* 5: 341, 45.

Igétős összetételek:

csal:- *-kép* T 4: 142, 34, *-eszköz* 3: 64, 44, *-étek* 5: 191, 38, *-fény* A 1: 7, 40, *-lepel* E 1: 133, 44, *fogparancs* Pl: 91, 45, *forrkör* E 1: 60, 44, *gyűllhely* 2: 106, 31, *kezdpont* Ea 1: 4, 36 (*kezdetpont* V: 40, 46), *kötjel* K 4: 119, 34, *küzdhely* 2: 60, 31, *mérpálcza* Pl: 85, 45, *nyug*:- *-díj* 3: 143, 29 (*-pénz* Ea 1: 91, 36), *-hajlék* 1: 250, 24, *-hely* 3: 227, 45, *-kép* 6: 416, 25, *-párna* 1: 212, 33, *-part* 6: 253, 27, *-pont* 3: 375, 41.

rak:- *-hely* 4: 100, 31, *-piacz* Ea 1: 113, 36, *-tár* Ea 1: 113, 36.

szün:- *-fertály* 6: 120, 25, *-idő* 6: 281, 29, *-nap* 6: 6, 21.

vál:- *-jegy* 4: 123, 33, *-rokonság* 4: 399, 38 (*kéjrokonság* 3: 289, 32).

véd:- *-állapot* Ea 1: 145, 36, *-állás* Ea 1: 141, 36, *-állomás* Ea 2: 191, 36, *-angyal* 2: 184, 32, *-asszony* 3: 168, 31, *-bástya* 3: 27, 33, *-csata* V: 326, 46, *-csillag* 6: 85, 24, *-erősség* Ea 2: 105, 36, *-erszény* Ea 1: 43, 36, *-fal* Ea 2: 15, 36, *-had* 3: 15, 33, *-hely* Pl: 57, 45, *-intézet* (= intézkedés) Ea 2: 481, 36, *-írás* T 4: 146, 34, *-isten* T 3: 155, 34, *-istennő* 3: 40, 33, *-istenség* E 1: 77, 44, *-katona* 3: 116, 47, *-köpönyeg* 3: 291, 30, *-lélek* Ea 1: 31, 36, *-mű* Ea 1: 241, 36, *-nemző* T 3: 156, 34, *-ok* Ea 1: 237, 36, *-őrség* Ea 1: 286, 36, *paizs* Ea 2: 57, 36, *-sáncz* 3: 7, 32, *-sereg* V: 371, 46, *-szellem* 6: 85, 24, *-szent* E 2: 97, 44, *-szer* Ts: 8, 32, *-szó* Ts: 330, 32, *-szónok* 3: 332, 32, *-szövetség* Ea 1: 233, 36, *-torony* V: 95, 46, *-vonat* (= védelmi vonal) Ea 2: 16, 36, *lát*:- *-határ* 6: 96, 24, *-ideg* 2: 263, 36, *-kor* 6: 21, 22, *-piacz* (= néző szín) Ea 2: 251, 36, *-pont* Ea 1: 6, 36.

zár:- *-csapat* (= utóhad) Ea 1: 233, 36, *-ház* (= fogház) Ea 2: 26, 36, *-hely* Ea 2: 151, 36, *-jel* 4: 246, 30.

Példák a németes összetételek többi fajaira és a költői összetételekre:

báj:- *-alak* 1: 212, 33, *-kor* 1: 162, 25, *-nap* 1: 219, 35, *-reggel* 1: 153, 35, *-sugár* 1: 196, 36, *-vidék* 1: 250, 24, *-világ* 1: 180, 32, *-virág* 1: 214, 34, *-völgy* Ts: 203, 32, *-zene* A 1: 1071, 42, *-kép* 1: 224, 37, *gyász*:- *alkotvány*

3:328, 32, -beszéd A 1:529, 43, -dal 1:164, 26, -emlék V:70, 46, -fátyol 3:293, 32, -felleg 1:205, 26, -fenyő 6:253, 27, -fuvalom 1:212, 33, -hang 2:130, 31, -harang 1:326, ?, -harangszózat 4:226, 46, -hon 1:66, 27, -idő 3:54, 33, -jel 1:261, 31, -kép 1:202, 26, -köd 1:205, 26, -könny 1:255, 32, -látvány 3:293, 32, -lep 1:207, 26, -menet Ea 1:288, 36, -menyegző 2:210, 32, -öltözet 2:234, 36, -pad 3:325, 32, -pompa 3:293, 32, -ruha 3:293, 32, -szó A 2:126, 43, -világ 1:260, 31, -virág 1:256, 32.

hős:- álom 1:256, 32, -babér 1:232, 45, -fi 1:290, 32, -csata 1:328, ?, -halál Ts:205, 32, -indulat T 4:133, 34, -jel 1:267, 35, -kor 3:133, 29, -koszorú Ts:31, 32, -költemény 3:289, 32, -legény 1:290, 32, -lélek 3:135, 29, -lelkű 5:321, 30, -világ K 6:172, 36.

kéj:- derengve 1:339, 25, -gyönyör 6:79, 24, -hölgy 5:269, 42, -kert E 1:42, 44, -láng Ts:79, 32, -lobogva 1:207, 26, -mező 6:85, 24, -mámor V:795, 47, -rózsa 1:228, 36, -tombolás Af:219, 44, -utazás 2:267, 36.

láng:- érzelem 2:234, 37, -ész 3:278, 30 (genie 4:12, 28, *lángelme* 2:454, 30, -szellem 3:361, 33, -velő Af:95, 44), -fegyver 3:342, 32, -ideál 1:206, 26, -kivánat 6:79, 24, -lobogva 1:202, 26, -meleg 1:258, 31, -pont 4:108, 33, -sugár 2:23, 31, -szárny 1:242, 50, -szerelem 1:181, 34, -szin 1:304, 21, -szív 1:169, 32, -szó 3:142, 29, -vész 1:213, 34.

öröm:- csepp 2:90, 31, -derület 2:84, 31, -érzés 6:196, 26, -érzet 2:96, 31, -halál Ts:88, 32, -hang 6:172, 26, -harsogva 3:11, 33, -hír 6:356, 25, -kéj 1:166, 27, -kiáltás Ea 1:179, 36, -kiáltozás Ts:188, 32, -könny 1:171, 27, -kor 3:199, 44, -lány 2:365, 30, -nap 2:393, 30, -ömlédés 5:82, 39, -pohár Ts:112, 32, -ragyogló 1:161, 25, -riadás T 6:82, 35, -rivalgás 5:235, 41, -szin 2:364, 30, -taps 4:94, 31, -tenger 1:256, 32, -tombolás Af:218, 44, -tűz 2:303, 36, -virág 2:245, 36, -zaj 3:139, 29, -zajolás Ts:335, 32.

szerelem:- dal 4:170, 34, -dalnok 2:313, 36, -fegyver 2:390, 30, -gyónás Ts:78, 32, -gyullasztotta 2:361, 30, -láng 2:112, 31, -levél Ts:151, 32, -tüzelte 2:37, 31, -vallás 6:85, 24.

szív:- fájdalom 2:40, 31, -gyötrelme 2:177, 32, -metsző 3:49, 33, -nyilallás 2:205, 32, -szaggatás 1:215, 34, -szorulás 5:225, 41, -bájló 2:398, 30, -bánat 1:220, 35, -bilincselő 3:132, 29, -bú A 1:529, 43, -csere 2:15, 31, -dal 1:190, 36, -derítő 1:261, 31, -dobogva 1:162, 25, -éltető 1:198, 36, -epedve 1:196, 36, -epesztő 1:257, 31, -érzelem 5:206, 41, -hajnalodva 6:196, 26, -harcz 3:305, 34, -igéző 1:225, 37, -képzés 3:373, 41, -képző 4:170, 34, -királyné A 1:812, 39, -láng 1:235, 45, -megilletődve 1:313, 21, -nyugalom 6:134, 25, -olvasztó 1:159, 24, -rázó 1:157, 24, -remény 1:180, 32, -reszkettető 2:163, 32, -rezgető 2:79, 31, -rokon 4:422, 38, -vér 1:234, 45, -virulva 6:86, 24, -vonzalom 2:415, 30, -vonzó 6:416, 25.

varázs:- alak 5:233, 41, -erő 3:139, 29, -fátyol 4:116, 33, -fény 4:114, 33, -hang Ts:334, 32, -hatalom 3:60, 43, -kör Ts:136, 32, -lak 2:18, 31, -láng T 4:119, 34, -lant 2:232, 36, -nő 2:235, 36, -szer K 3:134, 33, -szoba 2:223, 36, -szőnyeg 4:111, 33, -torkú 5:326, 43.

vér:- áldozat 1:208, 26, -alkat 2:434, 30, -csata 1:265, 34, -eszme Pl:54, 45, -förtelen 2:266, 36, -fertőzet Af:37, 44, -fürdő Pl:52, 45, -habzat 3:356, 31, -harcz E 2:263, 44, -jelenet 3:88, 47, -könny 1:319, 21, -mező 1:218, 35, -munka V:658, 47, -ontó 3:27, 33, -özön 3:127, 29, -pálya 6:255, 27, -rokonság 2:377, 30, -seb 1:267, 35, -szopó T 4:120, 34, -tanú 4:202, 43, -vesztesség 2:457, 30.

vágy: becs-Ea 1:166, 36, becsület- 2:291, 36, bir- V:775, 47, birtok- T 6:76, 35, dics- 3:138, 29, élv- V:406, 46, ét- 2:369, 30, hon- Pl:235, 45, nyer- E 2:250, 44, nyereség- Ts:109, 32, tud- 3:235, 45, tetsz- 2:334, 37 stb.

A NyUSz.-ban Bajza 13 szóval szerepel, ú. m.: *alakzat* 31, *beszély* 33, *elmemzetlenül* 44, *emberiesség* 43, *észbeteg* 31,* *fér-*

* NyUSz.-ban tévesen 1830; de vö. Bajza művei, 4:86.

fiatlan 44, foszladozni 29, harsona 36 előtt, hasonlólag 31, iránylat 28, költőtlen 42, párviadal 32, száműzni 26. Ezeken kívül 3 szót a Társalkodó 32-ös folyamából idéz Szily Helmecczynek tulajdonítván őket, pedig az illető cikket Bajza írta. Ezek: *érdektelen* 32, *fogadalom* 32, *személyzet* 32. A NyUSz. megjelölése óta több szót mutattak ki a NyUSz. adatainál előbből, Bajza műveiből. Összesen 17-et, még pedig: *bohózat* 30, *ékitvény-szer* 30, *emberbaráti* 30, *kegyjel* 30, *körirat* 34, *közdivatú* 34, *munkatárs* 34, *súlyegyen* 30, *elszórakozás* 34, *tollharcz*, *tolcsata* 30, *vágytárs* 30, *vizsga* 33 és *közvélemény* 30, *pártfogol* 30, *segédkönyv* 30, *tanulságos* 34 (vö. Nyr. 1903:159—169 és 1906:468—474). Ma tehát 33 szót tartanak a Bajzáinak.

Vizsgáljuk meg először e szavakat, mennyiben lehet őket Bajza javára írni. Mindenek előtt kirekesztjük tárgyalásunkból azokat a szókat, a melyek kérész életiek voltak, mert nézetünk szerint a nyelvújítás állandó termékeitől mindig el kell választani a múlt jelenségeket. Elhagyjuk hát a következőket: *elnem-zellenülni*, *észbeteg*, *hasonlag*, *iránylat*, *ékitvényt*, *súlyegyen* és *elszórakozás*.* Marad 26. De ezek közül is több megkerült korábbról: *közvélemény* (Nyr. 1904:343), *vágytárs* (Nyr. 1906:14). Még marad 24, mely közül több előbb meg van Bajzánál, mint eddig idézték: *közdivatú* 3:331, 32, *munkatárs* 6:213, 26, *körirat* 3:152, 29, *száműzni* 1:157, 24.

A 24 szó közül némi alappal a következőket tarthatjuk a Bajzáinak: *beszély* (vö. NyUSz.), *alakzat*, *személyzet*, *bohózat*, *körirat*, mint at-et képzős főneveket, *férfiatlan*, *költői(e)tlen*, *érdektelen*, mert a fosztóképzőt is igen szereti (csonkítva is: avatlan 5:264, 42, alkalmazhatlan 5:190, 38, mértékletlen 3:345, 32, másitlan 2:292, 36, inghatlan 6:58, 24, részvétlen 3:276, 30, részrehajlatlan 6:216, 27, természetlen 3:128, 29, vétlen 4:246, 30 stb.), övé lesz az *emberbaráti*, mert a *baráttal* való németes összetételek gyakoriak nála (*béke-* 2:368, 30, *igazság-* A 2:117, 38, *mű-* 4:110, 33, *nép-* Ts:6, 32, *tudomány-* 3:192, 44, *zene-* A 2:1152, 41), ha az „*emberbaráti*“ az ő szava, övé lehet az *emberiesség* is, a *tolcsata* és *tollharcz* szókat bátran készíthette a polémia nagy mestere, a *száműzni* szó mindenesetre neki köszönheti az elterjedését. Ez a 13 szót fogadhatjuk el az eddigiek közül Bajza József új szavainak, a melyekhez járul még az Akadémia szótárának ajánlott s életben maradt 3 szó is. A többire nem találunk semmi alapot, sőt erősen kételkedünk, hogy pl. a *foszladozni* ne volna meg 29 előtt. A *harsona* szót, mely a NyUSz. szerint 36 előtt már meg volt Bajzánál, én csak 47-ben találtam meg (V:658).

(Folytatjuk.)

BAJZA JÓZSEF.

* A két utóbbi szó egyébként előbb is előfordul Bajzánál, mint eddig kimutatták: *súlyegyen* 3:146, 29, *elszórakozás* 2:413, 30. Az *észbeteg*-ről azt mondja a NyUSz., hogy ez az első összetétel a „*beteg*“ szóval, pedig már Bajzánál meg van előbből a *hírbeteg* 4:295, 30.

A moldvai csángó mássalhangzók történetéből.

II.

7. -k ~ -0.

Sz. *mük* (*mükünyket*; *ε mük hüznyk*) ,mi', vö. *mük* Székelyföld, Marosszék (Karácsonyfalva), Brassó m. Tatrang, Hunyad m. Lozsád, Szoln.-Dob. m. Domokos, Moldv. csáng. (Szarvas, Munkácsi) MTsz.; *mük* és *mü* Csikszentdomok. Szabó Dezső NyFüz. 9:25, *mük* Szoln.-Dob. m. Magyar-Décse, Sófalvy Károly A Szoln.-Dob. m. irod. tört. etn. társul. III. évkönyve 23; *mik* Kalotaszeg, Bánffy-Hunyad, Zsobok, Érmellék, Szatmár m. Nagybánya, Szilágy m., MTsz.; *mik* (és *mink*) Szoln.-Dob. m. Kapnik, Illés István A Szoln.-Dob. m. irod. tört. etn. társul. III. évkönyve 45.

Sz. *tük* (*tükteket*) ,ti', vö. *tük* Udvarhely m. Keresztúr, MTsz.; *tük*, *tük* és *tü* Csikszentdomok. Szabó Dezső NyFüz. 9:25; *tük* és *tik* Szoln.-Dob. m. Kapnik, Illés István A Szoln.-Dob. m. irod. tört. etn. társul. III. évkönyve 45, *tük* Szoln.-Dob. m. Magyar-Décse, Sófalvy Károly u. o. 23; *tük-* (ebben: *tüktököt*) és *tü* Gyergyó, Gencsy István NyFüz. 20:40; hétf. csáng. *tük-* (ebben: *tüktököt*) és *tü* Csernátfalva; *tik* Palóczság, Gömör m. Hanva, *tyik* Heves m. Felnémet, MTsz.; *tik* Debreczen, Oláh Gábor NyFüz. 26:15, Abauj özö nyj., Szemkő Aladár NyFüz. 13:42, Vác, Nagy Sándor NyFüz. 10:35, Bakonyalja, Horváth Endre NyFüz. 34:22, Pápa vid., Beke Ödön NyFüz. 17:15, Győr m. Szigetköz, Szabó Sándor NyFüz. 38:23, Ada vid., Csefkő és Molnár Nyr. 27:409, Bihar m. Jánosfalva, Böszörményi Géza NyFüz. 29:21.

Több helyt, a hol a több. 2. személynévmás *tik*, *tük*, egy várható **mik*, **mük* helyett a gyakori *minket*, *müinket* tárgyesetből elvont *mink*, *müink* alakot találunk: *mi'k* Debreczen, Bakonyalja, *mink* Abauj özö, Vác, Pápa vid., Győr m. Szigetköz, Ada vid., Bihar m. Jánosfalva, (*müink* és *mik*;) Szoln.-Dob. m. Kapnik, l. fönt i. h.; *müink* Hunyad m. Lozsád, Székelyföld, MTsz.; néha a régibb irodalomban is, pl. (*müink*) 1682 Hall. Paizs, 1717—58 MikTLev., 1713 BélComp., l. NySz.

A *mik*, *mük* és *tik*, *tük* alakokban a szóvégi -k természetesen a „rendes névszótöbbsesítő“ (vö. Budenz, UA. 51. §.), éppen úgy mint pl. a nyelvjárásiag előforduló finn *met*, *tet*, *het* (e helyett: *me*, *te*, *he*) többesi személynévmásokban a -t többesképző.

A fönt idézett adatok szerint a *mik*, *tik*-féle alakok járatosak nemcsak az Erdélyben, hanem az északi és északkeleti Magyarországon és Dunántúl is.

Ismert dolog, hogy a *k* az *ők* szóban is többesképző (vö. az *ő házuk*, *ő náluk*; HB.: *miv*, *tiv*, *iv*; *w bunet*, de: *iv uimad-saguc*; vö. Budenz i. h.), csak hogy a többesi *-k* itt már nagyon korán (vö. a codex-alakokat: *hewk*, *hwk*, *ewk* JordC., *wk* VirgC., sőt *őkec* DebrC., *őkek* VeszprC. is) az egész magyar nyelvterületen csatlakozott a többesszámi 3. személynévmáshoz, megkülönböztetésül a megfelelő hasonló egyesszámú személynévmástól. Igen valószínűnek tekintendő, hogy éppen a *-k* végű többesi 3. személynévmás mozdította elő a *-k* végű 1. és 2. személynévmás-alakok alakulását.

9. *-rg > -rk.

Sz. *färsärgk* 'farsang', vö. *farsankban* 1564, OklSz.; valamennyi NySz.- és MTsz.-beli alakban (a székelyekben is): *-ng* (igy a hétfalusi csángóban is: *färsärg* Csernátfalu) (német eredetű szó: vö. bajor *faschang*, l. pl. Lumtzer & Melich, Deutsche orts. u. lehnw. 94—5).

Nem lehetetlen, hogy e jövevényt szót eredetileg *-k* végű alakban vették át (vö. az OklSz.-beli alakot is) és hogy a magyarországi *-g* végű alakok későbbiek. Ebben az esetben természetesen a *-g*-t általánosították volna olyan esetekből, a hol zöngés mássalhangzó következik utána (pl. *farsanghan*, vö. az OklSz.-beli alakot). De talán mégis valószínűbb, hogy a *-g* az eredeti és hogy későbbben a moldvai csángó nyelvben általánosították a *-k*-t olyan esetekből, a hol a *-g* zöngétlen mássalhangzó előtt *-k*-vá hasonult át (pl. Sz. *färsärgktöl*).

10. *-g > -gg-

Sz. *ieggēt* 'íjeget, ijesztget, ijeszt'.

A kettős *-gg-* minden esetre újabb fejlemény eredményének (*ieggēt* < *ieget), valószínűleg analógiás képzésnek tekintendő (vö. moldv. csáng. Sz. *aggât*, *djuggât*, *foggot*, *liggât*, *regget*, *saggât*).

11. -g ~ -o.

Sz. *pemeteg* 'pemet, pemeté', vö. *pemeteg* Csik m., *peneteg* Háromszék m. Kovászna, „*penetej* [? talán hiba *peneteg* helyett] Csik-Madaras“, MTsz. (szláv eredetű szó, vö. ó-eszl. *pometü* 'kehricht', bolg. *pomet* 'ofenkehrwisch', l. Miklosich Die slav. Elem.)

A megfelelő (szláv eredetű) moldvai oláh szó ez: *pămütug* 'ofenwisch'. Világos, hogy a szóvégi *-g* az említett magyar szavakban oláh hatás következtében keletkezett.

12. -lt ~ -l.

Sz. *sâhōlt* 'sehol', vö. *soholt* Székelyföld, *sohult* Székelyföld, Háromszék m., *suhult* Kalotaszeg, Zsobok (Kolozs m.), *sohujt* Székelyföld, Udvarh. m. Olasztelek, Csik m., *suhujt* Csik m..

suhutt Székelyföld, Udvarh. m., *sohutt* Háromsz. m., Csik m., Dunántúl, MTsz.; a régiebb irodalomban: *sehult* (1515—1709) LevT. II.; *soholt* XV. száz. első negy. GyöngyC.; *soholt*, *sohult* 1575 Helt-Kron.; *soholth* 1568 MelSzJán.; *sohont* 1659 BarSzBúcsú; *sohot* 1551 HeltBibl.; *sohult* 1626—7. ZvonPost., 1669 Póslgasz., 1696 IllyPréd.; *sohült* 1682 HallPaizs., 1630 SallVár.; *sohut* 1603 PázmFel., 1617 LépPTük.; *suhult* 1689 TelekiFLél.; *sonholt* RMNy. II., I. NySz.

Sz. *vál'áholt* 'valahol', vö. *valahunt* Szoln.-Dob. m., MTsz.

Vö. még: *nehut* Székelyföld, *nehutt* Fajszt, *nihurt* Mezötúr, *nyihutt* Szalonta, MTsz., és a régiebb irodalomból: *holt* 1526—7 ÉrdyC. [kétszer]; *neholt* XVI. száz. GöröcsMáty.; *neholt* 1645—76 KLöcse; *nehult* 1603 PázmFel.; *nehült* 1613 PázmKal.; *nehült*, *nehut* 1669 Póslgasz.; *nehult*, *nehut* 1667 Sám3Fel.; *nehott* 1603 HallPréd., I. NySz.

Az eredeti lokativusi -t rag tehát megőrződött (vö. Simonyi TMNy. 681) a moldv. csángó nyelven kívül, még Székelyföldön és Dunántúl is.

13. -nt ~ -n (-kēnt ~ -kēn).

1. Sz. *māskēnt* 'másként, másképpen' | Sz. *dārābāykēnt* 'darabokra aprítva; darabonként' (de néha így is: *dārābāykēn*) | *āprōykēnt* 'elaprítva', pl. *āprōykēnt* (azaz: 'elaprítva') *āttām* *ε* *kūneret* *ε* *djērmeknek*. *

2. Sz. *edđji-edđjeykēn* 'eggyenként', *edđji-kettykēn* 'kettenként', *edđji-ötöykēn* 'ötönként' | Sz. *sālāykēn* 'szálanként' (s. *tēptem ki ε kēndert*), *dārābāykēn* l. fönt | Sz. *nāpāykēn*, *heteykēn*, *hōlnāpāykēn*, *östöykēn* 'esténként'.

Észre vesszük, hogy az 1. alatti alakok modális-, a 2. alattiak pedig distributív (különítő, osztóztató)-jelentésűek, továbbá, hogy az előbbieket — a módot jelentők — közt olyanok is vannak, melyekben a -kēnt a főnév -n-ragos alakjához csatlakozik.

Simonyi és Szinnyei véleménye szerint az -nként ragnak „eredetileg semmi köze sem volt a -ként raghoz“ (I. TMNy. 687, Nyr. 17: 293—4). De az előbbinek, a -nként ragnak az eredetéről ők már nincsenek egy véleményen. Szinnyei szerint (Nyr. 17: 291—3) a fejlődés ilyen lehetett: *napok-ént (vö. *istenént* 'secundum deum', stb.) > *naponként („parazitikus -n-nel“) > (per dissimilationem) *naponkēnt > *naponkēt* [vagy egyenesen: *naponkēnt > *naponkēt*] > (a „puszta“ -ként rag analogiájára) *naponként*. Szinnyei a cikke elején „készségesen megvallja, hogy ő sem tud valami erős alapon álló magyarázattal szolgálni“ és hogy a megemlített magyarázata „jóformán csak ötlet számba mehet“ (i. h. 292. l.).

* Rubinyinál (Nyr. 30: 111): *māskēnt*, és még azonkívül: *sokkēnt* 'sokféleképpen', *olākēnt* 'oláhul'; *egyszerenkēnt* 'néha-néha'. Ezek valószínűleg déli-csángó kifejezések.

Simonyi (i. h. 689. l.) a magyarázatában a régi *-nkéd* alakból indulván ki, valószínűnek tartja, „hogy az *-nkéd* olyan két részből áll, mint pl. *azon-tul*, *ezen-fölül* stb.“; tekintetbe véve, hogy ragunk „igen gyakran szerepel időhatározókban (*naponkéd*, *esztendőnkéd*), hogy régi nyelvünk csakugyan ismer egy időt jelentő *kéd* főnevet ebben az adverbiumban *ekkedig* = eddig, ez ideig: akkor nem lesz nagyon merész az a föltevés, hogy ennek a *kéd*-nek van köze az *-nkéd* raghoz“. *Napon-kéd*, mely tehát = „napnak idején, nap-kor“, „eleinte pusztán időhatározó volt a „mikor“ kérdésre s csak később vette föl a mai jelentési árnyalatot“. Ezt támogatja még avval is, hogy az *-nkéd* rag „írott nyelvelméleinkben időhatározáson kívül alig fordul elő másképp, mint e két kifejezésben: *házanekéd* és *fejenekéd*“. „Ezekbe és egyebekbe (nevezetesen az *egyenként*-féle számnévi alakokba) akkor mehetett át a *kéd*, mikor időjelentése már elhomályosodott. Később ez a kategória-csere még abban is érvényesült, hogy a *kéd* elem egészen a módhatározó *-nként* raghoz vált hasonlónvá.“ „Mint hogy az *egyenként*, *hármanként* helyett ilyen kifejezéseink is vannak: *egyen-egyen*, *hármán-hármán*, azt hihetjük, hogy a számneveknél ezek a rokonértelmű alakok, melyekben már úgy is volt egy *n* elem, megkönnyítették az egész *-nként* rag alkalmazását.“

Azonban Simonyi magyarázata sem tudott engem teljesen megnyugtatni. Először is nem bizonyos, hogy az *ekkedig* (*ezkedigh* JordC., ÉrdyC., *ekedyg* RMNy. II., HeltUT., *ekedig* BornPréd., ACsereEnc., TörtT.² I., *ekediglen* FélTan., *ekkedig* MATanSB., BodPol., *e'kedig* Megy6Jaj., *ekketig* MA., MiskAnglJnd., *ekkedigis* ForróCurt. „hactenus, adhuc, hucusque; bisher“ MA., I. NySz.) adverbiumban egy időt jelentő *kéd* főnév rejlik; mert hiszen lehetséges, hogy ez a *kéd* azonos a *kégy* (*keed* WinklC., *ked* KulcsEvang., *kíj* SylvUT., *kőg*-, *kőlg*y C.) „stadium; circus, curriculum (pályafutó hely)“ (*hatar kőlg*y „meta“) szóval, a mint azt Szarvas véli (Nyr. 16:34), és akkor az *ekkedig*-beli *kéd* szó eredetileg inkább helyet jelentett, mint időt. Azután a szóbanforgó *-nkéd* rag (tehát a *-d*-, *-t*- előtti *-n*- nélkül) az „írott nyelvelméleinkben“ időhatározáson kívül másképp is fordul elő, mint a már említett két kifejezésben: *házanekéd* és *fejenekéd*; ez világosan kitűnik a következő adatokból (melyek közt a nyomtatott nyelvelmélekből is van egy- pár példa):

darabonkeed 1526—7 ÉrdyC. | *eggenked* 1525—31 TelC., — *eúgenkid* 1541 SylvUT. | *ertelemkeed* 1526—7 ÉrdyC. | *feyenkeed* XVI. sz. első negy., *feyenked* 1530-1 ÉrsC., 1530—2 TihC., *feyenketh* ÉrsC.; — *feienkid* 1541 SylvUT. | *hazaneked* XVI. sz. első negy. VirgC., 1516—9 JordC., *hazankeed* 1526—7 ÉrdyC. | *ygheenkeed* „igénként“ 1526—7 ÉrdyC. | *yzenkeed* 1516—9 JordC., *izenket* 1519 DebrC., *yzenkeed* 1526—7 ÉrdyC.; — *izenkid* 1541 SylvUT. | *varasonkeed* 1526—7 ÉrdyC., I. NySz. és TMNy. i. h.

Ellenben a szóbanforgó rag tudtommal főképpen csak öt időhatározóban szerepel a régebbi irodalomban, t. i. ezekben: *esztendőnként*, *időnként*, *koronként*, *naponként* (igen gyakori), *óránként*. Az *-nkéd*-féle adatok a következők:

esztendenkeed 1516—9 JordC., *esztendőn keed* 1526—7 ÉrdyC. | *koronkeed* 1526—7 ÉrdyC., *koronked* XVI. sz. első negy. VirgC. | *naponked* 1508 DöbrC., 1512—3 NagyszC., 1516—9 JordC., XVI. sz. első negy. VirgC.; *naponkedied* 1519 DebrC.; *naponkeeth* 1522 KeszthC., 1539 KulcsC.; *naponkeed* 1516—9 JordC., 1526—7 ÉrdyC., *naponkedualo* 1525 VitkC. | *horankeed* 1526—7 ÉrdyC., *orankeed* 1530—1 ErsC., l. NySz. és TMNy. i. h.

A régebbi irodalomban tehát az *-nkéd*-féle alakokat nem használták gyakrabban az időhatározókban, mint másféle határozókban.

Az *-nként*-féle alakokról (melyekben tehát *-d*-, *-t*- előtti *-n*-van) nem mondhatjuk, hogy az *-nkéd*-félénél későbbiek volnának a régi irodalomban; sőt ellenkezőleg az *-nként*-félék korábban fordulnak elő, vö. *naponkend* XV. sz. másod. feléből AporC., *naponkenth* és *naponkeenth* 1506 WinklC., *jzenkenth* 1510 MargL.,* l. NySz. Az *-nként*-féle alakokra vonatkozólag a NySz.-ban a következő adatokat találjuk:

a) időhatározók: *esztendőnkenth* 1533 Komj., *esztendőnként* 1590 KárBibl., 1592 C., 1673 ComJan., *esztendőnként* 1639 VerVerb., *esztendőnként* 1689 TelekiFLél. 1702 MiskVKert | *időnként* 1626—7 ZvonPost. | *koronkint* 1604 MA., 1767 PPB. | *naponkend* XV. sz. másod. feléből AporC., *naponkenth*, *-keenth* 1506 WinklC., *naponkent* 1510—21 CornC., 1519 DebrC., 1522 HorvC., 1525 VitkC., *naponkent valo* 1517 DomC., LevT. II., *naponként* 1584 BornPréd., 1636 PázmPréd., RákFLev. | *óránként* 1708 PP., *óránkint* RákFLev.;

b) nem időhatározók: *aytonkeent* 1517 DomC., *aitonkend* XVI. sz. első negy. WeszpC., *ajtonként* 1592 C. | *appronkent* RMNy. II., *aprónként* 1608 MABibl., RadvCsal., *apronkint* 1621 MA., *apronként* 1659 CzeglMM., *apránként* BethlÉlet. | *approdonkent* 1613 PázmKal., 1639 VerVerb., *apródonként* MonIrók, 1758 HallTel. | *csoportonkint* BercsLev. | *darabonkint* 1592 C., *darabonként* 1673 ComJan., *darabonként* 1708 PP. | *egyen kent* 1530—1 ErsC. *egyenként* 1598 DecsiAdag., *eggyenként* 1669 PósiGazs., *egyenkint* BercsLev. | *falunként* 1592 C., 1604 MA. | *falatonként* 1673 ComJan. | *fenkynth*, *feyenkynth* 1533 KomjSzPál, *feienként* 1590 KárBibl., *fejenként* RMK II., 1613 PázmKal., *fejenkint* 1618 MAScult., *fűfönként* MonIrók | *hatvanodonként* 1673 ComJan. | *hazonkent* XVI. sz. első negy. VirgC. | *helenként* 1588 MonApol.

* Egy pár esetben az *-nként* és az *-nkéd* félék egymás mellett fordulnak elő ugyanabban a codexben: *naponkent* ~ *naponkedied*, *izenket* DebrC.; *naponkent* ~ *naponkedualo* VitkC.; *egyen kent* ~ *feyenketh* ErsC.; *hazonkent* ~ *hazanked* VirgC., vö. NySz.

húszonként BercsLev. | *jzenkent* 1510 MargL., *izenkint* 1592 C., 1627 MA., 1767 PPB., *izenként* 1645 GKatTitk., 1691 Szentplzr. | *kettőnként* 1592 C. | *negyvenenként* 1592 C., 1767 PPB. | *nyájanként* 1592 C., 1621 MA., 1767 PPB. | *részénként* 1592 C., 1692 ComVest., 1767 PPB. | *százanként* 1592 C., 1604 MA., *százankint*, *három-négy-százonként* BercsLev. | *századonként* 1767 PPB. | *szēmēnként* RadvSzak. | *szerenként* ‚einer nach dem andern, nacheinander‘ 1663 PaskóESir. | *tizenként* 1592 C., BercsLev. | *utonként* 1535 OzorChr., l. NySz. és TMNy. i. h.

Megjegyzendő, hogy pl. *naponkéd* a régi irodalomban nem jelenti ezt: „napnak idején, nap-kor“ (vö. fönt), hanem mindig = ‚quotidie, quotidiane, in dies singulos‘.

Ha a *-kéd* rag igazán azonos volna egy akár időt, akár helyet jelentő **kéd* vagy *kégy* főnévvel, akkor még azt is várná az ember, hogy ez az időt vagy helyet jelentő szó el volna látva határozóraggal, pl. *-n*-nel vagy *-t*-vel, úgy mint pl. *-kor* ezekben: *mikort*, *azkort*, *mindenkort*, *mikoron*, *akkoron*, stb. vö. Simonyi TMNy. 703—4, és hogy az ill. megelőző főnév nem volna *-n*-ragos; tehát azt várnánk, hogy legalább egyszer-egyszer a *naponkéd* (*napon-kéd*) helyett ilyenfélekkel is találkozunk: **nap-kédett* v. **nap-kéden* v. **napnak kédén*. Ilyeneket azonban hiába keresünk.

Mind ezek alapján részemről nem hiszem, hogy az *-nkéd*-ragbéli *-kéd* azonos volna egy állítólag időt jelentő **kéd* főnévvel.

Véleményem szerint a szóbanforgó *-nként* (*-nkét*, *-nkéd*) ragnak eredetileg igenis köze volt a *-ként* (*-másként*, *miként* stb.) raghoz.

Simonyi (TMNy. 685—7) ezt az utóbbi ragot az „egyértékű és egyeredetű“ *kéj*, *kény* szókból származtatja (*„önként < *ön-kéj-ént v. *ön-kény-ént“*; *másként* eredetileg a. m. „más úton, más módon“, vö. mordv. *ki* ‚út‘, finn *keino* ‚út-mód, eljárás‘ lp. *käja* ‚vestigium‘, *käino* ‚via‘, l. Budenz MUSz. 10—2). Szerinte „a **-ként* rag eredetileg a. m. úton, azaz módon, származik pedig a *kéj*, *kény* főnévből, vagy az *-ént* raggal s akkor *ként* a. m. ‚út szerént‘, vagy tán a locativusi *-t* raggal s akkor a. m. ‚úton““. Kétségtelen, hogy a *-ként* rag az említett *kéj*, *kény* szónak valamelyik ragos alakja. És joggal lehet itt gondolni úgy az *-ént*, mint a locativusi *-t* ragra is. A *kéj*, *kény* szóból a NySz. szerint többek közt a következő ragos alakok és szólásmódok fordulnak elő a régebbi irodalomban:

kéjen „[kéjén?]“, delicate, pro lubitu, sponte sua MA. ∼ *kényén* ‚sponte, sponte sua, ultro MA.;

ön keien WinklC., *ün kiynn* SylvUT., *önkeien* KárBibl. ∼ *ön kényen* BornPréd.;

ön keiekén ‚ultro‘ BécsiC. ∼ *ön kényeken* SamCer.;

önön keyen ‚ultro‘ MünchC., *ewnnen kehen* ErsC. ∼ *eönnön kényén* ‚ultro‘ MedLat., *önnön-kényén* MadEvang., *ünön-kieken* SylvUT. ∼ *önnön kényeken* MadEvang.;

maga kéven ZvonPost.; *maga keuen* ZvonOsiand., *maga kéjen* MegyBayle, *maga kéjjén* DKalKer. ~ *maga kinyén* „sua sponte” ComJan., *maga kényén* MadEvang., TelekiFLél.

magok kéjén PósIgazs. ~ *magok kinnyén* PázmKal., IllyPréd., *magok kényén* AlvPost.;

maga kéjje, *kedve-szerent* DKalKer. ~ *kényén kedvén* Kr., LandÚjSegits., *kényen kedven* CsúziSip.;

maga kéjént Martonfalvi Theol. ~ *önkényént* Medg3Jaj. (l. TMNy. 686);

jó kéjeken MonIrók ~ *jó kények szerént* GKatTitk.;

kényére él Kr., *kinyekre eresztic* BornPréd., *kinnyére tartya* PázmPréd.;

kételen PP., *kethelen* WinklC., *kitelen* DöbrC., *ketelen* DomC., NagyszC., *keetelen* JordC., ÉrdyC., stb. „invite, coacte; ungern, gezwungen” ~ *kénytelen* MA., PPB., *kéntelen* ComJan., stb. „coactus, coacte; gezwungen”;

kékételen PázmKal., *keketelen* MagyNád., SibVigK ~ *kéj-kénytelen*, *kékéntelen* „coacte, necessario” MA. „gezwungen” PPB.

Ezekből már eléggé látszik, hogy a *kéj* és *kény* szavak a régibb irodalomban „egyértékűek”, egyjelentésűek (az alapjelentés valószínűleg: „út-mód, saját mód, tetszés, szabad akarat”); egy egész sor kettősalak és kettőskifejezés fejlődött ki ugyanannak a szónak a két alapalakjából: *kéj*-ből és *kény*-ből.

Nézetem szerint a codexekben és a népnyelvben előforduló *-ként* rag „mellékalakja” *-kén* is (*kénkén* „sponte” BécsiC., *miken* KatLeg., *czodaken* VirgC.; *jutalomkén* Göcsej, *máskén* Órség, l. TMNy. i. h.) azonos a *kéj* szó módhatározó *-n*-ragos alakjával: **kéjen* > *-kén* (**más-kéjen* > *máskén* a. m. „más úton-módon, más módon”). És ugyanez a ragalak megvan a moldv. csángó nyelvben is: *-kēn* (l. fönt a 2. pont alatt). Tehát nem szükséges a *-kén* rag magyarázatára a vég-*t* „elejtését” föltenni.

Az *-n-ként* ragot illetőleg azt hiszem, hogy az *-n-ként* (*-n-keent*, *-n-kent*, *-n-kynth*, *-n-kint*, *-n-kend*) és *-n-két* (*-n-keth*, *-n-ket*, *-n-keed*, *-n-ked*, *-n-kid*)-beli *-ként* és *-két* az említett *kény* és *kéj* szavaknak a lokativusi *-t*-ragos alakjai,* éppen úgy mint pl. *kéjen* és *kényén*, *kéjen* és *kényen*, *kéjént* és *kényént* stb. (l. fönt) ezeknek a szavaknak a különféle ragokkal ellátott alakjai. E *-ként*, *-két* rag alapjelentése „úton-módon, módon” volt, tehát modalis jelentésű és az előbbi, *-ként*, azonos a „puszta” *-ként* (*másként* stb.) raggal. Tehát:

-ként < **-kény-t* ~ *-két* < **-kéj-t*.

Jelentésére nézve ez a rag egyértékű a fönt említett (a régibb irodalomban is a népnyelvben is előforduló) *-kén* raggal.

A régibb irodalomban, valamint a mai köznyelvben is, az

* A mint fönt már említettük, a „puszta” *-ként* rag *-t*-jéről Simonyi is azt mondja, hogy esetleg azonos a locativusi *t*-vel.

-*n-ként* (ill. -*n-két*, -*n-kéd*) nem pregnans idő- v. helyhatározó rag, hanem általában distributív jelentésű rag. Hiszen az ilyen kifejezésekben, mint pl. ezekben: *naponként*, *falunként*, *falatonként*, *eggyenként*, a distributív jelentés valamennyiben megvan; ezek tulajdonképpen nem a „mikor?” vagy „hol?” kérdésekre adnak választ, hanem inkább a „hogyan?” kérdésre. Az eredetileg tisztán módhatározó -*ként* rag úgy kapta meg a distributív jelentését, hogy csatlakozott a rendes, régi distributív számnevekhez: *ketten-ketten* mellett ezt is mondták: *ketten-ketten ként* v. *ketten ként* = „oly módon, hogy mindig ketten”, egészen úgy, mint az említett módhatározó -*kén* rag is (vö. fönt) a moldvai csángó nyelvben mostanság kizárólag distributív jelentésű (*sălărkēn* „szálanként”, *năpărkēn*, stb. l. fönt). Ellenkezőleg a moldv. csáng. -*kēnt* rag főképpen csak módhatározó rag, még akkor is, ha az -*n*-ragos névszóhoz csatlakozik (*dărăbăykēnt* = 1. darabokra aprítva, 2. darabonként; *ăprăykēnt* „elaprítva”^{*}).

Ragunk alakjára nézve megjegyzendő, hogy a ragvégi -*t* mellett -*d* is fordul elő a régibb irodalomban: (-*n*)-*két* mellett igen gyakran (-*n*)-*kéd*** (-*n-kid*) és (-*n*)-*ként* mellett ritkán (-*n*)-*kénd*. Az eredetibb (*-*kěj-t* >) -*két*-ből lett -*kéd* úgy látszik éppen úgy, mint a *majt*-ből (vö. *mait*: *ingiammait* DebrC.; *majt*, *majtég* Székelyföld, MTsz.) lett *majd* vagy a *fajt*-ből (vö. *faith* OklSz.; vög. *pölt*, l. Munkácsi NyK. 25:269) *fajd* (*-*jt* > -*jd*, l. alább); és a -*ként*-ből -*kénd* olyanképpen, mint a *mint*-ből (bizonyos mondat-fonétikai helyzetekben) *mind* (vö. MTsz.).

14. -*ik* ~ -*k*.

Sz. *šitkō* „csikó”, vö. *csitkó* Erdély, Besztercze-Naszód m. Zselyk, Maros-Torda m. Maros-Bükkös, Aranyosszék, Székelyföld, Udvarhely m. Fehér-Nyikó mell., Medösér Arany-Gyulai, Háromszék m., Erdővid., Csik m., Csik-Madaras, MTsz.; hétf. csáng. *šitkō* Csernátfalú; a régibb irod.: ? Symone *Csethko* 1466, OklSz.; *chitkoinal* 1551 HeltBibl., *czitko* 1566 HeltMes., *czitkoc* 1582 BornÉnek, *tsitko* és *tsiko* 1673 ComJan., *csitkót* RadvCsal., *tsitkó* 1767 PPBL, NySz.; *czitko* és *cziko* Sziksz. Fabr.

Vö.: 1. *csih* „a csikókat menésre nógató szó”, Ballagi, A magy. ny. telj. szótára || 2. *csid* „csikót nógató szó” („csid ide te!”); „csid alá mámi!”; „kötődés a rossz lovaglóval; bár csak levetne a ló!” Ballagi i. h., vö. ? *Chyd* 1240, OklSz. || 3. *csidu* „kis csikó” Bodroghöz MTsz., „csikó” Ballagi i. h. || 4. *csidkó* „csikó” Ballagi i. h. || 5. *csika* Vác „csikócska” (Czech János 1840), MTsz., vö. ? Thoma *Chyca* 1440, OklSz. || 6. *csuka ebben: *csukás* „csikós” Szilágy m., MTsz.

* Egy hasonló „köznyelvi” példa ez: *lassanként* (megjegyzendő, hogy az alapszó itt melléknév, mint az *ăprăykēnt* szóban is.)

** Az élő népnyelvből a MTsz. ezt az alakot ismeri: *naponkéd* Veszpr. m. Vörös-Berény (Zolnai Gyula).

Munkácsi nézetem szerint helyesen a *csikó* (= *csi-kó*), *csuka* (= *csu-ka*) szót kicsinyítő képzésnek s az alapszavát (*csi-*, *csu-*) a kaukázusi *čy*, *ču* 'pferd' szóval „azonos“-nak (azaz: kaukázusi jövevényszónak) veszi. — A „különös“ székely *csitkó* és a bodrogközi *csidu* alakok magyarázatára szintén „alkalmas adatokat“ talál a kaukázusi nyelvekben: abadz. *šyd*, *šide* stb. 'számár'. Azt hiszem, ezeket (*csitkó*-t, *csidu*-t) a magyar nyelv segítségével is eléggé megmagyarázhatjuk. A mint *csi-kó*, *csi-ka* és *csu-ka*, éppen úgy még a *csi-d*, *csi-du* (< *csi-dó), *csi-d-kó* > *csitkó* is kicsinyítő képzéseknek tekinthetők (a *-d*, *-ó*, *-ka*, *-kó* kicsinyítő képzőkről l. Simonyi TMNy. 544, 560, 545, 560). E szó legeredetibb magyar alakja talán a fönt említett *csih* alakban őrződött meg.

A magy. *csina* 'csikó' [Nógrád m., *csinu* (< *csinó) 'kis csikó' Hegyalja, *csinuska* 'csikó' Nógrád m.], melyet Munkácsi szintén (együtt a zürj. *tšán*, votj. *tšunĭ* 'csikó' szóval) a kaukázusi nyelvekből származtat (vö. kauk. grúz stb. *cxeni* 'ló', abchaz *a-čan* 'kancza'), valószínűleg nem tartozik ide (azaz: valószínűleg nem kaukázusi eredetű), hanem inkább lehet egyeztetni ezekkel: zürj. *tšán*, votj. *tšunĭ*, cser. *tšoma*, *tsa'ma* 'csikó', észt *sõnn* 'méncsikó, bika, kos', finn *sonni* 'bika' [a finn-észt és a permi (zürij.-votj.) szót Anderson Wandl. 133 összeállította, úgyszintén Setälä, FUF. 2:239 és Paasonen Fiugr. s-laute 121; vö. még Wichmann FUF. 6:34]. A magy. *csina* szóban az első szótagbeli *-i-* esetleg egy eredetibb mély magánhangzó helyett való (vö. a szókezdő *cs-* után *u* > *i*: *csuga* ~ *csiga*, *csuguja* ~ *csigolya*, *csuhaj* ~ *csiha*, *csuhé-puhé* ~ *csihé-puhé*, *csuklik* ~ *csiklik*, *csukló* ~ *csikló*, *csuma* ~ *csima*, *csupor* ~ *csipor*, *csuszamodik* ~ *csiszamodik*, *csutkáz* ~ *csipkáz*; *o* > *i*: *csoknyál* ~ *csiknyul*, *csombók* ~ *csimbók*, *csoport*, *csuport* ~ *csiport*,* *a* > *i*: *csapa* ~ *csipa*,** *csahol* ~ *csihol*, *csahol*, *csohol* ~ *csihol*,** MTsz.***)

WICHMANN GYÖRGY.

* Vö. Gombocz, Tör. jövevénysz. 33.

** De másképp Gombocz i. h. 96 (17 §).

*** Az említett magánhangzóváltozások esetleg összefügghetnek a megelőző *cs*-hang (vagy mostani vagy korábbi) jésített voltával. A szóbanforgó magy. *csina*, zürj. *tšán*, stb. szóban a szókezdő *č*-hang eredetileg mindenestre jésített volt (vö. Setälä, FUF. 2:239).

Egy szótáríró kálváriája.

x A MNy. m. évi deczemberi számában ismertettem Takáts Raphael szótárírói működését. Azonban ez a derék szerzetes nemcsak szótárírással foglalkozott, hanem egy akkoriban sokkal veszedelmesebb mesterséggel: könyvnyomtatással is, és e miatt nagy bajba is keveredett. A „Toldalék“-nak Széll Farkas birtokában levő példánya borítékán és Jankovich Miklósnak a M. Tud. Akadémia kéziratárában (M. Irod. könyvészet. 2. r. 32. sz.) őrzött bibliographiájában olvastam, hogy Takáts Raphael ezt a művét saját kézi sajtóján nyomtatta ki. Minthogy a nyomtatás helyét és idejét pontosabban meg akartam határozni, kutatni kezdtem, hogy e nyomdáról értesülést szerezzek. Kutatásaim közepett ismertem meg az Orsz. Levéltár, a kalocsai érseki és a váci püspöki levéltár idevágó irataiból azt a pert, melyet a titkos nyomda miatt Takáts Raphael nyakába akasztottak.

Több szempontból érdekes ez a per. Először is meghatározhatjuk belőle a „Toldalék“ keletkezési idejét; másodsor megismertet bennünket a Takáts Raphaeltől készített többi nyomtatványokkal és így hozzájárulhat egyéb nyomtatványok keletkezésének földerítéséhez; harmadszor élénken megvilágítja korának sajtóviszonyait és ez által közművelődési állapotait. Sőt mivel a pör mind az egyházi, mind a világi hatóságok előtt éppen Martinovics korában folyt, e kor politikai viszonyaira is némi világot vet. Nem lesz tehát érdektelen, ha a periratok nyomán eme titkos magánnyomda keletkezésével, működésével és eltűnésével röviden megismerkedünk.

A kézisajtót Takáts Raphael 1787-ben ingyen kapta Ambró Ferencz váci nyomdásztól, ki őt a kezelésbe is beavatta. Ugyancsak Ambró közbenjárásával szerezte meg pénzért 1788/90-ben a szükséges betűkészletet a budai egyetemi nyomdától. A betűkészlet gyarapításában egyes könyvkötők is segítségére voltak.

Magát a nyomtatást Takáts Raphael 1790-ben Pádén, egy bánáti kis helységben kezdte meg, hol a plébánost helyettesítette. Mindössze 19, a Toldalékon kívül többnyire nagyon apró nyomtatványt készített. Lajstromuk saját vallomása szerint a következő:

1° Alphabetum Antiquum et Normale, deinde proficientibus discipulis *ab eb ib ob* etc.* 2° Pater Noster, Ave Maria, Credo, Decem Decalogi et

* 4-r. 1 lev. Ebből két példány van az Orsz. Levéltárban. (Revis. libr. 1799. 2207.)

Ecclesiae 5 Praecepta Hungarice; 3° Ad 1. folium Synopsis Catechismi Normalis; 4° Cantiones Variæ piae uti Salve Regina, Regina Coeli et reliqua per Annum cantari solita; 5° Genealogia, Cognomina Inhibitorum Vatiensium in se complectens et sic incipiens: Tsilka, Kopitka, Babrecska, Petrecska, Manyák; 6° Ordo Baptismi et Introductionis.* 7° Ordo infirmos providiendi; 8° Ordo sepoliendi; 9° Christi Passio;** 10° Via Crucis; 11° Litanía Omnium SS^{or}; 12° Toldalék ad Dictionarium Parispapaianum;*** 13° Appendix ad Diurnale Franciscanorum; 14° Appendix ad Missale; 15° Schaedulae Paschales; 16° Szükségben Segítség; 17° Tabula Cebetis; 18° Regulae Prudentiae; 19° Consolatio pro paenitentibus.

A nyomtatványok közül sokat ingyen osztogatott szét Pádén, hol a gyermekek oktatásával is foglalkozott. Némelyeket szerzetes-társainak adott, kik mint ő, vidéki plébániákon káplánként működtek. Tőlük a nagyobb terjedelmű nyomtatványokért talán pénzt, vagy ajándékot is elfogadott. A Toldalékot azért nyomtatta ki, hogy a magyar nyelv fejlesztésén fáradozó írókkal közölje. Tényleg meg is küldte Baróti Szabó Dávidnak, Dugonicsnak,† Rájnisnak és Grossingernek. Nyomtatáson kívül könyvek fűzésével és kötésével is foglalkozott, a miben ép úgy kedve telt, mint a nyomtatásban és szógyűjtésben. Csendes munkásságában azonban megzavarta az 1793 jún. 25-én kiadott Helytartótanácsi rendelet, mely a könyvnyomtatás gyakorlását hatósági engedélyhez kötötte.††

A Helytartótanácsi rendelet megjelenését követő évben, 1794-ben B. Splényi Ferencz váci püspök, valamint Takáts nyomdász- és könyvkötő-ismerősei figyelmeztették a tilalomra és felszólították, hogy a könyvnyomtatást hagyja abban, nyomdászereit pedig semmisítse meg, vagy adjon túl rajtuk. 1795-ben Pap Primus ferenczrendi provincialis arról értesült, hogy Takáts, ki akkoriban Lőrinczin Dobrinszky György plébános mellett káplánként működött, a felszólításnak nem tett eleget. Értesülését közölte Zerdahelyi Gábor váci nagypréposttal, ki Splényi halála után egyszersmind püspöki vicarius is volt. Zerdahelyi utasítására Eörs Ferencz hatvani esperes 1795 április 19-én, egy a rend részéről kiküldött szerzetes jelenlétében, Lőrinczin Takátsnál házkutatást tartott, de csak néhány, ábéczet és imádságokat tartalmazó apró nyomtatványt foglalt le. A nyomdakészletekről Takáts azt állította, hogy azokat értékesítés végett egy budai nyomdásznak adta át. Mind a mellett Zerdahelyi őt, a provincialissal egyetértőleg, áthelyezte Veresegyházára.

Három évvel utóbb, 1798-ban újabb feljelentés érkezett

* 4-r. 6 lev. Megvan az Orsz. Levéltárban (u. o.).

** A könyvecske címe: A mi Urunk Jesus Kristusnak Keserves Szenvedése és halála. Szerzője Vajda Sámuel. Takáts a hitelesség emelése végett a nyomtatás helyéül Pozsonyt jelölte meg.

*** A váci püspökség levéltárában is van egy példány.

† Ez a példány van Szűry Dénes birtokában.

†† Erről a rendeletről, mely a forradalmi eszmék terjesztésének meggátlása végett adatott ki és akkoriban nagy vihart támasztott, bővebben szól Ballagi Géza: „A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig“.

Takáts ellen, ki időközben Csongrádra, innen Hódmezővásárhelyre, majd végül Dorosmára került Dianovszki plébános mellé. A feljelentést Kanyó András csongrádi esperes tette, ki a miatt panaszkodott, hogy Takáts az általa csak az imént nyomtatott „Toldalék” című szótárában a nevét kifigurázta, a mennyiben a Kanyó nevet így magyarázta: „kamasz, hórihorgas v. komondor.” Zerdahelyi püspöki vicarius a vizsgálattal Csizsér Elek majsai esperest bízta meg. Takáts Raphael azzal védekezett, hogy a megnevezelt értelmezést Baróti Szabó Dávid szótárából vette át; különben is a Toldalékot már régebben nyomtatta, mikor Kanyót még nem is ismerte. Mind a mellett Csizsér, Zerdahelyi utasítására, 1798 ápr. 2-án házkutatást tartott nála; sok nyomtatványon, köztük a Toldalék 60 példányán kívül, nyomtató-asztalt és tekintélyes mennyiségű betűkészletet talált; mindezeket lefoglalta, lepecsételte és Dianovszki dorosmai plébános őrizetére bízta. Magát Takátsot pedig utasította, hogy a kecskeméti kolostorban, melynek gvardiánja édes testvére, Takáts Gábor volt, 10 napi penitenciát tartson. A nyomdaeszközök feltalálása mindenesetre kétes helyzetbe hozta Takátsot, a mennyiben az első vizsgálat alkalmával azt állította, hogy az eszközöket egy budai nyomdásznak adta át. Takáts most azzal védekezett, hogy az illető nyomdász nem bírta őket értékesíteni és visszaadta neki. Később a betűkészlet egy részét egy pesti kigyóteri könyvkötőnek adta el, a megmaradt betűket pedig beolvasztani és a belőlük nyert tiszta ónt, melynek becse a háború következtében igen nagy volt, értékesíteni akarta. A betűk beolvasztását Vásárhelyen kezdte meg és abban már annyira haladt, hogy nyomdája, magánhangzók híján, úgy is használhatatlanná vált.

Takátsot Dorosmán mind a plébános, mind a hívek nagyon szerették, míg a helyébe kinevezett Lakatos Istvánt nem kedvelték, fanyelvűnek, hamaricskának, szaporicskának nevezték. Takáts a népnek ezt a hajlandóságát arra használta fel, hogy a megbetegedett Dianovszki távollétében Dorosmán megjelent, sőt a tilalom ellenére egyházi teendőket is végzett; Lakatos ottani tartózkodását tűrhetetlenné tette, később meg, midőn Kecskemétről Szabadkára helyezték át, Dorosmának vette útját, a lepecsételt ládákat feltörte, a nyomtatványok és a nyomdaszerek legnagyobb részét belőlük kivette, szekérre rakta és magával vitte Szabadkára. Mikor a szabadságáról visszaérkezett Dianovszki a rablást észrevette, jelentést tett az esetről Csizsér majsai esperesnek, kinek rendeletére Prosztiovszky Venczel, szabadkai gvardián Takáts czellájában házkutatást tartott. A kutatás eredménytelen volt, csak két példány Toldalékot találtak. Időközben azonban Klempay Lajos kisteleki plébános jelentette, hogy Takáts előtte azzal dicsekedett, hogy nyomdaszereit Szegeden helyezte el. Minthogy a kisteleki plébánia, valamint a szabadkai rendház, melyben az idő szerint Takáts tartózkodott, a váci püspökség területén kívül esett, Zerdahelyi augusztus 20-án az ügyet a

Helytartótanácshoz tette át. A Helytartótanács megdorgálta Zerda-helyit, miért hallgatott az esetről olyan sokáig, egyszersmind a nyomda hollétének földerítése végett a vizsgálatot elrendelte. Takáts még szerencsésnek mondhatta magát, hogy az ő esete nem jutott már 1795-ben a Helytartótanács tudomására, mert ebben az évben, a Martinovics-per idejében a vizsgálat és a büntetés szigorúbb lett volna.

A Helytartótanács rendeletére Müller Sebestyén szegedi bíró két ízben hallgatta ki Rózsa Györgyöt, azt a kocsiszt, ki Takáts holmiját Dorosmáról Szabadkára szállította. Vallomásából az tűnt ki, hogy a nyomdakészletnek Szabadkán kell lennie. Erre Szkenderovics Brunó, szabadkai bíró Takátsnál házkutatást tartott. A nyomdaasztalt megtalálta, de összetörve, használhatatlan állapotban. Egyebet nem talált. Viszont Klempay Lajos, kit a csanádi püspök rendeletére Németi Pál, makói esperes hallgatott ki, föntartotta azt az állítását, hogy Takáts előtte egy szegedi depositoriumról szolt, hol nyomdaszereit tartja.

A Helytartótanács mindezeket a vallomásokat elküldte G. Kollonics László kalocsai érseknek, kinek egyházmegyéjében Takáts tartózkodott és felszólította, hogy indítson vizsgálatot és Takátsot büntesse meg. Az érsek rendeletére Lovas Imre jankováczi esperes, Szkenderovics szabadkai bíró jelenlétében Takátsnál házkutatást tartott, de csak két nyomtatványt talált: Az Ordo Baptismi-t és a Tabella Normalis-t. 1799 ápr. 4-én Takáts végre megjelent Kalocsán, hol a consistorium előtt azt vallotta, hogy egy Mezey Mihály nevű szegedi ismerősének házában tényleg volt depositoriuma, de ebben csak a könyvkötéshez, nem pedig a könyvnyomtatáshoz tartozó eszközök voltak; a kisteleki plébános tehát szavait félreértette. Április 29-én az érsek rendeletére terjedelmes emlékiratot nyújtott be, melyben igazolni kívánta, hogy a mióta a Helytartótanácsi rendelet tudomására jutott, nyomtatással nem foglalkozott, sőt ellenkezőleg azon volt, hogy nyomdaeszközeit megsemmisítse. Bevallotta, hogy a könyvkötést azután is üzte, de mentségül felhozta, hogy ezt a nevezett Helytartótanácsi rendelet nem tiltotta meg. Végül panaszkodott az őt ért üldözések, a folytonos áthelyezések, az igazságtalanul kirótt penitencia, az anyagi károsodás és a sok diffamáló pletyka miatt és rehabilitációért esedezett. Vallomásait május 4-én, mikor Lovas jankováczi esperes újból kihallgatta, megismételte. Kollonits érsek szeptember 7-én a vizsgálat eredményét felterjesztette a Helytartótanácsnak, azzal a kijelentéssel, hogy Takátsot nem tartja büntetendőnek. A Helytartótanács erre 1800 jún. 17-én kelt rendeletével a vizsgálatot megszüntette, a büntetést elengedte, de Takátsot utasította, hogy azontúl csak hivatásának éljen.

Ez ügygyel kapcsolatban még 1799 szept. 17-én a Helytartótanács kérdést intézett Kollonits érsekhez, vajjon nem tartja-e közművelődési szempontból czélszerűnek egy a szabadkai rendházban elhelyezendő, hatóságilag engedélyezett nyomda felállí-

tását. Kollonits e kérdésre, a szabadkai gvardiánnal és a ferencz-rendi provinciálissal folytatott eszmecsere után tagadólag felelt és arra utalt, hogy a kalocsai és ujvidéki nyomda a délvidék szükségletének kielégítésére elegendőnek bizonyult. Már ebből is kitűnik, hogy a Helytartótanácsi rendelet célja nem az volt, hogy a művelődés elé akadályokat gördítsen, hanem csak az, hogy a könyveknek a censura megkerülésével való forgalombahozatalát megnehezítse.

Takáts Raphael védekezés közben azt vallotta, hogy a Toldalékot még 1791-ben Pádén nyomtatta. Minthogy ő maga beismerte, hogy a Kanyó nevére vonatkozó megjegyzést Baróti Szabó Dávid „Kisdéd Szótára”-ból vette, mely 1792-ben látott napvilágot, ez a kijelentése nem felel meg a valóságnak. Sőt Grossinger művének használatából az is kitűnik, hogy a Toldalék 1794 előtt sem készülhetett. Azt azonban elhíhetjük neki, hogy még az első házkutatás, tehát 1795 előtt e munka már készen volt, noha azt csak 1798-ban találták meg.

HEINLEIN ISTVÁN.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXII.

Rosszúl van a nyakabeli. Ezt a kifejezést használja Arany egy 1853-ban Szilágyi Istvánhoz írt levelében: „A kecskemétieknek még *rosszabbúl van a nyakukbéli*, mert ott pénzalap sincs a gymnasiumra, alig fizethetik a tanárokat”. Még az is könnyen nyitját veheti e szólás értelmének, a ki sohase hallotta. T. i. azt akarta vele mondani Arany, hogy „a kecskemétiék még *nagyobb bajban vannak*”. Hogy ez a szólás nem mindennapi, mutatja, hogy sehol se találni, se szótárakban, se egyéb gyűjteményekben. Az írók közül is tudtommal csak Tompa él vele egyszer, „András polgár” czimű népies beszélyében, így:

„De a tömeg már czeveli . . .

S *rosszúl lesz a nyakabeli*, (= bajba kerül)

Ha néhány szavahihető

Módos polgár nem áll elő”.

Én ismerem a néptől, de nem hallottam valami gyakran. A napokban egy nagykállai embertől: „Bizony, *rosszúl van a nyakambeli nekem is*”. Ilyen formában is forog: „*Szorul a nyakabeli(je)*”, „*Már nem szorít a nyakabeli*” — (mondja, a ki nagy bajtól, tehát szabadult).

Ugyan mi ez a *nyakabeli*? Származására nézve főnévből *béli* képzővel alkotott melléknév, a minő pl. *lábbeli* vagy még inkább: *kézbéli*, melynek ez az alakja is van: *kezebéli*. De oly melléknév, mely a nyelvhasználatban átvette a lappangó jelzett

szó szerepét, tehát *főnévvé* lett. Jelentésére nézve pedig eredetileg olyas valami, a mi a nyakban, nyakon van, ahhoz tartozik, avval összefügg. Kétségkívül = *nyakravaló*, vagy *gallér*. P. „Az mindig *nyakbéli* nélkül jár” (mint Petőfi); „Szűk ez a *nyakabéli*, be se ér”. *Nyakbéli* ruha (Halsbekleidung), a mi lehet „sál” is, vagy akár a — hóhér kötele.

Érdemes tüzetesebben foglalkozni a *béli* képzővel. Elsőben is föltűnő, hogy nem „illeszkedik” az alapszóhoz, de ebben köz vele a *-szerű*, *-féle*, *-kora* és *-réti* is. A székelységben egyéb-iránt néhutt *bali* alakot vesz föl, ha e mélyhangú szóhoz járul: *járás*. P. „Aggyon isten jó napot, édös apám! Azt mongya az öreg embör: Isten hozott, fiam! hát mi *járásbali* vagy?” (Vadr. 462. l.) [mi járatha’ vagy]. A régibb irodalomban minduntalan találkozunk *béli*-képzős szókkal; a mai is kedveli őket, noha a rövidsége törekvés kipusztította az efféléket: *áziabéli*, *oskolabéli*, *grammatikabéli* stb.; másfelől azonban újakat támasztott, mint: *írásbéli*, *szóbeli* (új jelentéssel), *ténybéli*, *kebelbéli*, *szakbéli* stb.

Mindez ugyan nem volna elég ok arra, hogy a *béli*-s szók mellett hosszasabban időzzünk. De annál több ok reá az, hogy a mai *népnyelvben* a *béli*-képző oly gyakori, s származásában, jelentésében és használatában oly változatos, sőt különös, hogy éppen nem lepne meg, ha e czikk olvastára a csodálkozáson kívül hitetlenség fogna el sok embert.

Igenis, oly *béli*-szókat közlök itt a nép nyelvéből, melyeknek jó részét se a régiség nem jegyezte föl, se a mai öltőbéli tudósok nem ismerik. Hogy ezt *Arany-magyarázva* teszem, természetesnek találhatja, a ki a czimül kitett ritka szólásra gondol, s a ki tudja, hogy Arany a *béli*-s szóknak különben is barátja. Íme, mintegy átmenetül, egy csapat ily szó, melyekért meg se kellett erőltetni az emlékezetemet.

„*Csárdabéli* szép asszonynál
Bort iszik az öreg bojtár” (A betyár).

„Meghívják a rokonságot,
A *helybéli* cigányságot” (A bajusz).

„Makkos erdejök nagy; faluik, pusztáik,
Ménes-gulyabéli és sertés marháik” (TSz. I. É.).

„Így remélem, hogy e gőgös *várbéli*ek
Magok kérnek egykor: hagyjuk lejőniek” (M. O. I.).

„Sorba állította a *várbéli* népet” (Los, I.).

„Kertjét tőrja száz vakandok kertész,
Ott legel a *falubéli* sertés” (A falu bolondja).

„Oh de hát, *mennybéli* szentséges angyalok,
Ki belé fekügyék, hol vagyon a halott?” (TE. I. É.).

S a Pázmán l.-ban:

„Elrabolá földi kincsem’ és *mennybéli* jómat.”

„*Pártbéli* népéből ki-ki részét adja” (BH. XI. É.).

„Ejhaj! ne szomorkodj
Szívbeli jó barátom“ (Csendes dalok).

S TSz. IV. é.-ben:

„Hordván neki azt a sok gyönyörűséges
Szívbeli jót, melynek fulánkja is édes“.

„Farkasok és rókák, minden *vallásbeli* varjak“ (EA. I. É.).

„*Jövendőbelije* a magyar királynak“ (TSz. (VIII. É.).

„Nápolyba, magyarok, *vérbeli* boszúra!“ (u. o.) [*véres*].

„Kérdezi Tar Lőrincz, kenyeres pajtása,
 Vele tanyázván, mint *sátorbeli* társa“ (DI. II. dolog. II. É.).

(A TSz. II. é.-ben már így:

„Kérdezi Tar Lőrincz, *satori* pajtása,
 Tizenegy nemesnek, Toldi alatt, társa.“

„Etelke azokból egynehány darabot,
 Egész *öltöbeli* összeválogatott“ (DI. II. dolog. III. É.).

(A TSz. III. é.-ben már így:

„Mig egy egész *öltöt* válogatott össze.“

„Más *öltöbeli* nép, más ivadék nő fel.“ (TE. VI. É.) stb. stb.

Mondanom se kell, hogy prózai írásaiban is sűrűen él Arany *beli*-képzős szókkal. Egy helyütt pl. „*kor-* és *karbeli*“-t mond, mintegy játszván a szók hangzásával.

De bármennyit hoznék is fel tőle vagy más írótól, az korán se láttatná vagy sejtetné a népnyelvnek *beli*-beli gazdagságát, sajátosságait, merészségeit. Ezt kívánja megmutatni e czikk hátralevő része.

Mindenekelőtt meg kell emlitenem, hogy a köznyelv és irodalom használt és ismert *beli*-szavai s a népnyelvéi közt azt a különbséget venni észre, hogy míg amazok csaknem kivétel nélkül *főnevekből* képeztetnek (vö. a nyelvtanokat), emezek közt egész sereg van, melyekben a *beli* képző *melléknemekhez*, sőt *határozószókhöz*, mi több, *névtutókhöz* is járul. Meg kell emlitenem azt is, hogy a köznyelvben és irodalomban kelendő *beli*-szók jobbára mind *jelzők* a mondatban, ellenben a népnyelvbeliek tetemes része a jelzett szó nélkül, tehát főnév gyanánt, főnévvé válva használtatik. Végre azt, hogy ugyanazt a szót többféle jelentésben használja a nép, s néha-néha a *beli* szinte fölöslegesnek mutatkozik, a mi éppen nagy divatját bizonyítja.

Úgy illik, hogy először is azokat a szókat hozzam fel, melyekben a *beli* képző testrész-nevekhez járul, mint a *nyakbeli*-ben. Legközönségesebb közülök a *lábbeli*, melyet a közbeszéd s az irodalom egyaránt ismer s használ. A régiségben még így, szabályosan vette föl a birt. személyragokat: *lábambéli*, *lábadbéli*, *lábabéli* stb. pl. „Vesd le a *lábadbelit*“, „Nem mutatta, hol szorítja a *lábabéli*“. De már Faludi ezt írja: „*Lábbélidet* kitisztítsd a sárból“; s Gyarmathi ezt: „Nincsen *lábbelije*“. A néptől még hallani amúgy is: „Lukas a *lába*-

beli = lábbeli. (CzF. a lábbeliről ezt a furcsaságot mondja: „Fonák viszonyú [a *beli*] ezen szóban: *lábbeli*, t. i. csizma, saru, stb., mert ezek nem lábba, vagy lábból, hanem lábba való, tulajdonkép, melyekbe a lábat takarják bele, nem pedig azt a lábba; tulajdonképen am. láb-vel” [Előbeszéd 125. l.]. Ha ez fonák, hát mit mondjunk az ilyenekre: „Egy kicsit *süket a balszemire*“, vagy: „*sántít a füle*, hangosabban beszélj”?). — Ezen és „nyakbeli“-n kívül még a következő *beli*-s testrész-nevekkel él a nép: *fülbeli* = fülbevaló, (fülön)-függő; *fejbeli* = kalap, sapka, fejkötő. „Már rongyos ennek a Pisti gyereknek az *fej(e)beli(je)*, újat kell venni“; *hátbéli* = minden a mit háton visznek, bugyor, putton; *szájbeli* = zablavas. „Erős *szájbelivel* jár ez a ló, vigyázz“ (feszítő vas); *szembéli* = szemüveg, ókula. „Öregapánk még *szembéli* nélkül olvas“; *kézbeli*, *kezebeli* = bot, balta, husáng, általában valami védőeszköz. „*Kézbeli* (kezebeli) nélkül el ne indulj, rászorulhatsz;“ de „*kezebeli*“ pl. a csörgő, kenyérdarab (kis gyereknek), vagy egy cséve kukoricza (kis csikónak) is, a mivel eljátszik, elmarad: *testbéli* = testi ruha; *hasabeli*, pl.: „kitette a *hasabelit*“ (megkölykezett).

Nincsen száma azon *beli*-s szónak, melyek, megtartott melléknévi mivoltuk szerint vagy mint jelzők, vagy mint állítmányok szerepelnek a mondatban. Ilyenek:

Tekintetbéli = tekintélyes, befolyásos. *Sorbéli* = annyi, mint „rendbéli“ (pl. ruha), de azt is jelenti, hogy *pontos*, *rendes*. *Vérbeli*, pl. ló = nemes származás, nagy vérű; v. asszony = káros *egy* asszony, továbbá = a kit hajt a vére, kikapós (menyecske); ennyit is jelent: igazi, javából való, rátermett (ebben az értelemben a hírlapoknak is kedveltje). *Borbéli* = borközi, pl. barátság, kedv, beszéd stb. *Tájbeli* = -féle, -forma, pl. „olyan *tájbeli*“, „közép *tájbeli*“ (középszerű, k. korú). *Csöcsbéli* = szopós (ember, állat), csecsszopó. *Ólbéli*, *kárbéli*, *bölcsőbéli*, *pólyabeli*, *vánkosbéli* = kisebb-nagyobb gyerekek (ezek főnév gyanánt is használtatnak). *Hazabéli* (hazámhábi) = falumbeli; de *hazabéli* (főnév) annyi is, mint *háza*i, hazulról küldött elemőzsia, pl. „Gyere hozzám egy kis *hazabélire*“. *Megyebéli* (megyém-beli). *Mesebéli* = mesés, rendkívüli, ritka, csoda, pl. ló. *Szóbeli*, pl. leány = hirbe esett, a kit szájára vett a világ. *Kárbéli* = a ki kárt tett, és a káros. Mint főnév, többnyire = a kár összege, pl. „Öt forint volt a *kárbélím*“. *Gulyabéli*, *csordabéli*, *falkabéli*, *nyájbéli*, *ménesebéli* marha (főnevek is). *Jegybéli* mátkája, bizonyossa (főnév is). *Dologbéli* ember, a ki a két keze után él. *Igabéli* pl. ökör, és oly ember, a ki mindig be van fogva, dologra van szorítva. *Járombéli*, *hámbéli* — ugyanez. *Hegybéli* pl. széna, rozs, árpa, s mint főnév = szőlőhegyen lakó (szőlősi). *Czéhbéli*, pl. mesterember, s mint főnév = a ki a czéh tagja. „Nem *czéhbéli*“ = kontár, himpellér (ma: „nem szervezett“). (Egy) *ízbeli*, *izrombéli* = egyszerre való; borju, malacz is lehet egyízbeli vagy egyizrombéli, azaz, egykorú. Ily *egy*-gyel kapcsolatos tömérdék van, pl. *egyfészekbéli*, *egyalombeli*, *egyivásbéli*, *egyköltésbéli*, *egyellésbéli*, *egyfiadzásbéli*, *együltetésbéli*, *egygyűlésbéli*, *egygyűlésbéli*, *egygyűlésbéli*, *egygyűlésbéli*, *egygyűlésbéli*, stb. *Pontbéli* = pontos. *Kertbéli* pl. virág, dohány, szerszám, s mint főnév = rendes kerti munkás, *kertesi*. *Folyóbéli*, *kútbéli* — víz. *Vásárbéli*, mint főnév = vásárfa. *Fajbéli*, pl. ló (vérbeli) vagy asszony (szapora). *Jusbéli*, pl. tartozás, föld stb., mint főnév = a megillető örökrész. *Bandabéli*, pl. cigány (nem sátorbéli), vagy arató. *Főbéli* = a ki fő, első, előkelő,

tekintélyes (v. ö. fent: tekintetbéli). *Javabéli* = a ki legszebb korban van, még nagyon jól bírja magát; így is: *javakorbéli*, *jókorbéli*. *Világibéli* = világfia (elkapta a világ), forgolódott, világlátott, kelendő, világra, életre való. *Kocsibéli*, *hintóbéli* — ló. „Mindig *hintóbéli* volt, azért tánczol“. *Hóczbéli*, *csábéli*, (székely) = hajzsás, csálás (ökör, ló). *Létbéli* = éltes, létes, a mi a „*korbéli* is. *Tétbéli* = munkabíró, képes, tétes (rüstig). *Ré(v)béli*, pl. gulyás, juhász = a ki rév mellett tanyáz. Ugyanez: *szigetbéli*, *vízibéli*. *Rangbéli* = főbéli (l. föntebb). *Szolgálatbéli* = a ki akármilyen szolgálatban van. *Szóközbéli*, pl. *szóközbéli* beszédben jött elő: szóközből. *Földembéli*, *kertembéli*, *szőlőmbéli* pl. termés. *Haszonbéli* = hasznóhajtó, pl. föld. „Kevés *haszonbéli* földje van.“ *Malombéli* = malmos, minden, a mi összefügg a malommal. *Eczetbéli* pl. uborka; bor is = eczetes. *Börtönbéli* = a ki többszörösen ült, börtönösi („rovott előéletű“). *Színbéli* pl. bor, zsír, méz = eleje, java. *Színembéli*, *termetembéli* = olyan színű, természetű, mint én. *Kasbéli* méh. Ellenkezője: vad méh, dudarázs. *Cserebéli* pl. gyerek (csere-gy.) ló (a kit másikkért cseréltek). *Aljabéli* = aljas, hitvány, silány (alsucz). *Árbéli* = áros, értékes, drága. *Szavabéli* = szavahihető, szavatartó, hites, szóhíttó stb., stb.

Nem csekélyebb számmal vannak oly *béli*-s szók is, melyek — bizonyos jelentésben — már főnevekké lettek, s a mondatban részint alanyul, részint tárgyul, részint határozóul szerepelnek. Ilyenek a testrészneveken s néhány imént említettten kívül (pl. *pólyabéli*) a következők:

Kádbéli = bor. „Földhöz vágta a *kádbéli*.“ *Üstbéli*, *kazánbéli* = pálinka. *Ágybéli* = ágyi ruha. „Sok *ágybélije* van.“ *Székbéli* = hús. „Telik ott mindennap *székbélire*.“ *Házbéli* = bútor, ájrikom. „Két szoba *házbélit* kapott.“ *Lakodalombéli*, *paszitabéli*, *torbéli* = ételital. „Szíveskedtem egy kis *torbélivel*.“ *Csárdabéli* = csárdás személy. „Kár érte, hogy olyan *csárdabélivé* lett“ (csárdási). *Zsebbéli* = zsebkendő (ismert). *Ládabéli* = a mit a ládában tartanak. „Van annak *ládabélije*, fele is elég volna nekem.“ *Szobabéli* = házbéli. *Ablakbéli* = függöny. *Boltbéli* = bolti cikk, adósság. „Annak is a sok *boltbéli* lesz a megölője.“ *Hordóbéli* = kádbéli. *Hájbéli* = lelke zsír. „Az még a prószát is *hájbélivel* szeretné sütni“ (v. ö. színbéli zsír, bélzsír). *Hurkabéli* = kásátötlék (kukoricza, köles, rizs). *Kéménybéli*, *füstbéli* = disznóhús. „Fogytán van a *kéménybéli*, székbélire szorultunk.“ *Üvegbéli* = orvosság. „Már haóta *üvegbélivel* él, még sincs sehol.“ *Ezüstbéli* = mindenféle drágaság, még az arany gyűrű is. *Verembéli* = gabona. *Könyvbéli* = tartozás. „Sok a *könyvbélije*, belefutad.“ *Zsákbéli* = liszt. *Zacskóbéli* = mák, dara. *Gödörbéli* = krumpli, répa. *Csizmabéli* = kapezarongy, még „szalma“ is. *Hivatalbéli* = nem „munkás“. *Levesbéli* = metélt, paczal. *Káposztabéli* = dagadó, töltelék. „Adjon egy font *káposztabélit*! Nincs már. Jó lesz-e egy kis czombja?“ *Határbéli* = csósz (határosi) stb., stb.

Mindezekben semmi különös feltűnő nincs. Feltűnőbb a *béli* használata ezekben a szókban: *kocsisbéli* = a ki teljes életében kocsis volt, minden formájában (igás, parádés). *Koczbéli* = malacz, gyerek, a ki elmaradt, árva, konyha körül nevelkedik, vetyengőben van. *Magambéli* = magamféle, magamszörű, az én fajtából való (ló, gyümölcs). *Lóbéli*, *bundabéli* stb. „Már most köszönöm a *bundabéli* szívességit“ (hogy kölcsön adta). *Gyerekbéli*, *legénybéli*, *leánybéli* pl. pajtásom = gyerekkori stb.

Oly *beli*-s szó, melyben e képző melléknévhez (névmáshoz, számnévhez) járul, alig van egy-kettő a köznyelvben és irodalomban, pl. *kékbéli* = posztóruhás, mesteremberféle, módosabb polgár; *félbéli*, pl. hordó, zsák, tej, bor, kenyér (a mi nincs tele vagy megkezdve), munka (a mi abbamaradt, vagy rosszul van végezve), beszéd (félbeszakított vagy keveset érő); *jövendőbéli*, *ebbéli*, *abbéli* stb. De a népnyelvben özönével vannak. me! *Szívesbéli* (kívánság). *Valóbéli* = jó, igazi. *Előbéli* = első. „*Előbéli* csikaja is mén volt“ (más: *előbbeli* = előbbeni, régebbi. „*Előbbeli* ökrei többet értek“). *Közösbéli* = a mi a közé, nem egyeseké. „*Közösbéli*ől megy ennek az építése is.“ *Belbéli* v. *belsőbéli* = belső ember, hivatalbéli. *Fehérbéli* = fehérnemű. *Ócskabéli* = ócska. *Siványbéli* = ugyanaz. *Magvasbéli* = nem „virágos“ kender. *Fejősbéli* = fejős. *Ridegbéli* = minden, a mi nem fejős (Künságban: *barombéli*). *Semmibéli* = hitvány. *Meddőbéli* = nem fias, vagy „megmeddőllött“. *Magasbéli* = magasan lévő. „Arra a *magosbéli* szegre akaszd.“ *Egybéli* = egyidős. *Másbéli* = másforma, -fajta. *Szabadbéli* = pásztorember (szabadban tanyázó). *Szuszbéli* = szuszsimuszi, élhetetlen, teddide-teddoda ember. *Jőbéli* = jó s rossz értelemben (jóféle). *Feketebéli* = feketében járó és cigány stb.

Jórészt teljesen ismeretlenek (s persze, hihetetlenek!), bár éppen nem ritkák azok a szók, melyek *határozókból* vannak képezve. Ilyenek: *Ellenbéli* (általellenbéli, nekiellenbéli) = szemköztlévő. („Kérd ki, kérd ki kis fiától, *Ellenbéli* szomszédjától.“ Gyermekvers.) *Alantbéli* = alatt lévő, fekvő, és hitvány, silány (alanti). *Magánbéli* = magának való. *Messzebéli*, *közelbéli* = messze, közel lévő, lakó, messziről jött, való. *Odabéli* = oda való, s a ki oda van (nincs otthon). *Akkorbéli*, *mikorbéli* = akkori, mikori. *Jelenbéli* = jelen lévő és mai, pl. „a jelenbéli világ“. *Hamarbéli*, pl. ebéd, a mit hamarosan ütnék össze (hamari), munka = elütött-vétett, hijas, tökéletlen. *Túlnanbéli*, *innenbéli* = vizen túl, innen lakó (túlsóféli, idevaló). *Velembéli* = velem egykorú, a ki velem együtt szolgált, vagy pajtáskodott. „Az *velembeli* katona volt, aztán mi lett!“ *Nekembéli* = nekem való, kedvemre való. „*Nekembéli* ló, ha lehet, ráragasztok.“ *Tőlembeli* = tőlem való, valaha az enyém volt (ló cseléd, föld). *Nálambéli* = nálam lévő. „*Nálambéli* az egész falamiája“ = nálam szolgál. *Hozzámbéli* = hozzám tartozó (család, cseléd). *Közénkbéli* = közénk tartozó, nyájunkbéli, pártunkbéli.

Hadd legyen a sereghajtó *gyalabeli* (gyalázatos, gyalári, gyal), mert ennek a töve is csonka.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Hajítófa. Ennek a magyar szólás-mondásnak: *nem ér egy hagyító fát,** igazi értelmével, tudommal, eddigelé nem foglalkozott senki. Éppen ezért bátorkodom felhívni a nyelvkutatók figyelmét egy hajítófára, mely az alföldi magyarság kezén, még nem régen is, élt. Ha nem tisztázza is a fent említett mondásnak értelmét, a további kutatásnál szolgálatot tehet.

* L. *Dugonics*: Magyar példabeszédek és jeles mondások. I. Rész. Szeged, 1820.

Duna-tiszaközi pusztázásaim alkalmával találtam emlékére a megkarózás szokásának, mely a karónak nevezett szerszámmal történt. A szerszámot azonban megfaragni senki nem tudta vagy nem akarta. E karót ugyanis a mult század hatvanas éveinek zsandárkorszaka, használóival együtt, kiirtotta. Kúnszentmiklósi pásztorok azonban azt a tanácsot adták, hogy keressem Félégyházán, mert nemrégiben is még ott lakott a legtöbb betyáros embert. Ezen a nyomon elindulva egy öreg pásztor személyében sikerült megtalálnom azt az embert, a ki nemcsak bemondta a karóra vonatkozó összes adatokat, hanem azt meg is faragta. E szerint: a karó mintegy két sukkos, nehéz fadarab volt, melyet mindkét végén meghegyeztek. A karós betyárok csapatosan jártak, az oldalukra kötött hurokban öt-hat ilyen karót is vittek úgy, hogy ha futásközben ki is rántottak egyet, az összehúzódó köté a többit erősen tartotta. A kiszemelt áldozatot már ötven-száz lépésről megtámadták s olyan ügyesen hajítottak, hogy a pörögve repülő nehéz hegyes fa embert, állatot halálra sebzett. Ez volt a megkarózás, a mit a tolvajbandák rendszeren lopás céljából rendeztek, de használtak egymás ellen is, bosszúból. A karót az említettem öreg pásztor nehéz ákáczfából faragta ki olyformán, hogy a hol a legvastagabb, egy marokkal ott is át lehet fogni. Meg is simította szépen üvegdarabbal s hozzátette, hogy a hegyes végeket pörkölni is szokták, hogy keményebb legyen. Fogására nézve megjegyezte, hogy a végénél fogva hajították.

A Duna-Tiszaközén élt karónak azután két irodalmi adatára is bukkantam. Az egyiket Baksay Sándor adja egy, a magyar népszokásokról írt, terjedelmes közleményében.* „Még a pásztoember is előre kitűzi az időt és helyet, a hol találkozni akar s megjelen a harczon bojtárjaival. Először hajtófával (mindkét végén kihegyezett keményfaczövek) lövöldözi egymást, azután kerül fokosra és kampósbotra.”** A másik adatot Hanusz István nyújtja, „Elhalványult népszokások Kecskeméten“ cím alatt megjelent cikkében.*** „A kecskeméti juhász kampós botot és ékalakú, rövid fadarabokat használ, az utóbbiakkal oly biztosan veszi célba a juhnyájt őrző pásztor, hogy életével játszik, ha a helyről nem tágit, hová a hegyes karók röpülnek. Elhajthatja ezután a szegény legény a falkát, a nélkül, hogy a káros öt közelebből látta és fölismerhette volna.”

E tárgyban az Alföld más vidékeire küldött tudakozásaim eddig nem jártak sikerrel. Sem Szeged, sem Debreczen, sem a nagykún városok terjedelmes határain nem maradt emléke a karónak. Pedig, hogy élt, kellett élnie a sok kezdetleges fegyver között ennek is, nagyobb körben is, azt bizonyítja a főntebb említett irodalmi adatok mellett egy másik, mely egyenesen Szatmár megyébe s a XVI. századba visz. A petneházi emberek által 1560-ban elkövetett hatalmaskodás pöriratában olvashatjuk ugyanis:† „Az erdobe futa ymeg az erdobol meg reyank futa ott hat nag sok heges

* Az *Osztrák-Magyar-Monarchia írásban és képen*. Magyarország II. kötete. Budapest, 1891.

** E sorok megírása után kaptam az értesítést Baksay Sándor ref. püspök úrtól, hogy ő e népszokást Halasról jegyezte föl még a mult század közepe táján, a hol akkoriban az ú. n. „megczüvelések“ gyakran előfordultak

*** Megjelent a dr. Kovács Pál szerkesztette „Hornayk Album“-ban, Kecskemét, 1894.

† Régi magyar nyelvemlékek. II. 1840.

hagitto fakat vagdalt meg ismeg reyan tamada hatalmasul ott hagigalny kezde az fakal*.

Valahányszor forradalmi mozgalom ütött ki hazánkban, a fegyverek használatát mindannyiszor megtiltották, egyenesen halállal büntették. Ha tehát még azt a föltevésünket is elejtjük, hogy a pusztai, közrendű nép kezén mindig éltek ilyen kezdetleges ízű fegyverek, akkor is hihető, hogy a nép ősi védő- és támadószerszámai mindig előkerültek a feledésből, valahányszor tökéletes fegyverekben hiány mutatkozott. Ilyen lehetett a *karó* is az 1848—49. szabadságharcz zavarai után, a hajítódárdának vagy óse, vagy származéka, valósággal pedig az egyedüli hajítófa, a mit eddig ismerünk.

MADARASSY LÁSZLÓ.

Polgár. A magyar szófejtésnek egyik legnagyobb tévedése az, hogy még neves nyelvtudósaink is a *polgár* szót a német *bürger*-ből származtatják. Pedig a régi magyar és (a dunántúli magyar ma is) a polgáron éppen a *bürger* ellentétét, a földműves parasztot érti. Keszthelyen és Szentgróton például Polgárváros éppen az, a hol a nem-iparosok, nem a kerített helyen, tehát burg-ban lakó bürgerek, hanem a nyílt helyen lakó földműves-parasztok laktak.

S a polgár szó eredetének csakis a földműves, a szántóvető felel meg. Könnyen megbizonyítjuk ezt, ha a *polgár*, *Polgárd* helyneveink történeti fejlődését figyelemmel kísérfjük.

A mai fejérmegyei Polgárdi község nevét hajdan ekként írták 1277-ben: Pulgar, 1397-ben és 1436-ban Palgar, Palagar, 1435-ben Polgary s végre 1506-ban Polgárdy.*

Tiszapolgárnak neve 1283-ban Pulgar,** 1333-ban Pulkar, 1484-ben Polgary.***

A régi Valkó megyében, Vukovártól északnyugatra, Terpinye mellett szintén állott egy Polgár nevű község. Ezt 1339-ben és 1408-ban Palagar-nak, 1416-ban Palgar-nak, 1481-ben Polgar-nak írják.†

Volt még ezeken kívül Polgár helység Pély mellett, Heves megyében és Emőd tájékán Borsod megyében egy, de ezek neveinek változatait nem ismerjük. Ellenben a mai Polgárdi pusztá nem tartozik a régi Polgár vagy Polgári helységek közé, mert eredeti neve Polkárt volt és csak a könnyebb kiejtés kedvéért alakították át Polgárdira.

Az 1399—1405. években több baranyamegyei és bodrogmegyei Polgár vezetéknevű jobbágy fordul elő és ezeket is Palagar-nak, Palgar-nak s végül Polgár-nak írják.††

Biztosan megállapítható tehát, hogy a Polgár szó legrégibb alakjai: Pulgar, Palagar, Palgar, Pologar, Polgar. A sűrűn előkerülő Palagar, Pologar alakok kétségbevonhatatlanul igazolják, hogy a *polgár*-nak semmi köze a német *bürger*-hez, hanem ennek neve éppen olyan módon fejlődött, mint a hogy Prodan-ból lett Paradan, majd Pordány. A Palagar, Pologar alakban is az első *a* vagy *o* éppen úgy kisegítő hang, s ha azt kihagyjuk és a második

* Csánki: Magyarország történeti földrajza. III. 343

** Zichy cs. o. I. 71.

*** Csánki i. m. I. 524.

† Csánki i. m. II. 344. Vö. Anjouk. o. II. 431.

†† Zichy cs. o. V. 194. 232. 486.

hangzó helyére *o*-t teszünk, megkapjuk a *plogar* szláv szót s ez mint *plugar* ma is él. E szó pedig a *plug* (eke) szóból van továbbképezve és annyit jelent, mint ekés, szántó-vető, földműves. Ez teljesen megegyezik a magyar polgár eredeti jelentésével is és így kétségtelen, hogy a magyar polgár a szláv *plugárból* származik. Nincs ezzel ellentétben a polgárosodásnak 'művelődés' értelemben való használata sem, mert hiszen a helyben lakó, sok szerszámot használó földművelő, a vándorló, baromtenyésztőnél mindenesetre magasabb műveltségi fokon áll; így átvitt értelemben a művelődést is jelentheti.

A Palagár-ból a magyar hangsúly törvénye miatt lett Polgár. A kisegítő hang a második magánhangzót feleslegessé tette; így lett a régi Torowoy-ból* is Torvaj, Porowa-ból** Porva, vagy hogy közzsót említsünk, berekenyéből berkenye.

Hogy a Palgár alak sem maradt meg, hanem tovább fejlődött Polgárrá, azt — mint már a Deménd, Deményháza cikkelyben kifejtettük — a második szótagban levő „á” okozta. Tömérdék helyneven tapasztaljuk ezt — mint a Pordányról szóló fejtegetésben kimutattuk.***

Az árpádkori Pulgár alakban azt látjuk, hogy eleintén a magyar hangátvetéssel kísérlette a plugár nevet kiejthetővé tenni; mint a hogy például a szluga-ból csinált szolgát, klucs-ból kulcsot. Ha megmarad ez alaknál, ott is az *u*-nak idővel *o*-ra kellett volna változnia, mert, mint a magyarban az illeszkedés törvénye követeli, a bulgár-ból is bolgár lett. A XIV. századbeli adatok mind azt igazolják, hogy a plugár-nál ezt az utat elhagyták és a kisegítő hang közbevetésével idomították jobban a magyar nyelv törvényeihez. A palagár alakból aztán palgár fokozaton keresztül a polgárt készítette a magyar s ebben megállapodott, mert a *pógár* már csak tájszólás.

KARÁCSONYI JÁNOS.

Napszám. Ma országszerte így nevezik a napi bért, és ha nem veunók tekintetbe a nyelvtörténet tanúságtételét, a szónak ez a jelentése egészen érthetetlen volna. A régiségben a *napszámot* így fejezik ki: Az kötözőnek *napi szám fizetése*... dénár 18 leszen (Gazd. Szemle 1:78); vagy: Nap szám szerint dénár 27 legyen *fizetése* (uo.). Ez tehát olyan fizetés, a melyet a munkával töltött napok száma szerint adnak. Az olyan munkást, a ki a dologtévő napok száma szerint kapta bérét, *napi mívésnek*, *napi számos munkásnak* vagy egyszerűen *napi számosnak*, *napszámosnak* hívták: Az *napi mívésnek*, aratók, gyomlálók... és egyebek igaz jutalmokkal elégedjenek meg (Gazd. Szemle 11:63). Szolgák, szolgálók, heti béresek és mezei *napi számos munkások*, dolgosok (ua. 3:274). Többire az ember napi számossal míveltet (ua. 1:78). Ha az *napi számosok* szót nem fogadnak (uo.). Ugy fizessen, mint az gazda az *napszámosoknak* (MA:Scult. 216, NySz.). — Mivel a *napszámos* fogalmának leglényegesebb jegye az, hogy napi bére van, a nyelvérzék e szó alapszavát ilyen értelemmel következtette ki, bár eredeti jelentése szerint, a mint a fönti példákból is kiviláglik, *napszám* = napok száma. A *tagelohn* jelentéssel való elvonást nagyon elősegítették az ilyen

* Knauz i. m. I. 47.

** Wenzel: Árp. o. VIII. 92.

*** Vö. még Bagát ∞ Bogát; Palyán ∞ Polyán s a köznevekből hambar ∞ hombár.

szerkezetek: 'Az kinek enni adnak, *nap számra*] adjanak den. 12 (Gazd. Szemle: 4:483). Az földéstül napi számosoknak den. 24 *napi számra* járjon (ua. 1:83).

Ugyanílyen elvonásnak az eredménye a *napszámnak* napok száma szerint fizetett munka jelentése: *napszámba* jár a szegény ember országszerte.

KERTÉSZ MANÓ.

Kettő. Mészöly Gedeonnak a *kettő* számnévi alakról adott magyarázata (MNy. IV. 157—159) nézetem szerint nem meggyőző. Kiindulását elfogadhatjuk, azt t. i., hogy a *hármónk*, *hármótok*, *négyőnk*, *négyőtök* stb. alakok *ó*, *ő*-je nem ősrégi collectív számnév-képző s hogy ezen csak személyragosan jelentkező számnév-formáink újabb, analógiás fejlemények a *kettőnk*, *kettőtök* stb. mintájára. E nézetet annyival inkább aláírhatom, mert éppen magam vetettem volt föl hét évvel ezelőtt „Fehérmegyei nyelvsajátságok“ című dolgozatomban (Nyr. 30:274. és 279. l.). Azzal az eredménnyel azonban, melyet e nézetből kiindulva Mészöly kifejt, a magam részéről már nem érthetek egyet. Mészöly szerint a régiségben és ma is járatos *kettő* ~ *kettő* alakoknak „entzwei“ jelentése volna az eredetibb (hogy ezeket az ősből *két* szóból miként származtatja, azt nem is bolygatom), s a határozói használatból a főnévi jelentésű *kettő*-nek mint ragtalan nominativusnak e jelte szerinte akként képzelhető, hogy a *kettő*, *kettő* lativusi, illetőleg translativusi alakokat ragtoldással így „mondták és mondják“: *kettő-be* v. *kettő-be* (vö. *föl-é-be*, *Szöged-é-be* stb.), s ezekből vonták volna el aztán a *háromba*: *három*, *négybe*: *négy* analógiájára a *kettő*-t mint nominativust. Ez a punctum salienze a Mészöly magyarázatának, s nézetem szerint ezen bökkenőn szegi is nyakát. Mert világos, hogy itt egy nyelvtörténeti hysteron-proteronnal van dolgunk. A *kettőbe*, *kettőbe* alakokat „mondják“ ugyan ma, de nem „mondták“ régen, legalább eddig tudomra egyetlen adattal sem igazolhatjuk a *kettőbe*, *kettőbe* alakoknak régi használatát. A *föl-é-be*, *Szöged-é-be* alakok, mint a pleonastikus határozók általában, kétségtelenül újabb fejlődések; ha pedig a XIII. századból már kimutatható *kettő*-nek (l. OklSz.) szolgáltak volna alapul a *kettőbe*, *kettőbe* alakok, akkor ezeknek régen annyira sűrű használatban kellett volna lenniük, hogy nyelvtörténeti adatainkban elő nem bukkanásuk csaknem érthetetlen volna. Az ilyen visszaképzéssel, elvonással (*kettőbe* > *kettő*) való szófejtéseknek csak akkor lehet meggyőző erejük, ha a teljesebb alakoknak használata, még pedig gyakori használata biztosan kimutatható. Az én nézetem szerint a *kettő* (1282) és származékai: *kettős* (1350), *ketten* (1466) stb. oly régi alakjai szókincsünknek, hogy ezeket az újszerű *kettő-be*, *kettő-be* határozókból már csak azért sem származtathatjuk, mert magáról a *-be* ragról tudjuk, hogy csak a XIII. században kezd a *belé* határozószókból lassanként kialakulni. Ahhoz tehát, hogy 1282-ben *kettő*-t mondhattak legyen, föl kellene Mészölylyel tennünk, hogy a XIII. századnak legalább is a közepén, vagyis nem sokkal a Halotti Beszéd után már sűrű használatban lett volna a *kettő-be* kifejezés, a mi nyelvtörténeti lehetetlenség. Ha pedig a H. B. és 1282 között — a mi szinte bizonyos — még csak így beszéltek: *kettő-belé*, akkor a *kettő* már is nominativus volt, mert a *-belé*, *-belől* abban a korban még névutói szerepet játszottak. Szóval a homályos *kettő* alak kérdését Mészöly czikke nézetem szerint nem juttatta megoldáshoz.

ZOLNAI GYULA.

Siker. A MNy. f. évi márcziusi füzetében Réthei Prikkel Marián a NySz. és NyUSz. adataival szemben kimutatta, hogy a *siker* főnév, valamint annak melléknévi alakja: *sikeres* már a XVIII. század első negyedében előkerül Csúzy Zsigmond műveiben s azon véleményét fejezte ki, hogy e szót valószínűen Csúzy hozta irodalmi forgalomba.

Am ezt a valószínűséget határozottan megczáfolja *Köleséri** Sámuelnek Debreczenben 1673-ban „*Arany Alma*, avagy alkalmas idöben mondott ige stb.“ cím alatt megjelent munkája. Ez a munka 30 prédikációt tartalmaz és egyike eme prédikációknak éppen ezt a címet viseli: „*Egyházi szolgálatnak sikertelen volta*“ (26—34. l.)

Tartalmából idézem a következőket:

„... Isten az Egyházi szolgálatnak fogantatosságában, Kegyelmenek dicsőségét; *sikertelenségében* igazságának dicsőségét mutatya ki.“ (26.)

„Summája a' Leczkének, Egyházi Szolgálat gyümölcstelen és *sikertelen* volta, a' leghűségesebb, munkásabb Tanitokra nézve-is, okával edgyütt.“ (27.)

„Részei kettők: 1. Egyházi Szolgálat *sikertelensége*“. „Megesik ez gyakorta, hogy Isten. a legmunkásabb s' hűségesebb Tanitokat-is, ámbár magok megemésztésével s' életek fogyatásával forgolóddyanak-is az Egyházi szolgálatban, de ugyan nem teszi *sikeressé* forgolódásokat a megátalkodott hittelenekre nézve.“ (29.)

„Nem kell hát csudálni, ha a' legtudósabb s' munkásabb tanitoknak forgolódása *sikertelen*...“

„Nem csuda hát ha nagyobb része ez Világnak el kárhozik; mert a' Világnak edgyik része ... negyed része keresztyén, de ennek-is nagyobb része Bűn embere után halgato, Mind ezekben semmi *sikere* nincsen a' Ministeriumnak.“ ** (32.)

„Kérd. Az hamis Tudomány s' feslett életű Tanitonak forgolódása lehet-e fogantatos?“ „... Ha feslett erkölcsű, lehet *sikere* az ő forgolódásának...“ (33.)

„Intés. A' Tanitokhoz. 1. Ne bocsássák le kezeket, ne csüggedgyenek el azon, hogy *sikertelen* az ő forgolódások. (33.)

Ime *Köleséri* jóval Csúzy előtt használja a *siker* szót, valamint annak melléknévi *sikeres*, *sikertelen* alakját, sőt az utóbbi melléknévből képezett *sikertelenség**** főnevet is, és pedig abban az értelemben, a mint azok ma közhasználatban vannak.

Köleséri — az *Arany Alma* előszavában maga nyilvánítja — „nem a' tudósoknak irtam ezeket (kik e nélkül is eleget tudnak), hanem a tudományban csecsemőknek. Abból a körülményből tehát, hogy ott, a hol a *siker* előfordul, eme szó megvilágosítására mi megjegyzést sem használ, nyilvánvalónak tűnik fel, hogy a *siker* *Köleséri* idejében közkeletben volt, a nép nyelvén forgott, mert különben *Köleséri* — szokásához híven — annak megvilágosítását el nem mulasztja vala.

Oly szónál ugyanis, melyre nézve kétsége lehetett, hogy olvasói annak értelmére nézve zavarban lehetnek, *Köleséri* odatette a szónak deák jelentését is.

* E családnévnek megfelelő helynév eredetileg *Keresér* (Körösér) volt s ebből lett *Kelesér*, végre *Kölesér*.

** *Ministerium*. Ezt a szót *Köleséri* egyházi szolgálat értelemben használja. (Vö. 19.)

*** *Sikertelenség* a NySz.-ban egyáltalán nem fordul elő.

Egy-két ilyen szó álljon itt példa gyanánt: *Lehetőség (Possibilitas). *Híhetőség* (Probabilitas). *Egyátallyában* (absolute). *Cselekedőképpen (efficienter). *Erdemlőképpen (meritorie). *Kerengő* (Labyrinthus). *Emberségesen* (Civilliter). *Egyenlőség* (proportio). *Rendi* (methodussa). *Helytartója* (vicéje). *Természet szerint (naturaliter). *Erkölcseképpen (moraliter). *Mentőbeszéd* (Apologia). *Egyben vetésképpen* (comparative). *Szentségtörés* (Sacrilegium). **Tulajdonításképpen* (Metonymice). *Hadi fenyíték* (Martialis disciplina).

A fentebb előadottak után nem szenvedhet kétséget az sem, hogy a két Rákóczi György Levelezésében előforduló s Réthei Prikkel czikkében említett *sikerel* ige a *haszon*, *foganat* értelmű *siker* szónak az ivadéka.

SZÉLL FARKAS.

Diadal. Erről a szavunkról is azt hittük, hogy nyelvújító műve: t. i. hogy Baróti Szabó Dávid csonkítása. Eddigi első adatunk 1780-ra vezetett vissza a Paraszti Majorsághoz (2:124).

A *diadalomból* a *viadalom* > *viadal* mintájára rövidült *diadalt* azonban már a XVIII. század kellő közepén 1750-ben is megtaláljuk, még pedig egy igen népszerű könyvben, egyik graduálunkban. A sok kiadást ért, a mindig több meg több (németből fordított) énekkel bővített: *Új zengedező mennyei kar, az az Régi és újonnan szerzetett, válogatott, Isteni Dicséreteket, és lelki Énekeket magában foglaló, szép rendbe vétett Gradual* (Frankofurtumban . . . 1750) 250. lapján van az „O auferstandner Sieges-Fürst“ kezdetű német vers fordítása s ebben a következő szók: „Oh bár e' drága diadal't Elevenyen esmérnénk, 'S szívünkben ezen viadal't Hittel égvén éreznénk: Mert más-képen E' fény épen Eltre bé nem vihet, Hogyha szívünk nem hihet“. Az előző kiadásokban (1726, 30, 40) e verset nem találtam. Vajjon ez a *diadal* az ismeretlen fordító érdeme-e, vagy a régi *viadal* mellett a nép ajkán keletkezett elvonás, nehéz ma már megállapítani. Tény az, hogy ezen 1014 lapra terjedő könyvben máshol mindenütt *diadalom* olvasható; feltűnő az is, hogy *el-nyom'tt volna-* (318), *hall'ni* (407)-féle összerántások igen gyakoriak.** A fordító szerzősége mellett bizonyít végül a *világostt* alakból összevont *világit*: „Jésus! nekünk világítson“ 104) 578), de legjobban az *arczul csapásból* a vers kedvéért megrövidült *arczcsapás* („Artz -tsapásod, kötözésed Nekem boldogulást ad“ 455).

SIMAI ÖDÖN.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Régi toroczkai szók. Toroczkai Bartók János kezében levő naplójában sok olyan szóra akadtam, a mik a NySz.-ból is, az OklSz.-ból is hiányoznak, vagy egy-egy adattal vannak képviselve. Bartók János naplójában*** prédikációk, könyörgések, versek, közmondások, szentenciák, Toroczkó történetére vonatkozó följegyzések vegyest vannak. Krónikás följegyzései az 1702—1764. esztendőök

* Az elől megcsillagozott szók a NySz.-ban részint nem, vagy más értelemben fordulnak elő. A *hadi fenyíték* csak PP.-ből van idéve.

** Talán a *diadal't* is csak a *diadalm't* összerántása.

Szerk.

*** E naplónak nyilván valami másolata járt a Jankó János kezében; l. Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Bp. 1893. 188. l.

közé eső időszakra terjednek. Magára vonatkozó följegyzése csak annyi, hogy 1714-ben házasodott meg; tehát szókincse a XVII. sz. végéről s a XVIII. első feléből való. Másolt naplójába régebbi dolgokat is: egy Mikó József haláláról való éneket, a mely 1636-ban készült búcsuztatóul, losonczy Beese Andrásnak egy-két siralmas énekét s egyebeket. Kijegyzésre méltó szavai a következők:

Al-kapu. (Egy adat Pethő Kr. NySz.) Hijaba mult Edes almam szagatasam — Varfokokon s *Al kapukan* nagj gjakarta vigjazasam.

Bába. Az ven *Baba* mikor jadzik Gyönjörketteti a Halalt.

Barmabb. Mitsada annal *bormab* mint az ki az maga dolgait el hagjvan, masaknak ... dolgakban ... foglalatas.

Böriszák. Mert job volna *Bör Iszakal* tarisznjával koldulgatnam.

Búzahordás. Esperest uramis ebben holt megh *buza kordaskor*.

Csarád. Alnokull beszell merth *tsarad* benne a szü.

Ellenáll (történetéhez). Az pok halo Darus *Ellen* nem *alhat*.

Erötelenb. Rút az a' Iffiu ki az ven Embernel Erötelemb.

Exekutorkodik. ... az fizetes irant Exekutarkattak rajtunk.

Ezüstbányász. Ebben az esztendőbe az ezüst banjaszok suljasan quarteljaztanak rajtunk.

Ezüstfűtatás. ... Virmon *gjenélar* ... ada nagj szabadsagat az ezüst futatasra.

Ezüstkohó. Ebben (az esztendőben t. i.) bomlot el az *ezüst koho* is.

Ezüstmunka. Az *ezüst munkanak* is ekor löt vége.

Fáradó. ... keserűsegre jutatt haz nepenek szolgálja s: *faradoja*.

Főispánság. Ebben az Esztbe jöt be az iffiu Kaszoni Torda var megji (sic!) *Fő Ispanjsaghra*.

Garázsnálkodás. A' jatekaknak nezői gyakorta szidalamra *garaznalkadasra*, harcolasra es gjalazatra kelnek.

Gázol (gazol?). Az ferjfiak Felesegektől valo megh győzetteset az piaczanis *Gazolljak* es Tapadgjak.

Goszpergely. Ebben az esztendőbe: öle megh az nemet Dobos Demen Györgyet *goszpergeljt* ütet az szajába: s: a' Agjara ment.

Hatalmat vesz. ... nagy hatalmat vötteenek az varasan (= városon).

Hebehurgyán. Az hirtelenséggel, hebehurgjan ki mondatt törvenj banattott *vonszan* utana.

Hekmány alja. Egj *hekmanj ollja* nemetis Lakat itt.

Hiányosít. Az atjadtol maradat öröghsegedet aligh ha megh nem *hijanasítottja* bujdosasodban valo költseged.

Irott törvény. Nem szükségesegek az jo embereknek a' sok *irat törvenjek*.

Irtóztató (NySz. csak Mikesből). Saskak bejövese *irtosztato* soksaga.

Játéktartó hely. Ell költ az öröm nints helje musikanak — *Jatek tarto helyek* Gyaszbba borulanak.

Kaszavas. Hazat megh vöttük neki 100 forintan 17 *kasza vasan* örökösön.

Keres. *Kerestek* az nemesseget.

Ketten-ketté (NySz.-ban egy adat a Münch. C.-ből). *Ketten kette* szakasztattak s fel osztattak Labajimat.

Képtelen. Az jo leanj kerök az erköltsre vigjaznak inkab mint az ekesseghre, az *keptelen* abrazattollis viszsza nem üzettenek.

Küncsetlen. Senki nem irigjkedhetik az *kentsellen* emberre.

Királynéság. Ebben töttek Maria Tresiat kiraljnesaghra.

Kuczorodik. A bölts ember ... gonosz alapottjaba: *össze* nem *kutzaradik*.

Kunyorgó. (NySz. Kisv. Adag.-ból.) Sok dolgak az *kunjargoknak* megh engettetnek az ő szorgalmaztatások miatt.

Kuruczvilág. 1703-ba kezdődött az *kurucz vilagh* tartot het Esztendőjigh akor Löt az pacificacio Leopoldus Császárral.

Liniázás. Erős *liniázass* pestis ellen az Olt vize mellett.

Marczangat. Nem lehet ollj szent dologh melljet az patvarkodo ragalmazo megh nem mer *marczangatni*.

Marhadögi. Országas marha dögi.

Meghajaz. Eben *Hajaztak* megh a Tornjatis.

Mesterség. E'kor tuttak ki Ajtoni mestert hoztak heljebe Csukar Györgjet toroczokay *mesterseghre*.

Nyomtatórúd. (NySz. csak Tin.-ból.) ... az szeker *nyomtato Rudgja*.

Pejpező. En lattam hogj az gyermekek az *pejpezőknek* fogjatkazasakat mind addeg követtek, hogj annak utanna megh mikor igazan akartakis szollani nem szolhattanak.

Pirongság. (NySz. csak Heltaiból) ... az en keves joszagam sem magamnak *piranghsagara* sem masnak terhere ... nintsen.

Posztógúnya. Ékor parontsoltatat hogj az paraszt ember csizmat *posto gunjat* köpönjeget ne viselljen. (1744.)

Rebellál. (A NySz.-ban csak egy adat van.) Az Cziganjokis ebben *Rebellaltanak* volt az varas Ellen külen Birott teven magaknak.

Szóba kever. Szokasok az kevelj aszszonji allatoknak megh ferjeketis szoban *keverni*.

Tatárság. Ebben az esztendőbe jöve be az *tatarsag*.

Tés (te is). Tes Miko Josef el halal (1636-ból).

Toszogat. Az Csalard viz ugj *ötlik* Tantalus Elejibe hogj szomjuhoz-zek, az szep almak ugj *toszogattjak* Elő magakat hogj Ehezek.

Vagyonság. (NySz. ily jelentéssel csak Faluditól.) Conscribaltata az orszogat az kiraljne minden *vagyonsagaval* szemelj szerint.

Vasütő. Senki hegedüvel nem ver szeget kö falban ha *vas ütő* nincs kezében.

Verő. Vajda Mihalj az *kő verő* Vajdak *verejenel* egj darab lecczel ugj talalt ütni egj olahot hogj megh holt.

Verőkerék. Ebben volt ismet negj rendbeli jegh eső negj rendbeli iszonju arvizek ... hazakat ... kohokat *verő kerekeket* ... vitt el.

Verőskovács. Ebben az esztendőbe az urak tisztet eskettettek megh az *verős kovacsakat* az művelésre. — Ezeknek idejebe szoritak nagj Erős Hit alat megh az nivet az *verős* kovatsaktol szorgalmatosan Egjmasra vigjazvan.

Véresség (későbbi bejegyzés). 1816-dik Esztendőbe nagj njavalja jar vala az Embereken *Véresség* az neve Sokan holtak meg benne.

Zselye. Job volt volna kis koromba ha Engemet — küs Selljebe töttek volna Testeckemet.

VISKI KÁROLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból. Írta Klemm I. Antal. Nyelv. Füzet. 50. sz. Egyik legnagyobb nyelvújítónk szerepéről akar füzet képet nyújtani. A nyelvújítás szükséges voltáról elmondott néhány általános tétel után sorra veszi Baróti Szabó Dávid hang-, jelentés-, alak- és mondattani újításait, hozzácsatolván végül elvonásait is.

Adatait Baróti összes műveiből veszi, kivéve két szótárát, melyek szerinte a NyÚSz.-ban úgy is fel vannak dolgozva. Számos kifejezést megcsillagoz, annak jeléül, hogy velük a NyÚSz.-t helyreigazítja; ezen igazításoknál azonban a Nyr. pótlásait alig, a MNy. helyreigazító adatait egyáltalában nem veszi figyelembe. Innen van az, hogy hiányzik e dolgozathoz a milieu, azaz Kónyi, Dugonics és Kazinczy stb. korabeli íróink nyelvéhez való viszony kimutatása, nemkülönben azon hatás szemléltetése is, a

melyet Baróti költői nyelvével, új jelzőivel, merészebb jelzős kifejezéseivel, főképen Aeneis fordítása által nagyobb epikusainkra gyakorolt.

Rövid szómutató zárja be a 70 lapra terjedő értekezést, a mely szómutatóba a rengeteg adatból „csak a mai nyelvben is többé-kevésbé járatos szók vannak fölvéve“. S. Ö.

A magyar katonai műnyelv. Érdekes cikket tett közzé ily czímen a nemrég megindult „Magyar Katonai Közlöny“ negyedik füzetében Vághó Ignác százados. A szerző, a ki különben a magyar katonai műnyelv kérdésével már hosszabb idő óta foglalkozik (vö. Ludovika Akadémia Közlönye, 28: 1166—75), ebben a cikkében is józan, minden túlzástól ment nyelvhelyességi és nyelvtisztasági elveket hirdet.

A cikk gondolatmenete a következő: „A nyelvet nemcsak javítanunk, hanem fejlesztenünk, gyarapítanunk is kell. De meddő fáradozás lenne, ha minden helytelenül alkotott szót ki akarnánk irtani. Sok már egészen meggyökeredett nyelvünkben. Hézagot tölt be, hézag támadna a helyén, ha kiirtanók. Ezért a pótolhatatlan szókat meg kell hagynunk, mert már rég elmúlt az ideje, hogy általánosan használt szók helyett jobbakat ajánljunk.“

„De sorainkban ki se akadna, a ki kezét merne vetni a *honvédre*, *parancsnokra*, *tábornokra* stb. vagy a ki a legutóbbi hadi tapasztalatok után a *szuronyt* el akarná törölni. A *teljesen meg nem gyökerezett*, *szabályellenes szóalkotásokat és korcs kifejezéseket* azonban *kíméletlenül irtanunk kell*.“

„Csak olyan tárgyra vagy fogalomra alkossunk műszót, mely a katonai életben fölmerült, de még nemzeti nyelvünkön megfelelő kifejezése nincs. . . . A katonai nyelv szabatossága, határozottsága, világossága és tömörsége feltétlenül megköveteli, hogy egyazon kifejezésen minden katona ugyanazt az egy fogalmat értse. A homályosság, kétértelműség és határozatlanság sehol sem veszedelmesebb, mint a katonai nyelvben.“

„Ha jó szót alkotni még közösen (t. i. katona és nyelvész együtt) sem bírnának, inkább fogadjuk be az idegent, hogysen korcsokat használjunk . . . Az idegen szavak idegen alakjkkal is számszorta jobban illenek nyelvünkbe, mint az idétlen korcsok.“

Annál nagyobb örömmel idéztük Vághó cikkéből ez óvatos és józan elveket, mert minduntalan tapasztaljuk, hogy a hozzá nem értő és tulzód purizmus a tudományos műszók terén is milyen nevetséges eredményekre vezet.

A füzet végén a szerkesztőség pályázatot hirdet néhány német katonai műszó helyes magyar fordítására, illetőleg egyértékesére; a beérkezett szavak nyelvi megbirálására Társaságunkat fogja felkérni.

E feladatra szerkesztőségünk készséggel vállalkozik.

G. Z.

ROVÁS.

1. A „*Magyar Nyelv*“-ben (1908. 32. füz. Gyakoribb hibák az írásban és közbeszédben cz. rovat) a hibák legnagyobb része találóan van idézve és megróva. Hadd egészítsem ki e rovatot egy pár mutatvánnyal, a melyeket a Nyelvőrben éveken át újra meg újra tárgyaltam és a melyekkel ma is gyakran találkozom. E korcsokra időnként rá kell mutatni, nehogy még jobban elterjedjenek.

Föltételez; pl. Ezt nem lehet *föltételezni* róla; helyesen: nem lehet *föltenni* róla. — Hisz *föltételezni* am. *föltétül kívánni* (németül: *bedingen*; szörnyű latinsággal (talán): *conditionare*; pl. Az eladott birtoknak átadása (a szerződés értelmében) a vételár felének kifizetését *föltételezi*.

Hogy ez az alak szerencsétlen jogi műszó, mutatja már az is, hogy többnyire összetévesztik a kifogástalan *föltenni* (*supponere*) igével, a mely e szerint ok nélkül háttérbe szorul. Másik baja ennek a szomorú összetételnek az, hogy tagjait szétszedik, így pl. *föl* is *tételezem*; *föl* nem *tételezem* rólatok; ki *tételezne föl* ilyesmit?

A ki az efféle tagbontást helyesli, az ugyanennyi joggal széttagolhatná a következő összetételeket is ilyenformán: *be* is *folyásolja*, *ki* nem *fogásoltam*; ki *súlyozhatná ellen*? *biz* ez *ellen* nem *őrizhető* cselekvény. — Hisz ezek: *befolyás-ol*, *kifogás-ol*, *ellensúly-oz*, *ellenőr-iz* éppen úgy alakulnak, mint a *föltétel-ez*. De míg amazok épen maradtak, tagjaik szét nem szakadván, addig a *föltétel-ez* alkotó részei csak úgy repülnek ide-oda. Még a jó írók és szónokok se restellik ily ferdén használni. Kiállítom tehát visszaretentő például.

Szóegyeztetés elleni vétségek; pl. *azoknak* e kérdésről fogalma sincs (e h. fogalmuk sincs) és így tovább; Kovácséknak bizonyosan volt tudomása róla (e h. tudomásuk). Sőt még a határozatlan módot is nem ritkán hibásan személyragozzák; pl. A szakértőknek! mégis csak tudnia kellene azt, hogy stb. (e h. tudniuk kellene). — A szabály ellen vétkesek nem veszik észre, hogy az itt elsorolt mondatokban a névszók többese *nekem*, *neked*, *neki* stb. dativust foglalja — hogy úgy mondjam: rejti — magában. E mondatokban tehát: *azoknak*, *Kovácséknak*, *szakértőknek*, a *nekik* dativus uralma alatt állnak, úgy hogy a személyragos birtokszó, illetőleg infinitivus nemcsak személyben, hanem számban is alkalmazkodik hozzá.

Hibás képzés és jelzés; pl. *Rendőri hírek*. Állandó rovatnak a czíme ez egyik-másik napilapban. Megróvtam a Nyelvőrben évekkal ezelőtt ezt a furcsa jelzést. Hiszen nem a *rendőr* (a *polizeimann*) dobolja ki az utcán vagy a piacon a saját tapasztalatait, hanem a *rendőrség*, mint testület tudatja a híreket a hatósággal, a hírlaptudósítókkal stb. A rovatnak helyes czíme e szerint: *Rendőrségi hírek*.

A szóknak ferde egybekötése; pl. Ő azt a *következtetést vonja le* belőle (e h. azt *következtetési* belőle). Mihelyt *következtetés* szóval élünk, ezzel már is azt fejezzük ki, hogy az illető ezt vagy azt a *következtetést teszi*, tehát ezt v. azt *következtetési* valamiből.

Megdöbbentő új szó; pl. (rozoga a ház, vagy árvíz, tűzvész van) „a hatóság tehát (nem: *kiköltöztetési*, *kiszállásolja*, hanem) *kilakoltatja* a ház lakóit.“ — Az e szót használóknak furesza fogalmuk lehet a *lakol* ige jelentéséről.*

Hibás szórend. (Az osztrák delegáció albizottságának határozatáról van szó.) A tudósító ezt mondja folytatólag: „Nyilvánvaló, hogy teljes ülésében is az osztrák delegáció el fogja fogadni.“ — Az egyedül érthető, helyes elrakás itt a következő: „Nyilvánvaló, hogy az osztrák delegáció teljes ülésben is el fogja fogadni.“

Es most hadd fűzzek néhány megjegyzést a Magyar Nyelv hibaigazító rovatának egyik-másik pontjához. — Egyetérték az Anti-barbarussal (l. alul: Tulajdonnevek) és vele együtt fázom az efféléktől: *Csáky Albinné grófné* stb. Két *né* nyomban egymás után mégis több a kelletténél. Sokkal jobbnak tartom ezt: *gróf Csáky Albinné*.

* Nemrég egy hosszú cikkben szerepelt a *kilakoltatás*, mint per tárgya. (B. H. „A püspök zsarolója.“)

Ha tudtuk megkülönböztetés kedvéért a *báró, gróf* címeket jelzőkre átváltoztatni azzal, hogy előre tettük az effélékben: *báró Bánffy Dezső, gróf Bánffy Dezső* stb., megtehetjük ezt a fennforgó esetben is. Az egymás sarkára hágó két *né* nyelvérvék-sértő valóban. — Ha a *né-né* pártolói tüzetes tárgyalást találnak kívánni, jól teszik. Beléje bocsátkozom én is; és azután: „győzzön a jobb!”

A következőkben: *Zichy Jenő gróf-utca, Hadik gróf kaszánya* az Antibarbarus csak azt hibáztatja, hogy a grófi cím hátul áll és nem elül, így: *Gróf Zichy Jenő-utca, Gróf Hadik-kaszárnya*. Igaz is, hogy elül kellene állnia, ha egyáltalában szükséges volna jelenléte. De én úgy vélekedem, hogy nincs szükség rá se elül, se hátul.*

Bizonyítékul elég ide írnom a következőket: *Ferencz József-tér, Gizella-tér, Széchenyi-tér, Andrássy-út, Stefánia-út, Klotild-utca, Podmaniczky-utca* stb., stb. Ha ezek ellehetnek az *Ó Felsége, főherczegasszony, gróf, báró* címek nélkül, beérnek, úgy hiszem, a részemről idézettek is egyszerű elnevezésükkel. Ilyen egyszerű utczanév lehetne *Sándor-utca* is, e h. *Főherczeg Sándor-utca*. „De némelykor szükség lehet valamilyes megkülönböztetésre” — mondhatná valaki. Nem mondom, hogy éppen nem lehet. De végezzünk elsőbben a most fennforgó mozzanattal. Hadd vegye tudomásul tisztelt társam: az Antibarbarus, meg a t. közönség. Lássuk, ezek mit mondanak hozzá?

Ha az Antibarbarus egyetért velem az e cikkemben hosszasan tárgyalt hibákra nézve: kérem, iktassa időnként — magától érthetőleg röviden — hibaigazító rovatába. Ezek inkább oda valók, mint pl. a *guvernáns, ebből azt kulcsolom*, a melyeket senki se használ.** Kikapcsolásuk legkisebb esorbát se ejtene eme derék rovaton, melyről már cikkem bevezető soraiban helyeslőleg nyilatkoztam.

JOANNOVICS GYÖRGY.

2. Nyilatkozat. Lehr Albert a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak 1908 február 11-én tartott közgyűlésén egy értekezést olvasott fel, a mely a „Magyar Nyelv” márcziusi füzetében (IV. 97—108. l.) meg is jelent s mely többek között a következő mondatokat foglalja magában, mint az *ul-ül* ragos *hol* és *hova* kérdésre felelő, a nép ajkán élő határozóknak bizonyító példáit.

„Úgy *fejül* találta szegényt, hogy a jászolnak tántorodott.”

„*Fülül* rázd, hadd mérgesedjen.”

„Úgy *szemül* vágta az ág, majd belevakult.”

„*Üsd orrul* azt a kant, majd tágit.”

„*Kapd szájul*, ha nem akar hallgatni.”

„Addig *kiabálj*, míg *képül* nyallak.”

„*Jól poful* teremtetten.”

„*Homlokul* találta a golyó a szarvasbikát.”

„*Halántékul* fáj a fejem.”

„*Nyakul* török ki a tinó, ha tanul.”

„*Mellül* bökte a rúd.”

„*Fogd kezül* azt a kis gyereket, mert majd az anyja helyett lép.”

„Úgy *lábul* rúgott ez a béka csikó, hogy elég lesz félesztendő.”

„*Térdül* dagadt a lábam.”

„*Könyökül* vágtam a kezem az asztal sarkába.”

* De hiszen most ez a nevük: „Gróf Zichy Jenő-utca, Gróf Hadik-laktanya”.

** „Az Ujság” minduntalan használja őket.

Szerk.

„Vállul rándult meg a keze.”
 „Bokául hibbant meg a ballábam.”
 „Az igazi kutya a farkast is *torkul* fogja.”
 „Szegény ló *farul* égett meg, mikor kigyulladt a kocsiszalma.”
 „*Farkul* huzd azt a malacot, majd előre megy.”
 „Mindig *csipőül* üti magát, ha föl akar kelni.”
 „Csánkul fújta fel a keh a lábát.”
 „Marul harapta a pajtását.”
 „Szárnyul lőttem, mindjárt leesett.”
 „Üsd *szarvul* azt a bikát, majd meghőköl.”
 „*Szügyül* szúrta, nyomba összerogyant.”
 „*Köldökül* folyik a kis borjú.”
 „Májul dagadt a hasa.”
 „Itt szúr a derekam, *veséül*.”

Alólirottak, kik a debreczeni középiskolákban magyar nyelvet tanítottunk és tanítunk, a kik továbbá nemcsak hivatásunknál fogva, hanem különös hajlamból is tudományosan megfigyeltük szülőföldünk, lakóhelyünk avagy csak ideiglenes tartózkodásunk magyar népének nyelvét és a kik végül az ország minden részéből kezünk alá került magyar tanulók beszédén szerezhattunk tapasztalatokat, mi lelkiismereti kötelességünknek tartjuk kijelenteni, hogy a fent idézett kifejezéseket a testrészek nevéből formált, *hol* és *hova* kérdésre felelő *ul-ül* ragos határozókat soha a magyar nép ajkáról nem hallottuk és így azokat létező valóságoknak, a magyar népnyelv tényeinek nem fogadjuk el mindaddig, a míg a legszigorúbb filológiai eljárás kétségtelenné nem teszi megvoltukat.

Debreczenben, 1908 márczius 28-án.

S. Szabó József, ref. főgimn. tanár (Serke*, Gömör m.). Sinka Sándor r. főgimn. tanár (Téglás, Szabolcs m.). Dr. Nagy Zsigmond, ref. főgimn. tanár (Szolnok). Beczner Frigyes, realisk. tanár (Nagy-Várad, Debreczen). Dr. Csűrös Ferencz, főgimn. tanár (Ung m.). Oláh Gábor, ref. főgimn. s.-tanár (Debreczen). Füßy József, realisk. tanár (Alsó-Csalóköz, Komárom m., Czegléd). Dr. Gulyás István, ref. főgimn. tanár (Tiszadob, Szabolcs m.). Dr. Matolcsy László, felsőbb leánynevelő-intézeti tanár (Kaposvár, Somogy m. és az Ormánság). Halász Dénes, ref. főgimn. s.-tanár (Ókéske, Pest m.). Szeremley Béla, gimn. tanár (H.-Böszörmény). Dr. Kardos Albert, állami realisk. tanár (Hajduszoboszló). Molnár Kálmán, kegyesr. tanár (Zala-Nemeshany). Szűcs István, kegyesr. tanár (Kecskemét).**

* A helynév az aláírónak születése vagy neveltetése helyét jelöli.

** Abból még, hogy ezt vagy azt a szót (vagy szókat) ezek vagy azok az urak sohasem hallották, vagy hogy ezeken vagy azokon a vidékeken talán teljességgel ismeretlenek, éppen nem következik, hogy azok a szók nem is „léteznek”. Lám, a *-tányi*, *-tényi* és a *-si* képző meglétét is eleinte hányan tagadták (Nyr. 33. köt.) s utóbb mégis halomszámba kerültek elő a nép nyelvéből az efféle képzések. (Vö. Nyr. 33:287—289; MNy. 1:417 és 3:188). Meg vagyunk győződve, hogy a jelen esetben is előbb-utóbb ez lesz az eredmény.

Hogy ennek az előbb-utóbbnak elkövetkezését lehetőleg siettessük, fölkérjük a MNy. olvasóit: figyeljék meg a népet, szája ize szerinti beszélgetése közben és ha ilyen (testrészből *-ul*, *-ül* raggal formált) határozó szót hallanak, vagy pedig ilyet már előbb is megfigyeltek, legyenek szivesek a hallott mondatot a MNy. szerkesztőségének mielőbb beküldeni. Szerk.

NÉPNYELV.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

- Egyed-begyed*: 1. kiolvasó versike kezdete: *Egyedem, begyedem, rókatáncz*... Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; *Egyed-begyed tengertáncz*, Hajdú sógor mit kívánsz? Fehér m., Adony, BRAUN LAJOS; *Egyed-begyed ötmázsára, szól a rigó rakonczára*... Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR; 2. gyerekjáték, a melynek a mondókája úgy kezdődik: *Egyedem, begyedem*... *Játszunk egyed-begyedet*. Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ.
- Egyház-nap*: bucsúnap, Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Himod, GÖTTL MARISKA.
- [*Éhen-kórász*] [*éhen-kárász*], Gömör m., FODOR IGNÁCZ.
- [*Elállott a ganéja*] [*elát a ganéja*], Sopron m., Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Fehér m., Adony, BRAUN LAJOS; Heves m., Füzesabony, NOVÁK MÁRTON; Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; Székelyföld, PAAL GYULA; [*elát a ganaja*], Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; [*elát a ganiéllattya*], Veszprém m., Lovászpátona, HORVÁTH ENDRE; nem tud ürülni (állat).
- Elböndül*: zúgó röpülésbe kap, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS. *Nini, de écczërre iéböndüt!*
- [*Elcsuszamodik*] [*écsiszamodik*]. *Ha nincs a lovon gyeges patkó, könnyen écsiszamodik a sikos uton*. Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR; Tolna m., Fadd, SZTROKAY LAJOS.
- Elemézne*: 1. rendetlen, lompos öltözetű, Sopron m., Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Vas m., Körmend, CSITE KÁROLY; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; 2. alangyár, alamuszi, Sopron m. Páli, NÉVTELEN.
- Elered*: elköltözik, Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.
- Eleven-kényes*: keneső, Tolna m. Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.
- [*Elfajtázik*]: elfajul, elfajzik (növény, de ember is), Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; *Nem jó a dinnyét a buborka mellé ütetnyi, mer éfajtázik*. Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; Tolna m. Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Pest m. Solt, FODOR IGNÁCZ; Hajduszoboszló, H. FEKETE PÉTER; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA.
- [*Elfelejttem-olaj*]: 1. (tréf.) felejtés, Sopron m., Páli, NÉVTELEN. *Ezen is segít az elfelejttem-olaj*. Párja a türöm-olaj. *Fogad fáj? Tégy rá türömolajat! Tégy a szádba egy kalányt, majd kiáll!* (t. i. a kanál áll ki a szájából) Zala m. Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; 2. a pálinka tréfás neve (midőn valaki panaszkodik, hogy ez vagy az a része fáj, akkor mondják: „elfelejttem-olaj” kell annak, Szabolcs m., Nyiregyháza, NOVÁK MÁRTON.
- Elfinakol*: elver, Abaúj m., Petőszinye, BUDAHAZY JÓZSEF.
- Elkajszul*: elgörbül, elhajlik, elferdül (pl. a napra kitett nyers deszka, némely cserépedény a szárítás alatt stb.), Udvarhely m. Bethlenfalva, PAAL GYULA.
- Elkoppant (vmitől)*: elesik (vmitől). *Várta a nagy örökséget, de bizony ékoppant tüle!* Győr, KÁRPÁTI ENDRE; Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET.
- Elkövetkezik*: 1. elbucsuzik, Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; *következz é!* végy bucsút; Zala m. Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR; 2. elszármazik, elköltözik, Győr, KÁRPÁTI ENDRE; Heves m., NÁSZAI ERZSÉBET; 3. származik; pl. *Herczegfalváról*

következett el. Fehér m. Adony,
BRAUN LAJOS.
Ellágyul: 1. megrészszegek, Szolnok-
Doboka m., Domokos, NÉMETH
SÁNDOR; Udvahely m., Bethlen-
falva, PAAL GYULA; 2. elálmosodik,
Bethlenfalva, PAAL GYULA.
Elmeszel: elszel, kerekét old, sietve
távozik, Sopron m., Páli, NÉVTELEN;

FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Kemenesalja,
SZTROKAY LAJOS; Győr, KÁRPÁTI
ENDRE; Tolna m. Szakcs, MÁNYOK
FERENCZ; Füzesabony, NÁSZAI ER-
ZSÉBET.
Előhasi: előszőrellő, Tolna m., Szakcs,
MÁNYOK FERENCZ.
Előpénz: foglaló, Sáros m., SZTRO-
KAY LAJOS.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

22. Sz. M. úrnak. Annak a badar ujságczikknek értelmetlenségei és gorombáskodásai egy csöppet sem leptek meg bennünket. Hiszen régi dolog, hogy a visszautasított szerzők sértett hiúsága, ha tehetetlen dühhő fajul, ferdítésnél s gorombáskodásnál egyébre nem képes. De az már igazán szo-
morú, hogy akad komoly ujság, mely az efféléket fölveszi hasábjaira. Szerk.

23. K. Gy. úrnak. A *finom* nem a német *fein*ből lett, mint a Nyr. 37: 147. l. olvasta, hanem a középkori latin *finum*-ból. (Vö. Nyr. 14: 319).

24. M. D. úrnak. A *páknó-fáról* nemcsak Váli Mihály „Házi orvos szótárakája (Győr, 1792) beszél, hanem Grossinger is megemlíti (Univ. Hist. Phys. V. köt. 331) s *paknófának* írja. Igaz, hogy ő is csak Válira hivatkozik, de hozzáteszi, hogy kétségtelenül tájszó, valószínűleg Vas vagy Sopron vármegyéből. Grossinger azt gyanítja, hogy ostrját, ormust, vagy talán padust jelent s ezeket magyarul *gyertyánfának* és *fagyalfának* értelmezi. Vajon él-e még ma is a *páknó-* vagy *paknófa* a vasi vagy soproni nép ajakán? További kérdés: használták-e régente a gyertyán vagy fagyál gyümölcsét olyan orvosszerül, mint a milyennek Váli leírja.

25. M. J. úrnak. A *Lakzikonyha* kifejezés a kunhalasi szájhagyomány szerint Kun László király nyomorúságos korából ered (Nyr. 8: 501); CzF. szótára szerint nevét II. Ulászlótól (Dobzse Lászlótól) kapta volna. A Nyr. 8: 451. lapján B. E. (Benedek Elek?) a „*lakzi-konyhá*”-ból magyarázta s ez utóbbi magyarázatot Szarvas Gábor (u. o.) valószínűbbnek tartotta a fön-
tebbieknél. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy semmiféle adat sem bizi-
nyítja a „*lakzikonyha*” szó egykori megvoltát. Sz. K.

26. Óperenczia. Az Óperencia etymonjával nem értem be; a MNy. áprilisi füzeté Levélszekrényében közlött válaszzsal azonban még kevésbbé vagyok megelégedve.

Először, mert maga a tárgy elég érdekes arra, hogy róla, a kit illet, mindenki tudomást vehessen, esetleg hozzá is szólhasson, s így megérdemli, hogy rendes helyen tétessék közzé, ne pedig ily anonym elbánásban részesüljön. Másodszor G. Z. úr nekem oly kitételt tulajdonít, melylyel én nem éltem. Én a *perenciát*, a mai Parenzo közelében romokban fekvő római *Parentium* útján vélem származtathatni, mely mint ó város okvetlen *vecchio*, esetleg *antico* jelzővel neveztetik; noha nincs kizárva, hogy az újabb olasz név útján váltott. Hogy aztán a mesekezdés szerzője a kalandos hadjáratok népe, a Nagy Lajos hajós hada, vagy valami kalandor regös, hegedős, volt-e? e kérdés meghatározása, kifirtatása nem csekély személyem tisztje. A mi végül azt az ellenvetést illeti, hogy az ösők „ha átvették volna is a Vecchio Parenzo városnevet, az előtagot nem fordították volna le Ó-ra”, ennek — tekintve a kifejezésbeli okokat — sok jelentősége nem lehet. Helyes, várják meg az urak (ha fiatalok!), míg az „Óperenciás tenger” adatai pontosan össze lesznek állítva, én koros létemre nem remélhetem, hogy megérjem s azért — úgy hiszem — joggal kívánhatom, hogy valószínű föltevéssem a többi *valószínűtlen* adathoz soroztassék. BALOGHY DEZSÓ.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. JÚNIUS.

6. SZÁM.

Három szócsoporth.*

Ismert modern nyelvtudományi megállapítás, hogy a rokon-értelmű és szerepű (functiójú) szavak változtató hatással vannak egymás alakjára. E hatás abban nyilvánul, hogy az egymással kapcsolatos fogalmakat kifejező szók a képzettársulás lélektani törvénye alá esvén, hasonló végzeteket vesznek fel. Idővel egész csoportok keletkeznek így a jelentésre vagy célra nézve rokon szavakból. S ha e csoportokból egy-egy jellegzetes szóalakot sikerül megfejtünk, sokszor szinte magától oszlik szét a homály a többiek eredetéről is.

Ezen, már eléggé kipróbált tapasztalat alapján jelen felolvasásomban három szócsoporthnak, t. i. a *bomfordi*, a *kotyomfitty* meg az *udvariás* szóknak és társaiknak eredetét akarom lehetőség szerint földeríteni. Vegyük tehát őket vizsgálat alá egymás után.

1. Bomfordi és társai.

Ezen szó használatára a következő adataink vannak:

A legrégebbi 1750-ből a Wagner-féle Phraseológiából való: „Histrio: alakos, játékos, komédia-játszó, markalf, *bonfordi*; Schauspieler“.

Előfordul továbbá Vajda Sámuel „Krisztusnak élete“ című művének (1772.) első kötetében kétszer: „A Világ fiai füzetés-sel-is meg-szerzik a *bonfordikat*, a kik többször meg-nevettessék őket“ (161). „Vétenek, ha szájokat a tsalfa beszédre fel-nyittyák; szentség-török lésznek pedig, ha abban el-merülnek és udvari *bomfordikat* tésznek magokból“ (497).

Szirmay szerint (Hungaria in parabolis): „Morionum de genere memorabiles sunt apud Hungaros *Oktondy*, *Bolond Istók* Debreczenbe, *Markalf* Morio Matthiae I. Regis, in proverbio est: Szép vagy, mint a régi Markalf“ (I. kiad. 110.).

Sándor Istvánnak Toldalékjában (1808.) „*Bonfordi*: Ineptus, impolitus, incultus“; Kresznericsnél „*Bom-fördi*: Bomlott eszű“; Kassai Szókönyvében „*Bonfordi* ember: loco Bolond forma

* Felolvasatott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1908. évi május 12-én tartott ülésén.

ember.“ A NSzótárban „*Bomfordi*: nagy fejű, dudorodott, buta képű, idomtalan, zömök természetű tökfilkó; néhutt *bumfordi*“. — A MTsz.-ban: *bomfordi*, *bonfordi*, *bumfordi*, *bunfordi*, *bumforgyi* alakváltozatokkal: 1. mogorva, barátságtalan, duzmadt; 2. otromba, idomtalan, durva, esetlen, ügyetlen; 3. bamba, féleszü, tökfilkó; 4. furesa, szeles ember.

Tóth Béla állítása szerint „e szó mai értelme: olyan ember, aki valami ostobaságot mond v. mivel, vagy tréfás, bolondos ember“ (Szájru! szájru!, 126.).

A *bomfordi* szónak utolsó magyarázója hihetőnek itéli, hogy ez valójában eleven alaknak, még pedig egy *Buonfordi* nevű olasznak a neve. Bizonyosságul hivatkozik egyrészt gr. Bethlen Miklósrá, a ki ötven évvel ezelőtt hallotta, hogy *Bonfordi* egy ostobaságáról közmondásos francia(?) emigráns volt; másrészt Jancsó Benedekre, a kinek közlése szerint a borosjenei plébánián 1735 utánról be van írva egy keresztes; az apáról az van bejegyezve, hogy pattantyús volt a borosjenei várban állomásozó *Buonfordi*-féle tüzérezredben; az ottani plébános vallása szerint, pedig ez a *Buonfordi* generális lett volna a borosjenei hagyomány szerint az a tréfás bolondos úr, a kiről a *bonfordi* elnevezés származott (Szájru! szájru!, 126.)

En Tóth Bélának *Buonfordi* generálisról való ezen történetét eleve is valószínűtlennek tartván, biztos felvilágosítás végett levélben a borosjenei r. kath. plébánoshoz, dr. Sorbán Kornélhoz fordultam, a kitől 1907. évi április 24-i kelettel a következő választ kaptam:

„A keresztesek anyakönyvében nem találtam a *Buonfordi* nevet. Ezután a halottak anyakönyvében kerestem; itt sincsen bejegyezve. Az esketési anyakönyvben azonban a következő adatra bukkantam:

Qui supra. 25. Februarii, post trinam promulgationem copulavi Joannem Rosa corporalem ex inclito regimine Tolon *Compagniae Comitiss de Bonna*, cum vidua Maria Wajglin nata Viennae Praesentibus Domino Majer corporali Tormentariorum Praesidii Jenoviensium et Joanne Rizani de Bonfortin *vigiliarum magistro eiusdem Regiminis et compagniae Illustrissimi Comitiss de Bonna*.

Észrevételeim: az év 1740; a keresztes Paschalis Ghillaris; Tolon olvasható Tulonnak is; Wajglin = Weigl-né; Bonna a francia Bonnaz-val látszik megegyezőnek; Rizani de Bonfortin János nem generális, hanem csak őrmester; az ezredtulajdonos nem *Buonfordi*, hanem Bonna gróf; Rizani de Bonfortinnak nem gyermeke születik, hanem ő násznagyként szerepel az esküvőn.

A feltett kérdés második részét illetőleg, bár kilenczedik éve, hogy Borosjenőn plébánosokodom, olyan néphagyományt, mely azt tartja, hogy *Buonfordi* generális létezett volna Borosjenőn, sem én, sem más nem ismerünk. A mi pedig a *bonfordi* (= bolondos) kifejezést illeti, ezt a köznép itt egyáltalán nem ismeri“.

Látnivaló, hogy a Tóth Béla-féle történetnek semmi komoly

alapja sincsen. De tegyük föl, hogy *Buonfordi* generális csakugyan létezett volna, a ki valóban tréfás, bolondos úr volt vala: a *bonfordi* elnevezésnek tőle való eredése ez esetben se volna valószínű. Tóth Béla származtatása szerintem így se bizonyítana semmivel se többet, mint Szirmayé, a ki a *bonfordit* szintén élő személynek, bizonyos *Bonfordy* udvari bolondnak a nevéből eredezteti. Igaz ugyan, hogy a mesebeli *Markalf* személynévnek idővel kétségtelen köznévvé változása (= udvari bolond) nyújthatna némi alapot arra a gondolatra, hogy a *bonfordi* is ugyanily változáson esett keresztül; ámde ezt a gondolatot egyetlen számbavehető nyelvtörténeti adattal se lehet bizonyítani. Legföljebb azt lehetne felhozni mellette, hogy a *bonfordi* szó úgy szemre és fülre idegenszerűnek tetszik. Csakhogy ez igen gyöngye bizonyosság volna. Szirmaynak az állítólagos *Oktondy* személynévre való hivatkozása meg éppen semmit érő, mert ez igazában kétségen kívül egyszerű tréfás képzésű melléknév.

Tóth Béla és Szirmay értelmezése tehát egy helyre való: a délibábos történeti etymológiák osztályába.

Vannak azonban e mellett pusztán nyelvi alapra vetett magyarázatok is a *bonfordi* eredetéről. Ilyen pl. Sándor Istváné, a ki szerint a *bonfordi* am. *bolondfordi*, bolond forma ember (Sokf. 7:172). Kassai szakasztottan így vélekedik róla (Szók. 1:350.); sőt a NSzótár sem áll messze tőlük, mert eszerint „gyöke a dudorút jelentő *bom* s *fordi* gunyolódva am. forma v. formájú“ (nb. a NSzótár szerint a *bonfordi* synonymái: *bufti*, *mufti*, *mufta*, *muma*!). Ám ezek a pusztán nyelvi magyarázatok sem érnek többet a történeti értelmezésnél, mert minden bizonyító erősség nélkül szűkölködnek.

Ennélfogva a *bonfordi* helyes megértéséhez új, megokolt magyarázat szükséges. Próbálkozzunk meg vele.

Bizton kiindulhatunk abból a tapasztalatból, mely szerint a rokon szerepű szavak idővel hasonló végzeteket szoktak fölvenni.

A *bonfordi* tagadhatatlanul tréfás-gúnyos alkalmazású elnevezés. Tekintsünk tehát szét az illetén használatú szók között: nem találunk-e bennük a *bonfordi*-hoz hasonló alakokat.

Igen is találunk. Egészen megfelelő alkotásnak tetszik a régiségben teszem a gúnyos *csalafurdi* melléknév („Ha olyan *tsalafurdi* volnéc mint te, hogy a nagyságos asszonyoknak palotáiban szüntelen sugorgasz, elmennék“ Kereszt.: FKer. 406. „Többet használ a veszteg ülő naclerus az hajo igazgatásában, hogy sem a marka pókő *csalafurdi* hajos legény a vas macska emelésben“ Czegl.: Japh. 7. stb.) = *vafer*, *astutus*, *versutus*; *schlau*, *verschlagen*, *verschmitzt*. NySz. Ennek első fele bizonyosan a *csal* (= betrügen, hintergehen) igével függ egybe, míg a *furdi* része a *bonfordi* második tagjával: a *fordi*-val nyilvánvalóan azonos szerepű.

Ide tartoznak a régiségből továbbá a Zvonaritsnál olvasható s eddig megfejtetlen következő példák: „Ez fele értetlen *forthy*

embernek paraszt szitkai“ (Pázm. P. 65.) és „Mit ítélhet ember ez fele *nyálas forty* hadari czielczapasiból“ (Pázm. P. 287.). Ennek a két szóalaknak jelentése könnyen kivethetően: *értetlen formájú* (*értetlen* am. stolidus, eszelős, bolondos) és *nyálas formájú* (*nyálas* am. immaturus, puerilis, éretlen, gyermekes; *nyálaszkodik* = putide nugatur, éretlen tréfát űz; *nyálaskodás* = inepta nugacitas, éretlen tréfálkodás). Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy az *éretlen forthy* és *nyálas forty* melléknevek a *bonfordi*-val nemcsak hasonló alkotású, hanem rokonértelmű szók is.

Hitem szerint ha nem is bizonyossággal, de elég nagy valószínűséggel ide sorolhatók még a régiségből a *halaburda*, meg a *szeleberdi* szóformák is. Az előbbit csak Csúzy használja két helyen: „Nem vak kockára vetett *halaburda* hirtelenséggel kell házasság-béli örökös társot keresni“ (Tromb. 103.). „A mi hamar esik, rosszul esik, értvén a *hala-búrda*, hebe-húrgya emberek eléve meg-nem fontolt cselekedeteit“ (M. 65.). A NySz. a *halaburda* alakot tévesen egynek veszi a *hebehurgyá*-val, jóllehet maga Csúzy is megkülönbözteti őket egymástól. Hogy a *halaburda* (= *szeles, rohanó*) régebben *halaburdi* lehetett (végső *i*-je valószínűen a *hala* résznek hatására változott *a*-vá!) s így könnyen a *fordi*, *furdi* szóvég lappanghat benne, tanúság reá a MTsz., mely szerint még ma is használják e szót az utóbbi alakjával Nyitra megye három magyar falujában. A mi pedig a *szeleberdi*-t illeti, melyet a NySz. csupán egy adattal ismer („Itt a bolondok, *szeleberdik*, és fetsegők lakó-helye“ Nót. P. M. 25.), én ezt is a *bonfordi* csoportjához kapcsolhatónak tartom két okból: egyik az, hogy jelentésre igen közel állnak egymáshoz; a másik meg, hogy e szó *szelepurdi*, *szeleburdi* formával is járatos a Székelyföldön és másutt (l. MTsz.). Alkalmasint ez az eredetibb alakja, melylyel különben már Dugonics Példabeszédeiben („*szeleburgyi*“ 1:114) is előkerül. Szerintem a *szeleberdi* (vagy a mint újabban gyakrabban mondják: *szeleverdi*!) melléknévnek egyáltalán semmi köze sincsen a bibliai sz. Pál-féle *szelet ver* („quasi aerem verberans“) kifejezéshez; kétségtelenül benne van ugyan a *szél* (= ventus) főnév, de másik része nem a *ver* (= verberat) igével, hanem jóval hihetőbben a szóbeli *fordi*-val (mely egyszerű hangzóilleszkedéssel vált benne *berde*, *verdi*-vé) függ össze.

Az újabb korból biztosan a *bonfordi* rokonságába iktathatjuk a beregmegyei *csáfordi* (l. MTsz.) szóalakot, a mely vele jelentésben is megegyezik (= *ostoba, bamba*); a *kanfurgyi* (= *parázna*) melléknévet, a melyet Laczkó Géza teljesen hibásan magyarázott a *kan* főnév és a *für* ige kapcsolatából (Nyr. 36: 363.); meg a *lepcsurdi* (hangzóilleszkedéssel: *lecsferdi*, *lecsperdi*) = *fecsegő, locsogó, szószátyár* (vö. *lecsi* = szájaskodó, nyelves, MTsz.; *lecs*: sonus juris ad terram effusi, Kr. gúnyos szóformát).

Valószínűséggel ide tartoznak végül a székelyföldi *hetreborda* és *szerdepurdi* (l. MTsz.) = *szelepurdi*, *szeles bolond* rokonértelmű melléknevek is.

A *bonfordi* társaságába valók tehát bizonyosan: a *csalafurdi*, *értetlenforti*, *nyálasforti*, *csáfordi*, *kanfurgyi* és *lecspurdi*, valószínűen pedig: a *halaburda* (*halaburdi*), *szelepurdi*, *hetreborda* és *szerdepurdi** szóalakok.

Előttünk lévén most már a vizsgálat anyaga, hozzuk ki belőle következtetéseinket.

Elsőben is megállapíthatjuk, hogy a *bonfordi* és valamennyi társa tréfás-gúnyos jellegű, vagyis azonos szerepű melléknév.

A *csalafurdi*, *értetlenforti*, *nyálasforti* és *kanfurgyi* alakból továbbá kétségbe nem vonható biztossággal következtethetjük, hogy második részük: a *forti*, *furdi*, *furgyi* valójában lappangó diminutívum comparationis képző, a melynek jelentése nyilván am. *forma*, *formájú*, *szerű*. Ez az értelem belevág mind a *bonfordi*-ba, mind a *csáfordi*, *lecspurdi*, *hala-burdi*, *hetreborda*, *szelepurdi*, *szerdepurdi* szóformákba is.

E képzőnek eredeti alakjául a *fordi* (*furdi*)-t kell megállapítanunk, mivel előfordulásaiban egyrészt az *f*-es, másrészt a *d*-s változatok vannak többségben. A többi forma mind a *fordi*-nak ivadéka. Analogiákkal támogatott pontos hangmegfelelést természetesen nem lehet köztük megállapítanunk; de nem is szükséges, mert hiszen tudnivaló dolog, hogy a köznyelvérzek előtt homályos ilyen hangalakoknak változása pusztán szeszély szerint szokott történni.

Az a kérdés azonban: mi ennek a *fordi* képzőnek az etymonja?

Röviden szólva: erre csak valószínű föltevéssel felelhetünk, mivel a bizonyító adatok hiánya miatt biztos választ adnunk lehetetlen.

Véleményem szerint két eset lehetséges: a *fordi* vagy egészében idegen név, mely nyelvünkben képzői szerephez jutott; vagy a tréfás szeszélytől eredeti alakjából kiforgatott olyan közhasználatú szó, melyet csupán erősen sejtethünk, de tudományosan ki nem mutathatunk.

Az első eshetőségre ismerek analógiát: a *csalafurdi* melléknévvel egyértelmű *csalafinta* szónak származását. Ennek *finta* része majdnem bizonyosan az idegen eredetű *kalcifinta* (= *fraus*, *dolus*; *gauklerfinte*; *szemfényvesztés*, NySz.) szóból van átvéve (nb. *finta* az olaszban am. *ravaszság*, *tettetés*!); sőt — úgy látszik, a *csalafinta* hatása alatt — a *finta* mint képző egy másik szavunkba is bele került: a *bonfordi*-val teljesen azonos jelentésű *bofintá*-ba (MTsz. Ennek első része valószínűen egy a *bonfordi*-éval!). Ugyanigy lehetne a *fordi* is idegenből való átvétel.

A másik eshetőség mellett nyomósan esik a latba az a tapasztalat, hogy a *bonfordi*-ban és társaiban ott van a tréfás-gúnyos szavainkat leggyakrabban jellemző *-di* képző. Ezzel a — hitem szerint — valószínűbb felfogással a *fordi* két részre

* Alkalmassint ezzel a *szerdepurdi*-val azonos a NySz.-ban 1759-ből idézett *szurdi-burdi* melléknév, melynek igazi értelme nem *kicsi természet*, hanem *szeles*, *ugribugri*.

oszlik, t. i. *for* alapszóra és a *-di* képző elemre. És ha most a *fordi*-nak kétségtelenül megállapított „*forma, formájú, szerű*” jelentésére gondolunk, akkor nyomban hajlandók leszünk igazat adni a régi magyarázóknak, kik e szórészben a *forma* név lappangását sejtették. Így hamarosan megfejtődnek a *fordi* etymonja, ha nem állana útjába a hangalaki leszármazás nehézsége.

Bizonyos, hogy a *forma* > *fordi* származásnak mellette is, ellene is lehet szólni.

Mellette szólhat mindjárt az a tény, hogy a *forma* szót magát is alkalmazta és alkalmazza nyelvünk képző gyanánt „*formájú*” értelemben, pl. *bolondforma* („Itt volt az a *bolonforma* Horvát”, Dunántúl), *csőszeforma* (= együgyű, MTsz.), *baromforma* (Csúzy) stb.

Mellette szólhat továbbá az a kétségbe nem vonható tapasztalat, hogy a magyar nyelvszokás a szók egyetlen csoportjának alkotásában sem oly önkényesen ötletes, mint éppen a tréfás és gúnyos szavakéban. A szók ötletszerű nyújtására, kurítására, eredeti alakjukból való teljes kivetköztetésre sehol annyi példát nem találunk, mint ezeknél. Magyarázatul szolgálhat, hogy a tréfa és gúny többnyire maga is a pillanatnyi ötlet szülötte.

Azután különösen a *-di* képzőről megjegyezni való, hogy nem egyszer rövidítő hatással van azon szókra, melyekhez hozzáfüggeszük: így teszem az *oktalan*-ból *oktandi* (*oktondi*) lett, a *czigány*-ból *czigdi* (Nyr. 19:144.), *lassú*-ból *lasdi* stb.

Míg azonban egyrészt ily számbavehető szempontokra hivatkozhatunk a *forma* > *fordi* származás eshetősége mellett, addig másrészt joggal ellene is vetheti valaki, hogy a két hangalak között oly nehezen áthidalható hézag van, a melyet megszüntetni történeti adatok hiányában csak kétes értékű föltevással lehet. S ez valóban igaz is. Ám én úgy gondolom, hogy a *-di* képző már kezdetben se kapcsolódott közvetlenül a *forma* szóhoz, hanem ennek csonka *for* alakjához. Tudniillik a *forma* mint képző már magában is gúnyos használatú volt; s a *-di* csak erősítésül járulván hozzája, az ily esetben szokásos kétagúságra való törekvésből kifolyólag egyszerűen elfoglalta a *-ma* végzet helyét, mint a *czigány* szóval is történt, melynél a *-di* egyszerre az *-ány* rész helyébe lépett a *czigdi* gúnyos képzésben.

Akárminth történt is a dolog, egy bizonyos: az, hogy a *fordi lappangó tréfás-gúnyos képző, melyet legalább is a jelentése közel hoz a forma szóhoz.*

Ismervén most már — a mennyire lehet — a *bonfordi*-féle szócsoporthoz második képző részét, kísértjük meg az alapszók megfejtését is:

Az *értetlenforti*, *nyálasforti*, *kanfurgyi*, *szelepurdi* szók elő része nem szorul semmi magyarázatra. A *csalafurdi*-ra is elég annyit megjegyezünk, hogy a *csala* a *csaló* igenévnek változata. A *hala-burdi*-, *hetre-borda*- és *szerde-purdi*-beli, *hala*-, *hetre*-, *szerde* (vö. *hetre*, *sedre* = szeles, MTsz.) szórészek minden való-

színűség szerint hangfestő nevek, melyeknek közös jelentése: *szeles, rohanó*. A *lecs-purdi* szóalaknak *lecsi* része szintén hangfestő szó, melynek melléknévi *lecsi* (= *nyelves*) alakjához járulhatott a *fordi* képző.

Magyarázatra tehát jobban csak kettőnél van szükség: a *bonfordi* és *csáfordi* szóformáknál.

A *bonfordi* eredeti jelentése, a mint Wagner és Vajda főntebb közöltem adataiból megállapíthatjuk: *bolondozó, tréfaüző, nevetségszerző*, tehát synonym a *csélcsapó, csúf, trágár, udvari bolond*, stb. szavakkal. Számba véve ezt az értelmet, föltevés-képen eleve elfogadhatjuk Sándor Istvánnak és Kassainak ötletét, mely a *bolond* szónak lappangására utal a *bonfordi*-ban. E szerint a *bon* szótag a *bolond* megcsonkult, illetőleg összevont származéka volna. Kérdés azonban: vannak-e nyelvünkben a *bolon* > *bon*-féle rövidüléshez hasonló összevonások? * Kétségtelenül vannak. Így több codexben előkerül a *nyugom* főnév, a mely bizonyosan a *nyugolom* (*nyugolm*) összevonásából keletkezett; ilyen a Winkler-codexbeli *síram* forma, a mely meg a *síralom* (*síralm*) szónak egybevonása; ugyanezekhez hasonlóak a *fejedelem* > *fejedem*, *félelem* > *félem*, *hatalom* > *hatam* (l. NySz.) rövidülések; idevág az *oktalandi*-ből rövidült *oktandi* is, valamint a *találom*-ból lett *talám* s az ebből vált *tán* stb. Szóval *bolonfordi* > *bonfordi* hangváltozáshoz szükséges bizonyító analógiák nem hiányzanak.

A *bonfordi* hangfejlődését tehát így gondolhatjuk: *bolondfordi* > *bolonfordi* > *bónfordi* > *bonfordi* és az *f*-nek labializáló hatása alatt *bomfordi*.

A *bonfordi* etymonja a nép előtt elhomályosulván, ez ötlete szerint *bumfordi*-ra változtatta, mivel első részét a *bufti, mufti, mufta, muma* hangfestő szókkal gondolta rokonnak; ezért lett a jelentése is itt-ott „*duzmadt, dudorodott, buta, bamba képű*“-vé.

Minthogy a *csáfordi* a *bonfordi*-val egyjelentésű szó, igen valószínű, hogy alapszavában a *bolond*-dal azonos értelmű név rejtőzik; ez pedig hitem szerint alig lehet más, mint a *csába* = *stumpfsinnig, dumm*; *ostoba, esztelen* szó, mely a *fordi* képzővel könnyen egyesülhetett *csáfordi*-vá.

Ezzel, úgy vélem, sikerült a *bonfordi*-nak és társainak nemcsak képzőjét: a *fordi*-t lehetőség szerint tisztáznom, hanem egyszersmind megvilágítanom az alapszavaikat is, melyek részben „*dőre, bolondos*“ jelentésű melléknevek, részben kicsinyítő „*szeles, rohanó*“ értelemre alkalmazott hangfestő szavak.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

* A *bolond*-beli *d* hangot figyelmen kívül lehet hagynunk, mert ennek eltűnését a rá következő *f* (*ordi*) hangnak hatása érthetővé teszi.

Pandúr.

Ez a szó általánosan ismeretes, az eredetét mégis homály fűdi. Az egyező magyar-szláv szók között említi Munkácsi (NyK. 17:120) „az eredetibb hovatarozás kritériumai nélkül“. Megjegyzi azonban, hogy e szó nyilván idegen a magyarban is; de mint több hasonló jelentésű szónál lehet a magyar közvetítő a szlávásra nézve (uo.).

Újabban a „külföldi magyarok“ között emlegetik, pedig a legnagyobb valószínűség szerint a művelt nyugatra Trenck Ferencz fegyelmetlen vad pandúrjai plántálták át. Az bizonyos, hogy a durva, goromba embert a németek, francziák, sőt még az angolok is *pandur* névvel illetik. Ilyen jelentéssel belekerült minden szótárba. Egynémelyik az etymológiájával is megpróbálkozik s Sanders-sel együtt csaknem mindnyájan a magyarországi *Pandúr* helységből származtatják. Még Littré is ezt állítja nagy francia szótárában.

Grimm már óvatosabb, nála ilyen értelmezését találjuk: *Pandur*, im 18. Jahrhundert aufgenommen aus dem (dunkeln) ungar. serb. *pandúr*, früher eine art (mit flinte, zwei pistolen, einem ungarischen säbel und zwei türkischen messern bewaffnete) soldaten in der österreichischen militärgrenze, die erst im siebenjährigen kriege eine regelmässige organisation erhielten (jetzt in Ungarn und Kroatien s. v. a. polizeisoldat).

Ez közelíti meg leginkább az igazságot. Ha ezen a nyomon indulunk tovább, csakhamar helyes útra térünk. A szerbek történetében már a török uralom alatt igen gyakran találkozunk a *pandúr* szóval. A szerb *pandúr* kezdetben a kerületi főnökök (ú. n. knézek) szolgálatában állott, mint alsórendű közigazgatási szolgálta vagy katona, s körülbelül olyan szolgálatokat végzett, mint manapság nálunk a szolgabíróházi hajdú. Nenádovics Máté Emlékirataiban (Memoari 18. l.) azt mondja: „nem is volt azon időben nagyobb uraság, mint knézeknek, papnak vagy barátoknak lenni, no meg a *pandur* is részesült némi tisztességben“. Itt megjegyezzük, hogy minden obor-knéz néhány *pandúr* fölött rendelkezett, a kik őt kisérni szokták, midőn kerületét bejárta, vagy a kik által rendeleteit knéteknek megküldé (l. Kállay, A szerbek története, I. köt. 212. l.). Karadschitsch szerb szótárában kimerítő cikket találunk e szóra vonatkozólag. Innen megtudjuk, hogy a szerb

pandúrok már a régi időben ügyeltek a közbiztonságra is s különösen az ú. n. hajdukok (хàйдуки) megrohanásaitól védelmezték meg az utasokat, a kereskedőket.

Igazán sajtáságos, de történeti igazság, hogy a XVII. század végén a magyar eredetű hajdúnak a szerbeknél ugyanaz a jelentése, mint a pandúrnak Thököly idejében nálunk, t. i. „martalócz, rabló”.

Thököly leveleiben többször is szó esik a pandúrokról (vö. Nyr. 33:279). Itt csak néhányat említek föl:

1691 szeptember 24. Halil pasának, az lándorfejérvári szerdárnak ezt írja: „azonban ngodnak hírré akartam adni: ide Jeni-Palánkhoz érkeztem hadaimmal együtt, de ezen a földön sok pandur vagyon, két helyben is embereimben kárt töttenek” (Thök. Lev. 93. l.).

1691 decz. 1. Omer viddini pasának így ír: „Hála Istennek, Tömösvárról jönnek-mennek és szabadon járhatnak most embereink, ezen az országon most az tolvajoknak s pandúroknak, mióta ide szállottunk, hire nincsen” (uo. 105. l.). 1691 decz. 26. Posorolczáról pedig ezt írja a Topal Huszain passa tihájájának: „Minek-előtte ez a hó esett, két helyen ütöttek az pandúrok embereinkre s mindkét helyről embereket és lovakat vittek el” (uo. 118. l.).

Feltűnő, hogy a *pandúr* szó a régi magyar irodalomban az idéztem helyeken kívül nem fordul elő. A régebbi szótárakban sem találjuk. A NySz. Zvonaries „Pázmány Píronsági” cz. vita-iratából idézi a *pandúrkodik* cselekvésszót „rixor, stänken” jelentéssel. Az értelmezés azonban aligha lesz helyes, mert az összefüggő szövegből sokkal inkább a „praedari” (prédát tenni) jelentést lehetne elvonni. Ez tehát nem egyéb, mint a Thököly leveleiben előforduló *pandúr* (= martalócz) továbbképzése.

Vizsgálódásunk körébe egyéb adat híján bele kell vonnunk a pestmegyei *Pandúr* községet is, mely jóformán az egyetlen régebbi adat a *pandúr* szóra vonatkozólag, sőt, mint láttuk, a külföldön a *pandúrt* egyenesen innét származtatják.

E községről Korabinszky „Geographisch-Historisches Lexikon von Ungarn, Pressburg 1786” cz. munkájában szórul-szóra ezt találjuk: *Pandur*, ein illyrisches Dorf im Pester Kom. l. an der Donau $\frac{1}{2}$ M. von Bája Nw.“ Ez a szűkszavú magyarázat is világosan rámutat a Pandúr község szerb-horvát vagy dalmát eredetére. A török világ után végzett 1690-iki első megyei összeírásban *Pandur* Kákonynyal együtt a lakott helyek közt van feljegyezve. (Vö. Galgóczy Károly, „Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája, 3. köt. 290—291. l.).

A községi előjárásának a régi történelemre vonatkozó (1877 május 3-áról kelt) közlése szerint e két községet az elpusztult Szent-István dalmát eredetű lakossága alapította a mohácsi vész után. A török dúlások elől ugyanis a lakosok a Duna folyam közt volt erdőségekbe menekültek s rejtekökben két részre oszolva alapítottak ott két községet, a nagyobb rész a kalocsai

érsekség birtokához tartozott Koppán nevű pusztán Kákonyt, a kisebb rész alább a Bajával csaknem szemközt volt s erektől körülvevett szigeten Pandúrt. E rejtekhelyen megmaradt a két község a török világ alatt. Szent-István őslakosairól azt tartja a hagyomány, hogy még a tatárjárás után, IV. Béla király alatt telepedtek ide. Ezt azonban történeti okmányok nem igazolják. Sokkal inkább valószínűnek tartom, hogy ezt a községet a törökök előlmenekülő szerb pandúrok alapították, ezért nevezték el a községet *Pandúr*-nak. Tehát a külföldi szótárírók állítása éppen megfordítva igaz. Eddig t. i. úgyszólván valamennyi adatunk a magyar *pandúr* szó délszláv eredetére mutat. Ezt igazolja Sándor István is, a ki a *pandúr* szót Toldalék szókönyvébe (1808) ilyen értelmezéssel vette föl; „miles Rascius, Illyricus“.

A mai értelmét nem ismeri, mert különben azt is megemlítette volna. A *pandúr* szót „hajdú, poroszló“ jelentéssel legelőször a Magyar Tudós Társaság Zsebszótárában (1835) találjuk, ettől fogva aztán belekerül minden szótárba. A Tsz.-ban is megvan „frajkór, vármegye katonája“ jelentéssel.

Czuczor-Fogarasi szótárában már megvan mindkét jelentése: „1. Így neveztettek ama híres neves, rabló szabad csapatok, melyeket Mária Terézia uralkodása alatt Trenk Horvát- és Szlavonországban összetoborzott. 2. Utóbb a vármegyéknek, nevezetesen túl a Dunán, azon szolgálói, kik a közbátorságra felügyelnek s a pusztai v. erdei kóborlókat üldözőbe veszik, kiknek a neve másutt megyekatonák, hadnagyok, csetnekek (Bácskában), látók, latinosan: persecutorok“.

Ez az utóbbi jelentés tehát teljesen megfelel a szerb-horvát *pandúr* eredeti értelmének. Mindenesetre érdekes volna megtudni, hogy a magyarban mikor kezdték ezt a szót ilyen értelemben használni. Ha igazat adhatunk Czuczor-Fogarasiéknak, hogy eleinte inkább csak a dunántúli részekben kezdett meghonosodni, azt kell hinnünk, hogy újabb délszláv hatás következménye. Az sem lehetetlen azonban, hogy szórványosan ismeretes volt már régebben is. Fejtegetésem végső eredményén ez jóformán semmit sem változtat, mert már az eddig felhozott adatokból is világosan kitűnik, hogy a *pandúr* szó nyelvünkben csak délszláv jövevény lehet.

Az eredetét a horvát és szerb nyelvekben kell tovább nyomoznunk. Itt is jövevéyszó. Eddigelé leginkább a középkori latin *banderius*-sal hozták kapcsolath, melynek Du Cange-nál csakugyan a szerb-horvát *pandúr*-ral egyező jelentését találjuk: „agrorum custos“ vagy „custos bladorum, vinearum et fructuum et possessionum“, tehát magyarul: szőlőpásztor vagy csősz. Ugyan-csak Du Cange-nál találunk egy *bandora* alakot is (langobárd elnevezése a *bandum* = vexillum-nak, de ennek Sirmundus szerint (Glossarium ad calcem Supplementi concil. antiquorum Galliae) „sodalitium, cohors praesertim militaris“ jelentése is van. Az egyeztetésnek tehát jelentésbeli nehézség nem állana útjában, alaki

tekintetben azonban annál több merül föl. Alig hihető, hogy a szerb-horvát *pandúr* származhatott akár a *banderius*-ból, akár a *bandora*-ból, mikor még az átvétel lehetőségét sem lehet meggyőzően kimutatni.

Sokkal tetszetősebbnek, az igazsághoz is közelebb állónak tartom, ha a *pandúr* szót az olasz *banditore* vagy északi olasz ejtéssel *bandiore*-ból származtatjuk. A *banditore* mai jelentése Rigutini szerint: ‚Verkündiger, Bekanntmacher, öffentlicher Ausrufer; Ausklnger, Ansrufet bei Auctionen‘. Ez a jelentés ugyan egy kissé eltávolodik a szerb-horvát *pandúr* jelentésétől, de ez csak látszat, mert ha a *banditore* (*bandiore*) eredeti értelmét nyomozzuk, világossá lesz előttünk, hogy az olasz *banditore* tisztje eredetileg teljesen megfelelt a szerb knézek szolgálatában álló *pandúré*nek, mert a *banditore* is ‚törvényszolga vagy közgazgatási rendőrféle ember‘ lehetett.

A *banditore* tette közhírré ugyanis a rendeleteket (*bando*), idézte törvénybe a peres feleket, vádlottakat, ezért aztán szoros kapcsolatba jut a *bandito*-val (= *bandire*) = ‚öffentlich ausge-rufener, verwiesener, strassenräuber‘. (A magyar *bandita* az olaszból való jövevényszó.) Az olasz *bando* (= öffentliche verkündigung), melyből a *bandire*, továbbá a *banditore* és a *bandito* származik, megvan a középkori latinságban is *bandum* vagy *bannum* alakban ‚edictum, interdictum‘ jelentéssel, sőt a *banditore* megfelelője is megvan *pandator* (= apparitor) alakban. Ezt a *bando*-t Diez német eredetűnek tartja s a gót *bandvjan* = ‚bezeichnen, andeuten‘ cselekvésszóból származtatja.

Igy aztán vissza is mentünk a *pandúr* szó eredeti forrásához.

PÁPAY JÓZSEF.

Bajza József mint nyelvújító.

II.*

Összesen 16 szót fogadtunk el az eddigi kimutatásokból a Bajzaénak. Alább egy egész sereg olyan szót mutatunk be, a mely nála előbb megvan, mint a NyÚSz.-ban. Bizonyos, hogy legnagyobb részük meg fog kerülni korábról is (több meg is került már), de az is bizonyos, hogy néhány Bajzaénak fog bizonyulni. Ez azonban még a jövő titka. Itt csak azokat merjük neki tulajdonítani, a melyekre nézve valami bizonyítékunk van. Nem szólva nagyszámú összetételeiről, melyek, a mint jöttek, úgy el is tűntek, nincs tudomásunk korábbi adatokról a következő -at-et és -lag-leg képzős, ma is szélteben használt szavakat illetőleg:

* Az első közleményt lásd IV: 201—207.

ámulat 2:27, 31; *bámulat* 2:426, 30; *birálat* 6:380, 31 (*könyv*-K 7:124, 36; *mű*- 4:415, 38; *szín*- 5:58, 36; *ellen*- 6:383, 31); *bölcsélet* 4:192, 37; *csáfolat* Ts:166, 32 (Vö. 4:323, 34); *dolgozat* 3:269, 30; *fegyverzet* 2:117, 31; *fokozat* 3:153, 29; *gördület* 4:50, 28; *hangulat* K 7:125, 36; *hőfuwat* 1:320, 22; *hódolat* 2:157, 31; *horgászat* Ts:68, 32; *ingerlet* 4:72, 28; *irányzat* 4:24, 28 (Vö. *iránylat*); *kísérlet* 3:270, 30; *költészet* 4:16, 28; *mozzanat* 3:277, 30; *olvasat* 4:508, 43; *osztályzat* 4:39, 28; *rendület* T 6:83, 35; *szavazat* 3:157, 29; *szédület* 6:100, 24; *szenderület* 2:152, 33; *szónoklat* 3:149, 29; *tapintat* 2:292, 36; *tisztázat* 6:44, 24; *vállalat* 3:136, 29; *egykedvűleg* 3:129, 29; *elvileg* 4:201, 43; *jelenleg* 6:281, 29; *művészileg* 6:266, 28; *nagylelkűleg* 6:149, 25; *sajátlag* T 3:157, 34; *szellemileg* 4:362, 34. Összesen 35 szó.

Szép számmal lehetnek ugyan olyanok közöttük, a melyeket Bajza másoktól tanult, de egyelőre az ő nevéhez kell valamennyit fűzni. Megfontolván, hogy az értekezésünk végén bemutatott jegyzékben is fog akadni több olyan szó, melyet a későbbi kutatások az övének fognak bizonyítani, bizvást kimondhatjuk végeredményül, hogy Bajza József mintegy 40 szóval gyarapította szókincsünket, a mi tekintettel arra, hogy már az újítás előrehaladottabb korában lépett fel, elég nagy érdem.

E körülbelül 40 életben maradt szó mellett sok az elpusztult. Álljanak itt ezek közül az érdekesebbek. (Sokat nem Bajza gyártott belőlük):

aggodály 6:50, 24; avatvány (= tanítvány) 4:280, 30; ázbarcsa (ázalék barmocska = puhány) E 1:29, 44; bánalom (= bánat) 2:63, 31; bankász Af:89, 44; bát (= bátorság, biztonság) Pl:203, 45; bátrág (= wismuth) Ts:68, 32; beszédnök, beszér (= speaker) Ts:185, 32 és Af:34, 44; csellem (= cselfogás) 4:266, 30; csempülés (= csempészet) Ea 2:85, 36; csodatékony 4:122, 33; égény (= aether) V:270, 1846; égvény E:105, 44; egyelműség, -leg (= egykedvűség, -leg) 2:404, 30; éjkelet, éjnyugat (= északkelet, é.-ny.) Ea 1:11, 12, 36; elhibítás (= elhibázás) 6:368, 30; elhidrani Af:144, 44; elsanyarni 2:247, 36; elszigorult 3:167, 31; eltűnelgeni 1:157, 24; elváltság (= különbség) 4:211, 46; elővézet (= praedestination) E 1:23, 44; eszmély -i, -ileg, -kép E:1:306 és 2:260, 270, 44; 3:279, 45 (eszmény stb. sokkal gyakrabban); fejencz, fejnök (= Häuptling) Ea 2:260, 36; T 6:81, 35; felmagasított (= exaltált) 4:115, 33; feltorlakodni (= összetorlódni) Ea 2:166, 36; feledék 4:48, 28; gerjelem 1:162, 25; gyalár (= pedans) Af:292, 44; gyámitvány (= gyámság alatt levő) 2:186, 32; gyárnok, gyárúr T 4:132, 34; Ea 1:129, 36; gyulvány (= gyulladás) 2:369, 30; hadász (= hadi író) F:28, 40; hiedékeny, -ség, hiedelmetlenség (= hiszékeny stb.) Ts:334, 32; F:894, 38 és 5:153, 42; homályonecz (= reakzionárius) E 1:11, 44; írász (= írnok) 6:101, 24; jelevény (= jelvény. Tehát a jelvény szó nem a jelleményből lett, mint a NyUSz. állítja) E 1:205, 44; kamatúr (= rentier) T 4:140, 34; kényakaratos (= erőszakos) Ea 2:163, 36; lepkeny (= flatterhaft) 6:112, 25; leg (= essentia „rózsaoajok és egyéb legek“) V:280, 46; mázítás (= Lackirung) T 3:151. 34; mazna 2:61, 31; megintleni (= ismétleni) 6:45, 24; mélány (= mélaság) 6:71, 24; morgadalmas K 3:85, 33; mulatkozás 5:87, 39; nemzékrend V:135, 46; olvasóság (= olvasóközönség) 4:386, 38; öltemény 2:19, 31; (öltöny 5:277, 42); pirány 6:416, 25; rásztkór (= hypochondria) 2:233, 36; rejtékeny 4:63, 28; rimányos 4:479, 43; rongyócz T 4:148, 34; roppantság V:920, 47; szállásnok (a ki a katonai beszállásolásról gondoskodik) Ea 2:77, 36; szállitvány (= megszállott tartomány) Ts:3, 32; szomorfűz 1:197, 36; szövény (= szövevény, ez Af:184, 44) K 6:157, 36; szűkmellűség (= szűkkeblűség) E 2:258, 44; takaritvány (= Vorrath) Ea 2:184, 36; talap Ts:205, 32; tüdőserv, -sorv (= tüdővész) Ts:198, 32;

A 1:127, 37; tünelem 1:346, 30; tünelmes 6:135, 25; ugrócz 4:434, 38; uszadék (a folyamtorkolat iszapja) E 1:95, 44; vételével (Empfangsschein 2:274, 36; vihadar (= vihar) 2:425, 30; virány (= oázis) V:46, 46; visszsugár 6:162, 26; vízvezetvény V:99, 46; zagyla (= Gneis) V:36, 46; zengemény Ts:203, 32; zengedelem 2:243, 36; zürtömeg (= chaos) V:35, 46 stb.

Mint e jegyzékből is látható, Bajza nem egyszer elég könnyelműen alkotott és alkalmazott fölösleges új szokat. Befejtésül itt közöljük azokat a szavakat, melyek a NyUSz. kiegészítésére és helyreigazítására szolgálnak. Van közöttük több olyan, a melyik egy szótárunkban sincs meg.*

ábrándkép 4:75, 31 (fellegkép 3:136, 29 légalak Ts:102, 32); ábránykép V:181, 46; ábrány 3:244, 45); akadéktalan 6:317, 30; *alezredes* Ea 2:143, 36; -világi 1:203, 26 -táj 6:104:24 -tábornok 3:168, 31 -osztály T 3:157, 34 -nyelvi 6:84, 24 -nép 6:58, 24 -nemű 6:153, 25 -gróf (vicomte) Ea 2:193, 36; *diaracz* 6:52, 24 -bölcselkedés 1:227, 36 -csillóság 6:318, 30 -fény 4:250, 30 -hír 3:9, 33 -isten 4:75, 31 -képzet 4:81, 31 -kézirat 2:403 30 -nevűség 4:316, 34 -prófeta 4:314, 33 -szin 4:305, 33 -tudomány 4:243, 30 -vélemény Ea 1:32, 36 -vigság 4:306, 34 -vonás 1:286, 35; *alapeszme* 4:539, 43 -igazság A 2:48, 37 -tőke 5:94, 39 -törvény 3:334, 32 -elem E 1:182, 44 -gondolat 4:539, 43 -szín 4:124, 33 -szöveg 4:199, 37 -vonás 4:140, 33 -talan 4:253, 30 -talanság Ea 1:141, 36 -ulni 6:72, 24 (Vö. 3:6, 32); alkonyat 1:310, 21; alkonyulni 1:157, 24; *alkonydal* 1:209, 27 -pára 2:96, 31; alkotmányos 3:150, 29; *alomkáj* 1:190, 36 -képzet 1:173, 35; alsóház 3:141, 29; anyagi 3:138, 29; *arczjáték* 5:205, 41 -beszéd 5:24, 36 -képezni Pl:89, 45 -szin Ts:101, 32 -vonás 6:108, 24 -rész 6:174, 26; árnyazat 6:244, 27; beárnyazni Ts:34, 32; beszédhaj 4:203, 43; bájos 4:16, 28; *ballépés* 2:388. 30 -szándék 2:376, 30; békejavaslat Ts:30, 32; *belháború* 3:313, 30 -tartalom A 2:451, 42 -világ 4:122, 33; bizonyítvány 2:385, 30; bohózatos 4:327, 34; bortal 6:132 25; botrányos 5:291, 42; (botráncozatos A 1:463. 1840); bölcsész 3:67, 44; *búcsúdál* 6:274, 28 -levél 2:403, 30 -jelenet 5:199, 41 -kéz 1:223, 36 -szó 2:69, 31; búvárkodás K 3:86, 33; búvárlani 3:294, 32; lélek**búvár** V:699, 47 nyelv- Ea 1:3, 36 régiség- 4:14, 28 természet- Ts:168, 32; *bűnbocsánat* 3:137, 29 -díj E 1:79, 44; czielíránytalán 6:217, 27; árúezikk 3:148, 29; *czimszó* 4:362, 34 -vadász 4:225, 40; *csáberő* 4:230, 46 -eszköz E 2:276, 44 -szónoklat 3:60, 43; csatamező Ts:51, 32; cselszövény 2:89, 31; cselekmény 5:207, 41; cselekvékeny V:410, 46; dagályos 4:67, 28; *dalköltés* 6:209, 26 -mű A 1:846, 42 -művész A 1:79 39 -ünnep 4:530, 43; diadalmenet 3:139, 29; *díszmenet* A 1:200, 43 -terem T 6:79, 35; díszítmény 5:42, 36; *divatárú* Ea 1:93, 36 -hölgy 5:216, 41; dombormű V:181, 46; dugárosság Ea 1:76, 36; ébredez 6:419, 31; elfogulatlan 3:143, 29; *életpálya* 3:139, 29 -viszony 4:133, 33 -boldogság 6:46, 24 bölcsesség 3:164, 31 -erős A 2:437, 40 -író 3:164, 31 -mód 6:100, 24 -öröm A 1:576, 43 -veszedelem 2:150, 31 -vidám Af:84, 44; *ellenőrség* 5:106, 39 -szegülni 3:142, 29 -szenv 3:140 29 (rokonszenv 3:139, 29) -vélemény 6:168, 26 -vetés 6:19, 22; *elmeél* 522. 40 -tehetség 4:5, 28 -termék Pl:9, 45; elméncség 6:77, 24; elnök 3:173, 31; *előcsarnok* 2:134, 31 -éret 2:76, 31 -futár 3:95, 47 -ítéletes 6:108, 24 -készület 4:61, 28 -kor 4:57, 28 -tanulmány Pl:32, 45 -terjesztés 3:144, 29 -város T 4:139, 34; elvszilárdság 4:535, 43; kormányelv V:818, 47; elvtelen A 2:438, 40; emelvény 5:326, 43, emléklap 1:226, 36; enyh hely 6:255, 27; érdek 3:146, 29; érdeklet 4:41, 28; érdemkereszt 3:216, 44; erélyes 3:142, 29; erőmutatvány A 1:335, 39; érvényes A 2:449, 40 -ség 3:169, 31; elérzékenyíteni 2:231, 36; érzékenykedés Ea 1:94, 36; érzékenykedni K 7:119, 36; érzetméllyesség A 2:343, 38; esemény 3:139, 29 -es 4:486, 43; esetleges 4:191, 37; eszélytelenség

* Mivel e szavak tudtommal valamennyien újabbak az eddigi adatoknál, fölöslegesnek véltem ezeket is dölten szedetni.

5:348, 45; *eszmecsere* 4:186, 37 -kör Pl:41, 45 -láncolat 3:200, 44; évdíj 3:139, 29; falánk Ts:60, 32; fáradalmas Ea 2:104, 36; faragvány 4:204, 43; fegyvergyakorlat 3:153, 29; felvidék 2:17, 31; félvér A 2:417, 41; felületesség 2:6, 36; fenhang 2:116, 31; fénytörny Ts:330, 32; *fogalom* 4:32, 28 (észfogat 4:35, 28) -zavar 4:204, 43; fogékonyság 4:83, 31; fokozatos 5:290, 42; folyékonyság 4:231, 46; forgékony 3:277, 30; forradalom 3:143, 29; futólagos 4:198, 37; gondolatjáték 3:343, 32; *gúnyalak* Ts:188, 32 -beszéd 4:550, 43 -dal Ea 1:134, 36 -ének E 1:216, 44 -hang 3:23, 23 -mosoly 6:110, 24 -tárgy A 2:535, 38; gyarmatos 3:130, 29; *gyógyeszköz* Ts:206, 32 -mód 5:269, 42; gyökszó T 3:149, 34; gyönyöréret A 2:667 41; habléány 2:5, 29; *haderó* Ea 2:1, 36 -fi T 4:133, 34; hajlam 3:140, 29; hajlékony 6:335, 30 -ság 2:474, 30 -talan Pl:257, 45; hálaima 3:220, 45; hamvatag 3:277, 30; hangjegy Ts:136, 32; harcziáték 2:8, 29; *hasonbecsű* K 6:165, 36 -értelmű T 4:133, 34; haszonvét Ea 1:332, 36; háttér 5:83, 39; *határfal* 1:203, 26 -lakos 2:274, 36 -viszály 2:274, 36; hatékonyaság A 2:666, 41; hazaszeretet 6:16, 22; hengermalom A 1:433, 43; hervatag 2:11, 29; *hírharang* 5:195, 39 -lapiró 4:400, 38; *hitágazat* Af:88, 44 -buzgalom Ts:329, 32 -rege E 1:267, 44 -szónok F:28, 40 -tan 3:237, 45; hizelegni 3:163, 31; hízélgés 2:318, 36; *honfi* 1:201, 29 -fitárs 3:164, 31 -fitűz 1:214, 34 -polgár 6:15, 22 -szeretet 3:145, 29; horgonyozni T 4:141, 34; igénytelen 4:92, 31 -ség 5:150, 42; illetékes 3:245, 45; imaház Af:233, 44; ingerlékeny 6:161, 26 -ség 4:399, 38; intézmény 3:153, 29; *ipar* 3:148, 29 -ág E 1:132, 44; *irányadó* 4:186, 37 -ozni 6:107, 24; *írószoba* 5:112, 40 -társ 4:256, 30 -világ 4:401, 38; iram-szarvas E 1:32, 36; izgékonny T 6:79, 35; jégkebel 2:232, 36; *jelégés* 5:319, 43 -képes V:178, 46 -képezni E 1:93, 44; jelleg 3:55, 43; *jellem* 3:139, 29 -festő 5:163, 42 -kép 4:507, 43 -mélység 3:296, 45 -szilárdság V:690, 47 -vonás 3:276, 30 -telen A 1:463, 41 -zetes 5:238, 41 jelves V:137, 46; természetjog 5:131, 40; *joggyakornok* A 2:128, 43 -talanság Ea 2:226, 36; jogar A 2:51, 37; *kártyajóslat* Ts:67, 32 csillag- E 1:48, 44; jutalomelőadás A 2:842, 37; kandiság (saját megjegyzése szerint Kazinczytól vette) 6:113, 25; *kedély* 3:141, 29 -esség 5:252, 42 -telen 5:293, 42; keresett nyelv, keresetlen nyelv A 1:388 és 528, 43; *kicsapongás* Ts:31, 32 -híresztelt 4:248, 30 -merültség 6:281, 29 -zárlagos A 2:1106, 41; komolyság 6:39, 24; korrajz 5:139, 42; kormányrendszer T 4:126, 34; költői 4:6, 28; könnyelműség 6:135, 25; *könyvgőz* 2:108, 32 -gyár 4:160, 34 -nyelv 3:290, 32 -tárór 6:93, 24; kézikönyv 6:179, 26; körülményes 4:104, 33; *kőzbámulat* 5:273, 42 -beszéd 6:61, 24 -botrány 5:212, 41 -elcsüggedés V:839, 46 -elégületlenség E 2:134, 44 -elkeseredés 3:14, 33 -érdekű 2:183, 32 -erkölcsiség A 2:515, 41 -erő E 2:67, 44 -fájdalom F 4:146, 34 -figyelem 3:141, 29 -gyász E 1:146, 44 -gyönyörködés A 2:665, 41 -gyűlölség Ts:176, 32 -használat E 1:111, 44 -hely K 7:106, 36 -hit 1:236, 45 -hivatal F:157, 40 -imádság E 1:151, 44 -inség 3:12, 33 -javallás 4:145, 33 (Vö. K 3:110, 33) -jóllét Ea 1:176, 36 -hála 4:71, 28 -kedvelés 6:112, 25 -kivárat 3:142, 29 -költség 3:157, 29 -látvány V:746, 47 -megelégedés 5:186, 38 -megvetés 6:50, 24 -multság V:292, 46 -munka 3:148, 29 -nevelés A 2:112, 41 -öröm E 1:184, 44 -pénz Ea 1:119, 36 -pont T 4:137, 34 -pontosulás A 1:291, 40 -pusztulás 3:56, 43 -raktár Ea 1:140, 36 -rémülés 3:16, 33 -részvétlenség 4:182, 34 -romlás 1:213, 34 -sajnálát Pl:295, 45 -sors Af:57, 44 -szabadság E 1:252, 44 -szellem Ts:86, 32 -szeretet A 1:78, 39 -szolgálat Ea 1:145, 36 -tanácskozás V:314, 46 -tetszés Ts:127, 32 -tisztetlet 6:163, 26 -tudomás 6:166, 26 -üdv Ea 2:91, 36 -ülés Ea 1:113, 36 -vagyon Ea 2:178, 36 -veszély V:520, 46 -vitéz 6:356, 25 -zavar 3:29, 33 -elegni 1:313, 21 -lékenység 4:14, 28 -lékeny Ea 1:30, 36 -önösíteni (= neutralizálni) T 4:135, 34; *külalak* 4:475, 43 -befolyás 4:486, 43 -benyomás 3:140, 29 -esemény E 1:144, 44 -fény V:125 46 -föld 6:153, 25 -földi 6:25, 23 -háború 3:313, 30 -harcz 4:137, 33 -hatalom V:84, 46 -jegy E 1:108 44 -rész 2:223, 36 -segély V:368, 46 -siker Af:43, 44 -szerencse V:135, 46 -tag Pl:49, 45 -tárgy 2:184, 32 -ügy Af:30, 44; kül és belterjű 4:388, 38; külöcnység Ea 1:326 36;

különszoba 6:193, 26; *lakszoba* Ea 1:232, 36 -társ 3:350, 37; tündérlak 2:37, 31; lánczhid K 7:129, 36; *lélekállapot* 2:266, 36 -emelő A 2:783, 40 -nyugalom 5:140, 42 -rendítő Ea 2:134, 36 -vonás 6:43, 24; lelkesült 6:121, 25; lényeges 4:107, 33; *levélhordó* 2:304, 36 -tárnok 4:432, 38 -töredék A 2:782, 38; lovagiasság A 1:488, 43; *magánérdek* 4:506, 43 -jog A 2:449, 40 -lak Af:267, 44; mellszobor 3:152, 29; *mellékcselekvény* 4:130, 33 -körülmény 2:250, 36 -szoba 2:389, 30 -tárgy 5:82, 39; méltányos 4:74, 28; (méltány 6:381, 31); méltányosság A 2:451, 40; méltánylás 3:138, 29; átmenet Ea 2:29, 36; *merény* 3:314, 30 (Vö. 2:16, 31) -es Ea 2:127, 36; mérleg 4:30, 28; metszet 4:349, 34; kömetszet T 4:144, 34; mozgalom 2:148, 31; mutatóványlap 6:318, 30; műbíró 4:47, 28; művészietlen 5:199, 41; negélyes E 2:15, 44; nehézkes 3:269, 30; *népdal* 6:211, 26 -jog 1:213, 34 -kegy Ea 1:174, 36 -rege 4:16, 28 -rontó 6:380, 31 -szerűség 3:271, 30 -tömeg Ea 1:107, 36; névbitorlás T:319, 37; nyárspolgár 5:272, 42; *nyelvesin* 3:268, 30 -művész 4:203, 43 -szabály k 3:92, 33 -történet 4:487, 43 -törvény 4:257, 30 -tudós F:877, 38; nyilatkozvány 6:276, 29; nyomaték 4:78, 31; nyugtalanság 6:215, 27; oszlopcsarnok T 4:149, 34; önbecséret 5:292, 42 -csaló 2:298, 36 -életírás 3:287, 32 -érdek 3:344, 32 -érzet 3:166, 31 (ennenérzet 6:250, 27) -fentartás 4:423, 38 -megtagadás 3:343, 32 -tudatos 5:242, 42; önzés 3:138, 29 -zetlen 3:141, 29 -zetlenség 3:142, 29; *összfogalom* E 1:293, 44 -pontosítani 4:470, 43 -pontosulás V:676, 47; összeg 3:142, 29; párhuzam 4:172 34 -os Ea 1:6, 36; *parancsszó* Ea 1:44, 36 -nok 3:153, 29; partvidék 1:203, 26; *párthiv* 4:257, 30 -szellem Ts:187, 32 -viszáló 1:217, 35; *pénzalap* 4:351, 34 -forrás Ea 2:192, 36 -összeg 3:142, 29 -zavar 3:53, 43; *polgárjog* 3:46, 33 -király Ts:139, 32 *rabmadár* 1:222, 35 -szolgasság Ts:126, 32; rángatag Ea 1:16, 36; *regényes* 2:6, 29 -ít V:437, 46 -ség 2:112, 34; *regényhős* 5:243, 42 -írás 4:120, 33 -író 4:126, 51 -irodalom 4:102, 33 -költészet 4:102, 51 -költő 4:103, 51 -költés 4:126, 51; rejtélyesség 5:194, 38; *rémalak* 2:64, 31 -kép 3:136, 29 -kor V:788, 47 -korszak 3:229, 45 -letes 2:14, 31; elrémülni 2:53, 31; rendőrség T 4:143, 34; rendszabály 3:141, 29; részletesség 4:403, 38; részvétlenség 2:244, 36; rímezés 6:210, 26; rugalmasság 5:205, 41; ruhatár 3:314, 30 -nok 5:372, 37; sajátlagos T 6:85, 35; *segéderő* Ea 2:125, 36 -eszköz 3:343, 32 -forrás T 6:84, 35 -pénz 3:156, 29 -sereg Ts:29, 32 -társ 6:126, 25; senyveteg K 5:147, 34; sétatér 2:222, 36; sétatény 2:365, 30; sikervadászat 5:198, 41; sikeresülni 6:358, 26; *simulékony* 6:335, 30; *sírdal* Ea 1:47, 36 -jel 4:14, 28 -kereszt 1:157, 24; *szabály* 3:148, 29 -szerű 3:269, 30 -talanság 5:255, 42; szabatos 3:276, 30; *szakértő* 3:149, 29 -tudós 4:484, 43; székváros Ea 2:177, 36; *szellemes* 3:345, 32 -telenség E 2:60, 44; szendereg 1:309, 21; elszenderít 1:156, 24; szenderegés 2:58, 31; szenvedélyes 2:9, 29 -ség 4:470, 43; szenvedélytelen Ea 2:235, 36; *széphangzás* 6:223, 27 -irodalom 4:192, 37 -lelkű 6:14, 22; *szerencsekívánat* 2:209, 32 -lovag T 6:85, 35 -vadász 3:345, 32; szerénykedni K 3:96, 33; *szerénység* 6:143, 25 -telenség 4:166, 34; szereposztás A 2:656, 38; szeszélyeskedés A 1:489, 38; szilárdság 3:142, 29; *színmű* 3:276, 30 -műköltő 5:282, 42 -pad 3:276, 30 -szerűség 5:177, 42 -ügy 5:114, 40 -zavar 1:234, 45 -vegyület A 2:1125, 41; *szóalkotás* 4:203, 43 -áradat 4:434, 38 -czikornya 4:148, 33 -dagály 4:146, 33 -hagyomány Ea 2:298, 36 -harcz 4:317, 34 -hős 5:114, 40 -képzés 4:204, 43 -özön K 6:159, 36 -pompa 2:244, 36 -többség Ea 1:111, 36 -virág 3:101, 29 -vita 2:26, 21; szomorogni 2:229, 36; elszörnyedni 1:263, 31; szöveg 4:199, 37 (Vö. 4:494, 43); szüntelen 6:84, 24; *tájfestés* A 1:527, 43 -festő 2:193, 32 -ismeret V:724, 47 -kép 2:17, 31 -kiejtés 5:206, 41; találékony Af:32, 44 -ság F:707, 38; talányos 1:283, 35; lélektan 3:159, 31; széptan 3:212, 44; *tanelv* E 2:93, 44 -intézet 3:229, 45 -költészet V:325, 46 -szék 3:250, 45; tánczvigalom A 2:184, 38; tápszer Ea 1:29, 36; társaskör 2:189, 32; tartalékcsoport 3:44, 33; tartaléktalan 6:326, 30; tartam E 2:58, 44 -os E 2:6, 44; tartékonyság 3:134, 29; tekintély 3:142, 29 (bajosán lesz hát Kossuth szava 1842, illetőleg 1841-ből vö. Nyr. 1902:456); telepítvény

Ea 1:80, 36; tengerész 3:101, 29; terjedékeny 4:57, 28; tespeteg Ts:86, 32; tetterő: 4:481, 43; tévhit E 1:227, 44; tiszteletjel 2:232, 36; titkár 3:186, 29; jégtorlat 15:51, 32; torzalak 5:287, 42; *tömeg* 4:49, 28 (a tömeg szóval tudtomra Vörösmartyélt először a massa megjegyzésére s nem szerencsétlenül*; a NyUSz. is Vörösmartyénak tartja) viz-Ea 1:6, 36; töredékes 6:390, 30; törvényezikk 3:169, 31; tűnékeny 5:303, 43; (tűnédekeny 3:137, 29); türekeny V:382, 46 -ség Ea 2:337, 36; udvarhölgy Af:37, 44; udvariasság 2:117, 31; *udvaronez* 3:152, 29 -nok 2:141, 31; *útirány* Ea 2:116, 36 -törő 4:200, 37; *utókor* 1:208, 26 -világ Ts:3, 32; *utód* 3:156, 29; üdvölvés Ea 2:114, 36; *ügytárs* 6:384, 31 -védkedni 3:171, 31 -viselő T 4:138, 34; ünnepélyes 3:139, 29, -ség 5:221, 41; üvegház 5:217, 41; vadászkaland 1:292, 35; *vándorbot* 2:75, 31 -dalnok 2:315, 36 -év 3:289, 32 -nyom 1:255, 32 -nép Ts:80, 32 -pálya 2:163, 32 -út 1:223, 36; *váromladék* 6:125, 25 -örség Ea 2:80, 36 -rom 6:120, 25; varázslatos Pl:33, 45; *végosata* V:483, 46 -elhatározás Af:54, 44 -elpusztulás Ea 1:283, 36 -eredmény 5:241, 42 -erőfeszítés V:601, 47 -eszköz 2:436, 30 -hagyomány Ts:79, 32 -határozat Ts:186, 32 -kivánság Ts:33, 32 -lehellet 2:249, 36 -menedék Af:46, 44 -nap Ts:34, 32 -parancs Af:114, 44 -pont Af:187, 44 -sarjadék 2:415, 30 -simítás 3:183, 44 -szó 6:189, 26 -szótag 5:247, 42 -szolgálat 2:210, 32 -tett 3:222, 45 -tisztelet 3:157, 29; versszak 6:112, 25; versenytárs 3:143, 29; veszélyes 2:16, 31; *vezéreszme* 4:491, 43 -fáklya 3:136, 29; viharos Ts:187, 32; *világ-birodalom* E 1:266, 44 -fi Af:266, 44 -polgárság A 2:1110, 41 -tenger Ts:165, 32 -történet 3:128, 29 -uraság A 2:1140, 41; vonzalom 2:387, 30; *zenekar* E 1:146, 44 -kóros 5:75, 29 -mű A 2:141, 41.*

Bajza József egész működésének a jobbra, az előbbretörekvés volt a fő eszménye. Mint költő, egy szebb hazába esdekel, mert gyöngéd lelke nem találja fel magát a reális életviszonyok között, mint kritikus, éles bírálatban részesíti kora irodalmát, hogy egy jobbnak vesse meg alapját, mint történetíró, saját vallomása szerint is azzal a célzattal mutatja be a mult képeit a jelennek, hogy ez megtanuljon belőlük egy különb történetet csinálni, hogy különb legyen az emberiség jövője, mint a milyen volt a multja, s mint a milyen a jelene. Ebbe a folyton nemesebbre törekvésébe harmonikusan illeszkedik bele nyelvújítói működése is: a nyelvet fejlettebben, hangzatosabban akarta átadni a jövőnek, mint a hogy átvette a multtól.

BAJZA JÓZSEF.

* Bajza munkáinak Badics-féle kiadása, melyet e szójegyzék oly gyakran idéz, a szöveget nem az eredeti fogalmazásban, hanem sokszor az 1852-iki, vagy a Toldy-féle 1861-iki kiadás után közli és így nyelvtörténeti tekintetben (vö. érélyes, forradalom, hajlam stb.) nem mindig megbízható.

Szerk.

A gyimesi, moldvai és bukovinai csángók eredete.*

1. A gyimesi csángók.

A gyimesi csángók Csikmegye középső részének, Felcsíknak keleti szélén, a gyimesi szoros előtt, a Tatros vize mentén laktak, Csikszeredától északkeletre, ma Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplek és Gyimesbükk községekben. E községek régebben nem voltak önálló helységek, csak a múlt században alakultak politikai községekké.**

A gyimesi csángóknak a múlt század 50-es éveiben (1853) kisbaczoni Benkő Károly „Csik Gyergyó és Kászon Leírások” cz. műve szerint még nem igen volt önálló birtokuk; hanem Csikszépvíz, Szentmiklós, Borsova és Szentmihály felcsiki községekhez tartoztak hegyeikkel, völgyeikkel együtt (II. r. 63. l.). Ez és a felcsiki községek nyelvjárásával többé-kevésbbé egyező nyelvjárásuk azt mutatja, hogy első sorban tán e csiki községekben települtek ezek a csángók. *Horger* egyenesen onnan is származtatja őket; „bizonyára a szoros előtt fekvő Szentmiklós, Szépvíz, Szentmihály és Borsova községekből... eleinte mint pásztorok jártak föl a havasokra, ott tavasztól őszig szolgáló egyszerű kunyhókat építettek maguknak, majd később, az idő folyamán, végleg ott is ragadtak” (Erd. Múzeum, 1905: 130. l.).

En a gyimesi csángókat is behatóbban kívánnán nézni, a *gazdaságtörténet* és az *oklevelek* meg a *szájhagyomány*, valamint az *ethnographia* és a *nyelvjárás* alapján kissé más eredményekre jutottam itt is.

Az, hogy a gyimesi csángóknak a legújabb időig nem volt se földbirtokuk, se erdejük, mert ez az egész terület a szomszédos felcsiki községek tulajdona volt, még az egyező nyelvjárás mellett sem bizonyítja egészen, hogy e csángók csak onnan, tehát csak Felcsíkból származhattak. A birtokot másunnan jöve is vehették volna bérbe, az egyező nyelvjárás meg esetleg a szomszédos fekvés és hatás eredménye is lehetne. De meg aztán többet is

* Vö. szerzőnek: A csángók eredete nyelvjárásaik alapján cz. cikkét, *Nyelvőr*, 1908. 1—2. füz. és különnyomat.

** Benkő J. Milkovia, Tomus post. 1781. 45 l. csak *Gyimesi* szorosról, G. T. D. (Gróf Teleki Domokos) Egynehány hazai utazások leírásában (1796.) a szorosról és egy *Gyimes Lunka* nevű völgyről szól. Lipszky repertoriuma (1808) a *Gimes*, *Gymes* v. *Ghimes* hegyen és szoroson kívül említi a hasonló nevű falut (vicus), mely Szépvízhez tartozott, azzal volt összekötve (junct. cum Szépvíz) és *Gimeslunkát*, mint községet (pagus) Csikszékben.

mond a nyelvjárás, ha szemügyre vesszük. Előbb azonban hadd lássuk e csángók politikai történetét és a szájhagyományt, valamint a néprajzot.

A csiki krónika és Orbán Balázs Székelyföld leírása (II. köt. 1869) szerint, természetesen, Gyimes már Szent István előtt lakva volt, mint Gümez földe(?), de azon őstelepek kipusztultak annyira, hogy a gyimesi szoros még 200 évvel ezelőtt is lakatlan volt (Id. m. 77—78. l.). Igazolja ezt Orbán B. szerint az 1566-iki évi regestrum is, melyben Gyimes egyik faluja sem fordul elő (Uo. 78. l. jegyz.). Valóban a Székely Oklevéltár I—VI. köteteiben, a XVII-ik század végeig, sehol sem találjuk említve; pedig pl. Maros, Udvarhely, Csik, Gyergyó, Kászon, Kézdi, Sepsi és Orbai székek 25 dénáros adójának összeírásában 1567-ből a mai Csik-megye területéről Csik, Gyergyó és Kászon székek községei össze vannak írva, de ezek közt a gyimesi községek nincsenek meg. Így 1576-ból sem (Szék. Oklvt. 4: 44—46). Legelőször a XVII. században fordul elő a *Ghymesí szoros* 1698-ból; *Ghymes-Loka* 1701-ből, 1703-ból stb. (Szék. Oklvt. 7: 21. 37, 72, 73, 75, 89, 112, 116, 307, 319, 350, 386, 396, 408, 413, 437 l.). A gyimesi szoros készítése és építése, úgy látszik, 1698-ban történik; a német katonaság építi. (Szék. Oklvt. id. h. 21. l.) A szorost abban az időben egy darabig nem katonák, hanem ú. n. hajdúk őrizték, a kiket Csikszék tartott és élelmezett. Benkő Károly idézett művében és a Szék. Oklvt. közöl is egy-egy számadást I. Leopold idejéből 1697-, illetőleg 1699-ből ily czímmel: *Extractus super naturalia* pro Hajdonibus in passu Gimesiensi existentibus, azaz Kivonat a gyimesi szorosban levő hajdúk élelmezéséről (Benkő Károly id. m. II. 65. és Szék. Oklvt. 7: 37. l. Vö. uo. 89. l. is.). Majd a Szék. Oklvt. 7: 307. l. azt is megjegyzi, hogy a Gyimesben sok feles privata personáknak szénafűvők van és ott possessorok, a kiknek az *rácز militia*, a rácز katonaság, sok kárt tesz. 1783-ból pedig a plájások is említve vannak, kik a gyimesi szorost mint székbeli fegyveres határőrök őrizték a szék bennszülött adózó rendje közül. (Szék. Oklvt. 7: 396.). 1741-ből meglátszik, hogy részben a székely katonáskodás is vihette oda is a lakókat, t. i. commandóba jártak a határszélekre s egyesek később oda is költözhetek. (Szék. Oklvt. 7: 408.) Különben Gyimesnek ekkor vára is volt német katonák alatt. (Szék. Oklvt. 7: 75. l. 1701.)

Kállay szerint a székelyeknek az ököradón kívül volt még más adónemük is, mely a török uralkodása alatt jött be. Ugyanis a fejedelmeknek a pénzbeli adó mellett sólyommadarakat kellett küldeni Constantzinápolyba, s azon székelyek, kik sólyommadarakat fogtak, különös szabadságokkal ajándékoztattak meg. A közhagyomány szerint sólyommadarakat fogtak a Gimesi hegyeken is (ld. A nemes székely nemzet eredete, 1829, 200 l. oklevelekkel is és vö. Benkő K. id. m. 64. l. Szék. Oklvt. 7: 64, 65. l. pl. csikszentmártoni és csikkozsmási solymárok említve is 1801-ből. Vö. uo. 7: 39. l. is.). Bizonyára így is mehettek a

Gyimesbe egyes székelyek már a XVI—XVII. században. Később sánczmunkák alkalmával is némelyek (vö. Szék. Oklvt. 7:413. l. 1741.) Azután a XVIII. század nehéz, inséges éveiben is, mikor a század első felében szárazság, éhség és az idegen katonaság miatt is annyit szenvedtek a csikszékiek s általában a székelyek. (Vö. Szék. Oklvt. id. köt. előszavát és okleveleit.) A legnevezetesebb település azonban a székely határórség szervezése, 1762 és a mádefalvi vereség, 1764 után történhetett, mikor az állandó katonáskodás elől sokan menekültek a székelységből, kivált Csikból a gyimesi szoroson át Moldvába s majd később onnan Mária Terézia engedelmével vissza. Így írhatja G. T. D. (gróf Teleki Domokos) „Egynehány hazai utazások leírása” cz. művében 1796-ban: A’ Passustól nem messze egy *Gyimes-Lunka* nevű völgyben az ember lakosokra talál, de ezek valóságos faluba nem laknak; hanem itt is, amott is szerteszélyel, egy-egy csoport házakat láthatsz. Ezek a’ lakosok székelyek, kik lassanként ide megtelepedtek; nagyobb részint a csiki falukból vonták ide magokat, de részszerint Moldovából is jött székelyek, vagy magyarok... (82. l. — Vö. Nagy Ajtai Kovács István czikkét is, Tudományos Gyűjtemény 1836. XII. k. 106—107. l.). 1782-ben róm. kath. egyházat is alapítottak a Gyimesben egy templommal és több kápolnával. (Benkő Károly id. m. 2:64. l.) Előmozdította az ide települést később a határszéki katonáskodáson, az ú. n. commandóbajáráson kívül az állandó közlekedés is a nagy Kabala-lágón keresztül, a melyen töltött út visz már régen Csik-Szépvízről Gyimesbe. (Vö. Benkő id. m. is 2:63. l.) Az 1848—49-iki idő alatt és után is többen mehettek oda, kivált egyszerűbb, szegény emberek.

Íme, ezek volnának a gyimesi csángók telepedésének okai s nemcsak a marhapásztorkodás, mint Horger véli. A hagyomány is effélék mellett szól, mint utánajárhattam.* E szerint pl. Gyimesbükön az *Ambrus* és *Tankó* család települt volna oda legelőbb (vö. utóbbira Orbán Balázs, Székelyföld leírása 2:78. l. is). Mindkettő székely család és mint fennmaradt, Moldvából költözött be, illetőleg vissza, mintegy 150 évet (1760-as évek) megelőző időben.** Az *Antalok*, a harmadik régi család egy része állítólag Háromszékről való (saját maguk szerint), közvetve tán szintén Moldván keresztül, vagyis először Moldvába mentek és onnan települtek ide vissza.*** A *Tankó*-család egyrésze Csikszentimréről, más része Oláhfaluból, Udvarhelymegyéből származtatja magát;

* *Éltes János* gyimesbükki áll. elemi isk. igazgatótanító úr szives és buzgó közlése és ott a helyszínén történt saját utánjárásom alapján mondom a következőket.

** A székely Oklevéltár VII. kötetében pl. egy *Ambarus Márton* mint csikszéki, dánfalvi lakos panaszkodik a Csikszékben kvártélyozó német katonák zsarolásáról szóló vizsgálatban (1701.) 72 l.

*** *Antalok* említetnek mint panaszosok Alesikből, Madarásról és Csikszentimréről is uo. (1701 és 1714) 73, 186, 199. l.

ezekkel ma is rokonságot tart. A *Bodor*-család szintén Moldván keresztül származtatja magát és székely eredetű,* épp úgy, mint a *Molnárok*, *Gergelyek*, *Gothárok*,** kik mindhárman a Tankó-családhoz tartoznak. A *Lászlók* Csik-Karczfalváról, a *Bilibókok* Szépvíztől, a *Timárok* Csik-Rákosról, a *Bacsoniak* Baczonból, Erdővidék háromszéki részéből, a *Ferenczek* Oláhfaluból Udvarhely megyéből,*** a *Kis* nevék is onnan, a *Prezmerek* pedig Prázmárról, Brassó megyéből származtatják magukat.† A *Deákok* Udvarhely megyéből valók (saját maguk szerint). Vannak még: Pálok, Fábiánok, Nagyok, Timárok, Balogok, Beczék, Tamások, Bartos, Sárig, Simon, Konez, Péter, Szócs nevék. Ezek mind székely eredetűek. E csángók általános véleménye általában az, hogy elődeik habár kerülő úton is, Csik, Háromszék és Udvarhely megyéből mentek, részint a katonaság (1762), részint a törvény üldözése elől menekülve.

Tehát nemcsak csikiak, hanem részben udvarhelyi és háromszéki székelyek is a hagyomány szerint, kiknek ethnographiai vonásai, lakodalmi, keresztelői szokásai Eltes János tanító szerint, majdnem teljesen olyanok, mint a csikiaké; Orbán Balázs Székelyföld leírása szerint pedig általában székelynek mondhatjuk.†† Épp így népköltésüket és nyelvjárásukat is (vö. id. m. 2: 78—82. l.)

A mi mármost a nyelvjárást illeti, az már Kúnos (Nyr. 9:503) és Steuer J. (Nyr. 22:214) megfigyelése szerint is egyezik a szomszéd csiki nyelvjárással (felcsiki és alszik-tusnádi nyelvjárással); de Kúnos szerint is „van egy-két olyan sajátága is, mely a szomszéd Csikban nem található meg“, Steuer szerint pedig „vannak ott más csángó sajátágok is.“ A helyszínén való utánjárásom s közvetlen a szoros előtt fekvő felcsiki községek nyelvjárásának megfigyelése és összevetése alapján azt találtam, hogy általában a *keleti székelység*hez tartoznak e csángók s a *csíki*, még pedig a felcsik és alszik-tusnádi s a régi kászonszéki meg a gyergyói nyelvjáráson kívül van nyelvükben udvarhelyi és háromszéki, sőt egy pár moldvai csángó elem is, a mi érthető részint a településekből, részint a szomszédos hatásból. Így a mondott vezetékneveken kívül a rokonsági kifejezések: *apám*,

* Bodorok szintén uo. Dánfalváról (1701. 73 l.) és háromszékiek is. (Vö. 446. l.)

** Gothárok pl. csekefalviak Csikból uo. (1701) 64, 122 l.

*** Ferenczek is említettnek a Szék. Oklvt. 7. köt. Csikmegyéből is, Felcsikból, uo. 71, 72, 75, 76 l.

† A Bilibók és Prezsmer oláh eredetre mutat, később magyarosodhattak el.

†† Ha pl. nászünnepeikük igen sokban eltér is a csíkiakétól. (Vö. Orbán B. id. h. 82 l. jegyz.). Ez is csak a mellett szól, hogy nemcsak Csikból, hanem másunnan is települtek. De székelyek; ezt mutatja építkezésük, pl. a galambduczos kapu is (vö. Vasárnapi Ujság, 1906. 63. sz.). Viseletük mint a többi csángóké oláhos, de székely ruhanevekkal (vö. Orbán B. id. h. 79—80. l. is). Vallásuk általában róm. kath., de ez is csak részben bizonyíthatja, hogy csikiak; mert részben máshonnan is vitték magukkal vagy szorványosan települven, ott vették fel egyeseik.

édēs apám s éds apám, nagyapó, nagyanyó és nannym v. nannym, onokatesvér, após, anyós (és nem ipa, napa) székely kifejezések. Aztán: buza, kut, ut (rövid u-val), és, innet, az(o)kot, éjen, hallá-ē? vaj igén, fójlik (= fullad), üdő, előggyik (= elődjik, elődjük), henem (hanem); s pl. a szövőszék és részei: osztováta, bordahij, nyist, hasajó, feszítő, lábitó stb. mind megvannak a csiki, háromszéki és udvarhelyi székelységben.

Csiki sajátságok ott főként: a szeker, csérep, fazak, egyeb, keves, régvelibe, lábaimval, hójza, de hozza is, nēz (= néz), hēza és hēzza, éfjasszon stb.

Ezek, valamint a buza, kut, ut (rövid hangzóval); szép, ződ, kő (dift. nélkül), hójzsu és hosszu, ajszú stb. utánnézésem szerint Ajnád és Csíkszentmihály, Szépviz, Szentmiklós, Jenőfalva stb. ott mindjárt a hegyek alatt, Gyimes előtt levő felcsiki községekben is megvannak és jellemzők. (Vö. Szabó Dezső: Csíkszentdomokos nyelvjárását is, Nyr. és különny. 1903.) Az alsík-tusnádi, gyergyói és erdővidéki részleges eredetre vall a némelykor szintén hallható ēdēs és ēādēs, valamint a készít, feszítő-fele diftongusra hajló, illet. hosszú i-hez hasonló ejtés is.

Udvarhelyszéki, még pedig keresztúrvidéki településre is mutat az, mikor az *l*, *r* folyékony mássalhangzók szövégen mássalhangzón kezdődő szavak előtt elmaradnak, így: alszó, iszó, észē (Kúnos és Steuer jelölése: alszō, iszō, észē, Nyr. id. h.). Ez a keleti székelységben, Csíkban és Háromszéken nincs meg, mint tudjuk. Különben magánhangzó előtt Gyimesben is a teljesebb alak használatos, tehát: alszól, iszól, észél. (Vö. mindezekkel Balassa: Magyar nyelvjárások 103, 105 l. is.)

Külön háromszéki sajátság a csiki mellett nem igen van; de Csíkban és Háromszékben közösek az affélék, mint: lőtő (lejtő), csontyik, apjik stb.

A moldvai csángósággal való érintkezés hatása is érzik egy pár alakon, mint: nins (nincsen), sak (= csak); Steuernél: mász e h. más, képál (kapál), mietyánk (miatyánk) stb. (Nyr. 22:214—5) — a mikről jó volna tudnunk, hogy Steuer hol jegyezte föl és hogy pontosan hallott alakok-e a Gyimesre nézve is.

Különben a nyelvjárás anyagára vö. Kúnos és Steuer adatain kívül (Nyr. 9. és 22. k.): növény- és állatnevek, csikmegyeiek, Gyimesből, Wagner Jánostól, Nyr. 28:142, 143 és tájszók nyelvtani függelékkal, Csík-Gyimes-Bükről, Bíró Árpádtól, Nyr. 30:544. Ezzel a nyelvjárásunkkal is érdemes volna foglalkozni valamelyik fiatal nyelvésztársunknak, mivel az említett közlések nem meritik ki és Kúnos leírása is csak futólagos s ma részben el is avult.

Ennyit a gyimesi csángók eredetéről a történet és a nyelvjárás alapján. Helyneveikről s Csíkszék eredeti megszállásáról majd más alkalommal, a székelyek eredetének szempontjából.

ERDÉLYI LAJOS.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1907-ben.

a) Folyóiratok.

- Egyetemes Philologiai Közlöny.* Szerkesztik: Császár Elemér és Láng Nándor. XXXI. évfolyam. Budapest, 1907.
- Magyar Nyelv.* Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán, Gombocz Zoltán, Pápay József. III. évfolyam. Budapest, 1907.
- Magyar Nyelvőr.* Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. XXXVI. évfolyam. Budapest, 1907.
- Nyelvtudomány.* A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Öszkár. I. kötet. 3. és 4. füzet Budapest, 1907.
- Nyelvtudományi Közlemények.* A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinnyei József. XXXVII. kötet. Budapest, 1907.

b) Önálló munkák.

(Az iskolai könyvek mellőzésével.)

- Balassa József.* A magyar helyesírás szabályai szójegyzékkel. Iskolai használatra. Ötödik kiadás. Budapest, 1907. Franklin-társ. (8-r. 42 l.) 40 fill.
- Barankay L.* Analógiás alakulások a határozókban, különös tekintettel a nyelvújításra. Pécs, 1907. Taizs J. nyomdája. (8-r.)
- Belfádel Art. A.* Grammatica magiare con exercizi e vocabolario. Milano, 1907. (8-r. XIX, 332 l.) 3 líra.
- Berze Nagy János.* Népmesék Heves- és Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéből. Gyűjtötte —. Jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. (Magyar népköltési gyűjtemény. IX. köt.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. XIX, 587 l.) 6 K.
- Búzás Győző.* A németes összetételek története. (Nyelvészeti Füzetek. 41. füzet.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 48 l.) 1 K.
- Cserey Adolf dr.* Növényteni kifejezések betűrendes ismertetése. Kiegészítéssel a növényhatározóhoz. (Tudományos Zsebkönyvtár. 199—200. sz.) Budapest, 1907. Stampfel. (16-r. 125 l.) 1 K 20 fill.
- Édes Jenő.* A balatonfelvidéki népnyelv. (Nyelvészeti Füzetek. 40. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 70 l.) 1 K. — Rövid ism. s. Philol. Közl. 271. l.
- Fest Sándor.* Hangátvetés a magyar nyelvben. (Nyelvészeti Füzetek. 42. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 29 l.) 1 K. — Rövid ism. s. Philol. Közl. 622. l.
- Galamboz Dezső.* Tanulmányok a magyar relativum mondatтанáról. (Nyelvészeti Füzetek. 43. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 43 l.) 1 K. Rövid ism. s. Philol. Közl. 622. l.
- Hunyady József dr.* A magyar helyesírás rendszere. A legújabb miniszteri rendeletek alapján. Harmadik javított kiadás. (Iskolai Zsebkönyvtár. 2—4. szám.) Árad, 1907. Ingusz. (16-r. 84 l.) 60 fill.
- James E. W. és Endrei Z.* Az angol és a magyar nyelv új szótára. New dictionary of the English and Hungarian languages. Angol-magyar

- rész. Budapest, 1907. Stampfel. (8-r. 440 l.) 4 K. — Ism. dr. Kmoskó Mihály. *Religió* 22. sz. — Schmidt Márton. *Philol. Közl.* 600—602. l.
- Kóssa Gyula. Régi magyar betegségnévek. Budapest, 1907. (8-r.) Különnyomat az Orvosi Hetilapból.
- Kräuter Ferencz. A mássalhangzók hasonulása a magyarban. (Nyelvészeti Füzetek. 44. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 39 l.) 1 K.
- Laczkó Géza. Játszi szóképzés. (Nyelvészeti Füzetek. 49. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 53 l.) 1 K.
- Manninger Vilmos dr. és Bakay Lajos dr. *Onomatologia medica*. Orvosi neveskönyv. Budapest, 1907. Mai H. (16-r. XXI, 357 l.) 8 K.
- Melich János. A magyar szótárirodalom. I. füzet. A legrégebbi szójegyzékektől P. Páriz szótáráig. (Nyelvészeti Füzetek. 46. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 197 l.) 4 K.
- Német Gábor. A Vitkovics-kódex nyelvjárása. Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 20 l.)
- Pálfi Márton. Kolozsvári glosszák. (Nyelvészeti Füzetek. 45. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 57 l.) 1 K.
- Pechány Adolf dr. Tót és magyar szótár. *Slovník Slovenský a Maďarský*. Loos József nyomán szerkesztette. — I. rész. Tót-magyar szótár. Budapest, 1907. Lauffer V. (16-r. 400 l.) 2 K 50 fill. — II. rész. Magyar-tót rész. (16-r. 449 l.) 2 K 50 fill. — Az I. rész ism. *Š. J. Slovensky Pohľad* 251. 314—319. l.
- Póra Ferencz. A magyar rokonértelmű szók és szólások kézi könyve. Tartalmaz harmincezer szinonim szót és szólást nyolczszáz logikai csoportban. Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. VI., 533 l.) 12 K.
- Ruhmann J. Szalárdi Siralmas Krónikájának mondattana. Budapest, 1907. Barcza J. nyomdája. (8-r.)
- Simonyi Zsigmond. Igenévi szerkezetek. (Nyelvészeti Füzetek. 47. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 50 l.) 1 K.
- Simonyi, Dr. Siegmund. *Die Ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik*. Strassburg. 1907. K. J. Trübner. (8-r. VIII, 443 l.) 9 M 50 pf. Ism. Winkler Henrik. *Pest. Lloyd* 294. sz. Dr. Rubinyi Mózes. *Néptan. Lapja* 46. sz.
- Szabályzat a személynéveknek és némely gyakrabban használt fogalmak nevének miként való írásáról a kolozsvári tudományegyetemtől kiadott doctori oklevelekben és egyéb latin nyelvű iratokban. A kolozsvári magyar királyi Ferencz József tudomány-egyetem tanácsának 1907 januárius 31-én hozott határozatából közrebocsátja a rector. Kolozsvár, 1907. Ajtai-ny. (8-r. 28 l.)
- Szabó Lajos. A nagykanizsai nyelvjárás. (Nyelvészeti Füzetek. 48. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 66 l.) 1 K.
- Szabó Sándor. A szigetközi nyelvjárás. (Nyelvészeti Füzetek. 48. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 62 l.) 1 K.
- A széckelyudvarhelyi kódex. A Magy. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága megbízásából sajtó alá rendezte Szabó Samu. Különnyomat a Nyelvemléktár XV. kötetéből. Budapest, 1907. Akadémia. (8-r. XXIV, 108 l.) 2 K. — Rövid ism. Zolnai Gyula. *Magyar Nyelvőr* 271. l.
- Vargha Damján dr. Az iskolai helyesírás szabályai szójegyzékkel. Budapest, 1907. Lampel R. (16-r. 152 l.) 1 K. — Ism. dr. Platz Bonifác. *Kath. Szemle* 883. l.
- Vikár Béla. A regös ének. Bővített különnyomat a Magyar Nyelvörből. (Nyelvészeti Füzetek 39. sz.) Budapest, 1907. Athenaeum. (8-r. 63 l.) 1 K.
- Volf György összegyűjtött munkái. I. kötet. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával Demeczky Mihály dr. Budapest, 1907. Franklin-társ. (8-r. 426 l.) 10 K.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

I.*

Ágas. „Hátulsó tengely *ágasostól* és *vánkosostól*.” 1723 (382, Vas).
 „Egy hátulsó tengöl *ágassával* együtt.” 1724 (389, Sopron).

Álló-kötőfék. „Másrendbeli álló kötőfék szár nélkül 25. dn.” 1724 (410, Mosony).

Anglis varrás. „Egypár szarvas bőrből varrott jó pár kesztyű dupla *anglis varrással*.” 1724 (398, Sopron).

Aprópénzü. „Tegye le igazán árát az marhának *apropénzü*, csak hogy az pénz legyen igaz bánya pénze.” 1597 (68, Vas).

Bélleletlen. „Egy *bélleletlen* süvegnek varrásától.” 1713 (296, Tolna).

Bokor. „Húsz funton fölül való ökörbőr... ennek *bokra* hat forint, a ki ezen fölül is nehezebb, annak az ára is főlebb mégyen, a ki könnyebb, olcsóbb lészen.” 1724 (389, Sopron).

Bucsút adni. „Az szabad legények, az kik latorságokat cselekesznek az vármegyebeliakat injuriálják, az mely nemes embernél... avagy jobbágyoknál laknak, azoknak először *bucsút adgyanak*, ha ki nem akar menni és az, kivel lakik, ha vele nem bírna, az szomszéd felől rajta támadgyanak és kikergessék.” 1600 (82, Sopron).

Csiszár. „Az *csiszárok* egy *czapa* hüvelt az maguk czapájából adgyanak pro 3 frt.” 1601 (85, Sopron).

Darabos-zabola. „*Darabos* vagy hólyagos zaboláért.” 1724 (402, Sopron).

Deli csizma. „Egypár kordován *delicsizma*” 1723 (314, Vas).

Fálbli. „Asszonyoknak való czepellés *fálblival*.” 1724 (391, Sopron);
 „*Fálbli* билетlen szoknyátúl.” 1724 (394, Sopron).

Farkas-kéve 1. *Pennakéve*.

Fejérvári-zabla. „Magyar fejérvári zablától” 35 den. 1723 (385, Vas).

Fejt-bélés. „*Fejt béléstül* ha bélli és rókaháttal prémezi, — a munkátúl — 60 denár.” — „Ha *fejt béléssel* a magából béllal mentét és róka háttal prémezi férfinak — 4 ft.” 1724 (395, Sopron).

Felbengerezni. (Ha a pintér) „a gazda abroncsával fel bengerez, tehát fele füzetése: 4 denár.” 1724 (398, Sopron).

Felestebb. „Hogy penig az törvények alkalmazatosban szolgáltatthassanak, *felestebb* is menjen végben, a bírák a parsok feleletit hallhassák és percipialják, szükséges, hogy... ” 1657 (155, Vas).

Fél-karasia. „Egy réf egész karasia, széles fl. 1 den. 15. Félkarasia, den. 80.” 1724 (394, Sopron).

Fél-rása. „Ne item haidones comitatus alios quotannis praeterquam ex materia „*fél-rása*” dicta cingulos accipiant, unanimiter decim.” 1727 (445, Fejér).

Felvágás. 5. (A bognárnak) „új pléh-vas *fölvágásátúl* 10. den.” 1724 (399, Sopron).

Felvonó-kocsi. „Fölvonó kocsi-ra való egy abrics.” 1723 (382, Vas).

* Corpus statutorum Hungariae municipalium. Összegejt. Kolosváry Sándor és Óvári Kelemen. V. köt. I. fele. Az első szám az évet, a második a lapszámot jelenti.

Fontos-talp. „Legjobb és öregebb kicsinált fontos talpnek való bőrnek párja.“ 1723 (373, Vas).

Fődeles-hám. „Egy pár fődeles hámot táskával és farmatringgal együtt közönséges sós bőrből 3 ft.“ 1724 (412, Mosony).

Főlrántó-szij. „Heveder főlrántó szíjjal.“ 1723 (375, Vas).

Francia-gyeplő. „Négy lóra való francia gyeplő magányosan 3 frt.“ 1724 (392, Sopron).

Francia-hám. „Az egész négy lóra való francia hám lészen.“ 1723 (375, Vas).

Fullajtár. „Egy öreg értelmes kocsisnak 6 ló mellett a gazda kenyerin lészen fizetése frt 20 és a gazda tetszése szerint liberája; a főlaitárnak fizetése fl 10 és liberája.“ 1726 (435, Tolna).

Fürgetyű. „Egy fürgetőért 15 den.“ 1724 (415, Mosony).

Füst. „Először végeztek azt, hogy az élest az táborba minden héten vigyenek szorgalmatosan, minden tíz füst száz kenyeret.“ 1600 (82, Sopron).

Galléros-szűr. „Középszerű galléros szűr 2 frt.“ 1690 (219, Sopron).

Garas-pénz. „Ha kiknek causájuk leváltatik és beszólitatnak a deliberationak elvételére, garas pénzekkel készen legyenek az esküdteknek, mert addig a deliberatio meg nem olvastatik...“ 1656 (157, Sopron).

Gombszár. „Egy selem posztó mente... hosszas gombszárakkal vagy vitézkötéssel.“ 1724 (393, Sopron); „Egy gombszáros mentének varrásaért 1 f. 20 den.“ 1724 (413, Mosony).

Gránát-dolmány. „Gránát dolmánycsinálás — 60 den.“ 1601 (86, Sopron).

Grusma (?) (Szűcsöknek.) „Legjobb öreg grusmától szép hasi búrbül, 75. den.“ 1724 (395, Sopron).

Győri-kocsi. „Könnyű győri kocsihoz való hajtott oldalak.“ 1724 (398, Sopron).

Gyűrű. „Gyűrű, kocsihoz való oldalak, hajtva, 1 frt.“ 1737 (509, Zala).

Hajtott-kocsi. „Hajtott kocsihoz való oldal.“ 1723 (382, Vas).

Hasi-bocskor. (Hasibőrből készült bocskor.) 1737 (506, Zala).

Hát-bocskor (hátibőrből készült bocskor). „Egy pár öreg hát bocskor igen a java 20 denár.“ 1737 (506, Zala)

Házi-bárány. „Idétlen vagyis házi bárány csáválása — 6 den.“ 1724 (418, Mosony).

Hermes-szij. „Egy pár hermesszij törött szíjból.“ 1723 (375, Vas).

Hermet-szij. „Egy pár hermetiszij törött szíjbul.“ 1724 (392, Sopron).

Hímshely. „Koczkás abrosznak szövésétől hímshelyestül.“ 1713 (296, Tolna).

Hólyagos-zabla (l. *darabos zabla*).

Hordót kötni. „Ha a pintér maga nyírfából való abroncsával és kötőveszeivel köti a gazda hordóját, fog venni 4 denárt.“ 1724 (398, Sopron).

Hütözet. (a. m. eskü) „Vinczellérek hütözetének formulája.“ 1700 (252, Győr).

Igazítás. „A nemes vármegye azt deliberálta, hogy az ki az nemes vármegye igazítását megvetné, az törökhöz concurral és török erejével akar tenni határok igazítását“ stb. 1653 (153, Zala).

Janicsár-kapcza. „Janicsárkapczát, ki nem karmazsin.“ 1597 (68, Vas).

Jártatlan. „Egy róka bőrt málostól jártatlant 50 den.; u. o. jártottat.“ 1598 (71, Zala).

Kalános-zabola. „Kalános zaboláért olyanosan 20. den.“ 1724 (402, Sopron).

Kapczakötő vagy „strikker“ 1724 (401, Sopron).

Karasetli. „Egy asszonynek való carasetliért selem materiából — 60 den.“ 1724 (414, Mosony).

Keresztény-pénz. „Szokták némely dézmások azoktól, a kiknek vetések nincsen, kereszténypénzt, másoktól ostopénzt, Kovácsoktól patkót s egyéb különféle exactiókat szedni. De mivel ezek törvénytelenek, azért azokkal a szegénység nem tartozik.“ 1736 (502, Fejér).

Kicsinált am. kidolgozott. (L. *fontos talp*).

Kiköltteni. „Ad relationem citationum seu admonitionum etc. az bírakat az törvényszékből *ki ne költsek*, ha kinek mi hasonló dolga, az székek egybegyűlése előtt, avagy oszlása után referáltassa.“ 1657 (158, Vas).

Kissaly (?) „Scófiumból való egy öltözetre való gombok fonás munkájátúl makkokkal, vagy *kissalylyal* és gombházával együtt egy papiros scófiummal.“ 1724 (400, Sopron).

Közbőr. „Bak közbürből való pár kesztyűért 70 den.“ 1724 (398, Sopron).

Kötőfék-törő. „Kötőféktörőt, szíjbúl szárostúl. 50. den.“ 1724 (413, Mosony).

Krampecs. „Fejér *krampecs* öreg nadrág.“ 1723 (377, Vas).

Kulcs-pénz. „En gróf Schמידegg Tamás stb. a mai napon (1829. évi július 25-én) eladtam . . . házamat Tschida János urnak 8500 váltóforintokon mint örök áron, ötven species arany *kulcspénzen*, 30 font kávé s ugyanannyi font finom czukron mint *Leikaufon*.“ 1829 (Székesfejérvár szab. kir. város).

Lengyeles patkolás. (A csizma) „*lengyeles* patkolásátúl pallérozva 25. denar.“ 1724 (402, Sopron).

Lila saru. „Öregebb *lila*, vagyis *deli saru*.“ 1723 (374, Vas).

Liszhajó. „Költséges fáradsággal kell gabonát őrlésnek okáért alávinni; főképpen pedig *liszhajóban* felhozni . . .“ 1698 (243, Győr).

Lógós-gyeplő. „Lógós gyeplőért, csattokra, egy karikára 45. den.“ 1724 (412, Mosony).

Magyar süvegeselek (süveggyártók) 1724 (401, Sopron).

Majorné. „Egy értelmes gondviselő majornénak a ki az marha körül úgy az baromfi körül is szorgalmasan tud, annuatim lészen fizetése frt 15 és 12 pozsonyi mérő búza, 20 font só, 150 font hús.“ 1726 (435, Tolna).

Meghány. „Egy főasszonynak való *prémnel meghánt* vállért és halcsontokkal 1 frt.“ 1724 (393, Sopron).

Megpintérezni. „Ha az teli hordót a pintér az maga abrincsával *megpintérez* 12 denar.“ 1724 (417, Mosony).

Mente-szár. „Ezüst paszományhoz, egy pár *menteszár*hoz való gombért, hoszas makkal, rojtosan 50. den.“ 1724 (418, Mosony).

Mezősávós. „Mező sávós abrosznak refétől 8 denar.“ 1724 (396, Sopron).

Nád. „Ehhez (t. i. a csoroszma) (?) nádolásához *nád* csinálástól.“ 1723 (385, Vas); „Eke nád csinálásátúl.“ 1724 (399, Sopron); 1737 (509, Zala).

Napműves (ma : napszámos) 1737 (508, Zala).

Nehéz neven venni. „Ha ki azért a vicegerensek által admoneáltatik, nehéz neven nem veheti, mivel ezek tisztekben fognak eljárni.“ 1657 (156, Vas).

Német dolmány-szűr. „Legöregebb gallératlan avagyis dolmányyszűr 1 frt; hosszabb német dolmányyszűr 1 frt 35 den.“ 1724 (376, Vas).

Német-nyereg. „Fullajtár alá való *német nyereg*.“ 1723 (375, Vas); 1724 (393, Sopron).

Néző-pénz = taxa visitatoria. 1703 (270, Sopron).

Nyargaló. „Sub celebrata in Nemeskér congregatione ad coercendam vagabundorum et praedonum audaciam determinatum est, ut 10. equites per Dnum V. Comitem cum uno decurione conducantur, qui non tantum tales persequi, sed etiam — quo necessitas postulaverit, ad mandatum Dni V. comitis obequitare debeant, quibus singulis deputati sunt menstruatim fl. 4 partim ex contributionibus eorundem defalcandi, quibus etiam birsagium vulgo „*nyargaló*“ cedere debebit, ad arbitrium tamen Dni V. Comitis desumendum.“ 1703 (270, Sopron). „Midőn magistratualis rabot fognak, kemény büntetés alatt az *nyargalót* megvenni ne merészeljék, mivel azt rendelt fizetésekért tartozó köteleességből kell véghez vinni.“ 1738 (518, Vas).

Nyelv. „Első tengely rudastól, *nyelvestől* ökörszekérben.“ 1723 (382, Vas).

Oldal-bocskor; *hasi bocskor*. 1737 (506, Zala).

Olyanos (?). „Egy pár *olyanos kengyel*vért az öregért 45 den.“ „Egy német *olyanos* zabolátúl 50 den.“ „Kocsis lónak való *olyanos* lánczos zabolátúl 35 den.“ 1724 (402, Sopron).

Ostorpénz. Vö. *keresztény-pénz.*

Ökör-riska. „Kisebb ökörriska bőrnek párja 4 ft.“ 1737 (506, Zala).

Paraszt-hám. „Egy paraszt vagyis kancza-hám.“ 1723 (375, Vas).

Passzus. „Holott pedig sátoros ünnepekben, akármely hidakon és vassusokon történnek az általmenetel, pénzzel ne tartozzanak.“ 1725 (430, Vas).

Penna-kéve. „A mely penna vagyis farkas kévéért senki pénzt nem tartozik adni, hanem kévéjül dézmás tartozik acceptálni a pennaticumot.“ 1736 (502, Fejér); (u. o. 501. lapon is).

Pitling. „Három pitling bőrt, az kinek mindenike 13 funtot és alább is nyom öszvességgel 5 frt.“ 1724 (410, Mosony). *Pitling,* vagyis: *fischleder* (u. o. 412. l.).

Puska-ágyazó „vagyis Schiffter“ 1724 (402, Sopron).

Ráncz. „Selemtül való egypár ránczért makkal, rojtosan 30 den.“ 1724 (418, Mosony). „Más, dupla vitézkötéssel való ráncz 50 den.“ (U. o.) „Szarkaláb vagy ráncz szörből 10 den.“ (U. o.) 1737 (507, Zala). „Ránczra való hasonló materiából.“ „Selemből ránczra való. (U. o.) „Selem ránczra való vitézkötéssel.“ (U. o.)

Rúdvonó-kötél. „Egy rúdvonó hasonló jó kenderből való kötél.“ 1723 (381, Vas).

Septü-dolmány (?) 1724 (394, Sopron).

Sós-bőr. „Egy pár födeles hámot táskával és farmatringgal együtt, közönséges sós bőrből.“ 1724 (412, Mosony).

Sráglás-hám. „Első avagyis sráglás hám farmatringostul.“ 1723 (375, Vas).

Strang. „Hámban való jó strang párja 18 den.“ 1724 (419, Mosony).

Szakleg (?). „Super condescensione militiae a szomszéd vármegyéknek vagy commissariusait tempestive certionálja, hogy az forspont fölváltásáról és a militiának szaklegéről (sic!) provideálhassanak.“ 1698 (242, Győr).

Szénás-marha. „Szent Márton naptól fogva pünkösdig az szénásmarhának falukon és városokon egyaránt két krajezáron: 3½ denár“, t. i. egy font húsért. 1737 (505, Zala).

Szeptu-szoknya 1713 (296, Tolna). Vö. *septü-dolmány.*

Szikszai gránát mente. „Zikszai gránát mente csinálás 80 den.“ 1601 (86, Sopron).

Szírmos-munka. 1723 (379, Vas).

Szőr-heveder. „Egy szőrhevedert szíjjal 25 den.“ 1597 (67, Vas).

Talpon álló törvényszék. Statarium. — Székesfejervár szab. kir. város törvényhatóságának 1823. évi június 13-án tartott tanácsülési jegyzőkönyvében 920. sz. a. — Olvastattak a n. m. magy. kir. H. Tanácsnak k. k. parancsolati, mellyekkel jelesen a f. é. martius 24-éről 7669. sz. a. tudásul adatik, hogy a gyujtogatók tsak akkor íteltethetnek „*Talponálló Törvényszék*“ (Judicium Statarium) által, ha az ollyas Ítélet hozásokra nyert engedelemben világos szavakkal kitéve vagyon, hogy az a gyujtogatókra nézve is kiterjed. *Határozat:* Hozzáartás végett feljegyeztetik. 1823 (Székesfejervár sz. kir. város).

Távon lévő, l. *távúdad.*

Távúdad. „A szomszéd faluból forspontot ne parancsoljon, hanem azt *távúdadon* való faluknak . . . ha az *távon* lévő faluk benim jöhetnének.“ 1698 (242, Győr).

Tengely-szárny. „Rudas tengől, hozzávaló szárnyaival.“ 50 den. 1737 (508, Zala).

Törés. „Egy tehén bőrnek törésébül“, 75 denár. 1724 (393, Sopron).

Törött-szíz. „Egy törött szíjből való közönséges kantárszártól.“ 1723 (375, Vas).

Törvény-szólítás. „Az törvények szólítási az székeknek első napján mindenkor kezdetnek hét óraker, sequentibus diebus hat óraker és ítéljenek délután 2 óráig.“ 1657 (155, Vas).

Tudós-kocsis. „Öreg tudós kocsisnak 4 ló mellett minden ruhát belé tudván 22 den.“ 1724 (420, Mosony).

Úti-kötőfék. „Úti kötőfeket igen jót 32 den.“ 1601 (84, Sopron).

Valamentire. „A ki (jó fekete bőr) *valamentire* alább és mindazonáltal csizmának vagy sarunak való — 3 ft 50 den.“ 1724 (411, Mosony).

Váltómíves. (?) „Ennek fölötte kellett volna végezni egyébféle mesteremberek felől is, úgy mint ötvösök, váltómívesek, szénégetők és effélék felől is...“ stb. 1597 (68, Vas.); „Váltómíves szabó“. 1723 (376, Vas), 1724 (393, Sopron).

Váltó-pénz. „Mivel pedig a rajméhekből is ki kell a dézmát adni, ha a dézmás *váltóra* bocsátja abbeli dézmát, tehát egy köpü dézmára esett rajtúl egyforintot tartoznak adni: a ki pedig tizen alól lészen hogy dézmát ki nem vehetné belőle *váltó pénzzel*, minden köpü rajtúl tartoznak 10 pénz adni.“ 1736 (501, Fejér).

Változóképen. „Az dolog végeztéig fegyverben ketten *változóképpen* strázsát álljanak...“ 1738 (519, Vas).

Változó rab. „Az mely változó rabnak egylábán is vas nincsen, az olyanokat az vármegyében ne tartozzanak hordozni az falubeliek, hanem az rab járjon-keljen az mint lehet.“ 1650 (146, Komárom).

Vargahegy. „*Vargahegy öreg saru*, hosszúszerű.“ 1690 (218, Sopron).
Vármegyéül. „Továbbá sokaknak panaszokból megösmertük *vármegyéül*, hogy...“ 1597 (68, Vas).

Vásár-míves 1723. (394, Sopron). Vö. OklSz.

Vergerez. „A midőn (a pintér) valamely hordót a pinczében igazít, vagyis fel *vergerez*.“ 1723 (383, Vas). Vö. fölbengerezni.

Vetni. „Mivelhogy csizmaziák és vargák az timárookra, az timárok pedig az mészárosokra vetik az bürnek drágaságát...“ 1724 (389, Sopron).
Vezér-szj. „Egy vezérszijat, csereset.“ 1597 (67, Vas).

MOENICH KÁROLY.

2. Egri tolvajnyelv a XIX-dik század elejéről.*

Dictionarium Novum in Sede Dominali Episcopali Agriae Die 29 Novemb. conscriptum a latronibus interceptis, adhuc in latrocinio suo existentibus excogitatum.

Nagy víz a' Városban significat: Sok ember a' városban.	Csengetű: Óra.
Kis víz a' Városban: Kevés ember a' városban.	Poslerum: Tömlőcz.
Zsivány: Tolvaj.	Szingyula v. dorka: Kurva.
Pléde: Szalagy meg fognak.	Kasznya: Szoknya.
Perge: Kocsi.	Füles: Ló.
Fázól: Félsz.	Buga: Ökör, tehény.
Kutya: Hajdú.	Leternyek: Köpönyeg.
Fejes. Úr, Tiszt.	Szörös: Bunda.
Leves: Pinz:	Koporsó: Láda.
Gagyi: Arany:	Lobogó: Keszkenyő.
Komnyik: Or-gazda.	Topánka: Ital, bor, pálinka.
Gyertyáz: Végyáz.	Füstölő: Pipa.
Parás: Találtam Pinzt erszény nélkül Zsebben.	Nyalavi: Új Tolvaj.
Kigyó: Gytisző. Pinz az oldalán.	Tisztartó: Szekeres Tolvaj a' lopot jószágot hordó.
Paribó: Mente.	Sushordó: Kondás.
Fel tevő: Kalap vagy Süveg.	Suszogó: Disznó.
Lábra való: Nadrág.	Kanafória: Akasztófa.
Föl rántó: Csisma.	Mester v. Rút Ember: Hóhér.
Rajzolni: Lopni	Megrühásztak: Meg vertek.
Kapkodás: Szűr dolmán, kankó.	Pucziha: Ruha.
Pozdorja: Ing, gatyá.	Jordány: Zsidó.
	Czafka: Feleségem.
	Kozákoly: Szorésd.

* Takáts Raphael magyar szótárához csatolt egykorú feljegyzés szerint. M. Tud. Akadémia kéziratára, M. Nyelvt. 4-r. 33. sz.

Balik : Czinkos.
 Kuksi : Vásár.
 Meg kaptoválnak : Meg fognak.
 Csahogó : Kutya.
 Vágván : Bicsak.
 Czoff : Forint.
 Czoltovai : Fizes.
 Bak : Asszony czinkosa.
 Handerozz : Tagadd.
 Ki hajdoválya : Ki keczelli.
 Szlepicska : Katona.
 Ördög : Lakat.
 Olvasó : Bilincs.
 Piarsta : Pulyka.

Banya : Lúd.
 Kaparó : Tyúk.
 Dictator : Bicskás, Tolvaj.
 Kofa : Kenyér sütő.
 Rikkancs : Katsa.
 Sógor : Németh.
 Kút : Zseb.
 Profiterium : Vármegye kenyere.
 Mindennapi : Kenyér.
 Pufra Innya : Hitelbe inuya.
 Első Tiszt : Lakatos.
 Második Tiszt : Tisztartó.
 Harmadik Tiszt : Kasznár.

Hoc modo peroraverunt linguam ne ab aliis intelligantur.

HEINLEIN ISTVÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Láng gyúl a lángról. Mikor „Buda halálá“-ban Buda megosztja Etelével uralmát, a hasonlatok és képek egész sorával okolja meg elhatározását. A legszebbek egyike a következő:

Nem gondolom azzal fénynek apadását:
 Egy fáklya tüzeről ha gyújtani mását;
 Atyafi osztályban láng nem fogy a lánggal,
 Sőt ragyog a kettő még teljesb világgal.
 (B. H. 1 : 23).

Ez a hasonlat igen kedves lehetett Aranynak, mert már a Csaba királyfi második dolgozatában is megvan (1855—56):

Megoszták a hatalmot, a méltóság jelét,
 Buda király öcsének átengedé felét;
 Nem gondolá, hogy ezzel saját fényének árt,
 Mint láng, ha gyúl a lángrol, nem téssen abba' kárt.
 (Csaba K. II. dolg. 1 : 7.)

Azonban ide is máshonnan került. A „Letésem a lantot“ című költemény (1850) harmadik szakában Petőfihez való viszonyára célozva mondja:

Nem így, magánosan, daloltam:
 Versenyben égtek hurjaim;
 Baráti szem, művészi gonddal
 Függött a lantos ujjain:
 Láng gyúlt a láng gerjelménél
 S egygyé fonódott minden ága.
 Hová levél, hová levél
 Óh lelkem ifjúsága!

Ez a kép, vagy hasoulat latin olvasmányainak emlékeiből való. Cicero a kötelességekről irt könyvében idézi Enniusnak gyönyörű szép verseit, melyek emlékében maradtak Aranynak és az előbb idézett kifejezések forrásai:

Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
 Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
 Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.
 (De off. I. 16.)

Csengeri fordításában:

Tévelygőt szívesen ki útba igazít,
 Saját mécsén gyújt másnak is világot;
 Az nem vesz fényiből s a másik is lobog.

Cicero e sorok magyarázatában így mondja, hogy általános szabály: engedd, hogy más is meggyujthassa tüzed a tiednél; ennek a mondatnak: *ab igne ignem* kifejezése deákos emberek közt még ma is járja, mikor egymástól tüzet kérnek.

Bevérző. Arany *Rendületlenül* című költeményének hatodik versszakában találjuk ezt a szokatlan szót:

Szeretni a hont — ah! még nehezebb
 Midőn az ár nő, ostromol, ragad . . .
 És — *kebleden be-vérző honfi seb* —
 Bújsz a tömegben, átkos egymagad.

Valahányszor ezt a költeményt szavaltattam, diákjaim mindig megakadtak e szón. Én úgy szoktam volt magyarázni, hogy a költő itt rejtett sebről beszél, a szív, a lélek sebééről, melynek fájdalmát nem panaszolhatja el senkinek, mely láthatatlanul *befelé vérzik*, s annál jobban fáj. A szövegben nem lehet hiba, mert a régebbi kiadásokban, melyeket a költő maga gondozott, pontosan így találjuk ezt a helyet. Nem tudom, helyesen értettem-e meg a szöveget.

TOLNAI VILMOS.

Lelkemnek fele. A magyar mindig többre becsülte a lelkét a testénél; a lelke mindig a jobbik fele, a szebbik része volt, — miként Arany János sokat idézett sorában: „Isten veled, *jobb részem* arany álma“, vagy még élesebben kiemelve Petőfinek az Adorján Boldizsárhoz írott költői levelében: „Megölted, Nem testedet, De ennél sokkal többet, *Jobb részedet*.“ — Érzései akkor igazánvalók, ha *lelkéből fakadnak, lelkében gyökeredzenek*. Jó embereit *lelke* egész melegével szereti, mintha csak a biblia szavaira emlékeznék: szeresd Istent *egész lelkedből*. Sőt, a kit szeret, azt nemcsak lelkéből szereti, az *maga a lelke*: *Édes lelkem, szép szerelmem!* (Thaly, VÉ. II. 182.) *Adja Isten lelkem, hogy lehess mátkám!* (U. ott, 221.) *Én szerelmem, lelkem, virágom!* (242.) *Ne haragudjatok rám, Léánykák, lelkeim!* (Petőfi, A leánykákhoz.) *Hát tü mërre jártok, lelkeim?* (Nyr. XXXV. 45.) — A ki az övé, az a lelkée: *Szívemnek gyöngyháza, lelkem Iluskája* — mondja kedvesének Kukoricza Jancsi. Az édes-anya, a fia, a leánya, a szeretője, a barátja, mind a lelkée: *lelkem anyám, lelkem fiam, lelkem lányom* (*Lelkem kis leánya* — mondja Petőfi „Mi foly ott a mezőn“ cz. versében), *lelkem porontyom, lelkem magzatom* (*Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom* — Arany), *Juliskám lelkem, lelkem aranyom, lelkem tubiczám, lelkem galambom, lelkem rózsám, lelkem virágom* (*gyöngyvirágom*), *lelkem tulipántom, lelkem néném, lelkem asszonyom, lelkem komámasszony, lelkem angyalom* (*Hejh Iluskám, lelkem szépséges angyala!* — Petőfi), *lelkem komámuram, drága* (édes, kedves) *lelkem* (*Phyllis, Phyllis, kedves lélek, Érted halok,*

érted élek — Szentjóni Szabó), *lelkem édes, szívem-lelkem*, stb. Legszébb megnyilatkozása talán ez: *Lelkem lelke bocsáss meg.* (Petőfi.) A műköltészet meg is személyesíti a lelket: *Ember a lelked is, atyámfia!* (Petőfi) *Lánczba fűzni most szeretném Én a jázmin s violát, Hogy velek megtisztelhetném Ezt a lelkem várta má.* (Csokonai.) *Fogadd lelkemnek véré, könnyemet. Lelkem álmában cseng édesbús emléke. Szeretője lettem én szép lelkednek.* (Petőfi.) A magyar embernek a lelke is örül (ó mint örültem lelkemben, Szentjóni Szabó), ha nagy öröm, a lelke is *str* belé, ha nagy bánat éri. A népballadáknak egészen közhelye: *lelkem a lelkeddel mennybe vigadozzon*, vagy: *lelkem a lelkeddel egy Istent imádjon.* (Ethn. XVI. 283. 287. XVIII. 41. 42. 110.)

Nemcsak hozzátartozóit szereti a magyar, hanem (kedvesén kívül) barátainak is hűséges barátja. Barátjáért és kedveséért mindenét, *még a lelke üdvösségét, a lelkét is odaadná*, mert *úgy szereti, mint a lelke üdvösségét, a lelkét*, úgy ragaszkodik hozzá, *mint lélek a testhez*, barátja és kedvese maga a lelke, vagy — talán még több — *a lelkének egyfele: két test, egy lélek.*

Idetartozik tehát, az eddigieknek egy synekdochikus változata a műköltészetnek és általában az irodalomnak az a régi kifejezése, a mely — eredetileg nem magyar ugyan, de — találkozott a népleleknek e szép megnyilatkozásaival. A *Poncianus Historiaia*-ban (1563.) találkozunk először evvel a szép szólással: *en lelkemnek felreze* (Ed. Heinrich, 80. l.). A hét bölcs mester történetének eredetét ugyan Benfey (sok más mesével együtt) a mesék őshazájában, Indiában keresi, azonban nagyon valószínű, hogy idézett szólásunk csak a középkori, latin változatokba jut bele, s mint alább kimutatjuk, itt is klasszikus eredetű.

A hét bölcsnek könyvének ponyvairódművi termékeiben ez a kifejezés elváltozott. Az 1870-iki debreczeni kiadás pl. (Közrebocsátja Elek Ferencz, 15. l.) ezt a szólást így közli: *Szerelmes Dioklétziáné szívemnek fele.* (V. ö. Czenczi kedves gyermek szívemnek fele. — Szentjóni Szabó.)

A XVIII. század végén gyakoribbá válik ez a szólás, a mi csak megerősít abban a véleményünkben, hogy klasszikus eredetű. Dayka Gábor Kazinczyt mondja *lelke felének* (Kazinczyhoz. Lőtsén, jan. 31., 1794. — Ed. Gyulai Pál, 26. l.):

Indulsz Tokajnak édenébe,
A Cháriszok szép lakhelyébe
Lelkemnek jobb fele.

Batsányi János, mikor a kufsteini vár börtönében a haldokló Szentjóni Szabó Lászlónak sóhajtásait, nyögéseit áthallja czellájába, így énekel (*Gyötrődés*. Kufstein 1795. -- Ed. Toldy, 53. l.):

Hallom, hallom keservedet,
Te vagy, *lelkemnek egy fele!*

Kis János pedig *Fánnihoz, Tizen negyedik esztendejébéli születése napján* (az atyjától) cz. költeményében (*Flóra*. 1803. I. 117. l.) írja:

Ah, *lelkem szép fele*, jegyese szívemnek!

* Forrásában, Overbeck költeményében (Der knabe an ein veilchen) csak ennyi van: „Lotte, muszt du wissen, ist mein liebes kind.“

Alig lehet kétséges, hogy mindezek a frasisok Horatius-nak arra a jólismert carmenjére vezethetők vissza, a melyben a hajóra bízva Görögország felé induló barátját, Vergiliust, a költőt:

Dimidium animae meae.

S hogy most példánk elsejére térjek vissza, föltétlenül horatiusi hatásra vall a *Historia septem sapientum* idézett helye: az innsbrucki ág latin változataiban t. i., — a melyek egyikének tudvalevően a mi Ponciánus-unk is egyik származéka, — a mostoha Diocletianust, a császár fiát éppen *dimidium animae meae*-nek mondja. Ismeretes-e a magyar népnyelvben is ez a szólás, nem tudom megmondani: nálam hivatottabbak talán tudnak róla. A XVIII. század végéről vett példáim minden bizonynyal nem a népnyelv, hanem szintén Horatius hatásának tanújelei.

GALOS REZSŐ.

Abbanhagy és abbanmarad. Sajátságos, hogy a mai nyelvhasználat szerint, ez igéknek *félbenhagy, félbenmarad* az értelmük. Ha az összetétel tagjai szerint elemezzük őket, feltűnik, hogy bennük a mutató névmás pontosan meghatározott jelentéshez jutott. Egypár régi példa érdekes világot vet e jelentésfejlődés útjára s megmondja, hogy elvonással van dolgunk, még pedig úgy, hogy az *abbanhagy, abbanmarad* egész mondatból, sőt mondhatni, mondatok egész sorából válik ki. Ezeknek az igéknek első jelentése: „abban az állapotban hagy, az előbbi állapotban változatlanul marad.“ Ez néhány régi példából kiválglik: Az írásnak csak egyik czikkelye piszkáltatik, a több dolgait csak abban hadták (Matkó: BCsák. NySz.). Az Prinj juramentálist, kit Kgd ért, ugyan abban hagyák, ha Isten meghoz, Kgdnek megbeszéllem (TörtTár 8:526). — Az új jelentés aztán olyan hosszabb elbeszéléstől válik ki, a melyben a beszélő vagy író értesít valakit bizonyos ügy állásáról; elmondja körülményesen, hogy a dolog érdekében ez és ez történt, de *nem fejeződött be*, hanem abban az állapotban, az elbeszélésben *vázolt állapotban maradt*. Néha meg valaminek az elbeszélését nem fejezi be az író, hanem csak *abban a bevégzetlen állapotban hagyja* és más tárgyra tér át.

Bakics Anna 1586-ban kelt levelében egy házassági ügy állásáról értesíti Mátyás deákot: „Ferencz uramnak ökemének ez az régi asszony, kit említettem vala, mondá, ha akarjok, hogy öneki szerezi, mert az bátyja az ő szavát megfogadja; de uram ökeme szólván fiával s velem és abban hagyja, hogy ne említené addig, míg az atyja, ha kell, nem szól róla; *ezt mostan abban hagyták* (LevTár 2:44). — Pázmány a Kalauz egyik fejezetét azzal kezdi, milyen nagy tisztelete volt a régi időben a római egyháznak; a hamisság ellen diadalmas gyülekezetnek tartották, közönséges anyának nevezték. De aztán félbeszakítja az egyházzal való szavait és így folytatja: „Ezektől elégségesen emlékeznék ennek előtte: azért *maradgyon ez most ebben*, hanem nevezet szerint csak a római pápáról szóllyunk“ (646. l.). — Eszterházi Miklós (1630) szemrehányást tesz feleségének, hogy ritkán ír neki: Ha azért édes fiam azt akarjátok, hogy valamint el ne felejtünk benneteket, írjatok gyakorta, egyébiránt ritkábban kezditek a mi leveleinket is látni, maga azolta, miolta egy levelet fenn vettünk onnét, ez — úgy jut eszemben — ötödik levelem már, a kit én írok hozzátok. *No ebben hagyom a panaszt*, hanem Istennek ajánllak benneteket édes fiam (TörtTár 2:496).

A jelentésnek már egyébként is tisztán érthető fejlődését még jobban megvilágítja az a körülmény, hogy a ma szokásos távolra mutató névmás (*abban*) helyett a régi nyelv a közélre mutatót (*ebben*) használja. — Erdemes megjegyezni, hogy a zalai népnyelvben az *abbanmarad*, *abbanhagy* még nem vált összetétellé, tehát ez a nyelvjárás a régi nyelvállapotot őrizte meg. *Abba v. annyiba marattunk, hogy*: abban egyeztünk meg; *abba v. annyiba hattuk a dögöt, hogy*: nem intéztük el a dolgot, de valamiféle megállapodásra jutottunk.

KERTÉSZ MANÓ.

Kákós. A marosszéki erdőkből tüzelőfát *hátaló* székelő atyafiak szokásához (MNy. IV: 78) hasonlít Debreczen város nagyterdjéből való fahordása a város szegényebb lakosságának. Évszázados gyakorlat szerint a magistratus engedelméből a szegény néposztályhoz tartozók, rendszerint inkább öregasszonyok és ritkábban idősebb férfiak, egy héten két ízben, minden szerdán és szombaton, reggeltől délután 3 óráig egy-egy hát fa-gallyat, ki-ki a mennyit elbír, hozhatnak el saját használatukra tüzelőül ingyen, eladni azonban semmit sem szabad az elhozott fából, a mely csupán száraz, korhadttágakból állhat, de eleven fa-ágakat letördelni tilos.

Sokan igénybe is veszik ezt, különösen novembertől márcziusig, és gyakran csapatostul vonulnak *kákós*-fával meggörnyedt háttal hazafelé.

Az összeszededetett és körülbelül egyforma hosszúra tördelt gallyakat két *kákós*-faággal — egyenletesen — összefoglalják, a két kákót egy kis madzaggal összekötik és úgy vetik a terhet a hátukra, hogy könnyebben mehessenek vele. A *kákó* vékonyabb fagally, a melynek az egyik (vastagabb) végén egy kinőtt oldalág kampó módjára le van törve, úgy hogy ebbe a *kákós* végébe akasztható a háti fa.

Az egy pár *kákó* olyanformán fogja egyenletesen a hátot keresztbe tett fa-gallyakat, mint a hogy a vándor ablakos tótok üveg-védő ládáját tartja a bőr-szíjj a vállon keresztül.

A *kákóból* kettő (egy pár) alkalmazandó a fahordó-hátaláshoz egyszerre, a melyet egyik-másik szegény néha egy esztendei faizáson át állandóan használ. Az ezzel hordott száraz fa a nép nyelvén *kákós-fa* elnevezés alatt ismeretes Debreczenben.

Rendszerint a közbeszédben ilyenféleképen használatos: „majd oda juthat még (a kevély-gazdag), hogy maga jár *kákós*-fáért az erdőre!”

B. K.

Karda-lésza: olyan elkajszult állú, meggyérült fogú és fonadékú lésza, a melyen, hogyha gyümölcsaszaló, már nehezen vagy éppen nem lehet az aszalást kellően végezni; hogyha a hordószekér derekának elején meg utóján levő rekesztő, nem lehet vele a rakományt úgy elrekeszteni, hogy elől vagy hátul ne hulljon ki valami belőle; mint ereszt, tornáczt, sütő-ház, ól, akol, istálló ajtójával vagy mint majorságok, juhok, borjúk, csikók kósarával* már nem lehet úgy rekeszteni, zárni, hogy az elrekesztett, elzárt ki ne szűkhessék, ki ne jöhessen, el ne távozhassék, el ne vesszhessen, vagy hogy a bennlevőhöz valami be ne mehessen és őt onnan ki ne zavarhassa, el ne űzhesse, el ne vihesse, benne kárt ne tehessen.

* 2—3 ölnyi hosszú egy vagy két állba illesztett fogakra, vesszőből font, lábanként összerakható és szétszedhető lészákból való kerítés, a melyet terjedelmesebb gazdasági udvarokon, tanyán, legelőkön szoktak felállítani.

A *karda-lésza*, mint ilyen lésza, aztán a gyarló környezetben, az elhanyagolt állapotban, a gondozatlanságban, a bizonytalanságban való létezésnek a képévé lett a nép felfogásában, a melyet ezen kifejezések keretében használ: *karda-lészában* v. *karda-lészára hagy*, *karda-lészára enged*, *karda-lészában tart*. Előfordul hasonlatban is: *olyan, mint a karda-lésza*. Példák: Ott hagyta házáat, mindenét *karda-lészában* v. *karda-lészára* = gondozó nélkül | Isten számában | elkallani | veszni | pusztulni. — Ne engedd a gyermekeket *karda-lészára* = felügyelet nélkül | őrizetlenül | magok szabadjára. — Miért tartjátok a ruháitokat ilyen *karda-lészában*? = rendetlenül | szanaszét | elzáratlanul | nem tudva, hogy mi hol van | azt sem tudva mi van, minincs. — A te házad olyan, mint a *karda-lésza* = ház, a hol nem gondoznak semmit | a honnan akárki elvihet akármit | a honnan elpusztul, elvesz minden.

(Itt közben a MTSz-ra vonatkozva, nem látszik feleslegesnek megjegyezni, a mi már fennebbiekből is világosan látható, hogy *karda-lésza*: sem nem *kóborló*, sem nem *holmját pusztulni hagyó*, mert hiszen nem ember, még nem is állat, hanem eredeti voltában tárgy, átvitelben állapot, vagy helyzet képe, hasonlatban tárgy képe; valamint látható az is, hogy *karda-lészába[n] tart* nem teheti és nem is teszi azt, hogy *függőben tart*.)

Karda jelentése rokon a *kajla* meg a *kajsza* jelentésével, csak hogy ezek használatának a köre tágasabb, amazé meg nagyon szűk és ő ezek helyett soha sem is állhat. Nem mondható pl. *kajla fül*, *kajla szarv*, *kajla kalap*, *kajsza orr*, *kajsza kerék*, *kajsza tál* helyett *karda fül*, *karda szarv*, *karda kalap*, *karda orr*, *karda kerék*, *karda tál*; ellenben ezek közül *kajsza* állhat helyette, így: *karda láb* = *kajsza láb*, *karda-lésza* = *kajsza-lésza*.

A nép azt nevezi *kardának*, a kinek a fél lába térdben befelé vagy kifelé van görbülve. (Tudvalevő, hogy azt, a kinek mind a két lába térdben befelé van görbülve, *lőcsalábúnak*, azt meg, a kinek mind két lába térdben kifelé van görbülve, *karikalábúnak* mondják.) A székelységben van nemzetség is, melynek *Karda* az igazi neve.

Karda csak mint a térdben befelé vagy kifelé görbült fél láb meg a lésza jelzője, továbbá mint nemzetség neve és még mint állítmányi kiegészítő használatos. Példa ez utóbbról: „Az apja is *karda* volt.”

Volna vagy legalább volt a *kardának* egy helyi mellékalakja is: *kardalus*. Evekkel ezelőtt Udvarhelym., Bethlenfalván egy Ambarus Péter nevű embernek volt ez ragadvány-vezetéke, a kit azért hittak így, mivel térdben kissé kifelé volt görbülve az egyik lába. Könnyen érthető, hogy az egyszer-akkor játszó kedvében levő néphumor *karda*+*Ambarusból* csinálta ezt a *kardalust*.

(Udvarhelym. Bethlenfalva.)

PAAL GYULA.

Kérő. Kemenes Pál a MNY. januári füzetében Kossa Gyula Régi magyar betegségnemek cz. cik sorozatát ismerteti s néhány bíráló megjegyzést is fűz hozzá. Jelesül a címül irt szóról azt mondja, hogy az igazi *kérő* viaszba mártott tépés (cereolus), vagy bizonyos gyökerekből, pl. gentiana-gyökérből faragott csap volt a seb nyitvatartására, tehát úgy szerepelt mint a mai laminaria vagy tupelo pálczika. Allításának bizonyítására azonban, adatokat nem sorol fel. A februári füzetben Kossa nem hagyja a maga igazát és továbbra is azt a nézetet vallja, hogy a *kérő* = tépés és

a seb belsejében nem tágitónak, hanem váladékszívónak alkalmazták. „Olyan adatot azonban, — így fejezi be cikkének e szóra vonatkozó részét — hogy a kérő cereolust vagy tágitó pálczikát is jelentett volna, régi orvosi nyelvünkben egyet sem ismerek s valóban igen kíváncsi lennék volna, ha a közlő úr a régi irodalomból vett ily értelmű följegyzéseit közzétette volna.“ Hadd végezzem ezt a munkát Kemenes helyett én!

A NyUSz. pótlására adatokat keresgéltem Zsoldos János Asszony orvosában. E munkában többször előfordul a *kérő* meg a *csap* s úgy látszik, ez a két szó Zsoldosnál gyakorta rokonértelmű s így megerősítik Kemenes véleményét. De érdekes, hogy megtaláljuk benne a Kossa-idézte jelentését is. Hosszadalmas magyarázatás helyett azonban hadd beszéljenek maguk az adatok. S ezek a következők:

Ha a' méhhüvelye nőtt vagy forradt össze, de még remény-séged lehet a' felől, hogy a' méhüregje még a' maga épségébe vagon, gombos késsel, hogy a' hólyagot, 's véghurkát meg ne sértsd, hasítsd kétfelé, azután lágy tépésből készült ró'sa méz, és friss mondola olajba mártott, vagy szőlő'sírral megkent *kérőt tégy belé, azzal lassan bővítsd, össze nőni ne engedd.* 74. l. (Ugyanazon a lapon, néhány sorral alább „préselt spongiával“ tágitja a méhhüvelyt) . . . a' késsel tégy a' hártján keresztbe két hasított, végre friss vízzel nedvesített ruhát, vagy *ruha kérőt tégy a' részek közzé, hogy ismét össze ne forradjanak.* 76. l. Friss vízbe mártott *ruha tsap* tétetődött belé, azután más nap edgy kevésbé megnagyobbított, és Theden seb vizébe mártott tsap tétetődött belé a' meggyógyulásig. 77. l. Szoktak bél tsapot is csinálni Szalonnából. 125. l. Eczetes vízbe mártott *ruha*, vagy *len-tsappal* dugd-bé. 243. l. . . . *ruha-tsapokat* bé-dugni, rész szerént gyógyító, rész szerént pedig az össze nőhetést akadályozó tzelből. 316. l. Ki-tisztulván a' daganat az évtől, gyógyítsd-bé a' Borbély mesterség régulái szerént, de *kérőt* belé ne dugj, különben mélj menedékes folyó, és nehezen gyógyítható sebet okozol. 357. l. Ha a' tályog nyitva van, minden keménységét meg-kell érlelni edgy két napi *kérő*, vagy befetsken-dezés által. 363. l.

Megtaláljuk Zsoldosnál a *tépést* is ebben a két adatban: össze-húzókkal megnedvesített tömött tépéssel kell meg-nyitni erét össze szoríttatni, 's huzatni. 212. l. . . . itt nem lehet a' sebet forrasztani, hanem *tépést* kell bele tenni, és az evesedés által a' Borbély mesterségnek régulái szerént kell a' gyógyítását munkálódni. 440. l.

Végezetül megjegyzem, hogy a könyv nem tartozik épen a szorosan vett régi orvosi irodalomhoz, mert 1802-ben jelent meg Győrben Streibig József betűivel, előszava pedig Pünköszt Havának 10-dik napján kelt az 1801-dik esztendőben.

CSEFKO GYULA.

*

A fenti közlemény több érdekes új adatot említ a *kérő*-re. Ezekből az adatokból csak kettő *nem* derül ki: 1. hogy az igazi kérő viaszba mártott tépés, vagy pedig a mai cereolus volt; 2. hogy gyökérből, (pl. gentiana-gyökérből), faragott tágitó pálczika (stilus dilatatorius; quellstift) volt.

Különben, hogy mit értettek még „kérő“ és „csap“ alatt, arra nézve nem egy újabb adatot is említhetnék; de czélszerűbbnek

gondolom, ha ezeket az adatokat annak a közleménynek tartom fenn, melyet (*Régi magyar gyógyszernevek* címén), e folyóirat t. szerkesztőségének már benyújtottam.

KÓSSA GYULA.

Lak. A magyar *lak* főnév: 'villa, domicilium' jelentéssel, az oklevelekbeli helynevekben igen gyakran fordul elő, pl. *Sceplak* (1228/1357, 1255/1261, 1265, 1313), *Zeplak* (1291, 1397/1416); *vilak* (1193), *Vyloch* (1240), *Wylak* (1273, 1283, 1341, 1459); *noglok* (1313), *Naghlak* (1427); *Zabodlok* (1326); *Mezeulak* (1371); *Ketel loca* (1095); *Ispanlaka* (1329, 1379); *Thatharlaka* (1447, 1455); *Horthlaka* („Possessionem Yakotelke alio nomine Horthlaka“ 1448); *Mykloslaka* (1453); *Loknyck* (1328); *Lokteluke* (1333); *Lak* (1268, 1366, „Keethornyw Lak“ 1534); *Lok* (1343) stb. l. OklSz. Hogy a „lak“ itt igazán 'lak-helyet' jelent, eléggé kiténik az idézett helynevek mellett előforduló latin köznevekből: „praedium“ (pl. „Hec igitur sunt nomina prediorum vilak...“ 1193), „possessio“, „hereditas“, „villa“, „sessio“, „locus“, „territorium“. Figyelemre méltók még a következő régi adatok: „— — varasocban, lac helëcbën“) es égeb helëcben“ (BécsiC. 1436—9), „*Lakra*, Zenyerre, Marchalira es a the b kastelyokra mennek“ (LevT. I. 1504—60), l. NySz. A *lakos* „icola, colonus, indigena, civis“ (azaz: akinek *laka*, lakhelye van) szó is elég korán fordul elő a régibb irodalomban: Johannes *Lakus* 1389, *Lakosantalhaza* 1454, stb. l. OklSz.; *lakosokath*, *lakos* („— — — akar az *lakos* palogaar leegyen, akar yeweveen“), *lakos* nepeknek („colonis“) (JordC. 1516—9), *lakossokat* (HeltMes. 1566), *lakosok* (KárBibl. I. 1590), stb. l. NySz.; *lakos* ember „colonus“ (Szikszai 1590).

A magyar *lak* finn megfelelője nézetem szerint *lakka* l. „tectum parietibus carens, protectum ante domos, super fenestris, portis etc.; vordach, schirmdach“, 2. „tabulatum aedium superius; oberboden“ (Renvall), *riihenlakka* „eresz a gabonaszárító előtt“, *kujan* l. „félszer, kunyhó“, *sontalakka* „tető a szemétdomb fölött“, *petüjän* l. „fenyőfa teteje“, *lakkapiü petüjä* „széles- és sűrűtetejű fenyő“ (Lönnrot); észt *lakka*, g. *laka*, „decke, deckel, bedeckung, dachvorsprung, schirm (hutkrämpe, mützenschirm, etc.) oberster theil des hauses, boden, heuboden, (Wiedemann-Hurt). Ide tartozik még valószínűleg a finn *lakki* „sapka“, észt *lakk* (g. *laki* és *laka*) „männerhut (bes. niedriger mit breiter krämpe)“ szó is. — Finnország Loppí községében a szénégetők és halászok stb. egy szárnyék-félét (lombokból, ágakból összeállított, dült védfalat) használnak védőül az eső és szél ellen s ezt *lakkának* hívják (egy ilyen *lakka* ábráját l. FUF 2 Anz. 93). Ailio Gyula véleménye szerint a *lakka* „a mesterséges lakások közt a legelső és nomád életre vall“ (l. i. h.).

Lehetséges, hogy a vog. Ahlqv. *loga* „hütte (aus zweigen u. dergl.)“ szó is ide tartozik.

A finn *lakkaan*, *lakata* „megszűnni, elállni vmitől“ (= mord. *lotkams* „megállani, megakadni, megszűnni“; itt finn -kk- = -tk-, vö. pl. finn *lakkia* és *latkia* „szűröcsölni, lafálni“, *kokko* és *kotka* „sas“), a melyet Budenz MUSz. 678 a magy. *lakni* „habitare“ szóval egyeztet mind hangalaki mind jelentésbeli nehézségek miatt sem tartozhat ide.

* A „lakhely“ összetétel megvan a mai népnyelvben is: *lak-hely*, Gömör m. Szerke és vid. MTsz.

Lok, két hegy közötti keskeny tér, alantabb fekvő hely, völgyalapály (székely szó, l. MTsz.). Színnyei véleménye szerint (l. Nyr. 23:351) a szó az oláhból való (vö. ol. *loc* hely = lat. *locus*) Munkácsi pedig árja eredetűnek tartja (vö. szkr. *loká*, -ás, *freier raum*, das *freie*; *raum* (überhaupt), *ort*, *platz*, *stelle*, *strecke*, *gebiet*; *zwischenraum*, l. ÁKE. 447).

De talán nem is jövevényyszó. Nemcsak hangalakjára, hanem jelentésére nézve is jól összeegyeztethető a következő cseremis z és finn szavakkal:

cser. *lû-kf* gödör, mélyedés, völgy, *kore-m-l* folyóvölgy;
finn *lukko* (igy is: *luho*) barázda, rovátk. mélyedés, mély völgy (Lönnrot), vallis minor profunda, stagnum; kleines thal, teich (Renvall).

WICHMANN GYÖRGY.

Szó-rigó. Gombocz Z. az áprilisi füzetben (179. l.) meggyőzően fejtegeti, hogy e szó nem annyi, mint a „szóló rigó“, hanem az előtagja *szó* a *szőke* alapszava, tehát = *szőke rigó*, sárga rigó. Nincs meg a szótárakban, csak a régi Tájzsótár jegyzi föl, mint Kállay gyűjteményéből valót. „A nép nyelvéből — mondja G. — eddig nem volt rá adatunk, de azért nem lehetetlen, hogy valahol még él.“ Hát, igenis, él. Ismerem magát a *szó-rigót*, ismerem még ezeket: *szó-fakó* = világos vagy sárgásfakó, pl. ló, borju, ruha, selyemgubó stb.; *szó-fehér* = homály, éretlen színű, pl. állat, gyerek, vagy más egyéb; *szószínű* pl. a sületlen zsemlye és többféle.

Téved tehát a MTsz., midőn azt véli, hogy *szórigó* tulajdonképp *szór-rigó*. Talán a *szóri-szarka* tévesztette meg.

Megjegyzem, hogy a *szürke* és *tarka* szók régi rövidebb alakja is él még, *szür* és *tar*. Amarra csak egy példát említ a mai nyelvből a MTsz., ezt: *szürlúd* (hamvasszürke l.), de van *szürfakó* és *szürvarju* is (kődmehatú, palástos v. kálomista v.); emerre csak a székely *tar-gytk*-ot hozza fel, de hallottam *tarposztó* és *tarfakó*-t is. A *sár* (= sárga) szóról bőven emlékezik a TE. kommentárja (l. MNY. I. 63. l.).

LEHR ALBERT.

Fakó nyíl. Tolnai Vilmos (a ki okosan kontárkodik az én dolgomba) észreveszi (ápr. szám, 179. l.), hogy Arany, midőn a BH-ban „tompá *fakó* nyíl“-at mond, a *fakó* jelzővel nem a nyíl *színét* akarja kifejezni, mint a következő helyeken: „Messze a mezőnek *fakó* meze füstöl“ (TSz. VII. É.); „Porolván a pusztá *fakó* köpenyegét“ (u. o.), „Sőt a *fakó* poéta sem Motollál a négy végivel“ (Téli vers); „Téli *fakó* színben, mint vára vidéke“ (TSz. VI. É.); „De az anyaföld szintelen *Fakóján* megnyugszik szemem“ (A lepke) stb., — hanem azt akarja vele értetni, a mit ez a közmondás: „*Fakó* szekér, kenderhám, Mindakettő rossz szerszám“ = *vasalatlan* szekér; úgy hogy *fakó nyíl* a. m. *vashegy* nélküli nyíl, (mely csak fa vagy nád, tehát csak „*fakója*“ van, nincs vasa). Ebben igazsága van Tolnainak, csak az csudálni való, hogy Arany ezt nem magyarázza meg a költeményhez függesztett Jegyzetekben, holott könnyebb értetűeket is szükségesnek tart magyarázattal kísélni. Mindevvél kár lett volna előhozakodni, ha a *fakó* ily jelentéséhez nem tudnék valami újjal járulni. T. i. nem csak „szekér“ és „kerék“ van *fakó*, hanem „kocsi“, „talicska“ „(eke)taliga“ is; sőt mondanak *fakó-szürt* is, ha nincs rajta *vereték*, azaz zsinór, czifraság, dísz. Így aztán *fekete* szür is lehet — *fakó*.

LEHR ALBERT.

Nöttek(nötteg). Borovszky S. egy 1636-i leltárból érdekes szókat és szólásokat jegyzett ki s közölt a MNy. ápr. füzetében (180. l.). Ezek közül a Nyelvőr májusi számában (236. l.) Kovács Márton hármát kifogásol: 1. *túrótábla* (mely rosszul van kikövetkeztetve az idézetből). 2. *megszámadás* (mely szerint „furcsa összetétel“, de a *megh* nem is tartozik a „számadás“-hoz, hanem a megelőző szóhoz: *az megh* = a még, a míg. 3. „a *csűrfa* alatti idézetben az oda nem illő *neöttek* helyén az eredetiben alkalmasint *veöttek* van (azaz *vötték*)“.

Az első kettőnek most békét hagyok, de annál több szólom van a harmadik ponthoz, mely Kovács Márton szerencsétlen conjecturáját mutatja. Tehát nem *nöttek*, hanem *vötték*. Hogy jól lássunk, íme a szöveg: „Vagion az cziűrfiába harmadevi buza, mely mivel igen apró volt es teöbbire cziak *neöttek* volt, mivel igen földes volt, nyomtatot nem találtak rea.“ E mondatcsoport szerkezete és logikája világos. A főmondatnak: „nyomtatot nem találtak rea“ 3 egyrangú okhatározói mellékmoudata van: „mivel *apró* volt“, „mivel *nöttek* volt“ és „mivel *földes* volt“. Érezte ezt Borovszky is; tudta, hogy valamin „apró“ és „földes“ melléknevek, „nöttek“-nek is melléknévnek, legalább névszónak kell lennie. Azért nem is gondolt a *nőni* igére, hanem *nöttek* szót nem ismervén, se sehol nem találván, nem volt mit tennie egyebet, mint megkérdőjelezni, így: „*nöttek* (? búza)“. Ellenben Kovács Márton összezagyválja az egészet az által, hogy *nöttek*-ben verbum finitumot lát (*vötték* volt?), s egyszerűen tönkre teszi a helyes értelmet; mert ugyan van-e értelme annak, hogy azért nem találtak nyomtatót a buzára, mert „többire csak *vötték* volt“?! Csodálom is, hogy a Nyelvőr tudós szerkesztője meg nem leczkéztette ezért a képtelenségért.

Már most én mondom meg, hogy mi ez a *nöttek*? *Nöttek*, vagy, a mint én ismerem, *nötteg*, ma már ritkábban hallható szava a népnyelvnek. Melléknév, melynek jelentése, ha pl. gabonáról mondják: *silány*, *satnya*, *szegény*, ha pl. malacról, gyermekről: *vézna*, *poszka*, *sovány*, *görhes*, *beteges* stb. „Az idén *nöttegek* a gabonák“; „Nagya van avval a három *nötteg* malaczával“ (koszos, fosztor); „Nem csoda, hogy olyan *nötteg* ez a gyerek, nem eszik“ stb. A szóban lévő helyen *nöttek*, mivelhogy „apró“ a búza szalmájára vonatkozik, nyilván azt jelenti, hogy *apadt*, *szorult*, *csüggedt* szemű.

Vége, (hogy sarkot üssön ez a kis cikk) az is bizonyos, hogy a magyar *nöttek*, *nötteg* nem egyéb, mint a német *nöthig*, melynek a köznyelvből kiavult jelentése ez is: leidend, bedürftig, kränkeld, arm, mager, hager stb., s melynek *nöteg*, *noetek* formái is vannak vagy voltak (l. Grimm).

LEHR ALBERT.

Bulya-vászón. Szótáraink e szöveget sokféleképen magyarázzák, a nélkül, hogy valódi mivolta szerint megmagyaráznák. PP. Szerint: „tela coa“, s ugyanaz PPB. német fordításában: „zartes Geweb, dünne, durchscheinende Kleydung, zarte Leynwand“; CzF. szerint: „finom török patyolat“ s hozzáteszi, hogy „Egerben *bujavászón* am. ugyanott készítettui szokott fehér vászon“; az OklSz. szerint: „eine art orientalische leinwand“.

Székes-Fehérvár városá levéltárában nyelvtörténeti adatokat keresvén, még a XVIII. század második feléből is találtam adatokat a *bulya-vászónra*, ú. m. „3 vég gyócs és egy vég buja-vászón“ (1761-ből: 88. sz.); „3 buja-vászónyból való keszkenyő“ (1768: 8. sz.); „40 réff Buja-vászony“ (u. o.).

E szöveget ily kései előfordulása arra a gondolatra vezettet, hogy a fehérvári takácsoktól talán még meg lehetne tudni, hogy ez a bulyavásznon voltaképen miféle vászon is csak. Nem is csálódtam. Az öreg Moód János csakugyan ismeri még e kifejezést s megmagyarázta, hogy az „olyan ritkás vászonfajtát jelentett, mely kidudorodó csíkokkal van átszöve“. Mostanában — így fejezte be Moód János uram — *rác*- vagy *szerbvásznon*nak szokták nevezni.

MOENICH KÁROLY.

Polgár. Karácsonyi János folyóiratunk legutóbbi számában e szónak új etymonját adja. Az általánosan elfogadott *polgár* < *bürger* származtatást, mint a „magyar szófejtés egyik legnagyobb tévedését“, elveti; szerinte a *polgár* eredeti jelentése „földmíves, szántóvető“ volt, s nem is német jövevényszó, hanem a szláv *plugar* (ebből *plug* „eke“) „ekés, szántóvető, földmíves“ átvétele.

Karácsonyi e származtatására akarok néhány megjegyzést tenni. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy Karácsonyitól elvetett *polgár* < *bürger* származtatás hangtani szempontból nem eshetik kifogás alá. A m. *polgár* (< **porgár*) szabályosan megfelel a kfn. *burgære* (őfn. *burgári*) szónak.

Ha föltehetjük, hogy azokban a szláv nyelvekben, a melyek a X. és XI. században hatottak vagy hathattak a magyarra, megvolt a *plugar* szó, hangtani szempontból Karácsonyi magyarázata is megállja a helyét. A baj csak az, hogy a *plug* közszláv szó ugyan, de a belőle képzett *plugar* — a mennyire utána járhattam — csak három szláv nyelvben van meg, s ezek közül kettőben nem is szorosabban „szántóvetőt“, hanem „ekecsinálót“ jelent: a szlovénban *plugar*, *pflugmacher* (Pleteršnik), a cseh-tótban *pluhar*, *pflugger*, *pflugmacher* (Rank), *pluhar*, *pflugmacher* (Bernolák). Egy adatot találtam Szreznjevskij ó-orosz szótárában is: *пугарь*, *пугарь*, „szántó“. Idetartozik még az albán *pl'uar* „plugschar“ (Meyer, EtWb. 347), a mely szintén szláv *plugar*-ra utal.

Nem is a hangtan dönti el, hogy az eddigi magyarázat-e a helyes, vagy pedig Karácsonyi újabb etymonja, hanem a *polgár* szó jelentése, illetőleg jelentései.

A régi nyelv és a népnyelv a *polgár* szónak négy jelentését ismeri. 1. *Bürger*, *civis*. Csak ezt a jelentését ismeri a mai irodalmi és köznyelv, s valamennyi régebbi szótárunk a Schlägli szójegyzéktől kezdve Mártonig és Ballagiig. A NySz.-nak XV—XVIII. századi adatai is szembeállítják a *polgárt*, mint városi lakost a *paraszt*tal meg a *pórral*.

2. *Paraszt*. Ez a jelentése van a *pógárnak* a dunántúli magyarság nyelvében (vö. MTsz., NyelvF. 34:82.). Karácsonyi ugyan azt írja, hogy „a régi magyar . . . a *polgáron* éppen a *bürger* ellentétét, a földmíves parasztot érti,“ de hogy ezt az állítását mire alapítja, nem tudom. A NySz.-ban mindössze egy kései, XVIII. századi adat van, a melyben a *polgáron* parasztot is lehetne érteni: „Boldogabb ily polgár nálam és náladnál, Noha fényes kapa várja gunyhójánál“ (Orczy).

3. *Esküdt, geschworn*. A *polgárnak* ezt a jelentését ismeri a régi nyelv és népnyelv is. Marosvásárhely statútumaiban (1604-ből) ezt olvassuk: „Űlaki Tanaczbeli Zemelli az Uarason leueo Tiztekre ugimint Feo Birosagra, *Polgarsagra*, Notariussagra, Malombirosagra, eleteben egizer a Tanacz eleoth megeskwzik . . .“. Egy

ugyancsak 1604-i statutumban: „[Ha] nem eri olliankor hamar az birot, az kit az *Polgarok* keozwl hamareb er az Mezeoben attól kerhet Simpliciter Teruent de nem Peczetet“. (Vö. Kolosvári és Óvári, Magyar jogtörténeti emlékek, I. 29, 33. vö. OklSz.) Gyórfy Iván szerint a Székelyföldön, Gencsy István szerint Gyergyóban a *megye-pógár* ma is „egyházközségi esküdtet“ tesz (vö. MTsz., NyelvF. 20:54).

4. Kisbíró, községi szolga. Ebben a jelentésben ismerik a *polgár*-t az ország legnagyobb részében. Vannak adataink Komárom, Pest, Jász-Nagykún-Szolnok, Heves, Hont, Bars, Abaúj, Udvarhely, Háromszék, Brassó és Aranyos-Torda megyékből (vö. MTsz., NyelvF. 20:54, Cz.F.).

A német *bürger*-nek, részben a hazai német nyelvjárásokban is, ugyanez a négy jelentése van.

1. A köznyelvben „civis, stadtbewohner“. 2. A népnyelvben „bauer“ is. Schmid Swäbisches Wörterbuch-jában pl. ezt olvassuk: „*burger* gemeinder in einer dorfkörperschaft. Sonst haben nur glieder von stadtgemeinheiten diesen namen; das ihn im Württembergischen auch bauer tragen, es ist ein zeichen alter verfassungsmässiger freiheit. Aus gleicher ursache nannten sich auch die rheingauischen dorfbewohner *bürger*“. (108. l.) Sopronban is *bürgerschaft*-on főképen a Várkerületen, tehát a tulajdonképeni városon kívül lakó, föld- és szőlőművelő német parasztságot értik (vö. a német *ackerbürger*, *pfahlbürger*, *pflugbürger* kifejezéseket, Grimm.). A svájci németégnél is a *burger* egyik jelentése „dorfbewohner“ (Schweiz. Idiotikon, 4: 1580).

3. Esküdt. Schmeller szerint (Bayr. Wb. 1:277): *burger* „innerer und äusserer rath“. Régi statutumokban: „*des kleinen und grossen rats burger zu Bern; gross rät oder burger*“. „*In die burger gan*“: dem grossen rat angehören. Szalay József „Városaink a 13. században“ című munkájában ezt írja: „Különösen érdekes e tekintetben Selmeczbánya jogkönyve, ez a *burger* és *geschworne* kifejezéseket folytonosan mint egyértelműeket használja“. (54. l.) A szepesi szászban *pürgar* „geschworne, nachrichter“. Megvan ilyen jelentésben, valószínűleg mint magyar jövevényszó, a lipitói tótoknál is: *pougár*, *polgár* „geschworne, vice-dorfrichter“ (Lumt.-Melich, Lehnw. 206.).

4. Der amtsgehilfe eines dorfrichters. Ez a jelentése az erdélyi szász *borger*-nek (Schuller, Beitr. 11.). Megvan az oláhban is (a magyarból): *pîrgar* „községi szolga“ (Cihac, 2:520, NyelvF. 19:42).

Azt hiszem, ezek után könnyű a választás. A *polgár* < *burgære* származtatás a m. *polgár*nak mind a négy jelentésfejléményét megmagyarázza, míg Karácsonyi, a kétes jelentésű szláv *plugar*-ból indulva ki, a m. *polgár* tájnyelvi s a régiségből ki nem mutatható „paraszt“ jelentését veszi eredetinek s a többi jelentést magyarázatlanul hagyja.

A *polgár* > *burgære* ezentúl is „legbiztosabb szófejtéseink egyike marad“.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

Kitüntetés. Pápay Józsefet, Társaságunk jegyzőjét és Tolnai Vilmost, választmányá tagját a M. Tud. Akadémia május 30-án levelező tagjává választotta. Sz. K.

Orvosi műnyelvünkről. Az utolsó orvosi műszótárak óta (Balogh Kálmán 1883, Barts József 1885) az orvosi műnyelv főleg magában a szakirodalomban gyarapodott és fejlődött; Mihalkovics Géza, Lenhossék Mihály, Csapodi István, Kóssa Gyula és még több kiváló orvostudósunk, kikben a szaktudással nemcsak jó nyelvérték, hanem valósággal avatott nyelvtudás is egyesült, könyveikben, czikkeikben, előadásaikban buzgóan és eredményesen küzdöttek a helyes és tiszta magyarságért, úgy hogy az ifjabb orvosnemdék már nem kénytelen a régibb orvosi és természettudományi műnyelv szörnyetegeivel viaskodni. Az orvostudomány haladása azonban egyre új meg új fogalmakat teremtet, a műnyelv gazdagodott, úgy hogy már közszükséggé vált egy új szótárnak megszerkesztése és kiadása. Ezt a feladatot vállalta el *Manninger Vilmos*, a ki *Bakay Lajos* közreműködésével kiadta az új orvosi műszótárt: *Onomatologia Medica. Orvosi Neveskönyv*. (Budapest, 1907; kis 8-r, XXI + 358; ára?). Az új szótár nemcsak csinos külsejével kelleti magát, hanem igaz örömet szerez az orvosokon kívül a magyar nyelvészeknek is. *Manninger* munkája nem volt a legkönnyebb. Az eddigi műszókat meg kellett rostálni, a támadt hézagokat kitölteni, az újabb orvosi irodalmat feldolgozni, műszavait helyességükre megbírálni és jegyzékbe foglalni. E biztos szakismereteket és nyelvtudást kívánó munkában a szerző igen sokszor fordul nyelvünk megújulásának kiapadhatatlan forrásaihoz, a régiséghez és a népnyelvhez. Nem irtja ki mindenáron a nyelvújításnak bár szabálytalan, de a közhasználatban meggyökerezett szavait (láz, sérv, idült stb.), hanem okkal-móddal mellőzi a még mellőzhetőket, keresve helyükbe jobb régi szót vagy tájszót. Különös gondja van a csonkitott és kirívóan idegenszerű összetételek kiküszöbölésére, hiszen kivált ezek kezdték ki leginkább nyelvünk szerkezetét. Igen helyes, hogy sokszor az ajánlott szó mellé zárójelben odateszi a régiség és népnyelv rokonértelmű szavait is. Hogy a könyv ne csak egyes szavakra nézve legyen tanácsadó, a szótár elé tette *Lenhossék Mihály*, egyetemi tanár „Rovás“-ának 26 pontját is (megj. az „Orvosi Hetilap“-ban), mely az orvosi nyelvben legszokottabb szó- és mondatfüzési hibákra figyelmeztet. Igen kíváncsú volna, ha *Manninger* megszerkesztené ennek az Orvosi Neveskönyvnek magyar-idegen részét is, mert az idegenmagyar szótár mellett igen gyakran volna szüksége az embernek amarra is. Reméljük, hogy e tudós, derék és magyar könyv sokkal hozzájárul orvosi nyelvünk immár szemmel látható javulásához és megtisztulásához.

Hasonló czéllal készült *Jendrassik Ernő* kis füzet: *Nyelvészeti Tanácsadó*, orvostudományi írók használatára, kiadta a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. (Gyoma, 1908. 8-r. 35 l.) Nem szótár ez, hanem három fejezetre osztott összefoglalása az orvosi munkákban legáltalánosabb található rossz magyarságnak. A munka folyamán látszik, hogy a szerző haszonnal forgatta a magyar nyelvhelyességről szóló irodalmat, helyes elveket vall, bár buzgóságában, így például az első fejezetben, a mely a magyar műszókról szól, rovásra teszi a *veszély* szót, pedig ez ugyancsak régi; épp így a *mellső-t*, mely édes testvére a *hátsó*, *oldalsó* stb. szavaknak s bár csak 1808-ból van rá irodalmi adatunk, természetes hajtása nyelvünknek; a *szik*-et is kár

czikkely-nek erőltetni, hisz népies rövidítés; a *lég, légzés, raktár; roham, tartam, törzs, villanyoz* szavak annyira meggyökeresedtek, hogy kiirtásuk nemcsak hogy alig lehetséges, hanem kár is. A második fejezet tíz pontban a hibás szófüzésekről, németességekről szól. Ezekben is jó, ha kellő óvatosságot tanúsítunk a kárhoztatással, nehogy a gyommal virágot is tépjünk. Csak egy-két példát idézek. A 16. és 21. lapon a szerző pellengérré állítja a *betenni az ajtót* kifejezést: „ugyan hová betenni? ha csak nem a sarokvasába” . . . „a mit lehet *betenni*, azt *kivenni* is lehet, az ajtót is lehet kivenni pl. a fészerből; ha oda betettük. A *kinyitás* ellentéte a *becsukás* . . . (a németben), a zárás: *schliessen*, a csukás ellenben: *zumachen*, ennek ellentéte az *aufmachen*. Tedd be az ajtót? Tedd be a szádat!” A *beteszt* ilynemű használata először is nem németesség, mert az a *hineintun* fordítása volna; másodszor a *beteszt* az *ajtót* kifejezés a codexek kora óta egészen máig él az irodalom s a nép nyelvében. Ugyanezen az alapon lehetne csúfolkodni Arany e sorain is: „Húzza be az ajtót majd valaki hátul” (Első lopás 2. vsz.), mert, a mit nem dobtunk ki, azt nem is lehet behúzni; logika és nyelv-
szokás igen sokszor ellenkezik — látszólag. Épp a bezárásra jókora sora a kifejezéseknek van nyelvünkben, melyek mind más-más módját jelentik a cselekvésnek: *behajtom, megtámasztom, behúzom, beteszem, becsukom, bekilincselem, bezárom, belakatok* stb. az ajtót. — A mutató névmás fölös használata elterjedt hibája mai nyelvünknek; de nem hiba a főmondatba való kitétele, midőn *hoggy*-os mellékmondatra mutat, pedig ezt is megrója a szerző: „kétségségtelen az, hogy . . .”, „bátran állíthatjuk azt, hogy . . .” egészen helyes, de azért elhagyása nem hiba. — A harmadik fejezet az idegen szavakkal s a latinossággal foglalkozik, itt is többször a kellőnél nagyobb buzgalommal kárhoztatva olyat, a mit nem lehet hibának venni. Erre nézve ajánlható, a mit Zolnai Gyula és Simonyi Zsigmond irt a Nyelvőrben (36: 476—478, 37: 133, 175). A kis füzet különben helyes elveinél és céljainál fogva bizonyára szintén hozzájárul orvosaink nyelvének megjavításához s újra figyelmezteti őket is erre a fő szabályra: *magyarul és magyarán!*

TOLNAI VILMOS.

ROVÁS.

„Ráchel siralma Arany Jánostól.” — L. J. úrtól, Társaságunk tagjától ezt a levelet kaptuk: „Ide s tova 20 éve elmúlt, hogy nyolczadik osztályos gimnazista koromban Lehr Albert szeretett professzorem az „Arany János önképző-kör” egy gyűlésén megeskett arra, hogy sem a „daczára annak”, sem a „Ráchel siralma Arany Jánostól”-féle kitéltet soha többé nem használom; hanem ott van az első helyett az *ámbar, bár* stb., a második pedig helyesen így hangzik, hogy „R. S. írta Arany János”. En e fogadalmat mind e mai uapig híven betartottam. Laikus eszemmel, különösen az utóbbit abszolút germanizmusnak (nincs meg sem a francziában, sem az angolban) itélem, bár tudom, hogy igen régi keletű, mert — ha jól emlékszem — már Gvadányi Rontó Páljának címlapján is olvasható. (Nem jól emlékezik! Szerk.)

Annál jobban csodálkozom, hogy a „Magyar Nyelv” a „Tartalom” rovatban állandóan így ír: „Számára és részére” Lehr Alberttől stb.

A tekintetes szerkesztőség szíves felvilágosítását hálás köszönettel fogadja stb.”

A kívánt felvilágosítást íme megadom én, a ki a dologban kettősen is érdekelve vagyok. Hogy én önt ezelőtt húsz esztendővel (az idő hogy lejár!) megeskettém arra, hogy a „daczára annak” és

„Ráchel siralma Arany Jánostól“-féle kitételeket soha többé nem használja, szívesen elhiszem, ha mondja. Hogy ezt a fogadalmat mind e mai napig híven „betartotta“, abban se kételkedem. Ez utóbbinak örülök is, mert azt látom belőle, hogy hatással voltam önre, mint tanítványomra. De, a mi a R. S. Arany Jánostól-féle kifejezést illeti, aligha tisztán emlékezik ön. Azt mondhattam, megengedem, hogy a szavaló, mikor a választott költemény címét megnevezi, jobb, ha a szerzőt ily formában adja tudtul: „Írta A. J.“, mint így: „A. J.-tól“; de már azt bajosan mondtam, hogy eme szerkezet „abszolút germanizmus“ volna. (V. ö. „Der Handschuh, von Schiller“). Hisz ha Ráchel Siralmát A. J. írta, akkor az *tőle* van. Hogy volna ez idegenszerű? Eredethatározó, nem egyéb. Aztán ha ön eldicsekszik, hogy Aranytól a R. S.-t szavaltta, azt *csak így* fejezheti ki természetesen, nem pedig így: „Ma az önképző körben R. S.-t szavaltam, írta A. J.“. Lám, maga Arany B. Ist. II. énekének e helyéhez: „S a táncz helyett majd *Kontból* fog szavalni“ ezt a jegyzést teszi: „A *bujdosók*, Vörösmartyótól“, s a *Koszorú* I. évf. 70. lapján az Akadémia ünnepélyes közüléséről így referál röviden: „Elnök megnyitja az ülést. Titoknoki előadás az akad. 1862-iki történetéről. Két értekezés Ipolyi Arnold és Nendtvich Károly rend. tagoktól stb.“ Tehát ne akadjunk fönn ezen: „Lehr Alberttől“. Inkább azon, hogy *től* van *től* helyett, mert emígy van jól.* Néhai S. M. barátom így szokta becézgetni mihaszna fiát: „Albertkám, gyerekem“. Tanítványaim gyönyörű ajándékán: a Toldi-szobron is hibásan vették a márványba, hogy: „Lehr Albertnek“. Így állván a dolog, ezennel feloldom önt esküje fele alól; de hogy a szám ne csorbuljon, esküdjék meg már most arra, hogy soha se fogja így mondani: „En e fogadalmat mind e mai napig híven *betartottam*“, hanem így: „*meg-tartottam*“.

LEHR ALBERT.

2. Egy kis összehasonlító nyelvészkedés. Nem nyelveket, hanem nyelvi szempontból három kis hirlapi cikket akarok összehasonlítani. Mindhárom a f. évi márczius 22-i napilapokban jelent meg, ú. m. 1. a Pesti Hirlapban (Napi hírek), 2. az Az Újságban (Hírek), 3. a Budapesti Hirlapban a Közgazdasági rovatban (megjelenhetett egyéb lapokban is, de én csak e háromról szólok). Ez a három cikk, úgy látszik, közös forrásból ered s úgy küldték be a lapokba. Az 1. és 2. szám alatti lap, egymástól csak egy szóban térve el, szóról-szóra kinyomatta a beküldött közleményt, meghagyva idegenszerű kifejezéseit; a 3. szám alatti elég gondosan megfésülte ugyanazt s magyar szabású ruhába (a nyelvben legalább beszélhetünk még erről) öltöztette.

Hadd lássuk itt összehasonlításul: először az 1. és 2. sz. lapban közölt cikket (a kirívóbb helytelenségeknek zárójelbe tett helyesbítésével); másodszor a 3. sz. a. említett lap cikkét.

1. „A *gazdák nem ülnek fel*“ (= A gazdákat nem főzik le egy-könnyen). Az irígy konkurrenczia úgylátszik semmitől sem riad vissza, csakhogy elhitesse a gazdákkal, mintha a nem impregnált répamag ép oly jó és kimagasló (hervorragend, helyesen: kiváló) értékű volna, mint a Mauthner Ödön udvari magkereskedő által forgalomba hozott impregnált répamag. Természetesen ez hiába való erőlködés, hiszen azon (= azokat a) gazdákat, kik már impreg-

* „Adhuc sub iudice lis est“ (V. ö. Nyr. 22:258 és 341). Sz. K.

nált répamagot vetettek (= kik már vetettek impr. répamagot), se fel nem ültetik, se attól többé el nem tántorítják (= nem szedhetik rá, hogy a jó vetőmagtól elpártoljanak): lévén egyedül hivatottak arra, hogy véleményt formáljanak (= minthogy éppen a gazdák hivatottak arra, hogy erről véleményt alkossanak). És mert e vélemények rendkívül kedvezők, a konkurrenzia elég vakmerő, hogy magát tolja fel bírónak, mintha bizony a delinquens ítélkezhetne a bíró fölött (= mintha a bűnös tiszte volna, hogy a bírónak ítéletet mondjon). Valóban, legfőbb ideje (es ist die höchste Zeit, helyesen: nagyon itt az ideje), hogy a konkurrenzia ily féktelen elfajulása ellen a földművelési miniszter a legsürgősebben gondoskodjék (= intézkedjék) a tisztességtelen versenyről szóló törvény megalkotásával.“

II. „A gazda közönség figyelmét hívja föl Mauthner Ödön udvari magkereskedő arra a körülményre, hogy az illetéktelen konkurrenzia azt akarja elhitetni a gazdákkal, mintha a nem impregnált répamag épp oly jó és kiváló értékű volna, mint a M. Ö. által kizárólagosan forgalomba hozott impregnált répamag. Azok a gazdák, a kik impregnált répamagot már vetettek és tapasztalatuk révén (= alapján) egyedül hivatottak az ítélkezésre, rendkívül kedvezően nyilatkoztak az impregnált répamagról. Azonban a jó árút szállító kereskedőt nemcsak megrendelőinek megelégedése kell, hogy óvja, hanem a tisztességtelen versenyről szóló törvény — a melynek életbelépését sokan óhajtják — megvédhetné a konkurrenzia elfajulása ellen.“

Így dolgozta át a Budapesti Hírlap rovatvezetője a beküldött cikket, megrövidítve és idegen szólásait magyarokkal cserélve föl; bár így sem sikerült az eredetinek szerencsétlen fogalmazását teljesen eltüntetnie. Elég az hozzá, hogy magyar hírlapírói tisztéből folyólag a magyar nyelv szempontjából is vizsgálta és gondozta a cikket, mielőtt a betűszedő kezébe adta. Szóval, nálunk némely lapokat a nyelv szempontjából is szerkesztenek, mások pedig, mint e példából is kitetszik, a nyelvhelyesség tekintetében csak úgy szerkesztődnek.

Itt volna az ideje, hogy valamennyi magyar lapunk a szerkesztésben kiváló helyet juttatna a *helyes magyarság ügyének is!*

KOMÁROMY LAJOS.

TÁJSZÓK.*

I.

áklál: tákol.
ándorodik: neki lát, belefog.
áté mehetek?: át (által)-mehetek?
Gösfá, Vas m.
azony'ér: azért.
befüset: beáruul, beföst.
beleögyelődik: belekeveredik (szerelembe, dologba) Komárom.

bolongyán van: megbokrosodott.
biggyérész: gyöngén kotorász.
bistyí: ujnyi vastagság. Galsa, Zala m.
böczek: buczkó, fatuskó.
bötönet: kifogásolni való.
bözsül: ösztönöz, ösztökél, biztat, piszkál.
czoczárísta: szocialista. Gösfá, Vas m.

* A hol a hely nincs jelezve, Kemenesalja értendő.

csapájog: tátogat, sopánkodik, sepeleg. Gősa, Vas m.

cserkész: sapka.

csinos: terhes asszony. Alsó-Bácska.

csivéleg: csavarog. Komárom.

csükész: erre, amarra téved, pl. az enni való után járó állat. Komárom.

dombit: dörömböl, rüg-kapál, pl. a tüzes ló.

ejtődzik: emészt, evés után hever, hogy megapadjon a gyomra, éhesül.

elcsügged: elzüllik, züllesnek indul. — Szolgabíró volt az apjuk, de *elcsüggedtek*. Komárom.

esénnejd: óhajta, megkívánva.

esténnejd: este felé.

észér: mohó gyomrú, falánk.

fotózsén: petroleum. Abaúj m.

fűöhérrenyik: fölingerlődik.

fütyi-magyaró: puskagolyó.

gammancs: szerető, szajha. Komárom.

göbörödik: megfagy a sáros, összegázolt út.

grédán: sovány, vézna. Komárom.

hajczühej: hajsza, fölfordulás.

hankalik: vakondoktúrás.

hercsula: tréfás neve a mindennek és a semminek. „Kapsz hercsulát!” Rábaköz.

herpitál: hörög.

hőli horgas: hórihorgas.

kalinkó: fonott kalács, fonottas.

kalisztál: az ide-oda lötyögő kerék.

kunfüstös: pap. Szt.-Márton. Győr m.

katymatul: kevercöl, pancsol, kutyvaszt.

kándli: sárga (égetett) cukor. Komárom.

káskiét: posztósapka.

kipherkődik: körmösködik, észre akarja magát vettetni. Komárom.

kompolkodik: sompolyog, megsze-gyenli magát.

kóópicz: faedény, molnármérték, $\frac{1}{16}$ mérő.

kovállik: a dióról leválik a burok. Acsád, Vas m.

kovállitják: a friss termésű diót a burokjától tisztítják.

krosszancs: eszimból készített papucs.

kum: szundit.

lőfejtí: foltozó. *Lőfejtí* asztalos. Komárom.

lejtár: leltár. Arad.

lőmba: hinta.

maszmatul: maszatol.

mecsek: sár. Zalaegerszeg.

mégböstörködik: megneheztel.

messzünnen: messziről.

mormiczul: mormog.

naponnajd: nappal.

nyizgér: vékony, sovány.

nyomvad: csümt növesű. Komárom.

nyuszkul: dögönyöz, gyömöszöl, nyúz.

ösmeretés: könnyen olvasható. „Szép írása van ennek a Jánosnak.” „Ösmeretes.” Komárom.

pardon: „Kár volt, ho József főherczeg a czigányoknak akkora *pardonot* adott.”

pézmátos: összekent, bemocskolt, maszatos.

pikulál: spekulál. Gősa, Vas m.

pötyög: kotyog, lityeg-lotyog, beszélni kezd.

pérántyd: repedezett szájszélű.

pusli: szalmacsutak.

repecskés: szélkifűzta, megrepedezett szájszél, láb, kéz.

riful: elszaggat (ruhát).

roppantott: roppant.

sarafnya: nyelves, kardos. Répezalak.

sáporittó: sápitó.

sepelég: sápit, sopánkodik.

sóókodik: sivalkodik, sivit.

susnya: Kemenesben: *kusza*. Tarló-gereblyézéssel összegyűjtöttgabona-kéve.

szakos: megszakult gyümölcs.

szélindék ember: szelíd ember.

szérëncse: kérés.

szélannya: szeleskedő.

szuszpenyő: sülő leány. Tréfás kifejezés.

szuszpitál: szuszog.

tőberbugyogó: bő német nadrág.

tőhemín: mindaz, a mi meztlábát sebezve sebet és gyulladást, mérgezést okoz.

trószáll: próbál.

vigic: vigécz. Gősa, Vas m.

zsiborkás: borsós pl. a borsódzó test, a köpülés alatt lévő tejföl.

zsivajnat: zaj, láрма, zshivaj.

II.

Szólások.

A gazdád nagyobb kutya, még sē ugat! v.: A gazdád böcsületesebb ember, még sē ugat! — mondják az olyan ugatós kutjának, a melyik nagy erővel esik az ember után.

Babám a bábosné! (Az ám! Babám a bábosné! = Az ám, látod v. tudod-é!)

Böcstelen fértállo (az ülő fele).

Égg kicsit hajtós: keményen kell vele bánni (lóval), a gyöngédebb bánást semmibe veszi.

Égy óra rosszabb, mint száz nap.

Émehet a bugyberékbe! elmehehet, már úgy is vége! Divatos mondással: bedöglött.

Főmonta a szerelmet: otthagya, mint Szt. Pál az oláhokat.

Füledn fölkül! — mondják a mosakodó macskának, ha kedves vendéget óhajtanak.

Ha jó laktam, a pipa felé kényerem.

Hászor szembe vihettem vőna őket! hányszor összeveszithettem volna őket. Szöpötk. Zala m.

„Hitfán embér kè” ... „Annak hagyom magam mondanyj!”: hitvány, a ki mondja.

Ho híják dējákú a fehér kutyasz. rt? Umvarágd. (Unva rágd!)

Juó jè? De jó jám! Ném évett még még senkit.

Kölvö köllő: a legszükségesebb.

Ma a jobbik lábavó két fő: jó kedvében, elemében van.

Ma a rosszabbik üngő van rajta: bolondján van.

Mindéggy neki, min a szísző háznok: nem törődik semmivel.

Ne lú, ne! ne bolondulj!

Ne vásár, ne! csak lassabban!

Nízzè még az embér, lássó még a asszon!: ó, ó! Tréfás kifejezés.

Ottkinn t'éréssebb idbenn nyájjossabb! nincs valami nagy szükség rád, ottkinn is maradhatsz!

Ollan min a hetsfen forint: igen beletelepedett a székbe.

Ötön vettè, szírú vót: lopta.

Pap fíjam léssz! mondja az asszony, vagy a férjhez való lány, ha az elfűjt lámpa v. gyertya újra lángra lobbanik.

Sohának nagy a vigè! könnyű azt mondani az embernek pl. haragjában, hogy: soha, de nehéz megtenni v. betartani.

SZTROKAY LAJOS.

III.*

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

[*Előruha*] (*érőruha*, Baranya m., Ormányság, SOMSSICH SÁNDOR.

[*Előte*]: 1. a kemence sárból tapasztott ajtaja (hogy a befűtött kemence ki ne hűljön, vagy hogy tyúk, macska a tüzes kemenczébe be ne mehessen), Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; Orosháza, SZABÓ MÁRTON; Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON; Hajduszentmihály, H. FEKETE PÉTER; Hajdu m., BARCSA JÁNOS; Szatmárhegy, KOVÁCS JÓZSEF; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; 2. kötény, Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET.

[*Elpörken*] (*repörken*, Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR): 1. elsül (a nap hevétől), Rábaköz; 2. hirtelen el-

lobban, elég, Egervár vid., SZTROKAY LAJOS.

[*Elrusszan*]: átmegy, átrándul (pl. a szomszéd faluba), Balmazújváros, BARCSA JÁNOS.

[*Elseggel*] (*ésségöl*, Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE): 1. farral megy; 2. farával elmozdul, eltávozik (ökör a rúd mellől).

[*Elsemméd*] (Sopron m., Himod, GÖTTL MARISKA; Páli, NEVTELEN; *ésemmed*, *ésemmed*, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Körmen, CSITE KÁROLY; Zala m., Letenye, TURI M. ISTVÁN): elsenved.

[*Elsurgyál*] (Kolozsvár, NÉMETH SÁNDOR; *elsurgyár*, Székelyföld, FODOR

* Lásd IV: 239.

IGNÁCZ; *(elcsorgyál, Marostorda, EHENNÉ KEMÉNYFI KATINKA)*: elcsen, ellop.

[*Elszakul*] (*íészakul, éészakul*, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE): széttörök, szétomlik (pl. tojás, víz-hólyag).

[*Elszunnyik*] (*éészunnyik*, Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE): elszundit.

[*Elügyel*]: szemmel tart, távolból figyel, Nyirábrány, NOVÁK MÁRTON; *Majd elügyelek én a cselédek közt* = felügyelek közöttük, Hajdudorog, Hajduböszörmény, Balmazújváros, BARCSA JÁNOS.

[*Elvakog*]: elmakog, nyöködve elmond, Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR.

Elvetélt a jószág, ha idétlen, döglött fiat szült, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR; Sajógörmör, SZABÓ MÁRTON; Abaúj m., Petőszinye, BUDAHAZY JÓZSEF; Alföld, NÁSZAI ERZSÉBET; Hajduszoboszló, H. FEKETE PÉTER; Hajdu m., BARCSA JÁNOS; Nyirábrány, Debreczen, NOVÁK MÁRTON; Bihar m., Szerép, RÁCZ BÉLA.

Elvetélt: idő előtt, döglöve született állat, Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Abaúj m., Nagy-Szalánicz, SZEMKÓ ALADÁR; Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA.

Éredik: érik (gabona, gyümölcs, stb.), Sopron m., Páli, NÉVTELEN.

[*Étnap*]: *má mai nap, étnap*; *ma mai nap, étnap* = egész nap, Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR.

[*Fájdúl*] (*fádul*, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).

Fajtázik: üt vkire. *Ez a gyerek a z-ptyáro fajtázott. Ha ier-rám fajtázik, léssz is belüllő embér.* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ.

Fakutya: *Mindig röhögsz, mint a fakutya!* Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

Falka-nyáj (*fóka nyáj*, Fehér m., Adony, BRAUN LAJOS): nyáj, juhnyáj, Adony, BRAUN LAJOS; Hajdudorog, BARCSA JÁNOS.

Fántom-fánt: „éppen úgy következett be, a hogy előre megmondtá valaki“, Heves, Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON; „éppen olyan, mint a másik“, Bihar m., Szerép, RÁCZ BÉLA.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

27. **Értesítés.** Fölvívásunkra (I. MNy. 4:238) az ország több vidékéről érkeztek válaszok. Szeptemberben fogjuk őket közölni. *Szerk.*

28. **Kérelem.** Fölkérjük a MNy. vidéki olvasóit, irnák meg levelező-lapon a szerkesztőségnek: mond-e a nép náluk az *innen, onnan, honnan* helyett *innét, onnét, honnét* vagy *hunnét*-ot. Igen, vagy nem? *SZERK.*

29. **Sz. L.** úrnak. Kérdéseire a következőket felelhetjük: 1. A *széjjel* kétségkívül a *szél*, margo, rand, breite' származéka s ebből való *széllel* (vö. *zeellel* ErdyC. 511, b.), *szélvel (vö. *sziluel* Sylv.), de a jésített *széjjel* alak már a 16. században feltűnik. Ma már bátran írhatjuk a hangzás szerint *jj*-vel, *széjjel*, mert nyelvérzékünk úgysem érzi a *szél* főnévvel való kapcsolatát. Ezt az írásmódot ajánlja az akadémiai és az iskolai helyesírás is. — 2. Az *ügy* szó eredeti jelentése „angelegenheit, sache, mühe.“ A MTsz. az „ügyet sem vet“ kifejezést a Székelyföldről közli; szótárilag először Ballaginál (1864). A régiség csak a „szemügyet venni, szemügyet kapni“ kifejezéseket ismeri. Az „ügyet vetni“ talán a *szemet vetni* és *szemügyet venni* kifejezések keveredéséből keletkezett. — 3. Az *ünő*-nek semmi köze az *űsző*-höz. Amaz török jövevényszó (< csuvas *ünä*, köztör. *inäk*, mongol

inijen); emez eredeti finn-ugor szó. Megfelelői finn *vasikka*, vogul *väsč*, mordvin *vaz*, *vaza* „kalb”. 4. A *gyermek* és a *jerke* szavak sem tartoznak össze. A *gyermek* eredeti finn-ugor szó, vö. vogul *ńauram*, *ńauramak*, oszt. *ńeurem* „gyermek”. A *jerke* valószínűleg szláv jövevényszó, vö. orosz *jarka* „junges schaf”. G. Z.

30. Éhtifusz. „Az Ujság” f. é. márczius 11-iki száma, az éhtyphusról ezt írja: „Az éhséghez vagy éhezéshez ennek a szóképzésnek semmi köze sincsen. Régente a morbus hungaricus vagy febris hungaricus volt tudományosan elfogadott neve ennek a betegségnek, melyet Magyarországon ismertek föl legelőbb a tizenötödik században (!) a török-dúlás idejében. (!!) A németek utóbb Hungar-Typhusnak, majd Hunger-Typhusnak emlegették és így lett éh-tifusz a Hunger-Typhusból.” Erre nézve dr. Győry Tibor, a ki a morbus hungaricusról becses monographiát írt, a hozzá intézett kérdésre válaszolva, a következőket közli velünk. Először is a legjobb belgyógyászati munkákból kitűnik, hogy az éhségnek nagy köze van e bajhoz. Így pl. Ziemssen Handb. der spec. Path. u. Ther. jében ezt olvassuk „... haftet die Senche allen Momenten der Noth u. des Jammers, Krieg, Misswachs u. wirtschaftlichen Niedergang jeder Art unmittelbar an und die Bezeichnungen Hunger-Kriegs-Lager-Schiffs-Gefängniss-Typhus wurzeln in dieser alten Erfahrung”. Másodszor a morbus hungaricust a németek se Hungar-nak, se Typhus-nak nem nevezték, hanem Hungerische vagy ungarische Krankheit-nak. Typhus-nak már csak azért sem mondhatták, mert a typhus szó 1810 előtt symptomát jelentett, nem pedig „sui generis” betegséget. Harmadszor a kiütéses typhust nem a XV-dik században és nem is Magyarországon ismerték fel. Ez a járvány 1505-ben és 1528-ban kapott lábra Olaszországban. Orvosi szemtanúja Fracastoro „febris lenticularis”-nak nevezte el a lencseformájú kiütésről. Ez a járvány aztán Európaszerte elterjedt és 1542-ben Magyarországra is eljutott. H. I.

31. Hibás olvasás. Borovszky Samu egy régi urbáriumban meg-számadás-t talál (MNY. IV. évf. 180—81. lp). Ha jobban megfigyeljük a szöveget, azonnal észreveszszük, hogy nem megszámadás-sal hanem még számadással van dolgunk. Az idézett helyet ugyanis következőkép kell olvasni és érteni. „Az Mátra allian levőknelis vagion Restantia, de ezeket megh nem tudhatni, az megh számadásra be nem jönnek, t. i. az még vagyis amíg számadásra be nem jönnek.” Ugyane közleményben kétes a csigásló is; a közlőnek még egyszer meg kellene néznie a kéziratot, hogy vajjon nem tollhiba vagy valami más ok ferdtette el az *igás ló*-t, aminek tulajdonkép kellene ott lennie. KARDOS ALBERT.

A még és számadás-ra nézve igaza van Kardos Albertnek; de a csigás ló valóban csigás, nem pedig igás, s ezen nincs is mit megütköznünk. Hiszen a csiga valami masinafélét is jelentett (vö. OklSz.) s a csigás ló kifejezés e szerint csak olyan mint a malmos ló. BOROVSKY SAMU.

32. Summás. (Vö. MNY. IV : 47) Két-három éve hallottam egy matyó lakodalmon, (Mezőkövesden), a következő beszélgetést:

— Hát a kigyelmed fia nincs itt?

— Nincs bizony, elment summába.

Magyarázata: elment többed-magával távolabbi földre, nagyobb munkát vállalni, végezni, úgy, mint a hogy például a zempléniek szakmánya-ba mennek. SZABÓ ENDRE.

33. Kérelem. 1. Könyv nélkül tudtam és sokszor hallottam szavalni Arany Fülemiléjét, de sohasem értettem e sort: „Pétért sem hagyá nyugodni A nagy ártatlan igazság”. Mi ez az ártatlan igazság? 2. Mit jelent e két sor Aranyán (Gondolatok a Békekongresszusról): „S ne retteghetne a jegyes A mátkai napoktól.” TUDNIVÁGYO.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. OKTÓBER.

7. SZÁM.

Három szócsoport.

II. Kotyomfitty és társai.

Legrégibb magyar közmondásaink egyike: „*Kinek gézengúz az ura, kotyomfitty a szolgája*“.

Olvasható már Decsinél (1598.): „*Az kinek gezongúz az ura, kettien fity a szolgája*; mulier imperator et mulier miles“. Adag. (125.). Megvan Kis-Viczaynál (1713.): „*Mulier imperator et mulier miles. A kinek gezenguz az Ura, kottyon fitty a szolgája*“ (Adag. 314—15.). Ismeri Molnár Albert szótára is: „*Az kinec gézenguz az Ura, kettyen fitty az szolgája*. Prov. Mulier imperator et miles“.

Változatai: „*Kinek gézenguz az ura, kótyom fitty a szolgája*“ (Kreszn. Szót. 1:179.). „*Gézen-gúz az Ura, Kótyon-fity a Szolgája*“ (Kassai, Szók. 2:281.). „*Kinek gézengúz a gazdája, kotyomfitty a szolgája*“ (Margalits, Magy. közm. 279.).

Ezen közmondás két fő szavának: a *gézengúz*-nak és a *kotyomfitty*-nek eredete magyarázatra szorul, annál is inkább, mert több hozzájuk hasonló megfejtetlen szóalak van nyelvünkben, melyekre ezeknek a megfejtése bizonyára világosságot fog deríteni. Nem lesz tehát hiábavaló dolog behatóbban foglalkoznunk velük.

Már Geleji Katona I. a „*guggoló és tsúfoló értelmetlen szók*“ közt emlegeti e két melléknevet (Corp. Gramm. 323.). És csakugyan annyiban még ma is értelmetlenek, hogy tudományosan megokolt magyarázat nincsen róluk. Az olyanféle származtatások, a minő teszem Sándor Istváné, a ki a *gézengúz*-t a német *hasenfuchs*-szal, vagy Dankovszkyé, a ki meg az olasz *chiesina cosa*-val rokonítja: csak mosolyt kelthetnek bennünk. Kassai és a NSzótár pedig, ha nem is ilyen tréfás, szintén csupán találomszerű megfejtést adnak minden megokolás nélkül.

Hogy tisztán láthassunk a dologban, állapítsuk meg elsőben a két szónak jelentését.

A *gézengúz* értelme Molnár és Pápai szótára szerint: *calophanta, circumforaneus*; *spottvogel*, azaz: *calfa, csúf, csélesapó*; a *kotyomfitty*é (NySz.): *nequam, nihili*; *nichtswürdig, nichtsnutz*, vagyis: *haszontalan, semmirekellő*. Baróti szerint: „*Gézen-gúz*: tsalóka, sohonnai, tekergő, koszlobár, kurittyoló, p. o. ember“ (Kisd. Szót.²

72.) és „Bitang, bokorból ugrott, gézengúz“ (MVir. 105.). A *kotyomfitty*-re felvilágosító Szirmaynak eme megjegyzése: „Fityfirty, *kotyomfity* est parvus homo flocci“ (Hung.¹ 84.). Sándor István szerint: „*Kótyomfitty*. Nauci, Flocci, Nihili. *Kótyomfity* ember. Qui nec sibi nec aliis prodest“ (Told. 711.). Kassai szerint: „*Gézen-gúz*; ember loco *giz-gaz* ember: Homo nauci-flocci“ (2:281.) és „*Kótyon-fity* ember: Homo nauci flocci, Fity-firty ember“ (3:207.).

Ezen adatokból egyelőre elég annyit megállapítanunk, hogy a *gézen-gúz* és *kotyomfitty* synonym szavak, melyeknek jelentése: *haszontalan, hitvány, semmirekellő, semmitérő*. A *gézen-gúz*-nak Molnár-Pápai-féle jelentése (= *spottvogel*) különleges szűkített átvitelnek tetszik; a NySz.-nak adatai legnagyobbbrészt az általános „*nichtsnutz, nichtswürdig*“ értelem mellett szólnak.

Keressünk most már analógiákat arra, miképen szokta nyelvünk a „*semmirekellő*“ fogalmat kifejezni.

Egyrészt haszontalan holmik neveit alkalmazza e célra. Dugonicsnál emberekre vonatkoztatva ilyen kifejezéseket találunk: *kézzsenny, konyhavakarék, korommocsok, mécseserép, moslékosdésza, szemétrongy, rongyosszür, szalmatörök, szemét, szemétdomb, szemétszekrény, vakarcs, vasrozsda* stb. (Példb. 1:237—46.). De ma is közszokáskép mondjuk: *gaz, rongy, piszok, szemét* stb. ember. Szóval: jelentés szempontjából nincsen akadály a Kassai találmomra adott azon véleményének, mely szerint: „*Gézen-gúz* ember cum *en* paragogico, loco: *Giz-gaz* ember“ (2:281) és a NSzótárának, melynek értelmében a „*gézen-gúz* hangváltozással nem egyéb, mint *giz-gaz*“.

Másrészt hangfestő ikerszókat is szoktunk alkalmazni a „*haszontalan*“ s evvel rokon jelentések kifejezésére. Ilyen például a történeti hagyományból ismeretes *csiri-biri* szó (Bél Mátyás szerint t. i. Mátyás király a Csallóköz-beli madiakat egyszer „*csiri-biri* rossz emberek“-nek nevezte Not. Hung. 2:145.); vagy a Szirmaytól a *kotyomfitty* synonymjául említett *fity-firty* név („Kicsoda ez a *fityfirty* úrfi?“ NSzót.). Ilyenek továbbá: *csiri-csáré* (= fecsegő, szeleburdi MTsz.); *csiszi-csosz*i (= ügyefogyott, totyogó MTsz.); *dib-dáb* (= hitvány NSzót.); *jap-jap* (= didbáb, semmirekellő SzD.); *lif-laf* („*Lif-laf*, faragatlan, semmire kellő ember“ Vajda Kr.-nél. 1:170.); *lityi-fityi* (szeleverdi, hitvány NSzót.); *lityi-loty* (= hitvány, letyhedt NSzót.); *szityi-fityi* (= törpe, aprólék NSzót.); *szity-szoty* (= hitvány NSzót.); *tik-ták* (= hitvány, haszontalan MTsz.); *tity-toty* (= ügyefogyott, gyüge MTsz.); stb. Ezen hangfestő ikerszónak hangzásbeli analógiája arra mutat, hogy jelentési szempontból nem valószínűtlen Czuczor-Fogarasinak azon ötletszerű vélekedése, hogy a *kotyomfitty* név a hangfestő *koty-fity* szónak származéka.

Amde meg kell jegyeznünk, hogy a *kotyomfitty* és *gézen-gúz* szóformák etymonjának földerítésében nem annyira a jelentésbeli, mint hangalaki szempontban van a nehézség, t. i. miért, hogyan lett a *koty-fitty*-ből *kotyomfitty* (*kotyomfitty*) és a *giz-gaz*-ból *gézen-gúz*.

Nyelvtanainkban, még a TMNy.-ban sem találok a *kotyonfitty*-re és hozzá hasonló ikerszókra megfelelő alakí magyarázatot. Pedig szükség van rá nemcsak a *kotyonfitty* miatt, hanem azért is, mert nyelvünkben több vele rokonalakú megfejtetlen szóalak található.

Ilyenek teszem a régiségből: *enczen-bencz* (= haszontalan, hiábavaló: „*Enczenbencz* czeremoniák”. Pósz.: Igazs. 1: 79. „*Sok enczenbencz* traditioitok” Pósz.: Válasz. 203.); *kákom-bák* (= haszontalan, semmitérő: „*Kakum-bák* izetlen felelet” Czegl.: Tromf. 74. „*Kákombák* karatylolás” Matkó: BCSák. 65.); *torzon-borz* (= hispidus, zerzaust, borzas: „A borotvával le-rántya egy darabját *torzon-borz* szakállának” Csúzy: EvHK. 536). Valószínűen idevehetők ezek is: *cseitem-pere* (GKat. Gramm. 323.) és *kákompillis* („Hogy nem mondottad néki: Vai *Kákom pillis*” Czegl.: BDorg. 112.).

Az újabb korból ide tartoznak: *hettyem-pety* (= hetyke MTsz.); *hörtyőn-förtty* (= hirtelen haragú MTsz.); *inczen-pincz* (= gyöngye, kicsi, hitvány NSzót.); *kákom-bák* és *ákom-bák* (= irkafírka MTsz.); *kákom-pilli* (= kotyonfitty, semmiházi MTsz.); *lityen-fitty* (= értéktelen, hiábavaló MTsz.); *löttyön-fitty* (= hitvány, gyáva, ügyetlen MTsz.); *nárom-pritty* (= mihaszna MTsz.); *tákem-bák* (= hitvány, hasznavehetetlen MTsz.); *tátom-bák* és *tátom-pille* (= táti, tátó, tátondi MTsz.); *totyom-potty* (= málé-szájú, bamba MTsz.); stb.

Föltehetjük immár a kérdést: miben van eme kétségtelenül összetartozó ikerszóknek hangalaki magyarázata?

Mielőtt a feleletet megadnók, állapítsuk meg, hogy a magyar nyelvérzék a hangfestő szokat — akár egyesek, akár párosak — egyaránt fogja fel s alkalmazza igének, főnévnek és melléknévnek. Például: „Minden lébe *locs*” (szm. NySz.); *locs* = pocsolja (MTsz.) „*Kotty* belé szilvalé, téged borsolnak belé” (szm. NSzót.); „mindenben *kotty*” (szm. NSzót.); „A vén asszony *dir-dur*, a vén ember *tity-toty*” (szm. NSzót.); „Nagy *dirrel-durral* fog valamihez” (szm. MTsz.). *Litty-lotty* = 1. locspocs, lötyedék, 2. locsog-fecseg: „Ne *litty-lotty* fiam, hanem feküdjünk le aludni”, 3. hidegvelejű, csacska, fecsegő: „*Litty-lotty* ember” (MTsz.) stb.

Abban az esetben azonban, ha melléknévül alkalmazza a hangszót, többnyire el szokta látni még külön végzettel (képzővel), pl. *suny* > *sunyi*; *nyif* > *nyifa*; *toty* > *totya*; *nyaf* > *nyafli*; *mum* > *muma*; *szip* > *szipa*; *locs-fecs* > *locsi-fecsi*; *hej-húj* > *heje-huja*; *csisz-csosz* > *csiszi-csoszi*, *csisze-csosza*; *szusz-musz* > *szuszi-muszi*; *tuty-muty* > *tutyi-mutyi* stb.

A *kotyonfitty*-ről és társairól majdnem kivétel nélkül ki lehet mutatnunk, hogy hangfestő alapszókból való melléknevek. Így mindjárt maga a *kotyonfitty* bizonyosan a *koty-fity* (nyomósabban: *kotty-fitty*) hang-ikerszónak ivadéka; első része a *koty* v. *kotty*, melynek származékai a *kotyog*, *kotylol*, *kotyos*, *kottyán* stb., jelent nemcsak mélyebb hangot, hanem alávaló hitvány holmit is (már Dugonics is említi róla ezt Etelkájában 1: 327.); második része a *fity* (nyomósabban: *fitty*) jelent 1. vékony éles hangot

(= fittyent), 2. ujjal való pattantást, fricskát, peczekhányást („*Fittyet* hányni valakinek orra alá“ szm. NSzót.), 3. valami csekélységet („Előtte a bíró is csak *fitty!*“ NSzót. Ugyanilyen értelmű a *fityfiritty* is!). Összetéve is használták már régenten a *koty-fitty*-et főnévileg „*talitrum*“ vagyis: *ujjal való pattantás, patok, peczek, fricska* értelemmel („Balduinus *kotyfittyet* vét Luther orra alá“: Pázm.: LuthV. 119.). Hogy ebből az alapjelentéséből könnyen fejlődhetett utóbb „*haszontalan, hitvány holmi*“ jelentés, nem szorul külön bizonyításra („*Kotyfity* ez nekem“ = semmiség MTsz.).

A *kákombák* melléknév nyilván a *kák-bák* hang-ikerszóból való képzés; kétségtelen bizonyosság erre a *kákog-bákog* ige, mely már a régiségben is járatos volt „*blatero, schwatzen*“ jelentésben. Ugyanennek első része van benn a *kákompilli, kákompillis* és talán az *ákombák* szóalakban is.

A *torzonborz* a *torz-borz* összetétel ivadéka; tanúság mellette az egykori *torzaborza* melléknév („*Torza borza* görceses hazugságok“ Toln.: Vigaszt. Előb. 6.).

A *hörtyönförtty, lityenfitty, lötyönfitty, tákembák, totyompotty* formáknak alapszavai könnyen kimutathatóan a *hörty-förtty* (vö. *hörtyög* MTsz. és *fortyan*), *lity-fity* (vö. *lityi-fityi* NSzót.), *löty-fity* (vö. *lötyög-fityeg* MTsz.), *ták-bák* (vö. *ták*: *pipogya* MTsz. és *ákog-bákog* NySz.) és *toty-poty* (vö. *totya, totyi* és *potyog, pottyán* NSzót.) hang-ikerszók. A *hetyempety* a *hetyke-petyke* (MTsz.) (< *hety-pety), az *inczenpincz* az *incz pincz* (< *iczi-piczi* < *icz-picz*) szintén alkalmasint hangfestő eredetű szókkal függenek egybe; az *enczenbencz* pedig valószínűleg csak változata az utóbbinak. A *tátombák* és *tátompille* melléknév előrése azon *tát* hang-szóból való, melynek származékai még a *táti, tátó, tátondi* gúnyos alkalmazású melléknévek. A *nárompritty*-beli *pritty* szórész azonos a *prittyel* (= *blaterat, fecseg*) hangfestő igének alapszavával, míg a *nárom* valószínűen a *lírom-lárom* (= üres lárma Kr. és NSzót.) hang-ikerszónak második felével egyezik. A Geleji Katona-féle *csentempere* melléknév — hangzásáról ítélve — ugyancsak hangfestő ikerítés lehetett. Csupán a *kákompillis, kákompilli* és *tátompile* szóalakok második részének hangfestő jellege kétséges, habár éppen nem lehetetlen, mert alkalmasint a *pila* (= pislogó MTsz.), *pilák* (= fájós szemű) gúnyos melléknévekével egyező alapszónak ivadéka.

Minthogy tehát a *kotyönfitty* és társai kimutathatóan hangfestő ikerszóból való melléknévek: összevágó alakjuk legtermészetesebb magyarázatául azt kell állítanunk, hogy az első felüket jellemző *-on, -en, -ön* szótag nem egyéb, mint éppen melléknévi alkalmazásukat kifejező végzet (képző).

Van azonban egy feltűnő jelenség, melyet e megállapításban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, az tudniillik, hogy eme szóknak második tagja labiális mássalhangzós elejű. Ezt nem lehet pusztá véletlennek tulajdonítanunk annál inkább sem, mert

ugyanily alakbővülést nemcsak a szóbeli hang-ikerszóknál tapasztalunk, hanem egyéb összetételekben is, melyeknek második tagja ajakhanggal kezdődik; ilyen teszem a régi *fántonfánt* (= hasonlóval fizetés és fizető, NySz.); vagy ilyenek az újabbkori *csuromvíz* (= egészen átázott, MTsz.) és *tajtompipa* (= tajtékpipa, MTsz.) népnyelvi összetételek. A két utóbbiról biztosan megállapíthatjuk, hogy eredeti formájuk *csúr-víz* („*Csúrvíz* vagyok“ MA.) és *tajt-pipa* (l. NSzót.) volt; föltehető, hogy a *fántonfánt* is eredetileg *fánt-fánt*-nak hangzott. Ezen szóalakok említésére önkénytelen az a gondolat támadhat bennünk, hogy az olyanféle népi szóalakokban, minők pl. az *unomfa* (= guzsaly, vö. *unottfa* MTsz.), *ütömbot* (= mogorva, buta MTsz.) stb.; az első rész feltűnő végzete nem olyan bizonyosan első személyi rag, mint eddig hittük, mert esetleg ugyanaz az elem lappanghat benne, mint a *csuromvíz* és *tajtompipa* összetételekben. Bárhogy áll is a dolog, annyi fölülte valószínűnek látszik, hogy mindeme szóalakok első tagjának különös végzetét nem egyedül jelentésbeli ok (az igei és főnévi alakoktól való elkülönítés szándéka) hozhatta létre, hanem bizonyos phonetikus oknak is közre kellett benne működnie, mert egyébként érthetetlen volna alaki találkozásuk.

Érdekes, hogy az *-on*, *-en* *-ön* végzet több esetben az összetétel második tagjába is áthatott; így az *enczenbencz* szót *enczenbenczen* („*Enczen-benczen*, gyermeki játékos dolgok“ Pös.: Igazs. 1:179.) s a *kákom-bák*-ot *kákombákom* („*Kákom-bákom*, *csigabiga* erőszakos magyarázat“ Csúzy: Tromb. 97.) alakkal is használták egykoron. Valószínűleg ez utóbbinak származéka a manap járatos *ákombákom* (= irkafírka, vö. „*kákombak* írás“ Matkó: BCsák. 151. Sl.-nál: „*hákom bákom*“ a. m. *nugae*, *hocuspocus*!) szó. Ilyen bővülés továbbá a székelyföldi *tikombakom* (= hitvány, hasznavehetetlen MTsz.) szóforma, melynek eredetibb alakja bizonyosan *tikombak* volt (első részének eredetére vö. *tik-ták* = hitvány, haszontalan MTsz.; második része pedig egy az *ákombak*-éval). Csakígy magyarázható meg a szegedi *pirczöm-purczom* (= nagyon puccos MTsz.) gúnyos ikerszó is, melynek alapszava nyilván a német eredetű; *puccz* főnév; ebből ikerítve: *picez-puccz* s disszimilációval: *pircz-purcz* lett (vö. *netz* > *nérez*, *schatz* > *sarcz* stb.), a melyből azután *pirczömpurcz* melléknévi formát alkottak; s ebből végül bővüléssel a *pirczömpurczom* származott. Ilyen bővülések még az orrnak *szortyonbortyon* s a szájnak *tátombátom* (Nyr. 4:559.) tréfás elnevezései is.

Az előadottaktól látható, hogy a *kotyonfitty* eredetének földerítése egész csoport rokonalakú szónak származását világosítja meg.

A *kotyonfitty* hangalaki fejlődése kétségen kívül ez volt: *koty-fitty* > *kotyonfitty* és az *f* hangnak labializáló hatása alatt *kotyonfitty*.*

* A Decsinél és MA.-nál található *kettien fity* forma könnyen érthetően hangzójelkeszkedéssel jött létre éppen úgy, mint a székelyföldi *kötjöm-fitty* (MTsz.) is.

Átérhetünk most már közmondásbeli társának, a *gézengúz*-nak alaki megmagyarázására.

Észrevehetni, hogy ez, bár a közmondásban együtt járja vele, nem igen vág a *kotyonfitty*-hez, mert egyrészt nem hangfestő szó, másrészt második tagja nem ajakhanggal kezdődik.

Mielőtt a nehézség megoldásába fognánk, tisztázzuk előbb véglegesen a *gézengúz* jelentésének ügyét.

Főntebb példákkal mutattuk ki, hogy nyelvünk a „*haszontalan, semmitérő, semmirekellő*” fogalmat nem csupán hangfestő szókkal fejezi ki, hanem alávaló holmik (gaz, rongy, piszok, szemét stb.) neveivel is appercipálja; s ezért nem valószínűtlen a régebbi magyarázók föltevése, mely szerint a *gézengúz* a *gaz* szóból való *giz-gaz* iker-összetételnek származéka. Most ehhez történeti igazolásképpen hozzátehetjük, hogy a *giz-gaz* szóformát csakugyan használták is már a régi nyelvben a „*nichtsnutz, nichtswürdig*” értelem kitételére; bizonyságok rá a következő idézetek; „Olyan *gizgaz* groffocskákat nagyságotni nem akartak” (Cserei: Hist. 303.). „A *giz-gaz* másokat is csak *gaznak* gondol” (Thaly: VÉ. 2:135.). „Ki áll előtte útból minden *giz-gaz*” (Gvad.: Időtölt. 231.) stb.

A jelentés ügyét ezen történeti adatokkal végleg tisztázottnak tekinthetjük. Csak az a kérdés tehát ezután: mi okból és módon vált a *giz-gaz* *gézengúz*-zá?

A fönt emlegettük régi közmondás eredetileg bizonyára így hangzott: *Kinek giz-gaz az ura, kotyonfitty* (= **kotypitty*) a szolgája. Részben a rokonjelentés miatt (mind a kettő a. m. haszontalan, hitvány, semmirekellő), részben a *kotyonfitty* alakjának nyilvánvaló hatására a *giz-gaz* csakhamar *gizen-gaz*-ra változott át, a melyet alkalmasint *gézen-gaz*-nak is ejtettek, főleg az é-ző vidékeken (vö. *dir-dur* > *dér-dur*; *gir-gar* > *gér-gúr* MTsz.). Erre az etymonja rövidesen feledésbe ment a köznyelvérvék előtt; ennek következménye pedig az lett, hogy a *gizen-gaz* (*gézen-gaz*) alak az ikerszóknak azon közönséges hangtörvénye alá került, mely szerint az első tagnak *e, i* hangját a másodikban leggyakrabban *u* követi. Igen jó példák az illetén változásra a *csipeg-csöpög*, *girbe-görbe* meg a *gircses-görcsös* ikerszók, melyekből idővel itt-ott *csipeg-csupog* (MTsz.) *girbe-gurba* (MTsz.) és *gircses-guresos* (MTsz.) lett. De idevágna még a MTsz.-ból vett emez adatok is: *csigabuga*, *csirip-csurup*, *csitri-csutri*, *dideg-dudog*, *idres-budres*, *tupitupi*, *zig-zug* (= *lim-lom*) stb. meg *dere-bura*, *dere-dura*, *hebe-hubál*, *hepe-hupa*, *kele-kuti*, *retye-putya*, *szesze-musza*, *tere-mura*, *zege-zuga* (= *lim-lom*) stb. Ezen analogiák bizonyága mellett még valószínűbbé teszi a föltett hangváltozást a MTsz.-nak azon közlése, hogy a *giz-gaz** szóalak Csallóközben *geze-guza* formával is járatos (valószínűen ennek ivadéka lehet a több helyt ismer-

* Érdekes, hogy a *giz-gaz*-ból Kapnikbányán *gilizgalaz*-t és a Székelyföldön *gimiz-gamaz*-t (l. MTsz.) csinált a tréfás nyelvszeszély.

retes *geze-musza*, *geze-micze* = száraz ágtörmelék, giz-gaz, szemét ikerszól). Hogy pedig e változás valóban megesett, arra két történeti példát is tudok idézni a régiségből: Csúzy műveiből, melyekben a *gézen-gúz* még *gizen-gúz* formával kerül elő: „Most majd minden *gizen-gúz* ember lovagolni kíván“ (EVHK. 564.). „Csekély *gaz*, *gizen-gúz* ember az, kinek semmi, vagy igen kevés bőcsülete vagyon“ Morzs. (635.).

E szerint biztos eredményképen állapíthatjuk meg, hogy a *gézengúz* valóban a *giz-gaz*-nak sarjadéka.

Végso összefoglalásul pedig röviden elég annyit mondanunk, hogy a *kotyönfitty* és társai hangfestő ikerszók első tagjuknak különös végzetét részben jelentésbeli (a melléknévi használat érzetése miatt), részben phonetikus okból kapták; míg a *gézengúz* a *kotyönfitty*-tyel közmondásban való összekerülésének köszöni alakját.

RÉTHI PRÍKKEL MARIÁN.

A moldvai csángó mássalhangzók történetéből.

III.

15. -st ~ -s.

Sz. *ńest* ,nyes', vö. *nyest* Baranya m., Bars m. Zeliz vid., *föl-nyest* Pest-Nógrád, *nyestés* ,nyesés' Nógrád m. Tolmács, *nyestelék* Alföld; — vö. még: *nyeslet* ,ki-s bejárákál' (Háromszék m.), *nyüset* ua. (Háromszék m., Udvarhely m.), *nyüstöl* ,nyugtalanul járkál ide s tova v. ki és be, keresztül-kasul járkál' (Háromszék m., Székelyföld), ,nyü' (Alföld), *nyüskötöl*, *nyüszkötöl* ,nyugtalanul mozgolódik' (Háromszék m., Csik m.), ,immel-ámmal, kelletlenül dolgozik' (Csik m.), *nyüszköl* ua. (Csik m.), MTsz.

Sz. *őlvost* ,olvas, számlál', de: Sz. *őlvásō* ,olvasó'.

Legegyszerűbb volna a -t-t itt mozzanatos -t-képzőnek magyarázni. És könnyen érthető és nagyon is lehetséges dolog, hogy ilyen -t-vel van itt dolgunk. Azonban egy más lehetőségre is kell utalnunk.

Mind a két esetben, mind a *nyes*, mind az *olvas* szóban is, az -s olyan eredeti finn-ugor hangcsoportra megy vissza, a melyben az utolsó alkotóelem -k: a *nyes* szóban egy eredeti *čk-ra (vö. osztjI. *ńočem* ,ziehen, zupfen', syrj. *ńetškini*, *ńetškini* ,reissen, zupfen', lp. *nyäskot* ,stringere, abradere', finn *nytkiä* ,leviter vellicare, ferire', l. Setälä FUF. 2:235; vö. fönt a *nyüskötöl*, *nyüszkötöl*, *nyüszköl* alakokat) és az *olvas* szóban egy eredeti gyakorító -*šk-* képzőre (vö. Budenz UA. 27, MUSz. 840, Szinnyi Magyar. nyelvhas.³ 66). Az említettekén kívül van a magyarban még más példa is, melyben az *s* ~ *st* szintígy egy *k-s* hangcsoportnak a képviselője, és pedig névszó is:

fos $\sim$ *fost-* ezekben: *fosztos* Tolna m. Simontornya, Heves m., Csallóköz, Soprony m. Horpács, Somogy m.; *fostoros* ,sáros, lucskos, csatakos' Toroczkó, Háromszék m., Székelyföld, MTsz.; *fostat* ,fosat' Ballagi Telj. szót.; — vö. v.og. Munk. *poš* ,cacare', Ahlqv. *poxt* ,dreck, kot, düngung', osztj. Ahlqv. *poš* ,kot, dreck', Patk. *poxtar* ,kotig, schmutzig', (?) votj. *poški* ,börkiütés, kanyaró, himlő' (Munk.), (?) zürj. *piški*, *pišti* ,himlő', mord. *piškeže-* ,durchfall haben', lpK. *paške* ,stercus', finn *paska* ua., vö. Budenz MUSz. 536, Setälä JSFOu. 16, 2:5, Wichmann JSFOu. 16, 3:7 (eredeti szóközépi *-šk-val);

füst, vö. v.og. Munk. *posim*, *pāšam* ,füst', osztj. Patk. *požam*, *pošam* ,dér, köd (?)', (?) zürj. *puš* (*mušj-*), (?) votj. *pužmer* ,dér', cser. *pokšam* (< *poškum), ,reggeli dér, reggeli fagy', vö. Budenz MUSz. 551 (itt esetleg egy szóközépi *-čk- tehető föl);

lusta ,lusta, lassú, langyos' (MTsz.), vö. cser. *luškôdô* ,laza, táglut, gyenge', mord. Ahlqv. *lafča*, Wied. *lavšo* (hangátvetéssel), ernyedt, gyenge, lágy' (vö. Budenz, MUSz. 162, 684, 711), zürj. *liškiđ* ,bőkezű, kegyes', *liškiđ bur* ua., lágy, gyenge, buja' („weichlich, üppig“ Wied.) (*bur* = jó'), finn *lahkea* ,gyengéd, szelid, kedves, jó' (eredeti szóközépi *-šk-val);

lust ,lucok', *lustos* $\sim$ *lucskos*, *locsos* (vö. alább: *vastag* $\sim$ *vackos*, *vaskos*), vö. finn *loska*, *losko* ,lucok, locs-pocs, lucskos állapot' (l. Budenz MUSz. 709) (eredeti szóközépi *-šk-val vagy *-čk-val): *

vas (*vos* Aranyosszék) 1. vas, 2. krajczár, 3. penge (kése, kardé, fűrésze), 4. (*vasak*) pléhedények, a minőkön kalácsot sütnék'; *vas-fazék* ,üst, réz-üst' (Keszthely vid., Somogy m.); *vas-gém*, vörös gém (*ardea purpurea*)' (Tiszántúl); *megvasal* ,érczczel bevon' (*Rézze van megvasalva* Soprony m. Horpács); *vasaz* ,falhozverősdít játszik krajczárral' (Zala m.) MTsz.) $\sim$ *üst* ,1. eztist (Rábaköz, Göcsej, Győr m. Szigetköz, Duna-Sz.-Pál, Bácska, Csallóköz, Arak, Nyitra m. Magyar-Soók, Vág-Sellye; *üstös* ,ezüstös' Vas m. Körmend vid., l. MTsz. s. v. *ezüst*), 2. rézüst (moldv. csáng. Szab.: *üst*), rézből v. öntött vasból való üst (hétfal. csáng. Csernátfal: *üst*), 3. üst (általában)'; -*üst* ebben: *ezüst*; a régiebb irodalomban (alakvált. *isth*; *wsth*; *öst*, OklSz., NySz.): ,1. metall (Adámi Spr.), 2. argentum; ezüst, 3. cucuma, ahenum; kessel' (NySz.); az *ezüst*-beli -*üst* alakváltozatai: -*ysth*, -*ist*; -*wst*, -*üst*; -*östh*, -*öst* (l. OklSz., NySz.); figyelemreméltó, hogy az *ezüst* legalább kétszer két külön szónak van írva: *Aran es ez üst* BécsiC. 13; *aranyath*, *ez wsteth* Komj. SzPál 133; — vö. v.og. -*waš*, -*wəš* ezekben: *āwəš*, *atwəš* ,ólom, ón' és *voχ* ,réz'; osztj. *vaχ*, *voχ* ,fém, ércz, vas, pénz', *et-vaχ* ,vas', *pater-voχ* ,réz'; votj. -*veš* (< **vešk-*) ezekben: *azveš* ,ezüst', *uzveš* ,ón, ólom'; zürj. -*iš* (< **išk-*) ezekben: *eziš* ,ezüst', *oziš* ,ón, ólom';

* * Vö. magy. *mocsok*. *mocsos*, finn *moska* ,zagyvalék, elegy-belegy, trágya'.

cser. *paž* 'érecz' (pl. *kardni-paž* 'vasércz', *ši-paž* 'ezüstércz'); mord. *uške*, *viškü* 'drót'; lp K. *via'sk*, *vie'sk* 'réz'; finn *vaski* 'réz' || magy. *ezüst* = votj. *azveš*, zürj. *eziš* ua. | ostj. *et-vāχ* 'vas', vog. *ūtwaš* 'ón, ólom' = votj. *uzveš*, zürj. *oziš* 'ón, ólom'; (ebben a szóban szóközépi *-šk-t kell feltennünk; l. Wichmann JSFOu. 16, 3:5—8);

vastag ~ *vacskos*, *vaskos* (vö. fönt *lust*, *lustos* ~ *lucskos*), vö. vog. Munk. *āseχ*, *ašəχ*, *ōšəχ* 'vastag, sűrű' (vö. Budenz MUSz. 568), ? zürjP. Wied. *ešš*, (*ešš*-) 'kraft, stärke, gewandheit', (eredeti szóközépi *-šk-val vagy -čk-val).

Figyelemreméltó, hogy az eredetibb *k* ezekben (a későbbi *t* mellett) megmaradt: *lustos* ~ *lucskos*, *nyüstöl* ~ *nyüskötöl*, *vastag* ~ *vacskos*, *vaskos* (l. fönt).* — Ezek után lehetségesnek tartom, hogy az említett csángó *úest* és *ölvost* szavakban is a *-t* egy eredeti *k képviselője.

16. *t* ~ *d*.

Sz. *törzöl* 'dörzsöl', vö. *törzsöl* Bereg m. Rákos és Munkács vid., Székelyföld, *törzsölködik* Szatmár m., *törzsöltes* Brassó m. Hétfalu, MTsz.; *törzsöl* Csik-Sz.-Dom. NyFüz. 9:24, *törzsöl* Halmagy Horger NyK. 31:401; a régibb irodalomban rendszeren *t*-vel, pl. *töršöl* SalMark. 1591, Ver. Verb. 1639, ComJan. 1673, CzeplTromf. 1666, stb. l. NySz.

Az eredeti szókezdő *t* itt megmaradt (vö. *töröl*, vö. Budenz MUSz. 260). A „köznyelvi“ *dörzsöl* alakban mutatkozó *t > *d*-hangváltozás hasonló oknál fogva történt, mint a fönt említett *k- *g*-hangváltozás (l. fönt 160 l.): t. i. a következő zöngés mássalhangzó hatása alatt. Idevágó példák találhatók a MTsz.-ban a következő szócikkek alatt: *taracskos*, *télégráf*, *tereperé*, *tere-tura*, *tohonya*, *tombác*, *tombol*, *tomolykó*, *torlik*, *töm*, *tömhöl*, *tömköd*, *törmöl*, *tragacs*, *trécsél*, *trombita*, *tür* 2., *turakodik*. Látnivaló, hogy a szókezdő *t* megzöngésülése főképen akkor következhetett be, mikor a következő mássalhangzó *r* vagy *m* volt.

Vö. fönt *k > *g*- és alább *p > *h*.

17. *-jt* ~ *-jd*.

Sz. *májt* 'majd', vö. *majt* Székelyföld, Udvarhely m., Háromszék m.; *majtég* Szilágy m., Székelyföld, Udvarhely m., Háromszék m., Csik m., MTsz.; hétfal. csáng. *májt* Csernátfal. a régibb irodalomban: *ingiammait* 'ingyen -majd' 1519 DebrC.; — vö. *maj* (< *majd) Vas m. Őrség és Bögöte, Veszprém, Somogy m., Eszék vid., Esztergom, Félegyháza, Kecskemét, Csongrád m., Algyó, Hódmezővásárhely, Debreczen, Szatmár m. Nagybánya, Zemplén m. Szürnyeg, *mij* Dorozsma, Bács m. Bajmok, MTsz.; a legrégibb *d*-s alakok az irodalomban a XVI. sz. első negyedéből valók: *mayd* SándC., *maydan* DomC., VirgC.

* A *csk*, *sk* > *st* hangváltozásra nézve vö. még: *fěcskend* ~ *fěstet* 'fecskend'.

Az idézett szóban a székeliek és a moldvai és hétfalusi csángók megőrizték az eredeti *t-t*.

A szövégi **-it > -id* hangváltozás még — az említett *majd* szón kívül — egy pár esetben észlelhető:

fajd, már 1503-ban *-d-vel*: *faid*, l. NySz.; — vö. *faith* *madar* 1588 (kétszer) OklSz.; vö. v. o. g. *pölt* ua. (l. Munkácsi NyK. 25:269).

gajd ,canticum; gesang‘ ThalyVÉ., l. NySz.; vö. *kajál*, *kajált* (*kiált*), *kajabál* (*kiabál*); *kajdász*, *gajdász*. — *gajd* < **kajd* (vö. fönt **k- > g-*) < **kajt* (= *kaj* + *t*, vö. *élet*, *lét*, *tét*, *hit*, stb.).

-kéd (*eztendenkeed*, *yzenkeed*, *hazanked* 1516—9 JordC., stb.; *naponkéd* Veszprém m. Vörösberény), vö. *-két* (*izenket* 1519 DebrC., *naponkeeth* 1522 KeszthC.). — *-kéd* < **kéjd* < **kéjt* (= *kéj* + *t*, l. fönt *-kēn* ~ *-kēnt*, 214—5. l.)

onnajd Répcze vid., Rábaköz, Vas m., Őrség, Bakony vid., Göcsej, Balaton mell., Tolna m. Dunaföldvár, Mátyusföldre, MTsz.; Zala vid. Kertész Manó NyFüz. 9:42, Nyitra vid. palóczság, Szűcs István NyFüz. 20:8; *onnaj* (< **onnajd*) Rábaköz, Soprony m. Csepreg, Zala m. Hetés, Dobronak, Keszthely, Veszprém m. Csetény, Mátyusföldre, MTsz.; a régebbi irodalomban: *onnayd*, *onejd* RMNy. II., *ugyan-onnéd* RMK. VI., l. NySz.; *onnájd* 1752 OklSz. — Vö. *onnajt*, *onnajt* 1621 MA., *onneyth* 1504—60 LevT., *onneet* 1510—21 ComC., *onneton* 1530—1 ÉrsC., *onnetan* 1530—2 TihC., *amonnetan* 1526 KazC., l. NySz.; *onnajt* Duna mell., Vas m. Őrség, Balaton vid., Veszprém m. Csetény, MTsz.; *onnét* Kecskemét (Szily Kálmán szíves közlése szerint), Háromszék m. (Erdélyi Lajos szíves közlése szerint), Udvarhely m. Kriza 11.

innejd Répcze vid., Vas m. Őrség, Göcsej, Balaton mell., Zala m. Hetés és Pölöskefő, Dobronak, Tolna m. Dunaföldvár, *inejd* Somogy m. Szőke-Dencs, *enejd* Somogy m. Csurgó és vid., *innéd* Göcsej, MTsz.; Zala vid. NyFüz. 9:42; *innej* (< **innejd*) Vas m. Őrség, Zala m. Hetés, Dobronak, Veszprém m. Csetény, Mátyusföldre, Soprony m. Csepreg, MTsz.; a régebbi irodalomban: *eneid* 1504—60 LevT. I., *innéd* 1562 HeltUT., 1736 SzegAqu., NySz.; *innejd* 1752 OklSz. — Vö. *jnnéet* 1517 DomC., *inneth* 1519 DebrC., *innét* 1590 KárBibl., RákGyLev., *inneten* 1466 MünchC., *yneten* XVI. sz. első negyed. VirgC., *enneten* 1530—2 TihC., 1526 KazC., l. NySz.; *innejt* Duna mell., Veszprém m. Csetény, MTsz.; *innét* Kecskemét (Szily Kálmán), Háromszék m. (Erdélyi Lajos).

honnajd Göcsej, Balaton mell., *hunnajd* Göcsej, Balaton mell., Veszprém m. Csetény, Somogy m. Szőke-Dencs, MTsz.; Zala vid. NyFüz. 9:42; *hunnaj* (< **hunnajd*) Soprony m. Répcze mell., Vas m. Őrség, Veszprém m. Csetény; a régebbi irodalomban: *honnajd* 1752 OklSz.; *honnayd* 1504—60 LevT. I., *honnéd* 1562 HeltUT., *valahoned* LevT. I., l. NySz. — Vö. *honneet* 1508 DöbrC., *honnet* 1517 DomC., *honnét* 1673 ComJan., l. NySz.; *hunnajt* Veszprém m. Csetény, Baranya m. Ibafa, MTsz.; *honnét* Kecskemét (Szily Kálmán), Háromszék m. (Erdélyi Lajos).

sohonnaid 1504—60 LevT. I., I. NySz.; *suhunnaj* (< *suhunnajd) Répcze vid., MTsz. — Vö. *sohunnét* (< *sohunnajt) Székelyföld, MTsz.; a régibb irodalomban: *sohonet* 1626—7 ZvonPost., I. NySz.

azhonnajd „a honnan” 1752, OklSz.

azonnaid „azonhelyt” * 1504—60 LevT. I., I. NySz.

A rendelkezésünkre álló adatok arra mutatnak, hogy a -*id*-féle alakok a dunántúli nyelvterület egy nagy részében, Mátyusföldön és a nyitravidéki palóczságnál fordulnak elő. Az irodalomban már a XVI. sz. kezdetétől fogva föllépnek. Az a körülmény, hogy a szóbanforgó hangváltozás nem történt meg az egész magyar nyelvterületen, eléggé megmagyarázza azt, hogy olyan „köznyelvi” szavak is vannak, a melyekben a szó végén -*jt* van, mint pl. ezekben: *böjt*, *rojt*, *sajt*, *selejt*.

18. -*st* ~ -*sd*, *zsd*.

Sz. *püykæst* (így is: *püykæs*, tárgyeset mindig: *püykæstæt*) „pünkösd, pünkösöd”; vö. *Pyncust* 1240, *Pincust* 1369, *Pünkesti* 1602, OklSz.; *pynkest* 1526—7 ErdyC., *pinköst* 1508 DöbrC., *pynkesth* 1516—9 JordC., *pynkest* 1530—1 ErsC., (*pünköst* RMNy. II., *pinkest* 1573 BornÉv., *pinköst* 1592 Cis., NySz.; *pünkösti* Székelyföld, MTsz.; hétfal. csáng. *püyköšt*, de: *püyköžbe* „pünkösdkor”, Csernátfal. (Ásbóth és Melich szerint szláv eredetű, I. NyK. 18:389, Szláv jövevénysz. 1, 2:387—90; vö. úszl. *finkušti*, *binkušti* és még: ófel. *finfkhušti*, *pfinkušti, középalm. *pinkest*).

Az eredeti zöngétlen mássalhangzós szóvég (-*st*, -*št*) a moldvai és hétfalusi csángóban és a MTsz. szerint, a „Székelyföldön” is megörződött. A „köznyelvi” -*zsd* szóvég valószínűleg általánosított útján keletkezett olyanféle esetekből, mint pl. *pünkösdsben* (*-*stb* = -*zsd*-), vö. *pünkösdsben* 1619 OklSz., *pünkösdsben* 1628 PrágSerk. Szavunk már XIII. században -*sd*-véggel fordul elő az oklevelekben: *Pincusd* 1239, *Pyncusd* 1251/1281, *Pincvsd* 1252, I. OklSz.

19. *-*nt* > -*nd*.

Sz. *mind* „mint”; vö. *mind* Székelyföld, Marosszék, Nyárad mell., Szoln.-Dob. m. Domokos, Palóczság, Baranya m. Ibafa, Répcze mell., MTsz.; Gyergyói nyj. NyFüz. 20:38, Abaujmegyei ö-ző nyj. NyFüz. 13:35, Szigetköz NyFüz. 38:15, Vác NyFüz. 10:16, Pápa vid. NyFüz. 17:10, Bakonyalja NyFüz. 34:14, Nagykanizsa Szabó Lajos NyFüz. 48:13, Bács m. Ada vid. Bacsó Gyula NyFüz. 37:8; a régibb irodalomban: „nem termeezet zarent, *mynd* az sydok velyk vala” 1526—7 ErdyC. 348b, vö. NySz.

A várható -*t* helyett való -*d*-t úgy is meg lehetne magyarázni, hogy a -*d*-t olyan esetekből általánosították, a hol a következő szó zöngés szókezdő hangja zöngé tekintetében asszimiláló-

* Erre a szóra Szinnyei József egyet. tanár úr volt szíves figyelemzettetni.

képes volt (mint pl. *g, d, b, z*). De talán mégis valószínűbb, hogy itt elegyedés történt a *mind* „alle, sämtliche, stb.” szóval; a vegyülés jelentésbeli kiindulópontja ebben van: *mind* — *mind*, sowohl — als auch ~ *mint* „gleichwie, sowie”. Szintígy vegyülékalaknak (csakhogy megfordítva!) tartható a *mind* helyett való *mint* ebben: „Az kicizid szaj illic *mint* az aszszonyoc ábrázattýához, s *mint* az aszszony szabásuakhoz, az az, lágyakhoz” 1592 Cis. N4, NySz.

A győri, adavidéki és bakonyalji nyelvjárásokban a (*mint* helyett való) *mind*-alak, Szabó Sándor, Bacsó Gyula és Horváth Endre megfigyelései szerint, a magánhangzóval kezdődő szók előtt fordul elő (l. i. h.). E megfigyelés annyiban helyes, a menyiben a *mint* (*mind*) szóra csakugyan nagyon gyakran a határozott névelő: *a, az* meg a mutató névmás: *a, az, e, ez* következik. De az a körülmény, hogy a *mind*-re következő szó magánhangzóval kezdődik, nem magyarázhatja meg a *-t* > *-d* hangváltozást.

A fent idézett adatok arra mutatnak, hogy a *-d*-s alakok főképen Székelyföldön, a Palócországban és Dunántúl fordulnak elő.

20. *-t- > -ts-.

Sz. *tsi,ts'ērā* „citera” [valószínűleg olasz vagy német jövevény-szó, vö. olasz *citera* (elav., Weber), *cétera* (vö. magy. *czifra* < olasz *cifra*), ófném. *zitera* és *cithara* (Kluge); a régebbi irodalomban található *czitara* 1689 LandUjSegits. (Nagyszombat) és *czitora* 1696 IllyPréd. (Nagyszombat) alakok azonban valószínűleg a lat. *cithara*-ból származtatandók].

Világos, hogy a *-t* > *-ts-* hangváltozás itt a szókezdő *ts*-hatása alatt történt (hasonulás).

21. -t- ~ -tt-.

Sz. *hālāt* „halott” ezekben: *hālātāk-hāz* „halottasház, *hālāt-jābā vā,đjā* „ravatalon fekszik”; vö. *halatos ház* Háromszék m. Úzon (Erdélyi Lajos szíves közlése szerint); a régebbi irodalomban: *Halothakhida* 1502, OklSz.; *halotat*, *halotaknak* XVI. sz. első negyed. VirgC., *halatok* 1525—31 TelC., *halatoc* 1575 HeltKrón., *halotat* 1598 DecsiAdag., NySz.

Feltűnő itt a rövid, ill. egyszerű *t*. A régebbi irodalomból és az uzoni székelyek nyelvéből idézett alakok arra mutatnak, hogy a *t* rövidsége a Sz. *hālāt* szóban nem újabb hangfejlődés eredménye, hanem inkább régi hangállapoton alapszik. Megjegyzendő, hogy a *t* itt hangszúlytalan helyzetben (a második szótag végén, ill. után) lép föl. Vajjon nincs-e dolgunk itt is a régi hangmértékbeli váltakozások egyik maradványával (vö. fent *k* ~ *k̄k*, 162—7. l.) ?

22. *-nd- > -nt-.

Sz. *bāntā* „banda (pl. zenészbanda, tolvajbanda)”; vö. *bānda* Háromszék m. Orbai járás, MTsz.; *banda* „gesellschaft” 1787

GvadPösty., NySz. (valószínűleg olasz eredetű szó, vö. ol. *banda*, l. Körösi Sándor Nyr. 13:416; az úfném. *bande* 'schaar' Kluge szerint román eredetű szó, vö. fr. *bande*, olasz, spany. *banda* 'schaar', ezek pedig germán eredetűek).

A *-t-* itt mindenestre későbbben keletkezett; a hangváltózásnak az oka azonban nem világos (a Sz. *bāntātñi*-, *kāntār*-, *rāntāni*-, *sāntā*-féle szavak analógiájára?).

23. *-rd- > -rt-

Sz. *hirtet* 'hirdet'.

A hangváltózás itt valószínűleg a deverbális *-tet* képzőjű igék hatása alatt történt.

24. *-d > -t.

Sz. *künüt* 'könnyed, könnyű' *künüten* 'könnyen'; *künüteb*; *künütül*, *künütit*); vö. *könyid* Székelyföld, Háromszék m., Felső-Somogy, *könnyid* Háromszék m., Vas m., Rábaköz Beő-Sárkány, Répce vid., Kőrmend vid., Zala m. Szepezd, Veszprém m. Olaszfalu és Csetény, Tolna m. Felső-Nyék, MTsz.; hétfal. csáng. *künüd* (de: *künűen*, *künűeb*) Csernátfalu; a régebbi irodalomban: *könid* 1572 KBécs., *könnyeden* 1617 MNyilrt., *könnyűd* 1682 Hall-Paizs., NySz.

Sz. *dühüt*: *megdühíteni* 'megdühödik', *meg-dühütet* (vö. *dühüt* 'dühödöt', *dühütéség* 'vizkórság'); vö. *meg-dühüdik* Székelyföld, MTsz., hétfal. csáng. *meg-dühüdik* Csernátfalu.

A *t-* itt bizonyosan olyan esetekből általánosították, a hol a következő mássalhangzó zöngétlen volt. Az idézett székelyföldi alakok arra mutatnak, hogy ez a *d > t* hangváltózás már moldvai területen történt.

25. *-zd- > -zg-

Sz. *mozgit* 'mozdít', vö. Sz.: *mozog*, *mozgot*, *mozgat* 'mozdít'.

Könnyen észrevehető, hogy *mozgit* vegyülékalak: *mozdít ~ *mozgot*: *mozgit*.

26. -rs- ~ -rds-

Sz. *šālārsāg* 'csalárdság'; vö. *csalarssagos alnokssaggal* XVI. sz. elejéről PeerC., *czalarkodol* 'csalárdkodol' 1516—9 JordC., *czalarkoggial* 1568 MelSzJán., *czalarkodik* 1603 ZvonOsiand., *csalárdkodott* 1669 PösIgazs., l. NySz.

Mind a csángó, mind az idézett régi irodalmi alakok is egy *csalár főnevet főtételeznek.* A *csalárd*-ból a moldv. ész. csángóban *šālāršāg lett volna, vö. Sz.: *heűlség* 'hevültség', *kőlség* 'költés', *zölšég* 'zöltség' (l. NyK. 37:158). Nézetem szerint a *csalár és a *csal* úgy viszonylanak egymáshoz, mint pl. *búvár* és *búvik*, *folyár* és *folyik*, *nyúzar* és *nyúz*. Az *-árd* (*-ár + d*) végű szavakról l. Halász Nyr. 8:293—4.

* CzF. szerint a Nógrád megyében *Csalár* nevű falu van.

27. *-tj- > -dĵ-.

Sz. *gãdĵã* 'gatyá'; vö. *gagya* Székelyföld, Segesvár, Arany-Gyulai, Udvarhely m., Homoród-Almás, Háromszék m., Csik m. Kászon-Jakabfalva, Csik-Sz.-Király, Brassó m. Zajzon, MTsz.; Halmágy NyK. 31:382; hétfal. csáng. *gãdĵã* Csernátfalva; a régiebb irod.: *gagia* KolGlossz. II. NyFüz. 45:31, *gagya* 1696 IllyPréd., NySz. (szláv eredetű szó, vö. szerb *gaće*, úszl. *gaće*, stb. l. Miklosich, Die slav. Elem.).

Világos, hogy a köznyelvi *gatyá*, a szóközépi konsonantismusra (-ty-) nézve, eredetibb fokon áll (vö. magy. *kútya* < horv.-szerb *kuća*, magy. *kótyavetye* < szerb *kočeveće*, magy. *parittyá* < szerb *praća*, l. Miklosich: Die slav. Elem., Ásbóth: A szláv szók a magy. nyelvben 17—8, Melich: Szláv jövevénysz. I, 1:136). Megjegyzendő, hogy a -dĵ- (-gy-) előfordul nemcsak a moldvai csángóban, hanem a Székelyföldön is; a *tĵ > dĵ hangváltozás tehát valószínűleg már a moldvai csángók kiválása előtt történt.

28. -tjē- > -kē-.

Sz. *tòrkēnik*, de így is: *tòrĵjēnik* 'történik'.

A szóközépi explosívára nézve a hangfejlődés, úgy látszik, ez volt: *-t(ē)- > *-t(ē)- > -tĵ(ē)- > *-k(ē)- > -k(ē)- (vö. alább: dĵ > g).

29. *-tj- > -ffĵ-

Sz. *koffĵog* 'kotyog'.

Sz. *peffĵeg* 'ketyeg, perczeg (az óra)'; vö. *pëttÿëg* Csallóköz, *pöttÿög* Szeged.

Valószínűnek tartom, hogy a szóközépi explosíva kettőzése későbbben fejlődött és hogy a rövid -ty- az eredeti; megjegyzendő, hogy mind a két szó hangutánzó (vö. Simonyi TMNy. 386—7). — Hasonló csángó esetek még ezek is: Sz. *bërrëg* 'bereg', *buffág*, *kürrág* 'károgo (a varjú)', *libbëg* (l. alább).

30. *dĵ (gy) > g.

Sz. *egēñēs* 'egyenés'; vö. *egenyes* Zemplén m. Szürnyeg, Abauj m. Beret, Hegyalja, *ëgenyēs* Eger és vid., *ëgenyëst* Gömör m., *ëgenyös* Baranya m. Ibafa, *igenes* Ipoly völgye, Kovár vid., *igēñēs* Nógrád m. Rimóc, *igenyes* Bereg m., Torna m. Torna-Újfalu, *igenyesset* Mátusföldre, *igenēs* Vas m. Őrség, *igenyes* Répcza mell., Veszprém m. Szentgál, Fehér m. *igēnyes* Kolozs m. Sztana, *igēnyēs* Esztergom, Szentes, *igēnyëst* Bács m. Borsod, Heves m. Parád, *igenyös* Kecskemét, Békés m. Új-Kigyós, Szeged, *igenyöst* Csongrád m., *igēnyös* Zala m. Hetés, Udvarhely m., MTsz.; *ëgenyes* moldv. csáng. Rub. Nyr. 30:64, *ëgēnyes* Heves m. Berze Nagy János NyFüz. 16:9, *igenyes* Nyitra vid. palócság NyFüz. 20:6, Abaujmegyei özö nyj. NyFüz. 13:35, *igēnyēs* Vác NyFüz. 10:16, Pápa vid. NyFüz. 17:10, *igenēs* Nagykanizsa NyFüz. 48:13, *igenyēs* Ada vid. NyFüz. 37:8, a régiebb iroda-

lomban: *ygenessee* és *igyenessen* 1516—9 JordC., *igengetessec* és *igienős* 1519 DebrC., *egenges*, *egeneswltenek* 1525—31 TelC., *elygenewswlnek* és *ygyenesen* 1526—7 ÉrdyC., *egenlű* 1568 MelSzJán., *igenlővé* 1604 MA., *igeneseules* 1639 VerVerb., *igenös* MonTME.

Sz. *gerge* 'gyenge'; vö. *genge* Zala m. Hetés, Arad m. Pécska, Palóczság, Heves m. Pásztó, Eger és vid., Borsod m. Sánta, Bóta, Nógrád m. Lapujtő, Gömör m. Zeherje, Abauj m. Beret és Göncz, Zemplén m., Hegyalja, MTsz.; moldv. csáng. Rub. Nyr. 30:64, Heves m. NyFüz. 16:9, Abaujmegyei özö nyj. NyFüz. 13:35, Vác NyFüz. 10:16, Ada vid. NyFüz. 37:8; *genge* Szabolcs m. Kis-Besenyőd, Zemplén és Borsod m., Szilágym. Aranyosszék, Győr m. Bony, *gengeség* és *gingeszég* moldv. csáng. (Munk.), *gengül* Jász-Kisér, MTsz.; hétfal. csáng. *gerge* Csernát-falu; a régiebb irodalomban: *Genge* 1347, 1426, 1439, 1463, 1469, OklSz.; *gewnge* XV. sz. másod. negyed. EhrC., *genge* és *gyenge* 1510 MargL. *genghe* és *gyenghe* 1526—7 ÉrdyC., *gengeb* NémGl., *genge* és *göngge*, *gyége* 1590 Szikszai (esetleg török eredetű szó, vö. ujj. *jari*, csáng. *jargi*, stb. I. Gombocz: Török jövevény-szavaink 45).

Hasonló esetek a következők is, a melyekben az illető szó a moldvai északi csángó nyelvben vagy hiányzik, vagy pedig a köznyelvi fokon áll:

? *gentha* 1519/1523 OklSz. 'gyanta, gyenta', *gentharos* 1542 uo. 'gyantáros, gyentáros', *genthar* RMNy. III, *gentar* TörtT.² I., NySz. (szláv eredetű szó, vö. or. *jantar*, I. Miklosich Die slav. Elem.);

gentet 'ballag (farkas)' Vas m. Őrség, MTsz. 687. I., vö. *gyentet* 'üget, poroszkál, koczogva megy' Somogy m. Szőke-Dencs, Baranya m., MTsz. 750. I.;

ingen 'inyen' Bács m. Jankovác vid., Zemplén m. Sztirnyeg, MTsz.; Nagykanizsa NyFüz. 48:13; a régiebb irodalomban: *yngen* és *yngyen* 1526—7 ÉrdyC., *ingenibe* 1541 SylvUT., NySz.;

szigëll 'szégyenl' Vas m. Sárvár vid., MTsz.; *szigëlli* Kemenes-alja Beke Ödön NyFüz. 33:11, *szigëllém* Pápa vid. NyFüz. 17:10, *szigëlli* Nyitra vid. palóczság NyFüz. 20:6 (moldv. északi csáng. Sz. *sęđjël*); a régiebb irodalomban: *zegely* 1510 MargL., *zegetyben* 1510—21 CornC., *zegegyevluen* és *zegeyenuen* 1517 DomC., *szegenkedyenek*, *zigenssiges*, *szegentelen* XVI. sz. elejéről PeerC., *zegenaywl* 1520 PozsC., *zegen* XVI. sz. első negy. VirgC. *zegenled* 1525—31 TelC., *zeegenseegőkre* 1526—7 ÉrdyC., *zegenkedneyek* 1504—60 LevT. I., *szegenbe* 1582 BornÉnek., *szigenitette* RMNy. II.

Megjegyzendő, hogy a *đj(gy)* = *g* hangváltozás, valamennyi említett példa tanúsága szerint, olyan szótagban történt, a melyben -en- következik utána (a -gyen- szótagban).

A hangváltozás idejét és területét egyelőre közelebbről nem állapíthatjuk meg. Csak annyit mondhatunk, hogy a régisége mellett tanúskodik nemcsak a régiebb irodalom (*Genge* 1347 stb.),

hanem még az a körülmény is, hogy — az észak-keleti és északi Magyarországon kívül — Dunántúl is előfordul (az Alföldről is van egypár adat).

Maga a hangváltkozás, úgy látszik, így ment végbe: *-*dj(en)*-(-*gyen*-) > *-*g(en)*- > -*g(en)*- (vö. fönt: -*tjē*- > -*kē*-).

31. -*ndj*- ~ -*mb*-.

Sz. *bin^hdjō* ,bimbó'; vö. *bingyó* Székelyföld, Aranyosszék, Udvarhely m., Háromszék m., Csík m., Szatmár m. Nagybánya, *bingyió*, *bingiő* Udvarhely m., *bingó* Székelyföld, Aranyosszék, Udvarhely m., Háromszék m., Erdővidék, Csík m., Moldva Klézse, Moldvai csángóság (Munk.), MTsz.; *bingyó* Gyergyói nyj. NyFüz. 20:39, *binguó* Halmagy NyK. 31:394, hétfal. csáng. *bingó* Csernátfal.

Biztosnak tartom, hogy a *bingyó*, *bingó*, *bingolyó*, *bingolyodik* ,összegomolyodik, összebonyolódik' (Háromszék m.), *bingyeredik* ,fejlődik, dudorodik (csecsbimbó)' (Szatmár m. Nagybánya) a következő szavakkal állítandók össze: *binső* 1. ,hitvány, apró gyümölcs' (ugyanaz a jelentés megvan a *bingyó*-nak is) Szolnok-Doboka m. Apa-Nagyfalu, 2. ,bibircső, pörsenés, pattanás' Szatmár m. Kömörő; *binsók*, *bibircső*, pörsenés, pattanás' Vas m. Kemenesalja, MTsz., *binsók* ua. Ballagi A magy. ny. telj. szót.; ,nodus; knoten' 1591 SalMark., NySz., *binsők* ,csombók, görcs' Zemplén m. Bodroghöz, *binsókos* ,varos (a gyermek feje)' Vas m. Hegyhát, *binsolódik* ,összegomolyodik, összebonyolódik (pl. fonal), összefogódzik (két verekedő, öltre menve)' Háromszék m., *belébinsalkodik* ,belécsipeszkedik, belékapaszkodik' Háromszék m., *binscelék* ,összegomolyodott valami, pl. ruha aljához v. állat szőréhez tapadt és csomósan megszáradt sár, ganéj' Székelyföld, Udvarhely m., *fonal-binsalék* Székelyföld, *binselődik* ,foglalkozik, bibelődik valamivel' Háromszék m. Uzon, MTsz. A -*ncs*- ~ -*ngy*- hangviszonyhoz vö. *boncs* ~ *bongyor*, *göncső* ~ *göngyő*, *göngyöl*, l. MTsz., Ballagi Telj. szót.

A *bingyó*-t Simonyi (Értekez. 15, III., Nyr. 20:408) a *bimbó* és *bogyó* összevegyüléséből magyarázza. E vegyülésből azonban már nem lehet megmagyarázni az említett *binső* -*cs*-jét. Nézetem szerint itt az -*ncs*-(-*ngy*-) ~ -*mb*-(-*mp*-)* hangviszony olyanféle, mint a következőkben: *göncső*, *göngyő*, *göngyöl* ~ *gyömből*, *göngyöl*' (vö. *göm*, *csomó*, *bog*) | *hencsereg* ~ *hempereg*, *hembereg*, *hempélyeg*, *hөmpölyөг*, *hөmbölyөг* | *hөncsөк*, *hөncsik* (így is: *hөmzsik*) ,hant, föld-domborulat stb.' ~ *hөmp* ,földhalom stb.', *hөmpük* ,hant' | *lөncsөs* ,lucskos, ronda, lompos' ~ *lөmp*, *lөmpös*, *lөmbös* (vö. *lөm*) | *pөngyөz* ,cziczomáz' ~ *pөmpöz* ua. | *rөncsol* ~ *rombol* (vö. *romol*) és talán még ebben is: *äncsorog*, *äncsolog*, tétlenül, bámészkodva álldogál v. csavarog' ~ *ämbölyөг* ,ácsorog stb.' (vö. *ämölyөг* ,ácsorog stb.', *änyolog*

* A *bimbó* alakhoz vö. még: *pimpó* ,barka', némely növények szőrös bimbója', l. MTsz. Ballagi Telj. szót.

ámolyog, báméskodik')* 1. MTsz. Az *-ncs-s* (*-ngy-s*) alakokban a *-cs-* (*-gy-*), az *-mp-s* (*-mb-s*) alakokban pedig a *-p-* (*-b-*) képzőelemnek tekinthető; így tehát pl. a *roncsol* és *rombol*, *áncsolog* és *ámolyog* szavakban a *-cs-* és *-p-* deverbális igeképzők lehetnek (vö. TMNy. 382, 400). A szóbanforgó *bíncs*, *bíngyó*, *bimbó* szóban a *-cs-t* (*-gy-t*) és *-b-t* szintén deverbális képzőelemeknek tartom (vö. pl. *hág* ~ *hágcsó*, *lép* ~ *lépcső*). A föltehető magy. **bin-* v. **bim-* ige valószínűleg a votj. *bin-* 'összegöngyölni, összezsavarni, összegombolyítani' szóval állítandó össze (vö. fönt *bíncsolódik* = 'összebonyolodik, összefogódik').**

32. *dj > *-i*.

Sz. *hájma* 'hagyma'; vö. *hajma* Duna mell., Dunántúl, Felső-Bácska, *hajmás* Göcsej, *hájma* Érsekújvár, MTsz.; *hajma* Pápa vid. NyFüz. 17:10, Balatonfelvid. Édes Jenő NyFüz. 40:16, Vác NyFüz. 10:15, Zala vid. NyFüz. 9:38, Szigetközi nyj. NyFüz. 38:16, Nagykanizsa NyFüz. 48:13, Ada vid. NyFüz. 37:8; a régibb irodalomban: *haimás* 1504—60 LevT. I., *foghajma* ThalyVÉL., NySz., (egyébként az OklSz.- és NySz.-beli adatok mind *-gy-*sek; az elsők: *Hagimas*, *Hagymas* 1211, 1. OklSz.).

Sz. *váj* 'vagy'; vö. *vaj* Soprony m. Horpács és Csepreg, Répcze vid., Rábaköz, Vas m. Körmend vid. és Hodos, Őrség, Szalafő, Göcsej, Zala m. Hetes, Dobronak, Veszprém m. Szentgál és Csékút, Somogy m. Szőke-Dencs és Nemes-Déd, Fehér m. Csurgó, Kalotaszeg, Bánffy-Hunyad, Szolnok-Doboka m. ApaNagyfalu, Székelyföld, Udvarhely m., Háromszék m., Erdővidék, Brassó m. Hétfalu, Csík m., Gyergyó vid., Gyergyó-Sz.-Miklós, Hunyad m. Lozsád, Moldva Klézse (Szarv.), *vaj* Moldv. csáng. (Munk.) *vaj-hogy* 'akárhogy', *vaj-mint* 'akármint', Háromszék m. (vö. Simonyi: Kötőszók I:118—9), MTsz.; *váj* Halmagy NyK. 31:382, *vaj* Nagykanizsa NyFüz. 48:13, hétfal. csáng. *vái* Csernátfalú; a régibb irodalomban: *vaj-vaj* 1577 OklSz. (a NySz.-ban mindig *-gy-*vel), *auayha*, *avayha* ['wenn nur'] 1436—9 BécsiC., *auayha* 1522 KeszthC., *vayha* 1598 DécsiAdag., 1590 KárBibl., *vajha* 1604 MA., 1673 ComJan., 1697 ComVest.; *vajha* ['irgend einmal'] AmadeVers., 1. NySz. (vö. Simonyi: Kötőszók I:118).

Látjuk, hogy a *vagy* szó *-j-s* alakjai főképen Székelyföldön és Dunántúl járatosak,*** továbbá, hogy mind a két említett szóban a (*-gy* helyett való) *-i* a szótág (ill. szó) végén áll.

* Ebben az esetben az *áncsorog* és *ácsorog* (vö. *ásit*) két külön szó volna és nem lenne szükséges az előbbi járulékhangos alaknak magyarázni (vö. Gombocz MNy. 4:80—81).

** Máskép Budenz, 1. MUSz. 462.

*** Erdélyi Lajos és Horger Antal szíves közlése szerint a *hagyma* szó *-gy-s* alakjai a Székelyföldön is járatosak.

Nem vagyok egészen tisztában a szóbanforgó esetekben fellépő *gy* ~ *j* hangviszony keletkezésével; mégis hajlandó vagyok feltenni, hogy itt a *gy* az eredetibb, legalább a *vagy* szóban, még pedig a következő okokból.

A moldvai északi csángó nyelvben az „egy” szó ebben a három alakban használatos: 1. *edj* (absol.) ,einer, eine, eines’; 2. *idj* magánhangzók előtt és 3. *i* mássalhangzók előtt (mint jelzőnek használt számnév és hat.-lan névelő) ,ein, eine, ein’, pl. *i dĭj embĕr*, *i dĭj-ŭ-dĕbe*, *i dĭj-ŭ-dĕig*, de: *i lō* ,egy ló’, *i-kor-ru* ,egyorú’, *i-nĕ-mel* ,egynémely’. Egészen hasonló e szó használata Hétfaluban (Csernátfaluban) is: 1. *edj* (absol.) ,einer, stb.’ 2. *edj* magánhangzók előtt és 3. *ei*, *e* mássalhangzók előtt ,ein, eine, ein’, pl. *e dĭj uĭot* ,egy újat’, de *ei mĕlmoĭt* v. *e mĕlmoĭt* ,egy malmot’. Az a körülmény, hogy az „egy” szó hangalakja Hétfaluban is (és nemcsak Moldvában) a következő hang említett minőségétől függ, arról tanuskodik, hogy a jelenség régi. A hétfalusi *ei*, *e* alakok továbbá arra mutatnak, hogy a moldvai csángó *i* is egy korábbi **i* alakból származik. Itt tehát *idj* mellett **i* volt éppen úgy, mint most Hétfaluban *edj* mellett *ei*. Még van Hétfaluban legalább két szó, a melyben a szó végén *-dj* mellett *-i* van: *nodj* és *noi* ,nagy’ *nĕdj* és *nĕi* ,négy’. De ezeknél a szóvég tudtommal — legalább a mai nyelvben — már nem függ a következő hangtól: az eredeti hangviszony csak az „egy” szónál őrződött meg tisztán, a többinél azonban általánosították vagy az *-i* vagy a *-dj* végű alakot, úgy látszik inkább az utóbbit (vö. még hétfal. csáng. *edj*, *hedj*, *lĕdj*, *lĕdj*).

Most már az a nézetem, hogy a moldv. csáng. *i* = **i* ugyanolyan eset, mint a moldv. csáng. *văi*, csakhogy az utóbbi mellett már nincsen *-dj* végű alak (**vădj*). És ha ez a fölfogás helyes, akkor természetesen a székely és dunántúli *vaj* ,vagy’ is olyanféleképpen keletkezett volna, mint a moldvai csángó (*idj* mellett használt) *i* = **i* és a hétfalusi csángó (*edj* mellett használt) *ei*, *e*. A *hăimă*, *hăjma* szóra nézve megjegyzendő, hogy az *i*-re következő hang is mássalhangzó; így van a dolog a fent említett háromszéki *vaj-hogy* és *vaj-mint* összetételekben és a régiebb irodalomból idézett *vajha* szóban is (a legrégebbi alak: *vayha*, *auayha* 1436—9 BécsiC.).

33. *-dj* (*-ddj*-) ~ *-gy* (*-gy*-).

Sz. *hūdĭj* ,húgy’, (*huddĭját*, *huddĭjă*, *huddĭjăzik*); vö. *huggyó* Kopácsi, Komárom, *huggyóka* Szeged, *huddik* Székelyföld, Kapnikbánya, *huddozik* Székelyföld, *lĕ-huddosza* Moldv. csáng. (Szarv.), *huddoztat* Baranya m. Órmánység, MTsz.; a régiebb irodalomban: *hūdgyă* 1673 ComJan., *huddik* uo., *huddani* 1565 Melsám. *huddás*

* Vö. még *najon* Csik m., *naon* (= **naion*) Vas m. Őrség, Zala m. Hetés, Dobronak, Somogy m. Kapoly, MTsz.

1604 MA., *huddom*, *huddozom* 1767 PPBl., *huddozó* 1590 KárBibl., *hüddozot* 1599 CserényiPersF., *hugydozó* 1655 ACsereEnc.

A rokonnyelvi megfelelői: v o g. Munk. É. *kuś*, KL. *kuś-wiŭf*, T. *kuś-wiŭf*, KL. *kuś-wiŭf*, AL. *kuś-ŭf*, K. *koś-viŭf* 'húgy', KL., AL., K. *kuśi*, T. *kuśi* 'húgyozik' | o s z t j. Karj. *ços-*, *kos-*, 'húgyozik' | z ü r j. *kudź* 'húgy' | v o t j. *kidź* ua. | cser. *kuś-piut* ua. | lpK. *konč* ua. | finn *kusi* ua. (vö. Budenz MUSz.). A magy. -*ddj-* (-*ggy-*, -*gy-*) itt egy eredeti finn-ugor **-ńtś-* ~ **-ńdź-* vagy **-ńś-* ~ **-ńź-* hangviszony gyöngfefokú képviselője (vö. Setälä FUF. 2:264), tehát: magy. -*ddj-* < **-ddź-* < **-ńdź-* (vagy esetleg: magy. -*ddj-* < **-ddź-* < **-ńdź-* < **-ńź-*). Ugyanolyan volt a hangfejlődés a magy. *eggy*, *egy* (moldv. csáng. Sz. *edj*, *edđjet*, *edđjik*; szintgy hétfal. csáng. Csernátfaluban) szóban is (vö. osztj. *unža-*, zürj. *vodź*, votj. *adź*, cser. *onđzal*, finn *ensi*, l. Setälä FUF. 2:230). A magy. *eggy*, *egy* és *húgy* szavakban, úgy látszik, mind a kettőben a hosszú, ill. kettőzött -*ggy-* (-*ddj-*) az eredetibb.

WICHMANN GYÖRGY.

Testrészből -ul, -ül raggal képezett határozók.

A Magyar Nyelv ez idei áprilisi füzetében (4:100) Lehr Albert többek közt azt is fejtegette, „hogy alig van testrész, melynek nevéből *-ul*, *-ül* ragos, *hol* és *hova* kérdésre felelő határozókat ne képezne a nép. Bizonyosságul valami harmincz efféle példát idézett is a nép nyelvéből: „*fejül* találta, *fülül* rázd, *szemül* vágta, *üsd orrul*, kapd *szájul*, *képül* nyallak, *poful* teremtetted stb. stb.“

Lehr Albert ez állítása 14 debreczeni tanárt, „kik nemcsak hivatásuknál fogva, hanem különös hajlamból is tudományosan megfigyelték a népnyelvet“, arra indított, hogy a MNy. szerkesztőségéhez kategorikus nyilatkozatot küldjenek be, melyben szüksegesnek tartották kijelenteni, hogy ők „a testrészek nevéből formált, *hol* és *hova* kérdésre felelő *-ul* *-ül* ragos határozókat a magyar nép ajakáról soha nem hallottak és így azokat létező valóságoknak, a magyar népnyelv tényeinek nem fogadják el mindaddig, míg a legszigorúbb filológiai eljárás kétségtelenné nem teszi megvoltukat.“

Mi e különös, teljesen tudománytalan s aligha a legjobb indulatból fakadó nyilatkozatra azonnal megjegyeztük, hogy senki sincs jogosítva — még ha tanár is, sőt ha 14 tanár is — valamely szónak vagy szóknak csupán azon okból való tagadására, mert „*én ezt sohasem hallottam*“. Mindamellet közöltük a nyilatkozatot, de nem azért, mintha erre a kollégialitás kötelezett volna bennünket, hiszen a 14 tanár úr közül 11 nem is tagja a

Magyar Nyelvtudományi Társaságnak. Egyes-egyedül azért közöltük, mivel alkalmat akartunk adni olvasóinknak, sőt a nagyközönségnek is, hogy idevágó 'megfigyeléseit velünk közölhessék'. Ez okból kérelmet intéztünk a MNy. útján olvasóinkhoz, külön körlevélben a Társaság gyűjtőihez s a Budapesti Hírlap május 28-i számában a nagyközönséghez: figyeljék meg a népet szája ize szerinti beszélgetése közben és ha ilyen határozót hallanak vagy pedig ilyet már előbből is ismernek, legyenek szívesek a hallott mondatot hozzánk beküldeni. Kérelmünket a Magyar Nyelvőr is közölte. Fogadja érte köszönetünket.

I.

Vegyük sorra a beérkezett válaszokat. Azokat természetesen mellőzzük, melyek nem tartalmazznak egyebet, csak annyit, hogy „én ilyen kifejezést soha nem hallottam“.

1. DR. BRAUN LAJOS úr, Társaságunk tagja ezt írja Baracsról (Duna-Földvár mellett): „Vidékünkön ritkán ugyan, de mégis mondják: *arczul* csapta, *arczul* ütötte; azonban szokottabb ez: *pofon* vágta, *pofon* ütötte.“

2. ALSZEGHY ZSOLT úr, Társaságunk tagja írja Budapestről: „A debreczeni nyilatkozatra bátorodom megjegyezni, hogy én ellenkező eredményre jutottam. Sándor Oszkár tanárjelölt barátom t. i. arról tudósít, hogy egy tarpai (Bereg vm.) embertől hallotta e kifejezést: *szárnyul lütte*; Dévay Lajos ev. theol. hallgató pedig azt mondja, hogy a bégányiak (Bereg vm.) is mondogatják: *tark'ul üt.*“

3. VÉGH KÁLMÁN MATYÁS plébános úr írja Ároktőről (Borsod vm.): „Az *-ul*, *-ül* ragnak utána néztem. Első hangzásra mindenkinek úgy tűnt föl, mintha a nép a *hol* és *hová* kérdésekre nem is felelne ezzel, a mit talán, bár esetet eddig nem jegyezhettem fel, teljesen tagadni nem is lehet. Ennek daczára én még csak archaizmusnak sem tartom, ha a nép néha használja is e ragokat helyhatározóként, mert hasonló botlások más alakban is előfordulnak“.

4. RÁCZ BÉLA úr, Társaságunk gyűjtője írja Szerepről (Biharm.): „Én is azok közé tartozom, a kik kétségbe vonják az efféle kifejezések népies voltát. Én inkább csak gyermekes kifejezésnek tartom, t. i. a míg nem tud a gyermek helyesen beszélni (az iskolába járás előtt); mert többször hallottam gyermektől, hogy *szemül ütött, kezül vezetett* stb. De a nép beszédében elő nem fordul, csak mint kezdő használja a gyermek.“

5. NÁSZAI ERZSÉBET úrnő, Társaságunk gyűjtője írja Füzesabonyból (Heves vm.): „Mintha számtalanszor hallottam volna vadászó emberektől a Kiskunságon: *szárnyul löttem, fejül találtam*. Vagy bérésektől: *legyintsd orrul*; továbbá: *torkul ragadta*. Másokhoz intézett kérdéseimre a felelet átlag a következő volt: úri emberek tagadták az *-ul*, *-ül* ragos helyhatározókat, de azután példákat sorolva fel, akaratlanul mégis használták. Néhány esetet leírok. Egy debreczeni születésű tanársegéd mondotta:

— Dehogy használják! Soha életemben nem hallottam. Igen, *orron ütötte, szárnyon lötte, fejen érte, kupául vágta*...

— Hogy is mondta csak kérem?

A tanárséged úr megzavaródva vette észre, hogy akaratlanul -ul-lal ragozott a népies példában. Ezután már a többiek sem merte tagadni.

Egy gazdatiszt, Kúnhegyés környékén ugyanígy járt.

— Soha életemben nem hallottam, mondta; azt igenis, hogy *térden érte, szárnyon lőtte, orron csapta, hátul kapta a lövést, arczul vágta.*

— Lássá, ezt maga mégis úgy mondta, szólt közbe bihar-megyei születésű felesége.

— No hát hiszen paraszttól nem egyszer hallottam, vágta ki magát a gazdatiszt, hogy: *orrul legyintette, vállul kapta a gyereket, úgy fejül ütötte* ... stb.

Parasztemberek Füzesabonyban úgy vélték, hogy mondják: *orron, fejen, karon* stb. is, de inkább *orrul, fejül, térgyül, könyökül* stb. Így pl. egy füzesabonyi parasztasszonytól kértem:

— Ha valaki úgy meghajítja a csirkéjét, hogy eltörik a szárnya, hogy mondják maguk: *szárnyon hajította* vagy *szárnyul hajította*?

— Mondják mind a kétfélekép, felelt az asszony némi gondolkodás után, de inkább úgy mondják, hogy „szárnyul hajította“.

— Hát azt, hogy *fejül ütötte, orrul legyintette*?

— Honne mondanák! Mongyák bizony, tán mindig is úgy szokják mondani.

— Hát azt, hogy *karul fáj neki*?

— Aszt nem, aszt nem mongyák, hogy *karul fáj, akkorja fáj, úgy!* Hanem azt mongyák, hogy *könyökül fáj*, mehhoty *térgyül fáj neki*, vahhoty *térgyül vákta, fülül fokta.*

6. Tóth Károly úr, Társaságunk tagja, írja Szekszárdról: „Az -ul, -ül ragos határozókra nézve a debreczeni tanár urak az ő megfigyeléseiket bizonyára nem „a tenger mélyéről“ merítették. Én is Debreczenben tettem érettségit, jó negyven évvel ezelőtt, s úgy tudom, él az a nép nyelvén, a testrészekre vonatkoztatva is. Meglehet, hogy a városi nép nyelvében már csak homályosan, valamint hogy a gimnázisták fejéből is kiverte már az iskola a „parasztos szóllást-mondást“.

Mint mérnök-embernek, sok közöm volt a Mező-Túr környékén lakó tanyai néphez, emlékezetből jegyzem fel a következőket:

Arczul veri, orrül-, képül-, nyakul üti, sőt hátul üti. „Idős szülém! górálnak a gyerekek, egyik *hátul ütött* én nagy küvel“.

Lábul teszi gyermekét a kapuba ülő szüle, hogy szemmel tarthassa. Ha csúnya szót ejt ki a gyermek: „majd *szájul* csaplak“, mordul rá.

Karul tegyének a pántlikát, mint az urak.

Szárnyul lőtt vad elmenekszik, ha az evező tollát nem lőtték ki.

Farul böki a tehenet a kis béres, mondván: „tala te, farta te“, bár az utóbbit inkább lónak szokták mondani. „Gazduram, lehullott az ereszről é-cserép, megvágta a lovat.“ „Hun ütötte meg te?“ „*Farul* ütötte.“ *Farul üti* szamarát a juhász (ha sajnálja a fejit), *farul üli* meg, azaz hátrább, mint a lovat. A szekérnek is van fara: *farul* van a saroglya, elül a kiséfa. *Farul* fogja és dobja a szekeret a kocsis, mikor szűk helyen fordul meg.

„*Térgyül járóst*“ játszottunk gyerek korunkban. Kilukadt a térdünk, ki is kaptunk érte.

„*Térgyül* rongyos, s...*gül* fótos, mint a rájzinger nadrágja!“

„*Térgyül* szűk, *bokául* bú az új divatos nadrág.“

Ugyancsak Tóth Károly úr még a következő adatokat küldötte be hozzánk, melyekről nem tudta biztosan megmondani, honnan ragadtak meg emlékezetében: talán Paks-Szentgyörgyről, vagy talán a szegedi tanyákról.

„*Térdül* esett“, „*térdül* metszötte el a lábát a masina“, „*térdül* szoríjd azt a csikót, hogy le ne dobjon.“

Képül törülte.

Eszül vötte. (Ez több, mint észrevette.)

Inul vágta kaszával.

Torkul ragadta.

Derékul fogta szerelmesét.

Fejül találta ütni.

Szívül szúrta.

Szemül ütötte, vagy vágta.

Talpul verte törökössen.

T.kül ütötték, ügön megdagadt a szömrömtestye.

Könyököül estem, *könyököül* ütöttem mög magamat.

Czombul érte a lüvés a lovast, *marjul* a lovat.

7. Minthogy Tóth Károly úr emlékezetében a mezőtúri adatok negyven év előttről maradtak meg, fölmerülhetett az a kérdés, vajjon ma is ismeri-e még a mezőtúri nép az efféle kifejezéseket. Ennek eldöntése végett fölkerítettük Túri Mészáros István urat, népnyelvünk jól ismert kutatóját, ki jelenleg Szolnokon lakik: rándulna át Mezőtúrra és járna utána a dolognak.

Szívesen teljesítette kérésünket és Mezőtúron (egyfelől Dürgő László, másfelől Tóth Péterné szájáról) a következő kifejezéseket jegyezte fel: *arczul* veri, *képül* üti, *nyakul* üti, *hátral* üti, *lábul* teszi, *szájul* csapja, *szájul* verte, *szárnyul* lötte, *farul* üli meg a juhász a szamarat, *farul* van a sarogja, *farul* fogja a kocsis a szekeret, *orrul* üti.

II.

Hogy a testrészekből -ul, -ül raggal képezett határozók nemcsak a mai népnyelvben, hanem a régiségben s elvéte az újabb irodalmi nyelvben is előfordulnak, ennek bizonyítására a következő adatokat állítottuk össze:

Homlokul. „Nem egyenes *homlokul*, hanem *oldalul* helyeztetvén azokat“, t. i. a segítő seregeket. (Forró: Curt. 1619. 185. l.) — „Harmadszor vág ismét *homlokul* Csabára.“ Vörösm. munk. Gyulai kiad. IV: 35.

Oldalul. „Tahat ez ember kezdé afny *oldalul*.“ Corn. C. 426. — „De azonnal *oldalul* megindita a seregben, és a fzekerek meget való népeit.“ (Helt. Chron. 88.) — „A Törökek alla fzállánac a dombrol és vgyan kezel meg kezdéc *oldalul* a tábort.“ (Helt. Chron. 93.) — „*Óldalul* félfele kell írnod.“ (Helt. Arithm. 9.) — „Világos ablakokat czinály a Bärkán... aytót pedig *oldalul* czinály az Bärkán.“ (Károli Gásp. Biblia 1590 Moses I. könyve 6:16). Ugyanigy Káldi-nál is: „a bárka ajtaját pedig *oldalul* helyeztesd.“ Egész a XVIII-ik sz. végeig így marad mind Károli, mind Káldi minden kiadásában.

— „Túl szomiusag, iminnen heüseg, *ellenül* hideg, *oldalul* betegség, hattul minden faidalom.“ (Pécsi Luk. Sz. Agost. 1591. 84b. l. — „Ha az ellenseget az üzestől el nem ijefzthetic vala, *hatul* auagy *oldalul* vefzie vala környül.“ (Decsi: Salust. Jugurt. 1596. 43b.) — „Es megkerülé *oldalul* Edom-földét és Moáb-földét.“ (Káldi, Biblia 1626. Bírák 11: 18). Et circuiuit *ex latere* terram Edom et terram Moab. — „A kit *oldalul* ütöttek“ (Ictus à latere) PPl. — „Elöl és *oldalul* megütni a' sereget.“ *Assultare frontem et latera exercitus. (PPl.)

Poful. „Gingalló! szent ajtó, főzz kását; nincsen só. Ha nincs só, kérj mástó', de nem ad. Ha nem ad, vágd *pofó'* Gingalló!“ (Gásp. Ján. Csemegék kisebb gyermek számára. 1854. 126 l.) Atveszi Jókai is „A tengerszem tündére“ című elbeszélésebe eme székely versikét. — „Itt a bocskor, érd utól. | Itt az ostor, vágd *pofúl*.“ (Vörösm. Munk. Kiadta Gyulai Pál, VI: 41.)

Szárnýul. „Hamar kizewle fel az ew nyíivel... valazthoth zýp keth ezer gyálogwal, | Nygh *zarnýul* zýpen lowagokkal.“ (R. M. NyelvEml. II: 87 (1552-ből). — „Nemetőc, Talyanoc elől allanac... Az Győryek *szárnýul* melléköl allanac“ (RMKölt. 3:100: Tinódi Chron. 1554-ből). — „Fegyveresek havas felöl állanak, Az huszárok *szárnýul* bocsáttatának“ (RMKölt. II:237). — „Elöl kedig a' fegyuerressec es *Szárnýul* az Hufzfároc“ (Helt. Chron. 88). — „Mikoron meglátá a' Török Bassa, hogy mind közébbe, mind *szárnýul* diadal-mossoc valának à keresztyénec“ (Helt. Chron. 88). — „Két felő népet igazgattyác, rendben állatyác vala, Elöl kafzás fzekér, *szárnýul* l louag sereg...“ (Illyefalvi: Jephtha, 1597. 6. l.)

Térdül. „Pető *térdül* megütődve.“ (Vörösm. Munk. Kiadta Gyulai Pál, IV: 143).

* * *

És mindebből mi a tanulság?

Az, hogy nyelvi dolgokban senkivel szemben sem szabad hirtelen ítélni. Különösen olyan emberrel szemben nem, mint Lehr Albert, a ki annyiszor megmutatta, hogy a magyar népnyelvnek nálánál élesebb szemű megfigyelője aligha akad a ma élők között.

A SZERKESZTŐK.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXIII.

1. Tallóz. Sz. József, „egy buzgó, lelkes hívem“ ezt írja nekem a minap: „Arany János Edwárd király balladájában előfordul a „tallóz“ szó. Kerestük az összes szótárakban. Nincs meg bennük.“

Először is, Aranynak Edward király balladája tulajdonkép „A velszi bárdok“; másodszer, nem jól kereskedtek a szótárakban. Mert megvan a *tallóz*, *talló* nemcsak a MTsz.-ban (persze, *tarló*[z] alatt), hanem CzF.-nál is, így: *talló* l. tarló. Szeretném

tudni, miért keresték ezt a szót: az alakja miatt-e vagy a jelentéseért? Az irodalmi *tarló* helyett *talló*-t (valamint *tarró*-t is) nagy vidék mond, Arany majd mindig *talló*-t használ. Pl.:

„Tövis, *talló* piros vérit fakasztja“ (Tengeri hántás).

„Szomorú *tallóján* ősi hirnevének
Hej, csak úgy böngész már valamit, mesének.“ (TSz. I. É.)

„Én majd a reggelnek bizony
Csak már a *tallóját* szedem.“ (Hajnali kürt.)

De: „Tiszta a szívem, mint kopár őszi *tarló*.“ (Toldi VII. É.)

Én azt hiszem, hogy Sz. Józsefék a *talló*-nak inkább a jelentését kutatták, s „A velszi bárdok“ következő helyével akartak tisztába jönni:

„Levágva népünk ezrei,
Halomba mint kereszt,
Hogy *sírva tallóz a ki él*.“

Érdemesebb is a *talló* jelentésével foglalkozni, jobban mondva, jelentéseivel; mert míg szótáraink ez igének csak az eredeti s egy átvitt jelentését ismerik, a nép nyelvében annak elég számos jelentése van. Állítsuk ezeket itt össze, az irodalomban is használtakkal.

a) Legközönségesebb s úgyszólván egyedül ismert jelentése a *talló*-nak = aratás után gabonafejeket keresgél, szedeget, böngész (kalászszedés).

b) Tágabb értelemben = szüret után, pl. szőlőt, diót, kukoriczát, krumplit böngész (mezgél). Vö. MTsz.

c) Néhol = kepezés (csomózás, keresztezés) után a szanasztét maradt gabonaszálakat összegereblyéi, fölkaparja. Ebből lesz a kaparé, kuszálék (kusza), kotrás. (Vö. CzF., a hol hibásan van szerep juttatva a „barom“-nak is.)

d) = a tarlót alászántja vagy hántja (tarlózás, tarlóhántás: első szántás. Második a keverő, harmadik a vető vagy mag alá szántás).

e) = a jószágot a tarlóra ereszti, a tarlót járhatja, legelteti. Így is: *tarlóztat*.

f) *Tarlóz* maga a jószág is = a tarlót járja, legeli, „megfutja“.

g) *Tarlóz* az is, a ki rosszul kaszál, magas tarlót hágy, „nyakal“, „öregel“, „sarabol“, nem vág jól alá vagy töbe, csak „hegyel“.

h) Az is *tarlóz*, a ki egyéb tárgyakat keres, válogat, kinéz. „Tarlózza a vásárt.“ „Egész nap *tarlóztam*, még se találtam rúdnak való fát.“ „Négy vásárt is *kitarlóztam*, míg erre a lóra akadtam“ stb.

i) Ismeretes a tarlózás, mint irodalmi műszó = tarlózat, böngészet, kalászat.

Vizsgáljuk már most „A velszi bárdok“ főntebb közölt

helyét, mi jelentése van abban a *tallóz*-nak. Kétséggkívül a legszokottabb az a) pontbeli, úgy hogy *tallóz* itt = keres. Mind a mellett az egésznek teljes megértése és világos megmagyarázása nem éppen könnyű. Greguss ezt a helyet így magyarázza Arany balladáiról irt könyvében (1877): „A nép ezreit úgy vágták le, mint a gabonát, s mintegy keresztekben halmozták föl, a kik pedig még élnek, sirva tallóznak, az az, a tarlón maradtakat sirva keresgélük, gyűjtögetik össze“. Ez nem magyarázat, mert homályosabb a magyarázottnál. Ugyan kik s mért „halmozták föl (!) a nép ezreit“? Kik azok, „a kik még élnek“? Kik „a tarlón maradtak“? Mért tallóznak „sirva“? Mért „gyűjtögetik össze“ őket? Mindez érthetetlen, vagy így is, úgy is érthető. Világossá e helyet ekkép lehet tenni. Az egész többszörös, többtagú metafora, vagy allegória (hordozói = levág — keresz — tallóz), mely az aratásról van véve, s átvive az öldöklő harc munkájára s következményeire. De habár a hasonlóság szembeszökő, nem tanácsos azt részleteiben elemezni, mert nem mind talál. Először is a közbülső tag nem tiszta metafora, hanem hasonlítás, a mit bizonyít a „mint“ kötőszó; továbbá a gabona kaszálását követi a kévekötés és keresztezés, míg a csatában levágottak mintegy maguktól lesznek halmokká (vö. „*Heggygé emelkedett már a török holttest*“ [Petőfi]. „*Elterüle azon testhalomra, hanyatt, Mely a viadalban omlott lába alatt*“ [Losonczi I.]. „*Népet öl rakásra*“ [N. Cz.]). Hogy értsük már a harmadik sort: „sirva tallóz, a ki él?“ „A ki él“ = nem azok talán, a kiket megkimélt a harc; tehát nem az élve maradt vitézek (ezt lehetne következtetni Greguss szavaiból), hanem a levágottak, elesettek *hozzátartozói*, kik — már így természetes — *sirva* tallóznak, s *tallóznak*, azaz, bejárják a csatamezőt, hogy megtalálják kedveseiket, ha élve nem, hát halva. De a holtak közt keresik őket, így hát a kép itt sem illik teljesen a mássára, mert az igazi tallózó nem a keresztek közt keresi s szedi a kalászkokat.

Ne sajnáljunk még néhány szót a két első sor nyelvtani szerkezetének megvilágítása végett. Mindakettőben csonka mondat van: „levágva“ és „halomba“; az elsőt könnyű kiépíteni: „*le vannak vágva*“, de kérdés, hogy egészítsük ki a másodikat. Így-e: „*halomba vannak?*“ Ez ellen beszél már az is, hogy Arany, valahányszor *ba-be* alakot használ *ban-ben* helyett, nem hagyja el az aposztrófot, pl. „Hogy sz. Mártonnap *tájba* hó Borítja házi telkemet“ (Téli vers). „Rajta pihen a nap *lemenőbe*“ (Az ó torony). Kivétel a határozószó, pl. „Vegyük gondolóra: *hiába* hogy nyár van“ (M. O. I.). Ne sokat okoskodjunk, a hiányzó nem lehet egyéb, mint az első sorból ide vett: *vágva* = *halomba vannak vágva*. „*Halomba vág*“ régi kifejezés, v. ö. „*Halomba vágja a népet*“ (Rákóczi F. levéltára). Megemlítem még, hogy „halomba“ után hiját érezzük a vesszőnek. De Aranynak szokása tartja. Pl. „A nép, uram király, Csendes *mint* a halál“ (V. László).

Ide irom végül a TSz. következő helyét, a hol „tállóz“ hasonló értelemben használtatik:

„Hullt bizony ott a cseh, akár a pozdorja,
Magam is vagy huszat tudom elapróztam,
Pedig én csak gazdám szemetén tallóztam“. (V. É.)

== azokat vágtam le, a kiket a gazdám meghagyott.

2. Válaszok. A MNy. júniusi füzetében (288. l.) kettős kérelmet intéz hozzánk Tudnivágyó: „Könyv nélkül tudtam és sokszor hallottam szavalni Arany Fülemülését, de sohasem értettem e sort: „Pétert sem hagyá nyugodni (helyesen: pihenni) A nagy ártatlan igazság“. Mi ez az *ártatlan igazság*? A másik ez: Mit jelent e két sor Aranynál (Gondolatok a békecongressus felől): „S ne retteghetne a jegyes A mátkai napoktól“.

Elégítsük ki a tudnivágyát.

a) Hogy mi az *ártatlan igazság*? Oly igazság, a mely ártatlan; azaz, a mely nem árt (nem unschuldig, hanem unschädlich). Mikor nem árt? Mikor avval, hogy az egyik fél nyertes, a másik nem vesztes. Alkalmazva: ha Péternek ítéli a bíró a fülemile-fütyöt, nem vesz vele Pál, mert hisz ő épp úgy hallotta. S megfordítva. Ebben van a helyzet humora is. De Arany ezt a találó jelzöt nem maga gondolta ki, hanem a néptől vette. „*Ártatlan igazságot* vagy *igazat tesz*“ pl. a parasztgazda legény fia közt, a kik azon vesztek össze, hogy melyik menjen a szőlőbe dolgozni, melyik a kukoricaföldre, ha megparancsolja, ki hova menjen. Az a bíró szintén, a ki a pörlekedő házasseleket meghallgatván, mindegyiknek igazat ad vagy őket — elkergeti. Eszembe jut Petőfi Salgója, ott is „*ártatlan igazságot*“ tesz az öreg Kompolti, midőn a rablott asszonyon összekapott fiaihoz így szól:

„— — — e hölgy nem lesz egyiké sem,
Sem egyiké, sem másiké . . . igen
E hölgyet bírni én fogom, magam.“

b) A második kérdésre szinte restelek felelni, mert azt hiszem, csak tréfál a kérdező. „Ne retteghetne a jegyes a *mátkai napoktól*“ = egyszerű metonymia, melyben az *idő* említetik a *benne történtek* vagy *történhetők* helyett. Íme, az egész versszak, a hol ez a hely előfordul:

„Hogy ne siratná az anya
Elő fiát, halottúl:
Ne retteghetne a jegyes
A mátkai napoktól;
Ne venné fel a kora gyászt
Kicsiny árvákkal, árván
A nő, ki nem virraszta még
Férje halálos ágyán.“

Világos, hogy itt a háború átka van rajzolva, mely az éltet anyát, a jegyest és a fiatal nőt sújtja vagy sújthatja.

A jegyesnek rettegnie kell a mátkai napoktól, azaz, attól, hogy *jegyesét, vőlegényét elvesztheti*, mielőtt egymáséi lennének (vő. Jókainál: „Az én nevem özvegy menyasszonyi fővel“ s Gyulai-nál: „Már rég menyasszony szegény, De sirját sem tudja senki, hol nyugszik a vőlegény“). Efféle metonymia a közbeszédben is közönséges. Pl. „*Június közepe* tette tönkre a búzákat.“ Nem a közepe, hanem az akkori *ködök*. Ilyen van TSz.-nak e sorában is:

„Hogy tipra keresztül egy boldogtalan *év!*“ (VI. É.) = nem az év, hanem leánya halála stb.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Tokos ló. A *tokos* szó értelméről a MNy. II:358. és 464. l. Sztrokay Lajos és Trencsény Károly, a Nyelvőr XXXVI.: 83. l. Kardos Albert s u. o. 821. l. megint Sztrokay írtak tudtommal legutoljára. Mindnyájuk figyelmét kikerülte, úgy látszik, az ErdyC.-beli *tokos ló*, melyre pedig a NySz. is hivatkozik. A *tokos* szónál (III: 695. l.) a *pullus*; *jung* értelmezést adja a NySz. Holott, ha az ErdyC. 634b. lapján lévő helynek a latin eredetijét felkutatjuk, akkor ez az értelmezés bajosan állhat meg. Az ErdyC. illető helyén ugyanis ezt olvassuk: „Mert ez may napon az en kyf-deð ffyam ky mwlyk ez vylagbol es az *tokos loo* kyt en eiletem hoztatok az cyntyrym kapwa elõt ezennel le esyk es meg haal.“ Tudnunk kell, hogy itt annak a Zsigmond király korabeli László porkolábnak (siklői várnagynak) legendájáról van szó, ki a temetése közben feltámadt halottaiból és a ravatalán felülve, elmondja, mi történt vele a másvilágon. Elbeszélése igazságának bizonyítékaul említi a két fenti „jegy“-et. Lovagrendi vitéz díszes temetéséről lévén szó, most már sejthetjük, miféle lehetett az a *tokos ló*, mely a czinterem kapuja előtt állott. A katonai temetések máig is elengedhetetlen gyászleples lova volt az, a mely az akkori fegyverkezéshez képest különben pánczélos is lehetett. (Hiszen még ezt a pánczélos lovat is ott látjuk a rajta ülő pánczélos vitézzel együtt a katonai temetéseken). S valóban ilyesfélét olvasunk az illető szöveghez közel álló latin szerkezetben, a melyet egyelőre csak EGGERER *Fragmen Panis* cz. Pálos-krónikájából (Viennae Austriae 1663) idézhetek. Ennek 167. s. k. lapjain részletesebb előadásban olvasható az 1422. évben történt csoda. Eggerer forrása valami *Fr. Valentinus* 1507-ben, Krakkóban megjelent könyve volt, a melyet ő még ismert s a Remete Sz. Pál testfelvétele és magyarországi, buda-sz.-lőrinci új sírhelyére való translációja elbeszélésében, valamint a szentnek azóta ez országban művelt csodái elmondásában bőven kivonatolt. E könyv, mint SZABÓ-HELLEBRANT RMK. III. 1. 46. l. 146. sz. látható, azóta elveszett. HORÁNYI-nál (*Memoria* II. 183. l.) ez a címe: *Prodigia S. Pauli Primi Eremitae, Cracoviae, MDVII.* 4-r. (E sovány bibliographiai adathoz most már hozzátehetjük az Eggerernél lévő, jóval bővebb tudósítást). Addig, a míg e munkának esetleg a nyomára nem akadunk, vagy annak régebbi forrásait, melyeknek már a nyo-

mában vagyunk, fel nem kutatjuk, elég egyelőre az Eggerernél belőle közölt szöveg is arra, hogy az Érdy-C. illető helyét megvilágítsuk. A siklósi várnagy bajcsi temetésének elmondásában ugyanis a magyar szövegből kiemelt szavak latin eredetije így hangzik az Eggerer-féle idézetben: *Et hoc signum mei testimonii est, filius meus parvulus hodie morietur . . . ecce equus meus phaleratus, protinus cadet et morietur ante coemeterium, quod et factum est.* (Az ÉrdC.-ben is a fenti szavak előtt közvetlenül, „hogy kedeez ezek bizonyok leegyenek eelleyen egyeet adom . . .“; utánok pedig: „es mynd azon keppen bel teleenek“. A *tokos ló* tehát, legalább ennek a helynek kétségtelen bizonyítéka szerint = *equus phaleratus*. (Vö. DU CANGE *e. phaleratus* és *vestitus* alatt.) S ebből azt hiszem, a *tokos német*-re is derül egy kis világosság. Már hogy *plundrás*, *kamásli*s, avagy *vasas* németet kell-e inkább érteni rajta, az még kérdéses lehet. A gúnyolódásra így is, úgy is elég alkalmas a szó jelentése, melynek a kinyomozásához mégis csak némi világot gyújt a *tokos* szónak *phaleratus* értelemben való használata.

Éneklet. Szily Kálmán a MNy. IV:145. s k. lapján nagyon ügyesen hámozza ki a Bécsi-Codex 264. l. olvasható *meneklet*-ből a *canticum* jelentésű *éneklet*-et. Pedig az Apor-Codexben, a mely a Bécsi- és a Müncheni-Codexszel együtt ugyanannak a bibliafordításnak a része, három helyen is megvan egész világosan az *éneklet* szó. E helyek: 24. l. (Nyelveléktár VIII., 172) Daudnak *eneklete* Salamonról. 50. l. Daudnak *enekletének* diczerete. 51. l. Zombatnak *Eneklete*. Az első hely a 71., a második a 90., a harmadik pedig a 91. zsoltár címében van. A második és a harmadik helyen e szónak a Vulgátában is a *canticum* felel meg: Ps. 90: *Laus cantici David*. Ps. 91: *Psalmus Cantici*. In die sabbati. Tehát semmi kétség sem férhet a szó alakjához és értelméhez. A dologban csak az a különös, hogy az *éneklet* szó a NySz.-ban is benn van. De persze nem a maga helyén, hanem a *magyaráz* szó alá rejtve, a hol ugyan aligha keresné valaki. Itt akadtam rá a minap tiszta véletlenségből, mikor már az Apor-Codexben meglelt adatról a MNy.-nek be akartam számolni. A *magyaráz* cikkben ugyanis (NySz. II., 663) ezt olvassuk egyebek közt: Daudnak *eneklete* Salamonról. (Most már melyiknek van igaza? Volf Gy.-nek, a Nyelveléktár kiadójának, avagy Túri Mészáros Istvánnak, az Apor-Codex kiczédulázójának; a ki a Nyelveléktár VIII. kötetére hivatkozik? Amaz Salamonról-t ír, emez Salamonról-t. Apróság, az igaz, de mégis szóvá kell tenni, mert Volf kiadásában meg szoktunk bízni; nála a sajtóhibák jegyzékébe e hely nincs felvéve; a NySz.-ban pedig szintén jó lenne megbízhatnunk.) Hogy miért van az Apor-Codex e helye éppen a *magyaráz* szó alatt idézve, arra az alább következő szavak adják meg a feleletet. Az idézetek után ugyanis ez jó: ezt a sydok az Salamon orzagarol magyarazzak, az kereztyenek pedyg az crystwsrol. (Volfnál éppen megfordítva: *salomon* kis kezdőbetűvel és *Sydok* nagygyal. No de ez már igazán nem lényeges.) Mindebből pedig kettő tetszik ki. Az egyik, hogy Szily K. jól sejtette meg a most már éppenséggel nem rejtélyes *meneklet* értelmét. (Csak ahhoz fér még némi kétség, legalább szerintem, hogy a III. *eneklet* helyett nem kell-e az *eneklet*-et olvasnunk? Engem legalább a Szily kis cikkéhez mellékel tasonmás nem nyugtat meg teljesen a III.-at illetőleg. A ki jól megnézi az *eneklet* előtti vona-

sokat, nagyon jól kiolvashatja belőlük az az szót is, kivált ha egybeveti az ez szónak a hasonmáson előforduló alakjával.) Az éneklet most már még csak nem is hapaxeiremenon, mert a Bécsi-Codexszel egy testvér Apor-C.-ben három helyen is megvan; még pedig kétszer egészen világosan, a Vulgata tanúsága szerint is, a *canticum* jelentéssel. Hogy az AporC. harmadik helyén és a BécsiC.-ben sem lehet más értelme, az immár kétségtelen. De még egy másik tanulsága is van ennek a véletlenül előkerült csattanós bizonyítéknak. És ez az, hogy nincs egészen igazuk azoknak, a kik azt mondják, hogy a NySz.-ban sok mindent nem lehet megtalálni, a minék benne kellene lennie. Találni lehet; — csak keresni bajos.

KATONA LAJOS

Dédapa, szépapa.* Az ősök sorozatának elnevezése körül, talán az egy francziát kivéve,** minden nyelvben találhatunk ingadozókat. „*Abavus* et *atavus* — mondja az új nagy Thesaurus—saepe confunduntur.“ Nálunk pedig CzF. (a *szépanya* cikkben) a nagyszülék valamelyikének anyját és apját, *proavia* és *proavus* helyett, *abaviának* és *abavusnak* nevezi. Adelungnál *urgrossvater* a. m. „des grossvaters oder der grossmutter grossvater“ s ugyanígy a mi Mártonunknál is (1803): „nagy atyám, v. nagy anyám nagyatyja“. Ellenben Georgesnél „urgrossvater: proavus“ és „ururgrossvater: abavus“; ugyanígy Heynenál is „urgrosseltern: eltern der grosseltern“.

A *dédapa* és *szépapa* jelentésének ingadozása sem lephet meg hát bennünket, különösen ha e két szó történetével egy kissé közelebbről megismerkedünk.

Dédapa. A *déd* szó magában, más szótól különválva, nem fordul elő a régi nyelvben, s azt hiszem, a szótárakon kívül a maiban sem.

Összetett szóként megvan már a Bécsi Codexben (275): *dédős* s ez itt a nagyatyának atyját, a *harmadős* pedig u. o. a nagyatyának nagyatyját jelenti; ellenben a Jordánszky-codexben (26) *dédős* a. m. nagyatya. Pesti Gábor Nomenclaturájában megint a nagyatyának atyja. De legteljesebb a zavar Verantius szótárában. Itt t. i. a *dédős*: abavus, atavus, sőt még tritavus is. MA. és vele PP. megelégszik az atavus és tritavusszal; BSzD. pedig csupán az abavus-t (a nagyatyának nagyatyját) érti rajta. Ugyanilyen a zavar a *dédük* elnevezés körül is. Nyirkállainál, a Mátyás idejebeli kir. cancellaria jegyzőjénél *dédük* a. m. atavia (a nagyanya nagyanyjának az anyja); BSzD.-nál és némely Tiszti-szótárban pedig a. m. abavia (a nagyanyának nagyanyja); végre Comeniusban (Orb. sens. 2. kiad. 5:247) *dédanya* egyszerűen a. m. nagyanya.

Alkalmasint Sándor István volt az első, ki a *déd* szót összetételeiből újra kihámozta és a kölcsönadó nyelv értelmében „avus“-nak (nagyapa) magyarázta. De nem talált követőkre. Versegly szerint a *déd* a. m. a nagyatyának atyja (L. Phras. a proavus cikkben) s Kunoss szerint a *déd*: „negyedizbeli előd“ s ennek megfelelőleg a *dédapa*: nagyapai nagyapa. Ugyanígy CzF.-nál is. Szerinte így megy föl a negyedig; *apa*, *nagyapa*, *ős* vagy *szépapa*, *dédapa*. Ballagi szerint is (Telj. Szt.) ugyanez a felmenő fokozat; a

* Feleletül a 12. kérdésre. (Vö. MNy. 4:143.)

** A franczia az ősök elnevezésében számszerű következetességgel jár el, ú. m. *aïeul* és *aïeule* (nagyapa és nagyanya) s innen fölfelé: *bisaïeul*, *trisaïeul*, *quatrième aïeul* (v. *quadrisaïeul*), *cinquième aïeul* stb.

lemenő pedig: fiu, unoka, szépunoka, dédunoka. Kelemen Béla szerint a *dédapa* is, *szépapa* is urgrossvater.

Lássuk most a *szépanya* és *szépapa* történetét.

Szépanya és szépapa. Eredetileg csak annyi mint *nagyanya* (avia, grossmutter) és *nagyapa* (avus, grossvater). Pl. „az hit ky lakozot volt legelwfwr az the feep Anyadba (wkwdbe)”: quae et habitavit primum in avia tua. (Komjáthi: Zenth Paal Leweley, Timoth. II. Lev. 1. Cap.). — Auus: *Eösöd, szep apa*: Auia: *szep anya, nağ anya*. Szikszai Fabricius: Nomencl. — *Szép anya*: avia; *szép apád*: avus MA. PP. — Verböczy (I. Tit. 97.) 1611. évi fordításában: „mert az en anyamnak az annya ennekem szep avagy nagy anyam”: quia Mater matris meae, avia mea est. Így marad ez Verböczy minden fordításában egész 1830-ig, mikor is a Perger Törvénytára e helyen már csak nagyanyát mond. BSzD.-nál is (1792) *szépanya*: nagyanya, ük; és *szépatya*: nagy atya, ós. Mártonnál (1807), sőt még Hartl. (1827): *szépanya*, nagyanya, öreganya: grossmutter; *szépapa*: öregapa, nagyapa: grossvater. Először Fogarasinál (1836) *szépanya*: urgrossmutter; *szépatya*: urgrossvater s azóta ugyanígy minden zseb- és kézi szótárban; de ugyanezekben viszont az urgrossmutter nem szépanya és az urgrossvater nem szépapa, hanem amaz ósnagyanya, dédük, vagy dédanya, ósanya; ez pedig: ósnagyapa, dédós vagy dédapa, ósapa. Ballagi Teljes Szótárában „*szépanya*: a nagyszülék valamelyikének anyja, ósanyja“, s ugyanígy szól a *szépapáról* is. CzF. ezt mondja róluk: „*Szépanya* Molnár Albert szerint nagyanya, öreganya, másik anyja (avia). Ma i nyelv en, legalább némely szójárások szerint az egy izzel távolabb eső nagyanya, t. i. a nagyszülék valamelyikének anyja, ósanya“. Ugyanígy ír CzF. a *szépapáról* is.*

Mindezekből látni tehát, hogy arra a kérdésre: Nyelvi szempontból jobb-e, a nagyapa apját nevezni szépapának és a nagyapa nagyapját dédapának, vagy viszont? sem igen-nel, sem pedig nem-nel nem felelhetünk. Ha úgy tetszik, ez is jó, amaz is jó. Itt csak a közmegegyezés dönthet, sőt a közmegegyezésnek döntenie is kell. E végből legcélszerűbbnek tartanám, ha a Tudomány-egyetem, Magy. Nemz. Múzeum, Orsz. Levéltár, a Magy. Genealogiai és Heraldikai Társaság szakfőrfiai, vagy pedig — minthogy mindezen intézeteink képviselői a Magy. Tud. Akadémia Történettudományi Bizottságának is tagjai — ez utóbbi bizottság mondana e kérdésben véleményt. Ez leghathatósabban előmozdítaná a közmegegyezés létrejövetelét.

SZILY KÁLMÁN.

Kettő. Egy cikkemben (MNy. IV. 157—159) azt állítottam, hogy a ‚zwei‘ jelentésű *kettő* ~ *kettő* az ‚entzwei‘ jelentésű *kettő* ~ *kettő*-ből lett. Hogy mi módon, arra nézve azt a véleményemet nyilvánítottam, hogy a *háromba: három, négybe: négy* analógiájára elvonással lett az ‚entzwei‘ jelentésű *kettőbe* ~ *kettőbe* alakból, melyben a lativusi -é van megtoldva a -be raggal. Zolnai (MNy. IV. 230) ellenem mond. Szerinte az efféle pleonasticus határozók általában kétségtelenül újabb fejlődések és az újszerű *kettőbe* ~ *kettőbe* határozókból a már 1282-ből kimutatható *kettő* ‚zwei‘ szavunkat már csak azért sem származtathatjuk, mert magáról a -be ragról tudjuk,

* A NySz.-beli *szépatya* cikk mindenestül törlendő. Hibás benne a forrás megjelölése, hibás az idézet olvasása. (Vö. *sib*, NySz. II: 1564.)

hogy csak a XIII. században kezd a *belé* határozószóból lassanként kialakulni. Szerinte bizonyos az, hogy a Halotti Beszéd és 1282 között még csak úgy beszéltek: *kettő-belé*, tehát akkor a *kettő* már is nominatívus volt, mert a *-belé*, *-belől* abban a korban még névutói szerepet játszott. Véleményem szerint Zolnai okoskodása hibás. Téved már abban is, hogy pleonasticus határozóinkat általában újabb fejlődésnek tartja. Hiszen az ily határozók keletkezésének oka az, hogy némely rag avul, erejét, körét veszti, némelyik fejlődik, lassanként a kiszorulónak helyébe lép: e nyelvbéli jelenség pedig régebb az OklSz. legrégebbi adatánál. A NyK.-ben vár közlésre egy czikkecském, mely arról szól, hogy a *hosszányira*-, *csöppnyire*-féle határozókban — melyeket bizonyára nem tart Zolnai újabb keletűeknek — eredetileg a *-nyi* nem képző volt, hanem amaz ősi lativusi ragunk, mely ma már csak népi nyelvben és megszűkülte szerepkörben él. Egy másik közléteendő czikkecskémben azt fejttem ki, hogy a *papékhoz*-, *papéknál*-féle határozóinkban is nem képző volt az *-ék*- eredetileg, hanem a nyomatékosító *-k*-val ellátott ősi lativusi *-é* ragunk, mely ezen *-ék* alakban a *-nyi* ragéhoz hasonló terjedtséggel és alkalmazással járatos. Zolnai másik ellenvetésére megjegyzem, hogy *-ba*, *-be* ragunknak a *belé* névutó csak etymologice elődje. Mai *-ba*, *-be* ragos határozóinknak azonban a régi nyelvben igen gyakran *-ban*, *-ben* ragosak felelnek meg. Régebben nemcsak *Szögedé* vagy *Szögedbe* mentek, hanem *Szögedben* is. Szenczi Molnár Albert szavaival ma is úgy éneklek, hogy: „vajjon színed eleiben — mikor jutok, élő Isten?” Ma félbe szakítunk, régen félben is szakítottak, ma egybe foglaltunk, régebben egyben is foglaltak, ma hosszába vágunk, fűrészelünk leginkább, régebben inkább hosszában. Ha ez utóbbi kifejezéssel a *‘ketté ~ kettő-be vág, fűrészel’* kifejezést összevetjük s ha megfigyeljük azt, hogy nyelvemlékeinkben a *belé* névutó és *-bel* rag lativusi értékben jelentkezik, nem arra jutunk csak, hogy a mai *ketté ~ kettő-he* helyett a HB. korában azt mondták: *ketté ~ kettő-ben*, hanem arra is, hogy helyette sohasem mondták ezt: *ketté ~ kettő-belé*. A *-ben* rag pedig a HB.-ben is *-ben* rag: *kebeleben helhezé* (ma: ‘kebelébe helyezze’). Egyébként a *kettő* etymológiája nem az ‘entzwei’ jelentésű *ketté ~ kettő-be* határozón fordul meg, melynek „gyakori használata biztosan” — mint Zolnai óhajtaná — csakugyan nem mutatható ki nyelvemlékeinkből, hanem azon, hogy ‘zwei’ jelentésű szavunk egyrészt sem collectiv, sem duális képzésűnek nem tekinthető, másrészt alakra egyez az ‘entzwei’ jelentésűvel. Már ennyiből elfogadhatjuk azt, hogy a határozói alak önállósult főnévvé, figyelembe véven, hogy nyelvünkben mily sok a határozóból lett névszó. Határozók voltak eredetileg — tudjuk — *-talan* *-telen* és — mint említettem — *-nyi* képzős melléknéveink, továbbá —, mint e folyóiratban megjelenendő czikkem fejtegeti — *-vány*, *-vény* képzős és — mint érintettem — denominális *-ék* képzős főnéveink stb. Hogy az ‘entzwei’ jelentésű *ketté ~ kettő* régebb a ‘zwei’ jelentésűnél, az kitűnik az előbbinek származásából. Az ugyanis a *két* < *két* szóból lett, holott ha alakulásakor meglelt volna a ‘zwei’ jelentésű *ketté ~ kettő*, mely a *két* szót csak jelzői szerepre szorította, akkor a lativusi rag a *ketté ~ kettő*-höz járult volna. Hogy e rag a vogulban szintén a *két* megfelelőjéhez járult, nem pedig az ebből duális képzővel alakult s a mi *kettő* szavunkkal azonos szerepű számnévhez, annak is ilyen oka van, tudniillik ez utóbbi alak csak később keletkezhetett a többi duális képzésű szavak hatása alatt. Végül még

helyreigazítom cikkemnek legutólját. Arról győződtem meg, hogy a ketten alak a *zwei* jelentésű *ketté*-ből lett: *kettén > *ketten*, mint *merevén* > *mereven* *innén* > *innen*.

Hogy Zolnai már rámutatott a *hármónk*-féle alakok származására, azt tavaly tavasszal megírt cikkem készültkor nem tudtam, de később észrevénem, jeleztem a NyudTárs. tavaly deczemberi fölolvadó ülésén. Ugyancsak ott az „entzwei” jelentésű *ketté* származását Szinnyeitől eltérően, kinek ebbeli véleményét cikkem írtakor még elfogadtam, a következőkép adtam elő: *kete-v-é > *ketvé > *ketté*, mint *viszo-h-á ~ *viszo-j-á ~ *viszo-v-á > *viszha* ~ *viszja* ~ *viszva* > *vissza*. Cikkemen azonban megírta óta nem változtattam.

MÉSZÖLY GEDEON.

Hangyál > **hangya** és **társai**. A köznyelvi *hangya* szónak a mai népnyelvben és a régi nyelvben *hangyál* alakja is van. Már eleve is valószínű, hogy ez utóbbi alakja az eredetibb, és rokonnyelvi alakjai (zürj. *kozul*, *kožil*, votj. *kužili*) ezt kétségtelenül bizonyítják is. A *csalán*-nak népnyelvi *csana* változata is csak a mássalhangzócsere *csanál*-ból fejlődhetett. *Muskotály*, *ispotály*, *harkály* és *sirály* mellett is vannak *muskota*, *ispota*, *harka* és *csira* alakok. (L. mindezeket MTsz.-ban). A *muskotály* és *ispotály* szóvégi *ly* hangja bizonyosan *l*-ből fejlődött, föltehetjük tehát, hogy a *harkály* és *sirály* is eredetibb *harkál és *sirál-ból valók, hogy tehát mind ez esetekben is tulajdonképen *-ál* (és nem *-ály*) > *-a* fejlődéssel állunk szemben. De mi lehet e fejlődés oka?

Azt hiszem az, hogy mássalhangzón kezdődő ragok és képzők előtt (esetleg összetételben is, vö. *hangyá-fészek* NySz.) elmarad az *l* (a mi a magyar nyelvterület nagy részén közönséges jelenség) s hogy a nyelvérzék hamis analogiatól vezettetve az ilyen nyelvjárási alakokból vonta* el az *-a* végű alanyeseteket. A *hangyának*, *csanába*, *ispotából*, *harkát*, stb. alakokat olyanoknak tekintette, a milyenek pl. *kalangyának*, *csatába*, *piskótából*, *barkát*, stb. s azért az ilyen *barkát*, *barkától*, *barkának*: *barka* analogiájára *harka*, *hangya*, *muskota* stb. alakok keletkeztek. Így magyarázandó a *halál* szónak a MTsz.-ban idézett furcsa többese, a *halák* is. A *halál* szónak rendes körülmények között nem szoktuk használni többesszámát. Mikor azonban egy versben kivételesen mégis szükség volt rá, a nép nyelvérzéke a *halának*, *halától*, *halát* stb. hatása alatt habozás nélkül megalkotta a *halák* alakot, mert pl. *kapának*, *kapától*, *kapát*, stb. alakokkal szemben is *kapák* áll a többesszámban. Hogy e *hangyál* > *hangya*-féle fejlődéseknek nem hangtani, hanem lélektani okuk van, azt negative bizonyíthatja még az a körülmény is, hogy *-ál* végű igék (pl. *ugrál*, *dobigál*, *álldogál*, stb.) nem rövidültek *-a* végűekre, mert az igeragozás körén belül nincsen semmi ok a nyelvérzéknek ilyen megtévedésére.

A *hangyál* > *hangya* magashangú párjaként szokták gyakran emlegetni a *körtvély*: *körtve*, *körte* esetét. E két szóvégi megfelelésre is még több példát lehet idézni. A Munkácsi idézte *görvély*: *göre* nem tartozik ugyan ide, mert az utóbbi csak sajtóhibából lett (vö. MNy. III. 161.), de ilyenek *seregély* és *serege*, *sértély* és *serte*, *terepély* és *telepe*. Az eddigiek után ez alakpárok keletkezésének magyarázata már nagyon könnyűnek látszik. Valószínű, hogy ezekben is *l*-ből fejlődött a szóvégi *ly*, tehát itt is fel lehetne tenni, hogy

az *-él-ből ugyanazon téves analogia útján lett az -e, a melyen az -álból az -a. E magyarázat azonban bizonyos nehézségekbe ütköznék.

Az első nehézség az, hogy *körte* és *serte* török etimonjai (vö. Gombocz Tör. jövsz.) a rövidebb, -e végű alakokat mutatják eredetibbnek, nem pedig az -él, -ély végűeket, melyeket a *hangyál* > *hangya*-félék példájára már eleve némi joggal régebbinek lehetett volna feltételezni. Itt tehát két eset lehetséges. Vagy az, hogy e szavaink származtatásában nem Gombocznak van igaza, hanem Munkácsinak, a ki l végű árja és kaukázusi szavakhoz csatolja őket (AKE. 424. 538). vagy pedig az, hogy a hosszabb alakok a magyar nyelvtörténeten belül keletkeztek. Ebben a kérdésben igen nehéz ítéletet mondani, mert a Gombocztól idézett török adatok alak és jelentés tekintetében olyan kifogástalanul egyeznek e két magyar szavunkkal, hogy alig tudunk az ő származtatása helyességében kételkedni. Ha elfogadjuk helyesnek, akkor talán arra lehetne gondolni, hogy *körtvély* (*körtély*) és *sertély* olyan belső analogia útján keletkezhettek, mint pl. a *fej*, vagy *száj* alakok, de ennek ismét akadálya egyfelől az, hogy ezeknek késő (XVII. és XVIII. sz.) fellépésével szemben *körtvél* v. *körtvély* már a legrégebb emlékek óta kimutatható, másfelől meg az, hogy mért találnánk akkor a *körtély*, *sertély* végén *j* helyett *ly* hangot? Egy szóvégi *j* > *ly* hangváltozásra alig lehetne kétségtelen példákat idézni.

Mínthogy e szavaink eredete, valamint hosszabb és rövidebb alakjuknak egymáshoz való viszonya ennyire homályos, kénytelenek vagyunk őket a további fejtegetésből egyelőre kizárni és csak a *seregély* > *serege* és *terepély* > *telepe* magyarázatára szorítkozni. E két esetben már semmi akadálya sincsen annak, hogy a hosszabb alakokat a *hangyál* > *hangya*-félék analogiájára eredetibbnek tartsuk, s az is nagyon valószínű, hogy szóvégi *ly* hangjuk *l*-ből való. És mégis azt hiszem, hogy *serege*, *telepe* nem ilyen hibás analogia, hanem igenis hangtani változás útján keletkezett.

A mennyire nyelvjárási irodalmunk erre nézve felvilágosítást nyújt, ú. l., hogy *é* után az *l* sokkal ritkábban szokott kiesni, mint *á* után, azért ez esetben valószínűbb az *ly*-ből kiinduló magyarázat. Azt hiszem, hogy az *ély*-ből előbb *éj* (= *éj*) kettőshangzó lett s ez aztán *é*-vé rövidült. *Seregé, *terepé nem mutathatók ugyan ki, de *borbély*, *bordély*, *kastély*, *kvártély*, *rostély*, *sordély* mellett van *barbé*, *burdély*, *kostély*, *rostély*, *surdély* (és *körtély* mellett is *körtély*). A szóvégi *é*-t azonban nem kedveli a magyar nyelv, és azért kétféle módon is igyekszik elkerülni. Vegyeshangú szókban következetesen *i* > *i* lép az ilyen *é* helyébe; így keletkezett pl. az előbbiekből *barbi*, *burdi*, *kastí* és *kasti*, *kovártí* és *kovárti*. (L. ezeket MTsz.) Magashangú szavakban ellenben néha *i* (bizonyára szintén *i* közvetítésével, vö. *csekély* > *kecsély* > *kecséj* > *kecsi*, MTsz.) pl. *ketté* > *szék. ketti*, *közé* > *közi*, *mégé* > *mégi*, *fekély* > *feki*, *kevély* > *kevi*, néha (*i* >) *i* és *e*, pl. *felé* > *feli* és *fele*, *fejszé > *fészi* és *fejsze*, *idé > *idi* és *ide*, *messzé > *messzi* és *messze*, *telé > *teli* és *tele*, (*körté* > *körti* és *körte*) stb. és végül néha csak *e* lesz a szóvégi *é*-ből, pl. 3. szem. igealakokban (*kére*, *kérne*, stb.) vagy a *bele*, *be* igekötőkben. E második alcsoportba tartozik e szerint *seregé > *seregi*, *serege*, és e harmadikba *terepé > *telepe*.

A *hangyál*-félék tehát az én véleményem szerint lélektani, a *seregél-félék pedig hangtani okból rövidültek meg. HORGER ANTAL.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Régi magyar gyógyszer-nevek. A régi magyar orvosok történetére vonatkozó kutatásaim közben gyakran volt alkalmam olyan magyar kifejezéseket, javarészt mesterszavakat olvasnom, melyeket a Nyelvtörténeti Szótárban és más alapvető nyelvészeti forrásainkban nem találhattam meg. Bár jómagam nem vagyok czéhbeli nyelvész és nem is szeretném, ha ez a kis közlemény idegen téren való hivalkodásnak látszanék, mégis úgy gondoltam, hogy nem lesz egészen kárba vesztett munka, ha ezt a szerény parergon-t is közzéteszem. Tulajdonképen folytatása ez annak a gyűjtésnek, mely a régi magyar betegségnevekről szól s mely az Orvosi Hetilap 1907-ki folyamának 34. és következő számaiban jelent meg.

Az alábbi kifejezések túlnyomó része hiányzik a NySz.-ből. Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy a NySz. anyagának gyűjtése közben nem vették figyelembe az olyan munkákat, a milyen pl. Torkos Jusztusz János „Taxa pharmaceutica Posoniensis“-e, mely valóságos vocabulárium a régi magyar gyógyszer-neveknek, növény-tani és egyéb természetrajzi kifejezésnek, szóval mindannak, mi az orvosi és gyógyszerészi gyakorlatban járatos volt. Jól tudom, hogy Torkos az ő kifejezései tekintélyes részét régebbi magyar szerzők irataiból vette, egy részét valószínűleg maga csinálta, illetőleg a latin vagy német kifejezést magyarra fordította; de kétségtelen, hogy a XVIII. század elején használatos népies szavakat is gyűjtötte, mert a Taxa előszavában azt mondja, hogy munkájához nemcsak Melius Herbariumát és más régi magyar orvosi írókat, hanem a saját manuscriptumát is felhasználta, mely utóbbit „Comaromii degens ibidemque ab Anno 1726 ad Annum 1731. Inclytorum Comitatum Comaromiensis et Strigoniensis physici ac medici munere defungens, magno studio congesserat.“

Azokat a kifejezéseket, melyek a NySz.-ből hiányzanak, vagy az itt szereplő jelentésük hiányzik belőle, szóval mindazokat a szavakat, melyek a NySz. kiegészítésére valók, csillaggal láttam el. Most, a munka befejeztével, úgy látom, czélszerűbb lett volna fordítva csinálnom, vagyis a NySz.-ban meglevőket jelölui ilyen módon, mert gyűjtésem legnagyobb része hiányzik a NySz.-ból. Az igazat megvallva, mikor e kifejezéseket irogatni kezdtem, nem gondoltam, hogy a csillagosok száma ennyire fog szaporodni. Megjegyzem még, hogy sok, a NySz.-ból ugyan hiányzó, de már a XVIII. század végéről való kifejezést nem csillagoztam meg, legfőljebb akkor, ha régi és népies eredete kétségtelennek látszott.

A kifejezéseket sok helyen tárgyi magyarázatokkal is elláttam. Ezek a magyarázatok sokszor okoztak nehéz munkát és fejtörést; pedig jó ideje foglalkozom a gyógyszerertannal és a materia medicá-

val. Sok kifejezésnek a mai értelemben való magyarázata hosszas-dalmas szakirodalmi kutatásnak az eredménye. De éppen ez a nehézség sarkalt arra, hogy azokat a tárgyi magyarázatokat is ott, a hol szükségesnek látszott, megadjam; mert kétségtelen, hogy a helyes magyarázat nem pharmacologusnak még sokkal fáradtságosabb, sőt nem egyszer tisztára lehetetlen volna. Mert mit ér az, hogy ha a NySz.-ban azt olvassa: „Csimazélő-fű: palaszék fű; spathula foetida; wandläuskraut. Mel: Herb. 40.“ Még ha tudja is, hogy nem csimazélő-fű (a minek semmi értelme sincsen), hanem csimasz-ölő-fű akar az lenni és ha észre is veszi, hogy a spathula ugyancsak sajtóhiba spathula helyett, akkor se fog sokra menni az értelem megállapításában, mert a spathula, mint növény-név, régen kiveszett s csak régi gyógyszeriani és növénytani munkákban való hosszas keresgélés után fogja megállapíthatni, hogy ez a spathula kifejezés az *Iris foetidissima* Linné (*Gladiolus foetidus*) nevű földközi-tengermelléki növényt jelenti. Vagy mit ér, ha a NySz.-ban azt olvassuk, hogy: „Ebfű-fű, borju orrű-fű: cyncephalaea, bucranion“, vagy: „Esztragorrű-fű: rostrum ciconiae“? Csak hosszas vesződés után fogja kideríteni, hogy az első a tátogatót vagy oroszlan-szájat (*Antirrhinum majus* L.), az utóbbi pedig a fodros gerelyt (*Geranium phaeum* L.) jelenti. Hogy csak még egy példát említsek: Tseh Márton Orv. K. egyik helyén ez a receptje olvasható: „Ha a ló izben, hajlásban meg-sebesedik, végy bábafig-gombát, egy lot *sárkányvért*, ezeket a sebhez tartsad és e kenettel gyógyítsad“. A NySz. a *sárkányvér*t *cinnabaris*-szal magyarázza. *Cinnabaris* pedig már régóta annyit jelent az orvosi nevezéktanban, hogy cinóber. Nagyön tévedne azonban, ki azt vélné, hogy Tseh M. az illető helyen ezt a kéneseő vegyületet ajánlja orvosságu. A *cinnabaris*-nak u. i. más értelme is volt régen; már Dioskorides így nevezte a *Calamus draco* L. nevű, Socotra szigetén s máshol található fának a gyantáját, melyet ma is rendesen sárkányvérnek, *sanguis draconis*-nak nevezünk. Ezt a *künnabari*-t, vagyis a Plinius-féle *cinnabari indica*-t azonban már a régi orvosok is gyakran össze-tévesztették a mai cinóberrel és a miniommal. Akkor azonban, mikor a Tseh M. munkája megjelent, nem ezeket, hanem az említett gyantát értették rajta.

Hasonló példák idézését a végtelenségig lehetne folytatni.

Szerény nézetem szerint az igazán hasznavehető, ideális nyelv-történeti szótár az volna, melyben a régi latin műszavak mai köz-használatú *aequivalensei* is fel volnának sorolva. Kétségtelen, hogy ez fáradtságos, nagy munka volna, melynek hibátlan elvégezéséhez nem volna elegendő a kizárólagos nyelvészeti tudás, hanem az illető tudományággal régóta foglalkozó szakemberek közreműködése is szükséges lenne.

Végül megjegyzem még, hogy a dolog természete szerint az alábbi gyógyszernevek közt sok botanikai, állat- és ásványtani kifejezés is akad; túlnyomó persze a növénynevek száma, mert orvosi célokra leggyakrabban növényeket használtak. Az egyes növények mai nevének megállapításában igen jó hasznát vettem Wagner-Mágocsy derék munkájának („Magyarország virágos növényei“, Bpest. 1903), melynek magyar nomenclaturáját mindenkinek, a ki hasonló munkával foglalkozik, a legmelegebben ajánlhatom. A régi magyar botanikusok szavainak legnagyobb része is föltalálható

benne; sajnos, a régi szerzők munkáira való utalás nélkül. A növények determinálása azonban így is sok esetben sikerült, ha a régi szerzőben és a Wagner-Mágócsy-féle könyvben található növény-leírást összehasonlítottam. Ahol a pontos és kétségtelen determinálás nem sikerült, vagy a hol a régi szerzőben említett deák kifejezésből könnyen kitalálható, hogy mi értendő rajta, ott meghagytam a régi nevezetet, úgy a mint az autorban olvasható. Helykimelés miatt le kellett mondanom arról, hogy determinálásaimat indokoljam is. Így is talán a kelleténél hosszabbra nyúlt ez a gyűjtemény, bár teljesnek korántsem mondható, mert igen sok olyan kifejezést, mely a latin vagy a német műszónak szemmel látható fordítása volt, elhagytam.

Gyűjtésem közben nagyon éreztem a XVI. századbeli magyar botanikusok munkáinak hiányát; ezek, sajnos, nem állottak rendelkezésemre. Mindazáltal régi botanikusaink szavainak legnagyobb része megtalálható ebben a gyűjteményben, mert Torkos, Csapó, Veszelszki és mások munkáiban, melyeket feldolgoztam, a régebbi kifejezések is majdnem mind előfordulnak.

Rövidítések magyarázata. 1. *A. Csere*: *Enc.*: Apáczai Csere, Magyar Encyclopaedia. Utrecht, 1653. 2. *All. L.*: Allatorvosi Lapok. 3. *Apor, Lev.*: Apor Péter verses művei és levelei. Szerk. Szádeczky. 4. *B.*: Ballagi Magyar-német szótára, 1881. 5. *Benkó*: Benkó I.: Az inárcsi Farkas-család története. N.-Kőrös, 1903. 6. *Bethlen K.*: Bethlen Kata életének maga által való leírása. Kiadta K. Papp M. Kolozsv. 1892. 7. *Born.*: Bornemissza Péter, Ördögi kísértetekről. 1578. 8. *Csapó József*: Kis gyermekek ismertetéje. Nagy-Károly, 1771. 9. *Csik.*: Csiksomlyói nyelvemlék. M. Gazd. Türt. Szemle, VI. 215. 10. *Csuzi Trag.*: Csuzi Cseh János, Tragoedia Podagrica, 1715. (Kézirat a N. Múzeumban; Oct. Hung. 159.) 11. *Demkó*: Demkó Kálmán: A. m. orvosi rend. tört. 12. *Domby*: Domby S., Orvosi tanítás. Pest, 1794. 13. *Elench.*: Fekete Imre Elenchusa. (N. Múz. Quart. lat. 2194.) 14. *Enyedi*: Enyedi János: Falusi emberek patikája, 1801. 15. *Erd. Porta*: Szalay L.: Erdélyés a porta. Pest, 1862. 16. *Ethn.*: Ethnografia, néprajzi folyóirat. 17. *É. G.*: Éble Gábor: Károlyi Ferencz gróf és kora. Budapest, 1893. 18. *Fekete*: A magyarországi ragályos és járványos kórok története. Debreczen, 1874. 19. *Frick*: Alchymia. Cod. saec. XVIII. (1733.) Latin kézirat a Nemz. Múzeumban (Quart. lat. 586.) E. kodex 105. lapján a latin-magyar növényneveknek hosszú lajstroma kezdődik, melynek jórésze kétségtelenül Miskolczy Ferencz „Manuale chirurgicum” cz. munkájából van kiírva. 20. *Gdt. Sz.*: Gazdaságtörténelmi Szemle. 21. *Gy. F.*: Győri Füzetek. 22. *Gyógy.*: Gyógyászat. 23. *Halm. Napl.*: Halmágyi István naplói. (Monumenta, Irók, 38. köt.) 24. *Házi Orv.*: [Juhász Máté.] Házi különös orvosságok. Kolozsvárott, 1768.¹ 25. *Holfert*: Volkstümliche Namen der Arzneimittel, Berlin, 1906. 26. *H. W.*: Wagner-Mágócsy: Magyarország virágos növényei. Budapest, 1903. 27. *Jourdan*: Pharmacopoea universalis. 2. kötet. Weimar, 1832. 28. *Karl.*: Karlovszky G.: A gyógyszerek magyar tudományos, népies és tájelnevezései. Budapest, 1887. 29. *Kár. Okl.*: Gróf Károlyi-család oklevéltára. 30. *K. C.*: Herzfelder A. D.: A kolozsvári codex. Egy XVI. századbeli chemicali kézirat ismertetése. (Kolozsvári Cementes János munkája.) Budapest, 1897. 31. *Kom. Diar.*: Komáromi János diáriuma; közli Nagy Iván. Pest, 1861. 32. *Könyvsz.*: Magyar Könyvszemle. 33. *Lev. Tár.*: Leveles Tár. 34. *Linz.*: Linzbauer, Codex sanitariomedicinalis Hungariae. 35. *Mar.*: Marikowszki Márton: A néphez való tudósítás stb. N.-Károly, 1772. 36. *Mátyus István*: Ó és új diatetika. 1787. 37. *Misk.*: Miskolczy Ferencz: Manuale chirurgicum. Győr, 1742. 38. *Mocsi*: Mocsi Károly: A bábamesterség eleji. Pest, 1784. 39. *Molnár*: Orvosi törvény. 1814. 40. *M. P.*: Mesterházy Péter jegyzőkönyve. Ismerteti Tolnai Vilmos. (M. Nyr. 1905. 509. és Allatorvosi Lapok, 1906. 200.) 41. *Nád. Lev.*: Nádasdy Tamás családi levelezése. Szerk. Károlyi A. és Szalay J.

Bpest, 1882. 42. *Nemz. Lov.*: Mátyus N. János: A nemzeti lovag. Pest⁴ 1828. 43. *NMűz.*: Nemzeti Múzeum levéltára. 44. *NySz.*: Nyelvtört. Szótár. 45. *Offner*: A himlőnek a juhokban való beoltásáról irt oktatás. Kolozsvár, 1803. 46. *Orv. K.*: Orvosságok könyve. (Kézirat a Termétd. Társulat könyvtárában, a 18. sz. első feléből.) 47. *OSz.*: Oklevél Szótár. 48. *Patik. Luk.*: Patikai Lukátsnak oktatásai a lovaknak stb. betegségeiről. Pest, 1792. 49. *Pethő*: Pethő Gergely: Magyar Krónika. Kassa, 1729. 50. *PP. Pax.*: Páriz Pápai: Pax corporis 1701. 51. *Pray, Marg.*: Pray, Vita S. Elisabethea, necnon B. Margaritae Virginis. Tyrnav. 1770. 52. *Prób. Okt.*: Probákból szedett oktatás stb. Pozsony, 1780. 53. *Quellen*: Quellen z. Gesch. d. Stadt Brassó. 54. *Rácz Borb.*: Rácz Sámuel: A borbélyi tanításoknak első darabja. Pest, 1794. 55. *Radv. Szak.*: Radvánszky: Régi magyar szakácskönyvek. Budapest, 1893. 56. *RMK.*: Régi magyar költők tára. Közzéteszi Szilády Áron. 57. *Rohlwes*: Barom orvos könyve, ford. K. Pethe F. (1827). *Rumy Mon.*: Rumy, Monumenta Hungarica. 58. *Sebők* Sándor: Diss. inaug. medicobotan. de Tataria Hungar. Vienn. 1779. 59. *Sokf.*: Sándor István, Sokféle. 60. Sz.: Századok. 61. *Szávay*: Győr monografiája, 1896. 62. *Székely*: Gróf Székely Ádám: A marhák körül való austriai rend-tartás. Szeben, 1763. 63. Sz. *Hártó*: Szokolay Hártó János: Kecskemét városának történetirai ismertetése. Kecskemét, 1846. 64. Sz. K.: Szily Kálmán: Az első állatorvosi könyv magyar nyelven. (Term. Közlöny, 360. füzet.) 65. *Thaly R. T.*: Thaly Kálmán: Rákóczy Tár. 66. *Thurzó*: Lev. Gróf Thurzó György levelei nejéhez. Budapest, 1876. 68. *Tolnay Sebgy.*: Tolnay Sándor: A barom-állatok sebgyógyítása tudományáról. Bécs, 1785. 69. *Torkos*: Taxa pharmac. Posoniensis 1745. 70. *Csapó*: Új füves és virágos magyar kert. Pozsony, 1775. 71. *Csorba* József: Hygiastika. Pest, 1829. 72. *Madaai D. S.*: Szükséges oktatás stb. 1739. 73. *Szent-Mihályi Mihály*: Házi orvosságok. Vác, 1791. (Szentm.) 74. *Szind.*: A lovak orvoslásáról. Ford. Német Mihály. Pozsony, 1796. 75. *Váli*: Nedelicz Váli Mihály: Házi orvos szótárocska, 1759. (Az utalások az 1797. évi kiadásra.) 76. *Veszelszki Antal*: A növény-plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény. Pest, 1798. (Sok jó régi magyar szó, különösen a Dunántúlról.)

*Ábel vére: Sanguis draconis, sárkányvér. Aprón törtt Abel vérét (Sanguis Draconis) vagy tömjént közibe elegyítvén. (PP. Pax 143, 313, 314; Torkos 6. lap.)

*Adomány: adag; dosis. Az elégséges adomány (dosis justa) annyi, a mennyit a beteg elszedhet (ACsere: Enc. 191).

*Afrózia-víz: Morocz Erzsébet 1684-ben azt írja Radvánszky Györgynek (Lev. Tár. II. 384.): „kérem szeretettel, az minémű Afrosia vizet ígért Kd énnekem, azon vizet ezen alkalmatossággal együtt, egy kevés rózsavízzel együtt, meg küldeni ne nehezeltelje.“ Ezen afrózia-víz kétségtelenül nem egyéb, mint az *Aqua euphrasiae*, az *Euphrasia officinalis*

L.-ből lepárolással készített illatos víz, melyet a régiek nagyon gyakran használtak szemvíznek; magát a növényt a régi magyar botanikusok *szentiszttó* vagy *szemvigasztaló-fűnek* is nevezték.

Agármony-fű; vitézfű: orchis. (Frick.)

*Ajer: valami ismeretlen összetételű folyadék. Ennek utána vedd a másik aranyszínű vizet, ki mondatik ajernak. (K. C. 42.)

*Alma-ír: unguentum pomatum. Kennyék a vese táját... alma irrel (pomatum), PP. Pax 202.

*Alombik: lombik, alembicum. Mindezeket alombikon át destilláld gyenge tűzön. (K. C. 38.) V. ö. Töküveg.

* E kiadást, mely birtokomban van, Szinnyei nem említi az ő természet-tudományi és matematikai könyvészetében.

*Álomhozó fű: lásd Nagy drágulya.

*Alutó: remedium narcoticum, altatószer. Nem kell mindjárt valami alutóval el-bódítani a gyermek fejét (PP. Pax 323).

**Angyal édes-gyökér*: polypodium vulgare; engelsüsz, süszfarn (Csapó: 10).

*Angyal-gyökér: radix angelicae; angelica-wurtzel. (1745; Torkos, 9. lap.)

*Angyalrúgtafú, pénzlevelű fű, nádráfú (Csapó 220.). Mai neve: pénzlevelű lizinka; Lysimachia nummularia L.

*Anyaméh-szegfű: anthophylli; mutter-nelken (1745; Torkos). A Caryophyllus aromaticus L. fának éretlen, megszáritott termései vagy bogyói; ellentétben közönséges szegfű-vel (caryophylli; gewürtz-nägelein; u. o.).

*Anyaszegfű; anthophyllus). (Mátyus: IV, 341.) Az Eugenia aromatica Baill. nevű fának, mely a szegfűszeget is szolgáltatja, éretlen, megszáritott termései vagy bogyói, melyek valamivel hosszabbak és vastagabbak, mint a közönséges szegfűszeg.

*Apateka: apotheca, pharmacopolium (1608-ból) Weszprémi: Succincta etc. III. 232.

**Apró harisnya-csalán*: urtica minor (Veszelszki 449).

*Apró lilium, mezei dárdátska (Csapó 160.). Mai neve: Gladiolus communis L.

*Apró mag: semen ammeos. (Frick.)

**Apró szerecsen-mag*: semen ammeos, cretischer ammeysamen. (Torkos, 11. lap.)

*Arabiai balzsam: Balsamus de Meccha, seu opobalsamum; opobalsam. (1745; Torkos, 5. lap.)

*Arabiai gyopár: flores stoechadis Arabicae (1745; Torkos, 3. lap.) Mai növénytani neve: Lavandula stoechas Linn.

**Aranyyal versengő*: chelido-

nium minus (PP. Pax 244.) ch. majus (Csapó 91.).

*Aranyos istápfű: solidago virga aurea; gulden wund-kraut (Csapó 13.).

*Aranyos kékkő: lapis lazuli; lazur-stein. (Torkos, 14. lap.)

*Aranysztnű kő: talcum solis (Gömöri, A pestisről való orvosi tanácslás, 88.).

*Arany-tajték: lithargyrum auri (Frick.). A sötétebbsárga színű ólomoxid vagy glét, melyet chrysisis-nek, ném. gold-glätte is neveztek.

*Aranytyukmony: ovum aureum; electuarium de ovo aureo; elect. regis. Ovum aureum vagy aranytyukmony, mely a Maximilian császár nevét viseli (PP. Pax 271.) Pestis ellen való szer, melyet Ritius Pál magyar királyi orvos talált fel a XVI. században.

*Aron-por: Minden közhíves embernek leg először... Aaron port kell innya adni borban... Az Aaron port patikában találni (Orv. K. 40.). Nem egyéb, mint a régi Pulvis ari v. de aro; kontyvirág porát tartalmazó orvosság.

*Aron szakáll. *Aron szakállja*, *borjúláb-gyökér*: radix ari; aron-wurtzel. (1745; Torkos, 9. lap.)

*Árpa-répa: csicsóka; helianthus tuberosus. (Csapó 14.)

*Árpaszem: granum, szemer, (mint orvosi súlymérték; 0.073 gramm.). (Egy) scrupulus, mely húsz árpa szemet nyom (ACsere: Enc. 196.).

*Artifőla: Scorzonera hortensis vel Hispanica; artifi, haberwurz. (Csapó 15.)

*Árvalány haja. *Igaz árvalány haja*: herba adianthi nigri, seu capilli Veneris; frauen-haar. *Közönséges á. l. h.*: herba adianthi vulgaris, seu filiculae capillaris, ordinari frauen-haar. (1745; Torkos, 6. lap.)

*Asszony ága: Juniperus sabina L. Sabina nevű fűnek mind magyarul, mind deákul egy a neve;

hanem e mellett az együgyű magyar öregasszonyok asszonyágának nevezik. (1759, Váli; 150.) Beythénél, Meliusnál: „boldog asszony ága“ (vö. NySz.).

**Átkozott tövis*k: lásd: *Ördög-kerिंगő*.

*Babfü: aconitum (Veszelszki 23.).

*Bablevelű fű: kerti varjúháj; *Sedum fabaria* Koch. (Csapó 19: „sülyfűnek is nevezik, de helytelenül.“) V. ö. Pópiom.

*Bajfü: *Chenopodium botrys* L., bárányfarkú libatop. (Csapó 98.)

(Folyt. köv.)

*Bajfü-mag: 1. *bacca lauri*; babérbogyó. Vízellés ellen: bajfü magot borban add meginnia. (Csiks. 218.) Bajfü magot, gyöngybért törj öszvő (u. o.). Egy löt bajfü magot (u. o. 220.). Kéress az patikában *laurea bakot*, magyarul bajfü magot (u. o. 221.) Mátyus IV. 436, 437. Megjegyzem, hogy a babérlevelet ma *bajfa-levélnék*, *bajfü-levélnék* és *bajnokfa-levélnék* is mondja a nép. (Karl. 13.) 2. *Amomum cardamomum* termése. (Mátyus IV. 348, 349.)

DR. KOSSA GYULA.

KÜLÖNFÉLÉK.

A „Magyar Nyelv szerkesztőségében“ a jelen füzetrel változás állott be. Pápay József szerkesztőtársunk ugyanis a debreczeni főiskolában a magyar és összehasonlító nyelvtudomány tanárának választatott meg. Ennek következtében Budapestről eltávozván, Társaságunk jegyzőségéről, valamint a Magyar Nyelv szerkesztésében való részvételtől kénytelen volt lemondani. Egyfelől örülünk az őt ért kitüntetésnek, másfelől sajnáljuk, hogy tőle mint szerkesztőtársunktól meg kellett válnunk. Birjuk azonban igéretét, hogy folyóiratunknak ezentúl is munkatársa lesz. A SZERKESZTŐSÉG.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1908 május havi felolvasó ülésén Böszörményi Géza *Jelentéstani fejtegetések régi magyar nyelvészeknél* czímen egy nagyobb jelentéstani munkájának néhány fejezetét mutatta be. A munka, a mely úgy látszik, egy hosszabb tanulmány-sorozatnak első kötete, azóta meg is jelent; czíme: *Tanulmányok a magyar-ugor nyelvek összehasonlító jelentésánához. I. rész. Assimilációs jelentésváltozások a Kalevalában. Budapest, 1908.* Két részre oszlik; az első fejezet (bevezetésefele 9—59 l.) a „magyar jelentéstani irodalmának történeti átnézetét adja“. A második fejezet (60—129 l.) a Kalevala assimilációs jelentésváltozásait tárgyalja (assimilatio Wundt terminológiája szerint ugyanazon értekezőterülethez tartozó képzetek társulása), összevetve vele a magyar nyelv és a rokonnyelvek hasonló tüneményeit.

Magyar Tudományos Akadémia. 1. *Gombocz Zoltán* 1908 május 4-én „A magyar hangok időtartama“ czímen olvasott fel. Értekezése kivonata egy hosszabb tanulmánynak, a melyet Meyer A. Ernő uppsalai fonetikussal együtt irt s a mely „Zur ungarischen phonetik“ czímen az uppsalai „Le Monde Orientale“ 1907—8-iki évfolyamában fog megjelenni.

A szerzők pontos mérések alapján a magyar hangok abszolút időtartamát (ill. időtartamait) állapítják meg, s azt vizsgálják, hogy a quantitás milyen kapcsolatban van a képzésmóddal és a fonetikai helyzettel. A megállapított tételek közül a következő kettőt emelhetjük ki. Ha a magánhangzókat átlagos időtartamuk szerint sorozatba állítjuk, a következő két egymásnak majdnem egészen megfelelő sort kapjuk. Rövid (széles ejtésű) magánhangzók: *i, u, ü, o, é, ö, e, a*; hosszú (szűk ejtésű) magánhangzók: *í, ú, é, ő, ó, ő, á.* Vagyis a magyar magánhangzók időtartama — ceteris paribus — függ az illető vocalis jellemző nyelvválásától, olyanformán, hogy

a legmagasabb nyelvvállásnak a legrövidebb, a legalacsonyabbnak a leghosszabb időtartam felel meg.

Szoros kapcsolat van a magánhangzók és a szótagzáró mássalhangzók időtartamai között is. A mássalhangzók közül általában leghosszabbak a pillanatnyi hangok, rövidebbek a fűvők s legrövidebbek a folyékony és az orrhangok. A megelőző magánhangzó időtartama — éppen megfordítva — leghosszabb az orrhangok és folyékonyak, s legrövidebb a pillanatnyi hangok előtt.

A megállapított tételek nemcsak általános beszédphysiologiai, hanem nyelvtörténeti szempontból is értékesek.

2. 1908 május 4-én *Mészáros Gyula* vendég bemutatja jelentését a Volga vidékén tett hosszabb tanulmányútjáról, a melynek czéjja első sorban a csuvasok s mellékesen a kazáni tatárok hitvilágának, szokásainak és nyelvének kutatása volt. A magával hozott gazdag népköltési, folklorisztikai s lexicographiai anyag, a mely összevéve több kötetre terjed, nyeresége lesz nyelvészeti irodalmunknak.

Melich János 1908 május 25-én „A magyar helyesírás korszakai és Dévai Bíró Mátyás „Orthographia Ungarica-ja“ czímen tartott felolvasást. A felolvasó a Magyar Könyvszemlében közzétette Dévai Orthographiájának hasonmását (értékezése s a facsimile a Magy. Nyelvtud. Társaság kiadványai közt is meg fog jelenni) s ezzel kapcsolatban felolvasásában kifejtette a magyar helyesírás korszakairól való nézetét.

Magyar szavakat kétféle ábéczével jegyezték fel: göröggel (a bizánczi írónál s a veszprémvölgyi apácák görög oklevelében előforduló magyar tulajdonnevek) és latinnal. A magyar hangtörténet szempontjából különösen azok az esetek értékesek, mikor ugyanaz a magyar szó mind latin, mind görög ábéczével fel van jegyezve (γριντζαρ: *grincear*: Μορτζης: *Moris*).

A latin betűs magyar helyesírás történetében a felolvasó, részben palaeographiai alapon, a következő korszakokat különbözteti meg. 1. A legrégebb időktől Szt. Lászlóig. Jellemző sajátosságai az *s* és *zs*-nek *s*-sel, az *sz* és *z*-nek *z*-vel való írása; a *gy* hangot minden helyzetben *g*, a *h-t* *ch* jeleli. 2. A francia hatás korszaka a tatárdúlásig. A *cs* jele ebben a korszakban *s*, később *ch*, az *ny*-é *nh*, az *sz*-é *e* és *i* előtt *sc*. 3. Az olasz hatás korszaka 1440 tájáig (a husszita korig). Jellemző sajátosságai: a *g-t* *e* és *i* előtt *gh*-val, a *cs-t* *e* és *i* előtt *c*-vel jelelik. 4. A husszita helyesírás hatása 1440—1525. Jellemző sajátosságai a diakritikus jelek alkalmazása, az időtartam szórványos jelelése, a *cs* hangnak *cz*-vel való jelzése. 5. Az erasmista helyesírás hatása 1525—1570; ekkor lép fel a horgase s a quantitás jelelése következetessé lesz. 6. A protestáns és a katolikus írók helyesírása 1708-ig. 7. 1708—1771 Tsétsi helyesírása. 8. 1771—1832 a Nemzeti iskola (Révai) és 9. 1832— az Akadémia helyesírása.

Szamosközy és Miechov. Munkácsi Bernát az Ethnográfia X. kötetében (249—251. l.) ismertette *Mathias de Miechov* krakói orvosnak és kanonoknak 1517-ben megjelent „*Tractatus de duabus Sarmatijs: Asiana et Europiana*“ etc. című érdekes művecskéjét, a mely először tájékoztatja Európát Oroszország újonnan szerzett keleti tartományairól s először hozza szóba a magyarok és az aralvidéki ugorok nyelvének hasonlatosságát is.

Miechov könyve a maga korában nagy feltűnést keltett; több európai nyelvre lefordították s hogy a magyar nyelv hovatartozásáról való nézetét nálunk is ismerték már a XVI. században is, arról a medgyesi *Toppeltinus* (Töppelt) *Lőrincz* egy érdekes idézete tanúskodik. *Toppeltinus* ismert munkájában (*Origines et occasus Transylvanorum; seu erutae nationes Transylvaniae, earumque ultimi temporis revolutiones*, Lyon, 1667: második kiadása Bécsben, 1762-ben jelent meg) a magyarság eredetével foglalkozó fejezetben „*Joannes Samoscius*“ „*De originibus Hungaricis*“ című kéziratából többek közt a következő érdekes helyet idézi: „*Nec de Hungarorum Asiatica patria litem antehac quisquam, veluti de re minime controversa, movere ausus est, praeter Matthiam Michovium, qui Critici persona indutus, futili*

temeritate in Septentrionis nescio quas voragines gentis Vngaricae primordia intrusit“.

Megjegyzendő, hogy a *Toppeltinustól* említett s felhasznált kéziratot a „magyarok eredetéről“ a XVIII. században még *Czwittinger Dávid* is ismerte: „Similiter Stephani Szamosi Codex quidam Ms. de Originibus Hungaricis in Hungaria admodum celebris est, tum propter antiquitates regni accurate enucleatas, tum propter alias in Hungaria res olim gestas“ (Specimen, 52—3. l.). *Horányi* (Nova Memoria, III. 580) és *Haner* (Adversaria . . .) már csak hírből ismerik. Alig kételkedhetünk abban, hogy *Toppeltinus* „Joannes Samoscius“-a és *Czwittinger* „Stephanus Samossius“-a egy és ugyanaz az író, t. i. Szamosközy István, az ismert historiographus (vö. Szamosközy István történeti maradványai. Kiadta *Szilágyi Sándor*. Mon. Scriptorum. XXI. p. XI—XII.).

A magyar-ugor nyelvrokonság első említését tehát hazánkban ugyanaz a nemzeti hiúságból fakadt ellenszenv fogadta, a mely ellen a mult században Hunfalvy és Budenz küzdött, s a mely talán még ma sem szűnt meg teljesen.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

ROVÁS.

1. Megjegyzések Erdős János hódmezővásárhelyi adataira. (Vö. MNy. 2: 43, 92, 234, 431.) *Epetus* 30—40 esztendővel ezelőtt gyakori volt, ma fehér holló. *Gulimásztí, papsipka, pipa-miller-gyökér, száz itcze bor, kancza marina* szólásformákat se a nép, se a patikusok nem ismerik.

Hótt-korom, hótt-kolomp nem tájszó. Az Eau de Cologne népi neve: *otkolom, otkolony*.

Enyvő, eresztő, göcsöre, gógyó, hidegteleős-adogató, hőkkencs, kalányi (madár), kapaczimör, korpa báró, krumplin hizott, karó, katraecz, kontra-bont, kofaczug, kosza, kotak, lisztöl, malompör, nád-ló, nagy éhön vár-megye, nem élő (gyermek), német hasú, nyikog, másfél tojás, masina (ember), moslékol, takonypart, lehetetlenséggel határos, ordombéli boszorkány, radnai füttyürütyű, szentesi, szögedi, makói, orosházi szólások, szók a kitett értelemben ismeretlenek.

Előmozsija, fíngabolyó, gyufina, gyula-kisasszony, habutyol, iszravöszt, krétás, monárszömmü csillag, mestör lepény, nyaldván, mögöhedd, cserepesik, csuka, csüvön-f, Dupó Sári, baszuta Benkő, bikfa tülök, foglyos, csipalagos, csöngettyű, bödörgös egyáltalán nem tájszók. Ez is: *falrahugyozó, Bandi lögyek, bodza túró* csak néhanapján alkalmazott alig-alig ismert tréfás szólások.

Nem egészen szabatosak: *iha, kertész-pecsőnye, mēncse, oan, oam, mim más, Vaj Istán, mēgmond, göggös, lilikős, baus sodró, buffogató, cselleng, édsám, helyesen: ihan, k.-pöcsőnye, möncse, ojan, mi más, v. milyen más, Vajistán, mögmond, gögös, lilikős, bajussodró, bufogató, csellöng éds anyám, nagyon ritkán éd's anyám.*

Aczél tükör, helyesen aczél-t., nyílt, hosszú é-vel. Lábszár-tekerő csak előfordul, de rendes, általános alakja: *lábszárkapca. Lajtorja-tüsök*: iringó (Ering. camp.) Dehogy! — Hiszen már maga a *lajtorja* sem általános, csak a finomkodó, nadrágos emberek mondják, az a tüsök pedig a *Spinae Laurae*, nevén *p. . . a-rajtojja*.

Az idegen nevek tréfás, csúfoló, hangutánzó alakjait, a hány ember, annyifélekép ejtik és sem a közlöttek, sem más egyetlenegy se lett általános ismert. egy se vált tájszóvá.

A *takonypart* nem pofaszakál, hanem a. m. takon- v. takonypócz. Pofaszakál: *pakonpart*.

Moslékol: eszik. — Nem a! Helyesen 1. beszédben gyaláz, 2. az éjjeli edény tartalmával leönt. Nyilája, az én Istenem. Teljesen ismeretlen

szólás. Mögypillésödött félszázaddal ezelőtt a bor, azóta a hordók a tyúkölpadlásra, vagy tűzre vándoroltak a filloxera miatt s így e szó is feledésbe merült.

Lepetyől, helyesen: 1. a kutya, macska, mikor iszik; 2. a ki vagy kell. vagy nem, mindig beszél. *Lingáz, lófrangol* csak előfordulnak, általános alakjuk *lóggáz, lófringol*.

De nagy úr az úr stb. mindig így: *de nagy úr az úr, nem tom tuggyajé?*

A csupa vásárhelyi, igazi nép nem ismeri a csuszpájszokat, a száraz-paszurt, borsót, stb., hanem azt mondja: leves, mártás, törtpaszur, borsó. *Száraz* jelzővel szokásos csak a *szárazgaluska, száraztészta*.

Az ennivalók közt van: csicsóka v. zsióka. Ha értek magyarul, annyit jelent ez, hogy a *csicsókának* nevezett növényt *zsiókának* is hívják; más szóval: ugyanazonegy növényt két különböző névvel és pedig 1. csicsókának, 2. zsiókának nevezik. Háromszoros tévedés. I. a kérdéses növény népi neve: zsiók; II. a csicsóka nem zsiók; III. sem a csicsóka, sem a zsiók nem emberi táplálék. Valamikor régen a magló disznók ették.

A *zsiók* szó a Természettudományi Közleményekben és a természetrajzi könyvekben tapasztalatom szerint eddig ismeretlen. Tudtommal Szinnyei MTSz. II. 1078; Ballagi MNySz. II. 773 és Erdős J. a MNy. 1906. 93. l. foglalkozik vele csak. Úgy azonban, hogy együttvéve a három sem ér egy ütet ta-plót. Azok szerint a zsiók = Potamogeton natans; = Trapa nat.; = Typha latifolia gyökere; = Helianthus Tuberosus. — A szegény, így meg-rágalmazott *zsiók* pedig még ezek után is csak marad, a mi kezdeti-től fogva va-la: *zsiók, Lythrum palustris*.

A hódmezővásárhelyi nyelvjárás egyik tulajdonsága, hogy a szót kezdő magánhangzóhoz, a mondatban előtte való némely szó mássalhangzó véghangja hátravetődik, I. alább pl. I.; a névelő szerepű az mutató névmás z-je pedig nemcsak magánhangzó előtt, pl. II., hanem mássalhangzó előtt is hátrakapcsolódik, pl. III., de ahhoz hasonul és értékeiből veszít. Nem forr ehhez (az utána hangzó szóhoz) és nem válik meg teljesen amattól, eredeti helyétől, s mintegy a távolság közepén van. Megfelelő írásmóddal pl. az előbbi I., II., III.-hoz.

I. kö-lóra; á-^u-valá; há-^u-ajtó; Pa-^u-ángyó, stb.

II. a-^u-jság; a-^u-embör; a-^u-étel; a-^u-idő; a-^u-ajtó stb.

III. a-^u-gáton; a-^u-lapáton; a-^u-kántor és a többi.

A hátravetett hang értéke minden esetben csökken. Olykor alig észre-vehető mennyiséggel, főleg magánhangzó előtt, máskor alig marad valami, különösen mássalhangzó előtt; de egészen sosem enyészik el.

Ha két egymást követő szó közül az elsőnek véghangja, a másodiknak kezdőhangja mássalhangzó, pl. *egy kicsi, add csak, nagy sár* és a többi; a vég- és kezdőhangok között sok esetben alkalmazkodás, hasonulás jön létre: *ék kicsi, acs csak, nas sár* stb. Ilyenkor, ennekfolytán, valamint a hátrakapcsolódás eseteiben, a két szó közül eltűnik a holtpont s a két hang-csoport *egy hullámmá* alakul. Miből meg, nagyon természetesen, folyékony-ság, lágy-ság származik. Megfelelő írásmód az összekötőjel alkalmazása lehet: pl. *acs-csak, nas-sár, ek-kicsi* stb. és a többi.

Erdős János írásmódját nem tarthatjuk helyesnek. CSOKÁN PÁL.

Néhány megjegyzés Csokán Pál megjegyzéseire. Azon különös helyzetnek, a melybe Csokán Pál úr fenti sorai folytán jutottam, magam vagyok az oka. Gyűjteményem közlésének kezdetén jeleznem kellett volna azon időt, a melyből annak anyaga származik; meg kellett volna emlitenem, hogy annak túlnyomó része 35–40 év előttről való. Ez által Csokán Pál urat megkímélhettem volna azon fáradságtól, melyet czikkének megírására fordított s az arra elhasznált hosszú időt inkább gyűjtésének gyarapítására használhatta volna fel. Ezeket tudva, megfelelő tárgyilagossággal és minden elragadtatás nélkül tekintve a dolgot, ez az eset arra tanít bennünket, hogy a mostani gyorsan változó időben, népnyelvünknek jelentékeny részét már a közvetlenül utánunk következő nemzedék sem érti; mert az idő a szavaknak és szólásmódoknak más értelmet adott, mint

a melylyel azok alig néhány évtized előtt felruházva voltak; egyes szavak és szólások pedig teljesen kiveszték a használatból. Ez az eset intő példaul és egyúttal serkentésül szolgálhat mindazoknak, kik nyelvünk veszendőbe menő anyagát gyűjtögetik, hogy munkájukkal ne késedelmeskedjenek, hanem lassanak hozzá komolyan, mert rövid idő múlva hiábavaló lesz minden igyekezet. Ebben a munkában minden megmentett morzsa kincset ér nekünk. Gyűjtsünk minél szorgalmasabban; a kritikát pedig hagyjuk nálunknál hivottabb emberekre.

A czikk kifogásaira megjegyzem, hogy közleményeimben sajtóhiba a *kertész pecsönye*, — pöcsönye helyett; *mencse*, möncse helyett; *mimmás*, mint más helyett: *még mond*, mög mond helyett; tollhiba *Vaj Istán*, Vajistán helyett. Gögös helyett *göggös*-t perszóniás furcsaság gyanánt mutattam be. Az idegen nevek elferdítését feltűntető néhány példa arra való, hogy megmutassa, miképpen küzdi le a nép az idegen szavak kiejtésével járó nehézségeket s e közben a szó vagy név milyen különös, sokszor váratlan alakot vesz föl. Téved Csokán úr, midőn azt állítja, hogy azok közül egyetlen egy sem vált tájszová; mert például a G . . . . . ss czég már régen megszűnt, de a nép száján e névnek elferdített alakja évtizedeken át tovább élt; Dani görög, Kristó görög már rég elhalt, de teljesen magyarrá lett utódaikat a nép még sokáig így nevezte; vezetéknévüket alig ismerték és a ki tudta, az is úgy ejtette ki, hogy nem volt benne köszönet. Az enni-valók között kifogásolt *zsiókat* magam sem ismerem, de hogy azt a vásárhelyi gyerekek valamikor ették, arról olyan ember tesz tanúbizonyságot, a kinek szavában föltétlenül megbízom. A tájszók kiejtésének, hangsúlyozásának helyes leírási módja felett azt hiszem, már sokan törték a fejüket, de — úgy látszik — eddig eredménytelenül: mert azt betűkkel, nyomdai jelekkel, vagy akár kótával is kifejezni, tökéletlen munka marad. Itt még a fonográf sem segít. Én általánosságban a MTsz. megkülönböztetéseit követtem; eleinte nagyon hiányosan, később — nagyobb gyakorlatot szerezve — megfelelőbb módon, de úgy vélem, hogy az efféléknek hű visszaadását technikai okok is akadályozzák. Két szó közé helyezett vízszintes vonalka (—) alkalmazását nem tartom megfelelőnek; ez a vonal épp úgy jelenthet összekötést, mint szétválasztást. Egyik kéziratomban ivalakú vonalat alkalmaztam az összefoglalás jeléül [a[~]zéggyik kezibe ét[~]tojás, am[~]másikba éd[~]darab könyér], mely egyszersmind az időtartamot is érzékítheti; ez az írásmód, úgy vélem, megfelelőbb, mintha például így írtam volna: a- mmásik.

Egyebekre nézve fentartom mindazokat, a melyek gyűjtésemben foglaltatnak.

ERDŐS JÁNOS.

NÉP NYELV.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

I.

Faral: oda adja magát. A *kikapós menyecske másnak is megfaral*.

Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

Farazat: 1. a háztetőnek (vagy az ől tetejének) lecsapott hátsó szöglete, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON; 2. az asztag, kazal vége, befejezése; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; „közönségesen a farazatot úgy rakják fel, hogy a kévék kalásza az asztag közepe felé néz, a szalmája

kifelé; ha azonban úgy rakják fel, hogy a keresztek egymást keresztezik, akkor azt mondják, hogy *sebes véggel van felrakva*“, Fehér m., Adony, BRAUN LAJOS; 3. nagyobb állat hátsó része, Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR.

[*Farcsok*] *farcsika*: *Elbukott a jégen, megütötte a farcsikáját*. Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON; *farcsika*, *farcsuka*, Marostorda, Háromszék m., ÉHENNÉ KEMÉNYFI KATINKA.

(*Farkas-ször*: befelé növő szempilla-ször, Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

Fattyuz: kiszedi azokat a kukorica-szálakat, a melyeken nincs cső, Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ.

[*Fecs-tej*] (*fes-té*, Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR; *fös-té*, Maros-Torda m., Maros-Keresztúr, PAAL GYULA.)

Fejőté (*fejűötik*, Veszprém m., Lovászpata, Zala m., Sümeg, HORVÁTH ENDRE): (1.) a lábszár alsó része, a hol a lábfej kezdődik, Sopron m., Páli, NÉVTELEN. *Szűk a csizmam fejjűtőigbe*. Lovászpata, Sümeg, HORVÁTH ENDRE: (2.) a láb-beli torka, a hol az alsó lábszár végződik s a lábfej kezdődik.

Felépít: teherbe ejt. No, *Julit is felépítette valaki!* Szabolcs m., Oros, Ibrány, NOVÁK MÁRTON.

Felherkent (Fehér m., Adony, BRAUN LAJOS; *fáhhörkent*, Sopron m., Páli, NÉVTELEN): fölfortyan.

Felhorkant: 1. alvás közben nagyot horkant s azután elhallgat. Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA; a haldoklónak is ilyen a lélekzete-vétele; pl. *Hozza el az Isten az utolsó horkantásodat!* Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR; 2. álmából (horkantással) felriad, Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Kemenesalja, SZTRÓKAY LAJOS; Fehér m., Adony, BRAUN LAJOS; Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; 3. felfortyan, Sopron m., Páli, NÉVTELEN; kemenesalja, SZTRÓKAY LAJOS; Kőrmend, CSITE KÁROLY; Győr,

KÁRPÁTI ENDRE; Szabolcs m., Oros, NOVÁK MÁRTON.

Felkalimpál: ültében egyik lábát a másikra teszi, Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA.

Felkalimpázik: fölfordul, fölgömbölyödik, Kemenesalja, SZTRÓKAY LAJOS; Sajógömrő, SZABÓ MÁRTON; Abaúj m., Petőszínya, BUDAHAZY JÓZSEF.

Felkastol: sárral, lucsokkal felveri (a ruháját), Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET; Hajdusoboszló, H. FEKETE PÉTER; Balmazújváros, Hajdudorog, BARCSA JÁNOS; Bihar m., Szerep. RÁCZ BÉLA; Szilágyság, EBENNÉ KEMÉNYFI KATINKA.

Félköttyös: a ki nincs ki egészen, féleszű, Hajdú m., Balmazújváros, Vekerd, BARCSA JÁNOS.

Felrődal: 1. dülöt barázdával körülhasít, Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; 2. fát, deszkát felvagdál (asztalos, ács), Szolnok-Doboka m., Gyerővásárhely, NÉMETH SÁNDOR.

Felüdül (Kemenesalja, SZTRÓKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; *felidül, földül*, Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Fehér m., Adony, BRAUN LAJOS; Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR; Alföld, NÁSZAI ERZSÉBET): 1. fellábad, erősödik (ember, növény), neki hízik, jó húsba jön (állat). *A megcsökött tüke az eső után föl-üdült*. Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; 2. felébred, felérez, Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR; Alföld, NÁSZAI ERZSÉBET.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

II.

A-zó nyelvjárásaink történetéhez. Ismeretes, hogy a királyhágóntúli magyarság (királyhágóntúli nyelvjárásterület) a középső nyelvválású magánhangzókat alsó nyelvválással ejti, vagy kezdi ejteni: *ē* helyén *e-t*, *o* helyén *a-t*, *ö*-helyén *oe-t*. Mikor indult meg ez a fejlődés, a jövő kutatás lesz hivatva megmondani. Úgy látszik, sokkal régebben megindult, hogysem képzeltük. Az *ē*-nek *e*-re válását nem igen kísérhetjük ugyan nyomon, de hogy az *o-t* mikor és hogy kezdte kiszorítani az *a*, (Ez az úgynevezett *a-zás*!) arra nézve határozott feleletet adnak az egykorú kéziratok s a nyilvános kiadásra nem számító *missilis* levelek. Az aranyosszéki nyelvjárásban például a XVIII. század elején indul meg az *a-zás*, de még ma is csak a szavak végét tudta kikezdeni, jórészt csak a képzőket és ragokat (pll *boram*, *ostoratakat*, *bocskorakat*, *kotorázzatt*, *kotoltatakat*, *kiporal*, *okoskadik* stb.) Az erdélyi (megyei) udvar-

házakban egész a legújabb időkig divatban volt s részben van máig is ez a sajátos *a*-zás, ha nem is éppen olyan jellemző tulajdonsága az erdélyi (megyei) köznyelvnek, mint pl. a szegedinek az *ö*-zás. De hogy a múlt század első felében sokkal közönségesebb volt, bizonyítja a következő érdekes czikkecske, melyet Brassai Sámuel 1838-i Vasárnapi Ujságjában találtunk:

„Kérdés. Horváth Lázár úr nem rég a Rajzolatokban a színészetéről irt igen szép nyelvű és tartalmú értekezésében azt állította, hogy átaljában véve Kolozsvárt és a vele szomszédos városokban beszélnek legszebb kiejtéssel és legjobban magyarul, a mi hihető is, mindazonáltal a szók végeinek kimondásában ott is valamint mindenütt, különbségek vagynak, melyek néha az élő beszédben nem annyira észrevehetők, mint az írásban, p. o. némelyek ezen szavakat: *rágalom, fájdalom, törökök, törököt, törökösön, kalapot, kalapokat, zállagot, zállagokat, külön, különös, jöjjön, nőjjen, nyájasan, utszákon, vagyok, vagytok, voltatok, szánkázom, szánkáztok, szánkáztatok* stb. így írják és mondják ki: *rágalam, fájdalom, törökek, törökeket, törökesen, kalapat, kalapakat, zállagat zállagokat* (olv. *zállagakat*?) *különös, különös, jöjjen, nőjjen, nyájasan, utszákon, vagyak, vagy tak, voltatak, szánkázam, szánkáztak, szánkáztatok* stb. A kérdő a fenn irt és hasonló szavakat az első mód szerint szokván kimondani, mivel a tájékhoz képest, a mellyen lakik, gyermekei másképpen kezdettek beszélleni, a midőn ezek azt mondják: *iszam, így javítja, izsom* — midőn azt mondták egy másnak: *Ti külön voltatak a csűrös kertben, mikar mi az ablakon keresztül megláttuk a' boltból vásároltatott falovakat*; őket így korrigáltam: *Ti külön voltatok a csűrös kertben, mikor mi az ablakon keresztül megláttuk a boltból vásároltatott fa lovakat* — azonban a kérdő látván, hogy ebben a legműveltebb emberek is különböző képen beszélnek, és írnak, óva kezdette gyermekeit integetni, nem tudván maga is, mellyiket kelljen jobb szóllás módnak tartani, azért tisztelettel kéri az ahoz értőköt, méltóztassanak felvilágosítani ezen tárgyban, a mire nem csak neki, hanem az egész hazának szüksége vagyon, hogy megismerkedvén a jobbal, a szóllás és írásbeli egyformaság eszközöltessék, a mostani serdülő kor a jobbra szoktattassék, és az egyformaság által, az idegenek is a magyar nyelvet jobban megtanulhassák.“ (Jakabházi. Brassai: Vasárnapi Ujság 1838. évf. 93. l.).

Eddig a kérdés. Felelet, sajnos, nem jött rá. PÁLFI MARTON.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XIV. Felolvasó ülés.

(1908. márczius 10-én).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyi József alelnök, Gombocz Zoltán titkár; Agner Lajos, Bajza József, Csánki Dezső, Donáth Dezső, Erdélyi Lajos, Grünwald Margit, Heinlein István, Horváth János, Katona Lajos, Lehr Albert, Leővey Sándor, Putnoky Imre, Simai Ödön, gr. Széchenyi Béla, Széll Farkas, Szemkő Aladár, Szeremley Császár Loránd, Szívós Béla, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Viszota Gyula, Wertner Sándor, Wichmann György r. tagok. Jegyző: Pápay József.

1. *Réthei Prikkel Marián* r. tag felolvassa „Csúzy Zsigmond szavai“ cz. értekezését.
2. *Bajza József* r. tag felolvassa „Bajza mint nyelvújító“ cz. tanulmányát.
3. *Szily Kálmán* r. tag felolvassa „Egy rejtélyes szó a Bécsi Codexben“ cz. apróságot.

XXIV. Választmányi ülés.

(1908 márcz. 10.)

Jelen vannak : Szily Kálmán elnök, Szinnyi József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros ; Erdélyi Lajos, Katona Lajos, Lehr Albert, Réthei Prikkel Marián, Széll Farkas, Tolnai Vilmos választmányi tagok. Jegyző : Pápay József.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a titkár bemutatja Karácsonyi János levelét, melyben jelenti, hogy a vidéki választmányi tagságot köszönettel elfogadja. — Öröndetes tudomásul szolgál.

2. A titkár előterjeszti Szigetvári Iván középiskolai tanár indítványát, melyben a Magyar Nyelvtud. Társaságot arra kéri : tenne illetékes helyen lépéseket, hogy a magyar nyelvtudomány nagyérdemű bajnokáról, Szarvas Gáborról nevezzenek el egy utcát vagy teret a fővárosban. — A választmány az indítványt helyesléssel fogadja s az előzetes eljárások megtételére az elnökséget kéri fel.

3. Az elnök bejelenti, hogy Erdős János r. tag népnyelvi gyűjtését felajánlotta a társaságnak. A gyűjtemény hódmezővásárhelyi tájszókat tartalmaz mintegy 6000 adattal. — Az adományozónak köszönetet szavaz a választmány; egyúttal fölkéri Széll Farkas választmányi tagot a gyűjtemény átvizsgálására.

4. A pénztárnok jelentést tesz a januári és februári kiadásokról és bevételekről. Bevétel 1908 január és februárban 4363 kor. 93 fillér, kiadás összesen 740 kor. 3 fillér, maradék 3623 kor. 90 fill.; ebből értékpapirban 1400 kor., takarékpénztárban 2000 kor., a Földhitelintézetnél készpénzben 53 kor. 81 fill., pénztárban készpénz 170 kor. 9 fill. — E jelentést a választmány tudomásul veszi.

5. Az elnök jelenti, hogy az Orsz. központi takarékpénztár belépett a Magyar Nyelvtud. Társaság alapító tagjai sorába. — Öröndetes tudomásul szolgál.

6. Következik a tagajánlás.

Megválasztatnak rendes tagnak :

Dr. Bátky Zsigmond, m. n. múzeumi segédőr, Bpest
Bószörményi Géza, ref. főgimn. tanár, Kecskemét
Czebe Gyula, tanárjelölt, Budapest
Domony Miksa, Budapest
Dr. Giralddi István, min. segédfogalmazó, Bpest
Kanyaró Ferencz, nyug. főgimn. tanár, Torda
Király György, tanárjelölt, Budapest
Nagysomkúti Pap József, egyet. hittud. hallgató, Budapest

Dr. Pap Károly, akadémiai tanár, Debreczen
Dr. Pröhle Vilmos, egyet. m. tanár, Nyiregyháza
Zempléni (Imrey) Árpád, író, Budapest

Ajánló

Pápay József
 Gombocz Zoltán
 Trócsányi Zoltán
 Horváth Endre
 Szily Kálmán
 Szily Kálmán
 Trócsányi Zoltán

Szily Kálmán
 Pápay József
 Gombocz Zoltán
 Pápay József.

Előfizetőkül bejegyeztettek :

Bécs : Geschäftsleitung der oesterr.-ungarischen Bank.

Breznóbánya : Áll. polg. iskola.

Budapest : II. ker. főreáliskola.

„ X. ker. kőbányai áll. főgimnázium igazg.

„ X. ker. Tisztviselőtelepi áll. főgimnázium.

Budapest : Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatósága.
 " Hollós Ödön, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank főtítkára.
 " Pesti Magyar Kereskedelmi Bank belvárosi fiókosztálya.
 " " " " " budai fiókosztálya.
 " " " " " ferenczvárosi fiókosztálya.
 " " " " " józsefvárosi fiókosztálya.
 " " " " " lipótvárosi fiókosztálya.
 " " " " " margitkörüti fiókosztálya.
 " " " " " szabadságtéri fiókoszt.
 " " " " " terézvárosi fiókosztálya.
 " Osztrák-magyar bank főintézete.
 " Osztrák-magyar bank igazgatósága.
 " Deutsch Zsigmond és társa, könyvkereskedő.
 Debreczen : Hegedűs és Sándor, könyvkereskedő.
 Kolozsvár : Áll. tanítóképző-intézet „Rákóczi” önképző-köre.
 Nagybánya : Áll. főgimnázium önképző-köre.
 Szeged : Áll. felsőkereskedelmi iskola.

XV. Felolvasó ülés.

(1908 május 12.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Gombocz Zoltán titkár; Böszörményi Géza, Erdélyi Lajos, Gombácssy Imre, Heinlein István, Horváth János, Lehr Albert, Melich János, Szemkő Aladár, Szeremley Császár Loránd, Szívos Béla, Tíringer Béla, Vikár Béla, Wichmann György r. tagok. Jegyző: Pápay József.

1. *Réthei Prikel Marián* r. tag fölolvassa „Három szócsoport” cz. értekezését.

2. *Böszörményi Géza* r. tag felolvassa „Jelentéstani fejtegetések a régi magyar nyelvészeknél” cz. tanulmányát.

3. *Pápay József* r. tag felolvassa a „Pandúr” cz. szövefjétését.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

34. **J. K.** úrnak. Igaz, hogy az olyan régi helynevekben, melyek két vagy több név vagy szó összekapcsolásából keletkeztek, az első- és utótag rendszeren birtokviszonyban van egymással, pl. Bánhalm, Boldogasszonyfalva, Máriaháza, Mátyusfölde, Szentgyörgyvölgye, Pétervására, Mőriczhida, Csáktornya stb., stb.; de az is igaz, hogy az ilyen helynevekben a birtokrag sokszor már nagyon régen el kezd lekopni, úgy hogy a lekopás némelykor már több századdal ezelőtt be is fejeződött. A mai *Csákvár* 1302-ben „Possessio seu terra Chakuara, 1440-ben és 1460-ban „Possessio Chakwara”, noha már 1433-ban megvan „forum comprovinciale in Chakwar (Vö. Csánki, 3:322). — A mai *Szentmártonkő* Pestmegyében 1467-ben és 1474-ben „Possessio Zentmarthonkathaya”, noha már 1426-ban megvan a „Zentmarthonkatha”. (U. o. 1:30.) — *Peterváradot* Verancsics 1521-ben Ó-Peterváradjának nevezi, noha már 1237-ben megvan „Possessio Peterwarad cum regali palatio” (U. o. 2:241) stb. Régente Érsek-Ujvára, Fülöpszállása, Martonvására divott, ma pedig: Érsekújvár, Fülöpszállás, Martonvásár.

35. **M. V.** úrnak. A „Nem fizeti ki magát” német egyértékese nem is német mondas, hanem csakis osztrák provincializmus s innen ragadt ránk. „Nem éri meg (az árát, a költséget, a fáradságot)” — mondja a magyar. —

Másik kérdésére „Jók-e vagy rosszak s miért rosszak e kifejezések: *Ki nem állhatom*, pl. Paul de Kock regényeit. — Ne légy oly *kiállhatatlan*“ — ez a válaszuk: A XVIII. sz. első felében a *kiáll* igének ilyen jelentése bizonyára még ismeretlen, vagy legalább is nagyon szokatlan lehetett. Legelőször Márton 1799-iki Német-Magyar szótárában találom: „ausstehen — *kiállani*, szenvedni“ és „unausstehlich = szenvedhetetlen, *kiállhatatlan*“. Előbb egyszerűen *állani* vagy *elállani*-t mondtak. Pl. „Nem *állom* tovább.“ — „Ne infestáltassunk így, mert *el nem állhatjuk* immár.“ — „Nézését is nehéz volt *elállani*.“ (Vö. NySz.) — A Mária Terézia korabeli ellenállhatatlan német hatás plántálta be nyelvünkbe ezt a *kiállt* s ölte ki azt az *elállt*. A holtat nem lehet feltámasztani s az élő igen bajos volna előlni, mert már a nép ajkán is él. Nyugodjunk meg *rajta*, a mint régente mondták és nyugodjunk meg *benne*, a mint ma mondjuk. Sz. K.

36. H. B. úrnak. A 3-iki személy birtokos személyragjának két alakja van: -a, -e és -ja, -je. Sok szóhoz csak az egyik alak járulhat, pl. *péncz* — *pénze*, *vér* — *vére*, *part* — *partja*) noha itt gyakran a régi nyelv más állapotot mutat, mint a mai (pl. Molnár Albertnél *kút* — *kuta*, ma *kútja*). Van azonban akárhány olyan szó, melyhez akár -a, -e, akár -ja, -je járulhat; ilyen a *sor* szó is, melyet ön kérdésében említ. Arany János is a *sor* szót felváltva, hol -a, hol pedig -ja raggal használja. Pl.:

„Vagy mennyegzőjének hozta így a *sorja*.“ (Toldi II.)

„Jaj, nagy uram, mondá *sora* van mindennek.“ (Toldi Szer. V.)

„Röviden szép szót tesz mostani *sorjául*.“ (U. o.)

„Ez a világ *sorja*.“ (Buda Halála II.)

„De a Judit asszony úgy intézte *sorját*,

Hogy soha két ízben ne mondjon egyformát.“ (Jóka örd.)

Az ön barátja, a ki a *sorja* alakot hamisnak mondotta, sajnós, nem az egyetlen, a ki a szükséges ismeretek nélkül bíráskodni akar nyelvhelyességi kérdésekben. M. N.

37. Feleletek a 28. sz. kérdésre. A tolnamegyei, dunaföldvári járásban, nemkülönbén itt az adonyi járás déli részén sohasem mondja a paraszt *innen*, *onnan*, *honnan*, hanem mindig: *innét* loptad *el*, *onnét* hoztad, *hunnét* jöttél?

DR. BRAUN LAJOS.

Sőt csakis úgy hallottam Dabason, N.-Kőrösön, Abonyban, hogy: *innét*, *onnét*, *honnét*, *hunnét*, sőt *hunnad*. Az *innen*-nel, *onnan*-nal csak a kényesebb beszédű, amolyan „műveltes“ él. „Inned ugyan ki nem mozdulsz“, pirongatja pajkos fiát az édesanyja és rázárja a fánkamarát. A. A.

Innét, *onnét*, *honnét* mondják Udvarhely megyében és Maros-Torda megyében.

PAAL GYULA.

Innen, *onnan*, *honnan* és *innét*, *onnét*, *honnét* alakokat Debreczenben vegyesen használják. (Fésüs Lajos és Boldog János bemondása.)

TÜRI Mészáros István.

Háromszék megyében a nép nem igen használja az *innen*, *onnan*, *honnan*-t, hanem *innét*-et (még inkább *innet*-et) mond, *onnan* helyett *onnét*-ot (m. i. *onnat*, *onnót*, *unnót*-ot, *honnan* helyett *honnét*-ot (m. i. *honnat*, *honnót*, *hunnót*-ot). Mondja így is: *onnúl*, *onnól*, *honnul*, *honnól*? Pl. „Honnul, honnól hozod ezt v. azt? Honnúl, honnól jössz? Felelet: Onnúl, onnól hozom. Onnúl, onnól jövök“ stb.

BARABÁS LÁSZLÓ.

38. Helyreigazítás. A Magyar Nyelv ezidei áprilisi füzetében (137. l.) „A kender“ című cikkemben a következő hibák vannak: „*fehí-ritették*“ e h. „*fehíritették*“, „*petrossényi*“ e h. „*felvidéki*“, „*burduda*“ e h. „*bürduda*“.

TÜRI Mészáros István.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. OKTÓBER.

8. SZÁM.

Jelentés-tanulmányok.

A jelentésváltozásoknak egyik fölötté tanulságos csoportját teszik azok a lelki jelentésű szavak és kifejezések, melyeknek eredeti jelentése érzéki folyamatra vonatkozik.

Ezeknek egy része eredetileg külső érzéki benyomásnak, érzetnek a neve, vagy abból alakult. Így pl. a *keserű* szó és származékai, a *keserűség*, *keserít*, *keseredik* igen gyakran lelki folyamatot jelölnek, pedig eredetileg ízérzetre vonatkoznak; a *kesereg*, *keserget*, *keserül* származékok meg tisztán csak lelki értelemben használatnak.

Egy másik nagy csoportban a lelki folyamatot jelölő szó eredetileg a velejáró külső testi folyamatnak a neve. Pl. a *remeg* ige akárhányszor a félelem kifejezésére szolgál, pedig eredeti jelentése: „reszket“.

Van egy harmadik csoport is. Ebben szintén külső folyamatnak a nevét viszzük át a lelki folyamatra, de nincs köztük oly szoros összefüggés, mint az előbbi esetben. Ide tartoznak ezek a szavak: *megindul*, *felindul*, *indulat*, *törődik*, *tépelődik*, stb.

Az első csoport jelenségeit bőven tárgyaltam „Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról“* cz. dolgozatom harmadik részében.

Most a második csoport jelenségeivel kívánok behatóbban foglalkozni.

Tudvalevő dolog, hogy a lelki jelenségeket állandóan külső, testi változások kísérik. Az ámulat, félelem, ijedtség, harag, gőg, utálat és egyéb lelki jelenségek nem lehetnek el a nélkül, hogy a testnek valami változása ne járna velük. A csodálkozó ember merőn néz s száját eltátja, a megijedtnék egész teste reszket, arcszínje elváltozik, a gőgös hátraveti, a bánatos lecsüggeszti fejét és így tovább. A lelki folyamat és a kísérő testi változás között oly szoros a kapcsolat, hogy tudatunkban egy képzetté társulnak, egy és ugyanazon képzet alkotórészeinek tűnnek fel. Ez a lélektani magyarázata annak, hogy a nyelv a lelki tulaj-

* L. Nyr. 35. évf.; különnyomatban NyF. 36. sz.

donságok kifejezésében igen gyakran külső, testi nyilvánulásaikból indul ki.

Írók és költők, ha valamely indulatot akarnak festeni, ezt rendszeren a kísértő testi változás leírásával fejezik ki. Íme néhány példa az ámulat kifejezésére:

Eljött vele anyám, s engemet így látván,
Elhült, nagy szemeket meresztvén s szát tátván.

Gvad. R. P. 24.

Álmélkodik a nép, *eláll szeme-szája,*
A vitéz karoknak erejét csudálja.

Ar. Toldi E. III.

A mint ezt meglátja jó Barangó vitéz,
Nincs ereje szólni, csak *merőn áll és néz.*

Petőfi, Szerelem átka.

Csak Dávid és Jób *állt merőn*, s ha ajkók
Le nem pecsétli a csodálkozás,
Ezt kérdték volna: milyen látomány ez?

Petőfi, Salgó.

Az úrfi e szokatlan szókra
Elképedett, megmerevült.

Petőfi, Az apostol 9.

Az ijedtség, félelem festését látjuk ezekben a példákban:

S harczos bolgárság, *szívetek nem hül-e meg erre?*
Mért *dobog* oly zajosan, *hajatok mért borzad az égre?*
Oh bizony itt méltán támad félelmetek.

Vörösm. Zalán f. V. 667—71.

Megdőbbent a mellök, hajuk felborzadott
Egy szülej hidegség a szívükhöz futott.

Ar. Szent László f. II.

Buda pedig öcscsét várja vala bátyán,
Messzire megrémült vérszínű palástján,
Haja merevedni sisak alatt kezde,
Hálója halálnak szemeit környezte.

Ar. Buda h. XII.

A két szeretőnek *borsózott a háta,*
Mikor a vitézt így közeledni látta.

Petőfi, Szer. átka.

Jancsinak *sem szíve nem vert sebesebben*
E szókra, *sem nem lett haloványabb színben*;
A zsványkapitány fenyegetésire
Meg nem ijedt hangon ily módon felele, stb.

Petőfi, János v. VI.

„Tanult emberek is csak tudományból ismerik, s *megdőbben a szívök*, midőn előttiük áll — egy században egyszer.“ (Jókai, A kőszívű ember fiai.)

Mindennapi beszédünkben is igen gyakran használunk oly kifejezéseket, melyekkel lelki folyamatot akarunk kifejezni, de tkp. testi folyamatot jelölnek. Ilyen kifejezések: *leesett az álla*: elszomorodott, *fennhordja a fejét, fennhordja az orrát*: rátartós, *orrát fintorgatja, ajkát fölbiggyeszi*: gögös, *fogát vicsorítja*: haragszik, *tátogat*: bámészkodik, stb.

Mind e kifejezéseknek tehát kettős vonatkozásuk van: jelölik egyfelől a testnek valamely változását, de jelölik a vele kapcsolatos lelki folyamatot is. A jelentésükbe ily módon behatolt lelki képzetelmek az eredeti érzéki elemeket később el is nyomhatják, úgy hogy idővel a szó vagy kifejezés minden érzéki vonatkozás nélkül tisztán lelki folyamatot fejezhet ki. E mellett természetesen eredeti érzéki vonatkozású használata is megmaradhat. Ez esetben a jelentésváltozás csak részleges. De az is megtörténhetik, hogy az eredeti érzéki vonatkozás teljesen elenyészik s a kifejezés vagy szó tisztán lelki jelentésűvé válik. Ez esetben teljes jelentésváltozás történt.

Nyelvünk története számos tanulságos példáját szolgáltatja az e fajta jelentésfejlődésnek. Nem egy tisztán lelki vonatkozású szavunk valamikor csak külső érzéki folyamatot, a testnek valami változását jelentette. Nagyobb azoknak a száma, melyeknek eredeti érzéki vonatkozásuk is megvan, de igen gyakran az érzékivel egyszerre lelki vonatkozásuk is van, sőt némelykor tisztán lelki folyamatot jelölnek.

Az idetartozó jelenségeket a különféle lelki állapotok szerint csoportosítva fogom bemutatni. Az egyes szavakat külön cikkekben tárgyalom, de mégis úgy, hogy az egy szócsaládba tartozó szavak együtt soroltassanak fel. A cikkek egymásutánját pedig olykép állapítottam meg, hogy az eredeti jelentésükben egyféle testi változást jelentő szavak egymásután következzenek.*

I. *Az ámulat, félelem, ijedtség szavai.* 1. *Ámul* és családja.

Az ámulatnak rendes külső megnyilvánulása a test mozgásának hirtelen megszűnése, a testnek mintegy holtszerű megmerevedése. Az *ámul* (*álmól, álmul* R.) szó eredetileg a testnek e mozdulatlanságát jelentette. Töve **ám-*, teljesebb alakban **álm-*, mely az **al-*, **ál-* [vö. *alszik, altat, álom*] „dormire, schlafen” igének *-m* mozzanatos képzős származéka [Vö. Budenz UAL. 56. MUSz. Szinnyi Nyh.³ 70, 152]. Ebből *-ül* visszaható képzővel

* A régi irodalomból idézett példák egy része saját gyűjtésem, nagyobb részők megvan a NySz.-ban is. Ez utóbbiakat az eredeti helylyel rendszeren összevetettem; ha ez nem állott módomban, vagy nem láttam szükségét, az idézet után NySz. utalással jeleztem. Az idézetek helyére utaló rövidítések a NySz. rövidítései. A régibb és újabb szótárakra való hivatkozásnál a MNy. rövidítéseihez (I. MNy. IV. évf. 3. füzet borítékán) tartom magam. Cal. szótárának 1598. évi baseli, MA.-nek 1708., PP.-nak 1708. évi kiadását használtam. Az R. és N. rövidítések azt jelzik, hogy az előttük levő szóalak régi nyelvi, illetve népnyelvi változat.

alakult [vö. TMNy. 449]. Eredeti érzéki jelentése van meg e régi nyelvi példában: Mostani helyedből ki ne mozdully, hanem menten ez órában *meg ámully*, mint imez kő te mindgyarást meg némully. (Kolosi Török István: A sz. János ev. hist. 1635. 11. l.; vö. Mátyás Fl. szót. 134. és NySz. *) Nyilvánvaló, hogy a szó e helyen holtszerű megmerevedést jelent, tehát tisztán érzéki folyamatot jelöl minden lelki vonatkozás nélkül. E jelentése később is előtűnik. Jekoniásban (1750 kör.) a következő párbeszédet olvashatjuk: „E kő-falak szólhatnak helyettünk: de a' nyelvem *el-ámul*, meg-tompul illy vakmerő tselekedeten, midőn tsak eszem ágában-is tűnik. — Bár tsak kezeitek is *el-ámul*tak 's meg-tompultak volna.“ (82—83. l. A „megmerevedik = megdermed“ itt is nyilvánvaló. A jelentésfejlődésnek középső fokát, az átmenetet az eredeti érzéki és a későbbi lelki jelentés között az oly példák szemléltetik, melyekben a szó a testi változással egyszerre a lelki folyamatot is jelöli. Ilyenek ezek a példák:

Hirtelen nagy sebességgel támad, . . . és az menydörgés az mi füleinkben ropog és harsog, és minden érzékenségin az félelemnek és rőttesnek miatta *elámul* (MA. Tan. 200.). Késérűsége zúgát által iara es *el amula* (Nád. c. 631.). *Elamul* à félelemnek miatta (Zvon: Post. I. 23.). Az istennek illy nagyságos cselekedetén *czac nem elamul* (uo. 879. Megy. Bayle 128. NySz.).

Ezekben az *ámul*-nak „elalél-, elajul“-féle jelentése van, de ez nem csupán a testi változásra vonatkozik, hanem vele egyszerre a lelki érzéketlenséget is jelöli. A jelentésfejlődés további menete bizonyára az volt, hogy az érzéki vonatkozás lassanként mind jobban elhomályosult, végre teljesen elenyészett s a szó tiszta lelki jelentésbe ment át. Az alábbi példákban már csak lelki vonatkozása van: Es mind oth kik valának *czac el amulanak*, ez czodalatos dolgon (VirgC. 18.) Az en arnelkodo ayetatos lelköm *el amult*, es elmembe meg fogatkoztam (NagyszC. 102.). *Elamult* az elmém ezeken (Megy: Dial. 66. NySz.). A régi szótárak magyarázatai mind lelki jelentésre utalnak. *Elámulok*: obstupesco; ich erstaune, erschrecke MA. *Elámulás*: obstupescencia, obstupefactio; erschreckung, erstaunung MA. *Elálmult*: attonitus Ver. (NySz.), MA. *Elámult*: obstupidus Cal., obstupidus, obstupefactus; erschrocken, erstaunet MA.; attonitus PP. *Rea-ámulok*: adstupeo; ich erstaune MA. *Ámulni*: admirari, stupere v. rapi in errorem SI.

A mai nyelvhasználat csak lelki jelentését ismeri. Példák:

Erre csudálkozva János pap *elámul*.

Ar. Toldi Sz. III. 41.

* A NySz. e helyet lelki értelműnek [obstupesco, erstaunen] veszi. Tévedése magából az idézetből is látható, de még jobban kitűnik, ha az eredeti helyet megnézzük. Ott egy ördögről van szó, kit az ördögök fejedelme emberalakban elküld János apostolhoz, hogy ölje meg. De János nem ereszti magához s az idézett szavakkal ráparancsolva megnémítja. Hasonló sors ér két másik ördögöt. János később mindhármukat „feltámasztá“ (19. l.).

Bezzeg *elámultak*: udvara mily fényes.

Uo. V. 12.

Ámultomban alig jutok szóhoz.

Ar. Mur. ostr. II.

Megjegyezzük még, hogy a velünk legközelebből rokon vogul nyelvben az *ámul* megfelelője: *álmi* szintén lelki értelemben használatos s így teljesen azonos jelentésfejlődésen ment keresztül, mint az *ámul* [vö. MUSz., Szinnyi Nyh.³ 70, 152.].

Az *ámulat* szót csak a nyelvújítás korában kezdték használni [vö. NyUSz.]. A régiségben *ámélet* fordul elő ilyen értelemben: es mynd bel teleenek czodalattal és *amelattal* (JordC. 714.). Ez *álmél*-, *ámél*-tőre utal, mely az **álm*-, **ám*-tőből *-él* gyakorító képzővel állott elő [vö. Simonyi NyK. 16:252.]. Kreszn. fölteszi mint az *álmélkodik* törzsét: „*álmét*, *álmélja*. Szokatlan“. A régiségben önállóan előfordul ebben a példában: Gondolkodéc Király, feiét haytogatà, az Frater György dolgàn vgyan *el améla* (Tinódi Hist. én. János kir. test. V. rész, Heltai Cancionaléjában 1574.).

Az *álmélkodik* (*ámélkodik* R) az *álmél* továbbképzésével alakult. Eredetileg szintén külső folyamatra vonatkozhatott. E jelentésben azonban a régiségben — tudunkkal — már nem használatos. Ismert régi nyelvi példáink mind tiszta lelki jelentésűek. Íme egynehány:

Amelkodo nagh choda hoch ylien nagh felseeagh magath ygh megh alazya (WinklC. 347.). Ezth latuan, w zyuebe es lelkebe, nagi edesseges vigasagba, choda kepen elmerwle, es *el amelkodek* czodalokduan, ez ilieten vigasagnak latasarol (VirgC. 33.). *El amelkodnak* wala mynnäyän, kük ewtet hallják wala az ew bewichesegen (Pesti NTest 118.). Felötte igen *el amelkodanac*, hogy az ki sem kezeuel sem labauul semmit nem birt ennyi nagy erőuel iöyien ki az hazbol (Born. Pred 620b.). Nem tudom, ha a Patriarkának győzhetetlen szívén, vagy a gyermek engedelmisségén *álmélkodgyan* inkább (Pázm. Pred. 207. NyK. 15:243.) stb. I. NySz.

A szótárak közül a Murmellius-féle Latin-magyar szójegyzék emliti először: extaticus — *el amelkodó*. Megtaláljuk a Brassói Latin-magyar szótár-töredékben is: *el-almilkodot* auagi el affliult — attonitus . . . tonitruo stupefactus . . . territus confusus perturbatus. Cal. ezt írja: ecstasis: elrettenésből (auagy) *ámélkodásból* való maga el feleytése, *ámélkodó* mély gondolkodás; *elálmélkodom*: stupefio; obstupeo, obstupesco, stupeo, attonitus fio, stupore percellor. MA. és PP. az *álmélkodom*, *elálmélkodom*, *álmélkodtatom*, *álmélkodás*, *álmélkodó* alakokat értelmezik ugyan-csak lelki jelentéssel. Mai irodalmi használatára csak egy-két példát idézünk:

Erején barátok *álmélkodnak* vala:

„Derekabb legény ez, mint fráter Mikola!“

Ar. Toldi sz. VIII. 41.

Csak *elálmétkodtak*, hogy ezt ember tette!

uo. IX:84.

Kádas *álmétkodva* nézett asszonyára,
Nem lón gondolatja, elméje megáll.

Ar. Mur. ostr. III.

A nép nyelvében szintén lelki jelentése van: „elbáméskodik, elszórakozik“ (MTsz.). *Áméskodik* alak is előfordul a népnél. Jelentése „bámul, tádog; eltátja a száját“. Ez nyilván az *ámul* és *báméskodik* szavak összevegyítése [vö. Zolnai MNy. I. 92.].

Ide tartozik az *ámulnak* megfelelő műveltető alak, az *ámít* (*álmít* R.) is. Keletkezését úgy lehetne felfogni, hogy az *ámél* (*álmél*-)ből alakult caus. -t képzővel. Ezt látszik támogatni az *el ameeltotta* alak, melyet a JordC. 333.* lapjáról idéznek [vö. NySz.]. Az **ámélt* alakból könnyen fejlődhetett volna *ámét*, ebből *ámít*. Így magyarázza a szót Simonyi (Nyr. 10:320). Ennek azonban ellene mond a DöbrC.-beli *el almeita* (26) alak, mely korábbi **álmoit* (**ámoit*) alakra utal, úgy hogy a fejlődés ez lehetett: **álmoit* (**ámoit*) > *álmeit* (*ámeit*) > *álmét* (*ámét*) > *ámít* (*ámít*). A JordC.-beli *ameeltotta* alak pedig megmagyarázható az *ámél* hatásával [mint *hódítának* h. *hódoltának* NySz. a *hódol*, ill. *hódoltat* hatásával. Vö. TMNy. 434.]. Az sem lehetetlen, hogy eltérő alakfejlődéssel van dolgunk, melyet nem követett a jelentés elkülönödése.

Érzéki vonatkozása van ezekben a példákban:

Az álom az embert *elamittya* és érzekenségnélkül valóvá teszi, és külső tekintetre képest életitis elveszi (MA. Tan. 171.). Mikor madarakat fogunk éjjel, gyujtott világgal *áméljuk* őket (Fal: UE. 450. NySz.). Gyujtott lámpással is *ámítják* a' verebeket (Dug. Km. 2 R. p. 171—Kreszn.).

A jelentésfejlődés középső fokát mutatja ez a példa: O čak atte zeretó fyadnac kenvallasanac čak ammeg emlekozetinec keserüsege naǵ sok ayetatosokat *elamith*, es elmetelenne tezen (NagyszC. 141.).

Az érzéki vonatkozás elhomályosulásával fejlődött az „ámulatba ejt“ jelentés; pl. Nagy es *álmító* csodával: miraculo grandi et stupendo (Káldi: Bibl. Isai 29:14. MF. — NySz.).

MA. is így értelmezi a szót: *Elálmítom*: obstupefacio, externo; ich mache erstaunend, enterbe; *Elámítom*: percello, attonitum reddo; ich erschrocke, mache erstaunend. PP. szintén: *Elámítom*: obstupefacio, externo. Ez a jelentés azután könnyen átmehetett a „csalódásba ejt, elhitet“ jelentésbe. A szótárírók közül SI. az első, a ki így értelmezi: *Ámítani*: seducere, decipere, pellicere, in errorem rapere, v. stupefacere; *Ámító*: Seducator, Deceptor, Impostor. Wagner Phras. (1822) így fordítja a „seducit“

* A 333. szám hibás, mert azon a lapon nincs.

igét: elcsábítani, *elámítani*, eláztatni. SI. magyarázatait átveszi Kreszn.; nála az *ámítás* főnév is meg van említve ily értelemmel: seductio. Kass. is ez értelmét említi: *ámít*, *el-ámít* az az Rá szed valakit, el-szedíti az esztét, és el-bolondítja valami szóval, vagy tselekedettel, a' mivel Széllhűdik valaki; *ámító*: impostor, alios fallens, et decipiens, Deceptor. Az irodalomban azonban már jóval előttük használják ebben a jelentésben. Példák:

Ámító beszéd (Alv: Itin. 51. NySz.). Nekünk *ámítás*nak, s nem tanításnak, útról eltántorításnak, s nem útbaigazításnak tetszik ám e te dolgod (Veresm. Lev. NySz.). *Ámítók*, hitetők, lélekvesztők (uo. 13.) Minden dolgod *ámítás* (Pós:GBot. 20. NySz.). Mint az *ámítók* szoktak cselekedni a piacon (Czepl:Japh. 144.). Edgyik így *ámít*: hogy az angyal jelentette-meg a kereszt nem-vihetésének okát; másik, hogy Zachariás pap (Czepl:Dag. Előb. 18. Czepl:MM. 180. NySz.). Honnat kapta azokat a' jeleket ez az *ámító*? (Haller GR. LIX. 112.). Méltóságít fittogattya: 's így *ámít-el* sokakat (Jekoniás, 132.). A külső méltóságos tekintet sokat *ámít* (Fal:UE. 501. NySz.). A világ hízelkedő, csalárd; ha ki nem nyitjuk szemünket, *el ámít* bennünket (Fal:NA. 148. NySz.). A kigyó csalárdul megölte az embert, oly formán *ámítgatván*, hogy ha az ember a tiltott gyümölcsből enne, élne (Biró:Micae 172. NySz.).

Az újabb irodalom csak e jelentését ismeri; pl.

Buda királyt pedig *ámítja* reménység,
Tagjait úgy érzi, nem terheli vénség.

Arany, Buda h. XI.

Oda szegődjem a gazokhoz,
Az emberiség *ámító*íhoz?

Petőfi, Az apostol 14.

Ugyane jelentésben *áméltat* is előfordul a régiségben: Annyra *el améltatta* a kewssegeth az egynehany gonoz parthos embewr (Mon:Írók. III. 141. NySz.).

Az *ámul* családjába tartozik még az *ámolyog* (*ámogyog* N.) és az *ámolyodik*. Az előbbi PPB. jegyzi fel először „cunctari” jelentéssel. Utána felveszik SzD., SI., Kreszn. és a többi szótárak is: *Ámolyogni*: ámolygani, tétovázni, ántsorogni, átsorgani: magát felejtve mulatozni (SzD.); *Ámolyogni*, ántsorogni, átsorogni: stupere, admirari, v. otiari, v. cunctari, Moras trahere (SI. Kreszn.); *Ámolyogni*: herumgaffen (Márton 1807); *Ámolog*: frequenter stupet, et Stupidus fit; miratur, sicut Vitulus ad novam portam (Kass.). A régi irodalomból különben nem ismerjük. Ma országszerte járatos közönséges szó. Jelentése: „ámulva, tátogatva, czéltalanul, henyén álldogál, vagy ide-oda jár; áncsorog” (CzF.) A népnyelvben három jelentéssel használják: 1. czéltalanul bolyong, bódorog, ténfereg, áncsorog, támolyog, lebzsel, 2. ábrándozik, 3. immel-ámmal tesz valamit (MTsz.). Az *ámolyodik* csak ebben az egy népnyelvi adatban van közölve: *megámolyodik*: „elbáméskodva megáll” (MTsz.).

Szinnyei az *ámolyog* igét **aj-* „aperire“ jelentésű töből magyarázza s egy szócsaládba sorolja az *ácsorog* és *ásít* igékkel (Nyr. 8:102.). Jelentéstani szempontból tetszetős magyarázat: mert e szerint a szájtátásnak, mint az ámulással járó kifejező mozgásnak a neve vált volna a lelki folyamat jelölőjévé. De közelebblevőnek tartjuk, hogy az **ám-* töből alakul, még pedig kettős gyakorító képzéssel (-*l* és -*g* képzőkkel): *ámolog* > *ámolyog* [vö. *támolog* > *támolyog* MUSz.]. Az *ámolyodik* pedig a *kuczorog*: *kuczorodik*, *sompolyog*: *sompolyodik* stb. alakpárok mintájára állhatott elő -*od* kezdő képzővel [vö. TMNy. 423.].

Az *ámolyog*-nak előfordul a népnelyben *ányolog* párja: „ámolyog, báméskodik“ (MTsz. CzF.). Ide tartozik még *ámolyi*, *ámoji* [vö. *vigyori* ~ *vigyorog*, *acsari* ~ *acsarog* stb.], báméskodó, csodálkozva bámuló“ (MTsz.); *ányoli* „gyáva, ügyefogyott, elérhetetlen“ (MTsz.). A Székelyföldön járatos *ámolyog*, *ámbojog* nyilván az *ámolyog* és a *bolyog* („cél és irány nélkül tévelyeg“ CzF.) szavak összevegyítéséből állott elő. Jelentése azonos az *ámolyogéval* (vö. MTsz. CzF.). Mellette az *ámolya* „ámolygó“ (MTsz.) olyanszerű képzés, mint *tébolyog* mellett *tébolya* (MTsz. vö. TMNy. 523.).

Talán ide tartozik a népnelyvi *ámmog* is. Jelentése: 1. *ámolyog*, lebzsel, 2. *nyámmog* (MTsz.). Nem lehetetlen, hogy az **álm-* töből alakult -*g* gyakorító képzővel (< *álmog), ámbár ezt egyelőre igazolni nem tudjuk.*

(Folytatjuk.)

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

Három szócsoporth.**

III. Udvariás és társai.

Értekezésemnek ezen harmadik részében az a célom, hogy az *udvariás* és a vele rokonalakú szók származásának tisztázásával megvilágítsam az -*ás*, illetőleg -*ias* melléknévképző eredetét.

Az *udvariás*-t eddig Faludi alkotásának hittük; a NySz. tanúsága szerint ugyanis ő élt vele először „*aulicus*, *urbanus*, *politus*; *höflich*“ jelentésben („A francziák *udvariások*, változók, tekerzők“ TÉ. 324. „Tudgyad uram, hogy a te dilemma-kaptsos beszéded éppen nem *udvariás*, sőt merném mondani, hogy paraszt“ NA. 134. Stb.).

* Ez etymológiát Gombocz és Melich szíves közlése alapján a készülő Etymologiai Szótár jutalmat nyert próbadolgozatából vettem át.

** Az I. lásd a 241. l., a II. pedig a 289. l.

Hitünk azonban alaptalan volt, mert Csúzy Zsigmond Faludinál pár évtizeddel előbb (1724.) használta már e melléknévet:

„Ők lehetetlennek aléttyák *údváriásan* élni embernek, hazugság-nélkül“ (EvHK. 10.). „Miért nem kellett csendessen, és *údváriásban*, zur-zavar-nélkül ki-igazéttani?“ (Tromb. 644.)

Csúzy továbbképzett igei és főnévi formával is alkalmazza:

„János egyet ugrék, és mint-egy reverenciával *údváriás-kodott*“ (Sip. 229.). „Baj-vivásokkal, pipes pompákkal, és allamodisos *údváriáskodásokkal* akarván menyegzős pompáját ékesíteni, senki belső tanácsi-közül nem-találtatott, a ki nem-szaporította volna Fejedelmének pompás vigasságát“ (Sip. 303.).

Az *údváriás*-hoz hasonló képzéseknek látszanak az *uriás*, *módiás*, *mordias* és *kaczkias* melléknévek. Vessünk tehát szemet ezek használatára is:

Az *uriás*-ra már 1574-ből van egy kétes példa a NySz.-ban „*orias*“ alakkal, a melyet Kulcsár Györgynek Postilla, azaz Evangeliomoknak magyarázattya cz. művében olvashatunk: „Az has hizlaloc botránkozna az Christusban, es az *Orias* erkölcsöiec“ (366.). Rendes formájával először Faludinál kerül elő (1748.): „A világ deliái megkívánnják mind a kettőt (a tánczot és muzsikát) úgy mint az *úriásan* nevelt erkölcsnek tulajdon czifráját“ (NE. 28); majd a Wagner-féle Phraseologiában (1750) találkozunk vele: „Splendidus: Fényes, tündöklő, jeles, *uriás*, pompás, ékes. Splendide. Fényesen, frissen, jelesen, *uriáson*, pompáson“; azután Barótinál (1792): „*Úriásonn* (úri módon) él“; Sándor Istvánnál (1808): „*Uriás*: Magnificus, Splendidus. *Uriáson*. More dominali, Splendide“; Kresznericsnél igei alakkal is: „*Uriás-kodik*. Affectat dominanter agere, vivere vestiri“; Kassai szerint az *úriás* Hegyalján s a MTsz. szerint Csurgó vidékén is használt szó.*

A *módiás*-t tudtommal csupán Faludi használja: „*elegans, recentis moris, iuxta morem receptum*“, vagyis *divatos, módis, modern* értelemben: „Mint légyen mostanság dolga az említett *módiás* városnak eleget hordgyák füleinkbe, a kik onnan érkeznek“ (TÉ. 770.). „Azt tartja *módiásabbnak*, a mi legdrágább“ (NU. 257.).

A *mordias*-t elsőnek Sándor István közli Toldalékjában: „*trux, truculentus*“, azaz: *mord*, *komor tekintetű*, *természetű* jelentéssel; Kassai is tud róla: „*Mordi* ember PP. loco: *Mordias*“ (Szók. 3: 378.); a MTsz. bizonyossága szerint pedig a székieknél a *mordias*, *morggyás*, *morggyás* manap is járatos szó: *mord*, *haragos*, *durva*, *kegyetlen*, *iszonyú* értelemben; a Balaton mellékén meg igei alakkal használja a nép: *megmordiaz*: *mérgesen*

* Simonyi szerint (TMNy. 375.) Faludi az *uriás* melléknév mellett *úrfiás*-t is használ; lehet, bár én nem vettem észre nála; megtaláltam azonban Baróti MVir.-ban: „*Úrfiás*, *údváriás* erkölcs“. (120.)

lehord, leszid (vö. „*morgyiazom* teremtette“ Székelyföld, MTsz.); a nógrádmegyei Tolmács faluban *mordás*-t (= mord, komor, haragos) ismernek; Pápai Páriz szótárának első kiadásában még csak *mordi* (= mordax, clandestinus) van.

A *kaczkias*-ról régebbi íróink és szótáríróink mit se tudnak. Sándor Istvánnál még: „*Kaczkos, Kaczkí: Lascivula, petulca, petulans*“; Kassainál: „*Katzki* legény (hegyaljai és szegedi szó): Németül Stutzer. Magyarul másképpenn Nyalka legény. Iuvenis trossulus“ (Szók. 3:123); de már CzF. szótárában: „*Kaczkias, Kaczkias. Kaczkí* (= kaczerosan öltözködő, nyalka, hegyes, kényes járású, piperkőcz, ficsúr) modorú, szokású. *Kaczkias viselet*,“ a MTsz.-ban: *kaczkí* am. nyalka, hetyke (Tisza m., Rimaszombat) és *kaczkí-lógós*: férjes asszony szeretője (Palócszág).

Ezen öt melléknév közül (az eredeti -ás végzettel) ma már csupán a *kaczkias* van közhasználatban, de ez is csak a műveltebbek beszédében; a *mordiás* pedig csupán a székelység nyelvében járja.

Eleve megjegyezhetjük róluk, hogy nemcsak alkotásuknál fogva tartoznak egybe, hanem jelentésre is rokonok egymással, mert mind az öt a külső viselkedésmódra vonatkozik.

Értelménél, de csakis értelménél fogva hozzájuk adhatjuk még a *daliás* (régenten am. *amplificus, splendidus* = pompás, fényes; jelenleg: *vitézies, lovagias, délceleg*) melléknévet, mely a régi irodalomban a NySz. szerint csupán Haller János Hármas históriájában kerül elő egy helyen, határozói alakkal: „*Daliáson* fel-készül fényes fegyverekben“ (3:59.); Halleren kívül szótárilag Barótinál (1792.): „*Daliásonn* öltözködni“ (= fényesen, pompásan). Alakjára nézve e szó nem kapcsolható a fentebbi melléknemekhez, mert a *dalia, delia* alapszóból való képzés lévén, *i*-je nem melléknévi képző, hanem a tőhöz tartozó hang.

Nem sorolható az *udvariás* társaságába a mesebeli *óriás* (= *gigas, riese*) főnév sem, jóllehet Kassai és utána még CzF. is a *hóri-horgas* melléknév előrészből való hasonló alkotásnak magyarázza. Kassai szerint: „*Hóri*-ből lett *Hóriás*, mint *Uri*-ből *Uriás* szó a Hegyalján“ (Szók. 4:37.); s CzF. is azt állítja róla, hogy „képzésre hasonlók hozzá az *uriás, kaczkias, mordiás*“. Az a kétségtelen valóság, hogy az *óriás*-nak a régi nyelvben csak főnévi alkalmazása volt (melléknévilleg: *óriási*!), mutatja legjobban, hogy semmi összefüggésbe se hozható a tárgyalásbeli szócsoporthal. Az *óriás* eredete nincsen ugyan még tisztázva, de hogy alig lehet ősi magyar szó, azt már különös alakjából is következtethetjük.

Az *-iás* melléknévképzőnek e szerint igazában csak öt példája van nyelvünkben: *udvariás, uriás, módiás, mordiás* és *kaczkias*. Ezeknek eredetét kell megvilágítanunk.

* A NySz. hibásan tulajdonít neki „*strenue, heldenmütig*“ értelmet, mert igazában am. *amplificus, splendide*: fényesen, díszesen, pompásan.

Az első, ki az *-iás*, illetőleg *-ás* képző sajátosságát észrevette, tudomásom szerint Kassai István volt. Szókönyvének első kötetében eme szavakkal emlékszik meg róla: „*As, Adjectivorum sensum minuit*, v. g. *Úri Úriás*, *Módi Módiás*, *Dali Daliás*, *Mordi Mordiás*“ (201.). Kassai, mint látnivaló, a nélkül, hogy e képzőnek eredetét megfejtené, helyesen jegyzi meg róla, hogy „*adjectivorum sensum minuit*“: a mellékevek értelmét kisebbíti.

CzF. szótára a *mordiás* szónál ezt a magyarázatot adja: „Alakjára és elemzésére olyan, mint *uriás*, *óriás*, *kacziás*. Mind a négy hasonló képzőjű törzsből eredt, ú. m. *mordi*, *úri*, *óri*, *kaczi*, melyekből lett *mordiás*, *úriás*, *óriás* (horias), *kacziás*, s közszokás által megnyujtva *mordiás*, *uriás*, *óriás*, *kacziás*“. Ezt az állítólagos megnyujtást azonban a fentebb közölt történeti adatok kereken megczáfolják.

Egyetlen helyes alapú — bár különben szintén téves! — értelmezést Simonyi Zs. adott eme mellékevek származásáról TMNy.-ában. Arra föllálitotta szabályra ugyanis, mely szerint valamely kész szó képzőjének kiejtése a rokonértelmű társ hatása alatt módosul, egyebek közt a következő példákra hivatkozik: „Faludi — úgymond — mindig azt írja *uriás*, *urfiás*, *udvariás*, *módiás*, e helyett *urias*, *udvarias*, *módis*. Ha ennek okát kutatjuk, a fogalomkör, a melyről itt szó van, a régi *daliás* melléknévre utal“ (375.). Ez a szabály teljesen kifogástalan, csak a példái hibásak; Simonyi Zs. szerint (miként CzF. szerint is) tudniillik előbb lett volna *urias*, *udvarias* — s azután a *daliás* hatása alatt *uriás*, *udvariás*. Ámde a valóságban éppen megfordítva történt: először volt *udvariás* és *uriás* s a XIX. századtól kezdve *udvarias* és *urias*. Tehát Simonyinak magyarázata is téves. Kisértsük meg ennél fogva a valóságnak megfelelőt adni helyébe:

Kiinduló alapnak kettőt állithatunk: 1. hogy az *udvariás* és társai a legnagyobb valószínűség szerint irodalmi szók, még pedig nemcsak használatra, hanem eredetükre nézve is; 2. hogy egyazon fogalomra: a külső viselkedés-módra vonatkozván, alkalmasint egymásnak hatása alatt keletkeztek; ha tehát a legrégiebbnek eredetét sikerül megfejtenünk, a többinek származására is hamarosan világosság fog derülni.

Egyet, t. i. a *mordiás*-t előre is ki kell vennünk a csoportból nemcsak azért, mert ez nem irodalmi szó, hanem mivel a többitől egészen eltérő módon jött létre. Már a régi nyelvben is közhasználatú volt s ma is általánosan járatos a *mord* (= *mordax*, *trux*; *mürrisch*, *grausam*) melléknév, melynek az *-i* játszi képzővel bővült *mordi* alakja is elterjedt, miként Pápai Páriz szótárának első kiadása bizonyítja. Ám e mellett a rokonértelmű latin *mordax* melléknév is meghonosodott és mint tájshó ma is él nyelvünkben *mordás* formában. Már most nem csekély valószínűséggel következtetünk, ha az állítjuk, hogy a *mordiás* voltaképen a *mordi* és a *mordás* alakok elegyülésének ered-

ménye, noha — hozzátehetjük — az se lehetetlen, hogy a *mordiból* képzett *mordιάz* (*morgyιάz*) igének hatása alatt született meg.

Marad tehát együtt magyarázni valónak az *udvariás*, *wriás*, *módiás* és *kacziás*.

Ezek közül legrégebbinek az *udvariás*-t kell ítélnünk. Igaz ugyan, hogy az *wriás*-ra a XVI. századból van a NySz.-nak egy példája, de ez mind alakjánál, mind jelentésénél fogva annyira kétes, hogy bátran figyelmen kívül hagyhatjuk.

Az *-iás* végzetről általában megállapíthatjuk, hogy diminutivum comparationis képző, melynek jelentése a. m. *féle*, *szerű*, *módi*. Részekre ekkép bonthatjuk: *i* + *á* + *s*.

Az *-i* egyszerű denominális melléknévképző, a mely nem szorul külön magyarázatra, annál kevésbbé, mivel az *udvari*, *úri*, *módi*, *kaczi* melléknévi alakok, melyekből a szóbeli különös képzések eredtek, már régebben járatosak nyelvünkben.

Az *-s* szintén egész bizonyosan denominális képző, de ebben már van megoldásra váró nehézség, t. i. a kicsinyítő értelem. Simonyi ugyanis azt állítja TMNy.-ában, hogy „melléknevekhez téve ma az *-s* képző többnyire kicsinyítést jelöl, . . . de régebben az ilyen képzéseket ellenkezőleg inkább nagyító értelemben használták“ (570.). Már pedig az *-s* az *udvariás*-ban és társaiban tagadhatatlanul kicsinyítő alkalmazású. Miben van tehát az igazság?

Abban, hogy Simonyinak állítása nem felel meg egészen a valóságnak. Lehet ugyan, hogy az *-s* képzőt néhány esetben régente csakugyan nagyító jelentésben használták (noha S.-nak három bizonyító példája: *sötétes*, *restes*, *siketes* éppen nem meggyőző, sőt könnyen tagadásba vehető!), de az esetek többségében bizony hajdanta is kicsinyítő értelemben éltek vele. Bizonyítsák a következő, hamarosan összeszedett példák: *bolondos* = lymphaticus (C.); *fejéres* = subalbidus (C., MA.), sőt *fejéreses* (PP.); *feketés* = subniger (C., MA.); *gorombás* = subrusticus (Pós.: Igazs. 2:278.); *kövérés* = subpinguis (MA.); *nyerses* = subcrudus (C.); *ritkás* erdő (Nom. 77.); *szőkés* = subalbidus (RMNy. 2:67.); *szürkés* = cinereus (Pesti: Nom. 1:42b.); *tudákos* = scitulus (C.); *vakos* = caecutiens (MA.); *vereses* = subrufus (C., MA.); *zöldes* = subviridis (MA.); stb. Szóval: az *-s*-nek kicsinyítő alkalmazásában e példák számbavétele után nem lehet nehézség. A mi pedig a „*féle*, *szerű*, *módi*“ értelmet illeti, a melyet ugyancsak az *-s* visel magában: erre is találunk a régiségben egyező példákat, ilyenek: *magyarosan* = more hungarico (Kis V.: Adag. 460.); *németes* ing (Hazánk 1:295.), *parasztos* guba (Csúzy: Síp. 280.); *asszonyos* (MA.); *férfiás* asszony (MA.); stb.

A felől, hogy az *-iás*-beli *á* kötőhangzó, nem lehet kétségünk; miért van azonban megnyujtva: — ebben van a fő-fő nehézség! Próbáljuk mind a mellett megoldani!

Előrebocsátjuk, hogy a legrégebbi *-iás* képzős melléknév, az *udvariás* majdnem bizonyosan Csúzy Zsigmond paulinus páternek alkotása.

Papi emberről lévén szó, egyben az a gondolatunk támad: nem latin hatás alatt nyujtotta-e meg Csúzy az á-t. Ezt még azért is föltehetjük, mivel az *udvariás*-ban kétségtelenül van bizonyos csipős íz; már pedig a régebbi korból több példa akad rá, hogy a tréfás-gúnyos szók végét latinositják, pl. *asszonyiáskodik* = effeminatur (Heltainál. Udvarhely megyében ma is használják MTsz.); *kurvánczius* (Matkó, Illyefalvi); *parasztikus* (Zvonarits); *pogányizálás* (Tussai); *sétikál* (Miskoltzi); *urizá* (Bethlen); stb.; újabb példák: *bolondikus*, *kapcziáskodik*, *pocskondiáz*, *patáliáz*, *siflikárius* (MTsz.) stb. Vagy nem csenghettek-e Csúzy fülébe az ó-szövétségi -iás végű személynevek: *Izsaiás*, *Jeremiás*, *Tobiás*, *Zakariás* stb.? Esetleg a használta: *audienziáskodik*, *czeremoniáskodik*, *komédiáskodik*, *potincezáskodik* igék példája is ösztönözhette, hogy ezeknek képmására megalkossa az *udvariáskodik* (l. föntebb) igeformát s ezzel együtt az *udvariás* alapszónak is életet adjon! Az „egyet ugrék, és mintegy *reverenciával udvariáskodott*“ (Sip. 229.) mondata pedig olyasféle következtetést engedne meg, mintha tán a latin *reverentia* (vö. még: „*udvari Reverentiával* kedveskedtenek“ Sip. 21.; és „mely *reverenciáját vét* másnak“ (Sip. 57.) szónak is része lett volna az *a* hang megnyujtásában! Szóval: nem egy szempont biztat bennünket, hogy az *udvariás* létrejöttét idegen, még pedig latin hatás rovására írjuk.

Mielőtt azonban ezt megtennők, vegyünk számba egyéb, fontos körülményeket is.

Igy, teszem, nagyon figyelemreméltó történeti tény, hogy Csúzy a kötőhangzónyujtást az *udvariás*-nak alapszavában és fosztóképzős változatában is alkalmazza: „Miért vetetted Uram meg őtet? holott első szülött, *údvariább* hadakozo férfiú“ (Sip. 72. A NySz.-ban hibásan így-ezve!) „Az lgasság *údvariátlan*, s-vak, az-az személy-válogatás-nélkül való“ (EvHK. 544.). Tisztességes dolog valakit köszönteni, mellyet néha ha el-múlatunk, vagy neheztelésnek alétunk, vagy *údvariátlanságnak*“ (EvHK. 57.).

Emez adatoknak, főleg az *údvariább* formának láttára némileg megínog a latin hatásba vetett hitünk, mert könnyen azt gondolhatjuk, hogy ez esetleg megelőzte az *udvariás*-t, a mely éppen az *údvariább* hatása alatt születhetett meg.

Tegyük föl, hogy így történt a dolog. Ez esetben kérdés: mily oknak tulajdoníthatjuk az *údvariább* alaknak á-ját, a melyet latin hatásra már alig lehet visszavezetnünk?

Legészszerűbben természetesen az analogiában kereshetjük az okot.

Régi iratokban ilyen középfokú szóalakokkal találkozunk: *hamarább*, *nyilvánabb*, *igazábban*, *magyarábban*, *méltábban*, *sanyarvábban* stb. (l. NySz.). Mért ne tehetnők fel, hogy az *údvariább* formának eredeti a kötőhangzója ezeknek s hasonló alakoknak látszatos analogiájára nyúlt meg?

De meg azután egy sajátos szóra is rámutathatunk, melynek

példája igen könnyen megteremthette az *udvariabb*-at; s ez a vele némileg synonym *deli* (*dali*) melléknév, a melynek középfokát Zrinyi és Gyöngyösi, kik Csúzy nyelvére kétségtelen hatással voltak, egyaránt *deliabb*-nak * írják (1. „termete *deliáb* nálánál“ A Syr. 212.; 2. „termetre *deliáb*“ KI. 102.). E szerint: *deli* > *deliabb* ~ *udvari* > *udvariabb*.

Tehát analogiák tagadhatatlanul akadnak az *udvariabb* á-jának magyarázatára.

Ezen második eshetőségnél a következő fejlődésmenet áll elénk: *udvariabb* → *udvariás* → *udvariátlan*.

Akár a főttebbi latin, akár ez utóbbi analogiás hatást tekintjük azonban, el kell ismernünk, hogy minden tetszetősségük mellett sem adnak teljesen megnyugtató magyarázatot az *udvariás* keletkezéséről.

Keressük tehát tovább a megnyugtató okot!

Vizsgálatunk újra a nyelv legerősebb változtató tényezőjéhez: az analogiához vezet.

Az eredményt kimondhatjuk nyomban: az *udvariás* a rokonértelmű *daliás* melléknév hatása alatt kapta nyújtott kötőhangzóját.

Ezt két számottevő okkal lehet bizonyítanunk. Egyik az, hogy a *daliás* a régi nyelvben egyedül Haller Jánosnál kerül elő, a ki pedig nyilvánvaló hatással volt Csúzy Zsigmondra. A másik meg az a felöltő találkozásuk, hogy miként Haller a *daliás*-t, úgy Csúzy is az *udvariás*-t csak határozói formában használja: *daliáson* ~ *udvariáson* és *udvariásban*.

A *daliásan* alaknak eme hatását egyéb analogiák is erősíthették, sőt alkalmasint erősítették is, így pl. a némileg rokonértelmű *pompás* és *finnyás* melléknevek. (Vö „A király a királyi székben ül uri módon, *pompáson* öltöztetvén“ Com.: Jan. 139. „*Finnyás* kény“ Gyöngy: KI. 53. Amaz *finnyás* Erasmus is megvallya“ Bal.: CsIrk. 370. „Valakit *finnyásan* meggúnyolni“ KisV.: Adag. 6.); sőt a mennyiben az *udvariás*-t Csúzy többször bizonyos csipkedő mellékértelemmel használja, könnyen vehetett valamelyes hatást a *bolyókás*, *balyókás* („*Bolyókás* kábák“ MA.: SB. 217.), *vaklyás* („A purdi-pénzt valami *vaklyás* kufárna költik“ Káldi.: Vasárn. préd. 574.) és egyéb hasonló végű gúnyos melléknevekből is.

Ennélfogva bátran megnyugodhatunk abban, hogy Csúzy analogia, még pedig magyar analogia hatására nyújtotta meg az *udvariás* (s ebből kiindulva az *udvariabb* és *udvariátlan* szóalakok) kötőhangzóját.

Ismervén immár a legrégebbi *-iás* képzős melléknév eredetét, a többiére rövidesen világosságot deríthetünk.

Az *uriás* és a *módiás* egészen bizonyosan Faludinak alkotásai az *uri* és *módi* melléknevekből. Mind a kettőt az *udvariás* képmására alkotta. Bizonyítja egyrészt azon körülmény, hogy

* Megjegyzendő, hogy az alapmelléknév mind a kettőnél *deli*, nem pedig *delia*, a mely főnévi alkalmazású.

az újításban egyáltalán Csúzy volt a fő tanító mestere, másrészt az tény, hogy másfélszáznál több szót és kifejezést vett át Csúzytól, köztük az *udvariás*-t is!

Mivel pedig a *kaczkias*-t még sem Baróti és Sándor István, sem Kresznerics és Kassai nem ismerik, szinte biztosra vehető, hogy ezt a *kaczkai* melléknévből valamelyik újabb nyelvújítónk csinálta a rokonjelentésű *módiás* mintájára.

Főlemlíthető, hogy az *udvariás* és *uriás* formákból a nyelvújítás a mult század első felében rövidítéssel: *udvarias*, *urias* formákat hozott divatba.

Kitűzött feladatunkat ezzel megoldván, fejtegetésünk eredményét a következőkben foglalhatjuk össze:

Az *udvariás*-hoz hasonló képzésű és rokonjelentésű melléknevek nyelvünkben az *uriás*, *módiás* és *kaczkias*. Csupán értelemre rokon velük a *daliás*; nem sorozható közéjük a homályos eredetű *óriás* főnév; jelentésre közel áll hozzájuk a *mordias* székely tájszó, mely alkalmasint a *mordi* és *mordás* melléknevek elegyülése.

Az *udvariás* és társai mind eredetre, mind használatra nézve irodalmi szavak.

Képzőjükben: az *-iás*-ban, melynek némileg csipkedő, kicsinyítő értelme: *féle*, *szerű*, *módi*, az *-i* és *-s* denominális melléknévképzők vannak a kötőhangzóval kapcsolva, melynek nyújtottsága analogiára: a *daliás* és egyéb *-ás* végű melléknevek hatására vihető vissza.

Az *udvariás* Csúzy Zsigmondnak alkotása; az *uriás*-t és *módiás*-t Faludi csinálta az *udvariás* képmására; a *kaczkias* pedig valamelyik újabbkori neologusnak műve a *módiás* mintájára.

Végül megjegyezni való, hogy az itt tárgyaltuk *-iás* képzőtől külön kell választanunk az ugyanily szerepű *-ias*, *-ies* melléknévképzőt (pl. *anyagias*, *harczias*, *házas*, *lovagias*, *otthonias*, *emberies*, *érzékies*, *gépies*, *kisérteties*, *nőies*, stb.), melyet a nyelvújítás honosított meg az irodalmi nyelvben. Az előbbivel ez csak az *udvariás* és *uriás* (> *udvarias*, *urias*) átvétele útján van kapcsolatban. A nép beszédében maig se tudott nagyobb használatra jutni. A MTsz.-ban mindössze egy példát találtam reá: az *alpárias*-t (= alávaló, hitvány, silány). De ennek is megvan a maga érthető magyarázata. A nép ugyanis ismeri az *-ias*, *-ies* képzőt, de jobban csak helynévi melléknevekben él vele, pl. *győries* („Uczcu bizony hegyessen, *győriessen*, fessessen!” = dunántúli tánczrikkantás), *komáromias*, *debreczenies* stb.; s azután ezeknek analogiájára mondja, hogy *városias*, *falusias*, *pusztaias*. Az *alpárias*, noha alapjában alkalmasint népetymologia terméke,* szintén ilyen helymelléknévi képzés.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

* A népképzelet az *alpári*, *alpárias* szóalakok eredetét az *Alpár* községnévben keresi, holott alapszavuk igazában valószínűleg az olasz *alpari*, (*al pari*: eredeti áron) kifejezésnek átvétele (l. Nyr. 15:160.).

HELYNÉVMAGYARÁZATOK.

1. **Vérvölgy.** Borzalmas helynév! Úgy tudom, Arany János meg is énekelte a debreczeni Vérvölgyet, még pedig nagyon természetesen mint valami rettenetes véres harcznak színhelyét.

Csak az a bökkenő, hogy a Vérvölgy helynév nagyon sok helyütt fordul elő, még pedig gyakran oly szörnyű félreeső völgyekben, hogy ott rettentő véres csaták nem mehettek végbe s a történettudomány mécsével sem találunk semmi olyan nyomra, hogy ott csaták folytak volna.

A debreczeni határban levő Vérvölgyön kívül van Vérvölgy község Szilágy megyében s ugyanott Vérvölgy nevű határrészek vannak Panyit, Paczal, Récse és Szilágy-Szent-Király községekben.* Van ezenkívül Vérpád nevű határrész is Kölpény marostordai községben.**

Tehát nemcsak völgyekre, hanem még padokra, vagyis fensikokra is alkalmazták a vér nevet. Mivel pedig oly sűrűn fordul elő, hogy e helyeken véres csaták lefolyását elképzelni sem lehet, az illető völgyeknek vagy padoknak valami természeti tulajdonságában kell keresnünk e név eredetét.

És csakugyan a Székely Oklevéltár VI. kötetében a 407. lapon Kál marosszéki község helyneve közt rábukkanunk egy határrészre, a melyet 1687-ben még *Almásüvére*nek, később pedig csupán *Almás-vére*nek neveztek. Ez egyszerre kezünkbe adja a *Vérvölgy*, *Vérpád* helynevek nyitját. E szerint a vér e helynevekben nem sanguist jelent, hanem a régi magyar *üvér* szónak rontása, elferdítése. E régi magyar szó már 1261-ben előfordul, még pedig Hont megyében Letkés és Bajta közt, mert azt írja a határjáró levél, hogy „vallis *Iver*“-en megy keresztül a határ.*** E „vallis Iver“ magyarra lefordítva annyi mint Iver völgy és így kitűnik, hogy a székely *üvér* szó hajdan az egész magyar nyelv közkinccse volt.

Az *üvér*, *üver* szó a székely tájszólásban fehér agyagos földet jelent, az *üvérvölgy* vagy *üvérpád* tehát nem valami történeti nevezetességű csatahely, hanem egyszerűen oly völgy vagy olyan fensík, a melynek földje fehér agyag. S ez éppen nagyon ráillik kivált a szilágymegyei vérvölgyekre.

Hogyan lett az *üvér-völgy*ből *vérvölgy*? Én azt vélem, csupán etymologizálás útján. A magyar ugyanis nem szokta az első szóttagot elhagyni, mert hiszen arra esik a hangsúly. Mindössze egy esetet

* Petri : Szilágy megye története IV. 195, 207, 296, 449 II.

** Székely Oklevéltár VI. 408. I.

*** Knauz : Monum. eccl. Strig. I. 461. I.

tudok a helyneveknél, hogy az első magánhangzó idők folyamán elveszett; nevezetesen a régi *Abolma*-ból lett *Bolmány* (Baranya megyében). De itt talán a török vagy szerb pusztítások miatt felejtette el a magyar a régi nevet és az idegenek ajkáról vette át újra csonka alakjában a helységnevet (mint pl. *Inkaszállása* helyett *Jan-kováczot*). A debreczeni és szilágymegyei vérvölgyekről ezt sem tehetjük fel, mert itt a történeti folytonosság a régi és mostani magyarok között nem szakadt meg. Inkább azt kell tehát vélnünk, hogy idővel Tiszántúl az *üvér* szó jelentése elhomályosult, ismeretlen lett s rá-ráfogták, hogy rosszul mondja a nép *üvér*-nek, mert csak *vér*nek kellene azt kiejteni s így keletkeztek az érthetetlen *üvérvölgyekből* a *vérvölgyek*.

Hasonló jelenséget Tiszántúl is lelünk. Egy biharmegyei, berettyómenti falunak eredeti neve Izsólaka volt. Ezt összerántották Izsólká-ra, majd Izsáká-ra. A XVI. században még Izsáka a neve. Elhomályosulván a helynév jelentése, a XVIII. században elhagyták a név elején álló *i* hangot s lett belőle *Zsáka* (Bunyitay: A váradi püspökség története. III. 341), ellenben ugyane megyében a régi Izsóparlaga ma is Izsópallaga, mert itt a jelentés nem homályosult el.

2. **Vércsorog.** Bihar megyében, Czéczkétől délre van egy kis nyomorúságos oláh község s ennek nevét az 1907-iki helységnévtár Vércsorognak írja. Tehát ez is az ijesztő helynevek közé tartozik. Sipos Orbán Biharmegye volt tanfelügyelője *Vércselakra*, majd *Vértelekre* akarta magyarosítani.

Maga a község nagy hegyek közé van beékelve, csak egy felé vezet ki egy kis út belőle, szántóföldei — mint Fényes Elek írta 1851-ben — nagyon hitványak, de van 4000 hold erdeje s abban nagy vadak is tanyáznak.*

Ijesztő nevét azonban csak nemrégiben kapta. Az 1892-iki helynévtár még *Vircsolog*-nak írja nevét s maga Fényes Elek is, a ki biharmegyei születésű és Bihar megyét jól ismerő tudós volt, 1851-ben *Vircsolog*-nak írja. Lipszky 1802-ben *Vircsalog*-nak ismeri.

A régi magyarok meg még jobban meg voltak akadva e helységnévvél s azt *Wachyarog*-nak, majd *Werzelogh*-nak írják, sőt 1555-ben egy magyar diák füle *Werchellew*-nek értette.**

Már e különféle névalakokból is könnyen kitalálható, hogy a *Vércsolog*, vagy új magyarosítással *Vércsorog* idegen szó. Az első szótagja két mássalhangzóval kezdődött s azért próbálta azt a magyar majd *a*, majd *e* s végre *i* hang közbeszúrásával kiejthetővé tenni.

Továbbá a ki a szláv nyelvekben kissé járatos, láthatja, hogy az e helynév utolsó szótagja „log“ tiszta szláv szó. A *log* jelentése a szerb, horvát nyelven 1. fekvőhely, vácok, 2. teknő, medencze, 3. meder, folyam, ágy, 4. méhkas, kaptár. A *vrce* szó pedig ugyan-csak a szláv nyelvben korsót jelent, s ez átment a román (oláh) nyelvbe is, mert ott *vrrior* = korsó.

Ha már most még tekintetbe vesszük, hogy *Vércsorog* (*Vircsolog*) egy katlanszerű mélyedésben fekszik, kitűnik, hogy a *vrce* szó összetétellel azt akarták jelezni, hogy e helység korsóalakú meden-

* Magyarország geographiai szótára IV. k. 305.

** 1552-iki összeírás az Országos Levéltárban, Történelmi Tár 1880. 177. I. Bölöni levéltár 1555. és 1561. évek.

ezében vagy teknőben nyúlik el éppen úgy, mint például Koritnicza is, a mely kis teknőt jelent.

Nincs tehát a Vérsorognak semmi köze a vérhez, sem a vérontáshoz. Nagyon is ártatlan az egész helynév s csak a magyar nyelv hangtörvényei kívánták, hogy a Vrcselog-ból a Vircsolog legyen s ez a biharmegyei románoknál is szokásos rhotacismus által lett Vircsoriggá.

Hogy a XV. századbéli románok ily szláv szóval jelölték meg letelepedésük helyét, azon nem lehet csodálkozni, hisz Bolgárországból kijövet, nyelvük még tele volt kivált a helységek elnevezésére alkalmas szláv műszavakkal. A Bisztra, Priszlop, Preszaka, Ohába stb. most csupán románoktól lakott helységnevek kétségtelenné teszik ezt. A *log* szót pedig másutt is használták helynév-összetételnek, mint a *Furlog* krassómegyei falu neve is nyilván mutatja.

3. **Borhíd, Borkút, Borszék.** *Borhíd* község a Szamos mellett Szatmár megyében fekszik. *Borkút* községek vannak Máramaros és Szolnok-Doboka vármegyében. Borkút puszta Eperjes mellett. *Borszék* pedig, a híres fürdő Csik megyében. Mindezek a borkedvelő magyarnak látszólag nagyon örvendetes nevek. Kivált a Borkút! Csakhogy ennek semmi köze a szívvidámitó italhoz, mert már magában véve is ellentmondás, hogy a boritalból kutat, hidat, széket lehessen csinálni.

A Borhíd, a Borkút és Borszék helynevektől különböző eredetű is. A vasmegyei Borhida valaha Borihida nevet viselt* s a szatmármegyeit is 1409-ben még Borhida-nak írják, tehát eredetileg szintén Borihida volt a neve s csak összerántás által lett belőle Borhíd. A Borh, Bori a régi magyaroknál használatos személynév volt és így a Borhíd, vagy Borhida helységek onnan vették elnevezésüket, hogy ott először egy Bori nevű ember készített vagy készítettett hidat.

A Borkút ellenben olyan összetett szó, mint Kőkút, Szilkút s azt jelenti, hogy a kút gárdja *bór*, *buór* fenyőfából volt. Kétségtelenné teszi ezt az is, hogy a szolnokdobokamegyei Borkút első neve „Burliget“ volt, már pedig bórfenyőből keletkezhett liget, de borból semmi esetre sem.** Az a nyitja annak is, hogy a borkút helynevek csakis olyan hegyes vidékeken fordulnak elő, a hol a bór, buórfenyőfa (*Pinus Tourn.*, répa-fenyő) él.

Borszék szintén összetett szó. A *szék* a helynevekben azonban nem az ülésre szolgáló bútordarabot, hanem — mint azt a „Székelyek eredete“ című művemben kimutattam — irtást jelent s a szláv *sjek* szó kölcsönzése. Borszék e szerint bór-fenyő-irtást jelent és ez nagyon illik azon nagy hegyekkel és sűrű fenyőkkel borított vidékre, a hol Borszék fekszik. Itt a szőlő meg sem érik, nem-hogy bor teremjen, tehát a vinum-tól a helység neve nem is származhatik, hanem csakis a bór-fenyőtől. Teljesen hasonló képzés a sárosmegyei Tölyszék, Tölgyszék (hibásan Tölt-szék) falu neve, mert eredetileg ez is tölgyfirtást jelentett. Azért írják a XIV—XV. századokban *Telgzeek*-nek, *Teirlgzek*-nek és *Thwlgzeg*-nek.***

* Csánki: Magyarország történeti földrajza II. 738.

** Kádár: Szolnokdobokamegye monographiája II. 240.

*** Csánki: i. m. I. 313. l.

A *bór*, *buor*, közszláv szó lévén, a XIII. századtól kezdve beköltözött szlávok is erről neveztek számos bórerdő mellett, vagy bórirtáson keletkezett helységet. Ide tartoznak a pozsonymegyei Borova, a lipítómegyei Kis- és Nagy-Borove és a gömörmegyei Borovahegy, a túrócsmegyei Borova mocsár, a trencsénmegyei Zboró és a leghíresebb, a sárosszegyei Zboró. A régi Tótország hegyes vidékén is a bórjáról neveztek el a pozsegamegyei Borovezi, a verőczemegyei Borovik, a kőrös- és varasdmegyei Borje községeket s a Daruvár egy része régi nevét, Podborjét. Valóban, ha nyomról-nyomra kutatjuk e helységek hollétét, látjuk, hogy mind bórfejtéseknek való helyen fekszenek.

Ellenben nem tartozik a bór származékhoz a verőczemegyei Borovo, mert annak régi magyar neve Borh, Boroh volt,* és csak a XVI. században odaköltözött szerbek ajkán változott Borovo-ra.

Hogy a *borvitz* székely tájszó a bór-gárgyás kutaktól vette-e eredetét, vagy mert erős szénsav tartalmánál fogva éppen úgy széldíti az embert, mint a bor: a bortól, nem tudom.

KARÁCSONYI JÁNOS.

Még egyszer az „elmemozdító“.

A MNy. III. k. 318. s köv. lapjain világosan kimutattam, hogy az *elmemozdító* szónak nem az, hanem éppen ellenkező az értelme, mint a melyet Bánóczi valaha neki tulajdonított, s hogy Kisfaludysta és Filológus urak mily hiábavalóságot cselekesznek, midőn a Nyr. 36., 277—8. l. ama kifejezést, mint a német *anregend*-nek teljesen megfelelőt, a „termékeny néplélek remek alkotásának“, s „filozófiai műnyelvünk régóta ékeskedő gyönyének“ hirdetik és magasztalják.

Vártam azóta s a tudományos tisztesség nevében méltán is várhattam, hogy megnevezett urak szépen elismerik tévedésüket. De ők jobbnak látták hallgatni, mint szégyenkezni a Nyr. olvasói előtt. Mintha bizony tudományos kérdésekben hibázni s a hibát őszintén megvallani szégyen volna! Így hát nem halogatom tovább, hanem előállok egy év óta tartogatott újabb adataimmal, melyek az *elmemozdító* dolgát, úgy hiszem, végkép eldöntik.

Az akkor közölt köszöntői változatok egyikében sincs meg az „elmemozdító“ szó, „helyette ilyenek: „elme-hódító“, „elme-háborító“, „észvesztő“ stb. De az „elmemozdító“-ról, mely a Nép-k. Gyűjt. bordalában előfordul, s mely Bánóczi elméjét is mozditotta, megjegyeztem ezt: „hiszem, hogy a gyűjtő hiven írta le a szót, s hiszem, hogy *úgy-létét még újabb tanúk is igazolni fogják*“. Ime, az újabb tanúk! Előljáróban azt a változatot említem, melyet Sz.-Márton-Kátáról szereztem (Kele Lászlótól),

* Csánki: i. m. II. 280. l.

csak azért emlitem pedig, mert megerősíti az Erdélyi-féle „elmebódító“-t. Az idetartozó hely így van:

„Ez ám az *elmebódító*,
Ruharongyosító,
Erszénypusztító“ stb.

Vége ez:

„Most kurva az anyja,
Furt az áristomba!“

Ennél a változatnál sokkal többet ér most nekünk a következő kettő, mert az egész kérdést megvilágítja.

Az egyik éppen szülőfalumból való s Kis Ignác Pál bemondása szerint így hangzik (csak két versszakát közlöm):

„Erszény pusztítója,
Asszony megverője,
Sok szegény embernek
Kárára vívője.

Tőke unokája,
Tüzes szemű lánya,
Minden vele bánó
Elmemozdítója.“

A másik a dunamelléki Bogviszlóról került. Ezt számomra Novák István újligei ör iratta le, a ki az öreg Paprika Ferencztől tanulta annak idejében. Egészen ide írom, már azért is, mert valamennyi változatot fölülmúl formásságban:

„Hallod-e te, görbe gazda!
Keltsd föl azt a sánta szolgádat,
Küldd le abba a düledezett pinczébe,
Hozzon abból a töpörödött hordóból
Abba' a csempe szájú kancsóba'.

Hejh, pajtás, ez ám annak a girbe-
[gurba szőlőtökének a leve,
Ennek bor a neve,
Ezt kapafokkal koczogtatják,
Metszőkéssel sanyargatják,
Tölgyfa közé szorítgatják,
Mogyorófával kavargatják.
Ez az *elmebuzdító*,
Erszénypusztító,
Korcsmárosgazdagító,
Asszonyszomorító.

No te bor! a minap velem mit cselekedtél?
Az utcán sárba' hevertettél,

Kutyákat rám uszítottál,
Egyik faltól a másikhoz taszigáltál.
Katona regula:
Mars az áristomba! "

Megvan tehát az *elmemozdító*, vele igazolva és hitelesítve van a Nép. Gyűjt.-nek eddig árva és kétes adata. De megvan ám az *elmebuzdító* is! Emennek olvastára, szinte látom, mekkorákat ugranak nemcsak Kisfaludysta és Filológus, de Bánóczi és Simonyi is! Hisz ez kellett nekünk! Elmebuzdító! A mi az elmét buzditja! fölserkenti! az író-t föllekesíti! „Ezt éreztem én az *elmemozdító*-ban! ” mondja Bánóczi. „Ne ugrálj, te fakó, ne tánczolj, te deres” — mondja Tompa. „Korai az öröm” — mondom én. Mert az elmebuzdító *buzdító*jának ugyan kevés köze van az irodalmi vagy köznyelvi *buzdít*-tal (aneifern, anfeuern, begeistern, ermutigen), de annál több a népnyelvivel, mely csak alakbeli változata a *mozdít*-nak, úgyhogy *buzdít* (bozdit) = *mozdít* (vö. *mankó-bankó*, *bolyog-molyog*, *mekeg-bekeg*, *bolyhos-molyhos*, *makog-bakog*, *mamlasz-bamlasz*, *mammog-bammog*, *melencze-belencze* stb.). S hogy jelentésre se különböznek egymástól, még annyira se, mint a *fülel* és *figyel*, azt jól tudja a népnyelvvel ismerős. A nép ezeket mondja: „*Buzdítsd* odébb azt a szapulót”. „*Fölbuzdítgattuk* a hordót, ugyan nehéz volt.” „*Fülét se bozditja*.” „Majd *megbuzditom* én őket, megállj” (darazsakat). „Ne *buzgasd*, mert szétveti” (must). „*Megbozgatta* a szél ezt a kis csemetét, karót neki.” „Mit *buzgatod* azt a ludat, hadd üljön.” „Ne *buzdítsd* mindig azokat a gyerekeket.” „Az az öröme, ha egymásra *buzditja* az új házasságokat.” „Addig *buzditgatta*, hogy ott hagyta a helyit.” „*Bozgott* benne a sok kukacz.” „Még *el-elbozgot* a pinczébe.” „Már *bozorog* ám ez a kis gyerek” stb. L. még a MTSz.-t, a hol köv. példákat találász: „Erős szag ütötte meg az oromat, mikor a hőttestet *megbuzdították*.” „Ne *bozgasd* a kezemet.” „Én biz azt a dögöt nem *bozgom*.” „*Bozog* a ló farka.” „Mig meleg az ember, addig csak *bozogjon*.” Mindezekben a jelentés = mozog, mozgat, mozdit, bolygat, piszkál, bánt, zavar, kever stb. Tehát *elmebuzdító* annyi mint *elmezavaró* (elmebódító, elmekábitó, elmeháborító stb.), azaz *részegítő*. Novák István is, mikor kérdeztem, mi az az *elmebuzdító*, rögtön azt felelte, hogy: „Hát kérem, biz a bor megbolondítja az embert.”

Egy év óta fekszik Bánóczi *elmemozdítója* nyitott koporsóban, szegezzük rá most a födelet, majd eltemeti az irodalom.

Az *anregend* pedig legyen ezentúl *gerjesztő*. Le roi est mort, vive le roi!

LEHR ALBERT.

Burjánirtás.

„Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!”
Arany.

A magyar stílus az utóbbi 25—30 év alatt sokat fejlődött hajlékonyságban, színességben; de hanyatlott eredetiségben és gondosságban. Nyelvészeti irodalmunk egyre izmosodik, munkásai szaporodnak; de a tollforgatók s általában a műveltebb körök, sőt részben legjobb íróink is nem sokat adnak rájuk s intó szavukra: „Őrizzük féltékenyen nyelvünk eredeti sajátosságait; nyelvünk a mi legelvitázhatatlanabb nemzeti kincsünk: ne engedjük megromlani épségét!” Mind hiába! Valami nemtörődömség, vagy, mint ellenségeink is gyakran emlegetik, fegyelmezetlenség jellemez bennünket, s ez uralkodik nyelvünk használatában is. Hány magyarul írónak esze ágában sincs, hogy az idegenszerű kifejezéseket kerülje; hányan észre se veszik, ha egy-egy homályos, a nagy közönségnek érthetetlen, vagy ha kétféleképpen érthető mondatot írnak le! És mit szóljunk a művészi stílusra való törekvésről? Mennyire távol vagyunk még mi a francia írásmód szabályosságától és fejlettségétől s a francia írók gondosságától!

Sokszor megesik, hogy a művészi tartalom magával ragadja az olvasót egy-egy jó könyv vagy cikk olvasása közben; de ha minden lapon felbukkan egy-egy, néha több helytelen kifejezés, a mely sérti az olvasónak még valamennyire épen maradt nyelvérzékét: oda az élvezet, oda a varázs.

Ezektől a hibáktól és gyarlóságoktól meg kell a magyar stílust tisztítanunk. Többszöri fölemltetésüknek talán lesz valami haszna. Ezért kísérlem én is meg, hogy időről-időre, tudományos rendszerbe foglalás nélkül, rámutassak azokra a nyelvi helytelenségekre, melyekre olvasmányaim közben rábukkanok és a közel multban rábukkantam. Részint olyanok ezek, melyeket már sokszor megrótt a nyelvtudományi elmélet és a nyelvészeti kritika, de azért mégis tenyésznek, burjánzanak, és további irtásuk kiáltó szükség; részint, kevesebb számmal, olyanok, a melyek még kikerülték a nyelvbírálat figyelmét és irtó eszközét. Amazokkal rövidebben elbánhatok; fölemlítem ugyanis a megfelelő helyes kifejezést s egyszerűen utalok arra a lehetőleg könnyen hozzáférhető, nyelvészeti munkára, a melyben az illető hibát már tárgyalták; emezeknél kissé hosszasan szándékozom időzni s kutatni akarom, honnan, mely úton került nyelvünkbe a kiküszöbölni való helytelenség.

Sokan, a kik azt gondolják, hogy az ő egyéniségük a dolgok mértéke s az igazság raktára, fölöslegesnek, mások az „evolúció”

jelszóval védekezve, jogtalannak, ismét mások sikertelennek tartják az effélékkel való bibelődést; de nyelvünk igaz barátai, a kiknek még vannak féltékenyen őrzött nemzeti eszményei s a kik még nem világpolgárok, nem fogják a nyelv művelés ezen ágának szükséges voltát kétségbe vonni.

Kezdjünk hát hozzá!

1. **Egyes, egyesek.** Helytelenül használják a *néhány, némely, némelyek* helyett. Pl. „Egyesek a merényletre vetették magukat“ (Az Ujság, röv. = Ujs. 908:31, 7. l.). — „Egyesek (tibeti katonákról van szó) összegöngyölgették hajfonataikat“ (Hedin Sven, Ázsia szívében; átdolg. dr. Thirring G., Bp. 1906. II. köt. 203.). — „Egy ma már meghaladott gazdasági liberalizmus (talán e helyett: a gazd. liberalizmusnak egy, ma már meghaladott formája) oly erősen hatotta át (= áthatotta) egyes emberek (= némelyek) — — gondolkozását“ (Ujs. 907:273, 33., Farkas Pál cikke).

Az *egyes* helyes magyar jelentései a NySz., OklSz., CzF. Szót., MTsz. tanúsága szerint: 1. singularis, unicus, solitarius, egy különvéve, magában álló. Pl. „Olyan vagyok, mint a hégjazaton való egyes veréb“ (Heltai, Zsolt.) — Egyes élet nem lehet bú nélkül (Km.). 2. concurs, egyező, egyetértő. Pl. „Kérlek titeket,* hogy — — egyesek legyetek (Komjáthi, SzPál). 3. egyenlő. Pl. „egyessé Istennel az embereket semmi teremtettt állat nem teheté“ (Bornemisza, Ének.). 4. egyetlen. Pl. „Nem irigyled nekem az én egyese-met“ (Zrinyi, Adr. teng. Syr.).

Honnan és mióta van már az *egyes*-nek *néhány, némely* jelentése? Forduljunk egyenesen a német nyelv felé, a melyből, kivált egy félszázad óta, annyi idegen csemete ültetődött át nyelvünkbe. A németben az *egyes* alapjelentésének megfelel: *einig, einzeln* (Ball. Zsebsz.). Nézzük, vajjon e két német szó jelentései teljesen fődik-e a mi *egyes* szavunk jelentéseit. Sanders (Wörterb. der deutschen Sprache) szerint az *einig* 1. és 2. jelentése egyezik az *egyes*-nek főntebb fölörölt 1. és 2. jelentésével; de teljesen német sajáttság az *einig*-nek a 3. jelentése, mely szerint az *einig* határozatlan névmás is, a melyben az *egy* fogalom hátra szorul s a mely általában egyedeket emel ki a csoportból, különösen a többesben, hol, mint az *einzeln* is, egyedeknek határozatlan, de nem nagy számát jelenti; vö. ezekkel (így folytatja Sanders): *etliche, ein Paar*. Nyomon vagyunk már! *Einige, einzeln, etliche, ein Paar* ugyanis = *néhány, némely, némelyek* (Ball. és Kelemen Sz.), és ez utóbbi szerint az *einzeln* már = „*egyesek*“ is.

Világos már, hogy az *egyes, egyesek* szavunkra a német *einig és einzeln*-ről ragadt rá a határozatlan névmási jelentés. Minthogy pedig nekünk nagyon jó és megfelelő a *néhány, némely* névmásunk: semmi szükségünk rá, hogy az *egyes*t német mintára felruházzuk a nyelvünk szellemével nem egyező és nyelvérzékünket sértő határozatlan névmási jelentéssel!

Adós vagyok még azzal, hogy meg próbáljam állapítani, mikor tájban keletkezett az *egyes*-nek ez a németes jelentése. Hogy régebbi szótáraink, továbbá CzF. és a MTsz. nem említi, az imént mondtam. Nincs meg a NyÚSz.-ban (Szily K.), sem Ballagi Német és magyar szótárának 1854-i első kiadásában; de már ott van Kelemen B. Kézi

* Mai helyesírással; így alább is!

Szótárában (I. k. 1901.; II. k. 1904.), hol ezt olvassuk az *einzeln* mutatószo alatt: „*einzelne* sagen = *egyesek* (német~~ek~~)”^{*} azt mondják” és az *egyes* szó alatt: „*egyes* esetekben = in einzelnem Füllen”. Valószínűnek tartom, hogy nem sokkal 1850 után bukkant fel nálunk, mikor hivatalos iratok, iskolai és tudományos könyvek németből való fordítása napirenden volt hazánkban. Pl. a köv. című isk. könyvben: „Ókori földr. és történettan, Pütz V. német szövege után magyarra tette néhány nagykorúsi tanár, Pest, 1855”. a 9. lapon ezt olvashatjuk: „Ezen háborúban *egyes* hősök (= néhány hős) léptek fel vezérekül, kik *bíráknak* nevezettek”. Vagy Stoll, A görög-római hitregetan kézikönyve (Pest, 1864., ford. L. S.) elején, a szerző előszavában: „Hogy a tanuló — a hitregetan fejlődési menetét megérthesse, itt-ott az *egyes* isteneknél szükségesegek valának rövid utalások” (= némelyik, egyik-másik isten ismertetése közben sat.).

2. Kiszólás, szóról szóra a német *Ausrede* után; a magyar ember úgy mondja, hogy: *kifogás, mentség, ürügy*. Eddig *kibeszélés* volt a megfelelő csodabogár. De ma már a *kiszólás*-t is besorozhatjuk az Antibarbarusha. Az Új Idők 906. II. 259. lapján ezt olvassuk egy Kolozsvárról beküldött cikkben (mely arra a kérdésre felel, hogy „Miért nem szeretik a magyar embert?”): „Ugyan hát mi az az európaias viselkedés? *Kiszólás* csupán”.

3. A fölött névutónak az ú. n. állandó határozókban való németes használatát már annyiszor megrótták, de azért mégis él és uralkodik, sőt terjeszkedik. Úgy látszik, e tekintetben az idegen hatás alatt már átalakulás van folyamatban, s felő, hogy a *fölött* kiszorítja a megfelelő magyaros vonzatokat. De az ép nyelvérzék még mindig berzenkedik ellene, s a nép még, hála Istennek, nem igen vette be. Példák:

Ujs. 906. jún. 14. 3. l. „a P. Ll. esti lapja panaszlik az országban uralkodó nyugtalanság *fölött*” (= arról, vö. ezekkel: főfájásról, szegénységéről panaszlik, CzF.). — Új Idők, 906, II:306. „A közönség erősen vitatkozott a *fölött* (= arról). — U. a. 1905, I:612. „Még ma is elfog a bámulat ama (= amaz) ügyessége *felett*, melylyel” stb.; a magyar pedig bámul vmin. — Ujs. 1905. jún. 26. 2. l. mind egy rakásban: „én tudok a *felett* (azon) szomor-kodni”; „ha van vmi *felett* (vmin) bánkódnom”. „A *felett* (= azon) sajnálkozom.” „Csak a *fölött* (= arról) lehet beszélni.” — Magy. Tanítóképző, 1908. I:38: „a *feletti* (= azon való) örömének ad kifejezést”. — N. Nőnevelés, 908. I:4. l. „aggodalmát fejezi ki a *fölött*” (= azon való aggodalmát). — Sőt már ilyen is van: „le kell mondanía a *fiú fölött való* (= a fiúhoz való) jogairól”; l. Malot Hector: „Elhagyottan”, ford. Gauss Viktor. 100. lap. — „Verekedtek a *fölött* (azért verekedtek, v. azon kaptak össze), hogy melyik csön-gessen.” Benedek E. „Várkonyi Zoltán ifjúsága”, 8. l.

4. Az érték, az ár visszamegy, a vállalat hátramegy (geht zurück). Helyesen: az érték, az ár hanyatlík, csökken, megy lefelé; a vállalat hanyatlík. Hibásan használva pl. így: „A bankrészvénnyek erősen visszamenőben vannak” (Ujs. 908. 26. sz., Őszi Kornél tárczája). Vagy: „Anglia ipari vállalatai hátra fognak menni” (Tört. könyvtár: Washington Gy. élete).

Az ár mozgásáról népünk így beszél: a búza, a föld ára megy

* A szótáráró magyarázata.

föl, megy le. Azt, hogy az ár visszamegy, meg sem érti a magyar nép; a hírlapirodalomban szokásos *esik* és *emelkedik* (az ár) már jobban érthető neki, mert ezeket az állítmányokat a napról is mondja (vö. *este*, a nap *este*, és ezzel: „*Emelkedik* a nap már a hegyek fölé“ (Gyulai), s nem lehetetlen, hogy az ár mozgásának képes kifejezésére (fölmegy, lemegy) éppen a nap járásának mindennap előforduló és érzéki szemléleten alapuló szólásmódját használta föl a nyelv.

A *visszamegy* ige hanyatlík-féle jelentésének igazolására (az ár *visszamegy*) felhozhatnák, hogy a NySz. szerint már Heltai Krónikájában (1575.) megvan ilyenféle értelemben. „Minden dolgai *visszamenének*, és Istennek átka lón rajta.“ De a Heltai-féle használat a NySz. szerint csak ebben az egyetlen példában fordul elő s nem lehetetlen, hogy a szász származású író itt németes kifejezést használt. Szóval, az ellenvetés nem sokat nyomna a latban s ezt: az ár *visszamegy*, újabkori germanizmusnak nézhetjük.

Még rosszabbul áll a *hátramegy* (t. i. a vállalat hátramegy) dolga. Ez ige népünknel a szükségre menésnek illedelmes kifejezése; s ismeretes, bár szótáraink nem említik, ez a népies szólás is: „Csunyább (t. i. valaki) a hátramenésnél“.

Ez a germanizmus tehát egészen nevetséges a helyes magyarság szempontjából. — Ide tartozik:

5. A **párti visszamegy**. Egészen idegen észjárás szülötte s körülbelül annyit tesz, hogy: *a sokat ígérő házasság felbomlik, nem lesz belőle semmi*. A megrótt mondatban mind az alany, mind az állítmány idegenszerű s a magyar nyelv szempontjából az egész kifejezés érthetetlen. Talán valami ilyen homályos értelemben venné a nép embere, hogy: a fiatal asszony végleg hazamegy. (!) Ehhez nem árt egy kis magyarázat.

a) Mi is hát az a *párti*? A latin *pars*-ból az olasz *parte*, a francia *parti* és *partie*, a német *partie* és *partei* mind egy tő hajtása. Mindegyiknek alapjelentése: *rész, fél, felekezet*. Sőt ide tartozik a mi *párt* szavunk is, mely olasz kölcsönszó Simonyi Zs. szerint a lovagjátékok emlékét őrizte meg nyelvünkben (A magyar nyelv,¹ I:19). A *pártfelekezet*-ben pedig megvan mind az idegen, mind a magyarzó magyar szó s együttvéve épp oly összetétel, mint a „fogolymadár“ (Vogel + madár). L. Kőrösi S. cikkét, Nyr. 21:413. — A *párt*-nak aztán a magyarban, talán mert ez a fogalom nem idegen a magyar lélektől, nagy családja lett: pártos, elpártol, pártoskodás, pártütés stb.

A francia *parti*-nak egyik mellékjelentése = házasulandó fél, születésére vagy vagyonára való tekintettel (Mozin, Dictionnaire), pl. Sa fille est le meilleur parti du village; vagy, a házasságkötés után: Ces sont deux bons partis (= das ist für beide eine gute Partie, u.-ott). Látható e példából, hogy míg a francia *parti* házasulandó felet vagy házasságot jelent: a német a *partei* (és *partie*) szót már a házasság fogalmára vitte át s innen jött át hozzánk a: *párti visszamegy* (die Heirat geht zurück). Így az Ujs. 908:29, 13. l. „Ez volt az oka, hogy hidegen fogadott a menyasszonyom, és a *párti visszament*.“ Ez a kifejezés a fővárosi társalgó nyelvben talán még gyakoribb, mint az irodalomban.

A magyar észjárással teljesen ellenkező ez a kifejezés. Míg a németben a *partie*-n kivált oly házasságot értenek, melyben a férfi lesz

a nő vagyona által szerencsés: addig nálunk, legalább hajdan, a leányt mondták általában szerencsésnek, ha a férfi megkérte. Vö. ezzel: „Szerencséje akadt“ (Erdélyi M. Közmondások). Ehhez aztán ilyen megjegyzést tesz Erdélyi: „Leányra mondják, ha férjhez megy; mintha nem éppen oly szerencséje volna a férfinak is a jó feleség“. Mondják is: szerencsés lesz, jól jár vele, a ki azt (a leányt) elveszi. S a sikerült házasságról azt mondja a magyar közmondás: „Nincs nagyobb szerencse, mint a jó házasság“. Ime, ez a magyar „párti“, melyben népünk, legalább még a közel multban is, nem a születés- vagy vagyonbeli előkelőséget, hanem a testi és lelki derékséget kereste.

Van még két idetartozó és fölösleges idegen szavunk, ú. m. a „*pártáj*“ (partei) = lakófél és a *párte-czédula* (parte-zettel) = gyász-jelentés; ez utóbbi voltaképp annyi, mint a szomorú feleket (olasz parte) felsoroló irat vagy nyomtatvány.

Jegyz. Nem árt még itt fölemlíteni ezeket: egy *párti* sakk, egy *párti* biliárd. (Nem játszánánk egy párti biliárdot?) Ezekben is a *párti* szónak játszófél jelentése át van vive metonymiával a játékra, „a játéknak egyes bevégzett rendjére“ (CzF.), éppen úgy, mint a házasság jelentés (a németben) a házasságra.

Ezt a *párti*-t (egy párti sakk stb.) a nyelvújítás a *játszma* szóval akarta helyesbíteni. De mivel a *játszma* helytelen képzésű szó, s a Simonyitól (H. M.) ajánlott „játék“ (játszszunk egy játék sakkot) ilyen használatban nem egészen azt jelenti, a mit mondani akarunk s így homályos értelmet ad: legjobb lesz meghagyni a biliárd és sakk úgy is sok idegen műszava közt a párti-t is. Ezek a képzetek s fogalmak nem nálunk fejlődtek ki, s népünk nem is igen ismeri őket. Miért ne nevezhetnők hát őket nemzetközi műszavakkal?

b) Hogy a *visszamegy* ebben a szólásban is épp oly germanizmus, mint a 4. számúban, mondanom se kell.

KOMÁROMY LAJOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Polgár. Továbbra is védelmembe veszem e szónak a *plugar*-tól való eredetét az alábbi okokból.

Gombocz Z. a magyar *polgár* szónak jelentéseit összehasonlította a német *bürger* (*burgære*) jelentéseivel s így megmarad a rég *polgár* = *burgære* egyeztetésnél.

Azonban a *polgár* szó jelentéseit csak a XV. századtól kezdve vethetjük össze más adatokkal, de magát a szót legalább is a XI. században átvette a magyar.

Már most az a kérdés, hogy későbbi négy jelentése közül eredetileg melyik jelentésben vette át és kitől a magyar? Mert tudjuk nagyon jól, hogy idővel, századok folyamán a szavak jelentése nagyon könnyen átvonódik más és más, sokszor távol álló fogalomra. Így a *borbély* eredetileg „szakállnyíró“ jelentett s a XVII. században már „orvos“ értelemben is használták. A *trágya* az átvétel idején még az ember ételének fűszerét jelentette s ma a

földnek nem éppen jóillatú fűszere. A *poroszló* a XII. században még előkelő hivatalos személy volt s a XVI. századig már lesüllyedt a 'bakó' színvonalára.

Az *-ar* képző a régi szlávban nem csupán az eszköz-készítő megjelölésére szolgált, hanem az eszközzel foglalkozót is jelentette. A *kravar* (tehenész), *volár* (ökrész), *ovcsár* (juhász), *kozár* (kecske-őrző) stb. csupán állatokkal bajlódót jelent, a *klucsár* (kulcsár), *csitár* (stítar = pajzshordozó) nem kulcskészítőt vagy pajzskészítőt, hanem a kulcsokkal és pajzsokkal foglalkozót jelezte.

Nem lehetetlen tehát, hogy az ó-szlávban a *plugár* az ekével foglalkozót, tehát a szántó embert jelentette. De ha eredetileg is, mint most, ekekészítőt jelentett volna, akkor sincs abban semmi különös, hogy a magyar már nem ekekészítő, hanem 'szántó' értelemben vette át a pannon-szlávból. Mert hiszen a XI. században még faekével szántottak s minden szántó maga készítette ekéjét. Mikor az ekekészítő és szántó egy személy volt, nagyon természetes, hogy a kölcsönvevő nemzet a *plugar* gyakoribb foglalkozását tartotta szem előtt és így szántót értett alatta.

Jelentéstani tekintetben tehát nincsen semmi akadálya annak, hogy a *polgár* szó a *plugar*-ból származott.

Gombocz nem tudja, mire alapítom én azon véleményemet, hogy a régi magyar a *polgár*-on a földműves parasztot érti. Megnyugtatósára itt közlök három adatot. Ezt olvasom egy 1551-iki levél végén: „Zegeny nyomorodott jobbagy Ihaarosy *polgarok*“;* 1559-ben egy jegyző azt írja az apariaknak levelére: „Par literarum *colonorum* de Apar“, ők pedig így írják magukat a levél alá: „Az apary zegheny nyomorodot *pologarok*“.** Ugyancsak 1559-ben azt írja Szergényben Bálint diák: „Chanaki *polgarok*... lakhatatlanok... mosth kynek ökreth wyzyk el, kyknek boryayt wyzyk el“.** Ezek a szegény falusi jobbagyok nem foglalkoztak iparüzéssel vagy kereskedéssel, tehát nem is lehettek mások, mint földműves parasztok. Az, hogy a XVII. században (s nem előbb) egy író már szembeállítja a polgárt a pórral vagy paraszttal, csak azt mutatja, hogy azon a vidéken a pór és paraszt szavak használata már magasabb polcra emelte a *polgár*-t, mert a szavak jelentése változik lefelé is, felfelé is.

Különben mindezek nem biztattak volna engem a *polgár* szó eredetének kutatására, hanem a hangtani törvények s a nyelvtörténeti adatok.

Először is a magyar ha olyan idegen szót vesz át, a melyben két *r* hang van, akkor nem az elsőt, hanem a másodikat változtatja át *ly*-re. Például a *Barbara* névből lett *Borbálya*, a *barbier*-ből lett *borbély*, *Gregur*-ból lett *Gergely* s hogy tisztán német kölcsön-szót is idézzünk, a *mörder*-ből lett *mordály*.

Világos tehát, hogy, ha a magyar a *bürger* (*burgere*) szót vette volna kölcsön, akkor abból *porgály* lett volna. Ilyen szavunk nincs és nem is volt.

Csattanós bizonyossága ennek az, hogy mikor a *bürger*-rel egy tőről fakadt *burggraf* szót átveszi a magyar, akkor is az első szótág

* Szalay Á. Négyszáz magyar levél 92. l.

** U. o. 321—22.

r hangja maradt változatlanul s lett belőle *porkoláb*. Teljesen egyező a *markgraf* átváltozása is *markolábbbá*.

Másodsor, a mint kimutattam, de meg a Nyelvtörténeti Szótár adatai is igazolják, a *polgár*-t még a XVI. században is gyakran *pologár*-nak, *palagar*-nak írták. Így fordul elő pl. a Jordánszky-Erdy- és Kulcsár-codexben.

E tünemény teljesen összeegyeztethetetlen a *bürger* (*burgere*) származtatással. A német szó átvételénél ugyanis a magyarnak nem lett volna szüksége a kisegítő *o* vagy *a* hangra, mert hiszen *burgere* szó nem kezdődött két mássalhangzóval. Ellenben a *plugar* szó átvételénél okvetlenül segítenie kellett magán a magyarnak a kisegítő *o* vagy *a* hang közbeszűrésével. Az így keletkezett *polgár*, *palagar* aztán a köznép ajkán sokáig fennmaradt, míg a XVII. században az első szótagra eső hangsúly a második *o* hangot ki nem lökte. A mint a szláv *Prudan*-ból, *Prodan*-ból *Paradan*, *Porodan* s végül *Pordány* lett, szakasztott úgy lett a *plugar*-ból vagy *plogár*-ból *palagar*, *pologár* s végül *polgár*. Ez azután az idők folyamán mindig emelkedett jelentőségben s később a XV. századtól kezdve a német *bürger* hatása alatt más és más fogalmat is jelezett, de eredetileg a pásztornál magasabb műveltségi fokon álló szántót jelentette.

KARÁCSONYI JÁNOS.

Polgár. Karácsonyi János továbbra is védelmébe veszi a *polgár* < *plugar* származtatást, a melyet Asbóth a Nyelvtudományban (2: 26), én a Magyar Nyelvben (4: 279) elfogadhatatlannak mondtunk. Lássuk érveit egyenként.

Abban igazat adok Karácsonyinak, hogy az 'ekecsináló, ekés' > 'szántóvető' > *polgár* stb. jelentésfejlődés magában véve lehetséges volna. De hiszen multkori cikkemben nem is állítottam, hogy lehetetlen, csak arra utaltam, hogy Karácsonyi származtatása mellett adatokkal nem támogatható feltevésekhez kell fordulnunk, míg a *polgár* < *burgere* etymon a magyar szó összes jelentésfejleményeit megmagyarázza. Nevezetesen fel kellene tennünk, hogy:

1. a *plugar* szó megvolt a X—XI. századbéli dunántúli szláv-ság nyelvében;

2. hogy nemcsak 'ekecsináló', hanem 'szántóvető' is jelentett, vagy hogy ez utóbbi jelentése már a magyarban fejlődött ki;

3. hogy a m. *polgár* eredetileg 'paraszt'-ot jelentett, s a 'civis' jelentés csak későbbi fejlemény, holott az összes codexbeli adatok csak a 'civis' jelentését ismerik. Csak a legrégebb példákat idézem: XV. sz. első fele: „... az *polgarok* [t. i. Eugubia város polgárai] *tartatnakuala azanna deurgben es felelemben*“ (EhrCod. 146); ciuis—*polgar* Schl. Szój. 511; a XV. sz. második feléből: „es az orzagbeli *polgar eggichez eggeselő*...“ (MünchC. 147); „... ő *polgari kedeg gúlóltec uala ötet*...“ (MünchC. 154). Az eredetiben 'civis', πολιτης'. A XVI. század első negyedéből is a NySz. számos példája bizonyítja, hogy a codex-írók nyelvjárásában a *polgár* szónak csak 'bürger' jelentése volt. Ezzel szemben Karácsonyi három, a XVI. század második feléből való adatot tud felhozni annak a bizonyítására, hogy a *polgár* eredeti jelentése 'paraszt' volt;

4. fel kellene tennünk, hogy a m. *polgár*-nak nagy területen élő s a régiségből is kimutatható 'kisbíró' és 'esküdt' jelentései csak véletlenül egyeznek a ném. *bürger* hasonló (a hazai németiség nyelv-

vében is meglevő) jelentéseivel, vagy, a mi még valószínűtlenebb, hogy a szláv eredetű m. *polgár* e jelentéseit a német *bürger* hatása alatt (!) nyerte (így gondolja Karácsonyi).

Karácsonyi a *polgár* < *burgære* származtatása ellen hangtani érvekkel is argumentál. Szerinte a magyarban az *r*—*r* dissimilációja esetén csak a második *r* változhatik *l* (> *ly*)-lé. Megczáfolására elég lesz a következő adatokra hivatkoznom: m. *fillér* < ném. *vierer*; m. *fullajtár* < ném. *vorreiter*, *fürreiter*; m. *fűlmendőr* (Szeged, MTsz.) < ném. *vormünder*; m. *kalmár* < kfn. *krāmære*; *kolontár* (-répa, -szőlő) < ném. *Kürnthner*, ill. *Karnthner*; m. *lűlbőr* (Háromszék, MTsz.) < szász *lirber* (= ,lorbeere'); m. *pelengér* < ném. *pranger* (kfn. *prenger*); m. *salavár* < cseh *šaravary* stb., stb.

Karácsonyi második erőssége a XVI. században gyakrabban előforduló *pologár*, *palagár* alak, a mely szerinte csak a *plugari* < *polgár* származtatás mellett érthető; a fejlődés rendje tehát ez lett volna: *plugari* > *pologár*, (*palagár*) > *polgár*.

E feltevést az ismert nyelvtörténeti adatok nem igazolják. A Karácsonyi-idézte legrégibb adatok (1277: *Pulgar*, 1283: *Pulgar*, 1333: *Pulkar*) kéttagúak; a legrégibb háromtagú alak (*Palagar*) 1339-ből való. A codexek közül is csak a XVI. század első negyedéből valóokban találjuk először a *pologár*, *palagar* alakot.

Szerintem nem is a *polgár*, hanem a szórványosan fellépő *pologár* a másodlagos alak. Az ilyen svarabhakti-jelenségre (midőn liquida után, a melyet mássalhangzó követ, másodlagos magánhangzó fejlődik ki) majdnem minden nyelvből idézhetnénk példákat: ófn. *alah*, *starab* < *alh*, *starb*; finn (dial.) *kolme*, *selvü* < *kolme*, *selvä*. De idézhetünk példákat magából a magyar nyelvből is: *alamázia* < *almázi*, vö. tót *almazia*, cseh *almazie*, klat. *almasium*; *dalamath* a Schlägli szójegyzékben (az eredetiben; Szamota hibásan *dalmath*-nak közli) < *dalmát*; *bologár* („... *Harmad yeles hada leen zent Isthwan kyralnak az Bologarok es olahok ellen hawas el földéeben*...” ErdyC. 496).

A fejlődés menete tehát szerintem a következő volt: *burgære* > *purgár > *pulgár* > *polgár* > (vidékenként) *pologár*, *palagar*.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Férczel. A NySz.-ből hiányzik. A legrégibb adatot Csúzy „Evang. három kenyér“ cz. munkájában (1724) találjuk: „Csak levelek ezek, melyeket *összeférczelsz*, fedezgetnek, de nem melegítenek“ (528. l.).* Szótárilag először Pápai Páriznál (a Bod-féle kiadás „Addendái“ közt, 1767): „*fértzelni*: filis in plicas stringere, mit Zwirn heften, einfalten“; (1801-ben még „in falten legen“ is). Baróti Szabónál (1792): „*fértzelni*: firtzelni, aggatni, akasztolni tzérnával ruhát...“ Mártonnál (1799): „heften: *összefértzelni*“; (1803): „heftfaden: tűzni-való v. *fértzelni* való czérna“; (1807): „*fértz*, *fértzvarrás* a ruhában, der heftfaden; *fértzel*: heften, hefteln“. Sándor Istvánnál (1808): „*fércz*: fibula filacea“. A MTsz. szerint az Alföldön, Szegeden „*fircz*: *fértzelő* czérna, *férczelés*“.

A magy. *férczel* eredetéről eddig tudtommal senki sem írt; én német jövevényszónak tartom, s a következő német szócsoporthal vetem egybe: *der fitz*: verwirrte faden, wirr-warr; *die fitze*: 1. forago, filum cum quo textores fila distinguunt; 2. falte, runzel; *fitzeln*:

* Ez adatot Réthei Prikkel Marián szivességének köszönjük.

stümperhaft spinnen, so dass der faden schlecht gedreht ist und leicht reiszt; *fitzen*: 1. in fitze binden, garn fitzen; 2. runzeln, verworrene falten machen; die stirne fitzen; etwas zusammen fitzen: unordentlich, flüchtig zusammen nähen (Grimm, Wb. 3:1695—6; Adelung, Wb. 2:175).

A m. *férczél* (< *firczél*) alakilag pontosan megfelel a ném. *fitzen*-nek, olyanféle járulékos *r*-rel, mint a milyen *harcz* (< n. *hatz*), *sarcz* (< n. *schatz*), *sipircz* (< n. *schips*) szavainkban van. *Fércz* népies elvonás *férczelből*. A szepesi szász *firtzeln*, valamint a tót *ferc*: „iunctura, adsutura, consutura“, *fercowat*: „rare consuere, adsuere, consarcinare“ (Bernolák) a magyarból való jövevények.

KÖVI IMRE.

Sajog! Ismeretes, mindennapi használatú ige, s tompa fájdalommat jelent. „Már *nem szaggatja*, de még mindig *sajog* (a fogam).“

„Tompán *sajognak* dermedt izmain“ (Vörösm.).

„Így majd nem érezik a *sajongó* sebet“ (Tomba).

„Mióta Budán van, szíve *sajog* érte“ (Arany).

„Oh, mikor ez a seb idebenn *megsajdul*“ (u. a.).

De van egy másik *sajog* (salyog) ige is, mely régente élt s annyit jelentett, hogy „ragyog“, „csillog“. A Peer-codexbeli énekből Sz. László királyról így fordul elő: „(Képed) fénylik, mint nap, *salyog*, mint arany“. Molnár A. De summo bonó-jában: „Elvész az úr az ő lábokon való *sajgó* ékességeket“. Arany néhányszor él vele. Pl.:

„Zárt sisakon nagy toll bokrosan imbolyog,
Drágakő csillámlik, arany ezüst *sajog*“ (Dal. I. II. É.).

„Sűrőg a mi sűrű, *sajog* a mi fényes“ (B. H. XI. É.).

de, mint archaismus-szal; mert az utóbbihoz ezt jegyzi meg: „*Sajog*: Ragyog. Régiesen (sajog, mint arany).“

Kriza Vadrózsáiban van egy dal (117. l.), melyben ezt a strófát találjuk:

„Hajh köszálon fő'termött
Sajgó liliomszál,
Annak tetejibe
Két majoránnaszál.“

„Salyog a liliomszál is — úgy mond Kr. —, mert a liliomnak van valami fényes, ragyogó színe.“ Említ azonban egy változatát, hol „*zajgó*“ liliomszál van s egy házasító nótát, melynek idevágó sora ez: „Kőfalon felfutó *zergő* liliomszál“. Tehát a *sajgó*-ból *zajgó* és *zergő* lett a nép száján, a mi azt bizonyítja, hogy amazt már nem értették.

Egy szó, mint száz: *sajog* (= fénylik) teljességgel kiavult szó, annak is tartja mindenki. (A MTsz. sem ismeri.)

Pedig, pedig nem avult ki (a debreczeni tudósok szíves engedelmével). Hallani Dunántúl s egyebütt is. „Ez a torony is szépen *sajgott* ám valamikor!“ (mondta a kajdaci ember egy kölesdi templom remekbe készült bádogtetejéről). „Pesten minden úgy *sajog*, szinte vakul bele a szem.“ „Csak úgy *sajog* a kezibe, ha nézi hány óra“ (aranyóráról).

„*Sajog*“ a vásár is, a lószerszám, a ragyogóra subiczkolt csizma. Ez meg közönséges: „egy *sajgó* krajczárom sincs“ (miveltebben: egy bűdös vasam sincs). Így is van: *megsajdult*. „*Megsajdult* a világosság“ (ha kigyujtanak).

Mi köti össze a két *sajog* igét? egy eredetűek? Erre nem tudok felelni. Hogy melyikhez tartozik a székelységben dívó *sajdul* (suhan, oson), nem nehéz kitalálni. Vö. „Péter a szabadba *villant*“ (Czuczor).

LEHR ALBERT.

Láng gyúl a lángról. A MNy. júniusi füzetében (269. l.) Tolnai Vilmos e hasonlatnak háromféle változatát közölte Arany műveiből és közölte Cicerónak a kötelességekről írt munkájából Ennius egy versét, mint Arany forrását.

E hasonlat olyas valami, a mit Arany epikus közvagyonnak mondott. Előfordul az olasz eposzokban is. Íme:

„De szándokát az égi akarat
Lobbantja, mint gyúl lángban a zsarat.“
(Tasso, Megszabadított Jeruzsálem, I. 18. ford. Arany János.)

„Mint a tűznek lobja terjed házra házról,
Úgy hogy perczek alatt egy láng lesz a házszor.“
(Aristo, Örjögő Loránt XI. 47. ford. Radó Antal.)

„Tűzem szikrája ama láng fuvalmán
Éledt magasra, annál melegedtem,
Melynek hevültek ezrek már sugalmán.“
(Dante, A purgatorium, XXI. 94—99. ford. Szász Károly.)

Valószínűbbnek tűnik föl ezek után, hogy nem Cicero volt Arany forrása. Még pedig a következő okokból. Hogy Cicerónak ezt a munkáját Arany olvasta volna, nem bizonyos; ellenben hogy az olasz epikusokat gyakran forgatta, az bizonyos. A kérdéses hasonlatot maga fordította Tasso Megszabadított Jeruzsáleméből. Azonkívül szemmel látható a gondolat párhuzama Aranynak „Letészem a lantot“ című költeményében és Danténak a szövegében: amott Petőfiről, itt Vergiliusról szól a hasonlat.

LOISCH JÁNOS.

A többi emberek. Horger Antal a MNy. ezidei májusi füzetében Budenzről szóló emlékezetében ezt mondja: „De mindezeknél figyelemre méltóbb azon két czikke (Magyar Nyelvészet VI:49. és 388.), melyekben kimutatja, hogy a *többi* melléknévi jelentése is (pl. a *többi* emberek) csak a nyelvújítás korából... való... mert „régí jó magyarság szerint“ a többi mindig csak főnév volt“. Valóban nyelvtörténeti adataink a NySz.-ban B. állítását igazolnák, ha nem volnának egyéb adataink, melyek azt bizonyítják, hogy e melléknévi használat már jóval a nyelvújítás kora előtt — melyen B. bizonyára Kazinczyék korát értette — divatban volt. A XVIII. század közepéről több adatom is van erre. Íme:

1742-ből: „A *többi* eggyet értők mindeneket tagadának“ (Kovács János: Continuatioja a' Magyar Krónikának II:46.); 1750-ből: „Annak okáért kéri Anglusokat, Hollandusokat, Moskovitákat, és *többi* Fejedelmeket, legyenek... segítséggel“; 1751-ből: „Szerentsésen vetvén az első, meg-menti életét, de féltik a' *többi* szerentsétlen-ségtől kotzka vetését“; 1763-ban pedig Thomas János Új Francia és Magyar Grammaticájában már ismeretlen a régi — a *több* emberek-féle — constructio, s az említett melléknévi használat általános:

„A' Francziának, valamint a' többi nemzeteknek Hat féle a' Constructiója“ (I:113) és „A' Levélnek többi felein is szép ezt a' rend-tartást meg tartani“ (Titulusok 26). U. i. még kétszer u. e. kifejezés.

SIMAI ÖDÖN.

Plájás. A székely és oláh határhozredek felállítására (1764—1767) előtt a csempészet s a kiszökdösések megakadályozása végett az erdélyi megyék és székek maguk állítottak és fizettek határ-őröket, kiket egy különös, oláh többől magyar képzővel alkotott szóval *plájásoknak* vagy *plájásoknak*, a deák stilus curialisban pedig *plajaso*-knak neveztek.

A NySz. nem tud róluk, noha nem egy XVIII. századi adat emlegeti őket. Így pl. a Corp. Stat. I. köt. 1885 (467. l.) szerint Dobokamegye egyik statutumában 1759-ből: „Jóllehet a Profugiumnak refrenatiójára az Alsó Járásban *Plájások* vannak...” Sőt megvan PPB. latin-magyar részében (609): „*Plajaso: Plájás, Őrző* a véghelyen“. — BSzD. Kisd. Sz. I. kiad. (63) a *plájást* „véghely-őrző, végőrös, ország végszélein vigyázó“-nak értelmezi. Ugyanígy PPB. Eder-féle kiadása: „*Plájás: Custos limitum, Excubiae limitaneae, Gränzwache, Gränzhütter* (Eigentlich ein Wächter auf der Gebirgsgränze)“.

A XIX. századi Tiszti szótárak is (Pauly, Puky, Törv. tud. MűSz.) és Kassics, Prax. Jur. Civ. valamennyien, sőt Ball. Telj. Szt. és Bartal Gloss. is) *plájásnak* írják. Látni mindezekből, hogy irodalmunkban a *plájás* rég óta ismert alak, nem pedig (Nyr. 37:276) Takáts Sándor kigondolása.

SZILY KÁLMÁN.

Hajítófa. „Nem ér egy hajítófát“. A MNy. 5. füzetében Madarassy László a nyelvkutatók figyelmét felhívja egy *hajítófára*, mely az alföldi magyarság kezén még nem régen is élt. A nélkül, hogy a fejtegetésben felhozott *karós betyárok* által használt hajítófának a fennebbi szólásmódra való vonatkozását bírálni, vagy kifogásolni akarnám, én is figyelembe ajánlok egy érdemesebb hajítófát, mely maig is él Csík vármegyében s a melyet maig is használnak, leginkább a pásztorgyermekek.

Ez a hajítófa egy negyven-ötven cm. hosszú, vékony pálczika, melynek egyik végét bicskával meghasítják, a hasíték közé egy kavicsdarabot tesznek s azt a pálczika másik végénél fogva messze elhajítják. A hajigálás (Csíkban: hanyigálás) különösen a pásztorgyermekeknek kedves mulatsága, mert a hajítófa (Csíkban: hanyítottfa) segítségével — különösen hegyoldalakból — többszörös távolságra lehet elhajítani az annak hasított végébe csipetett nagyobb kavicsot vagy kisebb kődarabot, mint puszta kézzel.

Ennek a hajítófának egy másik változata az a többnyire gályából vágott 40—50 cm hosszú vékonyabb hajítófa, melynek vége nincs meghasítva, hanem a kisebb végére egy galambtojás nagyságú, nyers, szívós agyagból, vagy sárból gyúrt gomolyékot ragasztanak s azt a hajítófa nagyobb erejénél fogva hajigálják jó messzire.

Szerintem ez a hajítófa az, melyre a „nem ér egy hajítófát“ szólásmód vonatkozik.

T. NAGY IMRE.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Ekklezsia-követés. *A komjáti kánonok-ban (1650) III. 48. latinul:* Ministri Ecclesiarum, turpi aliqua infamia notati, et ideo depositi, vel excommunicati, nullo modo ministrare debent, nisi *Ecclesiae reconciliati fuerint*, secus facturi in perpetuum abjicientur.

Magyarul: Az egyhazi szolgác, kik rút vetkec miatt tisztekbül megfosztattac és letétettec, semmiképpen ne szolgállyanac, hanemha az *Ecclesiát meg követic:* A kik ez ellen tselekesznec, vég-képpen el-vettetnec.

U. o. III. 49. latinul: Ministri depositi, et privati ab officio, nullo modo recipi debent, nisi *reconciliati Ecclesiae fuerint*.

Magyarul: A tisztektül meg-fosztatott és le-tétetett Egyházi szolgác semmiképpen be ne vétessenec, hanemha az *Ecclesiát meg-követic.*

SZILÁDY ÁRON.

II.

Régi magyar gyógyszernevek.*

*Baka-kalács (Veszelszki 135.). Mai neve: bábakalács; *carlina acaulis* L.

**Bakvér:* sanguis hirci. (Frick.) A beszárított *marhavért* nevezték így a régi patikában.

**Baldián gyökér:* radix valerianae; baldrian-wurtzel. (Torkos, 10. lap.)

**Bálffi-mag:* bacca lauri (Enyedi 92.)

**Bálfü-mag:* babérbogyó; bacca lauri. (Mátyus. IV. 437. és a NySz.-ban, kérdőjellel *Bájfü* cím-szó alá sorozva.)

**Bálfü-mag:* babérbogyó. Törj babirt (bal-fü magot) PP. Pax 134. A NySz. bálfü-nek írja. V. ö. Bálffi-mag.

**Balha-mag:* semen psyllii;

flöh-saamen. (Frick és Torkos, 12. lap.)

Balzsamom: lásd: Arabiai B.

**Bánfü-mag:* babérbogyó; bacca lauri. (Mátyus: IV. 436, 437.)

**Banília:* vanigliae, seu benzonellae; vaniglien. (Torkos, 1745). A fűszerül ma is gyakran használatos *vanília*; a *Vanilla planifolia* hosszú toktermése.

**Bánya-kristály:* lapis crystalli montani; berg-kristall (Torkos, 14. lap.)

**Báránycsecs-fü,* egércsecs-fü: sedum minus tereti folium luteum Bauhini; sedum rupestre foliis subulatis confertis et floribus congestis Linnaei. (Csapó 28.) H. W. szerint: borsos szaka; sedum acre L.

* Az első közleményt I. MNy. IV: 222.

*Bárány saláta: lactuca agnina, valeriana locusta. (Mátyus II. 214.)

*Barátfejű fű: pitypáng, gyermekklántz; leontodon taraxacum. „Nagy sárga virága van, melly ha megéri, a szél elkapván, kopaszon marad a helye, mint a barát feje.“ (Veszelszki 127.)

*Barna kréta: terra Umbria; umbra. (Torkos, 15. lap.) A vastartalmú okkersárgának barna változata.

Bársonyvirág: lásd Szeretet virága.

*Barzing: fodormenta. (Veszelszki 116.)

*Basal-rózsa: bazsarózsa, paeonia. Pionea wlgó Basal Rosa. (Orvosi jegyzet a XVI. századból.) Győri Füzetek I. 89. Továbbá Csapó, 30.

*Basirózsa: bazsarózsa. (Csapó 30.)

**Bazsarózsa. Nyöstény basa-rósa gyökér*: radix paeoniae feminae nodosae; knoprete peonien-wurtzel. *Hím basa-rósa gyökér*: rad. paeon. maris; lange peonien-wurtzel. (Torkos, 10. lap.)

*Bécsi búziók: lásd Búziók.

*Bécsi csombor: thymus serpyllum, kakukfű. (Mátyus; IV. 472.)

*Bécsi kömény: 1. cuminum. (Frick.) 2. anisum. (Orv. K. 130.)

*Bécsi mádráfű: matricaria argentea foliis bipinnatis, pedunculis solitariis Crantz; spanischer metter, wohlriechender metter. (Csapó 171.)

*Békarokka: lásd Simitófű.

*Békaszőlő, uszányfű, szárcsa (sartsa) fű: potamogeton natans. (Veszelszki 358.)

*Békatarsoly: lásd Élek-halok.

*Béka-terjék: csillagfű, kék csillag virág; aster atticus, asterion. (Csapó, 62.) Mai neve: csillag gerepesin; Aster amellus L.

*Békavirágfű: taraxacum (Mátyus II. 214.)

*Bén-mag: grana Been, seu balanus Myrepsica; indianische

nüszl. (1745. Torkos, 4. lap.) A Moringa oleifera (zeylonica) Lamk. dió-termése, behen-dió.

*Bibinella: teucrium majus Panonicum latifolium Clusii; groszer Gamander (Csapó 61.).

*Bikatók, ötlevelű fű, ötujjú fű, szárfű (Csapó 212.). Mai neve: kúszó pimpó; Potentilla anserina L.

Betűrozó orvosság: behegesztő? (ACsere: Enc. 196.)

*Bezdvár: Nynce ott sémme emlékezet a töriekről, bezdvárról, orvosságokrol. (Lép: PTük. III. 40.) A NySz. azt teszi utána, hogy [bodza?], holott kétségtelenül a. m. bezodr.

*Bipenella-gyökér, Csaba ire gyökér: radix pimpinellae albae, bibernell-wurtzel. (Torkos, 10. lap.)

Bisop-lé. (NySz.) A bishop létől ugyan megtsömöllöttek (Misk.: Ang. Ind. 97.). Valószínűleg a „bischoff“ néven Németország északi vidékein néhol ma is igen kedvelt aromás vörös bor, melynek készítéséhez az *Essentia episcopalist* (bischof-essenz, bischof-extrakt) használták, mely éretlen narancsnak, narancs sárgájának, fahéjnak, szegfűszegnek citromolajjal stb. megszagositott borszeszes kivonata volt.

*Bodzafa-gomba, auriculae Judae, seu fungus sambuci; hollerschwammen. (1745. Torkos, 4. lap.) A Peziza auricula L. vagy Exidia auricula Judae Fries nevű, bodzafán elősködő gomba.

*Bogács-vakaró: lásd Takács-vakaró.

Bojtorjáng. Széles lapi gyökörnek, melly bojtorjángot terem (Enyedi 42 és 77.).

*Bokros gomba: lásd Kecseszakáll-gomba.

**Boldogasszony csipkéje*: málna; rubus idaeus; hymbeer. (Csapó 37.)

**Boldogasszony jege*: lapis specularis; seu glacies Mariae. (Torkos, 14. lap.) Németül Marienglas, fraueneis volt a neve. Átlátszó, leveles gipsz; gipszpát.

Boldogasszony-köldöke-fű: lásd *Szerelem taplója*.

*Boldogasszony palástja-fű: alchemilla. (Frick.)

*Boldogasszony tenyere: „Bauhinusnál mentha hortensis corymbifera, másoknál mentha sara-cenica, graeca, romana, balsamita, alisma, costus hortorum, Caesalpinusnál herba s. Mariae; [németül frauen-münze, pfannen-kuchen kraut.“ (Mátyus: IV. 462.)

*Bolondító halzsír. Egy dorosmai ember bizonyos bolondéthó halzsír(t), szép asszonyok fűvét prescribálván neki, hogy az vesztés meg-gyógyulna véle. (1728. szegedi boszorkányperből vett adat, Ethn. X. 35.) Manapság rendszert a csukamáj-olajat nevezi a nép halzsírnak; hogy a *bolondító* halzsíron mi értendő, nem tudtam kideríteni.

*Bolondító mag: semen daturae; stech-aepfel-kern, nachtschatten-kern. (Torkos, 11. lap.)

*Boranyja. Veszelszki (217) azt mondja a Tussilago farfaráról (marti lapu), hogy Váczon felül a szalóki határban elég terem és ott *Boranyjának* nevezik. A kifejezés magyarázatául álljon itt az, a mit Csapó (164) mond róla: „Azt is állítják, melly szőlőkben ez a fű terem, a szőlőből származott bor-is ezen fűnek szagát hordozza.“

*Borfestő: alkörmös (Veszelszki 159.).

*Borfű: ? Régi nehéz nyavalarul: csipke bokorrul 9 pondrót borfűvel együtt borban főzd meg jól stb. (1564? Gyógy. 1880. 106. és 108.)

Borjútorrú fű: lásd *Orros fejű fű*.

*Borsfenyő, gyalog fenyő, apró fenyő: juniperus communis. (Veszelszki 265.)

*Borsókafa: lásd *Jénister*.

*Borsola. Az Borsola vagy Indiai Szekfű szép es arany színű Leueleket, es mint valami Saárga barson olyan viragot visel... az ű szara leuele es viraga oly büdös, hogy semmikeppen el nem titkolhattia. (Pécsi Lukács: Ker, szüzek koszorúja, id. Weszpr. Succincta, III. 297.). A leírás szerint kétségtelen, hogy a Tagetes patulus L.-ről van szó, melynek magyar nevei közül a *bársonyvirág*, *büdös szegfű*, *török szegfű*, *indiai virág* ma is használatos.

*Borvirág. Veszelszki (220) szerint így hívták Dunántúl a varjú-mogyorót (Filipendula hexapetala Gilib).

*Boszorkánykása: lásd *Mannakása*.

*Botyikó. Mátyus a torzsa-viragzatra használja ezt a szót. Az orvosi kálmost leírván, azt mondja: „A szárának vagy kórójának tetején, mint az úti lapunak olyan forma, egy kis újni, szennyes sárga, szálkás virágocskákkal meg-rakadott *botyikója* lészen.“ (Mátyus: IV. 396.) V. ö. Nád-botikó.

*Bödök: bürök, börög, sipfű, bösvény. (Csapó 49.) Mai neve: büdös v. foltos bürök, conium maculatum L.

*Börög: lásd *Bödök*. Továbbá: Domby: 728, 729.

*Börvejfű: lásd *Börvény*.

*Börvény: téli zöld, folyó fű, földi borostyán, mindenkor zöld, börvejfű, bervénfű, százfű, lontz, meteng. (Csapó 45.) A téli zöld meténg, a Vinca minor L. régi nevei.

*Bösvény: lásd *Bödök*.

*Brassai szederjes flastrom. Eczettel, faolajjal, gléttel készült flastrom. (1676. T. T. 1894. 396.)

KOSSA GYULA.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

(Vö. MNy. 4: 89.)

- „A kék tónus *clural*kodik képein“ = minden egyéb szint háttérbe szorít. PN. III. 17. 13. *
- hogy tényleg olyan *botfülü-e* a mi közönségünk?“ PN. III. 10. 16.
- „A közönség *tenyérszakadtából* tapsolt a szerzőknek.“
- „Könnyűvérű, *lilíomtörő* csábító“ (Don Juan). MO. III. 26. 10.
- „Csak azt kell megkeményíteni, a mi e nélkül lágy, hasznavehetetlen, *elnyaklott*, foszladozó ruhadarab volna.“ PN. III. 31. 2. Eötvös Károly cikke.
- „Ennek a *parasztfogásnak* fel is ült az ország egy része.“ PN. III. 31. 3.
- „Mert úgy *kiravaszkodtak* az emberek, hogy . . .“ Helyesen: *megravaszkodtak*. PN. III. 31. 7.
- „A levegő kéken. *napittasan* borult a hegyvidékre.“ PN. III. 31. 1. Molnár Ferencz tárczája.
- „Csapodárnak, *szívalónak*, léha Don Juannak tartották.“ MO. III. 31. 38.
- „*Levongyoltak*, szegények. árvák, elhagyottak vagyunk.“ MO. IV. 3. 1. (Vezércikk.)
- „Politikai *paprikajancsiskodás*, a mi fölött jóízűen kaczag mindenki, de komolyan senki se veszi.“ MO. IV. 3. 2.
- „Hogy állataink jó erőben maradjanak. kénytelenek voltunk a vetni-való zabot és árpát is *feltakarmányoztatni*.“ MO. IV. 3. 2.
- „Azután *feketekávézni* a szalonban foglaltunk helyet.“ (Uo.)
- „Minden betegünkéről költ az ő szegény, *gárgyult* agyával egy-egy rémes történetet.“ MO. IV. 3. 5.
- „A dalmű *csipkefinom* muzsikája nagyon tetszett a közönségnek.“ MO. IV. 4. 11.
- „A czipő talpán annyi *ragadóványt* hurcolhat be“ (ragályt). MO. IV. 4. 18. (Dr. Ösváth Albert cikke).
- „Nem jut máskép *borágyvető*, zsíros falathoz“ (t. i. a mi szomjassá teszi ő a borra). MO. IV. 9. 2.
- „Különbön menten *felbúbolnám*.“ „Tessék *felbúbolni*“ — felelte Spitz. Kakas Márton IV. 7. 9. Szemere György humoros regénye (= a fejére „baraczkot“ nyomni).
- „Nem ütötte pofon, csak *leszemtelenezte*.“ MO. 10. 1.
- „Az Észnek ezt a *kétlakiságát* szét tudja *különböztetni*.“ PN. IV. 11. 1.
- „Egyszerre *túlnő* az eddig való keretén és filozófiát csinál. Az első modern vigjátékot magyar szinpadon, a mely nem a régít *kérődzi vissza*.“ Uo. 2. 1.
- „Küldöttségben jönnek a jénai diákok; *sörissza*. sebhelyes fiúk“ PN. IV. 11. 22. (Regény.)
- „Szerzőt számtalanszor *előtapsolták*.“ PN. IV. 12. 12. (Szin. kritika.)
- „Oly szépek voltak, mint egy *szívbemászó*, édes szonett.“ MO. IV. 13. 4.
- „Sok *fejkapkodás* után végre szemügyre vehettem őt én is (a tömegben)“. PN. IV. 14. 2.
- „A Tisza árvize Szolnok táján *tetőzik*.“ Esti Ujság IV. 18. 3. (Vizép. Igazgatóság jelentése.)

* MO. = Magyarország; PN. = Pesti Napló 1907. évf., a római szám a hónapot, a rákövetkező arab szám a napot, s az utolsó az oldalt jelenti.

„Tíz kilót sem emel fel a mi nyáfra grófunk, nemhogy egy métermázsát!” Kakas Márton IV. 21. 10. Szemere Gy. humoros regénye.

„Nem tudta megtalálni a helyes formát (kifejezést). Hebeggett, bakalászott illetéknép:” PN. IV. 25. 1.

„A leveleket csönkán praestálták, a postákat is sok homlokoskodással, várakozással végezték.” MO. IV. 27. 4.

„Világosan ki kell magyarázkodnunk” (hogy t. i. megértjük egymást.) PN. IV. 26. 20

„Úgy sirt, mint egy anyjaszakadt szopós bornyú.” MO. IV. 30. 1.

„Összehunyorított szemmel nézett rám.” PN. IV. 30. 1.

„Szobámban maradtam és elkérődztem bánatomban.” Helyesebben: a bánatomon, mert az ökör is egy marok szénán kérődzik el, nem a szénában. PN. V. 1. 21.

„Lelküket átfinomítja a nemes aromája.” (Uo. 22. lap.)

„Kit daczoljon meg (az elkeseredett gazda)? A földet? Az eget? Az űristent?” Vonatkozással van arra, hogy a napszámosnak jobb a dolga, mert nagy béremelést kér, vagy sztrájkol, vagyis megdaczolja a gazdáját. PN. V. 1. 2.

„Hátul, a konyhán, az öreg, süket nénje *restepestélt*.” Uo. Vö. serteptélt = tesz-vesz.

„Nagyon sok a megárvult ember, a ki arra a keskeny papirosra (váltóra) írja a nevét” = elszerecsétlenedett ember. (Uo.) Ellenben az elárvult = a magára maradt ember.

„Az adósság olyan mocsár, melynek hínáros szövevénye nem bocsátja ki az embert, ha egyszer *belebódorodott*.” (Uo.)

„Gyémántfüggős, selyemruhás, *túltáplált* asszonyok.” = Elhizott asszonyok. PN. V. 1. 5.

„*Dalárdista*” = a dalárda tagja. PN. V. 1. 8.

„A dalárda művészi munkája az *összetanulás* eredménye.” (Uo.)

„A Kerepesi-úton nagy *héhó-héjózás* van.” (A kocsisok kiabálása.) PN. V. 5. 12. (A löverseny leírása.)

„A tömeg egymásközt fogad, s *köznyelven* szólva: *zúgjátszást* produkál.” (Uo.)

„Beregi a nemes Bassaniót *ellegénykedte*. Hetyke fiút játszott, nem szerelmest.” PN. V. 5. 14. Vö. Ifjúságát *ellegénykedte*.

„Úgy *bele* van *habarodva* a cigányba a grófnő, hogy nem egyhamar *habarodik* ki belőle.” Bolond Istók V. 5. 8.

„A katonák *zsávoly* nevű nyári zubbonya.” P. N. V. 9. 8.

„Mondják olyan asszonyról is, a ki *pelengyén* van” (pongyolában, negligée-ben). Magyar Nyelv. 4. füz. 179. (Lehr Albert ciklikke.)

„A szokatlan hangra *kiéleződött* a nemes úr nyegle humora.” Kakas Márton. V. 12. 8. Szemere Gy. humoros regénye.

„Kitünő étvágyam van. Úgy *poházom* mint valami vadállat.” PN. V. 14. 2.

„Birkózik egy-egy (magyar) szóval, mely sehogysem akar *kerékbetörödni* fogai közt.” PN. V. 16. 4.

„Lépten-nyomon *toesogóba* lép s fölcsap lábai alatt a vizenyős elem.” MO. V. 18. 1. Tárca.

„Nem kerget *világrengető* problémákat.” U. o.

„Próbálja *visszaadmodni* a színpadra a régi idöket.” U. o.

„Minden *szenvedésszántotta* arczon ború ült.” MO. V. 18. 2.

„Megkönyékezte a Szeles István *nyaklatására* kirendelt hóhért.” U. o.

„A keleti *forróvérű* török kapott az ajánlaton.” U. o.

„*Sebheglesztő*, fájdalomcsillapító kenőcsöt vitt neki.” U. o.

„Csakhamar *leintette* a kutyákat.” U. o.

„Sőt ha olyan bizonyosan lehet *szakszerűsködni*.” PN. V. 18. 7.

„Hajók fognak *tűtülni*.” PN. V. 18. 12.

„Egy szegény, hüségcses fiú rovására *nyegléskedett*.” Kakas MO. 19. 11. Szemere Gy. humoros regénye.

„A bérkocsis megállította lovát s ostorával feléjük *csendergett*.” = pattogatva integetett. U. o.

GÖNCZY BÉLA.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.*

I.

Bakó (Phr. 1201): „tortor, folterer, peinigér“. A NyUSz. 1792-ből idézi.

Díj (Phr. 135): „augeo, émelni az árrát, bötsét, divattyát, *díját*, díszét valaminek“. — A NyUSz. csak 1792-ből idézi.

Ellenfél (Phr. 984): „praevaricator, a perben titkon az *ellenféllel* tartó“. Faludinál ugyancsak 1750-ből. (NySz.)

Fenekő (Phr. 563 és 1160): „fundamentum, grundfeste“; és substruo: fundamentumot vetek, *fenékkövet* kerétek“. — A NyUSz. csak 1792-ből idézi.

Foglalat (Phr. 1166 és 1189): „summa“ és „tenor“ czikkben; a NyUSz. csak 1792-ből idézi.

Főpont PP.: „summa, egész summa, Dolognak veleje, *főpontja*“. A NyUSz.-ban nincs meg; a NySz.-ból is kimaradt.

Helyköz (Phr. 1136): „spatium, köz, üresség, tágasság, *tér*, téreesség, *helyköz*“. — A NyUSz. nem említi.

Jövedelmes (Phr. 1082): „sacerdotium, *jövedelmes* papi tiszt“. — Faludinál utóbbról.

Költemény (Phr. 955): „poema, szerzett versek, *versi költemény*“. — A NySz. csak 1786-ból idézi.

Megnégyszegít PP.: quadro. A NyUSz.-ból kimaradt.

Sorsol PP. subsortior: „ismét sorsot vetek, ujólag *sorsolok*“. — A NyUSz. 1808-ból idézi; a NySz.-ból kimaradt.

Szerencsejáték (Phr. 64): „alea... mindenféle *szerentsejáték*, alles Glückspiel“. — A NyUSz. csak 1803-ból idézi.

Szőkevény (Phr. 364, 561, 927, 1000). Megvan a „desertor, fugitivus, perfuga, profugus“ czikkeken. — Faludinál 1748-ban: *szőkevény*.

Tenyészetlen PP. „Tenyészetlen: inuber, infoecundus. Tenyészetlenség: infoecunditas“. Mind a NySz., mind a NyUSz. csak Faludiból idézi.

Tenyésztő (Phr. 1006): propagator. — A NyUSz.-ban nincs meg.

Tér l. *Helyköz*. A NySz. 1757-ből idézi

BATTA BÉLA.

II.

Bányaér. „Ez uralkodik itten az élő Alkotmányokbann: ez amott a' *bánya-erekben*“. Magy. Museum; II:37. (1792.)

Beborítékol. „Két gondosan *béborítékolt*... füzetet teve le.“ Erdélyi Hiradó 1:319. (1832.)

* PP. = Páriz-Pápai szótára 1708-ból; Phr. = Wagner Phraseologia 1750-ből.

Betiltani. „a' Quotidienne 's Courier de l'Europe című ujságok... *bétiltattak*.” Erdélyi Híradó 1832. 1:401. Vö. NyUSz.

Bűnbánati nap. Erdélyi Híradó 1:142 (1832.), vö. NyUSz.

Csatadal. „Templomi énekek készültek, de gyúladtak közbe *csata-dalok* is.” Tud. Gyűjt. 1825. VI:113. Vö. NyUSz.

Csatarend. „A' külső politika egyike lesz azon főtárgyaknak, melyekért az oppositio páirjei *csatarendbe* fognak állani.” Erdélyi Híradó 1832. 2:6. Vö. NyUSz.

Dicsszomj. „*Dicsszomj* nem vezete.” (Erdélyi Híradó, 1832. 1:370. NyUSz. Tzs. (1835.))

Elcsökken. „*Ö el-tsökken*.” Magy. Museum II:113. 1792. NySz. nem ismeri. A nép száján több helyt (pl. Mátyusföldön).

Eldűhit. „A' haramia, kit társainak nem rettegett bukások *eldűhit*.” Erdélyi Múzeum, 2:99 (1815.), Kazinczy Ferencz. Vö. NyUSz. *dűh* a.

Életbiztosító társaság. Erdélyi Híradó, 2:291 (1832.). Vö. NyUSz. *biztosítani* a.

Életidő. „Már két *életidőt* haladott; mellette kimúltak, Kikkel együtt született.” Erdélyi Múzeum, 2:163 (1815.), Révai Ilias-ford.-nak töredékéből (1801.).

Életkérdés. „A' Király soha sem fog többé alkudozni sem Hollandia territoriuma jussa, sem annak lakóji léte' *életkérdései* felett.” Erdélyi Híradó, 2:282 (1832.), vö. NyUSz. és MŰy. 3:325.

Életnagyságú. „Az I-ső Sándor *életnagysága* képének mindkét oldalain... lengyel zászlók rakattak-ki.” Erdélyi Híradó 2:145. (1832.) Vö. NyUSz.

Életrend. „A' Szerző több csudálatos példáit hozza fel az állatokat igazító ösztönnek... mely őket eleitől fogva bizonyos *életrend* követésére vezérli.” Tud. Gyűjt. 1825. V:107. Vö. NyUSz.

Elhomályosít. „A' belső egyenetlenség a' nagy ditsőség fényét is *eltudta* [így!] későbbben *homályosítani*.” Horvát István: Rajzolatok 16. (1825.) NyUSz. Tzs. (1838.)

Elömleni. „Oh a' mennyei lyánka! miként *ömlött el* alakján Mind az az ék, mellyel Küprisz igazni szokott!” Erdélyi Múzeum, 1:70 (1814.), Kazinczy epigrammájában. Vö. NyUSz. *ömleni* a.

Előör (= előrs). A' mi *előőreink* Commandánsai naponként több akadályokat tesznek az utazók elébe.” Erdélyi Híradó 1:146. (1832.)

Előváros. „Székes-Fejérvárt... Aug. 17-én Buda nevű *elővárosban* 20 házak... elégték.” Erdélyi Híradó, 2:137 (1832.), NyUSz. 1845. Fog.

Elővéd. „A' Prusszus *elővédek* akkor kaptak parancsolatot az előre nyomulásra, midőn a' Királynak hírül hozták, hogy Brown... Lovosiczhez érkezett.” Tud. Gyűjt. 1825. I:25. Vö. NyUSz.

Eltarkít. „A' jobb csak azért se kelle neki, mert törzsökét *eltarkító* emberek hozzák.” (T. i. a németek a kereszténységet, a jobb erkölcsöket, Szent István alatt.) Tud. Gyűjt. 1825. VI:107.

Emlékirás. „Csak ezen olvasás által lehet ezen *emlékirást* más oklevelekkel egyeztetni.” Tud. Gyűjt. 1825. VI:69. Az *emlékirat* elődje?

Érdemesít. „A' természet ezekre nézve már az embert magára hagyta, azért hogy maga *érdemesítse* magát.” Erdélyi Múzeum, (1814). 1:112.

Értekezni. „... a mit a kösség gondol nem kérdezem, 'S tsak mit az okos tud arrul *értekezem*.” Trenk: Matzedoniai Vitéz (1790.

26. ford. Latzkovits János). — „Még nem *értekeztünk*... tehetős okáról az Uránus szint' a' féle forgásának.“ Tari Pál Theoriája 10. (1800.) — „Nem szükség, hogy azokról itt megint újra *értekezsem*.“ Zsöldos János: Aszszony orvos 417. (1802.)

Évszázad. Erdélyi Híradó 1832. 1:81. Vö. NyUSz.

Felesküdni. „A' Magyar Királyok... meg-koronázások idején az Ország szabadságának meg-tartására *fel-esküsznek*.“ Szekér Joákim: Magyarok eredete I:260. (1791.) NySz.-ban nincs meg.

Félhivatalos. „A Journal de Paris e' czikkelyre azon (kétség-kívül a' ministeriumtól eredő 's így *félhivatalos*) nyilatkozást teszi, hogy...“ stb. Jelenkor 2:431. (1833.)

Fénysugár. „Az oklevél gyűjteményekben kerestem az annyira kívánt *fénysugár*ra segéd eszközöket.“ Horvát István: Rajzolatok 2. (1825)

Földsark. „Az újvilág két természetes részre oszlik. Déli része — egy heteddel kisebb az éjszakinál, mely a' *földsarkig* terjed.“ Figyelmező, 1837. I:202.

Fölhalmozás. Széchenyi I. és Andrássy György Jelentése a budapesti Hidegyesülethez (1833.) 2. l. Vö. NyUSz. *halmozni* a.

Gyászszekér. „A' *gyász-szekér* a' halottas ház kapuján kijött.“ Erdélyi Híradó, I:410. NyUSz.-ban nincs. *Gyáaspompa* u. o. 160. l.

Gyúlong. „Vérem hűl 's *gyúlong*.“ Erdélyi Múzeum 1814. I:70. Kazinczy epigrammájából.

Hadász. „Egy felfuvalkodott Bassa Konstantinápolynak falai alatt a' már érett vetéseket *hadászainak* lovaival lelegeltette.“ Tud. Gyűjt. 1825. V:73. Strázsay János értekezésében. Vö. NyUSz. (1845 Fog.)

Haderő. „Franczia *haderő* küldetik Olaszország' oly részébe, hol csend uralkodik.“ Erdélyi Híradó 1832., 1:186. Vö. NyUSz.

Hangmérték. „Az újabb nyelvek verseit a' régi *hangmérték*hez szabni próbálgatták.“ Erdélyi Múzeum (1815.), II:130. Döbrentei.

Határváros. „Gaza Syriának *határvárossa* elfoglaltatott.“ Erdélyi Híradó, 1832, 1:80.

Hátvéd. „Ő Nagysága maga igazgatta a' *hátvédet*.“ Tud. Gyűjt. 1825. I:18—19. Vö. NyUSz.

Hibáztatni. „Ő többé nem fogná *hibáztatni*... a' Demagogusok ellen hozandó kemény rendelkezéseket.“ Erdélyi Híradó II:20. (1832.) Vö. NyUSz. (1838. Tzs.)

Hivatkozni. „En az akkori alkudozásokra *hivatkozom*.“ Erdélyi Híradó 1832., 1:314. Vö. NyUSz.

Időszaki sajtó. „A' szegény Periernek... az *időszaki sajtó* még nem fűtött eléggé-bé (így!). Erdélyi Híradó 1832. 1:182.

Igazolni. „A' Ministerek említék a' „Francziaország' Királlya“ kitétel, 's azt igyekeztek is *igazolni*.“ Erdélyi Híradó 1832. I:68. Vö. NyUSz.

Javitani. „Az az igaz Vitéz... Ki kereskedéssel országának Kintsit, Tudgya szaporítani, 's *javitni* gyümölsit.“ Trenk: Macedóniai Vitéz [1790., ford. Latzkovits János] 54—55. l. Vö. NyUSz.

Jelenleg. „Megelégszem *jelenleg* egyetlen egy fő pont kijevelésével.“ Erdélyi Híradó 1832. 1:290. Vö. NyUSz.

Kieszközoelni. „Ezen testamentumot erőszakos úton *eszközoelte*-ki.“ Erdélyi Híradó 1832. 1:29 (és 1:324.). Vö. NyUSz.

Kifejlés. „A' finom válogatású könyvek... az iskola rövid letzkéinél foganasabb segédeszközök valának esméreteimnek... *kifejlesekre*.“ Horvát István: Rajzolatok (1825.), V—VI. *kifejleni* u. o. 4. l.

Kikocsizni. „*Kotsizzunk-ki*, édes Majór Uram.“ R. P.: A' Katona-szerentse (ford. Lessingből, 1792.) 79. l. Vö. NyUSz' *kocsizni* a.

Kikutatni. „Az épület még lehető több rejtkekeit is *kikutassa*.“ Erdélyi Híradó 1832. 2:381. Vö. NyUSz. *kutat* a. Ez nincs meg.

Kinyomni. „Az a' könnyűség, mellyel ő a' maga érzéseit *kinyomni* tudja.“ Erdélyi Múzeum 1:84. (1814.) Kazinczy recenziója Himfy szerelmeiről. Vö. NyUSz.

Kivételi. „Mind ezek a' nélkül vitettek véghez, hogy *kivételi* törvényekhez folyamodtunk volna.“ Erdélyi Híradó 1832. 1:21. Vö. NyUSz. *kivételes* csak későbből.

Korlátozó feltételek. Erdélyi Híradó 1:71 (1832.). Vö. NyUSz.

Korszellemi, Széchenyi I. es Andrássy György Jelentése a budapesti Hidegyesülethez (1833.) 10. l.

Könyomat. „A' nép csoportosan nézi a' mester boltoknál ki függesztett *könyomatot*, melyen a' Herczeg halottas ágyán karddal kezében ábrázoltatik.“ Erdélyi Híradó 1832., 2:124. vö. NyUSz.

Kötet, Révai M. 1783, A régi magyar írásmódról (kéziratban maradt). Ebben mondja, az -at-et képzőről szólván: „*kötet*... az a valami, ami egybe kötöttet.“ L. Beöthy-féle Képes Irodalomtört. I:746. (3. kiad.)

Közérdekű. „Más *köz érdekű* tudatni valóm nem lévén, kicsiny Háromszékünkrol egy általjában a' következendőket közölhetem.“ Erdélyi Híradó 1832. 2:311.

Központosítani. „Múlhatlan szükség egy olly pontot keresnünk 's felvennünk, mellyben az Egésznek műszersége *központosíttassék* (concentrálódjék).“ Tud. Gyűjt. 1825. IX:47. Balogh Sámuel értekezése. Vö. NyUSz.

Lefegyverkezés. „A' *lefeegyverkezés* a' legjobb javítás a' budgeten.“ Erdélyi Híradó 1832., 1:30. Vö. NyUSz. *lefeegyverezni* a.

Légahajó. Bachich Józsefnél (Tudományok veleje 1821., 61. l.) még *leveyő hajó*.

Lélekjelenlét. „A'... nagy Magyar Tudós, egy bölcshez, és keresztyénhez illő *lélekjelenléttel*... az örökkévalóságra által szenderedett.“ Erdélyi Híradó 1:138 (1832.) Vö. NyUSz.

Megdisztelenít. „Ébren áll mindég, hogy... természeti méltóságát mind magában, mind másokban *meg ne dísztelenítse*.“ Tud. Gyűjt. 1825. IV:89. Vö. NyUSz.

Megegyenlít. „*Meg egyenliti* a viaskodó erőket.“ Tari Pál Theoriája (1800) 16. l. Vö. NyUSz. *egyenlíteni* a.

Megnépetlenedni. Kolo Péter Méhtartásnak módgya (1816.) 194. l. Vö. NyUSz. *néptelenedni*.

Megvalósít. „A' szorgalmatos kéz a' lehetetlenségnek tetszöt *megvalósítván*, e' mocsáros helyet... több árkok által gazdag kaszálóvá változtatá.“ Tud. Gyűjt. 1825. VI:57—58. Vö. NyUSz.

Megvalósodik. „A' Bosniai KVDVGEREK, ha tsak a' szorgalmas Ruminak a' Bosniai Magyarokról közlött tudósítása újabban *meg nem valósodik*, szemünk láttára más nyelvű néppé általváltoztak.“ Horvát István: Rajzolatok 70. (1825.) Vö. NyUSz.

Megvalósul. „Az elhitt 's hirlett halál, nem *valósult-meg*.“ Erdélyi Híradó 1832. 2:246. (és 414.) Vö. NyUSz.

(Folytatjuk.)

PUTNOKY IMRE.

KÜLÖNFÉLÉK.

1. **A régi magyar é és ê történetéhez.** A régi nyelvben megvolt kétféle — zárt és nyílt — hosszú *é* (o : ē és ē̄) kérdésével legelőször Budenz József foglalkozott. A Magyar Nyelvészet V. kötetében megjelent értekezésében megállapította, hogy a XVI. századbéli nyomtatványokban, különösen Heltainál az *e* jegy a nyílt ē̄ hangot (Budenz jelelése szerint *ê*) jeleli, míg az *é* (vagy *ē*, *e*) a hosszú zárt *é* jele.

A NyK. 31. kötetében Suhajda Lajos kimutatta, hogy a kétféle hosszú *é* az Erdy- és a Jordánszky-codex nyelvjárásában is megvolt, s hogy az *ee* a zárt, az *e* a nyílt hosszú *é* jele.

Újabb időben, majdnem egyidejűleg, többen is hozzászóltak hangtörténetünk e fontos kérdéséhez.

Horger Antal Budenz Józsefről irt megemlékezésében (l. MNy. 4 : 193) annak a véleményének adott kifejezést, hogy Heltai műveiben az *e* nem a nyílt hosszú *ê*-t, hanem Heltai székely nyelvjárásának *ei* kettőshangzóját jeleli.

Melich János a Magyar Könyvszemle 1908. évfolyamában tanulmányt irt Dévai „Orthographia Vngarica“-járól s egyszersmind e becses nyomtatványt, a melynek egyetlen példányát a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi, hasonlóan is közzétette. Tanulmánya és a hasonló, a Magyar Könyvszemle szerkesztőjének szivességéből, mint társaságunk kiadványainak 8. füzete is megjelent.

A szerző Dévai ráánkmaradt két magyar nyelvű munkájából összeállítja azokat a szavakat, a melyekben (akár a töben, akár a ragban vagy a képzőben az *e* jegy előfordul. Megállapítja, hogy a jegy a nyílt hosszú *ê* jele (a zárt hosszú *é*-t Dévai *è*, *é*, vagy *e*-vel jeleli), s hogy használata egyrészt Dévai munkáiban következetes, másrészt meg megegyezik azokkal az emlékekkel (Bécsi- és Müncheneri-, Erdy- és Jordánszky-codex; XVI. századi nyomtatványok), a melyeknek helyesírása a kétféle *é* között különbséget tesz.

Az *e* jegyről graphikai tekintetben megállapítja, hogy helyesírásunkba a magyar erasmisták (Komjáthy, Dévai, Sylvester) hozták be; az erasmista iskola t. i. a latin nyelv kiejtését javító törekvéseiben ezt a jegyet vette át a 10—12. századi codexekből a latin (nyílt) *ae* jelelésére.

A Nyelvtud. Közlemények 38. kötetében Trócsányi Zoltán a „XVI. századbéli nyomtatványok *e*-jeleléseivel“ foglalkozik s értekezésével Budenz eredményeit részben helyreigazítja, részben kibővíti. Megállapítja, hogy hosszú nyílt *ê* hangot Sylvester *ê*-vel, Heltai, Verbóczi, Valkai *e*-vel jelzi; Melius feldolgozott két munkájában a jelelés ingadozó (*ē*, *ē̄*, *ē̄̄*). A zárt hosszú *é*-t Heltai, Verbóczi és Valkai *é*-vel jelzi; Sylvester nyelvjárásában e hang helyén *i*-t találunk („*i*-ző nyelvjárás“). Úgy látszik, egy harmadik hangot jelez Sylvester az *e* jeggyel (Heltainál, Verbóczinél és Valkainál *ê*) az *és* és *még* szavakban, valamint néhány ragban és képzőben (*-é* birtokképzőben, a lativus *-é*-jében, az ikés igék praeteritumának és feltételes módjának egyes. 3. személyében, stb.). Mindezen *é*-k (az *és* szó kivételével) eredetibb *ē* + *z*-re mutatnak.

Végül megemlítjük, hogy a kolozsvári tudomány-egyetem bölcséleti kara tavál pályakérdést tűzött ki a Bécsi- és a Münchener-codexben előforduló *e*-jelek hang- és jelzésbeli értékének megállapítására. GOMBOCZ ZOLTÁN.

2. **Katonai műkifejezések.** A Magyar Nyelv májusi füzetében már hírt adtunk a nemrég megindult Magyar Katonai Közönyről, a mely „Nyelvművelés“ czímen külön rovatot nyitott a katonai műnyelv körébe vágó nyelvhelyességi és nyelvtisztasági kérdések megvitatására. E folyóirat augusztusi számában Vághó Ignác százados hosszabb cikket tesz

közzé, a melyben talpraesett elvi fejtegetések kíséretében néhány német műszó helyes magyar egyértékűségét állapítja meg.

A ném. *aufschlagen* (*aufschlagweite*, *aufschlagwinkel*) műszót a katonai szakírók eddig rendszeren *becsap*, *becsapódik*, vagy a német kifejezés szolgai utánzásával *felcsap*, *felcsapódik*-nak fordították. Helyettük Vághó a magyaros szemléletnek kétségkívül jobban megfelelő *lecsap*, *lecsapódik* szavakat ajánlja, s véleményét találó analógiákkal támogatja. A *becsap*, *becsapódik* a ném. *einfallen* helyes magyar egyértékűsége volna.

A hibás alkotású *lövésziskola*-val szemben védelmébe veszi a katonai műszótártól is ajánlott *lövőiskolát*, a mely az *armeeschiessschule* rendeltetését is jobban kifejezi. A *lövész* szót, „der schütze” értelemben — jobb szó híján — megtűri.

A Magyar Katonai Közlöny hozzáértő buzgalma kétségkívül nagy hasznára lesz magyar katonai műnyelvünknek, a mely különben, az igazat megvallva, már is magyarosabb és érthetőbb a legtöbb orvosi és jogi szakmunka műnyelvénél.

SZERK.

ROVÁS.

A mutató névmás. Jól mondja Joannovics György a MNy. 35. füzetében, hogy a nyelvet eléktelenítő „korcsokra időnként rá kell mutatni, nehogy még jobban elterjedjenek”. Hogy mennyire igaza van, mennyire nem ártana napról-napra ökölnyi betűkkel óvni egy-egy elterjedtebb barbarismustól a tollforgatókat, semmi se bizonyítja jobban, mint éppen a MNy. említett füzetének *Siker* cz. cikke, a melyben, jöllehet, másfél lapra se terjed, öt helyen van visszasan alkalmazva a mutató névmás. Íme:

„A *siker* főnév, valamint *annak* melléknévi alakja. Íme Köleséri jóval Csúzy előtt használja a *siker* szót, valamint *annak* melléknévi *siker*es, *sikeretlen* alakját, . . . és pedig abban az értelemben, a mint *azok* ma közhasználatban vannak. A *siker* Köleséri idejében közkeletben volt, a nép nyelvén forgott, mert különben Köleséri . . . *annak* megvilágosítását el nem mulasztja vala. Oly szónál ugyanis, melyre nézve kétsége lehetett, hogy olvasói *annak* értelmére nézve zavarban lehetnek, Köleséri odatette a szónak deák jelentését is.”

A három első mondatban elmaradhat a mutató névmás, a nélkül, hogy a szavak elrakása változna, a két utolsó mondatot pedig a szórend megváltoztatásával ekképen kell kiigazítani: „. . . mert különben Köleséri el nem mulasztja vala megvilágosítását” és „. . . hogy olvasói zavarban lehetnek értelmére nézve”.

A mutató névmásnak ezt a hibás használatát, ezt a — miként egyik jeles nyelvészünk mondja — „legnémetesebb germanismust, a mely valaha befurakodott irodalmunkba”, nem egyszer megbélyegezték már; de azért, tesszem, Eötvös Károlynak, vagy a *Budapesti Hírlap*-nak, mely leginkább törekszik a napilapok közt helyes magyarságra, alig van egy olyan terjedelmesebb cikke, a melyben ez a szemenszedett németesség ne botránkoztatná meg a kényesebb ízlésű olvasót. Imhol a példák amannak *Emlékezések* cz. kötetéből (*Magyar ruha*, *magyar pap*. A nép dühe), s *A veszprémi zenetársaság* című (a Pesti Hírlap 157. s köv. számaiban megjelent) újabb közleményéből, emennek pedig éppen kezemnél levő idei 143., 149., 151., 152. és 193. számából („bőven idézünk, hogy jól érezzük ez igen elterjedt idegenszerűséget”):

„A protestáns egyház s *annak* mindkét nagy felekezete”: s mind a két nagy f. „Akkor azt hittük: örökké tart a magyar ruha és *azt* soha többé le nem tesszük”: Akkor azt hittük, örökké t. a m. r., s nem tesszük le soha többé. „Gyilkosság sok fordul elő minálunk is, de orgyilkosság, méregkeverés, sőt rablógyilkosság is igen kevés. S ha fordul is elő: *annak* legnagyobb részét nem magyar . . . követi el”. „S ha fordul is elő, nem magyar követi el legnagyobb részét.” „A falu népe . . . bármi kis ürügyre tömegesen ráront a falu rosszára s agyonveri *azt*”: s agyonveri. „Az emberek egymást gyakran annyira fölizgatják a legjobb, legbecsületesebb ember ellen is, hogy *annak* életét folytonosan halálveszély fenyegeti”: „Az emberek gyakran annyira fölizgatják egymást a legjobb . . . ember ellen is, hogy folytonosan halálveszély fenyegeti életét.” „Nem maga a végrehajtó hatalom, hanem *annak* csak vak eszköze”: Nem a végreh. hatalom maga, hanem csak vak eszköze. „Az igazságszolgáltatásnak mindenesetre szomorú dolga lesz a kápolnai esettel, de intézkedni kell *annak* tanulságai alapján a kormánynak s törvényhozásnak is”: de intézkednie kell tanulságai alapján a k. s a t. is (vagy a k. is, a t. is). „A ki már alig két év múlva a nagy nemzeti ügyet . . . százados álmaiból fölébreszté s *annak* hosszú időn át vezére volt”: A ki már alig két év múlva fölébresztette a nagy nemzeti ügyet százados álmaiból, s vezére volt hosszú időn át. „A nemzet gondolkozásába idegen elemek tolokodtak volna s *annak* tisztaságát s eredetiségét megfertőztetik”: Idegen elemek tolokodtak volna a nemzet gondolkozásába, s megfertőztetik e gondolkozás tisztaságát s eredetiségét. „A népdal zenei része . . . legalább is oly fontos és becses, mint *annak* szóbeli tartalma”: mint szóbeli tartalma. „A külföldiek . . . régóta gyűjtik a köznép dalait s *azokban* a nemzet . . . erkölcei . . . világosan kitetszenek”: s a n. e. v. kitetszenek bennük. „Ő 1814-ben lett készen gyűjtésével és *annak* írott műben lett elkészítésével” (lett készen . . . lett elkészítésével!): 1814-ben lett készen gyűjtésével s gyűjtésének írott művé formálásával (ha ugyan *azt* kell érteni az *írott műben lett elkészítés*-en, hogy írott mű alakjába öntötte gyűjtését, írott mű formáját adta neki). „Volt kortársa is, a kinek buzgó-sága hasonló volt az övéhez a munkában is, s *annak* sikereiben is”: Volt olyan kortársa is, a kinek b. h. v. az övéhez a munkában is, a munkának sikerében is. „Egynek neve se fordul elő azok közt, a kik áldoztak a szent ügyre, vagy *annak* érdekében dolgoztak valamit”: vagy dolgoztak vmit érdekében. „De ezek közt se volt senki, a ki a magyar nemzeti zene ügyét megértette s átérezte, vagy *azért* lelkesülni tudott volna”: a ki megértette s átérezte volna a magyar nemzeti zene ügyét, vagy lelkesült volna érte. „A nyomtatásban . . . kiadandó zeneműnek az a rendeltetése, hogy *azt* megvegyék, *az* a közönség körében mind jobban elterjedjen s a remek zene kedvelői külföldön is megszerezhessék”: hogy megvegyék, mindjobban elterjedjen a közönség körében s a remek zene k. k. is m. „Bele kell az ügybe vonni a magasabb tekintélyű főrendeket . . . s *azok* asszonyait”: a nagyobb tekintélyű főrendeket s asszonyaikat vagy (ha nem általában *meglett* nőszemély, hanem csakis *feleség* értelmében van véve az *asszony* szó) asszonyukat. „Az V-ik Fogás is gazdag, úgy a darabok számára, mint *azok* tartalmára s művészi értékére nézve”: mind a darabok számára, mind tartalmukra s művészi értékükre nézve. „Nem tudok arról, mi különös összeköttetése volt a vármegyével, vagy *annak* uraival”: Nem tudok róla, mi k. ö. v. a v., vagy a vármegye uraival. „Az egész költségvetést átkutattuk, de *abban* a kérdezett adatokat nem tudtuk föltalálni”: Átkutattuk az egész költségvetést, de nem találtuk meg a kérdezett adatokat benne. „Úgy főzi (a pörköltet), mint a honfoglaló ősök, vagy *azoknak* az ősei, az Európá-tíró hunok”: vagy ősek, az E. h. „A ki olyan korban oktatja a legényt, a mikor *az* a legfogékonyabb”: a mikor a legfogékonyabb. „Ha egyszer érett korában megszerezhetné az arany kardbajt: megbecsülné *azt*”: ha megszerezhetné az arany kardbajt egyszer érett korában, megbecsülné. „Ha Anglia polgárai lojálisak ő iránta, ő nem kevésbbé lojális *azok* iránt”: ő irántuk. „Úgy mimelik a dolgot, mintha a képviselők még nem ismernék a trónbeszédet, ugyanazért a szpiker fölolvastatja *azt* a Ház előtt”: Úgy

tesznek, mintha stb. . . a speaker fölolvastatja a H. e. „Az orosz csároknak a balkáni szlávok iránt való érdeklődése is nem *azoknak* szláv, hanem csakis *azoknak* ortodox . . . volta miatt oly élénk”: nem szláv, hanem csakis ortodox voltuk miatt oly élénk. „E mozgólódás jelszava . . . párt alakítása volt azzal a . . . célzattal, hogy ráállva a . . . nemzetiségi törvényre, mint alapra, *annak* végrehajtását sürgesse”: sürgesse végrehajtását. „Ez a pillanat . . . talán nem éppen a legalkalmasabb a rekriminációkra, még ha *azoknak* egyben és másban volna is némi alapja”: a vádaskodásokra, még ha volna is egyben-másban némi alapjuk. „Minthogy tanulmányutunkról *annak* befejeztével részletesen . . . számolunk el”: Minthogy részletesen elszámolunk tanulmányutunkról befejeztével. „Az itt nyert impressziókról külön könyvet kellene írni, nem is kísérlém meg *azokat* visszaadni”: Külön könyvet kellene írnom az itteni benyomásokról; meg se kísérlém visszaadásukat. „A ki a tizenhatodik . . . századi írott emlékeket sűrűbben lapozgatja s *azok* vizsgálgatásában elmerül”: A ki sűrűbben lapozgatja a t. századbéli i. e., s mélyebben elmerül vizsgálgatásukba. „Lipót király a magyar haderőt fölőszlató rendeletét tíz év múlva ugyan kénytelen volt visszavonni, de a török kiűzése után megint csak elővette *azt*”: Lipót király kénytelen volt ugyan tíz év múlva visszavonni a m. h. f. r., de a török kiűzése után megint csak elővette.

De elég volt a példákból. Oly szépen tenyészik ez a gyönyörűség mákvirág, hogy folytathatnám így minden megerőltetés nélkül akár a végtelenig. Ott virul már a költészet berkeiben is. Petőfi még ekként énekelt: „Volt ennek a tájnak sok akkora fája, hogy a tetejüket János nem is látta”. Ma már imigyen pengeti lantját a költő: „Országom az álmok halavány országa, gyöngye lelkem mindig *azok* útját járja” (Pesti Hírlap 1908. VI. 28.). SZIKRAI ODO.

NÉPMELV.

I.

Szólás-mondások a palóczságból.

- „Azért korhely, mert keveset szopott.“
- „Beszélj vele bot nélkül!“ (Házsártos emberrel szemben használják.)
- „Hámfa-lábú.“ (Nagyon X-lábú.)
- „A ki lábát emelinti, száját nyalintja.“
- „Akár lóval imádkozol, akár ennek magyarul.“
- „Sz . rből köt majoranna legbüdösebb.“ (Henczegő parvenüvel szemben.)
- „Olyan kalappal köszönök, a milyen van.“ (Rossz modorú ember mondta.)
- „Barátságból a barát is megházasodott.“
- „Tűzelünk a barátok fájával.“ (Borral.)
- „Ügy néz ki, mint a kinek dinnyeföld nem jutott. (Szomorú.)
- „Úr dolgára menni.“ (Úr dolga csak, ha az árnyékszékre men.)
- „Magyar ember bort iszik, sört hűgyozik.“
- „Zsupsz Palinay!“
- „Ala Gombássy inni.“ } (Gyorsan beköpött pálinkaiváskor.)
- „Alája szoknyája“ (alászolája.)
- „Ki tehet rólla, hogy a barát katolikus.“
- „Megtisztel, mint kutya a verem tetejét.“ (Rávizel.)
- „Új hurka, kopott hurka, vesd a vigyorgódba.“ (Valami régi mókás versből.)
- „Most fűtenek a szegény ember fájával.“ (Aratótól hallottam.)
- „Oly alatt jár az esze, mint a béka s . gge.“
- „Kap rajta, mint tyúk a taknyon.“

„Tartja magát, mint üres zsák a falnál.“
 „Eredj ebadóba!“
 „Kuttya csikózta!“
 „Harangot is a maga nyelve veri.“ (Zsörtölő, nyelves asszonynak mondják.)
 „Úgy húzták, mint nyüves kutyát a hinárból.“ (részeg embert.)
 „Csirkét egyék a Jézus“ } (Dicsértessék . . .
 „Csiczerit egyék a Jézus“ }
 „Olyan büszke, úgy felhordja az orrát, hogy sz. ros piszkafával se
 ered fel.“
 „Elöl kopasz, okos kopasz; hátul kopasz, bolond kopasz.“
 „Olyan a feje, mint a szopott gombóc.“ (Kopasz.)
 „Bátor ember templomba is fűtül.“
 „De alám nyaltál!“ (Levicczeltél.)
 „Ha fene fenét eszik is! (Megteszem stb.)
 „Húzd ki magad, hogy a hurkád pengjen.“ (Bakának mond a káplár.)

BALOGHY DEZSŐ.

II.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

[*Fejhasogatás*] (*főhasigatás* Komárom-szentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Pest m., FODOR IGNÁCZ; Sajógömrő, SZABÓ MÁRTON; Füzesabony, NÁSZAI ERZSÉBET; Hódmezőv.-hely, CSOKÁN PÁL; Hajdusoboszló, H. FEKETE PÉTER; Hajdú m., RITÓOK SÁNDOR; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA): fej-szaggatás.

Férgetegés (*förgetegés* Kemenesalja SZTROKAY LAJOS; *förgetegős* Hódmezővásárhely, CSOKÁN PÁL; Udvarhely megye, Bethlenfalva, PAAL GYULA): 1. szeles, kapkodó, szépszéles, ideges (Kemenesalja); 2. fuzsitus, nem tökéletes fejű (Hódmezővásárhely, Bethlenfalva).

Ferhécz-pácza (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Abauj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKÓ ALADÁR; Hódmezőv.-hely, CSOKÁN PÁL; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; Szabolcs m., NOVÁK MÁRTON; Szatmárhegy, KOVÁCS JÓZSEF; *ferhéczpácza* Hajdú m., BARCSA JÁNOS; *ferhécz-pácza* Zala m., Tapoleza, VÁZSONYI IZIDOR; *fürhécz-pácza* Zala m., Letenye, TURI MÉSÁROS ISTVÁN; *förhécz-pácza* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS) csatláspácza, a parasztszekér felhágója („azon két vaspácza, mely a ferhéczet az első kerekek tengelyével összekapcsolja“, Páli, NÉVTELEN; „a vonó szekérrúdon, közvetlen a kis saroglya előtt van keresztbe téve és párhuzamos a fürgetővel“,

Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; „a szekérnek két első felhágója, mely a rúdon keresztbe tett felhéczre van erősítve; a hátulsó két felhágó neve *csatláspácza*, mely a keresztben levő csatlásra van erősítve“ Hajdú m., BARCSA J.).

Fésszkálík (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR; *fiésszkállík* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS): fésszkálódik, izeg-mozog, nyugtalankodik.

Fittyeszt: 1. biggyeszt (Komárom vid. SZTROKAY LAJOS; Hódmezővásárhely, CSOKÁN PÁL); 2. feszít, kihúzza teszi-veszi magát (Komárom vid., SZTROKAY LAJOS).

Fogatély (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; *fogatíl* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Körmend, CSITE KÁROLY): 1. fogantyú; 2. fogás. „*Jó fogatilla van*“ = jól meg lehet fogni, jó fogás esik rajta.

Foglár-kutya: agár. „*A Bogyay uraság nevét foglárkutyákat; fegyver se köllött neki, ha vadásznya ment*“. Zala m., Tapoleza, Diszel, VÁZSONYI IZIDOR.

Franczos (*faranczos* Maros-Torda m., Kibéd, EHENNÉ KEMÉNYFI KATINKA): 1. bujakótságos (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Fehér m., Adony, BRAUN LAJOS; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; Szabolcs és Heves m., NOVÁK MÁRTON); 2. lúcskos (Hódmezővásárhely, CSOKÁN PÁL)

- lucskos (de csak rossz nőszemélyekről mondják; Hajdu m., Földes, BARCSA JÁNOS); 3. „derütötte (ugorka), taplósdó, foltos (burgonya)” (Maros-Torda m., Kibéd, EHENNE KEMÉNYFI KATINKA).
- Fudáz**: szelesedik (Székelyföld, PAAL GYULA).
- Fuwakodik** (*fuókodik* Rábaköz, FÖRHENCZ SÁNDOR; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS): szárad, szikkad (a megázott föld).
- [**Fuwakozik**] (*fákszik* Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR): kezd száradni. *Má nagyon fákszik a föld.*
- Gallókázik**: hintázik (Sajógömör, SZABÓ MÁRTON; Szolnok vid., NOVÁK MÁRTON).
- Gámbecz**: az örmények gúnyneve (Erdély, PAAL GYULA, EHENNE KEMÉNYFI KATINKA; Szolnok-Doboka m., NÉMETH SÁNDOR).
- Ganajlik** (*ganélik, ganyélik* Székelyföld, PAAL GYULA): szarik (az állat) Sopron m., PÁLI, NÉVTELEN; Rábaköz, FÖRHENCZ SÁNDOR; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Abajt m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR: Sajógömör, SZABÓ MÁRTON; Borsod m., Mezőkövesd, Tárkány, BARCSA JÁNOS; Székelyföld, PAAL GYULA).
- [**Ganyézik**] (*ganyézik* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; *ganyéz, ganéz* Székelyföld, PAAL GYULA): 1. szarik (az állat) (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Somogy m., Vése, SCHAFER JENŐ; Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; Orosháza, SZABÓ MÁRTON; Hajdu m., RITOÓK SÁNDOR; Bihar m., Szerrep, RÁCZ KÉLA; Székelyföld, PAAL GYULA); 2. trágyát hord ki és eltergeti. Ha sokan ülnek a szekéren, tréfásan kérdik: „Há ganyézó?” t. i. hová viszed a ganyét? Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR.
- [**Gárd**] (*gárgya* Szatmárhegy, KOVÁCS JÓZSEF; Szilágyság, EHENNE KEMÉNYFI KATINKA; Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA; *gárgyina* Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR): kútka.
- Garaczol** (*garacsal* Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR): a füves helyet felkapálja.
- [**Gegyebugyál**: zavarosan, értelmetlenül beszél (Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR).
- Gegyebugyás**: részeg. *Ükeme ajan*
- gegyebugyás vót* (Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR).
- [**Gerbincses**: beteges, görbült derékkal járó (ember v. állat) (Heves m., Eger, NOVÁK MÁRTON).
- Geréndély**: a borsajtó állványa (Pest m., Solt, FODOR IGNÁCZ; Szatmárhegy, KOVÁCS JÓZSEF).
- Giczázik**: a rossz nádtetőt rövid nádszárral beduggatja, javíttatja (Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS).
- [**Girgericza**: zsizsik (Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR).
- Góg**: a régi, nyílt tüzelőnek nagy, füstfelfogó cserepese (Székely-Udvarhely, PAAL GYULA).
- Góga**. *Góga lábon ugrálni* = fellábon ugrálni. (Heves m., NOVÁK MÁRTON). vö. *gagó* MTsz.
- Gohér** (*kuóhér* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; *kohér* Bihar m., Kaba, RITOÓK SÁNDOR): szőlőfaj.
- Gorz**: korcososan fejlődött szilva (Szilágyság, EHENNE KEMÉNYFI KATINKA).
- Göbörödik**: a sáros út fagyni kezd, kéreg képződik rajta (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).
- [**Gölöhös** (Kolozsvár, NÉMETH SÁNDOR; *gölöhös* Székelyföld, PAAL GYULA): mellbeteg, köhögős, betegeskedő.
- Görge-kés**: herelő kés. „A görge késsé veszik ki az emse *görgőjét*, hogy ne görög-gyön, mer ha görög, akkor *malacozzik*, de ha a *görgőjét* ki veszik, — 2 foréntér szokták az emse ódalát fővágnyi — akkor *hízodalmasabb*.” Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR.
- [**Guzsadt nyaku**] (*guzsatt nyaku* Zala m., Diszel, Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR): „emberbe, állatba, mikor a nyakát ferdén tartja; szárnyas állatba is van *guzsatt nyaku*, ha össze van kunkorodva”.
- Gyurma, gyurmóka**: gyúrt tészta (Sopron m., PÁLI, NÉVTELEN).
- Gyürkés**: 1. izmos; csak nőre mondják, még pedig leginkább ebben az összetételben: *gyürkés faru*, t. i. „ropogós, dinnyés farú” (leány, menyecske) (Sopron m., PÁLI, NÉVTELEN; Győr, KÁRPÁTI ENDRE; Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS); 2. izmos (legényke) (Rábaköz, FÖRHENCZ SÁNDOR).
- [**Haslatol**] (*haslatul* Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; *hatlatol* Körmend, CSITE KÁROLY): össze-vissza beszél, locsog, gyorsan és érthetetlenül beszél.

Hagyás: 1. alak (gúnyos értelemben). „Szép egy hagyás“, mondják arra, a kit le akarnak szólni (Kemenes-alja, SZTROKAY LAJOS); 2. meghagyott macska- vagy kutyakölyök (Abauj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR).

Hájder-ménkü: ménkü, istennyila (tréf.). *Úgy ment, mint a hájder-ménkü!* (= gyorsan). *Üssön beléd a hájderménkü!* (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Rábaköz, FÖRHÉNCZ SÁNDOR; Kemenes-alja, SZTROKAY LAJOS; Győr, KÁRPÁTI ENDRE; Komárom-Sz.-Péter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Hájderes fene: szitkozódás. *Úgyön mög a hájderes fene!* (Baranya m., Keszü, SOMSSICH SÁNDOR).

Hajlat: mélyedés, völgy (Sajógömör, SZABÓ MÁRTON; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Hajnalozó. „Szokás, hogy a falu legényei karácsony másodnapján, hajnalban a falu mindenik Istvánát, harmadnapján pedig mindenik Jánosát a lakásán felkeresik, s rigmusokat mondva, őket nevőknappján köszöntik. Ezeket a legényeket „hajnalozóknak“ hívják.“ (Maros-Torda m., Maros-Keresztúr, PAAL GYULA).

[Hamvadozik] (*hammadozik*, Kemenes-alja, SZTROKAY LAJOS): pislákol (a parázs).

[Hamvász] (*hammász* Rábaköz, SZTROKAY LAJOS): a faggyúgyertya kopantója.

Hangabarack: apró barackfaj (Földes, Hajdu-Böszörmény, Balmazújváros, BARCSA JÁNOS).

Hangya-határ: hangyaboly (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Hárántos: harántos (Kemenes-alja, SZTROKAY LAJOS, Körmend, CSITE KÁROLY).

Hasapos: nem omlós. *Hasapos káposzta*. *Hasapos a főd* = nehezen főkodik, hantos. (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Hasi: hasít vágott a bőreből. (Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Hedergél: 1) tántorogva megy (pl. részeg ember) (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR); 2. csóválja a testét, a mikor megy (Körmend, CSITE KÁROLY).

Hemmes: ijesztő, mumus (Sopron m., Páli, NÉVTELEN).

Hengerboczázik (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; *hengergóczázik* Baranya m., Keszü, SOMSSICH SÁNDOR): cigánykereket hány.

Hengerbuczkázik (Alföld, ÉHENNE KEMÉNYFI KATINKA; *henderbuczkázik* Felsőbánya, KÁRPÁTI ENDRE): ∞

Hepe-pepe: gúnyos utánzása a sokat beszélésnek, fecsegésnek, feleselésnek. „*Úgy, úgy, csak möntül több hepe-pepe, ebatta századnak*“. (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Hódmezővásárhely, ERDŐS JÁNOS.)

Himbókázik: hintázik, loggázik (Abauj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; Petőszinye, BUDAHÁZY JÓZSEF).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

39. H. Gy. úr kérdi: A NySz.-ban (II: 647.) olvasom a következő idézetet, de nem értem:

„Mint az éh madarak a szemei szűrre, úgy járnak az iffiak ezekhez köröre.“

Fatális sajtóhiba! Az eredeti hely így hangzik:

„Mint az éh madarak a szemes szűrőre, úgy járnak az iffiak ezekhez köröre.“

40. Diszítmény: ornamentum, nem pedig *ornamens*, mint a Földrajzi Közlemények ez idei VI. füzetében (221. l.) írják. Vajjon miféle nyelven van ez, meg a *fundamens*, *parlamens*, *testamens*? Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. NOVEMBER.

9. SZÁM.

Jelentés-tanulmányok.

II.

2. *Mered.* A *mered* és a vele egy családba tartozó szavak a régi nyelvben is, ma is rendszeren külső cselekvést jelölnek: a testnek, a test részeinek vagy más külső dolgoknak állapotára vonatkoznak. De a szoros kapcsolatnál fogva, mely az ámulás és a testnek megmeredése vagy a csodálkozás kisebb fokánál a szem elmeresztése között van, néha lelki vonatkozásuk is van. Különösen a népnyelvben észlelhető e jelenség. *Rámered* a nép nyelvében a. m. „rámeresztí a szemét, rábáméskodik“ (MTsz.); *meredezik* a. m. „tétlenül ácsorog, tápolyog, ténfereg“ (MTsz.); *mereszkedik*: „henyélve báméskodik“ (MTsz.); *rá- vagy reámereszkedik*: „rámeresztí a szemét, rábáméskodik“ (MTsz. 2.); *merevészkodik*: „henyélve báméskodik“ (MTsz.); *merénkedik*: „kétkelkedve készül átugrani (árkot)“ (MTsz. CzF.). Ezek közül egyik-másiknak ilyen jelentését a köznyelv is ismeri. Így a *mereszkedik* a köznyelvben is a. m. „valakire vagy valamire merőn néz (Ball. Mnyelv telj. szót.), báméskodik“.

Maga a *mered* ige és összetételei az irodalomban is járják; pl.

„Lesz ám! — fogá fel a fukar a beszédet,
Mert hisz a jáspis, meg a bányá, mit vétett?“
S e szóra megaludt a jó jegyző vére,
Megmeredt, mint a kit a szél fején ére.

Tompa, A vámosujfalusi jegyző.

Mint kik villámcsapástól szédültek el, úgy *meredt el* minden jelenlevő e katonás napiparancsra (Jókai, Az új földesúr). Haragos szemmel *meredt reám* (Gárdonyi G., Átkozott józanság 134.). Az öreg legény először szótlanul *meredt rá* — azután nagyot ugrott örömében (Donászy F., Egy magy. diák élete).

A *megmerevül* és *megmerevedik* is előfordul így: pl.

Az úrfi e szokatlan szókra
Elképedett, *megmerevült*.

Petőfi, Az apostol 9.

A fiam mingyár elibe is kantarodik a borbélynak, oszt mög-szólítja. A borbély *mögmerevődik* (t. i. ámulatában. Gárdonyi G., Átk. józanság 156.).

Természetesen mindezen esetekben a jelentésfejlődés még épen csak megindult, mert a szó voltakép még mindig a külső testi folyamatot jelöli, csakhogy jelentésében lelki képzetek is vannak. Az eddigiek után valószínűnek tarthatjuk, hogy idő jártával érzéki vonatkozás nélkül is használni fognak az ámulás, bámészkodás kifejezésére.

Még megjegyezzük, hogy a *mereszkedik* „feszít, nagyra tartja magát“ jelentésben is használatos a népnél [vö. Somlyódy I. MNy. II. 236.]. A jelentésváltozás alapja ez esetben az, hogy a kevélység legfeltűnőbb megnyilvánulása a merev testtartás. Ez okból mondjuk az erkölcsi értelemben vett feszes magatartást is *merevségnek* [vö. CzF.].

3. *Ájul. Ácsorog.* Az *ájul* ma csak „alél, animo linquitur, in ohnmacht~fallen“ jelentésben használatos, de a régiségben az ámulás kifejezésére is használták. Történetére csak a XVI. század második felétől vannak adataink. Ezek tanúsága szerint körülbelül a XVII. század végéig „erstaunen, sich entsetzen, staunen“ értelmű használata igen gyakori volt. Ilyen jelentése van ezekben a példákban:

Ha látta hogy a paraszt aszonyoc az vizen mosnac [mindent] elfelelytuen, *elaiult* az moso aszonyoc labara (Born: Evang. IV. 899b.). Az kemény szíűűc auagy kelletlen halgattyac lsten igeiet, auagy masuua *aiulnac* (Born. Pred. 129b.). Mikor az wr vaczoraiat eszűnkis, számtalanszor masuua *aiulunc* es el ragattatunc (uo. 620? NySz.). Vgy tetsic vala, mint ha az aszonyoc *elaiultac* volna keserűsegekben, es ő magoc sem tudnac mit beszelnene (Born. Pred. 138.). Midőñ a' te felségedet szemlélem, ennek nagy-vóltán *el-ájul* az én lelkem (Pázm. KT 247.). *Ájulva* kívánczik tehozzád az én lelkem (Pázm: Préd. 996.). Kívánczik és *el-ájul* az én lelkem az ur pitvari után (Mad: Evang. 190). Fél, retteg azoknak hallására, avagy *ajulni* kezd: pavescit. trepidat ad ea, vel stupescit, stupet (Com: Orb. 370., Com: Jan. 69. NySz.). Innét nagyon az iszonyodás, ijetség, reszketés avagy *elájulás*, álmélkodás, tompulás: inde horror pavor trepidatio vel stupor (Com: Orb. 370. NySz.). Megréműlvén, *el-ájulván* futnac [a hirtelen megtámadott katonák] (Com. Jan. 151. NySz.).

„In ohnmacht fallen“ jelentése van ezekben a példákban:

A maiorána succussa el *aiultakat*, hauasokat felkölt (Mel: Herb. 111b. NySz.). Essek ő reia *aiulas*: cecidit super eum mentis excessus (Fél: Bibl. 197.). Ottan *elájula* és földre esék: cecidit porrectus in terram et robur non erat in eo. (Pázm: Préd. 993. NySz.) A bádgyadásoc és elmének *ájulási*: languores et deliquia animi (Com: Jan. 57. NySz.). Lerogyjadt, *el-ájult* és a földre esett (Gvad: RP. 296. NySz.).

A régi szótárak közül először a Brassói latin-magyar szótár-töredék említi az „álmélkodik“ igével egy értelmezéssel: el almilkodot auagi *el alluult* — attonitus . . . tonitruo stupefactus . . . territus confusus perturbatus. Cal. „elalél“-féle jelentést közöl: deliquium animi. lipōpsychia: *el aiulás*; deliquium patiens: *el ajuló*. MA. és PP. az *ájulok*, *ájulás*, *elájulok*, *elájulás*, *elájult*,

elájultom, elájítom, megájul szóalakokat említik s általában mindkét jelentést közlik: 1. stupeo, stupesco, obstupescio; ich erstaune, 2. exanimor, in animi deliquium incido; ich werde entseelt, gerathe in ohnmacht. SzD. és Sl. nem említik a szót, Márton (1811.) már csak „ohnmächtig werden“ jelentését ismeri. Kreszn. MA. és PP. magyarázatait közli, míg Kass.-nál megint csak a „deliquium patitur, linqvitur animo“ jelentést találjuk.

A mai irodalmi és köznyelv csak az „alél“ jelentést ismeri. A népnyelvben *ábul* alakváltozat is van (Hódmezővásárhely, MNy. II. 93.). Megvan a népnyelvben *ájít* is: ájulásba ejt (MTsz.).

Eddigi fejtegetéseink alapján valószínűnek tarthatnók, hogy a szó eredeti jelentése „alél“ volt s ebből fejlődött a lelki jelentés. Ez volt a felfogása Budenznek is, ki épen ebből kiindulva az **al-*, **ál-* „dormire, schlafen“ töből akarta kimagyarázni *-ül* visszaható, ill. kezdő képzővel: *álul > *ájul* [vö. MUSz.]. Feltevése azonban semmivel sem igazolható [vö. Gombocz és Melich, MNy. II. 304.]. CzF. szerint a szó gyökere a nyílást, szájtátást jelentő **áj-* tö. A mi nézetünk is ez. CzF. csupán az „alél“ jelentésről tud s ennek az eredeti „hiare, száját tátani“ jelentéssel való összefüggését azzal magyarázza, hogy „az ájult szája rendesen tátva marad“. Ezt a magyarázatot azonban nem fogadjuk el, mert a szájtátás az ájulásnak nem oly szembeszőkö és általános jelensége, hogy az ájulás elnevezésének ebből való kiindulása föltehető volna. Nézetünk szerint az *ájul*, mint az ámulás kifejező mozgásának, a szájtátásnak a jelölője először ennek kifejezésére vitetett át s az „alél“-féle jelentés ebből az „ámul“-féle jelentésből fejlődött. Feltevésünk szerint a szó eredeti érzéki vonatkozását a történeti korban már nem érezték s tisztán lelki értelemben, az ámulás kifejezésére használták. Idő jártával azután mind jobban előnyomult az elalélásnak, mint az ámulással kapcsolatos külső mozzanatnak a képzete, mely végre teljesen elnyomta a lelki jelentést.

Ugyancsak „száját tátja“ volt az eredeti jelentése az *ácsorog* igének [vö. Szinnyi J. Nyr. 8:101., MUSz.]. Ebben az értelemben használja Berzsenyi (Bücsúzás Kemenesaljától) e helyen: „Ti láttátok az én bölcsőmnek ringását S *ácsorgó ajakam* első mosolygását“. Ebből kétféle jelentés fejlődött: az egyik „hivalkodva, szájtátva, henyén báméskodva tölti az időt“ (CzF.), a másik „valamit megkíván, valamire áhitozik“. A jelentésfejlődés e menetét már megvilágította Gombocz (MNy. IV. 80.), ki a szó rokonságát is felsorolta.

4. *Tát.* A *tát* ige és származékai a régiségben is, ma is rendesen a szájra vonatkoztatva fordulnak elő. De már a régiségben is nem egyszer lelki vonatkozásuk is van az érzéki jelentés mellett, még pedig ugyanazon két lelki vonatkozásban használatnak, mint az *ácsorog* ige. Ámulást, báméskodást fejeznek ki ezekben a példákban:

Az isten igéjének hasznos halgatása nem abban áll, hogy vasárnap és innepen predikázióra mennyünk és *szájunk-tátva* nézzünk

a predikátorra (Pázm. Préd. 460). Tunya, áhi, *szája-tátott* szunyéta tiszt-viselők (GKat: Vált. I. 947. NySz.).

Vágyakozást, vágyakozva tekintést jelölnek ezekben:

Latam az the Nagysa. magzatyara az aruaknak, wzugyeknek ayokoth *rea tathny* (Komj: SzPál 6.). Ez vilagh javaira *torka táta* ahító (Toln: Vigaszt 27. NySz.). Valamennyire *táthattyuk*; annyira *táttuk kívánságunkat* (Pázm. Préd. 1161.). Gazdagulni igyekezik, arra *szája táta* kívánczik (Com: Jan. 187. NySz.). Van az életben annak sok próbája, nagy ellenségeknek *tátatik-rá* szája (Gyöngy: Char. 596. NySz.). Reá ásitok, *számat reá-tátom*: inhió PPBI.

Ez utóbbi jelentés ma kevésbé használatos, inkább csak ebben a szólásban: *rátátja a száját* vmire [vö. Gombocz, MNy. i. h.]. De a „báméskodik“ jelentés annál gyakoribb. A *száját tátni vmire* kifejezés azonkívül, hogy a vmi után való kívánczóság kifejezésére is szolgál, gyakrabban a. m. „vmit úgy megcsodál, hogy száját nyitva felejt“ (Ballagi, Teljes szótár 1872/3.). Márton (1811.) ezt írja: „mit *tátod a' szádat*, azaz: mit bámulsz | was stehst du und hast Maulaffen feil.“ Így használtatnak még: *tátog*: „száját eltátva bámul“ (Ball.), *tátong*: „száját szélesen nyitva felejtven bámul“ (Ball.), *tátogat*: „bámultában száját szélesen nyitva felejt“ (Ball.). Széltében használatos szólás: *ne táto*gass, *láss dolgodhoz* (Kreszn., Ball., CzF.). A szájtátva báméskodó, mamlasz, ügyetlen, ostoba embernek legjellemzőbb nevei mind a szájtátásból, mint a lelki tulajdonság szembeszökő külső nyilvánulásából indultak ki. Ilyen a *szájtátott* („ore hianti stupens“ MA., Kreszn., „bámész, der Maulaffe“ Márton 1811.) meg a *tátott szájú* („ore hianti spectator“ SI., Kreszn., vö. még MTsz.), továbbá a *táti*, *táti-szájú*, *szája-táti*, *tátó*, (*szájtátó*), *tátos* (vö. MTsz.), *táté* (vö. SI., Kreszn., Ball. CzF.), *tátondi* (CzF. MTsz.) szavak, melyek részben népnyelvi alakok, részben a köznyelvben is megvannak, s az irodalom is használja őket. A népnyelvben előfordul *tácsó* is, CzF. közli mint székelj tájszót, a. m. „ügyetlen, szájtátó v. tátott szájú, mamlasz, ostoba“. A MTsz. ugyanennek „tág, bő, nagy nyílású“ jelentését is ismeri: pl. „Lehet abba az üvegbe tölteni, elég *tácsó* szája van“. Kétségtelen, hogy ez is a *tát* ige származéka, annak s gyakorító képzős alakjából (*tátos) való igenév: *tát-só* [vö. *hágso* R. (= *hágcsó*) *hágos igéből stb. UAl. 33., TMNy. 400., Szinnyi Nyh.³ 66.]. Ide tartozik a szintén népnyelvi *tácsog* is (= *tát-sog*; vö. *tapos*: *tapso*g TMNy. 411.); jelentése a. m. „szájtátva báméskodik, báméskodva álldogál v. járkál“ (MTsz. CzF.).

5. *Szájong. Szádorog.* Hasonló jelentésváltozás eredményei a *szájong* és a *szádorog* szavak. Mind a kettő a *száj* nevéből alakult: az előbbi *ng* gyakorító képzővel [vö. *zajong*, *dühöng*], az utóbbi meg a *száj* szó eredeti *szá* alakjának -*d* kicsinyítő képzős származékából, a *szád* (R. N.) főnévből -*orog* gyakorító képzővel [vö. *szēmörög* TMNy. 422]. Jelentése mindkettőnek „báméskodva ácsorog“. A *szájong* a régiségben tudunkkal nem fordul

elő. Először SzD. (1792) említi „imitt-amott ántsorogni, mintegy szájtátva szédelegni“ jelentéssel. Megvan SI.-ban is: „otiari, nihil agere“. Márton (1811.) is említi, mint az *ámolyogni* synonymját: „szájangani, szájongani: gaffen, herumgaffen, Maulaffen feil haben“; „szájongó: der Maulaffe, herumgaffend“. Valószínűleg a nép nyelvéből került az irodalomba (vö. Kass., MTsz. NyUSz.) A *szádorog* csakis a népnyelvben él: „báméskodva ácsorog, ténfereg, bódorog“ (MTsz.). Ugyanott előfordul *szádók* is [vö. *szájók*: nagyszájú *szemők*, *pufók* stb.], jelentése „szájtató, bámész“.

6. *Rézzen. Részket.* A félelemnek, ijedtségnek egyik legáltalánosabb és legszembeszökőbb fiziológiai megnyilvánulása a test megrázkódása, megingása, reszketése. Innen van, hogy a lelki állapotok kifejezései a legtöbb nyelvben részben épen e külső, testi jelenségnek neveiből alakultak. A többi idegen analógiákat mellőzve, elég arra utalnunk, hogy a latin *tremere* (= gör. *τρεπεῖν*) „reszketni“ jelentésű ige átvitt értelemben a félelem kifejezésére is használtatott s a román nyelvekben (prov. *cremer*, ó-francia *cremre*, *criembre*, fr. *craindre*) már csakis „félni“ jelentése él (l. Nyrop, Gramm. historique, 1:305. vö. MNy. III. 192.). Hasonló jelentésváltozást mutatnak a magyarban a *rézzen* és a *részket*, meg néhány más szavunk.

A gyakorító-képzős *rézég* szavunk és mozzanatos párja, a *rézzen* (*rézzenik* R.) ige a régiségben általában „tremo, zittern“ jelentésben használtatott [vö. NySz.] s e jelentésük ma is megvan; az utóbbi azonban műveltető származékával, a *rézzenet* igével együtt már a régiségben gyakran „megijed“ értelemben is előfordult. Ily jelentése van ezekben a példákban:

Az hajdúság megbódul, Antal *megrezzen* (Bercs: Lev. 308. NySz.). Igen bánnám, ha elsőbb leveleimhez képest *meg* tanáltak volna *rezzenni* (572.). Elvész ez az ország s én is; mi *megrezzent* ország ez (11.). Látom rút ábrázatját az tulsó dolgoknak, és a miatt való *megrezzenését* uraméknak nem is csudálom (119.). Az ellenkező kimenetele a dolgoknak megbódétja a hadat, kiknek szívek nehezen tér csak *megrezzenések*, nemhogy vesztések után (331.). Magam maradok az gyalog mellett, mert már Károli *megrezzentette* őket, azt tartják (19.). Ha ellenség megérti, hogy ennyi ország a portával is meg akar egyesedni, nem kevés *rezzenést* hoz nekik (TörtT. IV. 207. NySz.). Mivel már a vizek befadtak, bizony *megrezzentett* ezen dolog (RákF: Lev. I. 198. NySz.). Az angyal, ki a koporsó ajtajáról a követ félrefordította, az őrző vitézeket *elrezzentette* a koporsótól (Vajda: Kriszt. III. 673. NySz.).

E jelentését a régibb szótárak is ismerik. SzD. a következő példát idézi: „Ezen szóra nagyon *megrezzent* = döbbent“. SI. ezt írja: *rezzenni*: „terreri, trepidare, tremiscere“, *rezzenteni*, *rezzeszteni*: „terrere, terrefacere, tremefacere“. Márton (1811.) határozottan el is választja a lelki jelentést a másiktól: *rezzenni*: „1. megrezzenni, erschrecken (mit seyn), vor Furcht zusammenfahren, 2. zittern“; *rezzenteni*: „megrezzenteni, erschrecken (mit haben)“; *megrezzenni*: „ein wenig erschrecken“; *megrezzenteni*

idem. — A jelentésfejlődés középső fokát, épp úgy, mint az előbbi eseteknél, itt is az oly példák szemléltetik, a melyekben a szónak egyszerre érzéki és lelki vonatkozása van, vagyis a testi összerázkódással egyszerre a megijedést is kifejezi. Ilyenek ezek a példák:

A félénk utas a levélzörgésre is *megrezzen* (CzF.). *Megrezzent* a leány eme hideg kéztől (Arany, ToldiSz. V. 16.). De Piroska *visszarezzene* a szótul, Hidegen borzadt, mint sziszegő kigyótul (uo. VI. 85.).

Természetesen nem lehet minden esetben eldöntenünk, mikor van a szó jelentésében még érzéki vonatkozás és mikor nincs már. Az idézett régi nyelvi példák többnyire tiszta lelki vonatkozásúak, a mai nyelvhasználatban mégis még mindig gyakoribbak az olyan példák, melyekben a kétféle, érzéki és lelki jelentés együtt van. Igazoláslul még egy-két idézetet bemutatunk a legújabb irodalomból:

Erre egyszerre *összerezzen* és rám nézett (Mikszáth K. Új Zrinyiász 86.). E jó emberek *összerezzenek* és végignézték öltözékeiken, hogy nem talál-e rajtuk valami kifogásolni valót Georges (uo. 98.). Kemény szó volt, magam is *megrezzentem* tőle. De szinte kilövődött a lelkemből (Gárdonyi G., Átkozott józanság 26.).

Ezt a szólást: „*rárezzenteni* valakire“ (= „*ráijeszteni*“ vö. CzF.) többnyire úgy használjuk, hogy az érzéki vonatkozást alig érezhetni benne. A *mégrézzen* és *mégrézzen* igéket a nép is használja lelki vonatkozásban, amazt „*megijed*“ (vö. Nyr. 35:436.), emezt „*megijeszt*“ jelentéssel (MTsz.).

A *rezket* (*rezked* N. R.) ige minden valószínűség szerint összefügg a *rözög*, *rözzen* igékkel, ezeknek kettős mozzanatos képzéssel (*k + t*) alakult párja [vö. MUSz.]. A régiségben is, ma is rendes jelentése „tremo, zittern“, e mellett azonban akárhányszor a félelem kifejezésére is szolgál. Igen gyakoriak azok a példák, a melyekben a két jelentés együtt van, de nem ritka eset, hogy a szónak tisztán lelki jelentése van. A jelentésfejlődés középső fokát az ilyen példákban szemlélhetjük:

Istent nem kialtak, felelembe ot *rezketenek*, hul felelm nem volt (DöbrC. 30.). A zent pal Apostolnak latasabol igen *rezket* vala (DebrC. 157.). Ezekre en yetemben *rezketwen* Es el amwlwan Es ol ygen felwen mondek... *rezketeges* zowal (ÉrsC. 336.). Tsodálatos az Vr Christusnak neve, Kit ördögök halván álnak *rezketve* (Kolosi Török I. A sz. Ján. ev. hist. 3.). Minémű *rezkedéssel*, könyörgéssel merjen az angyaloknak színe előtt elő állani a nyomorult emberke (Tarn: Jó Elet 130. NySz.). Minden szempillantásban változtatta színét és a nyilvánosságos irtózás *rezkettette* minden tetemit (Haller L.: Telemakus 66.).

Félelemtül még mind *rezket*.

Arany, Toldi E. V.

Erdőről-erdőre fut a kegyetlentül,

Reszket ijedtében, s új-új félelemtül. Ar., Ariostoból 34. vsz.

Az érzéki vonatkozás alig, vagy egyáltalán nem érezhető ezekben a példákban:

A nagy szívű ember, a veszedelmeket ha közel vannak, *reszketés* avagy ijetség nélkül rájoc mégyen (Com:Jan. 195. NySz.). Az mi atyánkfíat mert nem keserültük, nagy *lelki-reszke*de mi az kútba vetettük (Nagybánkai M. RMK. IV. 17.). Ha valakit a szélvész tsak egyszer jól hányt és vetet: akkor-is *reszke*d az, mikor már meg-szűnt a' vizi-háború, s' le-tsendesedet a' tenger haragja '(Jekoniás 110.). Elrémülök, iszonyodom, megborzadok, *reszketek*: cohoreo (PPBl. NySz.). *Reszke*d minden kis nyomoruságnak árnyékátul (Fal:BE. 587. NySz.). A kegyetlen körül minden *reszket* (SzD. MVir. 150.).

Mert ha árnyék rendül hegyen akár völgyön:

Már Rináldtól *reszket*, azt képzeli ő jön.

Ar., Ariostoból 33. vsz.

Körül a szomszédság, valamennyi *reszket*:

Vajh, kire a szörnyük mostan fegyverkeztek!

Ar., Buda h. IV.

Kérdezni madártól, nem meri embertől,

Reszket is a hirért, *reszket* is a hirtől.

Ki láncsa szegezve rohanna veszélynek

Félve halad szemközt a budai szélnek.

Ar., Toldi Sz. V. 82.

A lelki jelentést különben már a régibb szótárak is megemlítik. Így MA. ezt írja: „*reszketőc*: contremisco, trepido, tremo; ich zittere, zage“: „*reszketve*, rettegve: trepide, trepidanter; zitternd, zagend“; „*reszketés*: horror, tremor, trepidatio; der Schauer, das Zittern“; „*reszkettetem*: tremefacio: ich erschüttere oder erschrecke“; „*megreszketőc*: contremisco, intremisco, intremo; ich erzittere, erschrecke, schwanke“.

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

Láthatár redivivus.

A neologia alkotásai közül alig vannak, melyeket annyira mocsokoltak és üldöztek volna, mint az istenadta *láthatár* és *lát-határ*-félelek (látélet, látcső, lelhely, ütér, körlevél, vitér, ruggyanta, nézpont, mérón stb.). „A magyar nyelvbéli hibák megjavítását czélba vevő tanácskozmány“-nak (l. Nyr. 1875. jan. füz.) legelső dolga volt a „rakpart“-ot és „raktár“-t ütni agyon. Jól tette, mert nyelvünk törvényei tiltják az *igetős* összetételt (*lát* + *határ*). Magam, noha buzgón részt vettem a „javítás“-ban s pl. a bolondos *tömkeleg* helyébe az *útvesztő*-t én ajánlottam, soha se voltam ellensége a *láthatár*-nak, megtűrtem, sőt kedveltem. Már Toldi-comm.-ban (400 l.) ezt a sort: „Akkor bütt fel a nap az *ég karimáján*“ így értelmezem: „akkor tűnt fel a *láthatáron*“, s csak arra hozok fel egy sereg példát, hogy „a *költő* mily szépen ellehet

a *láthatár* szó nélkül“. Úgy vélekedtem, hogy bizvást elkeveredhetik azon korcsabb szók között, melyeknek az orthologia „kénytelenségéből“ megkegyelmezett, mint: *anyag, szilárd, szerep, erény* stb. Mindig boszankodnom kellett, kell ma is, ha — a melyekkel helyettesíteni akarják — a *látóhatárt, látókört* vagy a *szemhatárt, szemkört* olvasom, talán mert (megrögzövéen nyelvérzékemben a régi „láthatár“) egyikben sem érzem a horizont, a Baróti „látáshatározó karikáját“, hanem amott azt a határt, kört, a honnan látni lehet, emitt a tulajdonképi szem határát, körületét. Aztán a kegyelet is működik bennem, nem éppen a tisztos kor iránt, hanem rosszul esik, hogy azt a szót bizgatják s akarják kiirtani, a mely számtalanszor előfordul remekíróink műveiben s számos oly jeles költeményben, mely véremmé vált, s melyeket nem lehet átjavítani, mint Kazinczy a *Dajka virtus-át rény-nyé*. Vegyünk csak néhány példát Petőfiből, Aranyból.

„Ott van a délibáb
A *láthatár* szélén.“ (Pet. Kiskúnság.)

„A szegény nép! olyan felhős *láthatára*.“ (ua. Arany J.-nak.)

„Vagy kerek erdőcske messzi *láthatáron*,
Mely alá kiönt még a dél vize nyáron.“ (Arany, Tájkép.)

„Kergetve önnön lelkemtől futottam
És *láthatáromon* nem volt remény“ (ua. B. Ist. I. É.) st b.

Az 1. és 3. példában megjárna a felkapott *szemhatár* is, de a 2. és 4-ben, a hol átvitel van, semmiképen. Így a következő mondatban:

„Messze a *látkörnek* nyugati legalján
Vad vihar szágulda, szekerén nyargalván“ (Arany, MO.)

látkör helyibe bátran *szemkör*-t tehetnék, de már ebben:

„Szétszakad a horgony, fut gályám, elmarad a part,
S ringat habkarján a *látkör nélküli* tenger.“
(Pet.: Levél A. J.-hoz.)

a *szemkör*-ön megütköznék, legalább az én nyelvérzékem.

Mindez azonban csak léha beszéd s nem menti meg a *lát-határ*-t a kárhozattól. Mit ér érzékenykedni is? A rossz csak rossz, Ady Endre és Petőfi tollán egyaránt. Egyetlenegy módja van a *láthatár* (és *látkör*) újra élesztésének, ha ki lehetne valamikép mutatni, hogy *lát* nemcsak igető, hanem *névszó* gyanánt is élt vagy él a nyelvben: így aztán a *lakhely, leshely, fenkő* s egyéb hasonló összetételek becsületes társaságába kerülne.

S ki lehet mutatni!

Gyulai volt az első, a ki evvel védelmezte a *láthatár*-t: „A *lát* főnévi használatát is megtalálhatni némely vidéken, de csak egy esetre szorítkozva: Egy *láttra* kevés gyümölcsöt vettem észre a fán“ (BSzemle 1901, 94. l.). Erre semmit sem ad Simonyi, hanem így okosodik (Nyr. 30: 211. l.): „Az a *láttra* csak egészen

újkori fejlemény lehet s igen szűk körre szorítkozhatik (ha egyáltalán használják s nem egyéni furcsaság); mert a Nyr. 27:135. lapján kérdést tettünk, vajjon a BSz. szerkesztőjének szóbeli közlése szerint Somogyban járatos kifejezést ismeri-e valaki, s csak egy feleletet kaptunk, mely szerint éppen Somogyban így mondják: úgy *láltatra* lesz két vékára való. Tehát a *láttra*, ha csakugyan használják, a szabályos *látatra* összevonása. Dehogy „egyéni furcsaság“! Dehogy „a *látatra* összevonása“! *Lát* mint főnév (= látás), igenis, él a népnyelvben, kivált Dunántúl, de, a mint értesülök, máshol is. Igaz, hogy használata mindennapi-nak nem mondható. Már régebben volt rá néhány adatom, de nem álltam elő velők; most, hogy jócskán megszaporodtak, mutassák be magukat és egymást.

„*Egy láttra* meg tudja mondani, hány csomó lesz.“

„*Első láttra* magamnak szántam.“ Így is: „*első megláttra*“.

„*Láttra veszi* vagy *kapja*“ (szemre veszi pl. az agár a nyulat).

„*Láttra* itt legyetek“ (mire világosodik).

„*Látot vesztett*“ (pl. a kutya, ha az ugatására kinéz a gazda, de sehol semmi). „*Látot vesztett*“ annyi is, hogy „megvakult“. Ezt is hallani: „*látjavesztett*“ = vak.

„*Nagy a látja*“ = jó szeme van, tapasztalt, sokat tud.

„*Látja választja*“ vagy: *válogatja*! (előbb megnézzük, aztán stb.)

„*Látig* dolgoztunk“ (mig látunk, késő estig).

„*Lát után* beszélj“ v. „*végý*“.

„*Lát nélkül* sohse higgy.“

„*Lát híján* jártunk“ (ott voltunk, de nem láttuk).

„*Lát híján* megy“ (a vak ló is, de az ember is sötétben).

„*Látért* v. *látjáért* is érdemes volt elmenni“ (pl. vásárra, ha nem vettünk, vagy adtunk is el).

„*Lát iránt* kaptam a csövet“ (célba vettem pl. a vadat).

„Innen legjobb *belátja* van Tamásinak.“

„*Jó láthelyünk* volt“ (a honnan jól láhattunk).

Elég adat, ugyebár, hogy azt kérdezzük, mi lesz már most az agyon üldözött *láthatárral*? s a többi sok *lát*-os összetétellel?

S mit szólnak mindehhez a debreczeni 14-ek, kiváltképen pedig az ő bölcs vezérük és cserbe vivőjük,

A bodzafa kardú
Szoboszlai hajdú??

LEHR ALBERT.

A moldvai csángó mássalhangzók történetéből.

IV.

34. *-ń- > -ńđj-.

Sz. *tāńđjēr* 'tányér'; vö. *tányér* Kún-Szent-Miklós, Zilah, Erdély, Szolnok-Doboka m. Domokos, Deés, Székelyföld, Háromszék m., Hétfalu, Erdővidék, *tányír* Érmellék, MTsz.; *tányér* Csik-Szent-Domokos NyFüz. 9:24, Gyergyó NyFüz. 20:39, Halmágy NyK. 31:382, hétfal. csáng. *tāńđjēr* Csernátfalú; a régibb irodalomban: *thanyr* 1516, *tańer* 1544, *tanyr* 1549, *talńer* 1550, *talnyr* 1558, *tanyer* 1561, *thalńer* 1564, *tanier* 1638, l. OklSz.; *talńeron* 1466 MünchC., *tanyerokkal* 1510 MargL., *talnyeeron* 1526—7 ÉrđyC., *taniert* 1565 MelSám., *tannéráról* 1566 HeltMes., *tanierarol* XVI. sz. közepéről CsomaC., *tanírokat* 1598 ErasmErk., *tanyéron* 1603 MihÖrökE., *talńyer* 1613 PázmKal., *talnyerínkon* 1617 VásCanCat., *tanyér* 1647 MajorSzt., *tányéroc* 1673 ComJan., *tányért* 1689 LandUjSegits., *tányérok* 1698 TelekiFLél., *tanyér* 1767 PPBl., *tanyér és tanyár* VectTrans., l. NySz. A jelentésre nézve vö.: *tányér-deszka* 'kis deszka, a melyen a horogra való csalétket darabolják' (Komárom), MTsz.; 'orbis, discus' MA., 'tribulum' PPBl., 'teller, scheibe' PPB., 'cibilla' = *'tányér, mellyről esznek'* PPBl., l. NySz.; 'discus' = *'kerekded asztal vag' tanyer'*, 'quadra orbis, discus' = *'tanyer'*, 'quadra stannea' = *'on tanyer'*, 'quadra lignea' = *'fatanyer'*, Sziksz. Fabr.

Miklosich szavunkat szláv eredetűnek (vö. hrv. *tanjir*, szr. *tańir*, *tanur*, t. *tańér*, *tańir*; — szl. *talér*, Janežič: *talér*, kisor. *talir*, *taril*, or. *tarelka*, vö. Budenz, NyK. 6:313), Munkácsi pedig német jövevényt szónak (vö. ném. *teller*) tartja, l. Miklosich Die slav. Elem., Munkácsi NyK. 17:107. Az utóbbi véleménye szerint az -n-, -ń-s szláv alakok a magyarból valók. A *tányér* szó német eredetét az első szótág vocalismusa kétesse teszi [Kluge szerint a ném. *teller*, kfln. *teler*, *teller* (*telier*) szót a XIV. sz.-ban vették át a francziából: vö. fr. *taillor* 'vorlegeteller', 'das mit ital. *tagliare* (frcz. *tailler*) 'zerschneiden' zu lat. *talca* 'einschnitt' gehört']. Részemről azt hiszem, hogy a *tanyér* eredetét az olasz nyelvben kell keresnünk, vö. olasz *tagliero*, *tagliere* 'hackbrett, fleischbrett (holzerne platte zum hacken, klopfen des fleisches)', hack-, fleisch-klotz (in den fleischereien);* holzteller (veralt.). Habár nem

* Vö. fönt a magy. *tányér-deszka* jelentését.

tartom lehetetlennek, hogy a szó egyenesen az olaszból is átjöhetett a magyarba, mégis sokkal valószínűbb, hogy az átvétel szlovén közvetítéssel történt (vö. fönt szl. *talér*, *talér*). A hangfejlődés, úgy látszik, ilyen volt: *tályér > *tálnyer* (vö. fönt a régi irodalmi alakokat: *talnier* stb.: 1466—1617; vö. még *borju* > *bornyü* stb. l. Munkácsi i. h.) > *tányér* (vö. *csónak* > *csónak*, *csónyak*; *málna* > *mána*; *molna* > *móna*; szrb. cs. *kalina* > magy. *kánya* ebben: *kánya-fa* ,virburnum opulus'). Így érthetővé lesz mind az első szótagbeli *á*, mind a régibb *-iny-* alak is.

Melich János figyelmeztet engem a következő dalmát-horvát alakokra: *talijer*, *taljur*, *tarul*, *tañur* (Arba) ,tányér'. Mivel ezen *tañur* alak nem igen lehet magyar átvétel, valószínűnek kell tartani, hogy itt egy dialecticus szláv *l* > *ñ* hangváltozással van dolgunk. Ilyen körülmények közt a följebb említett hrv., szrb. és t. alakok állítólagos magyar eredete (l. fönt) kétséssé válik. Mégsem vagyok hajlandó a magy. *tányér*-t a szláv nyelvek valamelyik *ñ*-s alakjából származtatni, mert akkor a régi irodalmi nyelvben gyakran előforduló *tálnyer* alak *l*-jét nehéz lenne kielégítően megmagyarázni. Vagy lehetne-e talán két külön magyar átvételre gondolni, úgy hogy a *tálnyer* a szlovénból (*tal'ir*), a *tányér* pedig egy *ñ*-es szláv alakból való lenne?

A csángóknál, székelyeknél, „Erdélyben“ és Kún-Szent-Miklóson is előforduló *-ngy-*s alakok természetesen későbbben fejlődtek (*tányer* > *tángyer*), a mi a régibb irodalomban is visszatükröződik (az első *-ngy-*s alak 1647-ből való). Az *-ny-* > *-ngy-* hangváltozáshoz vö. *bonyolgat* ~ *bangyal* (Szolnok-Doboka m.); *dánye*, *dánye* ~ *gyángye* (Csallóköz); *gyönyörű* ~ *gyöngyörű* (Szeged); *tonya*, *tonyhó* ~ *tongyó* (Székelyföld), l. MTsz.

35. *-p-* ~ *-v-*,

-u- ~ *-p-*.

Sz. *ki-kouál* ,héjából kifejteti (diót, borsót, babot, magot)', *iz-kouost* ,lehánt', *kouod* ,lehámlik, leválik (pl. a fa kérge, a bőr)'; — vö. *kóvál* Szatmár m. Kapnik vid., Kolozs m. Szucsák, *kovályít* Vas m. Izsákfa, *kovállik* Székelyföld, *lő-kohállik* Szilágy m., *kovaszt* „(Hol? Tsz.)“, *kuvaszt* Székelyföld, *guvaszt* Segesvár, *kuvad* Székelyföld, Háromszék m., Csík m., *guvad* Segesvár, Udvarhely m., Háromszék m., Székelyföld ~ *kopál* ,zöld héjából kifejt (diót, gesztenyét)', Balaton mell., *kopálik* Balaton mell., *kopállik* Zala m. Szepezd, Csallóköz, *kopács* ,külső zöld héjja a makknak, diónak, mogyorónak, gesztenyének stb.' Csallóköz, *kopács* Szatmár m. Patóháza, *kupács* Szerencs, *kopácslik* Csallóköz, Tokaj, *kopácsol* Balaton mell., Csallóköz, *kopácsolódik* Hegyalja, MTsz.; a régibb irodalomban: *dió kopátsa* PPl., *kopácsol* ,excortico, fodico' MA., ,enucleo, abschälen, den kern ausnehmen, PPB., l. NySz. || vö. és zt Wied.-Hurt *kōba* ,fenyőfa kérge', m o r d. Ahlqv. *kuva* ,héj, kéreg', Wied. *kuvo* ,kenyérhéj, kéreg', c s e r. *koḡaštō*, *kaḡaštō* ,bőr' (vö. Budenz MUSz. 36), v o t j. *ku*

,bör', Wied. *pu-ku* 'fakéreg', zürj. *ku* 'bör' [Budenztől felemlített zürjP. *gobji-* 'klauben, stochern, graben' és lapp *guopa* (*guoppaga*), *kuop* 'penész' nem tartoznak ide; az utóbbinak megvan a megfelelője a cseremiszből: *kəpà*, *kəpà* 'penészedik', Troickij *kup* 'penész'; a votj.-zürj. *ku* szóról másképp Setälä, l. NyK. 26:402].

Sz. *sip* 'szi, szív'; — vö. *szíp*, *szip* Székelyföld, Udvarhely m., Háromszék m., Hétfalu, Zajzon, Csik m., Csik-Szent-György, *szipákol* Székelyföld, Komárom, Nagy-Kúnság, Bereg m., Vas m. Kemenesalja, Czepléd, Kis-Kún-Halas, Nagy-Kúnság, *szipog* Székelyföld, Nagy-Kúnság, Békés m., Szolnok-Dob. m. Apa-Nagyfalu, MTsz.; hétfal. csáng. *sip* Csernátfal. ~ *sziv*, *szíjja*, Baranya m. Ormányság, *szivu* Erdély, Kolozsvár, Székelyföld, *szíj* Tokaj, *szíjok* Vas m., Zemplén m. Bodroghöz, *szítta* Dráva mell. Kopács, Csallóköz, Szeged, Eszék vid., *szíjok* Bereg, Ung m., *szin* Zala m. Balaton mell., *szíjja* Zala m. Hetés; *szídd ki*, *kiszítta* Háromszék m., MTsz. || vö. vog. Munk. ÉV. *sipj-* 'szopik', osztj. Ahlqv. *säpsem* ua. (a cser. *šupšša-m* 'húsz, rándat; szopik' és votj. *šupšini* 'szopik' talán nem tartoznak ide, vö. Budenz MUSz. 301, Paasonen Fiogr. s-laute 105, Setälä FUF. 2:260).

Ide tartoznak még a következő esetek is, a melyekben a moldv. csángó nyelv a köznyelv fokán áll:

Sz. *holág* 'hólyag, főlhólyagzás (a bőrön)', vö. *hójig* Szatmár m., *hójagos* Székelyföld, MTsz.; hétfal. csáng. *hōjg* Csernátfal. ~ *hupolag* Sopron m. Csepreg, *hupolyag* Somogy m., Balaton mell., *huppolyag* Göcsej, *kupalag* Pápa vid., *huppolyagos* Vas m. Kemenesalja, MTsz. || vö. finn *kupla*, *kuula* 'hólyag, buborék', *kalan kupla* 'halhólyag', (?) lp. *goppalas* 'pustula' (vö. Budenz MUSz. 107, de — a lapp szóra nézve — vö. Setälä JSFOu. 14, 3:33), cser. *kū-βāl*, *kə-βāl*, *kə-βāl* 'buborék; wasserblase'. Ugyane szócsaládkhoz tartoznak még valószínűleg ezek is: vog. Munk.-Szil. *χāpən* 'halhólyag', finn Lönnrot *kupinas* ua.;

Sz. *d'jül*, 'gyűl', *d'juut*, 'gyűjt', vö. *gyójt* Vas m. Örség, *gyúot* „[?]“ Szatmár m. Pangyola MTsz., hétfal. csáng. *d'juut*, *d'juul* Csernátfal.; a régiebb irodalomból: *joit* BécsiC., MünchC., *gyoyth* JordC., ÉrdyC., *gyoht*, DomC., ComC., *gyot* PestiNTest, stb. l. NySz. ~ *gyapon-ik*, *gyoponik* 'inflammor, exardesco': *meg gáponneyek* NagyszC. 1512—3, *megh gyaponek* DebrC. 1519, *gyaponyk* KeszthC. 1522, *gyaponyal* HorvC. 1522, *felgaponuan* TelC. 1525—31, *ffel gyopont* ÉrdyC. 1526—7, *fel gyoponnunk* ÉrsC. 1530—1; *gyapont* 'inflammo': *gyaponczy* CzechC. 1513, *fel gyoponthanaa* ÉrsC., stb. l. NySz.; a népnyelvben: *gyappanik* 'gyullad, lobban', *bele-gyappanik* 'belekap (a szikra, a tűz)', *bele-gyappant* (belegyűjt', Veszprém m. Pap-Keszi, MTsz. || ? vö. cser. *jäl'i*, *ḡülä* 'ég', (ebben az esetben a cser. szó -l-je természetesen gyakorító l- képző volna).

Az eredeti finn-ugor *p ~ *β csere-vizszoynak (vö. Setälä JSFOu. 14, 3:4—6) rendes megfelelője a magyarban a gyönggefokúv, vö. pl. : magy. *kéván*, *kíván*, vö. finn *kaipaa*, *kaivata* 'megkíván, szükségel, követel' (vö. Budenz MUSz. 31).

magy. *levél*, vö. osztj. Ahlqv. *libet*, *lipet*, Pápai K. *lűpet*, *lűbut*, *lűba*, *lűvā*, Karj. Trj. *lip̃st̃*, Ni. *lipet̃*, V. Vj. *liwət̃* 'levél' (az osztj. szövégi *t* — úgy látszik — képző, vö. a *lűba*, *lűvā* alakokat és Karjalainen Ostj. lautgesch. 217 anm. 1); vog. Munk.-Szil. *lűptä*, KL. *luoptä*, K. *lepta*, B. *lőpta*, AL. *lāpta*, T. *lāpta* 'levél' (vö. Budenz MUSz. 700); finn *leve*, *lepeen* 'lap, lemez, gyapjútábla'.

magy. *róka* (< *rav-ka v. *rov-ka), vö. osztj. I. Castr. *rāba*, Patk. *rāpa* 'zottiger hund', lp. *rieppo* 'róka', finn *repo* ua. | magy. *ravasz*, vö. zürj. *rušs* 'róka', votj. *dži, šši* ua., cser. *raβəz* ua., mord. *riveš* ua. (írán eredetű szó, vö. av. *raopi-*, nom. *-iš* 'eine art hund', pahl. *rōpas* 'róka', osz. *robās*, *rūbās* ua.; vö. Setälä JSFOu. 14, 3:6 és legutóbb Munkácsi ÁKE. 520—1).

magy. *sovány*, vö. mord E. Wied. *tšova*, dim. *tšovine*, M. Ahlqv. *šuva*, dim. *šuvanä* 'vékony, szűk' (vö. Budenz MUSz. 348), finn *hupa* 'mulandó, könnyen elhasználandó, rossz', *hupe-nee*, *huveta* 'megfogy, elkel' (vö. Setälä Äännehistoria 270, JSFOu. 14, 3:34).

magy. *téved*, vö. vog. Munk.-Szil. *tipi*, *təpi* 'téved', osztj. Ahlqv. *tapsem*, Patk. *tēbem* ua. (vö. Budenz MUSz. 217).

De vannak olyan esetek is, a melyekben a magyarban az erős fok (-*p*-vel) van meg:

magy. *reped*, vö. finn *repeä*, *revetä* 'reped, szétszakad', lp. Friis *rāppat*, *rabam* v. *ravam* 'aperire', *rappuset* 'aperiri', *ravas* v. *rabas*, *rappasa* 'apertus, nudus' (vö. Budenz MUSz. 655—6), cser. *ṛβaltaš* (< *rāβaltaš) 'elszakad'.

magy. *ripacs* 'himlő, himlőhely', 'kanyaró' (Balaton mell.), 'sebhely' (Vas m.), *ripó* 'himlőhelyes, ripacos' (Gömör m.), *rapos* 'ripacos' (Palócszág, Gömör m., Nógrád m.), MTsz., vö. finn *rupi*, *ruven* 'var, kosz, száraz seb' (vö. Budenz MUSz. 663).

magy. *tapad*, *tapaszt*, *tapasztal*, *tapogat*; *tapint*, vö. finn *tapaa*, *tavata* 'nyúl vmi után, megkap, ráakad, rátalál', *tavoittaa* 'vmi után kapkod, megfog, elér', *tapaelee* (*käsillään*) 'tapogatózik', ? lp. Friis *topot* 'sumere, capere, colligere', *toppet*, *doppit* 'prehendere', *topetet* 'amore alicujus capi' (vö. Budenz MUSz. 181) vagy: ? lp. Friis *doppat*, *dobam* v. *dovam* 'haerere, residere', votj. *tupal-* 'összeegyezik', *tupat-* 'összeilleszt, ráilleszt, egybeállít, összeegyeztet', *tuptal-* 'vmin megragad, hozzá tapad vmihez' (l. Munkácsi Votj. szót.), zürj. Wied. *top* 'genau, auf ein haar, wortgetreu', *topedni* 'andrücken' 'zusammenfügen, zusammenschlagen', *topetšini* 'sich andrücken, s. anschmiegen'.

*Az eredeti finnugor (magánhangzó közötti) *p ~ *β megfelelői, az egyes finnugor nyelvekben, a mennyiben az említett adatokból látható, tehát a következők:

finn	lp.	md.	cser.	votj.	zürj.	osztj.	vog.	magy.
<i>p</i> ~ <i>v</i>	<i>pp</i> ~ <i>b, v</i>	<i>v</i>	<i>β, 0</i>	<i>0</i> ? <i>p</i>	<i>0</i> ? <i>p</i>	<i>p, B, b, w</i>	<i>p</i>	<i>v, p</i>

Vö. alább az ered. *ṛp ~ *ṛβ képviselőit.

A magyarban tehát a most említett szavakban (*kíván* stb., *reped* stb.) vagy a gyenge vagy az erős fok van általánosítva az egész nyelvtérületen.

A szóbanforgó *kovál* ~ *kopál*, *szív* ~ *szíp*, *hólyag* ~ *hupolyag*, *gyül* ~ *gyaponik* eseteket nézetem szerint legegyszerűbben úgy magyarázhatjuk meg, hogy itt némely nyelvjárásban a gyenge fok, más nyelvjárásban pedig ugyanannak a szónak az erős foka van általánosítva. [Az említett *kovál* ~ *kopál* stb. eseteket Budenz úgy magyarázza, hogy itt egy eredeti finnugor *-b- egyrészről „gyengült” *v*-vé, másrészről „erősödött” *p*-vé, l. MUSz.]

36. $\bar{p}$, ill. $-pp-$ ~ $-p$, ill. $-p-$.

Sz. *djēp* (*djeppet*, *djeppen*) ,gyep, pázsit‘, *djeppēs* ,gyepes‘, vö. *gyöppi* ,gyepi, gyepmester‘ Vas m. Őrség, Göcsej, MTsz.

Sz. *ēp* (*ēppet*, *ēppek*, *ēppen*) ,ép‘ *megēppül*, *megēppit*, vö. MTsz., a hol az *ēppen* czikk alatt sok $-pp-$ -vel bíró alak van főképpen Erdélyből, különösen a Székelyföldről (*ēppen*, *ēppeng*, *ēppeg*, *ēppen*, *ēppen*, *ēppeng*, *ēppeg*, *ēppég*, *ēppeg*) és Dunántúl (*ēppeg*, *ēppég*, *ēppet*, *ēppeg*, *ippen*, *ippe*, *ippeg*, *ippejg*, *ippejst*, *ippenst*, *ippenest*); hétfal. csáng. *ēp* (*ēppek*; de *ēpit*) Csernát-falu; a régibb irodalomban: 1556 *ēppen*, 1608 *ēppül*, 1630—48 *ēpp*, OklSz.; *ēpp* MABibl. 1608, BataiVTárgy. 1666, GKatVálts. 1647, IllyPréd. 1696, *ēpp*, MNyillrt. 1617, *ipp*, *ippen* SylvUT. 1541, *ēppen* DomC. 1517, *eppen* ErdyC. 1526—7, *ēppen*, HeltUT. 1562, *ēppen* BornPréd. 1584, stb., *meg ēppülve* DebrC. 1519, *ippól* PeerC. XVI. sz. elej., *ēppül* FélBibl. 1586., *ēppület* PázmKT. 1604, *ēppeytyk* ErdyC. 1526—7, *ēppehetek* JordC. 1516—9, *ippit* SylvUT. 1541, *ēppit* MABibl. 1608, stb. l. NySz. [Budenz összeállítja a magy. *ép*, *éppe-* szót a vog. *ülpi* ,leib, körper‘, ostj. *el* ,körper‘, finn *ilpo* (*ilpo ihminen* ,ganz wie ein mensch‘) szavakkal; hangbeli nehézségek miatt (*-*lp-* > $-pp-$?; vö. finn $-lp-$ ~ magy. $-ll-$ ebben: finn *kelpaa* = magy. *kell*) ez egyeztetés aligha elfogadható]; || ? vö. lp. Friis *appe*, *ape*, *pollentia*, *facultas*; erő, képesség‘, ? finn *appo* adv. ,egészen, merőben‘.

Sz. *šēp* (*šēppet*) ,csepp‘, *šēppeg* ,csepeg‘, vö. *csepperő-csepp* Székelyföld, *csēpērő-csēpp* Háromszék m., *csōppōrő-csōpp* Udvarhely m., *csēppēdős-csēpp* Háromszék m., *csōppedős-csōpp* Somogy m. Csurgó, MTsz.; hétfal. csáng. *tšēp* (*tšēppet*; de: *tšēpeg*) Csernát-falu; a régibb irodalomban: *czepp* JordC. 1516—9, *czepp* ErsC. 1530—1, *csepp* KerPréd. 1640, *cheppel* HeltBibl. 1551, *cseppet* MA. 1621, *cseppet* IllyPréd. 1696, *chōppög* HeltZsolt. 1560. *czōppeg* BornPréd., 1584, stb., de sokszor $-p$, ill. $-p-$ -vel is, pl. *cheep* DomC. 1517, ErdyC. 1526—7, *csōp* DebrC. 1519, *csepetis* CsomaC. XVI. sz. közep., l. NySz. || vö. észt. *tsipakene* ,egy kicsi(t), egy csepp(et)‘, liv. *sipà* ,csepp‘, finn *tippa* ua., lpK. *cahpa* ,csepeg‘, cser. Reg. *čewem*, Troickij *čewem* ,csepeg‘, *čowaltarem* ,cseppenként önt‘; *tsašaltem*, *tšāšaltem* ,megöntöz‘.

(vö. Budenz MUSz. 365, Setälä FUF. 2:241), votj. U. *ťšop*, *csepp'*, *ťšoplàn?*, *csepeg'*;

Sz. *šuppa* *csupa'*, vö. *čuppa* WeszprC. XVI. sz. első negyed. *czuppa* ZvonPost. 1626—7 || vö. 1p. Friis *čappo* adv. *supra* modum, summe; szerfölött, nagy mértékben', *čappon* v. *čapponassi* adv. *totaliter*, *universe*; egészen, teljesen';

Sz. *zāp* (*zāppāt*) *zápfog*, *létrafok'*, *zāppāz* *létrafokokat* csinálni a *létrába'*, *hétfal*. csáng. *zāp* (*zāppok*) *zápfog'*, Csernátfal. [Hangtani okoknál fogva nem tarthatom a magy. *zāp*, *szāp* szót szláv jövevényszónak, a mint Munkácsi teszi, l. Ethnogr. 4:270; a magyarban abban az esetben vagy egy **zomb*-féle (t. i., ha régiebb fölvétel, vö. óesz. *zab* 'fog'), vagy egy **zób*-, **zob*- v. **zub*-féle (t. i., ha újabb jövevényszó, vö. úsz. *zób*, szerb. cs. *zub*) alak várható volna.]

Ide tartoznak még és itt említendőek meg a következő szavak is, melyek a moldv. ész. csángó nyelvjárásban vagy nincsenek meg, vagy pedig a köznyelvi fokon állnak:

epe, *hétfal*. csáng. *epə* (*epet*) Csernátfal. (a moldv. ész. csáng. nyelvben nincsen meg) ~ *eppēe*, *eppewel* JordC. 1516—9, *eppew* KulcsC. 1539, *eppeseegót*, *eppeseegeeben* ÉrdyC. 1526—7, NySz. || vö. v. g. T. *tēp* *epe'*, ÉV *tāp*, K. *toāp* *medveepe'* (Munkácsi NyK. 23:345, 25:257), [osztj. Ahlqv. *sip*. Karj. O. *sip*, *epe'*], zürj. *sep*, votj. *sep* ua., cser. *šekš*, *šekés* ua., mord. *šep'e* ua.* 1p. *sāppe* ua., finn *sappi*, *sapen* ua. (vö. Budenz MUSz. 791, Setälä FUF 2:255, Paasonen, s-laute 22).

ipa, moldv. csáng. Sz. *ip* (*ipām*, *ipā*), *hétfal*. csáng. *ip* (*ipām*) Csernátfal. ~ *yppa* ÉrdyC. 1526—7, *yppa*, *yppaath* JordC. 1516—9, *ippānac* HeltKron. 1575 || vö. v. g. Ahlqv. *up* *ip'*, Munk.-Szil. *upā žum*, *ipa* ura', osztj. Ahlqv. *up* *ip* (a feleség apja)', Patk. AK. *ūp*, KK. *ūp* *após*, *ipa*, a férjnél idősebb sógor', cser. *òβā* *òβo*, *ip'*, 1p. Friis *vuoppa*, *vuopa* ua., finn *appi*, *apen* ua. (vö. Ahlqvist Kulturwörter 209, Budenz MUSz. 819).

lep, *milz'* ~ *hétfal*. csáng. *l'ēp* (*l'ēppet*) ua. Csernátfal. (a moldv. ész. csáng. nyelvjárásban nincsen meg) || vö. zürj. *lop* *lep'*, votj. *lup* ua., cser. *lep*, *lè-pə* ua. (vö. Budenz MUSz. 694, Szinnyei Magyar nyelvhas.³ 142).

lepe, *lepke*, *lepícke*, *lepenes*, *lepenesék*, *lependék* (l. MTsz.) ~ *leppendékec* ComJan. 1673, *leppendékké* ACsereEnc. 1655, *leppendékek* DEmbGE. 1702, FalNE. 1748, NySz.; *leppendék* CzF., Ballagi A magy. ny. telj. szótára (a moldv. ész. csáng. nyelvben nincsen meg) || vö. v. g. Ahlqv. *lāpīx*, Munk. ÉV. *lāpax*, K. *loāpax*, T. *lāpāx* *lepke'*, osztj. Ahlqv. *libīndi*, Pápay J. *lābāndā*, Karj. Kond. *līpāntāi*, Trj. *līpānt'i*, Vj. *lūwānti* ua., cser. *lepē-nə*, *ləpə*, *lāβā* ua., 1p. Š. Friis *lablok* ua., észt. Wied-Hurt. *liblikas* ua. (vö. Budenz MUSz. 696).

* Magánhangzók közötti mordv. -p- tulajdonképpen = -šp-, vö. Paasonen Mord. lautl. 3, Setälä JSFOu. 14, 3:11.

lep 'takar, borít', *lep* 'lepel, takaró', *lepel*, moldv. csáng. Sz. *ël-lep* (*ël-lepeî*), *ellep**, hétfal. csáng. *meg-lep* (*meg-lepeî*), *ellep** ~ 1504, 1511: *leppel*, 1533: *leppewl*, OklSz.; *lepplóc* NádC. 1508, *lepple* HeltBibl. 1551 || vö. vog. Munk.-Szil. *läpi*, *läpi* 'terit, takar', *löpül*, földél', v o t j. *löpini* 'betakar, betetőz', cser. *lepeđam*, *lepeđam* 'fed' (vö. Budenz MUSz. 694—5), osztj. Karj. DN. *těбѣу*, Ni. *těpəy**, Trj. *лѣп'əy**, Kaz. *лѣбѣу**, O. *lěbəy*, V. Vj. *lěwəy**, 'vorhaus'.*

repül, *röpül*, moldv. csáng. Sz. *repül*; *repezg'ël* 'szárnyait rázni, szárnyával vergődik', hétfal. csáng. *repül* ~ *éröppöget* 'elröpitget' Zala m. Balaton mell., *repeg* 'röpülni próbál, szárnyát próbálgatja (a fiókmadár)' Háromszék m., MTsz.; a régebbi irodalomban: *reppelhuala* 'reppel vala' EhrC. XV. sz. másod. negy., *el reppewllyek*, *reppeseesre* ErdyC. 1526—7, *röppesséssel* HeltMes. 1566, *röppüllettenek* FélTan. 1583 || vö. vog. ÉV. *räplaxt* 'a récze szárny-csapkodása, midőn a víz fölött röpül' (Munkácsi NyK. 25:264), finn *räpytän*, *räpyttää* '(szárnyait) ráz, (szárnyával) vergődik, röpköd, pislog, hunyorgat, int a szemével', *räppä*, *räppän* 'ictus cum stridore; knappernder schlag', *räppä-sadet* 'pluvia vehemens sed subita', *räppä-silmä* 'oculus saepe nictans' (Renvall) (vö. Donner Vergl. wbuch 1039).

WICHMANN GYÖRGY.

A magázás.

A kevésbé bizalmas viszonynak, vagy a nagyobb tiszteletnek kifejezéséül a beszélgetők harmadik személyben szokták egymást megszólítani: *Jöjjön el hozzánk ebédre a barátjával; tiszteljék meg a házunkat*. Nagyon feltűnő jelenség ez; lélektanilag is alig érthető, miért fejez ki a harmadik személyben való megszólítás nagyobb tiszteletet, mint a második, különösen ha meggondoljuk, hogy az ember csak embertársával szemben él ezzel az udvariaskodó formával, de ha vallásos lelke Istenéhez emelkedik, kinél bizonyára senkit se tisztel jobban, megelőgszik a bizalmasabb második sze-

* Itt tehát a Vaszjugani (Vj.) nyelvjárásban is *l* (és nem *l̃*) van a szókezdetben, a miből látnivaló, hogy a szókezdő mássalhangzó egy eredeti *l-hangra (és nem egy *z-hangra) megy vissza, vö. pl. osztj. Karj. Vj. V. *lil**, O. *lil*, Kaz. *lil*, Trj. *lil*, DN. *lit*, Ni. *lit* 'lélekzet', vog. *löl* ua., magy. *lélek* | osztj. Vj. V. *lōx*, O. *lau*, Kaz. *lou**, Trj. *lau*, DN. *tāu*, Ni. *tou**, *lō**, vog. *lū* ua., magy. *lő* | osztj. Vj. V. *lōn**, O. *lōn**, Kaz. *lōn**, Trj. *lōn**, DN. *tūn*, Ni. *tun**, *lūd**, vog. *lunt* ua., magy. *lúd* | osztj. Vj. V. *lōx*, O. *lou*, Kaz. *lou**, Trj. *lou*, DN. *tāu*, Ni. *tou**, csont', vog. *lu* ua., finn *luu* ua.; || ellenben pl. osztj. Vj. *lū**, V. *lū**, O. *lū*, Kaz. *lū**, Trj. *lū**, DN. *tū*, Ni. *tui**, újj, gyűszű', vog. *tul*, magy. *újj* | osztj. Vj. *lōrk'ər**, V. *lōrk'ər**, O. *lōrk'ər*, Kaz. *lērk'ər**, Trj. *lōrk'ər**, DN. *tērk'ər*, Ni. *tērk'ər**, egér', vog. *tārk'ər*, magy. *egér* | osztj. Vj. *in*, V. *li**, O. *li**, Kaz. *lē**, Trj. *li**, DN. *ti**, enni', vog. *tēi* ua., magy. *ev*-, *enni* | osztj. Vj. *lōl**, V. *lōl**, O. *lōl*, Kaz. *lōl*, Trj. *lōl*, DN. *tāt*, Ni. *tāt**, öl (faden, klafter)', vog. *tāl* ua., magy. *öl*; stb.

mélyű megszólítással. Az imádságok évezredes multjukkal e tekintetben valóságos nyelvtörténeti emlékek, emlékei annak a kornak, a mikor a harmadik személyű megszólítás egyáltalában nem volt használatos. Mert újabb fejlődés ez a mi nyelvünkben és azokban az európai nyelvekben is, a melyekben tudomásunk szerint használatos: a németben és az olaszban.

Legértékesebb nyelvemlékeinkben, a XVI. századból való magyar levelekben még nyomát se találjuk a magázásnak, de azért ezek az előbeszédhez oly közel álló írások mégis rávezetnek bennünket ennek a jelenségnek a magyarázatára. E levelek tanúsága szerint tegeznek egymást minden rendű és rangú emberek, bármilyen nagy is köztük a különbség születés, társadalmi állás, vagy kor tekintetében. Tegezi a katona följebbvalóját, szolgál az urát, fiú az apját-anyját, tegeznek egymást egészen idegen emberek hivatalos érintkezésben.

Csakhogy ennek a tegezésnek különféle formái vannak. Testvérek egymás közt, vagy a szülők gyermekeikkel szemben többnyire a tegezésnek mai formáját használják, a mint a Leveles Tár számos példája bizonyítja: Szerelmes fiam, kérek az Istentől *neked* minden lelki és ez világi jót és Isten adja, hogy sok új esztendő *élhess* Istennek nevének dicséretire — írja Zoltán Imrének az anyja 1550-ben (LevTár 1. 68). Távolságban állók levelezésében többnyire ott találjuk a *nagyságod*, *uraságod*, de leginkább a *kegyelmed* szót megszólításképpen. Ezek után az ige természetesen harmadik személybe kerül, de azért az ilyen megszólításnak a tegezés-volta nem lehet kétséges, mert hiszen a *nagyságod*, *uraságod*, *kegyelmed* a birtokos raggal tisztán megjelöli a második személyt, sőt a legtöbbször ott van a második személyű névmás is: *te kegyelmed*, *te nagyságod*: Kegyelmed levelét megértettem, kibe kegyelmed én nekem íratott, hogy én megizenném és megírnám *te kegyelmednek* az hírt, minémű hírünk vagyon és mit kellene kegyelmednek az Beszprim dolgául gondolni (Keglevich Gy., pápai kapitány, Zichy I.-nak. 1552, LevTár 1:95). Jól figyeljük meg, hogy a levélíró a *kegyelmed*, *te kegyelmed* megszólítást mindig kiteszi, a hányszor csak mondanivalója a címzett személyével valamiféle vonatkozásban van; kiírja az összetett mondat minden tagjában, mai nyelvérzékünk szerint egészen fölöslegesen. Így fogalmazza levelét a legtöbb tizenhatodik századi levélíró, s kétségtelen, hogy ez a magyar levél eredeti formája és hogy az élő beszéd is ilyenképpen járt el, kirakván a *kegyelmed*-, *nagyságod*-féle megszólítást annyiszor, a hány ige volt a beszédben, a mely a megszólítottra vonatkozik.

De azért találunk eltérést ettől a megszokott fogalmazás-módtól. Elég sűrűen megesisik, hogy a levélíró az összetett mondatnak csak első tagjában teszi ki a *kegyelmed*-féle megszólítást, s a következő mondattagokban második személylyel szerkeszti az állítmányt, a megszólítottra vonatkozólag második személyű névmást és birtokos ragot használ: Megértettem a *te kegyelmed* levelét és jó néven vettem, hogy értem *irtál*, mert eddig is csodálkoztam, mennyi levelet *neked* írtam, soha egyre sem *tettél* választ — írja Keczer G. barátjának, Porkoláb Máténak (1546, LevTár 1:36); vagy: Örökké való szolgálatomat írom *te kegyelmednek*, mint uramnak. Továbbá *tudja te kegyelmed*, meddig én szolgáltam te kegyelmedet, úgy tetszik, esztendeig és nyolczadfél hónapig, azért *tudod*, mit *adtál* és mit nem

adtál, a mi keves ruhát *adtál*, bizon itt nyűttem el nálad stb. Zoltán Imréhez intézi e sorokat a szolgája (1550. LevTár 1:76). Néha meg a levél közönséges tegezéssel kezdődik és csak azután folytatódik a *kegyelmed*-féle szerkezettel: *Kérlek*, mint jó uramat és barátomat, ez levelet *add* meg az én barátomnak, László uramnak... Ha pedig honn nem volna, az levelet *kegyelmed* adja avagy F. uramnak, avagy B. uramnak. Később aztán újra átmegy a ma szokásos tegezésbe (Zoltán I.-nek írja egy barátja, 1547, LevTár 1:44). Sőt arra is van sok példa, hogy egy és ugyanazon mondaton belül is a *kegyelmed* után második személyű birtokos ragot találunk: Kérem *kegyelmedet*, hogy *kegyelmed* *izenné* meg vagy *embered* által, vagy *veled* által az én *kegyelmes* asszonyomnak ha könnyebben vagon egészsége (1550, LevTár 1:71). Egy előbb idézett levél így végződik: Isten *tartson* meg *kegyelmedet*; másikkban meg ezt olvassuk: *Munkádért* pedig küldtem *kegyelmednek* is tíz narancsot (LevTár 1:121). Mindezek az idézett példák tulajdonképpen a nyelvérzék megzavarodását bizonyítják, de azonkívül érdekesen tanuskodnak a *kegyelmed*-, *nagyságod*-féle megszólításnak egyébként is könnyen átlátható tegezés-volta mellett.

A fejlődésnek már további foka az, hogyha nincs is minden mondatban a *kegyelmed*, *nagyságod* kitéve, azért az író vagy beszélő az előző mondatból odaérti és szabályos nyelvtani egyezéssel har madik személyű igét, névmást és birtokragot használ; de a mai tegező forma ilyen esetben is egyszer-ször előtűnik. „Azon kérem *kegyelmedet*, hogy *kegyelmed* az mi *kegyelmes* urunknak az kötél-levelet adja meg, s ez dologból minket mentsen meg; hol pedig *kegyelmed* azzal mentenéje magát, hogy ezt hidon *fogattad* volna, abban én bizonyos vagyok, hogy *kegyelmed* oly ur nemzet, hogy az mit hidon fogad, földön is megteljesíti és megállja” (LevTár 1:48). Kéröm te *kegyelmedet*, mentül hamarabb lehet, küldje meg a pénzt (uo. 375). Azon kérem te *kegyelmedet*, hogy soha semmibe te *kegyelmed* engemet ne kiméljen, hanem mindenkor bizvást parancsoljon (uo. 376).

A ma szokásos harmadik személyű megszólítás, az úgynevezett magázás az ilyen szerkezetekből fejlődött; eleinte érzik a harmadik személyű igének vagy birtokosnak a *nagyságod*, *kegyelmedhez* való tartozását, lassanként azonban a nyelvérzék megfeledkezik erről és a *kegyelmed* egészen elmarad, és a megszólításban a nagyobb tiszteletet, vagy kevésbbé bizalmas viszonyt csupán csak a harmadik személyű ige fejezi ki. A XVIII. század elejéről való levelekben már egész mondat sorokon keresztül hiányzik a *kegyelmed*-féle megszólítás, de azért az ige harmadik személyben van; Rákóczi levelei már valósággal a mai nyelvhasználatot mutatják; Radvánszky János részére írt utasításában például ezt olvassuk: Az kik pedig azon prédálók, huzók s vonók közül Magyarországon kijöttek... *menjen* azoknak is jól végére, ki ezeréből és seregéből valók s holott találtnak. Mindazokat szorgalmasan kitanulván, *tegye* írásba, hogy az mikor hozzánk *viasszajön*, mindazokrul egész relatiót *tehessen* (Tört. Tár 7:2).

Hogy a *kegyelmed* a megszólításból így eltűnt, annak jelentés-tani oka van: ennek a szónak a történet folyamán megrövidült alakjai — *kelmed*, *kend* — már nem megtisztelő, hanem inkább lenéző, lekicsinylő megszólításul használatosak. *Kend* csak *kend*, az *angyalát*!

mondják ma is tréfásan a Zala vidékén. Hogy valóban a *kegyelmed* szerkezetéből fejlődött ki a magázás, érdekesen bizonyítja egy népnyelvi adat: a Zala mentén *megkegyelmezni* valakit annyit tesz, mint magázni valakit, ámbár a *kegyelmeddel* való megszólítás egyáltalában nem járatos.

A harmadik személyű ige aztán kifejlesztette egyes vidékeken a harmadik személyű névmásnak megszólításképpen való használatát. Dunántúl-szerte mondják: Hallom, hogy *ő keresett* engem (e h. uraságod keresett engem); a *maga* is bizonyára az *ő maga* kapcsolattól szakadt ki és így vált hangsúlytalanná.

Több személyt ilyenformán szólít meg régi nyelvünk: *Ti nagyságtok* reá *gondoljon* (LevTár 1:98). Kérem ti *kegyelmeteket*, hogy az mi nagyságos urunknak *ti kegyelmetek* adná hurré (uo. 64). Később a *nagyságtok*-, *kegyelmetek*-féle szókban csak a többesszámot érzik és a mondatot így szerkesztik: *Nagyságtok gondoljanak, kegyelmetek adnák* hurré; lassanként aztán a *kegyelmetek*, *nagyságtok* éppen úgy, mint az egyesszámú alak, elmarad a harmadik személyű ige mellől.

KERTÉSZ MANÓ.

Pandúr.

Pápay József érdekes cikkéhez (MNy. IV. 248—251. l.) járulok hozzá a következőkben: egyrészt kibővitem újabb adattal a „pandúr” szóról való eddigi ismeretünket a régi magyar nyelvből, másrészt beigazolom, hogy az oláh *pandur*, *pándur* „zsoldos, gyalogos katona; rabló” jelentéssel délszláv, „őr, zsandár” jelentéssel pedig magyar kölcsönvétel.

Pesty Frigyesnél* olvasom, hogy Nyáry Pál, váradi kapitány, értesülvén Székely Mózes betöréséről a Vaskapun át Erdélybe, im ezeket írja Thurzó Györgynek: „Mindenestől (az ellenség) tízezeren vannak, hatezer *pandur*, kétezer tatár, hajdúság is van velek” (Oklevél a Thurzó-család levéltárában, II. 149. l.). A lugosi városi tanács egy 1602 aug. 7-én kelt levelében ezt mondja:** „Reánk ütének (a törökök), voltak kétezer lovas török és nyolczszáz gyalog *pandur*” (II. 335—336. l. Vö. még 338. l.).

Mikor 1738-ban a török betör a Vaskapunál és Karánsebes felé nyomul, az ellene működő hadseregben tartózkodik Ferencz, lotharingiai nagyherceg, Mária Terézia férje, utóbb német császár, testvérével, Károly, lotharingiai herceggel. Vadászat közben a két nagyherceg Lunkavicza környékén eltéved; egyszer csak az erdő sűrűjében egy csoport fegyveres emberrel találják szemben magukat: oláhok voltak, kik török álöltözetben haramiáknak csaptak föl. A rablók vezére, Vancsa Péter a nagyhercegek lábához borul s bűnbocsánatot kér; egyben pedig följajánlja magát, hogy őket kivezeti a rengetgből. Három napi bolyongás után eljutnak a Szlatina falu mellett táborozó császári sereghez; Vancsa tettéért évdíjat kap s kinevezik

* Szörényi bánság és Szörény vármegye története.

** Krassó vármegye története.

a bánsági „pandúrok“ hadnagyává.* Az ország déli részein ez időben a *pandur* „megyei hajdú“ jelent, a mit bizonyít az a körülmény is, hogy Vancsát 1754-ben megerősítik, mint az orsovai és karánsebesi kerület „plajásainak“ parancsnokát** (Vö. Nyr. XXXVII. 275—277. l.). A *plajások**** a karánsebesi és orsovai kerület legmagasabb havasain örködtek, hogy megakadályozzák a sócsempészetet, a vámáthágást s a rablók benyomulását. Szolgálatuk csak a nyár idején tartott; mihielyt az első hó esett, elbocsátották őket. A legénység száma mindig bizonytalan volt; *saját kapitányuk* alatt állottak és a vidékbeli lakosság legmegbízhatóbb részéből válogatták ki őket. A szükséghez és körülményekhez képest a *plajás* havi négy forintnyi fizetést kapott (néha többet, néha kevesebbet), azonkívül kenyérjradékot is.† Nevezetes vámszedő-hely volt az Erdély szélén lévő Vama-Marga. A királyi kincstár az ottani *plajásoknak* egy nyolczad telket adott úrbéri föld gyanánt, melyet ők az úrbériség megszűnte után tulajdonul nyertek. E *plajások* a vakmerő csempészek (különösen sócsempészek) ellen folytonosan résen álltak s velük sokszor oly elkeseredett harczba keveredtek, hogy néha hat-nyolcz halott is hevert e vad vidék göröngyös földén.††

Ugyancsak „ügyelőt, erdőkerülőt“ jelent a *gornyk* is, a mely a „plajás“-sal együtt, a mint az utóbbiról Edelspacher és Sziunyei kimutatták, szintén az oláhból került a magyar nyelvbe. Az Erd. Országgy. Emlékekben olvasom (XXI. 343. l.): „Minden passusokra menjen szoros parancsolat: az plajások és *gornyikok* úgy vigyázzanak“. (Vö. Nyr. XXX. 187. l. is.) Cihac magyar kölesönszónak véli: *gornic*: huissier; Daménál: gardeforestier. A *gornic* az oláh nyelv szláv elemeihez (ó-bolg. *gora*: berg) tartozik, s általános keletű szó nálunk Magyarországon. Mint tájszót csak az erdélyi magyarság ismeri, s mint ilyent se mindenütt. Kétségtelen, hogy oláh kölesönvétellel van dolgunk.

Hogy a XVIII. században a *pandúr*: ór, zsandár, azt igazolja Csaplovics János,††† a ki a következőket írja Trenk Ferencz pandur-jairól: „Mint földesúr (t. i. Trenk) a maga védelmére és szolgálatára úgyn. pandurokat, házi katonákat is tartott.“ (364. l.) Ime, mit mond Csaplovics (id. m. 301. l.) a „pandurokról“: Minden megyének vannak konvencziós szolgálai, *pandúrkjai*, a kik részben a megyeházában, részben a járásokban szétszórta élők megyei hivatalnokoknál szolgálnak, éppen úgy, mint Magyarországon a *hajdúk*. Csakhogy sajátos nemzeti egyenruhát hordanak, s mindig két pisztolylyal s hosszú török késsel (handsár) vannak felfegyverkezve. A *pandúrkáplár* neve *harámbasa*; ez a szó *rablóvezért* is jelent. A *hajdú* ellenben Szlavóniában rablót jelent. Magánembereknek is vannak pandurjaik. Bátorság, elszántság, félelmet nem ismerés, kitartás, hűség és odaadás jellemzi őket. A szó szoros értelmében „fát lehetne rajtok

* Szörényi bánság története, II. 500. l.

** Uo. II. 233. l.

*** Bod Péternél és Baróti Szabó Dávidnál, tehát erdélyieknek *plajás* alakban fordul elő, a mi nyilván egy oláh *plaiás*-nak felel meg. Ez hangtanilag szokatlan ugyan, azonban Daménál is *plaiés* van *plaiés* helyett.

† Szörényi bánság története, I. 423. l. Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. I. 199.

†† Szörényi bánság története. II. 304. l.

††† Slavonien und zum Theil Croatien, Pest, 1819.

vágni“. A *pandúrokon* kívül tartanak a megyék és az urak *huszárokat* is, magyaros ruhában; a köznép (a magyar *katoná* szóval) *kataná*-knak hívja őket. Néhány szolgabíró az én időmben még külön fegyveres őrköt is tartott a rend fentartására, a kiket szerzésának (sergent) hívtak. Így nevezték a határőröket, a kik, katonai szolgálat alól felmentve, a török határon rendőri szolgálatot teljesítettek.* A „*pandúrok*“, Trenk Ferencz katonái, rettegésbe ejtik Nyugat-Európát; az anyák azzal ijesztgették gyermekeiket: „Meneküljetek, jönnek a *pandúrok*!“ Kiméletlen, fosztogató rablók voltak, a kik vörös köpönyegükkel s törökös muzsikájukkal mindenfelé borzalmat keltettek.**

Az oláh nyelvben Cihac szótára szerint *pandúr*: fantassin, pandour, voleur de grand chemin; Damé-nál: (anc.) pandour, soldat d'infanterie; les pandours du Ban de Craiova. Az említettem jelentések csak Havasalföldön, különösen *Olteniában* (a Bánsággal határos rész) járák; oda a délszlávból jutott. A két fejedelemség (Moldva és Havasalföld) vajdái testőrökül idegen embereket: magyarokat, albánokat, szerbeket stb. szegődttettek; természetes, hogy az ő révükön a katonaságra s a hadseregre vonatkozó több kifejezés is került be az oláh nyelvbe. A *pandúrságnak*, mint gyalogos katonáknak szerepe legnagyobb volt 1821-ben (Olteniában) Tudor Vladimirescu alatt.

A XVIII. század végén az a vágy lelkesíté a görög elemet, hogy a töröknek alávetett keresztény népekből egy nagy görög nyelvű és görög kulturájú ortodox államot alkossanak. Az „*Eteria*“-társaság (élén Rigassal, a ki Napoleonnal s Kaunitzzal is állt összeköttetésben s Ipsilanti Sándorral, a kit Capodistrias, Oroszország külügyminisztere támogatott titokban) 1821-ben nyílt fölkelésbe tör s behatol a két fejedelemségbe abban az erős reményben, hogy az ottani oláhság is Ipsilanti zászlói alá siet. A terv azonban dugába dőlt. A franczia forradalom eszméi, az Erdélyből átszivárgott nemzeti irány s az osztrákok, de különösen az oroszok nógatása, hogy lázadjanak föl a török uralma ellen, már e tájt megérlelte gyümölcsseit. Az oláhság is áhítozik szabadság után s maga is leborul a szabadság istennője előtt, de oláh szabadsággért, s oláh nyelven fohászkodik hozzá.*** Tudor Vladimirescu fölláztatja az olteniai lakosságot, s *pandúrjai* élén Bukarestbe vonul. *Pandúrjainak* legnagyobb részét bulgárok, szerbek és albánok alkotják, a kik bizony kegyetlenül fosztogattak útközből. Ezt az alkalmat használja föl Ipsilanti, a ki ravaszul elfogatja Vladimirescut s orvul meggyilkoltatja. Nemzete benne tiszteli Románia szabadságának egyik lelkes vértanúját s emlékének Tîrgu-Jiuban ércszobrot emelt.

A XIX. század elején élt Zilot Romînu krónikaírónál olvasom Tudor Vladimirescuról: „*Facea și duprin județe ostași, puindu-le nume Panduri: a megyékből is harcosokat toborzott, a kiket pandúroknak nevezett el*“ (Hașdeu: *Columna lui Traian*, 1882., 295. l. Vö. még 1883., 125. l.). Ennél régebbi adatot nem ismer az oláh

* Ezek az adatok nemcsak kulturtörténeti szempontból értékesek, de a jelentésváltozás szempontjából is nagyon tanulságosak.

** Voltaire írja 1742-ben a porosz királynak:

„Et les Hongrois, et les *Pandours*

Vont au diable au son de vos tambours.“

*** Vö. Oláh irodalomtörténetem. Egyetemes Irodalomtörténet, II. kötet.

nyelv, a mi azt vallja, hogy a „pandur“ név a XVIII. század folyamán vált közkeletűvé a zsoldos délszláv gyalogos katonaság útján. Ezek a délszláv-albán eredetű emberek a krajovai bánt is szolgálták, s minthogy az olteniai rész közelebb is fekszik Szerbiához, az ottani megyékben számuk tetemesre rugott. Suțu Miklós Sándor vajda egy 1820-iki oklevelében mondja: „Toți panduri din județele ot preste Olt să plătiască vinăriciul: az Olton túl lévő megyékben lakó valamennyi *pandur* a bor- és szőlődézsmát (apud Damé: impôt sur les vins) fizesse meg“ (Convorbiri Literare, XXIII. 267. l.).

Ugyancsak délszláv közvetítéssel járja Romániában a *pandur* szónak „rabló, martalócz“ jelentése. Egy musceli népköltészeti gyűjteményben:

„Șed voinicii ca în casă,
Șed haiducii nu le pasă;
Toți voinicii aleși *panduri*,
Tilhari neași de păduri:

úgy ülnek a legények, mintha otthon volnának: valamennyi válogatott *pandur*legény, igazi erdei tolvajok“ (Radulescu-Codin: Din Muscel. Cîntece populare, I. 211. l.). Nálunk, Magyarországon, csak a „hajdu, zsandár“ jelentés ismeretes; ez már magyar hatás (Vö. „Magyar elemek az oláh nyelvben“ cz. munkámat): „Păndurii auzia, că Pîntenii sînt în birt... Fraților, *păndurilor*, dați-ne-acum nouă pace: a *pandúrok* meghallották, hogy Pintye (Gligor, II. Rákóczy F. híve, Rózsa Sándor-féle alak) emberei a koreszmában vannak... Pajtásaink, *pandúrok*, hagyjatok most nekünk békét“ (E. Hodoș: Poezii populare din Banat, Nagyszeben, 1906. II. 96., 98—99. l. Vö. még I. Pop-Reteganul: Trandafiri și viorele, Szamosujvár, 1884, 55., 81. l.); „Mai bine eă cu *pandurul* și el cu popa, decît eă cu popa și el cu *pandurul* la cap (lugosi közmondás); inkább én legyek a *pandurral* s ő a pappal, mint én a pappal s ő a *pandurral* a fejénél“ (E. Cristea: Proverbe, Nagyszeben, 1901, 140. l.), stb., stb.

Még csak azt jegyzem meg, hogy Csaplovics (id. m.) a következőkép szól a „pandur“ eredetéről: „Die Benennung der *Panduren* rührt am allerwahrscheinlichsten von den ehemaligen *Banderien*, nicht aber, wie ich es neulich in einem gewissen Conversations-Lexicon lächelnd las, vom Dorfe *Pandur* her“ (364. l.).

ALEXICS GYÖRGY.

„Zenth Paal leueley“ nyelvéről.

Az *i*-zés történetének tanulmányozása közben — olvasván azokat a nyelvelmékeket, a melyekben a köznyelvi zárt hosszú *é* helyén *i* van, a Komjáthy Zenth Paal leueley-ben különös körülmény ötlött szemembe. A tiszta *s* nagyrészen következetes *i*-zó nyelvjárást egy helyen más, tőle sokban különböző nyelvjárás váltja fel. Tüzetesen átvizsgálván az egész könyvet, arra a meglepő eredményre jutottam, hogy itt nem is két, hanem három egymástól különböző nyelvjárás van, egy *ö*-zó, egy *i*-zó s egy *e*-zó.

Az „Az Roma varosa belieknek yrth zenth Pal leuelenek rewyden ualo magyarsaga es ertelme“ (17—44. l.) ő-ző nyelvjárású.

é helyén ő van a következő esetekben:

a) Első szótagban: zwrthe 19., zwrnth (10-szer), kwrwzthyen (8-szor) fwl (9-szer), zwrzetetwffegwkrwl 20. 25. 28. 19., zwrzeteffegeth 24. zwrzeth 21. 23., czandwzyttetnek 23. 31., lwlkws 23., fwrtelmetwfwketh 26., kegystlenwcketh 26., fwrtwztettik 29., kwrwftth 33. 38. 39., zwmelyeth 36., zwrtartafa 37.

b) Többi szótagban: myndwn(wth) (21-szer) de myndenek 25., Petwrnek 19. 23., de: Peterthes 21. 21. 23. myndwnwftul (7-szer), egyetwmba 22. 23. 33., fwlwtte 25. 25. 29., vezwdelwmnek 26., meftwr 27. 38. embwr(wk) (7-szer), meg ielwnuen 29., ingwrltettetteth 31. 35. erdwmrwl 31. 37., lelwknek 31. 32. 32., iel nty 35., hyzwlkwdw 36. kegystlen 37.

c) Ragokban, képző-zerű jelekben, képzőkben:

a) kwrwzthyenwkhwz 34., feyedelmekhwz 35., engedefhwz 37. zentwkhwz 35. 9) zegenywckek 19. 20. 20., twrwenywckre 20. 25., kwrnywlmetyetlenwket 21., ezwkw 22. 25., wenwknek 23., 23., kwrwzthyenwk 23. 34., de: kwrwzthyeneknek 20., nemzetwk 25., mindwnwcketh 28. 34. 34. 39., embwrwk 28. 33. 33. 33. 37. . . . etc. d) ertelwmba 21. 21. 24., feiedelwm 24., vezwdelwmnek 26. — g) igyekwznek 19. 28., gwlekwzzenek 22. 23., wrwendwzwen 30., etc. e) newekwdendw 20. 34. 36., velekwdfbe 21. 21., vetekwdnek 21. 23., engwdetlen 23. cselekwdy 26. 26. vitezkwdek 28. etc. f) tdkelletws 19. 30., kegystffegnek 19. 36. 36., ielwffen 19. 23. 26. 34. 37., vetkws 20., gywlwffegws 25. 26., negedwffega 26. 28. 30. 37., zerelmetwfffen 27., fenws 29. etc. . . . Továbbá -t tárgyrag előtt, -n módhatározórag előtt, -st múlt idő képzője előtt.

A zárt hosszú é e részben e-vel van jelölve és pedig meg lehetős következetességgel, pl. a törvény szó előfordul 26-szor s mindig e-vel van benne jelölve a második szótagbeli é; a képpen előfordul 25-ször s 24-szer e, 1-szer í benne a zárt hosszú é jele. A -ség 80-szor, s csak egyszer van í-je helyén, 79-szer e.

A zárt hosszú é jele általában e, pl. vetkebe 28. 30. 38., fenws 29., — kenth 29. 29. és feyenkyt 30., etkeknek 29., ektelen 29. és yktelen 29. peldayanal 30. 33., kemeny 31., erdwmrwl 31. és irdewmrwl 37., lelwknek 32. 32. neha 32. 41. és nyha 22-szer. nehol 37. 37., nyhol, nihol 7-szer, eletwth 32. 32. 32. 33. 37. ilw 31., regy 33. 33. 34., negedwffega 26. 28. 30. 37., bekwffega 33. 33. és Bykwffegh 37., zep (8-szor), edws 36. 37. melfega 40. vekony 42., zwmelyeth 36. 41., egez 39. s a dicsér, igér, itél szavak é-je helyén következetesen i, y van, ez azonban valószínűleg í-nek is hangzott ez ő-ző nyelvjárásban (vö. NyK. XXXVIII. 36.)

A 44-ik oldalon „Az Romabelieknek yrth zenth Pal levelenek elsew capitvlomya el kezdetyk“. Ezen az oldalon a zárt rövid e (ē) s a zárt hosszú e (é) jele egyaránt e, pl. zerynth (2-szer) mydeneknek, nemzetteteth stb. és meltofag- (2-szer), nemzetfeg, bekefeg stb. Ezt a nyelvjárást, melyet itt látunk, mondjuk egyszerűen e-ző nyelvjárásnak.

A 45-ik oldaltól a 108-ik oldalig terjed a harmadik nyelvjárás (í-ző nyelvjárás) első részlete. Ebben a részben a zárt hosszú é-k helyén (azon esetek kivételével, a melyekben Sylvester ç-t ír), í- van.

Így í- áll é helyén a következő esetekben:

a) Első szótagban: bykeffyg- 48. 54. de: bekeffyget 60., byre 57., [chypel 154.] [ybren 190]. igw 92. [133] iktelenfyget 48. 66. il- 46. 49. 54. 63. 64. 64. 64. 65. 66. 67. . . . stb. de: eletre 59., yneklek 100., ipey-tyre 99. 133., irdemlettenek 48., yttek [151. 152. 152.], itelre 141. 151., fylelme 54. 72. 93. 93. 93. . . . [fynefeyty 135], fyrygek 76., fyryfak 47. 48.

48. 57. 66. 66. 67. 67., 67. . . . -kypen 45. 46. 46. 47. 48. 53. 53. 53. . . .
 kyruyn 73. 107. [kzereytem 143.] [kyz 146], lylegben 52. 60. 67. 68. 70.
 71. 71. . . . myhyth 59., myltok 48., mylfygh 75. 81. 89., myrtykletes 90.
 90. myrges 54. 54. myzarzegbe 161., nygh 47., nymelyek 53. 78. 86. 96. . . .
 nytalantan 61., nypeth 79. 79. . . . niz- 74., pylda- 59., pelda 62., rigy 64.,
 ryzefy 64., ryzekfyg- 95., ryuet 93. zygyenlem 46. . . . 60. . . . 80., zynath 134.
 zyp 82. 82., tygedeth 49., [tyzta 139]. [tytova 150.] tyuelgyf- 48. vyge 66.
 66. [vylljen 136], vyrnek 54. 55. 69., vytkez- 55. 61. . . .
 b) Többi szótagban: belyndeffek 142. bezydy 53. 53. 53. . . . edynyth
 73. 78. 79. egyz 88. . . . fazyk 78. 78. fefuinfig- 48. illyetyneket 48. olyatynok
 88. kemyn- 78. 87. . . . kenyl 48. 87. 88. meryz 101. negydeffek 48. 86.
 remyn- 59. 59. 60. . . . fetytedeth 47. 51. zegyn 103. zemyleknek 50. (179.)
 termynzet- 47. 47. 47. 50. . . . tártyennek 45. 87. 88. tártyyn 50. (11-szer), 51.
 (4-szer), 52 (5-ször) stb.

Ezeket kívül *y*, *i* van még a zárt hosszú *é* helyén a praeteritumban, feltételes módban, felszólító módban, perfectumban, határozói igenévben (-vén), -ék, -dek, -ték; -mény; -és; -ség képzőkben (NyK. XXXVIII. 45—50. l. felsorolt alakok kivételével). Továbbá az -ért; -ként, -nként, képpen viszonyragokban s az I. sz. 3. sz. birtokos személyragban.

A mint a felsorolt példákból láthatjuk, a 45—108. lapon levő szöveg *í*-zó nyelvjárású, a melyben a zárt *é*-k következetesen *í*-vé változtak. Itt is találunk azonban olyan alakokat, a melyek a következetességet némileg megzavarják, pl. tezyk és tyzyk alakokat látunk egymás mellett (48. l.) s a fentebb felsorolt *í*-s alakok mellett előfordulnak a következők is: eletre 59., 66., 66. bekeffyget 90., pelda 106., zem^{le}lyetek 106., sőt elvéve találunk olyan alakokat is, a melyekben a zárt *é* helyén *ŵ* van. teft^tŵ^tŵ^keth 71., vettyt^tŵ^k 72., iel^ŵnyfyt 72., efed^ŵz 73 (efedez 74), gy^ŵz^ŵdelmek 75., fye^ŵdel^ŵm 75., meg ter^ŵk 103., zeret^ŵm^ŵth 105. 105., fegytygwnk^ŵt 105. A többi esetekben a zárt *é* helyén *e* van.

Valamint tehát elvéve az *ő*-zó nyelvjárású szövegben találunk *í*-zó alakokat, az *í*-zó nyelvjárású szövegben is találunk elvéve *ő*-zóket. (109—124.)

„Az Koryntombelieknek yrth zenth Pal elfw leuelenek rewyden walo Magyarsaga es értelme“ ismét *ő*-zó nyelvjárású, de ebben is találunk elvéve *í*-zó s *e*-zó nyelvjárási alakokat is, pl. emb^wr 110., embery 116. k^wr^wzthyenne 110. kerezthyen 117. 119. 119. 119. 129. k^wrefthyen 113., zerenth 119. 119., s elygnek 110., dichyretnek 111., myzzel 111., ketfygek 113. stb.

„Az Corintombelieknek yrth zenth Pal leueleinek elsew epistolaia“ (124—192 l.) ismét *í*-zó, azonban a XII. cap. első két oldala (168—169 l. alulról az 5. sorig) *ő*-zó. „Az masodyk Gorinntombelyeknek yrth zenth Pal leuelenek rewiden valo Magyarazasa es értelme“ (193—198. l.) *ő*-zó. „Az Corintombelyeknek yrt mafodyk zenth Pal leuelinek“ egy része (199—207. l.). *í*-zó, a többi (208—245. l.) *e*-zó. A 207. lap aljáig tart az *í*-zés s a 208. lap tetején kezdődik az *e*-zés. „Merth ha az a my el mulando, femmye lendw, dych^wfygbe volth, nagyual inkab az, a my meg marad dych^wfygbe vagon 207 || 208-gyon, Annakokaerth merth kogy illien remensegeth vallunk, nagy zabaczagual ellywnk, es nem az keppen, my keppen Moises . . .“ „Az Galatas belyeknek yrth zenth Paal leuelynek r^wuydeden valo magyarfaga es értelme“ (245—251 l.) *ő*-zó, „Az Galatasoknak yrth zenth Paal levele“ (252—275. l.) *e*-zó, „Az Ephesombelyeknek yrth . . .

Epyft... Magyarfaga“ (275—279. l.) ő-zó, „Az Ephesom helyeknek yrth... leuel“ (279—303. l.) e-zó, „Az Fylypenseseknek yrth... l... Magyarfaga...“ (303—305) í-zó, „Az Philipes new városba lakozoknk írth l.“ (306—321. l.) e-zó, „Az Colocenseseknek yrth l... Magyarfaga“ (322—324. l.) í-zó, „A Colosenseknek yrth l.“ (324—338. l.) e-zó, „A Tessalonycenseseknek yrth... elfew l... Magyarfaga...“ (339—340. l.) í-zó, „Az Tessalonia városbelieknek yrth... elfew l.“ (341—354. l.) e-zó, „Az masodyk tessalonicenseknek yrth l... Magyarfaga“ (354—355. l.) í-zó, „Az Tessalonia-beliaknak yrth... Mafodik l...“ (356—363. l.) e-zó, „Az Tymotheusnak yrth... elfew l... Magyarfaga...“ (363—365. l.) í-zó, „Az Tymotheusnak yrth... elsew l...“ (366—383. l.) e-zó. „Az Tymotheusnak yrth... masodyk l... magyarfaga...“ (384—385. l.) í-zó, „Az Tymotheusnak yrth mafodik... Epistolaya“ (385—397. l.) e-zó, „Az Thytosnak yrth... l... Magyarfaga...“ (398—399. l.) í-zó, „Az Titvsnak yrth... l...“ (401—408. l.) e-zó, „Az Philemonnak yrth l... Magyarfaga...“ (409—410) í-zó is, ő-zó is, e-zó is (nemzethfyg 409. 409., kemyn 409., feluyue 409., zűkfeffeyrth 409., bezeddel 409., kegyűffegeyrth 409.; cyelekűdetyerth 409. 409.; kezeffegbe 410.; embűr 409., kegyűffegeyrth 409., cyelekűdetyerth 409., idűs 409., ygekűzefel 409.; engeztely 409., zentekhez 409.). „Az Sydoknak yrth zent Paal leueleynek rűyuydeden valo Magyarfaga...“ (414—416 l.) ő-zó s „Az Sydoknak yrt... leuele...“ e-zó. (418—466. l.)

Általában tehát három nyelvjárást különböztethetünk meg, melyek közül tisztán csak az e-zó s í-zó nyelvjárás van meg, előbbi a thessaloniabeliekhez írott második levélben, utóbbi a Timotheushoz írott levél argumentumában. Egyebütt mindenik nyelvjárásba bele keverednek a másik két nyelvjárás alakjai.

Ha mind a három nyelvjárás tisztán volna meg egymás mellett, gondolhatnánk arra, hogy härman osztottak meg a fordítás nehéz munkáján. Ha csak egy nyelvjárás volna az egész műben s ebben látnánk elvétve más nyelvjárásbeli alakokat, gondolhatnánk arra, hogy volt egy másoló, a ki a kéziratot a nyomda részére lemásolta s figyelme fáradásával a saját nyelvjárása alakjait írta az eredeti kéziratban levő alakok helyett. Ha a nyelvjárások közül, — mondjuk egy oldalon, — csak két nyelvjárás alakjai keverednének, gondolhatnánk — ha ugyan feltehető, hogy K., a szegény tanító három írni, olvasni tudó emberrel rendelkezett — három másolóra, a kik a nyomdai kéziratot felváltva másolták. Ámde itt három egymástól teljesen különböző nyelvjárással van dolgunk s ezeknek alakjai keverednek egy és ugyanazon oldalon, sőt sokszor ugyanazon szóban. Mi lehet hát az oka e nagy nyelvi következetlenségnek?

Komjáthy a Frangepán Katalinhoz írott ajánlólevélben azt mondja: „Jollehet penyg hogy the nagyfaagodnal azon zenth Paal Apaftalnak leuely: magyarazua valanak, demaga the Nagfa: engemet onzol fynth vala, hogy meg lathnam, ha mynd, meg volna, fyo modone? ... ennekem nem tetewnek hogy yol magyaraztaak volna, kynek nem csak az ertelme de meeg az oluafafays, neheznek teczyk vala.“ (8. l.) — Továbbá: „hogy nem volneek, eleegh rea, cs tudomanyon, fertelmem, s bewlczefegem annyra az zenth irasba nem nem volna, hogy en az zenth Paal... leueleyth meg magyarazhatnam es fordoythatnam...“ (8—9 l.) „... en kyfded tudomanyo

ember? ky a fenth irafth . . . tanolny el sem kezdhettem?“ (9. l.). „Sewth . . . ez feele magyar nyelwre valo fordoytasba modoth es vtath tarteek, hogy The Nagyfa: iobbal, ftudofbba faz fenth irasba nalamnal bewlezebbel yratna magyarul, ky fok ydwtewl fogua az zent yrafth olvaftha fmagyaraztha . . . Mert az the nagyfa: iofagaba . . . zerzetes iamborok, ennalamnal bewlezebbek volnanak, ky . . . iobban magyarazhatnak es . . . magyar nyelwre fordoythatnak, hogynem mynth en.“ (9–10 l.) „ . . . ez terhet, ky az en vallaymon el vyfelhetetlen tereh . . . eleegh nem volneek elhordozny“ (10. l.).

Komjáthy itt maga megmondja, hogy ő bizony nem igen tudja lefordítani a Szent Pál leveleit. Mások segítségére van szüksége, hogy a munkát elvégezze. Nagyon valószínű tehát, hogy a korában már meglevő, Erasmus szövegén alapuló fordításokat felhasználta, részint szóról-szóra, részint kiegészítve azokat egymással, — s ha egyik sem volt jó, — a maga fordításával. A rendelkezésére álló fordítások közül egy *í-ző* nyelvjárású volt s egy *ő-ző*. Az *e-ző* nyelvjárásban írt részek, — minthogy a Frangepán Katalinhoz intézett ajánló levél szintén *e-ző* nyelvjárású, K. munkájául tekinthetők.

De ha K. különböző nyelvjárásban írott szövegeket használt fel, miért nem írta át azokat a saját nyelvjárására, vagy a mikor az egyiket kiegészítette a másikkal, miért nem asszimilálta a kettőt?

A codexek korában nem volt feltűnő az, hogy a *v-t* egyszer *u*-val, másszor *v*-vel, másszor meg *w*-vel írják, az *ű* és *u* jele sokszor egyaránt *u*, miért lett volna neki feltűnő az, hogy az *é* egyszer *é*, másszor meg *í*, az *ē* egyszer *e*, másszor meg *ű*. — A codexek korában, — mert hiszen Komjáthy még odatartozik, — csak a tartalom volt fontos. Helyesírási elvekre, következetességre nem igen gondoltak. Akármilyen nyelvjárásban volt is írva valamely szöveg — mindegy volt. Magyarul volt s megértette, a ki magyarul tudott. Különben nagyon valószínű, hogy K. észre sem vette, hogy egyszer *í-ző* szövegből másol, másszor meg *ő-ző*ből, éppen úgy, mint a hogy Szilády Áron s Rupp Kornél nem vették észre, kik Komjáthyval tartalmilag behatóan foglalkoztak, sőt Jacobi Gyula sem, ki a Nyr.-ben K. nyelvéről nagy terjedelmű tanulmányt írt.

A negyűs stb. alakok már valószínűleg keveredett alakjukban voltak az eredeti szövegben is, vagy pedig, valamint a bevezetés nyelvének romlása is, a két másik nyelvjárással való hosszas foglalkozás eredménye.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

A -vány, -vény képző eredete.

Budenz véleménye szerint (UA. 222), melyet Simonyi is átvett (TMNy. 496), Szinnyei is elfogad (Nyelvhas. 3 92, 97), e képző: momentán *-v* + igenévképző *-j* + deminutiv *-ny*. Az én véleményem azonban, melyet igazolni akarok e cikkkben, az, hogy a *-vány*, *-vény* képző a *-ván*, *-vén* igenévképzőből lett.

Tudnivaló, hogy a *-talan*, *-telen* képzőben ugyanaz az *-n* mód- és állapothatározórag van, mint a *-ván*, *-vén* képzőben. Eredetileg a fosztó képző csak a **-tal*, *-tel* volt, mint ma is e dunántúli kifejezésben: *mesztálláb* = **mezt-tel-láb*. Ebben az alapszó megfelel a

vogul *mäsi* 'öltő' szónak; tehát a *meztel jelentése tulajdonképp: 'öltő nélkül való', 'öltöző nélkül való', 'ruha nélkül való'. A *-*tal*, -*tel* képző megfelelője látható e vogul alakokon: *ĩstül*, 'esztelen', *nētal* 'nőtelen'. A *meztelen* > *meztelen* alak tehát eredetileg csakis a *szépen*-, *erősen*-félékhöz hasonló határozó volt, mint ma is ily kifejezésben: 'a lába meztelen van' (Kecskeném MTsz., Kunszentmiklós, Tabajd, Fehér vm.). Később azonban a -*tal*an, -*telen* végű alakok mondatbeli esetleges helyzetük folytán gyakran jelzőknek és kiegészítőknak tűntek föl a nyelvérték előtt, s ezáltal -*tal*an, -*telen* képzős ragtalan mellékneveknek. Lássunk példát. 'A szerencsétlenség hirtelen történt.' Itt a 'hirtelen' határozó. 'Hirtelen szerencsétlenség történt.' Itt a 'hirtelen' a hangsúlyozás szerint nemcsak határozónak érthető, hanem jelzőnek is. 'A szerencsétlenség hirtelen volt.' Itt a 'hirtelen' nemcsak határozónak érthető, hanem kiegészítőnek is.*

Jónak láttam ennyit előrebecsítani a -*tal*an, -*telen* képzőről azért, hogy lássuk, mint válik az -*n* határozórag egy névszóképzőnek alkotó elemévé. Ily módon válhatott a -*ván*, -*vén* végzetű határozók végzete is *n* > *ny* hangváltozással -*vány*, -*vény* névszóképzővé.

Ez *n* > *ny* hangváltozást illetőleg rámutatok egy hangtani sajátásra, mely az -*n* ragos határozókat elválasztja a belőlük önállósult s tovább ragozható és képezhető névszóktól: nevezetesen ez utóbbiakban a rag-értékét elvesztett *n* gyakran *ny*-re változik, a határozók *n* ragja pedig nem. Nem mondják: 'a lába mezteleny van', de mondják: 'meztelenyén van', 'mezteleny a karja' (Tabajd, Fehér vm.). Így lett az *alaton*-ból** *alatonyos**** MTsz., *magán*-ból *magányos*, valaminek *hján*'-ból, valaminek *hiányos* volta, *hiánya*.

Ezek után elkezdhetjük fejtegetéseink derék-részét.

Göcsejben ilyen alakú határozó igenevek vannak: *hajtova*, *mondova*, *mosdova*, *választova*, *bontova*, *föllázisztova*, *feljítve*, *föstöve*, *savanyittova*, *számittova*, *varrova*, *mégérréve* (Nyr. 14:163). Kardos Albert nem meri eldönteni, vajon ezekben a teljesebb fő eredetibb-e, vagy pedig a rövid magánhangzó csak a kiejtés kedvéért szűrődött közbe? Szerintem ez utóbbi esetre nem szabad gondolnunk azért, mert a *mondva*, *föstve*, *mégérve* alakokbólhoz hasonló mássalhangzótorlódást egyéb szavakban, melyekben azt nem rag vagy képző hozzájuk járulta okozná, nem szünteti meg magánhangzó beszúrásával e nyelvtörés. A nyelvtörténet amúgy is rávezet bennünket arra, a mit a göcseji példák is mutatnak, hogy a *halva*, *eresztve* valamikor így hangzott: *halo-va*, *ereszté-ve* (vö. *halo-k*, *halu-nk* < *halo-nk*, *ereszté-ték*). Ezt bizonyítja a -*va*, -*ve* képzőnek Budenz, Szilasi, Balassa magyarázatától eltérő, véleményem szerinti etymológiája is: *hiatustöltő* *v*+igenévképző -*á*, -*é*. E származtatás részletes kifejtését azonban más időre és térre hagyom; ennek bizonyító ereje nélkül is elérhetjük e cikkkecske czélját.

* Vö. a régi nyelvben is: „mikor *meztelen* a keresztfa *figel*“, LázárC. 167: „Az kedeg nekik *hájvan* a gólé ingóth, *meztelen* elfuta ő tőlök“, NádC. 193.

** Vö. „Nem az nyoltzadic égben volt mint az egyéb tsillagoc, hanem tsac *alattan* az éghnec also részében“ (Kulcs: Evang. 126) NySz.

*** Eredetibb jelentése nem 'clandestinus', hanem 'inferus'. Vö. „Az vetemeniek magas es hegies helieken inkab teremnek, hogi nem mint *alattomba* valo heleben“ (KBécs: 1572. F2) NySz.

*nyilván*os helén, *nyilván*óssan (Tabajd, Fehér vm.). Látnuk tehát egyfelől azt, hogy a határozó igenévi *nyilván*-ból lett a névszói *nyilván*, másfelől pedig azt, hogy ez és származékai a -vány, -vény képzős névszók közé tartoznak.

Merevény. A *mered*, *merő* alapszavából, a *mer* igéből származott; jelentése *rigidus, rigens* (*meredve* lévő) és *merus* (*merő*, csupa, tiszta). Utóbbi jelentését l. Nyr. 20:168 és 19:188. Előbbi jelentésére példa: *„Merevényen tartya kezében nagy kardgyát”* (Zrinyi II. 19) NySz. Az *ösvény* $\sim$ *ösvény* mintájára van a *merevény* mellett *mereveny*-. Mihelyt őket a nap sűti, el-lankadnak, el-*mereveny*ednek mintha valami álom-szerző maszlaggal teli laktak volna (Fal:NE. 4) NySz. Mint a *meztelen* mellett van az eredetibb *meztelen* melléknév, úgy van a *mereveny*- mellett *mereven* (melléknév!): *„Mikor magzatjokat szoptatják, mereven kézzel (rigida manu, Kr.) szorítják melyekhez”* (Fal:TE. 686) NySz. *„Merevenen, de rendesen, rakogattya inait (tánczol)”* (Fal:Vers. 870) NySz. Hogy a *mereven* melléknév eredetileg éppúgy határozó volt, mint a *meztelen*, az kitűnik abból, hogy a *meztelen*-höz hasonlóan ma is használja a nép határozóul a *merevén* szót (*merevén* $\sim$ *mereven*, mint *szépén* $\sim$ *szépen*: *„pulchre”*).^{*} Pl. *„Eszt a vágót merevén fő kö kapányi vaj pedig ájniyi”* MTSz. Ugyanily jelentéssel van *merevén*: *„El köll [az ólat] bontani merevén”* MTSz. Világos, hogy a rövidebb véghangzós *merevén* a hosszabb véghangzós *merevén*-ből lett. Ez a fejlődés: határozó *merevén* $\rightarrow$ *merevén* $\rightarrow$ melléknév *mereven* $\rightarrow$ *mereveny*-, bizonyítja ezt a fejlődést is: határozó *merevén* $\rightarrow$ melléknév *merevény*. Az a határozó *merevén* pedig micsoda? Az eddigiekből világos, hogy a *mered*, *merő* alapszavának, a *mer* igének határozó igeneve: *mere-vén*.

Élevény, eleven. „Ha szabad ezt a deák szót: vivus vagy vividus, így kimondani: eleven, miért nem ezt-is vivax, így *élevény*?” Ezt Geleji Katona írja (Titk. 1118) NySz. Az *eleven* $\rightarrow$ *eleveny* MTSz. $\sim$ *élevény* és az alapszóul szolgáló *él* ige közt ugyanaz a viszony van, mint a *mereven* $\rightarrow$ *mereveny* $\sim$ *merevény* és a *mér* $\rightarrow$ *mer* ige közt. *Mereven* = *merő*, *eleven* = *élő*. Találunk példát arra, hogy az *eleven* eredetibb szerepében, határozóul van: *„... A gárlo test eleuen, valamit tezőn (mai nyelven: „Akármit tesz elevenen a gyarló test”) allelőknec miatta tezi”,* NádC. 325. *„Latvan ... hóg zent fofiazzon esmeg eleven (= elevenen, élve) predical vala ...”* NádC. 646. Megállapíthatjuk tehát, hogy az *él* ige határozó igenevéből lett az *eleven* melléknév, s ez is, mint a *nyilván* melléknév, a -vány, -vény képzős névszók közé sorozható.

Halvány. A régi és mai nyelvből még a következő alakjai ismeretesek: *halván*, *halovány*, *halován*, *halavány*, *halaván*. Többféle jelentése mind a *hal* igéből vezethető le. Veszprémben *„halva* voltam” azt jelenti: „el voltam ájulva” MTSz. Az *elhal* ige, elalél, elájul” jelentése igen ismeretes a népnyelvből. Így érthető a *halovány* szónak ez a régi nyelvbéli jelentése: *„infirmus”*. Pl. *„My nemew halowan erőtk vagyon, hogy eegy leant meg nem haythattok”* (ErdyC. 550) NySz. E régi *„halován erő”* kifejezés összevethető e maival: *„szép, eleven, erős gyerek”*. Az *elhal* igének *„emorior”* mellett *„exanimo”* jelentéséből fejlődött ki még a régi nyelvben annak *„obstupesco”* PPBI., *„impalleo”* C. jelentése: *„Mikor a koporsó-örzök feltámadásá-*

^{*} Az irodalmi nyelvbéli nyílt e-s *mereven* határozó a nyelvújításkor kikövetkeztetett *merev* melléknév -n ragos alakja.

nak fényességét tekinték, *el-halának*, *el-ajúlának* rémülésekben' (Pázm.:Préd. 10) NySz. 'Megfenyegette azért a fejedelem, melyen úgy *elholt* volt Bethlen Gábor, *hogy olyan volt az orczája, mint a ruha*' (ErdTörtAd. I. Uo.) NySz. Így érthető a *halavány* mai köznyelvbeli 'pallidus' jelentése. Hogy valakinek 'halavány színe van', az analog kifejezés ezzel: 'piros-pozsgás, eleven színe van.' Harmadik jelentése a régi nyelvben („Thicie *halowan* aliter *hoth* Thyza“ OklSz.) és mai népnyelvben: 'holt víz' MTsz. Ebből érthető az is, hogy *halavány föld* a Székelyföldön oly földet jelent, melybe 'belesüpped a rajta járó lába' MTsz. Vízet, földet épp úgy neveznek *halavány-nak*, mint mondanak *eleven-nak* is: *élővíz* NySz., *eleuen vizet* MünchC. 174., *eleven-föld* MTsz. Mindezekből az tűnik ki, hogy a *hal* igéből úgy kellett származnia a *halavány* névszónak, mint *él-ből* az *eleven-nak*, vagyis a *halavány* is önállósult határozó igenév.

Halovány — láttuk — jelent oly helyet, a hol a víz mintegy meg van *halva*. Így nevezik *allovány-nak* Háromszékben a 'víz mélyét' MTsz., vagyis azt a helyet, a hol a víz meg van *állva*. Ilyen képzés a *dagad* alapszavából a *dágvány*, pocsolya, mély sár, sáros hely' MTsz. (vö. *megdagad* a láb': 'vizekkel telik meg'; *kidagadás*: 'kiáradás' MTsz.). Ilyen a *poshad* ~ *possad* alapszavából a *posvány*.

Allovány — láttuk — az a víz, mely *áll*. Így szintén *állvány* az az alkotmány, mely *áll*. Az a betegség tehát, mely nem áll meg egy helyen, hanem terjed, jár: *járován*-betegség MTsz., *járvány*. Így mondják a *kelést* *kelevény-nak*, a *forró* hideglelést *gyújtóvány*-hidegnek MTsz.

Mint a *jár-ból* a *járovány*, úgy lett a *jő-ből* *jövevény*, *nő-ből* *növevény*. A *növevény*-höz hasonló képzésű az *ereszt* igéből (vö. 'fattyat *ereszt* a kukoricza', 'susnyákat *ereszt* a lasponyafa') az *eresztvény(y)* ~ *eresztvény(y)* > *eresztvény(y)*, a *növendék* *erdőnek* (< *eredő) a régi nyelvben igen gyakori s a mai népnyelvben is élő neve OklSz., MTsz. *Csökkik* ellentéte a *növekszik*-nek: 'növéseben elmarad' MTsz.; tehát valamint *növevény* az, a mi növéseben van, úgy *csökevény* az, a mi növéseben elmarad (pl. gyermek, borjú, csikó, malacz, oltovány) MTsz.

Nyilván hely volt a régi nyelvben az a hely, mely *nyílna* van, *nyílt*. Így az a föld, mely *írtva* van, *írtott*: *írtván(y)*-föld. Az *írtott* erdő: *írtovány*-erdő, vagy elmaradván a jelzett szó s főnévül vétetvén a jelző melléknév: *írtovány* (vö. *szántó* 'ager' < *szántó-föld*). *Irtvány* az, a mit úgy *írtottak*; tehát a mit úgy *oltottak*, az *oltvány*, a mit úgy *töltöttek*, az *töltvény* MTsz., *töltevény* OklSz., a mit úgy ástak, az *ásvány*. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi szó mai jelentése a nyelvújítás műve, régen árkot, tavat, kutat neveztek *ásvány-nak*, *ásovány-nak*, vö. OklSz.

Legyen azonban elég ennyi. Nem akarom most felsorolni valamennyi *-vány*, *-vény* képzős szavunkat. Az se szándékom, hogy most fejtegessem e képző viszonyát az *-ány*, *-ény*, *-mány*, *-mény* képzőhöz: ezt akkorra hagyom, mikor majd a határozó igenév képzőjének eredetéről való véleményemet fejtem ki. Célját e cikkemnek jelentettem a legelejen; hogy elértem-e? — olvasóimra bízom a feleletet.*

MÉSZÖLY GEDEON.

* Cikkem kiszedése után látom, hogy Szabó Lajos (NyFüz. 48: 15) a nagykanizsai nyelvjárásból idéz ily alakokat: *éptéteve*, *dögleve*, *mondava*, *szántava* stb. Ő ezeket — helyesen — régebbi hangállapot megőrzőinek tartja. Az ily 'szántava'-féle alakok úgy megfelelnek a 'halavány'-féléknek, mint a 'göcseji', 'mondova'-félék a 'halavány'-féléknek.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Visszaszívni. Tóth Béla a következőket írja erről a szóról (Szájruul szájra, 237. l.): „Bródy Sándor a magáénak vallja ezt az országszerte elterjedt, sőt már a parlamentben is használatos kifejezést, mely annyi mint 'csúfosan visszavonni' valami állítást, nyilatkozatot“.

Érdekes, hogy ennek a szólásnak már a XVIII. században is nyomára akadunk. Molnár János polemikus könyvében (Megtérő református elmékedése, 1763.) a 234. lapon ezt mondja Kálvinról: „maga-is észre vette ott úgy tetszik tévelygését; mert másutt megfújja a' körmét, és mintegy *viszsa szíjja* rossz mondását“. Bródy S. tehát egy már meglevő, de előtte valószínűleg ismeretlen szólást tett közkeletűvé.

Szótáraink közül Sándor Istvánnál találom először (Tóld.), de még csak eredeti jelentésében (viszsa szívás, resorptio); ugyanígy CzF.-nál is. Kelemen Béla magy.-ném. szótára már „visszavonni“ jelentésben is közli. A NySz.-ban egyáltalában nincs meg.

PUTNOKY IMRE.

Játszma. „A partie szót egyelőre így nevezzük: *játszma* (ad normam: szakma, pászma); kísérletképen teszszük ezt, mert eddig ennél jobb elnevezést még nem találtunk. Lehet, hogy hozzászokik a közönség, lehet, hogy jobb szót mond valaki. Erőszakolni nem fogjuk, s bár a *játszma* (vagy *játma*) szót elég jól szívlelhetjük, de örömet veszszük a szebbet, jobbat.“ (Vasárn. Ujs. 1860:24.) — Íme ötven évvel ezelőtt még az ilyen nyelvészkedések is meg voltak nálunk engedve. Csoda, hogy a *hagymát*, *tormát* is nem hozták fel analogiául.

Sz. K.

Kettő. Legkevésbé sem vagyok meggyőzve Mészölynek e szóra vonatkozólag (MNy. IV. 318—320) kifejtett ellenvetéseitől, sőt szükségesnek tartok néhány észrevételt tenni reájuk. Mészöly a kritika szelére megfordítja vitorláját, s míg előbb a *kettő* alakot a lativusi *ketté-nek be* raggal való megtoldásából (*ketté-be > ketté*) magyarázta (MNy. IV. 159), most azt állítja, hogy a *-ben* raggal megtoldott *ketté-ben*, *kettő-ben* volt az elvonásnak az alapja. Ebben a nézetváltozásban véleményem szerint kevés köszönet van. Mert egyrészt bizonyos, hogy a *-be* (< *-belé*) és *-ben* (< **-bel-n*) ragok közül lativusi értelme eredetileg csak a *-be-nek* lehetett, s hogy a *-be-nek -ben*-nel fölcserélése csak későbbi s részben idegen hatásból is magyarázható nyelvtörténeti jelenség (vö. Simonyi: MHatározók I. 37); másrészt meg nem valószínű, hogy a Mészöly szerint lativus értelmű *ketté*, *kettő* abban az ősi időben, mikor a föltételezett alakulás történhetett, a locativusi *-ben*-nel és ne — a mi természetesebb — a szintén lativusi *-be*, illetőleg *-belé*-vel toldódott volna meg pleonastikusan. Magában véve

nem képtelen a Mészöly-féle magyarázat, de hiányzik belőle a nyelvtörténeti valószínűség. Ugyane hibában szenved nézetem szerint a *pap-é-k-hoz* > *papék* magyarázat is, a melynek részletesebb kifejtését kíváncsian várom. Az teszi valószínűtlenné mindezeket a magyarázatokat, hogy fejlődőben levő, még ki nem alakult ragok, minőknek a *-belé-t*, *-ben-t* és *-hoz-t* ismerjük, nem alkothattak olyan összeforrott ragos alakokat, a melyekből a nyelvérzék mindjárt nominativusokat (*kettő*, *papék*) vonhatott volna el. A *hosszányira*, *csöppnyire* alakokat valóban „újabb keletűeknek“ tartom, t. i. újabbaknak az eredetibb *hosszáné*, *csöppné* kifejezéseknél. Bizonyítják ezt a Nyelvtört. Szótár példái, a melyek közt a *-ra*, *-re* ragos alakok újabbak az ezen rag nélkül levőknél. De ezek a határozói formák még nem teszik a *kettő*-nek Mészöly adta magyarázatát föltétlenül elfogadhatóvá. A *hosszányira*, *csöppnyire* kifejezések keletkezésében szemmel látható a szükséges nyelvtörténeti egymásután, holott a *kettő* és *kettőbe* alakokra nézve éppen az ellenkező esettel állunk szemben.

ZOLNAI GYULA.

Az ő neve légio. Arany János „A poloska“ című makámában (1858) — melynek éle az ötvenes években hozzánk beözönlött „civilisator“-ok ellen fordúl — a poloska jellemzését így kezdi: „Van egy, ki millő — az ő neve légio.“ Ez nyilván az új-szövetség két helyén alapszik. Az egyik Márk ev. V. rész, a melyben „Krisztus egy légio ördögöt űz ki“: „Mert ezt mondja vala néki: Eredj ki tisztátalan lélek az emberből. És megkérde őtet: Kitsoda néked neved? És felele, mondván: *Légio nekem nevem*: mert sokan vagyunk“. (8. 9. vers.) — A másik Lukács ev. VIII. rész, a melyben „ördögös* megszabadíttatik“: „Megkérde pedig őtet Jézus, ezt mondván: Kitsoda néked neved? És ő monda: *Légio*; mert sok ördögök mentek vala abba bé“. (30. vers.) A bibliaidézettel Arany találoan jellemzi a civilisatio e nagyszámú és kegyetlen apró ördögeit. Megjegyzem, hogy ez a bibliai vonatkozás kikerülte dr. Pollák Miksa figyelmét, a ki „Arany János és a Biblia“ című jeles könyvében (1904) ugyancsak aprólékos gondnal mutatta ki a Szentírás hatását Arany Jánosra.

Szipoly a régiségben mindig csak a méheknek ártó molypille, mézmoly volt, a MTsz. Erdélyből ugyanilyen jelentésben közli. Ma a köznyelv a *szipoly* szót s a belőle képzett igét (*ki*)-*szipolyozni* az *uzsorás* fogalmával kapcsolta össze. Úgy látszik, a szónak *szi*, *szip* töve miatt a régiséget s a népnyelvet nem ösmerő köznyelv a *szipoly* szót *piócza* értelmében vette, ez pedig az *uzsorás* szokott jelzője. Az átmenetet, azaz a szónak ilyesféle értelmezését már Vörösmarty Kincskeresők (1832) című színművében találjuk; a IV. felvonásban Vári így szól Harishoz: „Hah, vén *szipoly*, te ismét a kulacs szájjával csókolódál?“ Itt már aligha a *mézmoly* jelentésű *szipoly* szolgál képül, hanem inkább a szívó *piócza*, *nadály*, a melyhez hasonlóan esüng Haris a kulacs száján. *Piócza* értelmében először a Jelenkor (1833:661) használja: „A' Carlo Alberto [hajó], melly Marseillebe befutott... azt nyilatkoztatá ki, hogy ő sept. 15. 19 hordó nadállal (*piócza* v. *vérszipoly*) indult ki Civita-Vecchia felé“. *Uzсорás* értelemben tudommal először Jókai Rab Ráby-jában kerül elő (1870,

* Nem pedig *ördögös*, a hogyan — ki tudja miért — manap széltiben ejtik és írják.

II. 52.). A mai köznyelvben egészen közönséges a *vén szipoly*, *vén uzsorás* jelentésében; igéje is közismeretes: *kiszipolyozni valakit*: uzsorával kifosztani; *kiszipolyozni a földet*: rablógazdaságot űzni rajta. (Vö. NyUSz.) Talán akad még több irodalmi és néprajzi adat is mind a két jelentésre.

A Családi kör-höz. Ismeretes Arany János Családi körében az a jelenet, mikor:

Béna harczfi lép be, sok jó estét kíván :
„Isten áldja meg a kendtek ételét is,
(Így végezi a szót), meg az *emberét* is.“
Köszöni a gazda : „Része legyen benne . . .“

Arany a csonka honvéd beköszöntésében s a gazda feleletében szorosán ragaszkodott azokhoz a formákhoz, melyeket Tiszán túl a nép megkövetel. A köszönésnek és fogadásának módja és szavai szintén megkövesednek és időtlen időkig változatlanul megmaradnak, úgy hogy vidékenként épp oly jellemző sajátságai a közbeszédnek, mint az egyes szavak. Hajdú-Nánáson ma is a következő módon indul meg a beszélgetés, ha a vendég étkezéskor lép a házba: „Jó napot adjon Isten! — Adjon Isten jó napot! — Az Isten áldja ételét, az *emberét* is. — Köszönjük szívesen, *része legyen benne*. — Köszönöm, nekem már járta.“ — Ezután kezdődik csak maga a beszélgetés. Az idézett sorokban tehát Arany a népies tisztességtudás eredeti formáit tartotta meg; az *emberét* szót ő maga húzta alá, mintegy jelezve a köszönésben a fokozást.

Egy füst alatt közlöm szintén Hajdú-Nánásról az ünnepnapok köszöntő legegyszerűbb és legszokottabb alakját: „Jó reggelt adjon Isten! — Adjon Isten jó reggelt! — Egységükre kívánom az écczakai nyugalomra, ha vót. — Köszönjük, vót reggelig. — Engedje meg a jó Isten, hogy több ilyen jeles ünnepnapokat érhesseken kigyelmetek, nem ilyen szomorút, örvendetesebbet; ezt is erővel, egésséggel, békességgel tölthessék el kigyelmetek, azt kívánom.“ Megjegyzem, a mint a két példán észre is vehetni, hogy a ki először köszön, ez az *adjon Isten*-t köszönésének mindig a végére teszi, a ki pedig fogadja, vele kezdi.

TOLNAI VILMOS.

Új tányi-szók. Az Alföldről küldték be. Egy zentai kosárkötő (Varga Lajos) mondta ezt: „*Fontányi* csak lessz a vesszónk, ha kevés eső lessz is“. Pajtása (Csikós Péter) meg ezt: „*Éltényi* kedvem sincs azóta, hogy a feleségemmel így vagyok“. Hódmezővásárhelyi kubikosokkal beszélgetvén, tőlük hallotta s jegyezte föl a beküldő ezeket: „*Szakadtányi* esőbe' jöttünk ide, nem igen volt érdemes“. „*Buktányi* pálinka csak kijut reggelenként“. Vázsonyi Izidor tapoleczai (Zala m.) gyűjteményében találom a következő példát: „Csak szerezz meg, még nem *nyomtányi* (ha lisztet mér, hogy még nem elég)“.

LEHR ALBERT.

Orbán. Melich János a MNy. III:85. lapján egészen elfogadható magyarázatát adja e szónak. Pótlásul csak azt akarom még megjegyezni, hogy e betegségnévnek szent Orbán névével való összefüggését SCHMELLER, *Bayerisches Wörterbuch* 138. is megerősíti. Itt ugyanis Urban szó alatt ezt olvassuk: „St. Urbans Plage, der Rausch; auch hitziges Fieber, Podagra“. Nincs tehát kizárva, hogy a bajor-osztrák nyelvterületnek szlávval érintkező részei

valamelyikén, legvalószínűbben a szlovénna határos vidéken, az „Urbans Plage“ v. „U. Feuer“ a Sz. Antal tűzével analog értelemben is használatos még máig is, vagy legalább használatos volt akkor, a midőn a szlovének a németektől és kevéssel utóbb mi a szlovénektől ezt a betegségnevet átvettük.

KATONA LAJOS.

Csicsóka és zsiók. A hódmezővásárhelyi tájszókón vitatkozó Erdős János és Csokán Pál nem tudnak megegyezni azon, hogy emberi táplálék-e a *csicsóka* és *zsiók*, *zsióka*, vagy sem? Ez utóbbiról nem nyilatkozhatom határozottan, de hogy mi gyerekkoromban vígan ettük a csicsókát és hogy Debreczenben és vidékén a gyermekeknek ma is kedves csemegéjük, az bizonyos. Hajdúszoboszlón a mi kertünkben is termett.

Megjegyzendő, hogy Diószegi-Fazekas *Helianthus tuberosus*nak (és nem *Tuberosus*) nevezi a csicsókát; a *zsiókot* vagy *zsiókát* nem találom a Debreczeni Fűvészkönyvben, ellenben *Lythrum* alatt, a melynek egyik faja volna Csokán szerint a *zsiók*, *fűzényt* említ, még pedig háromfélét, t. i. *Salicaria*, *virgatum*, *hyssopifolium* nevűt. *Lythrum palustris* a Debreczeni Fűvészkönyv nem ismer, de azt hiszem, ha ismerné, sem úgy nevezné, hanem: *palustre*-nek. Valószínűnek tartom, hogy a mi a *zsiók* ehetőségét illeti, itt is Erdősnek lehet igaza, mert Borbás szerint a fűzénynek, ennek a kertben is termesztett *fűzlevelű* fűnek orvosságul használták a gyökerét.

KARDOS ALBERT.

Sajog. Lehr Albert e folyóirat legutóbbi számában érdekes és értékes népnyelvi adalékokat közölt a „csillog“ jelentésű *sajog* igéhez; czikkét ezzel a kérdéssel végzi: „Mi köti össze a két *sajog* igét? egyeredetűek-e? Erre nem tudok felelni“.

Én azt hiszem, csakugyan egyeredetűek, s a két *sajog*-on kívül a *sajdít* (*sejdt*, *sejt*) is ugyanazon tőnek hajtása.

1. *Sajog* „csillog“. A Peer-codexből és Molnár Albert De summo bono-jából idézett két régi példához még hozzávehetjük harmadikul a Gyöngyösi Szótártörödének érdekes adatát: *Choruscus fulgidus: Salgo fenies*. Bátran idevonhatjuk továbbá a *Salgó* helyneveket (Nyitra, Sáros és Nógrád megyében), s a székely *Sajgó* személynévet is (vö. *Saigo Márton*, 1602-ből, SzékelyOkl. V. 221; vö. OklSz.).

2. *Sajog* „schmerzen, brennen“. A NySz. legrégibb (és egyetlen) adata PPB.-ből való (1767!): „*sajogni*: subdolere, heimliche schmerzen leiden“.

A MTsz. szerint *sajdít*: sajgást érez, *fájdít*; *sajdol*: *fájdít*(ja valamijét); *meg-sajdul*: *sajogni* kezd; *sajog* (Göcsejben *saog*, Szatmár vid. *zsajjog*): *fájdít*, pl. *sajogja* a lábát.

3. *Sajdít* „animadverto, conspicor, cerno“. Régi alakjai: *saldeit* Peer-cod. 75; *saldit* RMK. 3:334; Bornemisszánál többször; *sáldit* Soós, Post. 439, vö. NySz. *Meg-sajdít*: *gewahr werden*, *vernehmen*.

Ide tartozik még: *sajgat*: „Ebben a szóban neminémű el-rejtett titkot *sajgatnak* lenni“, Geleji, Titk. 29; *Sajgatja*: valamennyire érezi. „*Sajgatták* még azok is, hogy van Isten“. SzD.-ből Kreszn. *Sajgadoz*: „ahnen“, Nyilas Istvánnál, 1617-ben. *Sajdosan érzi*: „ahnen“, Vajda Sámuelből (1772) Kreszn. Az újabb nyelvben járatos *sejdit*-re a NySz. legrégibb és egyetlen példája Mikesből való. *Sejt* először SzD.-nál: *sejteni*: *sejditteni*, *sajdittani*, észre venni. „*Meg-sejtette a nyulat*.“ Vö. NyUSz. *Sajdít* eredetileg kétségkívül csak a látásra

vonatkozott (vö. az e fajta példákat: „*thawol nylasth saldeita zent Antal*“, Peer-codex, 75; „*megsajdított bennünket a tulsó partról*“ Lehr A., Toldi, 449; „*sejdit e* (t. i. a vak ló) *mégis valamit*“, MTsz.), s ebből fejlődött mai „*ahnen*“ jelentése (vö. a lat. *suspicio* „glauben, vermuthen“ < *specio* „sehen“).

Mind a három csoportban felsorolt szavak már most véleményem szerint egy **saj-* (< **saly-* < **sal-*) „vibrare, tremulare“ jelentésű tö sarjadékai. A felvett hármas jelentésfejlődés („*zittern*“ > „*schimmern*“; „*zittern*“ > „*schmerzen, brennen*“; „*zittern*“ > „*ahnen, vermuthen*“) lélektani szempontból annyira természetes, hogy bármely nyelvből idézhetnénk rá példákat. A latin *coruscare* eredeti jelentése „*zittern, schnell hin und her schwingen*“ (vö. „*Gradivus telum coruscans*“). „*Sibilant* (t. i. a kígyók) *linguasque coruscant*“ Verg.), majd ebből „*schimmern, flimmern, blinken*“ (vö. a Gyöngy. Szót.-ból idézett adatot). Eppen ilyen természetes átvitelrel jelentheti a *sajgás* a vibráló fájdalmat is (analóg jelentésfejlődések pl. *hasogat, szúr a fejében* a lat. *dolere* „schmerz empfinden“, a „*behauen, spalten*“ jelentésű **del-*, **dēl-* töből). A „*zittern*“ > „*vor den augen zittern, etwas unklar sehen*“ > „*vermuthen, ahnen*“ jelentésfejlődésnek szakasztott párját idézhetünk a magyarból is: *rémül* a régiségben „*remeg, reszket*“, de *rémlik* = „*es dünckt mir, es däucht mir*“. Világos példája ez egyszersmind annak is, hogy együgyűn az érzéki folyamatra vonatkozó szó hogy válhatik két különböző lelki állapot vagy folyamat jelölőjévé is (*remeg* > *rémül, rémlik*).

A mi a felvett *saly-* [? < **sal-*] „*virbrare*“ tö további rokonságát illeti, a Budenztól (MUSz.) és Munkácsitól (NyK. 25:271) felsorolt rokonnnyelvi alakok közül csak az északi osztják *süli-* „*glänzen, schimmern*“ tartozhatik ide. Különválasztandó tőle a vogul *sali, seli* „*blitzen, glänzen*“ (= votj. *čil* „*glänzend, schimmern*“, cser. *čolyož-* „*glänzen*“ etc. vö. Setälä, FUF. 2:239), valamint az osztják *suttam, suldam* „*szikra*“ is (Karjalainen, 125), a melyet Ahlqvist és Patkanov helytelenül közel jésített *š-szel* (*sultim, šuttam*).

Igy is fel kellene tennünk, hogy az osztj. *süli-* „*glänzen*“ jelentése eredetibb „*zittern*“-ből származik.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

= *csilim*

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

II.

Mozgékony. Bachich Józsefnél (Tudományok véleje, 1821. 137. l.) *mozdékony* alakban.

Mutatvány. „Hallgatok a’ Baltikum Tenger melléki Jászookról és a’ győztesek miatt adatott Philistaeás *mutatványokról*.“ Horvát István: Rajzolatok 107. (1825.) Vö. NyUSz.

Nemzetőr. „A’ *nemzet-őri* forma-ruha viselése meg van tiltva.“ Erdélyi Híradó 1832. 1:202. — „A’ *nemzet őrk* el vannak oszlatva“, u. o. 251. l. U. e. lapon néhány sorral előbb *nemzeti ör* is. Vö. NyUSz.

Nép képviselő. „Capodistrias Augustin ellen lévő *nép képviselők* Megarába egybe gyűltek. Erd. Híradó 1832. 1:208. Vö. NyUSz.

Névmás. Szilasy János 1827. (Neveléstudom. I:297.)

Növény. NyUSz. szerint Molnár János növénynek nevezte. Dugonics növény-re változtatta. Vö. a következőkkel: „Ez (t. i. Isten) ragyog a' gyönyörűn-festett *Növötényi* Világban.” Magyar Museum II:38. (1792.)

Nyelvszokás. „Hogy esmérje meg egynek e' sokféleséget (olv. -gét) a' tudós, ki bé nintsen avatva a' közönséges *nyelvszokásnak* minden ágazataiba?” Horvát István: Rajzolatok 74. (1825.)

Ostrom-állapot. „4 megyék *ostrom állapotjában* lenni hirdettetnek.” Erd. Híradó 1832. 1:402.; u. o. 420. 1.: Ó Páris városának *ostrom állapotba* tételése ellen... protestál.” NyUSz. 1851. (Ball.)

Önbizodalom. Széchenyi I. és Andrássy György Jelentése a budapesti Hidegyesülethez (1833.) 10. l.

Pötty: punctum. Tari Pál Theoriája (1800.) 27. (szójegyz.) Vö. NyUSz. *petty* a.

Rajzón. Bachich József 1821. (Tudományok veleje, 160. l. „*Rajz-on* [így!] (Németessen plajbász).“

Rákfene. „Nem ritka ez [a sült mirigy] a' szüzességben maradt öreg leányoknál, melyet sokszor méh, 's egyszersmind tsets *rákfene* szokott bé-fejezni.” Zsöldos János: Aszszony orvos (1802.) 100., s a könyv végéhez csatolt szójegyzékben: *rák fene*: cancer. Vö. NyUSz.

Rémlátás, Szontagh Gusztáv 1843 (Propyl. az előszóban).

Részvétlenség. „Csak ez utóbbi esetben távoznék-el a' szoros *részvétlenségtől* (neutralitástól).“ Erd. Híradó 1832. 2:39. Vö. NyUSz. Már előbb is: 1832. 1:179.

Sajátos. „Angliának a' nekie *sajátos* erkölcsi, 's physikai helyheztetésnél fogva... csak távol érdekessége van Rómában.” Erdélyi Híradó 1832. 2:267. Vö. NyUSz. *sajátság* a.

Sajtóbűn. „Amaz egyesület egy itt élő írónak azt a' summát, melynek megfizetésére ő *sajtóbűn* miatt... büntettetett, kifizette.” Erd. Híradó 1832., 2:5. Vö. NyUSz. és MNy. 3:326.: *sajtóvétség*.

Szegédeszköz. „A finom válogatású könyvek... az oskola rövid letzkéinél foganatosabb *segédeszközök* valának esméreteinek... kifejezésekre.” Horvát István: Rajzolatok (1825.) V—VI. l. Vö. NyUSz.

Sortüz. „Midőn egy puska lövésnyire közeledénk az ellenséghez, egyszerre megnyitá ellenünk egész *sortüzét*.“ Jelenkor 1833. 485. l. Vö. NyUSz. Ball. (1864.)

Szengőz. „Nints veszedelmesebb másoknak-is, de kivált a' viselős Aszszonyoknak a' *szengőznél*. Zsöldos János: Aszszony-orvos 165. (1802.)

Színház, Bachich Józsefnél (1821.): *játszó-szín-ház*. (Tudományok veleje 314. l.)

Szobaasszony. „Nays marquisenának és *szobaasszonyának*... elfogatása összefüggésben van a' királyi könyvtárt [így!] meglopással.” Erd. Híradó 1832. 1:133.

Szinlelni. „... a nagy mesterség tsak a *szinlelésben* áll, és gondolatnak titkos rejtésiben.” Trenk: Maczedóniai Vitéz (ford. Latzkovits János 1790.) 21. l.; u. o. 40. l.: „Az okos... *szinlelt* Uraságot meg veti magában”; u. o. 54. l.; *szinlelés*. Vö. NyUSz. (Fog. 1836.)

Tájkép. Maradtak... mostanáig is imitt amott olszört természetes *tájképek*. Tud. Gyűjt. 1825. I:76. NyUSz. 1834.

Tátongani. „Halálos örvény *Tátong* alatta.” Aurora 1822: 218. l. Kisfaludy Károly „Élet és phantasia” cz. versében. Vö. NyUSz.

Tenyésznedv. „A' *tenyésznedv* nem mehet a' maga helyére.”

Zsöldos János: Aszszony orvos (1802.) 138. (146. 150., s ugyanott a szótárban tenyésznedv: semen.) Vö. NyUSz. *tenyész* a.

Térkép. „Az eredeti *térképek* (Brouilon) mind vászonra húzva... kétszeres tiszta másolatokban rajzoltassanak.“ *Értesítő* 1833., 13. 1. febr. 2-iki szám. (Az *Értesítő* a Jelenkor melléklete.) Vö. NyUSz., mely Helmezynek tulajdonítja.

Tetszetőség [így!], Tud. Gyűjt. 1825. IV:90.

Tiszteletjutalom. „Érdemlett *tiszteletjutalma*... a' fordítónak megelégedhetésére küldetik kezéhez.“ Erdélyi Híradó 1832. I. 194—5. Vö. NyUSz. *tiszteletdíj* a.

Törvényszakasz. Sándor István: Sokféle IX:104. 1808.

Túlnépesedés. „Megemlítettik a' *túlnépesedés*.“ Figyelmező 1837. 1:197. Vö. NyUSz. *túlnépes*.

Tüdőveszés (a tüdővész régebbi neve), Zsöldos János: Aszszony orvos (1802.) 32. 1.

Választmány. „Vármegyebéli Tudományos *Választmány* vagy Biztosság felállítására néző Javallat.“ Tud. Gyűjt. 1825. VI:123. Vö. NyUSz.

Védfal. „Midőn a' Városnak *véd falairól* a' tűznek óltására bé tudolna az óltalmazó nép, azon a' részin a' Városnak, a' hol a' hasadott *véd falak* könnyebb útát engedtek, bé-rohannak a' Magyarok.“ Szekér Joákim: Magyarok Eredete I. 185. (1791.) Vö. NyUSz. Tsz. (1835.)

Vérfürdő. „A mi maradékink... Bertalan és Sitzilii *vér fördőket* az Istennek tiszteletire... ismét újra nem fognak tenni, 's készíteni.“ Trenk: Macedóniai Vitéz (ford. Iatkovits János 1790.) 58. 1. jegyzet. Vö. NyUSz. Sándor I. 1808.

Vérkeringés. „A' szomorúság, az ijedés... a' *vérkerengést* háborítja.“ Zsöldos János: Aszszony orvos (1802.) 61., u. o. 68., 1. *vérforgás* is.

Verőér. „Meg-telnek a' méhnek tekervényes *verőerei*.“ Zsöldos János: Aszszony orvos (1802.) 53. s a függelékül adott szótárban: *verő ér*: arteria. Vö. NyUSz.

Versenydíj. [A tőke] „Kamatjából évenként több rendű *versenydíjak* járnak ki a' pesti téren.“ Erdélyi Híradó 2:3. (1832.)

Versezet. „*Versezetünknek* e' nemt a' Napkeletiektől vevénk.“ Erdélyi Múzeum (1815.) II:124. jegyzet Kazinczynál. Itt versezet a. m. verselés. Vö. NyUSz. *versezni* a.

Versmérték. „Nem ismert a' legelső Költő semmiféle *versmértéket*.“ Erdélyi Múzeum II:128. (1815.) *Döbrenteinél*. Vö. NyUSz. 1. még versmértéket Tud. Gyűjt. 1825. III:66.

Versnem. „A' nagy Ráday... gyakorlotta magát e' *versnemben*.“ Erdélyi Múzeum (1815.) II:125—26. Kazinczynál. NyUSz.-ban nincs.

Virányos. „literaturánk 's tudományos művelődésünk *virányos* mezején is buzgó törekvését mutathatja ki.“ Erdélyi Híradó 1832. 2:187. Vö. NyUSz.

Visszabájni. „... *visszabájolod* Eltűnt korom' szebb álmait felettem.“ Erdélyi Múzeum I:149. (1814.), Szemere Pál szonettjében. Vö. NyUSz. *bájol* a.

Visszahatni. „Az izgatás által már annyira ment a' test, hogy kezd az izgattatásra *vissza hatni*.“ Zsöldos János: Aszszony orvos (1802.) 17. előbesz., u. o. a függelék-szótárban: *vissza hatok*: reago; *visszahatás* u. o. 371. 1. Vö. NyUSz.

Visszavarázsol. Széchenyi I. és Andrássy György Jelentése a budapesti Hídegylethez (1833.) 10. l.

Vonzat-rohn: linea attractionis, Tari Pál Theoriája (1800.) 28. (szójegyz.) Vö. NyUSz. *vonzat a.*

Vonzódás. „Van azt tartom... *Vonzódások* minden Tsillagoknak egy más erányt 's aránt.“ Tari Pál Theoriája (1800.) 21. Vö. NyUSz.

PUTNOKY IMRE.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Mondattani régiségek.

A debreczeni ref. főiskola és a tiszántúli egyházkerület levéltárából sok jegyzőkönyvet és más kéziratot használván, a jellemzőbb és becsebb mondattani s egyéb régiségeket kijegyeztem. A gyűjtött, de még betűrendbe nem szedett mondattani régiségekből egy kisebb részletet közlök az alábbiakban. A kifejezések és mondatok mellé tett évszám az egyházkerület jegyzőkönyvének az évszámát, a többi jelzés a kollégium kéziratárának könyvtári jelzéseit jelenti.

„*Arra ment végre a deputatio*“ = abban állapotodott meg és arra szánta el magát. (1792.)

„*Allattya.*“ A tatárkámhivatta békesség tractára, erősen állattya.“ (R. 473. sz. a. szatmári csizmadia czéh protocollumából. 1660.)

„*Alkalmatlan és ajánl.*“ De hogy alkalmatlan emlékezetbe ne legyen (talán = hogy meg ne sértsük ezzel a hírrel), a német vátig ajánlja magát, hogy stb.“ (= váltig igéri, hogy). (R. 473. sz. Orosz Pál levele Chernel Pálhoz. 1670 körül.)

„*Beleereskedett a deputatio a dologba*“ = a dolog tárgyalásába belement. (1791.)

„*Bujdosóban van a fia most miatta*“ = bujdosik. (R. 473. I. Rákóczy György levele 1640.)

„*A tatárok Erdély felől megjöven, mind Kállóig benyargaltak*“ = benyomultak. (R. 473. A szatmári csizmadia czéh protocolluma. 1658.)

„*Amitásba csábították, hazugsággal tartják a kicsalt urakat.*“ (R. 473. sz. a szatmári csizmadia czéh protocollumából. 1660.)

„*Meg kell tudni, miben van a dolog*“ = milyen állapotban van az ügy. (1791.)

„*Lábai kezdven dagadozni.*“ (R. 473. I. Rákóczi György levele. 1640.)

„*Nem kívánom pedig, hogy derekas* (= előkelő) rabot adjon kegyelmetek, hanem közkatonaért közkatónát.“ (R. 473. Gombos Imre lovas óbester levele.) 1685.

„*Azt értette, hogy jönnek a deputatusok*“ = arról értesült (1791.)

„*Beleelegyítette magát a dologba*“ = beleavatkozott. (1791.)

„*Ezen szerént cselekedett*“ = így cselekedett. (1791.)

„*Nincs róla sehol emlékezet*“ : nem említik sehol. (1791.)

„*Hasonló értelemben voltak társai is*“ = vele egy véleményen voltak. (1792.)

„*Előddedi eklézsia volt az*“ = ősrégi egyház. (1791.)

„*Elfogták* a paptól a vetést“ = elvették. (1792.)

„Adják a predikátorok az eránt *értelmeket!*“ = adjanak véleményt arról, hogy stb. (1792.)

„Az Istenben *elnyugodott*“ = meghalt. (R. 473. I. Rákóczi György levele 1640 körül.)

„*Együtt* is, másutt is tanult“ = egyik helyen is, másik helyen is. (U. o.)

„A tatárok kijövén Erdély felől, az Érmejjékét mind *elrablották* és elégették.“ (R. 473. a szatmári csizmadia czéh prot. 1658.)

„Az alatt az *fekszik*, hogy stb.“ = az a rejtett célja van. (1816.)

„*Füstbe* hajtja a költséget“ = elpocsékolja a pénzt. (1828.)

„Csauz jött, ki az *futott* (= menekült) atyafiakat kívánta.“ (R. 473. 1670 gr. Teleki Mihály levele Chernel Pálhoz.)

„Kérve kérem szeretettel, ne *fogyatkoztasson* meg abban“ = ne okozzon nekem kárt azzal. (R. 473. Bay András levele Chernel Pálhoz 1695.)

„Csak magokat az urakat értették azokon, *ingyen* sem (= s éppen nem) a papokat.“ (1791.)

„*Megindítja* a dolgot a királyi udvarnál“ = valami ügyet sürget a királyi udvarnál. (1791.)

Író = írnok. (1792.)

Időközlegvaló pap = időközi, ideiglenes. (1791.)

„*Igen* kérném, ha kegyelmed is eljöhethetne velem.“ (R. 472. sz. 1673-ból gr. Teleki Mihály Chernel Pálhoz.)

„Arra *igérte* magát, hogy stb.“ = arra kötelezte magát. (R. 473. sz. Sain Gyula levele Chernel Pálhoz 1684 körül.)

„Az igazgatás módját a deputatio *csinálja ki*“ = dolgozza ki. (1791.)

„Az esperestek az egyházmegye nevével *kezeket beadták* a püspöknek“ = az egyházmegye nevében kézzel kötelezték magokat. (1792.)

„Kisebbséggel esett az esperesti hivataltól lett *megkönnyebbítése*“ = kisebbségére lett, hogy az esperesi hivataltól megszabadították. (1793.)

„Közülakaratul kimondták“ = közmegegyezéssel. (1791.)

„Sok *künlődést* okoznak a consistoriumnak“ = sok kinlódást. (1817.)

„Senki *kételemtetésétől*, hanem földesuram bosszuságára, *magam rossz viseletlenségemtől* indítattván, földesuramat elárultam.“ (R. 473. sz. kézirat. Hriczik Péter kötelező levele. 1684.)

„A latint magyarra meg kell fordítani“ = lefordítani. (1792.)

„A voksok többségével *megállítottuk*“ = megállapítottuk. (1791.)

„*Megmarad* abban állhatatosan“ = a mellett marad. (1791.)

„*Megesmerem*, hogy így esett a dolog“ = elismerem. (1792.)

„*Magamentő*“ levelet írt. (1791.)

„Éradonyba hivatala esett“ = meghívták papnak (1791.)

„*Rázogassa* meg a deputatio az ügyet“ = vizsgálja meg. (1791.)

„*Maga kinyilatkoztatása* szerént“ = saját nyilatkozata szerint. (1791.)

„Szölleit *megszedte* Prini Gábor“ = leszüretelte. (R. 473a. sz. kézirat. Lorántffy Mihály levele 1640 körül.)

„Az ország *meghajlott* Barcsai Ákoshoz“ = pártjára állott, meghódolt. (R. 473. sz. kézirat. 1660.)

„A minemű kendőt látok, hogy olyan mosdót ne tőcsek, el nem mulathatom.“ (R. 473. 1711-ben Gyulai János levele.)

- „Bezzeg megesett nekem“ = megjártam. (R. 473. Fáy János levele. 1758.)
- „A püspök *nevével* írni kell“ = a püspök nevében. (1791.)
- „Meg kell vizsgálni, hogy bűnössége *nyilvánban* kitessek“ = világosabban. (1792.)
- „Az egyházkerület *nevével* meg kell köszönni“ = nevében. (1793.)
- „Ilyen *okokra* nézve mondja“ = következő okokból. (1791.)
- „Maga *oktából* tette“ = maga akaratából. (1792.)
- „*Ottan-ottan* elment“ = néha. (1791.)
- „Az atyafiak rabságának könnyebbedését igen *örülöm*.“ (R. 473. dr. Teleki Mihály levele Chernel Pálhoz. (1791.)
- „*Próbákat* mutatott“ = okmányokat mutatott. (1792.)
- „*Vitte a pennát*“ = vezette a jegyzőkönyvet. (1795.)
- „*Részek* voltak a választásban“: résztvettek. (1791.)
- „Ahhoz az uraknak semmi *szószólója* nincsen“ = semmi hozzá-
szólási joga nincs. (1791.)
- „Mindnyájok *nevével* magokat a superintendentia akaratának *ellene* *szegezték*.“ (1792.)
- „*Teljességgel* nem találta azokat“ = egyáltalában nem. (1791.)
- „A törvényszék *tekintetének* megsértése“ = tekintélyének meg-
sértése. (1792.)
- „Tanult külső egyetemeken és mikor annyira való *tanuságát* esmer-
te, hazajött.“ (R. 473a. I. Rákóczi György levele. 1640.)
- „*Történetből* meg ütvén egy czéhbéli mestert“ = véletlenül
(R. 473a. 1680.)
- „Ha a katonák fűvet nem találtak, az *tavasza* (= tavaszi
vetésre) bocsátották lovaikat.“ (R. 473. Ócsvári Ferencz levele 1670.)
- „Ha arannyal nyomtatott gratiát küldenének is, nem mennek,
mert azok szabadságokat *tölték fel*“ = elhatározták, hogy nem nyug-
szanak, míg szabadok nem lesznek. (R. 473. sz. 1672-ből, a bujdosók
irataiból).
- „A ki gazda, *takarodásnak idején* (= takaráskor) dolgához lát.“
(R. 483. sz. Bay András levele. 1695.)
- „Sok kérdés és hosszas mutatók után magát meggyőzőtetni
engedte.“ (Sok unszolás után.) (1792.)
- Zenebonás* idő: háborús világ. (R. 473. Hriczik Péter kötelező
levele. 1684.)
- Végezés* = határozat. (1790 után mintegy 14 évig mindig így.)
- „Arra a *végre* adta a pénzt“ = arra a célra. (1791.)
- „Menjenek *végére* a dolognak“ = járjanak utána. (1792.)
- „Mi bíró, polgármester és az egész pozsonyi tanács, *valljuk*
ezen levelünkkel“ = bizonyítjuk. (R. 473a. 1600-ból.)
- „*Viszontag* Nagyságod adott“ = viszont. (R. 473a. Lorántffy
Mihály levele 1640 körül.)

DR. BARCSA JÁNOS.

II.

Régi magyar gyógyszernevek.

*Buboliskó. Az mezőn termő
zöl sül fű tővének soc buboliskoi
vadás. (Mel: Herb. 11.) A NySz.
Meliusnak ezen helyzetét idézve,
kérdőjelet tesz a bubolisko után

s az idézetet a *Bubulicska* cím-
szó alatt közli, mely utóbbinak
értelme: cicutaria (PPBl.), schier-
lingkraut. (PPB.) Minthogy a süly-
fűnek (*Arum maculatum* L.) tők-é

jén (rhizomáján) valóban apró gumók vannak, kétségtelen, hogy a szó ugyanazt jelenti, mint a némely helyen ma is használatos *bibiricskó* vagy *bubulyicska* (burgonya, TSz.), vagyis általában: *gumó*. V. ö. *Mogyoró-saláta*.

Bubulyicska: lásd *Mogyoró-saláta*.

*Bubuicska vagy *Bösövény*: *cuminum aquaticum*, *phellandrium aquaticum*, *cicuta palustris tenuifolia*. (Molnár, 347; Csapó 45.)

*Bucskó (bwtskoro). A sebek gyógyítására ajánlja egy XVI. századbeli orvosi jegyzet. (Lásd Győri Füzetek I. 88.) Valószínűleg a mai somkóró v. dutkóró. (Melilotus offic. L.)

*Bujdosó csallán, fekete peszerce, fekete pemetfü (Csapó, 221.). Mai neve: *Ballota nigra* L.

Bujdosó mák: lásd *Büdös mák*.

*Burecs: ugorkaszagú fű, borágó; *borrago officinalis*. (Csapó 27; Veszelszki 106.)

*Buvákfü: *bupleurum rotundifolium*. (Veszelszki 342.)

*Búzaszem = árpaszem. L. ezt.

*Büziók. (Veszelszki 89.) Lásd *Büziók*.

*Buzogányfű: kákabot, baka. (Csapó 48.) Mai botanikai neve: *Typha latifolia*, *angustifolia* L. V. ö. *kákóbot*.

*Buzsarózsa. Pionye wlgó *busia Rosa granum valet contra caducum Morbum*. (A XVI. századból.) Győri tört. rég. füzetek I. 89.

*Büdös cseresznye, *büdösfa*, fekete égerfa. (Veszelszki 41.) Mai neve: *kutya benge*; *Rhamnus frangula* L.

*Büdösfa: lásd *Büdös cseresznye*; továbbá az aranyeső zanót (*Cytisus laburnum* L.) is (Veszelszki 52.).

*Büdöske, orosz virág, *büdös szegfű*. (Csapó 252.) Mai neve: *Tagetes patulus* L. „Ezen fűnek nagyobb nemét *Kassai rosának* nevezik némelyek; a kisebbiket pedig *Büdöskének* hívják; de az

Eb-kaport-is *büdöskének* nevezik“. (Csapó, u. o.) *Ebkapor*: mai nevén nehézszagú pipitér; *Anthemis cotula* L.

*Büdös mák: vad mák, vörös mák, bujdosó mák. (Csapó 174.) Mai neve: *pipacs*; *Papaver rhoeas* L.

*Büdös márvány: *lapis suillus*. (Mátyus: IV. VIII. lap.) Jourdan I. 379. szerint: *Lapis suillus s. porcinus*, *Carbonas calcicum bituminatum*, *Schweinstein*, *Pierre de porc*. Ein stein von dichtem Gefüge, meist grau oder schwärzlich, welcher, wenn man ihn reibt, einen Geruch nach Schwefelwasserstoff verbreitet. Eine Art von Bezoar führt auch diesen Namen.

*Büziók: *basilikom*; *Ocimum basilicum* L. A *basilikum*, vagy jó büzről büziók. (Mátyus: IV. 465.) U. o. lejjebb az *Ocimum minimum* L.-t *bécsi* v. *olasz büziók*-nak nevezi.

Csába íre: *Chába üröm*, *dinnye-szagú fű*, *isten-szakáll-fű*; *pimpinella sanguisorba major et minor* (Csapó 51.). Mai neve: *Sanguisorba officinalis* L.; de a *Sanguisorba polygama* (W. et K.) Garcke-t és a *Pimpinella saxifraga* L.-t is nevezték így. A név eredetét következőleg magyarázza Csapó: „*Chába*, Magyar régi Királya Attila Királynak Honorius Császár Leányától született kisebbik Fia, édes Attyának halála után, midőn az ő két Testvérjeivel az Ország elosztása eránt meg-nem egyezhetett volna, és a' Magyarok is meg-nem akarának egyezni; Nagy hadakozás és kemény ütközet támadván közöttük az Országban, tizenöt ezer Magyar hadi ember mind egyik sebben esett; De ezen fűvel való kötöztetés és egyéb formában való orvosoltatás, által mindnyájan meg-épültenek, a' honnét ez okra nézve mind e' mai napig *Csába-Irének* hivatik, a' régi Magyarok pedig *Chába-Irének* nevezték,

mert Chába Király akkor maga maradt meg életben, a' fent nevezett Magyar sereggel."

Csap: végbélkúp és egyéb fajta suppositorium, péld. Suppos. vaginalis (l. Magyar Nyelv, 1908. 275.). A NySz. helytelenül azt mondja, hogy „clyster“, holott mindjárt utána PP. szótárából idézi azt, hogy „suppositorium“. Hogy valóban ez volt a jelentése, bizonyítja Bethl. Élet. I. 210: „a szorulást egyszer egy csap curálta“. Továbbá: „Weres hagimat meg hamzani es azt fa olaiban tenni... es azt chiap gianant az alfelben tolni, meg nilatkoztattia az aranos inakot.“ (Madács: Házi apatéka, i. h. III. 236.) Faragj egy szappan-csapot, dugd az seggiben. (Csiks.) A hasát kell elsőben-is meg-szabadítani tsapotskával. (PP. Pax 319.)

*Csapfű: lásd *Pérafű*.

*Csapóecset: mácsonya; dipsacus fullonum (Veszelszki 129.).

Császár-koronája virág: lásd *Koronavirág*.

*Császárszakáll: viola tricolor hortensis. (Veszelszki 254.)

*Császárvirág. (Csapó 296.) Mai neve: háromszínű ibolya; Viola tricolor L.

**Csáté, sáté*: sparganium (Veszelszki 134.).

*Csattantó: lásd *Puttyantó*.

*Csék = priapus, penis. *Reszelt*

szarvas-tsék: rasura priapi cervi; geraspelt hirsch-ruthe. *Reszelt bika-tsék*: rasura priapi tauri, geraspelt ohsen-ruthe. (Torkos, 13. lap.) V. ö. *Czethal-csék*.

Csengővirág: lásd *Likaslevelű fű*.

*Csepű-mag: lenmag? kendermag? Vedd az csöpűnek az magvát; használ. (Csiks. 221.)

*Cserecsény-(kék). Radicis herbe wlgo khekcherecheny contere cum arvina antiqua. (Köszvény ellen való orvosság egy XVI. századi följegyzésben. Győri tört. és rég. füzetek, I. 89.)

*Cserekomló: conyza Pannonica lanuginosa Matthioli. (Veszelszki 171.)

**Cserezsnye-szurok*: gummicerasorum; kerschen-baum-hartz. (1745. Torkos, 5. lap.) A körte-, cserezsnye-, barack- és mandolafák szárából s ágaiból kiszivárgó mézga.

Csergőfű: dictamnus albus, ezerjő. (Linzb. III. 2. 12. 1.)

Cserlevelű-fű: scordium. (Enyedi 71.)

*Cséve-cassia: cassia fistularis; fistel-cassien. (1745. Torkos, 4. lap.)

*Cséves csigák: entalia, seu fistulae marinae; purpur-schnecken. (Torkos, 15. lap.) Némely szerint a Dentalium entalis L. nevű földközi tengeri kagyló, mások szerint az Echinus tuskéi voltak. Az utóbbi a valószínűbb.

KÓSSA GYULA.

KÜLÖNFÉLÉK.

1. *Szily Kálmán*: *A magyar nyelvújítás szótára*. Második rész. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1908. Hat évvel ezelőtt, 1902 ben jelent meg a „Magyar nyelvújítás szótára“-nak első kötete. Hogy a tágabb értelemben vett nyelvújításnak, vagy a mi ezzel egy értelmű, az újabb magyar irodalmi nyelv megalakulásának ezer szálból összeszövődő történetét egy ember nem írhatja meg, hogy tehát a NyUSz.-nak első kiadása se teljes, se tökéletes nem lehet, az minden hozzáértő előtt világos volt. Jól tudta ezt a szerző is, hiszen az első rész előszavában „azt a reményét fejezte ki, hogy munkájának mégis nagy haszna lesz: t. i. új kutatásokra fog össztönnözni“.

Ebben a reményében nem is csalatkozott. Az utóbbi hat év alatt a NyUSz. nyomán — a mely már régi alakjában is nélkülözhetetlen forrás-

munka volt nyelvtörténeti kutatásaink közben — egész kis irodalom támadt, a mely irodalmi nyelvünk szókészletének eredetét kutatva, sok értékes, új anyagot hordott össze. A szerző maga is folytatta a gyűjtést (különösen Széchenyi munkáiból s Kossuth Pesti Hírlap-jából), úgy hogy a folyóiratokban elszórt, nehezen kezelhető, vagy kéziratossá gyűjtemények anyaga egy pár év alatt annyira felszaporodott, hogy pótkötet kiadása vált szükségessé.

Igy keletkezett az előttünk fekvő vaskos kötet, a mely (folytatólagos lapszámozással: 405—618. l.) 213 lapon dolgozza fel az utóbbi hat év kutatásának eredményét. A 619—662. lapokat a mindkét részre kiterjedő szójegyzék foglalja el, nagyban megkönnyítvén az első rész használatát is.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

2. *Horváth Cyrill: A Margit-legenda forrásai.* Különlenyomat a bpesti IV. ker. közs. főreálisk. 1907—08. évi Értesítőjéből, 85. l.

Szerző több ízben írt a Margit-legenda forrásairól (*Irod. Közl.* 16. — *Nyr.* 35. — *Akad. Ért.* 1907. — „Joh. Vercellensis és a magy. Margit-leg.”: *Nyelv- és Széptud. Ért.* 1908); eredményeit most egy jeles monografiában foglalta össze.

Ismeretti a Margit szenttéavatása érdekében megindított kanonizációs vizsgálatokat. Szempontunkból nevezetes a második (1276-i), melynek jegyzőkönyveit Bertholdus de Bosant szerkesztette. Az 1641. vizsgálat alkalmával Margit koporsójából e jegyzőkönyv előkerült, s másolatát megküldték a pápának. E másolatnak két későbbi másolatát Fraknói fedezte fel (l. Mon. Romana Episcopatus Vesprimiensis. I. Bpest, 1896.).

Az eddig ismert Margit-legendák két típusra vezethetők vissza. Az egyiknek egy még lappangó latin legenda az alapja, melynek azonban ismeretes egy Valter György-féle német fordítása (München, kir. könyvtár. XV. századi kézirat). E német legendát H. C. közli is egész terjedelmében. Kétségtelen biztossággal megállapítja, hogy a latin eredeti szerzője *Joh. Vercellensis*, ki, mint dominikánus rendfőnök, valószínűleg az első kanonizációs vizsgálat hírére jött Pestre s legendáját az első tanukihallgatások ismeretével 1275-ben, vagy 1276 első felében írta. Az ő művén alapszik a Petrus Ranzanus-féle legenda.

A másik típus képviselője Garinus de Giaco 1340-ben írt legendája, mely az 1276-i nyomozások jegyzőkönyveinek felhasználásával készült, s melynek két változata ismeretes.

E két típus tehát végeredményben a két első kanonizációs vizsgálat adatain alapszik. A magyar szöveg a kettő compilációja. És pedig úgy, hogy törzse a Vercellensis-féle latin szöveg (első kihallgatások), melybe alkalmas helyeken bele vannak szurkálva a második (1276-i) tanuvallomások adatai (Bosant); a szövegbe bele nem illesztett adatok pedig a végére, függelékszerűleg vannak odatéve.

Szerző közli a magyar szöveg s a két forrás párhuzamos helyeit. Igen kevés az a részlet, minek eredetije így ki ne derülne s még kevesebb, a mit a compilatornak tulajdoníthatni.

Horváth Cyrill tehát, az eddigi, jórészt csak a magyar szövegre támaszkodó okoskodások után, a legenda eredetisége kérdését alapos szövegkritikai egybevetések által végérvényesen megoldotta.

HORVÁTH JÁNOS.

3. *Beöthy-emlékkönyv.* Beöthy Zsolt születésének hatvanadik évfordulójára tanítványai, barátai és tisztelői emlékkönyvet adtak ki. A gazdag tartalmú kötet aesthetikai, irodalomtörténeti és paedagogiai tanulmányait mellőzve, csupán öt nyelvtudományi tárgyú értekezésről kívánunk röviden megemlékezni, a melyek tárgyuknál fogva a Magyar Nyelv olvasóit is közelről érdekelhetik.

Az általános nyelvtudomány körébe vágnak Balassa József és Rubinyi Mózes dolgozatai. *Balassa József* a nyelv és a gondolkodás viszonyát vizsgálja s a gyermek lelki fejlődésének megfigyelése alapján arra az eredményre jut, hogy a primitív vagy szemléleti gondolkodás megelőzi ugyan

a nyelv használatát, azonban a gondolkodás további fejlődése, különösen az elvont gondolkodás képessége csakis a hangos beszéd, vagy legalább az ezt tökéletesen pótló jelbeszéd segítségével lehetséges. *Rubinyi Mózes* „Nyelvestétika” című cikkében az egyéni nyelv tanulmányozásának fontosságát fejtegeti.

Gyomlay Gyula az „Átképzéletes előadás és az oratio obliqua Arany Toldijában” című cikkében megállapítja, hogy az antik és a magyar elbeszélő költészet előadása módja között szembeszökő különbség van: az antik elbeszélő valósággal *elbeszéli* a multba tartozó eseményeket és állapotokat, a magyar előadó pedig rendszerint közjük képzelettel magát s nem elbeszéli őket, hanem *figyelmezteti rájuk* szintén a multba képzelte közönységét. Különösen a magyar oratio obliquának nemesak lényeges és mellőzhetetlen kelléke és ismertető jele ez az átképzés, hanem a multba tartozó nyilatkozatokra nézve igen gyakran az oratio obliquának egyedüli jele is éppen az elbeszélő szempontjából való multnak meg nem jelélése, az időbeli álláspont-eltolódás.

Simonyi Zsigmond „Régi nyelvkincsek” címen azokról a szavakról ír, amelyek régi, XVI—XVII. századi irodalmunknak élő elemei voltak, azután feledésbe mentek, de száz évvel utóbb lelkes nyelvújítók — Baróti Szabó, Dugonics, Révai, Kazinczy, Csokonai, Verseghy, Arany, Hunfalvy, Szarvas stb. — műveiben új életre keltek.

Kertész Manó cikke („Nyelvünk műveltségtörténeti emlékei”) olyan kifejezések, szólás-mondások (földhöz ragadt szegény; kikidáltolt tolvaj; letette a negyvenet; büszke, mint a kit czéhvél temetnek) eredetét fejtegeti, a melyek XVI—XVII. századi szokásokban, intézményekben, jogszokásokban lelik magyarázatjukat.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

ROVÁS.

Még egyszer a testrészből képzett ül-ül ragos helyhatározók. Engedje meg a tekintetes szerkesztőség, hogy még egyszer felszólaljunk e kérdésben és most már a tekintetes szerkesztőségnek MNy. szept. füzetében (IV. 307—11) közzétett cikkére válaszolva, néhány megjegyzést tegyünk.

1. Azt a gyanúsítást, mintha nyilatkozatunk nem a *legjobb indulatból fakadt volna*, egyáltalán nem vesszük magunkra, mert bennünket a magyar nyelv iránti legjobb indulat, a mai népnyelv iránti féltő szeretet vezérelt lépésünkben.

2. Nézetünk szerint akkor jártunk volna el *tudománytalanul*, ha szó nélkül elfogadtuk volna a Lehr Albert idézte adatokat, holott erős kétséget éreztünk hitelességük felől. Descartes óta kételkedés nélkül nincs tudományosság. Nekünk tehát a tudományos kutatás elve parancsolta, hogy álljunk elő kétségünkkel és adjunk alkalmat újabb bizonyítékok és több tanú szerzésére.

3. A tekintetes szerkesztőség helytelenül idéz nyilatkozatunkból, mert nekünk eszünk ágában sem volt a testrészek nevéből formált *hol* és *hova* kérdésre felelő *ül-ül* ragos határozókat *mind* megtagadni, hanem csak azoknak megvoltát vontuk kétségbe, melyek Lehr Albertnek sokat emlegetett értekezésében olvashatók. Eppen azért kár volt ellenünk tanúkul állítani az *arczul-t* és *hátul-t*, a melyeket mindenki ismer.

4. Még kevésbé lett volna szabad a tekintetes szerkesztőségnek velünk szemben a régiségre és némi részben az újabb irodalmi nyelvre hivatkozni s e két helyről gyűjteni ellenünk bizonyító adatokat, mint azt a tekintetes szerkesztőség teszi a II. számú cso-

portban. Bocsanatot kérünk, így a kérdés ki van forgatva a maga mivoltából, mi sohasem mondtuk, hogy a régi s talán az újabb irodalmi nyelv is nem ismerné e határozókat, de mi csakis a mai népnyelvet jelöltük ki vitás területnek.

5. Az I. számú csoport hét pontjában közölt, a Nyelvtudományi társaság tagjai és gyűjtői által hónapok folyamán felkutatott adatokra is van megjegyzésünk. Először az, hogy a tekintetes szerkesztőségnek nem lett volna szabad a negatív válaszokat mellőznie, kivált ha azok nyelvészethez értő, a népnyelvvvel tudományosan foglalkozó emberektől származnak. Másodszor az, hogy a felsorolt adatok, melyeknek beküldői között legfőljebb egyet tarthatunk nyelvészeti képzettségűnek, talán meggyöngíthetik a mi kétségünket, de semmiesetre sem erősítik Lehr Albertnek azt az állítását, hogy a ki a nép nyelvében jártasabb, az tudja, hogy „alig van testrészt, melynek nevéből *ül-ül* ragos *hol* és *hova* kérdésre felelő határozókat ne képezne a nép.“ Íme a Nyelvtudományi Társaságnak — isten tudja — hány száz tagja és gyűjtője együttvéve sem bírt annyi példát felkutatni, a hányat Lehr Albert abban a vitatott felolvasásában felsorolt. Különben a Lehr-támasztotta kétségünk csak akkor fog teljesen eloszlani, ha a mostani adatok beküldői helyett — tisztesség, becsület adassék nekik egyenként s általában — a népnyelvnek olyan buvárlói, ismerői és művelői tesznek hangos tanúságot Lehr Albert példái mellett, a minők pl. Balassa József, Benedek Elek, Erdélyi Lajos, Gárdonyi Géza, Horger Antal, Rubinyi Mózes, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Tömörkény István és Vikár Béla.

Azon meggyőződésben, hogy felszólalásunkkal szolgálatot tettünk a magyar nyelv ügyének, kivált a mai népnyelv helyes ismeretének, egyúttal hálás köszönetünket jelentvén ki a tekintetes szerkesztőségnek azon nemeslelkűségéért, hogy nyilatkozatunkat, bár az aláírók nagy többsége nem tartozik a Nyelvtudományi Társaság tagjai sorába, kegyes volt e folyóiratban közölni, maradunk a tekintetes szerkesztőség iránt, Debreczenben, 1908 október havában, mély tisztelettel 1. Beczner Frigyes, reáliskolai tanár, 2. Halász Dénes, 3. dr. Csűrös Ferencz, 4. S. Szabó József, 5. dr. Gulyás István, 6. Oláh Gábor, ref. főgimnáziumi tanárok, 7. dr. Kardos Albert, reáliskolai tanár, 8. dr. Szeremley Béla, 9. Sinka Sándor, 10. dr. Nagy Zsigmond, ref. főgimnáziumi tanárok, 11. dr. Szűcs István, kegyesrendi főgimnáziumi tanár, 12.* dr. Matolcsy László, ref. felsőbb leányiskolai tanár.

* * *

Felelet a föntebbre. Közöltük a 12 debreczeni tanár úr újabb nyilatkozatát s megteszszük rá, amennyiben szükségesnek tartjuk, a magunk észrevételeit.

Bármely tudományos elméletben vagy föltevésben joga van bárkinek kételkedni, ha erre tudományos oka van. Ha azonban valaki azt mondja: „te azt írod, hogy ezt meg ezt a kifejezést a nép szájáról jegyezted le, de én nem hiszem, mert *én* nem hallottam s nem is fogom elhinni, a míg mások be nem bizonyítják“, az se nem tudományos, se nem descartesi kétkedés, hanem *a közlő*

* Az első nyilatkozat 14 aláírója közül kettő, névszerint Füssy József reálisk. és Molnár Kálmán kegyesr. gimn. tanár elköltöztek Debreczenből.

szavahihetőségének, írói hitelének kétségbe vonása, a mire pedig — már boocsássanak meg — *sem egy, sem tizen négy tanárnak sincs joga.*

Ha önök tudták, hogy a régi nyelv s az újabb írók közül a dunántúli Vörösmarty is használ efféle határozókat, nem foghatjuk fel, minő logikával tagadhatták mégis, hogy a mai népryelvben meg ne lehessenek, s hogy vonhatták kétségbe Lehr Albert adatainak megbízhatóságát, csupán azon az alapon, hogy „*mi nem hallottuk*“.

Ad p. 5. Gyűjtőink nem kevesebb mint huszonnégy testrészből sorolnak föl *ül-ül* ragos határozókat s Önök mégis azt mondják, hogy ez nem erősíti meg Lehr Albert állítását. Hát vajjon hány kellene, ha még ez sem elég!

A mi a Balassára, Simonyira, Szinnyeire stb. való hivatkozást illeti, csak annyit jegyzünk meg, hogy az e fajta kérdéseket tekintélyi érvekkel eldönteni nem lehet; a nép nyelvvel való tudományos foglalkozás nem jelenti azt, hogy az illető a népryelv egész anyagának is birtokában van. Abból pedig, hogy, teszem föl, Tömörkény vagy Gárdonyi nem hallott valami szót, nem következik, hogy az a szó a dunántúli, beregmegyei vagy mezőtúri, vagy akár a szegedi, akár az egri nép nyelvében meg ne lehetne. Meg vagyunk győződve, hogy a felsorolt urak, ha megkérdeznék őket, csak két-féle feleletet adnának; vagy azt, hogy: „*hallottam*“, vagy azt, hogy: „*nem hallottam, de azért semmi okom sincs a felhozott adatok hitelességében kételkednem*“. Ha Önök a kérdéses határozók meglétét még ezután is tagadni fogják, arról mi már csakugyan nem tehetünk. Higgyék, ne higgyék: a dolog érdemére nagyon mindegy.

S ezzel véget vetjük a tárgyaltalan vitának.

A SZERKESZTŐK.

NÉPRYELV.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

Himzik: 1. párzik (lúd, kacsa, galamb) (Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Tolna megye, FADD, SZTROKAY LAJOS); 2. himzik a kukoricza, midőn a fején a virágok előbújnak (Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS).

Hirgő: puliszkafőző fazék (Szolnok-Doboka m., Domokos, NÉMETH SÁNDOR).

Homáj: 1. felleg, nehéz, sötét felhő (Székelyföld, PAAL GYULA; Udvarhely m., MUZSNA, ÉHENNE KEMÉNYFI KATINKA); „*Jú a homály, harangozzék kied, István bá!*“ (Muzsna); 2. tiszta fehérszőrű (tehén) (Hódmezővásárhely, ACZÉL SÁNDOR); hamuszínű, világosszürke (ökör) (Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS); „színváltozat, szarvasmarhában, ha a magyar tehén vagy ökör szenyvesfehér szőrétől eltérőleg feje feltűnően fehér. Éppen ezért ökörnév is szokott lenni; emberre is

mondják, ha szemeszöre, szemöldöke igen szőke“ (Nyírábrány, NOVÁK BÉLA). Népdal is van, a melyben előfordul, lenező jelentéssel:

„*Micsoda falu ez, de homáj,
Micsoda legény ez, de számár!
Még azt kérde, hol lakom?
Győjjön velem, majd megmutatom.*“

Horogfa: 1. hosszúnyelű kampós bot, a melyre a vízmerítő korsót vagy vödört akasztják (olyan kútnál, a melyben a víz magasan van) (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Vas m., Körmen, CSITE KÁROLY); 2. a gémeskút ostorfája (a melyre a veder van erősítve) (Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN); 3. a széna- vagy szalmahúzó horog nyele (Hajdú m., BARCSAJÁNOS). *Hotytagos*: kótyagos, pityókás (Sopron m., PÁLI, NÉVTELEN).

Huja: pihenés (munka közben). *Mára*

már hujja! No hát emberek, hujja! (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Ó-Becse, ERDŐS JÁNOS; Hódmezővásárhely, ACZÉL SÁNDOR; Szabolcs m., Nyirábrány, NOVÁK MÁRTON); *egyhujába*: egyvégtébe (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Somogy m., Vése, SCHAFFER JENŐ). *Ezt a kis munkát elvégzem egyhujára!* (Szabolcs m., Nyirábrány, NOVÁK MÁRTON).

Húzázik: pihen (Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN).

Húzós: nehéz járású (út, igavonóknak, vagy azért, mert meredek, vagy mert homokos, süppedős, sáros) (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Vas m., Körmend, CSITE KÁROLY; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Somogy m., Vése, SCHAFFER JENŐ; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Hülevény: gyámoltalan, gyáva, élhetetlen (Tolna m., Fadd, SZTROKAY LAJOS).

Icsar: savanyú bor (Hernád völgye, SZEMKŐ ALADÁR).

Ide-odáz: ténfereg, kapkod, haboz (Tolna m., Fadd, SZTROKAY LAJOS); haboz (Kúnság, NÁSZAI ERZSÉBET).

Idomos: csinos, helyes (pl. fehérszép) (Zala m., Diszel, VÁZSONYI IZIDOR).

[*Idomtalán*] (*irgontalan*) Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; *irdontalan* Sajó-gömör, SZABÓ MÁRTON): idomtalán nagy.

Ijeszt: téstát nyújt, sodor. „*Ergye, édes lányom, ijeszd el azt a leves-téstát v. rétest*“ (Baranya m., Keszű, SOMSSICH SÁNDOR).

[*Ijeszteget*] (*jeszteget*, Maros-Vásárhely, PAAL GYULA): a téstát a lapitón gyúrás közben a laskasíritővel megveri.

Imbolyog alatta a föld: be van csipve (Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Győr m., Pinnyéd; GÖTTL MARISKA; Hajdúszoboszló, Hajdúhadház, H. FEKETE PÉTER).

Imely (*ímő*, Sopron m., Páli, NÉVTELEN): „marhabögoly“ jelentésben nem használják; csakis a szarvas-

marhákon november, december és január hónapokban jelentkező tyűktojás nagyságú — nem veszélyes — daganatot értik rajta. A bekötött marháknál a hizásnak indulás jelének tartják. Ha a daganatot márcziusban megnyomják, nyű-féle kukacok fordulnak ki belőle. (Páli, NÉVTELEN); „marhabögoly“ jelentésben nem használják (Maros-vásárhely, PAAL GYULA).

Iromba: 1. durva, goromba, faragatlan (Tolna m., Fadd, SZTROKAY LAJOS; Szakcs, MÁNYOK FERENCZ); 2. *iromba járású* ló: „olyan, rendesen kisebb termetű hátsó ló mely úgy van betanítva, hogy sebes ügetésben két bal lábával állandóan rövidebbet lépik, mint a két jobbal; menése így simább lesz s kevésbé rázó“ (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA).

Ironga: csont, melyen korcsolyáznak (Bihar m., Báránd, H. FEKETE PÉTER).

[*Iskála*] (*iskájha*, Baranya m., Kissasszonyfa, SOMSSICH SÁNDOR): létra. *Iszánkázik*: csúszkál a jégen (Hajdú-Böszörmény, Vekerd, Zsáka, BARCSA JÁNOS).

[*Iszontalan*]: nagy, hatalmas, rettenetes, rémítő. „*Egy iszontalan nab-bunkó vutót nálo*“ (Rábaköz, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Ivat: párizk (a hal) (Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE).

Ívik: puhul (a körte, ha leszdedve áll) (Sajógömör, SZABÓ MÁRTON).

[*Járdovány*]: egy szállófaj (Maros-Vásárhely, PAAL GYULA).

[*Jég*] (*gyeg*; *gyegel*, *gyeges*, *gyeget*, de: *gyiegre*, *gyiegtű*, *gyieghűő*, Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).

Jegy (*gyegy*) Veszprém m., Devecser, EHENNÉ KEMÉNYFI KATINKA): 1. jegykendő (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Abaúj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR; Mezőtúr, TURI MÉSZÁROS ISTVÁN; Hajdúszoboszló, H. FEKETE PÉTER; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA); 2. a jegykendő s a többi ajándék, a mit az eljegyzésnél a vőlegény meg a menyasszony egymásnak adnak (Sajógömör, SZABÓ MÁRTON).

Juttig való: elegendő (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA).

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

II.

Göcseji tájszók.

Ati: át, által; *átilabb*: üsd átilabb aszt a széget: beljebb, jobban keresztül.

Bencze: nyul.

Bozog: mozog.

Bujtérgyán: bojtortján.

Burhós: borult, beborult. [Vö. *burhos*: NySz.]

Buvalkodik: busul.

Csekmét: sűrű, alacsony száraz növényzet, csalit, bozót.

Csillent: lop.

Csöcsöllös: szopós (gyermek).

Csöszmörög: lézeng.

Csötönöz: rakosgat, botorkál.

Cződör: haszontalan, kurva.

Czők: czővek, czőlöp.

Danaj: ének, dana.

Dora: dara.

[*Eltébolyodik*] *étebolonnyi*: eltévedni.

Ésség: és.

Favágéltó: az a hely, a hol a tűzfát felválni szokták.

Fityóros: cifra, hetyke, legényes.

Fürt: fürj.

Gégyva: golyva.

Gornyasztó: leves disznóöléskor, a melyhez azt a vizet veszik, a melyben a hurkához szükséges húsrészek főttek.

Gyángyi: ángy.

Győszkönni: dulakodni.

Hakke: halkán, halkkal.

Handoklik: haldoklik.

Höbötönyi: akadozva beszélni.

Hupolagos: hólyagos.

Hurpang: furfang.

Huzmán: kapzsi, vérszopó természetű ember.

Ispítás *rák*: tetű.

Izgábo: izgága, összeférhetetlen természetű ember.

Jász: gyász.

Kajneszes: hóbortos.

Kankas: mumus, kis gyermekek réme [vö. *kankus*, MTsz.].

Kápicz: szalmából font kosár.

Kepesztet: ügyetlenül mász.

Leipáng: enyvesvessző (madárfogáshoz) [vö. ném. *leimbaum*].

Méglép: megszökik.

Mélák: tehetetlen, buta.

Méncs: mécs.

Merevén: teljesen.

Méssog: siránkozik, sivitoz.

Pelvato: trágyadomb [vö. *perváta*, MTsz.]

Pönyva: ponyva.

Pérázno: parázna, aljas.

Pesztérkél: babrál.

Pipics: kis olajos mécs.

Pókatojásos: szeplős.

Reménykényyi: könnyörögni.

Retkés: piszkos, mocskos.

Rohoda: lusta, tunya.

Rütyöke: dolmánya.

Sárgyik: gyik.

Süsü: ügyetlen, bamba.

Szakadék: darázs.

Szégedés: szegezés, oldalnyílás.

Tájbász: tehetetlen, lusta, ügyetlen.

Téemény: igézés.

Tippányóság: nyomasztó hőség.

Üstén: tüstént, rögtön.

Vázsú: bab.

Vérázsonyi: odavarázsolni.

Vihárkodik: szidalmaz, lármázik.

Vínyároznai: csintalankodni, tréfálkozni.

Vitaj: vitatkozás, verekedés.

Göcseji szólásmódok, közmondások, példabeszédek.

Értelmre vergőttek = megértették egymást, megegyeztek.

Nincs rá szógálatom = nem szolgáltam meg, nem érdemlem meg.

Beszényi feke is lehet = beszélni könnyű, megtenni nehéz.

Leptyén meg a szengyörgyi harmat, a ki a cserfákat hasogattya = üssön meg a menykő.

Nyulat fogott = elesett.

Szuszog, mint a somogyi bocskor = a kinek a lélekzetvétele nagyon hallható.

Nem voltam ottan jelenleg = nem voltam ott jelen.

Ne csak ottan söpörgy, ahun a papok tánczúnak: ne csak a szembe-
tűnő helyen, hanem másutt is.

Ném enné a szemédet? = úgy-e kellene?

SZALMAY JÓZSEF.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XXV. Választmányi ülés.

(1908 május 12.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Gombocz Zoltán titkár, Tíringer Béla pénztáros; Balassa József, Erdélyi Lajos, Lehr Albert, Melich János, Tolnai Vilmos, Vikár Béla vál. tagok. Jegyző: Pápay József.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a titkár bemutatja a Vallás- és közoktatásügyi miniszter úr eirátát, melyben méltányolva Társaságunk nyelvtudományi munkásságát, iskolák számára a Magyar Nyelv 100 példányát megrendeli. — Örvendetes tudomásul szolgál.

2. A titkár előterjeszti a székesfővárosi Közmunkák Tanácsához intézett kérvényt, melyben a Nyelvtudományi Társaság vagy a Délibáb-utczának, a hol Szarvas Gábor élt és meghalt, vagy pedig valamely más utcának az ő nevérol leendő elnevezését kéri. — A választmány a kérvény szövegét helyesléssel fogadja s megbizza a titkárt, hogy a kérvényt az illetékes hatóságnál nyújtsa be.

3. A titkár bemutatja a Szent István-Társulat körlevelét, melyben a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak csere-viszonyt ajánl föl. — A választmány erre vonatkozólag úgy határoz, hogy ez idő szerint még csere-viszonyt nem fogad el, minthogy Társaságunknak külön könyvtára nincsen.

4. A titkár előterjeszti Trócsányi Zoltán jelentését a szatmármegyei i-zó nyelvjárás tanulmányozásáról. — A választmány helyesléssel fogadja.

5. Zolnai Gyula vál. tag ajánlata a népnyelvi gyűjtők sorába fölvetetik Csúri Bálint kolozsvári bölcsészethallgató és neki a nyár folyamán végzendő nyelvjárástanulmányai elősegítésére a választmány 100 koronát szavaz meg.

6. Tíringer Béla pénztáros bemutatja a pénztár állapotát 1908 január 1-től április 30-ig. E szerint a bevétel összesen 7251 kor. 26 fill., a kiadás pedig 2466 kor., 18 fill., a maradék tehát 4785 kor. 8 fillér. Ebből érték-papírban van 1800 kor., takarékpénztárban 2000 kor., készpénz a Földhitel-intézetnél 89 kor. 14 fill.; készpénz a pénztárban 895 kor. 94 fillér.

Következik a tagajánlás.

Megválasztatnak rendes tagnak:

Dr. Magyar Gyéza, egyetemi tanár, Budapest
Kozma Andor, az Első Magyar Általános Biztosító-
Társaság főtitkára, Budapest
Szabó Endre, szerkesztő, Rákosliget

Ajánló
Szily Kálmán
Lehr Albert
Szinyei József.

Előfizetőkül bejegyeztetnek:

Budapest: A m. kir. honvédelmi miniszterium segédhivatala. (2 péld.)

Budapest: A m. kir. honv. Ludovika Akadémia parancsnoksága.

Nagyvárad: Honvéd-hadapródiskola.

Pécs: Honvéd-hadapródiskola.

Sopron: Honvéd-főreáliskola.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

41. K. Gy. úrnak. Igaz, hogy a *valószzerű* új szó, de mégis sokkal régiebb, mint a minőnek gondolja. Megvan már a Hierolexiconban (1845): „verisimilis = valószínű, *valószzerű*; ugyanígy Ball. (1846) „*valószzerű* = wahrscheinlich“; Fog. (1848): „*valószzerű*, valócímű = authentisch“, végre Toldy Tud. Műszótárában Horváth Cyrilltől (1858): „real realis = való, valós, *valószzerű*“ s 1864 óta Ball. minden szótárában ugyanígy.

42. K. I. úrnak. A *rongyos leves* legjobb megmagyarázása CzF.-nél van: „leves, melyben főleresztett s mintegy rongyokra szakadt tojás- vagy tésztareszek úszkálnak“. Ball.-nál 1847 óta minden kiadásában: „eierbrühe, eingetraufte suppe“. A MTsz. szerint ismerik az Őrségen és a Székelyföldön, de bizonyára még más felé is. Megvan már Mikes Törökorsz. leveleiben (80. lev.) s a NySz. innen idézi is, de nem tudni mi okból, megkérdőjelezi, mintha nem volna ismeretes a jelentése.

43. B. J. úrnak. Ön azt hiszi, hogy az iskolák párhuzamos osztályainak, például az I. osztály A, B alosztályának I. A., I. B.-vel jelölése ellenkezik nyelvünk természetével s hogy őket nem így, hanem megfordítva. A. I., B. I.-gyel kellene jelölni. S vajjon miért? Azért, mondja Ön, mert a magyarban a jelző megelőzi a jelzett szót. A tétel igaz, de a jelen esetre jól nem alkalmazható. Az A. ugyanis az I. osztálynak voltaképen nem jelzője, hanem része, egyik darabja; valamint a század, a zászlóalj nem jelzője, hanem része az ezrednek; a lakás az emelet nem jelzője, hanem egy része a háznak. A magyar nem így mondja és írja: 10. ajtó, II. emelet, 5. szám, hanem megfordítva. Elöl jár az egész személyesítője s utána jönnek a részekéi.

44. S. Ö. úrnak. Köszönöm a figyelmeztetést a NyUSz. nevében. A *férfiás csakugyan meg van már MA. 1611-iki kiadásában, nemcsak „fértükivánó“, hanem „virilis, *masculus“ értelmében is. A NySz. is csak az első jelentést vette észre. Sz. K.

45. Kóssa Gyula figyelmébe. Igen csodálkozom, hogy rendkívül tanulságosnak ígérkező adatgyűjteményéhez, a *régi magyar gyógyszernevekhez*, nem használta fel a *Debreczeni Fűvészkönyvet* és különösen Diószegi Sámuel *Orvosi Fűvészkönyvét* (Debreczen, 1813), a mely éppen orvosi szempontból ismerteti a növényeket és a mely vagy 1500 magyar, jórészt népi növénynevet sorol fel. KARDOS ALBERT.

46. M. I. úrnak. Ön azt kérdi tőlünk, hogy „e két szerkezet közül: *érteni valami alatt valamit*, vagy: *érteni vmin valamit*, melyik a helyesebb és magyarosabb?“ Kétségtől az utóbbi. A régi nyelv amazz nem is ismeri. Íme pár példa: „az tyz zyzeken mynden emberek ertetyk...“ ErdyC. 150; „...myth ertez raytta mykoron azt mondog kereztyyen vagyok...“ ErdyC. 568a; „az folio vizen ezvilagh ertetik...“ stb. Így Arany is: „Soha, Etel, soha! ennyit rebeg ajka, tudja Etel mégis, mit ért szíve rajta“. Az *ért vmi alatt vmit* szerkezet legrégibb példáját eddig Faludiból idézték (I. Simonyi, Magy. Hat. II. 19); gyakrabban csak Kazinczy óta fordul elő, a mi már magában is valószínűvé teszi, hogy a német *darunter etwas verstehen* hatása alatt keletkezett.

Ha tehát valaki az *érteni vmi alatt* szerkezetet, mint már százados germanismust, megtűri írásaiban, a lelke rajta; de ha valaki a régi jó szerkezetet üldözi s helyébe az újabbat, a németeset teszi, mint az ön „szerkesztője“ is, az legfeljebb tájékozatlanságát árulja el. G. Z.

A M. Nyelvtudományi Társaság Tagjai és Előfizetői 1908-ban.

I.

KÜLFÖLDI TISZTELETI TAGOK.

Schuchardt Húgó, Grác.
Setälä Emil, Helsingfors.
Thomsen Vilmos, Kopenhága.

II.

ALAPÍTÓ TAGOK.

Berczik Árpád, Budapest (1906)	200 kor.
Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200 "
Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 "
Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 "
5 Gombocz Zoltán, Budapest (1908) I. részlet	50 "
Győr: Pápóczy prépostság könyvtára (1908)	200 "
Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 "
Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 "
Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 "
10 Hornyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 "
Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 "
Joannovics György, Budapest (1904)	200 "
Katona Lajos, Budapest (1906)	—
Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti semináriuma (1908) I. részl.	50 "
15 Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 "
† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 "
Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 "
Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200 "
Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200 "
20 Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200 "
Péller Pál, Veszprém (1905)	200 "
Pór Antal, Esztergom (1904)	200 "
Rada István, Veszprém (1905)	200 "
Rust József, Budapest (1904)	500 "
25 Semsey Andor, Budapest (1904)	2000 "
Szily Kálmán, Budapest (1904)	200 "
Ifj. Szinnyi József, Budapest (1906)	200 "
Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 "
Szöts Ferencz, Budapest (1904)	200 "
30 Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200 "
Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200 "
Zirc: Apátsági könyvtár (1905)	200 "

III.

RENDES TAGOK ÉS ELŐFIZETŐK.

(A *-gal jelöltek előfizetők; az elhunytak neve előtt † áll.)

- Ágai Adolf, szerkesztő Bpest.
 Dr. Ágner Lajos, tanár Bpest.
 Dr. Áldásy Antal, múz. ör Bpest.
 Alexander Bernát, egy. tanár Bpest.
 5 Alexics György, tanár Budapest.
 Gr. Almásy Dénesné, Gyula.
 Almásy György, Borostyánkő.
 Alszegehy Zsolt, tanár-jel. Bpest.
 Dr. Altschul Adolf, Trieszt.
 10 Angyal Dávid, tanár Bpest.
 Gróf Apponyi Sándor, Lengyel.
 *Arad: Kir. kath. főgimnázium.
 „ Áll. főreáliskola.
 „ Felső keresk. iskola.
 15 Asbóth János, Videfalva.
 Ásbóth Oszkár, egy. tanár Bpest.
 Ascher István egy. gondn. Bpest.
 *Aszód: Ev. gimnázium.
 Bacsó Gyula, tanár Gyula.
 20 Badics Ferencz, igazgató Bpest.
 *Baja: Csiszt.-r. főgimnázium.
 „ Tanítóképzőint. önképzőkör.
 Dr. Bajza József, Budapest.
 Dr. Bakó Sándor, főorvos Bpest.
 25 Baksay Sándor, Kún-Szt-Miklós.
 *Balassa-Gyarmat: Áll. főgimn.
 Dr. Balassa Jenő, ügyv. Czellődömölk.
 Balassa József, tanár Bpest.
 *Balatonfüred: Áll. polg. fiúisk.
 30 *Balázsfalva: Gör. kath. főgimn.
 Ballagi Aladár, egy. tanár Bpest.
 Dr. Balogh Jenő, egy. tanár Bpest.
 Dr. Balogh Pál, orvos Bpest.
 Balogh Péter, Szent-Endre.
 35 Baloghy Dezső, B.-Gyarmat.
 Dr. Bán Aladár, tanár Bpest.
 Bánóczy József, tanár Bpest.
 Barabás László, Brassó.
 Barabás Samu, Budapest.
 40 Baranyai Gyuláné, Szeged.
 Baros Gyula, tanár, Budapest.
 Dr. Baross Lajos, ügyv. Bpest.
 Bartal Antal, nyug. főigazg. Bpest.
 *Bártfa: Áll. gimnázium.
 45 Bartoniek Géza, igazg. Bpest.
 Bátky Zsigmond, múz.s.-ör, Bpest.
 Batta Béla, tanár Mármarosziget.
 Gróf Batthyány Gyula, Bpest.
 Baumgartner Alajos, tanár Bpest.
 50 Bebesi István, Besztercebánya.
 *Bécs: Act.-Ges. Dynamit Nobel.
 „ Oesterr. ungar. Bank.
 Bedő Albert, ny. államtitk. Bpest.
 Dr. Beke Ödön, tanár Bpest.
 55 Dr. Békefi Remig, egy. tanár Bpest.
 *Békés: Ev. ref. főgimnázium.
 *Békés-Csaba: Ev. Rudolf főgimn.
 *Belényes: Gör. kath. főgimn.
 Bellaagh Aladár, tanár Bpest.
 60 Benő Béla, hivatalnok Bpest.
 Beöthy Zsolt, egy. tanár Bpest.
 Beregi Oszkár, színművész Bpest.
 *Beregszász: Áll. főgimnázium.
 „ „ önképző.
 65 Berger Miksa, vezérigazg. Temesvár.
 Berghoffer Károly, Gyömrő.
 Dr. Berki Miklós, tanár Bpest.
 Berzeviczy Albert, Budapest.
 *Besztercze: Ev. szász főgimn.
 70 „ Polgári fiúiskola.
 „ bánya: Kir. kath. főgimn.
 „ „ Áll. polg. isk.
 Ifjú Bibó István, Budapest.
 Bíró Imre, kegyesr. tanár Szeged.
 75 Bíró István, tanár Székelyudvarh.
 Bleyer Jakab, egy. tanár Kolozsvár.
 Bloch Leó, építőmester Bpest.
 Bodola Lajos, műegy. tanár Bpest.
 Bogdánffy Ödön kir. főmérn. Bpest.
 80 Dr. Boldizsár Kálmán, Debreczen.
 Bónis Károly, Künszentmiklós.
 Borovszky Samu, iroda-igazg. Bpest.
 Bökényi Dániel, ig.-tanár. M.-Sziget.
 Böszörményi Géza, tanár Kecskem.
 85 *Brassó: R. kath. főgimnázium.
 „ Ev. szász főgimn.
 „ Gör. kel. román főgimn.
 „ Áll. főreáliskola.
 „ Áll. felső keresk. isk.
 90 Dr. Braun Lajos, orvos Baracs.

- *Brezsnóbánya: Áll. polg. iskola.
Brunovszky Rezső, igazg. Losonc.
*Bpest: M. T. A. Szótárbizottsága.
- 95 " Tud. Egyet. könyvtára.
" Philologiai seminarium.
" Kir. József-műegyetem.
" Iudovika Akadémia.
" " parancsnoksága.
" Honv. minisztérium (2 péld.)
- 100 " Csiszt. r. tanárképzőint.
" Orsz. Rabbiképző.
" Eötvös-Collegium.
" Gyakorló főgimnázium.
" I. ker. főgimnázium.
- 105 " III. ker. főgimnázium.
" Kegyesr. főgimnázium.
" Kegyesr. Kalazantinum.
" V. ker. főgimnázium.
" Ev.főgimn. önképzőkör.
- 110 " VI. ker. főgimnázium.
" VIII. ker. áll. főgimn.
" Ref. főgimnázium.
" " " önképző.
" X. ker. köbányai főgimn.
- 115 " Tisztvis.-telepi főgimn.
" II. ker. főreáliskola.
" IV. ker. főreáliskola.
" V. ker. főreáliskola.
" VI. ker. főreálisk.
- 120 " VI. főreálisk. ifj. könyvt.
" VIII. ker. főreáliskola.
" II. ker. felsőkeresk. isk.
" VI. ker. felsőkeresk. isk.
" V. ker. polg. fiúiskola.
- 125 " Áll. felsőbb leányiskola.
" I. ker. felsőbb leányisk.
" III. ker. polgári és női ipariskola.
" Ország. Nőképző-egylet.
" VI. ker. polg. leányisk.
- 130 " VIII. ker. polg. leányisk.
" IX. ker. polg. leányisk.
" Képviselőház könyvtára.
" Mérnök-épít.-egyesület.
" Tisztv. orsz. egyesülete.
- 135 " Lipótvárosi kaszinó.
" Orsz. Kaszinó.
" Osztrák-magyar bank.
" " " főintézete.
- Bpest: Pesti magy. keresk.bank
(10 péld.).
- 140 " Pesti hazai első takarékpénztár (20 péld.).
Dr Buzás Dezső, Tapolecza.
Chernel István, földbirt. Kőszeg.
Chmílevszky Endre, Budapest.
Dr. Chyzer Béla, orvos Bpest.
- 145 Concha Győző, egy. tanár Bpest.
Concilia Emil, Nagyszombat.
Gróf Csáky Gyula, Budapest.
Dr. Csánki Dezső, Budapest.
Dr. Csapodi István, orvos Bpest.
- 150 Dr. Császár Elemér, tanár Bpest.
Császár Ernő, tanár Budapest.
Csefkó Gyula, tanár Szigetvár.
Csengeri János, egy. tanár. Kolozsv.
*Csiksomlyó: Róm. kath. főgimn.
- 155 Csokán Pál, Hódmezővásárhely.
Csoma József, földbirt. Devecser.
*Csurgó: Ref. főgimnázium.
*Dr. Czambel Samu, Budapest.
Czebe Gyula, tanárjelölt, Bpest.
- 160 *Czegléd: Áll. főgimnázium.
Czeglédi István, Nagy-Becskerek.
Czeizel János, tanár Lőcse.
Darvas Adolf, hivatalnok Bpest.
Deák Andor, min. számvizsg. Bpest.
- 165 *Debreczen: Ref. főgimnázium.
" " " önképző.
" Főiskolai könyvtár.
" Kegyesr. főgimn.
" Áll. főreáliskola.
- 170 " Ref. fels. leányisk.
" Kaszinó könyvtára.
Dembsher Emil, mérnök Znaim.
Dr. Demeczky Mihály, Bpest.
Demicher Vilmos, tanító S.-Ujhely.
- 175 Dessewffy Arisztid, Bpest.
*Dés: Áll. főgimnázium.
*Deutsch Zsigmond és társa Bpest.
*Déva: Áll. főreáliskola.
Dézsi Lajos egy. tanár Kolozsvár.
- 180 Dr. Dirner Gusztáv, Bpest.
Dr. Dittrich Vilmos, tanár Bpest.
*Dobsina: Polg. fiúiskola.
Dóczi Imre, Debreczen.
Báró Dóczy Lajos, Budapest.
- 185 Domony Miksa, Budapest.

- Donát Dezső, bank-hiv. Bpest.
Dongó Gyárfás Géza, S.-A.-Ujhely.
Dorogsághy Dénesné, Bpest.
Dósa Imre, ny. törvzs. bíró Kocsér.
- 190 Dr. Döry Ferencz, Budapest.
Dzubay István, bölc. hall. Bpest.
Edvi Illés Aladár, tanár Bpest.
*Eger : Kath. főgimnázium.
" Áll. főreáliskola.
- 195 Éles József, fodrász Bpest.
*Dr. Emmer Kornél, Budapest.
Endrei Zsolt, hírlapíró Bpest.
Dr. Entz Géza, egy. tanár Bpest.
Eösz Ferencz, gazd. tanácsos Bpest.
- 200 Eötvös Károly, orsz. képvis. Bpest.
B. Eötvös Loránd, egy. tanár Bpest.
*Eperjes : Kir. kath. főgimn.
" Ág. ev. kollegium.
" Kollegiumi Magyar Társ.
- 205 Erdélyi Károly, igazg. Kolozsvár.
Erdélyi Lajos, tanár Budapest.
Erdélyi Pál, könyvtárig. Kolozsvár.
Erdős János, Rákos-Szent-Mihály.
Dr. Erdős Jeromos H.-M.-Vásárhely.
- 210 Dr. Erődi Béla, főigazgató Bpest.
*Érsekújvár : Közs. kath. főgimn.
" Kath. polg. leányisk.
*Erzsébetváros : Áll. főgimnázium.
*Esztergom : Rkath. főgimnázium.
- 215 Falk Miksa, Budapest.
Farkas Sándor, gyógyszer. Érsekújv.
Farkas Sándor, múz.-birt. Szentés.
Fehér Gyula, Kolozsvár.
*Fehértemplom : Főgimn. önképző.
- 220 Fejér Adorján, tanár Baja.
Fejérpataky Kálmán, ügyész Bpest.
Fejérpataky László, Budapest.
Fekete József, tanárjel. Bpest.
Felbermann Louis, London
- 225 *Félegyháza : Közs. kath. főgimn.
*Felsőlövő : Ev. főgimnázium.
Dr. Fenyő Miksa, Budapest.
Fereneci Zoltán, Bpest.
Finály Gábor, tanár Budapest.
- 230 Dr. Fiók Károly, tanár Debreczen.
Fischer Colbrie Ágoston, Kassa.
Dr. Fischer Izidor, tanár Újpest.
Fischer Károly, Rákos-Palota.
*Fiume : Áll. főgimnázium.
- 235 *Fiume : Áll. polg. főiskola.
*Fogarás : Áll. főgimnázium.
Forgács Ferencz, tanár M.-Sziget.
Földes Imre, titkár Budapest.
Fraknoi Vilmos, Budapest.
- 240 Freesky János, igazg. Bpest.
Frencz Géza, okl. tanárjel. Bpest.
Dr. Frenkel Bertalan, ügyv. Bpest.
Dr. Freund Antal, Budapest.
Fried Leó, Tisza-Csege.
- 245 Friedländer Gyula, Dés.
Fülöp Áron, könyvtárnok Bpest.
Füredi Ignác, ny. tanár Bpest.
Gaal Gaszton orszgy. képvis. Boglár.
*Gábor Rezső, gimn. tan. Zágráb.
- 250 Gál Gyula, színművész Bpest
Gálos Rezső, tanár Temesvár.
*Gansel Lipót könyvker. Trecsén.
Gárdonyi Géza, Eger.
Dr. Gärtner Henrik, Losoncz.
- 255 Gauthiot Róbert, tanár Párizs.
Gedeon Alajos, tanár Bpest.
Gellén Endre, ügyvéd Losoncz.
Gépész Mihály, Fiume.
Gerencsér István, tanár Kolozsvár.
- 260 Géresi Kálmán, főigazg. Debreczen.
Gergely Fülöp, Bpest.
Gerstner István, Zágráb.
Ginever Arthurné, London.
Dr. Girardi István, Bpest.
- 265 Glósz Ferencz polg. isk. tan. Bpest.
Goldziher Ignác, egy. tanár Bpest.
Gombássy Imre, Budapest.
Gombocz Zoltán, tanár Bpest.
Gönczy Béla, felügyelő Bpest.
- 270 Görgey Arthur, Budapest.
Görgey István, közjegyző Bpest.
Dr. Grauer Vilmos, gyáros Bpest.
Gregorovits Antal, tanító Briesztja.
Greksa Kázmér, egy. tanár. Zágráb.
- 275 Gretzmacher Jenő, tanár Bpest.
Grünwald Margit, Budapest.
Dr. Gulyás István, tanár Debreczen.
Gulyás Pál, múz. segéd-őr Bpest.
Gyomlay Gyula, tanár Bpest.
- 280 Gyömörey Vince, Ukk.
*Gyöngyös : Áll. főgimnázium.
*Gyöngy : Ev. ref. gimnázium.
*Győr : Benczés-székház.

- *Győr: Áll. főreáliskola.
- 285 " Áll. és közs. polg. fiúisk.
György Lajos, tanár, Losonc.
Györgyei Illés, földbirt. Bpest.
Györgyei Miklós, földb. P.-Kürt.
Győry Árpád, Bécs.
- 290 Dr. Győry Tibor, Bpest.
*Gyula: Rkath. főgimnázium.
*Gyulafehérvár: Rkath. főgimn.
Gyulai Ágost, tanár Budapest.
Hajas Béla, tanár Bonyhád.
- 295 *Hajdúbosszörmény: Ref. főgimn.
*Hajdúnánás: Ref. főgimnázium.
" Főgimn. önképző.
*Halas: Ev. ref. főgimnázium.
" Főgimn. önképző.
- 300 " Ref. polg. leányiskola.
Halász Dezső, Budapest.
Hampel József, egy. tanár Bpest.
Haraszti Gyula, egy. tanár Kolozsv.
Hársing István, tanár Rózsashegy.
- 305 Hatvany Deutsch József, Bpest.
Dr. Hatvany Lajos, Budapest.
Hazay Olivér, tanár Budapest.
*Hegedüs és Sándor, Debreczen.
Hegedüs István, egy. tanár Bpest.
- 310 Dr. Heinlein István, Budapest.
Hellebrant Árpád, Bpest.
Heltai Lajos, cégvezető Bpest.
Herman Ottó, Budapest.
Hermann István, Nyitraútv.
- 315 Hodács Ágost, hittanár K.-Zombor.
Dr. Hodinka Antal, Pozsony.
*H.-M.-Vásárh.: Ref. főgimn.
" Áll. óvónőképző.
Dr. Hoffmann Frigyes, tanár Bpest.
- 320 Hollóssy Kálmán, tanár Sopron.
Horger Antal, tanár Budapest.
Hornyánszky Gyula, tanár Bpest.
Horváth Cyrill, tanár Bpest.
Dr. Horváth Endre, tanár Sümeg.
- 325 Horváth János, tanár Budapest.
Dr. Horváth Jeromos, Zirc.
Dr. Horváth Sándor, Budapest.
Báró Huszár Károly, Abafája.
Dr. Hutya Ferencz, Bpest.
- 330 *Igló: Ev. főgimnázium.
Ilosvay Lajos, műegy. tanár Bpest.
Dr. Imre József, H.-M.-Vásárhely.
- Ivánka Mihály, Budapest.
- Dr. Iványi Béla, Bpest.
- 335 Dr. Jacobi Gyula, igazg. Segesvár.
Jakubovich Emil, Budapest.
Dr. Jambrikovics László, Bpest.
Dr. Jankovich Béla, Bpest.
*Jászberény: Áll. főgimnázium.
- 340 Jermy Sándor, kir. mérn. Lőcse.
Jónás Károly, gondnok Bpest.
Dr. Kaál Elek, ügyvéd Rahó.
Kajtár Jenő, Nagykikinda.
Kállay Ubul, főispán Nagykálló.
- 345 Kallós Ede, tanár Budapest.
*Kalocsa: Jézus-társ. kollégium.
Kanitz László, London.
Károlyi Árpád, udv. tanácsos Bécs.
Kanyaró Ferencz, Torda.
- 350 *Kaposvár: Somogy megye könyvt.
Dr. Karácsonyi János, Nagyvárad.
*Karánsebes: Áll. főgimnázium.
*Karczag: Ev. ref. főgimnázium.
Kardos Albert, tanár Debreczen.
- 355 Dr. Karl Lajos, tanár Bpest.
Dr. Karlovsky Geyza, Bpest.
Gr. Károlyi Gyuláné, Arad-Mácsa.
Gr. Károlyi-Lajosné, Stomfa.
Karsa Ferencz, S.-A.-Ujhely.
- 360 Kassa: Múzeum.
" Prem. főgimnázium.
" Áll. főreáliskola.
" " " Önképző.
" " " Áll. felsőbb leányisk.
- 365 Kautz Gyula, v. b. t. t. Bpest.
*Kecskemét: Polgármesteri hiv.
" Ref. főgimnázium.
" Rkath. főgimnázium.
" Áll. főreáliskola.
- 370 Dr. Keczer Géza, tanár Szeged.
Dr. Kéki Lajos, tanár Bpest.
Kelemen Béla, Székesfehérvár.
Keleti Jenő, tanárjelölt Bpest.
Dr. Kenedi Géza, ügyv. Bpest.
- 375 Keresztes Zsigmond, Sz.-fehérvár.
Kertész Manó, tanár Budapest.
*Késmárk: Evang. lyceum.
*Keszthely: Rkath. főgimnázium.
*Kézdivásárhely: Kath. főgimn.
- 380 Kherndl Antal, műegy. tanár Bpest.
Dr. Kicska Emil, Nagy-Bodok.

- Kilián Fr. utóda (6 péld.) Bpest.
 Kimnach Ödön, tanár Sümeg.
 Király György, tanárjel. Bpest.
 385 Dr. Kiss Ernő, tanár Kolozsvár.
 Kiss István, kegyesr. tanár Szeged.
 Kiss József, szerkesztő Bpest.
 *Kisszeben: Kegyesr. gimnázium.
 *Kisújszállás: Ref. főgimnázium.
 390 *Kisvárdai: Polgári fiúiskola.
 Dr. Klein Ede, ügyv. Abauj-Szepesi.
 Knobloch Ferencz, építész Kisbér.
 Koch Károly, min. tisztv. Bpest.
 Kocsis Lénárd, tanár Sopron.
 395 Kolbenhayer Kálmán, Debreczen.
 Kollányi Ferencz, apát Bpest.
 *Kolozsvár: Ev. ref. kollegium.
 „ Rkath. főgimnázium.
 „ Unitárius kollegium.
 400 „ Tanítóképző.
 „ Áll. polg. leányisk.
 †Kolumbán Samu, tanár Bpest.
 *Komárom: Szt-Benedekr. főgimn.
 Komáromy Lajos, Bpest.
 405 Komjáthy Sándor, tanár Orsova.
 Ifj. Komlóssy Arthur, Budapest.
 Kondor Zsigmond, Debreczen.
 Kónyi Manó, Budapest.
 Dr. Koréh Lajos, Seps-Szt-György.
 410 Dr. Kornis Gyula, tanár Bpest.
 Dr. Kóssa Gyula, tanár Bpest.
 Kosztolányi Zoltán, Miskolcz.
 Dr. Kovács Dezső, tanár Szolnok.
 Kovács Gyula, Szászváros.
 415 Kovács János, tanár Budapest.
 Kovács Sándor, tanár Pozsony.
 Kováts Gyula, Szatmár-Németi.
 Kováts S. János, igazg. N.-Várad.
 Kozma Andor, Budapest.
 420 Köhalmi Mihály, tanár Sz.-Somlyó.
 Kölcsey Sándor, Debreczen.
 Könczöl József, tanár Mohács.
 König György, Budapest.
 Köpe Viktor, banktisztv. Bpest.
 425 *Körmend: Áll. polgári iskola.
 *Körmöcbánya: Áll. főreálisk.
 Körösi Sándor, tanár Budapest.
 *Kőszeg: Szt Benedek-r. főgimn.
 „ Rkath. Tanítóképző.
 430 Kőszeghy Antal, Budapest.
 Kőszeghy Sándor, Budapest.
 Kőszegi Armand, ügyv. Miskolcz.
 Dr. Kövesligethy Radó, Bpest.
 Krippel Mór, Selmeczbánya.
 435 Kriser Edéné, Budapest.
 Dr. Kritsa Melitta, Budapest.
 Kúnos Ignác, igazgató Bpest.
 *Kún-Szent-Miklós: Ref. gimn.
 Kürschák József, Budapest.
 440 Laban Antal, tanár Budapest.
 Laczkó Géza, tanár Bpest.
 Lampért Géza, Budapest.
 Laszozik Ernő, okl. tanító Bpest.
 László Dániel, tanár Esztergom.
 445 Dr. László Gábor, Budapest.
 Latzkó Húgó, tanár Budapest.
 Lauschmann Gyula, Sz.-Fehérvár.
 Dr. Legányi Gyula, orv. Debreczen.
 Lehet Antal, kir. mérn. Komárom.
 450 Lehr Albert, tanár Budapest.
 Lengyel Béla, egy. tanár Bpest.
 Lenhossék Mihály, tanár Bpest.
 Leővey Sándor, min. tan. Bpest.
 *Léva: Kegyesr. főgimnázium.
 455 Lévy József, Miskolcz.
 Dr. Liebermann Emánuel, Bpest.
 Ligeti Jenő, bányaig. titk. Bpest.
 Lipták Pál, építész Budapest.
 *Liptó-Szt-Miklós: Áll. polg. isk.
 460 Loisch János, tanár Budapest.
 *Losoncz: Áll. főgimnázium.
 Dr. Lovrich Gyula, ügyv. Bpest.
 Dr. Lovrich József, orv. Bpest.
 *Lőcse: Kir. főgimnázium.
 465 „ Áll. főreáliskola.
 „ Kaszinó.
 Dr. Lövkovits Márton, Debreczen.
 *Lugos: Áll. főgimnázium.
 Dr. Lugosi István, orv. Bábolna.
 470 Lukács József, mérnök Bpest.
 Madarassy László, Budapest.
 Mader Béla, Budapest.
 Mágocsy-Dietz Sándor, Bpest.
 *Magyar-Óvár: Gazd. Akadémia.
 475 Magyary Géza, egy. tanár Bpest.
 Dr. Majovszky Pál, min. titk. Bpest.
 Majthényi Géza, S.-A.-Ujhely.
 Majunke József, tanár Kassa.
 *Makó: Áll. főgimnázium.

- 480 Dr. Mándi Ede, Kalocsa.
Dr. Manninger Vilmos, Bpest.
*Máram.-Sziget: Ref. főgimnázium.
" Rkath. algimn.
" Tanítóképző.
485 " Felső leányisk.
Marczali Henrik, egy. tanár Bpest.
*Dr. Margitai Valér, Apatin.
*Marosvásárhely: Rkath. főgimn.
" Ref. főgimn.
490 " Polg.leány-isk.
Dr. Martos Ferencz, Bpest.
Szegedy-Maszák Hugó, Bpest.
Matolay Etele, S.-A.-Ujhely.
Mátrai János, tanár Budapest.
495 *Medgyes: Ev. szász. főgimn.
Megyery Géza, Nyiregyháza.
Méhely Lajos, igazg.-őr Bpest.
Melich János. egy.m. tanár Bpest.
Melis István, szolgab. Szarvas.
500 Méray Irén, tanárnő Kolozsvár.
Mészáros Kálmán, Budapest.
Mészöly Gedeon, Kún-Szt-Miklós.
*Mezőtúr: Ev. ref. főgimnázium.
Báró Miske Kálmán, Kőszeg.
505 *Miskolcz: Ref. főgimnázium.
" Felső leányiskola.
Móczár József, tanár N.-Szalonta.
Moldvai Vilmos, Pélmonostor.
Molecz Béla, tanár Szentés.
510 Molnár János, tanár Sz.-fehérvár.
Molnár Kálmán, tanár M.-Sziget.
Móra István, polg. isk. tan. Bpest.
*Munkács: Áll. főgimnázium.
Munkácsi Bernát, Budapest.
515 Munkás László, Budapest.
*Nagy Ákos, Grác.
*Nagybánya: Áll. főgimnázium.
" " " Önképző.
*Nagybecskerek: Közs. főgimn.
520 Nagy Emil, orsz. képvis. Bpest.
*Nagyenyed: Bethlen-főiskola.
Nagy Gyula, orsz. levlt.-ig. Bpest.
Nagy Imre, Csikszereida.
Nagy Imre, árvaszéki üln. Szentés.
525 Nagy József, böles.-hallg. Bpest.
O. Nagy József, Palocsa.
*Nagykanizsa: Rkath. főgimn.
Nagy Károly, építész Budapest.
*Nagykároly: Kegyesr. főgimn.
530 *Nagykikinda: Áll. főgimnázium.
*Nagykörös: Ref. főgimnázium.
Nagy Lajos, tanár Sárospatak.
Nagy Ödön, ny. vált.-törv. eln. Bpest.
*Nagyrőcze: Áll. felsőkeres. isk.
535 *Nagyszalonta: Közs. főgimnázium.
*Nagyszeben: Áll. főgimnázium.
" Ev. szász főgimn.
" Ev. főreáliskola.
*Nagyszombat: Érseki főgimn.
540 *Nagyvárad: Prem. főgimn.
" Áll. főreáliskola.
" Rkath. tanítóképző.
" Tanítónő-képző.
" Honvéd hadapr. isk.
545 Námesy Médárd, tanár Sz.-Fehérvár.
*Naszód: Alapítv. főgimnázium.
Nátly József, Budapest.
Néder Károly, tanárjelölt Vác.
Négyesy László, tanár Bpest.
550 Németh Béla, tanár Nagybánya.
Német Gábor, tanár Budapest.
Németh Sámuel, igazg. F.-Lövé.
Németh Sándor, tanár Pápa.
Némethy Géza, egy. tanár Bpest.
555 *Nyiregyháza: Ev. főgimnázium.
" Polg. fiúiskola.
*Nyitra: Róm. kath. főgimn.
Nyusztay Antal, tanár Bpest.
Ojansuu Heikki, Helsingfors.
560 Orosháza: Áll. polg. iskola.
" Áll. elemi iskola.
Paal Gyula, tanár Marosvásárhely.
Pálfi Márton, tanár Kolozsvár.
Palkovics Sándor, tiszt. Egervár.
565 *Pancsova: Áll. főgimnázium.
*Pannonhalma: Közp. könyvtár.
Pap Illés, tanár Kassa.
Pap József, egyet. hallg. Bpest.
Dr. Pap Károly, tanár Debreczen.
570 *Pápa: Ref. főgimnázium.
" Szent Benedek-r. gimn.
Pápay József, tanár Debreczen.
Dr. Papp Gábor, főorv. Szolnok.
Pásztor Mihály, hírlapíró Bpest.
575 Péchy Gáspár tb. főszb. Torna.
*Pécs: R. kath. főgimnázium.
" Áll. főreáliskola.

- *Pécs : Honv. hadapródiškola.
Pecz Samu, műegyet. tanár Bpest.
- 580 Dr. Perczel György, ügyv. Bpest.
Dr. Peredi Géza, ügyv. Komárom.
Perényi Adolf, tanár Budapest.
Péter Lajos, tanár Sz.-Keresztur.
*Petrozsény : Közs. főgimnázium.
- 585 Petz Gedeon, egyet. tanár Bpest.
Dr. Petzkó Ernő, tanár Debreczen.
*Pfeifer Ferd. könyvker. Bpest.
Pintér Sándor, Nagyszécsény.
Dr. Plechl Béla Bpest.
- 590 Dr. Plósz Béla, főisk. tanár Bpest.
Polgár István, Németújvár.
Dr. Pongrácz Sándor, ügyv. Bpest.
Póra Ferencz, igazg. Bpest.
*Pozsony : Kir. jogakadémia.
- 595 " Ev. theolog. akad.
" Kir. kath. főgimn.
" Ev. lyceum.
" Áll. főreáliskola.
- Preysz Hugó, egy. tanár Bpest.
- 600 Dr. Prónai Antal, tanár Bpest.
Dr. Pröhle Vilmos, tanár Nyiregyh.
Pruzsinszky János, tanár Bpest.
Puky József, Tomor.
Putnoky Imre, tanárjel. Bpest.
- 605 Dr. Radó Antal, Budapest.
Radó Vilmos, igazg. Budapest.
Dr. Rajner Lajos, Esztergom.
Rákosi Jenő, Budapest.
Rákossy Gyula, vívómest. Bpest.
- 610 *Ranschburg G. (2 pld) Bpest.
Ranschburg Viktor, igazg. Bpest.
Dr. Rátz István, főisk. tanár Bpest.
Ravasz Árpád, tanár Budapest.
Dr. Remenár Elek orv. B.-Csaba.
- 615 Réthei Prikkel Marián, Esztergom.
Dr. Réthy László, múz. ör Bpest.
Révész Antal, tanárjel. Bpest.
Révy Ferencz, igazg. Bpest.
Rexa Dezső, könyvtárnok A.-Kubin.
- 620 Rhousopoulos Rhousos, tanár Bpest.
Riedl Frigyes, egy. tanár Bpest.
*Rimaszombat: Prot. főgimnázium.
Dr. Rochel Aurél, orv. Sarkad.
Dr. Rónay Zoltán, Budapest.
- 625 Ross Mór, plébános Zalavár.
*Rózsahegy : Kegyesr. főgimn.
- *Rozsnyó : Kath. főgimnázium.
" Ev. főgimnázium.
Róser Alfréd Edvin, tanár Bpest.
- 630 Rövid Vozáry Gyula, Munkács.
Rubinyi Mózes, tanár Bpest.
Dr. Ruhmann Jenő, tanár Sopron.
Ruisz Gyula, Kisbér.
Sági István, tanár Makó.
- 635 Sajó Sándor, tanár Budapest.
Samu János, tanár Budapest.
Sándor Pál, kereskedő Bpest.
*Sárospatak : Kollegium.
" Tanítóképző.
- 640 Sarudy Ottó, igazgató Déva.
*Sárvár : Iparos tanonciskola.
*S.-A.-Ujhely: Rkath. főgimn.
Schack Béla, főigazg. Bpest.
Schafarzik Ferencz, tanár Bpest.
- 645 Scheiber Zsigmond, Cz.-Dömölk.
Schmidt József, tanár Bpest.
Schmidt Rajmund, Sz.-Fehérvár.
*Dr. Schmidt Sándor, Beregszász.
Schön József, ig.-tanító Bpest.
- 650 Schulek Géza, ügyvéd Bpest.
Sebestyén Gyula, múz. ör Bpest.
Sebestyénné Stetina Ilona, Bpest.
*Segesvár: Ev. szász. főgimn.
*Selmeczbánya: Kir. kath. főgimn.
- 655 " Ev. lyceum.
*S.-Szt-György: Ref. kollegium.
" " " önképző.
Dr. Siegescu József, tanár Bpest.
Simay Molnár Aladár ügyvj. Bpest.
- 660 Dr. Simai Ödön, tanár Bpest.
Simon Dezső, közíg. bíró Bpest.
Simon György, kanonok Veszprém.
Dr. Simon József, tanár Bpest.
Simonyi Kálmán, tanárjel. Bpest.
- 665 Simonyi Zsigmond egy. tanár Bpest.
Somlyódy Istv. kir. járásb. Szeged.
*Sopron: Benczés főgimn.
" Ev. főgimnázium.
" Lähne-féle főgimn.
- 670 " Áll. főreáliskola.
" Áll. fels. leányiskola.
" Honv. főreáliskola.
*Stampfel K., könyvk. Pozsony.
*Stark Fer. könyvk. (2 pld.) Bpest.
- 675 *Stein János, könyvk. Kolozsvár.

- Dr. Stokka Tankréd, Bécs.
Stoll Ernő, tanító Nyiregyháza.
Surányi József, szerk. Bpest.
*Sümeg: Áll. reáliskola.
- 680 „ Közs. elemi iskola.
*Szabadka: Közs. főgimnázium.
Szabó Béla, Szentos.
Szabó Endre, Rákosliget.
Dr. Szabó Imre, Czellödömök.
- 685 Szabó Lajos, tanár Nagykanizsa.
Szabó Sándor, tanár B.-gyarmat.
Dr. Szabó Viktor, tanár Bpest.
Szaboless Ferencz, Beszt.-bánya.
*Szakoleza: Kir. kath. gimn.
- 690 Szalay László, min. tanácsos Bécs.
Szalmay József, Csáktornya.
*Szamosujvár: Áll. főgimnázium.
*Szarvas: Ev. főgimnázium.
„ Főgimn. önképző.
- 695 Szász Károly, oszt.-tanács. Bpest.
*Szászrégen: Ev. gimnázium.
*Szászváros: Ref. Kun-kolleg.
„ „ „ Önképző.
*Szatmár: Kir. kath. főgimn.
- 700 „ Ref. főgimnázium.
Szathmáry Ödön, Maros-Vásárhely.
Gróf Széchenyi Béla, Bpest.
Gr. Széchenyi Bertalan, Segesd.
Gr. Széchenyi Domokos, N.-Dorog.
- 705 Gr. Széchenyi Emil, Vajszka.
†Gr. Széchenyi Ferencz, Tarnóca.
Gróf Széchenyi Gyula, Bpest.
Gróf Széchenyi Sándor, N.-Dorog.
*Szeged: Somogyi könyvtár.
- 710 „ Áll. főgimnázium.
„ Kegyesrendi főgimn.
„ Áll. főreáliskola.
„ Áll. fels. keresk. isk.
„ III k. áll. polg. fiúisk.
- 715 *Székely-Keresztúr: Unit. gimn.
„ Tanítóképző.
*Sz.-Udvarhely: Rkath. főgimn.
„ Ref. főgimn.
„ Áll. főreálisk.
- 720 *Székesfehérvár: Csiszt.-r. főgimn.
„ Áll. főreálisk.
*Szekszárd: Áll. főgimnázium.
„ Eötvös önképzőkör.
Széll Farkas, Budapest.
- 725 Szemkő Aladár, tanár Bpest.
*Szentos: Áll. főgimnázium.
*Szentgotthárd: Áll. főgimn.
Szentiványi Béla, tanár Tata.
Szentiványi Zoltán, Budapest.
- 730 Szeremley Császár Loránd, Bpest.
*Szigeti Pál, tanárjelölt Bpest.
*Szikrai Odó, kir. aljb. Pécsvárad.
Szikszay György, Nyiregyháza.
Szilády Áron, ref. lel. Halas.
- 735 Dr. Szilágyi Sándor, tanár Bpest.
Szily Dezső, földbirtokos Ollár.
Id. Szinnyei József, múz. ör Bpest.
Szivos Béla, Budapest.
*Szolnok: Áll. főgimnázium.
- 740 *Szombathely: Rkath. főgimn.
Szóts Gyula, tanár Brassó.
Sztankó Béla, tanár Budapest.
Sztompák Mariska, Nyiregyháza.
Sztrokay Lajos, tanító Ferenczhalom.
- 745 Szűts Béla, mérnök Budapest.
Dr. Szűts Miklós, Debreczen.
Tagányi Károly, orsz. lvt. Bpest.
Tajthy Ferencz, Dorozsma.
*Tapolca: Áll. polg. fiúiskola.
- 750 Téglás Gábor, ny. igazg. Bpest.
Gróf Teleki Tiborné, Gyömrő.
Dr. Teleky István, tanár Zenta.
*Temesvár: Kegyesr. főgimn.
„ Áll. főgimnázium.
- 755 „ Áll. főreálisk. önképző.
Thallóczy Lajos, államtitk. Bécs.
†Than Károly, egy. tanár Bpest.
Thewrewk Emil, egy. tanár Bpest.
Dr. Thirring Lajos, Budapest.
- 760 Tiringer Béla, Budapest.
Ifj. gróf Tisza István, Bpest.
*Toldi Lajos, (2 pld.) Bpest.
Tolnai Vilmos, tanár Budapest.
Tolnai Kornél, máv. üzletv. Bpest.
- 765 Tomka Emil, ny. min. tan. Bpest.
*Topolya: Takarékpénztár.
Tordai Ányos, tanár Pécs.
Tóth Aurél, trvsz. bíró Debreczen.
*Tóth Béla, könyvk. Temesvár.
- 770 Tóth Gyula, lelkész Tarnaméra.
Tóth István, egy. m. tanár Bpest.
Tóth Károly, főmérn. Szekszárd.
Tömlő Lajos, Budapest.

- Törös Béla, bölcs hallg. Bpest.
 775 Dr. Töry Gusztáv, min. tan. Bpest.
 Dr. Tragor Ignác, Vác.
 Trebitsch Ignác, Budapest.
 Trencsény Károly, tanár Zombor.
 Trócsányi Zoltán, tanárjel. Bpest.
 780 *Trsztena : Kir. kath. gimn.
 Dr. Tüdös János, ügyv. Debreczen.
 Ujfalussy Viktor, Budapest.
 Ujhelyi Imre, tanár Békéscsaba.
 Ujsághy Géza, tanár N.-Szeben.
 785 *Ujszentanna : Áll. polg. fiúisk.
 *Ujvidék : Gör. kel. szerb főgimn.
 *Ungvár : Kir. kath. főgimn.
 „ Áll. főreáliskola.
 „ Áll. polg. leányisk.
 790 Urbányi Karolina, Pozsony.
 *Vác : Kegyesr. főgimnázium.
 „ Siketnémák intézete.
 Dr. Váczy János, tanár Bpest.
 Vadas Jenő, tanár Selmeczbánya.
 795 Vajdaffy Lehel, főv. hiv. Bpest.
 Vámbéry Ármin, Budapest.
 Dr. Várda Béla, tanár Bpest.
 Varga Bálint, tanár Budapest.
 Varga Henrik, tanárjel. Bpest.
 800 Vargha Damján, tanár Sz.-Fehérv.
 Vargha Gyula, min. tanács. Bpest.
 Vargha Ilona, Budapest.
 Vári Rezső, Budapest.
 Varju Elemér, múz. igazg. Kassa.
 805 Dr. Varró István, hirlapíró Bpest.
 Varsányi Emil, gépészm. Bpest.
 Vásárhelyi Imre, földb. Szomor.
 Végh Arthur, Budapest.
 Végh Jenő, Budapest.
 810 Dr. Verese Endre, tanár Kolozsvár.
 Veress Ignác, ny. főig. Tápiósáp.
 *Vesecz : Áll. főreáliskola.
 Dr. Vértessy Dezső, tanár Bpest.
 *Veszprém : Kegyesr. főgimn.
 815 Dr. Veszprémi Vilmos, tanár Szeged.
 Vetro Lajos Endre, H.-M.-Vásárhely.
 Vezér Márton, Pusztatenyő.
 Vikár Béla, Budapest.
 Dr. Virág Endre, Kétegyháza.
 820 Viski Károly, tanár Sz.-Udvarhely.
 Viszota Alajos, tanár. Szfehérvár.
 Viszota Gyula, igazg. Bpest.
 Dr. Voinovich Géza, Budapest.
 Vörösváry Szigfrid Ferencz, Bpest.
 825 Vrányi Teofil, közs. jegyző Ujpest.
 Vurglich Gusztáv, apát F.-Örs.
 Wagner János, tanár Arad.
 *Wagner Manó, Rákospalota.
 Waiszbecker Ferencz, Kőszeg.
 830 Dr. Wartha Vincze, Budapest.
 Wertner Sándor, bankhiv. Bpest.
 Weszprémy Zoltán, Debreczen.
 Wichmann György, Helsingfors.
 Wiklund K. B., tanár Upsala.
 835 Wilde Ferencz, főv. tanító Bpest.
 Wisniewsky Antal, Andrásfalva.
 Wittich Eperjesi Károly, Bpest.
 *Zalaegerszeg : Áll. főgimnázium.
 „ Felsőkeresk. isk.
 840 Zalai Mihály, igazg. Szfehérvár.
 Závodszy Levente, tanár Zombor.
 *Zechmeister Andor, könyvk. Győr.
 Zempléni (Imrey) Árpád, Bpest.
 *Zenta : Közs. főgimnázium.
 845 *Zilah : Ev. ref. Wesselényi-koll.
 Dr. Zimmermann Lajos, Bpest.
 Zlinszky Aladár, tanár Bpest.
 Zolnai Gyula, egy. tanár Kolozsvár.
 Zoltvány Irén, tanár Pannonhalma.
 850 *Zólyom : Áll. polg. iskola.
 *Zombor : Áll. főgimnázium.
 „ Felsőkeresk. iskola.
 Dr. Zombory János, tanár Bpest.
 Zseni József, Budapest.
 855 Dr. Zsiros Lajos, ügyvéd N.-Kikinda.
 *Zsolna : Áll. főreáliskola.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. DECEMBER.

10. SZÁM.

Jelentés-tanulmányok.

III.

7. *Rēmög.* A *rēmög* igét Budenz a *rēng* igével hozta kapcsolatba [vö. MUSz.]. Magyarázata hosszú időn keresztül kétségtelennek is látszott s más szófejtésnek is analógiájául szolgált [vö. Horger, A csángó név eredete. Erd. Múz. 1905. évf.]. Újabban azonban Zolnai arra hivatkozva, hogy a régiségben egyáltalán nem fordul elő, annak a gyanújának adott kifejezést, hogy „valószínűleg újabb ige“, s kijelentette, hogy a *reng*-hez való viszonyát nem ismerjük“ (MNy. I. 403.). Nézetünk szerint is a szó származása mindeddig földeritlen; azt azonban, hogy „valószínűleg újabb ige“, nem merjük állítani. Igaz, hogy tudtunkkal Baróti Szabó Dávidig (1792.) egyetlen régi szótárunkban sem fordul elő s a NySz. sem vette fel; de mindez nem ad elegendő támaszt e feltevésnek. Hogy valamely szó (különösen a népi szavak) csak nagyon későn kerül szótárba, közönséges dolog; a *remeg* tehát századokon át élhetett a nép nyelvében s előfordulhatott az irodalomban is, ámbár szótárba csak SzD. vette fel. Hogy a NySz.-ban nincs meg, az sem bizonyít eleget. Igaz, hogy mint czimzó nincs említve benne, de azért egyik másutt közölt példamondatban előfordul. A *dobog* czimzó alatt u. i. ezt a példát olvashatjuk: „*Remegett* s dőbögött a szív is ollyikban, sokban már vér sem volt mint az ijett tikban“ (Kónyi: HRom. 13.).*

Ki tudja, nincs-e meg benne másutt is? Ez 1779-ből való adatnál régebbit is ismerünk Baróti Szabó Dávidból (1777: 'S nem *remeg* tenger' felhevült vizétől; l. NyF. 50:32., uo. több példa) meg ugyancsak Kónyiból (1775. Kábulva omlanak le a' földre, midőn osztán az ő kábulásokból *remegve* ketten feltenyészednek; l. MNy. III. 124.; — 1774. Olly nagy nevetség támoda, hogy míg a' várnak ablaki-is *remegtek*, Várta Mulats. 81. l.). Éppen nem valószínűtlen, hogy idővel még régibb adatok is előkerülnek.

De ha nem kerülnének is elő korábbi adatok, nem ez volna az első szavunk, melynek ősrégi volta kétségtelen, vagy legalább valószínű, ámbár századokon át csak a nép nyelvében élt.

* Ugyanezt az adatot az *ijedt* czimzó alatt is megtaláljuk átalakítva: „A remegéstől vér sem volt benne, mint az ijett tikban.“

Eredeti jelentése „reszket“. SzD. is ezt a jelentését közli: „*Remegni*: reszketni. Remegnek a' fänn a' levelek.“ A testek „rázkódás következtében való mozgását“ (CzF.) szokta jelölni, a mint e példák is bizonyítják:

Remeg a ház, midőn terhes szekerek robognak el mellette. *Remeg* az átkelő kocsik alatt a híd. *Remeg* a kocsonya, alutt-tej (CzF.).

Selyem, rugalmas pamlagunk

Lágy hintaként *remeg*. Petőfi, A boldog pestiek.

Vaczog a „szomszéd“ áruló helyén,

Kezében a rőf tánczol és *remeg*,

Hú gazdáját nem egyszer csalja meg.

Arany, A Laczikonyha.

E mellett azonban lépten-nyomon a félelem kifejezésére is használjuk. Az átmenetet az így példákban láthatjuk:

S mint szélringatta száraz ág,

Remegve nyúlt ki két keze. Petőfi, Az utolsó alamizsna.

Künn e varázsbottal, mint quondam Juppiter isten,

Villámot kanyarít a sötétes nyugoti égen,

Arra nagyot trüsszent, melytől, bogarak, mi, *remegnénk*

És mennydörgésnek hinnók. Arany, Az elv. alk. I.

Nyájasan, előre, köszön „Isten hoztát“,

Bíztatja, ne féljen, *remegő* Piroskát. Arany, Toldi Sz. V.13.

De a hölgy inkább csüggeteg,

Szemei a földre függenek,

Szokatlan érzéstől *remeg*:

Úgy, mintha felriasztott vére

Özön boldogságától félne. Arany, A magy. táncz.

Ezekben a szó érzéki folyamatot, a test reszketését jelöli ugyan, de jelentésében lelki képzeletelemek is vannak. Utolsó fokon tisztán lelki jelentése van minden érzéki vonatkozás nélkül. Ez értelmű használata igen gyakori a közbeszédben is, az irodalmi nyelvben is. Példák:

Az éjjeli zaj, a vészharang kongása *remegésbe* ejtett benünket (CzF.).

Ah! megállj, vagy bár sietve

Menj világon s végeken túl,

Csongor nem *remeg* bajoktól,

Fog követni, menj elő! Vörösm., Csongor és Tünde.

Hölgye pedig hátrább akadékos utakban elállván,

Borzadoz, agg, *remeg* és ment férjét visszaóhajtja.

Vörösm., Zalán f. III. 620.

Igazolni fogom magamat,

Nem, mintha *remegnék*

A kend fenyegetéseitől.

Jobban felkösse gatyáját,

A kitől *meg* kelljen *íjednem* . . .

Érti-e kend ezt? Petőfi, A helység kalapácsa III.

Kit a kígyó megmart, *remeg* az gyíktól is.

Arany, Buda h. IX.

Örült is e hírnek hada-szerte minden,
A zúgolódásnak ina-szakadt menten,
Már a haláltól sem *remeg* úgy, remélve,
Hogy ő lesz az egyik, ki haza jut élve.

Ar. Toldi Sz. XII:48.

Jelennek ír, ki a jelenben él,
— Mondom — közöttünk, hisz, szeret, remél,
Küzd, vágy, *remeg*, örvend, szomorkodik.

Ar., Vojtina Ars poétikája.

A nép haragvó szavától *remegj*:
Megfogan néped átka, s bűnhődöl.

Csengeri J. Aischylos Agam. 463—64.

És a szívem nem is csal,
Robogva gördül a jog útjain
S a czélt elérni úgy *remeg*.

Uo. 984—86.

E dús, e drága szőnyegek pompás sorát
Lábbal taposni lelkem szerfőlött *remeg*... Uo. 939—40.

8. *Rémül*. Etymológiája még nincs tisztázva. Budenz a *rēmög*, *rēng*, *rēndül* igékkel családósította [vö. MUSz.], Munkácsi meg árja eredetűnek mondja [vö. Árja és kaukázusi elemek]; de mindkét magyarázat kétséges.

Eredeti jelentése ugyancsak „reszket, megrendül”. Ily értelemben a régiségben még előfordul:

Földek *remülenec*, koporsóc megnyilanae (NádC. 291.). Mydōn ez wylagnak wtolso veege el kezdend közelytteny, nag azywsag. lezen, gyakorta walo hadagh, föld *remulesők* leeznek (ÉrsC. 527.) Christus fel támadásának üdójén a föld *meg-rémül* és megindul (Tel.:Evang. II. 11. NySz.).

A régibb szótárak is ismerik még érzéki vonatkozását. MA, ezt írja: „*Rémülöc*: tremesco, paveo, pavesco; ich erzittere, erschrecke, fürchte mich”; „*Elrémülöc*: obstupesco, cohorreo: ich erstaune, zittere vor Schrecken”. Ebből a jelentésből „megindul, commoveor, bewegt werden” jelentése is fejlődött, mint a következő példák mutatják:

Haluan ez nagi haborusagot ez keth ember kwzwt, *meg remwle* zyu raytok nagy kegyessagre (VirgC. 16.). Ha fertezetes zemekuel illeneek titeket neznye, ynka meutsegre honnem gonoz gondolatra *remultetneyek* (VirgC. 149.).

De már a legrégebb korban általános „megijed”, műveltető párjának, a *rémít* igének pedig „megijeszt” értelemben való használata. A Gyöngyösi szótártöredékben ezt olvassuk: Attonitus: tonitruo stupefactus: Confusus: perturbatus: Ieda's: rettenetes *meg[h] remüles*: mely leszen roppanasnak myatta: vel Chattanas nak. A Brassói szótártöredék meg ezt írja: *Megh Remülthem* vel el Ietthem — astupeo. Ily értelemben van használva a következő régi nyelvi példákban:

Tahat haluan ezeket Isřlneć fiay . . . igen megfelelmēneć ō orcaiatol es felelem es *rēmōlet* mēghata ō értelmēket (BécsiC. 15.). Nézikuala ō orcaiat es *rēmōlet* vala ō zēmēcben mert igen čudalkōggakuala ō zēpseget (BécsiC. 33. a. m. stupor). Istennek zent fya alla az zent keresztfan . . . *rēmūl[t]* testel rezketēv takyayual . . . koronazot feűuel, el valtozot homlokual, zernyű *rēmūletvel* (GömC. 137.). Az őrdōngōs nagy rettenetesen űket szaggatja, *rēmūlēnek* ezen ezezumbēliek (Ilosvai P. RMK. IV. 185.). *Rēmōle* Fráter György, mikor ezt meghallá (Tinódi, Erd. Hist. 540.). Az király szép hada azzal *megrēmūlteték* (Tinódiból idézi Révai Elab. Gramm. Vol. III. 12 3. l. „consternatus est, consternari factus est“ fordítással). Az ki vakmerő megvetője istennek, az *el rēmūl* czac egy falevélneć czerdűlésēnis (MA: Tan. 9.). János az Istennek háládást kezde, Kin az egész ház nép csak *el rēmūle* (Kolosi Török I. A sz. Ján. ev. hist. 3.). *Meg rēmūttē* az áldozó Papokat (ua. 7.). Kin úgy *el-rēmūl* a' kalmár (Haller GR. LVI. 100.). Annál inkább *meg-rēmūltem*, midőn szálláson láttam a' meg-hólt ifjakat fejem felett függeni (uo.). Hozák hírűl, micsuda *rēmūlés* vala Morvában Petrőczy hírire (Bercs. Lev. 325. NySz.). A' nagy *rēmūlés* miatt most se érthettem, ki vagyok 's-hol vagyok (Jekoniás 117.). A' kik Penelopét kelletlen házasságra kēnszeritik, *el-rēmūlnek* Telemakusnak hadi segétséggel viszsza-térését meg-értvén (Haller L. Telemakus 169.). Akárhol került alkalmatossága mindeneket vadított, *rēmūtett* tőlem (SzD: MVir. 26.).

Ez a használat azután már a régiségben elnyomta az eredeti jelentést, úgy hogy ez teljesen elenyészett. A mai irodalmi és köznyelv már csakis lelki jelentésben használja a szócsalád valamennyi tagjait. Íme néhány példa az újabb irodalomból:

S a tekintetes asszony

Rēmūlve kiált

A cselédi szobába. Petőfi, A helység kalapácsa. I.

Jancsikám, látásod úgy is *megrēmūtett*;

Hagyd el az istenért az ilyen beszédet!

János vitéz IV.

Kardot ránt az olasz — a szórcsuklya reped, —

Megrēmūl a sok nép: „no barát, jaj neked!“

Arany, Toldi E. III.

Be is a városba sok kődarab elhat,

Rēmūlet az utcán, leve nagy hadd-el-hadd.

Arany, Toldi Sz. IX. 14.

Rēmes homályban dűl a harc.

Arany, Keveháza.

A népnyelv a szó családjából ezeket az alakokat használja, ugyancsak lelki jelentéssel: *rēmēd*, *mēg-rēmēd*: „megrēmūl“; *rēmēdez*: „rēmūdōz, hūledez“ (Jókainál is előfordul, vő. TMNy. 409.); *rēmīszt*: „rēmīt“; *rēmīsztő*: „rēmītő“; *rēmītelen*, *rēmū* ua.; *rēmūl*; *rēmūlkōdik*: „szörnyűkōdik“ (MTsz.), *megrēmūlkōdik*: „megszeppen“ (NyF. 9:30.). Előfordul *rēmeszkēdik*, *rārēmeszkēdik* ige is „rāmereszt a szemét, rābāmészkōdik“ jelentéssel (MTsz.); ez talán a *rēmūl* és a *mereszkēdik* (l. előbb) összevegyítése. Van egy adat a *mēgrēmūl*-nek „meghasad (a fal)“

jelentésére is (MTsz.); ez az eredeti jelentés maradványa, annak alkalmi használata lehet.

9. *Rëttëg. Rëttën.* A *rëttëg* (*rëttëg* NySz.) és a *rëttën* (*rëttënik* NySz.) összetartoznak egymással: az előbbi gyakorító, az utóbbi mozzanatos ige [vö. *csatlog*: *csattan*, *pihëg*: *pihen* stb.]. Származásuk [vö. MUSz.] még nincs elfogadhatóan megállapítva. A jelentés-fejlődésnek épp oly előrehaladott fokán vannak, mint a *rémül*. A *rëttëg* ma csak a félelem kifejezésére használatos, eredeti jelentése azonban „reszket” [vö. Gombocz, MNY. III. 192]. E jelentése érezhető még ebben a két régi nyelvi példában: „Es az nepnek wygasagatwl lewn oly igen nagy ywótes az warosban es oly nagy zenges hogy byzzony azt alittanad Czaak hogy fyleddel hallanad hogi meg az fewldees zenghenee [bele] Es az nagy rewasthwl *rettegne*” (ÉrsC. 472); „Az Mihály uram háza fedél és tapasztás nélkül szűkölködik; az kémény is nem jó és tüztől *retteg*” (Oklsz. 1629). A Murmellius-féle szójegyzék a lat. tremulus-t így fordítja: *retegő fa*; Szikszaiiban meg ezt olvassuk: arbor tremula: *reszkető fa*. A népnyelvben is van *rettegő-fű*, meg *reszkető-fű* is (MTsz.). MA. s még a későbbi szótárak is ismerik e jelentést. MA. ezt írja: „*Rettegőc*: tremisco, trepido, paveo, pavesco, formido, pavito, horreo, horresco; ich erzittere, zittere, entsetze mich, bekomme einen Schauer”; „*Röttegec*: tremo, formido, horreo vide *rettegőc*; ich zittere, fürchte mich, schauere”; „*Rettegés*: tremor, trepidatio, formido, reformidatio; das Zittern, die Furcht, Furchtsamkeit”. Mártonnál ezt olvassuk: *rettegni*: „vor furcht zusammenfahren, zittern, beben, erschrecken, sich fürchten”. A jelentésváltozás különben nagyon korán megtörtént. A régiségben a lelki jelentés már a legrégibb időkben általános [vö. NySz.]. Itt csak néhány példát közlünk mind a régiségből, mind a mai irodalomból:

Christus *rettegh* vala Judas vigadvala (WinklC. 159.). Az azzonyallat nagy *retteghwen* előwe yewe (JordC. 552.). *Meg retteghwen* es el ameeelkedwan monda (uo. 736.). Nekyket fenyegeteessel... nekyket temleczel *reetteghetween* zagath vala el az aldot Cristus Jesusnak zent hytyről (ÉrdyC. 373.). Pether azonnal fel alwan mynden feelelemmelkyl Es *retthegees*nelkyl nagy fel zowal monda (ÉrsC. 160.). De tudom a Jézust és ő tőle *rettegek* (Ilosvai P. RMK. IV. 185.). Melly biztatással az ő lelkenec *röttegesetis* akara vigasztalni, sőt bűneiből ki menteni (Born. Préd. 620.). Senki boldog nem lehet, ha fél és *retteg* állapottya el-vesztésén (Pázm. Pr. 355.; NyK. 15:242.). Így vagyon a gonoszok dolga; ot félnek, a'hol félni nem kellene; ot futnak, a' hol nem kergetik; ot *rettegnek*, a' hol bizakodni kellene (Pázm. Pr. 181.; NyK. 15:240.). Minden *retteg* láttyuk immár te tölled (Kolosi Török I. A sz. Jan. ev. hist. 19.). A' ki az Isteneket féli, nem *retteghet* az emberektől (Haller L. Telemakus 176.). A' minn által kell menni, jobb egy'-szer rá menni, hogysen attól szüntelen' *rettegni* (SzD. MVir. 149.). Engedgy-meg ijedségemnek: a' hajótörött még a' tsendes víztől-is *retteg* (uo. 150.). Ezt szorosan kell vennünk, uraim, szól a róka, s tekintsük, hogy a hatalmas ember teszen panaszt, a kinek boszujától *retteghetünk* (Fáy A. Mesék. Az állatok törvényszéke).

Retteg az ádáz Csorna kaczér szándékától.

Vörösmarty, Zalán f.

Kitérnek előle gyorsan mindenestül,
Maga bátor a hős, s nem *retteg* semmitül.

Vörösmarty, Tündérv.

Vérét a hős, ha halni kell,
Nem *retteg* ontani.

Garay, Kont.

Ily hős népet mi sem *rettegtet*.

Petőfi, Vándorélet.

Nevét *rettegve* említé a táj.

Petőfi, Salgó.

Ellankadva dőlt le bársony pamlagára

Kádas visszajöttét *rettegve* és várva.

Arany, Murány ostr.

Veselényi pedig sátorába mégyen,

A pecsétnek színén megdőbben keményen,

Felszakasztja mégis, bár *retteg* előre.

Uo.

A *rétten* a régiségben is, ma is csak lelki értelemben, az ijedség hirtelen beálltának jelölésére használatos. Valamikor kétségkívül szintén csak érzéki vonatkozásban használták, ámbar olyan példát, mely e használatot igazolná, nem tudunk. De van egy-két adatunk, hol a lelki jelentés mellett az eredeti érzéki vonatkozás még érezhető. Így egyszerre lelki és testi megrázkódást jelöl a szó ebben a példában: Valameniszer az ítélet napiarol gondolkodom, mind anniszor *szivemben és testemben megrettenem* (Lép: PTük. II. 196. NySz.). Rendes használata azonban a régiségben is tisztán lelki vonatkozású. A régibb szótárak is csak e jelentését ismerik. Ez utóbbiak közt először a Gyöngyösi szótár-töredékben találjuk megemlítve: „Absterrere: *Megh retten-teny*: Jeszteny“ (*rettentés* és *rettenetes* is előfordul benne). Használatát megvilágítják az alábbi példák [vö. még NySz.].

Vala ezenne felelemuel *meg rettenet*: timore percussus (EhrC. 44.). Legottan mend a' nep is latuan [Jézust] *megyede* es *megreddene* (MünchC. 88.). [Ugyanezt a helyet JordC. 484. így fordítja: mynd az sok nep... *el amelkodanak* es *meg retteneenek*; Pesti G.: mind az egez sereg... *el amelkodek*.]. *Meg rettentnec* engömet en zamtalan bineim (NádC. 7.). De ennehany azzonyallatok es my kezzelwnk *megh retteneenek* mynketh (JordC. 618.). [Ugyanez MünchC. 167: *megyeztettec*, Pesti G.: *meg rettentenek*]. *Megh* ne *rettennyetek* azokthwl, kyk az testet *megh ölyk*, es annak vtanna nynczen towabba myt teegyenek (JordC. 568.). [Ugyanez MünchC. 139.: ne *yéjgetecmeg*; Pesti G.: *Meg* ne *rettennyetek*, Károli G.: ne *féljete*]. Rohannyon hŵ reayok feelelem es *reettentees* (JordC. 42.). Mel' zozath haluan mendenek *megh rettenuen* archwl földre esenek (PeerC. 17.). Mykoron halalara ywtot volna lataa haat az pokol aytaa nytwan vagon, es nagyon *meg rettene* rayta (ErdyC. 70.). Hogy haborwsagoth ne *rettenneenk* wnnenmaga haborwsagot zenwede, Es hogy halalth ees ne feelnenk ő my erettwnk halalt zenwede (ErsC. 210.). *Megh* kel gondolnya az halalnak *rettenetes* woltat (uo. 269.). *Rettene* *meg* szűvök kövély lengyelőknek (Tinódi, Erd. Hist. 440.). Fel-serkenvén

a' Király, annál inkább *meg-retten*, nem tudván mi lehessen magyarázattya azoknak a' szóknak (Haller, Gest. Rom. XX. 48.). Félek azoktól-is, a' kiket *meg-rettentek* (Jekoniás 108). Ne-is *rettentsen* ő Király amazeszelős Profétának sültelen tsátsogása (Kunits: Sedecziás 10.). *Rettentette* csak nevemnek említése az egész napkeletet (Haller L. Telemakus 268.). A' ki sokakat *rettent*, nyájjal gyűjt ellenséget (SzD. MVir. 149.).

... a két zordon ifjút
Nem *rettenték meg* a dörgő szavak. Petőfi, Salgó.

Hej *megrettent* volna most a kis Ibolya,
De a tündérek nem *ijednek meg* soha.
Ar., Rózsa és Ibolya II.

Fel, magosan, apja dobta kicsiny terhét,
Kaczagott a gyermek, s lihegő: „egyszer még!”
Anyja pedig szemmel kísérté ijedten,
Mégis azért büszkén, hogy fia nem *retten*.
Ar., Buda h. V.

Mikor aztán Bencze hazajött rossz hírrel,
Hogy lánczon a kobzos, beszélt is az őrről:
Toldi *meg is rettent*, dühös is lett szörnyen.
Ar., Toldi Sz. XII. 52.

Falun és városban alamizsnát gyűjtnek
Szörnyítve csodáit a babonás hitnek,
Rettentik a népet. Ar., Toldi Sz. IX. 66.

Gyötrelmes az élet, a halál *rettentő*. Uo. VI. 14.

Rettenet e szóra állt az urak közt be. Uo. XI. 90.

A nap is elszörnyed *rettenetességén*. Uo. X. 100.

A leány *megrettent*, hogy, a hó-ropogást meghallotta. Ijeden nézett Imrére. (Gardonyi G., Atkozott józanság 176.).

(Folytatjuk.)

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

A polgár szó vitájához.

Azt hiszem, hogy a Karácsonyi-féle *polgár* = *plugar* szószármaztatás sorsa, Gombocz Zoltán kétrendbeli czáfolatával, érdemben már eldőlt. Hogy mégis hozzászólók, teszem azt, az igen tisztelt elnök-szerkesztő úr biztatására, ki ezen történelmi vonatkozásaiban is fontos kérdés megvitatását ebből a szempontból sem tartotta mellőzhetőnek.

Gombocz kimutatta, hogy a *polgár* = *plugar* származtatást, csupán csak egy sereg föltevés árán lehetne elfogadnunk. Nevezetesen 1. el kellene hinnünk, hogy a *plugar* szó a X—XI. száz-

zadbéli szlovén-horvát nyelvben* csakugyan megvolt. 2. Mivel a *plugar* szó a mai szlovén nyelvben csak *ekecsinálót* jelent, föl kellene tennünk, hogy a *plugar* = *polgár*-nak Karácsonyi szerinti *szántó* értelme, már csak a magyar nyelvben fejlődött volna ki. 3. Föl kellene tennünk, hogy ez a *plugar* = *polgár*: ekecsináló = szántó a magyar nyelvben lassanként nemcsak a *paraszt* fogalmával vált azonossá, hanem — a mi még súlyosabb! — hogy amikor már egészen idáig süllyedt, csak ezután kapta volna meg *városi polgár* (búrger) jelentését. Gombocz még további föltevésekkel is szolgál, de mi egyelőre csak ezeknél maradjunk.

Mindenekelőtt azt a kérdést kell fölvetnünk, hogy a X—XI. század magyarjainak egyáltalán mi szükségük lett volna a szlovének *plugar* akár ekecsináló, akár szántó szavára, mikor nekik úgys meg volt a maguk török eredetű *eké*-jük, hogy pedig szántóik is voltak, arról már Szent Istvánnak a veszprémvölgyi apácák részére kiadott görög oklevele is tanúságot tehet, mert abban *Szántó*** falu neve is előfordul.

Viszont másrészt, hogyan hiessük el, hogy a magyaroknak a *polgár* szó és fogalom megteremtéséhez előbb a szlovén-horvát nyelv *plugar* = *ekecsináló* szavát kellett volna átvenniök, holott, ki tudjuk mutatni, hogy

1. a *polgár* szó és fogalom ezzel egyező formában és tartalommal a régi horvát nyelvben is megvolt; sőt hogy 2. *ellenkezőleg*, a *polgár* szavat és fogalmat maguk a horvátok is csak a magyaroknak köszönhetik!

Ugyanabban az időtájban ugyanis, midőn nyelvemlékeink a *polgárt* = *civis* = búrger értelemben emlegetik, a régi horvát nyelvű, glagol írású oklevelek erre a „*purgar*“ szót alkalmazzák. Így például 1403-ban Osztrozsacz város (opščina) oklevelében*** polgárait „*purgari ostrožački*“-nak hívja. Egy 1423. évi okirat pedig Jasztrebarszka város (plemenitoga opidiuma) polgárait és pecsétjét „*plemenitu pečat purgarsku*“ jelöli meg e szóval. Frangepán Bertalan 1437 május 3-iki okiratában Ozalj városának

* Vö. *Melich J.* Szláv jövevényszavaink. I. k. 1. r. 180 l. *Melich* a szlovénységhez nemcsak a dunántúli szlovéneket, hanem a mai *kaj*-horvát nyelvet is odaszámítja, melynek határai a középkori Tótország (Szlavónia) területével esnek össze.

** Ujabban ugyan Gyomlay e görög oklevélről irt nagybecsű értekezésében kimutatta, hogy a görög szövegben *Szamtág*-nak van írva, de azért nem kevésbé bizonyos, hogy ezen mégis csak *Szántó*-t kell értenünk, mert hiszen Kálmán királynak a görög szövegű adományt megerősítő 1109. évi oklevele már világosan *Zamtov*-nak nevezi; *Melich* pedig a Nyelvtud. Közl. XXXIV. 141., 142., 146. l. a két szó összefüggését nyelvészeti alapon is bebizonyította.

*** Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium vol. VI. Hrvatski Spomenici (Acta Croatica) I. Zágráb. 1898. 106., 124. l. Frangepán oklevele 140., 142 l. — Rmanj 1451. évi oklevele a 190. lapon. Ezekon kívül lásd még a XV. századból a 233., 234., 243., 288., 416. l. — A XVI. századra lásd még *Kukuljević* Acta Croatica. Zágráb, 1863. 291., 303., 333. l., a muraközi városokra pedig 293., 297., 307., 310. l. Ezek az adatok Gombocz figyelmét is elkerülték, mert szótárilag aligha vannak még földolgozva.

polgárait „*naši plemeniti purgari slobodnoga trga našega*“ nevezi. Rmanj város 1451. évi oklevele pedig így kezdődik: „... *Mi Ivaniš peti szudacz varoša rmanszkoga* . . . . da mi szijehomo v sztoli purgarszkom sza szvimi purgari“, vagyis a bíró a „varos“ „purgár“-i székében az összes „purgár“-okkal ült törvényt stb. Sőt a horvát nyelvű oklevelek a *purgár* szót nemcsak a horvát, hanem még a muraközi magyar városokra, pl. Nedeliczére, Légrádra is alkalmazzák. Ezt tudva, ama zágrábi lakosoknak „Purgar“, „Purgarich“, „Purgaricha“ (nő) nevét is, kiket az ottani jegyzőkönyvek* már 1394-től kezdve emlegetnek, szintén a magyar „polgár“-ral kell azonosnak tartanunk. Ide tartoznak továbbá a Lipszky 1808. és Nagy L. 1829. évi latin helységnévtáraiban felsorolt *Purgaria* helységek is, melyek közül kettő Varasd, három pedig Zágráb megyében feküdt.

De még érdekesebb az egykori Valkó megyében fekvő *Polgár(i)* falu nevének fejlődése. E falut Karácsonyi is fölhozza, nevének némely változataival s előfordulásuk évével együtt, Csánki ismert, nagy munkája** nyomán, csak hogy csupán háromféle: Palagar (1329 és 1408), Palgar (1416) és Polgar (1481) nevét sorolja föl, többi változatát azonban: t. i. *Pargar* (1352), *Palogar* (1417), *Pologar* (1454), *Polgary* (1491) nem említi. Ezek közül ránk nézve a *Pargar* régi alak a legfontosabb, mert — közbevetőleg mondva — eszembe juttatja polgár szavunknak *porgár* alakját, mely nyelvtörténeti szótárainkból hiányzik ugyan, de a XVI. és XVII. századi írásokban nem egyszer találkoztam vele. Visszatérve a valkómezei Polgár(i)ra, azt látom, hogy a pápai tizedszedők lajstromai*** 1333. és 1334-ből a pécsi egyházmegyének éppen valkói főesperességében egy *Purgar* nevű falut emlegetnek, melyet sem Ortway, e lajstromok földolgozója, sem Csánki munkájukba föl nem vettek; mi azonban az előadottak után most már kétségtelennek tartjuk, hogy ez a Purgar a Csánki könyvében fölvetett Polgár(i) faluval mindenképen azonos. Mivel pedig e falu, mint nevének összes változataiból kitűnik, mindig magyar nevű volt, bizonyos, hogy a *Purgar* alak is csak magyar lehet. Hogy pedig azt egyáltalán a *polgár* szó legrégibb alakjául kell tekintenünk, ezt Gombocz Zoltán már jó előre, a nélkül, hogy egyetlen adattal rendelkezett volna, pusztán a hangtani törvények alapján logikusan kikövetkeztette és megállapította!

Így állván a dolog, bátran állíthatjuk azt is, hogy a horvátok a *purgár* szót és fogalmat csak tőlünk vehették és nem megfordítva. Láttuk, hogy a „varos“ szót is nekünk köszönhetik, de hiszen egyáltalán régen tisztában vagyunk azzal, hogy a mai Horvátországnak szlovén = tót területén, melyet a közép-

* *Tkalčić*, Mon. Hist. Zagrabiae IX. 76. és VI. 9., 10., 11. stb. 1.

** *Csánki*, Magyarország történeti földrajza, II. 344. l.

*** *Monumenta Vaticana* I. S. I. köt. 279. 308. l.

korban Tótországnak (Szlavóniának) nevezték, minden intézmény magyar eredetre vezethető vissza. Városi intézményüket és szabadalmaikat is a magyar királyoktól nyerték stb.

Térjünk át most már a polgár szóval összefüggő intézményekre, illetőleg ezek szempontjából vizsgáljuk meg Karácsonyi szószármaztatását.

Gombocz szerint a *polgár* szónak legrégebb jelentése: a *civis* = *bürger*, városi polgár értelemben. Ha azonban magának e fogalomnak hazai fejlődését nyomozzuk, akkor ennek még régebb s talán nem is egy, hanem két stádiumára akadhatunk.

Mikor Szent István a maga rengeteg birtokait, az ország minden részén, kisebb-nagyobb uradalmakra (a későbbi megyékre) osztotta, mindegyiknek egyúttal megfelelő központot is rendelt, a hová aztán, az uradalom kormányzása végett ispánokat (*comes*) helyezett. Az ilyen központoknak legalább valami kerítéssel, palánkkal kellett ellátva lenniök, hogy azokban az illető királyi uradalom termése s egyéb jövedelme meg legyen védve s veszedelem esetén nemcsak az ispánnak és népének, hanem az egész környék lakosságának menedékkül szolgáljon. Mivel pedig akkor az ilyen várszerű kerítéseket és várakat külföldön * *civitas*-oknak nevezték, így hívták azokat nálunk is, sőt nemcsak magát a megerősített központot, hanem még az ahhoz tartozó egész uradalmat (vármegyét) is.

Ehhez képest aztán ezen „*civitas*“-ok lakói t. i. a „*civis*“-ek, később „*civilis*“-ek alatt, szintén nemcsak a központnak, hanem az egész uradalomnak (vármegyének) összes lakóit értették. Régebb, forgalmasabb helyeken a „*civis*“-eknek ez a *kettős* értelme természetesen egyszerre, jelentéktelenebb központokon azonban talán csak egymás után léphetett életbe. De a XI. század folyamán már mind a két jelentés meg van s egymás mellett él tovább még a XIII. században is és csupán a királyi vármegyei rendszer fölbomlásával, s ennek romjaiból, egyfelől a királyi szabad városok, másfelől pedig a nemesi vármegye kifejlődésével vész ki, illetőleg városi polgári fogalommal alakul át.

Ezek után azt hiszem, nem lehet kétségünk az iránt, hogy a *polgár* szavunknak megfelelő német *bürger* szót, nem már fejlődöttebb: városi, polgári, hanem inkább eredeti „*civitas*“ = „*burg*“-lakó értelmében vettük át. De ebből aztán az is következik, hogy a *bürger* szót nem mint Gombocz tanítja, a középfelnémet: *burgaere*, hanem már *őfelnémet*: *burgári* alakjában vettük át, hiszen a *polgár*-nak legősibb *purgár* alakja is ehhez áll legközelebb. Ez az átvétel pedig soha alkalmasabb időben nem történhetett, mint Szent István korában, ki az ő vármegyei rendszeréhez éppen a német viszonyokat vette alapul és a mikor hazánkba nemcsak a németországi vendégek (*hospes*) kezdtek tömegeseb-

* Dr. Erdélyi L. Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben. 71. l.

ben beköltözni, hanem a szent király udvara is megtelt német lovagokkal s a királyi vármegye-ispánok legtöbbje pedig éppen belőlük került ki.

Annál lehetetlenebb feladat volna a Karácsonyi-féle *plugar* = ekecsináló = szántóvető = paraszt szószármaztatást ebbe a korba beilleszteni, a mikor először is még nem volt olyan homogén néposztály, melyre az efféle elnevezések *általánosíthatók* lettek volna. A „civitas“-ok „civis“-ei, noha eredetre mindnyájan szolgarendűek voltak, egységes osztályt egyáltalán nem képeztek, sem állásukra, sem szabadságaikra, sem foglalkozásukra nézve, sőt nemcsak hogy egyik szempontbólse voltak egyformák, hanem, a mi még jellemzőbb, foglalkozásuk sem volt állandó, minek következtében aztán állásuk, szabadságuk is mindegyre változott.* Nem is csoda, ha itt örökös mozgásban és formálódásban élt minden, hiszen e népcsoport a legkülönbözőbb elemek conglomerátuma volt, a melyből csak *később*, századok múlva alakult ki, helyesebben differenciálódott: a városi polgári, a falusi paraszti, sőt részben a nemesi osztály.

Ezeknek az állapotoknak alapja különben a XI. századi gazdasági viszonyokban gyökerezik. Hogyan is lehetne itt szó egyöntetűségről, állandóságról, mikor jóformán az egész társadalom még *nomadizál*. Egész falvakkal költözködnek, még a szolgarendűek is, kiktől pedig leginkább várnók, hogy helyhez legyenek kötve. Csakhogy az ember még annyira kevés, hogy a föld még mit sem számít, csak az ember s az ő munkaereje. Ezért van aztán, hogy e munkaerőt nem valami bizonyos, állandó helyhez kötött foglalkozásra használják, hanem egyáltalán minden munkára, a mi csak előadja magát. Persze ha kellett, *szántottak* is, a szlávok is, a magyarok is, a maguk ősi ekéjével, csakhogy a nomád élet mellett erre még akkor ritkán volt szükség s különben is a folytonos költözködés következtében a szántóföldek sem lehettek állandóak. Lehetetlen elképzelnünk tehát, hogy egy ilyen szórványos s legkevésbé sem állandó foglalkozásra, valami *plugar* = szántóvető fogalmat általánosíthattak volna.

Végül még csak Karácsonyinak abbeli aggodalmát kell eloszlatoznom, hogy milyen úton-módon mehetett itt-ott a városi polgár fogalma a parasztra át. Mindenesetre könnyebben, mint megfordítva, a hogyan ő hiszi, a mit intézményileg bizonyítani lehetetlen volna. Ezt ő sem kísérti meg, állítását inkább nyelvi adatokkal próbálja bizonyíthatni. Azt mondja, hogy „a régi magyar és a dunántúli magyar ma is a polgáron éppen a *bürger ellentétét*, a földműves parasztot érti. Keszthelyen és Szentgróton például

* Igen messzire vezetne ezeknek az állapotoknak részletezése, azért vö. *Pauler*, A magy. nemz. tört. I. 440., 441. l., ki itt a III. Béla korabeli viszonyokról szól ugyan, de azokból a legtöbb a XI. században is meg volt. — *Erdélyi*, i. m. 72—75., ámbár nem minden pontjával érthetnek egyet. A Karácsonyitól fölhozott *Polgár*, *Polgárd* stb. helynevek természetesen a XI—XIII. századi királyi vármegyétől erednek és ebben az értelemben veendőek.

Polgárváros éppen az, a hol a nem-iparosok, nem a *kerített helyen*, tehát a burgban lakó bürgerok, hanem a *nyílt helyen* lakó földműves parasztok laknak.“ Mindenekelőtt meg kell jegyez-nem, hogy ilyen kiélezett ellentétből, polgár és paraszt, iparos és földműves között, nálunk, a hol a városi polgári vagyon is a mezőgazdaságban gyökerezett, voltaképen szó sem lehet. Különben Karácsonyi az ilyen „Polgárváros“ eredetéről, rendeltetéséről is rosszul van tájékozva, máskülönben okoskodása kiinduló pontjául aligha választotta volna. A „*Polgárváros*“ ellentéte nem valami, például szabad királyi város, hanem a „*Katonaváros*“ volt! Hogy mi volt ez, azt Takáts Sándornak a *magyar várról* írt pompás tanulmányából* tudjuk. *Katonaváros*-nak másként *huszárvár*-nak, vagy egy vár külső palánkját vagy egyáltalán a különálló palánkokat hívták, melyeknek a XVI. századtól kezdve a török hódoltság idején az egész országban, mind magyar, mind török részről divatba jöttek. E palánkoknak „*város*“ neve pedig azon alapult, hogy tényleg önálló községeket képeztek, melyeknek még külön pecsétjük is volt. Így ismerjük például a szeredi „*katonautcza*“, az eszéki, nagyvárad stb. katonavárosok pecsétjeit stb. Azért volt tehát szükség az ilyenekkel szemben, a nem katonai vagyis polgári önálló községeket, *polgárváros* néven megkülönböztetni.

Hogy pedig a „*régi magyarnak*“, főleg a XVI. és XVII. században, gyakrabban nyílt alkalma a falusi parasztot is polgárnak nevezni és hogy a dunántúli népnyelvben is ez az értelme, ennek egyszerűbb okai vannak, mint a hogy Karácsonyi képzei. Már Gombocz is, Schmid sváb szótára alapján utalt arra, hogy a polgárnak paraszt értelmé Németsország egyes vidékein, például Württembergben, Rheingauban és Svájcban ma is járatos. Maurer** is sok adatot hoz föl erre nézve a régi német iratokból, már a középkortól kezdve. Schmid szótára helyesen e jelenségek okát, az illető vidékek parasztságának viszonylagosan *nagyobb szabadságában* látja. Természetes is, hogy olyan községekben, a hol földesúr nem volt, avagy hatalma a minimumra csökkent, azoknak lakosai a szabad városok polgáraival hasonlóknak érezhették magukat. Ilyen helyzetű községek nálunk is bőven voltak, például a szepesi és erdélyi szászok, a jász-kúnok, hajdúk, székelyek stb. községei; azok a községek, melyek közvetlenül a király vagy a korona alá tartoztak; továbbá számos nemes község és közbirtokosság. De ide tartoztak különösen még a *mezővárosok* is, melyek szintén nem körülkerített, hanem csak nyílt helyen, a „*mező*“-n épültek. Ezeken kívül a török hódoltság kora is szaporította az ilyen szabad községeket, nemcsak mint már láttuk, a *katona-* és *polgárvárosokkal*, nemcsak több, stratégiai szempontból fontos parasztközségnek megerősítése által,

* „Századok“ 1907. évf. 730 s. köv. l.

** Gesch. der Dorfverfassung in Deutschland. Erlangen, 1865. I. 134. l.

hanem főleg azért, hogy a török hódítás következtében falvainak nagy része földesúr nélkül maradt. Mindezen, a többiekénél sokkal szabadabb községek száma nálunk is igen sokra rúgott. Volt tehát bőven alkalom arra, hogy lakosaik magukat paraszt voltuk daczára is, polgároknak nevezhessék s ezt az új fogalmat szélteben elterjeszték. Ha pedig tudjuk azt, hogy a *legtöbb* nemesi község, katonaváros és mezőváros éppen a *Dunántúl* volt, megérthetjük, hogy miért éppen az itteni népnyelvben terjedt el leginkább a polgárnak paraszt jelentése. De e jelentés elterjedésére nemcsak helyi, hanem általánosabb okok is hathattak. Ilyen és bizonynyal a *legrégibb* ok az volt, hogy a városi szervezeten belül a polgárnak mint *esküdtnak* értelme nálunk is már elég korán átment a falusi községi szervezetbe s ott alakult ki aztán annak későbbi *kisbíró* fogalma is. Természetes tehát, hogy mivel ennek következtében a községi elöljáróság tagjai *polgárokká* váltak, ez az elnevezés aztán az ilyen polgári tiszteket viselő, előkelőbb paraszt családokra, ezeknek elszaporodásával pedig lassanként az *összes* községi lakosokra is átment. Ez a magyarázata annak, hogy már az 1399—1405. években néhány jobbágy a Polgár vezetéknévet vette föl.

De minek folytassam tovább. Az eddigiekkel is bőségesen be van bizonyítva, hogy a magyar polgár kétségtelenül a német bürgerből ered és hogy „polgárosodásunk”-nak legalább ehhez a részéhez a szlávságnak semmi köze.

TAGÁNYI KÁROLY.

A moldvai csángó mássalhangzók történetéből.

V.

Az eredeti finnugor **p̥p̥* ~ **p̥p̥* csere-viszonynak (vö. Setälä JSFOu. 14, 3:10—11) rendes magyar megfelelője *p*, vö. pl.:

csíp (moldv. csáng. Sz. *šip*, *šip̥i*), vö. votj. *tšep̥ilt̥ini* ,csip̥', zürj. *tšep̥elt̥ni* ua., *tšep̥el̥* ,újjhegy'; csipetnyi', cser. *tsəp̥estem*, *tšip̥išt̥em* ua.; lp S. Wikl. *cipcu-*, *cipcaste* ,kneifen', lp K. Ğen. *ciehp̥* ,újj, lábújj', finn *hyppy*, (dim.) *hyppymen* (-yset) ,újjhegy', *hyppysellinen* ,csipetnyi', *hyppistää* ,újjhegyekkel csip v. tép v. fogdos' (vö. Budenz MUSz. 369—70).

csup, Erdély *csúp* ,csücs', Székelyföld: ,hegy v. párna csücsa', MTsz.; a régiebb irodalomban: ad quendam collem Kaderdeuchupya dictam 1392, ad vnam magnam aciem videlicet ad vnum altum *Chwp* 1464, ad quendam collem sev monticulum *Chwp* vocatum 1496, OklSz; „a fő leányoknak magas, *csüpos*, hátra függő koronájok volt“ Monrók XI.; Sándor István (1808) szerint a *csúp* jelentése: ,apex, vertex, fastigium', l. NySz.;

vö. lp. Friis *čuppa* ‚cacumen pilei v. caliptrae‘, ‚süveg csúcsa‘, finn Lönnr. *suippu*, *suipun* ‚hegyes vég, csúcs, ék‘, *suippu-lakki* ‚csúcsos süveg‘, zürj. Izma *tšúp* ‚csecst‘.

hoporj, *hoporty*, *hoporcs* ‚kidudorodott csomó valamely test felszínén, kiálló görcsös púp, hupa, czipó, apró domb‘ (*hoporcosos fakéreg*, h. bőr, h. mellű és hátú nyomorék), *hoportyag* ‚valamely testnek fölcseresedett, elváló, feldudorodó héja, kérge, felszíne‘, CzF. (vö. még NySz., MTsz.), vö. vog. Munk. *χάπι: kāt-χ.* ‚a lecsüggesztett kézfő felső domborulata‘, *purk-χ.* ‚koponya, fej‘; *kheplir* ‚dombos‘; zürj. Wied. *kopir* ‚überhängen, vorragen, bausch, ausbucht‘, *kopirtni* ‚beugen, bücken, neigen, krummen‘, *kopirttšini* ‚sich beugen‘, *kopirttšis* ‚buckliger‘; votj. Munk. S. *kupires*, *gubires* ‚púpos‘, *kupiri: pid-k.* ‚térdhajlás‘, *kupirmini* ‚begörbülni, összehúzódni‘, *kupirmem kišno* ‚(görestől) összehúzott asszony‘; cser. *koptâra* (= *kopra) ‚göröngyös, rögös‘; Troickij *wuj-koprak* ‚koponya‘; mord. M. Ahlqv. *kopyr* ‚rücken, boden eines gefässes‘, Reg. *küd-koper* ‚kézhát‘, Ahlqv. *kopaška: préa-k.* ‚koponya‘, E. Wied. *kupof, -rks* ‚erdhaufen, kleiner hügel‘; lpK. *kippe: vřšne-k.*, N. *kuehp: uejv-k.* ‚koponya‘; finn *koppa* ‚etw. gehöhlt od. gewölbt, vorderteil des kopfschädels, stirn, kappe, glocke, korb, schale, nach dem regen hart gewordene erdfläche‘, *hatun-k.* ‚hut-kopf‘, *koppa-mato* ‚insectum crusta dura munitum‘, *koppa-nokka* ‚nase l. rostrum aquilinum‘, *koppara (kopara): maa on k-assa* ‚die erdfläche ist zugefroren‘, *sormet ovat k-assa* ‚die finger sind zusammenge schrumpft, starr (vor kälte)‘, *koppura* ‚rauch, uneben; krummer, zusammengetrockneter zustand‘, *k.-kynsi* ‚der steife, krumme finger hat‘ (Renvall, Lönrot). — Vö. Budenz MUSz. 114, a hol magy. és mordv. szók vannak összeállítva. Munkácsi (ÁKE. 428) a vog., mordv., lp. és finn (*koppa*) szót a magy. *kupa* ‚tarkó‘ szóval állítja össze és az egész szócsaládot (nézetem szerint nem helyesen) árja eredetűnek (vö. skr. *kapāla-* ‚schale, schüssel, hirschale‘ stb.) tartja; a magy. *kupa* ‚trinkschale, humpen (tréf.) kopf, schädel‘ nyilván szláv jövevényszó (vö. úszl. szrb. *kupa*, l. Miklosich, Die slav. Elem.).

iparkodik (moldv. csáng. Sz. *îpêrtet* ‚megeröltet‘), vö. vog. Munk. EV. *âpər*, KL. *âpər* ‚ügyesség‘, *âpərli* ‚ügyeskedik‘; finn *uupera* (igy is: *upera*) ‚iparkodó, serény, kitartó‘ (vö. Budenz MUSz. 820). Munkácsi árja eredetűnek tartja, vö. szkr. *âpra-* ‚tätig, eifrig‘, l. ÁKE. 371—2.

káp (moldv. csáng. Sz. *kâp*, *kâpât*), vö. vog. EV. *χāpaji*, AL. *khāpeji*, K. *khāpeji* ‚fölkap, fölránt‘ (vö. Munkácsi NyK. 25:270); mord. Reg. *kapie-* ‚bekap, fal‘, *kapede*, E. *kapude-* ‚megkap, megfog‘; finn *kaappaan*, *kaapata* ‚megkap, megfog, megragad‘ (vö. Budenz MUSz. 4).

kapar, *kopor*, vö. lp. Friis *goppat gobam* l. *govam* ‚scalpo excavare‘; finn *kaapin*, *kaappia* (igy is: *kaavin*, *kaapia*) ‚scabo, rado, scalpo; schaben‘, *kaapin pataa* ‚ollam radendo purgo‘, *kana kaappii maata* ‚gallina unguibus scalpit terram‘, *kaapet*,

kappeen l. *kaappu*, *kaapun* ,quod abrasum est, rasmus; das abgeschabte' (Renv.) (vö. Donner Vergl. wbuch 281 sz.). — A magyar szóban az *-r-* képző, vö. magy. *húny* ~ *hunyor*at, *tipod* ~ *tipor*.

*kopog*¹ ,strepitum edo, pulso' (mold. csáng. Sz. *kopog* ua.), vö. v o g. Munk.-Szil. *xápliñ suj* ,klopfendes Geräusch (eines ankommenden bostes)' (*suj* ,zaj'); o s z t j. Ahlqv. *χορραλλεμ* ,klopfen'; f i n n *koppa* ,ütés, ugrás', *koppoa* ,ütni, csapni' (Lönnr.), *koppaan*, *kopata* ,leviter ferio, sonum levem feriendo cieo; leicht stossen od. knacken', *koputan* ,crepitum l. sonum continuum pulsando cieo, leviter pulso, ferio; klopfen, knacken, stossen' (Renv.) (vö. Donner Vergl. wbuch 285. sz., a hol a finn és magy. szó egybe vannak vetve.).

*kopog*² ,hiante ore capto, ore inhio; schnappen', *be-koppant*, *föl-koppant* ,hiante ore capto; einschnappen, erhaschen' (l. NySz.). vö. v o t j. Munk. S. *kopilt* ,mohón bekapni a szájba'; f i n n *kopon*, *koppoa* ,magához ragadni, elkapni', *koppo*, *kopon* ,ergreifende stellung', *kopolla kourin* ,mit den händen bereit zu ergreifen' (*koura* = ,marok'), *koppi: ottaa koppia* ,beim ballspiel den wurf auffangen'.

kopolya (alakvált. *kopoja*, *kopola*, *kupolya*) ,az árvíz által kikotrott mély s jobbára kerekalakú sárgödör, mely igen ritkán szárad ki, a melyeknek enykes iszapjába a barom könnyen belevész' (Alsó Vágmellékén, CzF.), ,vizállás, állandóan vizet tartó gödör, áradások után mélyedésekben megmaradt víz', ,kisebb, de hirtelen mélyedés a patakok, folyók medrében', ,ásott kút, a mely nincsen kövel kirakva' (l. MTsz.), vö. z ü r j. Wied. *gép*, *gépél* ,vertiefung, grube, höhle, krater, pfütze, teich'; v o t j. Munk. *gop* ,völgy, mélyedés, mélység', G. *sur-gop* ,vizmosás alkotta gödör, mélyedés' *gopal* ,gödöröske'; c s e r. *kup* ,mocsár'; l p. Friis *guöppe*, *guöpe* ,fossa, caverna'; f i n n *kuoppa*, *kuopan* ,verem, gödör'.

lap (moldv. csáng. Sz. *lâp*, *lâpât*), *lapály*, *lapcsi*, *lapi*, *lapos* (l. MTsz.), vö. o s z t j. Karj. DO. *lapsêx*, Kaz. *lopsêx* ,lapos, sík'; z ü r j. Wied. *lapa: kok-l.* ,fussblatt', Castrén I. *lâpäs: kok-l.* ua.; c s e r. *lap* ,alacsony', *kiu-lapa* ,handfläche, flache hand', *jalapa* (< *jal + *lapa*) ,fussblatt', *laptśaka*, *lapťśaka* ,lapos, vékony és széles'; m o r d. M. Ahlqv. *lapa: käd-l.* ,handfläche, flache hand', Reg. *lapš* ,lapos', f i n n Renv. *lappea*, *lappia* ,flach, platt u. breit; platte seite', *lappa* ,dünn eisenplatte', Lönnr. *lape*, *lappene* ,lapos fele, lapja vminek, miekan l. ,kardlap' (vö. Budeuz MUSz. 682), l p. Friis *lâppe*, *labe* ,plana superficies alicujus rei, ex. gr. palma, planta', v o t j. MU. *lap: lap intj* ,lapály', U. MU. J. M. G. *lapeg* ,alacsony'.

szép ,szép, csinos, ékes, formás, kellemes, jó, hasznos, kiváló, nagy', *szép-szagú* ,jószagú' (l. NySz., MTsz.), (moldv. csáng. Sz. *sêp*, *sêpet*, *sêb-büzü* ,jószagú'), vö. l p. Friis *čaepe*, *čaepe* ,quidvis faciendi peritus, artifex rei; arte confectus, peritus, habilis', f i n n *seppä* ,műves, kézműves, mesterember, kovács',

Agricola sepästi 'mesterileg, ügyesen'. — A lp. *čabbe* 'pulcher', melyet Budenz MUSz. 292—3 a magy. *szép* és finn *hyvä* 'jó' szavakkal azonosított, a -bb-je miatt nem tartozhatik ide; Setälä Äännehistoria 289 a finn *hempeä* 'kéjes, kedves, csinos' szóval állítja össze. A magy. *szép*, a mássalhangzói miatt, még kevésbé illik össze a finn *hyvä* szóval; * másképp Munkácsi, a ki e szavakat összeállítja és árja eredetűnek tartja, l. ÁKE. 270. Vö. még Donner Vergl. wbuch 783. sz., Setälä FUF. 2:264.

szupolyka 'kisdéd, kicsiny, kerekded, meg nem eresztett, karcsu, pl. has, orr' (NySz.), 'tojásdadon hegyesülő, karcsuan elvékonyuló' (Ballagi Telj. szót.), *szupolykó*, *szupulykó*, *szupojkó*, *szupujkó* 'hirtelen elvékonyodó', *szupujka*, *szupujkó* 'száraztestű, töpörödött, kicsi' (MTsz.), vö. zürj. Wied. *šopid* 'eng, dicht, zusammengedrängt', finn *suppea* 'szoros, összevont, megszorított', *suppu* 'szugoly, szűk tér; összevontság, összeszorultság', *supostaa* 'összevonni, összezsucorítani (száját)' (vö. Budenz MUSz. 316—7, Paasonen s-laute 104).

tapod 'yhova erősebb lépéssel lép, lépve lábával vmit megnyom, gyalult káposztát v. más növényt hordóban lábaival erősen lenyomkod', *tapos* 'ua., gyümölcsből, kivált szőlőből a nedvet lábaival kinyomkodja' (Ballagi Telj. szót.), *tapsol*; *tapog* 'pulso, tundo'; *stampfen* (NySz.), (moldv. csáng. Sz. *tapižgāl* 'tapiskál, kül. sárban'), vö. zürj. Wied *tapjēdņi* 'mit dem fuss stampfen, mit der handfläche schlagen', *tapjēdņi* 'trampeln, mit den füssen stampfen, *tapkēdņi* 'klopfen, stampfen, fest stampfen', cser. *taptem* 'kalapál, kovácsol', mordm. Ahlqv. *tapan* 'schlagen, prügeln', finn *tapan*, *tappaa* 'csépel; agyonüt', *tappelee* 'verekedik', *taputtaa* 'ütöget, vereget', t. *käsiään* 'tapsol', *taputtelee*: *astua t.* 'fürgén lépked', ?lp. Friis *dāppat* v. *dāppet*, *dāpam* 'erölködve és nagynehezen előre gázolni, ugrálva gázolni (mint a rénszarvas a nagy hóban)' (vö. Donner Vergl. wbuch 522. sz.)**

Azonban fönnebb már azt is láttuk, hogy több olyan esetben, a hol a rokonnelvek (különösen a finn, lapp, mordvin, votják és zürjén nyelv) tanúsága szerint egy eredeti kettős -pp- (*ṗp ~ *ṗp) teendő föl, a magyarban is kettős -pp- mutatható ki, vagy valamelyik nyelvjárásban (*lép*), vagy a régibb irodalomban (*epe*, *ipa*, *lep*), vagy — a mi fontos — mind a kettőben (*csepp*, *csupa*, *lepe*, *repül*, ?*ép*).*** Ezt a kettős -pp-t nem magyarázhatjuk későbbben (-p-ből) keletkezettnek, valamelyik külön magyar hangfejlődés

* A finn *hyvä* valószínűleg a zürj. *šan* 'jó' szóval összeállítandó.

** A finnugor *ṗp ~ *ṗp képviselői az egyes finnugor nyelvekben a felhozott adatok szerint tehát a következők:

finn	lp.	md.	cser.	votj.	zürj.	osztj.	vog.	magy.
pp ~ p	pp ~ p	p (=ṗp)	p. β	p	p	p, β, b, w	p	p, pp

Vö. fönt az ered. *p ~ *β képviselőit.

*** A *csepp* szóban az ajak-explosiva a „köznyelvben” is kettős.

eredményének. Kétségtelen nézetem szerint, hogy ez a *-pp-* az eredeti finnugor *geminata* egy régibb magyar képviselőjének maradványa, úgy t. i., hogy a *-pp-* a (későbbben egyes esetekben általánosított) eredeti erős fok, a *-p-* pedig a (többi esetekben általánosított) eredeti gyöngye fok képviselője (azaz: **pp > pp*, **ṑp > p*). A legtöbb magyar nyelvjárás (a moldv. ész. csángó nyelvjárás is) — a rendelkezésünkre álló adatok szerint — a legtöbb idevágó szóban a gyöngye fokot általánosította (a *-p-*-t). Megjegyzendő, hogy a *-pp-*, a hol előfordul, mindig az első szótag után, tehát hangsúlyos helyzetben lép föl (vö. fönt *-k-* ~ *-kk-* 162—7. l.).

Még meg kell említenünk, hogy a moldv. ész. csángó nyelvjárásban még van két szó, a melyekben kettős *-pp-* van, t. i. *kēp* (*kēppet*, *kēppek*, *kēppen*) és *lēp* (*lēppet*) 'honigwabe'. Amaz török (l. Gombocz, Török jövevénysz. 61. l.), emez pedig szláv (l. Miklosich, Die slav. Elem.) jövevényszó. Ezekben a kettős *-pp-* a többi egytagú, *-p-*-vel végződő egytagú szavak analógiájára keletkezhetett. A *kēp* szót illetőleg vö. még Szarvas magyarázatát a *kēppen* alakról: *kēppen* < **képven* < **képöven* (l. Nyr. 21:150—1); lehetséges tehát az is, hogy a kettős *-pp-* itt a *kēppen* alak hatása alatt jött létre.

Följebb (162—3. l.) már meg van említve, hogy az oláh jövevényszavakban sokszor (de nem mindig) az oláh szóvégi, főhangsúlyos és ezért félhosszú magánhangzóval bíró szótagra következő *k-*-nak a moldv. ész. csángó nyelvben *-k̄* (ill. *-kk-*) felel meg és hogy a csángó szóban ekkor a megelőző magánhangzó (az *u* és *i* kivételével) hosszú, pl. *tjōk* 'tok' < ol. *tioc*, *ka'zāk* 'kozák' < ol. *cāzac* (o: *kāzā-k*) stb. Hasonlóképen a hasonló helyzetben álló oláh *-p-*-nek csáng. *-ṑ-* (*-pp-*) felel meg, pl. *dēp* (*dōppát*) 'csap (hordón)' < ol. *dop*, *plōp* 'jegenyefa' < ol. *plop*, *tsāp* 'kecskebak' < ol. *ṑap*; *dulāp* 'szekrény' < ol. *dulap* (o: *dulāp*), *pro'tsāp* 'ökörszekér rúdja' < ol. *proṑap* (o: *pro'tsāp*). Észrevesszük, hogy a *-ṑ-* (*-pp-*) itt hangsúlytalan helyzetben is előfordul. Feltételeire és természetére nézve *-ṑ-* (*-pp-*) előfordulása itt egészen ugyanolyan, mint a följebb említett *-k̄*-é (*-kk-*-é) az oláh jövevényszavakban, tehát elég új jelenségnek tekintendő, a melynek eredetileg nincsen semmi köze a fönt tárgyalt *csepp*, *csupa*, *epe* stb. szavakbeli *p*-hang hosszúságához (ill. kettőzöttségéhez)

37. **p- > b-*.

Sz. *bēš* 'pinty' (vö. NyK. 37:157); vö. *bincs* Erdély, Székelyföld, Háromszék m., MTsz.; hétfal. csáng. *bin'tš*: *hou'dsi b*. Csernátfalu; a régibb irodalomban: *bincš* KolGlossz. II.

Följebb már láttuk, hogy a szókezdő *k-*, *t-* egyes esetekben *g*-vé változott, ill. *d*-vé, mikor a legközelebbi következő mássalhangzó *z* ö n g é s volt (l. fönt 160—1 és 297 l.). Hasonló okból változott, úgy látszik, a szókezdő *p-* is *b*-vé és pedig főképpen akkor, mikor a következő mássalhangzó *n*, *l*, *g*, *ž*, *z* volt, vö. a következő MTsz.-beli szócikkeket: *pandur*, *pendel*, *pänderit*, *pészeg*, *pige*, *pilinczke*, *pilled*, *pincz*, *pogácsa*, *pozdorja*.

Az a körülmény, hogy a *pinty* szónak nemcsak a csángóknál, hanem Székelyföldön is szókezdő *b*-je van, arra mutat, hogy a *p* -> *b*- hangváltozás itt elég régen történt (vö. fönt 161 l.).

38. -*pt*- ~ -*bd*-.

Sz. *lăptă* 'labda'; vö. *lapta* Palóczság, *laptya* Brassó m. Tatrang, *lopta* Kolozsvár, Székelyföld, Háromszék m., Kis-Küküllő m. Szőkefalva, Szolnok-Doboka m., MTsz., *lapta* Gyergyó NyFüz. 20:38, Debreczen NyFüz. 26:7, Vác NyFüz. 10:16, Jánosfalva (Bihar m.) NyFüz. 29:15; a régibb irodalomban: *Lapta* 1493, 1520, 1548, 1554, *laptha* 1549, 1553, *labda* 1588. l. OklSz.; *lapda* 1573 Pont., 1630 MASB., 1697 ComVest., 1767 GyöngyMV.; *laptazast* XVI. sz. els. negyed. VirgC., *lapta* 1557 SztárAthan., XVI. sz. GöresMáty., 1621 MA., 1628 PrágSerk., 1639 Veresm.-Lev., 1762 PPBL., 1779 KónyiHRom.; *labda* 1763 GyöngyKJ., 1807 GvadRP., l. NySz.

Ugyanez a *pt* ~ *bd* hangviszony észlelhető ebben a szóban, a mely a moldv. ész. csángó nyelvben hiányzik:

csapta 'csapda' Balaton mell., Veszprém, MTsz.; Balatonfelvid. NyFüz. 40:17 ~ *csabda* 'csapodár': Somogy m., Szeged; 'csintalan, pajkos': Künság, Jász-Nagykún-Szolnok m. Alattyan, Szeged; — vö. *csap*, *csapod*: *még-csapod* 'megcsapkod' Székelyföld, *csapodás* 'csapdosás' (l. MTsz.), *csaptató* 'csapda' Balaton mell., *csaptár* 'egérfogó' Marcal mell., l. MTsz.

Simonyi a *csapda* szót helyesen a *csapod* ige -*a* képzős származékának tartja (l. TMNy. 523). Hasonlóképzésű szó valószínűleg a *lapda* szó¹ is, habár az alapszavát már nem tudjuk kimutatni.

Az idézett példákbl látszik, hogy a -*pd*-, -*pt*- és -*bd*-féle alakok körülbelül egy időben lépnek föl a régibb irodalomban (a XVI. században). A (*csapoda >) *csapda* és (*lapoda >) *lapda* alakokból indulván ki, a -*pt*-féle alakok egy régi előreható, a -*bd*-féle alakok pedig visszaható hasonulás útján keletkezetteknek magyarázhatók, de természetesen úgy, hogy a különféle hasonulás külön-külön nyelvtéren történt.

39. *-*b*- > -*bb*-.

Sz. *libbeg* 'libeg'; vö. *libbeg*: l.-*lăbbog* Székelyföld, MTsz. Vö. fönt *-*tj*- > -*ttj*- 302 l. WICHMANN GYÖRGY.

* Wichmann Györgynek, a több, mint egy évet részint nálunk Budapesten, részint a moldvai csángóknál töltött finn nyelvtudósnak eme cikksorozata mely a jelen közleménnyel befejezést nyer, csak egy részét teszi a moldvai csángó nyelvjárás hangtörténetével foglalkozó nagyobb tanulmányának. E tanulmány néhány fejezetét a szerző (a Magyar Nyelvben közöltekén kívül) a Nyelvtudományi Közlemények 1907. és a Magyar Nyelvőr 1908. évfolyamában tette közzé. A gyűjtött szóanyag, szótárilag feldolgozva, a Finn-ugor Társaság kiadványai között fog megjelenni.

Wichmann értekezése, becses nyelvtörténeti eredményein kívül, azért is tanulságos volt reánk nézve, mert a csángó szavakat pontos hangtani átírásban jegyezte fel, s így alkalmat adott arra, hogy a magyar hangokra vonatkozó megfigyeléseinket az ő (talán elfogulatlanabb) megfigyeléseivel hasonlíthassuk össze.

Szerk.

Régi magyar breviáriumi mutató-tábla.

Varjú Elemér volt szíves felhívni figyelmemet gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárába került, eddig még kiadatlan kis nyelvemlékre, mely egy 16-od rétű codex egyetlen fenmaradt papir-levelére van írva. A kiszakadt levél első két lapja volt az elveszett codexnek, úgy hogy a 19-soros nyelvemlék a könyv első oldalán foglalt helyet. A második, tisztán maradt oldalra a könyv egy XVII. századi tulajdonosa írta veres tintával gyakorlatlan kézre valló levélfűzér közé a nevét. Bejegyzése azonban úgy elhalaványult, hogy csak nagy nehezen lehet kibetűzni belőle a következő szavakat: *Az en neuem, az kie ez az könyueczke kerezt neuem feleol Ferencznek hínak, vezetek neuemen . . . . gh Selmecki (?)*. Nehezíti olvasását az is, hogy egy későbbi, de még XVII. századi kéz

Tristes erant apostoli
De Christi acerbo funere,
Quem morte crudelissima
Servi necarant impii . . . stb.

sorokkal kezdődő hymnust irt föléje; ugyanezen kéz másolta a túloldalon a nyelvemlék utolsó sora alá is — mintegy probatio calami-képen — annak négy utolsó szavát.

A nyelvemlék inkább a XV. század végére, mint a XVI. század legelejére valló cursivába átesapó gótikus írással van írva, még pedig az első 13 sora veressel, a benne levő citatum-kezdetek, valamint az utolsó 6 sor feketével; a 17-ik sor három utolsó szava és a 2 utolsó sor veres vonallal van bekerítve.

Betű szerinti szövege a következő:

ha yftorianak kerefed tanofagat ezt ved ezedbe |
Sent haromfag Nappya vtan vȳ yftoria |
ky modattik *deus omnium exauditor est* |
Sent peter vafa zakadatya hoz ky kezelb |
vafarnap vagy⁽ⁿ⁾ vy yftoia *In principio deus, creavit* | a
Sent egyed Napyahoz ky kefeibe vafarnap |
vy yftoria [*peto domine, ot de ifto vinc(u)lo*]* *Sibona* |
Sent kereft Napyahoz kȳ kefelb vasarnap |

* Áthúzva.

vy yftoia peto domine vt de ifto |
 Sent remýgius napayahof kvzelbe ky |
 vafar Nap vy yftoia *Adaperiat dominus* |
 Myn sent Napyazhoz kezelb vafar Nap vy |
 ystora *Vidi dominum sedentem* |
 efedbe ved hogy myndekor kezelb valo vofarnapō |
 kezgyed el az ystoriát akar elwth efek akar vtan |
 ef ha az vafarnap efyk olokoyf** kezgyed el az |
 ystoriát| egy aue maiāt |
 Item sent Andorýaf Nappyához kezelb ky vafar |
 Nap ezýk az lezen advent vafarnapya. |

Mint e pár sorban előforduló számos hibából és ingadozó helyesírásából látjuk, nyelvelméünk írója magyar szöveg írásában elég gyakorlatlan volt. Tisztán csak a latin ábécé betűit használja minden segítő jel nélkül.

Hogy mit tartalmazott mármost a kis codex, melynek valaha ez egy része volt, s mi ennél fogva ez a töredék? Erre nem könnyű felelni. Ha összefüggő szövegtöredék volna, hamar készen lennénk a felelettel. Az egyetlen régi magyar nyelvű apácza-ordinárium, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában őrzött, 1519-ben írt Lányi-codex 225—232. lapján** ugyanis tartalmilag hasonló szöveget találunk. Ez így kezdődik:

Kewethkezyk yt towaba tabla mykeppen az wy istoriakath be wenny nyaradzaka kyk esnek:

Elsewt mondywk zent harumsag napyat Masod wy istoria Deus omn. Ky tart zent iacob haygh hoztan egeb lezen, Ez deus omnium tedyk, kezdetyk zenth harumsag wtan walo wasarnap imponalas zarent myert Akor esyk az hew octauaya Harmad ystoria Sapiencia az Antifona magnificatra, Negyed ystoria Iob: hwted thobias: hatod adonay: heted ad aperiat etc. Nyolchad vidi dominum etc....

S azután hosszadalmasan elmondja, hogy a különféle vasárnapi betűk szerint változva, mely ünnep után mily kezdetű új historiát kell a napi breviárium-részlethez olvasni.

De nem összefüggő szövegtöredék e nyelvelméünk, hanem mint fentebb említettük, a lap, melyre írva van, csak első levele lehetett a codexnek, melyből kiszakadt. Ennél fogva magyar nyelvű ordinárium töredéke sem lehet, mert az ordináriumok nem az arra való útmutatással kezdődnek, hogy az év egyes ünnepeire következő napokon mily új historia imponálandó a kiszabott breviáriumi szakaszhoz.

Nézzük hát maguknak az egykorú breviáriumoknak beosztását. Az egykorú, magyar egyházak számára készült, kézíratos

* Valószínűleg *olyankor is*-nek olvasandó.

** Nyelvelméktár VII. 359—60. II.

és nyomtatott breviáriumokban * a szokásos: „*Beatus vir, qui non abiit*“ kezdetű bevezetés előtt, az első hat lapon rendszeren általános naptárt, a 7-iken pedig mutató-táblát találunk, mely így kezdődik:

Sequitur tabula impositionis historiarum. Et omissis primo octo dominicis de libris regum, que procedunt... Et in adventu canitur quattuor stb., erre azután augusztus 1.-ét, szept. 1.-ét és 14.-ét, október, november és december hónapok 1.-ét magukba foglaló hetek római naptára mellé írva megtaláljuk megfelelő sorrendben az azon héten olvasandó új historiák kezdő szavait: Salamon quattuor, Historia: *In principio*; Iob duas, Historia: *Si bona*; Thobias unam, Historia: *Peto domine*; Machabeorum quattuor: *Adaperiat*; Ezechiel quat. *Vidi dominum*; *Adventus domini* quattuor.

Ha most már tudjuk, hogy a nyelvemlékünkben egymásután következő ünnepek az előbb felsorolt napokra esnek, látjuk, hogy nyelvemlékünk is, a legnagyobb valószínűség szerint, ily mutató-táblát helyettesített, még pedig utólagos bejegyzésképpen a breviariumba. Ez eredetileg se naptárt, se efféle mutató-táblákat nem tartalmazott.

JAKUBOVICH EMIL.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Az **Érdy-codex** egy helyéhez. Az **ÉrdyC.** szentírási helyei tudvalévón a **JordánszkyC.** bibliafordításával közel rokon szövegből származnak. Erről a párhuzamos helyek elég nagy száma akárkit könnyen meggyőzhet. Jelezte már e rokonságot **HEVESS** (Veinstein) Kornél is a *Nyr.* XXIII:217, 267, 313, 364, 400, 458 és XXIV:569. l. megjelent tanulmányában. Ez ugyan korántsem derít még teljes világosságot sem a két codex egymáshoz való viszonyára, sem arra a még mindig nyílt, vagy legalább teljesen el nem földelt kérdésre, vajjon csakugyan **Bátori Lászlótól** való-e a **JordC.** bibliafordítása. Kérdéses még az is, hogy mi és mennyi része van mind a két codexben a karthauzi és a pálos rendnek, a mely utóbbi **Bátori Lászlónak**, az előbbi meg az **ÉrdyC.** gyanítható írójának (vagy csak a másolójának?) személyisége czímén formálhatna jogot e két fontos nyelvemlékünkhöz. De e kérdésektől függetlenül is érdemes, pusztán nyelvtörténeti és különösen a magyar bibliafordítás történetét néző szempontból is, a két codex párhuzamos helyeit gondosabban és kimerítőbben egybevetni, mint az eddig történt. Egy ilyen, minden aprólékos mozzanatra kiterjedő egybevetéssel lévén éppen,

* Pl. *Breviarium Strigoniense* 1484. M. N. Múz. (Szabó-Hellebrant R. M. Ktár I. 9. sz. Knauz: *Libri missales ac brevitaria* 77—81. l.) — *Brev. secundum usum alme eccl. Strig. Venetiis* 1515. (Szabó-Hellebr. I. 206. sz. Knauz 86.) — *Brev. sec. usum eccl. Strig. Venetiis* 1519. M. N. Múz. (Szabó-Hellebr. 231. Knauz 88. l.) stb. stb.

sok egyéb dolog mellett, elfoglalva, az imént szemembe ötlött a következő részlet, a mely nagyon érdekes világot vet az ErdyC. bibliai, persze jórészt csak újszövetségi helyei fordítójának, vagy inkább alighanem csak átdolgozójának szentírást-magyarázó eljárására.

A 179. lapon levő evangéliumi szakasz (Máté II. 13—18) végén ezt olvassuk Rachel siralmáról: *Es nem akara megh vygaztaltatny, myert meg nem holtak vona az az erekkee*. A vessző utáni szavak teljesen értelmetleneknek látszanak, s értelmükről nem világosít föl az eredeti szöveg sem. Itt ugyanis e versnek a végén csak ennyi van: *et noluit consolari, quia non sunt*. Ugyanígy a párhuzamos ótestamentumi helyen is, Jeremiás próféta XXXI. 15: *Vox in excelso audita est... Rachel plorantis filios suos et nolentis consolari super eis, quia non sunt*. A JordánszkyC. e helyek közül az újszövetségit pontosan az eredetihez ragaszkodva fordítja: *es nem akara meg vygaztaltatny, merth nynczenek* (RMNy. V. 360. 1.). Sajátságos, hogy az ErdyC. itt épenséggel nem követi sem az eredetit, sem az ehhez hű JordánszkyC.-et,* hanem egészen önállóan elég merész biblia-magyarázatra, sőt a mi több, szövegjavításra, ill. kiegészítésre vállalkozik. Az ő fordítása ugyanis csak úgy válik érthetővé, ha a *non sunt* mellé odagondoljuk a *mortui* szót és ezt aztán úgy értelmezzük, hogy *scil. in aeternum*, vagy *morte aeterna*. Ekkor érthetővé válik a különben homályos hely: *myert meg nem holtak vona az az erekkee*. Vagyis Rachel nem akarja elfogadni azt a vigasztalást, hogy gyermekei nem haltak meg örökkön tartó halállal, csak testivel, a lelkük él és testben is föl fognak támadni. Ez a teljesen keresztény szellemű magyarázat természetesen éppen nem illik az ótestamentumi hely világos értelméhez, a melyet az újszövetségi író is változatlanul vesz át. Ott ugyanis minden kétséget kizárólag csak annyi van, hogy Rachel nem vigasztalható meg, mert gyermekei *nincsenek*, vagyis meghaltak; vigasztalhatatlan az elvesztésük miatt. Ellenben az ErdyC. fordítója, illetőleg magyarázója azt az értelmet tulajdonítja R. gyászának, hogy az csak azért olyan vigasztalhatatlan, mert nem enyhíti fájdalmát a feltámadás és a siron túli élet reménye. Bizonyára épp oly merész és szokatlan, a mily alkalmas másfelől e magyarázat arra, hogy hozzá homiletikus fejtegetést csatoljon a predikáló. Az evangéliumi fejezetet követő rövid beszédben azonban hiába keressük e termékeny gondolat további gyümölcsötzetését. Kérdés már most, honnan vette az ErdyC. írója a maga merész interpretációját? A JordC.-ével közös eredetiből legalább e helyen nem meríthetett. Vajjon ő maga változtatta-e meg az előtte volt bibliai szöveget, vagy itt másfélét követett, mint a JordC.-ben olvasható fordítás, melytől különben is, minden tőle való függése mellett, elég nagyok az eltérései. De jobbára mégis egészen más természetűek, mint ez a feltűnő hely, a melynek eredetét felkutatni talán nem lesz egészen fölösleges. Több szem többet lát. Lehet, hogy e soraim valamely szerencsés kutatónak a helyes nyom felérésére vezető fonalat adják a kezébe, vagy legalább arra az útra igazítják, a hol e fonalat megtalálhatja.

KATONA LAJOS.

Disznó-szógy. A MTsz. Kassai Szókönyvből idézi a sündisznónak *szógy* nevét. Több adata a MTsz.-nak erre a tájra

* A Münchener C.-ben is betűszerinti hűséggel: *mert nem vadnac* (17. l.), vagyis nincsenek.

nincsen, s arról sem adhat fölvilágosítást, hogy hol dívik, mert Kassai ezt nem jegyezte fel. De a *disznyó-szöcs* czímszó alatt azt mondja a MTsz., hogy a Székelyföldön így, és még *disznyó-szögynek* is nevezik a sündisznót. A *disznyó-szöcs* alakot sohasem hallottam (ha csakugyan megvan, akkor bizonyára csak népetimológias hatás alatt kapta ezt az alakját, t. i. a *szücsnek* szék. alakja miatt), *disznyó-szögyről* se hallottam se Csík, se Háromszék vármegyékben (Csikdánfalvára való cselédünk sem ismeri egyik alakját sem), de azért persze lehetséges, hogy megvan a keleti székely vidékeken is. Udvarhely megyében azonban csakugyan él a *disznyó-szögy*. Kányádön hallottam először s minthogy érdekelt ez az előttem addig ismeretlen szó, a hol csak megfordultam további utam folyamán, mindenütt kérdezősködtem utána s azt tapasztaltam, hogy a megye közepe táján minden faluban általánosan ismeretes. Azt hiszem, hogy a Kassai-féle *szögy* is alighanem a Székelyföldről való. Valószínű, hogy ez is tulajdonképen *szögy* akart lenni s csak pontatlan írásból, vagy talán sajtóhibából nyerte Szókönyvében olvasható alakját.

De miféle szó lehet vajjon ez a székely *szögy*?

Nem lehetetlen, hogy csak változata a mai köznyelvi *sün* szónak. Tudjuk, hogy a mai *südisznó* még nem is olyan régen csak *südisznónak* hangzott. Ennek a *sül* alaknak azonban a NySz. és OklSz. tanúsága szerint a régi nyelvben *szül* és *szöl* változatai is voltak. Minthogy szókezdő *s* = *sz* változásra az OklSz.-ban, NySz.-ban és MTsz.-ban mindössze csak 5—6 (különben is meglehetősen bizonytalan) adat található, de az ellenkezőre jóval több, pl. ném. *Sebastian* > m. *Sebestyén* (Melich: Ortsn.), *széccél*: *szék* > *séccél* (OklSz.), *szédér*, *szédérin* > *sédér*, *sédérény*,* *szeksze-monca*: *czók-mók* > *séksza-monta* (vö. NySz. és MTsz.), ném. *semleng* > m. *semling* (Mel. i. h.), *szémölcs*, *szömölcs* > *sümölcs* (vö. NySz. és MTsz.), n. *sengen* > m. *sengell*, *sengerel* (Mel. i. h.), *szérkeszt* > *sörkeszt*, n. *sester* > m. *sestely* (Mel. i. h.), *szipirtyó* > *sipirtyó*, n. *soldenar* > m. *soddonár* (Mel. i. h.), *szonnyad*: *lekonyul*, *lankad*, *fonnyad* > *le-sunnyik*: u. az, *szövény* > *sövény* (NySz.), *szufla*: *lélekzet* > *sufla*, *szundikál* > *sungyikál*, *szundt* > *sundt*, *szunyáta*: *aluszékony* > *sunyáta*: *alattomos*, *szunyi* > *sunyi*, *szupérál*: *sikerül* > *supérál*, *szurdék* > *sordék*, *szusztora*: *mécs*, *kanócz* > *sustora*, *susztora*, *születik* > *süretik*: azért azt hiszem, hogy ebben az esetben is a *sül* és a *szöl*, *szül* alakok közül az *sz* kezdetűt kell eredetibbnek tartanunk. Ha már most fölteszszük, hogy a székely *szögy* *szölgy helyett való (vö. *föd*, *vögy*, *töt* stb.), akkor a *szöl* és ez a *szölgy úgy viszonylanak egymáshoz, mint a nyelvészek előtt nem ismeretlen *töl* és *tölgy*. Hogy hogyan magyarázandó ez alakpárok között levő viszony, azt nem tudom, de az analogia szembe-
szökő s aligha tekinthető véletlenségnek.

HORGER ANTAL.

Udvariás és társai. A MNy. 4: 344—351. lapig tárgyalt *udvariás* és *társai*-hoz, vagyis a *mordíáshoz* és *kaczkíáshoz* adható a *hepcziás*. A *udvariás*, *úriás*, *úrfiás*, *módiás* csinálmányoknak látszanak. A *dákiás* megállotta helyét, míg azok elmúltak.

Az *-iás* végzettről mind azt lehet mondani, hogy latin hatás következtése, mind azt, hogy Izsaiásnak, Tóbiásnak s a száma nélkül való többi névnek is van benne része. A hatás tehát *bibliás* is.

* A melyek mellett nincsen utalás, azokat l. a MTsz.-ban.

A harmadikféle hatás vagy alakulás a *deliás* nyomán vehető észre, a mi meg török-szerb-magyar-nak nevezhető. A *deli*, *szpáhi*, *gyömlü* (gönüllü), *kadi*, *besli*, *cselebi* a török világban nálunk *delia*-, *szpahia*-, *gyömlia*-, *kadia*-, *beslia*-, *cselebia*- és *csalopia*-nak mondatott. Így lett s maradt fenn mind máig a török *bekcsi*-ből a *bekcsiás* (Tsz.). Az *i*-vel végződő török szó *-a* hozzátétellel szerbbé lett s azután némely esetben *-s* képzővel tétetett magyar hangzásúvá. *Mordi*-ből s *kaczk*i-ből is így lett *mordiás*, *kaczkias*; a török *csizmedsi*-ből meg *csizmadia*.

Idegenszerűség rí le a *garabonciás*-ról, *derendociás*-ról, *keledenciás* (credentionalis) levélről; valamint a *bagáziás* szekérről, *Máriás* mellett a *lázsiás*-ról. — Mondta-e a nép a *módiásan*-t s meddig mondtá, ha mondtá, nem tudni. A mióta azonban a *módi* magyar szóvá vált, azóta *módisan*-t mondanak:

Ajhaj módisan,
Selyemkendő csokrosan stb.

Fudáz. AMNy. 4:383. lapján a MTsz. pótlékai közt olvasható a „*fudáz*: szeleskedik, székel szó“. Benne van a régi, benne az új Tsz.-ban. Fudáza, fudázó, fudáz-képpen s a szeleskedik jelentés sem hiányzik. Ennek a székel szónak a mivoltján sokan törhették hiába a fejöket. Nem emlékszem, hogy azért fejtegette volna valaki. Nem is érdemes rá. Kriza ezt jegyzi utána: *Futri Kati*.

Fudáza asszony senki más, mint Markalfnak törpe, sánta, rút, loncosos nyelvű néne asszonya, a ki öcsesét kész lett volna akasztófára juttatni. Régen jól ismerhették a székel földön Salamon királynak Markalfal való tréfa beszédének rövid könyvét: ma már talán nem forgatják. *Fudáza* szülte *Fudázó*-t, ha van *Fudázó*, lenni lehet *Fudáz* is.

Ha már egyszer szó esett Markalfról, mondjunk még róla valamit. Valamikor nemcsak a Székelyföldön, hanem egyebütt is jól ismerték ő kelmét. „Salamon király egyszer vadászni ment s lován ülve benézett a Markalf ajtaján, hogy látná ki volna ott benn. Ittben vagyon — felelt Markalf — az egész ember és egy fél és a lónak a feje: és a mennyi feljön, annyi száll alá. Mit mondasz, kérdi S. — Az egész ember én vagyok, ki itt ben ülök. A fél ember te vagy a lovon, a ki ott kin ülsz, és félig lehajlottál, a ló feje pedig annak a feje, a kin ülsz. — Micsodák a mik feljönnek és alá mennek? kérdi S. — Markalf mondja: a babok, melyek az én fazekamban forranak.“

Az okos leánytól kérdik az őrségi mesében:

„Hát té meccesz hugom? (= mit csinálsz, mit mívelsz.)

„Én *fesallát* főzök“ (= fel s alá-t = babot; arra czéloz, midőn t. i. forrásközben a bab fel s alá forog a fazékban. Nyr. 2:42.)

SZILÁDY ÁRON.

Az -atos, -etes képző. 1904-ben a M. Tud. Akadémia egyik ülésén az *állhatatos*, *alkalmatos*, *szemérmetes* stb. mellékevek keletkezésének kérdésével foglalkoztam (Akad. Értes. 15:498). Azt hiszem, már akkor sikerült bebizonyítanom, hogy az addigi magyarázatnak, mely szerint egyfelől az *állhat* potentialis igéből lett volna az *állhatat* főnév, ebből pedig ez *állhatatos* melléknév, másfelől a hypothetikus **alkal* igéből egy másik hypothetikus **alkalmik* ige származott volna, ebből azután a szintén hypothetikus **alkalmat* főnév

s innen végre az *alkalmatos* melléknév stb. (Nyr. 9:498) — mondom, már akkor sikerült bebizonyítanom, hogy az efféle magyarázatnak teljességgel semmi valószínűsége sincs. Szerintem ezek a melléknévek úgy keletkeztek, hogy az *-atlan*, *-etlen* fosztóképzőjű melléknévek ellentétéül lassanként kifejlődött egy *-atos*, *-etes* birtokosító képző, melynél az *-at*, *-et* s *-os*, *-es* elválaszthatatlanul s egységesen összeforrott. Magyarázatomnak azonban meg volt még az a hiánya, hogy eme kivételes képző alkalmazására a régi nyelvből csakis olyan példákat hozott fel, melyekre az ige + *at* + *os* theoriát keservesen ugyan, de mégis lehetett alkalmazni.

Van azonban egy pár olyan *-atos*, *-etes*-en végződő régi melléknévünk, melyek az ige + *at* + *os* elmélet szerint teljességgel megmagyarázhatatlanok. Egyikök az *örömetes*. „Kegyelmetek fáradtságát adja az úr isten, hasonló *örömetes* dologban szolgálhassam meg.“ — „Ki az ő ellenségyert *örömetössen* imádkozik.“ — „*Eremetesen* vezy ur isten“ stb. (NySz.) A másik: a *keservetes*. „Ha halgatoc *keservetes* keserűséggel gyötrödtetem.“ „Meg hortal *keservetesh*.“ (NySz.) Ezekben t. i. kétségbevonhatatlanul névszóhoz (*öröm*, *keserű*), nem pedig igehez van az *-etes* képző függesztve.

Ugyanily alkotású a réginek látszó, de egészen új *kényelmetes* szó, melyet gyakran lehet olvasni a Pesti Napló hasábjain, a nélkül hogy a nyelvérzék cseppet is megütköznék rajta.

A mai irodalmi nyelvben is van egy ilyen kivételes alkalmazatú képzőnk, t. i. a *-zat*, *-zet*, a mely gyakran csatlakozik főnévhez, új főnevet alkotva, pl. *födélzet*, *gépezet*, *kapuzat*, *kötélzet*, *növényzet*, *oromzat*, *titokzat*(os), *zárvárzat* stb. Nem emlékezem, hogy valaha olvastam volna a *burokzat*, *gyökérzet*, *levélzet* szokat (legalább szótárba még egyikök sem jutott) s nyelvérzékem még sem tiltakozik ellenök.

SZILY KÁLMÁN.

Pannonhorma.* E nevet Guzmics Izidor benezés alkotta Pesten való időzésekor, 1812 és 1815 között, Kazinczy iránt való tiszteletből „Széphalom“ mintájára. (Vö. Gulyás Elektől: „Guzmics és Kazinczy levelezése“, 44. l. és Zoltvány Irén: Guzmics Izidor életrajza, 190. l.). Maga Guzmics írja Kazinczynak 1824 márczius 15-én: „*Pannonhorma* erántad támadt szeretetemből származott még Pesten.“ Mindamellet 1824-ig Guzmics még ingadozott és csak ezután írta leveleiben rendszeren az új nevet.

Hivatalosan a név még lassabban hódított. A szentmártoni főmonostor convent-üléseinek jegyzőkönyve a nemzeti fölbuzdulás hatása alatt 1844 november 30-án magyarra lett s benne 1863-ig a szórványosan előforduló Pannonhegye következetesen ezen alakban marad meg, míg végre az 1865. évi főapátváltózást tárgyaló ülések jegyzőkönyveiben egyszerre csak előtűnik *Pannonhorma*, mely ezentúl állandó lesz. De a szentmártoni nép ma is csak a „Hegy“-re jár, vagy a „Vár“-ba.

ERDELYI LÁSZLÓ.

* Kérdést intéztek hozzám, mikor és kik kezdték először használni a *Pannonhorma* nevet a régi *Pannonia Szent Hegye* helyett? Magamtól nem tudván kielégítő választ adni, fölkertem dr. Erdélyi László tanár urat, a pannonhalmi központi könyvtár igazgatóját, világosítaná fel a kérdést s egyúttal a MNy. olvasóit e kérdésre nézve. Szíves válaszáért fogadja köszönetemet.

Sz. K.

Név-elő. A NyUSz. e szóról azt írja, hogy a nyelvtani articulus Benyáknál (1783 körül) = *nemjel*, Mártonnál (1803) *nemszó* (így a Tzs., 1835 is), Vajda Péternél (1835) *izelő*, *névmutató*, Fogarasinál (1845) *névtárs*, *név-elő*.

Ez adatokat a következőkkel egészíthetem ki:

Az Akadémia rendeletére készült és 1843-ban kiadásában megjelent „A magyar szókötés főbb szabályai” című műben (35. lapon) az articulus = névelő.

E mű egyébként Vörösmarty Mihály, Fábian Gábor, Czuczor Gergely és Nagy János dolgozataiból készült. Vörösmarty másolatban fennmaradt dolgozatának bizonyítása szerint éppen az articulusra vonatkozó részt ő dolgozta ki s itt az articulus magyar nevéről az *izke* szót ajánlotta. Nagy János Vörösmarty dolgozatára ezt jegyezte meg: „Az eddig névmutatónak nevezett *az*, *a'*, *izkének* vagy *határozott izkének* a' latin articulus' utánzása szerint nem mondathatik, mert a' latin *hic*, *haec*, *hoc* csak képzelt articulus, csupán könnyebbség okaért fölvetett mutató névmás, mely helyett az *iste*, *ista*, *istud* vagy *ille*, *illa*, *illud* is használtathatott volna önkény szerint. A' latin *izke* tehát távol sem oly sajátoságú, mint a' magyar *az*, *a'*, vagy a' német nem-különböző és határozó *der*, *die*, *das*. Még kevésbé áll a' *határozott izke*, mert ez a' határozatlant föltételezné, holott ilyen nyelvünkben nincsen, és rá szükségünk sincs. Én tehát vagy megmaradnék a bevett *névmutató* mellett, vagy rövidebben *névelőnek* nevezném, mert mindenkor név előtt áll.”

A fentiekből kitűnik, hogy a *névelő* szót Nagy János hozta szokásba, talán készítette is már 1842-ben, mert a fenti megjegyzést ebben az évben írta.

VISZOTA GYULA.

A „láthatár” igazolásához. Szólitottak, itt vagyok egy szóra, nem is egyre, hanem háromra, a mint azt a mai pluralitás is magával hozza.

Első szavam, hogy elhiszem a Lehr Albert „lát”-ját, valószínűnek tartom, hogy az „egy látra”, „első látra” és társai nagy ritkán előfordulnak a nép ajkán. Odszorolom a *szánom-bánom*, *félsz-mersz*, valamint a *nyítja* stb. igealakokhoz, a melyek főnévi értelemben is használatosak. Lehr Albertnek csak köszönet jár, hogy egy érdekes példával szaporította az eddig ismert eseteket.

Második szavammal már nem fújom a Lehr Albert nótáját. A nép nyelvéből mostanában felkutatott „lát” főnévvel nem lehet utólag igazolni a több mint százéves *láthatár* és a nálánál nem sokkal fiatalabb *látpontot*, *látkört*, *látcsőt* stbt.

Én is azt mondom: éljen a *láthatár*, de nem a Lehr Albert okoskodása szerint az „egy látra” és társai atyafiúi jogán, hanem Petőfi és Arany jóvoltából, a nyelvszokás kegyelméből.

Harmadik szavam sem hallgatom el. Lehr Albert „*Láthatár redivivus*” (MNy. 4:391—93) cikke végén nemcsak aposztrofál engem, hanem csúfra is emleget. Arany híres sorait elferdítve, a *bodzafa kardú szoboszalai hajdú*-nak nevez. Jól van, elfogadom a gúnyos jelzőt. De megjegyzem, hogy nem szükséges nekem éles aczéllal, fényes damasszal vagdalkoznom, hiszen suhintottam én már az én bodzafakardommal is olyat, hogy egyik-másik ellenfelem hetek, hónapok mulva is vakarta az ütésem helyét.

Láttat-e vagy látat? Lehr Albert „*Láthatár redivivus*” cikke juttatta eszembe a fenti kérdést, a melyet már rég fel akartam

tenni. Most annyival inkább előállok vele, mert a Lehr Albert cikében találkoztam mindkét alakkal: 1. *Úgy láttatra* lesz két vékára való. (A nép ajkáról.) 2. Tehát a *láttra* a szabályos *látatra* összevonása. MNy. 4; 393.

Ballaginak *Új teljes magyar és német szótára* (VI. kiadás) szerint der Erfolg lehet *látat* is, *láttat* is egyaránt.

Kelemen Béla *Magyar és német zsebszótára* (V. kiadás) szintén ismeri a *láttat* és *látat* főnevet, bár ez utóbbit tartja érvényes alaknak. A *Magyar helyesírás* kis szótára (III. kiadás) is ismeri a *láttat*-ot, de megjegyzi, hogy helyette *látatja* irandó.

Íróknál és hírlapokban is váltakozik a rövid és hosszú *t-s* alak s úgy látszik, helyesírásunk ezt a szót a kétesek közé sorozta.

Meggyőződésem szerint a hosszú *t-s* írásnak nincs semmi jogosultsága; sem a szőfejtés, sem a kiejtés elvére nem támaszkodhatik.

A *látat* származásánál fogva nem lehet más, mint a *lát* igéből *at-et* képzővel alkotott főnév a *pillantat*, *szeretet* mintájára; s ha ezek megelégedhetnek egy *t*-vel, a *látat*-ban sincs értelme a két *t*-nek.

De a kiejtésre hiába is hivatkoznak a *láttat* helyesírás kedvelői. Én ugyanis megfigyeltem több vidéknek a népnyelvében a *semmi látatja* és *nincs látatja*-féleket és nem hallottam hosszú *t-t*.

Tehát a szőfejtés és kiejtés nevében egyaránt számüzendő a *láttat*, annyival is inkább, mivelé ugyanis nem ok nélkül vetik szemére a magyar nyelvnek, hogy a sok *t* keménynyé és pattogóvá teszi a hangzását.

KARDOS ALBERT.

ADATOK NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Régi magyar gyógyszernevek.

*Csikorgófű: a csikorka (*Gratiola officinalis* L.) régi neve; *innuyjtó fű*-nek is nevezték. (Csapó 63.)

*Csikőles: czirkőles, czirók; sorghum, milium Indicum (Csapó 67.)

*Csillag-fű: a Paris quadrifolia L. régi neve. Tsillag fű mag: baccae paridis; ein-beer. (1745. Torkos, 4. és 7. lap.)

*Csillagkő: lapis stellaris; sternstein. (Torkos, 14. l.) A korundnak egyik fajtája, mely ráeső fényben tekintve, belsejében hatsugarú csillag-alakot mutat.

*Csillagos ánizs: anisum stellatum, badian. (Torkos, 11. lap.)

*Csimaszőlő-fű: Iris foetidissima L. (Lásd a bevezetésben.)

*Csinal: csalán. Nagy csinal haszna: főzzöd meg edes borban a nagy csinal tövet stb. (1676. T. T. 1894. 405.)

Csipke-gomba: spongiolae cynos-

bati; hetschepetsch-schwämmel. (1745. Torkos, 5. lap.) Nem gomba, hanem gubacsszerű kinövés a rózsának és a vadrózsának fiatal ágain, levele kocsányán, melyet a Cynips rosae L. és a C. Brandtii Ratzeburg nevű darázs okoz.

**Csontforrasztó-kő*: lapis osteocolla; bein-bruch-stein. (Torkos, 14. lap.) Mészkő-faj, melyet csonttörések alkalmával használtak. Némelyek szerint megkövesedett növény-gyökerekből nyerték. (Richter: Ausf. Arzneimittel. 1832. III. 556.)

*Csókaláb: geranium (Veszelszki 236.)

*Csóréárpa: csurdéárpa: hordeum cantherinum; nackende gerste, himmelgerste (Mátyus II. 138.).

*Csudabors: fructus amomi. (Mátyus IV. 355.)

*Csudafa-magva: grana thiglia, seu semina ricini americani; grosse spring-kern. (1745. Torkos, 4. lap.) A Curcas purgans Endl. nevű amerikai növény magvai. A NySz. adatai („Csudafa“ alatt) a közönséges Ricinusra vonatkoznak.

Csudálatos só: sal mirabilis, Glauber-só. Rácz: Borb. 176.

*Csúhit, szittyó: juncus. (Veszelszki 264.) „A vékonyakból lámpás bélekettsínálnak, a nagyobbakon az uszást tanultam meg gyermek koromban a Rába vizében“.

*Csuka-áll: mandibulae lucii piscis; hechtskiefer; mâchoires de brochet. (Régente oldalszúrás, fehér folyás, nehéz szülés ellen adták a porát.) Tégy meg-annyi aprón meg-törtt tsuka állat hozzá. (PP. PaxC. 96.) Meg-annyi törtt tsuka állat öszveelegyítvén. (u. o.)

*Csuka-fog. Végy csuka fogat négy quintlit. (Orv. K. 32.) A csuka fogát, rák héját törd erősen öszve. (U. o. 37.) Szív-fogásról: A tsukanak fogát törd meg... s spinárd vízben add bé. (Házi Orv. 127.) Ma a nép különféle gyógyszer-tári készítményeket (borax, pulvis cornu cervi usti, concha praeparatae, rákszem) nevez csukafognak.

*Csuka-háj: Axungia lucii; hechtschmalz; graisse de brochet. „Ló sebére: csuka hájat, vízi csigát, azokat égesd meg új fazékban, tedd porrá, ezzel hints.“ (Csíks.)

*Csuklyafü: lásd *Kuklásfü*.

*Csurdeárpa: lásd *Csóréárpa*.

*Csurdézab: avena nuda. (Mátyus II. 139.)

*Csurmolya: melampyrum. (Mátyus II. 73.)

Csýma-pázsit-víz:? „Továbbá az csýma pasit vyzet el küldtem, az Ur Isten adja, hogy senkinek ne kellessék.“ (1560. Lev. Tár, II. 29.)

Czapa, disznótök: cucurbita

major rotunda, flore luteo, folio aspero Bauh. „En Bösözrményben olly nagyokat láttam, hogy kő helyett a káphosztát a hordókban tökkel nyomtatták le.“ (Veszelszki 182.) E szó különben már Beythénél is előfordul.

*Czethal-csék: priapus ceti. (Torkos, 16. lap.) Aphrodisiacumnak használták.

*Czethal kövérje: sperma ceti. (Frick.)

*Czethal-velő: sperma ceti. (Torkos, 16. lap.)

*Czibak flastroma: lásd *Deakórium*.

*Cziczzer. *Fejér cziczzer*. Bagoly borsó: semen ciceris albi; weisse zisern. — *Veres cziczzer*: semen ciceris rubri; rothe zisern. (Torkos, 11. lap.)

*Cziczzer-borsó. Cziczzer borsót vízben jó erőssen megfőzván, a levét igya meg. (Orv. K. 42.)

*Cziczzeri (tzitzzeri) *borsó*: cziczzer. (Frick.) A NySz.-ban csak a cicseri b. alak fordul elő.

*Cziczfark-kóró: egér-farkfü, ezerlevelű fü. (Csapó 82.) Mai neve: közönséges cziczfark; Achillea millefolium L.

*Cziczka. „Hasát laxálni a ki akarja, legjobb a kék káposztának a felső tsimáját (*tzitzkáját*) meg-főzni, és evvel élvén, minden epe-sárt a gyomorból ki-tisztít.“ (Veszelszki 109.)

*Czika: a magvak csirája, embriója. „Minden plántának tzi-káit fejér, poronyó, lágy materiába (értsd: endospermiumba) póálta-bé a természetnek bölts mestere.“ (Mátyus, II. 457, 74.)

*Czillárfü: farkas szőlő, négylevelű fü, csillagfü; paris herba (Csapó 65.). Mai neve: varjúszem; Paris quadrifolia L.

*Czimnyelvű fü: erősítő fü, szoretetre-hajtó-fü; catanance; catananche chondrilla cyanoides. (Csapó 66.) Mai neve: közönséges nyúlparéj; Chondrilla juncea L. („Némelly aszszonyok ezen füvet

timsós vízben meg-főzik, és ágyukat véle sárgásra festik. A bűvös bávos hitetlen lelkű emberek sok babonáságot visznek [vele] véghez a házasak körül.“ Csapó 67.)

*Cziprosfű: lásd Fekete czipros.

*Czira: stamen. (Mátyus I. 29.)

*Czirköles: lásd *Csilköles*.

*Czitrom: unguentum, ir. Sárga czitrom, minden sebre igen jó (1676; T. T. 1894. 407.). Turos labnak való czitrom... igen jó ir (u. o. 409.). Fejir czitromot, olajt 3 lott (u. o. 407. és 401.). Unguentum sarga czitrom (u. o. 409.). Igen jó czitrom hernyos sebre (u. o. 408.). Szürke czitrom (u. o.). A szó magyar jelentését kétségkívül az *Emplastrum citrinum* kifejezésből általánosították, mely utóbbi gyantából, kecskefaggyúból, terpentintből álló és curcumával sárgára festett flastrom volt (Misk. 381.).

**Czitvár, czitvor, czitvort*. Nemcsak a zedoária-gyökeret jelentette (NySz.), hanem a flores cinae-t (citvor virágot v. helytelenül magot) is. Gelesztáról: végy a patikában czitvár magot (Házi Orv. 41.). Földi bodzát, tzitvormagot, mindenikből két-két lotot (Ts. M. K. J. 18.). Fél-lot czitvortot (u. o. 23.).

*Czitvar-víz: aqua zedoariae. (PP. Pax 315.)

*Czompó: tinca C. (czigányhal). Sárgaság ellen: eleven czompót tégy mellére. (1564? Gyógy. 1880. 107.)

*Czukur-kándi. *Fejér czukur cándi*: saccharum Candi album; weisser zucker-candl. *Veres czukur cándi*: sacch. C. rubrum; brauner zucker-candl. (1745. Torkos, 5. lap.)

*Deakorium. Az mi mesterse-

gunk zerint való proba imezeknek megh chinalasa: zwrka deakorium, nagi erleleo, deaquillum, veoreos ir, Czibak flastroma, eoklelő ir... es gyapiú sir. (1593; Szávay 237.) Szederjes deakorium, új sebhez való szürke ir (1609; T. T. 1894. 649.). Feir deacorium: faolaj, fenyútoboz, feir viasz, görög fejir, camfor; mastix, fejir temjeny, ezeket kell összetimporalni. (1676; T. T. u. o. 402.) Valószínűleg a *diacodion* elferdített alakja.

*Diadalmas-fű: lásd *Nyak-csap-fű*.

*Dicsemetfű:? Ujházi Ferencz fiacskáját fürdővel, kakastaréja-fűvel és dicsemetfűvel gyógyította az egyik asszony. (1728; szegedi boszorkánypör irataiban. Ethn. IX. 357.)

*Diktamos: lásd *Szarvasgyökérfű*.

*Diktamos-víz. Im Kdnek elküldöttem az diktamosnak az vizét... azt mondják, hogy kétszer égették ki, adja az úr Isten, hogy használjon Kdnek. (1592; LevTár II. 87.) Dictamnus (régiesen Dictamus) a. m. kőris ezer jó (fű).

*Dinnyefű: lásd *Mezei czipros*.

*Diptamosfű. Cretai diptamos-fű, ezer jó-fű; herba dictamni Cretici; cretischer diptam. (1745; Torkos, 7. lap.)

*Disznó hunyor: polygonum persicaria (Veszelszki 343).

*Disznóparéj: mercurialis annua (Veszelszki 309.).

*Disznó-tüs fa: lásd *Varjú bingó*.

*Ditamos: lásd *Szarvasgyökérfű*.

*Divó: dió. Az szerezzen divot törd megh es fúiad az szemiben. (M. P. 59. All. L. 1906. 213.) Mikor az divo nyers, az belin való fölső heiat le hamozd. (Uo. 212.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Finn Tudományos Akadémia. November 14-én tartotta a nem régen alapított Finn Tudományos Akadémia első nyilvános felolvasó ülését, a melyen Mikkola József r. tag Varsinais-Suomi (Finnsország délnyugati csúcsa, Rauma és Hangö között) finn lakosainak eredetéről tartott előadást.

A finn akadémia, a melynek elnökévé Aspelin-Haapkylä Eliel kormánytanácsost választották, mostani szervezete szerint két osztályra oszlik: „humanistikai“ és „matematika-természettudományi“ osztályra. Az első osztály tagjai között találjuk a következő finn-ugor nyelvtudósokat, a kik közül hárman a Magyar Tud. Akadémiának s többen társaságunknak is tagjai. Rendes tagok: Genetz Arvid, Krohn Károly, Mikkola József, Paasonen Henrik, Setälä Emil, Wichmann György; levelező tagok: Karjalainen K. F., Ojansuu Henrik, Ramstedt G. J., Sirelius U. T.

Horger Antal: Hétfalusi csángó népmesék. Magy. népk. gyűjtemény X. kötet; kiadja a Kisfaludy-Társaság. Bpest. 1908. Athenacum. 8-rét. 464. Ara 6 kor.

E kötetben foglalt ötvenhárom mese az első gyűjtemény a Magy. Népk. Gyűjt. eddig már tíz kötetre szaporodott sorozatában, mely keletkezését tisztán nyelvészeti kutatásnak köszönheti. A Brassó melletti Hétfalunak, nyelvjárásilag zárt területén folytatott adatgyűjtés közben sorakoztak a szövegek kötetté, s ez teszi őket nyelvtudományi szempontból értékekké. A szerzőt semmiféle aesthetikai, irodalmi cél nem vezette, nem kerekítette ki, nem csiszolgatta meséit, mint Arany László, Merényi, Erdélyi vagy mások, hanem úgy közli őket, azzal az eredeti szókinccsel, szó- és mondatfűzéssel, szerkezettel, a hogy elbeszélői, kiket minden mese után megnevez, neki tollba mondták. Csak egyben kellett engedményt tenni a gyűjtemény eredetileg irodalmi célzatának, hogy a szövegeket nem közli teljesen hangtani írással. A magyarságszerzte meglévő hasonulást (*fogtam*: *foktam*), a határozottan szabályba foglalható törvéyszerű hangtani eltéréseket nem jelöli, de minden esetleges, nem szabályszerű hangváltozást híven megtart. A nyelvész mindenképen sajnálhatja, hogy a Kisfaludy-Társaság ez egy esetben nem tért el többi köteteiben követett elvétől s nem engedte meg, ha nem is a teljesen hű, hanem legalább is a valódi hangállapotot elég jól jelző durvább hangtani leírást. Szerencsére egy mesét (26. sz.) mégis a kiejtést lehető híven feltüntető leírásban közöl a szerző s ebből megkapjuk az egész hétfalusi nyelvjárás hangtani képét. Látjuk, hogy a nyelvjárás ő-ző: ő, é helyett „ó, í kettőshangzó áll; az első szótág magánhangzója gyakran megnyúlik (*gyērmek, fārku*); á után az a o-vá zárul (*határo*); a zj jz-vé lesz (*hojzá, újze*) stb., úgy hogy nem kell a legfőbb eltérések végett mindjárt utána kutatnunk a nyelvjárás leírásainak; mégis célszerű lett volna egy lapnyi összeállításban ezeket a sajátságokat mellékelni, épp úgy mint a hogy a szerző a ritkább tájszavakat rövidke szótárban a kötet végéhez csatolta.

A kötetet igen szép és jó bevezetés előzi meg, mely a Hétfalu keletkezésének történeti körülményeiről, falvainak földrajzi fekvéséről, népének számbeli, gazdasági viszonyairól ad számot, életének erkölcsi képét megrajzolja, néprajzi és népköltési sajátságait említi, úgy hogy ezen a néhány lapon Hétfalunak rövidrefogott, de igen világos és éles ismertetését kapjuk.

A szerző gazdag gyűjteményének csak azon darabjait adta közzé, a melyek vagy teljesen ismeretlenek az irodalomban, vagy valamely érdekes változattal járulnak hozzá az eddig ismert alakokhoz. A magam részéről legjobban megkapott „A megvakított óriás”, a mely a homeros-i Polyphemos-mesének késő sarjadéka. A maga nemében egyedül áll a 25. számú mese verses formájánál fogva; még inkább a szóbeli előadás módja, mely egészen mása a finn epikus versek páros elénklésének.

A kötet végén a szerző a legtöbb meséhez fűzött jegyzetben utal irodalmunk hasonló tárgyú darabjaira, kimutatja a csángó mesék különbségeit és eltéréseit.

Igen kíváncsi volna, ha a szerző az e kötetbe föl nem vett meséket pontos hangjelzéssel valamely nyelvészeti folyóiratunkban adná ki, hogy teljességében ismerjük e csángó, voltaképen székely nyelvjárás-sziget minden sajátosságát. Ezzel tetőznék be méltán azt az érdemet, melyet e gyűjtemény közrebocsátásával szerzett.

TOLNAI VILMOS.

Arany Toldi-ja olaszul. Egy olasz orvos (?), Saladino Saladini lefordította a Toldi-trilogia első részét olasz nyelvre; fordítása „Toldi, novella poetica di Giovanni Arany, versione dall' ungherese” czímen néhány héttel ezelőtt Veronában nyomtatásban is megjelent.

A Bevezetésben lelkes hangon ír a magyar nyelv szépségéről, sőt a magyar nyelv eredetének kérdésére is kitér; az a pár „considerazioni glottologiche” azonban, a melyet az első versszak szószerinti fordításához fűz, szomorúan bizonyítja, hogy a külföld féltudós körei e részben ma is éppen olyan tájékozatlanok, mint akár Beregszászi korában. Igaz, hogy Saladini megemlíti, hogy Budenz és Vámbéry „hanno svelate le origini piu remote della loro nervosa e dolce favella”, sőt azt is tudja, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsalád tagja (ideszámítja S. a szamojéd és aleuti nyelveket is, a miben Budenz kétségkívül ártatlan), de már azok a szóhasonlítások, a melyeket a 11—14. lapokon közöl, szinte megdöbbentő tájékoztatlanságot árulnak el. Ime egy pár mutatóba: *szolga* ∞ arab *alach* „appendere, legare”; *tenyér*, „una parola a prestito dal greco *thenar*”; *határ* ∞ arab *had*, plur. *hudad* id. stb.

De még ezt a sok délibábos, kalandos nyelvészkedést is megbocsátanók neki, ha legalább Toldi-fordítása hü és költői volna. Úgy látszik azonban, hogy a szerző mindenáron be akarta bizonyítani fordításával, hogy igaza van az olasz közmondásnak: traduttore — traditore. Klasszikus példákat idézhetnénk fordításából arra, hogy hogyan lehet a legköltőibb helyeket is lapossá, prózaivá tenni. Az 5. ének gyönyörű alkonyat-leírását („Elfelejté már a nap túl a nádas réten...” pl. így adja vissza Saladini:

„Ma il sole tramontava al di là del canneto,
Grande incendio lasciando nel cielo purpureo,
E la notte ben tosto prendeva dominio
Di un velo oscurissimo coprendo la terra...”

Pedig nem a versmérték akadályozta, hiszen rimtelen, szabad sorokban fordít! Még szomorúbb, hogy a fordításban se szeri, se száma a durvábbnál durvább félreértéseknek. A „vendégoldal”, a mely Toldi vállán reng, először *trave*, mikor a Budára térő utat mutatja vele, akkor már élőfa, a melyet Toldi a földből ragad ki („poi una pianta assai forte da terra sommuove”), s mire „nagy búsan hazafelé ballag”, már vasrúddá válik („la fort' asta di ferro”). Ex uno disce omnes!

Hálásak vagyunk Saladininak azért a nagy s úgy látszik őszinte lelkesedésért, a melylyel a magyar irodalomról, különösen Aranyról meg Petőfiről beszél, de alig hiszszük, hogy ilyen fordításokból lelkesedése honfitársaira is átragadjon.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

ROVÁS.

Nagyon örültem. „Nagyon örültünk, hogy a darabot a Nemzeti Színházban láthattuk . . . Még jobban örültünk, hogy igazán élvezetes, szinte mintaszerű előadás volt.“

Így ír Alfa a B. H. november 28-iki száma tárczarovatában *Molière* „Úrhatnám Polgár“-ának november 27-iki előadásáról.

Az *örül* ige befejezett cselekvésének ilyenén használata nemcsak Alfánál fordul elő. Művelt társadalmunk nyelvében szinte mindennapos a bucsúzásnak következő szólásmódja: *Nagyon örültem, hogy volt szerencsém.*

Az a kérdés, helyes-e?

Levelet írtam. Az írást befejeztem, most már nem írok. *Nagyon örültem.* Az öröm befejeződött, most már nem örülök. Ez határozott sértés. A szólás nyíltan ellenkezik az udvarias szándékkal.

A hiba okát természetesen a német *Es hat mich sehr gefreut* téves fordításában kell keresnünk. A németben ugyanis itt az öröm kezdő mozzanatának kifejezésével van dolgunk, a mely öröm természetesen gyorsan be is fejeződik és csak az igeidők használata terén beállt zűrzavar okozhatta, hogy a jelenben is tartós öröm kifejezésére is használják. A német kifejezés eredeti jelentése: *Nagyon megörültem akkor . . .*

Az örvendezésnek ezt a kezdő mozzanatát, ha mult időben vagy befejezett cselekvésként áll, a magyarban is perfectumba tesszük:

Egyszer föltekinte, képe is *felvidult*,

Azt gondolnók, hogy fut, úgy menésnek indult. (Ar. Toldi IX.)

Hasonlóképen a perfectum alakjában áll az *örül* ige a következő példákban is, mert 1. az öröm hamarosan megszűnt:

„Felveszem azt“, monda és *örült* előre:

Jaj, hogy ez az öröm is elpártolt tőle. (U. o.)

2. a kitörő öröm helyébe józan megfontolás lépett:

Hát Miklós nem *örült* a váratlan kincsen? . . .

Szőrnyűképen *örült*, ugrált örömében,

Mikor mind a ketten eleget *örültek*,

Megolvasni a pénzt egy sirdombra ültek. (U. o.)

Még ebben a példában is:

Másfelől *örül*, hogy gyilkos a testvére (u. o. III.) nagyon jól megállhatna az *örül* szó helyett az *örült* alak, mert hisz tudvalevő, hogy ez a régi *örül* *vala* helyett állt, melyet mai nyelvünk néha a

praesens impf. alakjával, többnyire azonban a perfectiv -t képzős alakkal pótol.

Az Alfa tárczájából és a mai művelt társalgásból idézett példánkban azonban az ige sem praeteritumban, sem perfectumban nem állhat.

Keressünk csak ki Mikes leveleiből olyan helyeket, melyek a mai *Es hat mich sehr gefreut*-féle conventionális német szólásnak felel meg; pl.:

„Mert egész gyönyörűség nekem a ked haragos levelét olvasnom“ (Törökorsz. lev. XLI).

„Annak igen örülök, hogy oly hosszas betegség után az ágyat el kezdi hagyni.“ (U. o. LIII.)

Bizony praesens imperfectum áll itt mindkét esetben. Mikes nem írhatta, hogy *örült*, mert ha azon való öröme, hogy a néneje a betegségéből fellábadt, őszinte volt, akkor még levele írásakor is örvendenie kellett. Alfától is elvárnók, hogy ha a Nemzeti Színház élvezetes, mintaszerű előadásban mutat be egy Molière-i darabot és ennek ő mint kritikus november 27-én este nagyon örül, akkor a tárczája megírásakor, vagyis pár percczel az előadás után ne mondja, hogy öröme már megszűnt. Alfa mondatait tehát így kell helyesbíteniük:

„Nagyon *örülünk*, hogy a darabot a Nemzeti Színházban láhattuk... Még jobban *örülünk*, hogy igazán élvezetes, szinte mintaszerű előadás volt.“

A művelt társadalmunk nyelvében elharapózott *Nagyon örültem, hogy volt szerencsém*-féle rút németességet pedig (a mellékmondatban levő szerencsétlen volt szerencsém-et most nem bolygatva) következőkép helyesbítsük: *Nagyon örülök, hogy volt szerencsém*,
KÖRÖSI SÁNDOR.

No még egyszer az „elmemozdító“. Végre megszólamlott Simonyi, s a mult havi Nyelvőrben felelt az *elmemozdító*-ról írt két rendbeli cikkemre (I. MNy. III. 318. l. és IV. 355. l.). Minthogy előreláthatólag ez lesz az utolsó szavam e kérdésben, szükséges, hogy róla kellőkép tájékoztassam az olvasót.

Bánóczi József még 1877-ben írt egy tanulmányt az *elme* szóról ily czímen: „A bölcsélet magyar nyelve“ (Nyr. VI:21), melyben egybeállítja annak összes származékait, az egész szócsaládot. Köztük van az *elmemozdító* is, utána rekeszben, hogy (Nép.). Ezt a szót Bánóczi nem úgy hallotta a néptől, hanem a Népkölt. Gyűjt. II. k. 210. lapján egy bordalban, jobban mondva, tréfás köszöntőben bukkant rá, hol is a borról van mondva, hogy „elme mozditó“ Megörült neki, mert azt hitte, hogy megtalálta magyar aequivalensét a német *anregend*-nek, melyre irodalmi nyelvünknek nem volt eladdig közhasználatú kifejezése. Ajánlotta is melegen. Innen kezdődik az *elmemozdító* élete. Használta, a ki használta; s a ki használta, tán inkább barátságból, mint meggyőződésből. Annyi bizonyos, hogy általános kelendőségnek nem örvendett. Az irodalom vezéreiből nem éltek vele, az ajánlón kívül leginkább Simonyi, a kinek azóta minden „elmemozdító“, sőt „rendkívül elmemozdító“. Magam én sohase tartoztam hívei közé. Nem tetszett műszónak, nem azért, hogy tán nem jóhangzású (-memoz-), hanem mert hosszú (öttagú), mert összetétel, mert minden „anregend“-et nem takar, tehát csak *egyik* kifejezője

lehet. De nem bántottam. Azonban a tavalyi MNy. májusi számában, vagy hogy megszallott a kötekedés ördöge, vagy hogy akkoriban többször volt hozzá szerencsém, ezt találtam mondani egy cikkemben: „Abban, a mit ír (Eötvös K.), sok a szép, a tanulságos, és (a mint az új magyarok kezdik mondogatni) az *elmemozdító*“ (225. l.). Ez az ártatlan gúny szörnyen ánrégolta a Nyelvőrt, melynek júniusi számában (277—8. l.) Kísfaludysta (= Bánóczi?) és Filológus (= Simonyi?) haragos kedvükben duettót zöngedeznek az *elmemozdító* dicsőségére, s ugyan megleckéztetnek engem s Szily Kálmánt (a ki sehol se találja az ajánlott *népi* szót), a miért nem tudjuk, hogy ez az „általánosan ismert irodalmi szó“ „a népnyelvből ered“, hogy „a termékeny néplelek remek alkotása“, hogy a bordalban ez a jelentése: „a tespedő lelket mintegy megmozdítja, az elmét fölserkenti, az írórt föllelkesíti“; Simonyi arról panaszkodik, hogy „magyar nyelvészeink (persze, rajta kívül) nem mindig járnak el a kellő körültekintéssel és filológiai *ἀκριβεία*-val, azért nem ismerik az *elmemozdító*-nak, ennek „az igen tartalmas és talpraesett filozófiai kifejezésnek“ genesisét; s végre így kiált föl: „És magyar nyelvészek irodalmi és különösen filozófiai műnyelvünknek ezt az immár harmincz év óta ékeskedő gyöngyét még most is szemétnak tartják?“ (Kimaradt a felkiáltójel.)

Erre a fölényes leckéztetésre és nagyhangú expectoratióra akarva-nemakarva felelnem kellett. Elhatároztam, hogy végére járok az *elmemozdító* dolgának. S megjelent az 1907-i MNy. szeptemberi füzetében első cikkem, ily címmel: „*Elmemozdító*“ (318. l.). Ebben megczáfolyhatatlanul bebizonyítom, hogy a bordal „*elmemozdító*“-ja, akár tiszta népi termék, akár nem, korántsem azt jelenti, a mit Bánóczi neki tulajdonított, hanem annak éppen az ellenkezőjét; t. i. nem „serkentő“, „lelkesítő“ az értelme, hanem „zavaró“, „részegető“, a mint az általam közlött változatok is mutatják, melyekben „*elmehódító*“, „*elmeháborító*“, „*észvesztő*“ stb. van helyette, s a mint a köszöntő aesthetikai vizsgálata is mintegy követeli. Tehát Bánóczi *elmemozdító*jának születése, ajánlása és divatja körül hiba van, mert jó értelemben veszi azt, a mi *csak* rossz értelmű. Egyszersmind visszafordítom rájuk az akribiátlanságnak ránk kent üres vádját, felhozván, hogy Bánóczinak ismernie kellett volna, mert hivatkozás is van rá, az Erdélyi-féle változatot, melyben *elmehódító* van; Simonyi pedig a maga háza előtt söpörjön, mert pl. a Nyelvtört. Szótárban sok minden lehet, csak éppen akribia nincs, a mit bizonyít egyebek közül, hogy a „*megbódít*“ igét egy sajtóhiba nyomán a „*hódít*“ című alá csapja, s a „*szürkésítő*“-t (fuscator) megteszi *szürkésítő*-nek.

E cikknek, melyet a Nyr. agyonhallgatott, folytatásául és kiegészítésül megjelent, nagy szünet után, második cikkem (MNy. okt. füz.): „Még egyszer az *elmemozdító*“, mely új érvekkel s a népnyelv segítségével eldönti a kérdést. U. i. közöl két változatot, egyikben ugyancsak „*elmemozdító*“, másikkban „*elmebuzdító*“ van, s kimutatja, hogy emez is csak azt jelenti, a mit amaz (buzdit = mozdít), tehát semmi köze sincs a „serkentés“-hez, „lelkesítés“-hez, a köznyelvi *buzdítás*hoz: mindakettő *bűne* a bornak, melyért lakolnia kell. Így hát Bánóczi „*elmemozdító*“-ja nem „a néptől ered“, soha se is volt meg a nyelvben, létlen alkotás, s nem marad fel belőle egyeb, mint egy üres — hüho.

Így állott a kérdés, midőn Simonyi elérkezettnek látta az időt, hogy megszólaljon. Felelete, melylyel meg akarná menteni a megemlegethetlent, valóságos raritás még az ő polemikus írásai közt is. Tárgyi érvek híján csak erőlködik, a kérdést elcsavarintja, sophismákkal él, s elég vakmerő személyeskedni. Be kellett volna bizonyítania, hogy az „elmemozdító“ nem „részegítő“-t jelent, hanem azt, a mit Bánóczi képzelt bele. Erre nem lévén képes, sem ő, se senki, ily sophismával áll elő: „Tegyük föl (*a minthogy nem áll*), hogy a bordalra nézve igaza van az okoskodásnak — nem nevetéséges ebből azt következtetni, hogy a szót csakis ebben az értelemben lehet használni?“ Tegyük föl? nem áll? Lehet-e *föltenni* igaznak, a mi kétségtelenül igaz? Szabad-e tagadni valamit, s egyetlenegy okot se hozni fel a cáfolására? S vajjon Bánóczi, mikor a szót ajánlotta, *más értelemben* akarte-e használtatni? Nem a termékeny néplélek remek alkotásának mondta-e? Nem magyarázta-e meg, hogy mit ért rajta a nép? S nem hamis-e ez a magyarázat? Ha Bánóczi annak idejében azt mondja, hogy a bordal az „elmemozdító“-t rossz értelemben használja ugyan, de sebaj! mint-hogy úgysis ismeretlen szó, s rejtekben van, adjunk neki jó értelmet s fogadjuk be philosophiai terminusnak: kinek lett volna kifogása ellene? Vagy ha most, az én czikkeim után, belátja kellemetlen s nem is álmódott tévedését, így szól: „igaza van az úrnak, de azért hadd éljen tovább az én „elmemozdító“-m, mert szükség van reá“: őszinteségeért csak dicséret illetné. S hiszem is, hogy ő (ismerve) csak így nyilatkoznék; ha nyilatkoznék. De Simonyi? nem átalítja ezt írni: „Ennek az egész okoskodásnak elhamarkodott, erőltetett, sőt nevetséges voltát menten láthatta minden ítélni tudó olvasó, mindenki, a kinek csak némienemű fogalma van az irodalmi nyelv fejlődése és fejlesztése módjáról?“ Hát az én bizonyításom, melyet megingatni nem lehet, neki csak elhamarkodott, erőltetett, nevetséges okoskodás? s lehet-e itt az irodalmi nyelv fejlődése és fejlesztése módjával érvelni? *Úgy fejlődött-e* a rossz értelmű „elmemozdító“ jó értelművé? Ennél-fogva analóg esetek-e a Simonyi által bizonyítékul felhozott *hírhedett, létere, szélhámos és bóköl* szók, melyek természetes és rendes úton fejlődtek (vagy romlottak) azzá, a mik? Ily ál(nok) okoskodás csak attól telik ki, a ki megszorult, mint... mint Diogenes, a cynikusok feje. S hogy ő maga is érzi tehetetlenségét, az bizonyítja legjobban, hogy folyton személyemmel bajlódik. Íme egy kis szemelvény: „Lehr Albert, a mindentudó doktor, megeresztette egyik főrmédvényét“, „a csalhatatlan Lehr Albert“, „most azonban ő Csalhatatlansága teszi a dolgot újra szóvá“, „őt a vitában elvakítja a csalhatatlanság nagyságának őrülete s ilyenkor nem látja azt, a mit minden olvasója meglát“. Végre ezeknek koronájául (hogy miért nem feleltek első cikkemre): „Mivel ez esetben annyira nyilvánvaló volt okoskodásának egyoldalúsága és czéltévesztése, egészen fölösleges lett volna részünkről a cáfolat, legföllebb azért térhettünk volna vissza a dologra, hogy Lehr önteltségének ez újabb bizonyítékára rámutassunk. De az már úgysis ismeretes és közmondásos országszerte.“ Hát én ezekre az idéltlen beszédekre nem reflektálok: egyebet nem várhatok attól, a kinek hiányos tudását és sűrű botlásait több ízben észre mertem venni és vetetni. Azonban van egy mégis, a mit nem hagyhatok szó nélkül. U. i. második czikkem elején ezt mondom: „Vártam azóta, s a tudományos tisztesség nevében méltán is vár-

hattam, hogy megnevezett urak szépen elismerik tévedésüket. De ők jobbnak látták hallgatni, mint szégyenkezni a Nyr. olvasói előtt.“ Ezt Simonyi *rosszhiszemű denuncziációnak* mondja. Tisztelt barátom! Ön nem tudja, mi a denuntiatio. Nohát megmagyarázom. Denuntiatio, még pedig rosszhiszemű, az, mikor valaki a Budapesti Szemlében polemizál valakivel, s ezt a valakit a Szerkesztőhöz írt *privát levélben kisebbíti*. Én illet tenni nem volnék képes. Nem okosabb lett volna-e amúgy szégyenkezni, mint emígy?

Végre még egy szót. A mi az anregend-re tőlem ajánlott *gerjesztő-t* illeti, én azt nem a néptől vettem, mint Simonyi gondolja, nem is most ötlött az eszembe. Használok már régóta,* jobbnak is tartom, mint az „elmemozdító“-t, de nem kötöm senkire.

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

I.

A szárazmalom és alkatrészei.**

(Mezőtúr.)

A szárazmalomnak két főrésze volt. A) *Malomház*, B) *Malomsátor*, A) A *malomház* alkatrészei: *kúpad* (kópad): ezen állt a malom örlő szerkezete. *Kúpadczölöpök*.

Féljáró: ezen mentek fel a garadhoz.

Garad: ebbe töltötték az őrleni való gabonát.

Garadtartó: ez tartotta a garadot.

Telek, telke: a garadból ebbe folyt le a szem.

Rázófa: a telket verdeste, hogy a szem a kő közé lehulljon.

Fuka: négyszegletes, négyitezés, fából való mérőeszköz. Ezzel szedték a vámot.

Vámlesi: négyszegletes, nagyobb faedény. A fukából ebbe töltögették a vámot.

Hombár: a vámlesiből ebbe gyűjtögették a vámot.

Főlhombár: 10—18 köblös hombár, ennek *tetején* volt a nyílása.

Deszkahombár: ennek alul volt a nyílása, a hol a szem lefolyhatott.

Síp: 1/a deszkahombár alsó nyílása, tolóval elzárva, 2/a malomkövek *közüli* ezen folyt le a liszt, dara stb. a lisztes ládába.

Lisztes láda: az örlött liszt, dara ebbe folyt le.

Malomkű: az alsó mozdulatlan állt, e felett forgott az örlő kő.

Malomkűkéreg: a két malomkövet környező fakéreg.

Lisztes kű: ezen őrték a lisztet, darát.

Kásakű: ezen őrték a kását.

Eresztik: daraörlés után, hogy a búzaliszt tiszta legyen: eresztéket csináltak. 1—2 fuka búzát t. i. leöröltek, s csak azután töltötték fel a garadba az őrleni való búzát.

Szélház: a kása le-lehámolt haját ebben választották el a kásától.

Szélkelepce: a szélházban levő, hat küllőjű, sebesen forgó tisztító eszköz.

* Pl. Toldi Comm.-om Előszavában (1881): „a nyelvész, az író is találjon benne okulni valót, érdekeset, *gerjesztőt* és újat“.

** A 28-ezer lakosú Mezőtúr városában az 50—60 szárazmalomból már csak egyet találtam: a *Domokos* Imre gazdáját. Már ez sem örlő. T. M. I.

Szállító: a két malomkő surlódását ezzel szabályozták.

Kisajtó: a malomházból ezen járt ki a molnár az orsószerkezethez (vö. *orsó*).

B) A *malomsátor alkatrészei*:

Bálvány: a malomsátor közepén álló nagy ágas, alul-felül vasból levő szeggel (véggel). Ez tartotta a geringőt.

Kakasülő: felül ebben forgott a bálvány.

Medve: alul ebben forgott a bálvány.

Koszorúfa, másképp *majorpáng*: a malomsátor czölőpeit összekötő fenyőszálak.

Majorpáng: (vö. *koszorúfa*).

Sátorfák: a kakasülőből leágazó fenyőfaszálak. Ezeken nyugodott az egész tető.

Karfák: a bálványból leágazó fenyőszálak.

Geringő v. *fogas nagy kerék*: a malom nagy kereke.

Küllők: a geringő küllői.

Fogak, *geringőfogak*.

Orsó: a malomkövet forgató kerék. *Nagy orsó*, *kis orsó*, *orsó-tengely*, *orsó-fogak*, *orsó-cső*.

Korongvas: az orsó tengelye.

Vashíd: az orsószerkezet ezen nyugodott.

Malomtalp: a geringőt ezekből rótták össze.

Fogóhely: a hol a lovat befogták a geringőbe.

Gombszár: a malomsátor tetején kiálló fából esztergályozott cifraszág (a milyen a reformátusok fejfáin van). TURI Mészáros István.

II.

Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.

Kabola-tető: a tűzhely fölé épített melegfogó teteje (Abauj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR).

Kacsi: tiltó indulatszó; ne nyúlj hozzá! nem szabad! tedd le! Kis gyermeknek mondják, felnőttek csak tréfából (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA).

Kácsi: a kalács vagy kenyér beczézőgető neve (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Sajógömrő, SZABÓ MÁRTON; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Kaczároz: 1. ihog-vihog, nevetgél (különösen lányokról, asszonyokról) (Tiszahát, Badaló, EHRNÉ KEMÉNYFI KATINKA; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA); 2. „kaczároz a legény, mikor a lányokkal vagy menyecskékkal játszik, ölelgeti őket, s azok nevetgélve fogadják”. *Ne kaczározz mindig a lányokkal, hanem dolgozz, hé!* (Szabolcs m., Nyírábrány, NOVÁK MÁRTON).

Kacziántos: kacziás (menyecske, a ki csak úgy foghegyről beszél az emberrel) (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ).

Kágyilag: békateknő (Sopron m., NÉVTELEN).

Kajla: 1. kajla eszű: ferde gondolkodású, rendellenes eszű (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS); 2. szeles; „*De kajla gyerek, de kajla leány*” (Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS).

Kalimpa-lábu: nem rendes járású (ember) (Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ).

Karisztol: járás közben egyik bokájával súrolja a másikat (Abauj m., Nagy-Szaláncz, SZEMKŐ ALADÁR).

Kalisztál [Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS, Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR, Hajdú m., RITÓOK SÁNDOR; *kallistál* Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR]: lötyög, ide-oda vágódik, „hun csára, hun hajszra fordú” (a tágult, vásott agyú kerék, meg-görbült kocsikerek, talicskakerek).

Kalisztás: ide-oda vágódó, dülöngélő (kerék, csámpás láb) (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).

Kallantýú: „takácsmúszó; a takács vásznaskerekének a liktyábo fogódzik” (Zala m., Tapolcza, VÁZSONYI IZIDOR).

Kallogat: (a kilincset) rázza, nyitogatja. *Möte kallogatok má, még se gyün ki sénkí!* (Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN).

Kanca-szűr: 1. papucsféle, a melyet hágtáskor a rügös kanca lábára húznak (Tolna m., Fadd, SZTROKAY LAJOS); 2. hátrahajló, gallér nélküli szűkszűr (Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE).

Kandi: 1. a marhaól hátuljához épített és az ólba nyíló toldaléképület, a melyben az etetéshez szükséges takarmányt tartják (Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Mezőtúr, TURI Mészáros ISTVÁN); 2. a boglyakemence mellé épített üllőhely, kuczkó (Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA).

Kankalék; 1. a kút gémjén levő nehezék, kolonc (Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN); 2. „nem a kölöncz, hanem a mivé a csigás kutná a vödört lezárgyák, hogy a sudárról le ne essen” (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Kankaringó; kacskaringós (Marosvásárhely, PAAL GYULA).

Kanyar: 1. kanyarit (különösen nyelvével a marha a fű után). „Húzd komám, kanyar ám, Konyi bika harap ám.” (Sopron m., Páli, NÉVTELEN, KEMENESALJA, SZTROKAY LAJOS); 2. csizmája sarkával a jégen izeve csúszik (Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE).

Kanyar; „a folyó kanyarja, a hol a partot kikanyarítva, félkör alakban kiöblözi” (Heves, Poroszló, NOVÁK MÁRTON).

Kanyarós: himlőhelyes (Zala m., Letenye, TAMÁS LAJOS bemondása, TURI Mészáros ISTVÁN).

Kapás-bor: csiger, löre munkásbor (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Győr, KÁRPÁTI ENDRE; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Komáromszentpéter, KOLLÁNYI ÖDÖN; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR; Tolna m., Szakcs, MÁNYOK FERENCZ; Fehér m., Baracs, BRAUN LAJOS; Pest m., Solt, FODOR IGNÁC; Miskolcz, ERDŐS JÁNOS; Eger, Kis-Tálya, Maklár, NOVÁK MÁRTON; Hegyalja, SZEMKŐ ALADÁR).

Kapdáncsi: kapdáncsoló, kapdosó,

pl. olyan marha, a mely útjába eső minden enniválóhoz hozzákaps harap belőle (Udvarhely m., Bethlenfalva, PAAL GYULA).

Kápóna-virág: narcissus (Udvarhely m., felső vidéken, PAAL GYULA); más vidéken *havadi*; Maros-Torda megyében *márcezius*, *kankó*.

Karaj: karvaly (Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE).

Karassia-posztó: erős, durva szövésű posztó (Tolna m., Fadd, SZTROKAY LAJOS).

Kardaleszál: kóborog, nem dolgozik (Hajdú-Böszörmény, Balmazújváros, Zsáka, BARCSA JÁNOS).

Karmányos: nagy körmű (Tolna m., Fadd, SZTROKAY LAJOS értesülése).

Karöltő, **karötő** 1. hónalj-tőve a ruhának (Heves m., Füzesabony, NOVÁK MÁRTON; Bihar m., Szerep, RÁCZ BÉLA; Szilágyság, EHENNÉ KEMÉNYFI KATINKA). *Vág a karötőt.* *Szűk az ingem karötőbe*; 2. mellény (Zsáka, Berettyóújfalva, Báránd, Füzesgyarmat, BARCSA JÁNOS).

Karpad: „átalányos; minden parasztháznál van. a fal körü, jó székmetség” (Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

Katag: 1. katalok, zörög. *Katag a malom.* (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS); 2. katal, kutat (Sopron m., Páli, NÉVTELEN).

Katymat: kotyvalék, kotyvasztás; összehányt - vetett (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS). *Katymatul*: birbityöl, vatyorász; összekever, összekotyvaszt (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS).

[*Kebel*] (*kell* - csak személyragokkal: *kellem, kelled, kellé*) ∞. *Kellére tűzte a virágot. Kellébe tette el pénzét.* (Sopron m., Páli, NÉVTELEN; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE).

Kecskedarázs: karcsú derekú, sárga színű darázs; kisebb, mint a lódarázs (Kemenesalja, SZTROKAY LAJOS; Veszprém m., Lovászpata, HORVÁTH ENDRE; Zala m., Tapolca, VÁZSONYI IZIDOR).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

III.

Az ul-ül ragos határozókhoz.

1. Mezőtúron és Szolnokon a következő példákat jegyeztem össze: *Felit pizül kell leszolgálni* (a közmunkának; t. i. pénzben. Mezőtúr). *Pizül kapja ki a lakást* (t. i. nem természetben, hanem pénzben, Szolnok). *A teheneket rëndösen jólul* [t. i. mint jól tejelőket] *aggyuk el, de jót venni*

nehéz (Mezőtúr). *Hátul kötöm a sarkad* (Mezőtúr). *Sz. rúl szól a klarinét* (= rosszul áll a dolga, nem jól ütött be neki valami; Szolnok). *E se tud úrul lovat hajtani* (pl. a zsidó földesúr). *Darabjául* (= darabjárt) *egy forintot attam* (Mezőtúr).

TURI Mészáros István.

2. Tisztelt Szerkesztőség! A debreczeni tanár urak azt állítják, hogy azok az *ul-ül* ragos, testrésznevekből való helyhatározók — melyeket Lehr Albert közölt — nincsenek meg a népnyelvből. Én, mint debreczeni születésű, jól emlékszem gyermekkoromból, hogy afféle szókat sokszor hallottam. A következőket — biztosan mondhatom — hogy még Debreczenből hoztam:

Képül törülte. *Szájul* vágta. *Torkul* fogta. *Orrul* ütötte. *Nyakul* teremtetten. *Szárnyul* lötte. *Czombul* találta. *Farul* vágta. A fiaim is — a kik Kecskemét vidékén szokták tölteni a nyarat — azt mondják, hogy arra felé is járnak az ilyen határozók.

DR. MURAKÖZY KÁROLY.

3. Tisztelt szerkesztő úr! Az uramtól hallottam, hogy most nagy vita van a budapesti és debreczeni tudósok közt, lehet-e így beszélni: „*üsd orrul*“. A debreczeniek azt erősítik, hogy az igazi magyar csak így mondhatja, hogy „*üsd orron*“. Én, mint afféle tanulatlan asszony, nem tudom megítélni, melyik a jó, de magam is szoktam mondani, hogy „*üsd orrul* azt a macskát“. Dunántúli születésű vagyok, fiatalságomat Vasban, Zalában, Somogyban és Veszprémben töltöttem, s még most is dunántúliasan beszélek. Sokszor ki is nevetnek, ha ösmeretlen szókat hallanak tőlem. Dunántúl laktomban számtalanszor hallottam közönséges emberektől, parasztoktól, kikkel beszéltem, olyan kifejezéseket, mint „*orrul ütötte*“. Ezt az *ul* végzést magam is használok (a többek közt) más tagokkal is. Ide írom, a mik eszembe jutnak, például: *torkul ragadta, kezül fogta, szájul verte, képül törülte, kupául vágta, fejül koppintotta, homlokul ütötte, szárnyul lötte, könyökül bökte, lábul tette a melegítőt* stb. Örülnek, ha ennek hasznát tudná venni, t. szerkesztő úr. Maradtam kiváló tisztelettel Budapestben, 1908 decz. 1-én

PÁLDY KÁROLYNÉ — SZALMAY IRÉN.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

(Névtelen levelekre nem válaszolunk.)

47. S. Zs. téved, mikor azt állítja (Nyr. 37 : 431.), hogy a *nyirettyü* szót nyelvújítóknál (Barczafalvi, Baróti, Kazinczy) találjuk először. Hiszen már 1892-ben, a Nyelvtörténeti Szótárról írt bírálatomban szemére vettem e szótárnak, hogy a *nyirettyü* is kimaradt belőle, jóllehet e szót már a XVI. századból ismerjük s nem is valami elrejtett zúgból, hanem Calepinus szótárából. Azt még megengedem, hogy e bírálatom talán elkerülte S. Zs. figyelmét, de azon már igazán csodálkozom, hogy Kresznerics szótárában sem vette észre a „nyirettyü“ szónál a Calepinusra való hivatkozást. Ellenben S. Zs.-nak igaza van, mikor a NyUSz.-ral szemben kimutatja (Nyr. 37 : 415.), hogy a *hiány* szó Haller László Telemakusának 1755-i kiadásában található először, s ezért fogadja is őszinte köszönetemet. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e szó nem magánál Hallernál, a hogyan S. Zs. mondja, hanem a „Kassai Akadémiai Nyomatató Ház“ Ajánló levelében fordul elő, tehát a *heány* szó nem Hallernak, hanem az akkori kassai jezsuiták valamelyikének tulajdonítandó.

Sz. K.

48. F. G. úrnak. Az *esperest* vagy *öspöröst* szavunk, Szinnyei József magyarázata szerint, egy magyar és egy olasz szó összetételéből származott (NyKözl. 26 : 486.). Az előrése az *ös* szó, a melyet régebben *ös*-nek ejtettek és *es*, *ess*-nek is irtak; a második része pedig az *ö*-velencei *prest* (= pap). Mivel az *ös* a codexek idejében „atyát“ is jelentett, az *es* + *perest* = *atyapap*.

49. Ugyanannak. A régi magyarban a *fa* a némaságot, a hallgatást is személyesítette. „Mint az *fa*, úgy nem mér szólni“ = *magis mutus quam scapha* (Deesi: Adag. 150.). — „Hallgat, mint a *fa*“ (MA). — „*Fa papokat*,

váaz papokat... nem akarunk tartanyi... Többé ne tartsunk immár efféle *néma ebeket*“ (Régi M. Költ. tára: V. 225., 240.). — *Fa-ember* Zalában ma is ügyefogyott, gyüge embert jelent. (Vö. *fajankó*). Lehetséges, hogy „a vigyorog, mint a fakutya“ mondás is ide tartozik. *Fakutya* a régi nyelvben az olyan kutya lehetett, a mely nem ugat, csak vigyorog. (Vö. Szily Kálmán Adal. 405.) — *Fakutya* különben csizmahúzó is jelent. Sz. K.

50. **Megjegyzések.** 1. *Mereng* nem sorozható-e a *mered*, *megmerevedik* rokonaihoz? Hiszen a *merengő* is *mereven* néz, az is elbámul, elámul. (Vö. MNy. 4:385.) Ha a nyelvújítás irodalmából, a XIX. század első felének költészetéből példákat gyűjtenénk a *mereng* használatára, azok — úgy hiszem — a *mereng* forrását nem a *merít*, *merül*-ben mutatnák be, hanem a *mered*, *mereszt*-ben. — 2. *Rezzen*, *rezzenés*. (Vö. MNy. 4:389.) E két szót különösen kedveli Jósika; „Abafi“-jában legalább tízszer előfordul és talán mindig átvitt értelemben. A *rezzenés*, hogy Jósikával szóljak, egy nemét a megindulásnak, a meghatottságnak, az elfoglaltságnak jelenti nála.

KARDOS ALBERT.

51. **Kardos Albert úrnak.** Ön „igen csodálkozik“ azon, hogy közleményemhez nem használtam fel a Diószegi Sámuel 1813-ban megjelent *Orvosi Fűvészkönyvének* növényteni kifejezéseit. Én meg egészen természetesnek találom, hogy ha valaki egy *Nyelvtörténeti* Szótár adatait akarja kiegészíteni, olyan közleményben, melynek a címe: *Régi magyar gyógyszernevek*: akkor nem XIX. századbeli közhasználatú könyvekhez, hanem lehetőleg régebbi forrásokhoz fordul. *Mennél* régebbiekhöz.

KOSSA GYULA.

52. **Két kérdés.** Az egyik egy ismeretlen szóra vonatkozik. Budapesti gyerektől hallok: *taholmi*. Hintázás közben mondják: *taholj engem*, *nem†tahollak* stb. Lökni, lóditani, hintázni értelemben mindig ezt használják, de hintázáson kívül korecsolyázás közben is hallottam már tőlük. Honnan vehették ezt a szót a budapesti gyerekek?

A másik, a mit szintén sokat hallok tőlük, egy ragozási sajátosság: *engessen*, *engessetek*, *enged el* stb. Vagyis az *enged* igét *t* tövű ige módjára ragozzák (pl. *sürgessen*). Így van-e az egész városban, nem esküszöm meg, de arra igen, hogy általános a lakóhelyemen, az V. kerületben, a melyet vegyes lakosságúnak neveznék, ha nem volna vegyes Budapest minden kerülete kivétel nélkül. Legfőlebb tán annyit említsünk fel, hogy kerületünk a tótság számára nézve meglehetősen elül áll, negyedik helyen a 10 kerület közt. Vajjon népnyelvi sajátosság-e ez, s ha igen, melyik dialektusban uralkodik?

SZIGETVÁRI IVÁN.

Hibaigazítások e kötetben: 42. l. 16. s. alulról: „patikából“ után pontosvessző kell; 42. l. 5. s. alulról: sarjulevél után vessző kell; 95. l. 8. s. felülről: Kárpát, helyett Kárpáti; 179. l. 15. s. alulról: *šurâ* helyett *šurâ*; 187. l. 8. s. felülről: burduda helyett bürduda; 187. l. 4. s. felülről: fehíritették helyett fehíritettik; 187. l. 5. s. felülről: petrozsényi helyett felvidéki. 349. l. 8. s. felülről: urizá helyett urizál.

TARTALOM.

	Lap
ALEXICS GYÖRGY :	Viganó 129
	Pandúr 403
BAJZA JÓZSEF :	Bajza József mint nyelvújító 201, 251
BALOGHY DEZSŐ :	Óperencia 240
	Szólás-mondások a palóczságból 381
BARCSA JÁNOS :	Mondattani régiségek 422
BATTA BÉLA :	Nyelvújítási adatok 374
B. K. :	Kákós 273
BOROVSKY SAMU :	Egy régi urbariumból 180
	Megszámadás, csigás ló 288
CSEFKÓ GYULA :	Kérő 274
CSENGERI JÁNOS :	Ha könnyez vért is 91
CSOKÁN PAL :	Megjegyzések Erdős János adataira 329
ERDELYI LAJOS :	A csángók eredetéhez 257
ERDELYI LÁSZLÓ :	A magyar vezetéknevek keletkezéséhez 71
	Pannonhorma 469
ERDŐS JÁNOS :	Megjegyzés Csokán P. megjegyzéseire 330
GÁLOS REZSŐ :	Lelkemnek fele 270
GOMBOCZ ZOLTÁN :	Térdepelni 35
	Szatyma 36
	Zsongár 36
	Duda 37
	Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz 41, 94, 139, 187, 239, 286, 331, 382, 430, 481
	Ácsorog 80
	Magyar Tudományos Akadémia 132, 327
	Fédel 177
	Sző-rigó 179
	Finnugor-indogermán nyelvrokonság 183
	Hagymáz 192
	Óperencia 192
	A magyar katonai műnyelv 235
	Polgár 279, 364
	Széjjel — szélyyel. Ügy 287
	Szamosközy és Miechov 328
	A régi magyar é és ê történetéhez 378
	Sajog 418
	Szily Kálmán, A magyar nyelvújítás szótára 426
	Beöthy- emlékkönyv 427
	Érteni vmi alatt vmit 434
	A finn akadémiairól 474
	Arany Toldi-ja olaszul 475
GÖNCZY BÉLA :	Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez 89, 372
HEINLEIN ISTVÁN :	Egy szótáriró kálváriája 217
	Egri tolvajnyelv a XIX-ik század elejéről 268
	Éhtifusz 288
HELLEBRANT ÁRPÁD :	A magyar nyelvtudományi irodalom 1907-ben 262
HERMAN OTTÓNÉ :	Tájszók (Tótszentpál) 45
HORGER ANTAL :	Fűrkész 38

	Lap
HORGER ANTAL :	Kuncsorog 39
	Köt 144
	Kont, Petite grammaire hongroise 182
	Budenz József emlékezete 193
	Hangyál, hangya és társai 320
	Disznó-szőgy 466
HORVÁTH JÁNOS :	A Margit-legenda forrásai 427
JAKUBOVICH EMIL :	Egy régi magyar breviariumi mutató-tábla . 463
JOANNOVICS GYÖRGY :	Rovás 235
KARÁCSONYI JÁNOS :	Semjén, Sömjén 125
	Siménfalva 127
	Deménd, Deménfalva, Deménháza 127
	Terény 128
	Pordány 174
	Eugenius = Ödön 175
	Zoltán 176
	Polgár 228, 362
	Vervölgy 352
	Vércsorog 353
KARÁCSONYI JÁNOS :	Borhid, Borkút, Borszék 354
KARDOS ALBERT :	Köt a dinnye 48
	Keresztfű, Szent László füve 144
	Megszámadás, csigás ló 288
	Csicsóka és zsiók 418
	A láthatár igazolásához 470
	Láttat-e vagy látat? 470
	Két megjegyzés 484
KATONA LAJOS :	Tokos ló 315
	Éneklet 316
	Orbánz 417
	Az Erdy-codex egy helyéhez 465
KEMENES PÁL :	Srint 40
	Ismeretlen? 96
KERTÉSZ MANÓ :	Napszám 229
	Abbanhagy és abbanmarad 272
	A magázás 400
KOMÁROMY LAJOS :	Keresztfű; gyűrűcze; summás 47, 275
	Magyar szóval — idegen nyelven 135
	Egy kis összehasonlító nyelvészkedés 283
	Burjánirtás 358
KOSSA GYULA :	Kérő. Felakadás 87, 275
	Régi magyar gyógyszernevek 322, 369, 424, 471
KÖRÖSI SÁNDOR :	Nagyon örültem 476
KÖVI IMRE :	Kóborol 34
	Férczel 365
LEHR ALBERT :	Lét, tét, vét, vit, hit, ét, it 19
	Szint 84
	Talpalatnyi 84
	Ila könnyez vért is 92
	„Pénzü” és atyafisága a népnyelvben 97
	A kutya hangjai 137
	„Számára” és „részére” 167
	Arany-magy. XXII. Rosszul van a nyakabeli 221
	Sző-rigó 277
	Fakó nyíl 277
	Nöttek (nötteg) 278
	„Ráchel siralma Arany Jánostól” 282
	Arany-magyarázatok. XXIII. Tallóz 311
	Válaszok 314
	Még egyszer elmemozdító 355, 477

	Lap
LEHR ALBERT:	Sajog 366
	Láthatár redivivus 391
	Új tányi-szók 417
LOISCH JÁNOS:	Láng gyúl a lángról 367
MADARASSY LÁSZLÓ:	Hajítófa 226
MELEGDI JÁNOS:	Gessner Mithridates-éről 48
	Agybér, párbér 48
	Excerpta lingvae Hungaricae 134
MELICH JÁNOS:	Révai első magyarázata a Halotti Beszédre 1, 54
	Megjegyzések a „király” szóhoz 24
	Orbánéz 85
MÉSZÖLY GEDEON:	Két és kettő 157, 318
	A vány-vény képző eredete 410
M. N.	Sora — sorja 336
MOENICH KÁROLY:	Adatok nyelvünk történetéhez 264
	Bulya vászon 278
MOESZ GUSZTÁV:	Székely és csángó növénynevek 29
MURAKÖZY KÁROLY:	Az <i>ul-ül</i> rag használatáról 483
T. NAGY IMRE:	Hajítófa 368
PAAL GYULA:	Karda-lésza 273
PÁLDY KÁROLYNÉ:	Az <i>ul-ül</i> rag használatáról 483
PÁLFI MÁRTON:	A-zó nyelvjárásaink történetéhez 332
PÁPAY JÓZSEF:	Bosztió, bosztoó 86
	Árnyék, szárnyék 95
	Kresznerics születése napja 134
	Pandúr, ... 248
PRÖHLE VILMOS:	Író 177
PUTNOKY IMRE:	Nyelvújítási adatok 374, 419
	Visszaszíni 415
RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN:	Czinterem 37
	Siker 129
	Három szócsoport 241, 289, 344
ROSENBERG AUGUSZTA:	Tájszók (Hetény, Komárom m.) 45
SIMAI ÖDÖN:	Nyelvújítók a XVII. század közepén . 12, 108
	Diadal 232
	Klemm Antal, Baróti Szabó nyelvérol 234
	Többi emberek 367
SZABÓ ENDRE:	Summás 288
SZALMAY JÓZSEF:	Göcseji tájszók, szólásmódok, közmondások 432
SZÉLL FARKAS:	A „Magyar Mercurius” gúnyírata 133
	Siker 231
SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND:	Füstöt vet 81
	A magyarság eredete 147
	Jelentés-tanulmányok 337, 385, 445
SZERKESZTŐK:	Testrészből <i>-ul, -ül</i> ragos határozók . . 307, 428
	Katonai műkifejezések 378
SZIGETVÁRI IVÁN:	Két kérdés 484
SZIKRAI ODO:	A mutató névmás 379
SZILÁDY ÁRON:	Ekklézsia-követés 369
	Udváriás és társai 467
	Fudáz 468
SZILY KÁLMÁN:	Czinterem 47
	Háros 78
	Eczetkoró vagy ecsetkoró? 79
	Fürkész 80
	Verseghy leveleiből 121
	Különböző és különféle 136
	Bétüs 144
	Glét 144
	Ertés 144

	Lap
SZILY KÁLMÁN :	Egy rejtélyes szó a Bécsi Codexben . . . 145
	Összefügg 192
	Páknó-fa 240
	Laczi-konyha 240
	Dédapa, szépapa 317
	Bánhalma—Bánhalom 335
	Nem fizeti ki magát 335
	Plájás 368
	Játszma 415
	Valószerű 434
	Rongyos leves 434
	I. A. osztály 434
	Férrias 434
	Az atos-etes képző 468
	Nyirettyű és hiány 483
	Vigyorog, mint a fakutya 489
SZINNYEI JÓZSEF :	Pesthy Gábor származása 49
SZTROKAY LAJOS :	Tájszók (Kemenesalja) 284
TAGÁNYI KÁROLY :	A polgár szó vitájához 451
TOLNAI VILMOS :	Maradozó csattanás 37
	Nyék 82
	Őn 82
	A rokonértelmű szavakról 114
	Kölestermő Kúnság 131
	Fakó nyil. 179
	Láng gyúl a lángról 269
	Bevérző 270
	Orvosi műnyelvünkről 281
	Az ő neve légió 416
	Szipoly 416
	A Családi kör-höz 417
	Hétfalusi csángó népmesék 474
TÖBBEKTŐL :	Testrészből <i>-ül, -ül</i> ragos határozók 237, 428
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN :	Pray György székely tájszavai 44
	„Zenth Paal leueley“ nyelvéről 406
TURI MÉSZÁROS ISTVÁN :	Kender 184
	A szárazmalom 480
	Az <i>ül-ül</i> ragos határozókról 482
VISKI KÁROLY :	Régi toroczkai szók 232
VISZOTA GYULA :	A M. Tud. Társaság Zsebszótára történetéhez 63
	Névelő 470
WICHMANN GYÖRGY :	Mar, marj 75
	Őn 77
	A moldvai csángó mássalhangzók történetéből 160, 208, 295, 394, 457
	Lak 276
	Lok 277
	Kettő 230, 415
ZOLNAI GYULA :	47, 95, 143, 192, 240, 287, 335, 384, 434, 483
LEVÉLSZEKRÉNYÜNK :	132, 327
MAGY. TUD. AKADÉMIA :	41, 94, 137, 184, 239, 284, 331, 381, 430, 481
TÁJSZÓK :	91, 135, 235, 282, 329, 379, 428
ROVÁS :	45, 141, 188, 333, 433
TÁRSASÁGI ÜGYEK :	435
TAGOK ÉS ELŐFIZETŐK 1908-BAN :	485
TARTALOM ÉS SZÓMUTATÓ :	

SZÓMUTATÓ.

abbanhagy, — marad
272.

ácsángkodik 81

ácsing 81

ácsorog 39, 80, 305, 387

adalék 110

ágybér 48

ájul 386

ákombák 291

alamázia 365

aláír 109

alkonyodat 15

állvány 414

Almásütvér 352

álmélkodik 341

álmom 76

áméskodik 342

ámit 342

ámmog 344

ámolyog 343

ámul 339

áncsorog 81

apa ∞ atya 115

ányolog 344

-ár képző 301

arányos 15

arcz 112

árnyék 95

ártatlan igazság 314

-ási, -ési képző 15

ásít 81

ásvány 414

at-et képző 111, 121

atos-etes képző 488

azonnadj 299

azonság 15

aztán — oda 26

bal- 109

balértelem 16, 109

balszó 16, 109

banda 300

bandita 251

barát 25

bebizonyít 15, 109

beccapódik 379

becsedelem 15

bekebelezés 110

-beli képző 222

betartani ∞ megtartani
283

betenni 282

Bétüs 144

betűszedő 109

beválaszt 109

bevérző 270

bimbó 304

bincsó, bingyó 305

bogáncs 81

bogránecs 81

Bolgár 365

Bolmány 353

bomfordi 241

Borhid, -szék, -kút 354

borít ∞ burok 26

borittas 109

bosztihó 86

boza 132

buk 163

bulyavászón 278

burándsik 163

búrszukk 163

búsz 86

buszujók 163

buzdít 357

Csáfordi 244

csalafinta 245

csalafurdi 243

csalma 36

csápda 462

csapó ecset 80

csepp 398

csicsóka 418

csigás ló 288

csibol 216

csikkant 14

csikó 215

csina 216

csip 457

csipa 216

csitkó 215

csökevény 414

csömély 14

csup 457

csupa 399

csuromvíz 293

czáp 461

czékál 14

czifra 300

czinterem 37, 47

czitera 300

czoki-pohár 13

dalamát 365

dalma 36

deák 165

dédapa 143, 317

dédős 317

deli 35, 468

Deménd 127

Deményháza 127

Deményfalu 127

deszkázat 16

diadal 232

dobsa 14

dörzsöl 297

duda 37

dud-fa 37

ecsetkóró ∞ **eczetkóró**
79

egy 306, 307

egyenlőtlen 110

egyes 302

egyes, egyesek 359

együttlét 15

éhtifusz 288

-ék képző 96

ékeny-ékony képző 110

ekklézsia-követés 369

elaljasodik 108

elé 196

élesz 113

eleven 413

elfecsérel 108

elhalványodik 109

ellentétel 16

elmemozdító 355

előbeszéd 109

előre 15, 112

előtag 16

eltulajdonít 15, 16

elutaz 111

emberiesség 207

enczenbencz 291

éneklet 145, 316

engessen ∞ engedjen
484

enyege 113

enyeget 14

ép 398

epe 399

erdő 414

eresztvény 414

erőszakoskodik 109

érteni vmin 434

értés 144

esperest, 483

ét 22
 ét-it 23
 étlen 23

fajd 215, 298
 fakó nyíl 179, 277
 fakó szekér 180
 fakutya, 484
 fántanfánt 293
 farsang 209
 fűdél ~ fűdél 178
 fédel 177
 felakadás 40, 87
 felbuzdul 109
 felcsapódik 379
 felderít 119
 fellyűkkel 14
 felpiperéz 109
 férczel 365
 férfias 434
 finom 240
 fitet 80
 fitykéz 80
 fogadkozik 16
 fogat 111
 fokváltakozás 165, 307
     395
 folyam 109
 folyó beszéd 16
 fonyorodott 14
 forgács ~ farag 26
 fos ~ fostos 296
 földrengés 109
 föltételez 235
 fűdáz 468
 furkál 38
 Furlog 354
 fuvákól 14
 függelék 15
 fülke 109
 fürkész 38, 80
 fűrtet 80
 fűst 296
 fűstöt vet 81
 fűszer 113
 fűszerzet 16

gajd 298
 gajgona 161
 garabugyál 14
 gatyá 302
 gavallér 161
 gazdag 161
 genta ~ gyanta 303
 gentet ~ gyentet 303
 gépely 123
 gerezna 161
 gerjesztő 357
 gezemicze 295
 gézengúz 289

glét 144
 göbő 14, 161
 gorcz 160
 gornyik 404
 gödény 161
 gönczöl 161
 görény 161
 guggad 160, 166
 gulásztra 161
 guzsaly 161
 gyaponik 396
 gyenge 303
 gyengélkedik 108
 gyep 398
 gyík 163
 gyúl, gyújt 396
 gyujtovány 414
 gyűrfűcse 47

hagyma 305
 hagymáz 192
 hajdú 404
 hajítófa 226, 368
 halaburda 244
 halovány 26, 413
 hangyál ~ hangya 320
 harámbasa 404
 hármótok, négyötök 157
 hármul 107
 háros ~ hátas 78
 hasonlótlan 110
 hasonlótlanág 15
 határozott, határozatlan
     109
 hátramegy 360
 ház 76
 hazafi 109
 hegyke 108
 hetreborda 244
 hetyempety 292
 hiány, 483
 hinga 14
 hit 22
 hitetlen 23
 hivatalos 109
 hólyag 396
 homokozni 16
 honnan 336
 honnét 298
 hopores 458
 hoppa 44
 hörtyönförty 292
 húgy 307
 hupolyag 396

-ias -ies képző 351
 időszak 15
 igekötős összetételek
     109
 ihlet 109

ijeget 209
 in 78
 ingen ~ ingyen 303
 innen 336
 innét 298
 ipa 399
 iparkodik 458
 író 177
 írtvány 414
 istenít 111
 it 22
 itlan 23

Jankovác 353
 járovány 109
 járvány 414
 játék 162
 játszma 415
 Jenő 175
 jerke 288
 jérmerők 163
 jövevény 414

kabolgyázás 14
 kaczkias 345
 kákombák 292
 kákompilli 292
 kákós 273
 kalabalyik 163
 kalmár 26
 kályik 163
 kám 132
 kanfurgyi 244
 kap 458
 kapar 458
 kardalésza 273
 kardalus 274
 kas 24
 kaurma 36
 -kéd rag 298
 kék 166
 kelevény 414
 kell 398
 kenderenyésztes mű-
     szavai 184
 -ként rag 210
 kény, kéj 213
 kép 461
 képpen 461
 képtelen 202
 keresztű 47, 144
 kérő 40, 87, 274
 két (dubium) 109
 két 157
 kettő 157, 230, 318, 415
 kétszínűség 109
 kiabrándít 202
 kiállani vmit 336
 kifizeti magát 335
 kilakoltat 236

király 24
 kiszólás 360
 kiterjedtség 15
 kíván 396
 kobélkodás 14
 kóbor 35
 kóborol 34
 kocza 161
 kopács 395
 kopál 160, 395
 kopog 459
 kopog (schnappen) 459
 kopolya 459
 korbáncs 81
 kortyant 161
 kosár 24
 kótyomfitty 289
 kovács 24
 kovod 395
 kölcsönözlet 16
 kölestermő 131
 köp 162
 köszönés módja 417
 köt 48, 144
 közbülső 15
 középpont 15
 köznév 16
 közoktatás 109
 kulároz 14
 kuncsorog 39
 kupa 458
 kuvad 160
 küldemény 110
 külön- 109
 különféle ~ különböz 136

Laczi-konyha 240
 lak 276
 lap 459
 lapda 462
 lát 392
 látat 470
 láthatár 391, 470
 lecsapódik 379
 lecsapúdi 245
 lelkemnek fele 270
 lelkesedik, lelkesít 111
 lelk ismeretes 15
 lép 400
 lép 399
 lepke 399
 lét 19
 létlen 23
 levél 397
 lityenfity 292
 lok 277
 lovasság 16
 lők 164, 166
 lövész 379

lövőiskola 379
 lust ~ lucsok 296
 lusta 296
 lyuk 164

magán- 109
 magázás 400
 Magyarád 126
 majd 215, 297
 mák 166
 maradva 412
 maradvány 412
 Márczfalva 126
 marj 75
 másodrendű 109
 meg 196
 meghökken 109
 meghullámodik 14
 meghülemedik 14
 megismer 109
 megkaróz 227
 megmerevül 385
 megnevez 109
 megszámadás 288
 melegítettőség 15
 meneklet 145
 mered 385
 mereng 14, 484
 mereszkezik 386
 mereven 413
 merevény 413
 mezitelen 411
 Miháld 28
 mik, tik 208
 mindenüttes 110
 mint ~ mind 299
 Mizers 49
 mocsár 24
 módiás 345
 mordiás 345
 mozgit 301
 múltólal 112

napéjegység 15
 napszám 229
 nárompritty 292
 néhol 210
 németes 16
 nemzetség 50
 neszit 14
 névelő 470
 nevező 15
 -nként rag 210
 nőttek 278
 növevény 414
 nyakabeli 221
 nyálasforti 244
 nyék 82
 nyes 295
 nyilván 412

nyirbál 14
 nyirettyű, 483

oktondi 246
 oltvány 414
 olvad 78
 olvas 295
 olvasottság 15
 ön 77
 onnan 336
 onnét 298
 Óperencia 192, 240
 orbáncz 85, 417
 orbonász 26
 óriás 346
 oroszlan 26
 osztandó 15
 osztó 15
 Ódön 175
 ök 209
 öl (subst.) 78
 ön 82
 ön 77
 önkény 113
 összefügg 192

páknó-fa 240
 pandúr 248, 403
 Pannonhalma 469
 párbér 48
 pásztorma 36
 pemeteg 209
 pérczentős motolla 186
 pinty 461
 piperezni 109
 pitákk 163
 plájás 368, 404
 pogány 24, 26
 polgár 228, 279, 362, 364, 451
 Pongrácz 26
 Pordány 174
 pünkösds 299

rabszolga 16
 ragasz 113
 rajta ~ reá 26
 rák 166
 rárezzent 390
 ravasz 397
 rekeszték 15
 remeg 445
 rémül 447
 rendszeri 15
 reped 397
 repül 400
 részére ~ számára 167
 reszket 389
 retteg 449
 rezzen 389, 484

ripacs 397
 ripó 397
 róka 397
 rongyos leves 434
 rokonértelmű szók 114
 rovás 26
 rovás ∞ ravatal 26

sajdit, sejdit 418
 sajgat 418
 sajog, salyog 366, 418
 sárkányvér 323
 sashudik 14
 savanyú 76
 sehol 210
 sehonnét 299
 sejt 418
 Semjén 125
 sêrdákk 163
 seregély ∞ serege 321
 serte 320
 siker 131
 siker 129, 231
 sillámik 14
 Siményfalva 127
 sóhajtozik 108
 sora ∞ sorja 336
 sorlik 14
 sórpákk 163
 sovány 397
 srint 40
 sugallat 111
 summás 47, 288
 surlódik 15
 sügér 77
 süllő 77
 süly 41
 sün 467
 szádorog 388
 szájong 388
 szaka 40
 szakaszték 110;
 számára ∞ részére 167
 számláló 15
 száműzni 207
 Száraztó 74
 száraztság 15
 szárna 36
 szárnyék 95
 szatyma 36
 szégyell ∞ szigéll 303
 széjjel ∞ szélyel 287
 szeleburdi 244
 szenes víz 13
 szent Antal tüze 85
 szent László füve, 47,
 144
 szép 459
 szépapa, -anya 143, 317

szerdepurdi 245
 -szerint való 110
 szerzemény 15
 szikacs 14
 szint 84
 színűleg 112
 szíp 396
 szípoly 416
 szív 396
 szögy 466
 sző-rigó 179, 277
 szulák 166
 szupolyka 460
 születmény 109
 szüzenkezik 14

 tácsó 388
 tahó 86
 tahlol 484
 tajtompipa 293
 ták 164
 tákombák 292
 -talan -telen képző 411
 tallóz 311
 talpalatnyi 84
 tányér 394
 tányi-szók 417
 tapasztal 397
 tapint 397
 tapod 460
 tapogat 397
 tarnics 144
 tát 387
 távott 112
 tehát ∞ tova 26
 tenyész 113
 tépés 275
 térdepelni 35
 Terény 128
 természetes 15
 természetszeri 15
 testállás 202
 tét 21
 tetemház 109
 tétlen 23
 téved 397
 Tibód 126
 tokos (ló) 315
 tollharcz 207
 toportyán 44
 torzonborz 292
 totyompotty 292
 többi (emberek) 367
 többség 15
 többszörös 15
 többül 108
 töltevény 414
 tölgy 467
 Tölyszék 354

tősgyökerez 108
 tűnékeny 110
 tyókk 163, 461

udvariás 344, 467
ul-ül ragról 97, 237, 307,
 428, 482, 483
 unomfa 293
 uriás 345
 utahit 16
 utas 16
 utaz 111

vagy 305
 vakmerőit 15
 válad 15
 vallásszeri 15, 16
 valószerű 434
ván-vén, va-ve képző 122
 vándor 113
vány-vény képző 410
 var 76
 vas 296
 vastag ∞ vaskos 297
-vá, vé- rag 158
 Vércsorog 353
 verdekel 14
 vért könnyez 93
 Vervölgy 352
 vesztemény 110
 vét 19
 vétlen 23
 vezetéknevek keletke-
 zése 71
 viganó 129
 visszaszi 415
 visszamegy 360
 viszonttagoz 15
 vit 21
 vitlen 23
 vonakodik 109
 vonyik 163

üdvöz 156
 ügyet vetni 287
 ünnep 156
 ünő 287
 üst 296
 üsző 288
 ütömbot 293
 üvér 352

záp 399
 Zoltán 176
 zsák 166
 Zsáka < Izsáka 353
 zsinórmérték 16
 zsiók 330, 418
 zsongár 36

IV. ÉVFOLYAM.

1908. JANUÁR

1. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

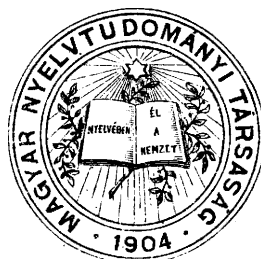
GOMBÓCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

31. FÜZET

1908. JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1908.

TARTALOM:

	Lap
Révai Miklós első magyarázata a Halotti Beszédről, <i>Melich János</i> -tól	1
Nyelvújítók a XVII. század közepén, <i>Simai Ödön</i> -tól	12
Lét, tét, vét, vit, hit, ét, it, <i>Lehr Albert</i> -tól	19
Megjegyzések a „király“ szóhoz, <i>Melich János</i> -tól	24
Székely és csángó növénynevek, <i>Moesz Gusztáv</i> -tól	29
Szó- és szólásmagyarázatok: Kóborol, <i>Kövi Imré</i> -től; Térdepelni, Szatyma, Zsongár, Duda, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Maradozó esat-tanás, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Czinterem, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Fürkész, Kuncsorog, <i>Horger Antal</i> -tól	34
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Kemenes Pál</i> -tól	40
Népnyelv, I. <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; II. <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól; III. <i>Herman Ottóné</i> -től; IV. <i>Rosenberg Augusztá</i> -tól	41
Társasági ügyek: X. Felolvasó ülés; XI. Felolvasó ülés; XII. Felolvasó ülés; XXI. Választmányi ülés	45
Levélszekrényünk: 1—9	47
Borítékon: Értesítés. — Hibaigazítás. — Hangjeleink. — Közgyűlési meghívó.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

HIBAIGAZÍTÁS.

- III: 471. l. felülről 1. sor: *Tjászók* h. *Tájszók*.
 III: 471. l. bal hasáb felülről 4. sor: *beborítozik* h. *béborítozik*.
 III: 471. l. „ „ „ 17. „ *csukrus* h. *csukros*.
 III: 471. l. „ „ „ 37. „ *eskédem* h. *esekédem*.
 III: 471. l. jobb „ „ 23. „ *halalért* h. *halalétt*.
 III: 471. l. „ „ „ 38. „ *hurut* h. *huzul*.
 III: 472. l. bal „ „ 21. „ *alig* h. *elig*.
 III: 472. l. jobb „ „ 8. „ *össze* h. *ëssze*.
 III: 472. l. „ „ 16. „ *velle* h. *vëlle*.

IV. ÉVFOLYAM.

1908. FEBRUÁR

2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

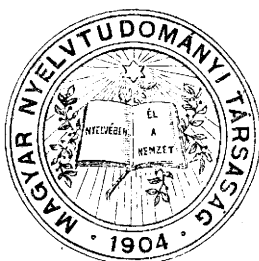
GOMBOCZ ZOLTÁN

títkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

32. FÜZET

1908. FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1908.

TARTALOM:

	Lap
Pesthy Gábor származása, <i>Ifj. Szinnyi József</i> -től	49
Révai Miklós, első magyarázata a Halotti Beszédről, <i>Melich János</i> -tól	54
A M. Tud. Társaság Zsebszótára történetéhez, <i>Viszota Gyula</i> -tól	63
Átmeneti alakok a magyar vezetékevek keletkezése idejéből, <i>Erdélyi László</i> -tól	71
Szó- és szólásmagyarázatok: <i>Mar, marj, Ön, Wichmann György</i> -től; <i>Háros? Ecsetkóró vagy eczetkóró?, Fürkész, Szily Kálmán</i> -tól; <i>Ácsorog, Gombóc Zoltán</i> -tól; <i>Füstöt vet, Szeremley Császár Loránd</i> -tól; <i>Ön, Nyék, Tolmai Vilmos</i> -tól; <i>Szint, Talpalatnyi, Lehr Albert</i> -től; <i>Orbán, Melich János</i> -tól; <i>Bosztihó, bosztihó, Pápay József</i> -től	75
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Kóssa Gyula</i> -tól	87
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Gönczy Béla</i> -tól	89
Rovás, I. <i>Csengeri János</i> -tól; II. <i>Lehr Albert</i> -től	91
Népnyelv, <i>Gombóc Zoltán</i> -tól	94
Levélszékényünk: 10—11	95
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Gyakoribb hibák az írásban és közbeszédben. — Fizetőink.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

Öt évvel ezelőtt, „Két nappal ezelőtt“, nem pedig „öt év előtt“, „két nap előtt“.

A szombati felszólalás alkalmából, nem pedig „a szombati felszólalás *ötletéből*“.

Elment, elutazott, úton van, nem pedig *el van menve, el van utazva*.

A gyerekek mind azt mondják, nem pedig „mind a gyerekek azt mondják“.

Hóna alá nyúlni (Unter die Arme greifen) idétlen németesség. Jól magyarul: „segíteni, támogatni, talpraállítani“.

Két nap óta ágyban fekvő beteg, nem pedig „két nap óta az ágyat őrzi“.

A követelés törlése, nem pedig „a követelés *letrása*“.

1907 deczember 31-ig.

1907-re tagdíjat fizetett: Rochel Aurél, Simai Ödön. Összesen (l. 30. füz.) 5480 kor.

1908-ra tagdíjat fizetett: gr. Károlyi Gyuláné, Kherndl Antal, Pongrácz Sándor, Vásárhelyi Imre, Zalai Mihály. Összesen 50 kor.

1908-ra előfizetett: Budapest: V. főreáliskola, Kaposvár: Somogy vármegye könyvtára. Mezőtúr: Ev. ref. főgimnázium, Zólyom: All. polg. iskola. Összesen 40 kor.

1908 január 31-ig.

Alapító díjat fizetett: A pápóczi prépostság könyvtára 200 koronát, A kolozsvári tud. egyetem magyar nyelvészeti seminariuma (l. részlet 50 koronát) Összesen (l. 29. füz.) 7950 koronát.

1906-ra tagdíjat fizetett: Czeglédi István (l. részl. 4 kor.), Móricz Zsigmond, Szalmay József. Összesen (l. 30. füz.) 5704 kor.

1907-re tagdíjat fizetett: Gregorovits Antal, Kaál Elek, Madarassy László, Munkácsi Bernát, Németh Sándor, Veszprémi Vilmos. Összesen (l. főntebb) 5520 kor.

1908-ra tagdíjat fizetett: Altschul Adolf, Bakó Sándor, Baksay Sándor, Barabás Samu, Bartal Antal, Baumgartner Alajos, Bedő Albert, Berczik Árpád, Bodola Lajos, Csokán Pál, Csoma József, Darvas Adolf, Dirner Gusztáv, Domony Miksa, Erdős János, Farkas Sándor (Érsekujvár), Fiók Károly, Fischer Colbrie Ágo-ton, Frecskay János, Friedländer Gyula, Gárdonyi Géza, Gellén Endre, Gépész Mihály, Gombocz Zoltán, Gönczy Béla, Görgei Arthur, Gyömöreay Vincze, Györgyey Illés, Györgyey Miklós, Győry Árpád, Győry Tibor, Gyulai Gaal Gaston, Hatvany Deutsch József, Hermann István, Jambrikovics László, Ilosvay Lajos, Karácsonyi János, Kiss István, Klein Ede, Knobloch Ferencz, Kocsis Lénárd, Komáromy Lajos, Kőnczöl József, Kóssa Gyula, Kőszeghy (Winkler) Antal, Kováts Gyula, Lauschmann Gyula, Lehr Albert, Lenhossék Mihály, Leövey Sándor, Léway József, Mader Béla, Majunke József, Melch János, Munkás László, Nátly József, Pálfi Márton, Pap Illés, Puky József, Rhousopoulos Rhousos, Ross Mór, Schmidt József, Schulek Géza, Simai Ödön, Simonyi Zsigmond, Stoll Ernő, Szabó Imre, Szalay László, gróf Széchenyi Emil, gróf Széchenyi Gyula, gróf Széchenyi Sándor, Szentiványi Zoltán, Szilágyi Sándor, Szily Dezső, Tajthy Ferencz, gróf Teleki Tiborné, Thallóczy Lajos, Tolnay Kornél, Urbányi Karolin, Varsányi Emil, Végh Arthur, Viski Károly, Vörösváry Ferencz, Vurglich Gusztáv, Waisbecker Ede, Wiklund K. B., Zoltvány Irén, Zsiros Lajos. Összesen (l. főntebb) 930 korona.

1908-ra pártoló tagdíjat fizetett: Grézló Ernő, Obendorfer József, Reinisch Henrik. Összesen 12 koronát.

GYAKORIBB HIBÁK az írásban és közbeszédben.

E rovat számára bárkitől szívesen fogadunk adalékokat.

Ahhoz, ehhez, nem pedig *ahoz, ehez,* valamint *abból, ennek, arra, ettől,* nem pedig *aból, enek, ara, etől* stb.

Amaz, emez valahányszor magánhangzó előtt van, nem pedig *ama, eme.* Pld. „*amaz ember, amaz ifjú, amaz elvetemedett gonosz*“, nem pedig *ama ember, ama ifjú* stb.

Bontat, gyűjtet, irtat, stb., nem pedig *bonttat, gyűjtet,* stb.

Talpalatnyi, nem pedig *talpalattnyi.*

Abnormis és abnormitás, nem pedig *abnormális és abnormalitás.*

Provisorius, illusorius, nem pedig *provisorikus, illusorikus.*

Brilliántgyűrű, nem pedig *brilliánsgyűrű; brilliántos keresztes,* nem pedig *brilliánsos.* Ugyanígy *guvernánt,* nem pedig *guvernáns, parlament,* nem pedig *parlamens.*

Katholikus egyház, vallás, asszony, nem pedig *katholika egyház, katholika vallás, katholika asszony.*

Közepett. „Általános figyelem és csend közepett“, nem pedig „... csend közepette“. Ez olyan, mintha azt mondanók: „*lárma között*“, „*ház mögött*“, „*dél előtt, ebéd után*“, e helyett: *lárma között, ház mögött* stb.

Vezércikk, nem pedig német módra: „*vezető cikk*“.

A bizottság megtartja a szabályokat, nem pedig „a b. *betartja* a szabályokat“.

Eltekinteni vmitől idéetlen németesség. „*Nem tekintve*“, vagy „*mellőzve ezt vagy azt*“, nem pedig „*eltekinve ettől vagy attól*“.

Kettő meg kettő négy, nem pedig „*kettő és kettő négy*“.

Kulcsolni (schliessen), *következtetni* értelemben, idéetlen németesség. „*Ebből azt következtetem*“ nem pedig: „*ebből azt kulcsolom*“.

Mértékadó (massgebend) idéetlen németesség. *Irányadó* a helyes.

Uralni a. m. urának vallani, uraul ismerni. Pl.: „*A nép uralja királyát*“, nem pedig „*A király uralja népét*“.

Valamennyi miniszter jelen volt, nem pedig „*az összes miniszterek jelen voltak*“. „*A tanulók valamennyien elmentek a temetésre*“, nem pedig „*az összes tanulók . . .*“ stb.

Tulajdonnevek. A magunk nevét megváltoztathatjuk, de a másét tisztelnünk kell. Tehát *gróf Csáky Albiné,* nem pedig *Csáky Albiné grófné; Gróf Zichy Jenő-utca,* nem pedig *Zichy Jenő gróf-utca; Gróf Hadik-kaszárnya,* nem pedig *Hadik gróf-kaszárnya; Ferencz József-rakpart,* nem pedig *Ferencz József-part; Közraktár-utca,* nem pedig *Köztárház-utca* stb.

A vasút ma, öt év múlva sincs kiépítve“, nem pedig *a vasút ma, öt év után* stb.

Kevéssel az év vége előtt, nem pedig „*röviddel az év vége előtt*“.

(Folytatása a belső oldalon.)

HANGJELEINK.

I. A magyar ábéczéből vett jelek (ugyanazon hangértékkel, mint a magyarban): *p, b, f, v, t, d, k, g, j, h, c, l, m, n, r, o, u, i, ö, ü.*

II. Egyéb jelek: *t* = magy. *ty* | *d* = magy. *gy* | *w* = angol *w* ebben: *way* | *θ* = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | *ð* = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | *G, D, B* = zöngétlen *g, d, b* | *š* = magy. *s* | *s* magy. *sz* | *š* = *sj*-forma hang | *ś* = *szj*-forma hang | *ž* = magy. *zs* | *ž* = *zsj*-forma hang | *ž* = *zj*-forma hang | *χ* = német *ch* ebben: *ich* | *χ* = német *ch* ebben: *ach* | *ʔ* = az előbbinek zöngés párja (újjörög *ʔ*) | *l* = magy. *ly* | *n* = magy. *ny* | *y* = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. = *ärgem, härg* | *é* = *tš* (l. fönnebb) | *č* = magy. *cs* | *č* = *tš* (l. fönnebb) | *ʒ* = *dž* | *ž* = *dž* (l. fönnebb) | *ž* = magy. *ds* | *ž* = *dž* (l. fönnebb) || *a* német *a* ebben: *hat* | *ä* = magy. *a* ebben: *vas* | *ä* = magy. *e* ebben: *el*, *erő* | *e* = magy. *ë* ebben: *még* | *i* = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvvel ejtve) | *ē* = mélyhangú *ē* (*ē* hátrahúzott nyelvvvel ejtve) | *ə* = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang | *ə* = tökéletlenül képzett *ē*-féle hang. A magánhangzók alatt a *˘* és *˙* jelek az illető hangzóknek a rendesnél valamivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

III. Mellékjelek: *˘* rövid (magánhangzó) | *˙* hosszú (magánhangzó) | *˙˙* = orrhangú magánhangzó pl. *ä, ä* (francia *entrée*, fin = *atrē, fä*) | *˙˙˙* = főhangsúly, pl. *ne˙kem* | *˙˙˙˙* = mellékhangsúly, pl. *bol˙˙˙˙dogs˙˙˙˙ga*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi közismert magyar, francia és német szöveget közlünk, átírásban: Magyar:

hősvértől pirosult dűstér. széhaltva köszöntük, nãmzati nãdlétük nãt tãmütőjü mo˙hãc!

Francia (párizsi ejtés):

bãrže, tü dı˙k nqtr etwal

rã glã no žur e bri˙j o sžö.

wi mōn äfä; me dã so vwal

la nüi la dcr˙b a noz jö.

Német (szinpadi ejtés):

der mo˙rgen k m. es šo˙ixtan za˙ena tri˙ta den la˙ezon šla˙f, der mi˙x geli˙nd umfi˙rk.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

===== É v i   k ö z g y ű l é s é t =====

1908 február 11-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívottnak.

A felolvasó ülés tárgya:

Lehr Albert-től „Pénzül“ és atyafisága a népnyelvben.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Elnöki megnyitó.

Titkári jelentés a Társaság 1907. évi működéséről.

Tíz választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1907-ről.

Költségvetés 1908-ra.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az Alapszabályok 11. §. c) pontja szerint: „a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse. Ha az indítványokat a választmánynak be nem jelentették, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.“

IV. ÉVFOLYAM.

1908. MÁRCZIUS

3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

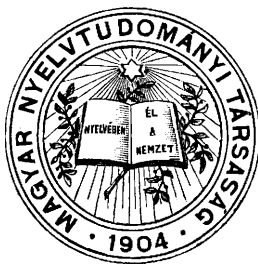
GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

33. FÜZET

1908. MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1908.

TARTALOM:

	Lap
„Pénzüi“ és atyafisága a népnyelvben, <i>Lehr Albert</i> -től	97
Nyelvújítók a XVIII. század közepén, <i>Simai Ödön</i> -től	108
A rokonértelmű szavakról, <i>Tolnai Vilmos</i> -től	114
Verseghy leveleiből, <i>Szily Kálmán</i> -től	121
Helynév-magyarázatok, <i>Karácsonyi János</i> -től	125
Szó- és szólásmagyarázatok: <i>Viganó, Alexics György</i> -től; <i>Siker, Réthei Prikkel Marián</i> -től; <i>Kölestermő Kunság, Tolnai Vilmos</i> -től	129
Különfélék, <i>Gombocz Zoltán</i> -től, <i>Szell Farkas</i> -től, <i>Melegdi János</i> -től és <i>Pápay József</i> -től	132
Rovás, <i>Komáromy Lajos</i> -től és <i>Szily Kálmán</i> -től	135
Népnyelv, I. <i>Lehr Albert</i> -től; II. <i>Gombocz Zoltán</i> -től	137
Társasági ügyek: XIII. Felolvasó-ülés; XXII. Választmányi ülés; XXIII. Választmányi ülés	141
Levélszekrényünk: 12—17.	143
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Jelöléseink magyarázata. — Gyakoribb hibák.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

IV. EVFOLYAM.

1908. ÁPRILIS

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

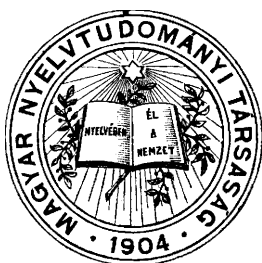
SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

PÁPAY JÓZSEF
jegyző

34. FÜZET

1908. ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1908.

TARTALOM:

	Lap
Egy rejtélyes szó a Bécsi Codexben, <i>Szily Kálmán</i> -tól	145
A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége, <i>Szeremley Császár Loránd</i> -tól	147
Két és kettő, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	157
A moldvai csángó mássalhangzók történetéből, <i>Wichmann György</i> -tól	160
„Számára“ és „részére“, <i>Lehr Albert</i> -tól	167
Névmagyarázatok (Pordány, Ödön, Zoltán), <i>Karácsonyi János</i> -tól	174
Szó- és szólásmagyarázatok: Író, <i>Prókile Vilmos</i> -tól; Fédél, Sző-rigó, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Fakó nyíl, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	177
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Borovszky Samu</i> -tól	180
Különfélék, <i>Horger Antal</i> -tól és <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	182
Népnyelv I. <i>Túri Mészáros István</i> -tól; II. <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	184
Társasági ügyek: VI. közgyűlés; Jegyzőkönyvi mellékletek	188
Levélszekrényünk 18—21.	192
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők. — Gyakoribb hibák.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

1908 márczius 31-ig.

1907-re tagdíjat fizetett: dr. Kritsa Melitta (I. részl. 5 kor.), dr. Szabó Viktor, Wisniewski Antal. Összesen (I. 33. füz.) 5575 kor.

1908-ra tagdíjat fizetett: Alexander Bernát, Ásbóth Oszkár, Balassa József, Barabás László, dr. Baross Lajos, Batta Béla, dr. Békefi Remig, Berghoffer Károly, Bogdánffy Ödön, Concha Győző, Concilia Emil, Csánki Dezső, dr. Császár Elemér, dr. Demeczky Mihály, dr. Dittrich Vilmos, Donáth Dezső, dr. Dőry Ferencz, Eötvös Károly, Falk Miksa, Fehér Gyula, dr. Fejérpataky Kálmán, dr. Fenyő Miksa, Ferenczi Zoltán, Fülöp Áron, Gál Gyula, Rob. Gauthiot, dr. Girardi István, Görgey István, dr. Grauer Vilmos, dr. Hatvany Lajos, Hazay Olivér, dr. Heinlein István, Heltai Lajos, dr. Hoffmann Frigyes, Horváth Sándor, dr. Imre József, Jónás Károly, Karsa Ferencz, Katona Lajos, dr. Kicska Emil, Király György, Kolumbán Samu, Kónyi Manó, dr. Kornis Gyula, Kúnos Ignác, Kürschák József, Lampért Géza, dr. Liebermann Emanuel, dr. Lovrich Gyula, Lukács József, Madarassy László, dr. Majovszky Pál, dr. Manninger Vilmos, Mátrai János, Nagy Gyula, Némethy Géza, dr. Perczel György, Petz Gedeon, dr. Plechl Béla, Póra Ferencz, dr. Prónay Antal, Radó Vilmos, Rákossy Gyula, Révy Ferencz, Riedl Frigyes, dr. Rónay Zoltán, Röser Alfréd, Sajó Sándor, dr. Schack Béla, Sebestyenné Stetina Ilona, Simay Molnár Aladár, Surányi József, gróf Széchenyi Béla, Sztankó Béla, Tagányi Károly, P. Thewrewk Emil, Tiringer Béla, dr. Tolnai Vilmos, Tömlő Lajos, dr. Tőry Gusztáv, Trebitsch Ignác, Tüdös János, Újhelyi Imre, dr. Váczy János, Vámbéry Ármin, Vargha Gyula, Vargha Ilona, dr. Varró István, Vrányi Teofil, Wisniewski Antal, dr. Zombory János. Összesen (I. 33. füz.) 2365 kor.

1908-ra előfizetett: Arad: Felsőkereskedelmi iskola, Arad: Áll. főreáliskola, Balassagyarmat: Áll. főgimnázium, Budapest: V. ker. főgimnázium, Budapest: VI. ker. ev. főgimn. Arany János-köre, Budapest: VIII. ker. gyakorló főgimnázium, Budapest: Honv. Miniszt. segédhivatalai (2 példány), Budapest: Honv. Ludovika Akadémia parancsnoksága, Budapest: VI. ker. felsőkereskedelmi iskola, Budapest: I. ker. felsőbb leányiskola, Budapest: VI. ker. Áll. felsőbb leányiskola, Budapest: Lipótvárosi Kaszinó, Budapest: Magyar mérnök- és építész-egylet, Budapest: Országos Nőképző-egylet felsőbb leányiskolája, Budapest: V. ker. polgári fiúiskola, Budapest: VI. ker. polg. leányiskola, Budapest: IV. ker. főreáliskola, Budapest: Tudom. egyet. modern philologiai seminarium, dr. Emmer Kornél, Kecskemét: Ref. főgimnázium, Kőrmöcbánya: Áll. főreáliskola, Lőcse: Főreáliskola, Nagyvárad: Honvédhadapródiskola, Pécs: Honvédhadapródiskola, Pfeifer Ferdinánd, Sopron: Honvédfőreáliskola, Ujvidék: Gör. kel. szerb főgimnázium, Zombor Felsőkeresk. iskola. Összesen (I. 33. füz.) 2275 kor.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

GYAKORIBB HIBÁK

írásban és közbeszédben.

E rovat számára bárkitől szívesen fogadunk adalékokat.

Meritorius, nem pedig *meritorikus* (L. P. Hirl. márcz. 17:10. l.).

Közepett, nem pedig *közepette*, mint a hogy a B. Hirl. márczius 19-én (15. l.) írja: „hosszas éljenzés közepette”. Ez olyan, mintha Vörösmarty így írta volna: „annyi balszerencse közötté s oly sok vizzály utáná”.

Abnormis, nem pedig *abnormális*, mint ezt a székesfővárosi színházvizsgáló-bizottság elnöke márczius 5-én írta: „nem gondolva valami *abnormális*, előre nem látható szerencsétlen esetre”.

Talpalatnyi, nem pedig *talpalatnyi*, mint Eötvös Károly írja a P. Hirl. márczius 21-ki tárczájában.

Ban-ben, nem pedig *nál-nél*, mint a P. Hirl. márcz. 19 iki számában (7. l.): „Akadály a közös konyha megalakításánál”.

Voltál-e az Ördögben?, láttad-e az *Ördögöt?*, nem pedig: *Voltál-e az Ördögnél?* Tegnap *Zacconit láttam*, a minap *Burriánt láttam v. hallottam*, nem pedig budapestiesen: tegnap *Zacconinál*, *Burriánnál* voltam (legföljebb, ha a lakásán, látogatóban voltam nála).

Ba-be, nem pedig *hoz-bez*. „Ma este a *Tannhäuserbe* megyünk”, nem pedig: „a *Tannhäuserhez*”; „holnap megnézzük *Bánkbánt*, meghallgatjuk *Burriánt*”, nem pedig: „*Bánkbánhoz*, *Burriánhoz* megyünk”.

Egy. „Kovács kitünő művész”, nem pedig: „K. *egy* kitünő művész”; „ez nagyon rossz módszer”, nem pedig: „ez *egy* nagyon rossz módszer”.

Kész, készen van. *Az ebéd kész*, vagy: *az ebéd készen van*, nem pedig: *az ebéd kész van*. *Nem kész* a kabátom, vagy: *nincs készen* a kabátom, nem pedig: *nincs kész* a kabátom.

Képez. *Az állam legfőbb érdeke, hogy . . .*, nem pedig: *az állam legfőbb érdekét képezi, hogy . . .* A város lakosságának legnagyobb részét munkások teszik (v. legnagyobb része a munkásokból *telik ki*), nem pedig: . . . a munkások *képezik*.

Kificzamodott a lába, *eltört a csontja*, nem pedig *lábficzamodást, csonttörést szenvedett*.

A létere megengedő értelmű (= noha). „Vén *létére* fiatal feleséget vett” (noha vén volt), helyes; de: „ostoba *létére* magának ártott”, nem jó. „Gazdag *létére* fogához ver minden garast”, helyes; de: „gazdag *létére* segíti a szegényt”, nem jó.

Is. „. . . Még ha az eszme rövidségét *megtoldja* is az apostol személyének érdekes voltával”, nem pedig hibás szórenddel: „. . . még ha az eszme rövidségét *meg is toldja* . . .” (Ujság, 1908. 3. 25.)

Levélezim. Tekintetes K. J. m. kir. számgyakornok úrnak, nem pedig: Tekintetes K. J. úrnak, m. kir. számgyakornok.

Mitevők legyenek, nem pedig, mint az újságokban gyakran olvasni, *mittevők* legyenek.

Elkelne egypár forint, nem pedig, hamis etymologizálással: *elkellene* egypár forint.

Határozottan, nem pedig *kifejezetten*. „Mindez csak a miniszter *határozott kívánságára* történt”, nem pedig, németesen: „Mindez csak a miniszter *kifejezett kívánságára* történt”. „Az egész mozgalom *határozottan, tagadhatatlanul* vagy *nyitvánvalóan* forradalmi jellegű volt”, nem pedig „*kifejezetten* forradalmi jellegű”.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimélés okáért következő jelölésekkel élünk:

Ball.: Ballagi Mór szótárai. A zárjelbe tett szám a megjelenés éve.

Bart.: Bartal Antal, A Magyarországi latinság szótára, 1901.

Beszt.: Beszterczei szószedet (kiad. Finály H.).

Cal.: Dictionarium Calepini, 1585 és 1590.

Codezek: *Apost.*: Apostolok méltósága 1521 (Nyelveml. VIII.); *CornC.*:

Cornides codex (VII.); *DebrC.*: Debreczeni codex (XI.); *DomC.*:

Domonkos codex (III.); *DöbrC.*: Döbrentei codex (XII.);

EhrC.: Ehrenfeld codex (VII.); *ErsC.*: Érsekújvári codex

(IX—X.); *FestC.*: Festetics codex (XIII.); *GömC.*: Gömör

codex (XI.); *GyöngyC.*: Gyöngyösi codex (II.); *HorvC.*: Horváth

codex (VI.); *KazC.*: Kazinczy codex (VI.); *KeszthC.*: Keszthelyi

codex (XIII.); *KrisztL.*: Krisztina Legenda (VII.); *KulcsC.*:

Kulcsár codex (VIII.); *LobkC.*: Lobkowitz codex (XIV.); *MargL.*:

Margit Legenda (VII.); *MünchC.*: Münchener codex (I.); *NádC.*:

Nádor codex (1857); *PéldK.* = Példák könyve (VIII.); *PozsC.*:

Pozsonyi codex (XIII.); *TelC.*: Teleki codex (XII.); *Thewrc.*:

Thewrewk codex (II.); *TihC.*: Tihanyi codex (VI.); *WeszprC.*:

Weszprémi codex (II.); *WinklC.*: Winkler codex (II.); *VirgC.*:

Virginia codex (III.); *VitkC.*: Vitkovics codex (VII.).

CzF.: Czuczor G. és Fogarasi J., A magyar nyelv szótára 1862—74

Fog.: Fogarasi J. szótára. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve

Hartl.: Szókönyv, 1827. Kiadta Hartleben K.

Hierolex.: Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.

Kass.: Kassai József, Magyar-diák szókönyv 1833—5.

KB.: Kelemen Béla, Magy. és Ném. kézi szótár, 1901 és 1904.

Kreszn.: Kresznerics Ferencz, Magy. Szótár, 1831.

MA.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.

Márt.: Márton J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.

MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtud. Társaság.

MTsz.: Szinnyi József, Magy. Tájszótár. 1901.

Murm.: Murellius lat.-magy. szójegyzéke. (Kiad. Szamota I)

MUSz.: Budenz József, Magyar-ugor szótár.

NémGl.: Németújvári glosszák.

Ny. Ért.: Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akadémia.

NyFüz.: Nyelvészeti Füzetek, szerk. Simonyi Zsigmond.

NyK.: Nyelvtudományi Közlemények.

Nyr.: Magyar Nyelvőr.

NySz.: Nyelvtörténeti Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G

NyÜSz.: Szily Kálmán, Magy. Nyelvújítás Szótára, 1902.

Oklsz.: Szamota-Zolnai, Magyar oklevél-szótár.

PP.: Páriz-Pápai, Dictionarium, 1708.

PPB.: Páriz-Pápai-Bod szótára 1767.

Schl.: Schlägli szójegyzék (kiad. Szamota I.).

SimB.: Simonyi Zs. és Balassa J., Magy. és Ném. Szótár, 1899—1901

SI.: Toldalék a Magy.-Diák szókönyvhöz, Sándor Istvántól, 1808.

SzD.: Kisdéd szótár Baróti Szabó Dávidtól, 1784 és 1792.

Sziks.: Szikszai Fabriczius Latin-magy. szójegyzéke, 1590. (Kiadta Melich J.)

TMNy.: Simonyi Zs. és Balassa J. Tüzetes magyar nyelvtan.

Tsz.: Magyar tájszótár (1838).

Tzs.: Magy. Tud. Társ. Zsebszótára, 1835 és 1838.

GYAKORIBB HIBÁK

írásban és közbeszédben.

E rovat számára bárkitől szívesen fogadunk adalékokat.

Akkori, hajdani, nem pedig: *akkor való, hajdan való.*

Által. „A hercegprimás állapotáról a főherceg kamarása által (vagy útján) tudakozódott“ — nem pedig: „kamarása révén“.

Az nem úgy van, nem pedig: *az nincs úgy.*

-ban, -ben vagy -kor a németes -nál, -nél helyett. Pl. „a nevelésben a főczél . . .“, nem pedig: *a nevelésnél.* — „Eszméletlen van“, nem pedig *eszméletnél.*

Egyéb és más. „A művészet Tolstoj szerint nem egyéb, mint . . .“; nem pedig — miként ezt nemrégiben egy akadémiai fölolvasáson hallottuk — „A művészet Tolstoj szerint nem más, mint . . .“

Egyelőre, nem pedig *egyelőre*, sem pedig *egyenelőre.*

A lipcsei és a heidelbergi egyetem — nem pedig . . . *egyetemei.*

Felé. „A perzsa sah *felé* három bombát vetettek“ — nem pedig úgy, mint márczius 1-én valamennyi magyar lap a német „*gegen*“-t fordította: „A perzsa sah *ellen* három bombát vetettek“.

Hozzájárul. „Az elsőt elfogadta, a másikkhoz nem járult hozzá“, nem pedig (a hírlapok szerint): *a másikkhoz nem járult.*

Igazol. „*Igazolta* állítását“ — nem pedig: *beigazolta* állítását.

Képzelt Krözüsök — nem pedig agyalágyult bárgyúsággal: „beképzelt Krözüsök“. „*Elképzeli* magának, hogy ő szép“ — nem pedig „*beképzeli* magának“.

Megindít. „A rendőrség *megindította* a vizsgálatot“ — nem pedig sült németességgel: „*bevezette* a vizsgálatot“.

Megkezdí. „Dr. M. működését újra *megkezdte*“ — nem pedig, mint a Pesti Naplóban olvastuk: „tevékenységét újra *felvette*“.

Megszűnik. „Magától *megszűnnék* a pletyka, ha az ember okot nem ad rá“ — nem pedig *beszűnnék a pletyka*, mint ezt a Magy. Orsz. tárczájában olvastuk.

Megtart. „*Megtartja* a szavát“ — nem pedig: *betartja* a szavát.

nak, nek és ra, re. „Nagyon örülök a bálnak“; „előre örvendek látogatásodnak“ — nem pedig: „a bálra“; „látogatásodra“.

Nála. „Nincsen nálam pénz“ — nem pedig: „nincsen velem pénz“.

Nevenapja, eszejárása, nem pedig: *névnapja, észjárása.*

Összerogyott, nem pedig németesen: *összeesett.* Pl. „hirtelen rosszul lett és *összeesett*“. Pesti Hírl. febr. 23:12.

Rosszban törík a fejüket, nem pedig *fejeiket*; ijedtükben kiestek ágyukból a betegek, nem pedig *ágyaikkól.* — Rossz tehát (Egyetértés, II. 21:8. l.): „az emberek sietve hagyták el házaikat“ (U. o.): „a nézők ijedten ugrottak föl *helyeikről*“.

Válaszol. „Válaszolt a levélre“ — nem pedig irodai németességgel: *elválaszolta* a levelet.

Visel. Elszomorító, mennyire elterjedt a *hord* (ném. tragen) a régi jó *visel* jelentésében. „Az ügyvéd nem hordott bajúszat“, „koczkás ruhát hordott“, „lakkezipót szokott hordani“.

IV. ÉVFOLYAM.

1908. MÁJUS

5. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

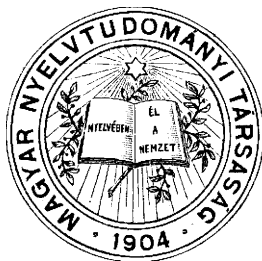
GOMBÓCZ ZOLTÁN

titkár

PÁPAY JÓZSEF

jegyző

35. FÜZET

1908. MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1908.

TARTALOM:

	Lap
Budenz József emlékezete (arczképpel), <i>Horger Antal</i> -tól	193
Bajza József mint nyelvújító, <i>Bajza József</i> -től	201
A moldvai csángó mássalhangzók történetéből II., <i>Wichmann György</i> -től	208
Egy szótáríró kálváriája, <i>Heinlein István</i> -tól	217
Aranymagyarázatok XXII.: Nyakabéli, <i>Lehr Albert</i> -től	221
Szó- és szólásmagyarázatok: Hajítófa, <i>Madurassy László</i> -tól; Polgár, <i>Karácsonyi János</i> -tól; Napszám, <i>Kertész Manó</i> -tól; Kettő, <i>Zolnai</i> <i>Gyula</i> -tól; Siker, <i>Széll Farkas</i> -tól; Diadal, <i>Simai Ödön</i> -től	226
Adatok nyelvünk történetéhez. <i>Viski Károly</i> -tól	232
Különfélék: Baróti Szabó Dávid nyelve, <i>S. Ö.</i> -től; A magyar katonai műnyelv, <i>G. Z.</i> -től	234
Rovás, <i>Joannovics György</i> -től; Nyilatkozat, <i>Többektől</i>	235
Népnyelv, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	239
Levélszekrényünk 22—26.	240
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők. — Gyakoribb hibák.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-iken jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

IV. ÉVFOLYAM.

1908. JÚNIUS

6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

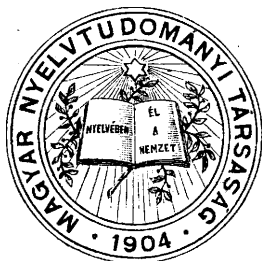
SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

PÁPAY JÓZSEF
jegyző

36. FÜZET

1908. JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1908.

TARTALOM:

	Lap
Három szócsoport, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	241
Pandúr, <i>Pápay József</i> -től	248
Bajza József mint nyelvújító II. <i>Bajza József</i> -től	251
A gyimesi, moldvai és bukovinai csángók eredete, <i>Erdélyi Lajos</i> -tól .	257
A magyar nyelvtudományi irodalom 1907-ben, <i>Hellebrant Árpád</i> -tól .	262
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Moenich Károly</i> -tól és <i>Heinlein István</i> -tól	264
Szó- és szólásmagyarázatok: Láng gyúl a lángról, <i>Bevérző, Tolnai Vilmos</i> -tól; Lelekemnek fele, <i>Gálos Rezső</i> -tól; Abbanhagy és abbanmarad, <i>Kertész Manó</i> -tól; Kákós, <i>B. K.</i> -tól; Karda-lésza, <i>Paal Gyulá</i> -tól; Kérő, <i>Csefkő Gyulá</i> -tól; és <i>Kossa Gyulá</i> -tól; Lak, Lok, <i>Wichmann György</i> -tól; Sző-rigó, Fakó nyíl, Nöttek (nötteg), <i>Lehr Albert</i> -tól; Bulya-vászón, <i>Moenich Károly</i> -tól; Polgár, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	281
Különfélék: Kitüntetés, <i>Sz. K.</i> -tól; Orvosi műnyelvünkről, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	281
Rovás, <i>Lehr Albert</i> -tól és <i>Komáromy Lajos</i> -tól	282
Tájszók, <i>Sztrokay Lajos</i> -tól és <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	284
Levélszekrényünk: 27—33	95
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Gyakoribb hibák írásban és közbeszédben.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája Budapestén.

Képzelődő Krözüsök — nem pedig agyalágyult bárgyúsággal: „beképzelt Krözüsök“. „Elképzeli magának, hogy ő szép“ — nem pedig „beképzeli magának“.

Megindit. „A rendőrség megindította a vizsgálatot“ — nem pedig sült németességgel: „bevezette a vizsgálatot“.

Megkezdí. „Dr. M. működését újra megkezdte“ — nem pedig, mint a Pesti Naplóban olvastuk: „tevékenységét újra felvette“.

Megszünik. „Magától megszűnnék a pletyka, ha az ember okot nem ad rá“ — nem pedig *beszűnnék a pletyka*, mint ezt a Magyar Orsz. tárczájában olvastuk.

Rosszban törík a fejüket, nem pedig *fejeiket*; ijedtükben kiestek *ágyukból* a betegek, nem pedig *ágyaikból*. — Rossz tehát (Egyetértés, II. 21:8. l.): „az emberek sietve hagyták el házaikat“ (U. o.): „a nézők ijedten ugrottak föl *helyeikről*“.

Meritorius, nem pedig *meritorikus* (L. P. Hirl. márcz. 17:10. l.).

Közepett, nem pedig *közepette*, mint a hogy a B. Hirl. márczius 19-én (15. l.) írja: „hosszas éljenzés közepette“. Ez olyan, mintha Vörösmarty így írta volna: „annyi balszerencse közötté s oly sok vizsály utána“.

Abnormis, nem pedig *abnormalis*, mint ezt a székesfővárosi színházvizsgáló-bizottság elnöke márczius 5-én írta: „nem gondolva valami *abnormalis*, előre nem látható szerencsétlen esetre“.

Voltál-e az Ördögben? láttad-e az Ördögöt? nem pedig: Voltál-e az Ördögnél? Tegnap *Zacconit* láttam, a minap *Burriánt* láttam v. *hallottam*, nem pedig budapestiesen: tegnap *Zacconinál*, *Burriánál* voltam (legföljebb, ha a lakásán, látogatóban voltam nála).

Kész, készen van. Az ebéd kész, vagy: az ebéd *készen van*, nem pedig: az ebéd *kész van*. Nem kész a kabátom, vagy: *nincs készen* a kabátom, nem pedig: *nincs kész* a kabátom.

Képez. Az állam *legfőbb érdeke*, hogy . . . , nem pedig: az állam legfőbb érdekét *képezi*, hogy . . . A város lakosságának legnagyobb részét munkások *teszik* (v. legnagyobb része a munkásokból *telik ki*), nem pedig: . . . a munkások *képezik*.

A létére megengedő értelmű (= noha). „Vén létére fiatal feleséget vett“ (noha vén volt), helyes; de: „ostoba létére magának ártott“, nem jó. „Gazdag létére fogához ver minden garast“, helyes; de: „gazdag létére segíti a szegényt“, nem jó.

Elkelne egypár forint. nem pedig, hamis etymologizálással *elkellene* egypár forint.

A „MAGYAR NYELV“ legközelebbi füzete szeptember 25-ikén jelenik meg.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-utca 2. sz.-ra czimezendő.

GYAKORIBB HIBÁK

írásban és közbeszédben.

E rovat számára bárkitől szívesen fogadunk adalékokat.

Ahhoz, ehhez, nem pedig *ahoz, ehez,* valamint *abból, ennek, arra, ettől,* nem pedig *aból, enek, ara, etől* stb.

Amaz, emez valahányszor magánhangzó előtt van, nem pedig *ama, eme.* Pld. „*amaz ember, amaz ifjú, amaz elvetemedett gonosz*“, nem pedig *ama ember, ama ifjú* stb.

Bontat, gyűjtet, irtat, stb., nem pedig *bonttat, gyűjtet,* stb.

Talpalatnyi, nem pedig *talpalattnyi.*

Katholikus egyház, vallás, asszony, nem pedig *katholika egyház, katholika vallás, katholika asszony.*

Vezérczikk, nem pedig német módra: „*vezető czikk*“.

A bizottság megtartja a szabályokat, nem pedig „a b. *betartja a szabályokat*“.

Kettő meg kettő négy, nem pedig „*kettő és kettő négy*“.

Mértékadó (massgebend) idéetlen németesség. *Irányadó* a helyes.

Valamennyi miniszter jelen volt, nem pedig „*az összes miniszterek jelen voltak*“. „A tanulók valamennyien elmentek a temetésre“, nem pedig „*az összes tanulók . . .*“ stb.

Tulajdonnevek. A magunk nevét megváltoztathatjuk, de a másét tisztelnünk kell. Tehát *gróf Csáky Albinné,* nem pedig *Csáky Albinné grófné; Gróf Zichy Jenő-utca,* nem pedig *Zichy Jenő gróf-utca; Gróf Hadik-laktanya,* nem pedig *Hadik gróf-laktanya; Ferencz József-rakpart,* nem pedig *Ferencz József-part; Közraktár-utca,* nem pedig *Köztárház-utca* stb.

A vasút ma, öt év múlva sincs kiépítve“, nem pedig: „a vasut *ma, öt év után* sincs kiépítve.“

Kevéssel az év vége előtt, nem pedig „*röviddel az év vége előtt*“.

Öt évvel ezelőtt, „*Két nappal ezelőtt*“, nem pedig „*öt év előtt*“, „*két nap előtt*“.

Elment, elutazott, úton van, nem pedig *el van menve, el van utazva.*

Hóna alá nyúlni (Unter die Arme greifen) idéetlen németesség. Jól magyarul: „*segíteni, támogatni, talpraállítani*“.

Által. „A hercegprímás állapotáról a főherceg kamarása *által* (vagy útján) tudakozódott“ — nem pedig: „*kamarása révén*“.

-ban, -ben vagy -kor a németes **-nál, -nél** helyett. Pl. „*a nevelésben* a főczél . . .“, nem pedig: *a nevelésnél.* — „*Eszméleten van*“, nem pedig *eszméletnél.*

Egyéb és más. „A művészet Tolstoj szerint nem *egyéb,* mint . . .“ nem pedig, *katholika* — miként ezt nemrégiben egy akadémiai fölolvasáson hallottuk — „A művészet Tolstoj szerint nem *más,* mint . . .“

Egyelőre, nem pedig *egyllőre,* sem pedig *egyenlőre.*

A lipcsei és a heidelbergi egyetem — nem pedig . . . *egyetemek:*

(Folytatása a boríték belső oldalán.)

1908 április 30-ig

1906-ra tagdíjat fizetett: Czeglédy István (II. részl. 2 kor.). Összesen (I. 32. füz.) 5706 kor.

1907-re tagdíjat fizetett: Endrei Zalán, Földes Imre, Laszczik Ernő (II. részl. 5 kor.). Móriéz Zsigmond. Összesen (I. 34. füz.) 5610 kor.

1908-ra tagdíjat fizetett: Áldásy Antal, Alexics György, Angyal Dávid, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Balogh Pál, Bánóczi József, Baros Gyula, Bartoniek Géza, gróf Batthyány Gyula, Beke Ödön, Beöthy Zsolt, Berger Miksa, Berzeviczy Albert, ifj. Bibó István, Bleyer Jakab, Bloch Leó, Borovszky Samu (I. részl. 7 kor.), Chmilevszky Endre, Chyzer Béla, gr. Csáky Gyula, Csapodi István, Császár Ernő, Dessewffy Arisztid, báró Dóczy Lajos, Dongó Gyárfás Géza, Dzubay István, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Erdős Jeromos, Erődi Béla, Fejérváthy László, Finály Gábor, Fischer Károly, Forgács Ferencz, Fraknói Vilmos, Freund Antal, Gedeon Alajos, Goldziher Ignác, Gretzmacher Jenő, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Halász Dezső, Hampel József, Hegedüs István, Herman Ottó, Hodinka Antal, Hollósy Kálmán, Horger Antal, Hornyánszky Gyula, Horváth János, Hutya Ferencz, Jankovich Béla, Kallós Ede (I. részl. 5 kor.), Karlovsky Geyza, Kiss József, Kovács János, Kováts S. János, Köpe Viktor, Körösi Sándor, Köszeghy Sándor, Kövesligethy Radó, László Gábor, Lengyel Béla, Lipták Pál, Loisch János, Lovrich József, Mágócsy Dietz Sándor, Marczali Henrik, Martos Ferencz, Mészáros József, Mészöly Gedeon, Móra István, Nagy Emil, Nagy Károly, Nagy Ödön, Négyesy László, Palkovics Sándor, Pecz Samu, Plósz Béla, Pruzsinszky János, Rákosi Jenő, Ranschburg Viktor, Rátz István, Réthy László, Sándor Pál, Schafarik Ferencz, Sebestyén Gyula, Siegescu József, Simon Dezső, Simonyi Kálmán, Szabolcs Ferencz, Széll Farkas, Szivos Béla, Szűts Béla, ifj. gróf Tisza István, Tóth István, Varga Bálint, Varju Elemér, Voinovich Géza, Wartha Vincze, Wertner Sándor, Wilde Ferencz, Wittich Eperjessy Károly, Zempléni (Imrey) Árpád, Zimmermann Lajos, Zseni József. Összesen (I. 34. füz.) 3437 korona.

1908-ra pártoló tagdíjat fizetett: Buzsi Géza Felix (I. 33. füz.) 20 korona.

1907-re előfizetett: Szabadka: Közs. Főgimnázium. Összesen (I. 33. füz.) 2532 kor. 50 fill.

1908-ra előfizetett: Budapest: IX. főgimnázium önképzőköre, Budapest: X. ker. Tisztviselőtelepi áll. főgimnázium, Budapest: VIII. ker. polg. leányiskola, Czambel Samu, Eperjes: Kath. főgimnázium, Kassa: Áll. főreálisk. „Eötvös önképző-köre“, Székesfehérvár: Csiszt. főgimnázium. Újszentanna: Áll. polgári fiúiskola. Összesen (I. 34. füz.) 2355 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

GYAKORIBB HIBÁK

írásban és közbeszédben.

E rovat számára bárkitől szívesen fogadunk adalékokat.

Különféle s **különböző**. „A püspök bérmált s délben fogadta a *különféle* hatóságok tisztelgését” — nem pedig „a *különböző* hatóságok tisztelgését”, mint a hogy a Magy. Nemz. május 13-i száma írta.

Közepett, nem pedig *közepette*, mint a hogy május 10-ikén Pécssett toasztoztak: „ott állani hűséggel, gyakran politikai félreértések *közepette*”. Még hozzátehetnék, volna: „és annyi balszerencse *közötte*”.

Eszközöl. Alkalmazták derűre-borúra, össze-vissza. „A munkát X. Y. vállalkozó *eszközölte* (helyesen: *hajtotta végre*).” „A szállítást Y. *eszközölte* (= *teljesítette*).” „A rendezést Y. *eszközölte* (= *végezte*).” „A rádium körében *eszközölt* (helyesen: *végzett*) legújabb kutatások” (Magyarország). „Fortunátusunknak L. B. től *eszközölt* (helyesen: *gondozott*) kiadása” (Akadémiai Értesítő 217. sz. 55. l.). „A lovaregylet új regímeje örömmel *eszközölt* (helyesen: *létrehozott*) újítással nyitja meg a versenyszezont” (Magyarország). „A fényképész a bálon fölvételeket fog *eszközölni* (helyesen: *készíteni*).” „Felkérem tehát szeretve tisztelt Elnökünket, hogy helyét elfoglalni s az ülés *megnyitását eszközölni* méltóztassék (e helyett: *az ülést megnyitni*)”.

Föltesz. „Egy perczig se tettük fel gróf Apponyi Albertről” — nem pedig: „*tételle*” *fel* gróf Apponyi Albertről”. (Alkotmány, máj. 14. 8. l.)

Főntartani — nem pedig *főltartani*, mint a Budapesti Napló írja: „A hivatalos tekintélyt mindenáron *föl* kell tartani.”

Képzeld, nem pedig *beképzeli* *magának*. Ezt a csodabogarat a főváros utcáin gy. lehet hallani.

Eltekint — vmitől időtlen németesség: „A kormány *jóváhagyásától eltekinteni* nem lehet” (Belügyminiszter).

Legutóbbi, nem pedig *legutolsó*, mint a hogy a Magyar Szó január 14-én írja: „A hivatalos lap *legutolsó* száma írja”.

Kiköltöztet, nem pedig *kilakoltat*, mint manapság majdnem minden ujság írja: „A házasság tehát *kilakoltatja* a ház lakóit”.

Mire, nem *igdig melyre*, mint a Budapesti Napló 1908 február 14-iki számában írják: „Hár Kálmán ... 48-ban mint nemzetőr küzdött, *melyre* mindig büszke volt”.

Is. „Hasonló helyzetet, még ha elő *fordul is*, nem lehet ...”, nem pedig hibás szórás: „Hasonló helyzetet, még ha *elő is fordul ...*” (Új Idők, 1908 febr. 2). „Megijedt attól, hogy fájdalomnak nagyságába pózokat vegyítsen bele, még ha azok csak önmagának *szólnak is*” — nem pedig, mint F. P. írja: „még ha azok csak önmagának *is szólnak*” (Új Idők, 1908 febr. 9-iki számába).

Levélcím. Tekintetes K. J. m. kir. számgyakornok úrnak, nem pedig: Tekintetes K. J. úrnak, m. kir. számgyakornok.

Szóegyeztetés elleni vétségek. „Azoknak a kérdéstről fogalma sincs (e h. fogalmuk sincs).” — „Kovácséknak bizonyosan volt tudomása róla (e h. tudomásuk).” „A szakértőknek mégis csak tudnia kellene azt; hogy ...” (e h. tudniök kellene).

Egyes-több és. „Hasonló helyzetet, még ha elő *fordul is*, nem lehet ...”, nem pedig: „Hasonló helyzetet, még ha *elő is fordulnak*, nem lehet ...” (Új Idők, 1908 febr. 2.)

Rügyez és. H. F. ezt írja: „Holnap *rügyezni* fog sirjuk fölött a *fű*”. (L. Az Újság, 1908-iki húsvéti számában).

IV. ÉVFOLYAM. 1908. SZEPTEMBER

7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

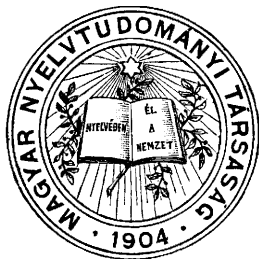
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

37. FÜZET

1908. SZEPTEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1908.

TARTALOM:

	Lap
Három szócsoporth II., <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	289
A moldvai csángó mássalhangzók történetéből III., <i>Wichmann György</i> -tól	295
Testrészből -ul, -ül raggal képezett határozók, A szerkesztők-től.	307
Arany-magyarázat XXIII., <i>Lehr Albert</i> -tól	311
Szó- és szólásmagyarázatok: Tokos ló. — Éneklet, <i>Katona Lajos</i> -tól; Dédapa, szépapa, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Kettő, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól; Hangyál > hangya és társai, <i>Horger Antal</i> -tól	315
Adatok nyelvünk történetéhez I., <i>Kossa Gyula</i> -tól	322
Különfélék, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	327
Rovás, <i>Csokán Pál</i> -tól és <i>Erdős János</i> -tól	329
Népnyelv I. <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; II. <i>Pálfi Márton</i> -tól	331
Társasági ügyek: XIV. és XV. Felolvasó ülés; \ XIV. Választmányi ülés	333
Levélszekrényünk: 34—38	335
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — Gyakoribb hibák írásban és közbeszédben.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.”

Minthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgálunk, arra kérvén őket, szíveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó 15-ikéig nem érkeznek be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

IV. ÉVFOLYAM.

1908. OKTÓBER

8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

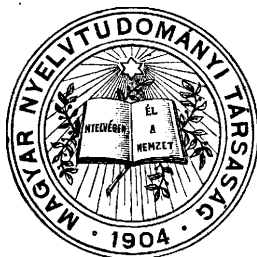
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

38. FÜZET

OKTÓBER 1908.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1908.

TARTALOM:

	Lap
Jelentés-tanulmányok, <i>Szeremley Császár Loránd</i> -tól	337
Három szócsoporth, III.: Udvariás és társai, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	344
Helynévmagyarázatok: Vervölgy, Véresorog, Borhid, Borkút, Borszék, <i>Karácsonyi János</i> -tól	352
Még egyszer az elmemozdító <i>Lehr Albert</i> -tól	355
Burjánirtás, <i>Komáromy Lajos</i> -tól	358
Szó- és szólásmagyarázatok: Polgár, <i>Karácsonyi János</i> -tól; Polgár, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Férczel, <i>Kövi Imré</i> -tól; Sajog, <i>Lehr Albert</i> - tól; Láng gyúl a lángról, <i>Loisch János</i> -tól; A többi emberek, <i>Simai Ödön</i> -tól; Plájás, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Hajítófa, <i>T. Nagy</i> <i>Imré</i> -tól	262
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Szilády Áron</i> -tól; Régi magyar gyógy- szernevek, <i>Kossa Gyula</i> -tól	369
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez. <i>Gönczy Bélá</i> -tól	372
Nyelvújítási adatok, <i>Batta Bélá</i> -tól és <i>Putnoky Imré</i> -tól	374
Különfélék: A régi magyar <i>e</i> és <i>ê</i> történetéhez, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; A Magyar Katonai Közlönyről, <i>Szerk.</i> -tól.	378
Rovás, <i>Szikrai Odo</i> -tól	379
Népnyelv, <i>Baloghy Dezső</i> -tól és <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	381
Levélszekerényünk: 39—40	384
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudo- mányi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.”

Minthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátralékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, szíveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Azon tagok, kik az évdíjat október 28-ikáig nem küldik be, november első napjaiban fogják a postai megbízást kézhez kapni.

1908 október 15-ig

1906-ra tagdíjat fizetett: Czeglédy István (III. részl. 2 kor.)
Összesen (I. 35. füz.) 5708 kor.

1907-re tagdíjat fizetett: Ágner Lajos, Berki Miklós, Deák Andor,
Gálos Rezső (I. részl. 9 kor.), Keleti Jenő, Kovács Dezső, Móczár József
Összesen (I. 35. füz.) 5679 kor.

1908-ra tagdíjat fizetett: Almásy György, Asbóth János, Bacsó
Gyula, Bajza József, Bebesi István, Benő Béla, Beregi Oszkár, Bíró István,
Boldizsár Kálmán, Bónis Károly, Böszörményi Géza, Braun Lajos, Chernel
István, Csefkő Gyula, Csengeri János, Dóczy Imre, Dorogszághy Dénesné,
Edvi Illés Aladár, Eles József, Endrei Zsolt, Erdélyi Lajos, Erdélyi Pál,
Farkas Sándor, Fejér Adorján, Fischer Izidor, Földes Imre, Frenkel Ber-
talan, Gärtner Henrik, Gerencsér István, Gergely Fülöp, György Lajos,
Gyulai Agost, Hajas Béla, Hellebrant Árpád, Horváth Cyrill, Horváth
Endre, Horváth Jeromos, Jacobi Gyula, Jakubovich Emil, Jermy Sándor,
Ivanka Mihály, Kallós Ede (II. részl. 5 kor.), Kanitz László, Kardos Albert,
Karl Lajos, Károlyi Árpád, Kautz Gyula, Keczer Géza, Kéki Lajos, Kelemen
Béla, Kertész Manó (I. részl. 5 kor.), Kimnach Ödön, Koch Károly, ifj.
Komlóssy Arthur, Kosztolányi Zoltán, Kovács Dezső, Kovács Gyula, Kozma
Andor, Köhalmi Mihály, Kölesey Sándor, König György, Krippel Móricz,
Kriszta Edéné, Laban Antal, Laczkó Géza (I. részl. 5 kor.), Laszcsik Ernő,
Lehetti Antal, Lugosi István, Magyar György, Melis István, Méray Irén, Molecz
Béla, Molnár János, Molnár Kálmán, O. Nagy József, Nagy Lajos, Námesy
Médard, Néder Károly, Németh Gábor, Németh Sámuel, Nyusztay Antal,
Pápay József, Péter Lajos, Polgár István, Putnoky Imre, Radó Antal, Rajner
Lajos, Ravasz Árpád, Réthelyi Prikkel Marián, Révész Antal, Rubinyi Mózes,
Ruhmann Jenő, Ruiz Gyula, Sági István, Samu János, Sarudy Ottó, Simon
József, Somlyódy István, Stokka Tankréd, Szabó Béla, Szabó Endre, Szabó
Lajos, Szabó Viktor, Szathmáry Ödön, Gr. Széchenyi Ferencz, Szikszay
György, Sztempák Mariska, Sztrokay Lajos, Téglás Gábor, Than Károly,
Tordai Anyos, Tóth Gyula, Törös Béla, Trenesényi Károly, Trócsányi Zoltán,
Ujsághy Géza, Vadas Jenő, Vajdady Lehel, Vargha Damján, Vetró Lajos
Endre, Vikár Béla, Virág Endre, Wagner János, Závodszy Levente, Zlinszky
Aladár, Zolnai Gyula. Összesen (I. 35. füz.) 4682 kor.

1907-re fizetett: Arad: Kir. kath. főgimnázium, Balázsfalva:
Gör. kath. főgimnázium, Belényes: Gör. kath. főgimnázium, Beszterce: Ág.
hitv. evang. szász főgimnázium, Brassó: Ág. hitv. evang. szász főgimnázium,
Brassó: Gör. kel. román főgimnázium, Brassó: Róm. kath. főgimnázium,
Budapest: Orsz. Rabbiképzővel kapcsolatos izr. főgimnázium, Csurgó:
Ref. főgimnázium, Déva: Áll. főreáliskola, Eger: Áll. főreáliskola,
Felsőölvő: Ág. hitv. evang. főgimnázium, Fiume: Áll. főgimnázium,
Gyöngyös: Áll. főgimnázium, Gyulafehérvár: Róm. kath. főgimnázium,
Hajdúböszörmény: Ref. főgimnázium, Igló: Evang. főgimnázium, Karán-
sebes: Áll. főgimnázium, Kiskun-Félegyháza: Közs. kath. főgimnázium,
Léva: Kegyesr. főgimnázium, Makó: Áll. főgimnázium, Máramarosziget: Ref.
főgimnázium, Maros-Vásárhely: Róm. kath. főgimnázium, Maros-Vásárhely:
Ref. főgimnázium, Medgyes: Ág. hitv. evang. szász főgimnázium, Miskolc:
Ref. főgimnázium, Nagykanizsa: Róm. kath. főgimnázium, Nagykároly:
Kegyesr. főgimnázium, Nagyikinda: Áll. főgimnázium, Nagyszalonta: Közs.
főgimnázium, Nagyszeben: Ág. hitv. evang. szász főgimnázium, Nagyszeben:
Ág. hitv. evang. főreáliskola, Pépa: Ref. főgimnázium, Pécs: Áll. főreál-
iskola, Petrózsény: Közs. főgimnázium, Pozsony: Kir. kath. főgimnázium,
Rimaszombat: Protestáns főgimnázium, Rózsáhegy: Kegyesr. főgimnázium,
Rozsnyó: Ág. hitv. evang. főgimnázium, Segesvár: Ág. hitv. evang. szász
főgimnázium, Sopron: Láhne-féle főgimnázium, Sümeg: Áll. reáliskola, Szat-
márnémeti: Kir. kath. főgimnázium, Székely-Udvarhely: Róm. kath. főgim-
názium, Székely-Udvarhely: Ref. főgimnázium, Szentgotthárd: Áll. főgim-
názium, Temesvár: Kegyesr. főgimnázium, Temesvár: Áll. főgimnázium,

Veszprém: Kegyesr. főgimnázium, Zalaegerszeg: Áll. főgimnázium. Zsolna: Áll. főreáliskola. Összesen (l. 35. füz.) 3042 kor. 50 fill.

1908-ra előfizetett: Arad: Kath. főgimnázium. Aszód: Evang. gimnázium, Balázsfalva: Gör. kath. főgimnázium, Bécs: Actien-Gesellschaft Dynamit Nobel, Belényes: Gör. kath. főgimnázium, Berégzsász: Áll. főgimnázium Petőfi önképzőköre, Besztercze: Ag. hitv. evang. szász főgimnázium. Brassó: Róm. kath. főgimnázium, Brassó: Ag. hitv. evang. szász főgimnázium, Brassó: Gör. kel. román főgimnázium. Budapest: IX. ref. főgimnázium Budapest: Orsz. Rabbiképző-intézettel kapcsolatos izr. főgimnázium, Csurgó: Ref. főgimnázium, Debrecen: Ev. ref. felsőbb leányiskola, Déva: Áll. főreáliskola. Eger: Kath. főgimnázium Eger: Áll. főreáliskola. Fehértemplom: Főgimnáziumi Önképzőkör, Felsőlővő: Ag. hitv. evang. főgimnázium, Fiume: Áll. főgimnázium. Gyöngyös: Áll. főgimnázium. Gyula: kath. főgimnázium, Gyulafehérvár: Róm. kath. főgimnázium. Hajduböszörmény: Ref. főgimnázium, Hódmező-Vásárhely: Ref. főgimnázium, Karánsebes: Áll. főgimnázium, Kecskemét: Kath. főgimnázium, Kézdivásárhely: Kath. főgimnázium, Kiskúnfélegyháza: Közs. kath. főgimnázium. Kolozsvár: Kath. főgimnázium, Léva: Kegyesr. főgimnázium, Lőcse: Kir. főgimnázium, Lőcse: kaszinó. Makó: Áll. főgimnázium. Máramarossziget: Ref. főgimnázium, Máramarossziget: Áll. Tanítóképző-intézet. Margitai Valér, Marosvásárhely: Róm. kath. főgimnázium, Marosvásárhely: Ref. főgimnázium, Medgyes: Ag. hitv. evang. szász főgimnázium, Miskolc: Ref. főgimnázium, Miskolc: Ev. ref. felső leányiskola. Munkács: Áll. főgimnázium, Nagybánya: Áll. főgimnázium önképzőköre (II. részl. 5 kor.). Nagykanizsa: Róm. kath. főgimnázium, Nagykaroly: Kegyesr. főgimnázium, Nagykikinda: Áll. főgimnázium, Nagyőrce: Áll. felső kereskedelmi iskola, Nagyszalonta: Közs. főgimnázium, Nagyszeben: Ag. hitv. evang. főreáliskola, Nagyszeben: Ag. hitv. evang. szász főgimnázium. Naszód: Főgimnázium, Nyíregyháza: Közs. polgári fiúiskola. Pápa: Ref. főgimnázium, Pécs: Áll. főreáliskola, Petrosény: Közs. főgimnázium, Pozsony: Kir. kath. főgimnázium, Pozsony: Ev. theolog. Akadémia, Rimaszombat: Protestáns főgimnázium, Rózsashegy: Kegyesr. főgimnázium, Rozsnyó: Ag. hitv. evang. főgimnázium. Segesvár: Ag. hitv. evang. szász főgimnázium. Sepsiszentgyörgy: Székely Mikó kollegium, Sopron: Lähne-féle főgimnázium. Sümeg: Reáliskola. Szamosujvár: Áll. főgimnázium, Szarvas: Főgimnázium önképzőköre (I. részl. 5 kor.), Szászrégen: Evang. gimnázium, Szatmárnémeti: kir. kath. főgimnázium, Székelyudvarhely: Róm. kath. főgimnázium, Székelyudvarhely: Ref. főgimnázium, Székesfehérvár: Áll. főreáliskola, Szekszárd: Eötvös-önképzőkör, Szentgotthárd: Áll. főgimnázium. Tapoleza: Polgári fiúiskola, Temesvár: Kegyesr. főgimnázium, Temesvár: Áll. főgimnázium. Topolya: Bács topolyai takarékpénztár. Ungvár: Kath. főgimnázium, Ungvár: Áll. főreáliskola. Veszprém: Kegyesr. főgimnázium, Zalaegerszeg: Áll. főgimnázium, Zechmeister Andor, Zsolna: Áll. főreáliskola. Összesen (l. 35. füz.) 3185 kor.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai során 8. sz. alatt megjelent *Melich János*-tól: „Az Orthographia Ungarica és a Magyar Helyesírás“. Hozzá van mellékelve *Dévai Máttyás* 1549-ben nyomtatott és csak egyetlen egy példányban fennmaradt Orthographia Ungarica-jának *fényképi hasonmása*. Ára az értekezésnek a hasonmással együtt 1 kor. Megrendelhető a Társaság pénztáránál (Akadémia-u. 2. sz.).

Holtbizonyos. Ezt az otromba németességet minduntalan olvashatni ujságokban s egyebütt is. „Egészen bizonyos, hogy lekésünk a vonatról“, nem pedig: „Holtbizonyos, hogy lekésünk“.

Szórend. „(Az a per), a melyet Harden a Neue Freie Volkszeitung című müncheni lap szerkesztője, Anton Staedele ellen indított.“ A kétértelműséget elkerülhetjük, ha a két utolsó mondatot megfordítjuk: „... a melyet H. Staedele, a N. Fr. V. szerkesztője ellen indított“.

Kifejezetten. „A többi nyíltan (v. határozottan) antiradikális szerb“. nem pedig németesen: „kifejezetten antiradikális szerb“, a hogy az Ujság 1908 aug. 5-iki száma írja.

Az „is“ szórendje. „... Nehogy valaki azzal vádolhassa Somogy vármegyét, hogy régi liberális magatartását megtagadta, bármiként döl is el az indítvány sora“, nem pedig: *bármiként is döl el...*“ (Ujság, 1908 aug. 5.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

---

kiadásában megjelentek:

---

1. sz. Zolnai Gyula. *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. Szily Kálmán. *A mágnás-czím a magyarban*. Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
3. sz. Pápay József. *Reguly Antal emlékezete*. Budapest, 1905. (8 r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. Balassa József. *A nép nyelvének tanulmányozása*. Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. Erdélyi Lajos. *Nyelvjárásaink ügye és teendőink*. Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
6. sz. Rétheli Prikkel Marián. *A magyar táncnyelv*. Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.
7. sz. Gombocz Zoltán-tól: Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

GYAKORIBB HIBÁK

írásban és közbeszédben.

E rovat számára bárkitől szívesen fogadunk adalékokat.

Végett célhatározó, miatt okhatározó. E kettőt nagyon gyakran felcserélik nemcsak a közbeszédben, hanem ujságainkban is. Pl. „Bennünket, francziákat lenéznék állítólagos fővényiségünk *végett*.” (Budapesti Hirlap 1908 júl. 12. 39. l. Tárca 1. hasáb.)

Uralni nem a. m. uralkodni valamin vagy valami fölött, hanem a. m. *úrnak tartani*. Tehát: „A Stone-palota a városon kívül feküdt, dombon építve, árnyas park közepén. A hely, a hol állt, *uralta* a várost és a tenger-öblöt” (Budap. Hirl. 1908 júl. 11. 16. l. Tárca 1. hasáb) helytelen. Helyesen: *uralkodott* a városon és a tengeröblön.

Különféle és különböző. „A bécsi rendőrség elfogató parancsot adott ki ellene *különféle* családok miatt” — nem pedig, mint a P. H. május 30-iki számában (13. l.) olvassuk: „*különböző* családok miatt”.

Közepett. „Nagy kalamitások és katzenjammer közepette” írja Várady Antal Az Ujság június 2-iki számában. — Tehát még Várady Antal is!!

Ipari szennyvizek és tisztításuk, nem pedig — mint egy röp-irat címlapján olvassuk — „ipari szennyvizek és *azok tisztítása*”.

Alkalmából — ötletéből. Ujságaink derűre-borúra használják az „ötletéből” kifejezést, olyankor is, mikor csak „alkalmából” volna helyes, pl. „Hallottuk ezt a morajlást Svájcban... most, a dánosi bűnper *ötletéből* (helyesen *alkalmából*) Magyarországon is hallható” (Budap. Hirl. 1908 május 31. 7. l.).

Lefolytatott tárgyalás. Ujságokban gyakran olvashatni. „Az ítélet megokolása szerint a *lefolytatott tárgyaláson* beigazolást nem nyert ugyan az inkriminált kifejezések valódisága”, mintha nem volna egyszerűbb és világosabb: „a *lefolyt tárgyalás* az inkrim. kifejezések valódiságát (?) nem igazolta ugyan...”

Létére. „Nagy vadász és sportember *létén*, kisebb versenyistállót is tartott”, nem pedig, a mint az „Az Ujság” 1908 május 6-iki számában van: „Nagy vadász és sportember *létére* kisebb versenyistállót is tartott”. Hiszen azért tartott versenyistállót, *mert* nagy vadász stb. volt, nem pedig, *noha* nagy vadász stb. volt.

Föltétlenül. A német *unbedingt* gyakran olvasható idéetlen fordítása. *Unbedingt* magyarul: minden bizonynyal, minden esetre (bizonyosan, kétségtől). Tehát: „*minden esetre* eljőjj!” nem pedig: „*feltétlenül* eljőjj!” Felelet: „*minden bizonynyal* elmegyek”, nem pedig: „*feltétlenül* elmegyek”.

„Budafok kezdete.” Nem valami ép nyelvézéssel megáldott magyar ember volt az, a ki a Budapest—albertfalva—budafoki villamos vasuti társaságnak azt ajánlotta, hogy egyik megállóhelyét így keresztelje el: *Budafok kezdete*. Már pedig a társaság minden jegyén ott diszeleg a *Budafok kezdete* állomásnév. A magyar falunak, községnek *al-, közép-, fel-szege* vagy *al-, fel-vége* van, s a szóbanforgó feliratnak is helyesen így kell lennie: *Budafok-Felvég*, esetleg: *Budafok-Felszeg*.

Rózsafüzér és koszorúlánny a német Rosenkranz és az osztrák Kranzeljungfer szolgái fordítása. Magyar ember *olvasót* és *nyoszolólánnyt* mond.

Megtart, nem pedig *betart*. Tehát „kételkedik, vajjon ígéretemet *meg fogom-e tartani*”, nem pedig — mint a belügyminiszter május 27-ikén mondta — *be fogom-e tartani*.

(Folytatása a boríték belső oldalán.)

IV. ÉVFOLYAM. 1908. NOVEMBER

9. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMARA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

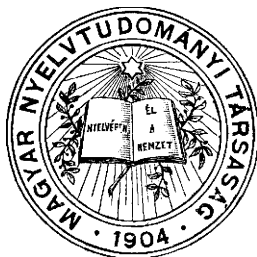
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

tit. ár

39. FÜZET

NOVEMBER 1908.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1908

TARTALOM:

	Lap
Jelentés-tanulmányok, <i>Szeremley Császár Loránd</i> -tól	385
Láthatár redivivus, <i>Lehr Albert</i> -től	391
A moldvai csángó mássalhangzók történetéből, <i>Wichmann György</i> -től	394
A magázás, <i>Kertész Manó</i> tól	400
Pandúr, <i>Alexics György</i> -től	403
„Zent Paal leueley“ nyelvéről, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	406
A -vány, -vény képző eredete, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	410
Szó- és szólásmagyarázatok: <i>Visszaszívni, Putnoky Imré</i> -től; <i>Játszma, Sz. K.</i> -től; <i>Kettő, Zolnai Gyula</i> -tól; Az ő neve légió, <i>Szipoly, „A családi kör“-höz, Tolnai Vilmos</i> -tól; <i>Új tányi szók, Lehr Albert</i> -től; <i>Orbán, Katona Lajos</i> -tól; <i>Csicsóka és zsiók, Kardos Albert</i> -től; <i>Sajog, Gombocz Zoltán</i> -tól	415
Nyelvújítási adatok, <i>Putnoky Imré</i> -től	419
Adatok nyelvünk történetéhez, <i>Barcsa János</i> -tól és <i>Kossa Gyula</i> -tól	422
Különfélék, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól és <i>Horváth János</i> -tól	426
Rovás	428
Népnyelv, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól és <i>Szalmai József</i> -től	430
Társasági ügyek, XXV. választmányi ülés	432
Levélszekrényünk: 41—46	433
A M. Nyelvtudományi Társaság Tagjai s Előfizetői 1908-ban	434
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Gyakoribb hibák. — Hirdetés.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.“

A postai megbízásokat október végén küldöttük szét s a tagok legnagyobb része ez úton be is fizette az évdíjat. Néhány tagtól azonban a megküldött évjegy kiváratlanul érkezett vissza, talán az illető tag lakásváltoztatása, vagy otthon nem léte miatt.

Ezeket tisztelettel fölkérjük, értesítsenek bennünket a ki nem váltás okáról.

IV. ÉVFOLYAM. 1908. DECEMBER 10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

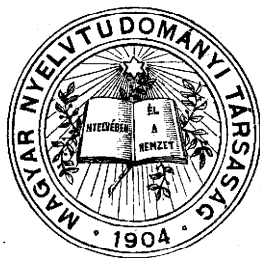
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

40. FÜZET

DECEMBER 1908.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1908

TARTALOM:

	Lap
Jelentés-tanulmányok, Szeremley Császár Loránd-tól	445
A polgár szó vitájához, Tagányi Károly-tól	451
A moldvai csángó mássalhangzók történetéből V., Wichmann György-től	457
Régi magyar breviáriumi mutató-tábla, Jakubovich Emil-től	463
Szó- és szólásmagyarázatok: Az Érdy-codex egy helyéhez, Katona Lajos-tól; Disznó-szögy, Horger Antal-tól; Udvariás és társai, Fudáz, Szilády Aron-tól; Az -atos, -etes képző, Szily Kálmán-tól; Pannonhalma, Erdélyi László-tól; Név-elő, Viszota Gyula-tól; A „láthatár“ igazolásához, Láttat-e vagy látat? Kardos Albert-től	465
Adatok nyelvünk történetéhez, Kóssa Gyula-tól	471
Különfélék, Gombocz Zoltán-tól és Tolnai Vilmos-tól	474
Rovás, Körösi Sándor-tól és Lehr Albert-től	476
Népnyelv, Túri Mészáros István-tól, Gombocz Zoltán-tól, Muraközy Károly-tól és Páldy Károlyné — Szalmay Irén-től	480
Levélszekrényünk: 47—52	483
Tartalom	485
Szómutató	489
Borítékon: Értesítés. — Kivonat az alapszabályokból. — Fizetők. — Meghívó.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kivonat

a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. Célja: A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. A tagok: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek.

b) Alapító tagnak az választható, ki legalább 200 koronát tesz le alapítványképen. c) Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. A ki alapító vagy rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti.

6. §. Az alapító és rendes tagok a társaságtól kívánatukra (6 koronáért) oklevelet kapnak. Joguk van a felolvasó és közgyűlésekben résztvenni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tiszteletbeli, alapító és rendes tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a Társaság pénztárába.

8. §. A tagsági díjat minden év első negyedében kell befizetni. Ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.

9. §. Ki a társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnak bejelenteni tartozik.

Intézetek, iskolák, könyvtárak stb. csak az alapító tagok vagy az előfizetők sorába léphetnek be.

1908 december 1-ig

Alapító díjat fizetett: Gombocz Zoltán (I. részlet 50 koronát). Összesen (I. 33. füz.) 8200 kor.

1907-re tagdíjat fizetett: Vértessy Dezső (I. 38. füz.) 5689 kor.

1908-ra tagdíjat fizetett: Ascher István, Balogh Dezső, Baranyai Gyuláné, Berki Miklós, Bökényi Dániel, Buzás Dezső, Czebe Gyula, Deák Andor, Demichér Vilmos, Dézsi Lajos, Géresy Kálmán, Gerstner István, Ginever Arthurné, Gombássy Imre, Báró Huszár Károly, Kajtár Jenő, Kállay Ubul, gróf Károlyi Széchenyi Hanna, Keleti Jenő, Kertész Manó (II. részl. 5 kor.), Komjáthy Sándor, Kondor Zsigmond, Koréh Lajos, Löfkovits Márton, Majtényi Géza, Mándi Ede, Matolay Etele, Mészáros Kálmán, báró Miske Kálmán, Moldvai Vilmos, Nagy Imre (Szentes), T. Nagy Imre, Nagy József (Bpest), Németh Béla (I. részl. 5 kor.), Németh Sándor, Ojansuu Heikki, Péchy Gáspár, Rexa Dezső, Rochel Aurél, Scheiber Zsigmond, Simon György, gróf Széchenyi Bertalan, Szemkő Aladár, Szentiványi Béla, Szóts Gyula, Szüts Miklós, Tóth Aurél, Ujfalussy Viktor, Várdai Béla, Varga Henrik, Veress Endre, Vértessy Dezső, Veszprémi Vilmos, Wesszprémy Zoltán. Összesen (I. 38. füz.) 5212 kor.

1908-ra előfizetett: Balatonfüred: Áll. polgári fiúiskola, Debreczen: Ev. ref. főgimn. önképzőköri olvasója, Debreczen: Kaszinó, Eperjes: Kollegiumi Magyar Társaság, Igló: Ev. főgimnázium, Kolozsvár: Unit. kollegium, Sárospatak: Kollegium könyvtára, S.-A. Ujhely: Főgimnázium, Selmeczbánya: Evang. liceum, Selmeczbánya: Kath. nagygyimnázium, Szeged: Kegyesr. városi főgimnázium, Vác: Siketnémák orsz. intézete, Zombor: Áll. főgimnázium. Összesen (I. 38. füz.) 3315 kor.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

===== É v i k ö z g y ű l é s é t =====

1909 január 19-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívotnak.

A felolvasó ülés tárgya:

Lampérth Gézá-tól: A kuruczkor magyar nyelvéről.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Elnöki megnyitó.

Titkári jelentés a Társaság 1908. évi működéséről.

Jegyző és tíz választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1908-ról.

Költségvetés 1909-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok 11. § c) pontja szerint: „a közgyűlés elé terjesztendő mindenemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse. Ha az indítványokat a választmánynak be nem jelentették, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Ural nem uralkodik! „Az evési láz *uralkodik* valamennyin...“, nem pedig, a mint az Ujság 1908. nov. 1. száma írja: „az evési láz *uralja* valamennyit“.

Előszeretet. „Némely indiai vidéken nagyon szeretik, szívesen eszik, kedvelik stb. a férges eledeleket...“, nem pedig: „nagy *előszeretettel* *kedvelik* a f. e.“ (!) (Ujság, 1908. nov. 1.).

Buda vára bevétele. nem pedig kiostromlása, miként az Arch. Ért. októberi füzetében (353. l.) olvassuk, hogy „I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Barkó várát 1644-ben *kiostromolta*“. A magyar a várat megvívja, beveszi, hódoltatja, de se nem erstüromlja, se nem ostromolja ki.

„Nem szabad alábecsülni ezt az ellenséget“ (Alkotmány m. é. okt. 27-iki sz.), a német *unterschätzen* idétlen fordítása; magyarul: *kevésre becsülni, kicsinyelni*. Ugyanezt a hibát követi el a Magyar Hirlap is, midőn (az idei febr. 7-iki számában) ezt írja: „Mi bizonyára nem *becsüljük* alá a főrendiház jelentőségét.“

Kézzelfogható dolog, nem pedig „*kézenfekvő* dolog“ (Magyarország m. é. szept. 19-iki sz.).

Hősök az élet örömeiről való lemondásban, nem pedig: „... az élet örömeinek *lemondásában*“, mint a Magyar Állam m. é. aug. 20-iki számában írja (az olasz szerzetesekről).

Teljes bizalommal, nem pedig, a német szolgálai utánzásával: „*bizalomteljesen*“ (a Magyarország m. é. aug. 4-iki sz. vezércikkében).

Osztani vmit — osztozni vmiben. Más *aggodalmában résztvesz, osztozik* a magyar, de nem *osztja* más aggodalmát, mint a Budapesti Hirlap ápr. 24-iki számában írja: „... A kinek *aggodalmát* a vezérkarnak az a kiváló tekintélyű törzstisztje is *osztotta*“.

Szórend. A Magyar Nemzet júl. 31-iki vezércikkében Ugron Gábor ezt írja: „... de a gondolat kidobásán túl nem tartotta eddig helyesnek menni“, helyesen: de a gondolat kidobásán *túlmenni nem tartotta eddig helyesnek*.

Nekem azt nem jelentették, nem pedig, mint a Magyar Nemzet (m. é. márcz. 7-iki sz.) szerint egy államtitkár mondotta: „Nekem az nem *lett bejelentve*“ (a megfelelő német kifejezés szolgálai fordítása).

Lekéselt a vonatról, nem pedig, mint a közbeszédben gyakran hallani: „*lekészte a vonatot*“ (a német „den Zug verspäten“ szolgálai fordítása).

Hornyánszky Viktor, Budapest, V., Akadémia-utca 4. kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható

A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRA

A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével s teljes szómutatóval.

Írta: SZILY KÁLMÁN.

Teljes kiadás. — Első és második rész. — Ára 24 korona.

Kik e mű első részét annak idején megvették, a második részt 12 koronáért külön is megkaphatják.

GYAKORIBB HIBÁK

írásban és közbeszédben.

E rovat számára bárkitől szívesen fogadunk adalékokat.

Révén — útján. „A míg vele szemben a *biróság útján* szerezhettek elégtételt...“, nem pedig, a hogyan a Pesti Hírlap írja: „a *biróság révén* szerezhettek elégtételt...“ (1908, 219. sz.).

Érteni vmi alatt vmit — érteni vmin vmit. „Mit értesz ezen?“ „Azt értem e kifejezésen“, nem pedig — igaz, hogy már százados — germanismussal: „mit értesz ez alatt? azt értem e kifejezés alatt“.

Fölött. A magyar *valamin* bánkodik, *vmin* szomorkodik, *vmin* sajnálkozik, *azon* kap össze, nem pedig németesen: *vmi fölött* bánkodik, szomorkodik, sajnálkozik, *vmi fölött* kap össze. „... *Nem fog csudálkozni Apponyi optimizmusán*...“, nem pedig, a mint az Egyetértés (okt. 25-iki számában) írja: „... *Az optimizmusa felett*“.

Egyesek — némelyek. „*Néhányan* a merénylőre vetették magukat“, nem pedig németesen (einzelne!) „*egyesek* a merénylőre v. m.“ „Egy ma már meghaladott gazdasági liberalizmus oly erősen áthatotta *némelyek* gondolkozását...“, nem pedig: „...áthatotta *egyes emberek* gondolkozását“ (Ujság, 1907, 273. sz.). „Ezen háborúban *néhány hős*...“, nem pedig: „...*egyes hősök*“.

Tárgyas ragozás. „A katonai bíróság a Kerzon kormányzóságban levő Mariendorf-telep öt német lakosát... halálra *ítélte*“, nem pedig, a mint a Bud. Hírl. okt. 17. száma írja, „... halálra *ítélte*...“ „mert Mariendorfnak bizonyára nem *csak* öt német lakosa volt. Tehát: „*Elloptak* három sonkát“ — több is volt, de csak hármat loptak el; „*ellopták* h. s.“ = csak három volt és mind a hármat ellopták.

Kör és nem kör, lakos (bewohner), lakosság, nem pedig *lakós, lakosság*, a hogy Budapesten ejtik, sőt írják is („Kör-kávéház“!).

Fölösleges mutató-névmás. „A protestáns egyház s mindkét nagy felekezete, nem pedig „a protestáns egyház s *annak* mindkét n. f.“; „ha egyszer érettebb korában megszerezné az aranybajt, megbecsülné“, nem pedig: „... megbecsülné azt“.

Végett célhatározó, miatt okhatározó. Tehát: „E ház lebontása *miatt* üzletemet ide meg ide helyezem át“, nem pedig, a mint a Korona-herczeg-utczában olvasható: „e ház lebontása *végett* üzletemet...“

Az „is“ szőrendje. „Ha az Operát bérbe *adják is*, megfontolandó...“, nem pedig hibás szórenddel: „...ha bérbe *is adják*...“ (Bud. Hírl. 1908, 257. sz.); „még ha N. vagy M., vagy más hasonló kaliberű művészről *volna is* szó...“, nem pedig: „...művészről *is volna* szó...“ (Pesti Hírlap, 1908, 256. sz.).

Visszamegy. „A sokat ígő házasság felbomlik, nem lesz belőle semmi“, nem pedig, idegen észjárással: „a *párti visszamegy*“ (vö. a ném. zurückgehen!).

Szereti tanítványait, nem pedig *tanulóit*, miként a *Budapesti Hírlap* írja f. é. szept. 30-iki vezércikkében. „A tanuló neve tanárához való viszonyában *tanítvány*, mint a fiú neve apjához való viszonyában *sohn*, és nem *knabe*“ (l. Nyr. I: 240.).

Fölvesz — fölemel. „Leejtettem a tollamat, *vedd fel*“, nem pedig, a hogyan gyakran hallhatni és olvashatni: „... *emeld fel*“. A magyar ember fölemel egy mázsát, egy zsák lisztet, vagy átvitt értelemben, fölemeli szívét istenéhez, fölemeli szemeit az égre, de a földre esett holmit *felveszi*. A *fölemel* = *fölvesz* a német *aufheben* szolgai fordítása.

(Folytatása a boríték belső oldalán.)